

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Тілея

*Науковий вісник
збірник наукових праць*

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 106 (№ 3)

Київ – 2016

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р. (перереєстрація)

Свідомо про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу масової інформації: серія KB № 19946 – 9746 ПР від 31 травня 2013 року

Друкється за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 25 лютого 2016 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 16-02-25 від 25 лютого 2016 р.)

Збірник входить до міжнародної індексації

EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Індія); РИНЦ (Росія).

Рецензенти:

Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Онищенко І. Г., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Шеф-редактор:

Андрущенко В. П.,
 д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
 акад. НАПН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
 д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
 д-р філос. наук, ст.н.с.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
 д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)
Предборська І. М.,
 д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Відповідальний секретар:

Халамендик В. Б.,
 д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф.,
 член – кор. НАН України, акад. НАПН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Євтух В. Б., д-р іст. наук, проф.,
 член-кор. НАН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Армєнія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)

Редакційна колегія:**З історичних наук:**

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Вінниця)
Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шановал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, професор (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бєх В. П., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Жадько В. О., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Купепал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчук А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)
Онїшко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тецлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Уваркіна О. В., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Андрусинян Б. І., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 106 (3). – 392 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

ISSN 2076-1554

Natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni M. P. Drahomanova

VHO Ukrayins'ka Akademiya Nauk

Hileya
naukovyy visnyk
zbirnyk naukovykh prats'

- *Istorychni nauky*
- *Filosofs'ki nauky*
- *Politychni nauky*

Vypusk 106 (№ 3)

Kyyiv – 2016

Zbirnyk zasnovano 2004 roku. Vykhid z druku – shchomisyachno

FAKHOVE VYDANNYA

*z filozofsk'kykh, politychnykh nauk zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy
№ 747 vid 13 lypnya 2015 r., z istorychnykh nauk nakazom MON Ukrainy № 1328 vid 21 hrudnya 2015 r. (nepepeestpaia)*

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu (pereyestratsiyu) drukovanoho zasobu
masovoyi informatsiyi: seriya KV № 19946 – 9746 PR vid 31 travnya 2013 roku

Drukuyet'sya za rishennyam:

Vchenoyi rady Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova
(protokol № 11 vid 25 lyutoho 2016 r.); Prezydyi VHO Ukrainy's'koyi Akademiyi Nauk (protokol № 16-02-25 vid 25 lyutoho 2016 r.)

Zbirnyk vkhodyt' do mizhnarodnoyi indeksatsiyi

EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Indyya); RYNTs (Rosiya).

Retsenzenty:

Panchuk M. I., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Stepyko M. T., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Onyshchenko I. H., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Laz'ko H. H., d–r ist. nauk, prof. (Bilorus', Homel')
Lysak V. F., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Mariupol')
Mykhaylyuk V. P., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Vynnytsya)
Stoyan T. A., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Chernea L. M., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Shapoval Yu. I., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Shef – redaktor:

Andrushchenko V. P., d–r filozof. nauk,
prof., chlen–kor. NAN Ukrainy, akad. NAPN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Holovnyy redaktor:

Vashkevych V. M., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Spivredaktory:

Akopyan V. H., d–r filozof. nauk, st.n.s.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Kyvylyuk O. P., d–r filozof. nauk, st.n.s.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Mulyar V. I., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Zhytomyr)
Predbors'ka I. M., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Vidpovidal'nyy sekretar:

Khalamendyk V. B., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Redaktsiyna rada:

Andrushchenko V. P., d–r filozof. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy,
akad. NAPN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Vashkevych V. M., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Yevtukh V. B., d–r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zelenkov A. I., d–r filozof. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Kolesnyk V. F., d–r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv)
Myrzakhanyan R., d–r ist. nauk, prof. (Armeniya, Yerevan)
Mykhal'chenko M. I., d–r filozof. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv)
Rafal's'kyy O. O., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Soldatenko V. F., d–r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy
(Ukrayina, Kyiv)

Redaktsiyna kolehiya:

Z istorychnykh nauk:

Voytsekhivs'ka I. N., d–r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Drobot I. I., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhurba M. A., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Z filozofsk'kykh nauk:

Abasov A. S., d–r filozof. nauk, profesor (Azerbaydzhan, Baku)
Bazaluk O. O., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Bekh V. P., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Voronkova V. H., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Zaporizhzhya)
Harbar H. A., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Mykolayiv)
Herasyimova E. M., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhad'ko V. O., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhyzhko T. A., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Kutsepal S. V., d–r filozof. nauk, prof. (Ukrayina, Poltava)
Mykolaychak A., d–r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Poznan')
Onipko O. F., d–r tekhn. nauk, profesor (Ukrayina, Kyiv)
Svyrydenko D. B., d–r filozof. nauk, dots.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Tetslav S., d–r filozof. nauk, prof. (Pol'shcha, Bydzhoshch)
Uvarkina O. V., d–r filozof. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Yashanov S. M., d–r ped. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Z politychnykh nauk:

Andrusyshyn B. I., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Babkina O. V., d–r polit. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Balabanov K. V., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Mariupol')
Varzar I. M., d–r polit. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Voynalovych V. A., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Ivanov M. S., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Mykolayiv)
Kizima S. A., d–r polit. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Kotyhorenko V. O., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Kras' I., d–r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Chens'k)
Lapyna S. V., d–r sots. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Makarenko L. L., d–r ped. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Ostapenko M. A., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Rymarenko S. Yu., d–r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Savyel'yev V. L., d–r ist. nauk, prof.
(Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Srohoshu T., d–r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Chens'k)

Hileya: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats' / Hol. red. V. M. Vashkevych. – K. : «Vydavnytstvo «Hileya», 2016. – Vyp. 106 (3). – 392 s.

Kontseptsiya zbirnyka bazuyet'sya na bahatoplanovomu naukovomu vysvitlenni problem informatsiynoyi tsyvilizatsiyi, shcho formuyet'sya. Osnovni rubryky okhopyuyut' haluzi istorychnykh, filozofsk'kykh ta politychnykh nauk. Rozrakhovanyy na fakhivtsiv humanitarnykh ta sotsial'no-politychnykh nauk.

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Україні

ВІННИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С. Г.**, доктор політичних наук, професор
e-mail: sg_denisyyk@mail.ru

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
керівник **Вершина В. А.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Донецький національний університет)
керівник **Андрієнко О. В.**, доктор філософських наук, доцент
e-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко С. О.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник **Дичковська Г. О.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Вінниця)
керівник **Михайлюк В. П.**, доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І. В.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Маріупольський державний університет)
керівник **Булик М.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vorlok@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського)
керівник **Макарчук С. С.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор **Шкуренко К. О.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
керівник **Барвінська П. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barwinskaja@ua.fm

ПОДІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник **Колосюк І. А.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

ПОЛТАВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцєпал С. В.**, доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

СУМСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Сумський державний університет)
керівник **Дегтярьов С. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: starsergo@bigmir.net

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А. Б.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

УЖГОРОДСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Ужгородський національний університет)
керівник **Мелеганич Г. І.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: melgi@ukr.net

УМАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

ХАРКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І. В.**, доктор філософських наук, професор
e-mail: vladlenova@email.ua

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Хмельницький національний університет)
керівник **Гоцуляк В. М.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: gotsylak@ukr.net

ЧЕРКАСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
керівник **Васильчук Є. О.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник **Тополь О. В.**, доктор філософських наук, доцент
e-mail: topololga@ukr.net
координатор **Горобець С. М.**, молодший науковий співробітник
e-mail: olen-g@yandex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника «Гілея: науковий вісник» в Азербайджані

(Національної Академії Наук Азербайджану, м. Баку)
керівник **Махмудов М. А.**, доктор філософії
e-mail: matlabm@yandex.com
координатор **Рагимли Р.**, науковий співробітник
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Білорусі

(Академія управління при Президентові Республіки Білорусь, м. Мінськ)
керівник **Алейникова С. М.**, кандидат соціологічних наук, доцент
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)
керівник **Шостак Г. В.**, кандидат педагогічних наук
e-mail: shostak1964@brest.by
(Гомельський державний університет імені Франциска Скорини, м. Гомель)
керівник **Мезга М. М.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: nmezga@gsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)
керівник **Димчик Р.**, доктор, викладач,
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Інститут історії Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові)
керівник **Моравець Н.**, доктор, викладач
e-mail: mornor@wp.pl

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Ukraini

VINNYTS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Vinnyts'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet)
kerivnyk **Denysyuk S. H.**, doktor politychnykh nauk, profesor
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

DNIPROPETROVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy universytet imeni Olesya Honchara)
kerivnyk **Vershynya V. A.**, kandydat filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

DONETS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Donets'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Andriyenko O. V.**, doktor filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ZAPORIZ'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Zaporiz'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet)
kerivnyk **Yemel'yanenko Ye. O.**, kandydat filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

IVANO-FRANKIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Prykarpat-s'kyy natsional'nyy universytet imeni Vasylya Stefanyka,
m. Ivano-Frankivs'k)
kerivnyk **Dychkovs'ka H. O.**, kandydat filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

LUHANS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Skhidnoukrayins'kyy natsional'nyy universytet
imeni Volodymyra Dalya, m. Vinnytsya)
kerivnyk **Mykhaylyuk V. P.**, doktor istorichnykh nauk, profesor
e-mail: vital_mih@ukr.net

L'VIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politehnika»)
kerivnyk **Karivets' I. V.**, kandydat filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: sacre@ukr.net

MARIUPOL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Mariupol's'kyy derzhavnyy universytet)
kerivnyk **Bulyk M.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: vorlok@ukr.net

MYKOLAYIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Mykolayivs'kyy natsional'nyy universytet
imeni V. O. Sukhomlyns'koho)
kerivnyk **Makarchuk S. S.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
koordinatorka **Shkurenko K. O.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ODES'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. I. Mechnykova)
kerivnyk **Barvins'ka P. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: barvinskaja@ua.fm

PODIL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Podil's'kyy derzhavnyy ahrarno-tekhnichnyy universytet,
m. Kam"yanets'-Podil's'kyy)
kerivnyk **Kolosyuk I. A.**, kandydat filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

POLTAVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Poltavs'kyy fakul'tet Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy
imeni Yaroslava Mudroho)
kerivnyk **Kutsepal S. V.**, doktor filozofsk'kykh nauk, profesor
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

SUMS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Sums'kyy derzhavnyy universytet)
kerivnyk **Dehtyar'ov S. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: starsergo@bigmir.net

TERNOPIL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni Volodymyra Hnatyuka)
kerivnyk **Klish A. B.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

UZHGORODS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Melehanych H. I.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: melgi@ukr.net

UMANS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Umans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet
imeni Pavla Tychyny)
kerivnyk **Kryvosheya I. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

KHARKIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Natsional'nyy tekhnichnyy universytet «Kharkivs'kyy
politekhnichnyy instytut»)
kerivnyk **Vladlenova I. V.**, doktor filozofsk'kykh nauk, profesor
e-mail: vladlenova@email.ua

KHMELYNYS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Khmel'nyts'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Hotsulyak V. M.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: gotsylak@ukr.net

CHEKAS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Cherkas'kyy natsional'nyy universytet
imeni Bohdana Khmel'nyts'koho)
kerivnyk **Vasyl'chuk Ye. O.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

CHERNIHIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Chernihivs'kyy derzhavnyy instytut ekonomiky i upravlinnya)
kerivnyk **Topol' O. V.**, doktor filozofsk'kykh nauk, dotsent
e-mail: topololga@ukr.net
koordinatorka **Horobets' S. M.**, molodshyy naukovyy spivrobitnyk
e-mail: olen-g@yandex.ru

PREDSTAVNYTSTVO

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Azerbaydzhani

(Natsional'noyi Akademiyi Nauk Azerbaydzhanu, m. Baku)
kerivnyk **Makhmudov M. A.**, doktor filosofiyi
e-mail: matlabm@yandex.com
koordinatorka **Rahymly R.**, naukovyy spivrobitnyk
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Bilorusi

(Akademiya upravlinnya pry Prezydentovi Respubliki Bilorus',
m. Minsk)
kerivnyk **Aleynykova S. M.**, kandydat sotsiolohichnykh nauk, dotsent
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Brest-s'kyy derzhavnyy universytet imeni O. S. Pushkina, m. Brest)
kerivnyk **Shostak H. V.**, kandydat pedahohichnykh nauk
e-mail: shostak1964@brest.by
(Homel's'kyy derzhavnyy universytet
imeni Frantsys'ka Skoryny, m. Homel')
kerivnyk **Mezha M. M.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: nmezga@gsu.by

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Pol'shchi

(Universytet imeni Adama Mitskevycha v Poznani)
kerivnyk **Dymchuk R.**, doktor, vykladach,
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Instytut istoriyi Akademiyi imeni Yana Dluhosha v Chenstokhovi)
kerivnyk **Moravets N.**, doktor, vykladach
e-mail: mornor@wp.pl

Zaproshuyemo Vas vidvidaty nash sayt: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

**Dyv. takozh: Sayt Natsional'noyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho:
www.nbu.gov.ua/portal**

Rozdil: Naukova periodyka Ukrainy: zhurnaly ta zbirnyky naukovykh prats'

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:355

Волканов С. И.,
аспірант, Одеський національний університет ім.
І. І. Мечникова (Україна, Одеса),
hildebrand@nextmail.ru

Было ли одиннадцать стратегов в 441/0 гг. до н.э. ПЕРИКЛ δέκατος αὐτός στρατηγῶν

Рассматриваются дискуссионные вопросы численности стратегов в 441/0 гг. до н.э., определяется какой смысл вкладывал Фукидид в формулу δέκατος αὐτός, употребляя её по отношению к Периклу. Как известно, в Афинах традиционная численность коллегии стратегов равнялась десяти. На основании схоластики Элия Аристиды, ссылающегося на аттидографа Андротиона, ряд исследователей делают предположение, что афиняне время от времени практиковали назначение одиннадцати стратегов.

В ходе исследования на основании анализа источников и западной исследовательской литературы автор пришел к ряду выводов. Во-первых, что касается формулы δέκατος αὐτός, то здесь наиболее убедительной кажется точка зрения, что Фукидид посредством её как раз подчёркивал, то что Перикл не обладал чрезвычайными полномочиями, а наоборот он был рядовым стратегом. Во-вторых, численность стратегов в 441/0 гг. до н.э. не превышала традиционного числа.

Ключевые слова: коллегия стратегов, чрезвычайные полномочия, схолия, фила.

(статья друкується мовою оригіналу)

В 441/0 гг. до н.э. Афины были заняты подавлением восстания острова Самос. В рассматриваемое время ведущим политиком Афин был Перикл, который ежегодно переизбирался на должность стратега с 443/2 гг. до н.э. по 429/8 гг. до н.э. Для Афин было очень важно получить назад контроль над Самосом, так как это был практически второй город по своему значению в Архе. Существовала определенная угроза новых вспышек восстаний в Афинском морском союзе, которые могли поддержать Спарта и Персия. Поэтому экспедицию против Самоса был назначен проводить Перикл, которого сопровождали коллеги по должности стратега. В связи с этим перед нами встают запутанные вопросы: было ли одиннадцать стратегов в 441/0 гг. до н.э., и как трактовать выражение Фукидида *στρατηγῶς δέκατος αὐτός*.

Означенные вопросы в разное время рассматривал ряд исследователей. Наиболее взвешенный подход к формуле *δέκατος αὐτός* мы находим в статье К. Довера [1]. Мнение исследователя сводится к тому, что этим выражением Фукидид показывает, что Перикл обладал ровно такими же полномочиями, как и прочие стратеги. Впоследствии мнение К. Довера поддержали Ч. Форнара [2, р. 28–39] и с некоторыми критическими замечаниями Д. Хэмел [3, р. 87–91]. Э. Блодеу настаивает на том, что формула *δέκατος αὐτός* подразумевала то, что Перикл обладал большими полномочиями, чем прочие стратеги [4, р. 27]. В. Эренберг предполагает, что под *δέκατος αὐτός* Фукидид подразумевал, что Перикл был главнокомандующим всех вооруженных сил Афин в Самосской войне и в начале Пелопонесской войны [5, р. 116]. Впрочем, В. Эренберг основательно подошёл к проблеме численности стратегов

в 441/0 гг. до н.э. и доказал, что их численность сводилась к десяти [5, р. 116]. Противоположную и критически уязвимую позицию занимает Ф. Ленц [6, р. 231–2]. Автор обзора на книгу Ч. Форнара «Афинская коллегия стратегов с 501 г. до н.э. до 404 г. до н.э.» У. Коннор поддерживает Ф. Ленца, предполагая, что время от времени афиняне избирали одиннадцать стратегов [7, р. 623]. Главными источниками по рассматриваемой теме выступают Фукидид [8] и Андротион [9].

Цели статьи: определить численность списка стратегов в 441/0 гг. до н.э. и что понимал Фукидид употребляя конструкцию *δέκατος αὐτός* применительно к Периклу, обладал ли он экстраординарными полномочиями, либо это просто фигура речи.

Обратимся к проблеме числа стратегов в 441/0 гг. до н.э. Андротион сообщает, что в этом году у афинян было одиннадцать, а не десять, как обычно, стратегов. Приведем этот список полностью с указанием фил, чтобы подчеркнуть двойное представительство фил в текущем составе коллегии стратегов: Сократ сын Анагира из I Эрехтеидской филы [10, р. 284; 11, р. 497]; Софокл сын Софила, дем Колон, II Эгеидская фила [10, р. 263–5]; Андокид сын Леогора, III Пандионидская фила; Креон из дема Скамбониды IV Леонтидская фила [12, р. 592]; Перикл сын Ксантиппа V Акамантидская фила, (был инициатором похода против Самоса [13, р. 68]); Главкон сын Леогора, Керамик, V Акамантидская фила [12, р. 199; 11, р. 91]; Каллистрат из дема Ахарны, VI Ойнеидская фила; Ксенофонт сын Эврипида, дем Мелит, VII Кекропидская фила [10, р. 162–3; 11, р. 199–200]; Лампид из Пирея, VIII Гиппофоонтидская фила; Главкет из IX Эантидской филы [12, р. 144]; Клитофон, X Антиохидская фила [11, р. 572]. В отрывке из Андротиона стратеги упоминаются по порядку следования фил. В этом списке стратегов бросается в глаза двойное представительство V Акамантидской филы Перикл–Главкон, хотя такая практика бытовала у афинян, тем не менее, она не может объяснить здесь наличие одиннадцати стратегов вместо десяти. Мы не будем подробно вдаваться в детали, как сначала Райске в этом отрывке Андротиона насчитал восемь имён стратегов, затем Вилламовиц десять, и наконец, Ленц одиннадцать, и то, как различные исследователи вносили эмендации в список стратегов [6, р. 226–9]. Ч. Форнара [2, р. 49] пытается решить эту проблему предлагает внести исправление в имя Главкета, таким образом, перед нами получается упоминаемый раньше в списке стратегов Главкон из Керамика [9]. Эту же точку зрения в целом поддерживает Д. Девелин [14, р. 89], который в качестве доказательства того, что в 441/0 гг. до н.э. было избрано десять стратегов ссылается на место из Элия Аристиды, на которое приходится схолия со списком Андротиона. В тексте о Перикле говорится «δέκατος αὐτός στρατηγῶν» [9, р. 485] («один из десяти стратегов»). В схолии также пишется: «τῶν δέκα στρατηγῶν τῶν ἐν Σάμῳ τὰ ὀνόματα κατὰ Ἀνδρότιωνα» «имена десяти

стратегов на Самосе по словам Андротиона». Автор этих строк также поддерживает исправление внесенное Ч. Форнаррой. Ф. Ленц придерживается мнения, что в 441/0 гг. до н.э. было одиннадцать стратегов, и Перикл обладал большими полномочиями, чем рядовой стратег, что в свое время поддерживали К. Белох, Эд. Мейер [6, р. 234], Уайд–Джери [15, р. 219]. Поэтому мы остановимся на этом вопросе подробно, чтобы доказать обратное. Так Ф. Ленц не придает важности словам схолиарха («τῶν δέκα στρατηγῶν...»). В. Эренберг возражая Ленцу, указывает, что автор схолии когда приступил к написанию своей работы имел четкое представление, что стратегов традиционно избирали десять, поэтому он мог не обратить внимание на другую цифру в списке Андротиона, так как он не ставил перед собой цель внести определенные ревизии в его текст [5, р. 114]. Если это так, то кажется вполне вероятным, что схолиарх совершил ошибку в списке стратегов и, таким образом, из-за описки получилось число одиннадцать. Далее, Ленц разбирает мнение интерпретатора Фукидида Ю. Штойпа, который останавливается на двух пассажижах из Фукидида, считая, что они могут доказать, что число стратегов в рассматриваемой ситуации было одиннадцать. (Впрочем, В. Эренберг по этому поводу настроен скептически [6, р. 118]). Остановимся на первом пассаже, где речь идет о событиях 441/0 гг. до н.э. В 440 г. до н.э. афиняне отправили шестьдесят триер против Самоса. Часть из этих шестидесяти кораблей была выслана в Карию для наблюдения за персидским флотом, а другая часть за подкреплениями на Хиос и Лесбос. С оставшимися кораблями Перикл разбивает превосходящий по численности флот Самоса. Здесь внимание привлекает фраза «τέσσαράκοντα δὲ ναυσὶ καὶ τέσσαρσι Περικλέους δέκατον αὐτοῦ στρατηγούντος ἐναυμάχησαν», «с 44 кораблями под руководством Перикла и девяти других стратегов сразились на море» [8, р. 192]. Как замечает В. Эренберг, на первый взгляд здесь создается впечатление, что Перикл руководил сражением вместе с девятью остальными стратегами. Ю. Штойп на основании этого делает заключение, что здесь должна идти речь о большем числе стратегов, чем десять, так как подкрепления, которые прибыли после битвы должны были находиться под командованием стратегов [5, р. 115]. По поводу того, что в Карию и на Хиос с Лесбоса было отправлено несколько стратегов, не возникает сомнений. Афиней говорит, что Софокл на пути к Лесбосу встретился с Ионом на Хиосе [16, р. 331]. Возможно, подкрепление в сорок триер привели трое стратегов, как по аналогии с 439 г. до н.э., когда под командованием Фукидида, Гагнона и Формиона также находилось сорок триер [5, р. 116; 8, р. 194]. От себя добавим, что 440 г. до н.э. подкрепления привели стратеги Глеподем и Антикл, правда в 20 кораблей. Так что установить число стратегов приведших подкрепление в 441 г. до н.э. с полной достоверностью представляется невозможным. Впрочем, исходя из предположения, что первое подкрепление привели трое стратегов, ни в коем случае не следует приходить к мысли, что стратегов в 441/0 гг. до н.э. было тринадцать [5, р. 116]. Скорее, что эти трое входили в состав десяти. Представляется вероятным, что в кампании против Самоса не участвовали одновременно все десять стратегов. В Афинах всегда должны были оставаться несколько стратегов, на случай различных непредвиденных ситуаций, так как город не мог

остаться совершенно без военачальников. Эту запутанную ситуацию В. Эренберг пытается объяснить тем, что Перикл в Самосской войне был главнокомандующим всех афинских вооруженных сил. На эти соображения исследователя наводят употребленные Фукидидом словосочетания «δέκατον αὐτοῦ στρατηγούντος» [8, р. 192], и «στρατηγός...δέκατος αὐτός» [8, р. 282]. Таким образом, Перикл по В. Эренбергу был главнокомандующим афинянином в начале Пелопоннесской войны в 431 г. до н.э. Далее, следуя В. Эренбергу, получается, что Перикл будучи верховным главнокомандующим назывался δέκατον αὐτοῦ [5, р. 117]. В связи с этим нам кажется, более аргументированной точка зрения К. Довера о сущности формулы δέκατος αὐτός о которой пойдет речь ниже.

Формула δέκατος αὐτός (т.е. один из десяти стратегов) встречается в источниках (наряду с другими вариациями с αὐτός, как например: «Καλλίαν τὸν Καλλιᾶδου πέμπτον αὐτὸν στρατηγόν...»); «Καλλία сына Καλλιᾶδου и четырех других стратегов» [8, р. 98] (432/1 гг. до н.э.)) когда среди группы стратегов назначенных для специального командования для какой-либо военной операции, подчеркивается имя одного из них, среди прочих стратегов. Такой оборот речи можно объяснить тем, что в данном случае имена стратегов в рассматриваемом источнике уже упомянуты, и так ради благозвучия называется один из них с помощью формулы δέκατος αὐτός. Либо таким образом называется имя одного из стратегов, наиболее авторитетного, в то время как для других употреблено общее обозначение [3, р. 87]. Формула δέκατος αὐτός и ей подобные служат некоторым исследователям свидетелем того, что ряд стратегов обладали большими полномочиями, чем их прочие коллеги по должности. Противником такого утверждения является К. Довер [1, р. 61]. Выражение δέκατος αὐτός не может свидетельствовать в пользу того, что выделенный подобным оборотом стратег обладал сколько-нибудь высшими полномочиями, чем прочие стратеги. Сама формула – αὐτός не содержится в надписях с указаниями аттических магистратов [1, р. 70]. Выражение δέκατος αὐτός встречается у Фукидида только применительно к Периклу. Первый случай относится к восстанию Самоса в 440 г. до н.э. δέκατον αὐτοῦ [8, р. 192]; второй к началу Пелопоннесской войны в 431 г. до н.э. [8, р. 282]. Фукидида, как никого из других древнегреческих историков, интересовали реальные источники власти, и он стремился выделить в своем повествовании самое существенное. Поэтому, как подмечает К. Довер, нет ничего удивительного в том, что описывая «восстание Самоса и начало Пелопоннесской войны, события ответственные за искажение и преувеличение в традиции роли Перикла» Фукидид считает необходимым проинформировать и напомнить своим читателям, что Перикл был обыкновенным стратегом, употребляя δέκατος αὐτός [1, р. 76].

Большую роль в сложении мнения того, что отдельные стратеги обладали большими полномочиями, чем обычно, сыграла традиция выставлять все, так как будто Мильтиад, Фемистокл, Кимон и Аристид одержали свои победы без участия прочих стратегов. Это было неудивительно, ведь указанные стратеги обладали огромным влиянием на политическую жизнь Афин, все они были лидерами политических группировок. Их имена были постоянно на слуху у афинян. Геродот писал о Фемистокле и Аристиде так, как будто бы не было больше других стратегов. В той же манере, Перикл является одним из главных героев

«Истории» Фукидида. Все это со временем ввергло большинство их коллег по должности стратега в забвение. Результатом явилось то, что в последней четверти V в. до н.э. среди афинян все более популярной становилась идея единоличного командования, наделения одного стратега большими полномочиями. Первым веянием подобных настроений можно рассматривать предложение возглавить Сицилийскую экспедицию одному стратегу. А своего апогея эта тенденция достигла в 407 г. до н.э. когда Алкивиада назначили стратегом–автократом [1, р. 75].

Мы пришли к заключению, что выражение δέκατος αὐτός не подразумевает того, что Перикл обладал чрезвычайными полномочиями на посту стратега. Фукидид, употребляя эту формулу, подчеркивал, что Перикл был одним из десяти стратегов, полномочия которых были равными. Что касается проблемы численности стратегов в 441/0 гг. до н.э., то есть все основания полагать, что она не выходила за рамки обычной. Более того, представляется правдоподобным, что в операции против Самоса в 441/0 гг. до н.э. не были сосредоточены все десять стратегов, так как это было бы непрактичное решение.

Список использованных источников

1. Dover K. J. ΔΕΚΑΤΟΣ ΑΥΤΟΣ / The Journal of Hellenic Studies / Vol. 80. – 1960. – P.61–77.
2. Fornara Ch. W. The Athenian Board of Generals from 501 to 404. – Wiesbaden, 1971. – 86 p.
3. Hamel D. Athenian Generals: Military Authority in the Classical Period. – Leiden, 1998. – 250 p.
4. Bloedow E. F. Pericles' Powers in the Counter-Strategy of 431 / Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. Bd. 36, H. 1. – 1987. – P.9–27.
5. Ehrenberg V. Pericles and His Colleagues between 441 and 429 B. C. / The American Journal of Philology / Vol. 66, No.2 (1945). – P.113–134.
6. Lenz F. W. The Athenian Strategoi of the Years 441/40 and 433/32 / Transactions and Proceedings of the American Philological Association / Vol. 72 (1941). – P.226–232.
7. Connor W. R. The Athenian Board of Generals from 501 to 404 by Ch. Fornara / Gnomon / Bd. 46, H. 6 (Sep., 1974). – P.621–624.
8. Thucydides. History of the Peloponnesian War: Books I–II. Vol. I. – Cambridge, 1919. – 496 p.
9. Scholia in Aelium Aristidem, ex recensione Guilielmi Dindorfii. Vol. III. – Lipsiae, 1829. – 1078 p.
10. Kirchner I. Prosopographia Attica. Vol. 2. – B., 1901. – 685 p.
11. Davies J. K. Athenian Propertied Families, 600–300 B.C. – Oxf., 1971. – 686 p.
12. Kirchner I. Prosopographia Attica. Vol. 1. – B., 1901. – 634 p.
13. Plutarch. Lives. Vol. VIII. – Cambridge, 1919. – 432 p.
14. Develin R. Athenian Officials 684–321 BC. – Cambridge University Press, 1989. – 556 p.
15. Wade-Gery H. T. Thucydides the Son of Melesias A Study of Periclean Policy / The Journal of Hellenic Studies / Vol. 52, part 2 (1932). – P.205–227.
16. Athenaeus. Deipnosophistae. Vol. III. Kaibel. In Aedibus B.G. Teubneri. – Lipsiae, 1887. – 844 p.

Volcanov S. I., postgraduate student, Odessa I. I. Mechnikov National University (Ukraine, Odessa), hildebrand@nextmail.ru

Were there eleven strategoi in 441/0 BC. Pericles δέκατος αὐτός στρατηγῶν

This article discusses the controversial questions of the number of strategoi in 441/0 BC and what mean by that Thucydides using to Pericles a formula δέκατος αὐτός. It is known that in Athens the traditional number of the board of strategoi consisted of the ten representatives. On the basis of mention by the author of scholium to Aelius Aristides, referring to the words of Androtion, a number of researchers make an assumption that the Athenians occasionally practiced appointment of eleven strategoi.

On the basis of analysis of the written ancient sources and critical approach to the western research literature the author came to a number of conclusions. First, the formula δέκατος αὐτός, there seems to be the most convincing point of view that Thucydides by using it didn't emphasize, that Pericles has special powers, but on contrary he was an ordinary strategos. Secondly, the number of strategoi in 441/0 BC didn't exceed traditional number.

Keywords: the board of strategoi, special powers, scholium, phyle.

Volcanov S. I., aspirant, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), hildebrand@nextmail.ru

Чи було одинадцять стратегів в 441/0 рр. до н.е. Перікл δέκατος αὐτός στρατηγῶν

Розглядаються дискусійні питання чисельності стратегів в 441/0 рр. до н.е. і який сенс надавав Фукидід вживаючи по відношенню до Перікла формули δέκατος αὐτός. Як відомо, в Афінах традиційна чисельність колегії стратегів нараховувала десять представників. На підставі схолярха Елія Арістіда, що посилається на аттідографа Андротіона, ряд дослідників роблять припущення, що афіняни час від часу практикували призначення одинадцяти стратегів.

В ході дослідження на підставі аналізу джерел та західної дослідницької літератури, автор прийшов до ряду висновків. По–перше, що стосується формули δέκατος αὐτός, то тут найбільш переконливо здається точка зору, що Фукидід вживаючи її якраз не підкреслював, те що Перікл мав надзвичайні повноваження, а навпаки він був рядовим стратегом. По–друге, чисельність стратегів в 441/0 рр. до н.е. не перевищувала традиційного числа. На користь цього свідчить запропоноване у цій статті розуміння формули δέκατος αὐτός, так і слова самого схолярха.

Ключові слова: колегія стратегів, надзвичайні повноваження, схолії, філа.

* * *

УДК 94(477)

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української
академії наук, завідувач відділу історичних студій,
Науково–дослідний інститут українознавства
(Україна, Київ), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Батрак О. П.,
здобувач історичного факультету,
Дніпропетровський національний університет
(Україна, Кривий Пир), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

ІСТОРИКО–ГЕРМЕНЕВТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЯ «ЄДИНОСУЩІСТЬ» І «ПОДІБНОСУЩІСТЬ» У РАННЬОХРИСТІАНСЬКИЙ ПЕРІОД В КОНТЕКСТІ ЦЕРКОВНО–ТЕОЛОГІЧНИХ ДОГМАТІВ СИМВОЛА ВІРИ (ВІЗАНТІСТВО – ЛАТИНСТВО – АРІАНСТВО)

Автори, з огляду історико–герменевтичної інтерпретації (у співставленні з візантійською, латинською та аріанською християнською догматикою), розв'язують тогочасні вузли теологічних уявлень і догм, зокрема таких понять і термінів як «Свята Трійця», «єдиносущність», «подібносущність» тощо.

Аналізуються богословська термінологія в патристичній літературі, діалектика світського та богословського в історико–герменевтичній інтерпретації концепту «подібносущність» як складової літописного варіанта Символа Віри в теологічних системах слов'яно–кирило–мефодіївської (слов'яно–візантійської), візантійської, латинської та аріанської триадології.

Ключові слова: Символ віри, єдиносущність, подібносущність, оміос, філіокве.

(Частина I)

Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що при дослідженні літописного Символа Віри, вчені зосереджували увагу лише на окремих наявних у ньому термінах, таких як «подобносоущьнь», «старфй», однозначно трактуючи їх як аріанські. Сама ж теологічна система літописного віровчення, її політико–ідеологічна спрямованість, практично не зацікавлювала дослідників як окрема тема. У зв'язку з цим, термін–догмат «подібносущність» завмер, як лакмусовий папірець аріанства і залишається непорушним у площині церковного ригоризму, а не як науково доведений факт. Відтак, ця проблематика все ще являє собою «білу пляму», що об'єктивно спонукає до наукових розвідок у даному напрямку.

Наші підходи щодо дослідження вищезазначених питань у проблематиці християнської догматики у Давній Русі є нерозривно пов'язаними з історико–теологічною

герменевтикою [9]. Тож, необхідність звернення при інтерпретації релігійних текстів до праць церковних діячів, богословів, документального церковного матеріалу II–X ст., як і до вітчизняних першоджерел пізнішого періоду (XII–XV ст.), дозволила враховувати термінологічні, не завжди відкриті, смисли та особливості церковної мови й богословського вчення раннього середньовіччя не лише у Київській Русі, а й у тогочасному християнському світі.

Чи не найменш розробленими, на нашу думку, питаннями в контексті, який нас цікавить, є ті, які сфокусовані навколо можливостей адекватного передавання мовою сучасного наукового дискурсу світоглядної системи та термінологічного арсеналу візантійських і давньоруських інтелектуалів. На жаль, мусимо констатувати, що в більшості досліджень спостерігається невинуватана модернізація термінів та понять, або не до кінця, нерідко і зовсім, не враховуються ментальне підґрунтя середньовічної доби.

Діалектика світського та богословського в історико-герменевтичній інтерпретації концепту «подібносущність».

З огляду на вищезазначені обставини й обґрунтування, вважаємо за доцільне проаналізувати переклади давньоруського тексту літописного Символу Віри, виконані Л. Махновцем у «Літописі Руському» і Д. Ліхачовим у «Пам'ятниках літератури Давньої Русі».

Цей теологічний твір починається з вимоги щодо необхідності вірити у «Бога Отця вседержителя, творця неба і землі», після чого одразу ж іде перехід до триєдиного божества, де кожному з них надається коротка характеристика: Отець – ненароджений; Син – роджений; Дух – вихідний. При цьому акцентується увага на тому, що вони довершені, мислимі, розділяються за числом, проте нерозділені у божестві, позаяк Бог «розділяється нероздільно і з'єднується без змішування». Порівнюючи тексти Л. Махновця і Д. Ліхачова, ми дійшли висновку, що перший припустився дещо неточного перекладу слова «собство». Автор пише: «...три сутності [«собства» – авт.¹] довершені, мисленні, що розділяються по числу і власній сутності, а нероздільні в божестві і з'єднуються вони нероздільно» [22, с. 679]. Словосполучення «совокупляється неразмесно» взагалі пропущено. Слово «сутність» означає «внутрішня основа», «зміст чого-небудь» [22, с. 679], тоді як словом «собство» вказується на «особливе» своє, тобто «Іпостась» або «Лице».

З погляду церковної термінології у перекладі Д. Ліхачова цю особливість теж не враховано: три довершених ества (мислимих), що розділяються за числом та еством, але не в божественній сутності – позаяк «розділяється Бог нероздільно і з'єднується без змішування». Далі літописець докладніше характеризує Отця, Сина і Святого Духа. Починає з Бога Отця, який «присно сый пребывает во отчествѣ нерожен, безначален, начало и вина всѣмъ, единѣмъ нероженемъ старѣй сый Сыну и Духови». У перекладі Л. Махновця це місце відтворено так: «...він завжди перебуває в отцівстві, він нерожденний, безначальний, начало і причина всьому, одним неродженням він старший од Сина і Духа...». І знову ж, на наш погляд, допущено неточність – не

враховано слово «сый». У церковнослов'янській мові воно перекладається як «суший», «існуючий» [21, с. 166]. У Д. Ліхачова: «...Отець, Бог Отець, вічно існуючий, перебуває в отцівстві, ненароджений, безначальний, начало і першопричина всьому, тільки не народженням своїм старший за сина і духа...» [22, с. 764]. Як бачимо, у цьому перекладі є певні відхилення від оригіналу.

У першому випадкові автор переклав словосполучення «присно сый» як «вічно існуючий», у другому – «единѣмъ нероженемъ старѣй сый Сыну и Духови...» – «сый» перекладено як сполучник «ніж», який вживають для порівняння [22, с. 764] (наприклад, «краще пізно, ніж ніколи»). Ми ж вважаємо, що в літописі – «единѣмъ нероженемъ старѣй сый Сыну и Духови...» – «сый» вжито не в порівняльному ступені, а у стверджувальному значенні, тобто – тільки неродженням своїм старший суший Сину і Духові. Але, тоді слово «старѣй» не може перекладатися як «старший», в розумінні світських відносин, а повинно враховувати практику священного письма – Біблію, де належність до Божества передає значення Владика (Мих. 5:1). Як нам уявляється, цей фрагмент мав би читатися так: «тільки неродженням своїм Владика, суший Сину і Духові». Певна субординація очевидна, але не за Божеством, оскільки Бог Отець суший Сину і Святому Духу (суший, синонім єдиносущності), а за Іпостасним відношенням (Владика за своєю властивістю, бути неродженим). Оскільки Він, а точніше Його Іпостась, є джерелом Божества і для Сина, і для Святого Духа.

Говорячи про Сина і Святого Духа, літописець пише: «От него же рожається Сынъ преже вѣхъ вѣкъ, исходить же Духъ Святыи безъ време и бес тѣла...». Л. Махновець це місце переклав так: «Од нього ж рождається син, раніше ж від усіх віків з'являється дух святий і поза часом і без тіла...» [22, с. 164]. Така характеристика Сина і Святого Духа вийшла у автора, напевне тому, що він «же» переклав як сполучник, що вживається для протиставлення двох речень у значенні сполучника «а». Ми, намість, вважаємо, що «же» у словосполученнях «от Него же рожається» і «исходить же Духъ Святыи» слід перекладати як частку, яку літописець вжив для зазначення тотожності. У такому розумінні переклад Д. Ліхачова точніший: «Від нього ж рождається син раніше усіх часів, дух же святий виходить поза часом і поза тілом...». У такому розумінні не лише змінюються характеристики Сина і Святого Духа, а й, точніше, позначено їх джерело – Отця. Від нього народжується Син перше всіх часів, від нього ж виходить і Святий Дух.

При перекладі характеристики Святого Духа: у Л. Махновця – «і поза часом і без тіла»; у Д. Ліхачова – «поза часом і поза тілом». У цьому разі обидва автори переклали словосполучення «вне времени» однаково, розглядаючи «безъ» як прийменник у вихідному значенні – «поза», «зовні», тобто «поза часом». При перекладі «без тіла» Махновець розглядав «безъ» уже не як прикметник, а як префікс [22, с. 40]. Звідси – «без тіла» (безтілесний). Як бачимо, у цьому разі точнішим був Л. Махновець. Побудована система характеристик особливостей Отця, Сина і Святого Духа завершується словами: «...вкупѣ Отець, вкупѣ Сынъ, вкупѣ Духъ Святыи есть. Сынъ подобосущенъ Отцю, роженемъ точю розньствуя Отцю и Духу. Духъ есть пресвятыи, Отцю и Сыну подобосущенъ и соприсносущенъ. Отцю бо отецтво, Сыну же сыновство, Святому же Духу исхожене. Ни Отець бо въ Сынъ ли

¹ Ми усвідомлюємо філологічну умовність запропонованого терміну, проте, з огляду на недостатню багатогранність розробки сучасної україномовної богословської термінології, пропонуємо у багато в чому недосконалий зазначений варіант – авт.

Духъ преступаеъ, ни Сынъ во Отца и въ Духа, ни Духъ въ Сынъ ли во Отець; неподвижна бо свойствія. Не трее бози, единъ Богъ, понеже едино божество въ трехъ лицахъ». У Л. Махновця слово «соприсносушень» перекладено як «вічносуший».

На наш погляд, пропуск префікса «со» дещо спотворює текст, позаяк зменшується значення спільної участі, тобто співіснування Отця, Сина і Святого Духа. У Д. Ліхачова: «...і вічно співіснує з ними...». Словосполучення «неподвижна бо свойствія» Л. Махновцем перекладено як «незмінні бо їхні сутності», у Д. Ліхачова – «бо незмінні їхні властивості». У цій ситуації, на наш погляд, правий другий автор, позаяк літописець спочатку говорить про «три собства», а потім про те, що вони розділені «собствънымъ собствомъ», маючи на увазі особисті властивості Отця, Сина і Святого Духа, й далі акцентує увагу на їх незмінність, а не «сущностей», позаяк у божественній сутності вони не розділяються – «...а не божествомъ, раздѣляеть бо ся не раздѣлно, и совкупляется неразъмьсно». І завершує: «не трее бози, единъ Бгъ, понеже едино Божество въ трехъ лицахъ», що цілком узгоджується з нерухомістю, незмінністю властивостей, а не сутностей трьох осіб – «понеже едино Божество». На цьому перша частина (нами умовно поділено його на частини) літописного «Символу Віри» завершується.

Друга частина присвячена народженню боголюдини, Сина Божого. «Хотѣньемъ же Отца и Духа свою спасти твар, Отческихъ ядръ, ихъ же не отступи, съшедь, и въ дѣвичьское ложе пречистое, аки Боже сѣмя, вшедь...». Варіант перекладу Л. Махновця звучить так: «За бажанням же отця і Духа спасти своє творіння, те, що отчого лона не покинуло, зійшовши як боже сім'я і в дівоче лоно пречисте ввійшовши...». Д. Ліхачов запропонував дещо іншу текстовку: «Бажанням же отця і Духа спасти своє творіння, не змінюючи людського сім'я, зійшло і ввійшло, як божественне сім'я, в дівоче лоно пречисте...». У першому випадкові «отческихъ ядръ» звучить як «отче лоно», а не «не отступи» – як «не покинуло». У другому випадку – «отческихъ ядръ» – «людське сім'я», а «не отступи» – «не змінюючи».

Якщо дотримуватися перекладу у першому варіанті, де «лоно» (утворене переголосовкою *ole* і суфікса *sno* від *legit* (лягти) означає місце, де лежить плод, то вийде, що отче лоно – те місце, де належить сидіти Синові, звідки «зійшов яко боже сім'я». Другий варіант перекладу є неточним щодо літописного тексту, позаяк слово «отческихъ» явно передає значення, притаманне Отцю, а не людській природі. Тому словосполучення «отческихъ ядръ» слід перекладати як «отцівських надр» (надра – загальнослов'янське, виникло із виразу «вън едра» – «у нутроші, у глибини»), а «не отступи» – як «не відступаючи». Відтак, ми будемо ближчими до змістового значення джерела. Отже, «Отческихъ ядръ, ихъ же не отступи» можна тлумачити як: – не змінюючи щодо природи Отця; – не втративши синівської суті; – не переставши бути єдинородним Сином Божим. Весь наступний перекладний текст до кінця другої частини літописного Символу, що завершується словами: «...якоже взиде съ своєю плотью, тако снидетъ...», відповідає, на наш погляд, змістовному значенню оригінала.

Третя, остання, частина сповідання віри, присвячена обрядовим діям у християнстві. Тут не можна оминати ще одного слова – «поклоняюсь» – «...кланяюся честнымъ

иконамъ, кланяюся древу честному...». Обидва автори, – і Л. Махновець, і Д. Ліхачов – переклали: «...поклоняюся честним іконам, поклоняюся древу честному...»; «...поклоняюся пречесним іконам, поклоняюся пречесному древу...». Аби уникнути непорозуміння, ми вважаємо за правильне зберегти без перекладу слово «кланяюся». Слово «поклоняюся» має два змістових значення – «робити уклін» і «поклонитися», – що може розглядатися як ідолопоклонство.

Загалом, спираючись на міркування висловлені у наведеному аналізі, можна відтворити текст літописного Символу Віри, врахувавши внесені до нього уточнення. Охарактеризовані суто лінгвістичні погрішності і помилки, на перший погляд, містять доволі несумісні з оригіналом неточності в передачі теологічної інформації. Запропонований переклад дозволяє по-новому поглянути на змістовний варіант викладення християнського віровчення, взагалі далекий від еретизму.

З іншого боку, таке ж «непорозуміння» виникає і з інтерпретацією терміну «подобосущний», який синонімізується з арианством. Вивчаючи й аналізуючи церковні послання, спрямовані проти арианства, Символів Вір, складених як за життя Арія, так і за життя його послідовників, зокрема Євномієм, творинь святих отців православної церкви – Афанасія Олександрійського і Василя Великого, ми дійшли висновку, що аріани взагалі не вживали терміну «оміусіос» – «подобосущий». Арій обстоював тезу про народження Сина із не Суцього, тобто не із ества Бога Отця, тим самим вносячи у віровчення про Трійцю не лише субординатизм, а й знімаючи тим самим центральну для християнства ідею про боголюдину, позаяк заперечувалося Божественне походження Сина.

Для з'ясування цих теологічних підвалин, при здійсненні герменевтичної інтерпретації принципово важливо розглянути застосування термінологічного апарату як опонентами ариан, так і самих ересевчителів. При цьому ми свідомо звертаємося до праць Афанасія Олександрійського, в яких збереглася інформація про початок офіційної боротьби Східної Церкви (до I Вселенського собору) проти арианського віровчення і вживався сам термін «подібносущність». В оточному посланні єпископа Олександра Олександрійського, спрямованому проти арианства, пише Афанасій, прямо йдеться про те, що аріани не визнають подібними за еством (подібносущними – *авт.*) Бога Отця і Бога Сина [23, с. 497–498].

Звернімося тепер до автора текстів, Євномія, який був послідовником і палким прихильником вчення Арія (вже після I Вселенського собору), інформацію про судження якого зберегли праці Василя Великого. Євномій у захисній промові пояснював, що Бог Отець «нерожден», а відтак у нього «нерожденная сущность». «А будучи нерожденним, ніяк не допустить рождення, так щоби рожденному повідомити власне своє ество, і буде далеким від усіякого порівняння та подібності з рожденним... то на якій іще підставі дозволено буде рожденну сущність уподібнювати нерожденній? (заперечував вживання терміну «подібносущність» – *авт.*). Тому що подібність, чи порівняння, чи подібність за сутністю не залишить місця ніякій зверхності або відмінності, проте явно виробить рівність, а разом з рівністю покаже, що те, що уподібнюється чи зрівнюється – нерожденне». І підсумовував: «Сущність єдинородного ми не робимо

спільною з тими речами, котрі з небуття прийшли у буття, позаяк не суще не є сущністю; але віддаєм Йому стільки зверхності, скільки необхідно мати Творцю перед Своїми тварями» [27, с. 94].

Його опонент, Василій Великий, у своїй відповіді на захисну промову «злочестивого» Євномія писав, що «у вченнях про Бога повинно шануватися від низьких і плотських понять, рождення розуміти чемно до святості й безпристрастності Божої, але торкатися образу, яким народив Бог, як незреченого та недомислимого, проте найменуванням рождення зводиться до поняття подоби за Сущністю» (настоював на «подібносущності». – *авт.*) [27, с. 101]. «Якщо Син – народження й подібний за діяльністю, то, необхідно, подібний і за сущністю» (тобто, наполягав на єдності Божества, вживаючи термін «подібносущність» – *авт.*) [27, с. 163]. Тільки цей, усього один фрагмент полеміки з послідовниками аріан, породжує сумнів щодо використання ними терміну «подібносущність» і дає право на перевірку цієї, усталеної в ортодоксальній теології, позиції.

Серед сучасних дослідників А. Кузьмін, як уже зазначалося, вплив аріанства вбачав і в словосполученні, де йдеться про старійшинство Отця щодо Сина й Духа. На наш погляд – для цього немає ніяких підстав. Сакральний антропоморфізм слова, його змістовне навантаження, дійсно, передає значення якоїсь більшості. Вона свідомо акцентована у формулі літописного віровчення, де йдеться про Іпостасні відносини Бога Отця, Бога Сина і Бога Святого Духа. В них, у цих відносинах, Отець має певне «лідерство». Утім, і це видається нам очевидним, саме ця «більшість» має свої межі. Вона окреслена властивостями Бога Отця. Він – «одним нерожденням старший» (до речі, Арії та його послідовники в нерожденності Отця вбачали саму божественну сущність); Він – є джерелом Сина (Він Його народжує) і Святого Духа (Він Його виводить). При цьому зроблено наголос на непорушності та єдності Божественної сутності. Ніякого розриву в часі, за змістом сформульованого речення, не простежується. Інша справа, чому укладачі літописного віровчення акцентували на цьому увагу, що змусило їх саме в такий спосіб сформулювати речення? На поставлені питання, відповідь віднаходимо в ідеальному, з точки зору християнської теології, джерелі – Біблії. Слова «Отець болій Мене есть» (Іоан. 14:28) були сказані самим Господом.

У такий спосіб укладачі літописного Символу Віри, врахувавши біблійний вислів, який як «ідеальний» взагалі не повинен підлягати сумніву, уподібнювали до нього, як «ідеального», і літописне формулювання. Звернімося до праць Афанасія Великого, а саме, до тлумачень, які наводив святий в полеміці саме з аріанами зі спірного питання щодо «більшості» Отця. Афанасій Олександрійський писав: «...якщо Ісус говорить: Отець мій болій Мене є, іменує же Себе рівним Богові, то мусить нам знатися... Отець більше за Сина по удобстраждальному тілу, котре поніс на Себе Син; рівний же Синові, поколику всецілий Отець превічно родив всеціло досконалого Сина» [4, с. 473]. Таким чином, з наведеного фрагменту видно, що термін «болій» обговорювався в патристичній літературі й не був якимось винаходом укладачів літописного віровчення. Фрагмент, розкриває причину полеміки: аріани розглядали «болій» як перевагу за єством, Афанасій – за властивостями.

У літописному Символі Віри слово «болій» (старфі – Владика) вжито не в розумінні субординатизму за сущністю

(таке розуміння могло скластися від перекладів, що здійснили Д. Ліхачов і Л. Махновець), а в тому значенні, що Отець «єдинім нероженєм старфі сый Сыну и Духови», тобто, за своєю властивістю бути нерожденним, Він («старший») Владика. При цьому Він залишається сущим (божественне єство не змінюється) Сину і Святому Духові.

А. Кузьмін побачив також риси аріанського субординатизму в тій послідовності, у якій літописець розподілив святу Трійцю [17, с. 37]. Для вирішення цього питання варто знову звернутися до канонічних творів. Василь Великий у зв'язку з цим писав: «Позаяк, як Син по Отці другий за числом, тому що від Отця, і другий за властивістю, тому що Отець є початок і вина поколику Він Отець Сина, і тому що чрез Сина доступ і приведення до Бога та Отця; проте за єством не другий, тому що в Обох Божество єдине: так точно, хоча й Дух Святий за порядком і за властивістю слідує за Сином (нехай, що й зовсім в цьому уступний), натомість з цього ще не видно, щоби справедливо було заключати, нібито Дух Святий – іншого єства» [27, с. 127]. Цю особливість врахував і літописець: «Три Іпостасі довершені, мислені, що розділяються по числу і власній Іпостасі, а не Божеством».

С. Дулуман й А. Глушак також вбачають тінь аріанства у літописному Символі Віри. «Хоч далі й згадується, що Христос «подобень» до простих смертних, але не розвивається вчення Арія, спрямоване на приниження церковної ієрархії шляхом обмирщення Христа і заперечення його божественності. Літописець не повністю викладає аріанські погляди», – зауважують дослідники [12, с. 116]. На наш же погляд, у словосполученні «Христос подібний простим смертним» взагалі немає ніякої ересі, а цілком пристойно викладено християнське вчення (Філ. 2:7). Звернімося ще раз до Афанасія Олександрійського, який писав: «Посьому–то безплотне нетлінне, нематеріальне Боже Слово (Син Божий, народження якого заперечував Арій) приходить в нашу область... зійшло до нашого тління... І таким чином, у нас запозичивши **подібне** (виділено нами – *авт.*) нашому тілу, позаяк усі ми були піддані тлінно смерті, за усіх піддавши його смерті, приносить Отцю» [1, с. 200–201]. Таким чином, якщо не спростовується, то, як нам уявляється, принаймні ставиться під сумнів теза дослідників, які вбачають аріанство чи його елементи в літописному Символі Віри.

Отже, той факт, що Символ Віри у літописі містить неортодоксальні положення Нікео–Царгородського Символу Віри, аніскільки не применшує його цілком православної спрямованості. Відтак, ми вважаємо, що укладачі віровчення чудово знали про релігійно–догматичні суперечки, належали до числа освічених людей свого часу й свідомо пішли на виклад саме такого змісту Символу Віри, де було враховано кожен позицію православного сповідання.

Протоієрей В. Ципін відмічав з цього приводу: «Історичний парадокс полягав у тому, що наша церква була залежною не тільки від Царгородського патріарха і Синоду, а й від імператора ромей... У візантійській церковній державно–правовій свідомості василевс сприймався як хранитель догматів і християнського благочестя, як верховний захисник православ'я, а відтак, як самодержець (автократор) усіх православних народів. Нині це може видатися курйозом, але для середньовічної правової свідомості, далекої від плеємінного, національного сепаратизму, пронизаної унітарною, космічною ідеєю,

було цілком природним, що всі православні державці вважалися васалами імператора» [29, с. 35].

Давня Русь, у зв'язку з такою інтерпретацією тексту Символу Віри, сама могла претендувати на самостійність і незалежність у державних і релігійних справах, оскільки в цей час вже діяв загальноєвропейський у всьому християнському світі Нікео–Царгородський Символ Віри. Якщо б в справі впровадження християнства, як державної релігії в Київській Русі, приймав участь якийсь рівноапостольний центр, можна припустити, що він ніколи не погодився би на таке зухвальство з боку майбутньої митрополії. Разом з тим вважаємо, що більш коректно говорити не про суперництво руських християн у богословських дискусіях як з візантійцями, так і з представниками римської церкви, а про екуменічну відкритість раннього київського християнства [10]. Задум творців церковнослов'янської мови якраз і полягав у тому, аби за допомогою слов'янських мовних компонентів (префіксів, коренів, суфіксів тощо) максимально точно передати сенс церковного письма, ну й, водночас, залучити слов'янські народи в орбіту ідеологічно–політичних впливів власних державних і релігійних центрів (в тому числі й ще до часу юридичного розколу християнства).

Церковнослов'янська мова, як священна, була розрахована на передачу сакральної, конотативної інформації навіть через прийменники (наприклад, «в славі» чи «з славою» – мається на увазі, як прийде судити Бог), сполучники (наприклад, «Бог Слово» чи «Бог і Слово», де в першому варіанті це – Син Божий, в другому – Син Божий в Трійці) і аж ніяк не була розрахованою на те, щоби догмат (наприклад, «сий» – сущий) перекладали як сполучник (наприклад, «ніж») у значенні «краще пізно, ніж ніколи»). Деякі слова (наприклад, «старѣй»), через свій штучний символічний конструкт, церковнослов'янська мова наповнювала антропоморфізмом, який був близький до змісту розмовного і не спотворював «ідеального» в теологічному фрагменті.

Така «ревізія» перекладів небезпідставна. Помилка чи, навіть, певна неточність з оригіналом дає можливість виявити прогалини світських знань в догматичному богослов'ї, що звужує пошук адекватної інтерпретації, сприяє тому, щоби при здійсненні дослідження, врахувати і цей досвід.

Упродовж багатьох років вивчення літописного віровчення, окремо існує безпеліційне визначення щодо терміна–догмата «подібносущність» як виключно аріанського. Така певна упередженість дослідників до терміна базується на інформації, внесеної ще на початку XIX ст. в «Повний православний богословський енциклопедичний словник», який було перевидано 1992 року. Окремі спроби церковних істориків і богословів (А. Карташева, С. Поснова, О. Давиденкова, О. Шмемана, Г. Флоровського та ін.) окреслили витоки цього терміну, не пов'язуючи з аріанством, не надали поштовху для пошуків його теологічних коренів, релігійної течії, а можливо й церковного руху, з яким він був пов'язаний, відтак – й церковної політики, зокрема Володимира Святославича та його оточення. Фахівці продовжують пояснювати його як: а) аріанський; б) невірно перекладений; в) такий, що пройшов шлях «природного добору», поступившись канонічному терміну «єдиносущність». За певним поясненням стоїть відповідна інтерпретація щодо визначення релігійного центру, що здійснив акт офіційного хрещення Русі. Таким

чином, у нас є всі підстави стверджувати про необхідність проведення дослідження з метою виявлення причин вживання терміну «подібносущий» із застосуванням методологічних принципів історико–герменевтичного аналізу текстів–першоджерел, в яких йдеться про цей релігійний напрямок.

Введення і поширення термінів «єдиносущність», «подібносущність» у ранньохристиянський період.

Характеризуючи особливості київського християнства дослідники літописної спадщини напрацювали величезний корпус фахової літератури. Серед різнобічних аспектів цієї проблеми певна увага приділялася і літописному свідченню про Символ Віри, котрий приймав Володимир [9; 10]. Уже традиційною стала точка зору, що християнське віровчення тут викладено в дусі аріанства. При цьому, як правило, застосовуються такі аргументи:

– про «старійшинство Бога Отця» по відношенню до Сина і Святого Духу;

– «подібносущність» замість «єдиносущності» Сина і Святого Духу з Батьком;

– а то і взагалі, простою посилкою на сам термін «подібносущність» як на виключно аріанський, залучений, начебто, самим Арієм в боротьбі з «єдиносущністю»...

Вважаємо, що автоматичне ототожнення «подібносущності» з аріанством містить в собі надто спрощену формулу щодо вирішення цієї проблеми. Більше того, ніякий різновид християнства не може бути до кінця зрозумілим без вивчення його догматичних особливостей. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне простежити перебіг подій, пов'язаних з періодом виникнення аріанства і боротьбою богословів з цією «ерессю».

Як на ранніх етапах, так і в наступних часах, християнство ніколи не являло собою єдиного віровчення. Починаючи з суперечок греків з приводу Біблії Септуагінти і до формування релігійної концепції маніхейців, різними течіями нової богословської думки розглядається в основному проблема відношення Старого і Нового Заповітів (системи: олександрійських гностиків, антиохійської школи, маркіоніців, маніхейців). Вчення цього періоду мали дуалістичний характер. Їх автори входили в протиріччя з традиційними прибічниками монізму, які дотримувалися норм Старого Заповіту. В кінці II ст. почали з'являтися угруповання, головними мотивами розбіжностей яких були: трактування особистості Христа і пов'язане з нею тлумачення догмату Трійці (алоги, монархіани, динамісти, адопціани, модалісти, савелліани). Загальна віросповідна тенденція усіх цих рухів – антиринітаризм [15, с. 53].

Третє і подальші століття стали ареною потужного розвитку християнської теології, представники якої оволоділи арсеналом античної філософії і застосовували його для розробки та обґрунтування християнської догматики. Проте, найбільш за все розхвилювала усю християнську Церкву богословська суперечка з аріанами. Питання заговорювалося на підміні самої суті християнства як релігії спокутування. Аріанством ліквідувалося саме чудо Боготілення. Арії виходив з трансцендентного аристотелівського поняття про Бога як про Єдиного Нероджененого Самозамкнутого Абсолютного. Усе, що поза Абсолютом, Богом – іншорідне Йому воно – неабсолютне, іншорідне, оскільки виникло. Усе, що виникло (матерія, простір, час) як наслідок, не є з Бога, а – з нічого, з повного небуття. І тільки по творчій волі Божій осяяне буттям ззовні. Саме такий

акт приведення усіх тваринних речей та істот із небуття в буття сам собою породив думку про посередників між Творцем і тварями.

У ролі посередника на першому і виключно високому місці розумівся Логос як засіб творіння. А якщо Сам Цей Логос, через Якого створений весь вищий небесний світ і всі небожителі, не кажучи уже про космос, є засобом творіння, то, самоочевидно, Він – раніший за сам космічний час, раніший всіх віків, але Він не є вічним. Був час, коли Він не був, Він не існував раніше ніж був створений. Тому Він мав початок Свого створення. А значить – «Він створений із несущого». Він «роджений», але Сином є за благодаттю, а не за сутністю. У порівнянні з Батьком як Абсолютним «з сутністю і властивостями Батька», Син, зрозуміло, «неподібний їм за усіма пунктами». Син – найдосконаліше, але все ж творіння Боже. А оскільки Він творіння, то Він – змінюється. Так, Він – безгрішний, але своєю волею, своєю моральною силою. Батько передбачав цю безгрішність і у зв'язку з цим поклав на Нього подвиг олюднення. Саме вчення викладалося так: «Не завжди Батько, не завжди – Син; Син не мав буття, поки не народився, але і Він прийшов в буття із несущого; тому, Бог не завжди був Батьком Сину; коли прийшов у буття і створений Син, тоді і Бог став називатися Батьком Його; тому що Слово є твар і витвір, і за сутністю чужде і не подібне Батьку» [1, с. 406].

У слові першому «На Аріан» Афанасій Олександрійський більш детально викладає аріанське вчення, де ми свідомо прочитуємо найсуттєвіше: «Бог не завжди був Батьком; але було, коли один був тільки Бог і не було ще Батька; пізніше ж робиться Він Батьком. Не завжди був Син. Оскільки все створилося із нічого, і все створене є твар і витвір; то і саме Боже Слово створене із не-сущого... (виділено нами – *авт.*) Воно за іменем тільки називається Богом. І як всі чужді і **неподібні Богу за сутністю**; так і Слово чужде Батьківських особливостей і **за усім неподібне Батьківській сутності...** (наголошуємо на підкресленому нами – *авт.*) і ще говорить Арій, що розділені за еством, розділені, розлучені, чужді і невластиві одна іншій сутності Батька, Сина і Святого Духа... **за усім несхожі поміж собою за сутністю**» (виділено нами – *авт.*) [2, с. 181–183]. Як видно із наведеного тексту вчення Арія, Син за усім неподібний Батьківській сутності, тобто повністю заперечується «подібносущність» Батька і Сина.

У подальшому виразниками і отцями аріанської крайності стали світський діалект-філософ Аетій та єпископ Євномій. За Євномієм, єдине ім'я, яке можна приложити до Бога і неприкладне до тварі, це – нероджений. Такий Безначальний тільки Один. А значить, Сутність Його, це Його неродженість. Як наслідок, Син тільки і може бути «творінням». Його ім'я – «Роджений». Він не був до Свого народження. Він «Єдинородний Бог, роджений волею (а не сутністю) Батька». Сутність його не ототожнена і не подібна Батьковій, хоча Син Батьку і подібний, як образ і відбиток усієї енергії та могутності Вседержителя, відбиток справ, розумів і повелінь Батька. Син не єдиносущий і не подібносущий. Він протилежний Батькові за сутністю. Євномій писав: «На якій ще підставі дозволено буде родженню сутність уподобляти неродженній? Тому що подобіє, чи порівняння, чи узагальнення по сутності не залишить місця ніякій перевазі чи різниці, але явно приводить до рівності, а разом з рівністю покаже, що уподобляємо чи порівнюємо –

неродженне» [27, с. 51]. Духу Святому – «Втішителю», аномей, в своєму віровченні, відводили третє місце після Бога Батька і Сина. «Дух є третій по гідності і порядку; чому віруємо, що Він третій і по еству» [27, с. 126], «Той, що не має Божества...» [27, с. 138], а відтак «у зв'язку з цим залишається назвати Його твар'ю і витвором» [27, с. 140].

Протиставити цій раціональній філософській системі необхідно було тільки сотеріологічне (вчення Церкви про спасіння), яке і впроваджувала так звана (умовно) Малоазійська богословська школа. Підкреслювалося, що Христос почав собою «нову людину, другого Адама». Він виконав «домобудівництво» Господне про спасіння людини замість Адама, що зрадив «образ і подібня Боже». Очливши Собою плоть, взяту від землі, Христос врятував Своє творіння. Саме своїм втіленням Він «об'єднав людину з Богом». Звідси робився висновок, що «якщо б не Бог дарував спасіння, то ми не здобули би його» і «якщо б людина не була об'єднана з Богом, то вона не могла би причаститися до негління» [14, с. 18].

Саме цю малоазійську концепцію продовжив і розвинув з перших днів суперечки з Арієм Афанасій Олександрійський (Великий). Підкреслюючи сотеріологічність, ірраціональність питання про Сина Божого, виринаючи його з меж раціоналізму, Афанасій відстоював природну єдність Сина з Батьком, тотожність божества. У зв'язку з цим Син, будучи єдиноприродним, єдиним за буттям, не може бути якоюсь проміжковою природою, оскільки «якщо б він був Богом тільки за причастям до Батька, будучи Сам через це обожненим, то Він не міг би і нас обожити».

Проти аріан було написане окружне послання Олександра, єпископа Олександрійського, в якому наголошувалося: «Чи чув хто коли-небудь подібне твердження аріан?... Як вийде, що Він походить із не сущого, коли Батько говорить: Відригну серце моє Слово благо (Пс. 44:1) та із чрева поперед денниці народив Тя (Пс. 109:3)? Чи як Він **не подібний сутності Отця** (виділено нами – *авт.*), коли Він є досконалий образ і сійня Отця (Єф. 1:3)». У цій ситуації єпископ Олександр з Осієм Кордубським, не без допомоги Афанасія, підготували термінологічну зброю проти аріанства в терміні «єдиносущий» – «омоусіос».

Утім, коли вже вести мову про Афанасія, треба зазначити, що він не зміг створити нової, досконалої термінології. Чи не найголовніший його дефект складається в нерозрізненні понять «усія» та «іпостасіс» й в однаковому їх використанні. Нема у нього і терміну «омоусіос». Проте усілякого роду іншими описувальними і негативними реченнями Афанасій не дозволяв аріанству принизити ні з чим незрівнянну божественну гідність Логоса. Замість «єдиносущності» у нього термін «самовласність» Отця. «Син – самовласне породження сутності Отця». Іншими словами, має щодо Свого (власного) Батька єдність божества.

Навесні 325 року єпископи усієї імперії за указом імператора були скликані на I Вселенський собор у Нікеї. Щоб вирішити суперечливе питання Євсевій Кесарійський запропонував скористатися текстом хрещального Символу Віри, що став звичним для більшості: «Віруємо во Єдиного Бога Батька, Вседержителя, Творця усіх видимих і невидимих. І во Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Бога від Бога, Світло від Світла, Життя від Життя, Сина Єдинородного, Первонародженого всієї тварі (Жол.

1:15), раніше всіх віків від Отця Родженого, через Якого і сталося все... В того, що втілювся... Віруємо во Єдиного Духа Святого» [14, с. 34]. Після обговорення – внесено низку невеликих змін: було додано «Родженого» з негативним, антиаріанським «Нествореного»; до терміну «Єдинородного» дописано пояснення «із сутності Батька». Поряд з «Нествореного» додано рішуче – «омоусіон».

Існує легенда, що підписуючи Нікейський Символ, більшість єпископів замість «омоусі» («єдиносущності») написали «оміусіос» («подібносущий») [20, с. 116]. У той час, дотримуючись термінології Орігена, більшість сирійських і палестинських богословів вважали, що Христос є «подобною» Бога, що їх сутності «схожі». У зв'язку з цим, термін «подібносущий» (оміусіос) мав широке вживання [20, с. 134]. Тим не менш, навіть за наявності посередництва Вселенського собору умиротворення як у Церкві, так і в самій імперії не настало. Східні консерватори наполягали на виразі «оміос ката панта» («подібний за всім»), значить – і за сутністю «оміос кат усіан» чи оміусіос. Тільки б не оמוусіос («єдиносущність»).

Треба зазначити, що за терміном «єдиносущий» (омоусіос) надовго закріпилася негативна репутація, яка асоціювалася з модалізмом чи савелліанством, де Бог являє себе як Батько, Син чи Дух Святий в залежності від обставин. У Богові не три Лиця, а три образи чи «модуса» буття. Павло Самосатський стверджував, що Бог вселився в просту людину Ісуса, «усиновивши» Його вже після Його народження і, наголошуючи на єдності Бога, користувався терміном «єдиносущий». Іншими словами, в савелліанстві тварна природа Сина входила у протиріччя Його єдиносущності з Батьком. У 268 р. на Антіохійському соборі вчення Павла Самосатського було оголошене еретичним. Одночасно було засуджено і небіблійний термін «єдиносущий» (омоусіос) [20, с. 113].

На думку дослідників, торжество довготривалої аріанської реакції мало місце ще і тому, що східна більшість не підтримала, чи не зрозуміла, сам Нікейський Орос. У зв'язку з цим їхня візантійська (східна) сторона розділилася на дві підгрупи: а) меншість, що володіла зброєю філософської і літературної освіти та яка усвідомлювала отруйність аріанства; б) більшість, яка не зрозуміла складності питання, виміряла віру традиційними формулами, інстинктом, боялася опиратися на філософську термінологію і обмежувалася посиланням лише на букву Писання.

У зв'язку з цим, нікейське богословствування вимагало не тільки часу для його осмислення та усвоєння широкими колами загальноцерковної свідомості, але воно мало й свої межі, саме вимагало уточнення. Це і було закріплено в тексті загальноприйнятого потім Нікео-Царгородського символу. У цей символ увійшло Нікейське віросповідання з виправленнями. Тут опущено «із сутності (ек тів усіан) Отця», тому, що сутність (усіа) Батька не є властивістю і приналежністю Одного Отця. Вона рівно належить Сину і Духу. Вона у Отця Одна й та ж, що і у Сина, і у Духа. Нікейський вислів «родженого із сутності Отця» логічно відкривав би дорогу до такого висновку, що Син народився як із сутності Батька, так і зі Своєї власної сутності, а значить – й з сутності Духа Святого. Так думка потрапляла би в абсурд савелліанства, як злиття Лиць Святої Трійці.

У ньому Іпостасі максимальньо розділені. Одна, «безначальна», – Отець, друга – «народжена» від Отця,

третя – «виходить» від Отця. Так зберігається біблійне, євангельське, так би мовити, старійшинство Отця («Отец Мой болий Мене есть»), а разом з тим і суттєва богорівність, тобто божествена рівність Отця, Сина і Духа за єдністю їх загальної сутності.

Захищаючи «омоусіос» Маркелл (єпископ Анкірський), начебто дотримуючись лише Писання, створює нове (своє) богослів'я. Він стверджував, що все богослів'я про Друге Лице Святої Трійці викладено святым Іоаном у I-й главі. Усі інші імена – «Образ, Христос, Ісус, Шлях, Істина, Життя, Син Божий» – усе це стосується Бога втіленого. Що Друге Лице у внутрішньому – божественному бутті – має особливу назву Логос і це ще не Син. Лише потім, десь через 400 років Логос став Сином. А суперечливе слово книги Притч (8:22): «Господь створив Мя в початок шляхів своїх» – стосується Сина втіленого для домобудівництва спасіння. У зв'язку з цим виходило, що Логос був «з початку» тобто в Батькові потенційно і в стані активно вираженої сили, будучи нероздільним у Божестві, співвічний Батькові, «омоусіос» Йому. Але Логос не залишається в Батькові. Він далі проявляється і в дії, оскільки Божественна Монада творить світ. Логос, виступаючи із надр Батька, стає в Богові силою, яка реалізується в діяльності. Але Монада не розділяється, й залишається в Богові. При поясненні Трійці Маркелл відмічав, що Бог – Монада (концепт, який набув поширення у світському варіанті вже у Новому Часі завдяки відомій праці Лейбніца¹). Для «домобудівництва спасіння» Монада, залишає свою глибинну простоту і проявляється в «множині», а саме в трічності, тобто в Трійці. У ній Логос стає «Синою» і «Первородженим всієї тварі», приймає плоть, щоб повідомити нетління й безсмертя. Плоть не є абсолютно вічна, оскільки Монада повинна повернутися до свого абсолютного стану.

Саме проти цього пункту на II Вселенському соборі (381 р.) у Символ Віри буде введено твердження, що «царюванню Його не буде кінець». Далі пояснюється дія Третього Лиця – Духа Святого, який, до того як Він зійшов на апостолів, Він був в Логосі і в Батькові. Його явлення – це нове розкриття Монади. Спочатку Монада розширюється в Логос, а потім уже Логос – у Духа. У зв'язку з цим Дух Святий виходить «від Батька і Сина» (філіокве²). Таким чином, нікейському «омоусіос»

¹ Нагадаємо, що в аналогічний спосіб були «реанімовані» терміни «парадигма», «епістема» та інші.

² Латинське слово «filioque» означає «і від сина». У Символі Віри Константинопольського Собору (381 р.) говориться, що Святий Дух знеходить від Отця. Ці ж слова також зустрічаються й в Євангелії від Іоана (Ів.15:26). У латинському перекладі Символу Віри говориться, що Святий Дух зходить від Отця і від Сина. В якості різниці між богословською термінологією Сходу і Заходу Христової Церкви, це питання існує від її (Церкви) початків – це один з тих богословських нюансів, який залишався довгий час неважливим, але став одним з богословських приводів для обґрунтування суперечки (відповідно до термінології – в напрямку від «поділі» до «схизма»). Утім, певною мірою ця проблема була надуманою, коли згадати, що грецьке слово «теос» і латинське «деус» містять не зовсім одинакове значення «бог». Ця різниця уявляється тоді, коли говориться про Таїну Пресвятої Трійці. Саме через ці нюанси латинські проповідники ще з часів перед Тертуліаном (помер близько 220 р.) і після Константинопольського Собору, коли в латинських Церквах дізналися про прийнятий там Символ Віри, і надалі вживали «filioque». В ці часи з даного питання не зафіксовано жодного спротиву греки/латиняни – латиняни/греки – тож, вочевидь, як вважали і історики, і теологи, обидва висловлювання фактично підтверджували і підтверджують одну і ту ж істину.

Маркелл зробив медвежу послугу. Сретиттво Маркелла зробилося відмінним прикриттям «дукавства» євсевіан, які видавали себе за правовірних християн.

«Східні», переконані у своєму «традиційному православ'ї», також повели свою боротьбу з нікейцями, збираючись в Антіохії мало не щорічно. Одночасно вони прагнули припинити звинувачення Сходу в аріанстві. Настала пора потужного складання догматичних формул і віртоворів. Ці Символи яскраво показують, чого саме боявся Схід у принесеному до нього з Заходу новаторському для нього нікейському «єдиносущії», а Маркелл продемонстрував те, до чого веде «омоусіос».

Антіохійські соборяни не були ні аріанами, ні нікейцями, ні навіть, як на тому наголошував отець І. Мейєндорф, благочестивими аріанами, вони – східні «консерватори». Свій спротив «омоусіос» вони виразили в термінах східної традиції. А традиція полягала, головним чином, у формулюванні, яке зберігало стару словесну донікейську форму. Їх боротьба проти вживання терміна «єдиносущий» не була випадковою. «Римляни говорили не «conessentialis», такого слова не було, а було «consubstantialis» (Essentia було = οὐσία, substantia буквально = υλότητα). А значить для східних богословів «consubstantialis» лунало як «соіпостасний», тобто однієї іпостасі з Батьком, повне «савелліанство, чиста ересь!» [14, с. 65].

У 341 р. в одному із окружних послань антіохійці писали: «Не були ми послідовниками Арієвіми; ...Не приймали ми ніякої віри, окрім переданої з самого початку» – і далі викладалося віровчення, в якому головна формула мала вигляд: «...і в єдиного Сина Божого, Єдинородного, сущого перед усіх віків і соприсущого (тобто того, хто має спільно-загальну сутність, а значить і єдиносущого) Батьку, що народив Його» [3, с. 118]. Проти Маркелла ж були спрямовані слова: «І перебуває Царем і Богом на віки» [3, с. 118]. Як видно, саму суть аріанства відкинуто. У цьому ж році було викладено й наступну, другу формулу антіохійців, благоговійно ними названу «вірою 97 отців»: «Віруємо во єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Його (тобто Бога-Батька), Єдинородного Бога, Яким все, народженого перед віків від Батька. Бога від Бога... **нерозрізнений образ Батькового Божества, Батькової сутності** (виділено нами – авт.), волі, сили і слави, первородженого всієї тварі сущого на початку у Бога» [3, с. 119]. А також: «Святого Духа, істинно сущого Святого Духа, так що не просто і не даремно покладаються ці імена, але означають в точності особисто кожного з названих іпостась. Тому, що за іпостасею Три, а за узгодженністю Один» [3, с. 119–120].

Отже, якщо у першій формулі Сина було названо співсущим Батьку (а це синонім єдиносущності), то у другій формулі він називається «нерозрізненным образом сутності Батька» (Ergo – теж синонім «єдиносущності»). Як видно з цієї формули антіохійці не тільки замінили різними термінами «єдиносущність», але й відстоювали, на протипагу від Нікеї, відмінність Лиць: три Іпостасі, навіть із старим субординатизмом («славу і чин») [3, с. 122].

Західні богослови відповіли Сердикським собором без «східних», на якому стверджували, що вони визнають тільки одну іпостась Батька, Сина і Духа Святого. Оскільки в латинському перекладі слово «іпостась» звучало як substantia, тобто «сущність» (етимологічно точніше

«підоснова» в сенсі «фундамент»), і викликало підозри в троебожії. Нерозробленість термінології продовжувала загострювати непорозуміння між східними та західними (латинськими) богословами.

Собор «східних» зібрався у 344 р. в Антіохії і дав відповідь на Сердикську постанову новою формулою. На західне звинувачення, що «східні» навчають про три окремі іпостасі, як про трьох окремих богів, «антіохійці» відповідали, що вони дійсно визнають Батька, Сина і Духа як три Лиця, що самостійно існують, як начебто три «факти», але не трьох богів і не відлучають Батька від Сина. Було рішуче заперечено, що Батько, Син і Дух – одне Лице, що Син народжений не за хотінням, а через якусь необхідність (цей вислів явно був спрямований проти маркеллового Логоса). І більш детально: «Віруємо, що Вони безперестанно, нероздільно між Собою існують... Так, що Батько вміщує в лоні Своему Сина..., що Він є істинно народжений з Єдиного Батька, що Він – Бог Досконалий за єством та Бог Істинний і **Подібний Батьку за усім**» (виділено нами – авт.) [14, с. 72].

Ця формула стала початком цілої низки «омійних» формул. Продовжуючи традицію символічної творчості, нові східні діячі в Сирміумі (Сремі) у 351 р. видали першу Сирмійську формулу, в якій явно проводився субординатизм. У 357 р. вийшла друга Сирмійська формула і пущена для підпису: «Так як багатьох бентежить латинське слово substantia, а грецькою – οὐσία, бажаючи точніше виразити єдиносущність, чи так звану подібносущність, то в Церкві не повинно нікому згадувати ні жодного з цих слів... Ніхто, з іншого боку, не вагається, що Батько більший за Сина. Усякий без коливання погодиться, що Батько за честю, гідністю, божеством і за самим іменем Батька більший за Сина...» [3, с. 131].

Сирмійський «перебор» спотворив східно-християнський зміст антинікейства, перетворившись на аріанську отруту. Це протверезило самих антинікейців й викликало з їхнього боку здорову реакцію. Ця реакція створила розпад «єдиного антинікейського фронту». Засліплені від боротьби з Маркеллом «східні» нарешті прозріли для боротьби з аріанством, що стратегічно обійшло їх з усіх боків. Єпископ Лаодикії звернувся з окружним посланням до єпископів Сходу, закликаючи їх спасти православ'я від «безбожників». У зв'язку з цим, на сцені з'являється група оміусіан (подібносущників), які не дивлячись на усі свої упереджені погляди проти Нікеї, ревнуючи за православ'ям, а не за аріанством, відгукнулися на заклик Георгія. Почавши боротьбу з аномійцями (або євноміанами), «оміусіани», як і раніше, цінували свою термінологію. Без будь-якої різниці використання «усіа» та «іпостасі», навіть у самого Афанасія, лякало їх маркелліанським злиттям Лиць, а «омі» чіткіше розділяло Іпостасі. «Східні» начебто хотіли сказати: «Не одна і та ж сутність, а така ж у всіх Трьох».

(Продовження далі)

Список використаних джерел

1. Афанасий Великий (святитель). Творения. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – Т.1. – 477 с.
2. Афанасий Великий (святитель). Творения. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – Т.2. – 494 с.
3. Афанасий Великий (святитель). Творения. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – Т.3. – 524 с.
4. Афанасий Великий (святитель). Творения. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – Т.4. – 479 с.

9. Гай–Нижник П. П., Батрак О. П. Догматика віри в Кафолічній Церкві й запровадження християнства у Давній Русі (кінець IX – середина XI ст.). Нарис історико–герменевтичної інтерпретації / Павло Гай–Нижник, Олег Батрак. – К.: «МП Леся», 2015. – 278 с.

10. Гай–Нижник П. П., Батрак О. П. Хрещення Русі великим князем Київським Володимиром: обрання віри і цивілізаційно–політичного поступу / П. П. Гай–Нижник, О. П. Батрак // Гілея. – 2015. – Вип. 102 (№11). – С. 7–22.

11. Григорий Богослов (святитель). Собрание творений. – М.: Свято–Троїцькая Сергієва лавра, 1994. – Т. 2. – 674 с.

12. Дулуман Е. К., Глушак А. С. Введение христианства на Руси: легенды, события, факты / Е. К. Дулуман, А. С. Глушак. – Симферополь: Таврия, 1988. – 184 с.

13. Кривелев И. А. История религий / И. А. Кривелев. – М.: Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

14. Кузьмин А. Г. Западные традиции в русском христианстве / А. Г. Кузьмин // Введение христианства на Руси. – М.: Мысль, 1987. – 302 с.

15. Мейендорф И. /протоиерей/. Введение в святоотеческое богословие / И. Мейендорф. – Мн.: Лучи Софии. 2001. – 384 с.

16. Молитвослов с приложением: молитвы ко господу нашему Иисусу Христу его пречистой матери и святым, имеющим от него благодать исцеления и помощи в различных нуждах и немощах. – М.: Трим, 1994. – 320 с.

17. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.

18. О началах. Сочинение Оригена учителя Александрийского (III в.) [в русском переводе (с примечаниями и введением) Н. Петрова]. – Рига, 1936. – 383 с.

19. Творения иже во святых отца нашего Василия Великого архиепископа Кесарии Каппадокийския. – М.: Паломник, 1993. – Ч. 3.

20. Цыпин В. (протоиерей) От крещения Руси до нашествия Батя / В. Цыпин // Вопросы истории. – 1991. – № 4–5. – С. 34–42.

References

1. Afanasy Velikiy (svyatitel). Tvoreniya. – M.: Spaso–Preobrazhenskiy Valaamskiy monastyr, 1994. – T. 1. – 477 s.

2. Afanasy Velikiy (svyatitel). Tvoreniya. – M.: Spaso–Preobrazhenskiy Valaamskiy monastyr, 1994. – T. 2. – 494 s.

3. Afanasy Velikiy (svyatitel). Tvoreniya. – M.: Spaso–Preobrazhenskiy Valaamskiy monastyr, 1994. – T. 3. – 524 s.

4. Afanasy Velikiy (svyatitel). Tvoreniya. – M.: Spaso–Preobrazhenskiy Valaamskiy monastyr, 1994. – T. 4. – 479 s.

9. Hai–Nyzhnyk P. P., Batrak O. P. Dohmatyka viry v Kafolichniy Tserkvi i zaprovadzheniya khrystyianstva u Davnyy Rusi (kinets IX – seredyna XI st.). Narys istoriko–germenevtychnoi interpretatsii / Pavlo Hai–Nyzhnyk, Oleg Batrak. – K.: «MP Lesya», 2015. – 278 s.

10. Hai–Nyzhnyk P. P., Batrak O. P. Khreshchennya Rusi velykym knyazem Kyivskym Volodymyrom: obrannya viry i tsyvilizatsiynopolitychnogo postupu / Pavlo Hai–Nyzhnyk, Oleg Batrak // Gileya. – 2015. – Vyp. 102 (№11). – С. 7–22.

11. Grygoriy Bogoslov (svyatitel). Sbranie tvoreniy. – M.: Svyato–Troitskaya Sergieva lavra, 1994. – T. 2. – 674 s.

12. Duluman E. K., Hlushak A. S. Vvedenie khristianstva na Rusi: legendy, sobyitiya, fakty / E. K. Duluman, A. S. Hlushak. – Simferopol: Tavriya, 1988. – 184 s.

13. Kryvelev I. A. Istoriya religiy / I. A. Kryvelev. – M.: Mysl, 1988. – T. 1. – 445 s.

14. Kuzmin A. H. Zapadnye traditsii v russkom khristianstve / A. H. Kuzmin // Vvedenie khristianstva na Rusi. – M.: Mysl, 1987. – 302 s.

15. Meyendorph I. /protoierey/. Vvedenie v svyatootecheskoe bogoslovie / I. Meyendorph. – Mn.: Luchi Soppii, 2001. – 384 s.

16. Molitoslov s prilozheniem: molitvy ko gospodu nashemu Iisusu Khristu ego prechistoi materi i svyatym, imeyuschim ot nego blagodat istsheniya i pomoschi v razlichnykh nuzhdakh i nemoschakh. – M.: Trim, 1994. – 320 s.

17. Ozhegov S. I. Slovar russkogo yazyka / S. I. Ozhegov. – M.: Russkiy yazyk, 1986. – 797 s.

18. O nachalakh. Sochinenie Origena uchitelya Aleksandriyskogo (III v.) [v russkom perevode (s primechaniyami i vvedeniem) N. Petrova]. – Riga, 1936. – 383 s.

19. Tvoreniya izhe vo svyatykh ottsa nashego Vasiliya Velikogo arkhiepiskopa Kesarii Kappadokiyskiya. – M.: Palomnik, 1993. – Ch. 3.

20. Tsypin V. (protoierey) Ot krescheniya Rusi do nashestviya Batiya / V. Tsypin // Voprosy istorii. – 1991. – № 4–5. – С. 34–42.

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies, Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Batrak O. P., Applicant historical faculty of Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Krivyy Rog), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Historical–hermeneutic interpretation of the concepts of «consubstantial» and «similar nature» in the early Christian period in the context of the church and theological tenets of the Creed (vizantiystvo – Latinism – Arianism)

The article, in view of the historical–hermeneutic interpretation (in comparison with the Byzantine, Latin and Arian Christian doctrine), the then untie knots theological ideas and dogmas, including such terms and concepts as the «Holy Trinity», «consubstantial», «similar nature» and so on.

Analyzes the theological terminology in patristic literature, secular and theological dialectics in the historical hermeneutic interpretation of the concept of «similar nature» as part of the chronicle version of the Creed in theological systems Slavic Cyril and Methodius (Byzantine–Slavic), Byzantine, Latin and Arian triadology.

Keywords: Creed, consubstantial, similar nature, omios, Filioque.

Гай–Нижник П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, заведующий отделом исторических студий Научно–исследовательского института украиноведения (Украина, Киев), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Батрак О. П., соискатель исторического факультета, Днепропетровский национальный университет (Украина, Кривой Рог), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Историко–герменевтическая интерпретация понятий «единосущность» и «подобносущность» в раннехристианский период в контексте церковно–теологических догматов Символа Веры (византизм – латинство – арианство)

Авторы, с точки зрения историко–герменевтической интерпретации (в сопоставлении с византийской, латинской и арианской христианской догматикой), развязывают узлы теологических представлений и догм тех времён, в частности таких понятий и терминов как «Святая Троица», «единосущность», «подобносущность» и т. п.

Анализируются богословская терминология в патристической литературе, диалектика светского и богословского в историко–герменевтической интерпретации концепта «подобносущность» как составляющей летописного варианта Символа Веры в теологических системах славяно–кирилло–методиевской (славяно–византийской), византийской, латинской и арианской триадологии.

Ключевые слова: Символ веры, единосущность, подобносущность, омиеос, филиоке.

* * *

УДК 75.052:141.45

Богомолец О. В.,
доктор медичних наук, народний депутат
Верховної Ради України (Україна, Київ),
iconsbogo@icloud.com

Язичницький вимір києворуського іконопису

Висвітлено особливості трансформації византийської іконопису та храмового будівництва на киеворуських теренах. На цьому тлі відображено загальний обереговий характер храмового будівництва Русі та виявлено домінування культу Богородиці. Продемонстровано маргіналізацію образу та ікони Христа в слов'янському світогляді, яка, як показано у статті, була обумовлена дією традиційного для землеробської культури архетипу Матері. Поряд з іншим виявлено полісемантичність змісту образу «Богородиця Оранта» та підкреслено його слов'янське походження. Загальний язичницький контекст сприйняття християнства на руських теренах висвітлено на світоглядному тлі особливостей поширеного на русі христологічного комплексу ікон.

Ключові слова: архетип, Богородиця, ікона, образ, Макоши, Род, православ'я, Сварог, Христос, язичництво.

Тотальна криза, яка пронизує усі сфери українського соціокультурного буття значною мірою зумовлена двома амбівалентними процесами: з одного боку, спостерігається відродження національної свідомості українського суспільства, а з іншого – виразною залишається протистояння та опозиційність частини українського

суспільства до процесу націо– та державотворення. Підкреслений антагонізм породжений маніпулятивними стратегіями, які широко використовуються окремими політичними силами з метою дестабілізації країни та власного зиску. Подолати негативні тенденції та нівелювати вплив штучно сконструйованих світоглядних концептів можна лише за допомогою глибокого вивчення та популяризації української політичної та культурної традиції. Чільне місце в цьому процесі посідає вивчення особливостей української духовної спадщини, своєрідність якої тісно пов'язана з українським православ'ям.

Вивчення особливостей українського православ'я вже неодноразово стало об'єктом науково–теоретичного аналізу. В цьому контексті варто згадати праці таких визначних українських вчених як І. Васовський, М. Грушевський, М. Емільничанин, І. Огієнко, М. Попович. Не менш плідними є роботи й таких відомих сучасних релігієзнавців як А. Колодний, І. Кондратьєва, О. Сарапін, Л. Филипович, Є. Харьковщенко, Ю. Чорноморець та ін. Роботи цих дослідників відзначається глибоким аналізом проблем українського православ'я крізь призму його протистояння або ж російському православ'ю, або ж протестантизму. Разом з тим, запропоновані в сучасному вітчизняному дискурсі релігієзнавчі підходи повністю дистанціюються від вивчення внутрішньої специфіки українського православного світогляду, яка, на наш погляд, найбільш повно проявляється під час вивчення особливостей православної культури крізь призму язичництва. Незважаючи на те, що цій проблемі жоден дослідник не присвятив уваги, все ж навіть позірний погляд на український іконопис, продукує думку про його невідповідність православному іконописному канону. Це в свою чергу, дає підстави припускати, що ікону можна розглядати як візуальний вияв своєрідності світогляду та соціокультурного буття народу. Окремі аспекти цієї проблеми були висвітлені в роботах О. Білецького, П. Жолтовського, О. Каждана, С. Кримського, В. Лазарева, Д. Лихачова, І. Мойсєєва, О. Попової, М. Поповича, Д. Степовика та ін. Кожен цих дослідників акцентував увагу лише на окремих аспектах зв'язку іконопису зі своєрідністю соціокультурного буття народу (українського чи російського) на різних етапах його соціокультурного розвитку. Що стосується комплексного вивчення питання язичницького впливу на становлення української православної культури, то до цього часу такого дослідження ніхто не запропонував.

Незважаючи на актуальність та своєчасність такого дослідження, ми все ж свідомі того, що вирішення цієї проблеми в одній роботі не можливе. А відтак, зосередимо свою увагу лише на висвітленні язичницьких мотивів києворуського церковного живопису. Зважаючи на сказане *метою* нашої статті є висвітлення язичницьких мотивів києворуського іконопису та монументального живопису.

Зважаючи на те, що проблема становлення християнства у Київській Русі неодноразово ставала об'єктом науково–теоретичного аналізу фахівців різних галузей соціогуманітарного знання, ми акцентуємо увагу лише на важливому в контексті нашого дослідження зауваженні Ю. Асєєва та В. Харламова щодо язичницької специфіки побудови князівських дитинців й, зокрема, дитинця Ярослава Мудрого. Дослідники, спираючись на археологічні розвідки доводять, що «центральною частиною архітектурного ансамблю всього «міста Ярослава»

займала Софія Київська, а півколом із заходу, як свідчать археологічні розвідки, дитинець оточували монастирі Георгія, Ірини та церква невідомої назви, рештки якої виявлені розкопками 1911 р. у північно–західному куті Софійського подвір'я. Навколо собору ще у XI ст. збудовані міцні кам'яні стіни, які охоплювали своєрідний дитинець митрополії в Ярославовому місті» [4]. В цьому контексті привертають увагу зауваги й І. Огієнка щодо давньої слов'янської традиції ставити ідолів при в'їздах до села. Це мало оберігати його від чуми та холери [Див.: 9, с. 319].

Ймовірно, вказана особливість значною мірою була обумовлена тим, що Софія постала одним із перших кам'яних православних храмів до будівництва якого залучалися місцеві зодчі [Див.: 6, с. 77]. Користуючись давньої язичницькою традицією розглянутою крізь призму християнського переказу, вони, за допомогою храмового будівництва, визначали семантичне поле стародавніх міст. Київ, будучи центром великої держави тлумачився як «мудра голова» (С. Кримський), що символічно засвідчував його центральний храм – Софія, присвячений Премудрості Божій [5, с. 102].

Символічна архітектоніка руських міст добре узгоджувалася традиційними слов'янськими уявленнями щодо вимог будівництва. З одного боку, побудова централізованої держави князем, добре відповідала старим уявленням про батька (волхва) як головного жреця дому. А з іншого – центральним образом головної столичної святині стає Богородиця Оранта. Зміст останньої тривалий час залишався полісемантичним: вона могла розглядатися і як Богородиця, і як Премудрість Божа, що пов'язана зі змістом другої іпостасі – Христа [5, с. 102]. Не менш яскраво проглядається й язичницький вимір цього образу, оскільки Софія могла розглядатися як споконвічна Мудрість волхвів, втілена в домі через посередництво Богородиці (жінки). Не можна оминати увагою й зовнішньої спорідненості образу Богородиці Оранти традиційному слов'янському образу богині Макоші.

Обґрунтовуючи відповідність язичницького та християнського змісту образу Богородиці Оранти показовим є й те, що на відміну від більшості християнських образів, зокрема, «Володимирської Богоматері», «Успіння Богородиці», що за легендою були написані апостолом та іконописцем Лукою, чи «Спас Нерукотворний» – образ даний самим Христом, про походження образу Оранти нічого не відомо. Дослідники, як правило, акцентують увагу на тому, що зображення Богородиця Оранта зустрічається ще в катакомбному живописі, який, як справедливо зауважує Д. Степовик, ми не можемо ототожнювати ні з іконописом, ні з церковним живописом. Більше того, для раннього періоду розвитку християнського мистецтва антропоморфні образи були зовсім не властиві, оскільки, на думку апологетів, вони аж надто нагадували язичницькі ідоли [Див.: 14, с. 47–50].

Суттєво не змінилася ситуація й в наступні кілька століть. Адже в період становлення іконописної традиції, в богородичному комплексі центральне місце займав образ «Богородиця на троні», часто зустрічається й «Богородиця з немовлям». Що стосується Богородиці Оранти в повний зріст з піднятими до неба руками, то жодної згадки про цей образ ми не знаходимо. В цьому контексті, хотілося б застерегти, що мова йде про відсутність згадок про образ

Орати аналогічний київському. Позаяк, коли говорити про образ «оранта» загалом, наш висновок навряд чи був би правомірним, оскільки зображення в цій позі (молитва з піднятими додолу руками) подекуди зустрічалися й раніше. В цьому контексті варто згадати біблійну розповідь про Мойсея під час битви іудеїв з амалекитянами. Біблійна розповідь говорить, що коли Мойсей молився за свій народ, піднявши обидві руки до неба, іудеї перемагали. Однак, коли ж руки опускалися, вороги починали брати гору. Крім того, образ жінки з піднятими догори руками часто зустрічається й у ранньому язичницькому живописі, що яскраво засвідчують знахідки як трипільської так і тих більш пізніх культур, що розвивалися на сучасних українських теренах. Що стосується християнського образу Богородиці «Оранта», то звичайно можемо згадати дещо подібний нікейський образ, що знаходиться у церкві Успіння в Нікеї. Він датується приблизно 1065–1067 рр., в той час як Київська Богородиця Оранта навіть за найпізнішою версією побудови храму датується 1037 р.

Наше припущення цілком суголосне із примітками О. Попової, яка аналізуючи еволюцію візантійського іконопису й, насамперед, процес становлення візантійського іконописного канону, звертає увагу на те, що образ Київської Богородиці Оранти стає яскравим прикладом нового іконописного кредо, яке надовго визначить своєрідність православних ікон. О. Погова підкреслює, що незважаючи на індивідуальність майстрів, всі образи стають «строгими і аскетичними, виглядають далекими від марноти світу. Гранічна внутрішня зібраність надає їх ликам застигlosti, фігурам – нерухомості. Лики з великими симетричними рисами, великими очима, відчуженим поглядом, міцними пропорціями... – все створює образи величаві, піднесені над звичним світом в ідеальну сферу» [3, с. 45]. Це було мистецтво орієнтоване на стільки саму аскезу, скільки на зображення святих у іншому, вищому та ідеальному світі.

Здавалось би що зроблені нами зауваження повністю включають образ Богородиці Оранти в світоглядний контекст «нового іконопису», однак це не зовсім так, що засвідчує В. Лазарев. Аналізуючи особливості побудови Софії Київської дослідник стверджує: «не доводиться сумніватися, що в Києві заїжджі грецькі майстри вдавалися до співпраці російських ремісників вже на першому етапі їх діяльності... <> ... Так склався на ґрунті Києва своєрідний варіант візантійського монументального живопису з сильно вираженими архаїзмами...» [6, с. 77].

Правомірність зроблених В. Лазаревим припущень не може викликати сумніву як мінімум завдяки «онтологічному оптимізму» ідейно-художньої програми Софії Київської. Адже, як слушно зазначає С. Кримський, «у ній немає тієї обов'язкової для храмового розпису теми, як сцена «Страшного суду», не вживається безпосередньо пряме подолання фундаментальної для християнства ідеї смерті, відсутнє трактування Мадонни як трагічного прозріння матір'ю хресних мук сина» [5, с. 103]. На передній план, підкреслює дослідник, висунуто сцену Євхаристії, причащення хлібом і вином, що символізувало споріднення плотського та духовного.

На думку С. Кримського, такий нетрадиційний погляд на ідейну програму християнського храму пов'язаний з впливом богословських ідей представників Каппадокійського гуртка, зображених серед персонажів «святительського чину» на вітарі Софії. «З ними, –

продовжує свою думку дослідник, – пов'язана ідея апокатастасису – благосного повернення людства до первинної чистоти ще за земного життя» [5, с. 103].

Цілком очевидно, що така онтологічна програма була близькою і зрозумілою загалу руського населення, в свідомості живими залишалися язичницькі уявлення. Більше того, навіть в середовищі освічених верств києворуського населення часів Ярослава мудрого залишалися живими традиційні язичницькі уявлення, які лише частково видозмінилися під впливом різних світоглядних впливів. Це, в свою чергу, дає всі підстави говорити про те, що в часи побудови Софії Київської, смерть не асоціювалася зі Страшним судом, вона знаменувала собою лише перехід від одного тіла до іншого, від одного дому (Раю) до іншого [9, с. 239, с. 241]. Властиво, що за свідченням І. Огієнка, навіть в Успенському збірнику XII ст. вміщена подорож св. Агапія до Раю: «в Раю повно зелені, пташки солодко співають, вода там біліша від молока й солодша від меду, а райський хліб ніколи не вбуває, скільки його не їж» [Огієнко, давні вірування, с. 241]. Про поділ позагробового життя окремо для добрих і окремо для злих, зауважує І. Огієнко, звістком не маємо [Див.: 9, с. 243].

Загалом у ранньому руському світогляді не склалося передумов для песимістичного сприйняття смерті. Померлі предки, що перетворювалися на добрих охоронців роду, глибоко шанувалися, про що свідчить не тільки велика кількість поминальних днів в українській культурі, але й особливості «голосін» за покійником [Див.: 7]. Показовим в даному контексті є те, що поховальні голосіння відрізнялися від весільних лише змістом прохання (наказу), залишаючи незмінним і речитатив, і адресата. Не менш характерним є обряд тризни, який супроводжувався розпиванням меду та військовими ігрищами [Див.: 2, с. 542]. Обидва звичаї збереглися в сучасному українському народному побуті, хоча подекуди й у видозміненому вигляді.

Язичницький контекст київського християнства підкреслює й І. Мойсєєв, аналізуючи особливості київських храмових забудов. Зокрема, вчений звертає увагу на те, що у забудові головної святині Києва – Києво-Печерського монастиря чітко проглядаються усі язичницькі символи: вода (як річка часу, космогонічна стихія, материнський початок земного життя, невичерпна мудрість); печера (інтимний інтер'єр духу, таїна, глибина серця, жіноче лоно, «могила-вагітниця», в якій сплять, ще непробуджені сили); гора (символ висоти в духу, хребетного стовпа світу чи «світового дерева» з його символікою безмежного життя всесвіту); змієподібне оточення хвилястих мурів (магічне коло святого доквілля); храм на горі (як світова вісь, зв'язок землі та неба) тощо [Див.: 10, с. 118].

Таким чином, детальний аналіз змісту розпису та особливостей архітектоники давніх храмів дає всі підстави стверджувати, що запозичене з Візантії християнське віровчення набуло нового символічного змісту в руських теренах. Адже, як свідчать усі наведені нами приклади, в київському художньому мистецтві та монументальному будівництві, яскраво виявленим є традиційний для українського світогляду архетип Матері. Останній, на думку Т. Пуларії, формується в межах тих культурних середовищ, де домінуючим видом діяльності є сільське господарство і особливо землеробство. Залежність від родючості землі, формує уявлення про Землю-матінку,

що аналогічно жінці, народжує врожай [Див.: 12, с. 11]. «Материнський архетип, – підсумовує дослідниця, – видається найстародавнішим, оскільки він втілює і дух матері–прародительки, і «матінку–землю», що «народжує урожай» (Б. Рибаків)» [12, с. 11]. Саме тому, в уявленні прадавніх українців жито, пшениця, трава розглядалися як дар Божий, що забезпечує життя.

Аналогічну думку висловлює й відомий вітчизняний дослідник В. Янів, який спираючись на роботи В. Щербаківського писав: «в Україні – якщо, може, й не було цілком виробленого матриархату, то все таки роль жінки є дуже великою в родині (до речі, сам В. Щербаківський, а за ним і Г. Ващенко здецидовано стоять на становищі матриархату, який пов'язують саме з хліборобською психікою українця)» [15, с. 32]. Глибока вкоріненість землеробської культури у психіку людини зумовила ту велику кількість жіночих божеств, що існували в слов'янській міфології, не затьмарюючи при цьому головної богині Макош. Саме від неї залежить врожай, а відтак і доля родини та роду загалом.

Що стосується чоловічого початку, то він, у слов'янській культурі, виражений мало й реалізується через посередництво жінки у вигляді батька. Ця особливість яскраво проявляється вже у киеворуському християнстві. Тут, на відміну від культу та образів Богородиці, які відносно швидко та легко поширювалися насамперед серед привілейованого руського населення, ікони та культ Христа не знайшли плідного світоглядного фундаменту. Крім того, сьогодні немає жодної літописної згадки про привезення з Царгорода ікон Христа.

Вказана обставина, з одного боку, була обумовлена своєрідністю слов'янського язичницького світогляду, а з іншого – широким поширенням еретичних вчень на руських землях. Адже, на думку відомого українського історика І. Лисяка–Рудницького, пересадження багатой греко–візантійської культури на сприятливий ґрунт молодій руській держави «почасти відбувалося прямо з Царгороду, а почасті присвоєно з болгарської її версії» [8, с. 7]. В свою чергу, у християнізованому середньовічному світі, слово «болгарин» асоціювався зі словом «еретик». Загалом болгари розглядалися як народ, що проповідує нехристиянське віровчення. Саме ця остання обставина сприяла тому, що еретичні ідеї поширювалися навіть серед руського православного духовенства, видозмінюючи зміст православного віровчення.

Констатуючи бідність христологічної тематики в ранньому руському іконописі, все ж не варто повністю нівелювати світоглядного значення образу Христа. Адже, незважаючи на всі застороги еретиків щодо змісту та природи Христа, в їх вченні все ж не було достатніх аргументів для спростування наприклад походження образу Спас Нерукотворний.

Поряд з «Нерукотворним Спасом», дослідники згадують і образи Христа Пантократора (Вседержителя). Зміст цього образу, як правило, пов'язуються з Христом другого пришестя. Зокрема, апостол Павло у 2–му посланні до Коринтян пише: «І буду вам Отцем, і ви будете синами і дочками Мені, говорить Господь Вседержитель» (2 Кор. 6: 18). В свою чергу, в Одкровенні Іоанна Богослова сказано: «Я Альфа і Омега, початок і кінець, говорить Господь, Який є і був і гряде, Вседержитель» (Одкр. 1: 8).

Сьогодні важко сказати наскільки близькими слов'янському світогляду були ці ідеї, разом з тим навряд

чи в когось виникне сумнів щодо глибокого розуміння ними самого поняття «пантократор» (гр. παντοκράτωρ). Як відомо, цей епітет Христа сформований з двох грецьких слів παν – все, і κρατος – сила й означає всемогутність, здатність творити і утримувати все у світі. Виходячи із зазначеного, Христос Пантократор може розглядатися як «Правитель світу». А ця ідея була зрозумілою й мала відгоси в язичницькому світогляді. Оскільки, як зазначає І. Огієнко, «уже наші предки дійшли до розуміння одного Бога; а що це справді так, про це виразно свідчить згаданий вище грецький історик VI–го віку по Христі, Прокопій, який пише про наших предків, що вони «визнають владику всіх єдиного Бога, що посилає блискавку; в, жертву Йому приносять корів або іншу жертву»» [11, с. 49].

На думку І. Огієнко, цим головним богом «в небесах» був Бог–Сонце або Сварог, батько Дажь–Бога. Аналогічні погляди розвиває й М. Грушевський. Разом з тим, ми не можемо ігнорувати того, що в час, коли почалася персоніфікація та антропоморфізація язичницьких богів, Сварог залишився поза увагою слов'ян. Саме це дало можливість дослідникам стверджувати, що Сварог взагалі не був богом, а до давніх пам'яток попав випадково [Див.: 9, с. 97]. На наш погляд такі висновки дещо передчасні. Адже, незважаючи на те, що сам Сварог практично не згадується у давніх віруваннях, все ж не можна заперечити факт культу Сварожичів–Дажьбога, крім того сварожичем називають вогонь. В результаті, в науковій літературі виникає думка про те, що Сварог – це бог вогню [9, с. 77]. Маючи індоєвропейське походження, це божество може поставати культовим вогнем, сварожичем (смолоскипи при хрещенні дитини, піч – як домашнє вогнище тощо), який забезпечуючи існування всіх інших богів, аналогічно Агні (ведаїзм), ніколи не персоніфікується.

Зважаючи на зроблені зауваги, привертають увагу роздуми Б. Рибаків, який глибоко проаналізувавши наявні історичні джерела, виявив, що християнські джерела різних періодів прирівнюють культ Роду з культом біблійно–християнського Бога–Творця, Вседержителя. Особливу увагу в цьому контексті привертає той факт, що Род розглядається язичниками як божество, що «сидить на повітрі», тобто знаходиться десь у небі, божественній сфері [13, с. 434]. Крім того, Род розглядається язичниками не тільки як божество пов'язане з культом предків, але і як божество неперервного життя, як божество, що забезпечує єдність життя. Б. Рибаків підкреслює, що язичники «Роду приписують виникнення нового життя на землі», він «зрошує землю небесними каплями, внаслідок чого народжуються діти» [13, с. 434].

Зроблені нами зауваження дають всі підстави стверджувати, що культ Христа Вседержителя, який починає поширюватися на киеворуських землях тісно пов'язаний з більш раннім культом Роду. Цьому значно сприяло й те, що за візантійською традицією образ Христа Пантократора розміщувався у верхній купольній частині храму (хоромини), яка у свідомості русичів була тісно пов'язана з божественною (небесною) сферою. Аналогічне значення храм отримав і в християнській інтерпретації. Тут він розглядається як дім Господній, в якому люди ховаються від тривоги та лихоліття земного життя [Див.: 1, с. 23].

Привертає увагу й те, що на відміну від більш пізньої традиції іконопису, у Софії Київській Христос Пантократор

зображений з величаво спокійним та дещо відстороненим ликом, зрілого чоловіка. Іконописці повністю ігнорують євангельський переказ, відповідно до якого Христос як богочоловіна, жив і творив у відносно молодому віці – 33 роки. Дещо іншу інтерпретацію можна побачити в Софії, де він уже розглядається як Вседержитель, який в усьому тогочасній Отцю. В цьому образі він вже постає як «владика світу, якому «небо служить треном, а земля підніжжям ніг» [1, с. 23]. Фактично, така інтерпретація Христа вводила у світоглядний контекст християнства старозавітну тематику.

Наше припущення цілком суголосне висновкам С. Кримського, який доводить, що у «контексті біблійних асоціацій в українському менталітеті взагалі й у київській культурі зокрема існує особливий архетип осучаснення Старого Завіту, ідея його рівноправності з погляду сьогодення з Новим Завітом» [5, с. 101]. Цей архетип, на думку вченого пов'язаний з історичною традицією Нестора, який базується на старозавітних образах та їх осучасненні Іларіоном у «Слові про закон і благодать». Правомірність зроблених вченим висновків засвідчує й те, що перша християнська церква в Києві була присвячена старозавітному пророку Іллі [Див.: 5, с. 101].

В цілому, побудована на старозавітній тематичі руська христологія більш відповідала особливостям язичницького світогляду та психічному складу слов'ян, а відтак легше сприймалася в руському середовищі, що дає можливість погодитися з І. Огієнком в тому, що християнство на Русі суттєво не змінило давніх вірувань, воно надало їм «тільки нових рис та нових назв, а сам релігійний круг, зв'язаний з природою та взагалі з оточенням, полишився незмінним аж до нашого часу» [11, с. 50]. І навіть тисячоліття боротьба християнського духовенства, що вело активну боротьбу проти старої української віри, не змогло повністю її викоринити. До нині значна частина православного українського населення сповідує християнство лише зовнішньо, в той час як внутрішня релігійність залишається глибоко язичницькою про що свідчить своєрідність українського побуту та іконопису. Сформована в силу різних історичних та світоглядних обставин консервативність мислення українського народу, з одного боку, зумовлює домінування етнічних концептів нації – та державотворення формуючи принципову відмінність українців у відношенні до інших європейських народів, а з іншого – сприяє збереженню етнічної унікальності українського народу, перетворюючи Україну на етнографічний музей Східної Європи.

Список використаних джерел

1. Барская Н. А. Сюжеты и образы древнерусской живописи / Наталья Барская. – М.: Просвещение, 1993. – 223 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. История иконописи. Истоки. Традиции. Современность / Л. Евсеева, Н. Комашко, М. Красилин и др. – М.: «АРТ-БМБ», 2002. – 287 с.
4. Історія української культури у 5 томах. Том 1, за ред. П. П. Толочка, Д. Н. Козака, Р. С. Орлова та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – 803 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua> 9.12.
5. Кримський С. Ранкові роздуми / Зб. ст. – Худож. оформ. О. Білецького. – К.: Майстреня Білецьких, 2009. – 120 с.
6. Лазарев В. Н. История византийской живописи [Электронный ресурс] / В. Лазарев // Христианское искусство. – М.: Искусство, 1986. – 188 с. – Режим доступа: <http://www.icon-art.info/index.php?lng=ru>
7. Лановик М. Українська усна народна творчість: Навч. посібник / М. Лановик, З. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.

8. Лисяк-Рудницький І. Україна між сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / [пер. з англ. М. Базік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін.]. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – С.1–9.

9. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу [Іст.–реліг. моногр.] / І. Огієнко; [Вид. др.]. – Видавництво: Вінніпег, «Волинь» (1965) / Київ, Обереги, 1995. – 424 с.

10. Мойсеев І. Храм української культури (філософія семіосфери): Посібник–дослідження / Всеукраїнський фольклорно–етнографічний центр «Рідна хата». – К., 1996. – 464 с.

11. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т.1 / І. Огієнко (архієпископ Холмський і Підляський). – Прага, Вид.–во Ю. Тищенко, 1942. – 236 с.

12. Пуларія Т. Жіночий архетип у міфопоетичній традиції української культури (на матеріалі народної культури Середньої та Нижньої Наддніпрянщини): автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01 / Т. В. Пуларія; Тавр. нац. ун–т ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2011. – 20 с.

13. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. – М.: София, Гелиос, 2002. – 592 с.

14. Степовик Д. Іконологія й іконографія / Д. Степовик. – Івано–Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 320 с.

15. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – 343 с.

References

1. Barskaja N. A. Sjuzhety i obrazy drevnerusskoj zhivopisi / Natal'ja Barskaja. – M.: Prosveshhenie, 1993. – 223 s.
2. Vojtovych V. Ukrai'ns'ka mifologija / V. Vojtovych. – K.: Lybid', 2002. – 664 s.
3. Istorija ikonopisi. Istoki. Tradicii. Sovremennost' / L. Evseeva, N. Komashko, M. Krasilin i dr. – M.: «ART-BMB», 2002. – 287 s.
4. Istorija ukrai'ns'koi' kul'tury u 5 tomah. Tom 1, za red. P. P. Tolochka, D. N. Kozaka, R. S. Orlova ta in. – K.: Naukova dumka, 2001. – 803 s. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua> 9.12.
5. Kryms'kyj S. Rankovi rozdumy / Zb. st. – Hudozh. oform. O. Bilec'kogo. – K.: Majstrenja Bilec'kyh, 2009. – 120 s.
6. Lazarev V. N. Istorija vizantijskoj zhivopisi [Elektronnyj resurs] / V. Lazarev // Hristianskoe iskusstvo. – M.: Iskusstvo, 1986. – 188 s. – Rezhym dostupu: <http://www.icon-art.info/index.php?lng=ru>
7. Lanovyk M. Ukrai'ns'ka usna narodna tvorchtiv': Navch. posibnyk / M. Lanovyk, Z. Lanovyk. – K.: Znannja-Prs, 2006. – 591 s.
8. Lysjak-Rudnyckyj I. Ukrai'na mizh shodom i Zahodom / I. Lysjak-Rudnyckyj // Lysjak-Rudnyckyj I. Istorychni ese: v 2 t. / [per. z angl. M. Bazik, U. Gavryshkiv, Ja. Grycaka ta in.]. – K.: Osnovy, 1994. – T.1. – S.1–9.
9. Mytropolyt Ilarion (Ogijenko). Dohrystyjs'ki viruvannja ukrai'ns'kogo narodu [Ist.–relig. monogr.] / I. Ogijenko; [Vyd. dr.]. – Vydavnytstvo: Vinnipeg, «Volyn'» (1965) / Kyi'v, Oberegy, 1995. – 424 s.
10. Mojsejev I. Hram ukrai'ns'koi' kul'tury (filosofija semiosfery): Posibnyk–doslidzhennja / vseukrai'ns'kyj fol'klorno–etnografichnyj centr «Ridna hata». – K., 1996. – 464 s.
11. Ogijenko I. Ukrai'ns'ka cerkva: Narysy z istorii' Ukrai'ns'koi' Pravoslavnoi' Cerkvy: U 2 t.: T.1 / I. Ogijenko (arhijepyskop Holms'kyj i Pidljask'kyj). – Praga, Vyd.–vo Ju. Tyshhenka, 1942. – 236 s.
12. Pularija T. Zhinochij arhetyp u mifopoetichnij tradycii' ukrai'ns'koi' kul'tury (na materialy narodnoi' kul'tury Sered'noi' ta Nyzhn'oi' Naddniprojanshhyny): avtoref. dys. ... kand. kul'turologii': 26.00.01 / T. V. Pularija; Tavr. nac. un–t im. V. I. Vernads'kogo. – Simf., 2011. – 20 s.
13. Rybakov B. Jazychestvo drevnih slavjan / B. Rybakov. – M.: Sofija, Gelios, 2002. – 592 s.
14. Stepovyk D. Ikonologija j ikonografija / D. Stepovyk. – Ivano–Frankivs'k: Nova Zorja, 2004. – 320 s.
15. Janiv V. Narysy do istorii' ukrai'ns'koi' etnopsychologii' / V. Janiv. – Mjunhen: Ukrai'ns'kyj vil'nyj universytet, 1993. – 343 s.

Bogomolets O. V., MD, MP of the Verkhovna Rada of Ukraine
(Kiev, Ukraine), iconsbogo@icloud.com

Dimension of Kyivan Rus Pagan iconography

This article reveals the peculiarities of transformation of Byzantine iconography and temple construction on the territory of Kievan Rus. Against this background it reflects the overall talisman nature of the temple construction of the Rus and revealed the dominance of the Virgin's cult. There was shown image marginalization and the icon of Christ in the Slavic world view, which is displayed in the article, was due

to the influence of traditional for agriculture archetype of the Mother. Along with the others the polysemantic content of the image «Virgin Oranta» was found, and stressed its Slavic origins. The general pagan content of perception the Christianity in Kievan Rus territory cleared up on the ideological background of the peculiarities of Christological complex icons, which were widespread on Rus.

Keywords: archetype, Virgin, icon, image, Makosh, Rod, Orthodoxy, Svarog, Christ, paganism.

Богомолец О. В., доктор медицинских наук, народный депутат Верховной Рады Украины (Украина, Киев), iconsbogo@icloud.com

Языческое измерение киеворусской иконописи

Освещены особенности трансформации византийской иконописи и храмового строительства на киеворусской территории. На этом фоне отражен общий береговой характер храмового строительства Руси и выявлено доминирование культа Богородицы. Продемонстрировано маргинализацию образа и иконы Христа в славянском мировоззрении, которая, как показано в статье, была обусловлена действием традиционного для земледельческой культуры архетипа Матери. Среди прочего обнаружено полисемантность содержания образа «Богородица Оранта» и подчеркнуто его славянское происхождение. Обицей языческий контекст восприятия христианства на русских просторах освещен на мировоззренческом фоне особенностей распространенного на Руси христологического комплекса икон.

Ключевые слова: архетип, Богородица, икона, образ, Макошь, Род, православие, Сварог, Христос, язычество.

* * *

УДК 94(367):821.161–94.09

Кириченко М. И.,
аспирант кафедры историографии,
источниковедения и археологии исторического
факультета, Харьковский национальный университет
им. В. Н. Каразина (Украина, Харьков),
mkiritchenko@gmail.com

СЕВЕРЯНЕ В ДАТИРОВАННОЙ ЧАСТИ ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ

Статья посвящена рассмотрению Повести временных лет как источника по истории восточнославянского племенного союза северян, а также источниковедческому и историографическому анализу сообщений об этом племенном союзе в датированной части указанной летописи. Автор пришел к выводу, что предвзятое позитивное отношение летописца к полянам – племенному союзу, стоявшему в основе формирования Киевской Руси – повлияло на формирование слабовыраженного и, местами, негативного образа остальных племенных союзов, вошедших в состав этого государства. В частности, северяне представлены в летописи как пассивная этническая группа с незначительным историческим прошлым. Сообщения о северянах в датированной части Повести временных лет выглядят второстепенными и зависящими от центральной темы летописи – роли полян и Рюриковичей в формировании Киевской Руси.

Ключевые слова: Повесть временных лет, русские летописи, северяне, раннее средневековье, восточные славяне, Днепровское Левобережье, роменская культура.

(статья друкується мовою оригіналу)

«Повесть временных лет» (далее ПВЛ) является основным письменным источником сведений о северянах – славянском объединении Днепровского Левобережья. Этот памятник древнерусского летописания содержит 10 фрагментов (5 в недатированной части и 5 в датированной), в которых упоминаются северяне. В данной статье мы сосредоточили внимание на упоминаниях северян в датированной части летописи.

Как уже было сказано, в недатированной части ПВЛ содержится 5 фрагментов, включающих упоминания о северянах. Первые 4 упоминания связаны с повествованием летописца о развитии даннических отношений восточных славян и экспансии киевских князей: 1) Под 859 год сообщается о даннической зависимости северян от хазар; 2) Под 884 год – о военном походе князя Олега на северян и обложении их данью; 3) Под 885 год летописец подводит

итоги походов Олега и повторяет свое сообщение о покорении северян; 4) Под 907 год северяне упоминаются в числе этнических общностей, составлявших армию князя Олега во время похода на Константинополь. Последнее упоминание северян в ПВЛ (5–е в датированной части) содержится в рассказе о сражении Мстислава и Ярослава Владимировичей у Листвена в 1024 году, где северяне выступили на стороне Мстислава и в результате битвы оказались наиболее пострадавшей стороной. Термины «северяне» и «Северская земля» фигурируют и в последующих сообщениях летописи, но уже не как названия племенного союза и занимаемой им территории, а как названия историко–географической области и ее древнерусского населения [25, с. 165, 166].

Фрагмент о хазарском подданстве северян. В датированной части ПВЛ северяне впервые появляются под 859 год в связи с указанием на даннические отношения восточных славян и их соседей: «Варяги из заморья взымали дань с чуди и славян, и с мери, и с всех кривичей, а хазары брали с полян и с северян, и с вятичей по горностаю и белке от дыма» [10, с. 67].

Указание размера дани в различных списках приобретает довольно разные формы: «по бѣлѣи вѣверицѣ» (Лаврентьевская летопись) [12, стб. 19]; «по бѣле и вѣверице» (Московско–Академический список Радзивилловской летописи) [18, с. 16]; «по бѣле и дѣвечи» (Кёнигсбергский список Радзивилловской летописи) [18, с. 16]; «по бѣлѣ и вѣверици тако ѿ дыма» (Ипатьевская летопись) [13, стб. 14]; «по белке с дыма и по веверице» (Владимирский летописец) [17, с. 14]; «по бѣлой вѣверицы от дыма» (Густынская летопись, под 846 год) [20, с. 26]. Летописи Новгородская четвертая и Новгородская по списку Дубровского указывают белую веверицу в качестве дани варягам («отъ мужа по бѣли и веверици»), а в качестве хазарской дани они указывают «по бѣли вѣкши от дыма» («вѣкшици» в Новгородской четвертой летописи) [15, с. 10; 22, с. 15]. Новгородская Первая летопись Младшего извода содержит только упоминание о варяжской дани и помещает его в контекст сообщения о «своих княжениях» славян (перечисляя племена словен, кривичей, мери и чуди, которые «каждо своимъ родомъ владыше», летописец добавляет: «И дань даяху Варягомъ от мужа по бѣлѣи вѣверици») [14, с. 106].

В приведенном нами переводе А. Г. Кузьмина хазарская дань интерпретирована как «по горностаю и белке от дыма». Д. С. Лихачев перевел этот фрагмент как «по серебряной монете и по белке от дыма» [7, с. 214]. Л. Е. Махновец предположил, что белка была слишком мизерной платой для тех времен и предложил следующую трактовку указанного фрагмента: «брали вони по білій вивіріці – стільки від диму». Под белой веверицей, по его мнению, вероятнее всего следует понимать зимнего горностаю [4, с. 12].

Два фрагмента о покорении северян князем Олегом. Под 884 год автор ПВЛ сообщает о походе Олега на северян: «Отправился Олег на северян и победил их, и возложил на них легкую дань, и не позволил им платить дань хазарам, говоря так: «Я враг их и вам им платить незачем»» [7, с. 217]. Под 885 год сообщается: «И властвовал Олег над полянами и древлянами, и северянами, и радимичами, а с уличами и тиверцами воевал» [7, с. 217].

Эти фрагменты переданы идентично в Лаврентьевской и Радзивилловской летописях [12, стб. 24; 18, с. 18].

Отличительной чертой Ипатьевской летописи в данном случае является отсутствие упоминания северян в списке племенных союзов, над которыми властвовал Олег [13, стб. 17]. Летописи Никоновская, Новгородская четвертая и Новгородская по списку Дубровского совмещают рассказ о походе Олега на северян с более ранним по времени походом на древлян и наделяют эти два племенных союза единой даннической зависимостью: «и возложи дань на них по черне куне» [15, с. 13; 16, с. 15; 22, с. 16].

Обращение Олега к северянам («Я враг их и вам им платить незачем»), приведенное нами в переводе Д. С. Лихачева, в оригинале читается как «Азь имъ противен, а вам не чему» [18, с. 18]. Л. Е. Махновец перевел эту фразу как «Я їм противник, і вам нічого давати» [4, с. 14], а А. Г. Кузьмин – «Я им противник, а вам – незачем» [10, с. 70]. Более широко трактовал обращение Олега к северянам составитель Густынской летописи (XVII в.): «Повелѣ же не даяти дани Козаром, обѣщая ихъ от Козаровѣ бранити» [20, с. 29].

В летописях, возводимых некоторыми исследователями к гипотетическому «Начальному своду», отсутствуют сообщения о походе Олега на северян. Основываясь на этом факте, О. В. Творогов сделал предположение, что описанные в ПВЛ события являются искусственной вставкой, выдумкой автора ПВЛ, которую он привнес в свой текст с целью подчеркнуть величие достижений русского князя, освободившего полян от хазарской дани и обложившего своей данью бывших хазарских вассалов, северян [23, с. 16].

Стоит отметить, что хазарский царь Иосиф в своей переписке с сановником кордовского халифа Хасдаем ибн Шапрутом в 960–х гг., описывая свое государство, перечислил племена, жившие у Волги, и добавил: «Все они мне служат и платят дань» [2, с. 204]. Среди названных им племен присутствуют и «С–в–р», в которых многие исследователи видят северян [2, с. 204; 3, с. 99; 24, с. 36; 6, с. 210] (особенно стоит интерпретация А. П. Новосельцева, в которой этноним «С–в–р» вовсе отсутствует [5, с. 108, 157]). В связи с предполагаемым упоминанием северян как вассалов Хазарии во второй половине X века интересно мнение А. В. Григорьева о том, что в 884 году Олег захватил не всю Северскую землю, а лишь ее западные районы [1, с. 208, 209]. В подтверждение своей гипотезы, помимо таких фактов как сохранение различий между культурами северян и Киевской Руси, а также наличие устойчивых торговых связей северян с Востоком, исследователь приводит указание царя Иосифа на зависимость северян от Хазарии. В то же время, А. В. Григорьев не исключает, что под племенем С–в–р, проживавшим у Волги, царь Иосиф понимал северян, массово хлынувших на территорию Хазарии под давлением завоевательных походов киевских князей [1, с. 209].

Фрагмент о северянах в составе войска князя Олега в походе на Константинополь. Под 907 год северяне упоминаются в летописи как часть войска Олега в походе на Константинополь: «Пошел Олег на греков, [...] взял же с собою множество варягов и славян, и чуди, и кривичей, и мерю, и древлян, и радимичей, и полян, и северян, и вятичей, и хорватов, и дулебов, и тиверцев [...]»: этих всех называли греки «Великая Скифия» [7, с. 220].

Текст этого фрагмента передан переписчиками без существенных разночтений [12, стб. 29; 18, с. 19; 13,

стб. 21]. В летописях, восходящих к гипотетическому «Начальному своду», отсутствует перечисление славянских племен в войске Олега, что дало основание О. В. Творогову сделать предположение о компилятивном характере этого перечня в ПВЛ. По его мнению, список этнонимов скопирован автором из других мест летописи [23, с. 16], в частности из сообщений под 882 год («Пошел в поход Олег, набрав с собой много воинов: варягов, чуди, словен, мерю, весь, кривичей») [10, с. 69] и под 885 год («И владел Олег полянами, и древлянами, и северянами, и радимичами») [10, с. 70].

Фрагмент об участии северян в битве при Листвене. Под 1024 год автор ПВЛ передает рассказ о конфликте между братьями Ярославом и Мстиславом Владимировичами. Для войны с Мстиславом Ярослав вызвал «из–за моря» варягов с предводителем Якуном. Мстислав собрал свои войска у города Листвена. Летописец так описывает подготовку к битве: «Мстислав же с вечера выстроил дружину, причем поставил северян в чело против варягов, а сам стал с дружиною своею на обоих крыльях» [7, с. 300]. Таким образом, Мстислав, по мнению автора летописи, сознательно поставил северян в самое опасное положение – на острие атаки.

Утром войска Мстислава и Ярослава вступили в сражение. Этот фрагмент мы приведем в переводе Л. Е. Махновца, поскольку на наш взгляд он наиболее точно передает смысл оригинального текста летописи: «І пішов Мстислав, а Ярослав – насупроти, і зступилися в лоб варяги з сіверянами, і трудилися варяги, рубаючи сіверян, а після цього рушив у наступ Мстислав із дружиною своєю і став сікти варягів, і була січа сильна» [4, с. 86]. В оригинале фраза о сражении северян с варягами читается как «и трудишася Варязи сѣкуще Сѣверь и по семь наступи Мьстиславъ с дружиною своєю» [13, стб. 135]. Таким образом, по смысловой нагрузке, прочитываемой в интерпретации Л. Е. Махновца, Мстислав пожертвовал северянами, намеренно выставив их «в чело» под основной удар противника, а сам вступил в бой лишь после того как варяги устали уничтожать эти передовые отряды. В переводах Д. С. Лихачева и А. Г. Кузьмина этот момент выражен не так ярко: «...и бились варяги, рубя («посекая» в переводе А. Г. Кузьмина) [10, с. 162] северян, и потом пошел в наступление Мстислав» [7, с. 300]. Здесь слово «трудишася» («строудишася» в Новгородской четвертой летописи) [15, стб. 112] интерпретировано как «бились», а словосочетание «и по семь» (т.е. «после этого») – как неопределенное «и потом». В результате такой трактовки более тускло выглядит предполагаемый посыл летописца о том, что варяги устали («струдились») от сражения с северянами и лишь после этого были атакованы основными силами Мстислава.

Продолжительная и ожесточенная битва закончилась поражением Ярослава. Он бежал с поля боя. «Мстислав же рано утром, видев посеченных своих северян и Ярославовых варягов, сказал: «Кто этому не рад? Вот лежит северянин, а вот варяг, а дружина своя цела»» [10, с. 162].

Летописи Лаврентьевская, Радзивилловская и Ипатьевская повторяют приведенный фрагмент о завершении Лиственской битвы без существенных разночтений [12, стб. 148, 149; 18, с. 64; 13, с. 135, 136]. В Софийской первой летописи вместо «а дружина своя цела» читается «а люди моя цѣль» [19, с. 44], в чем можно

усмотреть противопоставление свой/чужой, где под чужими (не мои люди) понимаются северяне. Густынская летопись дает немного более развернутую версию последствий битвы: «В оутрѣ же прииде Мстислав на побоище, и видѣ Варяги и Сѣвери лежаща побити, иных же мало, и рече: «Кто сему не радъ? Се брань бысть люта и се токмо лежат побити Варяги и Сѣвери, а моя и Ярославля дружина цѣла» [20, с. 51]. В этом варианте Мстислав радуется сохранению не только своих людей, но и людей своего брата, противопоставляя таким образом лояльной княжеской дружине войска варягов–наемников и северянское ополчение.

В приведенном фрагменте «северяне» в последний раз появляются в тексте ПВЛ как название этнической группы. Летописец передал здесь небрежное, а возможно даже негативное отношение к северянам со стороны их правителя – черниговского князя, который не только не жалеет о гибели представителей коренных жителей своего княжества, но, намеренно подвергнув их опасности, даже радуется такому исходу. Сложно судить какие мотивы подтолкнули летописца вложить в уста Мстислава такие слова, но, возможно, что это лишь часть негативного образа черниговского князя, составленного киевским монахом. По мнению А. В. Григорьева, «вычленение и даже противопоставление северян и дружины князя говорит о том, что и на этом этапе они (северяне – прим. автора) все еще являли собой самостоятельную военную, а, следовательно, и политическую, организацию» [1, с. 218, 220]. Северянская земля в этот период подчинялась не Киеву, а черниговскому князю и его слова, произнесенные над павшими в битве северянами, «как нельзя лучше передают отношение русского князя к своим вассалам и союзникам» [1, с. 220].

Выводы. По своему характеру сообщения о северянах в датированной части ПВЛ представляются второстепенными и зависящими от центральной темы летописи – роли полян и Рюриковичей в формировании Киевской Руси. Концептуальных различий, способных повлиять на смысл текстов (включая упоминания северян) в основных списках текста ПВЛ нами выявлено не было. В более поздних списках, интересных скорее с точки зрения историографии, нежели источниковедения, некоторые фрагменты ПВЛ подаются в расширенном или модифицированном варианте, что иногда помогает лучше понять смысл протографа. В авторских интерпретациях и переводах существуют некоторые различия, способные придать те ли иные оттенки в восприятии смысла оригинального текста. К тому же, предвзятое отношение автора ПВЛ, явного сторонника полян, к северянам, сказалось на формировании их слабо выраженного и, в какой-то мере, даже негативного образа. Северяне в ПВЛ предстают в роли пассивного соседа, освобожденного киевскими князьями от хазарской дани и возвращенного в лоно восточнославянской общности формирующегося ядра славянского государства – Киевской Руси.

Список использованных источников

1. Григорьев А. В. Северянская земля в VIII – начале XI века по археологическим данным / А. В. Григорьев. – Тула: «Гриф и К», 2000. – 263 с.
2. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / [Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова] / Т.3: Восточные источники. – Сост. Части I – Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова; части II – В. Я. Петрухин. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – 264 с.

3. Коковцов П. К. Еврейско–хазарская переписка в X веке / П. К. Коковцов. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1932. – 134 с.
4. Литопис руский / [Пер. з давньорус. Л. Є. Махновича]; [Відр. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
5. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / Новосельцев А. П. – М.: Наука, 1990. – 264 с.
6. Петрухин В. Я. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье / В. Я. Петрухин, Д. С. Раевский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Знак, 2004. – 416 с.
7. Повесть временных лет. Ч.1. Текст и перевод / Подготовка текста Д. С. Лихачева; перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова / под ред. В. П. Адриановой–Перетц. – М.; Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 407 с.
8. Повесть временных лет. Ч.2. Приложения / Статьи и комментарии Д. С. Лихачева / под ред. В. П. Адриановой–Перетц. – М.; Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 556 с.
9. Повесть временных лет / Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева / [под ред. В. П. Адриановой–Перетц]. Издание второе исправленное и дополненное. – СПб.: Наука, 1996. – 669 с.
10. Повесть временных лет / Сост., примеч. и ук. А. Г. Кузьмина, В. В. Фомина. Вступ. ст. и перевод А. Г. Кузьмина / [Отв. ред. О. А. Платонов]. – М.: Институт русской цивилизации, Родная страна, 2014. – 544 с.
11. Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.
12. Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская летопись: 2-е изд. / [Под ред. И. Ф. Карского]. Вып.1. Повесть временных лет. – Л., 1926. – 540 столб. + 30 с.
13. Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись: 2-е изд. / [Под ред. А. А. Шахматова]. – СПб., 1908. – 938 столб. + 108 с.
14. Полное собрание русских летописей. Т.3. Новгородская летопись старшего и младшего изводов / [Под ред. А. Н. Насонова]. – Л., 1950. – 568 с.: ил.
15. Полное собрание русских летописей. Т.4. Новгородская четвертая летопись. Вып.1. – Петрозаводск: Типография Я. Башмаков и Ко, 1915. – 320 с.
16. Полное собрание русских летописей. Т.9. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью / С прил. извлечений из монографии Б. М. Клосса «Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков». – М.: Языки русской культуры, 2000. – 288 с., разд. паг. (XXXII с., 256 с.).
17. Полное собрание русских летописей. Т.30. Владимирский летописец. Новгородская вторая (архивская) летопись / [Отв. ред. М. Н. Тихомиров]. – М.: Наука, 1965. – 239 с.
18. Полное собрание русских летописей. Т.38. Радзивилловская летопись / [Изд. подг. М. Д. Приселковым]. – Л.: Наука, 1989. – 177 с.
19. Полное собрание русских летописей. Т.39. Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского / [Под ред. В. И. Буганова, Б. М. Клосса]. – М.: Наука, 1994. – 204 с.
20. Полное собрание русских летописей. Т.40. Густынская летопись / [Под ред. В. А. Кучкина (отв. ред.), Л. Л. Муравьевой, А. М. Панченко]. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – 202 с.
21. Полное собрание русских летописей. Т.41. Летописец Переславля Суздальского (Летописец русских царей) / [Предисл. Б. М. Клосса]. – М.: Археографический центр, 1995. – 184 с.
22. Полное собрание русских летописей. Т.43. Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского / [Подг. текста О. Л. Новиковой]. – М.: ЯСК, 2004. – 367 с.
23. Творогов О. В. Повесть временных лет и Начальный свод (Текстологический комментарий) / О. В. Творогов // ТОДРЛ. – 1976. – Т.30. – С.1–26.
24. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / П. П. Толочко. – СПб.: Алатея, 2003. – 160 с.
25. Хабургаев Г. А. Этнонимия Повести временных лет / Г. А. Хабургаев. – М.: Изд-во Московского университета, 1979. – 232 с.

References

1. Grigorev A. V. Severianskaya zemlya v VIII – nachale XI veka po arheologicheskim dannym / Grigorev A. V. – Tula: «Grif i K», 2000. – 263 s.
2. Drevnyaya Rus v svete zarubezhnykh istochnikov: Hrestomatiya / [Pod red. T. N. Dzhason, I. G. Konovalovoy i A. V. Podosinova] / T.3: Vostochnyye istochniki. – Sost. Chasti I – T. M. Kalinina, I. G. Konovalova; chasti II – V. Ya. Petruhin. – M.: Russkiy Fond Soedeystviya Obrazovaniyu i Nauke, 2009. – 264 s.

I. G. Konovalova; chasti II – V. Ya. Petruhin. – M.: Russkiy Fond Sodeystviya Obrazovaniyu i Nauke, 2009. – 264 s.

3. Kokovtsov P. K. Evreysko-hazarskaya perepiska v X veke / P. K. Kokovtsov. – L.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1932. – 134 s.

4. Litopis ruskii / Per. z davnorussk. L. E. Mahnovtsya; [Vidp. red. O. V. Mishanich]. – K.: Dnipro, 1989. – XVI 591 s.

5. Novoseltsev A. P. Hazarskoe gosudarstvo i ego rol v istorii Vostochnoy Evropy i Kavkaza / Novoseltsev A. P. – M.: Nauka, 1990. – 264 s.

6. Petruhin V. Ya. Ocherki istorii narodov Rossii v drevnosti i rannem srednevekov'e / V. Ya. Petruhin, D. S. Raevskiy. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Znack, 2004. – 416 s.

7. Povest vremennykh let. Ch.1. Tekst i perevod / Podgotovka teksta D. S. Lihacheva; perevod D. S. Lihacheva i B. A. Romanova / pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts. – M.; L.: Izd-vo Akademii Nauk SSSR, 1950. – 407 s.

8. Povest vremennykh let. Ch.2. Prilozheniya / Stati i kommentarii D. S. Lihacheva / pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts. – M.; L.: Izd-vo Akademii Nauk SSSR, 1950. – 556 s.

9. Povest vremennykh let / Podgotovka teksta, perevod, stati i kommentarii D. S. Lihacheva / [pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts]. Izdanie vtoroe ispravlennoe i dopolnennoe. – SPb.: Nauka, 1996. – 669 s.

10. Povest vremennykh let / Sost., primech. i uk. A. G. Kuzmina, V. V. Fomina. Vstup. st. i perevod A. G. Kuzmina / [Otv. red. O. A. Platonov]. – M.: Institut russkoy tsivilizatsii, Rodnaya strana, 2014. – 544 s.

11. Povest vrem'yanii lit: Litopis (Za Ipat'skim spisikom) / Per. z davnorusskoy, pislyaslovo, koment. V. V. Yaremenka. – K.: Rad. pismennik, 1990. – 558 s.

12. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.1. Lavrentevskaya letopis: 2-e izd. / [Pod red. I. F. Karskogo]. Vyip.1. Povest vremennykh let. – L., 1926. – 540 stolbts. 30 s.

13. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.2. Ipatevskaya letopis: 2-e izd. / [Pod red. A. A. Shahmatova]. – SPb., 1908. – 938 stolbts. 108 s.

14. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.3. Novgorodskaya letopis starshogo i mladshego izvzdov / [Pod red. A. N. Nasonova]. – L., 1950. – 568 s.: il.

15. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.4. Novgorodskaya chetvertaya letopis. Vyip.1. – SPb., 1915. – 320 s.

16. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.9. Letopisniy sbornik, imenuemyy Patriarshey ili Nikonovskoy letopisy / S pril. izvlecheniy iz monografii B. M. Klossa «Nikonovskiy svod i russkie letopisi XVI–XVII vekov». – M.: Yazyki russkoy kultury, 2000. – 288 s., razd. pag. (XXXII s., 256 s.).

17. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.30. Vladimirskiy letopisets. Novgorodskaya vtoraya (arhivskaya) letopis / [Otv. red. M. N. Tikhomirov]. – M.: Nauka, 1965. – 239 s.

18. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.38. Radzivilovskaya letopis / [Izd. podg. M. D. Priselkovyimi]. – L.: Nauka, 1989. – 177 s.

19. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.39. Sofiyskaya pervaya letopis po spisku I. N. Tsarskogo / [Pod red. V. I. Buganova, B. M. Klossa]. – L.: Nauka, 1994. – 204 s.

20. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.40. Gustyinskaya letopis / [Pod red. V. A. Kuchkina (otv. red.), L. L. Muravev, A. M. Panchenko]. – SPb.: Dmitriy Bulanin, 2003. – 202 s.

21. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.41. Letopisets Pereslavlya Suzdalskogo (Letopisets russkikh tsarey) / [Predisl. B. M. Klossa]. – M.: Arheograficheskiy tsentr, 1995. – 184 s.

22. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.43. Novgorodskaya letopis po spisku P. P. Dubrovskogo / [Podg. teksta O. L. Novikovoy]. – M.: YaSK, 2004. – 367 s.

23. Tvorogov O. V. Povest vremennykh let i Nachalnyy svod (Tekstologicheskij kommentarij) / O. V. Tvorogov // TODRL. – 1976. – T.30. – S.1–26.

24. Tolochko P. P. Kochevyie narodyi stepey i Kievskaya Rus / P. P. Tolochko. – SPb.: Alateya, 2003. – 160 s.

25. Haburgaev G. A. Etnonimiya Povesti vremennykh let / G. A. Haburgaev. – M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1979. – 232 s.

Kiritchenko M. I., postgraduate student, Department of Historiography, Source Studies and Archaeology of the Faculty of History, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine, Kharkiv), mkiritchenko@gmail.com

Severians in the dated part of the Primary Chronicle

The article considers the Primary Chronicle as a source on the history of Severians – one of tribal unions of early East Slavs. It deals with sources and historiographical analysis of Severians mentions in the dated part of the Primary Chronicle. The author came to the conclusion that mentions of Severians in the dated

part of the Primary Chronicle look like a minor topic that accompanied the main description of the role of the Polans and the Kurikids in the formation process of the Kievan Rus. The author of the Primary Chronicle was a strong supporter of Polans, and his bias lead to formation of the negative image of Severians in the text. The Severians appeared in the Primary Chronicle as a passive neighbor that was freed by Kievan princes from Khazar tribute and returned to the East Slavic community to form the core of the Kievan Rus.

Keywords: Primary Chronicle, Tale of Bygone Years, Russian chronicles, Severians, the early Middle Ages, East Slavs, east of the middle Dnieper river, Romenskaya culture.

Кириченко М. І., аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), mkiritchenko@gmail.com

Сіверяни в датованій частині Повісті временних літ

Стаття присвячена розгляду Повісті временних літ як джерела з історії східнослов'янського племінного союзу сіверяни, а також джерелознавчого та історіографічного аналізу повідомлень про цей племінний союз в датованій частині зазначеного літопису. Автор прийшов до висновку, що упереджене ставлення літописця до полян – племінного союзу, що стояв в основі формування Київської Русі – вплинуло на формування слабо вираженого та містифікованого образу інших племінних союзів, що увійшли до складу цієї держави. Зокрема, сіверяни представлені в літописі як пасивна етнічна група з незначним історичним минулим. Повідомлення про сіверяни в датованій частині Повісті временних літ виглядають другорядними і залежними від центральної теми літопису – ролі полян та Рюриковичів в формуванні Київської Русі.

Ключові слова: Повість временних літ, руські літописи, сіверяни, раннє середньовіччя, східні слов'яни, Дніпровське Лівобережжя, роменська культура.

* * *

УДК 94(32)

Заплетнюк О. А., аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dgadefra@mail.ru

ЄГИПЕТ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ФАРАОНА ЕХНАТОНА

Аналізується історія періоду правління єгипетського фараона-реформатора Ехнатона (1349–1333 рр. до Р.Х.). Розглядаються основні аспекти міжнародної політики Ехнатона, який не притримувався позицій дипломатичного лабірування, яке успішно втілював його батько Аменхотеп III. Це призвело до позіршення відносин з іноземними правителями. Значна увага приділяється відносинам Ехнатона з царем Мітанні Туїраттою та царем Біблоса Ріб-Адою.

Ключові слова: Єгипет, Ехнатон, міжнародна політика, дипломатія, царська влада, Амарнські листи.

Фараон Ехнатон (прибл. 1349–1333 рр. до Р.Х.) стояв на чолі сильної держави, яку створили фараони XVIII династії, і від нього очікували підтримання престижу країни та зміцнення позицій в Азії. В період правління фараонів XVIII династії (прибл. 1540–1200 рр. до Р.Х.) Єгипет перетворився на величезну і могутню «імперію», до складу якої входили значні території, зокрема землі Сирії, Палестини та Судану. Батько Ехнатона – фараон Аменхотеп III вже не проводив значних військових кампаній, однак він вів активну зовнішню політику для втримання залежних територій. Аменхотеп III вводить систему розповсюдження інформації на скарабях, яких сьогодні збереглася значна кількість, їх знаходять від Сирії до Судану [4, с. 10–12]. Усі правителі вільних держав поділялися на «великих царів» та «малих царів». Між дітьми «великих царів» укладалися міжнародні шлюби, один одного називали у листах «братами». «Малі царі» були васалами і шлюби з нащадками «великих царів» не траплялися. При Аменхотепі III «великими царями» були правителі Вавилону, Мітанні, хоча і вони не вважалися

повноцінно рівними з Єгипетським царем, який домінував у регіоні. Найближче з усіх до Аменхотепа III був молодий цар Мітанні Тушратта, брат дружини фараона Гілухепа [14, с. 42].

На той час в Єгипті вже існувала регулярна царська армія, окремі загони підтримували лад на залежних територіях. Південними землями, до яких входили Нубія та Куш, керував царський намісник, який слідкував за регулярним постачанням каменю, скота та дерева з Куша, золота та рабів з Нубії. Північні території, до яких входили держави Сирії та Ханаана, були підконтрольні Єгипту за принципом васалітету. Правителі великих міст, таких як Хацор, Дамаск, Тір та Катан, як і раніше, звеличують себе «царями». На васальних територіях адміністративне управління залишалося в руках місцевих правителів. Царі Ханаана зберегли невеликий набір рекрутів та могли вести торгівлю з сусідами, а також виплачували данину Єгипетському царю. Правителі залежних територій приносили клятву бути лояльними та не бунтувати, ця клятва була як обіцянка. Використовуючи своє тронне ім'я, кожен новий фараон фіксував клятву васального правителя заново, адже вона була персональною, а не державною. При Аменхотепі III продовжувалася традиція виховання спадкоємців тронів васальних держав при Єгипетському дворі. Однак, такі правителі, які отримали освіту при дворі фараона і розмовляли лише на єгипетській мові, частіше за все, не сприймалися власним народом і виганялися [14, с. 25].

Палестина та Сирія були розділені на області в залежності від їхнього географічного розташування. Кожна область підкорялася управителю, так званому, «наглядачу північних держав», які прибували з Єгипту у головні обласні міста, такі як Газа, Мегіддо, Куміді, Голан та Уллаза. Управителів супроводжували невеликі загони писців та лучників (50–200 загонів). Ці «наглядачі держав» збирали данину та податки: з долини Ездзелон поставляли пшеницю, вино та масло з південної Палестини, мідь везли з Кіпру. Для Сирії обов'язковою квотою були зброя та колісниця, а також сирійські вази. Управителі також слідкували за виконанням волі фараона та політичною ситуацією в регіоні, і кожен рік здійснювали об'їзд провінцій [14, с. 26].

В період Нового царства після завойовницьких війн фараонів до Єгипту постачалися у великій кількості раби, чого не було раніше. При Аменхотепі III їхня кількість збільшилася. В першу чергу рабів отримували храми, особливо храм Амона в Карнаці. У Дельті зосереджувалася значна кількість сирійських купців. Згодом ханаанці займають пости у жрецтві, на царській службі при дворі, виступають на міжнародній арені від Єгипту, деякі служать в єгипетській армії [14, с. 27–28].

Незважаючи на вдалі дипломатичні зносини в часи правління Аменхотепа III, його син фараон-реформатор Ехнатон не зміг продовжити політику батька, будучи повністю поглиненим у внутрішню релігійну реформу. Окрім невеликої військової кампанії по придушенню повстання в Нубії, фараон більше не воював. Ехнатон отримав державу, яка складалася з різних народів та культур, а древня релігія долини Нілу з її власними єгипетськими характерними рисами, десятками місцевих богів з їх дуже складною ієрархією була незрозуміла і чужа населенню завойованих країн.

У цій ситуації чітко простежується прогресивність релігійної реформи Ехнатона – заміна великого пантеону єгипетських богів одним богом Сонця Атоном, адже її універсалізм відповідав потребам великої держави, яка складалася з десятків племен і народів з різними віруваннями, яких було необхідно об'єднати. Цей факт підтверджується джерелами. Зокрема, у Великому Гімні Атону з гробниці Ейе є такі слова: «Як величні твої діяння, навіть якщо вони незримі, О, Єдиний Бог, над ким нікого немає! Ти створив землю, як бажав, ти один, усі народи, стада, стаї; усіх на землі, що ходять на ногах, усе в висоті, що літає на крилах; землі Сирії та Куш, землю Єгипту, ти улаштуєш кожному людину на її місце, ти задоволяєш її потреби; кожен має їжу, їхнє життя має свій строк. Їхні язики розрізняються у вимовлянні, їхній характер також, їхній (колір) шкіри відрізняється, як ти розрізнив їх» [11, с. 98]. Тут простежується ідея про рівність народів перед єдиним богом, яка була для єгиптян новою, адже споконвічно єгипетський народ звеличував себе над усіма іншими народами, ідея домінування єгиптян укріплювалася століттями.

Фараон Ехнатон, хоча і не вів військових кампаній, все ж таки намагався підтримувати домінуючу позицію Єгипту в регіоні. В гробницях Амарни та у розписах Великого палацу та Царського дому збереглося багато рельєфних сцен, де перед Ехнатомом схиляють коліна іноземці. Три частини мозаїчної підлоги у Великому палаці представляють фігури азіатів, нубійців та загони лучників. Присутні також сцени полонених іноземців, подібні мотиви можна зустріти в Амарнських гробницях. Ехнатон продовжує політику свого батька Аменхотепа III відкрито демонструвати мілітаристську іконографію в приватних та публічних місцях. Такі сцени можна зустріти у розписах палацу Аменхотепа III в Малькаті [9, с. 28].

У сцені нагородження наглядача царського палацу Меріра II з гробниці AT 2 іноземці зображені у верхніх двох регістрах справа від «Вікна Явиш». Там є група з восьми представників Нубії, Лівії та Близького Сходу, яких супроводжують два єгипетських вельможі, можливо, делегати або послы [6, с. 37]. В одному ряду з іноземцями над ними у верхньому регістрі три або чотири людини зображені зі зв'язаними руками. Присутність закордонних делегатів та полонених перед царем додає ваги концепції Єгипетського панівного становища над іноземними державами [9, с. 29].

Унікальною є сцена, яка з'являється у двох гробницях в Амарні (в гробниці вельмож Хуіа та Меріра II – AT 1 та AT 2), так звана, *сцена принесення данини*. В цій сцені іноземні делегати приносять данину Ехнатону у «Великому холі Іноземної Данини», який розташовувався в царському палаці в Ахетатоні. Ця сцена має датування: «Рік 12-й, 2 prt, 8-й день» [6, с. 38]. Фараон Ехнатон зображений на троні в центрі композиції, біля нього сидить цариця Нефертіті, яка тримає чоловіка за руку, також біля царського подружжя стоять шість принцес. Перед царем у поклони зображені представники держав Сирії та Палестини, а також послы з Нубії. Мета такого величезного заходу нам не відома, можливо, він проводився і раніше в історії Єгипту, однак лише в Ахетатоні була знайдена його повна демонстрація. Можна також припустити, що подібний захід був проведений Ехнатомом у зв'язку зі святкуванням якоїсь важливої події його царювання. Наприклад, святкування вдалого

завершення Нубійської кампанії [5, с. 127], також це могло бути святкування завершення будівництва міста Ахетатона або демонстрація нового міста і влади Атона міжнародній спільноті [7, с. 13], що, на наш погляд, є більш реальною причиною.

Фараон Ехнатон перевіз в нову столицю державний архів, який вів ще його батько. Важливим є листування Аменхотепа III з царем Вавилону Кадашманом-Бель, який належав до династії Касситів, представники якої понад двісті п'ятдесят років тому захопили ці землі, однак повністю асимілювалися та перейняли місцеві звичаї. Цар Кадашман-Бель і Аменхотеп III являлися рівноправними правителями, у листах іменувалися як «брати». Однак, єгиптяни мали перевагу у запасах золота, яке поставлялося їм з Нубії. Вавилонський цар постійно просив у листах золоті подарунки від фараона [13, с. 14–15]. Аменхотеп III був достатньо щедрим на подарунки та заохочування, також не відмовлявся вступати у шлюби з іноземними принцесами для укріплення відносин.

Ще одним важливим союзником Єгипту в регіоні був цар Мітанні Тушратта, який володів величезною територією від південно-східної Каппадокії до кордонів Ассирійської столиці Ніневії. Але на півночі знаходилися войовничі хетти, які постійно турбували царя Мітанні. І Тушратта розумів, що йому необхідна підтримка Єгипетського царя [13, с. 15]. Цар Мітанні, який часто отримував від єгипетського царя золоті прикраси, у своїх листах до нього заливається похвалою та лестощами. При дворі Аменхотепа III називав його «Леді Ніневії» [13, с. 17].

Через декілька місяців після смерті Аменхотепа III помер і Кадашман-Бель, трон Вавилону посів його брат Барнабуріш, який хотів продовжити будувати союзницькі відносини з Єгипетською державою. Однак, молодий фараон Ехнатон не приділяв зовнішнім зносинам належної уваги і навіть не надіслав листа зі співчуттям, коли Барнабуріш захворів. А коли послы Вавилону повернулися від єгипетського царя без звичних дорогих подарунків, Барнабуріш надіслав уразливого листа [13, с. 19]. У міжнародному листуванні видно, що і інші васальні царі не задоволені тим, що Ехнатон не був таким же щедрим, як його батько. Ехнатон міг надіслати не золоті прикраси, а дерев'яні, вкриті золотом [12, с. 95–100].

Для супроводу вавилонської принцеси фараон відправив лише п'ять колісниць, тоді як Аменхотеп III за тих умов надавав три тисячі колісниць [1, с. 302]. При Ехнатоні панування Єгипту в регіоні послаблюється. Фараон не ставив за мету військового домінування Єгипту та розширення територій. Його політику часто називають пацифістською, однак правителі Сирії та Палестини почувалися краще під владою Аменхотепа III, ніж в часи його сина Ехнатона, коли в регіоні розпочався хаос, у зв'язку з втратою тут впливу єгипетського царя [8, с. 43].

Важливими у даному дослідженні є відносини Ехнатона з царем Мітанні Тушраттою. Незадовго до своєї смерті Аменхотеп III одружився з Мітаннійською принцесою Тадухепою. Принцеса після смерті фараона призначалася його сину Ехнатону, як велів у листах Тушратта [13, с. 21], а династичні шлюби завжди скріплювали відносини на міжнародній арені. Однак, відносини Єгипту і Мітанні почали погіршуватися вже на перших роках правління фараона Ехнатона. Першою ознакою кризи стало листування царя Тушратти з царицею Тією, оминаючи молодого фараона. У листі Тушратта

просить Тію вплинути на свого сина: «Ти одна знаєш, які чудові відносини були у мене з Небмаатра (Аменхотепом III), твоїм чоловіком, і Небмаатра завжди відносився дружньо до мене... Я не забув дружби з Небмаатра. З цього моменту і завжди я бути у десять разів дружнішим з твоїм сином Нефер-хеперура (Аменхотепом IV)... Я просив твого чоловіка Небмаатра про масивну золоту статую. Але твій син надіслав мені дерев'яну статую, що була вкрита золотом. Якщо золота в твоїй країні, як пилу, чому твій син наніс мені таку образу?...» [12, с. 84–85]. Можна зробити висновок, що у міжнародних зносинах фараон Ехнатон вів себе жорстко та не відрізнявся дипломатичною гнучкістю. Можливо, ця таємна переписка ще більше загострила відносини між двома державами, особливо після того, як про неї дізнався Ехнатон. Нам відомо з Амарнського архіву, що фараон утримував послів Мітанні у Єгипті, Тушратта писав фараону і просив їх повернути додому: «Я відправив послів до тебе, мій брате, і наказав їм поспішати, адже відправив з ними незначний ескорт... І тепер мій брат відмовляється відпустити їх назад, і тримає у складних умовах» [12, с. 91]. Утримування послів у якості заручників було проявом немирних відносин між державами [10, с. 160]. Тушратта писав, що він «перебуває у гніві та відчуває ворожнечу фараона до нього» [12, с. 94]. Ехнатон не змінив своєї політики і вже на 5-ому році правління війська Тушратта оточили позиції єгиптян в Сирії, завоювавши незначну територію [3, с. 346].

У перші роки правління Ехнатона становище Єгипту на міжнародній арені залишалось незмінним: підвладні царю держави справно посилали данину в царську скарбницю. Однак, так тривало недовго. Фараон Ехнатон був поглинений внутрішніми реформами, що призвело до послаблення його позицій у зовнішніх зносинах. Цим відразу скористалися хеттські царі, які давно зазіхали на сирійські володіння Єгипту, та не наважувалися діяти, усвідомлюючи, що їм не під силу змагатися з могутнім сусідом. Тепер хетти вторгаються в прикордонні райони, захоплюють місто за містом [2, с. 7].

Хеттський цар Суппіліліумиш I, який посів престол невдовзі після воцаріння Ехнатона, консолідував свою владу в Анатолії і навіть здійснив напад на Мітанні, який був відбитий царем Тушратта. Ситуація у сусідніх з Єгиптом державах загострювалася і невдовзі хетти захопили столицю Мітанні Вашшуканні, після чого повернули на захід і взяли під контроль васалів Мітанні (міста на півночі Сирії), включаючи місто Кадеш [7, с. 54]. Ці події сталися на 9–14-ому роках правління фараона Ехнатона [10, с. 163].

Цар Абді-Аширта, що правив в союзній Єгипту державі – Амурру (в Лівані), почав розповсюджувати свій вплив в області. Це насторожило іншого союзника Ехнатона – царя Ріб-Адда в Біблосі, що розташовувався на Ливанському узбережжі. Ріб-Адда писав Ехнатону про агресію зі сторони сусіда і благав заступитися за нього. В одному з листів він зазначає: «...До ніг твоїх, мій володар, моє сонце, я падав сім разів... Війна Апіру проти мене триває... Нехай знає фараон, мій володар, що цар хеттів захопив усі землі, що належали царю Мітанні... Абді-Аширта, раб, собака йде з ним. Пришли (мені) лучників. Ворожнеча проти мене велика...» [12, с. 145–146]. Натомість, сам цар Абді-Аширта представляв себе фараону як вірного васала. Не отримавши відповіді, Ріб-Адда знову пише лист Ехнатону: «... Апіру повернули

проти мене за підборюванням Абді–Аширта. Нехай володар вислухає слова свого слуги і відправить гарнізон для захисту міста, поки лучники не придуть... У мене нічого не має» [12, с. 149–145]. Ріб–Адді відправляв інші листи, однак, нам відомо, що допомоги від Ехнатона він не дочекався і надалі Ріб–Адда зникає зі сторінок історії.

Згодом ситуація в регіоні змінилася і вже спадкоємець Абді–Аширта – Азуру пише Ехнатону про зростаючу могутність хеттів в регіоні, побоюючись агресії з боку царя хеттів. Сирійські держави поступово повністю підпали під вплив хеттів. У результаті протягом декількох років Ехнатон втрачає значну частину своїх володінь в Азії. Сирія була втрачена для Єгипту назавжди. Фараон XIX династії Сети I намагався відновити єгипетське панування в Палестині. За його сина Рамсеса II влада хеттів в регіоні вже була занадто сильною [8, с. 143].

Таким чином, поглинений у релігійно–політичну реформу всередині держави, фараон Ехнатон не приділяє необхідної уваги зовнішньополітичним зносинам. Листи Амарнського архіву демонструють нам, що фараон не мав вроджених дипломатичних здібностей свого батька, у відносинах з сусідніми правителями поводив себе зухвало і зневажливо. Ехнатон, свідомо обравши образ релігійного лідера на протигагу образу фараона–воїна, врешті решт втрачає контроль над міжнародною ситуацією, програвши хеттам Єгипетські володіння в Сирії. Зовнішні невдачі Ехнатона, ймовірно, викликали невдоволення політикою фараона в придворних колах.

Список використаних джерел

1. Перепелкин Ю. Я. История Древнего Египта. – Санкт–Петербург, 2000. – 559 с. // Pereplkin Ju. Ja. Istoria Drevnego Egipta. – Sankt–Peterburg, 2000. – 559 s.
2. Чабб М. Здесь жила Нефертити. Археологические раскопки в Тель–эль–Амарне / Пер. с англ. Н. Г. Коваленской. – Москва, 1961. – 143 с. // Chabb M. Zdes zhila Nefertiti. Arheologicheskie raskopki v Tell–el–Amarane / Per. s angl. N. G. Kovalenskoy. – Moskva, 1961. – 143 s.
3. Altman A. The Mittani Raid on Amurru (EA 85:51–55) Reconsidered // Altorientalische Forschungen, Vol. 30/2, 2003. – P.345–371.
4. Berman M. Overview of Amenhotep III and His Reign in D. O'Connor and E. H. Cline (eds.), Amenhotep III. Perspectives on his Reign. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998. – P.1–27.
5. Darnell J. C., Manassa C. Tutankhamun's Armies: Battle and conquest during ancient Egypt's late 18th Dynasty. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2007. – 280 p.
6. Davies N. de G. The rock tombs of El Amarna. Part II: The tombs of Panehesy and Merya II. – London, 1905. – 48 p. + XLVII pl.
7. Dodson A. Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter–Reformation. – Cairo, 2009. – 207 p.
8. Hall H. R. Egypt and the External World in the Time of Akhenaten / H. R. Hall // JEA. – 1921. – Vol.7. – P.39–53.
9. Healey E. The Decorative Program of the Amarna Rock Tombs: Unique Scenes of the Egyptian military and Police // Egyptology in Australia and New Zealand 2009. Proceedings of the conference held in Melbourne, September 4th–6th. – BAR International Series 2355, 2012. – P.27–39.
10. Ladynin I. A. Year 12 of Akhenaten in the Context of the Near Eastern Political and Military History // Cultural Heritage of Egypt and Christian Orient, Vol.5, 2010. – P.143–164.
11. Lichtheim M. Ancient Egyptian Literature. Volume II: The New Kingdom. – Berkeley, 1976. – 239 p.
12. Moran W. Amarna Letters. – Johns Hopkins University Press, 1992. – 448 p.
13. Niebuhr C. The Tell el Amarna Period. The Relations of Egypt and Western Asia in the Fifteenth Century B.C. According to the Tell El Amarna Tablet. – London, 1903. – 62 p.
14. Redford B. D. Akhenaten. The Heretic King. – Princeton – New Jersey, 1987. – 254 p.

Zapletniuk O. A., post–graduate student of Kyiv National Taras Shevchenko University Faculty of History, Department of Ancient and Medieval History (Ukraine, Kyiv), dgadefra@mail.ru

International relations of Egypt during the reign of the pharaoh Akhenaten

The article describes the history of the reign of the Egyptian Pharaoh Akhenaten (1349–1333 B.C.). The article describes the main aspects of Akhenaten's international policy, which has not adhered to the position of diplomatic maneuvering, that was successfully implemented by his father Amenhotep III. This situation led to the deterioration of relations with foreign rulers. The attention is paid to the relations with Tushratta, King of Mitanni, and Rib–Adda, King of Byblos.

Keywords: Egypt, Akhenaten, international politics, diplomacy, imperial power, the Amarna letters.

Zapletniuk O. A., аспирантка кафедри історії древнього мира і середніх веков історического факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dgadefra@mail.ru

Египет на международной арене в период правления фараона Эхнатона

Анализируется история периода правления египетского фараона–реформатора Эхнатона (1349–1333 гг. до Р.Х.). Рассматриваются основные аспекты международной политики Эхнатона, который не придерживался позиции дипломатического лавирования, успешно воплощаемое его отцом Аменхотепом III. Это привело к ухудшению отношений с иностранными правителями. Значительное внимание уделяется отношениям Эхнатона с царем Митани Тушираттой и царем Вифлоа Риб–Аддой.

Ключевые слова: Египет, Эхнатон, международная политика, дипломатия, царская власть, Амарнские письма.

* * *

УДК 930.1.7.045(477)

Бабкова Н. В.,
старший лаборант кафедры історії України і
всесвітньої історії, Харківська державна
академія культури (Україна, Харків),
akakdemikxdak@gmail.com

ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ АТРИБУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА XVI – XVIII СТ.

Розглядається генезис та історичні витоки формування бунчуків, як складової частини цілісного комплексу клейнодів кошових отаманів та гетьманів українського козацтва. Аналізується етимологія походження терміну та подається коротка історична довідка використання бунчуків різними народами. Визначаються основні сфери використання бунчуків в якості особистих знаків козацьких керманців. Відмічаються подібності та відмінності в зовнішньому оздобленні і кольоровій гамі бунчуків кошових отаманів Війська Запорозького низового та гетьманів козацької держави.

На основі дослідження різної наукової літератури та історичних джерел, використання історичного, історико–порівняльного та історико–хронологічного методів аналізується специфіка формування та розвитку козацьких бунчуків у XVII – XVIII століттях. Вивчення зовнішніх конструктивних особливостей атрибутів козацької військової влади дозволило виявити основні історичні та культурні традиції у прикрашанні бунчуків: польську й турецьку.

Ключові слова: бунчук, військові кампанії, кошовий отаман, гетьман козацької держави.

Історія українського козацтва завжди викликала неабиякий інтерес серед науковців. Як результат, ще в XIX ст. з'явилися як загальні, так і спеціальні роботи з історії козацтва. Не оминув цей процес і козацької символіки, хоча більшість праць була присвячена

становленню та розвитку прапорництва й сфрагістики. Така ж тенденція простежується і в сучасній українській науці. Хоча останнім часом відмічається посилення інтересу до артилерійського парку козацької держави середини XVII – XVIII ст., його перетворення на гетьмансько-старшинський клейнод. Висвітлення ж історії становлення й еволюції інших атрибутів козацької влади: булави, пірнача, литаврів та бунчука, носить доволі енциклопедичний характер. Це пов'язано із невеликою кількістю збережених до нашого часу архівних та письмових матеріалів, які б дали змогу реконструювати зовнішній вигляд зазначених козацьких атрибутів.

Козацький бунчук, як окремих клейнод українського козацтва поки що в спеціальних історичних працях або наукових розвідках не знайшов свого висвітлення. В певній мірі, у XIX ст. цього питання торкалися М. М. Сементовський [23] та Д. І. Яворницький [29]. Розглядаючи побут українського козацтва, автори описали відомі їм бунчуки, що в позаминулому столітті зберігалися в Преображенському соборі Санкт-Петербургу. І. К. Свешніков [22] у своїй фундаментальній праці присвяченій битві під Берестечком, подав реконструкцію наверх та способу кріплення волосся до козацьких бунчуків середини XVII ст. Сучасні вчені Ю. К. Савчук [20], Т. Р. Ковалець [15] проаналізувавши архівні матеріали, подали не лише перші задокументовані згадки про використання козаками бунчуків, але й детальний опис бунчука – особистого штандарту Кирила Розумовського. Наукова стаття Г. Халимоненка [27], присвячена етимологічному походженню терміна «бунчук» і його використанню в різноманітних мовних практиках, що сприяло доповненню інформації про місце бунчуків в культурі кочових народів.

Тому метою даної статті є – на основі наявної у різних джерелах інформації простежити історію побутування бунчуків, як одного з клейнодів українського козацтва, виявити відмінності у їх оформленні в середовищі Війська Запорозького низового та козацької держави середини XVII – XVIII ст.

Серед всього комплексу козацьких клейнодів, одне з головних місць займав бунчук. За визначенням Д. І. Яворницького: «бунчуком називалася проста, пофарбована чорною фарбою палиця, завдовжки чотири з половиною аршини, на верхівку якої набивали мідяну, іноді позолочену кулю, а під неї вкладали фарбоване біле або чорне волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся. Зважаючи на призначення бунчука, запозичили його козаки у турків» [29, с. 229]. Дослідник Г. Халимоненко, проаналізувавши походження терміну «бунчук», дійшов висновку, що тюрське *bunçuq* утворилося в результаті композиту *bon* «шия» та *tuğ* «штандарт». І хоча, проблема тюрської лексеми остаточно не розв'язана, автор стверджує, що слово «бунчук» запозичене з тюрської мови, в якій воно було тотожне українському терміну [27, с. 31].

За легендою, бунчук, як військовий символ, бере свій початок із часів халіфа Абу Бакра (573–634 рр.) – нащадка пророка Мухаммеда [25, с. 111]. У тюрських народів для означення бунчука більш відома лексема «туг», що розцінювався як атрибут верховної влади. Крім того, він виступав маркером рангу придворного чиновника, статусного подарунку, що підвищував соціальне положення людини. У ранніх Османів, султани виступали

у бойові походи під своїм прапором і сімома або дев'ятьма тугами – кінськими хвостами, що висіли на шесті та увінчувалися золотою кулею. Правителі, підопічні султана мали меншу кількість бунчуків: санджак бей і мир-лівас – один туг, бейлер-бей – два; візир – три; а великий візир – п'ять [26, с. 121]. Від турків бунчук перейняли поляки, для яких він став одним із символів коронного та польного гетьманів кватерного війська. З середини XVII ст. завдяки Яну III Собеському бунчук став і королівською інсигнією [31, с. 62].

В середовищі українського козацтва появу бунчуків історична традиція пов'язує з ім'ям польського короля Стефана Баторія «... був пожалуван бунчук і Запорозькому війську, але був він із білого волосся з червоними нитками» [14, с. 186]. Однак вчені, проаналізувавши наявні джерела, виявили, що 1578 р. козакам було надано лише прапор, а всі інші клейноди – літописна легенда. Початком сталої традиції використання бунчуків, Т. Р. Ковалець визначає битву козаків із кримськими татарами восени 1626 р., де запорожці настільки зраділи своєму трофеєві, що негайно почали і «один стриженій знак із кінських хвостів возить те товариство» [15, с. 81].

Як і в польській військовій традиції, в козацькому гурті, цей клейнод був особистим знаком військових керманів. Під час козацько-польської війни 1638 р. над козацьким полковником несли бунчук. «Ішли три тисячі козаків, граючи на шоломийках, б'ючи в барабани, з корогами та зі знаком над старшим полковником, тобто під бунчуком, під білим прапором з двома хвостами, прикріпленими під шефоліном і підвішеною чорною матеркою» [32, с. 69]. Аналізуючи цей уривок, П. М. Сас намагався реконструювати зовнішній вигляд цього клейноду. На його думку, до древка вгорі було прикріплене волосся у вигляді двох кінських хвостів, прикрашене чорною тканиною (магерка – особливого крою невисока чоловіча шапка) [21, с. 200]. Таким чином, бунчук Дмитра Гуни був подібний до бунчуків головнокомандувачів армії Речі Посполитої кінця XVI – першої половини XVII ст.

Достовірне уявлення про конструктивні особливості кріплення до держала козацьких бунчуків дають археологічні знахідки на полі Берестецької битви. Знайдене наверх бунчука має форму залізного наконечника списа з роздвоєною внизу втулкою, прикрашеною поперечними реберцями. У нижній частині вістря цього списа зроблено два отвори, у які вставлено дротяні кільця, до яких, судячи з усього, прикріплювали кінського хвоста [22, с. 219–220].

Окрім військових походів, бунчуки використовувалися запорожцями і під час проведення загальних рад та зустрічі послів. Легітимність тієї чи іншої ради прямо залежала від наявності на ній цього військового знака. В листопаді 1637 р. у розпал козацького виступу, очолюваного Павлом Бутом, повстанський полковник Карпо Скидан намагався зібрати та провести раду реєстровців у Корсуні, однак змушений був звідти тікати, бо «молодці шепталися про нього почали». Однак, через кілька днів більшість із них усе ж таки приєдналася до війська Павлюка. Ймовірно, що козаки не сприйняли корсунську раду всерйоз через відсутність там бунчука як офіційного клейнода [15, с. 81]. В джерелах часто застосовується і польська назва, синонімом бунчука – «гетьманський знак» або «знак гетьмана» [32, с. 66; 1, с. 124; 13, с. 330].

Перед початком національно-визвольної війни, у 1648 р., козаки, серед інших клейнодів, вручили Богдану

Хмельницькому і «... дуже модний бунчук із позолоченою галкою й деревцем» [10, с. 92]. Після перших переможних битв, гетьман на знак вдячності, відправив на Запорозжя два бунчуки, які скоріше за все мали польське походження.

У запорожців бунчуки робилися із поєднання двох кінських хвостів, пофарбованих у червоний колір, зверху була плетена з чорно-червоного волосся шапочка з-під якої йшли такого ж кольору сплетені коси, що в свою чергу переплітались нижче з волоссям хвоста. Зверху, на чверть ліктя вище, була прикріплена позолочена латунна «галка» [30, с. 35]. За іншою версією, козацькі бунчуки мали вигляд поєднаних між собою червоних кінських хвостів, до яких приєднували голівку із тонких волоссяних ниток, що для більшої окраси падали на хвости, змішуючи білий та червоний кольори, а над усім цим насаджувалася велика мідна золочена маківка. Саме такий вигляд мали бунчуки, що у XIX ст. зберігалися у Преображенському соборі Санкт-Петербурга [23, с. 28–29]. Взвзявши за основу ці описи, можна з усією впевненістю стверджувати, що в Національному музеї історії України та Херсонському обласному краєзнавчому музеї зберігається два класичних козацьких бунчуки, що виконанні у зазначеній вище кольоровій гамі та мають чотири-п'ять волоссяних ниток-косичок [7; 8].

Значно більше до нашого часу збереглося згадок про бунчук, як особистий штандарт українських гетьманів другої половини XVII – XVIII ст. В історичних джерелах неодноразово згадувався Богдан Хмельницький під бунчуком, а саме: 1649 р. – під час зустрічі польської делегації біля Переяслава. У 1650 р. бунчук везли перед гетьманом, що повертався до Чигирини; 1654 р. цей знак розвивався над гетьманом, коли той оголошував про укладання українсько-московського союзу [4, с. 318; 17, с. 496; 18, с. 217]. На початку XVIII ст. гетьман Іван Мазепа під бунчуком завітав до табору шведського короля Карла XII. Як згадував Даніель Крман це «...довга жердина, верх якої був оздоблений позолоченою кулею з великою кінською гривкою» [16, с. 53].

Щодо кольорового рішення, прийнято вважати, що саме Богдан Хмельницький, після його обрання запорожцями гетьманом, змінив на бунчуках чорні пасма волосся на білі. Тоді ж для побутового використання були засновані і малі бунчуки, що мали розмір до двох аршин. Саме вони вручалися гетьманом наказному гетьману під час виконання його обов'язків. Для розрізнення знаків гетьмана та виконуючого його обов'язки до бунчуків прив'язувалися дві срібні китиці [23, с. 29]. Таким чином, українські гетьмани прирівнювались до турецьких двобунчукових пашів – фєриків – дивізійних генералів.

З історичних джерел відомо, що під білими бунчуками Хмельницький виїжджав з-під Львова у 1655 р., а Мазепа – на аудієнцію до шведського короля у 1708 р. [11, с. 188; 24, с. 135]. Реконструювати вигляд гетьманського бунчука можна на основі опису цього клейноду, що належав Петру Дорошенку. Бунчук складався із «пофарбованого біло-чорного кінського волосся, обшитий волоссяним плетеним шнурком, яблуко на ньому мідне позолочене» [5, с. 767]. Дуже схожий за цим описом бунчук на даний момент зберігається у фондах Черкаського обласного краєзнавчого музею [9]. Серед документів останнього гетьмана України Кирила Розумовського зберігся опис його бунчука «...бунчук старої срібляної позолоченої з бахромою срібляною і золотою... в середині волоса конської, на

голубой ленте при ономь два кольца з гайкою срібляних» [20, с. 17].

Загалом же, бунчук, у складі інших клейнодів, вручався усім гетьманам України та був символом найвищої державної влади. Під час ніжинської чорної ради 1663 р. щоб запобігти обранню Якова Сомка гетьманом, запорожці поламали його бунчук. У 1668 р. для визнання легітимності гетьманства Петра Дорошенка, запорожці запрошували його на чорну раду «...и кого військо оберет, и бунчук и булаву дадут, тот у нас будет и гетманом» [2, с. 103]. Під час військових походів та мирних переговорів бунчук ставився біля гетьманського намету [12, с. 325, 508]. Перед ним схилялися усі полкові знамена.

Під час обрання гетьмана, що відбувалося за стародавніми традиціями, бунчук ставився біля столу на якому лежала булава. Після виборів гетьмана, його накривали бунчуком і прапорами [3, с. 945]. За свідченням Самовидця, під час виборів Івана Брюховецького на гетьманство, його посадили на стіл та дали бунчук [17, с. 93].

З середини XVIII ст., коли гетьманів призначав російський уряд, бунчук серед інших клейнодів несли на оксамитовій подушці. А під час молебню з приводу приїзду 13 липня 1751 р. до Глухова Кирила Розумовського генеральний бунчужний Оболенський стояв біля столу, де лежали гетьманські клейноди та царська грамота на гетьманство, з бунчуком у руках [19, с. 39; 28, арк. 56]. У разі смерті гетьмана, під час поховальної процесії бунчук несли похиленим до землі. За Московськими статтями 1665 р., після смерті гетьмана, клейноди передавалися російському воєводі у Київ, а той у свою чергу відправляв їх до Москви. Перевозилися на зберігалися бунчуки у спеціальних ящиках, що створювалися окремо для держала, окремо для навершя.

Перші задокументовані згадки про використання бунчуків, як найвищих символів козацької влади, відносяться до першої чверті XVII ст., що стало результатом тісних військових контактів із кочовою культурою. Хоча ранні козацькі бунчуки за своєю конструкцією були більше схожі на польський знак гетьмана. Впродовж активного розвитку козацтва та становлення Української держави середини XVII ст., бунчуки поділилися на два типи – гетьманські та кошових отаманів низового козацтва. Розрізнялися вони за кольоровою гамою: запорозькі оформлювалися у червоно-чорних або червоно-білих тонах. Гетьманські були білі, хоча історичні джерела подають і поєднання біло-чорних барв. Як особистий символ керівника української держави, бунчук неодноразово несли перед гетьманом під час зустрічі послів та офіційних прийомів. Після смерті гетьмана вони, як і решта клейнодів відправлялися російському воєводі, який передавав їх до Москви.

Список використаних джерел

1. Акты Московского государства, изданные Императорской академией наук. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1890. – Т.1: Разрядный приказ. Московский стол (1571–1634). – XLIV, 766 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР). – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1872. – Т.7: 1657–1663; 1668–1669. – 398 с.
3. АЮЗР. – СПб.: Типография Эттингера, 1878. – Т.9: 1668–1672. – 1037 с.
4. АЮЗР. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1878. – Т.10: Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россією. 1653–1654. – 838 стб.

5. АЮЗР. – СПб.: Типография Эттінгера, 1882. – Т.12: 1675–1676. – 437 с.
6. Архив Юго–Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: В университетской типографии, 1914. – Ч.3. – Т. IV: Участие южнорусского населения в восстании Б. Хмельницкого. – 1100 с.
7. Бунчук. – Национальний музей історії України. – інв. № 3–1593.
8. Бунчук. – Херсонський обласний краєзнавчий музей. – інв. № О–404.
9. Бунчук. – Черкаський обласний краєзнавчий музей. – інв. №2272
10. Величко С. Літопис подій у південно–західній Росії у XVII столітті / С. Величко; [пер. із книжної укр. мови В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. – 720 с.
11. Грабовецький В. В. Західноукраїнські землі в період визвольної війни 1648–1654 рр. / В. В. Грабовецький. – К.: Наукова думка, 1972. – 172 с.
12. Джерела з історії Національно–визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / [упоряд. о. Юрій Мищик; редкол. В. А. Брехуненко та ін.]. – К.: [б. в.], 2013. – Т.2: 1650–1651 рр. – 704 с.
13. Жерела до історії України–Руси. – Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1913. – Т. VI. – Т.3: Літописні пам'ятки з року 1648–1657. – 426 с.
14. Исторический очерк о регалиях и знаках отличия русской армии / [сост. Н. Г. Николаев]. – СПб.: Издание Главного Штаба, 1898. – Т.1: Великокняжеские и царские периоды. – 340 с.
15. Ковалець Т. Р. Запорозьке військо у повстаннях 1625 та 1630 рр. в Україні: внутрішня організація і військове мистецтво: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарас Романович Ковалець. – Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2014. – 315 с.
16. Крман Д. Подорожний щоденник (intinerarium 1708–1709) / Д. Крман; [пер. зі словац. О. та Г. Булахи]. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2010. – 260 с.: іл.
17. Летопись Самовидца о войнах Хмельницкого и междоусобиях бывших в Малой России по его смерти / [авт. пред. О. М. Бодянский]. – М.: Университетская типография, 1846. – 152 с.
18. Памятники издаваемые временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал–губернаторстве. – К.: В университетской типографии, 1859. – Т.4. – XV, 460, 121 с.
19. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) / О. І. Путро. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2008. – Ч.1. – 239 с.
20. Савчук Ю. К. Клейноди Славною Війська Запорозького Низового / Ю. К. Савчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 96 с.
21. Сас П. М. Запорозці у польсько–московській війні наприкінці Смути (1617–1618 рр.) / П. М. Сас. – Біла Церква: Видавць Олександр Пшонківський, 2010. – 510 с.: іл.
22. Свешніков І. К. Битва під Берестечком / І. К. Свешніков. – Львів: Слово, 1993. – 304 с.
23. Сементовский М. Старина малороссийская, запорожская и донская / М. Сементовский. – СПб.: Типография И. Фишона, 1846. – 64 с.
24. Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Ю. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 255 с.
25. Срезневский И. И. Запорожская старина / И. И. Срезневский. – Х.: Университетская типография, 1833. – Ч. I. – 425 с.
26. Терлецкий Н. С. Некоторые древние атрибуты мусульманских мест паломничества и поклонения (к вопросу о функциях и символизме туга) / Н. С. Терлецкий // Центральная Азия: традиция в условиях перемен. – СПб.: МАЭ РАН, 2009. – Вып.2. – С.112–149.
27. Халимоненко Г. Походження терміна «бунчук» / Г. Халимоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Східні мови та література. – 2010. – №16. – С.30–31.
28. Центральний історичний архів України м. Київ. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.10434. – 104 арк.
29. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький; [ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 592 с.
30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporozie czyli Historia kozakow od pojawienia sik ich, do czasu ostatecznego przyNeczenia do Rosji / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakiadem J. A. Breslavera, 1854. – Т.1. – 282 s.
31. Jopatecki K. Znak hetmasci: geneza, funkcje, symbolika / K. Jopatecki // Studia i Materiaiy do Historii Wojskowości. – 2006. – Т.42. – S.59–93.
32. Okolski S. Dziariusz transakcji wojennej mizdzy wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Krakow: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

References

1. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannye Imperatorskoj akademiej nauk. – SPb.: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 1890. – Т.1: Razriadnyj prikaz. Moskovskij stol (1571–1634). – 1890. – XLIV, 766 s.
2. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii (dali – AJuZR). – SPb.: Tipografija Jeduarda Praca, 1872. – Т.7: 1657–1663; 1668–1669. – 398 s.
3. AJuZR. – SPb.: Tipografija Jettingera, 1878. – Т.9: 1668–1672. – 1037 s.
4. AJuZR. – SPb.: Tipografija Panteleevyh, 1878. – Т.10: Peregovory ob uslovijah soedinenija Malorossii s Velikouj Rossieju. 1653–1654. – 838 stb.
5. AJuZR. – SPb.: Tipografija Jettingera, 1882. – Т.12: 1675–1676. – 437 s.
6. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoju komisiej dlja razbora drevnih aktov. – K.: V universitetskoj tipografii, 1914. – Ч.3. – Т. IV: Uchastie juzhnorusskogo naselenija v vosstanii B. Hmel'nickogo. – 1100 s.
7. Bunchuk. – Natsionalny muzei istorii Ukrainy. – inv. № Z–1593.
8. Bunchuk. – Khersonskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. – inv. № O–404.
9. Bunchuk. – Cherkaskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. – inv. №2272
10. Velychko S. Litopys podii u pivdenno–zakhidnii Rosii u XVII stolitti / S. Velychko; [per. iz knyzhnoi ukr. movy V. Shevchuka]. – K.: Dnipro, 1991. – Т.1. – 720 s.
11. Hrabovetskyi V. V. Zakhidnoukrainski zemli v period vyzvolnoi viiny 1648–1654 rr. / V. V. Hrabovetskyi. – K.: Naukova dumka, 1972. – 172 s.
12. Dzherela z istorii Natsionalno–vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. / [uporiad. o. Yurii Mytskyk; redkol. V. A. Brekhunenko ta in.]. – K.: [b. v.], 2013. – Т.2: 1650–1651 rr. – 704 s.
13. Zherela do istorii Ukrainy–Rusy. – Lviv: Drukarnia Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1913. – Т. VI. – Т.3: Litopysni pamiatky z roku 1648–1657. – 426 s.
14. Istoricheskij очерк о regalijah i znakah otlichija russkoj armii / [sost. N. G. Nikolaev]. – SPb.: Izdanie Glavnogo Shtaba, 1898. – Т.1: Velikoknjazheskie i carskie periody. – 340 s.
15. Kovalets T. R. Zaporozke viisko u povstanniakh 1625 ta 1630 rr. v Ukraini: vnutrishnia orhanizatsiia i viiskove mystetstvo: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00. / Taras Romanovych Kovalets. – Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2014. – 315 s.
16. Kрман D. Podorozhnyi shchodennyk (intinerarium 1708–1709) / D. Kрман; [per. zi slovats. O. ta H. Bulakhy]. – K.: Vyd. tsentr «Prosvita», 2010. – 260 s.: il.
17. Letopis' Samovidca o vojnah Hmel'nic'kogo i mezhdousobijah byvshih v Maloj Rossii po ego smerti / [avt. pred. O. M. Bodjanskij]. – M.: Universitetskaja tipografija, 1846. – 152 s.
18. Pamjatniki izdavaennye vremennoj komisiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchrezhdennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i Volynskom general–gubernatorstve. – K.: V universitetskoj tipografii, 1859. – Т.4. – HV, 460, 121 s.
19. Putro O. I. Hetman Kyrilo Rozumovskiy ta yoho doba (z istorii ukrainskoho derzhavotvorennia XVIII st. / O. I. Putro. – K.: Derzhavna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 2008. – Ч.1. – 239 s.
20. Savchuk Yu. K. Kleinody Slavnoho Viiska Zaporozkoho Nyzovoho / Yu. K. Savchuk. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – 96 s.
21. Sas P. M. Zaporozhtsi u polsko–moskovskii viini naprykintsi Smuty (1617–1618 rr.) / P. M. Sas. – Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiy, 2010. – 510 s.: il.
22. Svieshnikov I. K. Bytva pid Berestechkom (Battle of Berestechko) / I. K. Svieshnikov. – Lviv: Slovo, 1993. – 304 s.
23. Sementovskij M. Starina malorossijskaja, zaporozhskaja i donskaja / M. Sementovskij. – SPb.: Tipografija I. Fishona, 1846. – 64 s.

24. Sichynskyi V. Iu. Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podorozhei po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv pro Ukrainu za desiat stolit' / V. Iu. Sichynskyi. – K.: Dovira, 1992. – 255 s.

25. Sreznevskij I. I. Zaporozhskaja starina / I. I. Sreznevskij. – H.: Universitetskaja tipografija, 1833. – Ch. I. – 425 s.

26. Terleckij N. S. Nekotorye drevnie atributy musul'manskih mest palomnichestva i poklonenija (k voprosu o funkcijah i simbolizme tuga) / N. S. Terleckij // Central'naja Azija: tradicija v uslovijah peremen. – SPb.: MAJe RAN, 2009. – Vyp. 2. – S. 112–149.

27. Khalymonenko H. Pokhodzhennia termina «bunchuk» / H. Khalymonenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Serii: Skhidni movy ta literatura. – 2010. – №16. – S. 30–31.

28. Tsentralnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m. Kyiv. – F.51. – Op.3. – Spr.10434. – 104 ark.

29. Yavornytskyi D. I. Istoriia zaporozkykh kozakiv / D. I. Yavornytskyi; [red. kol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) ta in.]. – K.: Naukova dumka, 1990. – T.1. – 592 s.

30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporoię czyli Historia kozakow od pojawienia sik ich, do czasu ostatecznego przyłączenia do Rosji / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakładem J. A. Breslavera, 1854. – T.1. – 282 s.

31. Jopatecki K. Znak hetmackski: geneza, funkcje, symbolika / K. Jopatecki // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – 2006. – T.42. – S.59–93.

32. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Kraków: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

Babkova N. V., senior laboratory assistant of the Department of History of Ukraine and World History of the Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv), akakdemikxdak@gmail.com

Genesis and formation attribute of military authorities of the Ukrainian Cossacks in the 16–18 centuries

Here are considered the historical roots of formation and genesis of bunchuks (horsetails) as a part of the whole kleinoed complex of Kosh Otamans and Hetmans of the Ukrainian Cossacks. We analyze the etymological origin of this term and give a brief historical background of bunchuks' use by different peoples. Here are defined the basic scope of bunchuks' use as personal signs of the Cossack leaders. There are underlined the differences and similarities in exterior design and color scheme of bunchuks of Zaporizhian Host and lower Cossacks.

Through the study of diverse scientific literature and historical sources, the use of historical, historical-comparative and historical-chronological methods, the author analyzes the specifics of formation and development of Cossack colonels bunchuks in XVII – XVIII century. The study of exterior design features of the military power attributes made it possible to identify the main historical and cultural traditions of bunchuks' decoration, Polish and Turkish ones.

Keywords: bunchuk (horsetail), military campaigns, Kosh Otaman, Hetman of the Cossack state.

Бабкова Н. В., старший лаборант кафедры истории Украины и всемирной истории, Харьковская государственная академия культуры (Украина, Харьков), akakdemikxdak@gmail.com

Генезис и становление атрибута военной власти украинского казачества XVII – XVIII ст.

Рассматривается генезис и исторические истоки формирования бунчуков как составляющей части целостного комплекса kleinoed комплекс атаманов и гетманов украинского казачества. Анализируется этимология происхождения термина и дается краткая историческая справка использования бунчуков разными народами. Определяются основные сферы использования бунчуков в качестве личных знаков казацких руководителей. Отмечаются сходства и различия во внешнем оформлении и цветовых гаммах бунчуков кошевых атаманов Войска Запорожского низового и гетманов казацкого государства.

На основе изучения разной научной литературы и исторических источников, использования исторического, историко-сравнительного и историко-хронологического методов анализируется специфика формирования и развития казацких бунчуков в XVII – XVIII ст. Изучение внешних конструктивных особенностей атрибутов казацкой военной власти дало возможность выявить основные исторические и культурные традиции в украшении бунчуков: польскую и турецкую.

Ключевые слова: бунчук, военные кампании, кошевой атаман, гетман казацкого государства.

* * *

УДК 94:37,072+37,075+37,078

Білявська О. С.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
НТУУ «КПІ» (Україна, Київ),
viktory.pechyborsh@gmail.com

Навчальний процес у Київському політехнічному інституті у перші роки його функціонування (кінець XIX – початок XX ст.)

Проаналізовано різні аспекти організації навчального процесу у Київському політехнічному інституті у період промислового перевороту в Наддніпрянській Україні кінця XIX – початку XX ст., передусім реформування вищої технічної освіти, його особливості та вплив на підвищення ефективності підготовки інженерних кадрів.

Ключові слова: Рада професорів та Правління інституту, курсова та предметна системи навчання, навчальний план, наукові школи, лекції, лабораторні та практичні заняття, перевідні й випускні іспити, виробнича практика, захист дипломів.

Актуальність проблеми зумовлена пошуком способів реформування вищої освіти України. Перехід до інноваційної моделі розвитку економіки визначає принципово нову роль вищої освіти, з огляду на це політику держави спрямовано на подальший розвиток національної системи освіти, її адаптацію до нових умов розвитку суспільства, інтеграцію її у європейське та світове співтовариство, що відображено у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.).

Русійною силою розвитку України є досягнення найвищої якості підготовки фахівців у всіх галузях розвитку держави. Вирішення цього завдання вимагає нової стратегії освіти, створення вищих навчальних закладів європейського зразка. Такий шлях спрямовано на моделювання нової організації навчального процесу на основі особистісної орієнтації, розвитку здібностей студентів, їх здатності навчатись упродовж життя.

Ці ідеї закладено у Болонському процесі, до впровадження якого приєдналась Україна. Це передбачає реформування національної системи, створення єдиного європейського простору вищої освіти. Водночас ця конвенція спрямована на збереження національної самобутності у підготовці фахівців, тому перед дослідниками постає завдання переосмислити попередній досвід організації вищої освіти, ґрунтовно опрацювати доробок педагогіки вищої школи кінця XIX – початку XX ст. Урахування уроків організації навчального процесу в КПІ у перші роки його функціонування дає можливість кращого реформування вищої освіти у незалежній Україні.

Мета статті – проаналізувати й оцінити досвід організації освітнього процесу Київського політехнічного інституту (КПІ) кінця XIX – початку XX ст. в умовах модернізації промисловості й формування вищої технічної освіти, з'ясувати його особливості та вплив на підвищення ефективності підготовки інженерних кадрів.

Об'єкт дослідження – діяльність дирекції та викладацького складу КПІ з розроблення нормативної документації стосовно управління й організації освітнього процесу, взаємозв'язок з навчальним відділом Міністерства фінансів, установами Київської адміністрації.

Предмет дослідження – форми і методи вдосконалення навчального процесу, складові компоненти системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Значну роль у розкритті теми відіграють дослідження українських науковців з історії КПІ [2; 22; 27], зокрема заслуговує на увагу монографія, в якій викладено

великий обсяг інформації з історії вищого навчального закладу дореволюційного періоду [3]. Багато відомостей з історії Київського політехнічного інституту висвітлено в ювілейному збірнику статей до 25-річчя його заснування [4]. Цікавими є дослідження науковців щодо окремих проблем студентського життя у названий період, здійснені у монографіях, які містять біографії найбільш відомих викладачів та випускників Київського політехнічного інституту [16; 21].

У зазначених працях досягнуто сучасного рівня розуміння проблеми, проте саме організацію навчального процесу в КПІ у перші роки його діяльності розглянуто лише в контексті інших проблем розвитку інженерно-технічної освіти.

У статті використано матеріали справ, що зберігаються у Державному архіві м. Києва [ф. 18] і дають можливість розкрити тему на основі конкретних фактів.

Виходячи з актуальності проблеми, спираючись на наукові публікації та архівні джерела, не претендуючи на всебічне висвітлення всіх її аспектів, авторка сконцентрувала увагу на дослідженні механізму взаємодії адміністрації вищого навчального закладу (ВНЗ) з колективом викладачів та студентів де вперше вжито досягнення оптимальне співвідношення опанування теоретичного матеріалу лекційних курсів з організацією самостійної, практичної та науково-дослідної діяльності молоді. Саме такого високого рівня вищої технічної освіти досягнуто спеціально організованою діяльністю з підготовки висококваліфікованих спеціалістів у складних умовах зміцнення самодержавства і посилення контролю з боку владних структур.

Дослідники історії КПІ висловили цілком достовірну думку про те, що заснування і становлення Київської політехніки було об'єктивною відповіддю на збільшення обсягів промислового виробництва в Російській імперії в останні десятиліття XIX ст. Лідували в цьому зростанні промислові підприємства, розташовані на території України. До усіх директорів вищих навчальних закладів надходили прохання надіслати інженерів. Проте Харківський технологічний інститут (1885 р.), університети Києва, Харкова, Одеси, які мали кафедри технології, були неспроможні задовольнити попит. Питання утворення вищого технічного закладу було викликано гострою потребою в інженерних кадрах [27, арк. 45]. Йшлося про функціонування вищого технічного закладу нового типу, де студенти мали можливість отримати ґрунтовну підготовку з фундаментальних наук природничого напрямку – математики, фізики, хімії та ін. разом з практичними навичками інженерної діяльності на виробництві. Найбільш оптимальною моделлю такої освіти вважали політехніку, у якому молодь готувалась до набуття різних спеціальностей в одному навчальному закладі. Саме цю ідею було покладено в основу утворення КПІ у 1898 р.

Важливим питанням щодо організації КПІ стало вирішення проблеми його фінансування, перш за все, з сум, які виплачувало державне казначейство. Інститут підпорядковувався навчальному відділу департаменту торгівлі та мануфактур (пізніше – департаменту торгівлі та промисловості) Міністерства фінансів [23, арк. 1–11]. До революції 1917 р. інститут був названий на ім'я імператора Олександра II.

До бюджету інституту також належали грошові пожертвування на навчання і утримання стипендіатів,

плата за навчання, прибутки від продажу наукових публікацій та різних виробів. Отже, фінансове забезпечення дозволило створити добре організовану матеріально-технічну базу, яка сприяла кращим успіхам у навчання порівняно з іншими навчальними закладами. З вересня 1899 р. студенти всіх відділень розпочали заняття у новозбудованому хімічному корпусі, а згодом було відкрито інші корпуси. Привабливими для молоді були добре оснащені механічні майстерні й лабораторії, обладнання яких замовляли з-за кордону та найкращих вітчизняних установ [7, арк. 11], що сприяло практичній підготовці інженерів, тісному зв'язку з промисловим і сільськогосподарським виробництвом.

Високий рівень освіти в КПІ забезпечували за допомогою підбору професорських кадрів – відомих учених країни того часу, як: перший директор, ординарний професор В. Л. Кирпичов, професори Н. П. Чирвинський, В. І. Коновалов, В. П. Єрмаков, Н. А. Артемов, Е. Ф. Вотчал, А. А. Радциг, Е. Н. Реформаторський, Е. О. Патон та ін. Енергійна діяльність педагогічного колективу сприяла утворенню наукових шкіл у галузях механіки, математики, біології, авіації, мостобудування. Д. І. Менделєєв очолював комісію з державних іспитів першого випуску КПІ 1903 р. Батька російської авіації М. С. Жуковського та видатного біолога, академіка К. Тимирязєва було обрано почесними членами КПІ.

Отже, КПІ за якістю підготовки висококваліфікованих інженерних кадрів уже з перших років своєї діяльності посідав помітне місце серед ВНЗ країни. Здобути у його стінах вищу інженерну освіту було престижно, тому склади вступні іспити бажала чимала кількість абітурієнтів. У червні 1898 р. на 330 місць було подано 1100 заяв. За клопотанням Ради інституту, Міністерство фінансів збільшило норму на 30 осіб. Якщо у першому наборі налічувалося 360 студентів, то у наступні роки їх кількість постійно зростала: 1902 р. в інституті навчалось 1255, у 1909 р. – 2396 студентів [3, арк. 22].

Активний розвиток промисловості й сільського господарства сприяв зростанню чисельності студентів, зокрема представників різночинної інтелігенції, вихідців з робітників і селян.

Навчальним процесом у КПІ керували: Правління інституту, Рада, очолювана директором, до якої входили декани факультетів: сільськогосподарського – Н. П. Чирвинський, хімічного – М. І. Коновалов, механічного та інженерного – К. А. Зворикін, а також ординарні професори С. Н. Реформаторський, Г. Г. Де-Метц, В. П. Єрмаков, Є. Ф. Вотчал, А. С. Фортунатов, Ю. Н. Вагнер, екстраординарний професор П. Г. Сльозкін та викладач богослов'я [9, арк. 1]. Рада затверджувала основну документацію щодо організації навчання – Положення, Статут КПІ, навчальні та фінансові плани, питання розкладу занять. Так, згідно з Положенням про КПІ 1896 р. директора інституту призначало Міністерство фінансів, обираючи серед найбільш відомих науковців того часу і затверджував імператор. Деканів відділень призначав за поданням директора КПІ міністр фінансів зі складу професорів на чотири роки. Саме вони відповідали за організацію занять студентів у відділеннях. Кількість професорів разом з деканом не могла бути меншою за п'ять осіб, інакше відділення не функціонувало. Отже, у перші роки не було відкрито інженерно-будівельне відділення через відсутність декана [9, арк. 12–13], тому

було вирішено об'єднати його з механічним відділенням, більшість професорів якого викладали на інженерному.

Перший штатний розклад інституту містив 23 ординарних і 12 екстраординарних професорів, 10 викладачів із різних предметів, 14 лаборантів і невелику кількість допоміжного персоналу [8, арк. 6].

Строк навчання становив чотири роки, на відміну від інших ВНЗ, із тим, щоб швидше задовольнити попит на спеціалістів. За навчальним планом впроваджували курсову систему навчання, на перших курсах вивчали переважно фундаментальні науки – математику, фізику, хімію, теоретичну механіку. З усіх дисциплін проводились також практичні та лабораторні заняття. Загальна кількість лекцій не перевищувала 16 годин на тиждень 3–4 години щоденно відводили на самостійну роботу [24, арк. 1–8].

Штат викладачів заповнювали відповідно до навчального плану, при цьому частину лекцій слухали одночасно студенти двох і більше відділень, якщо програми були однаковими. Наприклад, професор В. Л. Кирпичов у першому семестрі читав загальний курс теоретичної механіки для студентів механічного, інженерного і хімічного відділень, у другому – курс опору матеріалів для тих самих відділень, а також курс графічної статистики для студентів механічного та інженерного. З дисципліни «опір матеріалів» було організовано щотижневі практичні вправи з розділенням студентів на п'ять груп. Практичні заняття з інших предметів – теоретичної механіки, математики, нарисної геометрії, малювання, технічного креслення – було заплановано на весь навчальний рік для кращого засвоєння теоретичного курсу і набуття навичок самостійної роботи. Як свідчать джерела, саме практичним заняттям у лабораторіях і кабінетах студенти віддавали більше часу, ніж було заплановано за розкладом, інколи затримувалися до пізньої ночі, особливу увагу приділяючи кресленню і малюванню. Менш задовільним було відвідування лекцій, але професори сподівалися, що студенти у майбутньому зрозуміють, що дарма недооцінювали такий значущий вид роботи [15, арк. 6].

Для студентів усіх відділень запроваджували практику на фабриках, заводах, залізницях, а для студентів агрономічного відділення – на дослідному полі, агродослідній станції, в агрономічній лабораторії [6, арк. 12; 12, арк. 1–20]. Наприкінці кожного семестру проводили екзаменаційну сесію. Студентів, які успішно склали іспити, допускали до продовження навчання у наступному півріччі. Після четвертого року навчання складали іспити зі спеціальних предметів, обов'язковими були переддипломна практика та звіт за нею, дипломна робота з проектування парових котлів, заводів, інших виробничих об'єктів та її захист [17, арк. 1–3]. У цілому виконання навчального плану давало можливість успішно скласти іспити для переведення на наступний курс [15, арк. 1–6].

Однак цією можливістю користувалися не всі студенти. До весняних перевірних іспитів 1898–1899 навчального року було допущено тільки незначну кількість студентів першого курсу – 209 із 360 осіб. Для збільшення складу студентської молоді було дозволено організувати вступні іспити на другий курс. На 1 січня 1900 р. на двох курсах усіх відділень навчався 601 студент [7, арк. 21].

Серед проблем, які заважали молоді отримати у КПІ якісну вищу освіту, була висока платня за навчання –

по 50 крб. за семестр. За невнесення коштів студентів відраховували з інституту, не допускали до лекцій та практичних занять. Проте після оплати студент отримував можливість продовжити заняття. Деякі з них були змушені шукати заробіток замість підготовки до занять. Крім того, помітним було втручання в інститутські справи з боку Київського губернатора, губерньської та міської управи, поліції [10, арк. 1–34]. В умовах самодержавної Російської імперії, браку демократичних і громадянських свобод, установлення квот для вступу до ВНЗ за статевою, національною та становою приналежністю, здійснювали суворий адміністративний та поліцейський контроль за поведінкою молоді, як у стінах навчального закладу, так і за його межами [18, арк. 1–11; 26, арк. 1–22]. Тому, не випадково з перших років навчання студентська молодь КПІ брала активну участь у студентському та революційному рухах м. Києва, що негативно впливало на організацію навчального процесу [5, арк. 1–43; 10, арк. 1–13]. Як наслідок, поширена курсова система підготовки інженерних кадрів була зруйнована і замінена на предметну. У зв'язку з цим Рада професорів КПІ розробила «Правила про вивчення курсу наук за предметної системи викладання і про порядок проведення іспитів при ній», які затвердило Міністерство фінансів і запровадило з 1906–1907 навчального року. Цей документ надавав студентам право самим визначати порядок складання іспитів для переведення на старші курси і час їх проведення. Професори повинні були приймати іспити одразу після проходження курсу, а також звільняти студентів від іспитів за результатами коллокіумів та практичних занять. Отже, згідно з предметною системою навчання, студент, прослухавши певний курс, складав іспити, не чекаючи екзаменаційної сесії [3, арк. 24].

Лабораторні та практичні заняття планували після прослуховування лекційного курсу. На початку кожного семестру студент мав отримати у декана письмовий дозвіл на лабораторні заняття, виконання практичних і графічних робіт. Вивчення навчальної документації того часу свідчить про те, що предметна система дезорганізувала навчальний процес, створювала труднощі щодо його планування. Студенти майже не відвідували лекції, рівень знань студентів на іспитах не відповідав вимогам професорів. Декілька спроб ліквідувати предметну систему пізніше виявилися невдалими [25, арк. 3–5].

З погляду сучасних освітніх технологій, незважаючи на недоліки, навчальний процес у КПІ мав високий рівень організації, тому що поєднував професійну теоретичну підготовку майбутніх інженерів з дослідженнями у майстернях і лабораторіях, а викладачі заохочували студентів до практичної та науково-дослідної роботи.

Серед талановитих педагогів КПІ можна виділити постать першого директора і завідувача кафедри опору матеріалів В. Л. Кирпичова. Його здатність поєднувати лекційний матеріал з лабораторними заняттями і виробничою практикою на підприємстві свідчила про застосування прогресивних методів у організації навчального процесу. До кожної лекції він ретельно готувався, що давало блискучі результати. Його лекції визначались простотою і переконливістю, чого він досягав не за допомогою спрощення складних питань, а завдяки чіткому визначенню головних елементів. Він уважав, що лекція лише тоді досягає мети, коли її ретельно підготовлено, коли обрано найбільш простий

спосіб необхідних доказів і підібрано гарні приклади, коли їх добре засвоїли студенти, можна переходити до більш складних і загальних завдань [3, арк. 10]. Такий підхід сприяв захопленню предметом, спрощував розуміння складних проблем. Студенти переконалися, що саме лекція викладача допоможе їм засвоїти теоретичний матеріал, ніж користування підручником. Ось чому, його лекції відвідували студенти різних курсів і відділень? Іноді велика фізична аудиторія не могла вмістити охочих. Активна участь В. Л. Кирпичова у наукових дослідженнях з різних питань технічних наук, постійний інтерес до сучасних для того часу досягнень вітчизняних і закордонних учених давали можливість використовувати здобуті знання у своїх лекціях. Він був автором понад 40 наукових праць. Надрукований у 1898 р. курс «Опір матеріалів» довгий час залишався найкращим підручником з цього предмета. Навчальні посібники «Лекції з механіки» та «Основи графічної статистики» багато разів перевидавали, їх використовували студенти всіх технічних ВНЗ.

Із заснованої В. Л. Кирпичовим школи будівельної механіки, споруд і машин була сформована ціла когорта видатних учених таких, як К. К. Симінський, О. М. Динник, С. В. Серенсен, М. В. Корноухов [3, арк. 11–12].

Важливо також звернути увагу на педагогічну і наукову діяльність професора КПІ, першого декана хімічного відділення М. І. Коновалова. За його безпосередньої участі було розроблено навчальні програми з усіх дисциплін, які викладали на факультеті. У 1906–1908 н. р. видатний науковець читав курс неорганічної хімії, керував дипломними роботами. На кожній лекції він демонстрував свою педагогічну майстерність – уміння доступно і ясно викладати найскладніші теоретичні проблеми.

Як й інші талановиті педагоги КПІ, він постійно залучав до наукової роботи студентів, передавав їм свої знання. Лабораторії відділення було оснащено першокласним вітчизняним і закордонним обладнанням. У дослідницькій діяльності активну участь брали студенти. У лабораторії М. І. Коновалова було зібрано унікальну колекцію із більш ніж 400 зразків хімічних речовин, синтезованих ними. На думку дослідників, хімічні лабораторії КПІ були найкращими на той час у Росії [11, арк. 1–15; 13, арк. 16–32].

Найкращим прикладом уміння поєднати наукові й педагогічні досягнення є діяльність першого завідувача кафедри вищої математики, члена-кореспондента Російської академії наук В. П. Єрмакова. Учений зі світовим ім'ям збагатив науку дослідженнями у галузях рядів, варіаційного обчислення, математичного аналізу і теоретичної механіки. З 1898 по 1922 рр. він викладав у КПІ вищу математику, аналітичну геометрію, диференціальне й інтегральне обчислення та вперше запровадив практичні заняття з цих предметів. Його лекції відзначалися глибиною, чіткістю, жвавістю і простотою викладу. Цими ж якостями характеризувалися і його підручники з математики і механіки [3, арк. 14].

У 1906–1911 і 1918–1919 навчальних роках в інституті працював учений, фахівець із теорії пружності й опору матеріалів С. П. Тимошенко, який очолював кафедру опору матеріалів, а також був деканом механічного відділення. Його лекції з опору матеріалів, графічної статистики, теорії пружності на механічному та інженерно-будівельному відділеннях були популярними серед студентів, їх багато

разів перевидавали та використовували як підручники. На першу лекцію С. П. Тимошенка 08.01.1907 р. у великій фізичній аудиторії прийшло близько 400 студентів. Для кращого сприйняття складного за змістом матеріалу професор використовував прості, короткі фрази. Добре поставлений голос дозволяв сприймати інформацію на найбільш віддалених рядах аудиторії. Велика кількість слухачів на лекції свідчила про їх позитивну реакцію на лекційний матеріал. Ідеї вченого та педагога про те, що теоретичні заняття необхідно поєднувати з практичними, не втратили актуальності й для сучасного навчального процесу. Він розробив багато завдань практичного характеру для студентів, які ввійшли до «Збірника задач з опору матеріалів», що набув популярності у країні та за кордоном. Лабораторні заняття проводили паралельно з лекціями, що давало можливість перевірити на практиці теоретичні положення. Такий підхід викладання надавав блискучі результати.

Всесвітньо відомий учений, один із засновників і дійсний член Української академії наук у 1918 р., С. П. Тимошенко був автором численних монографій, підручників, збірників праць з опору матеріалів, з історії науки, передусім механіки, величезної кількості статей. Він виховав цілу школу молодих учених, які працювали в КПІ та інших ВНЗ [21, арк. 23].

Педагогічний досвід викладачів свідчив про те, що вони всіляко заохочували студентів до науково-дослідної та конструкторської роботи. Ініціаторами створення гуртків з цих напрямів стали студенти старших курсів, котрі бажали поглибити свої знання з профільних дисциплін, поєднати професійну підготовку з науково-технічними дослідженнями. У гуртках заслуховували доповіді, з якими виступали професори і студенти, організовували екскурсії на підприємства, створювали музеї, бібліотеки спеціальної літератури.

У січні 1902 р. першим у КПІ було створено інженерний гурток, у діяльності якого взяла участь професори Г. Д. Дубелір, Є. О. Патон та ін. Під керівництвом професора О. О. Радціга почав працювати механічний гурток. На хімічному відділенні з ініціативи професора М. І. Коновалова проводили читання з хімії, на яких із науковими повідомленнями виступали студенти. У листопаді 1908 р. професор М. А. Артем'єв організував гурток повітроплавання, де заняття проводив професор М. Б. Делоне. Члени гуртка створювали власноруч в авіамайстерні планери, літаки, двигуни, зокрема за 1909–1913 рр. в інституті було сконструйовано близько 40 літальних апаратів. Авіагурток став школою для таких авіаконструкторів, як Д. П. Григорович, братів Олександра, Івана та Євгена Касьянєнків, усевітньо відомого авіаконструктора І. І. Сікорського [16, арк. 95–96].

Після завершення першого року навчання Ігор Сікорський зрозумів, що дисципліни практичного характеру цікавили його більше, ніж теоретичні. Робота над проектом вертольота у власній майстерні настільки була захоплюючою, що він майже перестав ходити на заняття до КПІ. Викладачі скаржилися батькові, прохали вжити заходів. Згодом І. Сікорський став активним членом створеного на базі авіагуртка КПІ Київського товариства повітроплавання, у червні 1909 р. він завершив роботу над проектом першого вертольота Російської імперії [1, арк. 26–28].

Робота загальноінститутської бібліотеки із забезпечення навчального процесу також заслуговує на увагу дослідників. Завдяки зусиллям адміністрації КПІ бібліотеку регулярно поповнювали російськими та закордонними науковими виданнями, такими як «Вчені записки» Московського, Петербурзького, Варшавського, Харківського, Казанського університетів, Російського імператорського технічного товариства, науковими журналами з Італії, Франції, Німеччини, США та інших країн [20, арк. 15]. З 1901 р. почали видавати «Ізвестія КПІ», в яких публікували загальну інформацію про діяльність інституту, наукові праці професорів та викладачів, а також щорічний звіт про роботу ВНЗ [14, арк. 1–26]. У читальному залі бібліотеки містилася лише література наукового характеру. Белетристику, газети, політичні та літературні часописи було заборонено. Студенти мали можливість користуватися бібліотекою щоденно, крім неділі та святкових днів, від 10 до 15 години, у вакаційний період – два дні на тиждень з 11 до 14 години. У разі потреби використовували вечірні години [19, арк. 15].

Перший випуск КПІ відбувся у 1903 р., коли успішно склав випускні іспити та отримав диплом 91 студент. У подальші роки кількість випускників зростала: у 1904 р. – 140, 1909 р. – 249. За 19 дореволюційних років інститут підготував 2615 фахівців [3, арк. 12].

Студентам, які успішно склали випускні іспити, присвоювали звання: на механічному і хімічному відділеннях – інженера-технолога, інженерному – інженера-будівельника, сільськогосподарському – вченого агронома. Інженери-будівельники, наприклад, мали можливість керувати спорудженнями заводських і житлових будинків. Випускники КПІ здобували авторитет на підприємствах та в установах, займали відповідальні посади. Випускниками КПІ були: видатний учений у галузі металургії академік І. П. Бардін, будівельник Шатурської та Дніпровської ГЕС, академік О. В. Вінтер, конструктор авіадвигунів академік О. О. Мікулін, професор Московського енергетичного інституту Є. І. Ромм, засновник науки про колоїдну хімію, академік А. В. Думанський та інші [3, арк. 29]. Отже, КПІ із самого початку свого існування став визначним центром підготовки висококваліфікованих інженерів, наукових і педагогічних кадрів.

Наведені факти яскраво свідчать про добре організовані навчальний процес КПІ у перші роки його функціонування. Складовими успіху були хороший підбір висококваліфікованих викладацьких кадрів, вирішення проблем матеріально-фінансового забезпечення, прогресивні технології навчання, які поєднували викладання лекцій із самостійними, практичними заняттями, а також запровадження у педагогічний процес наукових досліджень. Позитивно можна оцінювати такі спроби викладачів, як ознайомлення студентів з виробництвом під час екскурсій та проходження практики. Усе це підтверджує необхідність наукового узагальнення досвіду КПІ щодо керівництва освітнім процесом для належної підготовки висококласних спеціалістів.

Список використаних джерел

1. Ігор Сікорський. Від Києва до Коннектикуту, від неба до небес / за ред. І. В. Шпака. – Київ: ВД «АДЕФ» – Україна, 2014. – 256 с.
2. Из истории Киевского политехнического института. Т.1 (1898–1917 гг.). – Киев: изд-во Киевского университета, 1961. – 388 с.
3. Київський політехнічний інститут: нарис історії / Г. Ф. Беляков, С. С. Василенко, М. Ф. Вілков. – Київ: Наук. думка, 1995. – 320 с.
4. Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інститут: XXV років. 1898–1923 рр. Ювілейний збірник. – Київ: Держ. трест «Київ – Друк», 1924. – 280 с.
5. Материалы (листочки, бюллетени, письма) о революционном движении студентов Киева в 1900–1901 гг. – Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф.342. – Оп.1. – Спр.1.
6. Наказ комиссии по переписанию летних практик. Список практик, поступивших в 1912–1913 гг. – Киев: Тип. А. М. Пономарева и И. И. Врублевского, 1913. – 12 с.
7. Отчет о состоянии Киевского политехнического института императора Александра II за 1899 г. – Киев: Тип. губернской управы, 1900. – 56 с.
8. Отчет о работе КПИ за 1899 г. Сведения о преподавателях и количестве студентов на 1 января 1899 г. – ДАК. – Ф.18. – Оп.2. – Спр.33.
9. Переписка с Департаментом торговли и мануфактур Министерства финансов, с Киевским биржевым комитетом и другими учреждениями об организации Правления института, о назначении учреждениями представителей в Правление (07.07.1898 – 22.09.1906 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.1. – Спр.11.
10. Переписка с Киевским, Подольским, Волыньским генерал-губернатором о сходках и собраниях студентом КПИ (15.10.1905 – 11.08.1908 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.3. – Спр.62.
11. Переписка с Млавской таможенной о беспрошльном пропуске купленных за границей учебных пособий (03.09.1898 – 22.02.1899 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.1. – Спр.34.
12. Переписка с правлениями железных дорог – Любаво-Роменской, Юго-Западной, Московско-Брестской, Владикавказской, Сибирской, правлением Одесского порта, Зырянского горно-обогатительного комбината о прохождении практики студентами Киевского политехнического института императора Александра II (1901 г.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.3. – Спр.10.
13. Переписка с Сосновской таможенной о бесплатном пропуске купленных за границей учебных пособий (03.09.1898 – 22.02.1899 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.1. – Спр.34.
14. Переписка с типографией об издании «Известий КПИ» (17.11.1900 – 09.02.1904 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.4. – Спр.42.
15. Переписка с учебной частью Министерства финансов об устройстве при институте испытательной паровозной станции. – ДАК. – Ф.18. – Оп.4. – Спр.60.
16. Писаревська Н. В. Становлення конструктора і авіатора І. Сікорського в часи навчання в КПІ / Н. В. Писаревська, Л. С. Баштова // Сторінки історії: Зб. наук. пр. – Київ: НТУУ «КПІ», 2009. – Вип.29. – С.95–110.
17. Положение про КПИ, примерный учебный план (1898–1900 гг.). – ДАК. – Ф.18. – Оп.1. – Спр.2.
18. Правила для студентов Киевского политехнического института императора Александра II. – Киев: Киев. губернская типография, 1898. – 11 с.
19. Правила библиотеки Киевского политехнического института императора Александра II. – Киев: Киев. губернская типография, 1898. – 11 с.
20. Список русских и иностранных периодических изданий, получаемых в библиотеке Киевского политехнического института императора Александра II на 1900–1901 гг. – Киев: Общество печати С. П. Яковлева, 1900. – 74 с.
21. Тимошенко С. П. Воспоминания / С. П. Тимошенко. – Киев: Наук. Думка, 1993. – 424 с.
22. Феодосова І. В. Розвиток вищої інженерної освіти в Україні (кінець XIX – 30-ті рр. XX століття) [Електронний ресурс] / І. В. Феодосова. – Режим доступу: www.nauka.udpu.org.ua/wp-content/uploads/novyny/17.10.14/pdf.
23. Финансовые сметы Киевского политехнического института императора Александра II на 1909 г. – Киев: Типография «Работник», 1911. – 35 с.
24. Устав Киевского политехнического института императора Александра II (1898 г.). – Киев: Киево-Галицкая типография, 1899. – 31 с.
25. Учебный план механического отделения КПИ по предметной системе. – Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1906. – 14 с.
26. Циркуляры Министерства финансов, Киевской городской полиции о введении национальных ограничений при приеме студентов в КПИ. – ДАК. – Ф.18. – Оп.1. – Спр.6.
27. Янковий В. В. Київська політехніка: Вітоки. Історичні дослідження / В. В. Янковий. – Київ: Вд. ЕКМО, 2010. – 152 с.

References

- Igor Sikors'kyj. Vid Kyjeva do Konnekykutu, vid neba do nebes / za red. I. V. Shpaka. – Kyi'v: VD «ADEF» – Ukrai'na, 2014. – 256 s.
- Iz istorii' Kievskogo politehnicheskogo instituta. T.1 (1898–1917 gg.). – Kiev: izd-vo Kievskogo universiteta, 1961. – 388 s.
- Kyi'vs'kyj politehnichnyj instytut: narys istorii' / G. F. Beljakov, Je. S. Vasylenko, M. F. Vil'kov. – Kyi'v: Nauk. dumka, 1995. – 320 s.
- Kyi'vs'kyj politehnichnyj i Kyi'vs'kyj sil's'kogospodars'kyj instytut: XXV rokiv. 1898–1923 rr. Juvilejnyj zbirnyk. – Kyi'v: Derzh. trest «Kyi'v – Druk», 1924. – 280 s.
- Materialy (listovki, bjulleteni, pis'ma) o revoljucionnom dvizhenii studentov Kieva v 1900–1901 gg. – Derzhavnyj arhiv m. Kyjeva (dali – DAK). – F.342. – Op.1. – Spr.1.
- Nakaz komissii po prepisaniju letnih praktik. Spisok praktik, postupivshih v 1912–1913 gg. – Kiev: Tip. A. M. Ponomareva i I. I. Vrublevs'kogo, 1913. – 12 s.
- Otchet o sostojanii Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II za 1899 g. – Kiev: Tip. gubernskoj upravly, 1900. – 56 s.
- Otchet o rabote KPI za 1899 g. Svedenija o prepodavateljah i kolichestve studentov na 1 janvarja 1899 g. – DAK. – F.18. – Op.2. – Spr.33.
- Perepiska s Departamentom trgovli i manufaktur Ministerstva finansov, s Kievskim birzhevym komitetom i drugimi uchrezhdenijami ob organizacii Pravelnija instituta, o naznachenii uchrezhdenijami predstavitelej v Pravelnie (07.07.1898 – 22.09.1906 gg.). – DAK. – F.18. – Op.1. – Spr.11.
- Perepiska s Kievskim, Podol'skim, Volynskim general-gubernatorom o shodkah i sobranijah studentom KPI (15.10.1905 – 11.08.1908 gg.). – DAK. – F.18. – Op.3. – Spr.62.
- Perepiska s Mlavskoj tamozhnej o besposhlinnom propuske kuplennyh za granicej uchebnyh posobij (03.09.1898 – 22.02.1899 gg.). – DAK. – F.18. – Op.1. – Spr.34.
- Perepiska s pravlenijami zheleznyh dorog – Ljubavo-Romenskoj, Jugo-Zapadnoj, Moskovsko-Brestskoj, Vladikavkazskoj, Sibirskoj, pravleniem Odesskogo porta, Zyrjanskogo gorno-obogatitel'nogo kombinata o prohozhenii praktiki studentami Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II (1901 g.). – DAK. – F.18. – Op.3. – Spr.10.
- Perepiska s Sosnovskoj tamozhnej o besplatnom propuske kuplennyh za granicej uchebnyh posobij (03.09.1898 – 22.02.1899 gg.). – DAK. – F.18. – Op.1. – Spr.34.
- Perepiska s tipografiej ob izdanii «Izvestij KPI» (17.11.1900 – 09.02.1904 gg.). – DAK. – F.18. – Op.4. – Spr.42.
- Perepiska s uchebnoj chast'ju Ministerstva finansov ob ustrojstve pri institute ispytatel'noj parovoznoj stancii. – DAK. – F.18. – Op.4. – Spr.60.
- Pysarevs'ka N. V. Stanovlennija konstruktora i aviatora I. Sikors'kogo v chasy navchannja v KPI / N. V. Pysarevs'ka, L. S. Bashtova // Storinky istorii': Zb. nauk. pr. – Kyi'v: NTUU «KPI», 2009. – Vyp.29. – S.95–110.
- Polozhenie pro KPI, primernyj uchebnyj plan (1898–1900 gg.). – DAK. – F.18. – Op.1. – Spr.2.
- Pravila dlja studentov Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II. – Kiev: Kiev. gubernskaja tipografija, 1898. – 11 s.
- Pravila biblioteki Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II. – Kiev: Kiev. gubernskaja tipografija, 1898. – 11 s.
- Spisok russkih i inostrannyh periodicheskikh izdanij, poluchaemyh v biblioteke Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II na 1900–1901 gg. – Kiev: Obshestvo pečatki S. P. Jakovleva, 1900. – 74 s.
- Timoshenko S. P. Vospominanija / S. P. Timoshenko. – Kiev: Nauk. Dumka, 1993. – 424 s.
- Feodosova I. V. Rozvytok vyshhoi' inzhenernoi' osvity v Ukrai'ni (kinec' XIX – 30-ti rr. XX stolittja) [Elektronnyj resurs] / I. V. Feodosova. – Rezhym dostup: www.nauka.udpu.org.ua/wp-content/uploads/novyny/17.10.14/pdf.
- Finansovyje smety Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II na 1909 g. – Kiev: Tipografija «Rabotnik», 1911. – 35 s.
- Ustav Kievskogo politehnicheskogo instituta imperatora Aleksandra II (1898 g.). – Kiev: Kiev–Galickaja tipografija, 1899. – 31 s.
- Uchebnyj plan mehanicheskogo otdelenija KPI po predmetnoj sisteme. – Kiev: Tip. S. V. Kul'zhenko, 1906. – 14 s.
- Cirkuljary Ministerstva finansov, Kievskoj gorodskoj policii o vvedenii nacional'nyh ogranichenij pri prieme studentov v KPI. – DAK. – F.18. – Op.1. – Spr.6.
- Jankovij V. V. Kyi'vs'ka politehnika: Vytoky. Istorychni doslidzhennja / V. V. Jankovij. – Kyi'v: Vd. EKMO, 2010. – 152 s.

Bilyavs'ka O. S., PhD, Associate Professor, Department of History NTUU «KPI» (Ukraine, Kyiv), viktory.pechyborsh@gmail.com

The educational process at the Kiev Polytechnic Institute in the first years of its existence (end of XIX – the beginning of the XX century)

The article presents an analysis of the various aspects of the educational process at the Kiev Polytechnic Institute in the period of the industrial revolution in Dnieper Ukraine in late XIX – early XX century. First of all is the process of reform of higher technical education described, its characteristics in high school and the impact on improving of the efficiency of training of engineers.

Keywords: Council of Professors and the Office of the Institute, course and objective system of education, curriculum, scientific schools, conversion and final exams, lectures, industrial practice, degrees protection.

Білявська О. С., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории, НТТУ «КПИ» (Украина, Киев), viktory.pechyborsh@gmail.com

Учебный процесс в Киевском политехническом институте в первые годы его функционирования (конец XIX – начало XX вв.)

Проанализированы различные аспекты организации учебного процесса в Киевском политехническом институте в период промышленного переворота в Надднепрятской Украине в конце XIX – начале XX в. Прежде всего рассматривается процесс реформирования высшего технического образования, его особенности в названном вузе и влияние на повышение эффективности подготовки инженерных кадров.

Ключевые слова: Совет профессоров и Правление института, курсовая и предметная система обучения, учебный план, научные школы, переводные и выпускные экзамены, лекции, производственная практика, защита дипломов.

* * *

УДК 94(47)08+339.56:303.446.4«XIX–XX»

Жиленкова І. М.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та етнополітики, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), i.zhilenkova@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У СПОГАДАХ ТА МЕМУАРАХ СУЧАСНИКІВ

Сучасний кризовий стан економіки України, переорієнтування вітчизняного експорту на нові надійні ринки, обумовлює логічну та суспільно-політичну актуальність дослідження. Відтак, мета статті полягає у аналізі висвітлення проблем зовнішньої торгівлі України ХІХ – початку ХХ ст. у мемуарах сучасників.

Під кутом історіографічного бачення розглядається мемуарна література проблем зовнішньої торгівлі України кінця ХІХ – початку ХХ ст., видана як у дожовтневий період, так і в післяреволюційний час. Охарактеризовано зміст документів, простежено документальну та нарративну складові комплексу джерел, розкрито їх репрезентативність, новизну та повноту, виявлені інформаційні можливості для реконструкції теми. З'ясовано, що ця група документів дає можливість простежити деякі аспекти пріоритетів промислового капіталу України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., специфіку взаємодії ринкових механізмів та розвитку продуктивних сил в аграрному експорті, зовнішньоторговельні чинники, що впливали на обсяги торгівлі України в досліджуваній період.

Ключові слова: мемуари, зовнішня торгівля, протекціонізм, фриттердерство, експорт, митна політика.

Об'єктивне та системне вивчення будь-яких історичних процесів, подій і явищ, незалежно від предмету наукового аналізу, повинне бути поєднане з дослідженням джерельної бази, яка становить основу будь-якої наукової роботи. Саме у ході її наповнення та оцінки не лише «спливають» нові дані, а й визначається реальна цінність історіографічних праць за рахунок перевірки повноти

та достовірності поданої інформації. Виходячи з цього, комплексне вивчення проблем зовнішньої політики України в контексті інтересів промислового і аграрного капіталу (кінець XIX – початку XX ст.) потребує залучення широкого спектру джерел, зокрема, спогадів та мемуарів сучасників, критичного з'ясування їх об'єктивно-суб'єктивної природи.

Загалом, варто відзначити відносно обмежену кількість статистичних джерельних даних, що стосуються торгівлі українських земель як з іншими регіонами Російської імперії, так із закордоном до 1914 р. Зважаючи на це, вивчення відповідної проблематики має ґрунтуватися не лише на основі відомостей про ввіз–вивіз, обсяги залізничних і морських перевезень (чорноморсько–азовський регіон), а й матеріалів періодичної преси, джерел особового походження.

Серед комплексу документальних матеріалів окрему групу становлять мемуари та спогади чиновників і сучасників епохи, їх епістолярна спадщина. Специфіка цієї категорії джерел (перш за все, важливих для нас спогадів) полягає у тому, що вони характеризуються не лише загальною наративністю стилю, а й яскраво вираженим авторським суб'єктивізмом, відображенням індивідуальних поглядів на економічні проблеми Російської імперії, симпатій та антипатій (зокрема, у питанні вибору між протекціоністським курсом та фритредерством).

До цієї групи входять спогади, щоденники та листування:

1) вищих урядовців, осіб загальнодержавного масштабу (С. Вітте, П. Извольський, В. Коковцов, В. Маклаков);

2) регіональних державних чиновників, людей, що мали безпосереднє або опосередковане відношення до організації зовнішньої торгівлі і контролю за її здійсненням (О. Ауербах, В. Бергенсон, С. Корш, М. Черкасов, І. Янжул).

Перша підгрупа представлена мемуарною літературою державних діячів вищого рангу, аналіз якої, незважаючи на підвищений рівень суб'єктивізму авторів (порівняно з другою підгрупою) допомагає глибше зрозуміти загальну історичну атмосферу того часу та уточнити деталі окремих процесів, пов'язаних із зовнішньоторговельною політикою Російської імперії. Свідчення цих сучасників також мають велике значення для розуміння специфіки тогочасної економіки та «внутрішніх» умов її функціонування. Так, особливо важливі для нас «Спогади» міністра фінансів Росії С. Вітте про події 1892–1906 рр., коли він займав посади міністра шляхів сполучення (1892) та фінансів (1903), голови Комітету міністрів (1903–1906) і Ради міністрів (1906). Це джерело багато в чому дозволило розібратися в закулісних хитросплетіннях торгово–промислової політики вказаного періоду [5–7]. У цій трьохтомній праці також знайшли оцінку роздуми та дії представників правлячих кіл стосовно найважливіших питань фінансової політики держави. Крім того у «Спогадах» С. Вітте висвітлено взаємовідносини між окремими урядовими відомствами з приводу експортно–імпоротної діяльності; досить детально охарактеризовано інтереси промислового капіталу у сфері розвитку транспортної інфраструктури (залізничних шляхів) з точки зору її впливу на ввіз/вивіз товарів. Зауважимо, аналіз джерела засвідчує яскраво виражене намагання автора ідеалізувати власну роль у законодавчих соціально–

економічних та зовнішньополітичних ініціативах кінця XIX – початку XX ст., які мали позитивні наслідки. При цьому сучасна російська дослідниця С. Абезгауз стверджує, що говорити про деяку упередженість змісту мемуарів С. Вітте дозволяє його бажання повернутися до влади після відставки в 1906 р. [1]. Відзначимо, що незважаючи на це, для стилю автора було характерне суворе дотримання хронологічної канви та відповідності документальним матеріалам з особистого архіву.

Досить багаті та різнопланові на інформацію політичного характеру спогади П. Извольського – міністра закордонних справ у 1906–1910 рр. [11], В. Коковцова – міністра фінансів у 1904–1914 рр. [12], та В. Маклакова – члена Державної думи III–IV скликань (1907–1917 рр.) [14–15].

Друга підгрупа мемуарів має більш спеціалізоване економічне спрямування та використовувалася нами в якості комплексу локальних джерел, відомості яких потребують органічного поєднання, перш за все, із статистично–довідковими матеріалами.

Оглядову інформацію формування зовнішньоторговельних інтересів буржуазії Донбасу (щодо урядової підтримки, побудови залізничних шляхів та ін.) в контексті висвітлення особливостей розвитку кам'яновугільної промисловості регіону подав у своїх спогадах гірничий інженер О. Ауербах (1844–1916) [2–3]. Подібний характер мали й мемуари промисловця І. Уманського, де відповідні міркування поєднувалися з автобіографічними відомостями про створення та діяльність «Гірничопромислового товариства Донецького басейну», «Берестово–Богодухівського кам'яновугільного товариства» та «Голубівсько–Берестово–Богодухівського гірничопромислового товариства» [8–9].

Сформувані загальне уявлення про специфіку розвитку залізниць в Російській імперії, особливості реорганізації їх управління та розробки транспортного законодавства дозволяє вивчення «Спогадів про залізничну службу» юрисконсульта С. Корша [13]. У роботі з ракурсу бачення сучасника постає проблема наявності розбіжностей між адміністрацією та чиновниками Державного контролю Російської імперії та вирішення подібних питань з огляду на інтереси промислового капіталу.

Натомість «аграрне» спрямування мали автобіографічні записки урядового агронома у Херсонській, Таврійській, Катеринославській Подільській, Волинській губерніях В. Бергенсона про сільськогосподарські виставки, орієнтація яких, як відомо, мала й експортний характер [4]; та землевласника Київської губернії М. Черкасова – з подачею інформації про врожайність економії та вивезенням зернової продукції за кордон [18].

У контексті аналізу наявної мемуаристичної літератури необхідно виділяти, як за ступенем об'єктивності джерела, так і за рівнем репрезентативності спогади вже згаданого російського економіста, академіка І. Янжула. У даному випадку мова йде про дві праці: «Спогади І. І. Янжула про пережите та бачене у 1864–1909 рр.» (у двох випусках) та «Із спогадів та переписки фабричного інспектора першого призиву. Матеріали для історії російського робітничого питання та фабричного законодавства».

Розповідаючи про життєвий шлях у «Спогадах про пережите та бачене» (навчання в університеті, наукові відрядження до Німеччини та Англії, професорська служба та ін.) автор не оминув увагою й окремі питання,

пов'язані із його безпосередньою діяльністю – розвиток промисловості Російської імперії, її фабричної інспекції, митної політики тощо. Зокрема, будучи фабричним інспектором І. Янжул брав активну участь у численних комісіях і нарадах з розробки робочого і фабричного законодавства. Власне наприкінці XIX ст. фактично жоден суттєвий захід у цій області не проходив без його участі. Відтак, інспекторські звіти змальовували картини фабричного побуту в досить об'єктивних барвах, що вело навіть до поширення звинувачень на адресу автора в «соціалізмі» [19, с. 179].

Варто зауважити, що високий рівень достовірності спогадів І. Янжула засвідчується авторською констатацією еволюції власних поглядів стосовно окремих питань зовнішньої торгівлі, ролі в її розвитку монополістичних об'єднань. Зокрема, після службової поїздки до США у 1893 р. він переглянув своє ставлення до синдикатів і трестів, визнавши закономірність їх легалізації при умові суворої регламентації діяльності. При цьому зрозумівши закономірність концентрації виробництва, автор, разом з усвідомленням значення монополій як «нової форми ліквідації старих економічних уявлень про вільну конкуренцію», остаточно розчарувався у доцільності промислового та торгового суперництва [20, с. 148].

Вкотре звертаючись до питання до рівень суб'єктивності будь-яких спогадів, слід підкреслити, що у даному випадку І. Янжул неодноразово підкреслював і підтверджував прикладами власну відстороненість від політики та домінування для нього інтересів громадськості.

Вивчення другого вказаного джерела («Із спогадів та переписки фабричного інспектора першого призиву») дає додаткову змогу виявити недостатньо розкриті в офіційній документації деякі проблеми зовнішньої торгівлі. У цьому відношенні, як характерний приклад, заслуговує на увагу інформація про службове відрядження І. Янжула до Царства Польського з метою вивчення місцевої промисловості. Як результат, у офіційному звіті та особистих спогадах він відзначав явну корисність для тутешньої економіки приєднання до Російської імперії. При цьому по відношенню до експортно-імпоротної діяльності Польща для іноземних товарів виконувала роль «воріт у стіні» заборонних митних податків. Цікаво, що незважаючи на ці виявлені І. Янжулом намагання європейської промисловості уникнути подвійного оподаткування та обійти обмежувальні закони, він виступив проти адміністративно-примусового втручання уряду, висловивши думку про необхідність російськими фабрикантами самостійно протистояти іноземним товарам шляхом підвищення якості власної продукції [21, с. 153–154].

Насамкінець варто підкреслити, що в умовах загострення суспільно-політичних суперечностей в Російській імперії на початку XX ст. І. Янжул рішуче виступив проти проявів екстремізму та насильства, а одним із засобів виходу із кризи він вбачав продуману та своєчасну реформу фабричного побуту і робітничого питання. Саме «умиротворення» класових інтересів шляхом мирних домовленостей повинно, на його думку, завжди переважати порівняно із звичним державним «регулюванням» [21, с. V].

У вищевказаних спогадах І. Янжула, а також М. Гаугера [10], М. Межецького [16] та С. Мінцлова [17], ми

знаходимо й епізодичні відомості про рівень контрабанди імпорту та її вплив на економіку Російської імперії, участь в цьому процесі чиновників митного відомства і підприємств прикордонної смуги.

Загалом, вищезгадані мемуари та спогади осіб, у переважній більшості пов'язаних безпосередньо із державними органами влади, які формували зовнішньоторговельний курс Російської імперії та контролювали ввіз/вивіз товарів є особливо цінними, оскільки у них подано факти, події, процеси з погляду безпосереднього учасника подій, що дозволяє стверджувати про вищий рівень фактологічного наповнення поданої інформації.

Список використаних джерел

1. Абезгауз С. А. Торговая политика России и ее европейские партнеры конца XIX – начала XX в.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С. А. Абезгауз. – СПб., 2008. – 27 с.
2. Ауэрбах А. А. Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России / А. А. Ауэрбах // Русская старина. – 1909. – Т.138. – №6. – С.451–472.
3. Ауэрбах А. А. Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России / А. А. Ауэрбах // Русская старина. – 1909. – Т.140. – №12. – С.546–562.
4. Бертенсон В. А. Две сельскохозяйственные выставки юго-западного края / В. А. Бертенсон // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – 1889. – №11. – С.45–53.
5. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3 т. / С. Ю. Витте. – М.: Соцэкиз, 1960. – Т.1 (1849–1894). – 555 с.
6. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3 т. / С. Ю. Витте. – М.: Соцэкиз, 1960. – Т.2 (1894 – октябрь 1905). – 573 с.
7. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3 т. / С. Ю. Витте. – М.: Соцэкиз, 1960. – Т.3 (17 октября 1905 – 1911). – 723 с.
8. Воспоминания И. Л. Уманского о первых годах его горно-промышленной деятельности, начиная с 1863 года / И. Л. Уманский // Горнозаводское дело. – 1914. – №28. – С.9286–9291.
9. Воспоминания И. Л. Уманского о первых годах его горно-промышленной деятельности, начиная с 1863 года / И. Л. Уманский // Горнозаводское дело. – 1914. – №29. – С.9321–9328.
10. Гаугер Н. Жертва по долгу службы и человеколюбия / Н. Гаугер // Страж. – 1908. – №2. – С.22–24.
11. Извольский А. П. Воспоминания / А. П. Извольский. – М.: Международные отношения, 1989. – 192 с.
12. Коковцов В. Н. Из моего прошлого. Воспоминания / В. Н. Коковцов. – М.: Современник, 1984. – 532 с.
13. Корш Е. В. Двадцать лет на железных дорогах (1889–1908 гг.). Воспоминания о железнодорожной службе / Е. В. Корш. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1910. – IV, 193 с.
14. Маклаков В. А. Власть и общественность на закате старой России. Воспоминания современника / В. А. Маклаков. В 3 т. – Париж: Приложение к «Иллюстрированной России», 1936. – Т.1. – 246 с.
15. Маклаков В. А. Власть и общественность на закате старой России. Воспоминания современника / В. А. Маклаков. В 3 т. – Париж: Приложение к «Иллюстрированной России», 1936. – Т.2–3. – С.247–618.
16. Межецкий М. П. Контрабандист / М. П. Межецкий // Исторический вестник. – 1899. – Т.77. – №8. – С.494–510.
17. Минцлов С. Р. В таможенном мире. Из воспоминаний / С. Р. Минцлов. – Трапезонд: Тип. штаба Трапезонд. укрепл. р-на, 1917. – [2], 41 с.
18. Черкасов М. И. Опыты, наблюдения и воспоминания сельского хозяина / М. И. Черкасов. – Одесса: Тип. «Русская речь», 1909. – 155 с.
19. Янжул И. И. Воспоминания И. И. Янжула о пережитом и виденном в 1864–1909 гг.: Вып.1–2 / И. И. Янжул. – СПб.: Тип. т-ва п. ф. «Электро-тип. Н. Я. Стойковой», 1910. – Вып.1. – 194 с.
20. Янжул И. И. Воспоминания И. И. Янжула о пережитом и виденном в 1864–1909 гг.: Вып.1–2 / И. И. Янжул. – СПб.: Тип. т-ва п. ф. «Электро-тип. Н. Я. Стойковой», 1911. – Вып.2. – 195 с.
21. Янжул И. И. Из воспоминаний и переписки фабричного инспектора первого призыва. Материалы для истории русского рабочего вопроса и фабричного законодательства / И. И. Янжул. – СПб.: Тип. АО Брокгауз–Ефрон, 1907. – 239 с.

References

1. Abezgauz S. A. Torgovaja politika Rossii i ee evropejskie partnyery konca XIX – nachala XX v.: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.02 «Otechestvennaja istorija» / S. A. Abezgauz. – SPb., 2008. – 27 s.
2. Auferbah A. A. Vospominanija o nachale razvitiia kamenno-ugol'noj promyshlennosti v Rossii / A. A. Auferbah // Russkaja starina. – 1909. – T.138. – №6. – S.451–472.
3. Auferbah A. A. Vospominanija o nachale razvitiia kamenno-ugol'noj promyshlennosti v Rossii / A. A. Auferbah // Russkaja starina. – 1909. – T.140. – №12. – S.546–562.
4. Bertenson V. A. Dve sel'skohozjajstvennye vystavki jugo-zapadnogo kraja / V. A. Bertenson // Zapiski Imperatorskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva Juzhnoj Rossii. – 1889. – №11. – S.45–53.
5. Vitte S. Ju. Vospominanija: v 3 t. / S. Ju. Vitte. – M.: Socjkgiz, 1960. – T.1 (1849–1894). – 555 s.
6. Vitte S. Ju. Vospominanija: v 3 t. / S. Ju. Vitte. – M.: Socjkgiz, 1960. – T.2 (1894 – oktjabr' 1905). – 573 s.
7. Vitte S. Ju. Vospominanija: v 3 t. / S. Ju. Vitte. – M.: Socjkgiz, 1960. – T.3 (17 oktjabrja 1905 – 1911). – 723 s.
8. Vospominanija I. L. Umanskogo o pervyh godah ego gornopromyshlennoj dejatel'nosti, nachinajaja s 1863 goda / I. L. Umanskij // Gornozavodskoe delo. – 1914. – №28. – S.9286–9291.
9. Vospominanija I. L. Umanskogo o pervyh godah ego gornopromyshlennoj dejatel'nosti, nachinajaja s 1863 goda / I. L. Umanskij // Gornozavodskoe delo. – 1914. – №29. – S.9321–9328.
10. Gauger N. Zhertva po dolgu sluzhby i chelovekoljubija / N. Gauger // Strazh. – 1908. – №2. – S.22–24.
11. Izvol'skij A. P. Vospominanija / A. P. Izvol'skij. – M.: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1989. – 192 s.
12. Kokovcov V. N. Iz moego proshlogo. Vospominanija / V. N. Kokovcov. – M.: Sovremennik, 1984. – 532 s.
13. Korsh E. V. Dvadcat' let na zheleznyh dorogah (1889–1908 gg.). Vospominanija o zheleznodorozhnoj sluzhbe / E. V. Korsh. – SPb.: Tip. A. S. Suvorina, 1910. – IV, 193 s.
14. Maklakov V. A. Vlast' i obshhestvennost' na zakate staroj Rossii. Vospominanija sovremennika / V. A. Maklakov. V 3 t. – Parizh: Prilozhenie k «Illjustrirovannoj Rossii», 1936. – T.1. – 246 s.
15. Maklakov V. A. Vlast' i obshhestvennost' na zakate staroj Rossii. Vospominanija sovremennika / V. A. Maklakov. V 3 t. – Parizh: Prilozhenie k «Illjustrirovannoj Rossii», 1936. – T.2–3. – S.247–618.
16. Mezheckij M. P. Kontrabandist / M. P. Mezheckij // Istoricheskij vestnik. – 1899. – T.77. – №8. – S.494–510.
17. Minclov S. R. V tamozhennom mire. Iz vospominanij / S. R. Minclov. – Trapezond: Tip. shtaba Trapezond. ukrepl. r-na, 1917. – [2], 41 s.
18. Cherkasov M. I. Opyty, nabljudenija i vospominanija sel'skogo hozjajna / M. I. Cherkasov. – Odessa: Tip. «Russkaja rech'», 1909. – 155 s.
19. Janzhul I. I. Vospominanija I. I. Janzhula o perezhitom i vidennom v 1864–1909 gg.: Vyp.1–2 / I. I. Janzhul. – SPb.: Tip. t-va p. f. «Jelektro-tip. N. Ja. Stojkovoij», 1910. – Vyp.1. – 194 s.
20. Janzhul I. I. Vospominanija I. I. Janzhula o perezhitom i vidennom v 1864–1909 gg.: Vyp.1–2 / I. I. Janzhul. – SPb.: Tip. t-va p. f. «Jelektro-tip. N. Ja. Stojkovoij», 1911. – Vyp.2. – 195 s.
21. Janzhul I. I. Iz vospominanij i perepiski fabrichnogo inspektora pervogo prizyva. Materialy dlja istorii russkogo rabocheho voprosa i fabrichnogo zakonodatel'stva / I. I. Janzhul. – SPb.: Tip. AO Brokgauz-Efron, 1907. – 239 s.

Zhilenkova I. M., candidate of historical sciences (Ph. D.), Associate Professor of Department of History and ethnic policy, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), i.zhilenkova@ukr.net

Problems of foreign trade Ukraine late XIX – early XX century in the memories contemporaries

Modern crisis state of economy of Ukraine and redirection of native export to the new reliable markets stipulate logical, social and political current importance of research. Consequently, the aim of the article consists in analyze coverage of foreign trade of Ukraine XIX – early XX century in the memoirs of contemporaries.

Memorial literature problems of foreign trade Ukraine XIX – early XX century published both at pre-October and a post-revolutionary period is investigated from historiographic perspective. The documents is characterized, documentary and narrative components of a complex of sources are tracked, their representativeness, novelty and completeness are disclosed, information opportunities for the reconstruction of problems. It is found out that this group of documents gives the chance to priorities of industrial capital of Ukraine at the beginning of XIX cent. – at the end of XX century, specific of cooperation of market mechanisms turns out on

development of productive forces in agricultural exports, the foreign factors that affect the amount of trade of the Ukrainian Lands during this period.

Keywords: memoirs, foreign trade, protectionism, free trade, export, customs policy.

Жилenkova I. M., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и этнополитики, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), i.zhilenkova@ukr.net

Проблемы внешней торговли Украины конца XIX – начала XX ст. в воспоминаниях и мемуарах современников

Современное кризисное состояние экономики Украины, переориентация отечественного экспорта на новые надежные рынки обуславливает логическую и общественно-политическую актуальность исследования. Поэтому цель статьи заключается в анализе освещения проблем внешней торговли Украины XIX – начала XX в. в мемуарах современников.

Под углом историографического видения рассматривается мемуарная литература проблем внешней торговли Украины конца XIX – начала XX ст., выдана как в дооктябрьский период, так и в послереволюционное время. Охарактеризовано содержание документов, прослеживается документальная и нарративная составляющие комплекса источников, раскрыто их репрезентативность, новизна и полнота, выявленные информационные возможности для реконструкции темы. Выяснено, что эта группа документов дает возможность проследить некоторые аспекты приоритетов промышленного капитала Украины в конце XIX – начале XX вв., специфику взаимодействия рыночных механизмов и развития производительных сил в аграрном экспорте, внешнеторговые факторы, которые влияли на объемы торговли Украины в исследуемый период.

Ключевые слова: мемуары, внешняя торговля, протекционизм, фритредерство, экспорт, таможенная политика.

УДК 92(277)

Гентош Л. Р., кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка (Україна, Львів), hentosh7@gmail.com

Благочинна діяльність митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького (1901–1944) задля реформування українських інституцій суспільної опіки

Досліджено харитативну діяльність митрополита Української греко-католицької церкви графа Андрея Шептицького (1901–1944). В період між двома світовими війнами, коли економічне становище українського населення в Польській державі було особливо складним, Шептицький намагався надати допомогу найбільш потребуючим членам своєї пастви. Особливу увагу він приділяв організації різних форм соціальної допомоги для дітей. З метою опіки над сиротами він утворив в 1918 р. товариство «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові», ця організація діяла як фонд, котрий надавав допомогу різного роду закладам опіки над сиротами. Фактично «Захист імені митрополита Шептицького для сиріт у Львові» став прикладом створення підрозділу системи суспільної опіки для дітей з незалежним від держави фінансуванням.

Ключові слова: митрополит А. Шептицький, благочинна діяльність, соціальна опіка, допомога малозабезпеченим, товариство «Захист імені митрополита Шептицького для сиріт у Львові».

Андрей Шептицький був найбільшим меценатом і благодійником української спільноти Галичини в роки свого перебування на престолі Галицького митрополита (1901–1944).

Варто розділити його благочинну/харитативну допомогу різним інституціям, установам, фізичним особам від його меценатства в царині культури (мистецтво, література, видавничі проекти). Дещо окремо і ближче до меценатської діяльності в ділянці культури стоїть підтримка митрополитом освітніх установ та закладів. Харитативною радше слід вважати діяльність виключно допомогую, викликану гуманітарними побудженнями, спрямовану на покращення матеріального становища чи вирішення важливої гуманітарної проблеми.

Найважливішими ділянками благочинної діяльності митрополита стала допомога бідним і нужденним свого краю, турбота про дітей–сиріт своєї єпархії та намагання покращити рівень охорони здоров'я в Галичині. В українській історіографії ця сторона діяльності митрополита Шептицького не було проаналізована достатньо глибоко. Однак, нещодавно з'явилися дослідження С. Гнот, що висвітлюють благочинну діяльність греко–католицького духовенства [3, с. 48–53; 4]. Такі автори як М. Титко, С. Слюсарчук наświetлювали благочинну діяльність митрополита Шептицького в освіті та мистецтві [7, с. 24–32, 11, с. 269–288].

Завданням цієї статті є проаналізувати харитативну діяльність греко–католицького митрополита з огляду на її вплив на українське суспільство Галичини в міжвоєнну добу. Рівно ж розглянути спроби митрополита створити і розвинути форми альтернативної соціальної опіки в умовах Польської держави.

В міжвоєнний час Львівська єпархія переживала серйозні економічні проблеми зумовлені економічною кризою після закінчення Першої світової війни та світовою економічною кризою 1929–1930 рр. Кризові явища в економіці супроводжувалися дуже високим рівнем безробіття і різким пониженням стандартів життя. Політичні умовини проживання українців в Польській державі, що часто трактувала українців як потенційно нелояльних громадян також посприяли високому рівню безробіття серед української інтелігенції, чиновництва. Ці обставини економічного і соціального становища українського населення варто мати на увазі вивчаючи благочинну діяльність Шептицького.

Економічне становище та соціальні проблеми українського населення, наприкінці 1920–х на початку 1930–х стояли настільки гостро, що Митрополит Шептицький разом з усіма іншими греко–католицькими єпископами та єпископами–посітниками видав пастирське послання «На поміч безробітним і вбогим» (13 грудня 1931 р.) [5, с. 469–474]. В цьому посланні він закликав і духовенство і своїх вірних до широкомасштабної добродійної акції стосовно безробітних і убогих, котрі зазнали скрути внаслідок світової економічної кризи. Шептицький для координації зусиль зорганізував Красний Комітет ратушковий в кожній парохії митрополит дає розпорядження утворити Союз милосердя, який мав би об'єднати людей для різних допомогівих акцій [5, с. 473–474].

Митрополит також думав, що благочинні дії треба організувати й скеровувати задля отримання системних змін. Митрополит пропагував запровадження різних форм суспільної опіки в українській громаді: «Та суспільна опіка може опиратися на суспільній організації, на церкві, на парохіях, брацтвах або приватних добродійних товариствах» [5, с. 253]. Ці його думки були особливо актуальними стосовно допомоги безробітним в Галичині. А. Шептицький допомагав різним організаціям, котрі самі організували та провадили благочинну діяльність серед бідних та безробітних. Ці організації були створені як громадські ініціативи, задля несення допомоги потребуючим на найнижчому рівні, часто існували при церквах. Зазвичай такі організації акумулювали кошти власних членів та пожертви, зібрані членами/членкинями організації. Добрим прикладом такої діяльності були Марійські дружини – прицерковні жіночі організації,

основною діяльністю котрих була допомога вбогим, хворим, сиротам.

Серед українських організацій, котрі отримували фінансову допомогу від митрополита, а потім самі розподіляли її, варто згадати Крайовий комітет допомоги українському студентству. Ця студентська збирала кошти та надавала матеріальну допомогу українській молоді, що навчалася як у закладах вищої, так і середньої освіти.

Велику цікавість представляє особиста допомога митрополита звичайним людям, членам його пастви. Для цікавим і важливим прикладом такої діяльності митрополита є доля Катерини Селянської з дому Волянської. Вона зверталася неодноразово до митрополита з проханням про допомогу, а властиво з проханням дати кошти на освіту її дітей [8, арк. 191–197]. Митрополит фактично взяв під свою опіку дітей Катерини Селянської, допоміг їм отримати вищу освіту. Так, Остап Селянський, котрий отримав допомогу від митрополита не тільки на навчання в Празі й Познані, але й матеріальну підтримку на час нострифікації лікарського диплому, часто писав до митрополита про своє навчання і життя [8]. Працюючи лікарем в містечку Кути О. Селянський просив митрополита допомогти здібним дітям з Кут отримати освіту, зокрема просив допомоги для Є. Плавюка [8, арк. 175]. Ця історія однієї галицької родини цікава для нас не тільки тим, що митрополит відгукнувся на прохання і матеріально допоміг вдові з малими дітьми. В діях митрополита можна побачити не тільки безінтересне милосердя, а й певну прозорливість, Шептицький фактично допоміг всім дітям цієї родини отримати вищу освіту, стати ще одним поколінням інтелігенції. Ймовірно, що Шептицькому йшлося також і про плекання майбутньої генерації освічених українців. Опісля митрополит стане хресним батьком для доньки Остапа Селянського – Віри, котра стане відомою поетесою і письменницею [2, с. 67].

Родина Селянських була далеко не одиноким прикладом особистої благочинності митрополита Шептицького. Митрополит запровадив різні форми допомоги для молодих людей, що навчалися. Так, учні шкіл чи студенти, що хотіли вчитися, але не могли з огляду на фінансовий стан родин, могли звертатися за грошовою допомогою до А. Шептицького. Цікаво згадує п. Марія Горбань про те як відбувалася така допомога. Будучи ученицею гімназії сестер–василіанок у м. Львові, М. Горбань отримала стипендію для навчання музики у Вищій музичній школі [6, с. 246].

Двері митрополічій палати за часів урядування Шептицького були зазвичай відкриті для дітей–сиріт. Так, тут могли перебути ніч діти, котрих привозили на екскурсію до Львова монахині, діти–сироти могли також бавитися в митрополічій городах. Про це зворушливо згадує с. Хризантія Гнатів, котра була виховницею сиротинця сестер–студиток у Якторові [6, с. 409].

Шептицький у великій мірі концентрував свою благочинність на дітях і молоді, що також характеризує його погляди і пріоритети. Цікавим прикладом є допомога митрополита молодим робітникам/ремісникам Львова. У Львові по вул. Ходоровського, 3 в будинку, подарованому відомим українським співаком Олександром Мишугою, діяла «Руська бурса ремісника і промислова». В березні 1930 р. голова «Руської бурси» о. Олександр Малиновський звернувся до митрополита з проханням допомогти в справі збільшення житлової

площі [9, арк. 10]. Шептицький прислухався до цього прохання і віддав на потреби робітничої молоді будинок на вул. Пасічній, 2, який він придбав за 110 тис. зол. У 1930 р. В цьому будинку знайшли мешкання 55 юнаків [1, с. 86]. 3 часом бурса отримала назву «ремісничо-промислова бурса ім. А. Шептицького» [9, арк. 20]. Митрополит також допомагав фінансово найбіднішим учням/мешканцям бурси. Бурса водночас була закладом морального виховання молоді, позаяк мала свого капелана, а голова бурси був особою духовного звання. В 1938 р. головування управою бурси обійняв о. Всеволод Дурбак, котрий сам довгі роки навчався закордоном як стипендіат митрополита Шептицького.

Митрополит також допомагав Комітету «Ратуймо дитину», котрий опікувався неодруженими матерями та надавав їм матеріальну та моральну підтримку [9, арк. 25].

На окрему увагу заслуговує допомога Шептицького сиротам, надання якої після Першої світової війни він зорганізував через спеціально створену організацію. Саме після війни, коли сирітство або напівсирітство стало болючою проблемою в суспільстві, митрополит вирішує створити балогочинний фонд, спеціальну, незалежну та на той час досить модерно організовану, інституцію. Митрополит в 1918 р. заснував товариство «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» [10]. Українська громада долучилася до цієї ініціативи та збрала й передала Шептицькому для його фундації 12 тис. австрійських корон. Однак, головним жертводавцем цієї фундації був сам митрополит.

Перше засідання ради товариства відбулося 23 березня 1918, його провів особисто президент товариства митрополит Шептицький [10, арк. 2]. В Раду товариства у 1918 р. ввійшли відомі українські громадяни В. Охримович, О. Барвінський, С. Федак, І. Левинський, К. Шептицький, віце-президентом було обрано др. В. Охримовича. Члени ради вирішували найважливіші питання діяльності товариства/фундації, включно з розподілом коштів на допомогі заходи. На першій нараді було вирішено купити маєтності Посіч та Посіч-Майдан в Станіславівському повіті. Земельний наділ складав 3670 моргів, за нього було заплачено 2 400 000 корон (приблизно 330 тис. ам. дол.). Так, як товариство не мало потрібних коштів, його президент, митрополит Шептицький виділив необхідну суму для покупки маєтностей в Посіч та Посіч Майдан, прибутки з котрої мали стати основою для діяльності товариства «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» [10, арк. 2–3].

Товариству доводилося координувати великі допомогі акції – як от допомога українським біженцям, що поверталися з таборів з Чехії та Моравії. Для того, щоб допомогти їм було залучено різні українські організації – Лікарське товариство, Народна лікарня, Самаритянська секція УГКЦ, і т.д. В 1921 р. товариство взялося за облаштування вакаційного дому для дітей в Підлютім на території митрополічої власності та почало будову сиротинця в Жовкві [10, арк. 14–15]. Дуже часто товариство відповідало на прохання вже існуючих дитячих установ – сиротинців та захоронок й надавало матеріальну допомогу в їх щоденній діяльності, наприклад, сиротинцю сестер Василіанок в Словіті. Також товариство покривало видатки на проживання сиріт-студентів духовної семінарії в м. Львові. В 1923 р. митрополит подарував товариству в

грудні 1923 р. 750 тис. корон на покриття заборгованості. Загалом, фінансовий стан товариства на початку 1920–х був складним через зниження цін на деревину та інфляцію.

В 1930–і роки товариство, незважаючи на економічну кризу і зниження прибутків з маєтностей, розгорнуло різні форми діяльності та почало фінансувати нові проекти. В 1935 р. тов-во заснувало великий сиротинець в Брюховичах для дітей від 2 тижнів до 6 років під зарядом сестер студиток. Майже щороку надавало підтримку комітетові українських півосель при товаристві «Українська захоронка», для організації літнього дозвілля дітей дошкільного віку. Кошти в розмірі по 500 золотих отримувала особисто голова комітету і керівника «Української захоронки» Софія Ракова [10, арк. 59–61]. Також питаннями літнього відпочинку дітей з малозабезпечених сімей займалося «Товариство вакаційних осель», котрим керувала О. Бачинська. Ця організація отримувала також кошти від митрополита Шептицького на організацію перебування у відпочинкових комплексах у с. Милованні Товмацького повіту та в с. Кошеві Коломийського повіту. Від 180 до 200 дітей отримували можливість відпочити влітку при допомозі «Товариство вакаційних осель». Цікаво, що до акції митрополита часто долучалися різні українські кооперативні підприємства як от Маслосоюз, «Золотий колос».

Товариство «Захист сиріт ім. Митрополита Шептицького у Львові» практикував одноразову допомогу різним українським організаціям, що займалися дітьми або ж освітою, як наприклад різним закладам «Рідної Школи». Товариство опікувалося великим числом захоронок та сиротинців, деякі з них були під керівництвом монастирських згромаджень – васильян, студитів, надаючи їм фінансову або матеріальну допомогу. Наприклад, постійну допомогу отримували захоронки сестер Василіанок в Словіті та у Львові.

Товариство мало під своєю цілковитою опікою сиріт різного віку, котрі або проживали в сиротинцях, або отримували середню й вищу освіту в різних освітніх закладах. Ці діти/ молоді люди проживали і навчалися за кошти товариства. Число дітей та молоді, що знаходилися на утриманні товариства «Захист сиріт ім. Митрополита Шептицького у Львові» зростало. Так, на кінець 1935 – початок 1936 р. на повному утриманні та навчанні товариства перебувала 61 особа [10, арк. 62], а на кінець 1937 – початок 1938 р. таких дітей та молодих людей, що проживали та/чи навчалися за рахунок товариства було вже 88 [10, арк. 65].

Товариство також активно займалося підтримкою здібної молоді, надаючи постійні свої стипендії або допомогу на оплату навчання на рік, семестр, або ж і одноразові суми для конкретних студентів, що отримували середню й вищу освіту. Серед стипендістів було досить багато дівчат, що отримували вищу освіту, наприклад Марійка Фіголь та Наталя Сембратович здобували лікарський фах [10, арк. 59]. Так, на в 1935–1936 рр. за рахунок товариства здобували гімназійну та вищу освіту 22 студентів, що вчилися у Львові, Кракові, Мюнхені, Відні та Варшаві [10, арк. 66].

5 жовтня 1939 р. на засіданні ради товариства, котре провадив о. Климентій Шептицький, розглядалося питання можливої ліквідації товариства через брак готівкових коштів, необхідних для продовження діяльності. Всі

члени ради висловилися за пошук порозуміння з органами радянської влади і за збереження товариства. Рівно ж рада на цьому засіданні вирішила зареєструвати товариство «Захист імені Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» в профспілковому союзі [10, арк. 75]. Не цілком зрозуміло якими були наслідки цих кроків, позаяк вище згаданий протокол є останнім в книзі протоколів засідань ради товариства. Можна цілком слушно припустити, що товариство отримало від радянських органів влади рекомендацію «саморозпуститися». Члени ради товариства на своєму засіданні не припускали такого повороту справ, бо вважали, що радянська влада також потребуватиме їх праці, «бо харитативні товариства є потрібні для суспільності» [10, арк. 75].

Шептицький після Першої світової намагався зорганізувати, об'єднати та загалом інституціалізувати свої зусилля допомоги сиротам, створивши організацію у вигляді товариства. Заснування та праця цієї організації/фундації є дуже цікавим та важливим прикладом організованої харитативної роботи, що намагалася запропонувати форми суспільної опіки для дітей та молоді. «Захист імені Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» проіснував 21 рік та приніс реальну допомогу тисячам сиріт та напівсиріт. Його діяльність є прикладом роботи організації суспільної допомоги та опіки, що займалася найбільш незахищеною верствою українського суспільства. Митрополит Шептицький, засновуючи цю організацію та надаючи їй установчий капітал, думав про вирішення проблеми сирітства, що гостро повстала внаслідок Першої світової війни. Можна припустити, що йому йшлося й про створення організації, що мала б наметі здійснювати суспільну опіку в спланований, послідовний спосіб, та спираючись на власні незалежні прибутки. Шептицький дав життя суспільній/громадській організації, що мала також діяти як і фінансово-господарська одиниця. Організація також в разі потреби об'єднувала зусилля різних українських суспільних організацій. Товариство співпрацювало і дофінансовувало різні українські громадські організації, що працювали з дітьми та молоддю. Фактично «Захист імені митрополита Шептицького для сиріт у Львові» став прикладом створення підрозділу системи суспільної опіки для дітей з незалежним від держави фінансуванням.

Список використаних джерел

1. Боднарук І. Великий чернець і народолобець. – Прудентополіс: Видавництво ЧСВВ, 1949.
2. Вовк В. Знамено. – Львів: БаК, 2011. – 520 с.
3. Гнот С. Культура доброчинності як прояв гуманізму: Греко-католицька церква в Другій Речі Посполитій // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – №2. – С.48–53.
4. Гнот С. Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921–1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії). Автореферат. – Львів, 2003. – 28 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький: Життя та Діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. – Львів: Свічадо, 1998. – Т. II. – Кн.1. – 688 с.
6. Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія XX століття. – Львів: Видавництво Львівська політехніка, 2013. – 836 с.
7. Титко М. В колі Андрія Шептицького. Українське культурне відродження за часів меценатства митрополита // Історичні студії. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – С.24–32.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.358. – Оп.1. – Спр.341.
9. Там само. – Ф.408. – Оп.1. – Спр.308.
10. Там само. – Спр.321.

11. Slusarczyk Sirka A. Sheptyts'kyi in Education and Philanthropy // *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / Paul R. Magocsi, editor. – Edmonton: CIUS Press, 1989. – P.269–288.

References

1. Bodnaruk I. Velykyj chernec' i narodoljubeč'. – Prudentopolis: Vydavnytvo ChSVV, 1949.
2. Vovk V. Znameno. – L'viv: BaK, 2011. – 520 s.
3. Gnot S. Kul'tura dobrochynnosti jak projav gumanizmu: Greko-katolyč'ka cerkva v Drugij Rechi Pospolytij // *Nauka. Religija. Suspil'stvo*. – 2011. – №2. – S.48–53.
4. Gnot S. Dobrochynna dijaj'nist' Greko-katolyč'koi' cerkvy u 1921–1939 rr. (za materialamy Galyc'koi' mytropolii'). Avtoferat. – L'viv, 2003. – 28 s.
5. Mytropolyt Andrej Sheptyč'kyj: Zhyttja ta Dijaj'nist'. Dokumenty ta materialy 1899–1944. – L'viv: Svichado, 1998. – T. II. – Kn.1. – 688 s.
6. Nezvyčajni doli zvyčajnyh žhynok. Usna istorija XX stolittja. – L'viv: Vydavnytvo L'viv's'ka politehnika, 2013. – 836 s.
7. Tytko M. V kolii Andrija Sheptyč'kogo. Ukraїns'ke kul'turne vidrodžennja za chasiv mecenatstva mytropoljta // *Istoryčni studii*. Volyns'kyj nacional'nyj universytet im. Lesi Ukraїnky. – Luc'k, 2012. – S.24–32.
8. Central'nyj derzhavnyj istoryčnyj arhiv Ukraїny, m. L'viv. – F.358. – Op.1. – Spr.341.
9. Tam samo. – F.408. – Op.1. – Spr.308.
10. Tam samo. – Spr.321.
11. Slusarczyk Sirka A. Sheptyts'kyi in Education and Philanthropy // *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / Paul R. Magocsi, editor. – Edmonton: CIUS Press, 1989. – P.269–288.

Hentosh L. R., candidate of historical sciences, research associate, Institute for Historical Research, I. Franko Lviv National University (Ukraine, Lviv), hentosh7@gmail.com

Undertakings of Greek-Catholic Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1901–1944) towards the rebuilding of the Ukrainian institutions of social security

The article is focused on the philanthropic activity of the leader of Ukrainian Greek-Catholic Church, count Andrei Sheptytskyi. In the years between the two world wars economic situation of Ukrainians in Poland was rather complicated. The economic hardships and high level of unemployment prompted Metropolitan Sheptytskyi to organize different institutions to channel the help to the impoverished population. The children and different institutions dealing with children were among his priorities. In 1918 Sheptytskyi established society «Metropolitan Sheptytskyi's Foundation for orphans in Lviv». This institution financially support different initiatives and establishments providing care to orphans. Very soon «Metropolitan Sheptytskyi's Foundation for orphans in Lviv» developed into quite modern institution of social security for children, which functioned independently from state.

Keywords: Metropolitan Sheptytskyi, philanthropic activity, social security, help to impoverished, society «Metropolitan Sheptytskyi's Foundation for orphans in Lviv».

Гентош Л. Р., кандидат исторических наук, научный сотрудник, Институт исторических исследований Львовского национального университета им. И. Франко (Украина, Львов), hentosh7@gmail.com

Филантропическая деятельность митрополита Украинской греко-католической церкви Андрея Шептицкого (1901–1944) с целью реформирования украинских общественных институтов

Изучена филантропическая деятельность митрополита Украинской греко-католической церкви графа Андрея Шептицкого (1901–1944). В период между двумя мировыми войнами, вовремя сложных экономических условий жизни украинцев в Польше, Шептицкий активно помогал наиболее нуждающимся членам своей паствы. Особенное внимание он уделял организациям, которые помогали детям. С этой целью в 1918 г. митрополит Шептицкий создал «Фонд им. Митрополита Шептицкого для сирот во Львове», который предоставлял помощь разным детским учреждениям. «Фонд им. Митрополита Шептицкого для сирот во Львове» стал примером организации общественной опеки над детьми с независимым финансированием.

Ключевые слова: митрополит А. Шептицкий, филантропическая деятельность, помощь малоимущим, общественная опека над детьми, «Фонд им. Митрополита Шептицкого для сирот во Львове».

* * *

УДК 930(477) М. Грушевський

Конта Р. М.,

доктор історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), konrost@ukr.net

ТЕОРІЯ ЕТНОГЕНЕЗУ ТА НАЦІОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ У ПРАЦЯХ М. ГРУШЕВСЬКОГО: ІСТОРИОГРАФІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Розглядається висвітлення в історіографії теорії етногенезу та націогенезу українців у працях М. Грушевського. Автор аналізує дослідження вчених, що торкаються цієї проблематики, та визначає перспективи для подальшого вивчення етнологічного наукового доробку вченого.

Ключові слова: М. Грушевський, історіографія, етногенез, націогенез, етнологія.

Незважаючи на те, що науковий доробок М. Грушевського неодноразово ставав предметом наукового аналізу вчених, низка важливих проблем, пов'язаних з його науковою діяльністю, залишається недостатньо вивченою та по-різному трактується в історіографії. Це, зокрема, стосується наукової спадщини М. Грушевського як етнолога, оскільки цей напрям студій вченого тривалий час залишався поза увагою науковців. Крім того, подібний підхід до вивчення творчої спадщини М. Грушевського передбачає залучення широкої палітри історіографічних оцінок діяльності вченого не лише як етнографа, соціального антрополога), але й як фольклориста, літературознавця, а також краєзнавця. Це пояснюється не лише тим, що предметне поле цих наук подекуди перетинається, але й неоднозначністю трактування об'єкту дослідження цих дисциплін, особливо наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Історіографія порушеної проблеми починається, фактично, вже зі здобуттям Україною незалежності, коли постать М. Грушевського стала активно вивчатися дослідниками. Були, звичайно, й більш ранні спроби аналізу наукової спадщини вченого, зокрема, праці діаспорних дослідників (Л. Винар та ін.), але в них не виділялася етнологічна складова наукових здобутків М. Грушевського, через що вони не є предметом нашого дослідження.

Власне, з середини 1990-х рр. в історіографії почала розроблятися важлива проблема етнологічного характеру пов'язана з науковою спадщиною М. Грушевського – етногенез українського народу. Перші матеріали, що стосуються цього питання, були надруковані за результатами тематичних наукових конференцій, присвячених видатному українському вченому [12; 11; 15]. Першим таким дослідженням стала стаття Л. Залізняка, в якій М. Грушевський розглядався як фундатор наукової концепції походження українського народу [4]. Автор високо оцінив ранньослов'янську концепцію походження українського народу, сформульовану М. Грушевським, яка підтверджується, зокрема, й етнографічними та фольклорними даними.

Окремі аспекти методологічного характеру, що стосувалися питання етногенезу українського народу в баченні М. Грушевського, підняли на конференції І. Сенько та В. Делеган [13]. Автори, проаналізувавши працю вченого «Нарис українського народу», дійшли важливого висновку щодо правильності наукових прийомів М. Грушевського у визначенні етнічної території українців, які пройшли перевірку часом. Цьому сприяла здатність вченого розуміти етнічну ментальність того чи

іншого народу, але передусім українського. І. Сенько та В. Делеган зауважили, що багато в чому саме завдяки етнологічній та політичній діяльності М. Грушевського нині більшість українських етнічних земель об'єднані в одну державу.

Зазначена проблема піднімалася також і на наступній конференції, що була присвяченій 130-й річниці від дня народження М. Грушевського [14]. Автори дослідження В. Солошенко та В. Капелюшний зосередили свою увагу на питанні розселення і походження українського народу в науковій спадщині вченого. Наголошуючи на автономістичному підході М. Грушевського до етнічної спадщини Давньої Русі, автори відзначили, що проблема етногенезу українського народу є однією з найбільш актуальних проблем української історії, оскільки «вона охоплює такі фундаментальні поняття, як місце української народності в етногенезі східнослов'янських народів, час складання її етнічної території, мови, культури, етнічних відносин та етнічної самосвідомості» [14, с. 30].

Згідно з тезами В. Масненка [10], М. Грушевський вважав, що формування етнічної (національної) території пов'язане з опануванням своєї території. У випадку з українським етносом, враховуючи відсутність сталих природних кордонів, таке опанування власної території відбувається вже протягом півтори тисячі років. Саме стільки часу, згідно з поглядами М. Грушевського, відбувається процес національного формування українців.

Близькими до проблем етногенезу є проблеми обґрунтування єдності українських земель у науковій спадщині М. Грушевського, які підняв І. Гошуляк [2]. Автор наголосив на важливій ролі вченого щодо обґрунтування етнічної ідентичності українців разом з ідеологією української державності на всіх етнічних українських землях. Розробка ж і обґрунтування української поборницької концепції у творчості М. Грушевського, на думку І. Гошуляка, потребує подальшого дослідження.

Відтак в українській історіографії почали розроблятися окремі аспекти вивчення етногенезу українців в науковій спадщині М. Грушевського. Так, В. Крот у своїй статті проаналізував публіцистичні праці вченого та його практичні заходи, спрямовані на подолання регіональних розбіжностей, які існували на початку ХХ ст. серед українців [8]. Як зазначає автор, «М. Грушевський послідовно до кінця свого життя залишався переконливим поборником єдності українських земель» [8, с. 34]. Цю ідею він обстоював не лише своїми науковими та публіцистичними працями, але й на практиці: своєю активною громадською та суспільно-політичною діяльністю сприяв об'єднанню західноукраїнських земель та Наддніпрянщини. Отже, В. Крот виділив переважно політичний аспект науково-публіцистичної діяльності вченого, спрямованої на згуртування, наукове, культурне, громадське та економічне об'єднання усіх українських етнічних земель.

Багато праць опосередковано містить низку оцінок досягнень М. Грушевського стосовно етногенезу українців. Йдеться передусім про дослідження М. Глушка, який зауважив, що в працях «Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи» та «Спірні питання староруської етнографії» вчений «...порушив дуже складні за характером історіософські проблеми – етногенезу українського народу, його історичного часу і простору, збіжності

давньої української території з етнічними землями наприкінці XIX – на поч. XX ст., етнокультурної тяглості й спадковості тощо» [1, с. 17].

Проблема етногенезу українського народу у працях М. Грушевського цікавить дослідників і досі. Найчастіше вони звертаються до багатомногого фундаментального дослідження М. Грушевського «Історія України–Руси». Натомість О. Лебедева, крім вищеназваної праці аналізує також «Звичайну схему «руської» історії й справу раціонального укладу історії східного слов'янства» [9]. Зокрема, проаналізувавши розселення слов'янських племен на території України, їх переміщення, історичну еволюцію тощо авторка дійшла висновку, що «... саме М. Грушевський є основоположником сучасної ранньосередньовічної теорії походження українського народу» [9, с. 289].

Водночас в загальних працях, що торкаються методології історії у творчості М. Грушевського, науковцями аналізується використання такої складної категорії, як «народ–нація», що багато в чому визначає бачення вченим історичного процесу. На цю проблему звернув увагу Л. Зашкільняк, який у процесі аналізу методологічних основ історичних праць М. Грушевського дійшов висновку, що останній уважав «народи–нації» такими, що складаються під впливом переважно об'єктивних та частково суб'єктивних умов. Ці умови підпорядковуються ідеї загального прогресу людства, але кожен народ виступає окремою індивідуальністю з властивими йому етнічно–культурними рисами. Таке бачення «народу–нації» у творчості М. Грушевського, на думку Л. Зашкільняка, породжує суперечність між етнічно–культурними і соціальними елементами народу як суб'єкта історії. Як наслідок, об'єктом історичного дослідження М. Грушевський визначав «етнографічну» соціальну спільність («народ–націю»), основним напрямом вивчення якої є дослідження її матеріальної та духовної складової. Згідно з думкою до Л. Зашкільняка, на початку XX ст. теоретичні погляди М. Грушевського здобувають чіткі обриси етнічно–соціальної доктрини, відповідно до якої «народ–нація», еволюціонуючи в конкретних природно–географічних умовах та у взаємодії з іншими народами, створює свою матеріальну і духовну культуру [5; 7].

У наступній статті [6] Л. Зашкільняк наголосив на тому, що М. Грушевський уважав найбільш стійким елементом суспільного життя народ–націю, яка є творцем і споживачем культурних цінностей, та яка, своєю чергою, трансформується залежно від змінюваних природно–соціальних обставин. Згідно з автором, «у зрілому віці М. Грушевський писав, що в соціальному житті діють лише емпіричні закономірності, які заперечують автоматизм і механічність прогресу. Ці емпіричні закономірності виявляються у дії біологічних, економічних, психологічних чинників...» [6, с. 20].

На важливості методологічної складової наукових досліджень М. Грушевського наголошує З. Зайцева, яка вважає, що саме це питання стало наріжним каменем непорозуміння між ученим та його учнями в межах НТШ та сприяло його розриву з цією інституцією [3, с. 76–77]. «Методологічні погляди українського вченого були своєрідним синтезом класичних зразків історіописання з новішими ідеями історіографії зламу XIX і XX ст. У центрі його концепції була категорія «народу–нації»

як етносоціальної спільноти, витвореної унаслідок тривалої еволюції під впливом природно–географічних, господарських і культурно–духовних чинників. Попри те, на відміну від романтиків і неоромантиків, М. Грушевський не надавав переважного значення культурно–психологічним особливостям, прагнучи повсякчас дотримуватися комплексності в з'ясуванні впливу чинників» [6, с. 19].

Цієї ж проблеми торкнувся у своїй статті С. Шамара, який досить слушно зауважив, що до останнього часу дослідники фактично оминали бачення М. Грушевським категорії «нація» як соціологічної. Автор аналізує вклад ученого в націологію. С. Шамара відзначив суперечливість поглядів М. Грушевського на націю, у трактуванні якої він залишився на півшляху від традиціоналістів до інструменталістів. Як наслідок, основна категорія етнології трактувалась ученим двоюко: як народ (у вимірі культури) та як, власне, нація (у політико–громадянському вимірі) [16].

Отже, як засвідчує аналіз історіографії, вчені неодноразово вивчали наукову етнологічну спадщину М. Грушевського. Зокрема, об'єктом наукових пошуків дослідників стала одна з ключових теоретичних проблем української етнології – проблема етногенезу та націогенезу українського народу в наукових працях ученого. Водночас етнологічний контекст дослідження проблеми цим не вичерпується. Залишається місце для комплексного аналізу дослідження М. Грушевським етно–та націогенезу українців, що має включати як ґрунтовний аналіз теоретичної концепції вченого, так і вивчення всього комплексу його наукових праць, пов'язаних із зазначеною проблемою.

Список використаних джерел

1. Глушко М. Михайло Грушевський – ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ / Михайло Глушко // Народознавчі зошити. – 2008. – №1–2. – С.14–20.
2. Гошуляк І. Ідея єдності українських земель у творчості М. Грушевського / Іван Гошуляк // Михайло Грушевський – науковець і політик в контексті сучасності. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – С.230–237.
3. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / Зінаїда Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.
4. Залізняк Л. М. Грушевський – фундатор наукової концепції походження українського народу / Леонід Залізняк // Михайло Грушевський: До 130-ї річниці від дня народження: Збірка матеріалів / ред. М. Оленковський. – Херсон: [б.в.], 1996. – С.8–10.
5. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського / Леонід Зашкільняк // Україна модерна. – 1999. – Ч.2–3. – С.233–253.
6. Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і європейська історична наука кінця XIX – початку XX століття / Леонід Зашкільняк // Вісник НТШ. – Львів, 2006. – Ч.36. – С.17–20.
7. Зашкільняк Л. Соціальні функції історії в оцінці Михайла Грушевського / Леонід Зашкільняк // Український історик. – Нью-Йорк, 2003. – №1–5 (156–160). – С.191–197.
8. Крот В. Проблема єдності українських земель в творчій спадщині М. Грушевського / В. Крот // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». – К., 2007. – Вип.92. – С.33–34.
9. Лебедева О. Проблема походження українського народу у працях Михайла Грушевського «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» та «Історія України–Руси» / Ольга Лебедева // Українознавство. – 2009. – №4. – С.287–290.
10. Масненко В. Дискусії щодо етногенезу (націогенезу) українців в українській історичній та етнологічній науці 1920–х рр. / Віталій Масненко // Народознавчі зошити. – 2001. – №3. – С. 408–412.

11. Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського / голова ред. кол. А. Г. Слюсаренко; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Редакційно-видавничий центр «Київський ун-т», 1998. – 85 с.

12. Михайло Грушевський: До 130-ї річниці від дня народження: Збірка матеріалів [Текст] / ред. М. Оленковський. – Херсон: [б.в.], 1996. – 43 с.

13. Сенько І. М. Методичні засади М. Грушевського при вивченні історії українського народу / І. М. Сенько, В. В. Делеган // Спадщина великого українця: науково-методологічний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. – Ужгород: Патент, 1997. – С.76–83.

14. Солошенко В. М. М. Грушевський про розселення і походження українського народу / В. М. Солошенко, В. П. Капелюшний // Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського / голова ред. кол. А. Г. Слюсаренко; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Редакційно-видавничий центр «Київський ун-т», 1998. – С.30–32.

15. Спадщина великого українця: науково-методологічний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. – Ужгород: Патент, 1997. – 104 с.

16. Шамара С. Нація в позитивістській школі Михайла Грушевського / Сергій Шамара // Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист: Матеріали II Регіональної науково-практичної конференції, К.; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Бар / Відп. ред. М. Х. Комісарчук; наук. ред. І. Б. Гирич. – К.: Книга-Вега, 2006. – С.99–104.

References

1. Hlushko M. Mykhaylo Hrushevskiyi – initsiator ta orhanizator etnografichnykh doslidzhen' v NTSh / Mykhaylo Hlushko // Narodoznavchi zoshyty. – 2008. – №1–2. – С.14–20.

2. Hoshulyak I. Ideya yednosti ukraiyins'kykh zemel' u tvorchosti M. Hrushevs'koho / Ivan Hoshulyak // Mykhaylo Hrushevs'kyi – naukovets' i polityk v konteksti suchasnosti. – K.: Ukraiyins'ka Vydavnycha Spilka, 2002. – С.230–237.

3. Zaytseva Z. Ukraiyins'kyu naukovyy rukh: instytutsional'ni aspekty rozvytku (kinets' XIX – pochatok XX st.) / Zinayida Zaytseva. – K.: KNEU, 2006. – 368 s.

4. Zaliznyak L. M. Hrushevs'kyi – fundator naukovoyi kontseptsiyi pokhodzhennya ukraiyins'koho narodu / Leonid Zaliznyak // Mykhaylo Hrushevs'kyi: Do 130-yi richnytsi vid dnya narodzhennya: Zbirka materialiv / red. M. Olenkov's'kyi. – Kherson: [b.v.], 1996. – С.8–10.

5. Zashkil'nyak L. Metodolohichni pohlyady Mykhayla Hrushevs'koho / Leonid Zashkil'nyak // Ukraiyina moderna. – 1999. – Ch.2–3. – С.233–253.

6. Zashkil'nyak L. Mykhaylo Hrushevs'kyi i yevropeys'ka istorychna nauka kintsya XIX – pochatku XX stolittya / Leonid Zashkil'nyak // Visnyk NTSh. – L'viv, 2006. – Ch.36. – С.17–20.

7. Zashkil'nyak L. Sotsyal'ni funktsiyi istoriyi v otsyntsi Mykhayla Hrushevs'koho / Leonid Zashkil'nyak // Ukraiyins'kyu istoryk. – N'yu-York, 2003. – №1–5 (156–160). – С.191–197.

8. Krot V. Problema yednosti ukraiyins'kykh zemel' v tvorchiy spadschyni M. Hrushevs'koho / V. Krot // Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Istoriya». – K., 2007. – Vyp.92. – С.33–34.

9. Lyebyedyeva O. Problema pokhodzhennya ukraiyins'koho narodu v pratsyakh Mykhayla Hrushevs'koho «Zvychnaya skhema «rus'koyi» istoriyi u sprava ratsional'noho ukladu istoriyi skhidnoho slov'yanstva» ta «Istoriya Ukraiyiny-Rusy» / Ol'ha Lyebyedyeva // Ukraiyinoznavstvo. – 2009. – №4. – С.287–290.

10. Masnenko V. Dyskusiyyi shchodo etnohenezu (natsiohenezu) ukraiyintsiv v ukraiyins'koyi istorychniy ta etnolohichnii nauksii 1920-kh rr. / Vitaliy Masnenko // Narodoznavchi zoshyty. – 2001. – №3. – С.408–412.

11. Mykhaylo Hrushevs'kyi u suchasnist': Materialy mizhnar. nauk. konf., prysvyachenoyi 130-richchyu vid dnya narodzhennya M.S.Hrushevs'koho / holova red. kol. A. H. Slyusarenko; Kyuyivs'kyu un-t im. Tarasa Shevchenka. – K.: Redaktsiyno-vydavnychyy tsentr «Kyuyivs'kyu un-t», 1998. – 85 s.

12. Mykhaylo Hrushevs'kyi: Do 130-yi richnytsi vid dnya narodzhennya: Zbirka materialiv [Tekst] / red. M. Olenkov's'kyi. – Kherson: [b.v.], 1996. – 43 s.

13. Sen'ko I. M. Metodichni zasady M. Hrushevs'koho pry vuvchenni istoriyi ukraiyins'koho narodu / I. M. Sen'ko, V. V. Delehan // Spadschyna velykoho ukraiyintsa: nauково-методологічний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. – Ужгород: Патент, 1997. – С.76–83.

14. Soloshenko V. M. M. Hrushevs'kyi pro rozselennya i pokhodzhennya ukraiyins'koho narodu / V. M. Soloshenko, V. P. Kapelyushnyy // Mykhaylo Hrushevs'kyi u suchasnist': Materialy mizhnar. nauk. konf., prysvyachenoyi 130-richchyu vid dnya narodzhennya M. S. Hrushevs'koho / holova red. kol. A. H. Slyusarenko; Kyuyivs'kyu un-t im. Tarasa Shevchenka. – K.: Redaktsiyno-vydavnychyy tsentr «Kyuyivs'kyu un-t», 1998. – С.30–32.

15. Spadschyna velykoho ukraiyintsa: nauково-методологічний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. – Ужгород: Патент, 1997. – 104 с.

16. Shamara S. Natsiya v pozytyvists'koyi shkoli Mykhayla Hrushevs'koho / Serhiy Shamara // Hrushevs'kyi M. S. – derzhavotvorets', hromads'kyi diyach, vchenyy, publitsyst: Materialy II Rehional'noyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi, K.; Vinnytsya; Kam'yanets'-Podil's'kyu; Bar / Vidp. red. M. Kh. Komisarchuk; nauk. red. I. B. Hyrych. – K.: Knyha-Veha, 2006. – С.99–104.

Konta R. M., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University (Ukraine, Kyiv), konrost@ukr.net

The theory of ethnogenesis and nation-building of Ukrainians in the works of M. Hrushevsky: historiographical interpretations

The article deals with the coverage in historiography of theory ethnogenesis and nation-building in the works of M. Hrushevsky. The author analyzes the research of scholars concerning this issue and determines the prospects for further study of ethnological heritage of scientist.

Keywords: M. Hrushevsky, historiography, ethnogenesis, nation-building, ethnology.

Konta P. M., доктор исторических наук, доцент кафедры этнологии и краеведения, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), konrost@ukr.net

Теорія етногенезу та націоногенезу українців в трудах М. Грушевського: історіографічні інтерпретації

Рассматривается освещение в историографии теории этногенеза и национогенеза украинцев в трудах М. Грушевского. Автор анализирует исследования ученых, касающиеся этой проблематики, и определяет перспективы для дальнейшего изучения этнологического наследия ученого.

Ключевые слова: М. Грушевский, историография, этногенез, национогенез, этнология.

УДК 94(477):930(470+571)«1900/1914»

Обершт О. М., аспірант кафедри історії України, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (Україна, Чернівці), obersht.ia@gmail.com

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В ІДЕЯХ РОСІЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Дана стаття покликана актуалізувати вивчення російського націоналістичного руху на території України, шляхом виокремлення «українського питання» в його концепціях та практиці. Автор публікації звертає увагу на українсько-російську боротьбу навколо проблеми мови викладання в початкових школах, яка загострилась під час роботи III Державної Думи. Світло на характер відносин російського та українського національних проектів проливає резолюція Клубу російських націоналістів м. Києва від 12 травня 1908 р., як реакція на «законопроекти 37ми депутатів». У статті проаналізовано поняття «мазепинства», введеного для збереження «малоросійського» простору в межах російського проекту.

Ключові слова: російський націоналізм, «мазепинство», «законопроекти 37ми депутатів», «українське питання», українофільство.

Національне питання було однією з ключових проблем розвитку Російської імперії протягом XIX – XX ст. Частина російського суспільно-політичного простору

увійшла в епоху націоналізму створенням власного національного, істинно російського дискурсу. Поряд з уже утвердженою доктриною «офіційної народності», активно розроблялась ідея «триєдиної російської нації», яка виключала право населення українських земель на власне минуле та майбутнє. Тому наріжним каменем у діяльності російських націоналістичних організацій на цих землях була активізація самостійницьких українських сил.

Актуальність даного дослідження засвідчує сучасний розвиток суспільно-політичних процесів в Україні. Глибокий і комплексний аналіз наявних суспільно-політичних проблем розвитку держави неможливий без вивчення проблеми російського націоналізму, який протягом століття впливав (і впливає) на історичну долю українського народу, а сьогодні, як і раніше, є дієвим ідеологічним компонентом українського суспільного простору. В останні роки, що передували революції гідності, спостерігалось значне посилення російського націоналістичного дискурсу на українських територіях, потужну його підтримку як з-за кордону, так і з боку окремих представників влади різних рівнів. В результаті українське суспільство на практиці відчуло дієвість російської націоналістичної пропаганди, поряд з нехтуванням власне українських потреб. XX ст. показало, що українці досягли того рівня розвитку, коли вони могли претендувати, як в свій час говорив Р. Шпорлюк, «на право називатися нацією, попри те, що вони не мали необхідного політичного статусу». Сучасне XXI ст. загострило ніколи не зникаючу проблему ідентичності. Україна, по суті, досі змагається за наслідками неправдивого, але історичного міфу про «триєдиний російський народ» та «історично російську державу». Віднайти та пояснити викривлення історичної реальності з боку російських націоналістичних кіл, було нагальним завданням українців протягом останніх двох століть, таким, як засвідчує дійсність, це завдання лишається й сьогодні.

Аналіз сучасної наукової літератури підтверджує значний інтерес до теми «українського питання» в політиці російської влади та російській суспільно-політичній думці XIX – початку XX ст. Місце цього питання в концепціях російського націоналізму початку XX ст. частково висвітлено в працях переважно зарубіжних істориків.

Представник української історичної науки О. П. Реєнт в своїй статті [16] про політику російської влади в «українському питанні», характеризуючи проросійську діяльність частини українців, згадує про учасників Київського Клубу російських націоналістів. Автор акцентує увагу на їхньому впливі на Столипіна та появу циркуляру від 20 січня 1910 р., який був чи не єдиним документом початку XX ст. фактично прямої репресивної, щодо українського руху в його легальних формах, дії.

Ще до недавнього часу український історик, а тепер представник російських наукових кіл, І. В. Омелянчук [11] в своєму дослідженні про чорносотенний рух в Російській імперії, помилково зараховуючи низку організацій до чорносотенних, все ж залучив масив друкованих та архівних матеріалів, частково виокремивши «українське питання» в їх ідеях.

Російська історіографія активно залучилась до дослідження російського консерватизму XX ст., інколи включаючи в предмет свого вивчення російські націоналістичні організації. Власне монографія історика Д. А. Коцюбинського [7] присвячена ідейному станов-

ленню російського націоналізму крізь призму діяльності Всеросійського національного союзу. Автор торкається й проблем ставлення націоналістів до питань іногородців. Монографія насичена джерелами з російських архівів, що проливають світло на певні концептуальні засади російського націоналізму.

Дослідниця І. В. Міхутіна у своїй книзі про становлення українського ідейно-політичного руху [9], аналізує позиції загальноросійських партій в «українському питанні».

Інша монографія колективу російських науковців [13] про проблеми генезису ідей російського націоналізму та патріотизму з кінця XVIII ст. до 1917 р. хоч і не містить інформації про «українське питання», але насичена матеріалом про суміжні питанням в ідеях ідеологів російського націоналізму.

Історіографічний аналіз засвідчує, що сучасна українська історична наука прохолодно ставиться до вивчення російського націоналізму на українських землях. Все ж вважаємо, що безперечно актуальність таких досліджень вимагає пильної уваги.

Метою даної статті є виокремлення та аналіз складових елементів «українського питання» в ідеях російських націоналістів, які діяли на українських землях.

Українські землі в складі Російської імперії ще з XIX ст. унаслідували низку невирішених питань, які проявились в національному дискурсі на початку XX ст. Тоді, поряд з наростанням революційного руху, серйозна загроза самодержавству проявилась в національному русі, в тому числі українському, який почав вимагати культурної та політичної автономії. Незважаючи на певні зрушення у владних колах з початком революції в Російській імперії в сторону лібералізації режиму, принципи роботи на окраїнах залишались незмінними. Основою цих принципів залишився ідеологічний постулат, який проголошував українські землі «істинно російським краєм». Концептуальний зв'язок самодержавства з принципами російського націоналізму зумовив розуміння останнім національних рухів як дії проти панування російської нації. А вже відчутною стала загроза краху «великої російської нації» (*Даний термін ввів та розвинув російський історик А. Міллер. Див.: А. Міллер. «Український вопрос» в политике властей и русаком общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000*), яка містила претензії росіян на панівне становище в об'єднанні з «малоросами та білоросами» в єдину російську чи загальноросійську націю.

Члени Київського Клубу російських націоналістів вважали, що «Південно-Західний край є істинний і чисто російський край». А «російський народ існує лише один. Ніякого малоросійського чи «українсько-руського (українсько-руського)» народу нема, а є лише південно-російська гілка єдиного Російського народу» [20, с. 1–2]. Поряд з тим, українофільський рух розцінювався націоналістами як «явище в такій же мірі шкідливе, як і безпідставне». «Союз російського народу», радикальне крило російського націоналізму, в російській нації бачив усі східнослов'янські народи. Так, в статуті цієї організації проголошувалось: «Союз не робить розрізнення між великоросами, білоросами та малоросами» [23]. Київський Союз російського народу в своєму статуті вказував, що основним завданням організації є «сприяти об'єднанню всіх російських людей, усіх прошарків та станів, для мирної спільної боротьби для блага вітчизни» [22].

В одному із пунктів розшифровується поняття російської народності, під яким «Союз розуміє все корінне російське населення в особі трьох племен її складових: великоросів, малоросів та білоросів» [22].

Варто зазначити, що у своїх працях праві частіше використовували термін «народність», лише деякі використовували категорію «нація». Саме народність визнавалась правими однією з основ Росії. Це підкреслює історик І. Омелянчук, пишучи, що предикатом суб'єкта «народність» в працях російських націоналістів було слово «національний», а не «народний», що свідчило про явне змішування дефініцій [11, с. 403]. Ми погоджуємось з думкою історика, що в основному праві під терміном «народність» все ж розуміли націю, але не як політичну чи етнічну спільність, а як культурно-конфесійне об'єднання з відкритими кордонами [11, с. 403]. Так представник «Російського зібрання» генерал М. М. Бородин народність трактував одночасно і як націоналізм, і як національність [21, с. 30].

Відстоюючи «єдину та неподільну» «Росію для росіян», праві все ж лишали за іногородцями право на збереження національної самобутності та деяке самоуправління. «Ми бажаємо культурного національного розвитку іногородців, які знаходяться під російською державою, але при збереженні російських державних інтересів, які їм, іногородцям, ще більш необхідні, ніж нам, росіянам» [7, с. 238]. Але якщо це й допускалось, то не більшістю, і точно не підтримувалась думка про вплив іногородців на державну політику та прийняття політичних рішень. Поряд з тим, українців взагалі не зараховували до іногородців, вважаючи їх частиною одного російського народу, тому про хоч якісь права на самостійність мови йти не могло. Натомість українську інтелігенцію, яка на початку ХХ ст. почала входити в політичний простір, вважали «маніакальними» «мазепинцями» чи «українофілами». Та посилення українського національного руху змусило правих з усією серйозністю ставитись до так званого «малоросійського сепаратизму». Ще в 1904 р. С. Ф. Шапов стверджував, що «в Малоросії культурна боротьба закінчена на користь Російського елементу» [11, с. 415]. А. С. Вязигін, виступаючи на І Всеросійському з'їзді Російського зібрання, заявив: «... в Слобідській Україні нема сепаратизму, і що окремі голоси, які часом звучать в такому напрямі, не можна вважати за голос усієї області. Ні, давній половецьких степ не думає і не бажає відокремлення» [11, с. 416].

Та вже згодом російська адміністрація та проросійські сили зрозуміють масштаби українського руху, адже в зв'язку з наростанням визвольного громадського руху в Росії, підсиленого невдачами Росії у війні з Японією 1904–05 рр., уряд змушений був іти на поступки вимогам щодо політичних і соціальних реформ у державі. В цей період українці теж все послідовніше починають домагатися ліквідації обмежень українського слова та відкриття українських шкіл. Вже в грудні 1904 р. Комітет міністрів на чолі з С. Ю. Вітте провів перше засідання з питання відміни заборони на видання книг українською мовою [2, с. 212]. У лютому 1905 р. відбулось друге і кінцеве обговорення. Установи, які консультували уряд, рішуче хвалили зняття всіх заборон з українського друку, а Київський та Харківський університети незмінно вимагали дозволу перекладу Біблії, про що писав у своїх мемуарах О. Г. Лотоцький [8, с. 365–377].

25 лютого 1905 р. Микола II висловив повну згоду з постановою Комітету міністрів. Таким чином, було нарешті знято заборону 1863 р. у формі Валуєвського циркуляру. Через орфографічні дискусії публікація української Біблії дещо затягнулась. Перше Євангеліє українською мовою (Євангеліє від Матвія) побачило світ в червні 1906 р. [2, с. 220]. Все ж гоніння на українську мову, незважаючи на визнання за нею статусу літературної, на цьому не припинились.

Незважаючи на всі недоліки російського парламентаризму, він все-таки сприяв певній партійній консолідації українських сил, поставивши проблеми пригнобленої української нації на розгляд загальноросійського органу. Українська політична активність проявилась заснуванням українських парламентських фракцій у першій та другій Державних думах. Українська фракція розробляла Декларацію про автономію України, яку М. Грушевський виклав у статті «Наші вимоги». Зокрема, українські депутати вимагали вирішення проблем національних прав українців у контексті перебудови всієї держави на принципах рівності народностей, областей і національно-територіальної автономії, вважаючи їх складовою загальноросійських проблем. Не поділяючи народності на «зрілі» й «незрілі», українці вимагали під час вирішення національних справ виходити «з реального стану речей, із реальних потреб населення, а не з історичних фактів і довідок» [3, с. 271].

В роботі українців в III Державній Думі звертає на себе увагу законопроект 37 депутатів (1908 р.) «про мову викладання у початкових школах місцевостях з малоросійським населенням». Можемо вважати цей хід продовженням лобювання українського питання, початого перекладом на українську мову Біблії. Заява депутатів була внесена на розгляд 29 березня 1908 р. разом з пояснювальною запискою до пропозицій. Ми докладно розглянемо ці обидва документи, вміщені у фондах Російського державного історичного архіву та введені в науковий обіг істориком Р. Вільпіус [1, с. 356], щоб далі розуміти апеляцію російських націоналістів.

Основні положення законопроекту були викладені у чотирьох пунктах. Перший пункт вказує початок дії законопроекту – з початком 1908/9 навчального року, межі дії – в місцевостях з малоросійським населенням та об'єкт, на який будуть спрямовані дії – початкова школа. Далі в пункті другому підкреслювалося, що російська мова залишається обов'язковою для вивчення. Третій пункт – про застосування в початкових школах інструкцій, пристосованих до понять та умов життя й побуту місцевого населення. Останній, четвертий, пункт фактично скасовує всі попередні узаконення в цьому питанні [12, с. 332].

У пояснювальній записці до законопроекту чітко аргументувались причини введення рідної мови на українських землях. Серед усього масиву тексту виділимо ключові. 1) Апеляція до неграмотності малоросів, у порівнянні з великоросами. Натомість автори зауважують, що «колись український народ дивував іноземців своєю високою культурністю». На підтвердження думки наводилась низка уривків з різних джерел XVII–XVIII ст., а «головною причиною настільки вражаючого занепаду просвіти серед малоруського населення була відірваність тут школи від народу». Тобто, використання російської, а не живої та розмовної, мови в школах впливало на загальний рівень грамотності населення. 2) Навчання

нерідною мовою, далі зауважували автори, ускладнює й затримує загальний розвиток учнів. «Отримання знань мовою малозрозумілою призводить до чисто механічного їх засвоєння з малою участю розуму, міркувань, логіки...», як наслідок – «відсутність любові до знань, слабкий розвиток грамотності, рецидивізм безграмотності». 3) Неналежне вирішення питання народної освіти, найгіршим чином відображається на економічному розвитку народу. Причину такого стану речей депутати вбачали у відсутності книг з сільського господарства та медицини українською, народною мовою. Адже у переважній більшості селяни-українці відмовлялися від книг, написаних незрозумілою, російською мовою. Низький культурний розвиток призводить до «низького розвитку його сільськогосподарської та промислової культури». 4) «Перепони для природного духовного розвитку малоруських школярів» будуть ліквідовані за умови введення їх рідної мови в школах, що також дасть можливість для більш ґрунтовного вивчення російської, державної мови, через пояснення її особливостей вже звичною для українця мовою. 5) Здавалось би, найбільш вигіршаний хід був в констатації вже існуючих здобутків в «українському питанні». Автори записки звернули увагу та наполегливо рекомендували Відомству народного просвітництва піти шляхом Святійшого Синоду у вирішенні даного питання, «який ввів використання малоруської мови в школах малоруського району» (1904 року за клопотанням подільського духовенства на чолі з єпископом-українофілом Парфенієм (Левицьким) Синод прийняв постанову, «яка дозволяла усі домагання подільського духовенства щодо мови навчання в початковій школі та заведення українознавства в церковно-учительських школах та в семінарії». Див.: Лотоцький О. *Сторінки минулого. У 3-х тт.* – Варшава, 1932. – 289 с.; Т.1. – Т.1. – Варшава, 1933. – С.239), «коли ним визнано необхідним видати малоруською мовою слово Боже, з метою істинного сприяння духовним інтересам місцевого населення» [10, с. 333–342].

На такий хід української фракції одразу відреагували російські націоналісти Києва, які видали резолюцію, прийняту загальними зборами членів Клубу російських націоналістів 12 травня 1908 р. Резолюція наглядно демонструє характер відносин російського та українського національних проектів. Тому нижче ми також докладно розглянемо й цей документ.

Російські націоналісти одразу починають свою критику в душі теорії триєдиної російської народності, спростовуючи 2-й пункт українського законопроекту про російську мову, як державну. Вони стверджували, що держаною ця мова є для поляків, німців, вірменів та інших іногородців, але для «малоросів» та «білоросів» російська мова не лише державна, але й «рідна, близька дещо менше, ніж для великоросів». Поділивши історію формування російської мови на три періоди, націоналісти писали, що в XVIII – XIX ст. відбулось злиття західноросійської мови зі східноросійською та утворено одну загальноросійську мову, що стало результатом політичного об'єднання Малоросії з Московським царством. Незважаючи на те, що великоросійське наріччя (переважно московський говір) отримало гору в утворенні нової мови, ця мова увібрала в себе «немало стихій з малоруських та білоруських говорів». «Лише одиниці та невеликі партійні гуртки спростовують вірність цього погляду, який

спирається на історію та свідомість всього російського народу». Стосовно української мови, про викладання якою клопотали українські депутати, писалось, що вона «була створена в останні десятиліття галицькими українофілами, з Грушевським на чолі». Думку про те, що «жителі південно-російських сіл зовсім не розуміють цієї потворної мови» розвивали в руслі концепту штучності української мови, як «польської домішки, яка проникла в малоросійські говори під час багатовікового підкорення Малоросії та Південно-Західного краю політичній першості Польщі, і не лише за духом, але й за словником, фразеологією і синтаксисом стоїть ближче до мови польської, ніж до російської». До того ж, існував страх звести нанівець обов'язкове вивчення загальноросійської мови, у разі реалізації першої вимоги українських депутатів, про викладання рідною, «тобто малоросійською», мовою. Твердження про гальмування росту освіти в народному середовищі через викладання російською мовою, націоналісти спростовували тезою про непопулярність книг та газет «робленою книжною «українською» мовою» не лише серед селян, але й серед інтелігенції через її незрозумілість. Умова, за якої російська мова викладання просто необхідна в початковій школі – повноцінне влиття в ринок праці, що неможливо через «незвичність зі шкільного віку до російської мови». В результаті, основна думка зводилась до того, що за ініціативою 37ми депутатів криються політичні, а не педагогічні цілі, сепаратизм, «мрії про «самостійну» Україну» та що будь-які поступки в українському питанні, в кінцевому рахунку, зіграють на руку полякам [15].

Не зважаючи на те, що ні слова в цьому проекті не було сказано про запровадження української мови і предметів українознавства в учительських семінаріях і вищих школах, він зазнав невдачі. У 1909 р. законопроект про українську школу був переданий до комісії з народної освіти для остаточного висновку як складова частина загальної законопроекту про початкову школу. Більшістю голосів, з невеликою перевагою, він був відхилений. Думська комісія виключила український народ з числа іногородців, яким була дозволена національна школа, хоча б навіть у недосконалії формі. Таке право отримали латиші, литовці, німці, поляки, естонці, грузини, вірмени, чехи, татари [17, с. 18–19].

Далі російські націоналісти активніше взялися загальнороздатову справу. У 1910 р. був винайдений спеціальний термін – «мазепинський рух» [5]. Вже 17 листопада 1911 р. проросійська громадськість Києва мала змогу заслухати доповідь про походження та сутність українофільства, яку було видано окремою публікацією [14]. Розпочавши її проблематикою російської діалектології, підкреслено триєдність російської літературної мови, яку утворюють три головні групи наріч та говорів: великоруська, малоруська та білоруська, автор всіляко доводить неприродність українофільства, його чужість російській національній ідеї. Витоки українофільства, на думку доповідача, походять з 20-х років XIX ст. і пов'язані з уманським гуртком польської молоді, учасники якого вбачали в українському народі окрему гілку польського. Наступним етапом розвитку мазепинства стало Кирило-Мефодіївське братство, в якому також спостерігався сильний вплив Польщі. В результаті, українофільство знайшло підтримку в Австрії, яка таким чином хотіла розширити власну територію.

Висновок доповідача полягає в тому, що «мазепинство» – явище, яке не має історичних коренів в Малоросії і було принесене туди іншими державами з метою її приєднання [14, с. 57–58].

Така ж ідея звучала в промовах та публікаціях й інших членів ККРН. А. І. Савенко стверджував, що «мазепинці тягнуть нас під владу Габсбургів, тобто в польсько-німецьке ярмо, в страшне рабство» [7, с. 298]. В. В. Шульгін характеризував українських рух як «явну, безсумнівну, державну зраду, яка мріє про те, щоб продати російські землі австрійській короні за ціну «автономії»...». Також В. В. Шульгін підтримував думку про необхідність розрізнення етнографічного націоналізму від націоналізму сепаратистського, автором якої був учасник ККРН Т. В. Локоть [18, с. 136]. «Невже можна вірити тому, що люди, які застерігають проти мазепинства, переслідують так зване «етнографічне українофільство»? ...ми не лише не посягаємо на малоросійський говір, побутові історичні особливості та принаду української поезії, а ми охороняємо її та леліємо... Нам огидно чути й читати, як професор Грушевський і компанія ламають і псуують чудове народне наріччя... Ми в цьому сенсі більші українофіли, ніж панове мазепинство» [7, с. 304].

Не дивно, що безпосереднім приводом до видання Столипінського циркуляру послужила складена С. Щоголевым не без впливу діячів «Київського клубу російських націоналістів» наприкінці грудня 1909 р. і відвезена на початку січня 1910 р. у Петербург київським губернатором О. Гірсом доповідна записка «О польских и малорусских просветительных обществах» [16]. Історик О. Реєнт звертає увагу, що столипінський циркуляр від 20 січня 1910 р. був чи не єдиним документом (такою собі «білою вороною») початку ХХ ст. фактично прямої репресивної щодо українського руху в його легальних формах дії [16]. Адже він не тільки значно ускладнив реєстрацію нових українських товариств, майже нанівець звівши саму цю можливість, але й призвів, у порядку перегляду діяльності вже раніше зареєстрованих, до закриття частини з них. Одним із найбільш дошкульних для українського руху безпосереднім наслідком було закриття «назавжди» 8 квітня 1910 р. потужної та впливової київської «Просвіти».

«Протягом 1911 р. малоруська інтелігенція, натхненна сепаратистськими ідеями з-за кордону, досягла великих успіхів в сенсі пропаганди неправдивого вчення про походження України, яке проповідують такі історики, як Грушевський» [24, арк. 44], – доносив Київський губернатор. Обґрунтувавши єдність української нації історичними аргументами, М. Грушевський виступив проти існування «єдиної російської нації». Логічно, що це тривожило як владу, так і провладні націоналістичні сили.

У 1914 році Департамент поліції визнав Грушевського «одним з головних вождів мазепинського руху» і рекомендував генерал-губернатору Ф. Ф. Трепову (російський державний діяч, у 1908–1914 – київський, подільський і волинський генерал-губернатор) розглянути питання про «необхідне адміністративне вислання його з меж Південно-Західного краю».

Згодом М. Грушевський, відбуваючи заслання в Казані (*Спочатку Грушевського хотіли відправити до Томська, але після низки заступницьких листів, його направили 19 лютого 1915 в Сибірськ. 5 квітня 1915 Грушевський за порадою свого брата звернувся з листом до президента*

Академії наук з проханням про скасування «наглядового» режиму. Заслання не було скасовано, однак Грушевського наприкінці вересня перевели в один з університетських центрів країни – Казань (за матеріалами переписки), писатиме В. Вернадському про неясність своїх справ, роздумуючи, за чий клопотанням він опинився в такій ситуації. Історик та громадський діяч припускав два варіанти, серед яких – вплив А. Савенка та інших російських націоналістів Києва на місцеву владу [19, с. 234]. Така думка виникла неспроста, адже російські націоналісти активно закликали владу діяти жорсткіше з українським національним рухом: «Російській владі пора застосувати заходи, щоб загасити це полум'я, поки воно не перетворилося в грандіозну пожежу» [7, с. 306].

У своїй пропаганді практики російського націоналізму намагались протиставити український народ та українську політичну еліту, наголошуючи на відсутності підтримки останньої ні в зрусифікованих містах, ні в селах, де селяни продовжували вважати себе «малоросами». Робилось це з однією метою – збереження «малоросійського» простору в межах російського проекту. Так зване «мазепинство», на думку ідеологів ряду російських організацій, все ж могло відштовхнути частину «малоросійського» населення від загальноросійської ідеї, те населення, яке в певний час усвідомить себе самостійним українським народом. «Коли в саме тіло єдиного російського народу заб'ють клин, коли це тіло розщеплять на дві частини й кинуть один проти одного, – ...тоді перед нами повстане серйозна і страшна реальна загроза для цілісності й величчя Російської Імперії» [7, с. 297], – з трибуни говорив російський націоналіст, українець за походженням, А. Савенко. Згодом він з острахом продовжував свою думку: «Мазепинці добре знають, що якщо у всезагальну свідомість увійде уявлення про малоросів як про зовсім самостійний народ, то все інше доробить неминуча історична еволюція» [6].

Врешті-решт, позиція російських націоналістів стосовно «українського питання» залишалась незмінною протягом усього періоду їх діяльності на території України. Російський націоналізм на українських землях полягав у постійній боротьбі за маси, яка сильно загострилась із становленням українського національного проекту. Адже розвиток останнього фактично унеможлилював існування власне російського проекту нації.

Список використаних джерел

1. Вильпиус Р. Украинский язык и школьное обучение в позднеимперский период / Пер. с нем. Э. Каплуновской // *Ab Imperio*. – 2005. – №2. – С.356.
2. Вильпиус Р. Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии (1860–1906) / Пер. с нем. Э. Каплуновской // *Ab Imperio*. – 2005. – №2. – С.220.
3. Грушевський М. Наши требования // *Украинский вестник*. – 1906. – №4. – С.271.
4. Даний термін ввів та розвинув російський історик А. Міллер. Див.: А. Міллер. «Украинский вопрос» в политике властей и русаком общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000.
5. Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии // «Украинская» болезнь русской нации. – М., 2004. – С.105–174.
6. Киевлянин. – Киев. – 1912. – 8 янв.
7. Коцюбинський Д. А. Русский национализм в начале XX столетия: Рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 528 с.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого. У 3-х тт. – Варшава, 1932. – 289 с.; Т.2. – Варшава, 1934. – Т.3. – С.365–377.

9. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / Михутина. – М., 2003. – 287 с.

10. Объяснительная записка к предложению 37 членов Государственной Думы о пользовании малорусским языком в начальных школах местностей с малорусским населением (Российский государственный исторический архив (далее – РГИА). – Ф.1276. – Оп.4. – Д.701. – Л.28–30 об.) // Вильпиус Р. Украинский язык и школьное обучение в позднеймперский период / Пер. с нем. Э. Каплуновской // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.333–342.

11. Омелянчук И. В. Черносотенное движение в Российской империи (1901–1914): Монография. – К.: МАУП, 2007. – 744 с.

12. О языке преподавания в начальных школах местностей с малорусским населением (РГИА. – Ф.1276. – Оп.4. – Д.701. – Л.28–30 об.) // Вильпиус Р. Украинский язык и школьное обучение в позднеймперский период / Пер. с нем. Э. Каплуновской // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.332.

13. Патриотизм и национализм как факторы российской истории (конец XVIII в. – 1991 г.). Коллективная монография / Отв. ред. В. В. Журавлев. – М.: Политическая энциклопедия, 2015. – 783 с.

14. Происхождение и сущность украинофильства. – К., 1911. – 58 с.

15. Резолюция «Клуба русских националистов» (в Киеве) по поводу проекта преподавания в школах Малороссии на «украинском» языке, принятая общинным собранием членов клуба 12 мая 1908 г. (РГИА. – Ф.1276. – Оп.4. – Д.701. – Л.28–30 об.) // Вильпиус Р. Украинский язык и школьное обучение в позднеймперский период / Пер. с нем. Э. Каплуновской // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.356–366.

16. Реєнт О. П. Український національний рух у Російській імперії та політика державної влади з «українського питання» в модерну добу / О. П. Реєнт // Інтелекція і влада. – 2012. – Вип.25. – С.83–124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_25_11

17. Садовский В. Украинский вопрос в третьей Думе // Украинская жизнь. – 1912. – №5. – С.18–19.

18. Сборник клуба русских националистов. – Вып.4–5. – С.136.

19. «У нас завязалась связь надолго ...» (Из переписки М. С. Грушевского с В. И. Вернадским) // Харківський історіографічний збірник. – 2013. – Вип.12. – С.234.

20. Устав Клуба русских националистов в Киеве. – К.: Тип. «С. В. Кульженко», 1912.

21. Хорсов П. Праздник русского самосознания (Открытие Харьковского отдела «Русского Собрания») // Мирный труд. – 1904. – №1 (отдел второй).

22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.442. – Оп.636. – Спр.647, ч. V, Устав общества «Киевский Союз русского народа». – Арк.344.

23. Там само. – Оп.636. – Спр.647, ч.2, Устав общества «Союз русского народа». – Арк.144.

24. Там само. – Оп.861. – Спр.259.

References

1. Vil'pius R. Ukrainskij jazyk i shkol'noe obuchenie v pozdneimperskij period / Per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.356.

2. Vil'pius R. Jazykovaja politika v Rossijskoj imperii i ukrainiskij perevod Biblii (1860–1906) / Per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.220.

3. Grushevs'kij M. Nashi trebovanija // Ukrainiskij vestnik. – 1906. – №4. – С.271.

4. Danyj termin vviv ta rozvynuv rosij's'kyj istoryk A. Miller. Div.: A. Miller. «Ukrainiskij vopros» v politike vlastej i rusakom obshhestvennom mnenii (vtoraja polovina XIX v.). – SPb., 2000.

5. Zapiska ob ukrainskom dvizhenii za 1914–1916 gody s kratkim ocherkom istorii jetogo dvizhenija kak separatistko–revoljucionnogo techenija sredi naselenija Malorossii // «Ukrainskaja» bolez'n' russkoj nacii. – М., 2004. – С.105–174.

6. Kievljanin. – Kiev. – 1912. – 8 janv.

7. Kocjubins'kij D. A. Russkij nacionalizm v nachale HH stoletija: Rozhdenie i gibel' ideologii Vserossijskogo nacional'nogo sojuza. – М.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN), 2001. – 528 s.

8. Lotoc'kij O. Storkny mynulo. U 3–h tt. – Varshava, 1932. – 289 s.; T.2. – Varshava, 1934. – T.3. – С.365–377.

9. Mihutina I. V. Ukrainiskij vopros v Rossii (konec XIX – nachalo XX veka) / Mihutina. – М., 2003. – 287 s.

10. Ob#jasnitel'naja zapiska k predlozheniju 37 chlenov Gosudarstvennoj Dumi o pol'zovanii malorusskim jazykom v

nachal'nyh shkolah mestnostej s malorusskim naseleniem (Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (dal'she – RGIА). – F.1276. – Op.4. – D.701. – L.28–30 ob.) // Vil'pius R. Ukrainiskij jazyk i shkol'noe obuchenie v pozdneimperskij period / Per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.333–342.

11. Omel'jančuk I. V. Chernosotennoe dvizhenie v Rossijskoj imperii (1901–1914): Monografija. – К.: МАУП, 2007. – 744 s.

12. O jazyke prepodavanija v nachal'nyj shkolah mestnostej s malorusskim naseleniem (RGIА. – F.1276. – Op.4. – D.701. – L.28–30 ob.) // Vil'pius R. Ukrainiskij jazyk i shkol'noe obuchenie v pozdneimperskij period / Per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.332.

13. Patriotizm i nacionalizm kak faktory rossijskoj istorii (konec XVIII v. – 1991 g.). Kollektivnaja monografija / Отв. ред. V. V. Zhuravlev. – М.: Politicheskaja jenciklopedija, 2015. – 783 s.

14. Proishozhdenie i sushhno'st' ukrainofil'stva. – К., 1911. – 58 s.

15. Rezoljucija «Kluba rus'kih nacionalistov» (v Kieve) po povodu proekta prepodavanija v shkolah Malorossii na «ukrainskom» jazyke, prinjataja obshhin sobranijem chlenov kluba 12 maja 1908 g. (RGIА. – F.1276. – Op.4. – D.701. – L.28–30 ob.) // Vil'pius R. Ukrainiskij jazyk i shkol'noe obuchenie v pozdneimperskij period / Per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Ab Imperio. – 2005. – №2. – С.356–366.

16. Rejent O. P. Ukrai'ns'kyj nacional'nyj ruh u Rosijs'kij imperii' ta polityka derzhavnoi' vlady z «ukrai'ns'kogo pytannja» v modernu dobu / O. P. Rejent // Inteligencija i vlada. – 2012. – Vyp.25. – С.83–124. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_25_11

17. Садовский В. Украинский вопрос в третьей Думе // Украинская жизнь. – 1912. – №5. – С.18–19.

18. Sbornik kluba rus'kih nacionalistov. – Vyp.4–5. – С.136.

19. «U nas zavjazalas' svjaz' nadolgo ...» (Iz perepiski M. S. Grushevskogo s V. I. Vernadskim) // Harkivs'kyj istoriografichnyj zbirnyk. – 2013. – Vip.12. – С.234.

20. Ustav Kluba russkikh nacionalistov v Kieve. – К.: Тип. «S. V. Kul'zhenko», 1912.

21. Horsov P. Prazdnik russkogo samosoznanija (Otkrytie Har'kovskogo otdela «Russkogo Sobranija») // Mirmyj trud. – 1904. – №1 (otdel vtoroj).

22. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny, m. Kyi'v. – F.442. – Op.636. – Spr.647, ch. V, Ustav obshhestva «Kievskij Sojuz russkogo naroda». – Ark.344.

23. Tam samo. – Op.636. – Spr.647, ch.2, Ustav obshhestva «Sojuz russkogo naroda». – Ark.144.

24. Там само. – Оп.861. – Спр.259.

Obersht O. M., graduate student of the Department of History of Ukraine, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), obersht.ia@gmail.com

«Ukrainian question» in the ideas of Russian nationalists in the early twentieth century

This article is intended to update the study of the Russian nationalist movement in Ukraine, by singling out «Ukrainian question» in its concepts and practices. By publishing notes the Ukrainian and Russian struggle around the issue of language teaching in primary schools, which aggravated during the Third State Duma. A light on the relationship of Russian and Ukrainian national project sheds the Kyiv Club of Russian nationalists resolution from May 12, 1908, as a response to the «laws of 37 Deputies». The article analyzes the concept of «mazepynstva» imposed to preserve «malorossiyskij» space within the Russian project.

Keywords: Russian nationalism, «mazepynstvo», «laws of 37 Deputies», «Ukrainian question», Ukrainophilism.

Обершт О. Н., аспирант кафедры истории Украины, Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича (Украина, Черновцы), obersht.ia@gmail.com

«Украинский вопрос» в идеях русских националистов в начале XX в.

Данная статья призвана актуализировать изучение русского националистического движения на территории Украины, путем выделения «украинского вопроса» в его концепциях и практике. Автор публикации обращает внимание на украинско–русскую борьбу вокруг проблемы языка преподавания в начальных школах, которая обострилась во время работы III Государственной Думы. Свет на характер отношений российского и украинского национальных проектов проливает резолюция Клуба русских националистов г. Киева от 12 мая 1908, как реакция на «законопроекты 37ми депутатов». В статье проанализировано понятие «мазепинства», введенного для сохранения «малороссийского» пространства в пределах российского проекта.

Ключевые слова: русский национализм, «мазепинство», «законопроект 37ми депутатов», «украинский вопрос», украинофильство.

* * *

УДК 502.13:(477)(091)

Дрозд П. Ю.,
асистент кафедри фізіології, біохімії рослин
та біоенергетики, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Україна, Київ), drozd_p@i.ua

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
Є. М. ЛАВРЕНКА (1900–1987 РР.)
В УКРАЇНСЬКОМУ КОМІТЕТІ ОХОРОНИ
ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ТА ПРИРОДИ**

На основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу досліджено науково-організаційну діяльність Є. М. Лавренка (1900–1987 рр.) в Українському комітеті охорони пам'яток культури та природи (УКОПКП). Встановлено, що працюючи в УКОПКП та на посаді інспектора Харківської крайової комісії охорони пам'ятників культури і природи, Є. М. Лавренко одним з перших на теренах СРСР розпочав фахову діяльність з охорони природи: розгорнув активну роботу з організації нових і збереження існуючих заповідників, систематизував списки цінних територій України, склав карти заповідних територій Степової зони, що стрияло збереженню біорізноманіття країни та розвитку вітчизняної природоохоронної справи. У цей період ученим опубліковано більше 20 наукових робіт, присвячених становішчу охорони природи в країні, а також інвентаризації та заповіданню цінних степів, лісів, боліт, місць зростання рідкісних рослин.

Ключові слова: Є. М. Лавренко, Український комітет охорони пам'яток культури та природи, охорона природи, заповідники, цінні території, геоботаніка.

Є. М. Лавренко (1900–1987) – талановитий український та радянський геоботанік, який віддав багато сил вивченню степової рослинності. Особливо великі його заслуги у вивченні структури рослинного покриву, у галузі теорії ботаніко-географічного районування, картографування рослинності та її класифікації, історії флори і рослинності та ін. Разом з тим, Є. М. Лавренко зробив вагомий внесок у справу охорони природи України та СРСР, брав активну участь у створенні заповідних ділянок, ставши одним із перших учених країни, котрі ґрунтовно займалися цим питанням. Учений тривалий час працював в Українському комітеті охорони пам'яток культури та природи (УКОПКП), що досі залишається маловідомою сторінкою його творчого шляху.

У наукових та науково-публіцистичних працях, які присвячені біографії Є. М. Лавренка (В. Д. Александрова [1], З. М. Крамишева [2], Р. В. Камелін [3]), а також довідникових виданнях [4] діяльність ученого в УКОПКП не зазначається, лише побіжно згадується факт перебування ученого на посаді інспектора Харківської крайової комісії охорони пам'ятників культури і природи без аналізу його роботи в організації. Єдина праця, де згадується членство Є. М. Лавренка в УКОПКП і подано окремі фрагментарні відомості про його успіхи, це робота природоохоронця В. Є. Борейка [5]. Отже, аналіз історіографічних напрацювань попередників вказує на ту обставину, що діяльність видатного вченого Є. М. Лавренка у УКОПКП усе ще потребує додаткових дослідницьких зусиль.

Метою статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу дослідити науково-організаційну діяльність Є. М. Лавренка (1900–1987 рр.) в УКОПКП та виявити її вплив на розвиток природоохоронної справи в Україні та СРСР у 20–80-х рр. XX ст.

Є. М. Лавренко народився 23 лютого 1900 р. в м. Чугуєві Харківської губернії в сім'ї ветеринарного лікаря. Його батько добре знав місцеву флору і фауну, був членом Харківського товариства любителів природи, залучав сина до екскурсій природою і першим навчав

ботаніці [2, с. 49]. У 1918 р. Є. М. Лавренко закінчив Харківську гімназію і вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, де його вчителями були професори В. І. Талієв, автор підручників з ботаніки та визначників рослин Європейської частини СРСР, і В. М. Арнольдї, автор першого російського підручника з альгології.

Під час навчання Є. М. Лавренко вступив до відомої природоохоронної організації – Харківського товариства любителів природи (ХТЛП), створеного й очолюваного піонером охорони природи В. І. Талієвим. Саме вчитель залучив молодого Є. М. Лавренка до природоохоронної справи, сприяв публікації першої статті 17-річного студента «К флоре Харьковського уезда» (1918 р.) «Бюллетене Харьковського общества любителей природы» [4, с. 9], здійснив з ним кілька екскурсій на крейдяні відслонення р. Дінця, залучив до визначення гербарних зборів експедиції з вивчення рослинності Харківського губерньського земства [2, с. 49].

З перших років трудової діяльності на посаді консерватора Гербарію Харківського ботанічного саду (1921 р.), під час навчання в аспірантурі науково-дослідної кафедри ботаніки при Харківському інституті народної освіти (1922 р.), працюючи на посаді завідувача Гербарію Харківського ботанічного саду (1926 р.), завідувача Гербарію та Відділу геоботаніки Українського інституту прикладної ботаніки (1928 р.), завідувача Секції геоботаніки Українського інституту агрогрунтознавства (1930 р.), Є. М. Лавренко незмінно приділяв велику увагу природоохоронним питанням.

З 1926 р. до грудня 1929 р. Є. М. Лавренко очолював Харківську крайову комісію охорони пам'ятників культури та природи (ХККОПКП) [4, с. 3]. Ці комісії – державно-громадські міжвідомчі органи охорони пам'яток при крайових інспектурах охорони пам'ятників культури та природи, функціонували в УСРР в 1920–30-х рр. XX ст. Склалися з представників виконавчої влади, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, архівів, музеїв, наукових та краєзнавчих товариств, партійних, комсомольських і профспілкових органів. Комісії виконували дорадчо-консультативні та координаційні функції з метою забезпечення охорони пам'яток відповідно до затвердженого Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (ВУЦВК) та Радою Народних Комісарів (РНК) УСРР «Положення про охорону пам'ятників культури і природи» (1926 р.).

З архівних джерел можна зробити висновок, що в УКОПКП, який відомчо підпорядковувався Укрнауці Народного комісаріату освіти (НКО, Наркомат освіти), було організовано чотири інспектури: Київська (у 1926–1929 рр. очолював М. В. Шерлемань, з 1929 р. – Ю. Д. Клеопов), Харківська (найбільш широкомасштабна, у 1926–1929 рр. очільником був Є. М. Лавренко, у 1929 р. – Н. О. Шостенко, з 1930 р. – М. С. Шалит), Одеська (керував О. О. Браунер) та Дніпропетровська (очолював професор М. І. Акимов). Оскільки ХККОПКП безпосередньо підпорядковувалася УКОПКП, діяльність в останній Є. М. Лавренко розпочав паралельно з керівництвом крайовою інспектурою. Учений входив до Бюро УКОПКП, брав участь у його засіданнях, згодом головував на них за відсутності головного інспектора.

У 1926 р. за результатами експедиції від Наркомзему для вивчення природних умов та з'ясування господарчих

перспектив регіону Нижнього Дніпра, проведеної під керівництвом професора Г. Г. Махова, було підготовлено пояснювальну записку до проекту постанови РНК УСРР «Про утворення піскових заповідників у районі Дніпровського низу» за підписами завідувача науково-дослідної кафедри лісознавства професора Г. Висоцького, харківського інспектора охорони природи, геоботаніка експедиції Є. Лавренка, професора ґрунтознавства Г. Махова, завідувача Науково-дослідним інститутом географії та картографії професора Рудницького [6, арк. 116–129]. Ця ініціатива була підтримана Наркоматом освіти, завідувачем українськими науковими установами [6, арк. 44–45], складено кошторис на утримання піскових заповідників, складено проект Постанови РНК УСРР про затвердження штатів [6, арк. 46]. Дане питання розглядалося на засідання Відділу меліозему Наркомату земельних справ, де Є. М. Лавренко був присутній як представник Укрнауки НКО [6, арк. 88]. Того ж року Є. М. Лавренко складено список цілинних територій правобережної України (36 позицій) із зазначенням місця розташування та підпорядкування [6, арк. 16–17].

У 1927 р. на прохання Укрнауки (відповідний лист за підписами завідувача Укрнауки Яворського та головного інспектора з охорони природи професора О. С. Федоровського) Є. М. Лавренко як крайовим інспектором складено список усіх пам'яток природи «як існуючих, так і бажаних» за категоріями (пам'ятки геологічні, географічні комплексні, річки й джерела, ліси, видатні парки, окремі дерева, рибні місця тощо) [6, арк. 19].

Того ж року Є. М. Лавренко ініційовано звернення до Старобільського та Луганського окрвиконкомів, в межах округ яких розташовувалися ділянки степової цілини (Деркульська, Ново-Олескандрівська, Стрілецька, Лимарівська), з проханням об'єднати дані території і оголосити їх заповідником місцевого значення [6, арк. 34–36].

З 1927 р. Український комітет охорони пам'яток природи розпочав випуск спеціальних збірників «Охорона пам'яток природи на Україні», які виходили під редакцією О. С. Федоровського і Є. М. Лавренка [5, с. 48].

Визначну роль відіграв Є. М. Лавренко у збереженні заповідника Хомутовський степ. Для його збереження у 1926 р. цілину територію площею 500 дес. було передано Маріупольському музею краєзнавства під заповідник (протокол засідання Маріупольського окрвиконкому №24/48 від 24 липня 1926 р.), ще 612 дес. дозволялося використовувати на договірних умовах між музеєм і сільськогосподарським підвідділом ОкрЗУ для здачі під випас товариству тваринництва для виведення верхових донських коней та червоного німецького скота [7, арк. 30]. Листом №1749 від 11 січня 1927 р. Наркомат освіти зобов'язав Маріупольський окрвиконком звітувати УКОПКП про заходи щодо збереження пам'яток природи Хомутовський цілинний степ (Буденівський район) та «Кам'яні могили» (Люксембурзький район) [7, арк. 29]. Згодом, листом № оп/54 від 12 квітня 1928 р. до Маріупольського окрвиконкому (копія харківському крайовому інспектору охорони пам'яток природи) Наркомат просив вжити заходи щодо охорони зазначених пам'яток, конкретні пропозиції яких мав надати крайовий інспектор Є. М. Лавренко [7, арк. 30].

Однак на засіданні технаради Маріупольського ОЗВ від 6 липня 1928 р. було піднято питання про доцільність

існування заповідника Хомутовський степ і пропозиція організації на його території радгоспу [7, арк. 31].

Цей факт не було залишено поза увагою, у липні 1928 р. колектив Українського інституту прикладної ботаніки, де працювали провідні природоохоронці Є. М. Лавренко, О. А. Яната, Н. О. Шостенко, М. В. Котов та інші, звернувся до Наркома земельних справ (лист №1244 від 19 липня 1928 р.) із запереченням проти перетворення заповідника «Хомутовський степ» на радгосп [7, арк. 25]. Ініціативу установи підтримав Народний комісаріат освіти, який листом від 23 липня 1928 р. звернувся до Маріупольського окрвиконкому з проханням залишити Хомутовську цілину заповідником [7, арк. 26; 6, арк. 306]. Аналогічне звернення до місцевої виконавчої влади було надіслано і Є. М. Лавренко особисто як крайовим інспектором [8, арк. 84]. Підставою для збереження заповідної території була постанова ВУЦВК та РНК «Про пам'ятки культури та природи (зб. Наказів УСРР 1926 №32–33 арт. 259 §10). Важливість цієї природоохоронної території для сільськогосподарської науки була доведена геоботанічними дослідженнями Ю. Д. Клеопова, Є. М. Лавренка, а також експедицією дослідження ґрунтів, очолюваною О. П. Чефрановим. Ними наголошено, що Хомутовський степ – «єдина на території України цілина в межах розповсюдження надазівської та південної чорноземлі, що досить добре репрезентує ґрунтово-рослинний комплекс Надозівського району» [7, арк. 28, 28зв]. Є. М. Лавренко, О. П. Чефрановим та директором Маріупольського музею краєзнавства І. П. Коваленком проведено обстеження заповідника «Хомутовський степ» та складено відповідний акт, де сформульовано конкретні пропозиції щодо охорони та вивчення цілини.

Про принциповість Є. М. Лавренка в питаннях охорони природи можна зробити висновок з приватного листа директора Маріупольського музею краєзнавства І. П. Коваленка від 18 квітня 1930 р. до виконувача обов'язків інспектора охорони пам'яток природи М. О. Тихого, де йдеться про заплановану перевірку стану заповідника Хомутовський степ, який перебував у віданні музею. Автор листа зазначає: «Не знаєте ли Вы кто будет в комиссии? Вот, если бы был Лавренко как был краевой инспектор, то он сумел бы предостеречь об ошибках и катастрофических шагов комиссией» [9, арк. 62].

Контроль за збереження Хомутовського степу здійснював УКОПКП. На засіданні Бюро від 25 жовтня 1930 р. Є. М. Лавренко, який головував на зібранні за відсутності В. Аверіна, доповідав про стан згаданої цілини і результати його обстеження Міжвідомчою комісією 23–29 липня 1930 р., що знову ухвалила вважати дану територію заповідником всеукраїнського значення. На цьому ж засіданні розглядалося питання про дозвіл радгоспу «Атманай» випасу овець на острові Бірючому, знищення Одеським ЦРК мартинів та крячок, непридатних для споживання, про видання третього тому збірника «Матеріали по охороні пам'яток природи на Україні» та обрання виконувача обов'язків ученого секретаря комітету. З вищесказаного можна відтворити картину питань, якими займався УКОПКП і Є. М. Лавренко в його складі [10, арк. 11].

На засіданні Бюро УКОПКП від 26 листопада 1929 р. (протокол №17) за головування В. Г. Аверіна Є. М. Лавренко подав заяву про залишення ним посади крайового інспектора у зв'язку з перенавантаженням. Зі

свого боку вчений рекомендував на посаду Харківського інспектора охорони пам'яток природи свою колегу Н. О. Шостенко. Варто відзначити компетентність Є. М. Лавренка у підборі кадрів. Грунтовні геоботанічні дослідження островів Тендра, Джарилгач, Довгого, Орлова та ін., степового заповідника «Асканія-Нова», проведені Н. О. Шостенко, стали основою створення низки приморських заповідників [10, арк. 74].

У 1930 р. на підставі геоботанічних досліджень Є. М. Лавренка та І. Г. Зола, проведених у 1927–1928 рр., харківським крайовим інспектором охорони пам'яток природи М. С. Шалитом ініційовано надання степовому заповіднику «Михайлівський степ» (місцева назва «Луки») на території Штепівського району Сумської округи (нині – Лебединський район Сумської області) абсолютним державним заповідником республіканського значення як представника Лівобережного лісостепу та внесення його до мережі 2-го державного степового заповідника України [11, арк. 18–20].

В архівах зберігається листування Є. М. Лавренка як крайового інспектора з кореспондентом УКОПКП М. І. Гавриленком щодо стану місцевих заповідників Полтавської округи (1928–1929 рр.) [8, арк. 85–88], листування з Головнаукою про стан охорони «Кам'яних могил» та Білосарайської коси (1929 р.) [8, арк. 135].

У ЦДАВО України зберігається записка до директора Державних надморських заповідників, датована 26 вересня 1928 р. за підписом «головного інспектора по охороні природи Є. М. Лавренка», де зазначається, що Всеукраїнський комітет охорони природи просить повідомити наслідки викосу трави на острові Джарилгач [12, арк. 23]. З аналогічним підписом того ж року є звернення до Полтавського держмузею про збереження тисячолітнього дуба в с. Диканька [6, арк. 291–293]. Це дає підстави стверджувати, що учений певний час виконував обов'язки головного інспектора. У листі до Зміївського райовиконкому (1928 р.) навпроти підпису Є. М. Лавренка зазначено посаду «за голову Українського комітету охорони природи», а головним інспектором вказано О. С. Федоровського [6, арк. 286]. В. Є. Борейко зазначає, що у 1930 р. Є. М. Лавренка було призначено заступником центрального інспектора Українського комітету охорони пам'яток природи [5, с. 49].

За час діяльності в УКОПКП Є. М. Лавренком опубліковано більше 20 наукових праць, присвячених охороні природи в Україні, а також інвентаризації та заповіданню цілинних степів, лісів, боліт, місць зростання рідкісних рослин. Серед них слід відмітити праці «Рослинність цілинних степів України та їх охорона» (1928 р.), «Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона» (спільно з П. Погребняком) (1929 р.), також роботу «Охорона природи на Україні» [13, с. 162–179], де він детально охарактеризував положення про охорону природи на Україні, навів перелік і опис наявних заповідників, парків, заказників, ділянок степової цілини тощо, вказав установи, які видають охороною цих цінних природних об'єктів, писав про завдання їх збереження.

Особливе значення Є. М. Лавренко приділяв заповіданню степів. «Охорона цілинних степів має велике значення також і з точки зору вивчення розвитку степового ґрунту – чорнозему і різних його підтипів і варіантів... Людина, що знищує природну рослинність і розорює верхні шари ґрунту, порушує цим нормальний

процес еволюції ґрунту» [14, с. 21]. Оpubлікована у «Вістях ВУЦВК» у січні 1927 р. стаття Є. М. Лавренка [15, с. 5], присвячена цьому ж питанню, дала великий поштовх охороні степів.

У середині 1930-х рр. у зв'язку з реорганізацією Наркомосу УСРР та репресіями більшістю провідних пам'яткознавців крайові комісії фактично припинили існування. У 1934 р. Є. М. Лавренко переїхав до Ленінграду. Працюючи надалі в Ботанічному інституті АН СРСР, учений продовжував опікуватися заповідними територіями України, розгорнув природоохоронну діяльність у всесоюзному масштабі, разом з іншими ученими (В. Г. Гептнер, С. В. Кириков і О. М. Формозов) розробив план географічної мережі заповідників СРСР (1958 р.), спільно з А. М. Семеновою-Тян-Шанською опублікував «Програму-інструкцію по организации охраны ботанических объектов» тощо (1969 р.).

Проаналізувавши наявні архівні та літературні джерела, можна стверджувати, що, працюючи в Українському комітеті охорони пам'яток культури та природи і на посаді інспектора Харківської крайової комісії охорони пам'ятників культури і природи, Є. М. Лавренко розгорнув активну роботу з організації нових і збереження існуючих заповідників, систематизував списки цілинних територій України, склав карти заповідних територій Степової зони, опублікував низку наукових статей, присвячених стану охорони природи, що сприяло збереженню біорізноманіття країни та розвитку вітчизняної природоохоронної справи.

Список використаних джерел

1. Александрова В. Д. Е. М. Лавренко: (к 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности) / В. Д. Александрова, З. В. Карамышева // Бот. журн. – 1970. – Т.55, №5. – С.735–761.
2. Карамышева З. В. Евгению Михайловичу Лавренко 100 лет / З. В. Карамышева // Степной бюллетень. – Новосибирск: НИЦ ОИГТМ СО РАН, Издательский дом «Манускрипт», 2000. – №6. – С.49–51.
3. Камелин Р. В. Евгений Михайлович Лавренко (к 100-летию со дня рождения) / Р. В. Камелин // Бот. журн. – 2000. – Т.85, №2. – С.129–137.
4. Евгений Михайлович Лавренко. Материалы к библиографии ученых СРСР. – М.: Наука, 1974. – 111 с.
5. Борейко В. Е. Словарь деятелей охраны природы. Изд. 2-е / В. Е. Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 1995. – 524 с.
6. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.9446.
7. Там само. – Ф.27. – Оп.9. – Спр.591.
8. Там само. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.9447.
9. Там само. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.9448.
10. Там само. – Ф.27. – Оп.10. – Спр.505.
11. Там само. – Ф.27. – Оп.11. – Спр.1383.
12. Там само. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.9380.
13. Лавренко Є. М. Охорона природи на Україні / Є. М. Лавренко // Вісник природознавства. – 1927. – №3–4. – С.162–179.
14. Лавренко Є. М. Рослинність цілинних степів України та їх охорона / Є. М. Лавренко // Краснзнавство. – 1928. – №6–10. – С.20–33.
15. Лавренко Є. М. Цілині степи України і потреба їхньої охорони / Є. М. Лавренко // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 11/1. – №8. – С.5.

References

1. Aleksandrova V. D. E. M. Lavrenko: (k 70-letiyu so dnya rozhdeniya i 50-letiyu nauchnoy deyatel'nosti) / V. D. Aleksandrova, Z. V. Karamysheva // Bot. zhurn. – 1970. – T.55, №5. – S.735–761.
2. Karamysheva Z. V. Evgeniyu Mikhaylovichu Lavrenko 100 let / Z. V. Karamysheva // Stepnoy byulleten'. – Novosibirsk: NITs OIGTM SO RAN, Izdatel'skiy dom «Manuskript», 2000. – №6. – S.49–51.
3. Kamelin R. V. Evgeniy Mikhaylovich Lavrenko (k 100-letiyu so dnya rozhdeniya) / R. V. Kamelin // Bot. zhurn. – 2000. – T.85, №2. – S.129–137.

4. Evgeniy Mikhaylovich Lavrenko. Materialy k bibliografii uchenykh SRSR. – M.: Nauka, 1974. – 111 s.
5. Boreyko V. E. Slovar' deyatel'noy okhrany prirody. Izd. 2-e / V. E. Boreyko. – K.: Kievskiy ekologo-kul'turnyy tsentr, 1995. – 524 s.
6. TsDAVO Ukrayiny. – F.166. – Op.6. – Spr.9446.
7. Tam samo. – F.27. – Op.9. – Spr.591.
8. Tam samo. – F.166. – Op.6. – Spr.9447.
9. Tam samo. – F.166. – Op.6. – Spr.9448.
10. Tam samo. – F.27. – Op.10. – Spr.505.
11. Tam samo. – F.27. – Op.11. – Spr.1383.
12. Tam samo. – F.166. – Op.6. – Spr.9380.
13. Lavrenko Ye. M. Okhorona pryrody na Ukrayini / Ye. M. Lavrenko // Visnyk pryrodoznavstva. – 1927. – №3–4. – S.162–179.
14. Lavrenko Ye. M. Roslynnist' tsilynykh stepiv Ukrayiny ta yikh okhorona / Ye. M. Lavrenko // Krayeznavstvo. – 1928. – №6–10. – S.20–33.
15. Lavrenko Ye. M. Tsilynyi stepy Ukrayiny i potreba yikh'oyi okhorony / Ye. M. Lavrenko // Visti VUTsVK. – 1927. – 11/1. – №8. – S.5.

Drozd P. Yu., assistant lecturer of the Department Physiology, Plant Biochemistry and Bioenergetics of National University of Life and Environmental Science of Ukraine (Ukraine, Kyiv), drozd_p@i.ua

Ye. M. Lavrenko's (1900–1987) scientific and organizational activities in Ukrainian committee for preserving monuments of culture and nature

The aim of the article is, using the methods of concrete historical, comparative and problem–chronological analysis, to explore the scientific and organizational activities of Ye. M. Lavrenko (1900–1987) in the Ukrainian Committee for Preserving Monuments of Culture and Nature (UCPMCN). The conclusion is that working in the UCPMCN and holding the position of an inspector of Kharkiv regional commissions for preserving monuments of culture and nature, Ye. M. Lavrenko was the one of the first on the territory of the Soviet Union, who started the professional activities of nature conservation: launched active work on establishing new and maintaining the existing reserves, systematized lists of virgin territories of Ukraine, made maps of protected Steppe zone areas, helping to preserve the biodiversity of the country and the development of national environmental affairs. During this period, the scientists published more than 20 scientific works, devoted to problems of nature protection in the country, as well as inventory and conservation of virgin steppes, forests, wetlands, habitat of rare plants.

Keywords: Ye. M. Lavrenko, Ukrainian Committee for Preserving Monuments of Culture and Nature, nature conservation, reserves, virgin territories, geobotany.

Drozd P. Yu., ассистент кафедры физиологии, биохимии растений и биоэнергетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Украина, Киев), drozd_p@i.ua

Научно–организационная деятельность Е. М. Лавренко (1900–1987 гг.) в Украинском комитете охраны памятников культуры и природы

На основе методов конкретно–исторического, сравнительного и проблемно–хронологического анализа исследована научно–организационная деятельность Е. М. Лавренко (1900–1987 гг.) в Украинском комитете охраны памятников культуры и природы (УКОПКП). Установлено, что работая в УКОПКП и на должности инспектора Харьковской краевой комиссии охраны памятников культуры и природы, Е. М. Лавренко одним из первых на территории СССР начал профессиональную деятельность по охране природы: развернул активную работу по организации новых и сохранению существующих заповедников, систематизировал списки целинных территорий Украины, составил карты заповедных территорий Степной зоны, что способствовало сохранению биоразнообразия страны и развития отечественной природоохранной деятельности. В этот период ученым опубликовано более 20 научных работ, посвященных положению охраны природы в стране, а также инвентаризации и заповеданию целинных степей, лесов, болот, мест произрастания редких растений.

Ключевые слова: Е. М. Лавренко, Украинский комитет охраны памятников культуры и природы, охрана природы, заповедники, целинные территории, геоботаника.

УДК 355:94(477)

Коваль М. В., кандидат історичних наук, Перший заступник Секретаря Ради Національної безпеки і оборони України, генерал–полковник (Україна, Київ), gromada@rmb.gov.ua

ОБОРОННА ЛІНІЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ФОРТИФІКАЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

Автор висвітлює проблеми будівництва сучасної лінії оборони на сході України і дає ретроспективний аналіз значення укріплених районів на теренах українських земель у ХХ ст. для захисту території.

Аналізуючи ефективність застосування оборонних ліній в часи Другої світової війни, дослідники зазначають, що під натиском німецьких військ радянські війська не змогли втримати ні так звану «лінію Молотова», що була зведена вздовж кордону, ні другу лінію оборони, так звану «лінію Сталіна». Думка, що в цілому українці не виправдали сподівань, наклала відбиток на сучасні уявлення окремих військових теоретиків про неефективність фортифікаційних споруд у сучасних війнах. Однак існують позитивні приклади сьодоення, як от захист Мар'їнки Донецької області, де російсько–терористичні війська зазнали втрат, бо не змогли подолати фортифікаційні споруди. Стаття містить загальне обґрунтування необхідності будівництва і застосування довготривалих фортифікаційних комплексів.

Ключові слова: лінія оборони, оборонний рубіж, укріплений район, фортифікаційні споруди.

Збройна агресія Російської Федерації проти України та інші загрози територіальній цілісності України, її незалежності та існуванню як держави, міжнародний тероризм, активізація контрабанди зброї та засобів терору зумовлюють необхідність удосконалення системи захисту території нашої держави. У зв'язку із вторгненням в серпні – вересні 2014 року російських військ для участі в бойових діях на сході України постала нагальна потреба у створенні надійної лінії оборони території держави, яка включає будівництво фортифікаційних споруд.

В історичній літературі є низка праць, присвячених питанням узагальнення досвіду будівництва оборонних ліній та ефективності їх застосування на теренах України. Це роботи Валерія Грицока [1], Михайла Ковалю [5], Олександра Лисенка [17], Валерія Павлика [8] та багатьох інших авторів, які стосуються періоду Другої світової війни. Однак аналітичні наукові праці з висвітлення питань фортифікаційного облаштування лінії оборони на сході України у 2014–2015 рр. відсутні. Усунути цю прогалину, узагальнивши історичний досвід, має на меті ця історична розвідка.

Наперед зазначимо, що аналіз історичного досвіду створення та використання стратегічних ліній оборони в європейських країнах та безпосередньо в Україні у ХХ столітті свідчить про те, що їх призначення повною мірою не було виконано. Так після закінчення Першої світової війни західні військові фахівці визнали неефективною існуючу на той час систему укріплень кордонів фортецями. Тому з середини двадцятих років ХХ століття у довготривалому фортифікаційному обладнанні місцевості перевагу стали надавати укріпленим смугам, осередками опору яких ставали невеликі та розосереджені на місцевості бойові споруди, що мали на озброєнні гармати та станкові кулемети. Такі райони або смуги місцевості стали називатися «укріплений район» (УР). Напередодні Другої світової війни у Франції, Німеччині, СРСР, Фінляндії, Угорщині та деяких інших країнах УР будувалися як система укріплених ліній (рубевів, смуг) уздовж державного кордону (так звані лінії «Мажино», «Зігфріда», «Маннергейма», «Сталіна»,

«Арпада»), а на найважливіших напрямках – і в глибині, та складалися із декількох оборонних смуг (позицій) і відсічних позицій.

У період з 1928 до 1937 р. в Україні було побудовано 5 укріплених районів (Коростенський, Новоград-Волинський, Летичівський, Могилів-Ямпільський, Київський), що мали довжину по фронту від 48 до 140 км і глибину від 1 до 2 км, а на напрямках зосередження основних зусиль до 4 – 6 км. Додатково до цих УР у 1938–1939 рр. розпочалося будівництво ще 5 укріплених районів (Шелетівського, Ізяславського, Староконстантинівського, Остропільського і Кам'янець-Подільського). Ця стратегічна смуга оборони отримала назву «лінія Сталіна». У 1940–1941 рр. почалося будівництво так званої «лінії Молотова»: 7 укріплених районів (Володимир-Волинський, Струмилівський, Рава-Руський, Перемишлянський, Ковельський, Верхнє-Прутський та Нижнє-Прутський). Крім того, велися підготовчі роботи із створення ще ряду нових УР, таких, як Чернівецький, Дунайський, Одеський та інші [1; 5; 8; 17].

Друга світова війна стала суворим екзаменом як щодо теоретичних підходів воєнного мистецтва в питаннях підготовки і застосування військ (сил), так і в питаннях фортифікаційного облаштування районів можливого наступу противника, створення та використання ліній оборони у Західній Європі та в Україні. Не виправдали вкладених у них ресурсів «лінія Мажино», «лінія Зігфріда», і навіть «Атлантичний» та «Східний» вали, які опиралися на значні водні перешкоди – протоку Ла-Манш та річку Дніпро. «лінія Маннергейма» теж у цілому не виконала свого призначення, проте дала змогу фінанам затримати на кілька місяців радянські війська та завдати їм значних втрат.

З початком радянсько-німецької війни укріплені райони, які знаходилися на території України, вели бойові дії у складі двох фронтів: Південно-Західного та Південного. Прикордонна лінія оборони так звана «лінія Молотова» своєї ролі не відіграла та була залишена радянськими військами. Однак не вдалося втриматися і на «лінії Сталіна». Склалася думка, що в цілому укріплені райони не виправдали покладених на них сподівань, що наклало відбиток на сучасні уявлення окремих військових теоретиків про неефективність будівництва фортифікаційних споруд при веденні сучасних воєн. Їх висновки ґрунтуються на таких твердженнях: сучасні ж армії мають достатньо сил та засобів для прориву укріплених смуг оборони: значно вдосконалилися матеріальні засоби ведення бойових дій; зросли можливості артилерії, танків, авіації, мотопіхоти; оборонні споруди у вигляді бетонних бункерів залишилися фактично такими ж, якими вони були близько 100 років тому; озброєння сучасних військ надає змогу руйнувати чи знищувати фортифікаційні інженерні оборонні споруди практично будь-якої міцності; проривати укріплену смугу оборони на вузьких ділянках; а маневреність частин, підрозділів надає можливість обходити укріплені вузли оборони, швидко розвивати наступ в глибину [3].

Однак аналіз фактів побудови і сучасного застосування фортифікаційних споруд приводить до висновків про необхідність їх застосування в обороні держави, про потребу збирання і узагальнення досвіду використання оборонних ліній, наукового обґрунтування удосконалення їх відповідно до сучасних потреб.

В побудові оборонних рубежів в зоні АТО можна виділити два етапи їх створення. Перший етап будівництва лінії оборони охоплює часовий проміжок з вересня 2014 р. по березень 2015 р. Цей етап розпочався з заяви Президента України Петра Порошенка 21 вересня 2014 року про зведення оборонної лінії у вигляді фортифікаційних споруд в Донецькій і Луганській областях. До планування та будівництва фортифікаційних споруд залучалися кращі українські фахівці [10]. Вже у вересні 2014 р. в зоні АТО розпочалися роботи з будівництва оборонних ліній. Ці споруди повинні були стати серйозною перешкодою для противника, якщо він раптом буде наступати вглиб території України. Спочатку планувалося створити дві лінії оборони. Перша – на лінії зіткнення із російсько-терористичними військами. Друга – на віддалі 15–20 кілометрів від передової. Перша лінія укріплень від другої практично не відрізнялася. І перша, і друга складається зі взводних опорних пунктів. Їх близько двохсот на двох лініях. Це оборонні фортифікаційні споруди із блокпостами, окопами, місцями для зенітно-ракетних комплексів і танків, бліндажів, сполучених траншеями, перекритими щілинами, де солдати можуть укриватися від снарядів і вести прицільний вогонь по противнику.

На будівництво лінії оборони у вересні 2014 року кабмін виділив 100 мільйонів гривень з резервного фонду. Ці кошти мали піти на будівельні матеріали – бетонні блоки, плити перекриття, колоди (близько 35 мільйонів гривень). Ще 30 мільйонів – на пальне для техніки, чотири мільйони – «Укравтодору», 29 мільйонів – на електростанції й додаткове обладнання.

За даними Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України, для облаштування інженерно-технічних споруд оборонної лінії в Луганській і Донецькій області було доставлено близько 6 тисяч кубометрів лісоматеріалів та більше 5 тисяч кубометрів залізобетонних конструкцій, а також комплекти захисних споруд швидкого розгортання; починаючи з вересня, для виконання робіт було залучено понад 20 тисяч виконавців і задіяно 300 одиниць техніки [9].

Довжина кожної лінії оборони складала приблизно 410 кілометрів. Але взводні опорні пункти розташовані не по всій довжині. Місця їх розташування визначалися в Генштабі, виходячи з важливості напрямків та особливостей місцевості. Вони могли перебувати на відстані один від одного 5 – 20 кілометрів. Перекривалися в першу чергу основні траси. По-друге, виходячи з позиції, займалися висоти. Наприклад, є опорні пункти, з яких територія контролюється вліво-вправо на 15–20 кілометрів.

Завершенню побудови першої лінії оборони завадила постійна передислокація військ. Склалася ситуація, що на деяких ділянках перша лінія збігалася із другою. До листопада 2014 року в зоні антитерористичної операції українські військові завершили на 80% будівництво фортифікаційних споруд першої лінії оборони на сході країни.

Друга лінія оборони (відповідальний Мінрегіонбуд) на початок листопада 2014 р. була готова на 50%. За прогнозами Мінрегіонбуду, роботи мали бути виконані повністю до 1 грудня. У секторі «А» – у районі Северодонецька, Бахмутки – роботи із другої оборонної лінії виконані на 30%. У секторі «В», де відбувалася

презентація об'єктів для ЗМІ, виконано все практично на 100%. З 32-х взводних опорних пунктів виконано роботи на 31-му. У секторі «С» – у районі Дебальцевого – велися роботи в основному на передовій. На другому рубежі роботи виконані тільки на 13%. У секторі «М» – район Маріуполя – на 30% виконані роботи по другій лінії оборони.

Будівництво вело Міністерство оборони спільно з Мінрегіонбудом. Усього на будівництві цих об'єктів було задіяно 4 структури: інженерні війська, Державна спеціальна служба транспорту (ДССТ), МНС і «Укравтодор» [15].

У підсумку станом на 26 січня 2015 року у зоні АТО силовики побудували фортифікаційні споруди загальною протяжністю 400 км. Було збудовано дві смуги оборони, які на 100% обладнані: це взводні, ротні опорні пункти і блокпости. На об'єкти було витрачено близько 50 мільйонів гривень, 6,5 тисяч кубометрів лісу, близько 20 тисяч найменувань залізобетонних виробів. Крім того продовжувалося будівництво третьої смуги оборони, яка фактично мала проходити по кордону Донецької та Луганської областей [11].

3 березня 2015 року розпочався другий етап будівництва лінії оборони на сході України. Поряд з питанням створення так званого Європейського валу на кордонах з Росією постало питання значного посилення лінії оборони на сході України. На це 3 березня 2015 р. на зустрічі з представниками РНБО звертає увагу Президент України Петро Порошенко. Як першочергове завдання він визначає створення ешелонуваної оборони, обладнаної сучасними потужними фортифікаційними спорудами, що дасть можливість військам виконати завдання з захисту і оборони України [12]. Інженерна та мінно-загороджувальна інфраструктура, що зводиться навколо опорних пунктів, а також розташування вогневих позицій повинні не допустити прориву нашої оборони на стику позицій та стати надійним заслоном від спроб проникнення з окупованої території розвідувально-диверсійних та терористичних груп. Фортифікаційні споруди мають бути достатньо міцними, щоб витримувати пряме влучання міни або артилерійського снаряда. В цілому, вибудована система оборони має зупинити не тільки наступ російсько-терористичних угруповань, а й повномасштабне вторгнення російської армії.

12 березня 2015 року Президент України Петро Порошенко затвердив план будівництва фортифікаційних споруд на лінії зіткнення на сході України. Під час засідання РНБО президент сказав, що узгоджений порядок будівництва з відповідним визначенням підрядників і відповідальних в обласних державних адміністраціях, які відповідають за кожну ділянку і фінансування цих робіт [10].

А вже 14 березня 2015 р. Петро Порошенко провів нараду з головами облдержадміністрацій, прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком, керівниками силових структур, міністерств та відомств щодо забезпечення мобілізації, демобілізації військових та спорудження фортифікаційних споруд вздовж лінії оборони. «Процес, який розпочався рівно місяць тому в Мінську, ні в якому разі не повинен ні у кого створити ніяких ілюзій, що загроза відійшла або зменшилась. Ситуація потребує чітких і скоординованих дій, які різко збільшать обороноздатність Збройних сил, можливості оборони нашої держави, –

сказав Президент. Він додав, що кожен регіон має долучитися до спорудження укріплень. «Кожна область має зробити свій посильний внесок у фортифікаційні роботи, якщо ми не хочемо зустрічати ворога на кордоні у своєму місті», – сказав президент, наголосивши, що за кожною областю буде закріплена частина робіт, за терміни виконання та якість яких вона відповідатиме [13].

18 березня 2015 р. на засіданні уряду було ухвалено рішення про виділення з резервного фонду для будівництва фортифікаційних споруд лінії безпеки на Донбасі 850 мільйонів гривень [2]. Прем'єр-міністр зобов'язав профільного віце-прем'єра разом із Міністерством оборони невідкладно приступити до вибору підрядників, використання коштів і будівництва відповідних споруд. 19 березня 2015 року віце-прем'єр України Геннадій Зубко заявив, що завершити будівництво фортифікаційних споруд на Донбасі необхідно за півтора місяці. Пізніше міністерством регіонального розвитку та будівництва було заплановано завершити створення лінії оборони на сході України до кінця травня 2015 року.

5 травня 2015 року на полігоні проводились випробування оборонних споруд, що зводяться на сході України. Випробування вогневої захищеної точки здійснювалося з усіх видів стрілецької зброї, гранатометів, мінометів та важкої артилерії.

У Державній архітектурно-будівельній інспекції зареєстрували 160 проектів фортифікаційних споруд у Донецькій і Луганській областях, які повинні бути зведені зусиллями обласних і районних адміністрацій України. Із зазначеної кількості, станом на 5 травня до будівництва приступили лише в 105 точках по лінії зіткнення з підконтрольною бойовикам територією, більшість споруджуваних об'єктів територіально знаходяться в Донецькій області – 96 споруд. Найбільш активними областями в цьому питанні стали Донецька, Луганська та Полтавська. Представники Донецької ОДА склали 107 декларацій на будівництво фортифікацій, Луганської – 34, Полтавської – 13. По одному проекту споруд зареєстрували у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Рівненській, Львівській і Житомирській областях.

Однак губернатори регіонів, на яких було покладено обов'язок допомогти військовим, у цьому питанні недопрацювали, адже 29 квітня РНБО винесла догану керівникам Донецької та Закарпатської областей за зрив термінів зведення оборонних споруд. Обіцянки побудувати дані споруди публічно задекларували губернатори практично всіх областей. Зокрема, побудувати 31 взводний опорний пункт на території зони конфлікту пообіцяв глава Харківської ОДА Ігор Райнін, 12 – Івано-Франківський губернатор Олег Гончарук, 7 – голова Чернівецької ОДА Олександр Фишук. А губернатор Черкаської області Юрій Ткаченко навіть запевнив, що перевиконає план [19].

Під час робочої поїздки до Донецької області 11 червня 2015 року Президент оглянув будівництво фортифікаційних споруд. «За першим проектом 100 опорних пунктів вже повністю готові... В процесі будівництва військові і проєктанти додали значну кількість змін, які підвищують рівень ефективності опорних пунктів та комфортність для українських воїнів, що будуть використовувати їх, боронячи державу... Будівництво здійснюється з повним використанням того досвіду, який вже мають українські військові. І ми

вперше застосували процедуру, коли закріпили 22 обласні адміністрації за кожним опорним пунктом. Лінії оборони буде вся Україна», – наголосив Петро Порошенко. Він засвідчив, що, попри те, що будівництво ведеться у військовий час, було використано процедури мирного часу, ринкові механізми, зокрема тендери. Загальна вартість будівництва всіх оборонних споруд оцінюється в близько 1 млрд. гривень [6].

У зв'язку з порушенням встановлених виконавцям робіт термінів здачі об'єктів в експлуатацію справа будівництва лінії оборони на сході України була взята під контроль Ради Національної безпеки і оборони. Секретар Ради нацбезпеки і оборони Олександр Турчинов повідомив, що всі фортифікаційні споруди у зоні АТО мають завершити до 15 липня, створюється урядова комісія, яка 15 липня починає прийом цих споруд. «Хто не вкладеться у визначений термін, або якщо комісія у складі представників Міноборони, Генштабу та апарату РНБО прийде до висновку, що роботи проведені неякісно, то, відповідальні за будівництво не нижче заступників голів адміністрацій будуть зняті з посад», – заявив Турчинов [16]. 21 липня 2015 року у звіті міністра регіонального розвитку і будівництва Геннадія Зубка сказано про завершення робіт. Загальна протяжність фортифікацій, зведених у 3 лінії оборони, складає 600 км. До будівництва укріпленої лінії оборони в зоні проведення АТО долучилися 20 областей України та 5 тисяч будівельників. Окрім цього, будували споруди в переважній більшості місцеві жителі, що дало їм змогу у таких скрутний час отримувати в день від 250 до 300 гривень заробітної плати. Загальний обсяг будівельних матеріалів, використаних у ході будівництва, склав 35 тисяч залізничних вагонів. В результаті збудовано фортифікаційні споруди у вигляді 3–х ліній оборони, що складається з майже 300 оборонних споруд і 12 тис. бетонних конструкцій, поєднаних 600 км комунікацій [4].

У Міністерстві оборони 18 серпня 2015 року заявили, що три лінії фортифікаційних споруд загальною кількістю 268 штук готові. З них 240 фортифікаційних споруд будували силами облдержадміністрацій, а 28 – силами Збройних Сил України. Перша лінія контролюється військовими частинами та підрозділами ЗСУ, друга та третя охороняються частинами Національної гвардії [7]. Місця укриття особового складу створені зі спеціальних металевих боксів і укриті своєрідним «багатошаровим пирогом» з півтораметрового посиленого залізом бетону, землі і дерева. Пробити його не зможе жоден з російських артилерійських снарядів. Вхід і вийми захищені броньованими віконницями та дверима, зсередини замикаються на надійні засуви. Для укриття особового складу під час посиленого обстрілу передбачені спеціальні поглиблені бункери. Вони являють собою броньовану конструкцію, яка закопана на п'ятиметрову глибину. А для захисту створено бетонне укриття зі спеціальною глиняно–земельною подушкою. Також передбачено вогневі позиції для бойової техніки та укриття екіпажів.

Окремо варто зупинитися на організації мережі окопів. Вони створені й накріті сучасними штучними матеріалами, що не гниють і не горять, а для посилення армування – спеціальною металевою сіткою. Всі окопи з'єднані між собою і дозволяють швидко і приховано від неприятеля маневрувати особовим складом та вогневими засобами. Крім того, в окопах обладнані спеціальні

перекриті місця, які дозволять сховатися бійцям під час обстрілу. Вони захищені більш ніж 4–х метровими бетонними перекриттями, які спираються на основу із залізобетонних блоків. Для комфорту вояків стіни і стеля покриті негорючим звукоізоляційним матеріалом, є витяжки, місця для сну і навіть можливість встановити автономні джерела електроживлення, а разом з ними холодильник і телевізор. Всі ці оборонні споруди є розробками вітчизняних військових інженерів і не мають аналогів у світі [18].

Отже, особливістю першого етапу створення Оборонної лінії на сході України було те, що основні завдання з будівництва фортифікаційних споруд, опорних пунктів інженерних комунікацій було покладено на Збройні Сили України. Інші структури, зокрема Мінрегіонбуд, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство надзвичайних ситуацій, «Укравтодор», відігравали допоміжну роль. На другому етапі основну плануючу і координуючу роль відіграло Міністерство регіонального розвитку і будівництва, до створення Оборонної лінії було долучено 20 областей України, тобто цей оборонний проект став всеукраїнським. Фінансовий бюджет будівництва на другому етапі на порядок перевищив ті кошти, які у вересні 2014 року були скеровані для виконання цього важливого державного завдання. Слід відзначити взаємозв'язок етапів будівництва Оборонної лінії на сході України у досягненні загальної мети – удосконаленні системи захисту території нашої держави. Створені на першому етапі фортифікаційні споруди органічно влилися в заплановану на другому етапі систему оборони. Проте здійснене в 2015 році будівництво лінії оборони на сході України або, як ми її назвали, Оборонної лінії має як позитивні результати, так і певні проблеми.

Існують думки щодо ненадійності збудованих цивільними будівельниками фортифікаційних споруд, нераціонального витрачання коштів на будівництво, недоцільності створення дороговартісних довготривалих ліній оборони, оскільки при зміні ситуації вже побудовані споруди не будуть використані [2]. Однак, на наше переконання, побудована лінія оборони на сході України – вагомий крок на шляху удосконалення системи захисту території нашої держави. Залізобетонні укріплення надійніші за деревинно–земляні як елемент стратегічної смуги оборони, підвищують ступінь захищеності особового складу та створюють кращі умови щодо комфорту проживання в польових умовах.

Фортифікації довели свою реальну ефективність у бойових умовах, зокрема під час боїв під Мар'їнкою Донецької області, де російсько–терористичні війська зазнали значних втрат і не змогли прорвати нашу лінію оборони.

Отже, довготривалі фортифікаційні споруди на сході України мають реальний ефект як складова оборонної лінії, а також як політичний чинник – свідчення про твердий намір захищати територіальну цілісність України.

Список використаних джерел

1. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В. М. Грицюк / редкол.: В. А. Смолій (голова), [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. (Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945»). – К.: Поліграф дільниця Ін-ту Історії України НАН України, 2010. – 150 с.
2. Деякі питання забезпечення у 2015 році будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави / Постанова Кабінету Міністрів від 18.03.2015 р. №107.

3. Друге звернення до Президента України та Прем'єр-міністра України наштаба 20 омпб полковника Віктора Покуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoidilo.ua/resonance/331207/druge_zvernennya_do_prezidenta_ukrani_ta_premrnstra_ukrani_nachshaba_20_ompb_polkovnika_vkora_poku
4. Зубко отчитался о линии обороны на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/07/21/novyna/bezpeka/600-km-fortyfikaczij-i-300-oboronnyx-sporud-zubko-vidzvutuvav-pro-liniyu-oborony-na-donbasi>.
5. Коваль М. В. Невідомо Україна. Історія фортифікації XX ст. Міфи та реалії / М. В. Коваль. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2014. – 320 с.
6. Лінії оборони буде вся Україна – Президент оглянув будівництво фортифікаційних споруд у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/liniyi-oboroni-buduye-vsya-ukrayina-prezident-oglyanuv-budiv-35492>.
7. Міноборони відзвітувало про 268 добудованих фортифікаційних споруд на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/08/18/7078248/?attempt=1>.
8. Павлик В. Оборона Києва. КиУР / В. Павлик. – К.: Скай Хорс, 2010. – 346 с.
9. Перша смуга оборони в Луганській і Донецькій областях на 85% готова. 22 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/persha-smuga-oboroni-v-luganskii-i-doneckiy-oblastyah-na-85-gotova-154460.html>.
10. Порошенко затвердив план будівництва укріплення на лінії фронту. 12 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/poroshenko-zatverdiv-plan-budivnictva-ukriplen-na-liniyi-frontu-166709.html>.
11. Порошенко пообіцяв побудувати фортифікаційні споруди на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/promise/24550.html>.
12. Порошенко приказал строить оборонительные сооружения вдоль линии разграничения на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/politika/poroshenko-prikazal-stroit-oboronitelnye-sooruzheniya-vdol-linii-razgranicheniya-na-donbasse-413864.html>.
13. Президент провів нараду з питань оборони. 14 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/poroshenko-zaklikav-kozhnu-oblast-doluchatisya-do-budivnictva-oboronnih-ukriplen-415314.html>.
14. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып.36 (22 июня – 11 июля 1941 года). – М.: Воениздат, 1958. – С.53–55.
15. Три «шари» захисту від ДНР–ЛНР. 7 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/search/?search>.
16. Турчинов: Всі лінії оборони побудують до 15 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/18/7061887>.
17. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси у двох книгах. Кн.1 / О. С. Лисенко, В. В. Стецькевич, В. М. Грицюк та ін. – К.: Наукова думка, 2010.
18. Укріпрайони під Маріуполем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mariupolnews.com.ua/descr/60724>.
19. Фортифікації на Донбасі: після «копняка» Президента зареєстровані 160 проєктів споруд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/05/14/novyna/bezpeka/fortyfikacziji-na-donbasi-pislya-stusana-prezydenta-zareyestrovani-160-proektiv-sporud>
4. Zubko otchytalsia o lynii oborony na Donbasse [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.slovoidilo.ua/2015/07/21/novyna/bezpeka/600-km-fortyfikaczij-i-300-oboronnyx-sporud-zubko-vidzvutuvav-pro-liniyu-oborony-na-donbasi>.
5. Koval M. V. Nevidoma Ukraina. Istoriia fortyfikatsii XX st. Mify ta realii / M. V. Koval. – Hmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Hmelnytskogo, 2014. – 320 s.
6. Linii oborony buduie vsia Ukraina – Prezydent ohlianus budivnytstvo fortyfikatsiinyh sporud u Donetskii oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/liniyi-oboroni-buduye-vsya-ukrayina-prezident-oglyanuv-budiv-35492>.
7. Minoborony vidzvutuvav pro 268 dobudovanyh fortyfikatsiinyh sporud na Donbasi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/08/18/7078248/?attempt=1>.
8. Pavlyk V. Oborona Kyieva. KyUR / V. Pavlyk. – K.: Skai Hors, 2010. – 346 s.
9. Persha smuha oborony v Luhanskii i Donetskii oblastiah na 85% hotova. 22 zhovtnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dt.ua/UKRAINE/persha-smuga-oboroni-v-luganskii-i-doneckiy-oblastyah-na-85-gotova-154460.html>.
10. Poroshenko zatverdyv plan budivnytstva ukriplen na linii frontu. 12 bereznia 2015 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dt.ua/UKRAINE/poroshenko-zatverdiv-plan-budivnictva-ukriplen-na-liniyi-frontu-166709.html>.
11. Poroshenko poobitsiav pobuduvaty fortyfikatsiini sporudy na Donbasi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.slovoidilo.ua/promise/24550.html>.
12. Poroshenko prykazal stroi' oboronitelnye sooruzheniya vdol linii razgranycheniya na Donbasse [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.tsn.ua/politika/poroshenko-prikazal-stroit-oboronitelnye-sooruzheniya-vdol-linii-razgranicheniya-na-donbasse-413864.html>.
13. Prezydent proviv naradu z pytan oborony. 14 bereznia 2015 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/politika/poroshenko-zaklikav-kozhnu-oblast-doluchatisya-do-budivnictva-oboronnih-ukriplen-415314.html>.
14. Sbornyk boevykh dokumentov Velykoi Otechestvennoi voyny. Vyp.36 (22 yunია – 11 yuliia 1941 goda). – M.: Voennydat, 1958. – S.53–55.
15. Try «shary» zahystu vid DNR–LNR. 7 lystopada 2014 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/search/?search>.
16. Turchynov: Vsi linii oborony pobuduiut do 15 lypnia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/18/7061887>.
17. Ukraina v Drugii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy u dvoch knyhad. Kn.1 / O. Ye. Lysenko, V. V. Stetskevych, V. M. Hrytsiuk ta in. – K.: Naukova dumka, 2010.
18. Ukripraiony pid Mariupolem [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mariupolnews.com.ua/descr/60724>.
19. Fortyfikatsii na Donbasi: pislya «kopniaka» Prezydenta zareiestrovani 160 proektiv sporud [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.slovoidilo.ua/2015/05/14/novyna/bezpeka/fortyfikacziji-na-donbasi-pislya-stusana-prezydenta-zareyestrovani-160-proektiv-sporud>

Koval M. V., Candidate of Historical Sciences, First Deputy to the Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine, Colonel General (Ukraine, Kyiv), gromada@rnbo.gov.ua

Defense line in the east of Ukraine in the context of historical experience of fortified building

The author makes an attempt to describe the specific features of a modern defense line building in the East of Ukraine and tries to make a retrospective analysis of fortified regions importance for the Ukrainian territory protection in XX century.

According to the scientists' analysis of effectiveness of the defense lines usage during the World War II, the Soviet Forces, being under the German troop's suppression, didn't manage to hold neither so-called «Molotova Line», which was built along the border line, nor so-called «Stalin Line», which was the second defense line. The opinion that the fortified areas didn't meet expectations influenced significantly some military theorists' modern views concerning ineffectiveness of fortification constructions in a modern warfare. But today we can see the positive examples such as the protection of Mariinka, Donetsk Region, when the Russian terrorist troops incurred losses and couldn't take the fortified constructions. The article justifies the necessity of building and using the long-time fortified complexes.

Keywords: defense line, defense strong point, fortified area, fortified constructions.

References

1. Hrytsiuk V. M. Stratehichni ta frontovi operatsii Velykoi Vitchyznianoї viiny na terytorii Ukrainy / V. M. Hrytsiuk / redkol.: V. A. Smolii (holova), [ta in.] / NAN Ukrainy. In–t istorii Ukrainy. (Seria «Ukraina. Druha svitova viina. 1939–1945»). – K.: Polinraf dilnytsia In–t Istarii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. – 150 s.
2. Deiakі pytannia zabezpechennia u 2015 rotsi budivnytstva inzhenernyh sporud z metoiu zmitsnennia oboronozdatnosti derzhavy / Postanova Kabinetu Ministriv vid 18.03.2015 r. №107.
3. Druhe zvernennia do Prezidenta Ukrainy ta Premier–ministra Ukrainy nachshaba 20 oмпb polkovnyka Viktora Pokusy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.slovoidilo.ua/resonance/331207/druge_zvernennya_do_prezidenta_ukrani_ta_premrnstra_ukrani_nachshaba_20_ompb_polkovnika_vkora_poku

Коваль М. В., кандидат исторических наук,
Первый заместитель Секретаря Совета национальной
безопасности и обороны Украины, генерал-полковник
(Украина, Киев), gromada@rnbo.gov.ua

Оборонительная линия на востоке Украины в контексте исторического опыта фортификационного строительства

Автор освещает вопросы строительства современной линии обороны на востоке Украины и делает ретроспективный анализ значения укрепленных районов, созданных на украинских землях в XX веке для защиты территории.

Анализируя эффективность применения оборонных линий во время Второй мировой войны, исследователи отмечают, что под натиском немецких войск Красная армия не смогла удержать ни так называемую «линию Молотова», что была возведена вдоль границы, ни вторую линию обороны, так называемую «линию Сталина». Мнение, что в целом украинцы не оправдали надежд, наложило отпечаток на современные воззрения отдельных военных теоретиков о неэффективности фортификационных сооружений в современных войнах. Однако есть и позитивные примеры сегодняшнего дня, например, защита Марьинки Донецкой области, где российско-террористические войска потерпели поражение, так как не смогли преодолеть возведенные там фортификационные сооружения. Статья содержит общее обоснование необходимости строительства и применения долговременных фортификационных комплексов.

Ключевые слова: линия обороны, оборонительный рубеж, укрепленный район, фортификационные сооружения.

* * *

УДК 94=411.16

Шумінська Н. В.,
здобувач, секретар студмістечка,
Національний університет «Львівська політехніка»
(Україна, Львів), natalya-k85@mail.ru

УЧАСТЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В СТАНОВЛЕННІ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Досліджено участь єврейського населення в становленні та розвитку Галицької армії (ГА).

Метою даного дослідження є на основі аналізу архівних джерел, тогочасних часописів та мемуарів розкрити участь єврейського населення в становленні та розбудові ГА.

Для досягнення мети автор зупинилася на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило найбільш широко відобразити питання участі єврейського населення в становленні ГА. Зокрема, із загальнонаукових використано методи логіки, синтезу та аналізу, статистичний, абстрагування. Із спеціальних історичних методів при написанні статті використано методи історизму, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що найбільша кількість євреїв перебувала в медичній службі. Чималий внесок єврейське населення зробило також в самоохорону міст. Крім того, зустрічалися випадки, коли євреї зуртувалися для виконання певної мети, після досягнення якої не продовжували свою службу в лавах ГА.

Документи, віднайдені в архівах м. Львова та м. Києва, дозволяють піддати сумніву загальноприйняте твердження про добровільну участь євреїв в ГА.

Ключові слова: єврейське населення, євреї, Галицька армія, єврейський курінь, військова служба.

Участь Збройних сил України та інших формувань у антитерористичній операції, наочно показує важливість людського чинника, який не втратив свого значення, незважаючи на бурхливий технічний прогрес у військовій справі. Вдосконалення комплектування особовим складом неможливе без урахування національного історичного досвіду. Оскільки до лав Збройних сил України вступають не лише представники української національності, а й інших етнічних груп, дослідження проблем комплектування ГА особами інших національностей, зокрема єврейської є актуальним в наш час та потребує комплексного і глибокого вивчення.

Питання участі єврейського населення в розбудові Галицької армії частково знайшло відображення в працях окремих дослідників. Зокрема, С. Липовецький [7], Я. Тинченко [15], М. Фелер [16] зосередили свою увагу на

бойовій діяльності окремих єврейських офіцерів. Згадки про єврейських старшин зустрічаються також в працях О. Стецишина [13] та О. Дедика [6]. Проте, в зазначених дослідженнях відсутня цілісна картина, яка б дозволила оцінити внесок єврейського населення в становлення ГА.

Завданням даної статті є дослідження характеру участі єврейського населення в розбудові ГА.

Обов'язок військової служби в ЗУНР існував лише для чоловіків української національності у віці від 17 років. Проте, окрім українців, до Галицької армії почали вступати й представники інших етнічних груп, які були повноправними громадянами ЗУНР. Доволі активно на захист української республіки стало єврейське населення.

Варто відзначити, що на території Галичини ніколи не було такої ескалації конфліктів в українсько-єврейських відносинах, які відбувалися на Наддніпрянщині за часів Хмельниччини, Коліївщини чи на початку ХХ століття. І хоча за просвіченого абсолютизму Габсбургів євреї мали цілий ряд обмежень, їхнє життя виглядало набагато кращим, ніж одновірців по той бік східного кордону. За статистикою, перед Першою світовою війною у Львові євреї складали 70% усіх адвокатів міста та 60% лікарів, а 1910 р. 33% усіх студентів Львівського університету становили євреї. І це при тому, що ця третя за чисельністю національна група складала всього 12% населення Галичини [7].

Незважаючи на численні згадки про євреїв в ГА, ми не можемо з точністю назвати кількість представників єврейського населення в ній. Можна лише припустити, що їх було чимало. Так, у рубриці «Послідні вісті» в часописі «Золочівське слово» від 4 грудня 1918 р. подано інформацію про те, що багато вояків єврейської національності, що втікали зі Львова, вступали на службу до української армії аби помститися полякам за знущання над єврейським населенням. В цій рубриці відразу ж подавалася статистика втрат, які понесло єврейське населення у Львові: «Страти Жидів у Львові є величезні, доходять до 2 тисячів людей. В грошах готівкою до 40 мільонів, а в матеріалах і майні до мільярда корон» [12, с. 2].

Така ж невтішна статистика погромів євреїв у Львові подана і в «Станіславському голосі»: «Спалено 3 божниці і 80 домів. Убитих є 600, з того в одному домі згоріло 40 осіб. Около 10000 жидів остало без даху, 80 процент Жидів знищено до тла. Погром почався в п'ятницю і тривав до неділі по полудни без перерви» [1, с. 3]. За іншими даними число вбитих під час єврейських погромів становило від 2000 до 3000 людей, а понад 30000 єврейського населення залишилося без даху над головою [3, с. 4]. Не дивно, що після таких знущань поляків євреї почали вступали на службу до Галицької армії.

Слід зауважити, що служба євреїв в Галицькій армії носила специфічний характер. Неподинокими були випадки, коли євреї об'єднувалися у різні військові об'єднання лише на період необхідний для виконання якогось одного завдання, а після його завершення розходилися не продовжуючи своєї служби в ГА. До прикладу, при перевороті у Львові євреї стали на сторону українців, утворювали військові єврейські відділи, які завзято билися з польськими військами, чим суттєво допомогли українцям перейняти владу у свої руки [2, с. 2], і тим самим забезпечували правопорядок у місці. Газета «Chwila» згодом писала у редакційній статті, що

«протягом 1–21 листопада 1918 у львівських євреїв жоден волосок з голови не впав» [13, с. 126].

С згадка також про єврейський курінь в кількості 150 чоловік створений місцевим «жидом – поручником» у перших днях листопада в Коломиї. Цей курінь зробив неоціненну послугу місцевій владі своєю службою у гарнізоні. Щоправда, ця «жидівська служба» не була позбавлена власної вигоди, адже після встановлення української влади в Коломиї, євреї відмовилися від складення присяги. Також, місцева поліція неодноразово затримувала стрільців цього куреня, які виносили із складів державне майно. Проте це все не було важливим, адже в період, коли столиця Покуття була майже без війська і кожний вояк зі зброєю був на вагу золота, єврейський курінь справно виконував свою роботу [4, с. 10]. В результаті, за період з листопада 1918 р. по січень 1919 р. у Коломиї не трапилося жодного вбивства або пограбування, а місцевий український полевий суд не виніс жодного смертного вироку [13, с. 127].

Для охорони майна і життя єврейського населення в Тернополі було засновано єврейську самоохорону під проводом поручника колишнього австрійського 15 піхотного полку Салямона Ляйнберга. Коли Команда I корпусу прибула в Тернопіль, поручник С Ляйнберг звернувся до коменданта I корпусу полковника Микитки із пропозицією організувати із кількох сотень євреїв курінь Галицької армії. В результаті поручник Ляйнберг був іменованій комендантом «Жидівського пробоевого куреня I корпусу УГА». Назва цього куреня у військових списках дійсно звучала «Жидівський пробоевий курінь», але з політичних поглядів він мав офіційну назву «Пробоевий курінь I корпусу Галицької Армії» [11, с. 20–21].

Адміністративно, курінь був самостійною частиною, а оперативно напряму підлягав команді I корпусу. Старшинський склад цього куреня становили переважно старшини–євреї. Стрільців–євреїв зголошувалося небагато. При формуванні куреня їх замінили добровольці–українці, які після відступу поляків стали масово вступати до війська [11, с. 23]. Курінь налічував 1200 чоловік включно з приділеними інструкторами і старшинами–українцями. Він мав 4 сотні по 220 стрільців, одну сотню скорострільів з 8 скорострілами, одну чету кінноти, одну сотню саперів, чету телефоністів і радіостанцію, яку поручник Ляйнберг, як здібний електротехнік сам інстальював власними силами [9, с. 257].

«Жидівський курінь» отримав назву «пробоевого», тобто «ударного», що свідчило про його бойові властивості та залучення до найважливіших бойових дій. Так, спочатку куреню довелося прикривати відступ ГА на лінії Тернопіль – Підволочиськ. Пізніше, перейшовши Збруч, «Жидівський курінь» брав участь у боях проти більшовиків й через Проскурів, Вінницю та Бердичів дійшов аж до околиць Києва – Святошина. Враховуючи, що Пробоевий курінь I корпусу Галицької армії прославився своєю відвагою та успіхами в боях усюди, де він проходив, ГА мала підтримку єврейського населення. А в Бердичеві Соломону Ляйнбергу навіть дозволили провести мобілізацію добровольців [7], яка була досить успішною. Про це свідчить стаття у газеті «Вперед»: «У перший день мобілізації на збірний пункт заявилася величезна маса закликаних. Подавляючу більшість оголошених складали євреї. Наплив явившихся на збірний пункт був так великий, що не було можливості в той же

день прийняти всіх що явилися і довгі черги їх залишилися на другий день... В останній день мобілізації було обявлено, що завдяки великому напливові оголошених на збірний пункт і неможливості через те закінчити мобілізацію, протягом трьох днів продовжується вона ще на п'ять днів... Тільки за перші два дні мобілізації наступило до армії біля шестисот чоловік, з яких євреї складають подавляючу більшість – майже 95–97 відсотків всього числа поступивших» [10, с. 2].

Але ні добра слава куреня, ні додаткова мобілізація не змогли вберегти бійців від тифу, який забрав дві третини особового складу «Пробоевого куреня». По–різному завершилася й доля вояків, які врятувалися від тифу. Частина з них через Одесу переправилася воювати до Палестини, інші ж залишилися на Наддніпрянщині або ж повернулися на Галичину. Серед останніх був і Соломон Ляйнберг [7].

З приходом на посаду коменданта 4–ої Золочівської бригади полковника Чмелика, розпочалося творення нової бойової частини бригади – кінної скорострільної сотні. Одним з командантів новоутвореної формації призначено єврея Салька Розенберга, якого стрільці дуже любили і називали «українським жидом», через відданість українській справі [5, с. 16]. Салько Ротенберг отримав офіцерське звання ще в австро–угорській армії за бойові відзнаки. Сотня Салька Ротенберга мала воєнізований оркестр, який складався з трьох кінних євреїв–скрипалів [15]. Подібно до «Жидівського куреня», єврейська сотня Золочівської бригади відзначилася хоробрістю на Східному та Західному фронтах, але на відміну від куреня, сотня Ротенберга майже вся, включно із сотником, загинула в боях з більшовиками [7].

В 11–й бригаді було організовано групу із 40 вояків під команду єврейського старшини, які служили в так званому «Гуцльському курені» [8, с. 43]. Цю чету єврейських добровольців команда куреня прийняла без відома Начальної команди і тому в період першого відступу ГА, передбачаючи через недостачу боєприпасів подальший відворот на схід, порадила цим добровольцям тихо і безшумно розійтися по домам, щоб уникнути помсти та переслідування зі сторони польського окупанта [14, с. 104].

Чи всі євреї, які служили в ГА були добровольцями? На це питання немає однозначної відповіді, адже в архівних документах зустрічаються згадки про насильне пригянення чоловіків єврейської національності до служби в армії. Так, в наказі НКГА від 30 червня 1919 р., містилася інформація, що команди бригад і куренів насильно забирали євреїв до військової служби, а вищому командуванню докладали, що вони приходили добровільно [17, арк. 29].

Тому, з приходом на пост головнокомандувача армії О. Греків категорично заборонив брати до війська євреїв. Зокрема він наголошував, що всім особам єврейської національності необхідно подякувати за лояльність і залучати до допоміжної служби без зброї (постачання боєприпасів, телефоністи, розвідники, тощо) тільки на добровільних засадах. Виняток зробили лише для сформованого в Тернополі «Жидівського пробоевого куреня I корпусу» [6, с. 88].

Найбільше євреїв в ГА служило при медичній службі і свою роботу вони виконували на найвищому рівні. О. Лазурко згадує про шпиталь у Самборі: «Через

місяць по тому, як влада перейшла до нас, хірургічне відділення нашої лікарні очолив сотник медичної служби медпрацівників УГА доктор Глянц (єврей). Чудовим лікарем був четник, медпрацівник УГА доктор Фастман (єврей). Загальне число євреїв у санітарних закладах УГА було значним, чого я не зауважував у наддніпрянській армії. Завдяки їм самборський військовий шпиталь, незважаючи на труднощі, відповідав висоті свого гуманітарно-санітарного звання». Військовим шпиталем у Станіславові керував єврей, лейтенант-медпрацівник УГА, магістр Зелінгер. Згадує О. Лазурко і лікаря дрогобицького шпиталю, лейтенанта-медпрацівника, доктора Кельнера. Той «був другим лікарем у лікарні; і за національними мотивами був у підпорядкуванні у доктора Терлецького, молодшого і за званням, і за віком». Із захватом згадує автор про сеанси гіпнозу, котрі проводив Кельнер [16].

Слід відзначити, що в ГА таки існувало примусове притягнення до військової служби громадян неукраїнської національності. Це стосувалося медичного персоналу у віці до 50 років. В ГА медикам надавали такий самий ранг, який вони мали в австрійській армії. Якщо серед призвників були такі, які не хотіли служити чи не належно виконували свої обов'язки, до них застосовувалися наступні види покарань: перший раз – перенесення, другий – ануляція лікарського диплому та заборона практики в Україні, третій – депортація закордон. Примусовий призов стосувався виключно лікарської служби, і по-можливості за місцем проживання призвника. Категорично заборонялося притягати цих осіб до фронтової служби [18, арк. 198].

Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок, що найбільше представників єврейського населення проходило службу в медичних структурах ГА. Досліджуючи місцеві часописи ми розкрили специфічний характер участі єврейського населення в ГА, а саме об'єднання євреїв для виконання певного завдання та самоохорона. Також, віднайдена інформація в архівних документах дозволяє стверджувати, що не всі євреї, які перебували в лавах ГА прийшли на службу добровільно.

Незважаючи на глибоке висвітлення проблеми участі єврейського населення в становленні ГА, подальшого дослідження потребує встановлення кількості євреїв, які проходили службу в ГА.

Список використаних джерел

1. Вісті із занятого Львова // Станіславський голос. Урядова часопись повітової Української Національної Ради. – 1918. – Ч.10. – С.3.
2. Вісті із Львова // Товмаські вісті. – 1918. – Ч.3. – С.2.
3. Вісті про Львів // Дрогобицький листок. – 1918. – Ч.3–4. – С.4.
4. Воробець В. Перші дні Української державності в Коломиї / В. Воробець // Український скиталець. – 1921. – Ч.4. – С.8–11.
5. Гайдучок С. Кінна скорострільна сотня / С. Гайдучок // Літопис Червоної каліни. – 1930. – Ч.2. – С.16.
6. Дедик О. Г. Чортківська офензива. Частина I / О. Г. Дедик. – Львів: Вид-во «Астролябія», 2013. – 232 с.
7. Липовецький С. «Жидівський курінь» УГА [Електронний ресурс] / С. Липовецький // День. – 2009. – №117. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina - incognita/zhidivskiy - kurin - uga>.
8. Макарушка Л. Чортківська офензива / Л. Макарушка // Українська Галицька Армія: у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1968. – Т.4. – С.5–63.
9. Микитюк Д. Жидівський курінь / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія: у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1958. – Т.1. – С.257–258.

10. Мобілізація на Україні // Вперед: робітничка газета. – 1919. – Ч.148. – С.2.
11. Нахман Г. Передісторія і історія жидівського побосового куріня I корпусу УГА // Г. Нахман // Український скиталець. – 1921. – Ч.4. – С.17–21; Ч.5. – С.17–23.
12. Послідні вісті // Золочівське слово. – 1918. – Ч.5. – С.2.
13. Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії / О. Стецишин. – Львів: «Часопис», 2012. – 480 с.
14. Сулетичський С. 1-ий Побосевий Гуцульський Курінь / С. Сулетичський // Українська Галицька Армія: у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1960. – Т.2. – С.99–110.
15. Тинченко Я. Еврейский ударный батальон [Електронний ресурс] / Я. Тинченко // Еврейский обозреватель: страницы истории. – 2004. – 21/88. – Режим доступу: http://www.jewukr.org/observer/ea2003/page_show_ru.php?id=846#
16. Фелер М. Євреї в Українській Галицькій армії (УГА). Жидівський курінь [Електронний ресурс] / М. Фелер // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – Ч.48. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/feller.htm>.
17. ЦДАВО України. – Ф.2192. Диктатор Західної області Української Народної Республіки м. Чортків і м. Кам'янець-Подільський. – Оп.1. – Спр.2. Листування з НКГА, накази по армії про виділення коштів для потреб армії, призначення на службу, військову мобілізацію старшин, відношення війська до цивільного населення, військові дії армії та ін. – 336 арк.
18. ЦДА у м. Львові. – Колекція м/ф 9. Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві. – м/ф 92257. Українська Галицька Армія: корпуси і бригади. – 753 кадри.

References

1. Visty iz zajnjatogo L'vova // Stanislavs'kyj golos. Urjadova chasopys' povitovoi' Ukrain's'koi' Natsionalnoi' rady. – 1918. – Ch.10. – S.3.
2. Visty iz L'vova // Tovmasc'ki visti. – 1918. – Ch.3. – S.2.
3. Visty pro L'viv // Drogobyc'kyj lystok. – 1918. – Ch.3–4. – S.4.
4. Vorobec' V. Pershi dhi Ukrai'ns'koi' derzhavnosti v Kolomyi' / V. Vorobec' // Ukrai'ns'kyj skytalec'. – 1921. – Ch.4. – S.8–11.
5. Gajduchok S. Kynna skorostriil'na sotnja / S. Gajduchok // Litopys Chervonoi' kalyny. – 1930. – Ch.2. – S.16.
6. D'edyk O. G. Chortkivs'ka ofenzyna. Chastyna I / O. G. D'edyk. – L'viv: Vyd-vo «Astroljabija», 2013. – 232 s.
7. Lipovec'kyj S. «Zhydivs'kyj kurin'» UGA [Elektronnyj resurs] / S. Lipovec'kyj // Den'. – 2009. – №117. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina - incognita/zhidivskiy - kurin - uga>.
8. Makarushka L. Chortkivs'ka ofenzyna / L. Makarushka // Ukrai'ns'ka Galic'ka Armija: u 40-richchja i'i' uchasty u vyzvol'nyh zmagannjah. – Vinnipeg: Vyd-vo D. Mykytjuka, 1968. – T.4. – S.5–63.
9. Mykytjuk D. Zhydivs'kyj kurin' / D. Mykytjuk // Ukrai'ns'ka Galic'ka Armija: u 40-richchja i'i' uchasty u vyzvol'nyh zmagannjah. – Vinnipeg: Vyd-vo D. Mykytjuka, 1958. – T.1. – S.257–258.
10. Mobilizacija na Ukrai'ni // Vpered: robityncha gazeta. – 1919. – Ch.148. – S.2.
11. Nahman G. Peredistorija i istorija «zhydivs'kogo pobojevogo kuri I korpusa UGA» / G. Nahman // Ukrai'ns'kyj skytalec'. – 1921. – Ch.4. – S.17–21; Ch.5. – S.17–23.
12. Poslidni visty // Zolochivs'ke slovo. – 1918. – Ch.5. – S.2.
13. Stecyshyn O. Landsknehty Galyc'koi' armii' / O. Stecyshyn. – Lviv: «Chasopys», 2012. – 480 s.
14. Suletyc'kyj S. 1-yj Pobojevyy Gucul's'kyj Kurin' / S. Suletyc'kyj // Ukrai'ns'ka Galic'ka Armija: u 40-richchja i'i' uchasty u vyzvol'nyh zmagannjah. – Vinnipeg: Vyd-vo D. Mykytjuka, 1960. – T.2. – S.99–110.
15. Tynchenko Ja. Evrejskij udarnyj batal'on [Elektronnyj resurs] / Ja Tynchenko // Evrejskij obozrevatel': stranycy istorii. – 2004. – 21/88. – Rezhym dostupu: http://www.jewukr.org/observer/ea2003/page_show_ru.php?id=846#
16. Feler M. Jevrei' v Ukrai'ns'kij Galyc'kij armii'(UGA). Zhydivs'kyj kurin'[Elektronnyj resurs] / M. Feler // Nezaleznyj kul'turologichnyj chasopys «I». – 2007. – Ch.48. – Rezhym dostupu: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/feller.htm>.
17. CDAVO Ukrai'ny. – F.2192. Dyktator Zahidnoi' oblasti Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliki m. Chortkiv i m. Kam'janec'-Podil's'kyj. – Op.1. – Spr.2. Lystuvannja z NKGa, nakazy po armii' pro vydiennja koshtiv dlja potreb armii', pryznachennja na sluzhbu, vijs'kovu mobilizaciju starshyn, vidnoshennja vijs'ka do cyvil'nogo naselennja, vijs'kovi dii' armii' ta in. – 336 ark.

18. CDIA um. L'vovi. – Kolekcija m/f9. Materialy arhivu Naukovogo tovarystva im. T. Shevchenka u L'vovi z Nacional'noi biblioteki u Warshavi. – m/f 92257. Ukrai'ns'ka Galyc'ka armija: korpusy i brygady. – 753 kadry.

Shuminska N. V., researcher, Office Assistant at National University «Lviv Polytechnic» Student's Centre (Ukraine, Lviv), natalya-k85@mail.ru

Involvement and contribution of Jewish population in creation of Galitska Army

This article covers research findings pertaining to the Jewish population involvement in the creation and growth of Galitska Army.

The objective of this article is to research Jewish involvement and contributions to the GA, using background information found in the archives, journals and memoirs.

To achieve the objective of this article, the author used statistic methods, such statistical analysis, logics and abstraction. Other methods included historical, chronological and comparision analysis.

The results of this research showed that the majority number of the Jewish residents were highly involved in the medical services in the GA. Also, a significant amount of Jewish people united to achieve a common goal that, once was accomplished, led to termination of services in the GA.

It is also worth noting that some the literature review in the document archives in the city of Lviv and Kyiv point to the conclusion that the Jewish population's voluntary participation and contribution to the GA is under doubt.

Keywords: Jewish Population, Jews, Galitska Army, Jewish Battalion, Military Service.

Шуминская Н. В., соискатель, секретарь студгородка, Национальный университет «Львовская политехника» (Украина, Львов), natalia-k85@mail.ru

Участие еврейского населения в становлении Галицкой армии

Исследовано участие еврейского населения в становлении и развитии Галицкой армии (ГА).

Целью данного исследования является на основе анализа архивных источников, тогдашних журналов и мемуаров раскрытие участия еврейского населения в становлении и развитии ГА.

Для достижения цели автор остановилась на комплексном применении общенаучных и специальных методов исследования, что позволило наиболее широко отразить вопросы участия еврейского населения в становлении ГА. В частности, из общенаучных использованы методы логики, синтеза и анализа, статистический, абстрагирования. Из специальных исторических методов при написании статьи использованы методы историзма, проблемно-хронологический и сравнительно-исторический.

В результате проведенного исследования установлено, что наибольшее количество евреев находилось в медицинской службе. Немалый вклад еврейское население внесло также в самооборону городов. Кроме того, встречались случаи, когда евреи собирались для выполнения определенной цели, после достижения которой не продолжали свою службу в рядах ГА.

Документы, найденные в архивах г. Львова и г. Киева, позволяют подвергнуть сомнению общепринятое утверждение о добровольном участии евреев в ГА.

Ключевые слова: еврейское население, евреи, Галицкая армия, еврейский кузень, военная служба.

* * *

УДК 323.27

Бобина О. В., кандидат исторических наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова (Україна, Миколаїв), oleg.bobina@nuos.edu.ua

П. СОРОКІН, «СОЦІОЛОГІЯ РЕВОЛЮЦІЇ» І СОЦІОЛОГІЯ РЕВОЛЮЦІЇ – ЗАГЛЯДУЧИ ДЕВ'ЯНОСТУ РІЧНИЦЮ АМЕРИКАНСЬКОГО ВИДАННЯ І ДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ВИДАННЯ ПРАЦІ «СОЦІОЛОГІЯ РЕВОЛЮЦІЇ»

Майже сто років назад Європою прокотилась хвиля революцій, які змінили політичний ландшафт континенту. Російська революція була наймасштабнішою і радикальною. Сучасник і учасник цієї революції П. Сорокін проаналізував її з погляду біхевіоризму. Комплексний аналіз революції 1917–1921 рр. здійснено в першій англомовній монографії вченого «Соціологія революції», яка вийшла в США в 1925 р. Лише в 2005 р. вона вийшла в Росії. Особливу роль при цьому зіграли українці. Перш за все Микита Шаповал.

Автор статті висвітлює методологічні підходи П. Сорокіна, які виходять за межі біхевіоризму. П. Сорокін використовує історико-порівняльний, демографічний, статистичний, політологічний метод. Ряд характеристик і методів можливо і необхідно застосувати до аналізу українських революцій.

Ключові слова: революція, Росія, Україна, П. Сорокін, соціологія революції, психологія революції, інтегральний підхід, соціальний конфлікт.

Українська соціо-гуманітаристика втрачає непогану рису, яка була зафіксована в радянській традиції, а саме, не забувати історичних і пам'ятних дат. Так, тихо й непомітно пройшли ряд дат пов'язаних з утворенням на початку ХХ ст. перших національних українських партій на підросійській Україні. Пройшло непоміченим сторіччя масових соціальних виступів в 1902–1903 рр., першої революції в Російській імперії 1905–1907 рр., т. ін. Хотілося-б зазначити, що радянська історична наука, завдяки гарно поставленій роботі з боку КПРС, чітко відслідковувала знаменні події і дати, і відгукувалась на них не лише «прохідними» статтями, а і досить ґрунтовними, серйозними роботами. Виправляючи, хоча-б частково, і невчасно таке становище, звертаємо свою увагу на широке відзначення 115 річниці з дня народження П. Сорокіна в Росії (2014), а також річницю видання першої відомої англомовної американської наукової праці вченого – «Соціологія революції» (січень-лютий 1925 р.) і перше видання цієї праці руською мовою [1; 4].

Національна гуманітарна наука має небагато праць присвячених П. Сорокіну (1889–1968). Можемо вказати на роботи І. І. Лукінова (1927–2004), І. Ф. Кураса (1939–2005), В. О. Кордун (1973) [2; 5]. Хоча саме «український слід» в біографії зиряновсько-американського соціолога дозволив видати його «Соціологію революції» руською мовою. Таким чином стоїть завдання актуалізації наукового доробку П. Сорокіна через українську рефлексію сорокінської теорії революції і соціального конфлікту. Необхідно, просто подякувати тим хто зберіг спадщину вченого і згадати М. Шаповала (1882–1932), І. Кураса, всіх інших українців хто залишив свій слід в інтелектуальній біографії П. Сорокіна. Особливо це важливо тому, що російська історіографія ігнорує тісні стосунки П. Сорокіна і відомого українського соціолога і політичного діяча М. Шаповала. Актуальність праць П. Сорокіна обумовлена існуванням своїх, українських, соціальних конфліктів і революцій як в ХХ ст. (1902–1903, 1905–1907, 1914–1915, 1917–1921, 1928–1933, 1944–1950, 1989–1990, 1993) так і в ХХІ ст. (2000–2001, 2004, 2013–2016). Цей ряд соціальних конфліктів різної інтенсивності, дозволяє і вимагає поставити за мету їхній аналіз через призму різних методологічних підходів, в тому числі і через призму інтегральної соціології П. Сорокіна. А соціологія війн і революції є її складовою частиною.

Через це в даній роботі ми ставимо такі завдання: а) вказати на основні досягнення історіографії соціології П. Сорокіна і його теорії революції за останні роки; б) висвітлити те, як життєвий шлях П. Сорокіна привів його до «Соціології революції»; в) зрозуміти методологічні підходи використанні П. Сорокіним при аналізі феномену революції і російської революції, зокрема.

Сама повна історіографія праць і наукової діяльності П. Сорокіна подана англійською мовою в роботі Б. В. Джонстона «Питирим Сорокін. Інтелектуальна біографія» [3]. Щодо колишньої радянської Росії, СРСР і сучасної Росії, ясно виявляються декілька етапів критики ідей відомого соціолога. Перші праці П. Сорокіна і

відгуки на них з'являються в 1911–1913 рр. коли автору було лише 22–24 роки. Це при тому, що П. Сорокін уже в 1905 р. вступив до лав партії соціалістів–революціонерів (16 років), в 1906 р. відсидів півроку у в'язниці за пропаганду, і лише в 1909 р. здав, екстерном, екзамен на агестат зрілості і вступив до Психоневрологічного інституту. Після двох років навчання в інституті, П. Сорокін стає студентом юридичного факультету Санкт–Петербурзького університету (1911–1914). При цьому, як писав сам соціолог, він «...не покидав революційної роботи і серед студентства, серед робітників і серед селян. В 1911 р. щоб уникнути арешту вимушений був тікати з Петрограду спочатку в Подолію, потім за кордон» [4, с. 646]. В 1913 р. був арештований знову. Перша велика праця П. Сорокіна «Злочин і кара, подвиг і нагорода» (Санкт–Петербург, 1914 р.) отримала позитивні відгуки в Росії і за кордоном. В умовах революції 1917–1921 рр. з'являються такі роботи як «Елементарний підручник загальної теорії права в зв'язку з вченням про державу» (Ярославль 1919 р.), «Система соціології» (Петроград, 1920 р., т. 1–2), «Загальнодоступний підручник з соціології» (Ярославль, 1920 р.). Головна праця П. Сорокіна, в радянській Росії «Голод як фактор», була підготовлена до друку, але в зв'язку з його висланням не побачила світ. Та основні ідеї цієї праці викладені в ряді статей опублікованих в журналі «Економіст» в 1922 р. А саме, «Вплив війни на склад населення, його якості і суспільну організацію», «Вплив голоду на соціально–економічну організацію суспільства», «Голод і ідеологія суспільства». Загальний обсяг цих статей – до ста сторінок [4, с. 636–637]. П. Сорокін активно друкується і в інших журналах таких як «Актуальна справа», «Утреннікі», «Вісник літератури», «Думка». Сам автор, незважаючи на досить трагічні обставини його стосунків з більшовиками/комуністами, як він сам вважає, використовував будь–які можливості для критики влади: «пани комуністи, починаючи з самого Леніна, накиннули на мене в спеціальних статтях з усілякою лайкою («лідер самої непримиренної професури», «кріпосник», «дипломований лакей попівщини», «ідеолог контрреволюціонерів», «радянській П. Б. Струве») [4, с. 488]. Зазначимо, що науковцю на той час було трохи більше тридцяти років. Радянська/комуністична влада терпіла і лаяла П. Сорокіна до 1922 р. До вислання до Європи. Починався новий етап життя, діяльності і творчості соціолога, і новий час його забуття в СРСР, до початку 60–х рр.: «Сорокін і його твори не згадуються навіть з позицій «нищівної» критики, обумовленої пануванням марксистської ідеології в науках Радянського Союзу» [5, с. 58]. Але саме російсько–радянський період діяльності відомого соціолога є засадничим всього науково–педагогічного і інтелектуального життя в США. І в цьому ми підтримуємо одного з кращих радянських дослідників творчості П. Сорокіна, І. О. Голосенко [6]. Як зазначає І. О. Голосенко, П. Сорокін вивозив до Праги вісім рукописів: «Війна, як соціальний факт» (5 д. а.), «Виправдання мішанства і обивателя» (6 д. а.), «Соціологічні етюди: Збірник статей» (15 д. а.), «Голод як фактор» (15 д. а.), «Соціологічне витлумачення революції» (12 д. а.), «Комуністичне суспільство, його приклади з історії, його сутність, причини і наслідки: критичний виклад» (15 д. а.), «Система соціології. Вчення про соціологічні сили», т.3 (15 д. а.). «Клас пролетарів в

ряду інших соціальних класів: антропология, психология і соціология пролетаріату» (20 д. а.).

Лише в другій половині 60–х рр. П. Сорокін «повертається» в коло «інтелектуальної» критики в СРСР. П. Сорокін один з небагатьох якого «не лаяли» а пробували «розібрати» і донести до науковців його ідеї. В 1967 р. з'являються перші праці І. О. Голосенко. В лютому 1968 р. П. Сорокін помирає у віці сімдесят дев'ять років. В 1969 р. з'являються роботи Е. П. Головки, М. І. Сербенко та ін. з аналізом і науковою критикою творчості відомого соціолога [7]. «Лаяти» П. Сорокіна як це робили в 20–ті рр. було не вигідно тому, що по–перше автор міг би відповісти. А по–друге, П. Сорокін в 1941–1944 рр. підтримав СРСР в війні проти нацистської Германії; соціолог досить критично ставився до «духовного світу» США, і не приховував цього; висловлював цілком слушні думки про конвергенцію двох систем; а своїми останніми роботами що присвячувались теорії соціальної любові і творчого альтруїзму належав майже до хіпі (hippie).

Через свою лояльну критику американської системи ідеї П. Сорокіна стали об'єктом досить поміркованої і лояльної критики в пізньому (кінець 70–80–х рр.) СРСР. Зрозуміло, що 90–ті рр. починаються активним виданням праць П. Сорокіна і про П. Сорокіна. При цьому «Соціологія революції» видається лише 2005 р. Українсько–російське видання, зроблене з рукопису, самого П. Сорокіна і вчитаного самим автором. В силу різних обставин ця робота не була видана в 20–ті рр. Рукописом опікувався відомий український інтелектуал М. Шаповал, близький до П. Сорокіна. Саме завдяки архіву М. Шаповала, який потрапив з м. Праги після Другої світової війни до СРСР–УРСР, стало можливим видання цієї праці. І сам рукопис «Соціології революції», руською мовою, вчитаний П. Сорокіним зберігається в Києві.

Сучасна російська історіографія і наукова критика звертаються більшою мірою до «великих», загально–соціологічних теорій П. Сорокіна. А саме до таких як: 1) інтегративна парадигма, що призвела до формування теорії соціальної стратифікації і теорії мобільності; 2) парадигма соціальної і культурної динаміки; 3) парадигма соціальної любові і творчого альтруїзму. Меншою мірою приділяється увага концепції соціальних порушень (відхилен), соціології війни–революції і соціальних змін. Це пов'язано з наявністю багатьох паралелей в історії Російської імперії початку ХХ ст. і історії Росії в умовах «керованої, суверенної демократії» початку ХХІ ст. Серед самих відомих сучасних дослідників творчості соціолога можна назвати Ю. В. Дойкова, М. В. Ломоносова, М. Ф. Зюзєва, В. А. Ковальова та ін. [8, с. 526–535]. Українська соціо–гуманітаристика, як ми вже зазначили, не переймається осмисленням і екстраполяцією ідей відомого соціолога щодо України.

На нашу думку важливість і цінність «Соціології революції» в методологічних підходах і методологічній базі (як сукупності методологічних підходів) на основі яких здійснюється розгляд феномену революції. В основі лежать особисті спостереження, історичний підхід, статистичний, демографічний, психологічний методи. Без сумніву застосовуються загальнонаукові методи аналізу, порівняння – аналогії, синтезу – склеювання, гіперболізації – посилення. Із всього перерахованого, автор майстерно використовує порівняльно–історичний і психологічний. Методологія «Соціології революції»

продовження (не дивно) методології і принципів проголошених в «Системі соціології». А саме: «для аналізу явищ взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явищ, що впливають із цього процесу взаємодії з іншого боку потрібно спиратись на загальнотеоретичні принципи фізіології і рефлексології, що зафіксовані в роботах І. Павлова, В. Бехтерева, Г. Зеленого, Д. Уотсона» [9, с. 4].

Найбільший розділ «Соціології революції» присвячений психічному феномену поведінки особистості в умовах революції, – особливого соціального катаклізму. Новаторство П. Сорокіна в тому, що він спробував проаналізувати не лише «натовп в революції» і «революційний натовп», як це зробили французи. Він розширює коло психічних феноменів і звертає увагу на такі явища як: 1) прискорення протікання всіх психічних процесів особистості; 2) радикальна зміна форм поведінки, не лише особистості, а і різних соціальних груп; 3) «біологізація», а не «олюднення» поведінки особистості. П. Сорокін акцентує увагу на тому, що під час революції змінюється «швидко, радикально, біологічно» такі базові рефлекси як: 1) «мовні рефлекси», 2) рефлекси «підкорення і управління», 3) «рефлекси власності», 4) «трудоий рефлекс», 5) «статевий рефлекс», 6) «релігійні, моральні, правові рефлекси» [4, с. 64–183]. Закінчується праця розділом про причини революції. Автор заявляє, що причинами революції є ураження («защемление») основних рефлексів соціальних груп суспільства [4, с. 324–384]. Науковець пов'язує ураження рефлексів з матеріальним становищем мас, а також тиранією влади [4, с. 345, 389–391]. В цьому сенсі П. Сорокіна йде за марксистською (конфліктологічною) традицією аналізу суспільства, але він виходить за досить вузькі межі конфлікту багатих і бідних в класовому суспільстві. Для нього, наявність багатих і бідних, і конфлікт між ними не є причиною революції. Пізніше, ця ідея трансформується в дослідження статусів, ролей, притязань і створення стратифікаційної моделі соціуму. Така модель значно ускладнює пошук причин революції в постмодерністському світі. Таким чином, автор починає і закінчує свою працю ідеєю психічних причин революції. І ми можемо говорити про психологію революції в роботі «Соціологія революції».

Розділ другий «Вплив революції на склад населення, його смертність, народжуваність і одруження» базується на принципах демографії. Основний висновок цього розділу в тому, що революція вбиває кращих представників і сприяє виживанню гірших. В революції, «гинуть, головним чином, люди біологічно найбільш здорові, енергетично – працездатні, психічно – самі вольові, талановиті і розумні, морально – найбільш стійкі, які мають стійкі моральні рефлекси» [4, с. 183–184]. Таким чином, революція не є гарним соціальним ліфтом для виявлення нових лідерів.

Розділ четвертий «Зміни соціальних процесів в часи революцій» базується на політичному, економічному, культурологічному підході до розгляду революції. Автор стверджує, що революції звужують автономію суспільства і збільшують сфери впливу держави, державного апарату в громадському, економічному, духовному житті. Революції призводять до економічного і культурного занепаду. Але саме в цьому розділі у П. Сорокіна виринається визнання і позитивних наслідків революції: «... Революція – ця трагічна школа життя – сприяє новаторству і збагаченню суспільства новим досвідом.... Виключність подій пробуджує від сну самі лінії уми і примушує шевелити

їх мізками, пробуджує інтерес, знайомить з масою нових явищ, розширює світогляд і веде до «відкриттів». Населення Росії за ці роки ознайомилось з масою явищ які стосуються державного життя (форми правління, система виборів, конституція, etc), економічного життя... Засвоєна маса нових понять, усвідомлена необхідність освіти, з'явився реалізм, певна практичність, зрозумілим став зв'язок ролі індивіда і суспільства і т. ін.» [4, с. 293].

Розділи п'ятий – «Ілюзії революції», і шостий – «Причини революції» побудовані на психологічному підходах.

Таким чином лише третій розділ – «Зміни структури соціального агрегату в періоди революції» можемо повною мірою віднести до соціологічного. Автор аналізує зміни, які відбуваються в соціальній структурі («соціальному агрегаті») під впливом революції. Головну увагу автор приділяє явищу, яке забезпечило П. Сорокіну постійне і достойне місце в історії і теорії соціології. Автор фіксує феномен «циркуляції», якій згодом стане розумітись, як «соціальна мобільність». За допомогою соціологічного аналізу П. Сорокін формулює ряд аксіом революції: 1) революція приводить до змін соціальної структури; 2) під час революції зміни, особливо зміни соціальної структури відбуваються з прискоренням; 3) зміни соціальної структури настільки широкі, що захоплюють індивідів і групи які раніше були за «бортом» соціального життя; 4) змінюються кількісні обсяги соціальних груп; 5) змінюється поведінка і психологія індивідів, які включились в переміщення–циркуляцію.

Крім психологічного, демографічного, соціально–економічного, автор використовує і історико–порівняльний, або хронологічний підхід в дослідженні революції. На нашу думку, історико–порівняльний аналіз доволі побіжний. Автор, на відміну від професійного історика не досліджує джерел, вибирає із джерел і історіографії те, що потрібно йому. Дослідник складає необхідні йому «картинки революції». В поле зору П. Сорокіна попадають близько десятка революцій як «класичних», так і давніх – античних, перських і навіть єгипетської. Але можна виправдати автора тим, що у будь–якому випадку він бере за об'єкт аналізу вияв соціального конфлікту. Висновки П. Сорокіна як учасника, і сучасника російської революції 1917–1922 рр. дуже емоційні. Зрозуміло, що П. Сорокін, революціонер, побачив крах своїх ідеалів, ідей і намірів, побачив, не лише велич революції, в намірах побудувати «Новий світ», а і нищість методів досягнення революційною мети. Крім того, не забуваємо, що сучасники, на відміну від нащадків революції, не можуть знати довгострокових, віддалених наслідків революції. А на думку П. Сорокіна, «не нащадки, а сучасники історичних подій з їх безпосереднім досвідом (а не опосередкованим, заснованим на випадкових документах, що збереглись), з їх щоденним і адекватним сприйняттям явищ, є найкращими знавцями, спостерігачами і суддями революції» [4, с. 31]. Таким чином П. Сорокін використовує принцип методологічного інтегралізму у дослідженні феномену революції.

«Соціологію революції» потрібно аналізувати і розглядати в одному ряду з роботами написаними під час революції в Росії про голод і війну. На думку В. П. Култигіна (1940–2009), вони формують концепцію соціальних порушень (війна, революція, голод, епідемія) і їхнього впливу на життя суспільства. Така концепція–ідея потрібна

для П. Сорокіна щоб спробувати виміряти ці «соціальні шторми» і сформулювати «теорію транзиту» [4, с. 15–18]. Суть останньої гіпотези в тому, що коли соціокультурна система випрацьовує свої межі стійкості, вона починає демонструвати ознаки дезінтеграції і входить в стадію транзиту. Цей транзит характеризується зростанням соціальних порушень, які наближають пік соціальних порушень. Цей пік може бути різним, гострим і не дуже, в залежності від того, наскільки цей транзит може бути керованим [4, с. 18]. В цьому сенсі соціологія революції П. Сорокіна – складова частина глобальної концепції, яка претендує на пояснення соціального конфлікту–катаклізму–порушення як виду соціокультурної динаміки.

Таким чином значення роботи П. Сорокіна в її «інтегративному» – історичному, психологічному, демографічному, соціологічному аналізі революції. Значення «Соціології революції», в тому, що разом з роботами про голод і війну вона заклала основу нових теорій – соціальної мобільності, соціальної стратифікації, соціокультурної динаміки. При всьому негативному ставленні до революції, адже революція дуже дорогої і поганий метод покращення матеріального і духовного добробуту, П. Сорокін зауважує, що вони були, є, і будуть [4, с. 33]. Значення «Соціології революції» в тому, що без неї неможливо вивчати російську, а значить і українську революцію початку ХХ ст. А українські революції початку ХХІ ст. певним чином вписуються в ряд постулатів П. Сорокіна. І хоча ставлення П. Сорокіна до української революції було негативним, його праці є певним дороговказом у дослідженнях українських революцій і війн середини ХVІІ ст., початку ХХ і ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. Sorokin P. A. The Sociology of Revolution. Philadelphia: J. B. Lippincott Co. – London, 1925. – 428 p.
2. Лукинов И. И. Питирим Сорокин и украинская диаспора / И. И. Лукинов // Возвращение Питирима Сорокина: Материалы Международного симпозиума, посвященного 110-летию со дня рождения П. А. Сорокина. – Москва – Санкт-Петербург – Ськтывкар. – 4–9 февраля 1999 года. – М.: Московский Общественный Научный Фонд, 2000. – С.51–53; Лукинов И. И. Кризис нашего времени: Питирим Сорокин и современность / И. И. Лукинов // Экономика Украины. – 2000. – №8. – С.4–7.
3. Johnston B. V. Pitirim A. Sorokin: An Intellectual Biography. – Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1995. – 380 p.
4. Сорокин П. А. Социология революции / Вступительная статья Ю. В. Яковца; предисловие И. Ф. Куроса, И. И. Лукинова, Т. И. Деревянкина; подготовка текста, составление и комментарии В. В. Сапова. – М.: Издательский дом «Территория будущего», РОССПЭН, 2005. – 704 с.
5. Кордун В. О. Філософське осягнення соціальної революції в ранніх творах Питирима Сорокіна: до історії дослідження проблеми / Віктор Кордун // Філософські обрії. – 2008. – №20. – С.53–65.
6. Голосенко И. А. Критика философско-исторических и социологических концепций Питирима Сорокина: автореф. дис... канд. филос. наук / Игорь Анатольевич Голосенко. – Л., Тип. Полиграфмаша, 1967. – 15 с.; Голосенко И. А. Философия истории Питирима Сорокина / И. А. Голосенко // Новая и новейшая история. – 1966. – №4 – апрель. – С.85–93; Ломоносова М. В. Социология революции П. А. Сорокина: автореф. дис... канд. социол. наук: 22.00.01 / Марина Васильевна Ломоносова; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2006. – 23 с.
7. Сорокин П. А. Социология революции / П. А. Сорокин; сост., автор коммент. В. В. Сапов, автор вступ. ст. А. Н. Медушевский. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 552 с.
8. Сорокин П. А. Система социологии / Питирим Александрович Сорокин. – М.: Астрель, 2008. – 1003 с.
9. Джонстон Б. В. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени / Б. В. Джонстон // Социологические исследования. – 1999. – №6. – С.13–24.

References

1. Sorokin P. A. The Sociology of Revolution. Philadelphia: J. B. Lippincott Co. – London, 1925. – 428 p.
2. Lukinov I. I. Pitirim Sorokin i ukrainskaya diaspora / I. I. Lukinov // Vozvrashchenie Pitirima Sorokina: Materialy Mezhdunarodnogo simpoziuma, posvyashchennogo 110-letiyu so dnya rozhdeniya P. A. Sorokina. – Moskva – Sankt-Peterburg – Syktyvkar. – 4–9 fevralya 1999 goda. – M.: Moskovskiy Obshchestvennyy Nauchnyy Fond, 2000. – S.51–53; Lukinov I. I. Krizis nashego vremeni: Pitirim Sorokin i sovremennost' / I. I. Lukinov // Ekonomika Ukrainy. – 2000. – №8. – S.4–7.
3. Johnston B. V. Pitirim A. Sorokin: An Intellectual Biography. – Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1995. – 380 p.
4. Sorokin P. A. Sotsiologiya revolyutsii / Vstupitel'naya stat'ya Yu. V. Yakovtsa; predislovie I. F. Kurosa, I. I. Lukinova, T. I. Derevyankina; podgotovka teksta, sostavlenie i kommentarii V. V. Sapova. – M.: Izdatel'skiy dom «Territoriya budushchego», ROSSPEN, 2005. – 704 s.
5. Kordun V. O. Filosofske osiahnennia sotsialnoi revolyutsii v rannikh tvorakh Pytiryama Sorokina: do istorii doslidzhennia problemy / Viktor Kordun // Filosofski obrii. – 2008. – №20. – S.53–65.
6. Golosenko I. A. Kritika filosofsko-istoricheskikh i sotsiologicheskikh kontseptsiy Pitirima Sorokina: avtoref. dis... kand. filoz. nauk / Igor' Anatol'evich Golosenko. – L., Tip. Poligrafmasha, 1967. – 15 s.; Golosenko I. A. Filosofiya istorii Pitirima Sorokina / I. A. Golosenko // Novaya i noveyshaya istoriya. – 1966. – №4 – april'. – S.85–93; Lomonosova M. V. Sotsiologiya revolyutsii P. A. Sorokina: avtoref. dis... kand. sotsiol. nauk: 22.00.01 / Marina Vasil'evna Lomonosova; Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. – SPb., 2006. – 23 s.
7. Sorokin P. A. Sotsiologiya revolyutsii / P. A. Sorokin; sost., avtor komment. V. V. Sapov, avtor vstup. st. A. N. Medushevskiy. – M.: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2010. – 552 s.
8. Sorokin P. A. Sistema sotsiologii / Pitirim Aleksandrovich Sorokin. – M.: Astrel', 2008. – 1003 s.
9. Dzhonston B. V. Pitirim Sorokin i sotsiokul'turnye tendentsii nashego vremeni / B. V. Dzhonston // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1999. – №6. – S.13–24.

Bobina O. V., Candidate of Science (History), Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), oleg.bobina@nuos.edu.ua

P. Sorokin, «Sociology of Revolution» and sociology of revolutions – remembering the 90th anniversary of the American edition and the 10th anniversary of the Ukrainian–Russian edition of «Sociology of Revolution»

About a hundred years ago the wave of the revolutions swept over Europe and dramatically changed the political landscape of the continent. The Russian revolution was the longest, most extensive and the most radical one. P. Sorokin as a contemporary and participant of this revolution gave his own behaviorist analysis of this social conflict. The complex analysis of the revolution in Russia in 1917–1921 and some other revolutions is given in «Sociology of Revolution», the English-speaking monograph by this researcher. This work was published in the USA in 1925 and in the Russian language in Russia only in 2005. Some Ukrainians made special contribution to saving and publishing the Russian edition of this book. Mykyta Shapoval, a well-known Ukrainian politician and scientist, kept the typed version of this work. And exactly this edition which was kept in Prague until 1945, and later in the archive in Kyiv, formed the basis of the edition published in 2005.

Without P. Sorokin's works, it is impossible to understand the phenomenon of revolution and especially the phenomenon of the Russian revolution. Ukraine was an integral part of the Russian empire for a long time. And up to now, some particular features of the Russian revolt such as cruelty and ruthlessness, are inherent to the Ukrainian society. That is why the Ukrainian revolutions of the 1648–1657; 1917–1921; 1990–1991; 2004 and 2013–2016 periods are necessary to research with the help of P. Sorokin's methodology.

Keywords: Revolution, Russia, Ukraine, P. Sorokin, Sociology of Revolution, Psychology of Revolution, integral approach, social conflict.

Бобина О. В., кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин, Национальный университет кораблестроения им. адмирала Макарова (Украина, Николаев), oleg.bobina@nuos.edu.ua

П. Сорокин, «Социология революции» и социология революций – вспоминая девяностую годовщину американского издания и десятую годовщину российского–украинского издания труда «Социология революции»

Почти сто лет назад по Европе прокатилась волна революций, которые изменили политический ландшафт континента. Российская революция была самой масштабной и радикальной. Современник и участник этой революции

П. Сорокин проанализировал её с точки зрения бихевиоризма. Комплексный анализ революции 1917–1921 гг. дан в первой научной англоязычной монографии ученого «Социология революции». Эта работа вышла в США 1925 г. Только в 2005 г. это работа издана в России на русском языке. Особую роль в этом издании сыграли украинцы. Прежде всего, Никита Шаповал.

Статья выделяет методологические подходы П. Сорокина при анализе феномена революции. Автор указывает на то, что «Социология революции» построена не только на бихевиористском подходе. П. Сорокин использует историко-сравнительный, демографический, статистический, политологический метод. Ряд характеристик и методов анализа можно и необходимо применить к украинским революциям XXI в.

Ключевые слова: революция, Россия, Украина, П. Сорокин, социология революции, психология революции, интегральный подход, социальный конфликт.

* * *

УДК 94(477)

Лукашів В. Я.,
кандидат історичних наук, Тернопільський
національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль),
terr87lukaschiw@gmail.com

ФІНАНСОВІ СУБСИДІЇ РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ДЛЯ «ТОВАРИСТВА ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО» У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1919–1939 РР.)

Досліджено процес субсидіювання радянським керівництвом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Союзу Радянських Соціалістичних Республік московфільської культурно-просвітньої організації – «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні в міжвоєнний період. Діяльність інституції розвивалася у складних умовах національно-культурного життя українців у складі Другої Речі Посполитої. Товариство поширювало грамотність і знання серед широкого загалу. Проаналізовано розвиток фінансових надходжень більшовицького уряду для Центрального відділу інституції. Висвітлено процес формування фінансових каналів для ерошових переказів з боку радянської України для поширення радянфільства у Західній Україні. Показано використання фінансових субсидій «Товариством ім. М. Качковського» для посилення свого впливу серед широкого загалу упродовж окресленого періоду.

Ключові слова: «Товариство ім. М. Качковського», Західна Україна, московфільство, радянфільство, субсидія, радянське керівництво, міжвоєнний період.

Актуальність досліджуваної проблеми має важливе наукове значення, оскільки дає можливість ознайомитися з впливом фінансових субсидій радянського керівництва на діяльність «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні між двома світовими війнами.

Мета статті – проаналізувати фінансові субсидії радянського керівництва для «Товариства ім. М. Качковського» на західноукраїнських землях упродовж досліджуваного періоду.

Для досягнення означеної мети необхідно розв'язати наступні завдання: дослідити передумови субсидіювання радянським урядом «Товариства ім. М. Качковського»; проаналізувати канали надходження грошових потоків; простежити загальні тенденції й особливості впливу фінансових субсидій радянського керівництва для товариства на суспільно-політичне життя Західної України в означених хронологічних рамках.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні, культурно-просвітні, господарсько-економічні процеси міжвоєнного періоду в контексті досліджуваної проблематики.

Предмет – основні тенденції, закономірності й специфіка впливу фінансових субсидій радянського керівництва на діяльність «Товариства ім. М. Качковського» на західноукраїнських землях упродовж окресленого періоду.

Хронологічні рамки охоплюють період з часу відновлення діяльності осередків «Товариства ім. М. Качков-

ського» (1919 р.) – до початку Другої світової війни (1939 р.).

Наукова новизна статті полягає в тому, що у публікації вперше досліджено задекларовану проблематику.

Аналізуючи історіографічні праці та джерельну базу, приходимо до висновку, що досліджувана тематика не набула предметного фахового дослідження.

Певні аспекти досліджуваної проблеми аналізувалися дослідниками. Учений М. Стахів вивчав розвиток українського соціалістичного руху на Західній Україні [1]. О. Рубльов проаналізував відносини західноукраїнської інтелігенції з громадсько-політичними діячами СРСР в міжвоєнний період [2]. Львівський дослідник І. Соляр аналізував радянфільство у Західній Україні в 20-х рр. XX ст. [3].

Безпосередньою джерельною базою роботи є сукупність документів державних архівів України. Основна маса архівних матеріалів, що стосуються досліджуваної наукової проблеми знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові – фонд 182 «Товариство ім. М. Качковського, м. Львів. 1876–1939 рр.» [4–5].

Незначна кількість архівних відомостей зберігається у Державному архіві Тернопільської області – фонд 231 «Тернопільське повітове староство» [6].

Значну цінність для дослідження задекларованої проблематики представляють також матеріали наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Тернопільської обласної наукової універсальної бібліотеки та інших.

Певна частина інформації, що стосується досліджуваної проблеми, подана в західноукраїнській міжвоєнній періодиці: «Свобода» [7], «Діло» [8], «Наука» [9], «Боротьба» [10], «Воля народа» [11], «Сельроб» [12].

Радянське керівництво матеріально підтримувало діяльність «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні з корисливою метою, що його прорадянська діяльність служитиме партійним інтересам. Варто зауважити, що бажання УСРР впливати на діяльність інституції було звичним явищем для більшовицького керівництва, яке прагнуло перетворити дану культурно-просвітню організацію на пропагандиста радянфільства у Західній Україні. Аналізуючи програми радянського уряду, приходимо до висновку, що на інституцію покладали завдання організації селян проти польської влади [1, с. 53].

При дослідженні задекларованої наукової проблематики, особливий інтерес становить записка М. Лозинського «УСРР і українські землі під Польщею». Її автор наголошував, що керівництво радянської України повинно утворити при одному із закордонних представництв СРСР центральний координуючий орган для фінансової підтримки західноукраїнських інституцій проти Польщі. Як центр допомоги УСРР Західній Україні пропонувалася м. Прага, а розміри фінансування мали дорівнювати приблизно 3000 – 5000 доларів щомісячно. Центральна інституція УСРР мала через відповідних осіб закордоном налагодити стосунки з українськими організаціями Другої Речі Посполитої і впливати на них із метою утворення загальнонаціональної структури, яка б охоплювала найширші кола громадянства всіх західноукраїнських земель та обстоювала б позицію «боротьби проти Польщі»

за якнайшвидше об'єднання з Великою Україною, тобто – з УСРР» [2, с. 371].

Радник повноважного представництва СРСР у м. Варшаві М. Лебединець створив реальний проект плану надання фінансової допомоги «Товариству ім. М. Качковського». У листі від 14 листопада 1926 р. він зауважував: «Плани української роботи в Польщі нерозривно зв'язані із коштами, які можуть бути відпущені на їх реалізацію» [3, с. 59].

На думку М. Лебединця, для здійснення широкомасштабної роботи ефективною була субвенція, за якою «Товариство ім. М. Качковського» та інші культурно-просвітні організації Західної України, отримували б щорічну фінансову субсидію у розмірі – 16500 доларів [4, арк. 18].

Ця проектова допомога УСРР для «Товариства ім. М. Качковського» була, згідно із задумом М. Лебединця, тим «мінімумом, який може створити підстави для посилення наших впливів на усі сфери життя західноукраїнського суспільства і стати новим поворотним пунктом в усвідомленні населення Західної України, що лише від нас їхній порятунок» [3, с. 60].

Важливою складовою поширення радянофільських настроїв серед широкого загалу Західної України, за посередництва «Товариства ім. М. Качковського» мала стати «допомога акція» УСРР в освітній і кооперативній діяльності суспільного життя. Саме тому, вже згадуваний М. Лебединець залучив до збору матеріалів про стан шкільництва у Західній Україні посла УСРР в Польщі – С. Козицького. Останній у документах із спеціальним грифом «цілком таємно, особисто», підкреслював, що «за час польського панування на західноукраїнських землях до початку 1926 р. знищено 2144 українські початкові школи (на Волині, Поліссі, Підляшші, Холмщині – 656; у Галичині – 1488)» [2, с. 436].

Кошторис був детально обґрунтований. Спочатку було визначено кількість «українських» повітів Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя (їх було заокруглено: 25 – 26 цілих повітів і частина 7 повітів). Виходили з потреби організації п'яти приватних початкових шкіл на повіт у першому році. При цьому, враховувалася витрати пов'язані з оплатами: праці вчителя, його помешкання, шкільного приладдя, комунальних послуг, а також – придбання книг, догляд за школами тощо. Сума видатків становила – 42000 доларів у рік. Окрім цього, 4800 доларів щорічно мали йти на «допомогу «хатнім» учителям у найбільше важких населених пунктах» [3, с. 61].

План фінансової допомоги для проведення ефективної кооперативної діяльності «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні був підготовлений спільно із М. Лебединцем, надзвичайним послом УСРР в Польщі – М. Чучмаєм. У поданому ними звіті до керівництва радянської України констатувалося: у Західній Україні на 1 січня 1926 р. існувало близько 1615 кооперативів різних типів, де було згуртовано близько 1300000 населення; власний капітал цих кооперативів становив 2200000 польських злотих, «з чого на одну душу припадає власного оборотного капіталу 1,7 злотого»; власна матеріальна спроможність української кооперації «не могла відігравати ніякої ролі в господарському житті працюючих мас» [12, с. 2].

Основним аргументом на користь допомоги «руській» кооперації, яку «Товариство ім. М. Качковського»

організувало спільно з Ревізійним союзом руських кооперативів, було намагання «втримати працюючі маси на висоті соціальної й політичної свідомості й охоронити від поширення хрунїади», оскільки польський уряд, за інформацією М. Лебединця і М. Чучмая, «кинув» на українську кооперацію 3000000 злотих у руки Українського національно-демократичного об'єднання. На їх думку, «русська кооперація» ставала важливим політичним чинником у Західній Україні [10, с. 3].

Мінімальна мережа селянсько-робітничої кооперації у Західній Україні мала існувати у вигляді дев'яти новостворених банків у таких містах, як: Холм, Кобринь, Рівне, Ковель, Дубно, Тернопіль, Станіславів, Львів, Перемишль. Ці банки займалися кредитування сільськогосподарської і споживчої кооперації [5, арк. 22–23].

На думку радянського керівництва, щоб ефективно розвивати кооперацію на західноукраїнських землях, необхідно було до власного капіталу новостворених банків додати кредит у розмірі – 45000 доларів [7, с. 6].

М. Лебединець вважав, що ці кооперативи створили б тоді міцний економічний ґрунт для спільної кооперативної діяльності Ревізійного союзу руських кооперативів і «Товариства ім. М. Качковського», «у руках яких вони знаходилися б і з часом, можливо, зробили б непотрібною нашу дотеперішню йому допомогу» [3, с. 61–62].

Отже, фінансові субсидії радянського керівництва для «Товариства ім. М. Качковського» справили значний вплив на його культурно-просвітницьку роботу серед широкого загалу у Західній Україні в міжвоєнний період. Діяльність інституції до певної міри сприяла орієнтації західноукраїнського суспільства на радянську Україну. Більшовицька симпатія підсилювалася ще й тим, що, окрім СРСР і УСРР, жодна європейська держава не протестувала проти ухвали Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р. З іншого боку, уряд УСРР, ЦК КП(б)У, виконком Комінтерну намагалися використати культурно-просвітницьку діяльність товариства для розгортання світової революції на Заході. Про це свідчать масштаби і зміст «допомогової акції» з боку УСРР. Пріоритет робився на пропаганді інституцією комуністичних ідей у Західній Україні та розкладі національно-державницького табору. Однак, саме події в радянській Україні, зокрема згорання українізації, масові репресії, а також суцільна колективізація і голодомор 1932–1933 рр., спричинили послаблення радянофільської ідеї всередині «Товариства ім. М. Качковського», що у свою чергу призвело до коригування його фінансової підтримки з боку радянського керівництва у 30–х рр. ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / М. Стахів. – Львів, 1934. – 135 с.
2. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К., 2004. – 648 с.
3. Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920–ті рр.) / І. Соляр // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.55–67.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.182 (Товариство ім. М. Качковського). – Оп.1. – Спр.421 (Проекти правил організації праці та діловодства в канцелярії товариства у м. Львові, 1925–1933 рр.). – 97 арк.
5. Там само. – спр.509 (Звіти, газетні повідомлення та інші матеріали про просвітньо-пропагандистську і фінансово-господарську діяльність філіалу в м. Жовкві, 1934–1939 рр.). – 68 арк.

6. Державний архів Тернопільської області. – Ф.231 (Тернопільське повітове староство). – Оп.1. – Стр.62 (Звіт про діяльність Тернопільської філії «Общества им. М. Качковского», 1929–1934 рр.). – 57 арк.
7. З московського табору // Свобода. – 30 грудня 1933. – С.3–7.
8. Як москвофіли заснують читальні Качковського на Лемківщині? // Діло. – 24 лютого 1934. – С.4–5.
9. Привикаймо до порядку в читальнях // Наука. – 1933. – №2/3. – С.34–36.
10. Національна політика Радянського союзу // Боротьба. – 1933. – 22 жовтня. – С.2–3.
11. Гуртки молодіжи як класова школа пролетарської самоосвіти // Воля народу. – 1925. – 27 вересня. – С.4.
12. Розкопуємо правду // Сельроб. – 1927. – 18 вересня. – С.2.

References

1. Stachiv M. Proty chvył'. Istorytschnyj rozvytok ukrajins'kogo socialistychnogo ruchu na zachidnykh ukrajins'kykh zemljach / M. Stachiv. – L'viv, 1934. – 135 s.
2. Rubl'ov O. Zachidnoukrajins'ka inteligencija u zagal'nonacional'nykh politytschnych ta kul'turnych procesach (1914–1939) / O. Rubl'ov. – K., 2004. – 648 s.
3. Soljar I. Radjanofil'stvo u Zachidnij Ukraini (1920–ti rr.) // I. Soljar // Ukrajins'kyj istorytschnyj shurnal. – 2009. – №1. – S.55–67.
4. Centralnyj derzhavnyj istorytschnyj archiv Ukrai'ny, m. Lviv. – F.182 («Товариство им. М. Качковского»). – Оп.1. – Spr.421 (Proekty pravyl organizaciji praci ta dilovodstva v kanceljariji tovarystva u m. L'vovi, 1925–1933 rr.). – 97 ark.
5. Tam samo. – Spr.509 (Zvity, gazetni povidomlennja ta inschi materialy pro prosvitn'o-propagandyts'ku i finansovo-gospodars'ku dijאל'nist' filialu v m. Zhovkvi, 1934–1939 rr.). – 68 ark.
6. Derzhavnyj archiv Ternopil'skoi' oblasti. – F.231 («Тернопільське повітове староство»). – Оп.1. – Spr.62 (Zvit pro dijאל'nist' Ternopil's'koi filiji «Obshestva im. M. Katschkovskogo», 1929–1934 rr.). – 57 арк.
7. Z moskovs'kogo taboru // Svoboda. – 30 grudnja 1933. – S.3–7.
8. Jak moskvoфily zasnovujut' tschytal'ni Katschkovs'kogo na Lemkivschyni? // Dilo. – 24 ljutogo 1934. – S.4–5.
9. Pryvykajmo do porjadku v tschytal'njach // Nauka. – 1933. – №2/3. – S.34–36.
10. Nacional'na polityka Radjans'kogo sojuzu // Borot'ba. – 1933. – 22 zhovtnja. – S.2–3.
11. Gurtky molodezhy jak klasova schkola proletars'koi samoosvity // Volja naroda. – 1925. – 27 veresnja. – S.4.
12. Rozkopujemo pravdu // Sel'rob. – 1927. – 18 veresnja. – S.2.

Lukashiv V. Ja., candidate of Historical, Ternopil national pedagogical university of the name of Volodymyr Hnatyuk (Ukraine, Ternopil), terr87lukaschiv@gmail.com

Financial subsidies for the Soviet leadership «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine (1919–1939 years)

The process of subsidizing the Soviet leadership Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Union of Soviet Socialist Republics moskwoфile cultural and educational organizations – «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine in the interwar period. Activities of the institutions developed in difficult conditions of national and cultural life in the ukrainian part of the Second Polish Republic. Association disseminated literacy and knowledge among the general public. The development of financial revenue for the Central Government Bolshevik separation institutions. The process of formation of financial channels for money transfers from the Soviet Ukraine to promote sovietophile in Western Ukraine. Showing of financial subsidies «Association named after M. Kachkovsky» to strengthen its influence among the general public within the appointed period.

Keywords: «Association named after M. Kachkovsky», Western Ukraine, moskwoфilst, sovietofilst, subsidy, Soviet leadership, interwar period.

Лукашів В. Я., кандидат исторических наук, Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка (Украина, Тернополь), terr87lukaschiv@gmail.com

Финансовые субсидии советского руководства для «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине (1919–1939 гг.)

Исследован процесс субсидирования советским руководством Украинской Советской Социалистической Республики и Союза Советских Социалистических Республик москвофильской культурно-просветительной организации – «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине в межвоенный период. Деятельность институции развивалась в сложных условиях национально-культурной жизни украинцев в составе Второй Речи Посполитой. Общество распространяло грамотность и знание среди широкой общественности. Проанализировано развитие финансовых поступлений большевистского правительства для Центрального выдела институции. Освещен процесс формирования финансовых каналов для денежных переводов

со стороны советской Украины с целью распространения радиофильства в Западной Украине. Показано использование финансовых субсидий «Обществом им. М. Качковского» для усиления своего влияния среди широкой общественности в течение очерченного периода.

Ключевые слова: «Общество им. М. Качковского», Западная Украина, москвофильство, советофильство, субсидия, советское руководство, межвоенный период.

УДК 3687.80:367

Кравчук Л. В.,
доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін,
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний
університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»
(Україна, Тернопіль), gileya.org.ua@gmail.com

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО СФЕРОЮ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941

Відображено основні напрямки насадження нової культури, розкрито механізми впровадження нових радянських культурних цінностей, мета яких шляхом культурної революції утвердити пролетарський світогляд у курінного населення краю. Основним компонентом виступає друга російська мова, як засіб міжнаціонального спілкування. А також створюється нова культурно-виховна мережа установ для підпорядкування окупованої території під єдиний радянсько-москвофільський стандарт.

Ключові слова: влада Рад, вчитель, радянська свідомість, комуністична партія, агітатор, лектор, інспектор, червоний куточок, соціалістичне змагання, пролетарська свідомість, робітничка солідарність.

Перетворення, що їх здійснювала радянська влада у всіх сферах культурного життя західноукраїнського населення, мали чітку стратегічну мету: відкрити найширші можливості для формування та розвитку нової культури – соціалістичної за змістом і національної за формою. Апробовані в Радянському Союзі принципи культурного будівництва трансформувалися на новий соціально-культурний ґрунт, у нові політико-економічні умови. Радянські дослідники історії партії вважали, що «невід'ємною складовою частиною соціальних перетворень у західних областях, поряд з перетвореннями у галузі політичного, економічного і суспільного життя, було здійснення культурної революції. Завдання культурної революції вимагали величезного піднесення культурного рівня трудящих, перевиховання їх свідомості на основі пролетарської ідеології та перетворення їх у свідомих творців соціалістичної культури. Культурне будівництво в західних областях у вищій мірі полегшувалося тим, що в Радянському Союзі на той час вже була здійснена культурна революція і створена висока соціалістична культура, яка є втіленням великих ідей марксизму-ленінізму. Трудящі західних областей, зокрема працівники культурного фронту, могли почерпнути у народів Радянського Союзу досвід культурного будівництва».

Партійно-державні органи зміст, форми і напрями своєї політики в сфері культури формували на основі того, що за умов панської Польщі трудящі західноукраїнських земель не мали можливостей для культурного розвитку. Більше того, вважалося, що незначна кількість діючих у ті часи польських «домів людових», «українських світлиць», читалень «Просвіти» будувалися на націоналістичних принципах, перебували під впливом українських буржуазних націоналістів і духовенства та «отруювали свідомість трудящих націоналістичним і релігійним дурманом, намагаючись відвернути їх увагу від питань класової боротьби». Звідси, радянські

історики висвітлюють розвиток соціалістичної культури в західних областях України як процес напруженої боротьби зі звичками і традиціями людей, успадкованими від капіталізму, та з найнебезпечнішим породженням капіталістичного суспільства – буржуазним націоналізмом.

Саме з цієї причини вже з перших днів після приєднання всі існуючі на західноукраїнських землях польські «доми людюві», читальні «Просвіти», культурні установи інших національностей, що мали своїм завданням виховання мас у націоналістичному дусі, були закриті, а на їх місце в усіх населених пунктах краю прийшли новостворювані «культурно–освітні установи, багато з яких у найближчому часі перетворилися у справжні вогнища культури і пропаганди ідей комуністичної партії» [7, с. 233].

Тактика радянської духовної сфери була аналогічною тактиці радянської економічної або політичної сфер суспільного життя: ідеологію, спосіб мислення і культурні традиції змінювали швидко, майже за директивним вказівками, як змінювали приватну власність на державну, а багатопартійність – на однопартійність, навіть із застосуванням бруталного примусу в шоківих дозах. Сталінські ідеологи враховували, що така тактика викликати певний супротив, але цей супротив не міг мати зовнішнього соціального вираження, а був лише внутрішнім опором і мав особистісний духовний зміст.

Отже, завданням було зламати цей внутрішній особистісний опір, забезпечити своєрідну «радянську особистість» через звернення до внутрішньо–духовної сфери людини, на яку офіційна пропаганда мала мінімальний, або й не мала ніякого дієвого впливу. У цьому плані партійно–державній владі протистояв могутній відкритий опонент, який здійснював потужний позитивний вплив на внутрішній духовний світ людини, чим стимулював і підтримував духовний опір догматичній комуністичній ідеології, – християнську церкву, непідконтрольну радянському режимові. Церква своєю природою не вписувалась у радянську систему як у соціально–політичному, так і в культурно–духовному аспектах. Саме в релігійній вірі, в церковних богослужіннях знаходили віруючі громадяни (а таких у Західній Україні була абсолютна більшість) порятунк від засилля чужих ідеологічних штампів і від насилля компартійного апарату.

Статистика вказувала на широку базу церковного впливу: 3,5 млн. греко–католиків, 2 млн. римо–католиків, 1,5 млн. православних, 800 тис. іудеїв. З метою впливу на ці майже 8 млн. українського населення партійно–державна влада розпочала масштабний наступ на всі релігійні конфесії. Ідеологічну основу такого наступу на церкву бачили в реакційній ролі релігії, церкви і священнослужителів у суспільному житті. Влада твердила, що ксьондзи, попи і равани як ворожі елементи активно здійснювали антинародну діяльність, а церква, костюль і синагога спрямовували свої дії проти радянської влади.

Тому партійні організації західних областей України розгорнули широку антирелігійну пропаганду. За короткий час до Західної України було завезено великі партії атеїстичної літератури, повсюдно організовано читки лекцій на атеїстичну тематику. На кінець 1940 року, за звітом Наркомату освіти УРСР, в шести західноукраїнських областях діяли 335 атеїстичних гуртків, які охопили майже 6 тисяч чоловік. Атеїстична пропаганда стала обов'язковим

елементом навчально–виховного процесу в усіх закладах освіти: вчителі та викладачі були зобов'язані включати до робочих конспектів і текстів лекцій положення, висновки, рекомендації та приклади антирелігійного змісту [6, с. 10].

Нова окупаційна влада однозначно відносила церкву і духовенство до ворожого антирадянського табору, до контрреволюційних сил. Одним із найважливіших засобів боротьби з такими силами вважалося посилення агітаційно–пропагандистської роботи, здійснення планових, правильно політично зорієнтованих культурно–масових заходів серед місцевого населення, що повинно було б дати подвійний ефект: схилити симпатії мешканців міст і сіл до радянської влади та мінімізувати, або навіть унеможливити, підтримку ними антирадянських акцій.

Показовим у цьому аспекті є рішення Тернопільського обкому КП(б)У від 23 грудня 1939 року щодо політичного стану в Збарзькому повіті Тернопільської області. Ситуація полягала в тому, що у трьох селах Збарзького повіту (Кобиля, Іванчани, Курники) у ніч з 17 на 18 грудня відбулися «контрреволюційні» виступи селян. У постанові бюро обкому нічого не говориться про дії радянських каральних органів (це залишилося поза протоколом), але детально визначені контрпропагандистські заходи: розгортання масово–політичної роботи у повіті, відрядження до повіту 10 членів ВКП(б) з числа обласного партійного активу, проведення повітових партійних зборів з проблем посилення масово–політичного виховання населення повіту з використанням ресурсів культурно–освітніх установ тощо [1, арк. 19–20].

З цієї постанови випливає, що на агітаційно пропагандистську, культурно–масову роботу в питаннях зміцнення радянської влади на місцях партійно–державні органи поклали не менші надії, ніж на діяльність тодішніх силових структур. Перший висновок, що випливає зі згаданого партійного документа: партійні органи та органи НКВС в радянській країні діяли в одному напрямі як два фланги одного фронту, але перший пропагандистськими, а другий – силовими засобами. Другий висновок: партійно–державні органи не відокремлювали культурно–масову роботу від агітаційно–пропагандистської і навпаки. Але так само, як силова структура НКВС підпорядковувалась партійним органам, культурно–масова робота повністю служила агітаційно–пропагандистським цілям. Тобто культура підлягала ідеології як частина цілому, як вторинне первинному.

Таким чином, радянська культурної сфери суспільного життя набувала форми «комунізації» свідомості громадян через ідеологізацію всіх форм і засобів тогочасного культурного процесу на західноукраїнських землях. Посилений акцент на питаннях агітаційно–масової і пропагандистської роботи серед населення краю прослідковується у більшості рішень і постанов, прийнятих партійно–державними органами області в 1939–1940 роках. У вищезгаданому партійному рішенні бюро Тернопільського обкому КП(б)У вказало Чортківському повітовому комітету партії на незадовільний стан пропагандистської та агітаційно–масової роботи серед мешканців повіту: відсутнє навчання активу (пропагандистів, агітаторів, лекторів), незадовільна організація читки лекцій для працівників міста і села (всього 3 лекції в місяць на весь повіт), потрапляння до складу агітаторів і лекторів ворожих елементів (колишніх чиновників, членів ворожих партій), відсутність гуртків

з вивчення Сталінської Конституції та роз'яснення населенню рішень партії й уряду. Повітовому комітетові КП(б)У доручено до 1 січня 1940 року розробити необхідні заходи з усунення вказаних недоліків [1, арк. 22].

Про організацію масово–політичної роботи в повітах доповідали обкому КП(б)У практично всі повітові (згодом районні) партійні комітети. 13 січня 1940 року це зробили Тернопільський і Борщівський повіткоми КП(б)У і Тернопільський міськком КП(б)У. бюро обкому констатувало, що в цих повітах зроблено перші кроки в організації масово–політичної роботи серед трудящих: проведені відповідні збори, прочитано ряд лекцій, практикуються бесіди з окремими групами працівників, підбираються кадри агітаторів, списки яких подані на затвердження у повітком. У той же час не здійснюється належне керівництво роботою районних газет, не створено гуртків з вивчення Сталінської Конституції та Положення про вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР.

На окремих крупних підприємствах, зокрема на Борщівській тютюновій фабриці, де працюють більше 300 робітників, не прочитано жодної лекції, не функціонують ні клуб, ні бібліотека. Повіткомом і міськкомом партії доручено підібрати повноцінні кадри агітаторів, сформувати агітколективи, визначити і затвердити їх керівників, проводити навчання агітаторів шляхом організації відповідних семінарів і нарад з обміну досвідом роботи, створити гуртки з вивчення Сталінської Конституції, сформувати при парткомах лекторські групи, на засіданнях бюро райкомів і міськкому партії заслуховувати звіти керівників агітколективів і лекторських груп про пропагандистську і масово–політичну роботу на підприємствах, в установах, серед сільського населення.

У цій же постанові Тернопільського обкому КП(б)У знаходимо особливий момент: секретарю Тернопільського повіткому партії доручено провести роз'яснювальну роботу серед селян повіту щодо допущення відповідальними керівниками повіту політичної помилки, яка полягала в організації по селах повіту комітетів незаможних селян. А це означало, що будь–яка масово–політична «самодіяльність», зокрема у створенні несанкціонованих партійними органами громадських об'єднань на місцях, заборонялася [4, арк. 14–15].

Суперечливою виглядає постанова Тернопільського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 року «Про стан пропагандистської та агітаційної роботи в Заліщицькому районі», де зазначається, що політико–масова робота в районі покращилась (проводяться лекції, бесіди, співбесіди, наради з обміну досвідом, мітинги тощо), що мобілізує трудящих на виконання політико–господарських завдань, але має місце низка суттєвих недоліків (відсутня допомога низовим колективам зі сторони райкому, не проводиться необхідні консультації, не організована робота агітколективів, а окремі з них припинили свою діяльність, відсутня увага до групової та індивідуальної агітації, культурно–масова робота обмежується лише вечорами художньої самодіяльності у вихідні дні), внаслідок чого в багатьох трудових колективах знижується трудова дисципліна, а в окремих колгоспах колгоспники не виходять на роботу [2, арк. 97].

Такий підхід характерний для багатьох партійних рішень, де позитивний зміст констатуючої частини

заперечується критичними зауваженнями і змістом постановляючої частини: спроби видати бажане за дійсне спростовуються конкретними вказівками на усунення недоліків, які своєю серйозністю і масштабами виключають попередньо задекларований позитив.

Невисока ефективність, а часто й безрезультативність політико–масової роботи в низових колективах змушує партійні органи постійно повертатись до розв'язування одних і тих же питань, повторно вирішувати одні і ті ж проблеми, що навіть ускладнюється у порівнянні з їх попереднім станом. Так, у травні 1940 року бюро обкому КП(б)У вивчало стан пропагандистської та агітаційно–масової роботи в Бережанському і Підгаєцькому районах. Постанова фіксує низку позитивів: здійснюються теоретичні акції у формі бесід, консультацій індивідуального і групового характеру, працюють гуртки по вивченню історії ВКП(б) безпартійним активом, застосовуються різноманітні форми агітаційно–масової роботи. Такі заходи дали конкретний результат, зокрема, розгорнуто соціалістичне змагання між селами, колгоспами, районами, а Бережанський район закінчив сівбу ранніх культур за 5 днів. До негативу у постанові віднесено фактично один недолік: недостатня робота окремих комуністів над підвищенням свого ідейно–політичного рівня [4, арк. 117–118].

Буквально через три місяці, 23 серпня 1940 року, бюро обкому знову розглядає аналогічне питання – про виконання Бережанським райкомом КП(б)У травневої постанови бюро обкому щодо рівня пропагандистської та агітаційної роботи в районі. Хоча традиційно знаходиться місце для констатації позитивних моментів у роботі райкому партії, та перелік недоліків приводить до висновку, що стан агітаційно–пропагандистської роботи в районі погіршився: відсутній контроль партійного комітету за вивченням комуністами і безпартійним активом історії ВКП(б), з цих питань не проводяться індивідуальні бесіди, немає нарад з обміну досвідом роботи; слабка агітаційно–масова робота серед колгоспників, а в окремих колгоспах під час жнив припинили свою роботу агітатори, не організовано соціалістичного змагання; район потребує розширення лекційної пропаганди, особливо зусиллями кваліфікованих лекторів; необхідно поживити роботу агітаторів і агітколективів, забезпечити всесторонню допомогу їх керівникам [3, арк. 151].

Увага партійно–державних органів до культурно–масової та пропагандистсько–агітаційної роботи в трудових колективах міст і сіл особливо загострилась у період підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР зимою – весною 1940 року. Питання підготовки до проведення виборів у вищі органи державної влади СРСР та УРСР бюро обкому безпосередньо розглянуло на своєму засіданні 27 січня 1940 року. Бюро наголосило, що «успіх виборчої кампанії залежатиме від того, як партійні організації забезпечать розгортання агітаційно–масової та політичної роботи серед широких трудящих мас». Для цього райкоми і міськкоми КП(б) У області були зобов'язані підготувати і затвердити на партійно–комсомольських зборах районів конкретні заходи по підготовці до виборів, в яких передбачити: створення гуртків, проведення лекцій, бесід, доповідей для всіх виборців з вивчення Сталінської Конституції і положення про вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР; підбір і формування агітколективів і груп агітаторів,

проведення для них інструктивних нарад і семінарів не менше трьох разів у місяць і скликання нарад з обміну досвідом роботи; проведення трьох- і п'ятиденних семінарів для агітаторів з питань конституційного і виборчого законодавства; забезпечення агітпунктів на виборчих дільницях лозунгами, плакатами, діаграмами, що ілюструють досягнення Радянського Союзу і Радянської України; проведення районних нарад культпрацівників (завідуючих клубами, бібліотеками, хатами-читальнями) з питань їх роботи на період підготовки і проведення виборів; активізація роботи гуртків художньої самодіяльності, радіо, районних газет, інших засобів масової агітації; проведення зборів населення за місцем проживання з питань виборів; висвітлення виборчого процесу у місцевій пресі; проведення зборів молодих виборців [4, арк. 117–118].

На цьому ж бюро як взірць для райкомів і міськкомів партії області були схвалені заходи Тернопільського обкому КП(б)У по розгортанню масово-політичної роботи в час підготовки і проведення виборів депутатів до Верховних Рад СРСР і УРСР по Тернопільській області. Заходи передбачали комплекс нарад з секретарями райкомів партії і райкомів комсомолу, головами райвиконкомів, завідуючими відділами пропаганди і агітації райкомів партії і райкомів комсомолу, завідуючими партійними кабінетами райкомів партії, головами і секретарями окружних виборчих комісій, головами обкомів галузевих профспілок з питань підготовки до виборів і проведення виборчої кампанії. Було заплановано обласний партійний актив «Про завдання обласної партійної організації в підготовці та проведенні виборів» та обласний профспілковий актив з аналогічним порядком денним, обласну нараду редакторів районних газет «Завдання преси в час підготовки і проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР», обласний зліт робсількорів «Про завдання робсількорів у підготовці і проведення виборів депутатів Верховних Рад СРСР і УРСР» (1500 чоловік).

Висновок. Якщо згадані заходи стосувалися забезпечення впливу партійних органів області на виборчий процес у напрямі гарантування необхідного результату виборів, то інші заходи безпосередньо спрямовувалися на місцеве населення з метою максимального його залучення до виборчої кампанії через діяльність культосвітніх структур, через участь у культурно-масовій роботі. Серед таких масових заходів – нарада інтелігенції обласного центру «Про участь інтелігенції в роботі більшовицької преси під час виборчої кампанії» при редакції газети «Вільне життя», організація п'яти концертних бригад силами обласного драматичного театру й обласної філармонії для обслуговування виборців у районах області, нарада завідуючих райвно і голів райкомів профспілки працівників початкових і середніх шкіл з питання участі шкіл і педагогів у виборах, п'ятиденний семінар інспекторів райвно з питання роботи сільських клубів у зв'язку з виборами до Верховних Рад СРСР і УРСР, дводенний семінар керівників агітколлективів, завезення в райони області кінофільмів і кіножурналів і забезпечення безперервної роботи кінопересувок по обслуговуванню сільського населення у період підготовки до виборів, активізація роботи лекторських груп з читання лекцій за тематикою радянської виборчої демократії, забезпечення

бібліотек районів необхідною літературою, насамперед Конституцією СРСР і Положенням про вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР [4, арк. 123–124].

Таким чином всі рішення та засідання новоутвореної системи влади яка формувала нову радянську культуру та світогляд населення, були чітко ідеалізовані і прийняті партійним духом та змістом радянського режиму.

Список використаних джерел

1. ДАТО. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.1.
2. Там само. – Спр.12.
3. Там само. – Спр.27.
4. Там само. – Спр.6.
5. Там само. – Спр.9.
6. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Український історичний журнал. – 1993. – №2, 3. – 144 с.
7. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво у західних областях УРСР в перші роки радянської влади: вересень 1939 – червень 1941 рр. 40 років Великого Жовтня. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1957. – 299 с.

References

1. DATO. – F.P–1. – Op.1. – Spr.1.
2. Tam samo. – Spr.12.
3. Tam samo. – Spr.27.
4. Tam samo. – Spr.6.
5. Tam samo. – Spr.9.
6. Kovaljuk V. R. Kul'turologichni ta duhovni aspekty «radjanizacij» Zahidnoi' Ukraïny (veresen' 1939 r. – cherven' 1941 r.) // Ukraïns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1993. – №2, 3. – 144 s.
7. Sokolovska T. G. Kul'turne budivnytvo u zahidnyh oblastjakh URSR v pershi roky radjans'koï vlydy: veresen' 1939 – cherven' 1941 rr. 40 rokov Velykogo Zhovtja. – L'viv: Vydavnytvo L'vivs'kogo universytetu, 1957. – 299 s.

Kravchuk L. V., associate prof. Department of Philosophy and Social Sciences, SHEE «Ternopil State Medical University named after I. Gorbachevskogo Ministry of Health of Ukraine» (Ukraine, Ternopil), gileya.org.ua@gmail.com

Party leadership sphere of spiritual culture Ternopil region in September 1939 – June 1941

The article shows the main directions of planting new culture disclosed mechanisms for implementing the new Soviet cultural values aimed at establish cultural revolution by proletarian ideology Kurinny population in the region. The main component serves the second Russian language as a means of international communication. Also, a new network of cultural and educational institutions for submission territory under a single standard–Soviet Moscow.

Keywords: government councils, teacher, Soviet consciousness, Communist Party agitator, lecturer, supervisor, red corner, socialist competition, the proletarian consciousness, workers solidarity.

Кравчук Л. В., доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін, ГВУЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України» (Україна, Тернопіль), gileya.org.ua@gmail.com

Партийное руководство сферой духовной культуры на Тернопольщине сентябрь 1939 – июнь 1941

Отражены основные направления насаждения новой культуры, раскрыты механизмы внедрения новых советских культурных ценностей, цель которых путем культурной революции утвердить пролетарское мировоззрение у коренного населения края. Основным компонентом выступает второй русский язык, как средство межнационального общения. А также создается новая культурно-воспитательная сеть учреждений для подчинения оккупанной территории под единый советско-московский стандарт.

Ключевые слова: власть, учитель, советское сознание, коммунистическая партия, агитатор, лектор, инспектор, красный уголок, социалистическое соревнование, пролетарское сознание, рабочая солидарность.

* * *

УДК 94:341.43–054.73(47+57)«1939/1945»

Андрєєв А. С.,
перший заступник директора комунального підприємства «Київблагаустрой» (Україна, Київ),
andreevandrew@ukr.net

**ІДЕОЛОГІЧНО–ПРОПАГАНДИСТСЬКА СКЛАДОВА
В РАДЯНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ РЕПАТРІАЦІЇ
«ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ» У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ 1939–1945 РР.: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Аналізується проблема місця, ролі і значення ідеологічної обробки і пропаганди в радянській політиці репатріації переміщених осіб з України в період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Наголошується на особливій важливості українського контексту репатріаційної проблематики для керівництва СРСР через численність цього національного контингенту та його ідеологічну проблемність, автор виокремлює основні чинники, що ускладнювали, або ж навпаки сприяли агітаційно–пропагандистській роботі з репатріантами–українцями.

У числі факторів, що додавали складності завданням радянської пропаганди серед репатріантів з України, дослідник називає ментальну, політичну й ціннісну дезінтеграцію цих людей, а також їх власний, найчастіше суперечливий, досвід життя у Німеччині. Натомість сприятливими для пропагандистської роботи виявилися традиційний патріархальний уклад українського селянства, яке складало переважну частину переміщених осіб з України, а також тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники у Німеччині.

Ключові слова: переміщені особи, репатріація, репатріанти, українці, радянські органи репатріації, ідеологічна та агітаційно–пропагандистська діяльність.

Друга світова війна 1939–1945 рр. породила гуманітарну катастрофу, що втягнула у свою орбіту десятки мільйонів людності цілих країн і континентів. Тільки у Європі, за різних обставин і з різних причин, десятки мільйонів військовополонених, біженців, добровільних і примусових трудових мігрантів, евакуйованих громадян опинилися поза межами власних держав, або ж стали внутрішніми переміщеними особами. Лише з радянського боку таких мігрантів нараховувалося не менше 5 млн. [16, с. 126; 2, с. 47]. Більшу їх частину складало радянське цивільне населення, вигнане нацистськими окупантами на примусові роботи до Німеччини та інших окупованих країн Європи, а також близько 2 млн. радянських військовополонених [2, с. 325]. До числа переміщених осіб належали й біженці, які відступили разом із німецькою армією, а згодом осіли на території країн Західної Європи. Не бажаючи повертатися до СРСР взагалі частина цих громадян сприймали репатріацію як насильство над особистістю й усіляко намагалися її уникнути. За пізнішими офіційними даними радянської сторони чисельність так званих «неповерненців» становила понад 450 000 осіб, серед яких нараховували до 200 000 колишніх військовополонених [11, с. 39; 2, с. 324]. Проте для більшості наших співвітчизників повернення додому, до своїх рідних і близьких, було довгоочікуваним і жаданим. Частина примусових мігрантів хоч і зголосилися на повернення додому, але чекали репатріації з острахом.

Розмірковуючи над сенсами репатріації для сталінського керівництва СРСР сучасні дослідники виокремлюють у цій проблемі дві складові. Одна з них – економічна, полягала в бажанні влади залучити чималий трудовий ресурс поверненців до відбудови економіки. Інша складова мала ідеологічну природу. Залишення мільйонів співвітчизників поза межами держави – переважно у країнах Західної Європи – в логіці тоталітарного режиму загрожувало формуванню потужної хвилі нової еміграції, що могла бути використана «як збряддя антирадянської політики в руках певних кіл» [11, с. 27].

Питання ролі ідеологічного чинника в радянській політиці репатріації, значення агітаційно–пропагандистської та політичної роботи серед переміщених осіб з України в процесі їх повернення до СРСР поки не стали предметом спеціального вивчення в працях вітчизняних істориків. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в контексті загальних досліджень теми радянської репатріації українців в роки Другої світової війни та повоєнний період у працях М. Куницького [14], Т. Пастушенко [19], Г. Грінченко [8] та С. Гальчака [5; 6].

Метою цього дослідження є аналіз проблеми місця, ролі й значення ідеологічної та агітаційно–пропагандистської обробки, як складової частини та одного з напрямків радянської політики репатріації переміщених осіб з України в період Другої світової війни 1939–1945 рр. Автор виокремлює основні чинники, що ускладнювали, або ж навпаки сприяли агітаційно–пропагандистській роботі з репатріантами–українцями, визначає пріоритети у цій сфері.

Відповідь на запитання, які саме завдання репатріації (економічні чи ідеологічні) були пріоритетними для керівництва СРСР(?), досить непросте. Очевидно, що внаслідок війни трудові ресурси СРСР понесли відчутні втрати. Відтак, переміщені особи були як ніколи потрібні зруйнованій війною країні, а їх праця мала стати одним із вагомих чинників відбудови радянської економіки. Проте в історії з репатріантами Й. Сталіна та його оточення бентежило й інше. І пріоритети тут все ж визначав традиційний для радянського керівництва примат ідеологічного підходу. Ідеологічна загроза, що її вбачали в самому факті тривалого перебування радянських громадян поза межами країни, часом переважувала економічні розрахунки. І справді, величезна маса людей протягом кількох років поспіль перебували поза сферою впливу радянської ідеології і пропаганди й відчували на собі неменший тиск пропаганди нацистської.

Головним засобом протидії «ідеологічним диверсіям заходу» радянські ідеологи визначили активну й цілеспрямовану політично–пропагандистську роботу, що мала супроводжувати всі етапи репатріаційного процесу й адаптації поверненців на батьківщині. Відтак, завдання повернення власних громадян на батьківщину набувало для влади пріоритетного ідеологічного змісту. Майже на десятиліття ідеологічно–пропагандистська обробка тих хто повертався стала одним із головних напрямків роботи радянських органів і установ репатріації й, зокрема, в Українській РСР.

Український контекст репатріаційної проблематики для політичного керівництва СРСР був особливо важливим. Лише за офіційними радянськими даними із 5,26 млн. осіб вигнаних нацистами на примусові роботи з окупованих територій СРСР понад 2,4 млн. осіб (майже 46%) походили з України [1, с. 724]. Із понад 2 млн. радянських військовополонених, яким вдалося вижити в нацистських таборях, мінімум чверть становили етнічні українці, або ж вихідці з Української РСР [2, с. 324–325]. Але справа тут не тільки і не стільки в чисельності потенційних репатріантів – хоча цей фактор і був одним із визначальних на тлі гострого дефіциту трудових ресурсів на очищених від окупантів територіях.

Переміщені особи з України, поряд з прибалтами, західними білорусами та румунами Бессарабії (за радянською версією – молдаванами) становили настільки важливий

демографічно настільки ж і проблемний ідеологічно контингент репатріантів. Відтак, для організаторів процесу репатріації, хай навіть і обов'язковою, особливо важило врахування історичних, етнокультурних і ментальних реалій повоєнної Радянської України, інших чинників, що впливали або могли впливати на рішення співвітчизників повернутися на батьківщину. У цьому контексті ідеологічні функціонери зустрілися з реальністю, що демонструвала як перешкоди так і сприятливі для репатріації фактори.

Справжньою проблемою для радянського керівництва, по-суті основним дестабілізуючим процес репатріації переміщених осіб–українців або ж вихідців з України чинником виявилася їх ментальна, політична й ціннісна дезінтеграція. Донедавна роз'єднаний кордонами держав з різним політичним й ідеологічним устроєм український етнічний масив і після «золотого вересня 1939 року» не став однорідним. Українці, що населяли приєднані до УРСР у 1939–1940 рр. західні й південно–західні регіони ні ментально ні в соціокультурному ба навіть у господарсько–економічному сенсах не були цілковито радянзовані. Значною мірою їх світобачення й спосіб життя залишалися сформованими практикою довоєнної. Не зайвим доказом цієї нашої тези є той факт, що серед підрахованих станом на 1 січня 1952 р. радянськими органами репатріації 451561 особи представників так званої «другої еміграції», тобто неповерненців, 144 934 – були етнічними українцями. Серед неповерненців до СРСР близько 75% належали до категорії так званих «західників», тобто вихідців із територій анексованих СРСР у 1939–1940 рр., і лише чверть походила з довоєнних радянських територій [11, с. 39]. І це не межа. Відомий російський дослідник проблеми В. Земсков свого часу висловив припущення, що «[...] якби репатріація була добровільною, то чисельність радянських громадян, які не повернулися до СРСР склала б не майже 0,5 млн., а, імовірно, близько 1 млн. [...]» [12, с. 5]. На думку російського дослідника, американські та британські союзники розглядали литовців, латишів, естонців, а також західних українців – колишніх підданих Австро–Угорщини та їхніх нащадків, як «[...] складову частину європейської цивілізації, тоді як практично всі інші вихідці з СРСР вважалися азіатами чи напівазіатами, тобто представниками іншої цивілізації. До всього «західники» у своїй масі не розглядалися, як носії радянської ідеології [...]» [13, с. 346].

Така роз'єднаність посилювалася й реаліями 1941–1944 рр., коли Україна взагалі не існувала як етнічна чи політична цілісність. Встановлений окупантами режим, поза сумнівом, визначав не лише реальність становища, життя і стратегії виживання в умовах «нового порядку», але й впливав на формування моделей майбутньої поведінки. Для одних це майбутнє поставало омріяним визволенням Червоною армією та поверненням радянського ладу. Інші бачили його в образі незалежної Української держави, за яку боролися в лавах ОУН і УПА. Настрої ж третьої, найбільшої за чисельністю групи українського підкупаційного соціуму, на нашу думку, можна характеризувати як напружене очікування того самого майбутнього. Буденність такого очікування проходила у щоденних пошуках засобів виживання свого і родини у цій жахливій війні.

Не надто змінив структуру цієї тріади настроїв й очікувань людей і факт їхнього перебування поза межами

рідної землі. Примітно, що опинившись на заході під щільним тиском нацистського імперського міністерства пропаганди більшість наших співвітчизників, якщо не з острахом то з тривогою, очікували майбутнього. Тим більше, що й реальне становище примусових робітників з України у Німеччині, при всьому їх підневільному, принизливому статусі, було не таким вже й однозначним. Поряд з поганими, часто каторжними умовами проживання, харчуванням впроголодь, відсутністю медичного обслуговування і тяжкою працею більшості оstarбайтерів, не такими вже й рідкісними були випадки іншого до них ставлення. Свідчення цьому – спогади колишніх примусових робітників. Багато з них згадують про співчутливе й гуманне ставлення до них окремих простих німців і посадовців на підприємствах, де ті працювали, добре поведження господарів приватних господарств тощо [21, с. 105–283].

Водночас, мільйони переміщених осіб – радянських громадян отримали можливість на власні очі пересвідчитись у величезній прірві, що розділяла якість життя у Радянському Союзі й країнах західної Європи. Власний досвід життя за кордоном – це ще один чинник, який далеко не завжди працював на користь радянської пропаганди. Джерела доносять до нас і реакції людей подібні до тієї, що її висловив у липні 1945–го прибулий з Німеччини репатріант Андрій Михайлович П., 1908 року народження. Зі слів агента НКДБ, колишній кандидат у члени ВКП(б), завгосп паливного управління Ворошиловградської області розповідав своїм товаришам по службі: «Дивіться, які з Німеччини повертаються люди – радісні, повні, культурні [...] У Німеччині життя хороше. Народ там жив добре, у крамницях усього було повно й дешево. Німці народ культурний, техніка в них розвиненіша аніж в Радянському Союзі. А в нас народ живе погано [...]». Мабуть все ж особистий досвід життя у Німеччині дозволив Анні Ш., 1920 р. із села Богданівка Верхне–Тепловського району Ворошиловградської області стверджувати, що «[...] у німецькому таборі було краще ніж вдома. Для чого нас лишень звільнили [...]». А ось її 19–річна землячка із села Мостки Білокуракинського району Віра З. ще красномовніше передавала свої враження від побаченого на батьківщині: «[...] коли я вступила на територію СРСР, то немовби опинилася в брудній ямі [...]» [18, арк. 24]. Певно мали підстави укладачі аналітичної записки, що надійшла на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова 30 липня 1945 р. заявляти: «[...] Деяка частина громадян, які повертаються, налаштована в антирадянському, вірніше в пронімецькому дусі [...]» [18, арк. 23].

Поряд із чинниками, що ускладнювали завдання радянської пропаганди в роботі з переміщеними особами – вихідцями з України були й такі, що цим завданням сприяли. Так, на цілі радянської пропаганди в роботі з репатріантами–українцями об'єктивно працював традиційний патріархальний уклад українського селянства, яке складало переважну частину переміщених осіб з України. Більшість депортованих українців: хлопців і дівчат, чоловіків і жінок, синів і доньок, молодих матерів, попри всі перестороги й тривожні очікування, воліли якнайшвидше повернутися до своїх родин в Україну. На користь такого висновку свідчать усні джерела – значна частина колишніх оstarбайтерів в особистих спогадах згадували про те, що понад усе хотіли повернутися додому,

до своїх рідних і близьких. Це було їх найзаповітнішим бажанням. Наприклад, багато років по війні колишня остарбайтер О. Мішкевич, з Рівненщини, згадувала: «[...] А мене лиха доля додому принесла. Як магнітом тягнуло мене додому. Так любила свою Україну [...]» [21, с. 84]. Відома вітчизняна дослідниця тематики остарбайтерів Т. Пастушенко у своїй монографії, присвяченій долі примусових робітників з Київщини, зазначала про те, що практично усі опитані нею очевидці заявляли – вони поверталися додому добровільно. І це незважаючи на агітацію виїздити на проживання до західних країн, пропозиції господарів залишитися у Німеччині чи застереження стосовно небезпеки повернення в СРСР [19, с. 188].

Існував ще один чинник, що значно полегшувало радянському режиму реалізацію завдань агітаційно-пропагандистської обробки репатріантів – це тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники вдаліні від батьківщини – на території чужої ворожої держави. Так, за словами знаного вінницького історика, дослідника проблеми українських примусових робітників у рейху, С. Гальчака «[...] Окрім хліба насущного люди, які поверталися з нацистської каторги, гостро потребували також, образно кажучи, хліба духовного. Роками відірвані від рідної землі, не маючи на чужині ніякого доступу до поточної суспільно-політичної інформації, на батьківщині вони жадібно ловили кожне слово тих, хто міг повідати про останні події в світі, СРСР, України, області, районі [...]» [6, с. 254–255]. У своїй докторській дисертації автор наводить слова колишнього остарбайтера з Вінниччини Г. Мазура, який з цього приводу згадував: «[...] Ми хотіли чути і слухали все, що нам казали, бо ж стільки були не вдома. Там, у Німеччині, чули тільки: «Арбайт!» А тут стільки всякого! [...] Це як голодному до їжі допасти [...]» [7, с. 241]. Підозрюємо, що така готовність людей сприймати на віру будь-яку інформацію, аби вона лишень надходила з батьківщини, значно полегшувала роботу радянським пропагандистам.

Слід звернути увагу на той факт, що інформаційна контрпропагандистська підготовка питання про повернення переміщених осіб – радянських громадян на батьківщину була розпочата в радянському публічному просторі задовго до старту самої репатріаційної програми – практично з моменту початку масової депортації цивільного населення окупованих територій на примусові роботи до рейху – у 1942 р. Як стверджує харківська дослідниця Г. Грінченко, «[...] Перші повідомлення про долю людей, які опинилися на примусових роботах, були опубліковані в газетах і мали на меті інформування читачів про надзвичайно важкі умови перебування в неволі, не в останню чергу в руслі контрпропаганди, як відповідь на потужну агітацію окупаційних властей щодо переваг «корисної й добре оплачуваної роботи в Німеччині» [8, с. 182–183]. Авторка тут має на увазі матеріали в «Красной звезде», «Правде» і «Комсомольской правде», опубліковані у червні–вересні 1942 р. [22; 24; 26], про велике пропагандистське значення яких відзначалося в оприлюдненому на Нюрнберзькому процесі нацистському «Меморандумі Центрального бюро з обліку східних народів щодо сучасного стану питання східних робітників» від 30 вересня 1942 р. [17, с. 242]. Практично одразу ж у цей контрпропагандистський контекст було вписано й український сегмент. Відкривала

список подібних публікацій брошура З. Шульги «Українське селянство не буде у фашистській неволі» [29]. Примусову трудову депортацію співвітчизників до Німеччини її автор показував як невід’ємну складову колонізаційної політики окупантів в Україні.

Вперше про нацистські плани «[...] насильницького вигнання на примусові роботи кількох мільйонів радянських громадян – міських і сільських жителів [...]» було публічно заявлено в Ноті народного комісара закордонних справ СРСР «Про жахливі злочинства, звірства і насилля німецько-фашистських загарбників в окупованих радянських районах і про відповідальність німецького уряду і командування за ці злочини» від 27 квітня 1942 р. [10, с. 9]. Проте справді програмним для формування змісту радянських пропагандистських матеріалів щодо нацистської політики примусового вербування і депортації робочої сили з окупованих територій СРСР став інший документ – Нота народного комісара закордонних справ СРСР В. Молотова «Про масове, насильницьке введення в німецько-фашистське рабство мирних радянських громадян і про відповідальність за цей злочин німецьких властей і приватних осіб, які експлуатують підневільну працю радянських громадян у Німеччині» від 11 травня 1943 р. Структура й зміст цього розлогого документу, що складається з п’яти частин, не залишає сумнівів, що саме він став базовим для визначення основних тематичних ніш контрпропагандистської кампанії із засудження нацистської політики примусових трудових депортацій. Остання посіла в цьому документі чільне місце серед інших «[...] незчислених, жорстоких злочинів [...]» німецьких властей, які «[...] по планам і інструкціям гітлерівського уряду і військового командування [...] систематично грабували, мордували, вбивали радянських громадян, умертвляли військовополонених, піддавали суцільному руйнуванню радянські міста і села, виганяли в німецьке рабство сотні тисяч радянських громадян [...]». Автори дипломатичного документу не мали сумніву й щодо причин насильницьких трудових депортацій, що мала «[...] поповнити гострий брак робочої сили в Німеччині й вивільнити із німецької промисловості додаткові людські резерви для сильно потріпаній гітлерівської армії [...]» [3, с. 313–314]. У наступних розділах Ноти, на основі отриманих радянською стороною документальних свідчень, викривалися нацистські плани й конкретні накази щодо «поневолення мирних мешканців окупованих радянських районів», оприлюднювалися практичні заходи нацистської окупаційної влади, спрямовані на «насильницьке вигнання радянських людей в німецько-фашистське рабство», показувались «нелюдські муки й загибель радянських громадян у німецько-фашистській неволі». Заключна частина документу визначала «відповідальність німецьких властей і німецьких громадян, винних у нелюдській експлуатації насильно уведених радянських громадян» [3, с. 314–329]. Тим самим у Ноті від 11 травня 1943 р. були намічені основні тематичні складові радянського контрпропагандистського дискурсу в контексті нацистської політики залучення населення східних окупованих територій до праці в рейху: планування використання праці примусових робітників зі сходу; практика насильницького вербування та вивезення наших співвітчизників до Німеччини; трагічний досвід перебування в нацистському рабстві; активний і пасивний опір населення окупованих територій

мобілізаційним заходам і примусовій праці в рейху, а також невідворотність покарання нацистських злочинців за скоєні ними злочинства.

Що стосується перших кроків на шляху реалізації пропагандистських заходів у рамках власне репатріаційної програми, то їх РНК СРСР зробив вже на початку осені 1944 р. 6 жовтня того ж року радянський уряд доручив шойно призначеному уповноваженому в справах репатріації, генералу–полковнику П. Голікову підготувати й поширити через засоби масової інформації урядове звернення до радянських громадян і військовополонених, які знаходилися поза межами СРСР і підпадали під категорію переміщених осіб. Виконуючи це завдання керівник відомства репатріації на початку листопада 1944 р. дав інтерв'ю кореспонденту ТАРС, у якому виклав позицію радянського керівництва щодо питання репатріації громадян СРСР [20]. Базова пропагандистська ідея цього звернення, надзвичайно проста й лаконічна, була викладена вже в перших двох абзацах документу: «[...] В результаті великих перемог Червоної армії та армій наших союзників багато тисяч радянських людей вирвалися із ворожого полону [...] вони чекають свого повернення на Радянську Батьківщину. Радянський уряд застосовує усі заходи для того, аби це палке бажання наших громадян якнайшвидше здійснилось [...]». Верхом пропагандистської патетики виглядали фінальні слова звернення: «[...] день повного й остаточного розгрому ворога [...] буде радісним днем визволення наших радянських братів і сестер [...] Перед радянськими людьми, звільненими із німецького рабства, відкриваються широкі можливості повернутися в рідні місця і до своїх родин, зайнятися своєю справою та беззавітно служити своєму народу, своїй Батьківщині» [4, с. 300, 303].

Інша частина озвученого П. Голіковим урядового звернення мала виразно контрпропагандистське спрямування. За його словами «[...] Люди, вороже налаштовані до радянської держави намагаються обманом, провокацією і т. ін., отруїти свідомість наших громадян, примусити їх повірити потворній брехні, мовляв Радянська Батьківщина забула їх, відреклася від них і не вважає їх більше радянськими громадянами. Ці люди залякують наших співвітчизників тим, що у випадку повернення на Батьківщину вони начебто будуть піддані репресіям. Зайвим є заперечувати такі нісенітниця [...] Радянська країна пам'ятає й піклується про своїх громадян, які потрапили в німецьке рабство. Вони будуть прийняті вдома як сини Батьківщини. В радянських колах вважають, що навіть ті з радянських громадян, які під німецьким насиллям і терором скоїли протилежні інтересам СРСР дії, не будуть притягнені до відповідальності, якщо вони повернувшись на Батьківщину стануть чесно виконувати свій обов'язок [...]» [4, с. 301–302].

Дане на початку листопада 1944 р., опубліковане в «Правді», широко розтиражоване в регіональній пресі й видане окремою листівкою, це інтерв'ю стало першою масштабною контрпропагандистською акцією кремлівського керівництва спрямованою на потенційних репатріантів. Людей, перш за все цивільних примусових робітників, намагалися переконати в тому, що вимушена праця на ворога не буде підставою для притягнення їх до кримінальної відповідальності. На думку Г. Грінченко, що її повністю поділяє автор, «[...] саме цю офіційну декларовану позицію, яку П. Голіков висловив від імені

держави, було покладено в основу всіх пропагандистських заходів, цільовою аудиторією яких були не тільки численні примусові робітники, що на той час перебували в Німеччині, але й усе населення країни, до якого мала наново інтегруватися величезна маса репатріантів [...]» [8, с. 193]. У випадку з радянськими військовополоненими все виглядало куди складніше – від відповідальності за здачу в полон їх ніхто не звільняв [28, с. 52]. У цьому питанні не було ясності, а відтак в руках опонентів сталінського режиму з числа західних союзників СРСР залишався потужний пропагандистський привід – репатріанти–військовополонені в цьому дискурсі були ніким іншим, як потенційними кандидатами на розстріл чи ув'язнення в радянських таборах. Навіть схвалений 7 липня 1945 р. Президією Верховної Ради СРСР указ «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною» не вирішив цю проблему, адже оголошена ним амністія за воїнські злочини не стосувалася пункту 22 статті 193–ї Кримінального кодексу РРФСР, що встановлювала відповідальність за «самовільне залишення поля битви під час бою і здачу в полон не викликану бойовою обставиною» [29, с. 99; 23, с. 406–407].

Далеко неоднозначний вплив на змістовність й інтенсивність агітаційно–пропагандистської роботи органів репатріації з поверненнями, і зокрема в Українській РСР, справили радянсько–американсько–англійські домовленості в цьому питанні. За рішенням керівників держав Антигітлерівської коаліції й на підставі ухвалених на Кримській конференції в Ялті у лютому 1945 р. двосторонніх радянсько–британських і радянсько–американських угод, по війні всі переміщені особи підлягали обов'язковій (незалежно від їх бажання) репатріації, тобто поверненню в країни походження. Зокрема, у статті 1 «Угоди щодо військовополонених і цивільних осіб звільнених військами, що знаходяться під Радянським Командуванням і військами, що знаходяться під Британським Командуванням», підписаної у Ялті 11 лютого 1945 р., йшлося: «[...] Всі радянські громадяни, звільнені військами, що діють під Британським Командуванням, і всі британські піддані, звільнені військами, що діють під Радянським Командуванням, будуть як найшвидше після їх звільнення відділятися від ворожих військовополонених й утримуватися окремо від них у таборах чи збірних пунктах до моменту передачі їх відповідно радянським або британським властям [...]». Стаття 7 цієї угоди містила положення, за яким «[...] Передача цих звільнених громадян чи підданих жодним чином не може бути затримана чи відкладена внаслідок вимог їх тимчасового використання [...]» [25, с. 264, 266–267]. Таким чином усі цивільні радянські громадяни і військовополонені, які перебували поза межами СРСР ставали потенційними примусовими репатріантами.

Той факт, що переміщені особи – громадяни СРСР так або інакше, але все ж будуть повернуті на батьківщину, певним чином демотивував працівників радянських органів і установ репатріації проводити інтенсивну й змістовну агітаційно–пропагандистську та культурно–масову роботу серед контингенту. Як свідчать різного роду архівні документи органів репатріації УРСР, на початковому етапі цього процесу (від кінця серпня 1944 р. до початку червня 1945 р.) ідеологічно–пропагандистська обробка репатріантів або взагалі не проводилася, або ж була формальною, що називається – для звіту [Див.: підрозділ

3.1 дисертації]. У штаті відділу РНК УРСР, що опікувався репатріацією, навіть не було передбачено підрозділу чи посади відповідального за ідеологічно-пропагандистську («культурно-масову») роботу з тими, хто повертався на батьківщину [15, арк. 3]. Логіка думок працівників органів репатріації на місцях могла бути приблизно такою, якою її подає в одній з своїх монографій С. Гальчак: «[...] раз люди повернулися з Німеччини назад на Батьківщину, то немає ніякої потреби їх ідейно переконувати, агітувати за радянську владу. Перемога над гітлеризмом сама по собі є найкращим агітатором [...]» [5, с. 561–562]. Працівники органів репатріації у цей період своїми основними завданнями бачили якнайшвидше перевезення, прийом, реєстрацію і фільтрацію поверненців, їх харчування та матеріальне забезпечення в дорозі, працевлаштування та забезпечення житлом на місцях. Агітаційно-пропагандистська діяльність у цьому переліку далеко не була серед пріоритетних напрямків діяльності.

Складалася дещо парадоксальна ситуація, коли правлячий в СРСР тоталітарний режим, який традиційно в усьому й завжди вбачав пріоритетними саме політико-ідеологічні мотиви, тут немовби «забув» про важливість ідеологічної «перековки» співвітчизників, які в роки війни вимушено чи цілком добровільно опинилися поза радянським пропагандистським полем. Проте ми маємо пояснення цьому феномену. На нашу думку йдеться тут передусім про бажання Й. Сталіна і його оточення якнайшвидше реалізувати ялтинські домовленості, повернути власних громадян до СРСР і таким чином поповнити трудовими ресурсами відновлену зруйнованою війною промислової бази країни, зокрема й за рахунок робочих рук сотень тисяч репатріантів-українців. Маємо підстави стверджувати, що очевидні недопрацювання в ідеологічній обробці контингенту в цей період компенсувалися обов'язковою для репатріантів процедурою спеціальної перевірки, що її здійснювали органи НКВС-НКДБ СРСР у перевірконо-фільтраційних і приймально-пересильних пунктах і таборах, а також за місцем проживання поверненців. Сам факт проходження такої перевірки повертав вчорашнього репатріанта в реальність – він (вона) знову на рідній батьківщині, що вимагає від своїх громадян двох головних речей – беззастережної лояльності й самовідданої праці. Неприємна й принизлива процедура «фільтрації» повертала більшість тих, хто її проходив, у таку знайому з довоєнних часів атмосферу страху. Схоже на те, що окремі радянські партійні й державні функціонери та працівники спецслужб саме й розраховували на те, що страх – ця ментальна риса радянського громадянина – справить на поверненців необхідний «виховний» ефект.

Проте зі зростанням потоку репатріантів партійно-державному керівництву СРСР ставало зрозумілим, що без негайної активізації ідеологічно-пропагандистського впливу на цю категорію громадян, завдання їх індоктринації ускладнюється, адже носіїв власних практик нерадянського досвіду життя в країні з кожним днем ставало все більше. Тяжкі демографічні наслідки війни, що своїм вогняним жорном пройшла через кожну родину, соціально-побутові проблеми абсолютної більшості громадян ускладнювали ситуацію, а критична маса людей ідеологічно дезорієнтованих, вільних у своїх думках і помислах загрожувала режиму дестабілізацією соціальних настроїв.

Отже, для сталінського режиму проблема репатріації оstarбайтерів, військовополонених і біженців набула особливої складності, адже незважаючи на пануючі серед радянських переміщених осіб настрої якнайшвидше опинитися вдома, серед своїх рідних і близьких, далеко не всі ці люди хотіли повертатися на територію СРСР.

Особливу важливість українського контексту репатріаційної проблематики для політичного керівництва СРСР визначали не тільки чисельність цього національного контингенту в загальній масі переміщених осіб, але й його ідеологічна проблемність. Для організаторів процесу репатріації особливо важило врахування історичних, етнокультурних і ментальних реалій повоєнної Радянської України, інших чинників, що впливали або могли впливати на рішення співвітчизників повернутися на батьківщину. У цьому контексті ідеологічні функціонери зустрілися з реальністю, що демонструвала як перешкоди так і сприятливі для репатріації фактори.

Серед основних дестабілізуючих репатріацію переміщених осіб з України чинників ми схильні визначати ментальну, політичну й ціннісну дезінтеграцію цих людей, а також їх власний, найчастіше суперечливий, досвід життя за кордоном. Поряд із цим існували й фактори, що сприяли завданням радянської пропаганди в роботі з переміщеними особами – вихідцями з України. Передусім – це традиційний патріархальний уклад українського селянства (а саме вони складали переважну частину переміщених осіб-українців), а також тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники на території Німеччини.

Як бачимо, поле для діяльності радянських органів репатріації у царині ідеологічно-пропагандистської обробки поверненців з України обіцяло бути непростим. Пропагандистів і агітаторів чекала зустріч з долями конкретних людей, які мали за плечима чималий досвід індивідуальних практик життя на заході й по-різному мотивували своє повернення. При цьому завдання більшовицьких пропагандистів залишалось незмінним – забезпечити репатріацію максимальної кількості переміщених осіб на територію СРСР.

Список використаних джерел

1. Великая Отечественная война 1941–1945 гг. Энциклопедия / Гл. ред. М. М. Козлов. – М., 1985. – 819 с.
2. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г. Ф. Кривошеев, В. М. Андронников, П. Д. Буриков, В. В. Гуркин. – М.: Вече, 2009. – 384 с.
3. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: ОГИЗ, 1946. – Т.1: 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. – 698 с.
4. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: ОГИЗ, 1946. – Т.2: 1 января 1944 г. – 31 декабря 1944 г. – 687 с.
5. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.
6. Гальчак С. Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля) / С. Д. Гальчак. – К., 2012. – 512 с.
7. Гальчак С. Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Гальчак Сергій Дмитрович. – К., 2012. – 491 с.
8. Грінченко Г. Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни»: монографія / Г. Г. Грінченко. – Харків: НТМТ, 2010. – 336 с.

9. Джерела пам'яті: Історико-красознавчий альманах. Вип.2. Остарбайтери: жива правда – живий біль / [упоряд.: Т. Ю. Нагайко; редкол.: В. П. Коцур (головн. ред.)]. – Переяслав–Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний ун-т», 2010. – 457 с.

10. Документи обвиняют. Сборник документов о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях. – Вып.1. – М.: ОГИЗ, 1943. – 253 с.

11. Земсков В. Н. К вопросу о репатриации советских граждан / В. Н. Земсков // История СССР. – 1990. – №4. – С.26–41.

12. Земсков В. Н. Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944–1956 гг.) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1995. – №5. – С.3–13.

13. Земсков В. Н. Репатриация перемещенных советских граждан / В. Н. Земсков // Война и общество, 1941–1945: В 2-х кн. / Отв. ред. Г. Н. Севастьянов; Ин-т российской истории. – М., 2004. – Кн.2. – С.331–338.

14. Куницький М. П. Примусова репатриція радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія / М. П. Куницький. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.

15. Листування з Радою Народних Комісарів Союзу РСР про роботу відділу при Раді Народних Комісарів Української РСР по прийому і влаштуванню радянських громадян, що повернулись на Україну з окупованої німецько-фашистськими загарбниками території звільненої Червоною армією, 2 жовтня 1944 р. – 14 грудня 1944 р. // Центральный державный архив высших органов власти та управління України. – Ф.2. – Управління справами Ради народних комісарів УРСР. – Оп.7. – Спр.1726. – 6 арк.

16. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сб. материалов. Т.1. – М.: Юридическая литература, 1957.

17. Нюрнбергский процесс. – М.: Юридическая литература, 1966. – Т.2: Военные преступления. Преступления против человечности.

18. О политических настроениях граждан СССР, репатрированных из Германии на Украину // Центральный державный архив громадських об'єднань України. – Ф.1. – Центральный комитет КП(б)У. – Оп.23. – Особливий сектор. Таємна частина. – Спр.1477. – Справки, информации о политических настроениях граждан СССР, репатрированных из Германии и населения Украинской ССР (28 июля 1945 г. – 21 ноября 1945 г.). – 70 арк.

19. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатриція (1942–1953) / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.

20. Правда. – 1944. – 11 ноября.

21. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських оstarбайтерів / Г. Грінченко (гол. ред.), І. Ястреб, О. Стасюк та ін. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

22. Русская девушка в Кёльне // Красная звезда. – 1942. – 28 июня.

23. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) / Под ред. Ю. И. Мандельштам; Сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1956. – 500 с.

24. Селезнев К. Советские люди на немецкой каторге / К. Селезнев // Правда. – 1942. – 20 августа.

25. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.: Сборник документов. – Т.4. Крымская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1945 г.) / М-во иностр. дел СССР. – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.

26. Сухоруков И. О русской девушке в Кёльне / И. Сухоруков // Комсомольская правда. – 1942. – 4 сентября.

27. Уголовный кодекс РСФСР: Официальный текст по состоянию на 1 ноября 1946 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1947. – 224 с.

28. Уголовный кодекс УССР: Офиц. текст с изм. на 1-е июня 1942 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. – 104 с.

29. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 36 с.

References

1. Velikaya Otechestvennaya voyna 1941–1945 gg. Entsiklopediya / Gl. red. M. M. Kozlov. – М., 1985. – 819 s.

2. Velikaya Otechestvennaya voyna bez grifa sekretnosti. Kniga poter. Noveyshee spravocnoe izdanie / G. F. Krivosheev, V. M. Anronnikov, P. D. Burikov, V. V. Gurkin. – М.: Veche, 2009. – 384 s.

3. Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy voyni: Dokumenty i materialy. – М.: OGIZ, 1946. – Т.1: 22 iyunya 1941 g. – 31 dekabrya 1943 g. – 698 s.

4. Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy voyni: Dokumenty i materialy. – М.: OGIZ, 1946. – Т.2: 1 yanvarya 1944 g. – 31 dekabrya 1944 g. – 687 s.

5. Halchak S. D. Na uzbichchi suspilstva: Dolia ukrainskykh «ostarbaiteriv» (Podillia, 1942–2007) / S. D. Halchak. – Vinnytsia: Merkiuri-Podillia, 2009. – 768 s.

6. Halchak S. D. Stanovyshche tsyvilnykh prymusovykh robitnykiv Raikhu v Ukraini (1945–2010 rr.): istorychni, sotsialno-pobutovi ta pravovi aspekty (na materialakh Volyni ta Podillia) / S. D. Halchak. – К., 2012. – 512 s.

7. Halchak S. D. Stanovyshche tsyvilnykh prymusovykh robitnykiv Raikhu v Ukraini (1945–2010 rr.): istorychni, sotsialno-pobutovi ta pravovi aspekty: dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Halchak Serhii Dmytrovych. – К., 2012. – 491 s.

8. Hrinchenko H. H. Mizh vyzvolenniam i vyznanniam: prymusova pratsia v natysytskii Nimechchyni v politytsii pamiaty SRSR i FRN chasiv «kholodnoi viiny»: monohrafiia / H. H. Hrinchenko. – Kharkiv: NTMT, 2010. – 336 s.

9. Dzherela pamiaty: Istoryko-kraieznavchyi almanakh. Vyp.2. Ostarbaityeri: zhyva pravda – zhyvyi bil / [uporiad.: T. Yu. Nahaiko; redkol.: V. P. Kotsur (holovn. red.)]. – Pereiaslav–Khmelnyskyi: DVNZ «Pereiaslav–Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t», 2010. – 457 s.

10. Dokumenty obvinyayut. Sbornik dokumentov o chudovischnykh zverstvah germanskih vlastey na vremenno zahvachennykh imi sovetских territoriyah. – Vyip.1. – М.: OGIZ, 1943. – 253 s.

11. Zemskov V. N. K voprosu o repatriatsii sovetskih grazhdan / V. N. Zemskov // Istoriya SSSR. – 1990. – №4. – S.26–41.

12. Zemskov V. N. Repatriatsiya sovetskih grazhdan i ih dalneyshaya sudba (1944–1956 gg.) / V. N. Zemskov // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1995. – №5. – S.3–13.

13. Zemskov V. N. Repatriatsiya peremeschennykh sovetskih grazhdan / V. N. Zemskov // Voyna i obschestvo, 1941–1945: V 2-h kn. / Отв. red. G. N. Sevastyanov; In-t rossiyskoy istorii. – М., 2004. – Кн.2. – S.331–338.

14. Kunytskyi M. P. Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukrainskyi vektor): Monohrafiia / M. P. Kunytskyi. – Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia», 2007. – 248 s.

15. Lystuvannia z Radoiu Narodnykh Komisariv Soiuza RSR pro robotu viddilul pry Radi Narodnykh Komisariv Ukrainkoi RSR po pryomu i vlashtuvanniu radianskykh hromadian, shcho povernulys na Ukrainu z okupovanoi nimetsko-fashystskymy zaharbnymy terytorii zvilnenoi Chervonoiu armiieiu, 2 zhovtnia 1944 r. – 14 hrudnia 1944 r. // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vshchychkh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – Ф.2. – Upravlinnia spravamy Rady narodnykh komisariv URSR. – Оп.7. – Спр.1726. – 6 арк.

16. Nyurnbergskiy protsess nad glavnyimi nemetskimi voennymi prestupnikami: Sb. materialov. Т.1. – М.: Yuridicheskaya literatura, 1957.

17. Nyurnbergskiy protsess. – М.: Yuridicheskaya literatura, 1966. – Т.2: Voennyye prestupleniya. Prestupleniya protiv chelovechnosti.

18. O politicheskikh nastroyeniyaх grazhdan SSSR, repatrirovannykh iz Germanii na Ukrainu // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф.1. – Tsentralnyi komitet KP(b)U. – Оп.23. – Osoblyvyi sektor. Taiemna chastyna. – Спр.1477. – Spravki, informatsii o politicheskikh nastroyeniyaх grazhdan SSSR, repatrirovannykh iz Germanii i naseleniya Ukrainy SSR (28 iyulya 1945 g. – 21 noyabrya 1945 g.). – 70 ark.

19. Pastushenko T. V. Ostarbaityeri z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942–1953) / T. V. Pastushenko; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – К., 2009. – 282 s.

20. Pravda. – 1944. – 11 noyabrya.

21. «Proshu vas mene ne zabuvaty»: usni istorii ukrainskykh ostarbaiteiriv / H. Hrinchenko (hol. red.), I. Yastrebo, O. Stasiuk ta in. – Kharkiv: Pravo, 2009. – 208 s.

22. Russkaya devushka v Kyolne // Krasnaya zvezda. – 1942. – 28 iyunya.

23. Sbornik Zakonov SSSR i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR (1938 – iyul 1956 gg.) / Pod red. Yu. I. Mandelshtam;

Sost. M. I. Yumashev, B. A. Zhaleyko. – M.: Gosudarstvennoe izd-vo yuridicheskoy literatury, 1956. – 500 s.

24. Seleznev K. Sovetskiye lyudi na nemetskoj katorge / K. Seleznev // Pravda. – 1942. – 20 avgusta.

25. Sovetskiy Soyuz na mezhdunarodnykh konferentsiyah perioda Velikoy Otechestvennoy voiny, 1941–1945 gg.: Sbornik dokumentov. – T.4. Krymskaya konferentsiya rukovoditeley tryoh soyuznykh derzhav – SSSR, SShA i Velikobritanii (4–11 fevr. 1945 g.) / M-vo inostr. del SSSR. – M.: Politizdat, 1984. – 302 s.

26. Suhorukov I. O russkoy devushke v Kyolne / I. Suhorukov // Komsomolskaya pravda. – 1942. – 4 sentyabrya.

27. Ugolovnyy kodeks RSFSR: Ofitsialnyy tekst po sostoyaniyu na 1 noyabrya 1946 g. i s pril. postatelyno-sistematizir. mat-lov. – M.: Yuridicheskoe izd-vo MYU SSSR, 1947. – 224 s.

28. Ugolovnyy kodeks USSR: Ofits. tekst s izm. na 1-e iyunya 1942 g. i s pril. postatelyno-sistematizir. mat-lov. – M.: Yuridicheskoe izd-vo NK Yu SSSR, 1942. – 104 s.

29. Shulha Z. Ukrainske selianstvo ne bude u fashystskii nevoli / Z. Shulha. – Ufa: AN URSR, 1942. – 36 s.

Andriev A. S., the first deputy of municipal enterprise «Kyivblahoustrii» (Ukraine, Kyiv), andreevandrew@ukr.net

Ideological and propagandistic component in soviet politics of «displaced people» repatriation during the Second World War 1939–1945 years: Ukrainian context

The problem of position, role, ideological component and propaganda in soviet politics of displaced people repatriation from Ukraine during the period of the Second World War (1939–1945 years) is analyzed. The author, with particular focus on the importance of Ukrainian context of repatriation problem for the Union of Soviet Social Republics (USSR) leaders through the number of this national contingent and its ideological problematicity, separates main factors, that complicated or even assisted the agitation and propagandistic work with repatriated Ukrainians.

The factors, that added to the complexity to tasks of soviet propaganda among repatriants from Ukraine are mental, political and valued disintegration of people, and also their personal, more often oppositional, life experience in Germany; the factors that assisted to propagandistic work are the traditional and patriarchal family membership of Ukrainian rural people, that consisted of the greater part of displaced people from Ukraine, and also their informational deprivation, from which our compatriots suffered from were pointed out by the researcher.

Keywords: displaced people, repatriants, Ukrainians, repatriation soviet authorities, ideological and propagandistic activity.

Андреев А. С., первый заместитель директора коммунального предприятия «Киевблагостройство» (Украина, Киев), andreevandrew@ukr.net

Идеологическо-пропагандистская составляющая советской политики репатриации «перемещенных лиц» в период Второй мировой войны 1939–1945 гг.: украинский контекст

Анализируется проблема места, роли и значения идеологической обработки и пропаганды в советской политике репатриации перемещенных лиц из Украины в период Второй мировой войны (1939–1945 гг.). Подчеркивая особую важность украинского контекста репатриационной проблематики для руководства СССР из-за многочисленности этого национального контингента и его идеологической проблемности, автор выделяет основные факторы, которые усложняли, или же наоборот способствовали агитационно-пропагандистской работе с репатриантами-украинцами.

В числе факторов усложняющих задачи советской пропаганды среди репатриантов из Украины исследователь называет ментальную, политическую и ценностную дезинтеграцию этих людей, а также их собственный, чаще всего противоречивый, опыт жизни в Германии. В то же время благоприятными для пропагандистской работы оказались традиционный патриархальный уклад украинского крестьянства, составлявшего большую часть перемещенных лиц из Украины, и тотальный информационный голод, который переживали наши соотечественники в Германии.

Ключевые слова: перемещенные лица, репатриация, репатрианты, украинцы, советские органы репатриации, идеологическая и агитационно-пропагандистская деятельность.

* * *

УДК 377.3:530.1

Лаврут О. О.,
кандидат історичних наук, доцент, в.о. ректора
Донецького обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти (Україна, Слов'янськ),
lavrut.olga@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940–Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНІ 1980–Х РОКІВ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

До висвітлення нашого питання ми долучили доробки із різних галузей знань: історії, політології, педагогіки, мовознавства тощо. У кожній групі є дотичні теми. Автори першої групи зосередили свою увагу на суспільно-політичному та економічному становищі Української РСР в зазначений період. Праці присвячені відбудові втраченого потенціалу та створенні нового після Другої світової війни. Автори висвітлили їх як чинники впливу на культурний розвиток республіки.

Наша проблема тісно пов'язана із питанням розвитку освіти зазначеного періоду. Дослідники зупинились на її історіографічних, комунікативних, педагогічних аспектах тощо.

Окрему групу досліджень складають праці української еміграції, які засуджували політику комуністичної партії, котра виступала знярядом боротьби проти інакомислення та її учасників, створивши для цього потужну машину. Регіональна історія залишається актуальною. Вона, з одного боку, показує оригінальні явища, процеси, події, що відбувалися у різних кутках колишньої УРСР, з іншого – доводить про нерозривність та їх схожість із заальореспубліканськими.

Окрему групу досліджень склали роботи політологічного спрямування, автори яких проєктують відповідні явища та події на освітню та мовну сфери. Вони пов'язують глобалізаційні процеси із впливом на мову. Корисним та показовим є вивчення цього у країнах пострадянського простору. Праці, котрі присвячені історії освіти цього періоду висвітлювали її систему і розвиток педагогічної думки у радянську добу, радянізацію західноукраїнських земель, руїнацію, відбудову, відновлення мережі, труднощі та шляхи їх вирішення. Автори зупинились на реформах в освіті зазначеного періоду, в основному, кількісних показниках діяльності радянських педагогів. Вони охарактеризували нові підходи до висвітлення історії освіти в Україні, напрямки руху учнівської молоді.

На палітрах книг та періодичних видань обговорюються питання навчально-виховного процесу, що характеризували наш період.

Ключові слова: мова, мовна політика, навчальні заклади, праці, дослідники, проблеми.

Показовим у процесі історичного дослідження є звернення до попереднього досвіду, який узагальнює певні здобутки історіографічної спадщини з обраної проблеми, виокремлює раніше невивчене та окреслює перспективу подальшої роботи дослідника. Питання реалізації освітньої політики є показовим для будь-якої держави, оскільки мова йде про її майбутнє та подальшу долю молоді генерації, яка є потужним потенціалом задля забезпечення поступального розвитку країни.

Період у II половині 1940–х – I половині 1980–х років став епохальним, як і інші. Він характеризувався повенними труднощами, роками системної кризи тощо. Не проходило й десятиліття, коли уряд УРСР не шукав різні шляхи розвитку освіти. Проводячи паралелі із сучасністю, необхідно відмітити схожі вектори. Безперечно, Україна обрала шлях демократичних європейських реформ, проте досвід минулих років є неоціненним, до якого й звертаємось.

Метою нашого дослідження є вивчення історіографічної спадщини зазначеної проблеми шляхом реалізації таких завдань:

- виокремлення груп досліджень згідно із їх спрямуванням;
- характеристика кожної з них;
- аналіз проблем з погляду сучасності;
- зазначення перспектив дослідження.

До висвітлення нашого питання ми долучили доробки із різних галузей знань: історії, політології, педагогіки, мовознавства тощо. У кожній групі є дотичні

теми. Автори першої групи зосередили свою увагу на суспільно-політичному та економічному становищі Української РСР в зазначений період. Праці присвячені відбудові втраченого потенціалу та створенні нового опісля Другої світової війни. Автори висвітлили їх як чинники впливу на культурний розвиток республіки [1]. Оскільки, після закінчення війни населення чекало певних змін, сподіваючись на більш демократичне ставлення з боку радянської влади, а політика десталінізації носила половинчастий та непослідовний характер, у середовищі почав зароджуватись опозиційний, згодом – дисидентський рух за лібералізацію політичного, соціально-економічного та культурного життя. Українське населення заговорило про це з особливою гостротою на повні груди [2]. Так, фактично, проявився національний рух протесту. Саме цій тематиці присвячені доробки наших науковців [3]. Вони наголошували, що до нього приєдналися різні верстви населення республіки, він носив різноманітний характер [4]. Значну питому вагу серед активістів складала українська інтелігенція, студентство, учнівство [5]. Наша проблема тісно пов'язана із питанням розвитку освіти зазначеного періоду. Дослідники зупинились на її історіографічних, комунікативних, педагогічних аспектах тощо [6]. Серед таких авторів: Н. М. Гупан [7], В. М. Курило [8], Н. О. Лаас [9], І. Г. Мухіна [10], О. Г. Бажан [11, с. 103–111] та інші [12; 13].

Окрему групу досліджень складають праці української еміграції, які засуджували політику комуністичної партії, котра виступала зняряддя боротьби проти інакомислення та її учасників, створивши для цього потужну машину. Вони виступали проти антиукраїнської політики в політичній, економічній та культурній сферах. Останнє виявилось у протистоянні з російськомовним засиллям. У них наголошується на прямих запозиченнях з мови «старшого брата», засобах русифікації мови. Наслідками цього стали російщення науково-технічної термінології, механічне, сміхотворне продукування слів, застосування маловживаних в українській мові дієприкметників тощо. У збірці акцентувалось на тому, що громадська діяльність організацій в еміграції спрямована на захист української культури та історії, захист інтересів та життів українських митців. Вони звертались до уряду СРСР з вимогами пояснити де поділись українські письменники, котрі друкувались у 1930-х рр., а на початку 1950-х їх не стало. Значну увагу приділено дисидентському русі в УРСР та його визначним постатям [14].

Джерелами русизмів дослідники називали адміністративний тиск, заборони (введення російськомовних термінів на кшталт «Белград», «Ровно», «снаряд»), теоретичну затурканість дослідників, незнання досягнень української мови, відсутність доступу до джерел; т.зв. «перестраховка», коли автори вживали «безпечні слова», бо пам'ятали ще репресії. Навіть у перекладах зустрічалась значна кількість русизмів, у тому числі й у академічних виданнях, енциклопедіях («Дитяча енциклопедія», «Астрономія», «Кулінарія»). Русифікація полягала не лише у вживанні російськомовної термінології, але й вилученні україномовної. Фонетично правопис був порушений, що полягало у вилученні з української абетки «г» (ще у 1930-х рр.). Автори наголошували на ігноруванні та каліцтві рідної мови. Це призводило до того, що рідну мову перетворювали на суржик, неповноцінний жаргон. У прикрому становищі опинились українські митці,

котрі воліли сказати на повні груди красиво, але не могли добирати найдоцільніші мовно-літературні засоби. Дослідники характеризували заходи, спрямовані на русифікацію («зросійщення») УРСР, серед яких виділяли конференцію в Алма-Аті (1962 р.), де прийняли постанову «Русский язык и советское общество». 20–24 листопада 1962 р. у Москві відбулась конференція з національно-мовних питань. Питання обговорювалось і на Київській конференції 11–15 лютого 1963 р., де переважали доповіді про українську мову (близько 30). Її учасники акцентували на збільшенні вживання та застосуванні української мови. Зокрема, В. Чапленко наголошував на труднощах у боротьбі з русифікацією української мови, зупинився на розгляді питання про українську мову на V з'їзді письменників України, позитивно відгукувався про Івана Коляску, натомість – навпаки – про позицію І. Білодіда [15].

Беззаперечною складовою шкільної освіти є учительство. Його науковці розглядали з різних позицій [16]. Дослідники зупинились на тяжких наслідках Другої світової війни [17], його участі у відбудові суспільного та культурного життя, на власній самопожертві. Вони вивчали не лише як професійну [18], але й соціальну категорію, звертаючи увагу і на аналізі фактологічно-цифрового матеріалу, його переосмислення та інтерпретації [19]. Окрему групу досліджень складають праці про учителів та їх працю, творчість, і учнівство. Серед таких – доробки Л. М. Романець [20], І. О. Елліс [21], С. М. Лободи [22]. Роботи також присвячені суспільно-свідомому і підсвідомому, соціально-побутовому аспекту [23, с. 6–10; 24].

Регіональна історія залишається актуальною. Вона, з одного боку, показує оригінальні явища, процеси, події, що відбувались у різних куточках колишньої УРСР, з іншого – доводить про нерозривність та їх схожість із загальнореспубліканськими [25]. Зокрема, автори приділили увагу розвитку шкіл у західноукраїнському регіоні [26; 27, с. 92–95], Криму тощо [28], звертаючись до суспільно-політичних [29], культурних, релігійних аспектів [30, с. 3–5], зазначаючи про їх особливості та труднощі, які вони переживали [31].

Окрему групу досліджень склали роботи політологічного спрямування, автори яких проєктують відповідні явища та події на освітню та мовну сфери. Вони пов'язують глобалізаційні процеси із впливом на мову. Відбувається перегляд надбань людства. За допомогою усної, писемної мови ми сприймаємо навколишній світ. Ще О. Потебня писав, що за допомогою мови ми пізнаємо народ, а мова є його прикметою. До таких авторів належить і Л. П. Нагорна Автор зазначає про значну роль мови у консолідації народу та нації. Мова соціалізує нас у суспільство, про що зазначають лінгвісти. Мова захищає етнічний суверенітет і забезпечує міжпоколінні зв'язки, передачу духовного досвіду, виступає символом комунікації, у тому числі – за допомогою звуків, самовілів, є фундаментом пам'яті. Мова – індикатор лояльності, лакмусовий папірець, засіб демонстрації колишніх образ, джерело політичних змагань за вплив «свої – чужі».

Більше 20 років тому у сфері природничих наук перехід з російськомовної та україномовну термінологію відбувався важко. Схожі тенденції простежувались і в галузі інформаційно-комунікативних технологій. Протиборство Східного, Південного та Західного регіонів, культурно-мовна експансія стали одними із чинників

загрози територіальної цілісності та суверенності нашої держави. Частина роботи присвячена історичній долі нашої мови, починаючи із часів Русі, далі – імперська та радянська доба. У СРСР лінгвістика потрапила у список небажаних наук через погляди, що суперечили ідеолого–офіційним. Йшов процес запровадження і розширення російськомовної термінології. А після приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР почалося викорінювання галичанізмів з української мови (так зване «розгаличання»). На сьогоднішній день проблемою залишається суржик – засмічення русизмами, вульгаризмами (примітно, що автор не пише про інші суржикі, зокрема слова з румунської, польської тощо).

З 1989 р. змінився статус української мови. Проаналізувавши Закон, автор наголошує, що у ньому відсутнє поняття «нація», «український народ», не визначені позиції етнічності та громадянськості. Закон не вимагав знання української мови для державних службовців, був відсутній сам механізм його впровадження. Проте, позитивом є визнання цінності мови як національного надбання, неприпустимість мовної дискримінації. Автор відмічає, що у містах населення розмовляло російською мовою (повністю не можна з цим погодитись – авт.), у селах – українською. Дослідниця справедливо вказує на вузькість українського ринку періодичних видань, засилля російськомовних мас медіа, недостатнє фінансування або нераціональне використання коштів державного бюджету на розвиток культурної сфери [32]. Значний пласт робіт присвячений вивченню питання мовної політики у різних державах [33]. Корисним та показовим є вивчення цього у країнах пострадянського простору [34, с. 36–42; 35, с. 18–24].

Деякі – приділили увагу вирішенню питання у Балтійських країнах, зокрема – К. Вітман. Він вважає, що етнонаціональна політика у них є запорукою державного розвитку. Вона знайшла своє відображення у кадровій, мовній політиці, питанні отримання громадянства. Це модель етнонаціонального захисту та формування політичних націй. В основу її покладений мовний критерій. Важливим завданням залишається відновлення використання цих мов в освіті та новітніх технологіях. З метою збереження культурної спадщини у Конституції Естонії закріплено право на культурну автономію (Закон 1993 р.), про що автор зазначає як взірці! Культурну автономію мають право меншини, кількість яких перевищує 3 тисячі особи (німці, росіяни, шведи, євреї). Русифікаторська політика у Балтійському регіоні, яка була притаманна радянському періоду історії, мала реалізовуватись через виконання таких завдань:

- російськомовний монологізм для росіян, нато–мість естонська мова – вивчалась добровільно;
- білінгвізм для корінних націй з розширенням вживання російської мови;
- асиміляція «третіх національностей» [36, с. 5–64].

Деякі автори зупинились і на термінологічних аспектах, зокрема – визначенні терміну «мова» [37]. Вони вивчили фактори впливу на мови, котрі включали в себе культурну вагу, характер соціальної бази, втручання політиків у її розвиток [38]. Дослідники торкнулись і інших дефініцій: «мовна політика», «мовна політика держави» [39]. Наприклад, С. В. Савойська надає дані опитування, котре проходило у деяких регіонах України, стверджуючи про бажання значного відсотку їх мешканців приєднатись

до Російської Федерації (від 33 до 10%). Вона називає Луганську, Донецьку, Одеську, Запорізьку та Харківську області. Вважаємо, що це певним штампом і популярною думкою про їх жителів. Дослідник має досить сучасне бачення проблеми цих регіонів, особливо, спираючись на події останніх років і агресію Російської Федерації, яка трактує діяльність України як «фашистської держави, котру підтримує Захід».

Автор пояснює термін «російщення». Це процес відбувався протягом довгих років на терені нашої держави, справедливо вважаючи його заходами, спрямованими на звуження вживання української мови та культури, поширення російської мови у навчальних закладах, насильницьке нав'язування російської культури. Зросійщення відбувалось трьома етапами, серед яких виділяє імперський, радянський та незалежницький. Всіх їх об'єднувала спільна мета – знищення українського народу, його історії, і перетворення народу на етнічну групу. Дослідник вважає, що мовно–політичні комунікації є надто політизованими, наполягаючи, що правдива інформація має врятувати світ від зла, жорстокості, брехні, сепаратизму. Тому, основою комунікації є порада, примирення, об'єднання усіх у спільній державі. Червоною ниткою одного із розділів доробку є висвітлення деструктивної інформаційної політики Російської Федерації щодо країн пострадянського простору, яка претендує на роль гегемона. С. В. Савойська наполягає на тому, що мовна політика має бути спрямована на консолідацію українського народу на ґрунті національної ідеї та порозуміння. Виробляючи мовне законодавство, автор наголошує на тому, що керманічам необхідно керуватись такими дефініціями як «діалог», «толерантність», «визнання» «аргументація», «патріотизм», «дискурс» тощо. У роботі наводиться нормативно–правове забезпечення мовної політики в Україні [40].

Метою одного із розділів книги став аналіз витоків функціонування одно– та багатомовності, спростування деяких міфів про безпроблемність існування декількох мов та багатомовності, можливі проблеми (Іспанія, Канада, Шотландія) та шляхи їх вирішення. Дослідник на противагу демократичним перетворенням у країнах Західної Європи, протиставляє політику СРСР, де відбувався «синтез в єдину культуру» без врахувань надбань інших народів. С. В. Савойська охарактеризувала мовну політику у країнах пострадянського простору. Деякі зарубіжні дослідники вважають: чим більше мов у державі, тим більше конфліктів між її носіями. Вони не розуміють, як Україна із мовно–політичними негараздами ухвалила «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин». Дослідники вважають, що двомовність та багатомовність є роз'єднуючим фактором суспільства і рано чи пізно це здійсниться. Проте, на думку автора, жоден із зарубіжних досвідів не варто примірювати на Україну, бо це має не етнічний, а політичний характер. А мовна проблема – штучно створена та надто заполітизована. Автор зазначає, що на Сході та Півдні країни російська мова служить 90% населенню, з чим не можна погодитись. На Сході та в АР Крим етнічні росіяни підтримують інтереси Росії (а чи всі? – авт.) Дослідник вважає, якщо ввести дво– або багатомовність, то це загальмує формування політичної нації українців. Вважаємо, що це некоректне твердження, оскільки це питання відноситься до Нового

часу вітчизняної історії, що, наприклад, вивчається у шкільному курсі (9 клас). С. В. Савойська мимохіть зазначає, що «...на Сході і Півдні держави патріоти лише наразі народжуються...», тут не має патріотизму та поваги до мови. Ми не згодні з таким твердженням, оскільки територіальна ознака не є показником щодо формування й розвитку такої особистості. Ми є такими, і також вболіваємо за долю України, працюємо на її благо [40].

Аналізуючи досвід мовної політики, автор підводить деякі підсумки: по-перше, найстабільніша ситуація є там, де функціонує єдина державна мова; по-друге, країни, у яких дво- та багатомовність, мають певні проблеми; по-третє, чим більше держава дає прав територіальним утворенням, тим більше їх прагнення до самостійності та відокремлення; по-четверте, всі багатомовні держави не мають єдиної державної мови, спостерігається небажання вивчати мови інших регіонів, кантонів тощо; по-п'яте, мовно-політичні конфлікти можуть призвести до збройних (наприклад, Іспанія, Канада); по-шосте, держави розхитують автономії.

Автор виділила у роботі етапи розвитку мови у роки незалежності: 1991–96 рр., 1997–2004 рр., і 2005–2009 рр. На першому – політико-комунікативне поле належало російській мові у всіх регіонах, окрім західного, частково центрального, з'явилися нові предмети українознавчого спрямування, навчально-методична та художня література. У другому періоді змінилась ситуація не на користь української мови, що засуджує автор. Це призвело до нерівної боротьби двох мов, розколу суспільства. На третьому етапі мовне політико-комунікативне поле було незахищене від внутрішніх та зовнішніх посягань, спостерігалось умисне гальмування розвитку української мови та невисока комунікативна потужність функціонування української мови. Насьогодні автор вбачає можливим функціонування державної мови з підтримкою мов національних меншин. Мова має об'єднати все населення країни. При цьому, автор виділяє причини відсутності об'єднаних тенденцій: конфлікт між українськими демократичними силами та проросійськими; відсутність належної підготовки кадрів у гуманітарній освіті; незначний рівень інформаційно-комунікативної культури, незабезпеченість видруку україномовної продукції, що негативно впливає на формування свідомості населення, навички спілкування [40].

Праці, котрі присвячені історії освіти цього періоду висвітлювали її систему і розвиток педагогічної думки у радянську добу, радянізацію західноукраїнських земель, руйнацію, відбудову, відновлення мережі, труднощі та шляхи їх вирішення [41, с. 30–38]. Автори зупинились на реформах в освіті зазначеного періоду, в основному, кількісних показниках діяльності радянських педагогів [42]. Дослідники вивчили витоки і процес становлення національної школи, розвитку історії педагогіки, виховання підростаючого покоління у радянському соціумі. Вони охарактеризували нові підходи до висвітлення історії освіти в Україні [43], напрямки руху учнівської молоді [44; 45, с. 110–114].

Грунтовною працею стала робота Л. Д. Березівської, присвячена процесам реформування шкільної освіти в Україні протягом ХХ століття. Один із розділів характеризує наш період, проте у хронологічному вимірі він є ширшим. Дослідник дотримується стандартних тверджень та періодизації подій, що пов'язані із суспільно-

політичними критеріями. Автор наголошує, як і інші автори, що у повоєнний період основні зусилля, держави були спрямовані на відновлення мережі закладів освіти, характеризує навчальні плани із деяких дисциплін шкіл з різними мовами навчання, освітні трансформації, котрі відбулись у цей період. Складовою наступного періоду – десталінізації, дослідник вважає реформу щодо зміцнення зв'язку школи з життям. Період 1964–84 рр. – характеризує частковими змінами і наростанням стагнаційних явищ у шкільній освіті. Опісля – зародження демократичних змін у 1984–1991 р. та пошук нових шляхів розвитку освіти в УРСР [46].

Питання методологічного характеру стали теж надбаннями історіографії. Так, О. В. Сухомлинська зазначила основні тенденції, що відбувались у цей час в педагогічній науці. Вона пише про відкриття у методології; інтегрування наук, зокрема – біохімії, психолінгвістики. Окрім цього, наголошує, що провідною тенденцією досліджень стало включення до її структури історії проблеми, обрання локальних та індивідуальних проблем на фоні цілісності. Сучасні педагоги звертаються до спадщини репресованих та свідомо зорієнтованих українців, зокрема – Т. Лубенець, Б. Грінченка, О. Залужного та інших. Педагогічним дослідженням притаманний розгляд соціальних, національних, регіональних аспектів історії сім'ї, дитячих та юнацьких організацій. Автор зазначає про важливість у педагогічних працях звернення до особистості та впровадження особистісного та практикозорієнтованого підходу у роботі, використовуючи моделювання проблеми [47, с. 7–12].

На палітрах книг та періодичних видань обговорювались питання навчально-виховного процесу, що характеризували наш період. Так, проблеми індивідуально-диференційованого характеру освіти знайшли відображення, зокрема – і гендерних аспектів [48]. Автори відмічали, що протягом 1960-х років відбулись нововведення у педагогічній науці. Фахівці вивчали питання підвищення ефективності уроків та їх структури, зазначаючи і про відкриття кабінетів з вивчення передового педагогічного досвіду. У цей період на палітрах преси з'являються статті з критикою традиційних методів навчання, пропозиціями планування освітнього процесу та оновленої структури уроків. Так, Н. О. Соколова звернулась до досвіду Липецького педагогічного інституту, колектив якого спрямовував власну діяльність на системну урочну роботу з учнями. Однією із перших статей такого характеру стала робота К. Москаленко «Як має будуватись урок?», де зазначалось про необхідність зміни структури уроку, уникнення шаблонності у навчанні. Автор закликав до зміни системи оцінювання та опитування. Коли йшов комбінований урок, учитель контролював знання учнів, але лише протягом 5–6 хвилин. Саме так відбувався контроль їх знань. Потім йшов наступний етап уроку – вивчення нового матеріалу, який полягав у переказуванні матеріалу деякими учнями. Поставало питання: а як у інших учнів перевірити їх знання? Такі та схожі проблемні питання поставали серед педагогічної громадськості. Педагоги наполягали на раціональному використанні часу на уроці, який не повинен мати чітких обмежень у використанні того чи іншого методу, котрі можна урізноманітнити. Зокрема – наочними матеріалами, які напередодні готували педагоги та роздавали дітям. У статті К. Москаленко

наполягає на оцінюванні учня протягом всього уроку, а не лише оцінюванні перевірки домашнього завдання та контролі. Автор називає це «поурочним балом», який мав стимулювати учня. А самостійна робота дітей мала зменшити навантаження на виконання домашньої роботи та носити творчий характер.

Учителі Ростова спирались на розробки теорії уроку та досвід. Вони стверджували про мотивування діяльності на уроці, виступаючи за раціональне використання часу, поурочний бал та індивідуальну роботу учнів. В Українській РСР до цієї дискусії теж приєдналися педагоги, особливо можна виділити завідувача Харківського обласного відділу освіти М. Бойко, який стверджував про необхідність постійного розвитку учителя. З цією метою у Харківській школі №126 організовували диспути, конференції, обмін думками з педагогіки, філософії, психології, методики. Громадськість Львівщини, Кіровоградщини стали прибічниками поглядів, які спрямовувались на боротьбу зі схематизмами, штампами, врахуванні психологічних особливостей учнів. Створюючи позитивний клімат на уроці, учитель сам мав отримувати від нього задоволення [49, с. 115–120].

Питання виробничого навчання, яке набуло актуальності протягом кінця 1950-х – 1980-х років також обговорювалось серед науково-педагогічної громадськості [50]. Дослідники наголошували на браці відповідної матеріальної бази, робочих місць, спостерігалась формальність у процесі закріплення навчальних закладів. Тому, починаючи із 1980-х рр., робота зі втілення шкільної реформи в життя припинилась, знизилась кількість НВК, увага до поповнення матеріально-технічної бази закладів, згорнулась робота на навчально-дослідних ділянках та шкільних лісництвах. Учені характеризують понятійний апарат, методологічне забезпечення [41, с. 30–38]. Серед авторів – М. Я. Антоненко, який проаналізував законодавчі та нормативно-правові засади виробничого навчання в школах Української РСР у 1950–1980-ті рр. Його доробки присвячені змісту, формам виробничого навчання [44]. Автор зупинився і на гендерному аспекті проблеми. Він акцентує на позитивному та ціннісному ставленні школярів до праці та її надбань в процесі виробничого навчання [51]. Дослідники вивчали питання основних етапів трудової підготовки школярів у другій половині ХХ століття, підготовки молоді до праці в ході позаурочної, позашкільної діяльності і суспільно корисної роботи, діяльності учнівських навчально-виробничих бригад [52].

Мовознавці також вивчали дотичні аспекти, зокрема, історію мови [53], труднощі до її існування та функціонування [54], становлення і розвиток методики навчання української мови, підручникотворення тощо [55].

Таким чином, наша проблема є досить інформаційно насиченою. Їй приділяли увагу фахівці різних галузей, кожен з яких по-своєму підходив до її висвітлення. Загальною їх рисою стало вивчення історичних надбань реформ, котрі відбувались у освіті протягом зазначеного періоду. Дослідники звертались і до закордонного досвіду, проводили паралелі із вирішення тих чи інших питань у різних країнах. Значний пласт робіт має педагогічне спрямування, котрий присвячений вивченню історії, методики педагогічних досліджень, деяких аспектів питання. Політологічні, політичні та статистичні дослідження також стали значущими під час вивчення обраної теми.

Перспективою дослідження є аналіз та характеристика історіографічної спадщини проблеми з огляду на лінгвістичний, психологічний та інші аспекти.

Список використаних джерел

1. Україна крізь віки. У 13-ти тт. – К.: Альтернативи, 1998–1999. – Т.13: Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
2. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
3. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, 2000. – 232 с.
4. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр. – К., 2000. – 332 с.
5. Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – Х.: Видавництво «Права людини», 2013. – №1. – С.192.
6. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-617-9/978-966-521-617-9.pdf>
7. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н. М. Гупан; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 39 с.
8. Курило В. М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки: моногр. / В. М. Курило, В. П. Шепотько. – К.: Деміур, 2006. – 432 с.
9. Лаас Наталія. Мовно-комунікативна сфера українського радянського суспільства часів пізнього сталінізму та хрущовського періоду: дослідження проблеми в англо-американській історіографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/15.pdf>
10. Мухіна І. Г. Ціннісні доміанти радянського освітньо-культурного простору: монографія / І. Г. Мухіна; Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – Х.: Майдан, 2013. – 365 с.
11. Бажан Олег. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – №14. – С.103–111.
12. Кубайчук Віктор. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови) [Текст] / Віктор Кубайчук. – К.: К.І.С., 2004. – 176 с.
13. Пхиденко І. С. Світоглядна політика в освітянсько-виховному процесі України 70-х – першої половини 80-х рр. ХХ століття (релігієзнавчий аспект): Автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / І. С. Пхиденко; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 20 с.
14. Російщення України // Науково-популярний збірник. – К., 1992. – Видання Українського конгресового комітету Американської Ради оборони допомоги Україні. – 217 с.
15. Василь Чапленко. Мовна політика більшовиків в 1950–60-х рр. [Текст]: дослідж. й публіцистика / Василь Чапленко. – Чикаго: Укр. публіцистично-науковий ін-т, 1974. – 216 с.
16. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн.1, Ч.1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с. (Серія «3 історії повсякденного життя в Україні», т. II).
17. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч.3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
18. Ольга Коляструк. Олександр Коляструк (Вінниця). Проблема історії повсякденності в сучасній українській історіографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/6.pdf>
19. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: монографія: у 2 т. Т.2. (1943–2007 рр.) / І. Л. Лікарчук. – К.: Вид. Ешке О. М., 2010. – 586 с.
20. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: автореф. дис. ... канд. іст.

наук: 07.00.01 / Л. М. Романець; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.

21. Елліс І. О. Образ учителя в суспільно-культурному житті пізнорадянського суспільства 70–80-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І. О. Елліс; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 20 с.

22. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси XX століття: протистояння ідей: монографія / С. М. Лобода; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2010. – 503 с.

23. Лук'янченко О. М. Вітчизняні педагоги минулого про шляхи підвищення кваліфікації вчителів / О. М. Лук'янченко // Педагогіка, психологія та мед.–біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – Х., 2001. – №25. – С.6–10.

24. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; Ред.–упоряд. Н. О. Лаас; Авт. кол.: О. Г. Бажан, П. М. Бондарчук, В. К. Борисенко, О. В. Булгакова, В. М. Даниленко, П. І. Киричевський, В. О. Крушина, Н. О. Лаас, В. М. Мазур, М. К. Смольницька, Н. М. Хоменко, В. П. Швидкий, О. В. Янковська. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 697 с.

25. Сворац С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років XX століття: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / С. Д. Сворац; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 34 с.

26. Сворац С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) [Текст] / С. Д. Сворац. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 239 с.

27. Ковальчук І. В. Становлення української школи на Буковині у 1940–1960 рр. / І. В. Ковальчук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» – 2013. – №2. – С.92–95.

28. Фоміна О. О. Розвиток українських шкіл у Криму (середина XX – початок XXI століття): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. О. Фоміна; Республ. вищ. навч. закл. «Крим. гуманіт. ун-т». – Ялта, 2009. – 20 с.

29. Олег Бажан. Що собою являла українізація Криму в 1950-х рр.? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/113.pdf>

30. Омельчук В. З історії русифікації шкільної освіти на Волині / В. Омельчук // Нова педагогічна думка. – 2013. – №2. – С.3–5.

31. Тхоржевська Т. Д. Православне виховання в історії педагогіки України: Моногр. / Т. Д. Тхоржевська; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К.: «Купріянова О. О.», 2005. – 412 с.

32. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.

33. Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві: зб. наук. пр. / ред.: Б. М. Ажнюк; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. бюро лінгв. експертиз. – К.: Вид. дім Д. Бурого, 2012. – 376 с.

34. Войтко О. Сучасна Європа: політика збереження багатомовності / О. Войтко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2013. – №1. – С.36–42.

35. Лопушинський І. П. Адаптація мовного законодавства України до стандартів Європейського Союзу: стан та перспективи врегулювання / І. П. Лопушинський // Педагогічні науки: зб. наук. пр. – 2011. – Вип.58. – С.18–24.

36. Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування // Політичний менеджмент. – 2006. – №4. – С.55–64.

37. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / ред.: Ю. Бестерс–Дільгер. – 2-ге вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2010. – 363 с.

38. Чередник Ю. М. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Ю. М. Чередник; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Д., 2011. – 20 с.

39. Лопушинський І. П. Державна мовна політика в Україні (освітня аспект): навч. посіб. / І. П. Лопушинський; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 477 с.

40. Українська мова як державна: освіта, політика: Монографія / С. В. Савойська, В. Ф. Панібудьласка, А. М. Тугай; За редакцією С. В. Савойської. – К.: Вища шк., 2009. – 319 с.

41. Гупан Н. М. Нові підходи до висвітлення історії освіти в Україні в дослідженнях першої половини 90-х років XX ст. / Н. М. Гупан // Науковий вісник Південного державного педагогіч-

ного університету ім. К. Д. Ушинського. – О., 2000. – Вип.12. – С.30–38.

42. Луцик Д. Літопис педагогічної думки в Україні / Д. Луцик, Т. Логвиненко. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1999. – 160 с.

43. Землянська В. Ф. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина XX століття): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. Ф. Землянська; Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2005. – 19 с.

44. Кузьменко В. В. Теоретико-методичні підходи до формування в учнів наукової картини світу в школах України (XX століття): монографія / В. В. Кузьменко. – Херсон: РІПО, 2010. – 463 с.

45. Мехеда А. М. Природоохоронний рух учнівської молоді у школах радянської України як складова природоохоронного просвітництва. (50–60-ті роки XX ст.) / А. М. Мехеда // Вісник Черкаського університету. – Серія Педагогічні науки. – 2009. – Вип.166. – С.110–114.

46. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 405 с.

47. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX ст. // Шлях освіти. – 2007. – №4. – С.7–12.

48. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): монографія / О. Б. Петренко; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2010. – 530 с.

49. Соколова Н. О. Питання структури уроку в педагогічних журналах 60-х років XX ст. // Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць. – Харків, 2010. – Вип.36. – С.115–120.

50. Слюсаренко Н. В. Організація трудової підготовки учнів на Херсонщині (друга половина XX століття): Навч. посіб. / Н. В. Слюсаренко. – Херсон: Айлант, 2006. – 132 с.

51. Олесьярик О. В. Розвиток ідей професійної спрямованості навчання старшокласників у вітчизняній педагогічній думці (50–80 рр. XX ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Олесьярик; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2009. – 20 с.

52. Антоненко М. Законодавча і нормативно-правова база виробничого навчання в школах Української РСР (50–80-ті роки XX ст.) / М. Антоненко // Рідна школа. – 2013. – №3. – С.32–36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rsh_2013_3_7.pdf

53. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI – XX ст.): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.02 / С. Т. Яворська; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 40 с.

54. Пономаревський С. Б. Українське шкільництво у Росії (1917–2010 рр.): монографія / С. Б. Пономаревський; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Чернівці, 2012. – 375 с.

55. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручничотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.): Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Я. П. Кодлюк; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 38 с.

References

1. Ukrai'na kriz' viky. U 13–ty tt. – K.: Al'ternatyvy, 1998–1999. – T.13: Baran V. K., Danylenko V. M. Ukrai'na v umovah systemnoy' kryzy (1946–1980-i rr.) / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 304 s.

2. Bazhan O. G., Danyljuk Ju. Z. Opozycja v Ukrai'ni (druga polovyna 50-h – 80-ti rr. XX st.) / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. – K.: Ridnyj kraj, 2000. – 616 s.

3. Bazhan O. G., Danyljuk Ju. Z. Ukrai'ns'kyj nacional'nyj ruh: osnovni tendencii' i etapy rozvytku (kinec' 1950-h – 1980-ti roky) / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. – K.: Ridnyj kraj, 2000. – 232 s.

4. Bazhan O. G., Danyljuk Ju. Z. Vyprovuvannja viroju: Borot'ba za realizaciju prav i svobod virujuchy v Ukrai'ni v drugij polovyni 1950-h – 1980-h rr. – K., 2000. – 332 s.

5. Bazhan O. Protestni akcii' naselejnja Ukrai'ns'koi' PCP u drugij polovyni 1950 – na pochatku 1960-h pp.: prychny, instrumentarij, diapazon // Z arhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KGB. – H.: Vydavnytvo «Prava ljudyjny», 2013. – №1. – S.192.

6. Nacional'ne pytannja v Ukrai'ni XX – pochatku XXI st.: istorychni narysy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-617-9/978-966-521-617-9.pdf>

7. Gupan N. M. Rozvytok istorii' pedagogiky v Ukrai'ni (istoriografichnyj aspekt): Avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / N. M. Gupan; In-t pedagogiky APN Ukrai'ny. – K., 2001. – 39 s.

8. Kurylo V. M. Osvita Ukrai'ny i nauko-technichnyj ta social'nyj progres: istorija, dosvid, uroky: monogr. / V. M. Kurylo, V. P. Shepot'ko. – K.: Demiur, 2006. – 432 s.
9. Laas Natalija. Movno-komunikatyvna sfera ukrai'ns'kogo radjans'kogo suspil'stva chasiv pizn'ogo stalinizmu ta hrushhovs'kogo periodu: doslidzhennja problemy v anglo-amerykans'kij istoriografii [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/15.pdf>
10. Muhina I. G. Cinnisni dominanty radjans'kogo osvityno-kul'turnogo prostoru: monografija / I. G. Muhina; Ukr. derzh. un-t finansiv ta mizhnar. torgivli. – H.: Majdan, 2013. – 365 s.
11. Bazhan Oleg. Movnyj proces v Ukrai'ns'kij RSR v umovah pochatkovogo periodu destalinizacii' (1953–1955 rr.) // Ukrai'na XX st.: kul'tura, ideologija, polityka. – Kyi'v: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2008. – №14. – S.103–111.
12. Kubajchuk Viktor. Hronologija movnyh podij v Ukrai'ni (zovnisnja istorija ukrai'ns'koi' movy) [Tekst] / Viktor Kubajchuk. – K.: K.I.S., 2004. – 176 s.
13. Phydenko I. S. Svitogljadna polityka v osvityans'ko-vyhovnomu procesi Ukrai'ny 70-h – pershoi' polovyny 80-h rr. XX stolittja (religijeznavchij aspekt): Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 09.00.11 / I. S. Phydenko; In-t filos. im. G. S. Skovorody NAN Ukrai'ny. – K., 2001. – 20 s.
14. Rosijshhennja Ukrai'ny // Nauko-populjarnyj zbirnyk. – K., 1992. – Vydannja Ukrai'ns'kogo kongresovogo komitetu Amerykans'koi' Rady oborony dopomogy Ukrai'ni. – 217 s.
15. Vasyly' Chaplenko. Movna polityka bil'shovkyv v 1950–60-h rr. [Tekst]: doslidzh. j publicystyka / Vasyly' Chaplenko. – Chikago: Ukr. publicystychno-naukovyj in-t, 1974. – 216 s.
16. Povojenna Ukrai'na: narysy social'noi' istorii' (druga polovyna 1940-h – seredyna 1950-h rr.). U 2-h knygh, 3-h chastynah. – Kn.1, Ch.1–2 / Vidp. red. V. M. Danylenko. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2010. – 351 s. (Serija «Z istorii' povsjakdennoho zhyttja v Ukrai'ni», t. II).
17. Povojenna Ukrai'na: narysy social'noi' istorii' (druga polovyna 1940-h – seredyna 1950-h rr.): Kolektyvna monografija / Vidp. red. V. M. Danylenko: U 3-h chastynah. – Ch.3. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2010. – 336 s.
18. Ol'ga Koljastruk. Oleksandr Koljastruk (Vinnycja). Problematyka istorii' povsjakdennosti v suchasnij ukrai'ns'kij istoriografii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/6.pdf>
19. Likarchuk I. L. Ministry osvity Ukrai'ny: monografija: u 2 t. T.2. (1943–2007 rr.) / I. L. Likarchuk. – K.: Vyd. Eshke O. M., 2010. – 586 s.
20. Romanec' L. M. Vchyteli zagal'noosvitnih shkil URSR pisljavojennoho periodu (1945 – druga polovyna 1950-h rokiv): social'nyj status ta povsjakdenne zhyttja: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / L. M. Romanec'; Cherkas. nac. un-t im. B. Hmel'nyc'kogo. – Cherkasy, 2010. – 20 s.
21. Ellis I. O. Obraz uchytelja v suspil'no-kul'turnomu zhytti pizn'oradjans'kogo suspil'stva 70–80-h rr. XX st.: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / I. O. Ellis; Hark. nac. ped. un-t im. G. S. Skovorody. – H., 2011. – 20 s.
22. Loboda S. M. Pedagogichna tvorchist' uchytelja na shpal'tah vitchyznjanoi' presy XX stolittja: protystojannja idej: monografija / S. M. Loboda; Lugan. nac. un-t im. T. Shevchenka. – Lugans'k, 2010. – 503 s.
23. Luk'janhenko O. M. Vitchyznani pedagogy mynuloho pro shljah pidvyshhennja kvalifikacii' vchyteliv / O. M. Luk'janhenko // Pedagogika, psihologija ta med.-biol. probl. fiz. vyhovannja i sportu. – H., 2001. – №25. – S.6–10.
24. Social'ni transformacii' v Ukrai'ni: piznij stalinizm i hrushhovs'ka doba: Kolektyvna monografija / Vidp. red. V. M. Danylenko; Red.-uporjad. N. O. Laas; Avt. kol.: O. G. Bazhan, P. M. Bondarchuk, V. K. Borysenko, O. V. Bulgakova, V. M. Danylenko, P. I. Kyrychevs'kyj, V. O. Krupyna, N. O. Laas, V. M. Mazur, M. K. Smol'nic'ka, N. M. Homenko, V. P. Shvydkyj, O. V. Jankovs'ka. NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny, 2014. – 697 s.
25. Svorak S. D. Zagal'noosvitnja shkola zahidnoukrai'ns'kogo regionu v konteksti suspil'no-politychnogo zhyttja drugoi' polovyny 40-h – pershoi' polovyny 60-h rokiv XX stolittja: Avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / S. D. Svorak; NAN Ukrai'ny. In-t istorii' Ukrai'ny. – K., 1999. – 34 s.
26. Svorak S. D. Narodna osvita u zahidnoukrai'ns'komu regioni: istorija ta etnopolityka (1944–1964 rr.) [Tekst] / S. D. Svorak. – K.: Prava Jaroslavychiv, 1998. – 239 s.
27. Koval'chuk I. V. Stanovlennja ukrai'ns'koi' shkoly na Bukovyni u 1940–1960 rr. / I. V. Koval'chuk // Zbirnyk naukovyh prac' Hmel'nyc'kogo instytutu social'nyh tehnologij Universytetu «Ukrai'na» – 2013. – №2. – S.92–95.
28. Fomina O. O. Rozvytok ukrai'ns'kyh shkil u Krymu (seredyna XX – pochatok XXI stolittja): avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 / O. O. Fomina; Respubl. vyshh. navch. zakl. «Krym. gumanit. un-t». – Jalta, 2009. – 20 s.
29. Oleg Bazhan. Shho soboju javljala ukrai'nizacija Krymu v 1950-h rr.? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/113.pdf>
30. Omel'chuk V. Z istorii' rusyfikacii' shkil'noi' osvity na Volyni / V. Omel'chuk // Nova pedagogichna dumka. – 2013. – №2. – S.3–5.
31. Thorzhevs'ka T. D. Pravoslavne vyhovannja v istorii' pedagogiky Ukrai'ny: Monogr. / T. D. Thorzhevs'ka; Kyi'v. nac. lingvist. un-t. – K.: «Kuprijanova O. O.», 2005. – 412 s.
32. Nagorna L. P. Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhljyvojestj politychnoi' lingvistyky. – K.: Svitogljad, 2005. – 315 s.
33. Ekologija movy i movna polityka v suchasnomu suspil'stvi: zb. nauk. pr. / red.: B. M. Azhnyuk; NAN Ukrai'ny, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, Ukr. bjuro lingv. ekspertyz. – K.: Vyd. dim D. Burago, 2012. – 376 s.
34. Vojtko O. Suchasna Jevropa: polityka zberezhennja bogatomnosti / O. Vojtko // Dyrektor shkoly, liceju, gimnazii'. – 2013. – №1. – S.36–42.
35. Lopushyns'kyj I. P. Adaptacija movnogo zakonodavstva Ukrai'ny do standartiv Jevropejs'kogo Sojuzu: stan ta perspektivy vreguljuvannja / I. P. Lopushyns'kyj // Pedagogichni nauky: zb. nauk. pr. – 2011. – Vyp.58. – S.18–24.
36. Vitman K. Movna polityka Estonii': dzherela i naslidky zastosovannja // Politychnyj menedzhment. – 2006. – №4. – S.55–64.
37. Movna polityka ta movna situacija v Ukrai'ni: analiz i rekomendacii' / red.: Ju. Besters-Dil'ger. – 2-ge vyd. – K.: Kyjevo-Mogyljan. akad., 2010. – 363 s.
38. Cherednyk Ju. M. Modernizacija derzhavnoi' movnoi' polityky v Ukrai'ni: teoretyko-metodologichnyj aspekt: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.01 / Ju. M. Cherednyk; Nac. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrai'ny, Dnipropetr. region. in-t derzh. upr. – D., 2011. – 20 s.
39. Lopushyns'kyj I. P. Derzhavna movna polityka v Ukrai'ni (osvitjans'kyj aspekt): navch. posib. / I. P. Lopushyns'kyj; Herson. nac. tehn. un-t. – Herson: Oldi-pljus, 2010. – 477 s.
40. Ukrai'ns'ka mova jak derzhavna: osvita, polityka: Monografija / S. V. Savojs'ka, V. F. Panibud'laska, A. M. Tugaj; Za redakcijeju S. V. Savojs'koi'. – K.: Vyshha shk., 2009. – 319 s.
41. Gupan N. M. Novi pidhody do vysvitlennja istorii' osvity v Ukrai'ni v doslidzhennjah pershoi' polovyny 90-h rokiv XX st. / N. M. Gupan // Naukovyj visnyk Pivdennoho derzhavnogo pedagogichnoho universytetu im. K. D. Ushyns'kogo. – O., 2000. – Vyp.12. – S.30–38.
42. Lucyk D. Litopys pedagogichnoi' dumky v Ukrai'ni / D. Lucyk, T. Logvynenko. – Drogobych: Vyd. firma «Vidrodzhennja», 1999. – 160 s.
43. Zemljans'ka V. F. Rozvytok idej gumanistychnoi' pedagogiky v pochatkovij osviti Ukrai'ny (druga polovyna XX stolittja): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 / V. F. Zemljans'ka; Slov'jan. derzh. ped. un-t. – Slov'jans'k, 2005. – 19 s.
44. Kuz'menko V. V. Teoretyko-metodychni pidhody do formuvannja v uchniv naukovoi' kartyny svitu v shkolah Ukrai'ny (XX stolittja): monografija / V. V. Kuz'menko. – Herson: RIPO, 2010. – 463 s.
45. Meheda A. M. Pryrodoohoronnyj ruh uchnivs'koi' molodi u shkolah radjans'koi' Ukrai'ny jak skladova pryrodoohoronnoho prosvitnytva. (50–60-ti roky XX st.) / A. M. Meheda // Visnyk Cherkas'kogo universytetu. – Serija Pedagogichni nauky. – 2009. – Vyp.166. – S.110–114.
46. Bereziv'ska L. D. Reformuvannja shkil'noi' osvity v Ukrai'ni u XX stolitti: monografija / L. D. Bereziv'ska; In-t pedagogiky APN Ukrai'ny. – K.: SPD Bogdanova A. M., 2008. – 405 s.
47. Suhomlyn'ska O. Metodologija doslidzhennja istoryko-pedagogichnyh realij drugoi' polovyny XX st. // Shljah osvity. – 2007. – №4. – S.7–12.
48. Petrenko O. B. Gendernyj vymir shkil'noi' osvity v Ukrai'ni (XX stolittja): monografija / O. B. Petrenko; Rivnen. derzh. gumanit. un-t. – Rivne, 2010. – 530 s.
49. Sokolova N. O. Pytannja struktury uroku v pedagogichnyh zhurnalah 60-h rokiv XX st. // Pedagogika ta psihologija. Zbirnyk naukovyh prac'. – Harkiv, 2010. – Vyp.36. – S.115–120.

50. Sljusarenko N. V. Organizacija trudovoi' pidgotovky uchniv na Hersonshyni (druga polovyna XX stolittja): Navch. posib. / N. V. Sljusarenko. – Herson: Ajlant, 2006. – 132 s.

51. Olejarnyk O. V. Rozvytok idei' profesijnoi' sprjamovanosti navchannja starshoklasnykiv u vitchyznjanij pedagogichnij dumci (50–80 rr. XX st.): avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 / O. V. Olejarnyk; Kirovograd. derzh. ped. un–t im. V. Vynnychenka. – Kirovograd, 2009. – 20 s.

52. Antonec' M. Zakonodavcha i normatyvno–pravova baza vyrobnychogo navchannja v shkolah Ukrai'ns'koi' RSR (50–80–ti roky XX st.) / M. Antonec' // Ridna shkola. – 2013. – №3. – S.32–36. [Elektronijy resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rsh_2013_3_7.pdf

53. Javors'ka S. T. Stanovlennja i rozvytok metodyky navchannja ukrai'ns'koi' movy jak nauky (XVI – XX st.): Avtoref. dys... d–ra ped. nauk: 13.00.02 / S. T. Javors'ka; Nac. ped. un–t im. M. P. Dragomanova. – K., 2005. – 40 s.

54. Ponomarevs'kyj S. B. Ukrai'ns'ke shkil'nyctvo u Rosii' (1917–2010 rr.): monografija / S. B. Ponomarevs'kyj; NAPN Ukrai'ny, In–t ped. osvity i osvity doroslyh. – Chernigiv, 2012. – 375 s.

55. Kodljuk Ja. P. Teorija i praktyka pidruchnykovtorennja u galuzi pochatkovoi' osvity Ukrai'ny (1960–2000 rr.): Avtoref. dys... d–ra ped. nauk: 13.00.01 / Ja. P. Kodljuk; In–t pedagogiky APN Ukrai'ny. – K., 2005. – 38 s.

Lavrut O. O., Ph.D., Assoc., Acting Rector of Donetsk Regional Institute of Postgraduate Education (Ukraine, Slavyansk), lavrut.olga@gmail.com

The implementation of education policy in USSR in the second half of 1940 – the first half of 1980: historiography of the issue

To highlight this issue we've included completion of a variety of disciplines: history, political science, pedagogy, linguistics and so on. Each group has a relevant topic. The authors of the first group focused on the socio–political and economic situation of the Ukrainian SSR in the period. Works devoted to rebuilding the lost potential and later create a new World War II. The authors highlighted as factors of influence on the cultural development of the country.

Our problem is closely linked to the development of education given period. Researchers stopped its historiography, communication, educational aspects and more.

A separate group consists of research work Ukrainian exile, condemned the policy of the Communist Party, which advocated an instrument of struggle against dissent and its participants by creating this powerful machine. Regional History is important. It is, on the one hand, shows the original phenomena, processes, events that took place in different parts of the former USSR, the other – brings about the continuity and similarity of generalrespublications.

A separate group made up of research of political direction in which the authors project related events and developments in educational and linguistic fields. They associate globalization with exposure to the language. A useful and it is interesting to study this in the post–Soviet countries. Works that education on the history of the period covered by its system and the development of educational thought in the Soviet era, Sovietization of Western, destruction, reconstruction, restoration network, challenges and solutions. The authors stopped on reforms in the education given period, mostly quantitative indicators of Soviet teachers. They described new approaches to interpreting the history of education in Ukraine, the direction of movement of students.

The palette of books and periodicals discusses the educational process that characterized our time.

Keywords: language, languages politic, establishments of teaching, work, researchers, problems.

Lavrut O. A., кандидат исторических наук, доцент, и.о. ректора Донецкого областного института последипломного педагогического образования (Украина, Славянск), lavrut.olga@gmail.com

Реализация образовательной политики в СССР во второй половине 1940–х – первой половине 1980–х годов: историография вопроса

К освещению данного вопроса мы привлекли работы из разных областей знаний: истории, политологии, педагогики, языкознания и др. В каждой группе есть касающиеся темы. Авторы первой группы сосредоточили свое внимание на общественно–политическом и экономическом положении Украинской ССР в указанный период. Работы посвящены восстановлению утраченного потенциала и созданию нового после Второй мировой войны. Исследователи осветили их как факторы влияния на культурное развитие республики.

Наша проблема тесно связана с вопросом развития образования указанного периода. Исследователи остановились на ее историографических, коммуникационных, педагогических аспектах и т.д.

Отдельную группу составляют работы украинской эмиграции, которые осуждали политику коммунистической партии, которая выступала орудием борьбы против инакомыслия и ее участников, создав для этого мощную машину. Региональная история остается актуальной. Она, с одной стороны,

показывает оригинальные явления, процессы, события, которые происходили в разных уголках бывшей УССР, с другой – доказывает неразрывность и их сходство с общереспубликанскими.

Отдельную группу исследований составили работы политологического направления, авторы которых проектируют соответствующие явления и события на образовательную и языковую сферы. Они связывают глобализационные процессы с влиянием на язык. Полезным и показательным является изучение этого в странах постсоветского пространства. Труды, которые посвящены истории образования этого периода, освещали ее систему и развитие педагогической мысли в советские времена, советизацию западноукраинских земель, разрушение, восстановление сети, трудности и пути их решения. Авторы остановились на реформах в образовании указанного периода, в основном, количественных показателях деятельности советских педагогов. Они охарактеризовали новые подходы к освещению истории образования в Украине, направления движения учащейся молодежи.

На пальтрах книг и периодических изданий обсуждаются вопросы учебно–воспитательного процесса, характеризующие наш период.

Ключевые слова: язык, языковая политика, учебные заведения, работы, исследователи, проблемы.

* * *

УДК 94(477.43/44)

Жалюк О. П.,
головний спеціаліст навчального відділу, Вінницька філія Київського інституту бізнесу і технологій (Україна, Вінниця), o.zhaliuk@yandex.ru

КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КЛУБНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Висвітлюються особливості і постсоціалістичні тенденції культурно творчої діяльності клубних закладів Поділля в умовах державної незалежності України. На прикладі Хмельницької і Вінницької областей аналізується стан і проблеми організації культуротворчої діяльності, розвитку культурологічних проектів і самодіяльної художньої творчості. Підкреслюється невідповідність культурно–освітньої роботи клубних закладів подільського регіону духовним запитам та культурним інтересам людей. Автор приходить до висновку про незадовільний стан фінансового, матеріально–технічного і кадрового забезпечення базової мережі закладів культури клубного типу. Пропонує шляхи вдосконалення діяльності клубних закладів: збільшення різних видів фінансування, створення пільгових умов для меценатства; створення сприятливих умов для розвитку приватних закладів клубного типу; наповнення культурно–озіслівної роботи етнопонаціональним змістом, утвердженням здорового способу життя; стимулювання діяльності талановитих, активно працюючих творчих культурпрацівників.

Ключові слова: Поділля, клубні заклади, національно–культурне відродження, національна свідомість, культуротворча діяльність, народна творчість, художнє аматорство, кадри, мережа клубних закладів.

Утворення незалежної Української держави призвело до кардинальних змін у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Докорінні зміни суспільного ладу позначилися на формуванні принципово нових політичних, економічних, соціальних, духовно–культурних основ в державі. Характерними рисами нового українського державотворення, які впливають на духовно–культурне життя, стали політична багатопартійність, роздержавлення землі, приватизація державної і комунальної власності, створення нової фінансово–кредитної системи, поширення церковно–релігійної багатоконфесійності тощо.

Культурно–освітня робота як система духовної культури, духовно–культурного життя, масово–політичної і ідеологічної роботи та організації дозволила людям теж перетерпіла серйозні зміни в постсоціалістичний період. Реформації, що відбуваються на державному і місцевому рівнях негативно вплинули на зміст культурно–творчої діяльності клубних закладів, їх матеріально–технічне становище, кадровий потенціал. Загострюється неузгодженість між зростаючими вимогами суспільства до піднесення соціальної активності, національної свідомості мас і недостатньою діяльністю культосвітніх установ в цьому напрямку.

Це підкреслює актуальність і необхідність наукового аналізу постсоціалістичного стану і проблем удосконалення культосвітньої роботи, особливо клубних закладів.

Незважаючи на активізацію обговорення методологічних і прикладних проблем з удосконалення культурно-освітньої роботи, системності в цій роботі на регіональному рівні не спостерігається. Перманентні експерименти з реформування системи культурно-освітньої роботи, що здійснювалися протягом 90-х років ХХ століття і початку ХХІ століття без достатнього наукового обґрунтування, емпіричного досвіду, методом спроб і помилок, бажаних результатів не дали. Хоча до даної проблеми час від часу зверталися і науковці, і практики культурно-освітньої роботи, проте вона залишається малодослідженою.

До аналізу сучасних проблем культосвітньої роботи звертаються П. Слободянюк, А. Пашко, А. Мазуренко, В. Малиновський, В. Малімон, І. Дзюба, Д. Остапенко, І. Ліховий, М. Литвин та ін. [3]. Окремі аспекти культурно-освітньої роботи останнього періоду на Поділлі висвітлюють у публікаціях Н. Мирончак, О. Балабко, Л. Уразовська, А. Гнатенко, О. Кривоніс, І. Орендочка, О. Вільчинська та ін. [4]. Проблеми культосвітньої роботи на Поділлі обговорювалися на наукових і краєзнавчих форумах [5]. У 1990-х – на початку ХХІ ст. відбулося понад 65 міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-краєзнавчих конференцій у Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській та Рівненській областях, де піднімалися питання культури і культосвітньої роботи в подільському регіоні [6].

Невирішена частина загальної проблеми. На підставі проведеного узагальнення можна зазначити, що, по-перше невідповідність культурно-освітньої роботи клубних закладів в подільському регіоні духовним запитам та культурним інтересам людей вважається громадськістю науковою проблемою; по-друге, до цього часу наукові дослідження не містять комплексного вирішення даного питання, зокрема щодо концептуально-методологічного реформування системи культосвітньої роботи, удосконалення механізмів її національного, гуманістичного змісту, ідеологічного, нормативно-правового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційно-комунікативного забезпечення, інтеграції позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду в практику культосвітньої роботи на Поділлі. Як наслідок, на сучасному етапі не існує єдиного підходу до модернізації системи культосвітньої роботи в регіонах. Це викликає стурбованість, оскільки існуюча клубна система культосвітньої роботи розбалансована, позбавившись колишнього компартійного змісту, нового – вона ще не набула. Незавершеність наукової розробки даної теми створює необхідні передумови для її подальшого ґрунтовного та всебічного дослідження.

Метою статті є аналіз постсоціалістичного стану культосвітньої роботи на Поділлі та окреслення шляхів її удосконалення.

У сфері духовно-культурного життя, особливо культуротворчої діяльності клубних закладів, яка, втративши вплив компартійної ідеологізації, наповнюється новим змістом, отримує неоднозначні зміни у організаційно-функціональних культуротворчих процесах. З однієї сторони, вона спрямовується на формування національної свідомості і самосвідомості громадян,

відродження національних, етнічних та іноетнічних форм духовної культури, а з іншої – культуротворчі процеси клубних закладів з національно-культурного відродження гальмуються, через недостатню державну підтримку, дестабілізуються, девальвуються під впливом негативних космополітичних впливів зарубіжної, так званої, масової культури, наповненої пропагандою жорстокості, розпусти, споживацтва, аморальності тощо.

На стабілізацію національноформуючих процесів у культурно-освітній роботі, як сфері духовної культури, впливає відсутність центральної державної ідеології [1], а також інфантильність державної культурної політики щодо українізації всього суспільного життя. Через культуру, культуротворчу діяльність здійснюється пошук соціальних, національних, світоглядних факторів історичного розвитку, що надає її політичного і практичного значення [2, с. 10].

Одним з найважливіших видів сучасної клубної роботи на Поділлі є художньо-аматорська культуротворчість. У клубах і будинках культури Хмельницької області, наприклад, створено понад 5,1 тис. клубних формувань (з них 1,6 тис. дитячих), в яких беруть участь більше 51 тис. дорослих і 17 тис. дітей. З них майже 44,3 тис. чол. займаються у майже 4,5 тис. колективах художньої самодіяльності. Зокрема, у Волочиському районі – 337, Кам'янець-Подільському – 300, Чемеровецькому – 292, Шепетівському – 260, Деражнянському – 264, Теофіпольському – 232, Дунаєвському – 240 аматорських колективів, гуртків і студій [7, с. 7, 5].

До художньо-аматорської діяльності в клубних закладах залучено майже 800 художників та майстрів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. Але якщо у клубних закладах Шепетівського району залучено – 77, Білогірському – 71, Красилівському – 72, Дунаєвському – 60, Чемеровецькому – 61, Старосинявському – 57 самодіяльних художників, різь'ярів по дереву, вишивальниць, то у клубах Полонського району, міст Нетішина, Славути, Хмельницького і Шепетівки їх не залучено зовсім.

На Хмельниччині 190 художніх аматорських колективів, носять звання «народних аматорських», 57 – «зразковий», з них в клубних закладах сіл – 66, в РБК, МБК – 110, навчальних закладах – 46, в інших підприємствах і установах – 20, в тому числі: 48 фольклорних, 41 хореографічних, 37 хорових і 36 вокальних, 22 оркестрів народних інструментів і троїстих музик, 18 духових оркестрів, 9 естрадних оркестрів і ансамблів, 5 художніх агітбригад, 2 ансамблі пісні і танцю [7, с. 10].

Яскравим прикладом збереження традиційної культури є діяльність фольклорно-етнографічних ансамблів «Джерело» Майдан-Олександрівського сільського будинку культури (СБК) Вінківського району та «Забава» Білогірського РБК, фольклорно-етнографічних гуртів, «Перлінка» Славуцького об'єднання «Прогрес», «Берегиня» Більського СБК Чемеровецького району та Зеленокуриловецького СБК Новоушицького району, театру української пісні «Петридава» Кам'янець-Подільського МБК. Плідно працюють самобутні фольклорні колективи Шепетівського району: гурти «Веселиха» Михайлоцького та «Калина» Чотирбоківського СБК. Окрасою багатьох творчих заходів, які проводяться в області є ансамблі: народної музики «Веселі музики» Вінківського РБК та

шумових інструментів Новоселицького СБК Полонського району [8, с. 9–11]. Патріотичні, народні пісні складають основу ветеранських хорів «Надвечір'я» і «Ретро» з м. Хмельницького, «Квітка на камені» з Кам'янець-Подільського, «Спомин» – з Білогір'я, хору з Городка та інших [9]. Щорічно проводиться всеукраїнське свято народного костюму «Жива традиція» (м. Хмельницький), регіональне свято танцю «Золоте коло» (м. Шепетівка), регіональний фестиваль авторської пісні та співаної поезії «на голубих озерах» (м. Славути), регіональні фольклорні свята «Дністрові береги» (Новоушицький район) та «Білогірські забави» (сmt. Білогір'я), обласний огляд-конкурс «Наш Подільський пісенний краю», відкритий фестиваль-конкурс бандурного мистецтва «Золоті струни», творчі звіти районів і міст області та багато інших [11, с. 11, 8].

Наймасштабнішими на Вінниччині стали традиційні фестивалі мистецтв національних меншин, що компактно проживають в області «Всі ми діти твої, Україно» в м. Шаргороді та «Барви Поділля» у м. Вінниці, дні сатири і гумору на батьківщині С. Руданського в с. Хомутинях Калинівського району, міжнародний фестиваль «Джаз-струм» у Вінниці, фестиваль самодіяльного хорового мистецтва ім. Гната Танцюри у м. Гайсині, свято духової музики в с. Городківка Крижопільського району та м. Вінниці, конкурс хореографічного мистецтва ім. В. Румянцева, обласні фестивалі дитячої творчості «Перлинка Поділля» та «Дударик», фестиваль професійного мистецтва ім. М. Д. Леонтовича. Свої перші надбання і здобутки приносять мистецькі пленери каменотесів «Подільський оберег» (с. Буша Ямпільського району), гончарів (с. Бубнівка Гайсинського району), свята народної творчості «Скарби Поділля» в м. Бершаді та «Молодість Поділля» в сmt. Томашполі, культурно-мистецькі заходи «Мистецтво одного села», «Мистецтво малих міст», «Плеяда митців Вінниччини», «Весна музеїв», акції «Покровитель культури», «Від села до села», фестиваль світлиць «Щедра господя» [12]. Найбільшого популярності досягли обласні художньо-аматорські свята «Українська витинанка» (Могилів-Подільський), обласні конкурси «Повір у себе» (для дітей-інвалідів), «Червона рута» (молодих виконавців української пісні), «Обереги пам'яті» (читців), сімейно-родинних колективів «Співуча родина» та інші [10, арк. 31–35].

Понад 10 років при Вінницькому обласному центрі народної творчості діє обласний естрадно-духовий оркестр «Подолання». В його репертуарі понад 150 кращих зразків української, зарубіжної та популярної музики. Загалом на Вінниччині створено понад 500 музичних оркестрів і ансамблів. Аматорське кіномистецтво пропагують 17 кіностудій (4 народних). Діє понад 2 тис. вокально-хорових, 500 танцювальних ансамблів. Більше 1 тис. аматорів займаються вишивкою, 600 – малярством і живописом, 500 – різб'ярством, писанкарством, керамікою, лозо- та соломоплетінням, витинанням тощо. Ряд творчих колективів презентували мистецтво на міжнародних та всеукраїнських фестивалях [12, арк. 9–11].

Разом з тим, відбуваються негативні зміни в мережі клубних закладів. На Хмельниччині діє 1088 клубних закладів на 293622 місця (269932 місця у сільських закладах), але 85 закладів (з них 74 на селі) потребують капремонту, 10 – аварійні. Якщо 15 районних і 7 міських будинків культури працюють у спеціально збудованих

приміщеннях, то 5 РБК і 4 МБК, 182 сільських закладів – у пристосованих. Створено поліфункціональні установи – «клуби-бібліотеки»: 126 – на Вінниччині [14] і 55 – на Хмельниччині [13, с. 4, 8]. За нашими підрахунками, в результаті реформувань і скорочень мережі, 384 села у Вінницькій області та 322 села на Хмельниччині залишилися без клубів.

На Вінниччині нараховується 1083 клубних закладів (з них 1035 на селі), в тому числі 887 клубів і будинків культури розташовані у спеціально збудованих приміщеннях, 201 – у пристосованих, в аварійному стані – 18 сільських клубів. Тривалий час не ремонтуються понад 430 сільських клубів, у т.ч. Козятинський, Могилів-Подільський, Тиврівський, Хмельницький РБК. Більшість сільських закладів культури не опалюється, в них не оновлюється технічний ресурс [14, табл. 1, 14].

Діяльність клубних закладів серйозно відстала від зрослих духовних запитів нації, знизився їх престиж у суспільстві, повільно здійснюється пошук нових дійових форм і засобів культуротворчої діяльності, які б сприяли всебічному розвитку професійної і самодіяльної художньої творчості, соціально-культурної активності людей. В культурно-освітню роботу поволі й несміло впроваджуються дійові форми роботи, диференційований підхід, громадські засоби й самоуправління. В багатьох містах і селах погіршилося становище органів влади, господарських керівників до потреб закладів культури, колективів художньої самодіяльності, що принижує їхнє соціальне значення, загострює і без того важке їхнє матеріальне становище. Скажімо, на Хмельниччині перестали функціонувати 467 районних, сільських і міських культурно-спортивних комплексів, 184 державних клубних закладів, 28 колгоспних, 82 профспілкових, 24 відомчих клубів [15, с. 13; 16, с. 8–11]. Перестали існувати культурні і культурно-спортивні комплекси і на Вінниччині.

Багато клубних працівників позбавлені належних умов праці, працюють у холодних, не опалюваних приміщеннях. Їм не вистачає музичних інструментів, сценічних костюмів, реквізиту, необхідної звукопідсилювальної, світлової апаратури, культурно-спортивного інвентаря. Більше того, вони не тільки не отримують доплату за роботу у вихідні та святкові дні, але взагалі багато з них працюють на неповні посадові оклади. Часто знаходяться у криміногенній ситуації перед юрбою п'ятих молодиків [18].

Незадовільні умови клубних закладів не сприяють розвитку обсягів платних послуг.

Висновки. Культуротворча діяльність клубних закладів в постсоціалістичних умовах у значній мірі позбавлена належної фінансової підтримки держави, не має необхідного кадрового, матеріально-технічного ресурсу, що негативно впливає на її ефективність.

Для повноцінної діяльності культурно-освітніх закладів, насамперед, треба:

- створювати в клубних закладах належні умови для розвитку різних видів культуротворчої та рекреаційно-дозвілєвої діяльності різних категорій населення за рахунок збільшення різних видів фінансування, створення пільгових умов для меценатства та оподаткування прибутків цих закладів тощо;

- на ряду з підтримкою комунальних клубних закладів, створювати сприятливі умови для розвитку приватних закладів клубного типу;

– на основі інтеграції ресурсів різних соціально-культурних інституцій запроваджувати комплексний підхід до організації культурно-дозвілєвої роботи, наповненню її етнонаціональним змістом, утвердженням здорового способу життя, українського патріотизму;

– збільшити нормативну штатну чисельність клубних закладів, стимулювати діяльність талановитих, самовідданих, активних працюючих творчих культ-працівників, особливо наділених художньо-мистецькими, педагогічно-виховними здібностями.

Перспектива подальших наукових розвідок. Через загострення кризових явищ у системі культосвітньої роботи, існує необхідність докорінних змін у її характері, змісті, становищі, виникає нагальна потреба подальшого наукового аналізу причин застійних явищ і обґрунтування шляхів удосконалення функцій і механізмів піднесення цієї важливої суспільної діяльності.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 1995. – 332 с.
3. Слободянюк П. Я. Особливості розвитку культури на сучасному стані / П. Я. Слободянюк // Хмельницькому – 500: Тези наук.-практ. конфер. – Хмельницький, 1991. – С.122–123; Слободянюк П. Я. Духовно-культурне життя Хмельниччини: проблеми і перспективи розвитку / П. Я. Слободянюк // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997). Матер. Всеукр. наук. іст.–краєзн. конф. 26 верес. 1997 р. – Хмельницький, 1997. – С.31–39; Пешко А., Мазуренко А. Фінансове забезпечення науки і культури: джерела і перспективи // Вісник Української академії управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С.442–448; Малиновський В. Формування концептуальних засад культурної політики України на сучасному етапі державного будівництва / Малиновський В. // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України. – 2002. – №1. – С.156–163; Малимон В. Культурна політика держави як «відгук» на «виклики» сучасних просторово-часових модусів життя / В. Малимон // Збірник наукових праць Української Академії управління при Президентові України. – 2006. – Вип.2. – С.326–335; Дзюба І. Опікуватись культурою свого народу / І. Дзюба // Українська культура. – 1993. – №11–12. – С.2; Остапенко Д. Нові підходи – новий досвід / Д. Остапенко // Українська культура. – 1996. – №4. – С.5–6; Лиховий І. Утверджувати українську культуру / І. Лиховий // Культура і життя. – 2005. – 2 листоп. – С.3; Литвин М. Нарешті / М. Литвин // Культура і життя. – 2008. – 27 лютого.
4. Мирончак Н. Сільські заклади культури: день вчорашній, день прийдешній / Н. Мирончак // Подільська зоря. – 2004. – 10 берез.; Балабко О. Культуру підвищено в ранзі / О. Балабко // Культура і життя. – 1992. – 21 листоп.; Уразовська Л. Хай люди зайдуть у нашу світлицю, хай пісню почують у ній... / Л. Уразовська // Вінницькі відомості. – 2003. – 30 квіт.; Гнатенко А. Зберегти самотужно культуру народу / А. Гнатенко // Вінницька газета. – 1999. – 5 січня; Кривоніс О. Чверть ставки – чверть культури? / О. Кривоніс // Вінниччина. – 2007. – 13 берез.; Орендочка І. Вінницькі квіти в загальноукраїнському вінку / І. Орендочка // Культура і життя. – 2007. – 14 листоп.; Вільчинська О. Де взяти людей для культури? / О. Вільчинська // Поділля. – 2007. – 17 берез.
5. «Перехід до ринку і проблеми розвитку духовності на Вінниччині» (Вінниця, 1993), «Проблеми культури і духовності в суспільстві та шляхи їх вирішення» (Вінниця, 1995); «Культура Поділля: історія і сучасність» (Хмельницький, 1993), «Духовні витоки Поділля: творці історії краю» (Кам'янець-Подільський, 1994), 10–17 Вінницькі області (1990–1997) і 8–10 Подільські історико-краєзнавчі конференції (1990, 1995, 2000) та ін.
6. Баженов Л. В. Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002 рр.) / Л. В. Баженов // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: наук. зб. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 437 с.

7. Основні показники діяльності закладів культури та мистецтва Хмельницької області за 2014 рік / Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації. – Хмельницький, 2015.

8. Культура Хмельниччини. Буклет. Матер. підгот. Н. Синиця, худ. О. Мазур, відп. за вип. Г. Фурманчук. – Хмельницький, 2009.

9. Шкробот Петро. Не змовкає пісня в серцях ветеранів / Петро Шкробот // Подільські вісті. – 2008. – 8 верес. – №123.

10. Довідка про діяльність Вінницького ОНМЦ за 2014 / Поточний архів Вінницького ОНМЦ за 2014 рік. Папка: Звіти, довідки, інформації про діяльність ОНМЦ за 2014 рік.

11. Інформаційний вісник (діяльність обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, закладів культури клубного типу Хмельницької області у 2014 році. – Хмельницький: Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і мистецтва, 2015. – 68 с.

12. Поточний архів Вінницького ОНМЦ за 2015 р. Папка «Звіт про роботу Вінницького обласного центру народної творчості за 2015 рік».

13. Основні показники діяльності закладів культури та мистецтва Хмельницької області за 2014 рік / Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації. – Хмельницький, 2015.

14. Основні показники діяльності закладів культури та мистецтва Вінницької області за 2014 рік: Таблиці 1, 14. / Управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації. – Вінниця, 2015.

15. Основні показники діяльності клубних установ Хмельницької області за 1990 рік / Управління культури виконкому Хмельницької обласної ради народних депутатів, Обласний науково-методичний центр народної творчості і культурно-освітньої роботи. – Хмельницький, 1991. – 13 с.

16. Основні показники діяльності закладів культури та мистецтва Хмельницької області за 2014 рік / Управління культури, туризму, міграцій і релігій Хмельницької облдержадміністрації. – Хмельницький, 2015.

17. Основні показники роботи закладів культури і мистецтва Вінницької області станом на 01.01.2015 р. / Управління культури і мистецтва Вінницької облдержадміністрації. Звіти, інформації, довідки про діяльність закладів культури і мистецтва за 2014 р. Таблиці 9, 12, 13.

18. Хто захистить культпрацівника / Горбатюк, Римар, Яцюк та ще 47 підписів // Урядовий кур'єр. – 2008. – 21 черв. – №113.

19. Пояснювальна записка до звіту управління культури і мистецтва Вінницької області за 2014 рік / Поточний архів Управління культури і мистецтва Вінницької облдержадміністрації за 2014 рік. Звіти про роботу закладів культури і мистецтва Вінницької області за 2014 рік.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Pryniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. – K.: Presa Ukrainy, 1997. – 80 s.
2. Slobodianiuk P. Ya. Kultura Khmelnytschyny / P. Ya. Slobodianiuk. – Khmelnytskyi: Podillia, 1995. – 332 s.
3. Slobodianiuk P. Ya. Osoblyvosti rozvytku kultury na suchasnomu stani / P. Ya. Slobodianiuk // Khmelnytskomu – 500: Tezy nauk.-prakt. konfer. – Khmelnytskyi, 1991. – S.122–123; Slobodianiuk P. Ya. Dukhovno-kulturne zhyttia Khmelnytschyny: problemy i perspektyvy rozvytku / P. Ya. Slobodianiuk // Khmelnytschyna: roky stanovlennia ta postupu (1937–1997). Mater. vseukr. nauk. ist.–kraiezn. konf. 26 veres. 1997 r. – Khmelnytskyi, 1997. – S.31–39; Peshko A., Mazurenko A. Finansove zabezpechennia nauky i kultury: dzherela i perspektyvy // Visnyk Ukrainiskoi akademii upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2005. – №1. – S.442–448; Malynovskiy V. Formuvannia kontsentualnykh zasad kulturnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavnoho budivnytstva / Malynovskiy V. // Zbirnyk naukovykh prats Ukrainiskoi Akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2002. – №1. – S.156–163; Malimon V. Kulturna polityka derzhavy yak «vidhuk» na «vyklyky» suchasnykh prostorovo-chasovykh modusiv zhyttia / V. Malimon // Zbirnyk naukovykh prats Ukrainiskoi Akademii upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2006. – Vyp.2. – S.326–335; Dziuiba I. Opikuvatys kulturoiu svoho narodu / I. Dziuiba // Ukrainska kultura. – 1993. – №11–12. – S.2; Ostapenko D. Novi pidkhody – novyi dosvid / D. Ostapenko // Ukrainska kultura. – 1996. – №4. S.5–6; Likhoviy I. Utverdzhuvaty ukrainsku kulturu / I. Likhoviy // Kultura i zhyttia. – 2005. – 2 lystop. – S.3; Lytvyn M. Nareshti / M. Lytvyn // Kultura i zhyttia. – 2008. – 27 liutoho.

4. Myronchak N. Silski zaklady kultury: den vchorashnii, den pryideshnii / N. Myronchak // Podiliska zoria. – 2004. – 10 berez.; Balabko O. Kulturu pidvyshchenu v ranzi / O. Balabko // Kultura i zhyttia. – 1992. – 21 lystop.; Urazovska L. Khai liudy zaidut u nashu svitlytsiu, khai pisniu pochuiut u nii... / L. Urazovska // Vinnytski vidomosti. – 2003. – 30 kvit.; Hnatenko A. Zberehty samobutniu kulturu narodu / A. Hnatenko. Vinnytska hazeta. – 1999. – 5 sichnia; Kryvonis O. Chvert stavky – chvert kultury? / O. Kryvonis // Vinnychchyna. – 2007. – 13 berez.; Orendochka I. Vinnytski kvity v zahalnoukrainskomu vinku / I. Orendochka // Kultura i zhyttia. – 2007. – 14 lystop.; Vilchynska O. De vziaty liudei dlia kultury? / O. Vilchynska // Podoliia. – 2007. – 17 berez.

5. «Perekhid do rynku i problemy rozvytku dukhovnosti na Vinnychchyni» (Vinnytsia, 1993), «Problemy kultury i dukhovnosti v suspilstvi ta shliakhy yikh vyrishennia» (Vinnytsia, 1995); «Kultura Podillia: istoriia i suchasnist» (Khmelnyskiy, 1993), «Dukhovni vytoky Podillia: tvortsi istorii kraiu» (Kamianets–Podilskiy, 1994), 10–17 Vinnytski oblasti (1990–1997) i 8–10 Podilski istoriko–kraieznavchi konferentsii (1990, 1995, 2000) ta in.

6. Bazhenov L. V. Folklorno–etnolohichni doslidzhennia Podillia i Pivdenno–Skhidnoi Volyni za roky derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (1991–2002 rr.) / L. V. Bazhenov // Problemy etnolohii, folklorystyky, mystetstvoznavstva Podillia ta Pivdenno–Skhidnoi Volyni: istoriia i suchasnist: nauk. zb. – Kamianets–Podilskiy: Abetka–NOVA, 2002. – 437 s.

7. Osnovni pokaznyky diialnosti zakladiv kultury ta mystetstva Khmelnytskoi oblasti za 2014 rik / Upravlinnia kultury, turyzmu i kurortiv Khmelnytskoi oblderzhadministratsii. – Khmelnytskiy, 2015.

8. Kultura Khmelnychchyni. Buklet. Mater. pidhot. N. Synytsia, khud. O. Mazur, vidp. za vyp. H. Furmanchuk. – Khmelnytskiy, 2009.

9. Shkrobot Petro. Ne zmovkaie pisnia v sertiakh veteraniv / Petro Shkrobot // Podilski visti. – 2008. – 8 veres. – №123.

10. Dovidka pro diialnist Vinnytskoho ONMTs za 2014 / Potochnyi arkhiv Vinnytskoho ONMTs za 2014 rik. Papka: Zvity, dovidky, informatsii pro diialnist ONMTs za 2014 rik.

11. Informatsiiny visnyk (diialnist oblasnoho naukovometodychnoho tsentru kultury i mystetstva, zakladiv kultury klubnoho typu Khmelnytskoi oblasti u 2014 rotsi. – Khmelnytskiy: Khmelnytskiy oblasnyi naukovometodychnyi tsentr kultury i mystetstva, 2015. – 68 s.

12. Potochnyi arkhiv Vinnytskoho ONMTs za 2015 r. Papka «Zvit pro robotu Vinnytskoho oblasnoho tsentru narodnoi tvorchosti za 2015 rik».

13. Osnovni pokaznyky diialnosti zakladiv kultury ta mystetstva Khmelnytskoi oblasti za 2014 rik / Upravlinnia kultury, turyzmu i kurortiv Khmelnytskoi oblderzhadministratsii. – Khmelnytskiy, 2015.

14. Osnovni pokaznyky diialnosti zakladiv kultury ta mystetstva Vinnytskoi oblasti za 2014 rik: Tablytsi 1, 14. / Upravlinnia kultury i turyzmu Vinnytskoi oblderzhadministratsii. – Vinnytsia, 2015.

15. Osnovni pokaznyky diialnosti klubnykh ustanov Khmelnytskoi oblasti za 1990 rik / Upravlinnia kultury vykonkomu Khmelnytskoi oblasnoi rady narodnykh deputativ, Oblasnyi naukovometodychnyi tsentr narodnoi tvorchosti i kulturno–osvitnoi roboty. – Khmelnytskiy, 1991. – 13 s.

16. Osnovni pokaznyky diialnosti zakladiv kultury ta mystetstva Khmelnytskoi oblasti za 2014 rik / Upravlinnia kultury, turyzmu, mihratsii i religii Khmelnytskoi oblderzhadministratsii. – Khmelnytskiy, 2015.

17. Osnovni pokaznyky roboty zakladiv kultury i mystetstva Vinnytskoi oblasti stanom na 01.01.2015 r. / Upravlinnia kultury i mystetstva Vinnytskoi oblderzhadministratsii. Zvity, informatsii, dovidky pro diialnist zakladiv kultury i mystetstva za 2014 r. Tablytsi 9, 12, 13.

18. Khto zakhytyst kulpratsivnyka / Horbatiuk, Rymar, Yatsiuk ta shche 47 pidpysiv // Uriadovyi kurier. – 2008. – 21 cherv. – №113.

19. Poiasniuvalna zapyska do zvitu upravlinnia kultury i mystetstva Vinnytskoi oblasti za 2014 rik / Potochnyi arkhiv Upravlinnia kultury i mystetstv Vinnytskoi oblderzhadministratsii za 2014 rik. Zvity pro robotu zakladiv kultury i mystetstv Vinnytskoi oblasti za 2014 rik.

Zhaliuk O. P., chief specialist of the training department, Kiev Institute of Business and Technology, Vinnytsia branch (Ukraine, Vinnytsia), o.zhaliuk@yandex.ru

Cultural and creative activity of club type establishments in Podillya: status, tendencies and perspectives

The article discusses the features and tendencies that take place in the cultural and educational work in Podillya region in the post-socialist period. The state and problems of organization of cultural and creative activities, the development of cultural projects and amateur artistic activity are analyzed on the example of

Vinnytsia and Khmelnytskiy regions. It is emphasized the discrepancy between cultural and educational work of Podillya club type establishments and spiritual needs and cultural interests of the people. The author concludes that the financial, logistical and staffing support of the club type establishments' core network is unsatisfactory. It is proposed the ways for improving the activities of club type establishments such as: the increasing in different types of funding, the creating favorable conditions for patronage of art; the creation of favorable conditions for the development of private institutions of club type establishments; giving the cultural and leisure activities ethno-national and healthy lifestyle content; the promotion of talented and creative cultural organizer person.

Keywords: Podillya, club type establishments, national cultural revival, national consciousness, cultural and creative activities, folk art, amateur artistic activity, staff, clubs network.

Жалиук О. П., главный специалист учебного отдела, Винницкий филиал Киевского института бизнеса и технологий (Украина, Винница), o.zhaliuk@yandex.ru

Культуротворческая деятельность клубных учреждений Подолья: положение, тенденции, перспективы

Рассматриваются особенности и тенденции, что происходят в системе культурно–просветительной работы на Подолье в условиях государственной независимости Украины. На примере Винницкой и Хмельницкой областей анализируются состояние и проблемы организации культуротворческой деятельности, развития культурологических проектов и художественной самостоятельности. Подчеркивается несоответствие культурно–просветительной работы клубных учреждений Подольского региона духовным запросам и культурным интересам людей. Автор приходит к выводу о неудовлетворительном состоянии финансово, материально–технического и кадрового обеспечения базовой сети клубных учреждений. Предлагает пути совершенствования деятельности клубных учреждений: увеличение различных видов финансирования, создания льготных условий для меценатства; создание благоприятных условий для развития частных учреждений клубного типа; наполнение культурно–досуговой работы этнонациональным содержанием, утверждением здорового образа жизни; стимулирование деятельности талантливых, активно работающих творческих культуротворщиков.

Ключевые слова: Подолье, клубные учреждения, национально–культурное возрождение, национальное сознание, культуротворческая деятельность, народное творчество, художественное аматорство, кадры, сеть клубных учреждений.

* * *

УДК 94(477)–058.234.4.1950/1965

Лісовська О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), LisovskaOlya@ukr.net

СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА НА СЕРЕДИНУ 1960–Х РОКІВ

Зроблена спроба комплексного висвітлення стану соціального забезпечення українського села на середину 1960–х років. Розглянуто основні напрями соціальної політики держави, наголошено на досягненнях та прорахунках керівництва щодо житлового будівництва, газифікації, електрифікації, радіофікації, медичного обслуговування в селах Української РСР. Автор поставив собі за мету проаналізувати становище соціальної сфери жителів сільської місцевості на середину 1960–х років. Як висновок, зазначено, що інфраструктура села дуже і дуже відставала від міської, не кажучи вже про облаштування сільського життя в сусідніх європейських країнах. Широко розрекламовані програми соціальної перебудови села виявилися не реалізованими на практиці. В середині 60–х рр. XX ст. значна частина сільських жителів не мала змоги користуватися більшістю побутових зручностей. Вирішення житлово–комунальних проблем здійснювалося майже виключно шляхом саморозв'язання їх на місцях.

Ключові слова: українське село, сільське господарство, соціальна сфера, побутове становище, інфраструктура, модернізація.

Проголошення незалежності України в 1991 році дало поштовх до нового історичного осмислення різних сторін життя українського народу в недалекому минулому, і, зокрема, в 50–60–ті рр. XX ст. Це стосується і стану соціального забезпечення сільського населення Української РСР.

Висвітлення питань, пов'язаних із соціальним становищем селян Української РСР є актуальним,

особливо для відтворення цілісної реальної картини історії українського села радянського періоду.

Тема даного дослідження знайшла часткове висвітлення у радянській історіографії, в якій з ідеологічних причин, дані, що характеризували рівень соціального–культурного розвитку українського села в 1950–1960–ті роки, подавалися вибірково, увага акцентувалася лише на досягненнях та позитивних показниках; замовчувалися недоліки й наявні проблеми сільського господарства та розвитку його культурно–побутового рівня, переоцінювалася їх ефективність.

У сучасній історичній науці, ряд дослідників вже зробили спробу переосмислити досягнення радянського села в соціальній сфері [3; 9]. Висвітлення цього питання на нових методологічних засадах простежується в ряді праць І. В. Рибачка, що є необхідним для відтворення неупередженої соціальної історії українського села в означений період [7; 8]. Хоча, здебільшого, питання соціально–побутового становища українських селян в 50–60–х роках ХХ ст., розглядаються в контексті розвитку всієї аграрної історії Української РСР [2; 5].

Автор поставив собі за мету з'ясувати стан соціально забезпечення сільського населення Української РСР на середину 1960–х років, реалізувавши наступні дослідницькі завдання: окреслити основні напрями соціальної політики держави в означений період, виокремити досягнення та прорахунки керівництва.

У 1950–1960–ті роки у країнах Західної Європи інтенсивно зростає життєвий рівень населення. Ще влітку 1953 р. в СРСР був прийнятий план розвитку легкої і харчової промисловості, який породив серед населення певні надії і досить скоро дав деякі позитивні зрушення: в магазинах побільшало продуктів, почалися закупки окремих товарів за кордоном. Випуск товарів народного споживання в Українській РСР у 1955 р. становив 48,1%. У 1957 р. присадибні ділянки колгоспників були звільнені від обов'язкових поставок державі сільськогосподарських продуктів. Були ліквідовані також державні позики, які забирали 10% заробітків трудящих і були засобом непрямого оподаткування населення [2, с. 441].

Нерідко траплялося, що в колгоспів у кінці року не залишалося ресурсів для розподілу за трудоднями. Тож у середині 1950–х рр. окремі колгоспи почали переходити до іншої системи розподілу доходів: щомісячного авансування працівників колективних господарств. Грошове і натуральне авансування колгоспників було не регулярним і спочатку поширювалося здебільшого на тих, хто займався вирощуванням технічних культур.

У 1957 р. колгосп «Радянська Україна» Гребенківського району Черкаської області виступив з ініціативою про розгортання культурно–побутового будівництва на селі. У середині 1958 року колгоспники артіль «Україна» Городоцького району Хмельницької області звернулися до жителів сіл республіки розпочати соціалістичні змагання за поліпшення соціально–побутової сфери села.

Усе це спричинило своєрідну лихоманку модернізації соціальної інфраструктури села. Передбачалося протягом 1959–1965 рр. збудувати в селах Київщини 329 шкіл, 105 шкільних майстерень, 22 школи інтернати, 59 дитсадків, 174 дитячих ясел–садків, 11 будинків культури, 21 кінотеатр, 68 літніх кіно майданчиків, 444 клуби, 106 бібліотек, 84 дільничних лікарні, 155 колгоспних пологових будинків, 119 фельдшерсько–

акушерських пунктів, 3 міжколгоспних санаторії, 137 стадіонів, 74 спортивних майданчиків, 73 водні станції, 66 тирів, 60 спортзалів, 72 футбольних поля, іподром, 322 лазні і 28 перукарень. В будівництво таких типових приміщень планувалося вкласти 1 млрд. 243 млн. крб. [7, с. 174].

У Програмі розгорнутого будівництва комунізму, прийнятій ХХІІ з'їздом КПРС у 1961 році, у найдзвінкішій ейфорійності категорично стверджувалося, що поступово колгоспні села перетворюються в укрупнені населені пункти міського типу з упорядкованими будинками, комунальним обслуговуванням, побутовими підприємствами, закладами культури. При цьому наголошувалося, що до початку 80–х років культурно–побутові умови зрівняються з міськими. Вирішальні зміни в соціальній інфраструктурі мали статися протягом першого десятиріччя «розгорнутого будівництва комунізму» у 1961–1971 рр.

Але колгоспи не мали достатніх фінансових можливостей для модернізації соціальної інфраструктури сіл. За наслідками господарсько–фінансової діяльності у 1964 р., кожен 8–й колгосп був збитковий, а в кожному п'ятому рентабельність була нижчою 25%. У цих умовах було вирішено згорнути широко розрекламовану роботу з модернізації у сільських населених пунктах і взято курс на спорудження обмеженої кількості експериментально показових сіл.

У морі непорядкованих українських сіл зразково експериментальні села залишалися пам'ятками «показухи». До того ж спроби забудови сіл за міським зразком виявилися не прийнятними, бо при цьому порушувалася традиційна життєдіяльність селян і більшість із них поставилася до цього негативно. Збудовані в селах багатоповерхові будинки, відірвані від міських інженерних і комунальних служб, в умовах сільської культури не тільки не забезпечили їх жителям належних зручностей, але й позбавили їх переваг сільського життя, можливості вести підсобне господарство.

З ініціативи М. Хрущовим стала реалізовуватися широкомасштабна програма житлового будівництва. Значний вплив на розв'язання житлової проблеми на селі мало укрупнення колгоспів, проведене на початку і в кінці 1950–х рр. Політика так званої сільської центрманії, або сільської урбанізації, становила, по суті, насильно бюрократичне зселення людей з малих, невеликих, зарахованих до неперспективних сіл і хуторів на центральні садиби укрупнених колгоспів і поселення радгоспів.

Така практика «благоустрою села» знову ж заподіяла чималої шкоди життєдіяльності селянства, бо відривала його від вікового рідного вогнища. Українські села почали швидко зникати на «плановій основі». Хрущовська «надпрограма» зселення сіл і будівництва агроміст була перш за все зорієнтована на молодь, підрастаюче покоління і містила, безумовно, «раціональні зерна», однак недостатньо була підкріплена матеріально, погано розрахована за часом. Задуми і плани реформатора значно випереджали можливості держави і були утопічними. Насадження агроміст привело до того, що покинуті села оголошувалися безперспективними [1, с. 180].

Мешканці багатьох малих сіл і хуторів категорично відмовлялися переселятися в центральні садиби колективних господарств і будь–що намагалися мігрувати в міста.

У результаті антихутірських акцій держави в УРСР протягом 1957–1959 рр. відбулося зменшення хуторів у сім разів. Боротьба з хуторами завдавала непоправної шкоди народному господарству, життєвому рівневі сільського населення. Адже хутори, будучи малолюдними й територіально відокремленими від інших населених пунктів, відігравали важливу економічну роль у підтримці й розвитку селянських господарств, включенні в обіг віддалених земель і угідь, збереженні й підтриманні природного ландшафту тощо. Їх невиправдана ліквідація спричинила тяжкі соціально–економічні, морально–психологічні й матеріально–побутові наслідки для сільського населення [2, с. 444–447].

З осені 1953 р. у сільському будівництві починає поліпшуватися становище. На село почало більше надходити будівельних матеріалів, які продавалися в основному колгоспникам. Це привело до розширення будівельних робіт у селянських обійстях. За 1950–1955 рр. в УРСР було зведено 460 тис. сільських хат, проте житлово–побутові умови колгоспників усе ще залишалися надзвичайно тяжкими. Досить складною була проблема палива, особливо в південних областях. У селянських хатах світила газова лампа, а подекуди ще використовувалася скіпка [5, с. 248–249].

У другій половині 1950–х років розпочинається масова заміна солом'яних покрівель на різноманітні вогнестійкі матеріали, набагато швидше проводилася робота з електрифікації та радіофікації сіл, порівняно з попередніми роками дещо покращилося торговельне, побутове обслуговування та медична допомога. Але всі ці досягнення вражали тільки на тлі досить похмурої реальності села першого повоєнного десятиліття.

Переважну більшість селянських хат не вдавалося перекрити вогнестійкими матеріалами. Це підтверджують вибіркові бюджетні обстеження родин колгоспників у 1959 році. Із загальної кількості обстежених сімей 71% проживали в хатах із солом'яною або очеретяною покрівлею, 15% – черепичною або шиферною, 13% мали залізну покрівлю, 1% – толеву [7, с. 181].

Сільський житловий фонд продовжував бути застарілим. У 1965 р. обстежено житло–побутові умови 5200 сімей колгоспників України. Виявилось, що 50,96% проживало в будинках довоєнної забудови, 5,83% – у збудованих 1941–1945 рр., 14,86% – у 1946–1953 рр., 11,11% – у 1954–1957 рр. та 16,46% – у 1958–1965 рр. Як правило, сільські хати були одноповерховими, двоповерхові житлові будинки споруджувалися в експериментально–показових селах [7, с. 183].

Важливу роль у соціальному розвитку села відіграла електрифікація. Підключення колгоспів до державної електромережі в середині 50–х років дало потужний поштовх до постачання електроенергією села і використання її в побуті. Як показали дані, проведені ЦСУ вибіркових бюджетних обстежень, регіон Нижньої Наддніпрянини вигідно відрізнявся від інших регіонів республіки. Уже на 1959 рік тут було електрифіковано близько 60% сільських осель, а на 1969 рік ці роботи практично повністю завершилися. На відміну від західних областей цьому значною мірою сприяв високий рівень індустріального потенціалу краю [8, с. 121].

У 1954 р. електроенергію використовували в 3488 колгоспах України, з них у 584 – тільки у виробничих цілях, 2698 – частково для побутових потреб колгоспників

і лише 206 селянських дворів було електрифіковано. Переважно це були оселі керівництва колгоспів.

Досить повільно проходила на селі радіофікація. До 1950 р. вдалося обладнати радіоточки тільки в 12% колгоспів та 7,8% сільських населених пунктів України. Вони встановлювалися переважно в громадських місцях села: клубі, конторі колгоспу, сільраді, школі тощо. На 1 січня 1954 р. в УРСР радіофіковані 1063,6 тис. колгоспних дворів, або 18,7% від загальної кількості. Водночас у республіці налічувалося 7200 сіл, які взагалі не були підключені до радіотрансляційної мережі.

У 1955 р. у сільській місцевості налічувалося 584 майстерні ремонту й пошиття взуття, 1446 – пошиття одягу, 67 – ремонту металовиробів, 2 – виробництва культуртоварів. Як правило, заклади побутового обслуговування розташовувалися в райцентрах або великих населених пунктах. Тому більшість колгоспників не мали змоги користуватися їх послугами.

3 липня 1964 року в Україні, як і всьому СРСР, почала діяти державна система соціального забезпечення колгоспників. Вона була менш радикальною, ніж «пенсійна революція» 1956 р. щодо робітників і службовців, однак становила собою значний крок уперед у поліпшенні матеріально–побутового становища колгоспників. Так, колгоспники–чоловіки отримали право на пенсію від 65 років (при стажі роботи не менше, як 25 років), колгоспниці – від 60 років (при стажі роботи від 20 років) [10, с. 18].

Не в кращому становищі знаходилося торговельне обслуговування сільського населення. У кожному третьому магазині були відсутні такі товари, як гас, сірники, мило, сіль тощо. Незадовільно постачалися магазини села товарами масового вжитку, зокрема взуттям та одягом. Майже зовсім були відсутні в продажу меблі, велосипеди, радіоприймачі тощо.

З 1953 р. спостерігається тенденція до розширення мережі громадського харчування за рахунок створення їдалень при радгоспах, МТС, сільських профтехучилищах, школах. Крім того, набуває розширення виїзне харчування колгоспників під час сільськогосподарських робіт. У 1960 році в сільській місцевості діяло 6,2 тис. закладів громадського харчування, а у 1965 році – вже 11,3 тис.

За 1959–1965 роки в селах республіки було споруджено 427 і відремонтовано 450 хлібопекарень, що дало змогу звільнити від випікання хліба в домашніх умовах понад 5 млн. сільських жінок. Проте, як правило, сільські хлібопекарні залишалися малопотужними підприємствами [7, с. 207–209].

У скрутному становищі опинилося й медичне обслуговування сільського населення. У 43 сільських районах не було лікаря–педіатра, у 279 – акушера–гінеколога, у 7 – хірурга. Не вистачало медичних препаратів, санпропускників, меблів, білизни. З середини 1950–х років кількість медичних закладів на селі дещо збільшилася, певною мірою поліпшилася їх матеріальна база та укомплектованість кваліфікованими спеціалістами.

У 1960 році на селі нараховувалося 6,1 тис. підприємств пошти, телеграфу і телефону. У 1965 році вдалося телефонізувати радгоспи республіки. Телефон продовжував залишатися рідкістю в селянській оселі.

У 1961 році була розпочата планова газифікація сільських населених пунктів. До 1965 року вдалося

газифікувати лише 947 сіл або 160 тис. осель селян-колгоспників.

Велике значення для підвищення культури побуту мав розвиток мережі шляхів поліпшеного типу. До середини 60-х років було в основному вирішено проблему автобусного сполучення між обласними і районними центрами. Це дозволило істотно поліпшити транспортне обслуговування сільських жителів.

У переважній більшості українських сіл були відсутні вулиці з твердим покриттям, добре впорядковані адміністративно-господарські центри села, декоративне озеленення тощо. В особливо важкому становищі знаходилися невеликі, так звані неперспективні села.

Побутове обслуговування теж було найбільш відсталою ланкою в соціальній інфраструктурі радянського села. На кінець 1950-х років у селах УРСР діяло лише 3 хімчистки, 269 перукарень, жодної пральні, 16 майстерень для ремонту меблів, 1367 майстерень для ремонту одягу. Ліквідація промислової кооперації наприкінці 50-х років ще більше загострила проблему побутового обслуговування сільських трудівників.

У 1965 році у селах України проживало 47% усього населення, а чисельність працівників закладів побуту, які їх обслуговували, становила трохи більше 15% від їх загальної кількості. Якщо в середньому на 10 тис. жителів міста припадало 68 працівників, зайнятих у побутовому обслуговуванні, то на аналогічну кількість сільського населення – 17. Загалом у 1965 році із 33 тис. сіл України не було охоплено побутовим обслуговуванням 15 тисяч. Сільське населення республіки в 1965 році користувалося послугами підприємств побуту в 3,7 разів менше, ніж міські жителі. У доповідній записці ЦК Компартії України від 14 квітня 1965 року «Про розширення матеріально-технічної бази та поліпшення побутового обслуговування сільського населення» відзначалося, що «майже половина сіл республіки не охоплена закладами побуту, а діючі ательє, майстерні, павільйони надають ще обмежену кількість послуг, до того ж їх якість ще досить низька» [7, с. 210–212].

З ініціативи трудівників полів і ферм виникає сільська комунальна служба. Перший колгоспний комбінат комунального обслуговування виник у 1965 році в селі Руська Поляна Черкаського району. Такі комбінати виникали на базі економічно міцних колгоспів та радгоспів. Для виконання замовлень населення правліннями колгоспів виділялися обігові кошти, транспорт, також дозволялося використовувати колгоспні майстерні, але лише на госпрозрахунковій основі.

Таким чином, українські села з неймовірною швидкістю «старіли», втрачали свою зовнішню привабливість. Убогими, без належних зручностей залишалися житлові умови селян, низькою – культура побуту. Вирішення житлово-комунальних проблем здійснювалося майже виключно шляхом саморозв'язання їх на місцях. Інфраструктура села дуже й дуже відставала від міської, не кажучи вже про облаштування сільського життя в сусідніх європейських країнах.

Широко розрекламовані програми соціальної перебудови села виявилися не реалізованими на практиці.

Список використаних джерел

1. Зернова О. Г. Колгоспи України в 60-ті роки XX століття / О. Г. Зернова // Український селянин. – 2002. – №5. – С.178–182.
2. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В. А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова

думка, 2006. Т.2. / О. В. Андрощук, В. К. Баран, О. М. Веселова та ін. – 2006. – 652 с. іл.

3. Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–1980-ті роки / Г. Г. Кривчик // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С.24–34.

4. Лубко І. М. Спроби організаційно-технічного подолання кризи колгоспного виробництва в сер. 50-х на поч. 60-х рр. / І. М. Лубко // Український селянин. – 2002. – №5. – С.116–119.

5. Панченко П. П. Аграрна історія України: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000 – 342 с.

6. Пушкаренко П. Соціально-економічний розвиток села / П. Пушкаренко // Сільські вісті. – 1968. – №3. – 21 грудня. – С.2.

7. Рибак І. В. Соціально-побутова структура українського села / І. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.

8. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. XX ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 165 с. з іл.

9. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.80. – Спр.1312. – 45 арк.

References

1. Zernova O. G. Kolgospny Ukrainy v 60-ti roky XX stolittja / O. G. Zernova // Ukrain's'kyj seljanyn. – 2002. – №5. – S.178–182.

2. Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva: Narisy v 2 t. / V. A. Smolij (vidp. red.); NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – K.: Naukova dumka, 2006. T.2. / O. V. Androshuk, V. K. Baran, O. M. Veselova ta in. – 2006. – 652 s. il.

3. Kryvchik G. G. Protyrichchja kul'turnogo rozvytku ukrai'ns'kogo sela u 1960–1980-ti roky / G. G. Kryvchik // Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal. – 2002. – №5. – S.24–34.

4. Lubko I. M. Sproby organizacijno-tehnichnogo podolannja kryzy kolgospnogo vyrobnytva v ser. 50-h na poch. 60-h rr. / I. M. Lubko // Ukrain's'kyj seljanyn. – 2002. – №5. – S.116–119.

5. Panchenko P. P. Agrarna istorija Ukrainy: Pidruchnyk. – 2-ge vyd., vypr. i dop. / P. P. Panchenko, V. A. Shmarchuk. – K.: T-vo «Znannya», KOO, 2000 – 342 s.

6. Pushkarenko P. Social'no-ekonomichnyj rozvytok sela / P. Pushkarenko // Sil's'ki visti. – 1968. – №3. – 21 grudnja. – S.2.

7. Rybak I. V. Social'no-pobutova struktura ukrai'ns'kogo sela / I. Rybak. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Abetka, 2000. – 304 s.

8. Rybak I. V. Social'na infrastruktura ukrai'ns'kogo sela: zminy, trudnoshhi, problemy (20-ti – pochatok 90-h rr. XX st.) / I. V. Rybak. – K.: Ridnyj kraj, 1997. – 165 s. z il.

9. Romanjuk I. M. Ukrain's'ke selo v 50-ti – pershij polovyni 60-h rr. XX stolittja / I. M. Romanjuk. – Vinnycja: knyga-vega, 2005. – 256 s.

10. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy. – F.1. – Op.80. – Spr.1312. – 45 arh.

Lisovska O. V., Ph.D. (History), assistant professor of History of Ukraine Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), LisovskaOlya@ukr.net

The state of social support in the Ukrainian village in the mid 1960s

The article makes an effort to show the state of social support of the Ukrainian village in the middle of 1960s. The main directions of state social policy are analysed. Achievements and failures of the leaders in their attempts concerning housing construction, gasification, electrification, broadcasting, and medical care in villages of the Ukrainian SSR are emphasised. The main goal of the author is to analyze the state of social sphere of rural inhabitants in the mid 1960s. As a conclusion, it is stated that village infrastructure could not reach the level of the city one, especially compared with arranging people's life in rural areas in neighbouring European countries. The widely advertised programs of social reconstruction in the village were not properly implemented in practice. In the mid 1960s a significant part of the rural population did not have the opportunity to use most amenities. The problems concerning housing were mostly solved by local governments.

Keywords: the Ukrainian village, agriculture, social sphere, living environment, infrastructure, modernization.

Лисовская О. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), LisovskaOlya@ukr.net

Состояние социального обеспечения украинского села на середину 1960-х годов

Предпринята попытка комплексного освещения состояния социального обеспечения украинского села на середину 1960-х годов. Рассмотрены основные

направлення соціальної політики государства, отмечаются достижения и просчеты руководства по вопросам жилищного строительства, газификации, электрификации, радиофикации, медицинского обслуживания в селах Украинской ССР. Автор поставил себе целью проанализировать положение социальной сферы сельской местности на середину 1960-х годов. Как вывод, указано, что инфраструктура села очень и очень отставала от городской, не говоря уже об обустройстве сельской жизни в соседних европейских странах. Широко разрекламированные программы социального переустройства села оказались не реализованными на практике. В середине 60-х гг. XX в. значительная часть сельских жителей не имела возможности пользоваться бытовыми удобствами. Решение жилищно-коммунальных проблем осуществлялось почти исключительно путем саморешения их на местах.

Ключевые слова: украинское село, сельское хозяйство, социальная сфера, бытовое положение, инфраструктура, модернизация.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри культурології, Полтавський національний
педагогічний університет ім. В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

КОЛЕКТИВИ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» НА ПЕРЕХРЕСТІ ОСВІТНИХ РЕФОРМ (Ч.1)

Люструються зміни у ставленні колективів педінститутів УРСР періоду осталінізації (1953–1964 рр.) до реформування їхнього професійного середовища. Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило пролістувати тлумачення викладачами вишів мети змін; виявити її реальне та бажане змістове наповнення періоду сфер впливу між педагогічними інститутами, порівняти організацію процесу перетворень у різних регіонах, сферах та напрямках.

Ключові слова: повсякдення, реформи освіти, вища педагогічна школа, осталінізація.

Система вищої освіти покликана готувати людину до відкриття нового, а тому і сама перебуває постійному русі та вдосконаленні. Часто її просто лихоманить від кількості змін, неузгодженості дій реформаторів різного рівня та місцевих варіантів розуміння правильності змін. На початку ХХІ століття вища школа України нарешті отримала новітній закон, що б регламентував її функціонування. Проте, самим законом справа не закінчується. Кількість навчальних закладів, якість викладання та рівень як абітурієнтів, так і викладачів стають темами довгих дискусій у вузьких колах спеціалістів. Півстоліття тому, у час ліберальних реформ доби «відлиги» вища школа УРСР уже стояла на схожому роздоріжжі. Тоді освітяни стикнулися з тією ж силою силенною проблем, що їх намагається розв'язати сучасне українське чиновництво. У даній розвідці ми поглянемо, який образ змін в системі освіти формувало у педагогів профільне видання «Радянська освіта». Країні довелося пережити не один десяток реформ, що спіткали різні сфери життя щороку. Ті ж, що стосувалися виключно освітньої сфери і пропонувалися інтелігенції для роздумів крізь періодику, ми згуртували у декілька тематичних блоків.

Перший блок об'єднує публікації, що розтлумачували педагогам зміни в структурі вищої школи та системи її управління. Початок 1950-х ознаменувався процесом реорганізації в сітці педінститутів країни. У серпні 1953 р. преса оприлюднила наслідки перших змін: 5 учительських інститутів (Білоцерківський іноземних мов, Житомирський, Ізмаїльський, Осипенківський та Ровенський) стали педагогічними. Подібні суто прагматичні зміни тлумачилися з позицій ідеології. На

підкріплення віри у правильність реформ освітянам у цій же публікації нагадали слова В. Молотова: «Ми живемо в такий час, коли всі дороги ведуть до комунізму» [1]. Це, очевидно, мало б перекопати у правильності курсу. Процес реорганізації учительських інститутів завершився у 1954 р. Про наслідки кількарічної реформи у вересні 1955 р. освітянам звітували так само через пресу. Згідно з роз'ясненнями, після усіх змін в УРСР утворилося 37 педагогічних інститутів з 33 тис. 917 студентами стаціонару та 56 тис. студентами-заочниками. У педагогічних вишах працювали 3 тис. 33 викладачі. Влада таким чином провела укрупнення малочисельних факультетів і відділів у 10 інститутах. Окрім системи освіти, такі публікації слугували своєрідною рекламою здобутків влади у матеріальній сфері. Негаразди із майном, дефіцит продуктів, ідеологічний контроль мали забути на фоні того, що держава звітувала про успіхи відбудови інститутів, що тягнулася ще з 1945 р. Показовими стали відбудови гуртожитків Житомирського педінституту та Київського ДПІ іноземних мов, будівництво нових навчальних корпусів, майстерень по склу, дереву та металу з кваліфікованими викладачами Запорізького та Полтавського педагогічного вишів [2].

Правда, преса замовчувала ціну подібних відбудов – розкрадання коштів, зриви строків, неякісність будівництва, залучення студентів та викладачів через відсутність бажання облбудтрестів допомагати з роботою та матеріалами тощо. Всі ці данні, залишені у протоколах партзборів, доповідних записках Міносвіти та у звітах до місцевих парткомів не повинні були зіпсувати позитивного образу, що його вимальовувала періодика.

Питання управління вищою школою було підняте під час обговорення реформи М. Хрушова по вдосконаленню керівництва промисловістю та будівництвом у 1957 р. Так само, як і викладачі Київського ДПІ, стосовно цього дискутували вчителі чи не всіх українських шкіл та викладачі чи не кожного вишу, бо «партія, як завжди, звернулася за порадою» [3]. Спеціфічні висновки такої обмін думками породив у Черкасах. У квітні 1957 р. викладач педінституту М. Босий почав критику Міносвіти за недосконалу мережу педвишів країни. Педагога обурювало, що в Черкаській області діяли два інститути – Уманський та Черкаський, готуючи спеціалістів однаково призначення. Пропозиції були радикальні: об'єднати на базі Черкаського два заклади [4].

Третя хвиля реформаторських настроїв прокотилася освітянськими колами у зв'язку з підготовкою нового закону про освіту. У листопаді 1958 р. на сторінках перси опублікували проект тез «Про змінення зв'язку школи з життям» [6]. Уже в грудні у періодиці розгорнулася широка кампанія по обговоренню нововведень. Напевне, не знаючи про ініціативи своїх черкаських колег по злиттю Черкаського та Уманського педагогічних інститутів, в Умані пропонували скоротити кількість вузів, а інститути зміцнити кадрами та матеріально-технічною базою [8].

Набувала все ширшої популярності ідея, висловлена черкашанами 1957 р. про те, аби Міністерство вищої освіти взагалі ліквідувати через недієздатність, передавши університетську освіту у відання Міністерства освіти [4]. Через підготовку профільного закону, в Умані через рік після пропозиції колег знову рекомендували владі ліквідувати Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти, аби не дублювати не дублювати повноваження [8].

Окремий блок пропозицій стосувався питань проходження студентами практики та набуття реальних учительських навичок. Викладачі Київського ДПІ пропонували створити при педінститутах базові школи, підпорядковані повністю вишам, а через них і Міністерству. Відповідальність за такі школи мали б покласти на дирекцію педінституту та кафедри закладу [5]. В Уманському ДПІ студентську практику хотіли проводити в умовах життя: не лише у школах, але й у колгоспах та на заводах, а не на штучно створених «придатках», як уманці називали агроділянки та біостанції, бо вони дійсно були далекі від життя та тогочасного рівня науки і техніки [8].

Третя група дискусійних питань стосувалася перепідготовки спеціалістів. Харків'яни вважали, що функції інститутів удосконалення учителів слід було передати заочним відділам педагогічних інститутів, бо у них для цього була солідна наукова, методична та педагогічна база. Як приклад, наводилася доля Харківського педагогічного інституту, який реорганізували у ХДПІ фізичного виховання, а база залишилася. Пропозиція харків'ян полягала у тому, аби в експериментальному порядку на базі його заочного відділу утворити перший такий інститут удосконалення вчителів, бо це був інститут міжобласного значення [7]. Окремі пропозиції з Уманського ДПІ також стосувалися отримання освіти громадянами. Наприклад, вони рекомендували скасувати обмеження у віці для осіб для здобування освіти на другу спеціальність. Саме ж отримання другої спеціальності слід було зробити платною. Осіб з вищою освітою на другу спеціальність освітня Умані пропонували приймати без вступних іспитів [8].

Багато з цих озвучених у пресі пропозицій (які були лише краплиною у морі з–поміж тих, що так і залишилися на сторінках протоколів зборів та засідань) так і залишилися невиконаними. Це видно із подальших публікацій у пресі. У 1961 р. проблема вузівської географії залишалася актуальною, як і 3 роки тому. Автори публікації зауважували недосконалість системи вищої педагогічної освіти. В УРСР були педагогічні виші (Глухівський, Бердичівський, Словолянський), де працювали 1–2 кандидати наук, а інші викладачі були без наукових ступенів і звань. Знову за доцільне пропонувалося «карликові» педінститути приєднати до більших за територіальним принципом. Наприклад, Глухівський – до Сумського, Бердичівський – до Житомирського, однак, на думку освітян, обласний принцип у цьому об'єднанні не мав бути самоціллю. Наприклад, пропонували залишити одночасно старий Ніжинський і молодий Чернігівський виші в одній області, бо профілізація закладів була різною. Перший спеціалізувався на підготовці учителів мови та літератури, а другий мав потужний фізмат факультет [9].

Прикметно, що поділити виші за спеціалізацією пропонували ще у 1953 р. Проте тоді 27 педагогічних та 19 учительських інститутів повинні були мати чітку спеціалізацію у наукових темах. Скажімо, Київський ДПІ мав спеціалізуватися на вивченні тем «Сім'я і школа», Черкаський – «Моральне виховання дітей», Вінницький – «Методика викладання основ науки» тощо. Вважали, що таки чином зростаюча кількість контингенту викладачів та студентів могла плідніше працювати на ниві освіти та науки. а думати було про що: план прийому на 1950–1955 роки порівняно з 1946–1950 мали збільшити на 45%, на стаціонарі у педагогічних вишах вчилося

33 тис. 633 осіб, заочно – 41 тис. 496, а в стінах закладів працювали 2 тис. 662 викладачів та професорів [18].

Дійсно, кількість вишів в УРСР значно розрослася у порівнянні з початком століття. У 1961 р. замість дореволюційних 27 працювали 135 закладів, де навчалися 417 тис. 800 студентів. Проте, якщо одні у період реформ пропонували зробити освіту якіснішою шляхом звуження сітки закладів, інші вітали таке розгалуження. Цьому знаходили і виправдання: «де, в якій державі капіталістичного світу коногон може стати віце-президентом Академії наук, а син селянина–злидаря може стати видатним ученим?» – запитували вони, захищаючи розгалужену систему підготовки спеціалістів [10].

Специфічним блоком питань, що пояснювали ставлення педагогів та реформування їхнього звичного світу, була політехнізація освіти. Ми торкнемося її в інших своїх розвідках. Тут же зупинимося на проблемі створення нових відділів та факультетів, що було викликане процесом поступу освіти. У 1958 р., коли у країні обговорювався проект закону про освіту, львівські освітяни зауважили, що в країні існувала проблема підготовки учителя. Освітнями вважали, що не можна було готувати учителя в класичному університеті. Це лише можливо було робити в стінах педінститутів. Проте, в університеті, на думку педагогів Львівського ДПІ, варто було готувати вчителя з виробничим навчанням, бо для цього великі навчальні заклади мали теоретичну та матеріальну бази [11]. У 1958 р. до пропозиції львів'ян не дослухалися, виробниче навчання залишилося однією зі сфер діяльності педагогічних вишів. Та згодом ідея була реанімована в трохи іншому трактуванні – як створення специфічних загальнонаукових факультетів (ЗНФ) при інститутах.

Обговорення теми набуло широкого розголосу у пресі початку 1960-х років. У лютому 1962 р. доцент Запорізького ДПІ Д. Ганія пропонувала відкрити ЗНФ при всіх педагогічних вишах з трирічним навчанням, а ректор Чернігівського ДПІ В. Костарчук для цього радив перебудувати під ЗНФ усе заочне навчання. Сприяти цьому мало б уведення лекцій тричі на тиждень, особливо для студентів–фізиків, бо більше тисячі учителів у школах УРСР н той час були без вищої освіти. Торкалися і чисто організаційних питань. Так, доцент Черкаського ДПІ М. Мойсеєнко пропонувала увести спеціальну систему іспитів на загальнонауковому факультеті. В гуманітарному виші радила запровадити тестування з рідної мови і літератури та історії СРСР, а для природничих дисциплін рекомендувала складати рідну мову і літературу, математику, фізику та хімію [12].

Уже у квітні 1962 р. рішення про створення 55 ЗНФ в УРСР при вишах було прийняти начебто з огляду на результати короткого освітянського обговорення як факультети заочного навчання. Принцип організації навчання у таких ЗНФ був територіальний (зональний): країну поділили на 34 зони по 1–2 ЗНФ у кожній. По одному ЗНФ діяло у Бердянському, Вінницькому, Дрогобицькому, Ніжинському, Сумському, Черкаському, Чернігівському, Мелітопольському педінститутах. Там же, де у місті працювали два виші, спеціальності розподіляли з урахування профілю закладу. Наприклад, у Житомирському ДПІ були гуманітарні і математичні дисципліни, а в сільськогосподарському інституті – агрономія та економіка. Загалом, ЗНФ об'єднували

студентів 4 відділень: економічного (економічної промисловості), гуманітарного (російська мова і література, українська, іноземна, історія, журналістика, філософія, правознавство, бібліотечарська справа, бібліографія), математичного та агрономічного (агрономія, ґрунтознавство, плодоовочівництво). Студенти могли навчатися упродовж I–III курсів на ЗНФ, а IV–V продовжували на заочному відділі профільних вишів, користуючись при цьому правами студентів стаціонару [13].

Популярність ЗНФ при педагогічних інститутах була значною. Проте, апологети реформ хотіли кращих результатів, тому, наприклад, у 1962 р. ректор ЗНФ при Чернігівському педінституті В. Костарчук «скаржився», що на 478 місць вони одержали «лише» 700 заяв [15]. Освітняни, як можна побачити з преси, із захопленням зустріли уведення навчання на ЗНФ. Багатьох радувала можливість розширити контингент студентів за рахунок представників різних спеціальностей. Наприклад, на загальнотехнічному факультеті Вінницького ДПІ у 1962 р. навчалися зовсім різні люди: формувальник електротехнічного заводу П. Сокуров, швачка Н. Бобер, а також ливарники, інженери та електрослюсарі [14]. Одних тягнула туди, як висловилися житомиряни, «жадоба до знання», а передовсім до здобуття учительських навичок. Прикладом була Галина Панасюк, котра вступила на загальнонауковий факультет Житомирського ДПІ, аби продовжити справу батька, який вчителював до війни і загинув [16]. Проте, в інших випадках педагогічне спрямування закладу зникало, він ставав лише черговим гвинтиком у підготовці кваліфікованого працівника у країні робітників.

Остання реформа «відлиги», що намагалася злити освіту з виробництвом, не торкнулася педагогічних інститутів напряму. Однак, їхні колективи гаряче вітали цю ідею. У 1964 р. в розпалі була реформа з утворення заводів–втузів. Реформа уже починалася у 1930 р., проте, не була гаряче підтримана громадськістю і скоро заглухла. Її реанімація у 1960–х дала свої плоди. Скоро заводи–вищі технічні навчальні заклади стали еталонами підготовки спеціалістів з технічного профілю. Такою робітничою академією став у 1964 р. Дніпродзержинський металургійний завод–втуз імені М. І. Арсенічева [17].

Список використаних джерел

1. Вступні екзамен в педвузах України // Радянська освіта. – 8 серпня 1953. – №32. – С.2.
 2. Усенко Ф., Хало В. Педвузи України в новому навчальному році // Радянська освіта. – 29 вересня 1955. – №39. – С.1.
 3. Король М. До побудови комунізму // Радянська освіта. – 6 квітня 1957. – №14. – С.1.
 4. Тевлін Я. Краще планувати // Радянська освіта. – 27 квітня 1957. – №17. – С.4.
 5. Оплаканий І. Удосконалити роботу вищої школи // Радянська освіта. – 13 грудня 1958. – №50. – С.4.
 6. Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС 12.11.1958 р. // Радянська освіта. – 16 листопада 1958. – №46. – С.1.
 7. Коваленко Г., Єфимова З., Яцук П. Удосконалити роботу вищої школи // Радянська освіта. – 13 грудня 1958. – №50. – С.4.
 8. Ігнат'єв Б. Удосконалити роботу вищої школи // Радянська освіта. – 13 грудня 1958. – №50. – С.4.
 9. Давидов М., Михайленко В. Вузи і їх географія // Радянська освіта. – 26 серпня 1961. – №68. – С.2.
 10. Шморгун В. Два полюси вищої освіти // Радянська освіта. – 9 вересня 1961. – №72. – С.2.
 11. Ломов Г., Чепелєв В. Де і як готувати вчителів? // Радянська освіта. – 13 грудня 1958. – №50. – С.4.
 12. Загальнонаукові на порядку денному // Радянська освіта. – 14 лютого 1962. – №103. – С.4.
 13. Черкасов М. Загальнонаукові відкрито // Радянська освіта. – 4 квітня 1962. – №27. – С.1.
 14. Серга Ф. Комуністи загально технічного // Радянська освіта. – 23 травня 1962. – №40. – С.2.
 15. На загальнонаукових факультетах // Радянська освіта. – 13 червня 1962. – №46. – С.1.
 16. Петренко Л. Перші кроки житомирян // Радянська освіта. – 20 червня 1962. – №48. – С.2.
 17. Логінов В. Робітнич академія // Радянська освіта. – 28 березня 1964. – №26. – С.1.
 18. Роботу педвузів – на рівень вимог XIX з'їзду партії // Радянська освіта. – 7 лютого 1953. – №6. – С.1.
- References
1. Vstupni ekzameni v pedvuzakh Ukrainy // Radians'ka osvita. – 8 serpnia 1953. – №32. – S.2.
 2. Usenko F., Khalo V. Pedvuzy Ukrainy v novomu navchal'nomu rotsi // Radians'ka osvita. – 29 veresnia 1955. – №39. – S.1.
 3. Korol' M. Do pobudovy komunizmu // Radians'ka osvita. – 6 kvitnya 1957. – №14. – S.1.
 4. Tevlin Ya. Krashche planuvaty // Radians'ka osvita. – 27 kvitnya 1957. – №17. – S.4.
 5. Oplakans'kyi I. Udoskonalyuvaty robotu vyshchoyi shkoly // Radians'ka osvita. – 13 hrudnya 1958. – №50. – S.4.
 6. Informatsiynne povidomlennya pro Plenum TsK KPRS 12.11.1958 r. // Radians'ka osvita. – 16 lystopada 1958. – №46. – S.1.
 7. Kovalenko H., Yefymova Z., Yatsuk P. Udoskonalyuvaty robotu vyshchoyi shkoly // Radians'ka osvita. – 13 hrudnya 1958. – №50. – S.4.
 8. Ihnat'yev B. Udoskonalyuvaty robotu vyshchoyi shkoly // Radians'ka osvita. – 13 hrudnya 1958. – №50. – S.4.
 9. Davydov M. Mykhalenko V. Vuzy i yikh heohrafiya // Radians'ka osvita. – 26 serpnia 1961. – №68. – S.2.
 10. Shmorhun V. Dva polyusy vyshchoyi osvity // Radians'ka osvita. – 9 veresnia 1961. – №72. – S.2.
 11. Lomov H., Chepelyev V. De i yak hotuvaty vchyteliv? // Radians'ka osvita. – 13 hrudnya 1958. – №50. – S.4.
 12. Zahal'nonaukovi na porjadku dennomu // Radians'ka osvita. – 14 lyutoho 1962. – №103. – S.4.
 13. Cherkasov M. Zahal'nonaukovi vidkryto // Radians'ka osvita. – 4 kvitnya 1962. – №27. – S.1.
 14. Serha F. Komunisty zahal'no tekhnichnoho // Radians'ka osvita. – 23 travnya 1962. – №40. – S.2.
 15. Na zahal'nonaukovykh fakul'tetakh // Radians'ka osvita. – 13 chervnya 1962. – №46. – S.1.
 16. Petrenko L. Pershi kroky zhytomyryan // Radians'ka osvita. – 20 chervnya 1962. – №48. – S.2.
 17. Lohinov V. Robitnycha akademiya // Radians'ka osvita. – 28 bereznia 1964. – №26. – S.1.
 18. Robotu pedvuziv – na riven' vymoh XIX z'yizdu partiyi // Radians'ka osvita. – 7 lyutoho 1953. – №6. – S.1.
- Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com**
- The educators of pedagogical institutes of the Ukrainian SSR of the «thaw» period on the crossroads of the educational reforms (P.1)**
- The article illustrates the change in the attitude of the teams of the higher pedagogical institutes of the Ukrainian SSR to the of reform their professional environment during the period of de-Stalinization (1953–1964 biennium). Application of content analysis of the pedagogical press allowed to illustrate the interpretations of goals of changes by the university professors; identify their real and desired meaningful content of the redistribution of spheres of influence between teaching institutions, to compare organization of transformation process in different regions, sectors and areas.*
- Keywords:** Every-day life, education reform, higher pedagogical school, de-Stalinization.
- Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com**
- Коллективы педагогических вузов Украинской ССР времён «оттепели» на перекрёстке образовательных реформ (Ч.1)**
- Иллюстрируются изменения в отношении коллективов пединститутсов УССР периода десталинизации (1953–1964 гг.) к реформированию их профессиональной среды. Применение метода контент-анализа педагогической*

прессы позволило проиллюстрировать толкование преподавателями вузов цели изменений; выявить их реальное и желаемое содержательное наполнение передела сфер влияния между педагогическими институтами, сравнить организацию процесса преобразований в различных регионах, сферах и направлениях.

Ключевые слова: повседневность, реформы образования, высшая педагогическая школа, десталинизация.

* * *

УДК 94(477):316.647.6

Паска Б. В.,
аспірант, Інститут історії, політології і міжнародних відносин, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» (Україна, Івано–Франківськ), paskabogdan@i.ua

ПРОТИСТОЯННЯ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА ІЗ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ В УМОВАХ УВ'ЯЗНЕННЯ У МОРДОВСЬКИХ ТАБОРАХ (1966–1967)

Проаналізовано антирадянську діяльність дисидента Валентина Мороза під час його перебування у таборах суворого режиму в Мордовії у 1966–1967 роках у контексті українського національно-визвольного руху цього періоду. Досліджено еволюцію світогляду В. Мороза під час його першого ув'язнення та фактори, які впливали на формування поглядів дисидента. На основі детального аналізу матеріалів архівної кримінальної справи В. Мороза та спогадів учасників подій розкрито основні форми і методи боротьби дисидента проти режимних обмежень, а також його вплив на інших політ'язнів. Висвітлено зміст та основні ідеї публіцистичних творів В. Мороза даного періоду, які були написані у вигляді заяв-клопотань до вищих органів влади України. Автор робить висновок, що в період ув'язнення у мордовських таборах зріс авторитет Валентина Мороза в середовищі українського дисидентського руху.

Ключові слова: Валентин Мороз, український дисидентський рух, радянський режим, перша хвиля арештів, виправно-трудові табори.

У середині 60–х рр. ХХ ст. в Україні розпочалися нові репресії зі сторони радянського режиму щодо представників національно-визвольного руху. Керівництво комуністичної партії, яке прийшло до влади після повалення М. Хрущова у 1964 р., взяло курс на згортання часткової лібералізації суспільного життя періоду «відлиги» та реставрацію сталінських порядків. В історіографії цей період вважається роками остаточної перемоги у Кремлі неосталіністів на чолі із Л. Брежневим та М. Сусловим. У серпні–вересні 1965 р. із санкції владної верхівки КПРС на території України стартувала репресивна кампанія, яка в історіографії отримала назву перша хвиля арештів. В її результаті було ув'язнено лідерів та активних учасників руху опору в середовищі інтелігенції, серед яких були Валентин Мороз, Михайло Масютко, Михайло і Богдан Горині, Іван Гель, Опанас Заливаха, Іван Світличний, Євгенія Кузнецова та ін.

Дослідник І. Стасюк вважає період 1965–1972 рр. в історії України досить суперечливою епохою, адже незважаючи на те, що влада здійснювала постійний тиск на рух опору з метою його ліквідації, це мало зворотні наслідки. Значно активізувалися протести проти утисків українства в середовищі інтелігенції, а масштаби поширення у суспільстві самвидаву набули загрозливих для режиму розмірів [23]. Більшість учасників руху опору, які були заарештовані, продовжили активну антирадянську діяльність в умовах ув'язнення. Не залишився осторонь цих процесів і колишній викладач–історик, лідер центрів дисидентства у Луцьку та Івано–Франківську Валентин Якович Мороз, який протягом липня 1966 – липня 1967 рр. відбував свій термін покарання у мордовських таборах.

Предметом статті є аналіз антирежимної діяльності В. Мороза під час його перебування у таборах суворого

режиму в Мордовії. Основними завданнями дослідження є аналіз еволюції світогляду Мороза під час ув'язнення, розкриття основних форм і методів його боротьби проти режимних обмежень, впливу дисидента на інших політ'язнів, а також висвітлення змісту та основних ідей публіцистичних творів Мороза даного періоду. Щодо історіографії проблеми, то ключові дослідники українського дисидентського руху – Г. Касьянов [14], А. Русначенко [21], О. Бажан, В. Данилюк [4], О. Обертас [20] – порівняно мало уваги приділяли діяльності українських політ'язнів у місцях позбавлення волі. Цінні відомості про умови перебування дисидентів у мордовських таборах містять праці американської дослідниці Е. Епплблом [13], колишнього українського політ'язня І. Геля [9] та історика Т. Батенка [5; 6]. До джерельної бази статті входять матеріали архівної кримінальної справи В. Мороза 1967–1970 рр. [1; 2; 3], спогади самого В. Мороза [18], а також дисидентів М. Гориня [11; 12], Б. Гориня [10], І. Геля [15], Л. Лук'яненка [16], Д. Шумука [24] та ін.

У результаті спецоперації КДБ щодо ліквідації луцького та івано–франківського осередків дисидентського руху 1 вересня 1965 р. Валентина Мороза було затримано на його квартирі в Івано–Франківську. Під шаленим тиском зі сторони працівників КДБ невдовзі після арешту та за умов відсутності необхідного досвіду у протистоянні із радянським режимом дисидент був змушений визнати свою «провину» та піти на співпрацю зі слідством. Під час судового процесу 17–20 січня 1966 р. в Луцьку його було засуджено за статтею 62, ч. 1 КК УРСР («здійснення антирадянської агітації та пропаганди») до чотирьох років ув'язнення у таборах суворого режиму [22, с. 443].

У 60–70–х рр. ХХ ст. переважна більшість ув'язнених дисидентів у СРСР утримувалися у двох комплексах «виправно-трудовах таборів» (ВТТ), які розташовувалися у Мордовській АРСР та у Пермській області на Західному Уралі [13, с. 409]. В. Мороза, як і більшість жертв репресій 1965–1966 рр. арештів української інтелігенції, було відправлено відбувати покарання до Дубравного ВТТ (Дубравлагу) у Мордовії. На початку березня 1966 р. Верховний суд УРСР відхилив касацію В. Мороза щодо зменшення терміну його ув'язнення [8, арк. 233зв]. Невдовзі розпочалось етапування дисидента до мордовських таборів. Інший український дисидент І. Гель, який був теж заарештований у 1965 р., згадував про етап як про «найжахливіші і найбридкіші моменти в житті політичного в'язня». Ось як описував І. Гель свою подорож до Мордовії у 1966 р.: «Перший мій етап – зі Львова до Харкова. Доба у вагонному «купе»–трійнику. Зустрічає конвой із собаками. Прибув на Холодну Гору. На Холодній Горі по камері бігають шурі, бо каналізація є відкритою... Камерна підлога не дерев'яна, а бетонна... Тримають сім днів, можуть десять і місяць...» [15] У таких складних умовах, які теж були елементом додаткового морального та психологічного тиску на політ'язнів, В. Мороз знаходився протягом 4–5 місяців. Цікаво, що разом із ним в одному вагоні до Мордовії було етаповано українського художника О. Заливаха, якого було репресовано на судовому процесі в Івано–Франківську [2, арк. 234–236].

На думку американської дослідниці Енн Епплблом, у другій половині 1960–х рр. умови перебування політ'язнів у таборах суворого режиму були дещо кращими, ніж у

сталінський період, проте все одно достатньо важкими. Норми харчування у ВТТ були низькими – всього 2,4 тис. калорій на добу, їжа була зазвичай зіпсована і вкрай низької якості. Промовистим є той факт, що сторожові собаки у таборі отримували у вісім разів більше м'яса на день, ніж в'язні. Для забезпечення ізоляції політичних засуджених від зовнішнього світу їм дозволялось надсилати тільки по два листи на місяць; строго заборонялось отримання посилок із цигарками та продуктами. В'язні повинні були носити замість власного одягу бавовняну уніформу чорного кольору. Обов'язковою була щоденна примусова праця та відвідування «виховних заходів». Для посилення морального тиску на дисидентів їх змушували ходити «строєм» у ідально, забороняли вдень сідати або лягати на ліжка тощо [13, с. 416–417]. Як згодом писав В. Мороз, основною метою табірної адміністрації було знищення людської гідності політв'язнів, ламання їх волі, а також схиляння дисидентів до співпраці із каральними органами [17, с. 55–60].

Після прибуття до Мордовії Валентин Мороз опинився на 7-му відділенні Дубравного виправно-трудового табору (ВТТ), де перебував із липня до грудня 1966 р. 3 грудня 1966 до червня 1967 рр. дисидент відбував покарання на 11-му, а протягом червня–липня 1967 р. – на 17-му відділенні мордовських таборів [1, арк. 158–160].

У Мордовії в цей період були ув'язнені чимало діячів українського національного руху – колишні учасники ОУН і УПА, лідери підпільних організацій 50–60-х рр. ХХ ст. (Об'єднана партія визволення України (ОПВУ), група «Об'єднання», Українська робітничо-селянська спілка (УРСС) тощо). Найвідомішими із них були Михайло Сорока, Данило Шумук, Левко Лук'яненко, Іван Покровський, Юрій Шухевич, Степан Вірун, Володимир Леонюк, Ярослав Гасюк, Богдан Германюк та ін. Вони мали довголітній досвід боротьби проти радянського тоталітаризму, який передавали новому поколінню руху опору. Загалом українці становили абсолютну більшість – 50–60% серед «населення» таборів [15].

У перші тижні після прибуття до Мордовії В. Мороз нічим не вирізнявся з-поміж інших політв'язнів та, за свідченням табірної адміністрації, «визнавав свій злочин». Підтвердженням цього є той факт, що, працюючи слюсарем–складальником та вантажником, він регулярно перевиконував норму виробітку в середньому на 137% [1, арк. 166]. Проте умови табірної ув'язнення, знайомство із впливовими діячами українського руху спричинились до змін у світогляді В. Мороза. Історик остаточно формується як опозиційна щодо радянської влади особистість. Вже протягом 1964–1965 рр. він був одним із небагатьох діячів дисидентського руху, які ставили за мету відновлення незалежності України, а культурницьку діяльність розглядали тільки як перехідний етап до політичної боротьби [21, с. 157–158]. Після знайомства у мордовських таборах із діячами ОУН та УПА, членами інших антирадянських організацій Мороз переконується у вірності обраного ним шляху боротьби за відновлення національних прав українського народу [1, арк. 166]. Його погляди стали більш радикальними, близькими до інтегрального націоналізму донцовського зразка.

Вагомий вплив на радикалізацію поглядів В. Мороза справило його двохмісячне знайомство влітку 1966 р. на 7 лагункті Дубравлягу із визнаним лідером українських політв'язнів, членом крайового провоту

ОУН, організатором Кенгірського повстання Михайлом Сорокою. Дисидент О. Заливаха вказував на особливий авторитет М. Сороки серед ув'язнених у мордовських таборах: «То був стовп, навколо якого усе духовне життя оберталось» [7, с. 47]. Саме він став для В. Мороза прикладом стійкості у відстоюванні українського національного ідеалу та безкомпромісності у боротьбі із радянським режимом. В подальшому історик ставився до М. Сороки із великою повагою. Після того, як М. Сорока 1971 р. помер, Мороз присвятив йому поезію в прозі «Тверді мелодії», у якій називав ідейного патріарха радянських політв'язнів «Кошовим» і «Вождем» українського національного руху [19, с. 11–12]. Вже у 1990-х рр. В. Мороз згадував: «Так буває нечасто – лиш кілька разів впродовж біографії, коли хтось або щось добудовує тебе. Михайло Сорока був саме з тих, що добудовував мене. Зустріч з ним, і спілкування з ним підняли мене на якийсь новий щабель» [7, с. 90].

Під впливом М. Сороки В. Мороз продовжив активну боротьбу із радянським режимом в умовах табірної ув'язнення. У серпні 1966 р. у 7-ме відділення Дубравлягу перевели М. Гориня та М. Масютка, яких було репресовано під час судових процесів у Львові [12, с. 27]. Вони стали найближчими друзями В. Мороза та разом із ним брали участь у боротьбі проти обмежень табірної режиму, розповсюдженні рукописів антирадянського характеру, зокрема книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», та поширенні інформації про ключові події суспільно-політичного життя в Україні серед інших ув'язнених [24, с. 95]. В. Мороз, М. Горинь та М. Масютко займались також написанням заяв протесту до радянських органів влади про порушення прав людини у таборах. Ще одною формою боротьби було демонстративне порушення дисидентами режимних обмежень – недотримання форми одягу, суперечки із працівниками охорони [11, с. 10]. Зокрема, як свідчать матеріали кримінальної справи В. Мороза, 10 вересня 1966 р. дисидент «нетактовно вів себе на контрольному майданчику, за що попереджений» [1, арк. 165]. Дослідник Т. Батенко зробив висновок, що завдяки енергійній діяльності нової дисидентської групи у мордовських таборах у 1966 р. відбулась консолідація зусиль політв'язнів–українців у їх антирежимній боротьбі, було налагоджено контакти з іншими національними групами – литовцями, латвійцями, грузинам, євреями, росіянами [6, с. 82].

Влітку 1966 р. В. Мороз завів знайомство із довголітнім в'язнем польських та радянських таборів, уродженцем Волині Данилом Шумуком, який швидко солідаризувався із діяльністю новоприбулих дисидентів [24, с. 95]. Значний вплив на становлення світоглядних переконань В. Мороза справило його знайомство у 7-му відділенні Дубравлягу із лідерами підпільних організацій українських націоналістів Об'єднаної партії визволення України (ОПВУ) (1953–1958) Богданом Германюком та Іваном Струтинським, а також групи «Об'єднання» (1956–1959) Ярославом Гасюком, Володимиром Леонюком та Богданом Христиничем [2, арк. 212–233]. Підтримав антирежимну діяльність В. Мороза, М. Гориня та М. Масютка у таборах і відомий український політв'язень Л. Лук'яненко, лідер Української робітничо-селянської спілки (УРСС) (1959–1961), який був репресований в результаті т. зв. «справи юристів». Лук'яненко високо оцінив високі моральні якості «трьох шістдесятників–

неофітів» та демократичний характер їх поглядів [16, с. 533]. Згодом він так описував поведінку цих дисидентів у мордовських таборах: «Всі троє поводитися сміливо, з почуттям власної гідності, не уникали гострих розмов з чекістами та адміністрацією. Навпаки, самі нав'язували дискусії і викривали лицемірність офіційної політики. Ці патріоти принесли в неволю оптимістичний наступальний дух, який підносив у в'язнів віру в свою правоту та бажання її відстоювати» [11, с. 10].

Протягом другої половини 1966 р. В. Мороз написав кілька об'ємних звернень до радянських органів влади в Україні, загальною метою яких було висвітлення засилля російського шовінізму у СРСР та процесів русифікації українського народу [3, арк. 84–290зв]. У цих творах знайшла своє відображення система поглядів Мороза станом на середину 60–х рр. XX ст., проте переважно більшість їх, за винятком есею «Репортаж із заповідника імені Берії», дисиденту так і не вдалось переправити за межі табору. Щоправда, згодом загальні ідеї цих праць В. Мороза стали основою для написання есеїв «Мойсей і Датан», «Серед снігів» та «Хроніка опору», які побачили світ у 1970 р.

Одну із таких заяв дисидент адресував Верховній Раді УРСР. Приводом до її написання було поширення у таборах інформації про те, що до складу української делегації на Генеральну Асамблею ООН восени 1966 р. було включено поетів–шістдесятників Івана Драча та Дмитра Павличка. В. Мороз прагнув переконати їх стати «справжніми», а не маріонетковими представниками українського народу на міжнародній арені. Дисидент адресував Драчу і Павличку прохання підняти питання політичних репресій за інакодумство у СРСР в ООН [3, арк. 134–136зв].

В. Мороз зібрав цінні матеріали про репресії, які радянський режим здійснював в Україні протягом 50–60–х рр. XX ст. Зокрема, він подав у скарзі до Верховної Ради інформацію про судові процеси над українськими підпільними групами – ОПВУ, «Об'єднання», Українським національним комітетом (УНК), УРСС, Українською національною партією (УНП), а також під час першої хвилі арештів інтелігенції. Також публіцист, опираючись на Декларацію прав людини ООН, Статут ООН, Конвенцію про геноцид, Декларацію про заборону расової дискримінації, Конституцію СРСР, обґрунтував незаконність цих політичних репресій, назвавши їх «масовим порушенням як міжнародного, так і національного права». В. Мороз описував методи психологічного тиску на ув'язнених під час слідства та зробив висновок, що фактично кримінальні справи проти борців за самостійність українського народу були сфабриковані слідчими та судьями [3, арк. 137–139зв].

У своїй скарзі В. Мороз доводив необхідність національного визволення українського народу, здобуття ним самостійності. Він вказав на пріоритетність цього питання у суспільно–політичному житті українців, використовуючи цитати національних лідерів італійського народу Мадзіні та індонезійського – Сукарно [3, арк. 130]. Публіцист здійснив екскурс в історію України, вказавши на таку характерну рису українців, як їх розділеність; виділив дві групи історичних діячів в умовах відсутності незалежності, які протистоять одна одній – «герої» та «мученики», «Пантеон української нації» з однієї сторони, та «прислужанці», «прислужники поневолювачів»

з іншої. Такий стан речей Мороз вважав результатом цілеспрямованої політики російського шовінізму щодо знищення українського народу [3, арк. 130–132]. Водночас дисидент у своєму зверненні піднімав тему українізації 1920–х рр., широко використовував цитати Леніна та вказував на те, що відокремлення України від СРСР не суперечить «інтересам соціалізму та марксистсько–ленінської теорії» [3, арк. 139–141зв].

Друга заява В. Мороза адресувалась депутату Верховної Ради і відомому українському письменнику М. Стельмаху та стосувалась подій на V з'їзді письменників України, який відбувся восени 1966 р. [3, арк. 196]. Зауваживши певні позитивні тенденції на з'їзді, зокрема те, що було піднято питання розвитку української національної культури і мови, Мороз критикував делегатів за їх нерішучість, пристосуванство, страх перед режимом, замовчування масштабів русифікації українців та подій першої хвилі арештів. Дисидент вказував на повний контроль радянських репресивних органів над громадським життям в Україні, та, іронізуючи, пропонував «перенести спілку письменників на задвірки КДБ» [3, арк. 202–203]. Публіцист робив справедливий висновок про декларативність суверенітету України у складі СРСР.

У скарзі В. Мороза до депутата Стельмаха проглядаються окремі елементи українського інтегрального націоналізму, зокрема теза про те, що історія людства є постійною боротьбою народів, у якій виживають сильніші, а слабші асимілюються і зникають з міжнародної арени. Опіраючись на дані всесоюзного перепису населення 1959 р. та його порівняння із попередніми переписами, дисидент робив висновок про те, що в останні півстоліття відбувся цілеспрямований геноцид українського народу. Його елементами, на думку В. Мороза, був голодомор 1932–1933 рр., сталінські репресії та «розстріляне Відродження» 30–х рр. XX ст., а також масова русифікація українців [3, арк. 213–214]. Також Мороз вказував на повну відсутність українських шкіл на Сході України, а також у компактних місцях проживання українців на території Росії і Казахстану. Публіцист вважав, що методи і форми русифікації українців у радянській період дещо модифікувалися в порівнянні з відвертою русифікацією імперських часів. Тоталітарний режим, за Морозом, вирішив «...дозволити розвиток національної культури, але разом з тим тихенько підрізувати її корені – національну самосвідомість і національну гідність – і тоді живий організм нації всохне сам» [3, арк. 206–207]. Дисидент повністю заперечував дискурс офіційної радянської ідеології з національного питання, справедливо іменуєючи «зближення соціалістичних націй» асиміляцією, а «благородний вплив російського народу» – русифікацією.

Шістдесяті роки XX століття В. Мороз вважав «епоху великого зламу», коли після закінчення періоду сталінської диктатури в Україні відновилися процеси національного відродження. Перша хвиля арештів трактувалась публіцистом як реакція на ці події зі сторони російського великодержавного шовінізму. Дисидент звертався до Спілки письменників України із закликом «не стояти осторонь» цього протистояння та прийняти активну участь в українському національно–визвольному русі [3, арк. 214–215].

Пильно слідкуючи за суспільно–політичним життям в Україні, В. Мороз, як і більшість мордовських політ'язнів,

різко засудив тих діячів українського шістдесятництва, які пішли на компроміс із тоталітарним режимом. Під його критику, зокрема, потрапили І. Драч, Д. Павличко, В. Коротич [3, арк. 210–211] та М. Осадчий [17, с. 63]. З приводу друку у радянській пресі статті І. Драча, спрямованої проти «українських буржуазних націоналістів», В. Мороз у одному із листів до дружини писав: «... Кажуть тут, що помер Драч 15 липня. А написано в «Літературній Україні» за 22 липня... Як то буває. Вважаєш, що чоловік живий, а він вже мертвий!» [17, с. 163].

Восени 1966 р. В. Мороз поширював серед політв'язнів мордовських таборів текст свого «Останнього слова» на судовому процесі у Луцьку, яке йому не дозволили виголосити [3, арк.]. Ймовірно, цей рукопис був написаний на рубежі 1965–1966 рр., а вже після суду підданий певним змінам і доопрацюванням. Згодом, перебуваючи у Мордовії, Мороз зробив кілька письмових копій тексту для передачі іншим засудженим.

Саме в «Останньому слові» В. Мороз у найбільш цілісному вигляді розкрив свої націоналістичні погляди зразка середини 1960–х рр. Дисидент піддав нищівній критиці та повністю спростовував офіційну радянську теорію про чотири основні ознаки нації – спільність економічного життя, мови, території та психічного складу. У свою чергу В. Мороз вказував на те, що національні начала належать не до матеріальної сфери, а до духовної, а визначальною рисою сформованої нації є її самосвідомість – «почуття приналежності окремих людей до єдиного цілого» [3, арк. 216–217]. Національне почуття дисидент вважав однією із найголовніших складових частин духовного світу людини. В цьому контексті у його теорії нації на перший план виходить окрема особистість, яка є носієм національної самосвідомості. Мороз вважав схожими відношення «людина – суспільство» і «нація – людство», вважаючи, що «нація – це особистість людства». Тому публіцист робив висновок про надзвичайну цінність існування кожної нації [3, арк. 220–221].

На думку історика, офіційна радянська національна політика була одним із засобів асиміляції неросійських народів СРСР. Опираючись на цитати з творів Сунь Ятсена, Ганді, Сукарно, Мустафи Кемалі, В. Мороз вдавався до відстоювання терміну «націоналізм», вказує на його рівнозначність із поняттям «патріотизм». Дисидент вважав, що «поважати чужу націю (тобто бути інтернаціоналістом) зможе тільки той, хто є патріотом своєї нації (тобто націоналіст)» [3, арк. 217–217зв]. Описуючи засилля російського великодержавного шовінізму у політиці радянського режиму, В. Мороз доводить, що російський народ є привілейованим у СРСР. Публіцист критикував теорію так званої «гармонійної» національно-російської двомовності українців авторства міністра освіти УРСР, академіка І. Білодіда і вказував на засилля русифікації в українській освіті, пресі, побуті та інших сферах життя [3, арк. 218–222].

У результаті антирежимної діяльності В. Мороза його авторитет у середовищі політв'язнів значно зріс, він став одним із лідерів серед українців у мордовських таборах. Про це свідчить той факт, що в одному із листів до органів влади, які були написані Морозом, він виступав від імені всіх політв'язнів мордовських таборів [3, арк. 198–198зв]. У постановках табірної адміністрації зазначалось, що В. Мороз «гуртує навколо себе ув'язнених і виховує їх в націоналістичному дусі» [1, арк. 165].

Активізація руху опору в середовищі українських політв'язнів викликала занепокоєння зі сторони керівництва Дубравлагу. Реакція зі сторони режиму не забарилася. Хоч написання в'язнями таборів скарг до органів влади було офіційно дозволено законодавством, незаконні послання В. Мороза не змогли потрапити до своїх адресатів. 11 листопада 1966 р. в результаті обшуку працівники табірної адміністрації вилучили всі табірні рукописи дисидента, які були трактовані як «антирадянські матеріали» [3, арк. 214–214зв]. Проведення обшуку стало тільки першим кроком морально-психологічного тиску на Мороза. Для того, щоб зламати його волю до боротьби, працівники КДБ стали проводити регулярні «виховні бесіди» із дисидентом. В. Морозу обіцяли звільнення у разі написання ним покаєльної заяви, а для ламання його стійкості пропонували здійснити подорож у Карпати. Проте політв'язень проявив безкомпромісність та відмовився від будь-якої співпраці з кадебістами [18, с. 8].

Зрештою, у грудні 1966 р. його разом із М. Горинем, М. Масютком, Д. Шумуком та Л. Лук'яненком з метою ізоляції від інших в'язнів було переведено на шість місяців у внутрішню табірну тюрму – БУР [17, с. 60]. Згодом Д. Шумук згадував та нелюдські умови у БУРах у той період: «У камеру три з половиною метра завширшки і вісім завдовжки помістили нас 24... тіснота, сморід, голод і холод розкриває кожного до глибини душі...» [24, с. 96]. Через кілька днів В. Мороза та його друзів відправили в 11-те відділення Дубравлагу.

В нових умовах дисиденту вдалося налагодити контакти з іншим угрупованням українських політв'язнів, до якого входили заарештовані у 1965 р. І. Гель, С. Караванський, Б. Горинь та О. Заливаха [15]. Мороз познайомився також із дисидентами інших національностей – фіном Вілко Форселем, казахом Махметом Кулмагамбетовим, литовцем Т. Міцкелюнасом; він активно цікавився питаннями культури та загального становища інших національних меншин СРСР, їх національним відродженням [2, арк. 252–257]. У тюрмній камері В. Мороз продовжив проводити бесіди із політв'язнями та поширювати власні рукописи, пропагуючи ідею відокремлення України від Радянського Союзу. Крім того, протягом грудня 1966 – червня 1967 рр. Мороз систематично відмовлявся виходити на роботу та не виконував встановлених адміністрацією норм виробітку [1, арк. 159–162]. Досить частими були суперечки політв'язня із табірною охороною та інші порушення ним режиму. За це дисидент неодноразово переводився на понижену норму харчування, піддавався постійним принизливим обшукам [1, арк. 161–162].

Найбільш вагомим досягненням В. Мороза у період табірної ув'язнення стало написання ним і передача на волю есею «Репортаж із заповідника імені Берії». Цей досить об'ємний твір було написано протягом перших місяців 1967 р. під час перебування дисидента в БУРі. Умови написання твору були складними, зважаючи на постійні візити наглядачів і обшуки у камерах табірної тюрми. Проте «Репортаж...» тюрмникам виявити не вдалося в першу чергу через обережність В. Мороза та допомогу йому зі сторони інших політв'язнів-українців. Зокрема, під час роботи Мороза над рукописом есею, вони один за одним чергували біля дверей камери та у разі підходу наглядача подавали сигнал, після чого дисидент ховав чернетку твору. Місцем схованки для «Репортажу...» та інших рукописів В. Мороза, як правило, була його

постіль [2, арк. 259]. Під час написання памфлету дисидент користувався творами мислителів та письменників світового рівня Ф. Бекона, Ф. Ратцеля, Б. Брехта, Б. Шоу, які були в наявності у тюремній бібліотеці або в інших політв'язнів, а також матеріалами таких радянських періодичних видань, як «Український історичний журнал», «Літературна Україна», «Литературная газета», «Наука и религия», «Известия» тощо [2, арк. 214–216]. Не менш важливим джерелом інформації для «Репортажу...» були розповіді політв'язнів різних національностей, які відбували покарання у мордовських таборах. До середини квітня 1967 р. публіцист закінчив роботу над есеєм та передав його для ознайомлення О. Заливасі та І. Гелю [15].

Залишалося знайти спосіб для відправки «Репортажу...» на волю та його подальшого поширення у самвидаві. Цією справою зайнявся І. Гель, який разом із С. Караванським розробив технологію виготовлення контейнерів для поширення документів за межі табору у вигляді звичайних речей, що не викликали підозри у наглядачів. Станом на квітень 1967 р. вже існував канал передачі матеріалів через в'язнів, у яких закінчувався термін і вони виходили з-під варті. Таким шляхом до львівського журналіста В. Черновола, зокрема, потрапили матеріали, що увійшли до його збірки «Лихо з розуму». І. Гель залучив до справи передачі «Репортажу...» В. Мороза на волю своїх земляків із Львівщини – Андрія Губича та Василя Мисаковця. Губич, у якого закінчувався термін, погодився винести есей за межі табору у своєму взутті. Тоді Мисаковець попросив політв'язня-литовця, який був шевцем, сховати «Репортаж...» у каблуках кирзових черевиків Губича. Через кілька тижнів, у травні–червні 1967 р. А. Губич звільнився із мордовських таборів і привіз твір Мороза до себе на батьківщину, у містечко Комарне Львівської області. Невдовзі колишній політв'язень передав «Репортаж...» родичам І. Геля, які передали його до Львова дружині політв'язня М. Гориня Ользі [15]. Переправлення есею Мороза на волю було справжнім подвигом для усіх, хто брав у цьому участь, оскільки у разі викриття покаранням для них міг стати значний тюремний термін.

За своїм змістом «Репортаж...» був багатограним публіцистичним та філософським твором, що піднімав та розкривав відразу декілька взаємопов'язаних питань та проблем. Основні завдання свого есею автор визначає з самого початку – це надання правдивої інформації щодо політичних в'язнів радянського режиму, ув'язнених у мордовських таборах та викриття злочинів, які були вчинені працівниками КДБ щодо жертв репресій [17, с. 20]. Також В. Мороз у «Репортажі...» досить влучно із соціально-психологічної точки зору висвітлює внутрішню природу радянського режиму та його тоталітарний характер, а також аналізує загальне становище українського народу в середині 60–х рр. ХХ ст., процеси русифікації та засилля російських шовіністів, причини появи та характер руху опору.

Протягом всього періоду табірною ув'язнення В. Мороз активно займався самоосвітою, вдосконаленням свого наукового рівня. Зокрема, він читав твори давньоримського оратора Цицерона, філософів Френсіса Бекона, Томаса Гоббса та Іммануїла Канта, засновника геополітики Фрідріха Ратцеля, письменників Бертольда Брехта і Альберто Моравія, а також вчив німецьку та англійську мови [17, с. 163–164]. В'язень І. Струтинський давав В. Морозу уроки гри на скрипці [2, арк. 222–225].

Написання «Репортажу...» В. Морозом, а також його інша антирежимна діяльність стали приводом для посилення тиску на політв'язня зі сторони радянської системи. У червні 1967 р., вже після того, як В. Мороз вийшов із табірної тюрми, йому під незначним приводом порушення форми одягу було відмовлено у черговому кількадечному побаченні із дружиною Раїсою [1, арк. 167]. А 18 липня відбулась виїзна сесія суду Zubovo–Полянського району Мордовської АРСР, яка відповідно до клопотання адміністрації Дубравлагу ухвалила перевести В. Мороза до 1 вересня 1969 р. до Владимирської в'язниці [1, арк. 164]. Судова розправа, яка проводилася із численними процедурними порушеннями, за словами очевидців, була «пародійною сценкою». Зокрема, дисидента не було ознайомлено із змістом висунутого йому обвинувачення, йому не було надано можливості захищатися [12, с. 59].

У цей же період відбувається ціла хвиля повторних репресій щодо українських дисидентів у мордовських таборах. Разом із Морозом до Владимирської тюрми було переведено інших політв'язнів, які брали активну участь у антирежимному спротиві – М. Гориня, М. Масютка, С. Караванського та Л. Лук'яненка [10, с. 274]. Проте В. Мороз пробув у Владимирі тільки один місяць. Вже у серпні 1967 р. його було відправлено до київського слідчого ізолятора КДБ як свідка у справі В. Черновола, а через кілька місяців політв'язню було висунуто обвинувачення у написанні «Репортажу...» [1, арк. 77–78].

Таким чином, період перебування В. Мороза у мордовських таборах суворого режиму після першої судової розправи над ним характеризувався значними змінами світогляду дисидента в сторону радикалізації та зміцнення його безкомпромісності у боротьбі проти радянської системи. Найважливішими чинниками, що вплинули на зміни в поглядах В. Мороза, були нелюдські умови утримання у таборах, а також спілкування з іншими ув'язненими діячами українського національного руху, як старшого, так і молодшого покоління. Основними методами політв'язня, які він використовував під час протистояння, були демонстративні порушення табірною режиму, відмова виходити на роботу, поширення у середовищі ув'язнених власних поглядів в дусі українського націоналізму, написання заяв протесту та гострих публіцистичних творів. У своїй творчій спадщині мордовського періоду В. Мороз відобразив власну систему поглядів у галузі націоналізації та піддав жорсткій критиці політику радянського режиму щодо русифікації, асиміляції та прихованого геноциду українського народу, а також розкрив внутрішню тоталітарну природу СРСР.

Список використаних джерел

1. Архів управління Служби безпеки України у Івано-Франківській області. – Спр.57049–ФП. – Т.1.
2. Там само. – Т.2.
3. Там само. – Т.3.
4. Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50–х – 80–ті рр. ХХ ст.) / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.
5. Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую...»: Політичний портрет Івана Геля (нариси з історії українського руху опору кінця 1950–х – початку 1990–х років) / Т. Батенко. – Львів: НТШ, 1999. – 222 с.
6. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст.: політичний портрет Богдана Гориня / Т. Батенко. – Львів: Кальварія, 1997. – 350 с.
7. Бондарук Л. Михайло Сорока / Л. Бондарук. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 295 с.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.6. – Спр.75128–ФП. – Т.8.

9. Гель І. Виклик системи: український визвольний рух другої половини ХХ століття / Ред. та упор. І. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2013. – 392 с.
10. Горинь Б. Не тільки про себе: роман–колаж: У 3 кн. Кн. друга: 1965–1985 / Б. Горинь. – К.: Пульсар, 2008. – 648 с.
11. Горинь М. Вибране / М. Горинь. – [Б. м.]: [б. в.], [2006?]. – 459 с.
12. Горинь М. Листи з–за ґрат / М. Горинь. – Харків: Права людини, 2005. – 288 с.
13. Еплблом Е. Історія ГУЛАГу / Е. Еплблом. – К.: Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2010. – 511 с.
14. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
15. Кіпіані В., Овсієнко В. Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1348418185>.
16. Лук'яненко Л. З часів неволі. Книга п'ята: Одержимі. – К.: Тампдек XXI, 2012. – 648 с.
17. Мороз В. Есеї, листи й документи / В. Мороз. – Мюнхен: Сучасність, 1975. – 286 с.
18. Мороз В. КГБ – з власного досвіду / В. Мороз // Анабазис. – 1983. – №3. – С.5–10.
19. Мороз В. Тверді мелодії / В. Мороз. – Клівленд: Анабазис, 1980. – 202 с.
20. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960–і – початок 1970–х років) / О. Обертас. – К.: Смолоскип, 2010. – 300 с.
21. Русначенко А. Національно–визвольний рух в Україні: середина 1950–х – початок 1990–х років / А. Русначенко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
22. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олесь Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
23. Стасюк І. М. Український національно–патріотичний рух в УРСР (середина 1950–х – кінець 1980–х років): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стасюк Іван Михайлович; Національний ун–т «Львівська політехніка». – Львів, 2002. – 226 с.
24. Шумук Д. Пережите і передумане / Д. Шумук. – Детройт: Українські вісті, 1983. – 536 с.

References

1. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Ivano–Frankivskii oblasti. – Spr.57049–FP. – Т.1.
2. Tam samo. – Т.2.
3. Tam samo. – Т.3.
4. Bazhan O. Opozytisia v Ukraini (druga polovyna 50–kh – 80–ti rr. XX st.) / O. Bazhan, Yu. Danyliuk. – K.: Ridnyi kraj, 2000. – 616 s.
5. Batenko T. «Ia povstaiu, otzhe, ya isnuiu...»: Politychnyi portret Ivana Helia (narys z istorii ukrainskoho rukhu oporu kintsia 1950–kh – pochatku 1990–kh rokiv) / T. Batenko. – Lviv: NTSh, 1999. – 222 s.
6. Batenko T. Opozytisia osobysti: druga polovyna XX st.: politychnyi portret Bohdana Horynia / T. Batenko. – Lviv: Kalvariia, 1997. – 350 s.
7. Bondaruk L. Mykhailo Soroka / L. Bondaruk. – Drohobych: Vidrozhennia, 2001. – 295 s.
8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. – F.6. – Spr.75128–FP. – Т.8.
9. Hel I. Vyklyk systemi: ukrainskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia / Red. ta upor. I. Yezerka; Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu. – Lviv: Chasopys, 2013. – 392 s.
10. Horyn B. Ne tilky pro sebe: roman–kolazh: U 3 kn. Kn. druha: 1965–1985 / B. Horyn. – K.: Pulsary, 2008. – 648 s.
11. Horyn M. Vybrane / M. Horyn. – [B. m.]: [b. v.], [2006?]. – 459 s.
12. Horyn M. Lysty z–za grat / M. Horyn. – Kharkiv: Prava liudyny, 2005. – 288 s.
13. Eplbom E. Istorii HULAHu / E. Eplbom. – K.: Vyd. dim «Kyievo–Mohylianska akademii», 2010. – 511 s.
14. Kasianov H. Nezghodni: ukrainska intelihtentsiia v rusi oporu 1960–80–kh rokiv / H. Kasianov. – K.: Lybid, 1995. – 224 s.
15. Kipiani V., Ovsienko V. Interviu Helia Ivana Andriiovycha [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1348418185>.
16. Lukianenko L. Z chasiv nevoli. Knyha piata: Oderzhymy. – K.: Tampodek XXI, 2012. – 648 s.
17. Moroz V. Esei, lysty y dokumenty / V. Moroz. – Miunkhen: Suchasnist, 1975. – 286 s.
18. Moroz V. KGB – z vlasnoho dosvidu / V. Moroz // Anabazys. – 1983. – №3. – S.5–10.

19. Moroz V. Tverdi melodii / V. Moroz. – Klivlend: Anabazys, 1980. – 202 s.
20. Obertas O. Ukrainskyi samvydav: literaturna krytyka ta publitsystyka (1960–i – pochatok 1970–kh rokiv) / O. Obertas. – K.: Smolokyp, 2010. – 300 s.
21. Rusnachenko A. Natsionalno–vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950–kh – pochatok 1990–kh rokiv / A. Rusnachenko. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 1998. – 720 s.
22. Rukh oporu v Ukraini: 1960–1990. Entsyplopedychnyi dovidnyk / Peredm. Osypa Zinkevycha, Olesia Obertasa. – K.: Smolokyp, 2010. – 804 s.
23. Stasiuk I. M. Ukrainskyi natsionalno–patriotychnyi rukh v URSR (seredyna 1950–kh – kinets 1980–kh rokiv): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Stasiuk Ivan Mykhailovych; Natsionalnyi un–t «Lvivska politekhnika». – Lviv, 2002. – 226 s.
24. Shumuk D. Perezhyte i peredumane / D. Shumuk. – Detroit: Ukrainski visti, 1983. – 536 s.

Paska B. V., PhD student, Institute of History, Political Science and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano–Frankivsk), paskabogdan@i.ua

The confrontation of dissident Valentyn Moroz with the Soviet regime in conditions of imprisonment in the Mordovia labor camps (1966–1967)

The article analyzes the anti–Soviet dissident activity of dissident Valentyn Moroz during his detention in the camps of strict regime in Mordovia in 1966–1967 years in the context of the Ukrainian national liberation movement of that period. The evolution of the outlook Moroz during his first imprisonment and the main factors that influenced the dissident views are investigated. Based on a detailed analysis of archival materials of the criminal case Moroz and memories of the events reveals the basic forms and methods of struggle against dissident operational limits and its effects on other political prisoners are researched. The author deals with content and basic ideas of the Moroz's publicist works of the period that were written in the form of applications and petitions to higher authorities of Ukraine. The author concludes that the main result of the period of detention of Valentyn Moroz in the Mordovia camps was the growth of its authority among the Ukrainian dissident movement.

Keywords: Valentyn Moroz, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, the first wave of arrests, labor camps.

Паска Б. В., аспірант, Інститут історії, політології та міжнародних відносин, ГВУЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка» (Україна, Івано–Франківськ), paskabogdan@i.ua

Противостояние диссидента Валентина Мороз с советским режимом в условиях заключения в мордовских лагерях (1966–1967)

Проаналізована антірадянська діяльність диссидента Валентина Мороза во время его пребывания в лагерях строгого режима в Мордовии в 1966–1967 годах в контексте українського національно–освободительного руху цього періоду. Досліджено еволюція мировоззрення В. Мороза во время его первого заключения и факторы, которые влияли на формирование взглядов диссидента. На основе детального анализа материалов архивного уголовного дела В. Мороза и воспоминаний участников событий раскрыты основные формы и методы борьбы диссидента против режимных ограничений, а также его влияние на других политзаключенных. Освещены содержание и основные идеи публицистических произведений В. Мороза данного периода, которые были написаны в виде заявлений–ходатайств в высшие органы власти Украины. Автор делает вывод, что основным результатом периода заключения Валентина Мороза в мордовских лагерях стал рост его авторитета в среде украинского диссидентского движения.

Ключевые слова: Валентин Мороз, украинское диссидентское движение, советский режим, первая волна арестов, исправительно–трудовые лагеря.

* * *

УДК 327

Петрик А. М., викладач, Херсонський державний університет (Україна, Херсон), Getmanat@meta.ua

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ЯКОВЛІВА В ЕМІГРАЦІЇ

Ведеться мова про політичну діяльність в період перебування в еміграції видатного українського громадського, політичного діяча та науковця А. Яковліва. Особливу увагу приділено участі А. Яковліва у політичному житті «української Праги», конфлікті між «УНРівцями» та ОУН, діяльності в якості члена Державного Центру УНР.

Ключові слова: Андрій Яковлів, еміграція, політика, УНР, ОУН.

Андрій Іванович Яковлів – видатний державний і громадський діяч, юрист, історик відноситься до категорії корифеїв українського інтелектуального простору першої половини ХХ ст. Хоча він довгий час був обділений увагою дослідників однак у сучасній, самостійній Україні А. Яковлів та його наукова спадщина все більше привертають увагу науковців, вчений переживає духовну репатріацію.

Розпочавши свою професійну діяльність на адвокатській ниві, випускник Дєрптського університету вихорем вривається на українській політичній обрії у буремні роки Національно–демократичної революції 1917–1921 рр. А. Яковлів був членом Центральної Ради, згодом Малої Ради, очолював Законотворчий і Бюджетний комітети, Канцелярію Ради. Не менш динамічно складається кар'єра А. Яковліва на дипломатичному поприщі він став першим послом України в Австро–Угорщині, очолював Департамент чужоземних зносин Міністерства закордонних справ, українську місію у Бельгії та Нідерландах. Поразка Визвольних змагань, що стала трагедією цілого покоління українських патріотів змушує А. Яковліва починати нове життя на чужині.

Діяльність А. Яковліва в еміграції знайшла відображення у дослідженнях Л. Окіншевича [1], М. Вєтухіва [2; 3], С. Наріжного [4], О. Оглобліна [5], М. Лівичького [6], В. Уляновського [7], І. Усенко та К. Вислобокова [8], І. Головацького [9], І. Верби [10], В. Горака [11], Т. Маньгори [12; 13], І. Матяш [14], М. Палієнко [15] та інших.

Слід відзначити, що «еміграційний період» являвся найбільш насиченим у плані формування наукової спадщини Андрія Івановича. Він переживав розквіт громадської і викладацької роботи. Крім того інтелектуал став однією з дійових осіб політичного життя «закордонної України».

У 1923 р. після припинення дипломатичної роботи А. Яковлів прийняв рішення залишитися за межами України, в якій на той момент вже остаточно встановилася радянська влада. Місцем проживання колишній дипломат обрав Прагу. У той час столиця Чехословаччини була справжнім центром українського екзилу. Українська інтелектуальна еліта, що опинилася за межами Батьківщини не припиняла розбудову науки та національного життя.

Вчений оселяється за адресою: Praha XII, U Riegrovych Sadu, 12 [16, с. 365] і влаштовується на роботу до Українського Вільного Університету (УВУ).

У Празі А. Яковлів поновив спілкування зі старими знайомими–соціалістами. Він відвідував засідання Українського Громадського Комітету під час яких точилися постійні суперечки на кшталт – яку назву обрати для нової соціалістичної формації «Український революційно–демократичний союз» або «Український союз трудової демократії». Вочевидь А. Яковліву як людині дії, практику, це дуже набридло. Тому він і зірвав одне із засідань (9 лютого 1924 р.). Присутній там В. Винниченко залишив до речі унікальний опис зовнішності А. Яковліва: «Молоде велике обличчя з гупо і ображено одвислою нижньою губою, з сивосірим волоссям» [17, с. 294].

У чеській столиці А. Яковлів зустрів старого товариша по «Київській соціалістичній молодості» К. Мацієвича – колишнього Міністра закордонних справ (в уряді С. Остапенка) та посла УНР в Румунії [18, с. 5]. Обидва

працювали разом у Центральній Раді, були прихильниками С. Петлюри. К. Мацієвич завжди цінував А. Яковліва (так в одному з листів до С. Петлюри (від 08.07.1923 р.) він закликав того очолити Державний Центр УНР і рекомендував А. Яковліва як одного з чотирьох перших помічників «вождя», характеризував дипломата як людину висококваліфіковану та авторитетну [18, с. 77]). Разом вони працювали у Господарській Академії у Подєбрадах та відвідували Рєспубліканський клуб у Празі. Завдяки К. Мацієвичу А. Яковлів швидко входить до кола лідерів «петлюрівського руху».

У червні 1926 р. загальні збори Паризького Міжорганізаційного Комітету для вшанування пам'яті С. Петлюри (організований його прибічниками) підготували «Збірник пам'яті Симона Петлюри». А. Яковлів присвятив загибелі Отамана окрему працю «Паризька трагедія 25 травня 1926 року (До процесу Шварцбада)» [19].

Пізніше А. Яковлів здійснив подорож до Парижа, тут при Українській бібліотеці імені С. Петлюри, існував музей імені Симона Васильовича. У музеї зберігалася посмертна маска Головного Отамана, рукописи, особисті речі. А. Яковлів протягом короткого відрядження провів титанічну роботу і впорядкував архів Судової комісії в справі процесу Шварцбада [15, с. 232].

Створювалися передумови для перетворення «петлюрівців» на головного репрезентанта української еміграції. Втім далеко не всі українські національно–свідомі сили підтримували таку перспективу.

Наприкінці 1920–х та на початку 1930–х рр. розгорнулася кампанія проти діячів «петлюрівського» руху, колишніх урядовців УНР, в основному прихильників соціал–демократичних та соціалістичних ідей. Організації Українських Націоналістів звинуватила так званих «УНРівців» у зраді національних ідеалів Визвольних змагань. Причиною цього була позиція «групи А. Лівичького» до якої входив і А. Яковлів по відношенню до Польщі. «УНРівці» виступали за союз з поляками проти Москви, що було неприпустимим для С. Коновальця та його соратників які звинуватили А. Лівичького і О. Шульгіна у співпраці з польським генеральним штабом та зраді національних інтересів.

На сторінках видання «Розбудова нації» – органу націоналістів розгорнулася широка кампанія проти так званої «групи Лівичького», нещадній критиці піддавалися її ініціативи по співпраці з Союзом Народів. По суті шла боротьба за першість у репрезентуванні еміграції. А. Яковлів, що також належав до прихильників А. Лівичького, а отже був за клеймлений як «польський посіпака» активно відстоював необхідність утворення єдиного органу еміграції. У 1929 р. А. Яковлів став одним з ініціаторів та організаторів «Всеєміграційного зїзду», який мав виробити єдину програму дій по боротьбі за визнання українців у Союзі Народів [20, с. 220]. Шалену критику з боку ОУН викликало заснування О. Лотоцьким УНІ в Варшаві. «Розбудова Нації» оголосила нову установу проектом польського уряду а викладачів «штрейкбрехерами» поляків. К. Мацієвича, О. Лотоцького, Р. Смаль–Стоцького звинуватили у підтримці «пацифікації» Галичини. А. Яковлів на той момент ректор УВУ (1931 р.) був звинувачений у саботажі ініціативи студентів УВУ по збору коштів на проведення акцій проти «пацифікації», зокрема вказано, що ректор не дав жодної крони. Більше того, посилаючись на невідомих офіцерів

празької поліції журналіст І. Ватранський доводив, що керівник та професори УВУ «платні агенти» Польщі [21, с. 103–104]. Відповіддю на ці звинувачення стали інтерв'ю А. Лівницького та інших «УНРівців» західній пресі. Вони оголосили себе єдиною екзильною силою, а націоналістів О. Коновальця звинуватили у галицькому регіоналізмі, що переслідує лише ідею відриву Галичини від Польщі і не має національного мислення [22, с. 197]. О. Шульгін – один з лідерів «УНРівців» сформулював відношення до польсько-українських стосунків фразою «Приходить час коли треба миритися, бо треба жити» [23, с. 527]. Пік конфронтації прийшовся на 1931–1932 рр. хоча ворожість проявлялася і в наступні роки. В 1933 р. ОУНівське керівництво прийняло рішення тимчасово «замиритися» з А. Лівницьким та А. Яковлівим. У листі до М. Сціборського від 28.04.1933 р. Є. Коновалець вказував на необхідність переорієнтуватися на боротьбу з монархістами – гетьманцями П. Скоропадського. Є. Коновалець зокрема заборонив публікувати у пресі скандальні матеріали проти А. Яковліва (компрогат на вченого збирав Д. Андрієвський, його недруг, колишній консул УНР у Швейцарії) [24, с. 169].

Водночас А. Яковлів переживає важкий період, це в першу чергу обумовлено погіршенням здоров'я, підірваного десятиліттями невтомної праці. Вченого пригнічує безгрошів'я з якого йому ніяк не вдавалося вийти. У листі до В. Біднова (30.07.1927 р.) написаному А. Яковлівим під час перебування в Парижі він жалівся на те що погано почуватися: «...бо самі знаєте як то неприємно хворіти на чужині...», дякував В. Біднову за позичку грошей («...гроші тут завше потрібні, завше їх бракує...») [25, арк. 9–10].

Проте побутові складності не спиняють політичної та громадської активності А. Яковліва. Він приймає участь у розбудові «Державного Центру УНР».

Влітку 1939 р. А. Яковлів прибув до Варшави для того щоб очолити УНІ. Водночас він включився у роботу Державного Центру, що перебував у Варшаві. Однак всі плани зруйнувала війна. Як згадував М. Левицький: «зачиненими» у Варшаві були декілька десятків сімей українських вчених та членів екзильного уряду–Державного центру УНР, серед них А. Яковлів з дружиною. Вони в основному переховувалися в будинку Інституту. 4 вересня А. Лівницький, Р. Смаль–Стоцький, А. Яковлів, О. Лотоцький розробляли план втечі до Румунії однак в реальності українцям довелося вибиратися порізно, невеликими групами. Р. Смаль–Стоцькому разом з управою клубу «Прометей» вдалося пробратися до Львова, А. Лівницький з 15 екзильними чиновниками приєднався до відступаючих польських підрозділів полковника А. Валійського і таки дістався Бухареста. А. Яковлів і О. Лотоцький прийняли рішення лишитися у Варшаві [6, с. 67–68]. Того ж місяця О. Лотоцький помирає. А. Яковлів пережив жахи німецької облоги міста, намагався відстояти Інститут перед окупаційною німецькою адміністрацією, однак безрезультатно. Нацисти пограбували фонди закладу, вивезли у невідомому напрямку бібліотеку. Установа залишилася без всякого фінансування. У грудні 1939 р. А. Яковлів йде з посади Голови і назавжди залишає Варшаву [26, с. 96–97] і повертається до Праги.

У 1945 р. А. Яковліва вдруге обрали ректором Українського Вільного університету. Як визначний громадсько-політичний

діяч він певний період часу був міністром юстиції українського екзильного уряду (Державний Центр Української Народної Республіки) за прем'єрства В. Прокоповича та короткочасно виконував обов'язки його Голови (1944–1945 рр.). М. Левицький зазначав, що в реальності А. Яковлів не керував урядом а передав повноваження К. Паньківському [6, с. 69].

Наближення радянських військ до Праги і загроза репресій з боку «СМЕРШ» змусила частину українських діячів покинути чеські терени. «Біженці» були прийняті в Мюнхені, в американській зоні окупації. А. Яковліву довелося пережити декілька важких місяців у місті Пляттинг, тут вчений був легко поранений, лежав у шпиталі. У липні А. Яковлів перебрався до Регенсбурга де і зустрівся з дочкою Галиною. Восени 1945 р. йому було дозволено поїхати до Бельгії, де він деякий час жив у сина Юрія. Втім скоро вчений повернувся до Німеччини і викладав до 1952 р. в УТГ та УВУ [26, с. 105].

Завдяки старанням А. Яковліва та Д. Дорошенка Міністерство освіти Баварії та відділ вищої освіти при Американському Військовому Правлінні надав УВУ приміщення на вулиці Версайлерштрассе а також ліцензію на викладання. Восени 1945 р. А. Яковліву, Д. Дорошенку та В. Щербаківському були присвоєнні звання почесних докторів [27, с. 46–47].

З 1952 р. А. Яковлів проживав у невеличкому містечку – передмісті Нью-Йорка. Вчений продовжував викладацьку діяльність. Працював в Українському Технічному Інституті, співпрацював з НТШ, друкувався в «Аналах УВАН» (був членом УВАН ще з «Празького періоду»). У 1952 році Академія влаштувала урочисте святкування з нагоди 80-ліття вченого.

Паризький журнал «Україна» присвятив ювіляру статтю, у якій зокрема була і така характеристика А. Яковліва: «Ювіляр як справжній учений є надзвичайно скромна людина. Він знає, як науковець що абсолютної правди нема, що на долю учених припадає шукати такої правди» [28, с. 689].

В останні роки свого життя (1952–1955) А. Яковлів виконував обов'язки голови Юридичної секції Української академії мистецтв і наук в США, співробітничав з Товариством українських правників, видавався у журналі Товариства «Правничий вісник» [2, с. 2; 3, с. 21–23].

Помер учений та державний діяч у Нью-Йорку 14 липня 1955 р. [11, с. 297]. Поховано Андрія Івановича на православному цвинтарі Саут–Баунд–Брук.

Список використаних джерел

1. Окіншевич Л. Професор А. Яковлів: Ювілейна згадка / Л. Окіншевич // «Сьогодні і минуле». – 1948. – Кн.1. – С.102–107.
2. Ветухів М. Андрій Іванович Яковлів / М. Ветухів // «Свобода». – 1955. – №108. – 8 червня. – С.2.
3. Ветухів М. Яковлів Андрій / М. Ветухів // Українська мала енциклопедія. – Буенос–Айрес, 1967. – Кн.16. – С.21–23.
4. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний – Прага: Музей Визвольної Боротьби України, 1942. – Ч.1. – 372 с.
5. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956. Переклад з англійської / О. Оглоблин. – К.: Державний Комітет Архівів України, 2003. – 252 с.
6. Лівницький М. ДЦ УНР в Екзилі Між 1920 і 1940 роками / Лівницький М. – Мюнхен–Філадельфія: Видавництво Українського Інформаційного Бюро, 1984. – 74 с.
7. Ульяновський В. Історик права і громадський діяч: (А. І. Яковлів) / Ульяновський В. // Київська старовина. – 1994. – №5. – С.8–11.

8. Усенко І. Б., Вислобоков К. А. Яковлів Андрій Іванович / Усенко І. Б., Вислобоков К. А. // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – 476 с.
9. Головацький І. Яковлів Андрій / І. Головацький // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1997. – Вип. 4. – С. 293–294.
10. Верба І. Дипломат, учений, політик / І. Верба // Історичний календар. – 2000. – К., 1999. – С. 147.
11. Горак В. Андрій Яковлів // Історіографічні дослідження в Україні / Горак В. – К., 2002. – С. 283–302.
12. Маньгора Т. В. Деятельность А. Яковлева в эмигрантский период / Маньгора Т. В. // Vysledky vskumu: zbornik prispevkov z medzinarodnej konferencie doktorandov. – Presov, 2010. – P. 138–141.
13. Маньгора Т. В. Становлення А. І. Яковліва як юриста та історика права // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С. 62–72.
14. Матяш І. «Той час не був часом чудес... («Спомини» Андрія Яковлева» з років всесвітньої війни 1935–1945)» / Матяш І. // Археографічний щорічник. – К., 2007. – Т. 7. – С. 75–110.
15. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / Палієнко М. – К.: «Темпора», 2008. – 687 с.
16. Липинський В. Архів – Т. 6: Листи Д. Дорошенка до В. Липинського / Під редакцією І. Коровицького. – Філадельфія: Видавництво Східно-Європейського інституту імені В. Липинського, 1973. – 456 с.
17. Винниченко В. Щоденник / Винниченко В. – Т. 2. 1921–1925. – Едмонтон–Нью-Йорк: Видавництво Університету Алберти, 1983. – 700 с.
18. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упорядкування, вступна стаття та коментарі В. Влащенко. – Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. – 128 с.
19. Яковлів А. Паризька трагедія 25 травня 1926 року (До процесу Шварцбарда) / А. Яковлів. – Париж: Видавництво Комітету оборони пам'яті С. Петлюри та комітету побудови, 1958. – 38 с.
20. Сціборський М. «Всеєміграційний» з'їзд у Празі / Сціборський М. // Розбудова нації. – Прага, 1929. – Число 6–7 (18–19). – С. 219–220.
21. Ватранський І. Перманентність національного плебісциту / Ватранський І. // Розбудова нації. – Прага, 1931. – Число 3–4 (39–40). – С. 102–104.
22. «Розбудова нації». – Прага, 1931. – Число 7–8 (43–44). – С. 197–198.
23. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1930 рік / Онацький Є. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – 533 с.
24. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1933 рік / Онацький Є. – Торонто: «Новий шлях», 1985. – Т. 3. – 512 с.
25. ЦДАВО. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 395.
26. Яковлів А. Спомини 1939–1945 / А. Яковлів // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2007. – Т. 7. – С. 78–109.
27. Полонська-Василенко Н. Спогади / Полонська-Василенко Н. – К.: Видавництво Києво-Могилянська академія, 2011. – 591 с.
28. Ювілей А. І. Яковліва // «Україна»: українознавство і французьке культурне життя. – Париж, 1952. – Ч. 8. – С. 689–690.
9. Golovac'kyj I. Jakovliv Andrij / I. Golovac'kyj // Ukrai'ns'ka zhurnalistyka v imenah. – L'viv, 1997. – Vyp. 4. – S. 293–294.
10. Verba I. Diplomat, uchenyj, polityk / I. Verba // Istorychnyj kalendar. – 2000. – K., 1999. – S. 147.
11. Gorak V. Andrij Jakovliv // Istoriografichni doslidzhennja v Ukrai'ni / Gorak V. – K., 2002. – S. 283–302.
12. Man'gora T. V. Dejatel'nost' A. Jakovleva v jemigrantskij period / Man'gora T. V. // Vysledky vskumu: zbornik prispevkov z medzinarodnej konferencie doktorandov. – Presov, 2010. – P. 138–141.
13. Man'gora T. V. Stanovlennja A. I. Jakovliva jak jurysta ta istoryka prava // Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava. – 2010. – №1. – S. 62–72.
14. Matjash I. «Toj chas ne був chasom chudes... («Spomyny» Andrija Jakovljeva» z rokov vsesvitni'oi' viny 1935–1945)» / Matjash I. // Arheografichnyj shhorichnyk. – K., 2007. – T. 7. – S. 75–110.
15. Palijenko M. Arhivni centry ukrai'ns'koi' emigracii' (stvorennja, funkcionuvannja, dolja dokumental'nyh kolekcij) / Palijenko M. – K.: «Tempora», 2008. – 687 s.
16. Lypyns'kyj V. Arhiv – T. 6: Lysty D. Doroshenka do V. Lypyns'kogo / Pid redakciju I. Korovyc'kogo. – Filadel'fija: Vydavnytvo Shidno-Jevropejs'kogo instytutu imeni V. Lypyns'kogo, 1973. – 456 s.
17. Vynnychenko V. Shhodenyk / Vynnychenko V. – T. 2. 1921–1925. – Edmonton–N'ju-Jork: Vydavnytvo Universytetu Alberty, 1983. – 700 s.
18. Lysty Kostja Macijevycha do Symona Petljury (1920–1923 rr.) / Uporjadkuvannja, vstupna stat'ja ta komentari V. Vlasenka. – Sumy: FOP Nataluha A. S., 2009. – 128 s.
19. Jakovliv A. Paryz'ka tragedija 25 travnja 1926 roku (Do procesu Shvarcbarada) / A. Jakovliv. – Paryzh: Vydavnytvo Komitetu obrony pam'jati S. Petljury ta komitetu pobudovy, 1958. – 38 s.
20. Scibors'kyj M. «Vseemigracijnyj» z'i'zd u Prazi / Scibors'kyj M. // Rozbudova nacii'. – Praga, 1929. – Chyso 6–7 (18–19). – S. 219–220.
21. Vatrans'kyj I. Permanentnist' nacional'nogo plebiscytu / Vatrans'kyj I. // Rozbudova nacii'. – Praga, 1931. – Chyso 3–4 (39–40). – S. 102–104.
22. «Rozbudova nacii'». – Praga, 1931. – Chyso 7–8 (43–44). – S. 197–198.
23. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Zapysky ukrai'ns'kogo zhurnalista. 1930 rik / Onac'kyj Je. – Buenos-Ajres: Vydavnytvo Mykoly Denysjuka, 1954. – 533 s.
24. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Zapysky ukrai'ns'kogo zhurnalista. 1933 rik / Onac'kyj Je. – Toronto: «Novyj shljah», 1985. – T. 3. – 512 s.
25. CDAVO. – F. 4465. – Op. 1. – Spr. 395.
26. Jakovliv A. Spomyny 1939–1945 / A. Jakovliv // Pam'jatky: arheografichnyj shhorichnyk. – K., 2007. – T. 7. – S. 78–109.
27. Polons'ka-Vasylenko N. Spogady / Polons'ka-Vasylenko N. – K.: Vydavnytvo Kyjevo-Mogyljans'ka akademija, 2011. – 591 s.
28. Juvilej A. I. Jakovliva // «Ukrai'na»: ukrai'noznavstvo i francuz'ke kul'turne zhyttja. – Paryzh, 1952. – Ch. 8. – S. 689–690.

Petrik A. M., teacher, Kherson State University (Ukraine, Kherson), Getmanat@meta.ua

Political activity of A. Yakovliva is in emigration

In the article speech is conducted about political activity in the period of stay in emigration of the prominent Ukrainian, political publicman and research worker A. Yakovliva. The special attention is spared participating of A. Yakovliva in political life of «Ukrainian Prague», conflict, between «UNRivciami» and OUN, to activity in quality the member of State Center UPR.

Keywords: Andriy Yakovliv, emigration, politics, UPR, OUN.

Петрик А. Н., преподаватель, Херсонский государственный университет (Украина, Херсон), Getmanat@meta.ua

Политическая деятельность А. Яковлива в эмиграции

Ведется речь о политической деятельности в период пребывания в эмиграции выдающегося украинского общественного, политического деятеля и научного работника А. Яковлива. Особенное внимание уделено участию А. Яковлива в политической жизни «украинской Праги», конфликте, между «УНРивцями» и ОУН, деятельности в качестве члена Государственного Центра УНР.

Ключевые слова: Андрей Яковлив, эмиграция, политика, УНР, ОУН.

* * *

References

1. Okinshevych L. Profesor A. Jakovliv: Juvilejna zgakda / L. Okinshevych // «S'ogochasne j mynule». – 1948. – Kn. 1. – S. 102–107.
2. Vetuhiv M. Andrij Ivanovych Jakovliv / M. Vetuhiv // «Svoboda». – 1955. – №108. – 8 chervnja. – S. 2.
3. Vetuhiv M. Jakovliv Andrij / M. Vetuhiv // Ukrai'ns'ka mala encyklopedija. – Buenos-Ajres, 1967. – Kn. 16. – S. 21–23.
4. Narizhnyj S. Ukrai'ns'ka emigracija: Kul'turna pracja ukrai'ns'koi' emigracii' mizh dvoma svitovymy vijnamy / S. Narizhnyj – Praga: Muzej Vyzvil'noi' Borot'by Ukrai'ny, 1942. – Ch. 1. – 372 s.
5. Ogloblyn O. Ukrai'ns'ka istoriografija 1917–1956. Pereklad z anglis'koi' / O. Ogloblyn. – K.: Derzhavnyj Komitet Arhiviv Ukrai'ny, 2003. – 252 s.
6. Livyc'kyj M. DC UNR v Ekzylu Mizh 1920 i 1940 rokamy / Livyc'kyj M. – Mjunhen-Filadel'fija: Vydavnytvo Ukrai'ns'kogo Informacijnogo Bjuro, 1984. – 74 s.
7. Ul'janovs'kyj V. Istoryk prava i gromads'kyj dijach: (A. I. Jakovliv) / Ul'janovs'kyj V. // Kyi'vs'ka starovyna. – 1994. – №5. – S. 8–11.
8. Usenko I. B., Vyslobokov K. A. Jakovliv Andrij Ivanovych / Usenko I. B., Vyslobokov K. A. // Mala encyklopedija etnodержавознавства. – К., 1996. – 476 с.

УДК 636.084:009:001

Бей Р. В.,
кандидат технічних наук, старший науковий
співробітник, директор, ДНУ «Український науково-
дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих
продуктів» (Україна, Київ), bey_roman@ukr.net

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МЕХАНІЗАЦІЇ У ТВАРИННИЦТВІ

Автором обґрунтовано, що теоретико-методологічну основу еволюції наукової думки з механізації тваринництва склали механіка, фізіологія, годівля і гігієна сільськогосподарських тварин, досягнення яких використано при проектуванні, конструюванні та випробуванні системи машин для приготування кормів, машинного доїння, забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату тваринницьких приміщень. Узагальнено основні здобутки вітчизняних учених у розробленні зазначених галузей знання, які визначили напрями розвитку механізації тваринництва в УРСР в 20–80-ті роки ХХ ст. Дослідження ґрунтуються на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів.

Ключові слова: механізація тваринництва, машинне доїння, кормовиробництво, теоретична механіка, годівля, фізіологія тварин, мікроклімат.

Механізація тваринництва є комплексною наукою, теоретико-методологічну основу якої складають теоретична і прикладна механіка, загальні інженерні дисципліни (опір матеріалів, будівельна механіка, деталі машин тощо) та будівельні науки, машинокористування у тваринництві, проектування технологічних процесів, наука про годівлю та кормові засоби, гігієна, фізіологія та анатомія сільськогосподарських тварин та ін. Оскільки системи машин для тваринництва повинні відповідати зоотехнічним, зоогігієнічним та фізіологічним нормативам, враховувати пристосувальні властивості тварин до застосування інтенсивних технологій їх вирощування, об'єктивною передумовою становлення і розвитку механізації у тваринництві були досягнення зарубіжних і вітчизняних учених у цих галузях. У свою чергу окремі закономірності і відкриття, зроблені вченими у механізації тваринництва, збагачували знаннями загальну і прикладну механіку.

Деякі аспекти впливу загальнонаукових чинників становлення і розвитку механізації у тваринництві знайшли висвітлення в наукових працях Г. Й. Азімова, В. А. Алікаєва, П. М. Василенка, Д. Г. Войтюка та ін. [1–5]. Метою даного дослідження є узагальнення тенденцій розвитку вищезазначених наук, їх основних теоретичних і методологічних здобутків, отриманих на різних історичних етапах, у контексті розвитку галузевої наукової думки.

За результатами дослідження, вирішення питань розвитку техніки для практичних потреб тваринництва відбувалося у співдружності відомих учених у галузі механіки та практиків-новаторів. Шляхи розвитку механізації тваринництва тісно пов'язані з ідеями корифеїв технічної науки – П. Л. Чебишева, Г. І. Петрова, І. А. Вишнеградського, В. М. Болтянського, М. І. Мерцалова, Г. І. Назарова, О. І. Сомова, М. Е. Жуковського, В. П. Горячкіна та ін. Так, П. Л. Чебишев удосконалив барабаномолотарки, що знайшло широке застосування у тваринництві. Батько російської авіації М. Е. Жуковський розробив теорію плоского розсіву, важливу для розрахунку сільськогосподарських машин, опрацював методи розрахунку багатоланкових механізмів і вперше в світі – методи розрахунку вітряних двигунів. За участі Г. І. Назарова вперше запропоновано переведення стаціонарних зернозбиральних і зерноочисних машин на електропривід, автоматичне управління режимом

очищення і сушіння зерна агрегатами і комплексами. Це знайшло своє місце у практиці регіонального кормовиробництва [8].

Особливе використання у розробленні систем машин для тваринництва посіли наукові розробки В. П. Горячкіна, який вперше в світі системно розвинув теорію конструкції та технологічний процес роботи сільськогосподарських машин і знарядь, виклав основи розрахунку і проектування ґрунтообробних, посівних, жнивварських машин, комбайнів, молотарок, машин для очищення зерна, приготування кормів тощо. У 1898 р. вийшла в світ перша друкована праця В. П. Горячкіна «Отвал», написана на підставі результатів ретельного дослідження роботи плугових корпусів. Учений підготував новий курс лекцій «Учення о сільськогосподарських машинах и орудиях», виданий літографічним способом у 1897 і 1898 роках, який читав на агрономічному та інженерному відділеннях Московського сільськогосподарського інституту. У 1900 р. вийшли в світ його наукові праці – «Боронь», «Вельки», «Сортировки», «Жатвенные машины». У 1904 р. був опублікований підготовлений ним «Общий курс земледельческих машин и орудий». У 1927 р. видана фундаментальна праця «Теория плуга», яка стала класичною [3].

У роботах В. П. Горячкіна вперше в історії сільськогосподарські машини та знаряддя стали предметом глибокого і різнобічного наукового вивчення, була розкрита механічна сутність багатьох процесів і машин, створена наукова теорія для їхнього проектування і раціональної побудови. Наукові праці академіка В. П. Горячкіна є досі актуальними в галузі технічних і інженерних наук. У них окрім розробок теорії сільськогосподарських машин – отримали розвиток і такі фундаментальні теоретичні питання, як теорії мас і швидкостей, удару і руйнування матеріалів, клина, різання, загальна схема природних явищ і процесів. Дослідник створив прилади, що широко застосовувалися в сільському господарстві і металообробці, а також машинобудуванні: щільномір ґрунту, профілографи, динамограф та ін. Істотний внесок у розробку теоретичних основ розвитку сільськогосподарської техніки зробили учні В. П. Горячкіна: І. І. Артоболовський, В. А. Желиговський, П. М. Василенко, М. Д. Лучинський, М. Н. Летошнев, Б. А. Линварський, Б. С. Свирцевський, А. О. Василенко, П. М. Листов, І. А. Будзько, М. В. Сабліков та ін.

Передумовою становлення системних досліджень з розроблення машин для приготування кормів був розвиток науки про годівлю та кормові засоби. До середини ХХ ст. у вітчизняній зоотехнії сформувалося поняття про збалансовану та нормовану годівлю сільськогосподарських тварин. Встановлено вимоги до раціонального складу кормових раціонів для тварин різних видів, віку, статі, господарського використання. Визначено вплив фізичного складу кормів на формування продуктивності тварин, що дало змогу розробити та запровадити нові їх види та запропонувати найбільш економічно вигідні типи годівлі за різними зонами. Залежність продуктивності сільськогосподарських тварин від різних типів і раціонів годівлі була доведена працями зарубіжних і вітчизняних учених: Ф. Мажанді, О. Рубця, М. І. Луніна, К. Функа, Ж. Буссенго, М. Рубнера, Е. Вольфа, О. Кельнера, Г. Армсбі, Н. Фьорда, Н. Хансона, Л. Менделя, Т. Осборна, С. А. Богданова, М. І. Дьякова, В. М. Пашутіна. На цій основі розроблено і впроваджено

окремі види сільськогосподарських машин і техніки для приготування і роздавання кормів (машини для подрібнення зерна, кормозмішувачі, кормороздавачі, дозатори та ін.) [5; 7].

Ключовою проблемою науки про механізацію тваринництва та зоогієни є забезпечення необхідного мікроклімату в приміщеннях тваринницьких ферм і комплексів. Порушення його основних параметрів призводить до підвищеного витрачання кормів і зниження продуктивності тварин, зменшення строку їх господарського використання, а також скорочення терміну служби обладнання і конструктивних елементів. Для регулювання параметрів мікроклімату запроваджують системи вентиляції, кондиціонування, опалення і освітлення тваринницьких приміщень.

Українськими вченими встановлено динаміку і характер зміни температури, вологості повітря в приміщеннях (В. А. Алікаєв, М. В. Калітаєв, Б. Г. Левицький, А. К. Скороходько та ін.), а також дію кліматичних факторів на основний обмін і продуктивність тварин (Г. І. Алексєєва, А. А. Кудрявцев та ін.). Вивчено реакції організму на зміну кліматичних факторів і їх значення в етіології захворювань тварин (А. П. Зозуля, А. К. Скороходько, А. А. Шилов та ін.), динаміку змін газового складу повітря в приміщеннях (В. А. Алікаєв, Ф. А. Іщукова, П. Є. Кравченко, Є. Є. Шумакович та ін.). Запропоновано нові, узагальнюючі підходи і тести до оцінки умов утримання тварин, у тому числі й до комплексу параметрів мікроклімату, зокрема його комплексну бальну оцінку (Ю. М. Марков).

Фізіологічне обґрунтування систем вентиляції тваринницьких приміщень провели А. А. Кудрявцев, В. П. Рижков, М. М. Салтиков, В. А. Цинговатов та ін. Розрахунки вимог до об'єму вентиляції надали А. А. Кудрявцев, В. Є. Парунін, В. П. Рижков, М. М. Салтиков та ін. Нові вентиляційні системи і установки апробували В. В. Боков, М. В. Калітаєв, Є. І. Рибчинський та ін. Норми кубатури приміщень і способи гігієнічного розміщення тварин визначили В. А. Алікаєв, В. М. Пічугін, Т. К. Старов, Д. П. Трояновський та ін. [2].

Розроблення системи машин для комплексної механізації виробничих процесів у тваринництві ґрунтується на врахуванні закономірностей фізіологічних процесів обміну речовин, теплорегуляції, кровообігу, дихання, нервової системи, розмноження і лактації та інших функцій організму сільськогосподарських тварин, їх пристосувальних можливостей до промислових технологій вирощування. Впровадження у практику господарств надійних, високопродуктивних машин, що задовольняють усі вимоги фізіології тварин, змінює і вдосконалює технологію виробництва, сприяє збільшенню тривалості господарського використання тварин.

Зокрема, системи машин з приготування і роздавання кормів повинні враховувати основи нормованої годівлі сільськогосподарських тварин. Для різних видів, вікових і статевих груп сільськогосподарських тварин з урахуванням особливостей їх травлення і обміну речовин розробляють кормові раціони, що забезпечують найбільш високу м'ясну, молочну та інші види продуктивності. В організмі тварин постійно відбуваються процеси асиміляції і дисиміляції що вимагає постійного надходження в організм поживних речовин. Для забезпечення процесу асиміляції, засвоєння поживних речовин у тваринних організмах в процесі

філогенезу сформувалась система органів травлення, що виконує функції фізичного і хімічного перетравлення кормів.

Розроблення систем вентиляції на тваринницьких фермах ґрунтується на врахуванні фізіологічних норм дихання сільськогосподарських тварин. Оскільки утворення енергії, необхідної для їх життєдіяльності відбувається на основі окисних процесів, для нормального протікання обмінних процесів необхідний приток кисню із зовнішнього середовища і безперервне видалення із організму вуглекислого газу, що утворюється і накопичується в тканинах у процесі метаболізму.

Запровадження механізованого доїння ґрунтується на врахуванні фізіологічних закономірностей лактації сільськогосподарських тварин, її тривалості і інтенсивності, особливостей молокоутворення і молоковіддачі тощо. Ємність вим'я у корів залежить від породи, віку, молочної продуктивності, кількості лактацій і тривалості лактаційного періоду. Для розроблення системи машин і обладнання для доїння корів необхідно мати чітке уявлення щодо продуктивних ознак і технологічних властивостей основних порід молочної худоби та методів їхнього розведення, норм годівлі тварин, біології їх відтворення та штучного осіменіння тощо.

Біля витоків становлення фізіології сільськогосподарських тварин на українських землях знаходилися: І. В. Бельговський, В. Я. Данилевський, М. В. Рязанцев, М. П. Чирвинський, О. В. Квасницький, В. Ю. Чаговець, О. В. Леонтович, С. Ю. Ярослав, С. І. Чорний та ін. Зокрема, М. В. Рязанцев вперше зробив ізольований шлуночок із сичуга у жуйних, що дало змогу визначити кислотність сичужного соку, його перетравлюючу силу і відкрити безперервність сичужної секреції. В. Ю. Чаговець провів дослідження шкірно-електричних рефлексів, фізіології травлення, кровообігу, руху лімфи, фізіології молочної залози та ін. О. В. Квасницький вивчав питання травлення, обміну речовин, вищої нервової діяльності, розмноження і вегетативної гібридизації. О. В. Леонтович разом з учнями проводив дослідження з фізіології лактації корів [6].

Таким чином, теоретико-методологічну основу становлення і розвитку наукової думки з механізації тваринництва становлять механіка, фізіологія, годівля і гігієна сільськогосподарських тварин. Розробки вітчизняних учених з теорії пружності, опору матеріалів, теорії стійкості, теорії механізмів і машин, їх кінематики і динаміки, опору і тертя матеріалів визначили напрямами проектування, конструювання та випробування техніки для практичних потреб тваринництва. При розробленні систем машин для приготування кормів (дробарки, кормороздавачі, дозатори та ін.) враховували вплив фізичного складу кормів на формування продуктивності тварин, її залежність від різних типів і раціонів годівлі. Ключовою проблемою зоогієни та науки про механізацію тваринництва є забезпечення оптимального мікроклімату в приміщеннях тваринницьких ферм і комплексів, що забезпечується системою їх вентиляції, кондиціонування, опалення і освітлення. При запровадженні комплексної механізації виробничих процесів у тваринництві враховують закономірності фізіологічних процесів обміну речовин, теплорегуляції, кровообігу, дихання, нервової системи, розмноження і лактації та інших функцій організму сільськогосподарських тварин, їх пристосувальні можливості до промислових технологій вирощування.

Список використаних джерел

1. Азимов Г. Й. Фізіологія сільськогосподарських тварин / Г. Й. Азимов, Д. Я. Криніцин, М. Ф. Попов. – К., 1961. – 547 с.
2. Алікаєв В. А. Зоогігієна / В. А. Алікаєв. – М., 1976. – 256 с.
3. Василенко П. М. Пріоритет вітчизняних учених і новаторів у створенні сільськогосподарських машин і знарядь / П. В. Василенко // Механізація сільського господарства. – 1951. – №12. – С.8–10.
4. Викторов К. Р. Физиология домашних животных / К. Р. Виктор. – М., 1948. – 572 с.
5. Войтюк Д. Г. Дослідження історії розвитку засобів приготування кормосумішок в контексті системного підходу до вивчення еволюції годівлі тварин / Д. Г. Войтюк, О. М. Ачкевич // Питання історії науки й техніки. – 2010. – №3. – С.23–31.
6. Воронцов Д. С. Нариси з історії фізіології на Україні / Д. С. Воронцов, В. М. Нікітін, П. М. Серков. – К., 1959. – 254 с.
7. Годівля сільськогосподарських тварин / Ібатуллин І. І., Мельничук Д. О., Богданов Г. О. та ін. – Вінниця, 2007. – 612 с.
8. Голубев Ю. Ф. Основы теоретической механики / Ю. Ф. Голубев. – М., 2000. – 720 с.

References

1. Azymov H. Y. Fiziologiya sil's'kohospodars'kykh tvaryn / H. Y. Azymov, D. Ya. Krynytsyn, M. F. Popov. – K., 1961. – 547 s.
2. Alikaev V. A. Zoogigiena / V. A. Alikaev. – M., 1976. – 256 s.
3. Vasylenko P. M. Priorytet vitchyznyanykh uchenykh i novatoriv u stvorenni sil's'kohospodars'kykh mashyn i znaryad' / P. V. Vasylenko // Mekhanizatsiya sil's'koho hospodarstva. – 1951. – №12. – S.8–10.
4. Viktorov K. R. Fiziologija domashnih zhyvotnyh / K. R. Viktorov. – M., 1948. – 572 s.
5. Voytyuk D. H. Doslidzhennya istoriyi rozvytku zasobiv pryhotuvannya kormosumishok v konteksti systemnoho pidkhodu do vyvchennya evolyutsiyi hodivlyi tvaryn / D. H. Voytyuk, O. M. Achkevych // Pytannya istoriyi nauky y tekhniki. – 2010. – №3. – S.23–31.
6. Vorontsov D. S. Narysy z istoriyi fiziologiyi na Ukrayini / D. S. Vorontsov, V. M. Nikitin, P. M. Syerkov. – K., 1959. – 254 s.
7. Hodivlya sil's'kohospodars'kykh tvaryn / Ibatullin I. I., Mel'nychuk D. O., Bohdanov H. O. ta in. – Vynnytsya, 2007. – 612 s.
8. Golubev Ju. F. Osnovy teoreticheskoy mehaniki / Ju. F. Golubev. – M., 2000. – 720 s.

Bey R. V., Candidate of Technical Sciences, Director, SSI «Ukrainian Research Institute of Alcohol and Biotechnology of Food Products» (Ukraine, Kyiv), bey_roman@ukr.net

The general scientific factors of formation and development of mechanization in livestock

The author has proved that the theoretical and methodological basis of the evolution of scientific thought on the mechanization of animal husbandry is mechanics, physiology, feeding and hygiene of farm animals, the achievement of which are used in the design, construction and testing of a system of machines for preparation of feed, milking, keeping of microclimate optimal parameters for livestock buildings. The main developments of domestic scientists in these branches of science that determined the direction of development of mechanization of animal husbandry in the Ukrainian SSR in the 20–80-s of the XX century were summarized. The researching is based on the use of complex of general scientific, structural and functional, historical methods, as well as a large base of source, which becomes the basis of archival documents.

Keywords: mechanization of animal husbandry; milking machine, feed production, theoretical mechanics, nursing, physiology of animals, microclimate.

Бей Р. В., кандидат технических наук, директор, ГНУ «Український науково-дослідницький інститут спирта та біотехнології продовольствених продуктів» (Україна, Київ), bey_roman@ukr.net

Общенаучные факторы становления и развития механизации в животноводстве

Автором обосновано, что теоретико-методологическую основу эволюции научной мысли по механизации животноводства составили механика, физиология, кормление и гигиена сельскохозяйственных животных, достижения которых использованы при проектировании, конструировании и испытании системы машин для приготовления кормов, машинного доения, обеспечения оптимальных параметров микроклимата животноводческих помещений. Обобщены основные разработки отечественных ученых в этих отраслях знания, которые определили направления развития механизации животноводства в УССР в 20–80-ые годы XX ст. Исследование основывается на использовании комплекса общенаучных, структурно-функциональных и исторических методов.

Ключевые слова: механизация животноводства, машинное доение, кормопроизводство, теоретическая механика, кормление, физиология животных, микроклимат.

* * *

УДК 316.3:329«19»(477)

Левчук К. І.,
доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри історії України та філософії,
Вінницький національний аграрний університет
(Україна, Вінниця), ki_levchuk@i.ua

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ (1991–2000 РОКИ)

На основі вивчення та узагальнення архівних джерел, опублікованих документів, науково-дослідної літератури, матеріалів преси з'ясовано форми і методи діяльності Товариства Червоного Хреста України в умовах трансформації суспільно-економічних відносин, пов'язаних з розбудовою незалежної української держави.

Ключові слова: Товариство Червоного Хреста, благодійна діяльність, соціальний захист, гуманітарна допомога.

Ідея створення організації, яка покликана надавати міжнародну допомогу жертвам війни та стихійного лиха, пов'язана з діяльністю швейцарського бізнесмена та гуманіста Анрі Дюнана, який у лютому 1863 року ініціював створення на основі філантропічної організації «Суспільна користь» Міжнародного комітету допомоги пораненим, що у 1876 році отримав назву Міжнародного Комітету Червоного Хреста. В 1864 році були розроблені Женевські конвенції, підписані європейськими країнами, які поліпшували становище хворих і поранених у воюючих арміях.

Російський Червоний Хрест, у складі якого діяла добре організована українська ланка, був започаткований 1867 року, коли виникло Російське товариство опіки поранених. Товариство надавало значну медичну допомогу військово-медичній службі армії в усіх війнах, які вела російська імперія в останню третину XIX – початок XX ст. Крім того надавалась значна медична допомога цивільному населенню. В Україні перша поліклініка Червоного Хреста була заснована професором І. Троїцьким в 1902 році [1, с. 8]. В квітні 1918 року було створено Український Червоний Хрест, який став правонаступником майна установ Російського Товариства, які були на території УНР. Головним напрямом роботи новоствореної організації передбачалась допомога біженцям, інвалідам, дітям-сиротам, боротьба з тифом, та іншими небезпечними хворобами, створення шпиталів, пунктів медичної допомоги тощо.

В 1925 році Український Червоний Хрест увійшов до складу Спілки Товариств Червоного Хреста та Півмісяця СРСР, втративши при цьому свою автономію та значну частину повноважень. Не зважаючи на фактичне одержавлення та підпорядкування загальносоюзним структурам Український Червоний Хрест продовжував свою діяльність на ниві милосердя протягом усього періоду існування СРСР.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі вивчення та узагальнення архівних джерел, опублікованих документів, науково-дослідної літератури, матеріалів преси з'ясувати форми і методи діяльності Товариства Червоного Хреста України в умовах трансформації суспільно-економічних відносин, пов'язаних з розбудовою незалежної української держави.

Діяльність добровільної громадської організації – товариства Червоного Хреста (ТЧХ) України розглядали І. Усіченко, Ю. Віленський, А. Хабарова, О. Заграничний. Автори вказують на те, що лише з проголошенням незалежності України Товариство набуло змоги стати

самостійною неурядовою та позапартійною організацією та інтегруватися у міжнародний червонохресний рух, але не аналізують причини значного зменшення числа членів ТЧХ України протягом 90-х років ХХ ст., переорієнтацію Товариства на використання здебільшого фінансової допомоги міжнародних благодійних структур, зміну форм та напрямів взаємодії між державою та Товариством у наданні допомоги нужденним [1; 2; 3].

10 грудня 1991 року Український Червоний Хрест вийшов зі складу Спілки товариств Червоного Хреста та Півмісяця колишнього СРСР. 19 січня 1992 року на другому Пленумі Виконкому Спілки було ухвалено постанову «Про реорганізацію Спілки товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР». Було вирішено, що основи для існування Спілки товариств, як єдиної загальнонаціональної організації, не існує. Усі засоби та матеріальна власність Спілки товариств визнавалися колективною власністю національних товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця [4, с. 46–47].

Проголошення самостійності товариства Червоного Хреста України дозволило внести доповнення до Статуту та в повному обсязі втілювати в життя основоположні принципи, на яких ґрунтується цей міжнародний рух, а саме: гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність. Захист життя та гідності людини був проголошений головною місією Товариства. Указом Президента України від 28 жовтня 1992 року ТЧХ України було визнано єдиним в Україні Товариством Червоного Хреста, що діє на території всієї країни, основним завданням якого є сприяння органам державної влади України в їх діяльності у гуманітарній сфері [5, с. 2].

Здобуття Україною незалежності сприяло звільненню Товариства від ідеологічного тиску та опіки компартійного централізму, що дозволило відновити самостійний статус організації, яка, визнаючи закони своєї країни та допомагаючи уряду в його гуманітарній діяльності, залишається вірною принципам міжнародного червонохресного руху. 29 вересня 1993 року Міжнародний Комітет Червоного Хреста офіційно визнав Товариство Червоного Хреста України як повноправного члена міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця [6, с. 32]. Складна економічна ситуація в Україні перших років незалежності вплинула на діяльність місцевих організацій Червоного Хреста, призвела до значного зниження низки кількісних показників діяльності відносно 80-х років ХХ ст. Якщо на початку 1987 року число членів Червоного Хреста становило майже 26,5 мільйона осіб, то на початку 1994 року лише 12,5 млн. Зменшилася кількість первинних осередків – з більше ніж 69 тис. до 45 тис. [7, арк. 1–2; 8, с. 2].

Головна причина зниження соціальної активності населення України та зменшення обсягів діяльності первинних організацій полягала в різкому спаді виробництва та скороченні робочих місць. Комерційні структури, що створювалися у цей час, не прагнули фінансово та матеріально підтримувати благодійні організації. Протягом 1992–1994 років більшість голів райкомів ТЧХ України працювали на громадських засадах [9, арк. 2]. Незважаючи на нестабільне фінансове становище організації, зменшення кількості первинних осередків та чисельності складу організації, ТЧХ України

вдалося зберегти кадровий потенціал та інфраструктуру, налагодити конструктивну співпрацю з органами виконавчої та законодавчої влади, започаткувати низку нових проєктів.

Починаючи з 1992 року уряд України розпочав надавати кошти для утримання патронажних сестер милосердя Червоного Хреста. Але у зв'язку із стрімким зростанням цін і заробітної плати цих коштів виявилось замало. Тому протягом першої половини 90-х років ХХ ст. значну частку фінансування програми милосердя було взято на себе Міжнародною федерацією Червоного Хреста, національними Товариствами Червоного Хреста Німеччини, Великобританії, Канади, Нідерландів. Це дало змогу загалом зберегти штат сестер милосердя, чия допомога була так потрібна німцям, старим, інвалідам. Сестри милосердя здійснювали догляд за самотніми хворими похилого віку, організували доставку ліків та продуктів харчування, готували їжу німцям та інвалідам, допомагали у влаштуванні пенсіонерів у будинки-інтернати [1, с. 41].

В жовтні 1995 року на спільній колегії Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціального захисту населення України та президії ТЧХ України було підкреслено, що «проблеми медичного обслуговування та соціально-побутової допомоги самотніми непрацездатним громадянам похилого віку будуть успішно вирішуватися при умові об'єднання зусиль працівників охорони здоров'я, соціального захисту та Червоного Хреста в єдиному комплексі» [10, арк. 34].

Зміни у структурі доходів організації вимагали раціонального використання наявних ресурсів. Якщо у другій половині 80-х років діяльність місцевих організацій Червоного Хреста забезпечувалася в основному завдяки членським внескам, то в 1995 році витрати пересічної обласної організації ТЧХ фінансувалися завдяки надходженням з держбюджету України на 57 відсотків; допомоги Міжнародної федерації ТЧХ – на 23 відсотки; за рахунок членських внесків – на 20 відсотків [11, арк. 4]. Новою формою допомоги знедоленим стало створення кімнат медико-соціальної допомоги та медико-соціальних центрів. Якщо в 1993 році патронажна служба Червоного Хреста нараховувала у своєму складі 149 кімнат медико-соціальної допомоги, [12, с. 4] то в 1996 році діяло 24 медико-соціальні центри та 223 кімнати [1, с. 42–43].

За сприяння Міжнародної Федерації Червоного Хреста та фінансової підтримки національних Товариств зарубіжних країн патронажна служба протягом 1996–2000 років одержала 4809 медичних наборів і 104 набори для медико-соціальних центрів на загальну суму майже 8 млн. гривень [13, с. 1–2].

З метою відродження минулих традицій організації Товариства спільно з органами місцевої влади, установами соціального захисту населення та охорони здоров'я організували роботу лікарень, відділень та палат Червоного Хреста. Станом на серпень 2000 року надавали безоплатну медичну допомогу соціально незахищеним громадянам лікарня для онкологічних хворих у м. Коростень Житомирської області, лікарня для лікування самотніх людей похилого віку в с. Святець Хмельницької області, гуманітарне відділення «Надія», для лікування самотніх людей у м. Києві, гериатричне відділення медико-соціальної допомоги в м. Мукачеве. Палати Червоного Хреста відкриті в центральних

районних лікарнях міст Бобринця та Новгородки Кіровоградської області та м. Ківерів Волинської області. Таким чином було забезпечено стаціонарною медичною допомогою жителів віддалених від лікувальних центрів місцевостей [14, с. 9–10].

З моменту офіційного визнання в якості повноправного члена світового червонохресного руху активізувалася міжнародна діяльність ТЧХ України. Найбільш активно розвивалися міжнародні програми Товариства, реалізація яких дозволила використати фінансову та технічну допомогу міжнародних донорів. Особливий динамізм в реалізації міжнародних програм був досягнутий в другій половині 90-х років ХХ ст., коли ТЧХ України брало участь у виконанні близько 80 цільових комплексних програм, загальна вартість яких складала понад 30 млн. гривень. Основними з яких були медико-соціальна допомога найбільш соціально незахищених громадян, профілактика та надання освітньої, матеріальної та соціальної підтримки хворим на туберкульоз, ВІЛ/СНІД та захворювання, що передаються статевим шляхом, допомога потерпілим внаслідок аварії на ЧАЕС та стихійного лиха, допомога мігрантам та депортованим народам Криму, поширення знань з міжнародного гуманітарного права та допомога державним органам в імplementації його в країні [13, с. 3].

Протягом першої половини 90-х років ХХ ст. комітети та організації ТЧХ України брали безпосередню участь у прийомі та розподілі гуманітарної допомоги, що надходила в Україну з-за кордону. Для оперативного вирішення питань, пов'язаних з координацією допомоги та її справедливим розподілом, у Національному Комітеті ТЧХ України працювали місії національних Товариств Червоного Хреста Франції, Німеччини, Великобританії, Канади, Італії. 6 лютого 1992 року Кабінет Міністрів України затвердив склад комісії з питань координації, прийому, транспортування, охорони та розподілу гуманітарної допомоги, до складу якої було введено представника ТЧХ України. У 1992–1993 роках ТЧХ України прийняло та розподілило понад 6 тис. 650 тонн продуктів харчування, медикаментів та медичного обладнання вартістю 26,3 млн. доларів США [15, с. 6–7].

З липня 1992 року розпочала роботу Служба розшуку ТЧХ України на території України та за кордоном співвітчизників, а також іноземних громадян, які втратили зв'язок унаслідок збройних конфліктів та інших екстремальних ситуацій у світі. Пріоритетним напрямом пошукової роботи стало сприяння громадянам у розшуку документів на підтвердження їх перебування на примусових роботах, у концтаборах, гетто, полоні під час Другої світової війни. Протягом 1993 року спеціальним розпорядженням Кабінету Міністрів України була визнана програма діяльності служби та затверджено її асигнування за рахунок держбюджету. Тільки в 1993 році співробітниками служби розглянуто 6773 звернення громадян та установ. У результаті пошукових заходів встановлено долі 189 осіб. За сприяння Червоного Хреста у березні 1993 року повернувся на батьківщину В. Назаров, який майже 9 років перебував у полоні афганських моджахедів [8, с. 17]. Загалом протягом 1992–1996 років розглянуто 33 тис. звернень від громадян України та понад 5 тис. з-за кордону [1, с. 29].

Не зважаючи на проблеми з фінансуванням, продовжувала виконуватись республіканська програма «Чорнобиль». Так, в 1993 році в Житомирській області

пересувними лабораторіями Червоного Хреста було обстежено 1309 населених пунктів та 23106 об'єктів, на яких виконано 63035 вимірів [16, арк. 13]. При перебільшенні допустимих рівнів накопичення радіонуклідів дорослі та діти направлялися в обласний ендокринологічний центр, на оздоровлення в дитячі табори та санаторії.

Товариство співпрацювало з управліннями соціального захисту населення в областях, організаціями ветеранів війни, Українською спілкою ветеранів Афганістану, «Союзом Чорнобиль», що сприяло поліпшенню медико-соціальної допомоги найбільш вразливих в умовах соціально-економічної кризи верств населення України. Протягом 90-х років ХХ ст. щорічно надавалася медико-соціальна допомога 49 тис. інвалідам війни та праці, 1,2 тис. інвалідам-афганцям та вдовам загиблих воїнів [17].

Таким чином розвиток ТЧХ України протягом 1991–2000 рр. засвідчив незаперечний факт, – Товариство залишалося найбільшою гуманітарною організацією України. Еволюція організації відбувалася в два етапи. Під час першого (1991–1993 рр.) проходила поступова трансформація Товариства у напрямку повної відповідності статутної діяльності принципам світового червонохресного руху. Вона завершилась відновленням незалежності Товариства та визнанням його як на національному так і на міжнародному рівні. Другий етап (1993–2000 рр.) проходив на фоні соціально-економічної кризи в Україні, що викликало зменшення кількісних показників діяльності. Разом з тим відбулась активізація міжнародної діяльності Товариства, що сприяло збільшенню зовнішніх джерел медико-соціальної допомоги населенню України.

Протягом 90-х років ХХ ст. діяльність Товариства була спрямована на забезпечення організаційного розвитку та зміцнення потенціалу, збереження та удосконалення системи надання адресної допомоги соціально незахищеним верствам населення, підготовку до надання допомоги в надзвичайних ситуаціях, посилення ролі місцевих організацій Червоного Хреста у подальшій гуманізації суспільства. ТЧХ України опікав інвалідів, самотніх хворих похилого віку, дітей-сиріт, допомагав полегшити страждання жертвам стихійного лиха, катастроф, збройних конфліктів не тільки в Україні але і за кордоном.

Список використаних джерел

1. Усіченко І. І доброта, і милосердя / І. Усіченко, Ю. Віленський, О. Заграничний. – К.: Товариство Червоного Хреста України, 2001. – 63 с.
2. Усіченко І. І. С ориентиром на человека / И. И. Усіченко // Советский Красный Крест. – 1990. – №2. – С.3–5.
3. Хабарова А. Милосердя без меж та кордонів / А. Хабарова // Жінка. – 1998. – Квітень. – С.3–4.
4. Матеріали II Президиума и II Пленума СОКК и КП. – М.: [Б.В.]. – С.46–47.
5. Указ Президента України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28 жовтня 1992 року №548/92 // Інформаційний вісник ТЧХ України. – 1993. – №3. – С.2.
6. Сомаруга К. Визнання Товариства Червоного Хреста України / К. Самаруга // Статут Товариства Червоного Хреста України. – К.: «Чорнобильінтерінформ», 2001. – С.32.
7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-4956. – Оп.1. – Спр.1583.
8. Поточний архів Вінницької обласної організації Товариства Червоного Хреста України. – Довідка про діяльність ТЧХ України в 1993 році. – 40 с.
9. ДАВО. – Ф. Р-4956. – Оп.1. – Спр.1723.
10. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р-3853. – Оп.1. – Спр.816.

11. ДАВО. – Ф. Р–4956. – Оп.1. – Спр.1736.
 12. Час випробовувать // Інформаційний вісник ТЧХ України. – 1993. – №3. – С.4–6.
 13. Поточний архів Вінницької обласної організації Товариства Червоного Хреста України. – Постанова XVIII з'їзду Товариства Червоного Хреста України від 5 квітня 2001 року «Про роботу Товариства Червоного Хреста України за період квітень 1996 року – квітень 2001 року». – 6 с.
 14. Там само. – Оглядово-методичний лист щодо досвіду роботи організації Товариства Червоного Хреста України. – №6/02. від 3 серпня. 2000 р. – 20 с.
 15. Гуманітарна допомога // Інформаційний вісник №3 ТЧХ України. – 1993. – №3. – С.6–7.
 16. ДАЖО. – Ф. Р–3853. – Оп.1. – Спр.797.
 17. Усіченко І. Нові обрії милосердя / І. Усіченко // Третій тост. – 1998. – №9. – травень.

References

1. Usichenko I. I dobrota, i myloserdia / I. Usichenko, Iu. Vilenskyi, O. Zahranynchyi. – K.: Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy, 2001. – 63 s.
 2. Usyuchenko Y. Y. S oryentyrom na cheloveka / Y. Y. Usyuchenko // Sovetskyi Krasnyi Krest. – 1990. – №2. – S.3–5.
 3. Khabarova A. Myloserdia bez mezh ta kordoniv / A. Khabarova // Zhinka. – 1998. – Kvitin. – S.3–4.
 4. Materiyaly II Prezydyuma y II Plenuma SOKK y KP. – M.: [B.V.]. – S.46–47.
 5. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy» vid 28 zhovtnia 1992 roku №548/92 // Informatsiinyi visnyk TChKh Ukrainy – 1993. – №3. – S.2.
 6. Somaruha K. Vyznannia Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy / K. Samuraha // Statut Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. – K.: «Chornobylinterinform», 2001. – S.32.
 7. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAVO). – F. R–4956. – Op.1. – Spr.1583.
 8. Potochnyi arkhiv Vinnytskoi oblasnoi orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. – Dovidka pro diialnist TChKh Ukrainy v 1993 rotsi. – 40 s.
 9. DAVO. – F. R–4956. – Op.1. – Spr.1723.
 10. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali – DAZhO). – F. R–3853. – Op.1. – Spr.816.
 11. DAVO. – F. R–4956. – Op.1. – Spr.1736.
 12. Chas vyprovovuvan // Informatsiinyi visnyk TChKh Ukrainy. – 1993. – №3. – S.4–6.
 13. Potochnyi arkhiv Vinnytskoi oblasnoi orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. – Postanova XVIII z'izdu Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku «Pro robotu Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy za period kviten 1996 roku – kviten 2001 roku». – 6 s.
 14. Tam samo. – Ohliadovo-metodychnyi lyst shchodo dosvidu roboty orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. – №6/02. vid 3 serpnia. 2000 r. – 20 s.
 15. Humanitarna dopomoha // Informatsiinyi visnyk №3 TChKh Ukrainy. – 1993. – №3. – S.6–7.
 16. DAZhO. – F. R–3853. – Op.1. – Spr.797.
 17. Usichenko I. Novi obrii myloserdia / I. Usichenko // Tretii tost. – 1998. – №9. – traven.

Levchuk K. I., Doctor of History, Professor, Head of Department of the History of Ukraine and philosophy, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine, Vinnytsia), ki_levchuk@i.ua
Charity activities of the Red Cross Society of Ukraine (1991–2000 years)

Forms and methods of the Red Cross Society of Ukraine in terms of social and economic relations transformation with the building of the Ukrainian independent state, based on the study and synthesis of archival sources, published documents, research literature and press materials were found.

Keywords: Red Cross Society, charity activities, social protection, humanitarian aid.

Левчук К. И., доктор исторических наук, профессор, заведующей кафедрой истории Украины и философии, Винницкий национальный аграрный университет (Украина, Винница), ki_levchuk@i.ua

Благотворительная деятельность Общества Красного Креста Украины (1991–2000 годы)

На основе изучения и обобщения архивных источников, опубликованных документов, научно-исследовательской литературы, материалов прессы

исследовано формы и методы деятельности Общества Красного Креста Украины в условиях трансформации общественно-экономических отношений, связанных с развитием независимого украинского государства.

Ключевые слова: Общество Красного Креста, благотворительная деятельность, социальная защита, гуманитарная помощь.

* * *

УДК 94(477)*94(437.1/2)

Корсак Р. В.,
 доктор історичних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури і сервісу, факультет «Туризму», Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), korsakr@inbox.ru

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ЧЕСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (2000–2012 РР.)

Розглядається співпраця України і Чехії у євроінтеграційному напрямі. Автор розкриває головні тенденції цієї сфери двостороннього співробітництва. Дослідження теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. У науковому доробку віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-системному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Ключові слова: Чеська Республіка, Україна, євроінтеграція, співпраця, Європейський Союз.

Особливий вклад у євроінтеграційні процеси та вплив на трансформацію суспільно-політичних і соціально-економічних відносин України внесли країни «Вишеградської четвірки». Зокрема, Чехія завжди виступала генераторами здійснення «Східного партнерства» та підтримувала внутрішню і зовнішню політику, демократичні реформи, що проводилися в Україні. Для України була важливою підтримка Чехією таких питань, як формування посиленої угоди «Україна – ЄС», створення зони вільної торгівлі [2, с. 9–10].

Українські дипломати приділяли багато уваги активізації взаємодії України і Чехії на її шляху інтеграції до Євросоюзу. У цьому напрямі Посольством України у Чеській Республіці було проведено цілу низку зустрічей та консультацій у МЗС, інших міністерствах і відомствах ЧР, відповідних комісіях обох палат Парламенту Чеської Республіки. Важливою подією стало проведення у квітні 2002 р. у Празі двосторонніх українсько-чеських консультацій на рівні керівників управлінь з інтеграції до ЄС, міністерств закордонних справ двох країн. У ході консультацій чеська сторона була докладно поінформована про стан та перспективи відносин між Україною та ЄС, про затверджену Президентом України Програму інтеграції України до ЄС. Також було обговорено можливі форми підтримки Чеською Республікою прагнення України отримати асоційований статус у Євросоюзі. Було досягнуто домовленості про необхідність продовження консультацій між двома країнами у євроінтеграційній сфері на рівні держсекретарів МЗС України та Чехії з питань євроінтеграції. Така зустріч між Держсекретарем МЗС України О. Чалим та Держсекретарем МЗС ЧР П. Телічкою відбулась на початку липня 2002 р. у м. Кошице (Словаччина) [2, с. 10–12].

Протягом 2003 р. дипломатичні співробітники Посольства України у Чеській Республіці провели ряд зустрічей у парламентських і урядових структурах ЧР з метою роз'яснення Звернення Європейської Комісії «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими

східними і південними сусідами». Після згаданого саміту «Україна – ЄС», акцент робився на необхідності перевести співробітництво між нашою країною та Євросоюзом на рівень асоціації, запровадження зони вільної торгівлі [3, с. 8–9].

У документі «Елементи стратегії ЄС щодо України: позиція Чеської Республіки» зазначалося, що «Брюссель повинен спробувати визначити процедурні та формальні рамки, а також графіки, які будуть враховувати євроінтеграційні амбіції України». Згодом, Заступник міністра закордонних справ Чеської Республіки П. Колар позитивно оцінив результати зустрічі високого рівня «Ширша Європа – сусідство: співробітництво у регіоні Центрально–Східної Європи через спільні з ЄС кордони» (м. Київ, 10 листопада 2003 р.), на якій він підкреслив їх значення для поглиблення українсько–чеського діалогу з питань європейської інтеграції. Згадана зустріч давала можливість зробити висновок, що чеська сторона проявляла помітну обережність у питанні здійснення активних кроків на підтримку конкретних пропозицій України щодо подальших відносин з ЄС, її небажання на даному етапі виходити за межі загальних позицій Євросоюзу, перебирати на себе будь–яку ініціативу на цьому напрямі [3, с. 8–9].

Водночас, Посольство України у Чеській Республіці забезпечило підтримку чеською стороною участі України у масштабних євросоюзівських спільних проєктах регіонального та загальноєвропейського значення. Зокрема, було розширено участь України у реалізації транс'європейського проєкту із створення сучасної транспортної мережі Транссіб – Західна Європа і будівництва логістичного терміналу у чеському м. Богумін. У напрямі зміцнення позицій України у майбутній системі політичної та економічної кооперації на європейському континенті, Посольством України вживалися кроки задля підтримки Чехією пропозицій нашої держави щодо створення Євразійського нафтотранспортного коридору, зокрема щодо залучення чеських фірм до участі в експлуатації нафтопроводу «Одеса – Броди». З цієї метою у червні 2002 р. у Празі Посольством за участю НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Укртрансфат» було проведено «круглий стіл» та презентацію згаданого проєкту. Проведені консультації засвідчили інтерес чеських підприємств до участі у проєкті, конкретні механізми якого стали предметом подальших переговорів [2, с. 12–13].

Очікувалось, що після вступу Чехії до ЄС більшої визначеності та конкретики набере українсько–чеське політичне і економічне співробітництво на євроінтеграційному напрямі. Чеська сторона прагнула відігравати активну роль у виробленні та втіленні у життя «східної політики» Євросоюзу. При цьому її позиція щодо євроінтеграційних перспектив України відповідала українському баченню подальшого розвитку відносин з ЄС: можливість у середньотерміновій перспективі набути Україні асоційованого статусу, а у довготерміновій перспективі стати повноправним членом ЄС. Водночас, незмінною залишалася чеська позиція щодо необхідності досягнення Україною відповідності критеріям, необхідним для просування до європейських структур [5, с. 263–265].

Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні К. Штіндл визначив чотири фактори, які у зв'язку з наміром України інтегруватись

до Європейського Союзу, лежали в основах чеського відношення до України: 1. Серед східноєвропейських сусідів Євросоюзу після його розширення Україна займає виняткове місце, оскільки повністю відповідає географічним вимогам Договору про Європейський Союз; 2. Законодавча й виконавча влада України на всіх рівнях виявила політичну волю інтегрувати Україну до європейських і євроатлантичних структур (ЄС і НАТО); 3. Чеська Республіка та її суспільство мають позитивний досвід щодо українського народу з часів Австро–Угорської монархії і Чехословацької Республіки, коли частина українців була співгромадянами чехів, мораван і словаків, а після Другої світової війни Чехословаччина разом із Україною була складовою частиною радянського блоку і спільно з нею поділяла життя у комуністичній тоталітарній системі; 4. Чеська Республіка не межує і після розширення ЄС не буде межувати з Україною. З цього випливають відмінності між чеською позицією і позиціями членів «Вишеградської» групи щодо їх відносин з Україною. Тому прикордонна співпраця з Україною не була складовою частиною чеської політики, яка була важливим елементом політики ЄС, зокрема такої її програми як «Широка Європа – сусідство» [4].

Інтенсивний розвиток зовнішньополітичних стосунків України з центральноєвропейськими державами – новими членами ЄС, її найближчим міжнародним оточенням та безпосередніми західними сусідами на нових східних кордонах Європейської спільноти набував все більшого значення [6, с. 276–278; 7, с. 233–234; 8, с. 198–199]. Двостороння співпраця відбувалася також у рамках проєкту «Східне партнерство», який був спрямований на поліпшення відносин ряду країн колишнього СРСР з ЄС. У грудні 2008 р. Європейська Рада поклала початок цьому проєкту [9, с. 196–197].

Протягом 2009 р. для України залишалось актуальним питання названого проєкту. Проєкт «Східне партнерство» охопив 6 країн–сусідів Євросоюзу: Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову, Україну і Білорусь. Президент В. Ющенко з цього приводу зазначив, що «Східне партнерство» свідчить про те, що Євросоюз відчуває необхідність певної окремої співпраці з Україною як європейською державою. Проєкт став однією з вершин чеського головування в ЄС. Чеська Республіка намагалась, щоб цей проєкт став реальністю. На жаль, окремим західним країнам залишалися незрозумілими певні формулювання названого документа. Австрія та Німеччина залишалися прихильниками варіанта, в якому йшлося лише про «визову лібералізацію» [10, с. 296–299].

5 березня 2012 р. відбувся робочий візит Міністра закордонних справ України К. Грищенка до ЧР для участі в зустрічі глав зовнішньополітичних відомств країн «В–4», Балтії та «Східного партнерства». У центрі уваги заходу було обговорення підготовки «Дорожньої карти» «Східного партнерства», що визначає пріоритетні цілі у контексті двосторонніх відносин між ЄС і країнами–партнерами та багатостороннього виміру «Ініціативи» до 2013 р. Міністри також обмінялися думками щодо шляхів поглиблення взаємодії членів «Вишеградської четвірки» та країн Балтії з країнами–партнерами, включаючи Україну. У цьому контексті учасники зустрічі привітали рішення країн «Вишеградської четвірки» започаткувати окрему програму з підтримки проєктів у рамках «Східного партнерства» [1].

Отже, на початку XXI ст. пріоритетним для України залишалося забезпечення підтримки Чехією європейського та євроатлантичного курсу України, уникнення небажаних для нашої держави наслідків у зв'язку з майбутнім вступом Чеської Республіки до ЄС. Тому робота на євроінтеграційному напрямі була спрямована на вирішення ряду таких завдань:

1. Доведення до відома чеської сторони бачення Україною зовнішньополітичних та внутрішньополітичних умов її поступового входження до європейського політичного та економічного простору;

2. Забезпечення підтримки з боку керівництва ЧР конкретних євроінтеграційних кроків України;

3. Сприяння ЧР позиції можливості встановлення між Україною та ЄС відносин асоціації;

4. Удосконалення двостороннього співробітництва у політичній та торговельно-економічній сфері у контексті наступного вступу ЧР до ЄС;

5. Моніторинг розвитку відносин між ЧР і ЄС, роботи чеської сторони у Конвенті та Міжурядовій конференції з питань підготовки Конституційної угоди ЄС у зв'язку з його розширенням;

6. Вивчення євроінтеграційного досвіду Чеської Республіки та внесення пропозицій щодо його можливого використання.

Головні довготермінові інтереси України у відносинах з Чеською Республікою на початку XXI ст. зводилися до: забезпечення підтримки з боку Чеської Республіки практичної реалізації ідеї укладення між Україною та Європейським Союзом Угоди про асоціацію; налагодження постійного міждержавного діалогу на усіх рівнях; забезпечення сприяння Чеської Республіки у залученні України до Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) та Спільної безпекової та оборонної політики (СБОП) ЄС; використання довірливих чесько-американських відносин для сприяння реалізації євроінтеграційних прагнень України; інформаційне супроводження у Чеській Республіці процесу поступового досягнення Україною Копенгагенських критеріїв.

Список використаних джерел

1. Костянтин Грищенко взяв участь у зустрічі глав зовнішньополітичних відомств країн Вишеградської четвірки, Балтії, Данії та «Східного партнерства» // Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245019071.

2. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2002 р. // Справа №19/42 від 24.12.2002 р. – 37 с.

3. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2003 р. // Справа №21/51 від 25.12.2003 р. – 38 с.

4. Галицькі контракти. – 2004. – 8 липня.

5. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2004 // Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2005. – 334 s.

6. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2005 // Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2006. – 433 s.

7. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2006 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2007. – 474 s.

8. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2007 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2008. – 482 s.

9. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2008 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2009. – 440 s.

10. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2009 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2010. – 610 s.

References

1. Kostjantyn Gryshchenko vyzjav uchast' u zustrichih glav zovnishn'opolitychnyh vidomstv krajin Vyshegradsk'koi' chetvirky,

Baltii', Daniy' ta «Shidnogo partnerstva» // Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrai'ny [Elektronnyy resurs]: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245019071.

2. Materialy do zvituu pro robotu Posol'stva Ukrainy u Ches'kiy Respublitsi v chastyni torhovel'no-ekonomichnogo spivrobitnytstva u 2002 r. // Sправа №19/42 vid 24.12.2002 r. – 37 s.

3. Materialy do zvituu pro robotu Posol'stva Ukrainy u Ches'kiy Respublitsi v chastyni torhovel'no-ekonomichnogo spivrobitnytstva u 2003 r. // Sправа №21/51 vid 25.12.2003 r. – 38 s.

4. Halyts'ki kontrakty. – 2004. – 8 lypnya.

5. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2004 // Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2005. – 334 s.

6. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2005 // Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2006. – 433 s.

7. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2006 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2007. – 474 s.

8. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2007 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2008. – 482 s.

9. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2008 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2009. – 440 s.

10. Zpráva o zahraniční politice ČR za rok 2009 // MZV ČR. Bilaterální vztahy České republiky, 2010. – 610 s.

Korsak R. V., doctor of historical sciences, professor, *Uzhgorod National University, faculty of «Tourism», department of tourism infrastructure and services (Ukraine, Uzhgorod)*, korsakr@inbox.ru

Ukraine cooperation European integration from the Czech Republic (2000–2012)

The article deals with cooperation between Ukraine and the Czech Republic in science, technology and education industry. The author reveals the positive and negative trends in this sphere of bilateral cooperation. A study was made possible through the use of scientific methods of knowledge: analysis, synthesis, system, synthesis, specific, historical and dialectical method. In the preferred scientific heritage historical methods of research: historical and genetic, historical and comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more.

Keywords: Czech Republic, Ukraine, Education, National Academy of Sciences of Ukraine, Academy of Sciences of the Czech Republic nakovo and technical cooperation.

Korsak P. V., доктор исторических наук, доцент кафедры туристической инфраструктуры и сервиса, факультет «Туризма», Ужгородский национальный университет (Украина, Ужгород), korsakr@inbox.ru

Евроинтеграционное сотрудничество Украины с Чешской Республикой (2000–2012 гг.)

Рассматривается сотрудничество Украины и Чехии в евроинтеграционном направлении. Автор раскрывает главные тенденции этой сферы двустороннего сотрудничества. Исследование темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического метода. В научном наследии отдано предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическим, историко-сравнительным, историко-систематическим, историко-диахронным, эмпирическим анализа и тому подобно.

Ключевые слова: Чехия, Украина, евроинтеграция, сотрудничество, Европейский Союз.

* * *

UDC 94(477.46)

Spirkina O. O.,
Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of
the Department of Humanities and Foreign Languages of
Cherkasy Institute of Fire Safety Named after Chernobyl
Heroes of NUCP of Ukraine (Ukraine, Cherkasy),
Ksenyasp@yandex.ua

CULTURAL–ARTISTIC LIFE OF CHERKASY REGION IN 1991–2001 YEARS IN THE CONTEXT OF NATIONAL REVIVAL: SOURCE STUDY ANALYSIS OF PROBLEM

The main categories of sources which are used for investigating cultural–artistic life of Cherkasy region of the first decade of the state independence of Ukraine in the context of the national revival are cleared up. The characteristic of such sources as unpublished archival materials, legislative sources, visual sources, sources of private origin, informative sources, video–sources and Internet–sources is paid

special attention to. It is proved that the diversity of the base of sources facilitates the overcoming of one-sidedness and preconception in the scientific research. The materials of the article may be useful for further study of the history of Ukraine, the history of Ukrainian culture and the history of separate regions of our country of the period of the state independence of Ukraine.

Keywords: *source study, base of sources, cultural-artistic life, national revival, archival materials, informative sources, Internet-sources.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

The current stage of the development of scientific thought determines the necessity of thorough investigations and various trends of homeland history in particular the issues connecting with cultural-artistic life of a separate region of Ukraine in the period of the state independence in the context of national revival. For studying this issue the analysis of sources, which facilitate to make a substantial evaluation, have an influence upon the objectivity of clearing up the problem and create a considerable informative field for scientific investigations on these subjects, is very important.

But, till this time the source study analysis of problem of the cultural-artistic life of Cherkashchyna of 1991–2001 years in the context of the national revival has been overlooked by scientists. So, this investigation is actual and useful for studying such aspect of homeland history of a separate region of Ukraine of these chronological frames. The leading approach of this article is an interdisciplinary one.

The conceptual apparatus of this scientific work is characterized by the usage of terms and categories both traditionally historical and borrowed from other contiguous sciences (historical psychology, culture study and others). The author sets the problem to do source study analysis of the problem of cultural-artistic life of a separate region of Ukraine of the first decade of the state independence of our country in the context of national revival. The purpose of the article is to clear up the main categories used for investigating the problem mentioned above, to give their characteristic and prove that only the diversity of the base of sources can facilitate the overcoming of one-sidedness and preconception in scientific investigations.

For clearing up the problems connecting with the cultural-artistic life of Cherkashchyna in 1991–2001 years in the context of national revival and the analysis of many-sided aspects of the condition of the culture of the region in the light of the creative activity of the cultural intelligentsia it is reasonable to use such categories of sources as: 1) unpublished archival materials; 2) legislative sources (laws, decrees, enactments, decisions etc.); 3) visual sources (catalogues of artists, albums etc.); 4) sources of private origin (interviews, memoirs, epistolary heritage); 5) informative sources (necrologues, press releases etc.); 6) video-sources (documentary-publicistic films) and Internet-sources (Web sites of cultural establishments and organizations, newspapers etc., personal Web sites of artists, writers, singers, musicians and so on).

The 1st group of sources includes the materials from 27 funds of four archives (Central State Archives-Museum of Literature and Arts of Ukraine, Central State Archives of Higher Authorities and Management of Ukraine, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, State Archives of Cherkasy Region) and the Archives Division of the Department of the Executive Office of Cherkasy Council.

Chronological boundaries of the scientific research create certain difficulties in searching and selecting the material from the funds of the archives of Ukraine. The main reasons of it

are as follows: creative intelligentsia's Unions, establishments of culture etc. haven't been giving them all their materials beginning from the 1990s years up to now; and the found sources were scattered over different funds.

The funds of Central State Archives-Museum of Literature and Arts of Ukraine contain precious information about separate stages of the course of life and career of M. T. Nehoda (F.464 «Tychyna Pavlo Hryhorovych (1891–1967)», F.743 «Nehoda Mykola Todosiiovych (1928–2008)» and so on; D. G. Narbut (F.581 «Union of Artists of Ukraine», F.653 «Vasyl'ko (Mylyayev) Vasyl Stepanovych») and D. H. Bilous (F.1088 «Bilous Dmytro Hryhorovych (1920–2004)») and others.

Taking into consideration the fact that the topic of the scientific work has regional features, the funds of Central State Archives of Higher Authorities and Management of Ukraine didn't contain sufficient materials about the cultural-artistic life of Cherkasy region. But the greatest informative value had the following funds: F. R-2 «Cabinet of Ministers of Ukraine», F.5116 «Ministry of Culture of Ukraine», F.5233 «Administration of the President of Ukraine» from which the letters written by Cherkasy creative intelligentsia to the Cabinet of Ministers of Ukraine and the President of Ukraine about problems they had in the 1990s years were used.

Chronological boundaries of this scientific work couldn't give a possibility to use the funds of Central State Archives of Public Organizations of Ukraine fully. The author used only the fund F.1 «Central Committee of Communist party of Ukraine. 1917–1991 years».

But, local archives contained the largest amount of information. On the whole, the author used the following personal funds of historians, regional ethnographers and writers of the region: F. R-5791 «Honcharenko Volodymyr Andriiovych (1938)», F. R-5945 «Bushyn Mykola Ivanovych (1938)», F. R-5955 «Likhtsov Mykhailo Stepanovych (1929)», F. R-5905 «Vakka Borys Oleksandrovych (1940)».

It's necessary to underline that great attention was drawn to by the fund P-6025 «Nehoda Mykola Todosiiovych (1928–2008)». M. T. Nehoda's private notes gave an opportunity to sense the epoch of 1990s years and found out certain facts of Cherkasy artists' biographies which were not published and also his personal evaluation of cultural events taken place in the region and so on.

Besides, State Archives of Cherkasy Region has very useful funds of organizations, societies and newspapers: F. R-4468 «Cherkasy regional organization of protection the monuments of history and culture of Cherkasy of Cherkasy region», F. R-4320 «Cherkasy regional organization of Ukrainian society of protection of nature of Cherkasy of Cherkasy region», F. R-4636 «Cherkasy regional organization of National Union of Journalists of Ukraine» and others. It's worth pointing out that the funds of the Archives Division of the Department of the Executive Office of Cherkasy Town Council P-159 «Executive Committee of Cherkasy Town Rada of people's deputies of Cherkasy of Cherkasy region» and P-623 «Department of Culture of Executive Committee of Cherkasy Town Council of people's deputies of Cherkasy of Cherkasy region» contain useful information about the cultural-artistic life of the regional centre. So, although the archives of Ukraine contained a number of important materials on the issue under investigation but they couldn't satisfy the author fully that's why other source materials should be used.

The second group of sources – legislative sources (laws of Ukraine, Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine,

and Decrees of the President of Ukraine etc.) – is very important. Such kind of sources contains the material based on facts about cultural events which took place on the territory of Cherkashchyna in 1991–2001 years. So, the research was based, for instance, upon the Law of the USSR «On the languages in Ukrainian SSR» by №8313–XI from October, 28, 1989 [1], a number of Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine: «On the creating the State Historical and Cultural Reserve «The Homeland of Taras Shevchenko» by №156 from March, 25, 1992 [2] and others.

To the third group of source visual sources (catalogues, albums of reproductions of the artists of Cherkasy region) are referred. This particular kind of source materials acquires great significance for investigating the artistic life of Cherkasy region of 1991–2001 years. First of all, the themes of the artists' paintings showed up the main problems which were raised in that period: Cossacks, prominent Ukrainians etc.

First and foremost, not big but of good quality collective catalogue in the region, which the reproductions of Cherkasy artists formed, was «Love you, my native town» [3], published in 2000. After it such collective catalogues as «Personality by the eyes of an artist» (2001) [4], three catalogues «Cherkasy artists to the wreath of respect of Great Kobzar» (2008, 2009, 2010) [5] and others were published.

Both collective catalogues and artistic albums were published only in 2000s years. Thus, in 2003 a brightly illustrated album «Cherkashchyna: history, modernity, people» [6], devoted to the 50th anniversary of the formation of Cherkasy region and the 190th anniversary of the birthday of T. H. Shevchenko, was published. And in 2008 there appeared an album «Painters of Shevchenko's land» [7], devoted to the 30th anniversary of the formation of Cherkasy Regional Organization of the National Union of Painters of Ukraine. Also, the album had the information about all Cherkasy artists, who lived and worked in the region. It's worth mentioning, that the publication of personal albums of Cherkasy painters was rather disproportionate: a number of artists haven't got them up to now which complicate the research of their creative work by scientists. For investigating the issue the author used personal albums of D. G. Narbut [8], I. I. Bondar [9], I. M. Haiduk [10] and so on.

The fourth group of sources forms sources of private origin, namely interviews, memoirs, epistolary heritage. The informal conversation is a valuable source of the data which is impossible to get in other way. Thus, interviews with V. Kykot' [11], O. Telizhenko [12], V. Zakharchenko [13] were successfully used for the research.

Very important for the investigation was the studying of memoirs of creative intelligentsia about their colleagues. In 2009 a book «Our Mykola Nehoda» [14] with memoirs of writers V. T. Polishchuk, V. I. Pakharenko and others was published. And it's necessary to admit that in 1996 M. T. Nehoda shared his memoirs with readers about his friend and colleague D. G. Narbut in the book «Danylo Narbut: essay about life and creative work of an artist» [15]. As an example of epistolary heritage was the article «Letters of Vasyl Yevych to Valentyna Kuz'menko» published in the magazine «Kholodny Yar» in 1996 [16].

For receiving the virtual material about the events of the cultural–artistic life of the region and creative intelligentsia the fifth type of sources is applied, namely informative sources: 1) necrologues [17]; 2) news reports about: a) awarding the writers [18]; b) art exhibitions [19]; c) publications of books

[20]; d) jubilee celebrations [21]; e) holidays and festivals [22]; f) opening of museums etc. [23].

The specific character of the theme of the investigation allowed using video–sources – documentary–publicistic films about creative intelligentsia i.e. «Yevhenia Krykun» [24], «Valentyna Kovalenko» [25] and others in the scientific work. Sometimes they were the only source of research.

The seventh group of sources – Internet–sources – is relatively new type of sources. Among the positive features of using this type of sources is its efficiency and quickness. Web sites of the Internet contain several types of information: official and unofficial ones. Official sites are of long duration: they are kept even after closing down organizations the activity of which they are showing. As to unofficial sites the attitude to them is more critical because information on them exists for a small period of time and to some extent is subjective. In spite of certain drawbacks the materials from Web sites are important sources of information. A great help in studying cultural–artistic life of Cherkasy region gave sites of cultural organizations, newspapers, magazines, personal sites of writers, painters, musicians and so on [26].

Thus, the analyzed complex of sources, its scientific interpretation and critical analysis give an opportunity to reveal the main tendencies as to the cultural–artistic life of Cherkashchyna of the first decade of the state independence of Ukraine in the context of national revival more objectively and in full form.

Consequently, many source materials differing by their origin and informational content were used in this scientific work. Their analysis gives grounds to claim that the base of sources of the research is sufficient and many–sided. The many–sided base of sources facilitates to overcome one–sidedness and preconception in the scientific investigation and the presence of similar documents in different types of sources allows, thanks to comparison of informative data, to confirm the sufficient level of the authenticity of the actual material. The application of a wide range of many–sided materials gave an opportunity to achieve a set goal and solve set research tasks.

On the basis of the appliance of the general scientific methods (analysis, synthesis, description, explanation) the goal was achieved and planned tasks were realized. It was found out that the base of sources for studying the cultural–artistic life of Cherkashchyna of the period of its independence is sufficient and many–sided.

The materials of the article may be useful for further study of the history of Ukraine, the history of Ukrainian culture and the history of separate regions of our country of the period of the state independence of Ukraine.

List of Used Materials

1. Закон Української Радянської Соціалістичної республіки «Про мови в Українській РСР» за №8313–XI від 28 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс] // Законодавство України [Сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312–11>.
2. Постанова КМУ Про створення державного історико–культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» за №156 від 25 березня 1992 р. [Електронний ресурс] // Законодавство України [Офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156–92–%D0%BF>.
3. Люблю тебе, рідне місто моє [Образотворчий матеріал]: каталог / [відділ культури Черкаського миськвиконкому; Черкаська філія Укрінбанку; Черкаська обласна організація НСХУ]. – [Львів]: [Б. в.], [2000]. – 22 с.
4. Особистість очима митця – 99: каталог творів лауреатів міського мистецького конкурсу / [відділ культури Черкаського

міськвиконкому; Черкаська обласна організація НСХУ]. – Черкаси, 2001. – 30 с.: іл.

5. Черкаські художники у вінок шани великому Кобзареві: каталог виставки / укл. О. М. Шарапа. – Черкаси: Брама–Україна, 2008. – 18 с.: іл.

6. Черкащина: історія, сучасність, люди: альбом / упоряд. та авт. тексту Н. М. Клименко. – Черкаси: Пресінформ, 2003. – 113 с.

7. Художники Шевченкового краю: альбом / упоряд. Ю. П. Іщенко, І. В. Фізер. – Черкаси: «Брама–Україна», 2008. – 176 с.

8. Данило Нарбут: альбом / За ред. М. Маричевського. – К.: «Артанія», 1999. – 48 с.

9. Іван Бондар: каталог / упоряд. В. Афонін. – Черкаси: [Б. в.], 1991.

10. Дашківський М. Живописець Іван Гайдук (з каталогом картин): до 70-річчя з дня народження і 50-річчя творчої діяльності / Під заг. ред. В. Гаїдука. – К.: «Добродій», 1993. – 63 с.: іл.

11. Бабіна О. Поезія життєвих доріг Валерія Кикотія / О. Бабіна // Вечірні Черкаси. – 2002. – 12 лютого. – С.6.

12. Клименко В. Олесья Теліженко: плани дизайнерки на моду, Київ і майбутнє / В. Клименко // Україна молода. – 2008. – 25 липня.

13. Кривопишина К. «Я почуваю себе дома скрізь, аби тільки в Україні» / К. Кривопишина // Черкаський край. – 2011. – 14 січня. – С.5.

14. Наш Микола Негода / Упоряд. та ред. В. Т. Полішук. – Черкаси: Видавець Ю. А. Чабаненко, 2009. – 214 с.

15. Негода М. Т. Данило Нарбут: нарис про життя і творчість художника / М. Т. Негода. – Черкаси: «Сіяч», 1996. – 44 с.

16. Листи Василя Євича до Валентини Кузьменко // Холодний Яр. – Черкаси: Вид-во «Відлуння–Плюс», 2003. – Вип.3. – С.195–206.

17. Радченко Н. Пішов з життя Василь П'ятун–Діброва / Н. Радченко // Смілянська газета. – 2008. – 8 жовтня. – №40. – С.5.

18. Бас В. Григорій Білоус – лауреат премії імені Сквороди / Віталій Бас // Черкаський край. – 1997. – 19 листопада. – С.2.

19. Белень А. Перша персональна виставка в 75 років / А. Белень // Черкаський край. – 2002. – 27 вересня. – С.12.

20. Нову книжку Ігоря Забудського, проілюстровану авторською графікою, визнали музичною // Нова Доба. – 2003. – 23 вересня. – С.16.

21. Захарченко В. Його сонячна любов: до 75-річчя художника Івана Кулика / В. Захарченко // Спільна справа. – 1998. – №1. – С.65–66.

22. Белень А. Святкує древній Чигирин / А. Белень // Черкаський край. – 1992. – 7 жовтня. – №163. – С.4.

23. Білецький Ф. Повернення Сергія Єфремова / Ф. Білецький // Черкаський край. – 2006. – 24 серпня. – С.16.

24. Євгенія Крикун // ВІККА [Сайт]. – Режим доступу: <http://vikka.ck.ua/ua/catalog.php?bl=2&pid=58&rid=99&view=333>.

25. Валентина Коваленко // ВІККА [Сайт]. – Режим доступу: <http://vikka.ck.ua/ua/catalog.php?bl=2&pid=58&rid=99&p=2&view=318>.

26. Музичні колективи // Наше коло. – Режим доступу: http://www.nashekolo.org.ua/nk/art_kolo/tvorchi_re/tvotchi_re_615.html.

References

1. Zakon Ukrayinskoyi Radyanskoyi Sotsialistichnoyi respubliki «Pro movy v Ukrayinskiy RSR» za №8313–XI vid 28 zhovtnya 1989 r. // Zakonodavstvo Ukrainy [Sayt]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312–11>.

2. Postanova KМУ Pro stvorennia derzhavnoho istoryko–kul'turnoho zapovidnyka «Bat'kivshchyna Tarasa Shevchenka» za №156 vid 25 bereznya 1992 r. // Zakonodavstvo Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156–92–%D0%BF>.

3. Lyublyu tebe, ridne misto moye: kataloh / [viddil kul'tury Cherkas'koho mis'kvykonkomu; Cherkas'ka filiya Ukrinbanku; Cherkas'ka oblasna orhanizatsiya NSKhU]. – [Lviv]: [B. v.], [2000]. – 22 s.

4. Osobystist' ochyma myttysya – 99: kataloh tvoriv laureativ miskoho mystets'koho konkursu / [viddil kul'tury Cherkas'koho miskvykonkomu; Cherkaska oblasna orhanizatsiya]. – Cherkasy, 2001. – 30 s.: il.

5. Cherkas'ki khudozhnyky u vinok shany velykomu Kobzarevi: kataloh vystavky / O. Sharapa. – Cherkasy: Brahma–Ukrayina, 2008. – 18 s.

6. Cherkashchyna: istoriya, suchasnist', lyudy: al'bom / uporyad. N. M. Klymenko. – Cherkasy: Presinform, 2003. – 113 s.

7. Khudozhnyky Shevchenkovoho kraju: albom / uporyad. I. V. Fizer. – Cherkasy: «Brama–Ukrayina», 2008. – 176 s.

8. Danylo Narbut / Za red. M. Marychevs'koho. – K.: «Artaniya», 1999.

9. Ivan Bondar: kataloh / uporyad. V. Afonin. – Cherkasy: [B. v.], 1991.

10. Dashkiv's'kyu M. Zhyvopysets' Ivan Hayduk (z katalohom kartyn): do 70–richchya z dnya narodzhennya i 50–richchya tvorchoyi diyal'nosti / Pid zah. red. V. Hayduka. – K.: «Dobrodiy», 1993. – 63 s.

11. Babina O. Poeziya zhyt'tyevykh dorih Valeriya Kykoty / O. Babina // Vechirni Cherkasy. – 2002. – 12 lyutoho. – S.6.

12. Klymenko V. Olesya Telizhenko: plany dizaynerky na modu, Kyuyiv i maybutnye / V. Klymenko // Ukrayina moloda. – 2008. – 25 lypnya.

13. Kryvopyshyna K. «Ya pochuvayu sebe doma skriz', aby til'ky v Ukraini» / K. Kryvopyshyna // Cherkas'kyu kray. – 2011. – 14 sichnya. – S.5.

14. Nash Mykola Nehoda / Uporyad. ta red. V. T. Polishchuk. – Cherkasy: Vydavets' Yu. A. Chabanenko, 2009. – 214 s.

15. Nehoda M. T. Danylo Narbut: narys pro zhyttya i tvorchist' khudozhnyka / M. T. Nehoda. – Cherkasy: «Siyach», 1996. – 44 s.

16. Lysty Vasylya Yevycha do Valentyny Kuz'menko // Kholodnyy Yar. – Cherkasy: Vyd-vo «Vidlunnya–Plyus», 2003. – Vyp.3. – S.195–206.

17. Radchenko N. Pishov z zhyttya Vasyly P'yatun–Dibrova / N. Radchenko // Smilyans'ka hazeta. – 2008. – 8 zhovtnya. – №40. – S.5.

18. Bas V. Hryhoriy Bilous – laureat premiyi imeni Skovorody / V. Bas // Cherkas'kyu kray. – 1997. – 19 lystopada. – S.2.

19. Belen A. Persha personal'na vystavka v 75 rokiv / A. Belen // Cherkas'kyu kray. – 2002. – 27 veresnya. – S.12.

20. Novu knyzhku Ihorya Zabuds'koho, proilyustrovanu avtors'koyu hrafikoyu, vyznaly muzychnoyu // Nova Doba. – 2003. – 23 veresnya. – S.16.

21. Zakharchenko V. Yoho sonyachna lyubov: do 75–richchya khudozhnyka Ivana Kulyka / V. Zakharchenko // Spil'na sprava. – 1998. – №1. – S.65–66.

22. Belen' A. Svyatkuye drevniy Chyhyryn // Cherkas'kyu kray. – 1992.

23. Bilets'kyu F. Povernennya Serhiya Yefremova / F. Bilets'kyu // Cherkas'kyu kray. – 2006. – 24 serpnya. – S.16.

24. Yevheniya Krykun // Vikka. – Rezhym dostupu: <http://vikka.ck.ua/ua/catalog.php?bl=2&pid=58&rid=99&view=333>.

25. Valentyna Kovalenko // VIKKA. – Rezhym dostupu: <http://vikka.ck.ua/ua/catalog.php?bl=2&pid=58&rid=99&p=2&view=318>.

26. Muzychni kolektyvy // Nashe kolo. – Rezhym dostupu: http://www.nashekolo.org.ua/nk/art_kolo/tvorchi_re/tvotchi_re_615.html.

Спіркіна О. О., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних наук та іноземних мов, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (Україна, Черкаси), ksenyasp@yandex.ua

Культурно–мистецьке життя Черкаської області у 1991–2001 роках у контексті національного відродження: джерелознавчий аналіз проблеми

З'ясовано основні категорії джерел, які використовуються для дослідження культурно–мистецького життя Черкаської області першого десятиріччя державної незалежності України у контексті національного відродження. Акцентовано увагу на характеристичні такі джерела, як неопубліковані архівні матеріали, законодавчі джерела, зображувальні джерела, джерела особистого походження, інформативні джерела, відео–джерела й інтернет–джерела. Доведено, що різноплановість джерельної бази сприяє подоланню однобічності і упередженості в науковому дослідженні. Матеріали статті можуть бути корисними для подальшого вивчення історії України, історії української культури та історії окремих регіонів нашої країни у період державної незалежності України.

Ключові слова: джерельна база, культурно–мистецьке життя, національне відродження, архівні матеріали, інформативні джерела, інтернет–джерела.

Спіркіна О. А., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук и иностранных языков, Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля НУЦЗУ (Украина, Черкассы), ksenyasp@yandex.ua

Культурно–художественная жизнь Черкасской области в 1991–2001 годах в контексте национального возрождения: источниковедческий анализ проблемы

Выявлены основные категории источников, которые используются для исследования культурно–художественной жизни Черкасской области первого десятилетия государственной независимости Украины в контексте национального возрождения. Акцентировано внимание на характеристику таких источников, как неопубликованные архивные материалы,

законодательные источники, изобразительные источники, источники личного происхождения, информативные источники, видеоисточники и интернет-источники. Доказано, что разноплановость базы источников способствует преодолению односторонности и предвзятости в научном исследовании. Материалы статьи могут быть полезными для дальнейшего изучения истории Украины, истории украинской культуры и истории отдельных регионов нашей страны в период государственной независимости Украины.

Ключевые слова: база источников, культурно-художественная жизнь, национальное возрождение, архивные материалы, информативные источники, интернет-источники.

* * *

УДК 94(77+379.8)

Срібна М. А.,
кандидат історичних наук, провідний науковий
співробітник відділу «Історія незалежної України»,
Національний музей історії України
(Україна, Київ), homulya@ukr.net

РОЛЬ І МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

На основі фондової колекції Національного музею історії України проаналізовано діяльність найвідоміших українських кінофестивалів, їхня роль в національній та світовій культурі. (За матеріалами міжнародного кінофестивалю «Молодість», Київського міжнародного кінофестивалю та Одеського міжнародного кінофестивалю з фондової колекції Національного музею історії України). Розкрито головні завдання кінофестивалів та висвітлено сильні та слабкі сторони сучасного вітчизняного кіно. Показано фінансово-економічні проблеми кіномистців та недостатність фінансування кіно з боку держави.

Ключові слова: міжнародний кінофестиваль «Молодість», Київський міжнародний кінофестиваль, Одеський міжнародний кінофестиваль, національне кіно, Національний музей історії України, режисер.

Культурі належить важлива роль у державотворчих процесах, формуванні єдиного духовного простору, утвердженні національної самосвідомості і патріотизму. Національна культура як спосіб життя суспільства в усій його повноті – є важливим чинником національного відродження, саме тим надчасовим явищем, на якому ґрунтуються як духовна спадщина, так і творіння майбутніх поколінь. Важливою складовою української культури є кінематографія, кращі досягнення та здобутки якої широко відомі у світі. Для успішного функціонування і розвитку кінематографія, більше, ніж будь-яка інша сфера суспільного життя, потребує постійної підтримки і опікування з боку держави та органів влади різних рівнів, створення відповідної інфраструктури галузі, капіталовкладень і поточного фінансування, забезпечення матеріально-технічними засобами тощо.

Поява наукових розвідок, статей на сторінках таких часописів, як «Кіно-Коло», «Кіно-Театр», вихід монографій, присвячених окремим проблемам вітчизняного кіно, стали підґрунтям для поглибленого узагальнення пошуків кінознавчої науки і викликали до життя видання «Нарисів з історії кіномистецтва України» під егідою Інституту проблем сучасного мистецтва, Академії мистецтв України.

«Нариси з історії кіномистецтва України» стала якісно новим кроком у розвитку вітчизняної кінознавчої думки. В роботі взяло участь широке коло науковців, що належать до різних шкіл і напрямків у кінознавстві. Авторам вдалось зосередитись на вузлових моментах, простежити найважливіші закономірності кінопроцесу. Окремі розділи присвячено як локальним явищам, так і цілим історичним етапам, причому автори будують свої дослідження на міцному теоретичному підґрунті [11].

У виданні є розділ, який присвячений історії анімаційного кіно, що належить О. Шупик [16]. Обравши історико-теоретичний аспект подачі матеріалу, автор виділяє основні періоди становлення і розвитку вітчизняної анімації. Звертаючи увагу на освоєння нових жанрово-стилістичних рішень, О. Шупик підкреслює динамічність розвитку цього виду кінематографа.

Кіно незалежної України стає об'єктом дослідження І. Зубавіної [3]. Автор виділяє найбільш помітні і виразні тенденції, що проявляються у кінопродукції, створеній на вітчизняних студіях. І. Зубавіна аналізує, як змінюється естетика національного кіно, та як складно відбуваються ці зміни [4].

Кризові явища в економіці та непрості процеси реформування всього суспільно-політичного життя мали негативні наслідки для вітчизняної культури і позначилися, насамперед, на її матеріально-технічній базі. Тому сьогодні кіно в Україні перебуває у стані, що не повною мірою задовольняє потреби культурного і духовного відродження українського народу [14].

У непростих сучасних умовах продовжують, однак, функціонувати та досить активно розвиватися різноманітні кінофестивалі. Ці заходи дають об'єктивне уявлення про стан вітчизняного кінематографа, представляють нові тенденції в українському кіно та долучають до них широкі кола глядачів [7].

Крім того, фестивалі, зазвичай, широко висвітлюються у засобах масової інформації, тобто автоматично зростає увага преси до вітчизняного кіно, що, безумовно, є доволі позитивним фактом. Значна частина кінофестивалів, що відбуваються на наших теренах, має статус міжнародних. Тобто найновіші досягнення українського кіно демонструються на тлі широкої панорами світового кіномистецтва, що дає можливість розглянути вітчизняний фільм у світовому контексті. Все це у черговий раз підкреслює значення кінофестивалів та необхідність їх розгляду [15].

Найбільшу увагу преси традиційно викликають великі міжнародні кінофестивалі. Одним з найбільших заходів України та Східної Європи є міжнародний кінофестиваль «Молодість».

Кінофестиваль був започаткований 1970 р. у вигляді дводенного перегляду студентських короткометражних фільмів Київського державного інституту театрального мистецтва. Відтоді локальна ініціатива набула міжнародного формату [12].

З 1980-х рр. українці знайомилися з роботами режисерів-дебютантів з Болгарії, Грузії, Вірменії та Росії, а часи перебудови стали епохою кінематографістів з країн Балтії, Казахстану, Азербайджану та Німеччини. Перші кроки у великий кінематограф разом з «Молодістю» зробили знані нині режисери: Фред Келемен, Том Тиквер, Франсуа Озон, Андраш Монорі, Олексій Балабанов, Денис Євстигнєєв, Стівен Долдрі [1].

Генеральний директор заходу (від 1992 р.) є Андрій Халпахчі, з яким пов'язують успіхи кінофестивалю останніх років. З розпадом СРСР фестиваль одержав нові можливості для розвитку у незалежній Україні. Вже у 1993 р. Міжнародна федерація асоціацій кінопродюсерів (ФІАПФ) офіційно реєструє «Молодість» як міжнародний фестиваль, діяльність якого повністю відповідає міжнародним стандартам. Вирішальним у долі фестивалю стало партнерство з створеним у 1995 р. телеканалом

«1+1», який допоміг вирішити найбільш складні фінансові та організаційні проблеми «Молодості».

Наразі Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість» є пріоритетною платформою в регіоні для представлення найсвіжішої та найактуальнішої кінопродукції та відтворює найгучніші події сучасного кінопроцесу. Головне завдання фестивалю – сприяння розвитку молодого професійного кіно. Як і сорок років тому конкурсна програма представляє професійні та аматорські фільми дебютантів. Головні секції – студентський, перший короткометражний (ігровий, анімаційний, документальний) та перший повнометражний ігровий фільми. До географії конкурсних робіт належать країни майже з усіх континентів. Кінофестиваль допомагає молодим талантам посісти належне місце у сучасному кінопроцесі [5].

Певним позитивним фактом у кінематографічному житті ХХІ ст. можна вважати виникнення нових кінофестивалів. Так 2009 р. було організовано Київський міжнародний кінофестиваль. Першим президентом даного кінофестивалю був Герой України, народний артист України Богдан Ступка. Як казав актор: «Київський міжнародний кінофестиваль – це втілення моєї давньої мрії створити в Києві авторитетний фестиваль зі світовим ім'ям. Успішно стартувавши лише рік тому, він уже заявив про себе як неординарне явище кінематографічного процесу в Україні. І саме завдяки йому Київ має всі передумови посісти визначне місце серед таких кіно столиць, як Берлін, Рим, Варшава, Москва» [2].

Проте виявилось, що мрія ця недовговічна, всього на два роки, протягом яких Київський міжнародний кінофестиваль не зміг перетворитися на резонансний огляд кінофільмів, проте став помітною світською подією, яку відвідали такі значні постаті світового кінематографа, як Отар Іоселіані, Пітер Грінуей, Кшиштоф Зануссі, Едріан Броуді, Вадим Перельман, Каспер Ван Дієн, Армен Джигарханян, Станіслав Говорухін, Віра Глаголева. І саме Богдан Ступка був тією людиною, завдяки якому організатори фестивалю могли заманити в Київ світових знаменитостей.

У грудні 2010 р. з відходом Богдана Ступки з посади президента почався період реорганізації, зокрема було змінено формат фестивалю: сформувалась художня рада, до якої увійшли відомі кінорежисери, кіноактори, кінопродюсери, композитори, критики з України й не тільки, та обрано нового президента – народну артистку України Ольгу Сумську [2].

У 2011 р., під час проведення III Київського міжнародного кінофестивалю, завдяки співпраці з ООН фестиваль зосередив увагу на подіях, важливих для людства (зовнішнє середовище, гендерні питання, воєнні конфлікти та інше), особливо це стосувалось найбільш вразливої частини населення земної кулі, чие життя у більшості випадків набагато драматичніше, ніж долі вигаданих персонажів. Організатори фестивалю підготували вражаючу програму, що складалась з найсвіжіших художніх кінострічок, а також документальних фільмів з усього світу.

Фільми – це досить потужний засіб передачі важливої інформації широкій аудиторії. Художня мова може висловити істотні проблеми, що стосуються прав людини, а також провести життєвоважливу виховну роботу. Вона може надихнути на співчуття до найбільш уразливих частин населення, що сприятиме благодійній діяльності.

«Я вірю, що фільми фестивалю дозволять підвищити рівень інформованості про найбільш актуальні світові виклики, допоможуть глядачам зробити висновки та надихнуть їх на дії», – так прокоментував дану співпрацю координатор ООН в Україні Олів'є Адам [6].

Одеса – відомий український морський порт і красивий курорт з багатою культурною історією та потужною кінематографічною традицією. У 1894 р., на півтора роки раніше за знаменитих братів Люм'єр, одеський інженер Йосип Тимченко представив публіці «рухомі картинки», що проєктувалися на екран. У 1907 р. у місті відкрилася перша на території колишньої Російської імперії кіностудія, і з тих часів майже 700 фільмів було знято саме там. Сергій Ейзенштейн, Олександр Довженко і Дзига Вертов перетворили Одесу на легендарне місце в історії українського кіно. В 2010 р. був проведений I Одеський міжнародний кінофестиваль, який зібрав велику кількість зіркових гостей та привернув увагу світової преси. Фестиваль молодий, проте організатори нової кіноподії поставили перед собою досить амбітні цілі: перетворити його на один з головних кінофорумів Східної Європи, називаючи Одеський кінофестиваль «східноєвропейськими Каннами». Президентом даного кінофестивалю є Вікторія Тігіпко. У міжнародну конкурсну програму входять фільми з усього світу, переважно міжнародні або національні прем'єри. Програмний фокус фестивалю – фільми напрямку «арт-мейнстрім», які відповідають високій художній якості і доступні максимально широкій аудиторії. З 2012 р. глядачі стають головними арбітрами Одеського міжнародного кінофестивалю, адже Гран-прі вручається на підставі результатів глядацького голосування. Міжнародне журі нагороджує переможців у категоріях: «Найкращий фільм», «Найкраща режисерська робота» і «Найкраща акторська робота». Поза конкурсні програми включають ретроспективи, добірки найновіших фільмів з різних країн і фестивальні хіти. Національна конкурсна програма складається з найновіших фільмів. Нагорода за «Найкращий український фільм» щорічно вручається на кінофестивалі згідно з рішенням міжнародного журі [12].

Розвиток професійної кіноспільноти в Україні – одна з основних місій кінофестивалю. У рамках професійної секції проводиться конкурс на найкращий Пітчінг проєктів фільмів, презентації картин у стадії Work-in-Progress, а також панельні дискусії та круглі столи, присвячені гострим питанням розвитку галузі. У рамках Одеського кінофестивалю проводиться також локальний кіноринок, основна мета якого – розвиток продуктивних відносин між українськими прокатниками і дистриб'юторами.

Один із найбільших проєктів Одеського міжнародного кінофестивалю – Літня кіношкола, яка функціонує протягом 9-ти фестивальных днів. У 2012 р. більше 700 студентів та кіноманів відвідали кінопокази, майстер-класи і творчі зустрічі в рамках цієї секції. Серед майстрів та гостей кіношколи – зірки і кінопрофесіонали, такі як Пітер Грінуей, Джеральдін Чаплін, Сергій Лозниця, Майкл Медсен, Андрій Плахов, Світлана Немоляєва, Александр Фелінг та інші. Також на фестивалі щороку відбуваються спеціальні освітні секції, такі як Школа кінокритиків і Сценарна майстерня [13].

Унікальним місцем зберігання культурних та мистецьких надбань українського народу є Національний

музей історії України. Наукові співробітники музею ретельно стежать за розвитком вітчизняного кінопроцесу. Зокрема, у фондівій колекції музею зберігається сувенірна продукція різних кінофестивалів, фотографії з відкриття, дипломи, буклети показів конкурсних фільмів, запрошення та перепустки на різні урочисті заходи в рамках кінофестивалів, афіші тощо.

Отже, проведення численних кінофестивалів дозволило висвітлити сильні та слабкі сторони сучасного вітчизняного кіно, його проблеми та здобутки. Звернули на себе увагу фінансово-економічні проблеми кіномитців та недостатність фінансування кіно з боку держави. Фестивалі показали і певні вади у постановці фільмів та їхніх сценаріях, зосереджених переважно на темних, негативних сторонах життя. Водночас, фестивалі засвідчили великий інтерес глядачів до кращих здобутків вітчизняного кіно, а також стали певним кроком до успішного просування українських стрічок на світовій кіноринку. Велика та різнопланова колекція експонатів з історії вітчизняних кінофестивалів, яка зберігається в Національному музеї історії України є ґрунтом для науково-дослідної, науково-консультативної, експозиційно-виставкової роботи, багатим джерелом для популяризації здобутків національного кіно.

Список використаних джерел

1. Агрест–Короткова С. «Молодість» змінює команду і буде плани на десятиріччя [Електронний ресурс] // День. – 04.07.2009. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/molodist-zminyue-komandu-i-buduie-plani-na-desyatirichchya> – Назва з екрану.
2. Дмитренко Н. Ступка – не президент! [Електронний ресурс] // Україна молода. – 11.12.2010. – №233. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/print/84/45/63914> – Назва з екрану.
3. Зубавина І. Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України // І. Б. Зубавина. – К.: ФЕНІКС, 2007. – 296 с.
4. Зубавина І. Українське кіно часів «перебудови»: зміна долі / І. Зубавина // Нариси з історії кіномистецтва України: збірник наукових праць / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.313–370.
5. Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість» (офіційний сайт) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.molodist.com/competition_program/ – Назва з екрану.
6. Київський міжнародний кінофестиваль (офіційний сайт) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kievfilmfest.com/> – Назва з екрану.
7. Кокотюха А. На других посмотри... себя показать // Вечерние вести. – 2009. – 14 мая. – С.14.
8. Лешенко В. Другий Київський міжнародний кінофестиваль. Каталог. – К., 2010. – 312 с.
9. Марченко С. Хто захистить неігрове кіно? / С. Марченко // Кіно–Театр. – 2005. – №2. – С.17.
10. Мусієнко Н. Історія українського кіно. Погляд з XXI століття [Електронний ресурс] // Кіно–Театр. – 2008. – №4. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=812 / – Назва з екрану.
11. Нариси з історії кіномистецтва України / Академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва; ред.–упоряд. І. Зубавина; голова ред. кол. В. Сидоренко. – К.: Інтертехнологія, 2006. – 864 с.
12. Національний музей історії України – фонди. – Оп.846 (Діяльність українського кіномистецтва в кін. XX – поч. XXI ст.).
13. Одеський міжнародний кінофестиваль (офіційний сайт) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oiff.com.ua/ua/about-festival/about_us.htm/ – Назва з екрану.
14. Реалізація державної політики в галузі культури: Аналітичний звіт Міністерства культури і туризму за 2008 рік. – К.: М–во культури і туризму України, 2009. – 256 с.
15. Рябець О. Кінематограф як обличчя нації: Сьогодні День українського кіно – чи маємо що святкувати? [Електронний ресурс] // День. – 12.09.2009. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/kinematograf-yak-oblichchya-naciyi> – Назва з екрану.
16. Шупик О. Українська анімація / О. Шупик // Нариси з історії кіномистецтва України: збірник наукових праць / Академія мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.371–485.

References

1. Agrest–Korotkova S. «Molodist» zminjuje komandu i buduie plany na desyatirichchya [Elektronnyj resurs] // Den'. – 04.07.2009. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/molodist-zminyue-komandu-i-buduie-plani-na-desyatirichchya> – Nazva z ekranu.
2. Dmytrenko N. Stupka – ne prezident! [Elektronnyj resurs] // Ukrai`na moloda. – 11.12.2010. – №233. – Rezhym dostupu: <http://umoloda.kiev.ua/print/84/45/63914> – Nazva z ekranu.
3. Zubavina I. Kinematograf nezaleznoi`n' Ukrainy: tendencii`, fil'my, postati / Instytut problem suchasnoho mystectva Akademii`n' mystectv Ukrainy // I. B. Zubavina. – K.: FENIKS, 2007. – 296 s.
4. Zubavina I. Ukrai`ns'ke kino chasiv «perebudovy»: zmينا doli / I. Zubavina // Narysy z istorii` kinomystectva Ukrai`ny: zbirnyk naukovykh prac' / Akad. mystectv Ukrai`ny, In–t problem suchasnoho mystectva. – K.: Intertehnologija, 2006. – S.313–370.
5. Kyi`vs'kyj mizhnarodnyj kinofestyval' «Molodist» (oficijnyj sayt) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.molodist.com/competition_program/ – Nazva z ekranu.
6. Kyi`vs'kyj mizhnarodnyj kinofestyval' (oficijnyj sayt) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kievfilmfest.com/> – Nazva z ekranu.
7. Kokotjuha A. Na drugih posmotret' ... sebja pokazat' // Vechernie vesti. – 2009. – 14 maja. – S.14.
8. Leshhenko V. Drugyj Kyi`vs'kyj mizhnarodnyj kinofestyval'. Katalog. – K., 2010. – 312 s.
9. Marchenko S. Hto zahystyt' neigrove kino? / S. Marchenko // Kino–Teatr. – 2005. – №2. – S.17.
10. Musijenko N. Istorija ukrai`ns'kogo kino. Pogljad z XXI stolittja [Elektronnyj resurs] // Kino–Teatr. – 2008. – №4. – Rezhym dostupu: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=812 / – Nazva z ekranu.
11. Narysy z istorii` kinomystectva Ukrai`ny / Akademija mystectv Ukrai`ny, Instytut problem suchasnoho mystectva; red.–uporjad. I. Zubavina; golova red. kol. V. Sydorenko. – K.: Intertehnologija, 2006. – 864 c.
12. Nacional`nyj muzej istorii` Ukrai`ny – fondy. – Op.846 (Dijal`nist' ukrai`ns'kogo kinomystectva v kin. XX – poch. XXI st.).
13. Odes'kyj mizhnarodnyj kinofestyval' (oficijnyj sayt) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://oiff.com.ua/ua/about-festival/about_us.htm/ – Nazva z ekranu.
14. Realizacija derzhavnoi` polityky v galuzi kul'tury: Analitychnyj zvit Ministerstva kul'tury i turizmu za 2008 rik. – K.: M–vo kul'tury i turizmu Ukrai`ny, 2009. – 256 s.
15. Rjabec' O. Kinematograf jak oblychchja nacii': S'ogodni Den' ukrai`ns'kogo kino – chy majemo shho svjatkuvaty? [Elektronnyj resurs] // Den'. – 12.09.2009. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/kinematograf-yak-oblichchya-naciyi> – Nazva z ekranu.
16. Shupyk O. Ukrai`ns'ka animacija / O. Shupyk // Narysy z istorii` kinomystectva Ukrai`ny: zbirnyk naukovykh prac' / Akademija mystectv Ukrai`ny, In–t problem suchasnoho mystectva. – K.: Intertehnologija, 2006. – S.371–485.

Sribnaya M. A., Ph.D., senior researcher at the Department «History of independent Ukraine», National Museum of History of Ukraine (Ukraine, Kyiv), homylia@ukr.net

The role and place of Ukrainian cinematography in modern artistic life of Ukraine

The article is based on the stock collections of the National Museum of Ukrainian History analyzes the activities of the most famous Ukrainian film festivals, their role in the national and world culture. (Based on the International Film Festival «Molodist», the Kyiv International Film Festival and the Odessa International Film Festival of stock collection of the National Museum of History of Ukraine). Reveals the main objectives of film festivals and highlights the strengths and weaknesses of contemporary national cinema. Showing of financial-economic problems and lack of funding for film makers movie from the state.

Keywords: International Film Festival «Molodist», Kyiv International Film Festival, Odessa International Film Festival, the national cinema, National Museum of Ukrainian History, director.

Срибна М. А., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела «История независимой Украины», Национальный музей истории Украины (Украина, Киев), hotulya@ukr.net

Роль и место украинского киноискусства в современной художественной жизни Украины

На основе фондовой коллекции Национального музея истории Украины проанализирована деятельность самых известных украинских кинофестивалей, их роль в национальной и мировой культуре. (По материалам международного кинофестиваля «Молодость», Киевского международного кинофестиваля и Одесского международного кинофестиваля из фондовой коллекции Национального музея истории Украины). Раскрыты главные задачи кинофестивалей и освещены сильные и слабые стороны современного отечественного кино. Показано финансово-экономические проблемы кинематографистов и недостаточность финансирования кино со стороны государства.

Ключевые слова: международный кинофестиваль «Молодость», Киевский международный кинофестиваль, Одесский международный кинофестиваль, национальное кино, Национальный музей истории Украины, режиссер.

* * *

УДК 7.01

Соломатова В. В., кандидат исторических наук, доцент, декан факультета дизайна и рекламы, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна, Київ), design_knykim@ukr.net

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ІНТЕГРАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ

Досліджуються глобалізаційні процеси в культурі ХХ століття, що відбуваються в контексті візуального повороту як інтеграція образного та естетичного потенціалу культури. Акцентовується увага на комунікативних процесах презентації інформаційного поля візуальних комунікацій.

Ключові слова: візуальна культура, глобалізація, інтеграція, комунікація, візуальний поворот.

Глобалізація, як широка метакультурна та цивілізаційна парадигма стає реальністю повсякдення, що в контексті глобалізаційних процесів і підвищує значення суб'єктів культури, що здійснюють продукування цінностей культури. Якщо глобалізація у рамках економіки або політики позначається як експансія впливу перерозподілу ринків, то глобалізація у вимірі культури пов'язується з традиційними категоріями універсальності та локальності, інтеграції та дезінтеграції, а термін «глобалізація» виглядає занадто метафоричним. Є всі підстави визначити глобалізацію як певний технічний бум, розвиток сучасних технологій, але це не визначає саме глобалізацію в її сутнісному вимірі.

На відміну від метафоричних визначень глобалізації, важливо зазначити, що саме у 80–ті роки поняття «глобалізація» стає широкоживаним. В науковий обіг це поняття вводить Є. Робертсон, саме його тлумачення і досі не є однозначним, тобто доміняти інформаційних технологій, а також широкі рамки інтерпретації цінностей, які втягуються у всесвітній процес інформаційного обміну, зокрема Інтернет, характеризується інтерактивним процесом у комунікативному полі, яке свідчать про те, що комунікації приймають участь на рівні рівноправних співчасних дискурсів. Відбувається те, що визначає процес глобалізації як технологічно детермінований процес обміну інформації, а, з іншого боку, – це є експансія впливу одних культур на інші і певний диктат сильних країн слабим своїх культурних цінностей.

Отже, термін «глобалізація» стає полісемантичним. Так, з одного боку, – це технологічний і комунікативних

бум, який універсалізував комунікативні відносини до метакультурних, а, з іншого боку, – це культурний діалог, який зводиться до своєрідного перерозподілу ринків культурних цінностей. Також існує декілька тлумачень процесів глобалізації, які походять від економічних, соціологічних, культурологічних і філософських інтерпретацій. Важливо, що, навіть, у 1990 році в доповідях Римському клубу йшлося про глобалізаційний вибух, про глобалізаційні реалії, які відбувались з розширенням географічних координат економічних стосунків, про певну інсталізацію глобальних інтенцій культуротворення, що призводять до трансконтинентальних консорціумів, а також трансконтинентальних організацій різних напрямів. Можна зазначити, що глобалізація стає своєрідним смисловим визначенням дуже різних процесів. З одного боку, – це експансія капіталу, а також експансія культурних цінностей, а, з іншого боку, – це розширення кордонів комунікацій. Тобто виникає ціла низка тенденцій, які характеризують культуру, так званого, планетарного простору, планетарних спільнот, які існують у рамках інформаційних технологій, де основною інформаційною одиницею постають інформаційні модулі, або соти. Таким чином, цей процес впливає сучасну візуальну культуру, генерований глобалізаційними процесами.

Проблеми глобалізації культури визначалися у публікаціях Д. Гелд, МакГрю, Е. МакГрю, Д. Голдבלата, Д. Перратона, К. Сальнікової, Ю. Легенького, А. Толстоухова та ін. [1; 5; 3; 6], адже ще мало визначеним залишається аспект візуальних та комунікативних процесів культури.

Мета статті: визначити специфіку глобалізаційних процесів культури у візуальних мистецтвах ХХ століття.

А. Толстоухов відмічає: «Глобалізація являє собою новий етап інтеграційних процесів у світі. Про глобалізацію говорять тоді, коли глибина і масштаби цих процесів, джерела, які треба шукати в більш віддаленому минулому, придбали якісно новий характер, що істотним і навіть радикальним чином змінили зовсім інші сторони життєдіяльності людей у глобальному масштабі» [6, с. 113]. Тобто йдеться про те, що сама універсальність комунікацій на певному етапі стає звичною і вже не помічається, але універсальність як процес обміну має більш фундаментальні і більш значущі рамки у рамках як макроекономіки, так і макропроцесів обміну культурних цінностей.

Продуктом інформаційних процесів постають надзвичайно різні актори різних культур, що входять в різний інформаційний простір, мають кожен своє обличчя, свої національні пріоритети. Все це чітко розподіляє поле трансактивної глобалізаційної стратегії і протилежного напрямку етнокультурної резервації етнокультурних і національних спільнот, які протистоять уніфікації і нівеляції, тим чи іншим чином актуалізуються у глобалізаційний процес. Тобто глобальний соціальний контекст – це той величезний антропогенний простір, який функціонує як інтегральний інформативний вимір інтеракції, де між національними державами і наднаціональними утвореннями, транснаціональними корпораціями, мультинаціональними консорціумами відбуваються певні зв'язки, які не є лінійними і послідовно–визначеними, а, навпаки, залежать від різних складових чинників і утворюють своєрідне середовище.

Це вже не вибух інформаційного технічного процесу, а вибух сучасної індустрії і технологій. Тобто виникає

надзвичайно складна величезна система, де однією із реалій метакультурних і метахудожніх зв'язків стає культура. Це велика система зі своїми нормами, правилами збереження ідентичності, де весь соціальний контекст пов'язаний з екологічними взаємодіями, економічним впливами інтегративних та дезінтегративних тенденцій, що формуються у соціальних реаліях лише зовнішніми чинниками формування цієї системи. Існують і внутрішні системні чинники, які характеризують саме візуальний поворот як епіцентр всіх формотворчих чинників, на підставі яких виникає нова мова відносин, тобто тяжіння до неопіктографії, до своєрідного фольклору міських урбанізованих спільнот, які проникають в Інтернет, де користувач стає продуцентом, і споживачем одночасно.

Трансформація візуального і вербального дискурсив свідчить про те, що формується нова спільнота, комунікативна реальність в якій акції трансформації, стають тим інтелектуальним інтер'єром, за А. Толстоуховим, у якому практика комунікативного співтовариства.

На рівні культури повсякдення, адаптації культурних цінностей до потреб споживача, їх певної апроксимації, спрощення виникає своєрідна девальвація цінностей. Тобто екзистенційний ріст випробування людини як, суб'єкта культуротворчості, а також суб'єкта власного життя відбувається її випробування у різних контекстах: соціальному, економічному, естетичному, художньому, комунікативному і ін. Тобто ми потрапляємо у ситуацію, коли у різних дисциплінах шукаються підходи щодо генерації, регенерації, відновлення цілісності, їх авторизації на підставі постулатів системності, які характеризують великі системи як самокеровані, де головним чинником є системотворчість.

Отже, сучасна складна реальність явищ культури, динамічних і, більше того, світоглядно-планетарних метаморфоз, універсумів в культурі, цивілізацій потребує нових підходів, які намагаються визначити глобалізаційні, локалізаційні, інтегративні і дезінтегративні, функціональні і дизфункціональні реалії функціонування великих систем, де ентропія та дезентропія стають показниками наростання складності процесів, які виводять систему за межу виживання, а потім відбудовують у ній новий механізм, що долає ентропію. Так, система повертається до рівноважного стану. Тобто теоретики великих систем, зокрема такі, як Едгар Морен, визначають холізм і антихолізм як два важливих епіцентри бачення і розуміння цілого у контексті існування великих систем [4].

Одним з елементів культурної інтеграції стає культура повсякдення як та третя культура, яка поєднує у собі національні, етнічні та надетнічні, надкультурні інституції – структури, які свідчать про глобалізаційні процеси. Культура повсякдення стає зараз предметом надзвичайно активного і зацікавленого інтересу, де поєднуються глобалізаційні, інтегративні, а також локалізаційні процеси. Культурні відносин повсякдення, або суб'єкт культури повсякдення – це людина, яка діє. Ця дія посилюється на авторитет, на традицію, досвід, який формується в побуті. Втім існує певна екологічна зона або екосистема, яку пов'язують з нормалізацією складних драматичних конфліктів, складних драматичних метакультурних взаємодій.

Нормалізація зосереджена у побуті, в найближчому оточуючому просторі. Саме сюди направлені всі зусилля медіа-технології, сюди направлені всі комунікативні

структури, субструктури сучасної інтеграції. Саме тут утворюється пересічний простір нормалізації потреб і гармонізації великої хаотичної дисгармонії, яка виникає у контексті процесів глобалізації. Тобто людина живе в екзистенційних реаліях, обмежених темпоральностями, коротко часових проєктів, які пов'язуються з одним днем. І саме повсякдення свідчить про реальність кожного дня. О. Золотухіна–Аболіна констатує: «Повсякдення характеризується активною, напруженою увагою до життя, вона має передумову втриматись від сумнів в існуванні світу, для неї є характерною діяльність по висуванню проєктів та їх реалізації. Повсякденню присутня праця як спосіб цілепрокладання через комплекс фізичних і психічних зусиль, а також інтерсуб'єктивний структурований світ, де час переживається як час трудових ритмів, що виникають на перетині суб'єктного і об'єктного фізичного часу» [2, с. 5].

Отже, людина діюча стає відповідальною за продукування цінностей і на неї падає весь екзистенційний ризик в рамках обмежених темпоральностей, які характеризують життя у рамках повсякдення. Тобто комунікативний простір тут структурується у інформативному вимірі кліпової інформації, яка орієнтована на гострі рамки асимілятивного і водночас трансформативного простору споживання коротких відрізків часу. Досвід емпіричного буття, а також рефлексивність фактів поведінки і своєрідний механізм довіри до інформативних медіа та рефлексія, яка вбудована у механізми оцінки і споживання інформації, створює ту реальність комунікативних спільнот, яка пов'язана з новинами, реаліті-шоу, з усім широким простором медіа, в якому формується ідентичність як на рівні окремих акторів – суб'єктів споживання, так і акторів національних і транснаціональних відносин. Можна стверджувати, що дві осі Схід – Захід і Південь – Північ характеризують вільний діалог культурних інтеграцій і вимушений діалог бідних і багатих країн, що створює своєрідну рамку або своєрідний коридор глобалізації, де процеси інтеграції і універсалізації стоять на межі локалізації і дезінтеграції.

Все це характеризується культурними практиками, а також екологічними нішами сучасної візуальної культури, які звужуються і розширюються до горизонту як культури повсякдення, так і світової культури в цілому. Тобто міграція рамок, норм дискурсивних реалій свідчить про те, що гостро стає питання ідентичності цілісності людини і культури як активного процесу взаємодії. Отже, глобалізація в рамках культурних ітерацій призводить до розширення і звуження горизонтів культуротворчості – духовних, просторових і часових. Культура фіксується в побутовому контексті споживання цінностей, а сам процес розширення горизонтів культури фіксується візуально, як розширення горизонтів бачення. Адже це лише реалії екстенсивно виміру культури. Інтенсифікація бачення позначається не лише розширенням рамок і горизонтів. Інтенсифікація свідчить про духовний злет культури, який, як бачимо, не відбувається. Глобалізація культури – метафоричне поняття, яке, з одного боку, розхитує поняття «світ мистецтва» і межі між мистецтвом і реальністю, а, з іншого боку, свідчить про те, що нехудожні сфери все більше втягуються в процес артизації, візуалізації, оптичної презентації, що, зокрема, актуалізується в дизайні, моді, рекламі і інших культурних практиках.

Сьогодні монополія на художню творчість, яка віддавалась на відкуп мистецтву, розхитується. Знаходяться інші парагдимальні системи оцінки, зокрема, креативність, яка знов–таки розуміється на рівні масової свідомості і не визначає сутності креації як своєї інституалізації, міфологізації та актуалізації систем цінностей на рівні масової культури і культури повсякдення в цілому. Втім процес тотальної соціалізації, підміна духовних самовизначень мистецтва його соціальною роллю, маскою, симулякрами є звичайним процесом, який визначається в масовій культурі як відміна демаркацій між мистецтвом і реальністю, масовізацію смаків і визначення пріоритетів середовища як того складного перетину культуротворення, де актуалізуються культурні практики, розвиток ринку, маркетингові стратегії, самоорганізація субкультур, медіа і ін.

На рівні візуальної культури, візуального повороту в цілому цей складний перетин позначається маргіналізацією світобудівних образних конструкцій, таких як гештальт культури, образ світу і ін. Це свідчить про те, що відбувається певна підміна оптичної цілісності універсуму видовищем, а видовищність в свою чергу інтерпретується як ескалація, синтез, презентація масовості почуттів у вигляді ейдосів, зорових картин, що пов'язані з шоу, рекламою, естрадою, модою, дизайном і ін. Але сама по собі видовищність – це лише одна частина публічності візуального образу. Їй протистоїть інша натуралізована реальність, яка пов'язана з екологічною прагматикою оптичних цілісностей, що свідчить про ті внутрішні механізми синестезії, які перекодують оптичну цілісність на гаптичну, тактильну.

Головним інструментом оцінки віртуальності і візуальності комунікації стає тіло людини, яке знов–таки візуалізується, симулюється та презентується як тотальний медіум всіх процесів комунікацій. Починаючи з філософських теорій феноменологічного типу, що пов'язані з дослідженням П. Сартра, М. Мерло–Понті, і закінчуючи уже сучасними теоріями медійного простору, орієнтовані на флеш–імідж, флеш–моб і ін., скрізь стоїть проблема опореседкування бачення тілесним досвідом, тілесними практиками, які формуються на соціальному рівні культуротворення. Тіло виступає не як натуральний предмет, як організм, а як соціальна реальність, що виникає в процесі візуалізації, комунікації і всього досвіду культуротворення.

Отже, натурфілософія актуалізація тілесного досвіду, екологічного досвіду людини і водночас тотальна видовищність, симуляція, презентація оптичних копій, кібер–панкової революції, пов'язаною з гострим, масовим пресингом візуальних інформативних субкультур, все це в певній мірі доповнює одне іншого і утворює той формат, у якому розгортається презентація візуальної культури в цілому.

Візуальна культура, як складова художньої культури в цілому є одною із ситуативних реальностей тієї кризової ситуації духовної культури, в якій зараз знаходиться художня культура в цілому. Ця криза віддзеркалюється в тих процесах, які мають характер як суб'єктивної інформації, так й її об'єктивної. Суб'єктивна інформація визначається в, так званих, зонах екзистанційного ризику, передусім, екологічній ніші культуротворення, яка стає розмінною монетою глобалізації. Тобто, – це культура повсякдення, а об'єктивна пов'язана з тими

інтуїтивними процесами, які характеризують процеси трансляції досвіду художньої діяльності, що призводить до формування інституцій, які мають нормативно означений характер, пов'язаний з певною музеєфікацією, з маркетинговими комунікативними процесами, системами презентації. Це призводить до видовищності, ескалації трансформації інформації. Тобто автор, діяч, продуцент, споживач інформації концентруються в одній особі, яка як симультанний автор або споживач продукує і споживає інформацію одночасно. Увесь цей складний процес інтенсифікації передання інформації пов'язують з глобалізацією культури. Він глобалізує особистість, споживача і продуцента, а також глобалізує усі форми соціалізації культури, які поки що формуються як проміжні медіа–реалії, як арт–практики, як перетин взаємодії класичного і некласичного типів виду мистецтв, як своєрідні маркетингові заходи – творчі та продюсерські проекти, які проводять діяльність арт–галереї, рекламних, естрадних подій і ін.

Тобто культурна політика в сфері мистецтва, зокрема візуальної культури, скоріше, носить нелінійний характер. Це часто–густо поліморфні моделі, які характеризують провокативні, альтернативні реалії сучасного бачення світу. Художники–аутсайтери, художники–нонконформісти, художники–діллери, художники мейнстріму в певній мірі отожднюється в одному просторі того оптичного гештальту, який, з одного боку, характеризує ескалацію медіа–культури, а, з іншого боку, презентує ескалацію самої культури споживання, яка знаходить все інші і інші екологічні ніші для презентації феномену задоволення як найважливішого, найголовнішого принципу презентації і реалізації візуального потенціалу культури.

Мова візуальних мистецтва, мова глобалізаційних процесів стає більш спрощеною, більш формульною, шаблонною, орієнтованою не стільки на образотворче мистецтво, скільки на полікультурні медіа–реалії екранного мистецтва і на метаестетичні оцінки, де в полікультурному полі гаснуть особистісні і національно–етнічні ознаки. А це приводить до образного редуціонізму мислення, до віртуальних кіберпросторів, до кіберпанку. Тобто до екстремальних видів візуалізації досвіду, що формує складний тип бачення і споживання інформації, який визначається як альтернативний. Нова видовищність – це нова тілесність, нова віртуальність як досвід формування сучасними засобами мистецтва немистецьких реалії, досвід артизації реальності, досвід утворення комунікативного поля як феномену сучасної візуальної культури.

Тобто весь простір візуальних мистецтв знаходиться в стадії нелінійних процесів, де епіцентрами віртуалізації, візуалізації реальності стають Інтернет і найбільш інтерактивні засоби масової комунікації. Проте протоформи або протообразами інтеракції стає ролик, кліп і вся екранна поетика, яка формується в рамках кінематографу, фото та інших медіа–реальностей. Глобалізація культури в цілому ще залишається метафоричним процесом, вона в більшості характеризує саме культурні процеси на рівні масової культури, а також культури повсякдення. Культура в широкому сенсі як втілення духовності, як те, в чому утворюються ментальні образи, як духовне поле, духовні горизонти самоздійснення людини в світі – не вписується в процеси глобалізації.

Глобалізація та універсалізація (уніфікація) тут є лише зовнішніми детермінантами, які впливають і не впливають на вимір культурного будівництва, але без нього говорити про глобалізацію культури не було б ніякого сенсу. Йдеться про те, що глобалізація культури як метафора потребує визначення формування цілісності на рівні не лише системного досвіду, екологічних трансформацій на підставі петлі рекурсії, за Е. Мореном, а й надсистемного досвіду сакрального світу, або досистемного досвіду, пов'язаного з інтуїцією, несвідомим, підсвідомим. Це розширює горизонти розуміння мистецтва, виводить на системи цілісності, які визначаються на горизонтах сакрального і духовного, які не можна визначити категорією «система», «екології» та ін. Вони людиновимірні, пов'язуються з космологізмом існування людини в Всесвіті.

Адже культура ставить під сумнів тенденції транскультуралізму, тенденції мультиідентичності і водночас ідентичності космологічної, сакральної, духовної, що призводить до того, що локус зміни цінностей орієнтації безкінечно трансформується від надсистемного горизонту до досистемного. Отже, процес коригування формування культурних цінностей в контексті візуальної культури можна зазначити як діалог, полілог, мультикультурну цінність діалогічного типу, де розсіювання як впевнення дивом подавляється, більше того елімінується. Якщо він і визначається, то на рівні арт–практик, на рівні компенсаторних технологій рекламного або дизайнерського типу. Тобто апеляція до сакрального і духовного не є домінуючою в культурі повсякдення сучасності. Більше того, вона або існує в рамках традиційних сакральних практик, або вививається із мистецтва і тотальної артизації культури в цілому.

Можна засвідчити, що сам прима́т соціологічного виміру в рефлексії, присвяченій арт–практикам і візуальній культурі, зокрема, візуальному повороту, свідчить про те, що цінності визначаються в рамках об'єктивної, інституалізації і пошуку моделей суто об'єктивних, нормативних уніфікацій культурного життя поза рамками того горизонту духовності, який належить від віку традиційним мистецтвам. Складність, багатовимірність культури в добу глобалізму, призводить до інтенсивного зростання технологічних детермінант в усіх сферах людського буття, формування масової культури і культури повсякдення, а також до виникнення складних проміжних форм, де інституалізація є лише формою легітимації культурного досвіду.

Культурні практики, пов'язані з боді–артом, ландшафтним мистецтвом, ленд–артом, енвайронментом існують лише на рівні окремих угруповань та індивідуального досвіду. Сам по собі духовний інструментарій зображуваного мистецтва редукується і адаптується масовою культурою у контексті візуалізації і віртуалізації реальності як такої. Це свідчить про втечу від реальності, про заміну речовинного і предметного комплексу візуальними реаліями, про симуляцію оптичного досвіду, але цього замало, щоб визначити культурну реальність візуального досвіду як самодостатню естетичну цілісність. Вона корелює з вербальним дискурсом, предметним комплексом, з речовинним опосередкуванням відносин людини, а сама візуалізація, тотальність оптичної форми в цей час розшукує внутрішні синестезійні, поетичні метафори, які дають можливість перекодування модальностей зорового образу на гаптичні

(тілесні) образи, на динамічні картосхеми орієнтації в просторі, пов'язані з пропріоцепцією, на ментальні моделі власного досвіду бачення світу, що визначаються інтероцепцією – зондуванням підсвідомого.

Висновки. Полікультурність, мультикультурність і складність сучасних кодів спілкування спирається на формули, шаблонні схеми, які спрощують і редукують образ від космологічного гешталту до гешталту–спокуси, до гешталту–споживання. Як свідчить Жан Бодрійяр, культура особливо візуальна культура, зокрема, реклама, у більшості споживає, спокушає. Все це стає одним із екологічних горизонтів, де спокуса стає самодостатньою віртуальною, медійною реальністю, що пов'язана з медійним лобіюванням, створенням культурно–розважальних комплексів, своєрідною музеєфікацією реальності як фактором псевдодокументації реальності, що задовольняє людину, позбавляє її дефіциту інформативності при надлишку інформативних засобів.

Цей парадокс, звичайно, що потребує своїх спеціальних досліджень, але дефіцит інформативності при надлишку інформаційних засобів і комунікативних реалій – це та реальність, яка призводить до експансивних, надзвичайно гострих візуальних оптичних алузій, які компенсують недостатність презентації інформації. Можна стверджувати, що всі засоби культуротворення актуалізують зараз свій потенціал, зокрема, маргінальні, які були на узбіччі художнього процесу легітимації художнього досвіду – це досвід аматорського мистецтва, а також дитячої творчості. Все це призводить до формування певних інституцій, інституалізації цього досвіду у вигляді виставкових, музейних комплексів, арт–проектів, що в певній мірі свідчить про показники гуманізації суспільства. Ці показники начебто зростають, але вони зростають саме у рамках адаптивного комплексу, а не в рамках інтенсифікації духовного досвіду.

Весь цей складний перетин, звичайно, потребує програмного мислення, яке б системно або тотально матрицю культурних цінностей культури переорієнтувало в рамках екології культури на вічні цінності, на цінності сакральні, що свідчать про надсистемність людиновимірних координат духовного досвіду. Проте субкультурна революція у візуальному просторі, пов'язана з тим, що не існує норм і певних юридичних правил легітимації досвіду медійного інформаційного споживання і продукування. Художник у вигляді медіатора, провідника, а також продуцента, який реалізує в рамках фентезі надзвичайно складну програму як спокушення, так і орієнтації на фантастичні, віртуальні світи, утворює те, що зараз вже має назву «нова видовищність». Це видовищність мульти–екранного світу, але вона залишається у рамках масової культури як секуляризований простір, де споживач і продуцент як одна особистість виглядають і креатором, і уніфікатором. Відбувається своєрідна підміна реальності, виникнення псевдореальності. А псевдореальність потребує своїх художніх засобів легітимації.

Список використаних джерел

1. Гелд Д. Глобальні трансформації / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Д. Перратон; пер. з англ. В. Курганського, В. Сікори. – К.: Фенікс, 2003. – 548 с.
2. Золотухина–Аболина Е. В. Повседневность: философские загадки / Е. В. Золотухина–Аболина. – К.: Ника – Центр, 2006. – 256 с.

3. Легенький Ю. Г. Мир как культура. Культура как мир (очерки дифференциальной культурологии) / Ю. Г. Легенький. – НПУ имени М. П. Драгоманова, 2012. – 488 с.

4. Морен Э. Метод. Природа Природы / Эдгар Морен; пер с фр. Е. Н. Князева. – М.: Прогресс–Традиция, 2005. – 464 с.

5. Сальникова Е. Феномен визуального. От древних истоков к началу XXI века / Е. Сальникова. – М.: Прогресс–Традиция, 2012. – 576 с.

6. Толстоухов А. В. Глобализация. Влада. Еко–майбутнє / А. В. Толстоухов. – К.: Паран, 2003. – 308 с.

References

1. Geld D. Global'ni transformacii' / D. Geld, E. MakGrju, D. Goldblatt, D. Perraton; per. z angl. V. Kurgans'kogo, V. Sikory. – K.: Feniks, 2003. – 548 s.

2. Zolotuhina–Abolina E. V. Povsednevnost': filosofskie zagadki / E. V. Zolotuhina–Abolina. – K.: Nika – Centr, 2006. – 256 s.

3. Legen'kij Ju. G. Mir kak kul'tura. Kul'tura kak mir (ocherki differencional'noj kul'turologii) / Ju. G. Legen'kij. – NPU imeni M. P. Dragomanova, 2012. – 488 s.

4. Moren Je. Metod. Priroda Prirody / Jedgar Moren; per s fr. E. N. Knjazeva. – M.: Progress–Tradicija, 2005. – 464 s.

5. Sal'nikova E. Fenomen vizual'nogo. Ot drevnih istokov k nachalu XXI veka / E. Sal'nikova. – M.: Progress–Tradicija, 2012. – 576 s.

6. Tolstouhov A. V. Globalizacija. Vlada. Eko–majbutnje / A. V. Tolstouhov. – K.: Parapan, 2003. – 308 s.

Solomatova V. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Design and Advertising, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), design_knykim@ukr.net

Globalization and integrative tendencies of the visual arts of the XX – XXI centuries

In the article it will be that global processes in the culture of XX age take place in the context of visual turn as integration of vivid and aesthetically beautiful potential of culture. Attention is accented on the communicative processes of presentation of the informative field of visual communications.

Keywords: visual culture, globalization, integration, communication, visual turn.

Соломатова В. В., кандидат исторических наук, доцент, декан факультета дизайна и рекламы, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), design_knykim@ukr.net

Глобализация и интегративные тенденции становления визуальных искусств XX – XXI веков

Исследуются глобализационные процессы в культуре XX века, которые происходят в контексте визуального поворота как интеграция образного и эстетического потенциала культуры. Акцентируется внимание на коммуникативных процессах презентации информационного поля визуальных коммуникаций.

Ключевые слова: визуальная культура, глобализация, интеграция, коммуникация, визуальный поворот.

* * *

УДК 94:341.214(415)«1939/1945»

Нагнибіда О. О.,
аспірантка кафедри всесвітньої історії
історичного факультету, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), olya.nagnibeda@mail.ru

НЕЙТРАЛІТЕТ ІРЛАНДІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Зроблена спроба проаналізувати політику нейтралітету Ірландії у 1940-х роках. Мета дослідження полягає у визначенні основних пріоритетів неучасті країни у війні та наслідків проголошення позиції нейтралітету. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано ряд документів, наукових статей, а також монографій представників різних історіографічних шкіл. У висновку можна підкреслити: по-перше, нейтралітет Ірландії обумовлений протистоянням з Великою Британією; по-друге, у Другій світовій війні ірландці негласно підтримували антигітлерівську коаліцію.

Ключові слова: Ірландія, нейтралітет Ірландії, Друга світова війна, міжнародні відносини.

Взаємовідносини між Ірландією та Великобританією відзначаються як одні з найскладніших, особливо з огляду на спільну історію, що сягає в глибину століть. Формування принципів зовнішньополітичної концепції молодого республіки відбувалося на тлі позицій Сполученого Королівства протягом тривалого часу.

Рішення Ірландії прийняти політику нейтралітету у Другій світовій війні стало першим кроком на шляху до розмежування політичних пріоритетів. Велика Британія та її союзники вимагали офіційної підтримки у війні, але ірландський уряд оголосив про свою неучасть у протистоянні. Проте, критичне дослідження позицій Ірландії під час війни ставить під сумнів її принципи зовнішньополітичного курсу. З огляду на її підпільну діяльність та дипломатичні маневрування, додаткового вивчення вимагає істинність задекларованої політики нейтралітету.

Дослідження нейтралітету Ірландії у Другій світовій війні посідає дуже вагоме місце у західній історіографії. Значний внесок зробив історик П. Невіл, який у своїй праці «Ірландія: історія країни» [1] підкреслює, що нейтралітет Ірландії у Другій світовій війні поступово перейшов у нейтралітет члена блоку «неприєднанихся» держав у 1950-х – 1960-х років. Дослідник Г. Фітцеджарльд [9] у праці «Походження, розвиток і нинішній стан ірландського нейтралітету» простежує специфіку, особливості та еволюцію нейтралітету Смарагдового острова.

У російській історіографії можна виділити статтю М. Стрежньової «Нейтралітет у зовнішній політиці Ірландії» [4], де вона вносить на перший план релігійний аспект. Дослідниця вказує, що вплив Ватикану багато в чому сприяв міжнародній та політичній ізоляції Ірландії. Особливої уваги заслуговує робота О. Полякової «Ірландія в XX столітті». Автор підкреслює, що нейтралітет Ірландії був наслідком довоєнної політики спрямованої на підвищення суверенітету, який асоціювався з неучастью у війні на стороні британців [2, с. 102].

Отже, в українській історіографії немає комплексного аналізу нейтралітету Ірландії у Другій світовій війні. У зазначених працях вітчизняні вчені розглядають лише конкретні аспекти ірландської історії. Зважаючи на актуальність проблеми, автор статті поставила за мету дослідити реалізацію нейтралітету Ірландії у Другій світовій війні, простежити основні принципи формування ірландської концепції міжнародних відносин, з'ясувати основні пріоритети неучасті Ірландії у війні, охарактеризувати наслідки проголошення позиції нейтралітету для Ірландії.

У 1920 році прем'єр-міністр Ірландії Імон де Валера зауважував, що взаємні національні інтереси незалежної Ірландії та Великої Британії зробили би народи цих островів найближчими союзниками в момент реальної національної загрози одній із них [6, с. 28]. Проте, до кінця 30-х років ця позиція почала зазнавати змін. Після того, як Великобританія ліквідувала свої військово-морські бази на ірландській території, уряд Де Валера почав закладати основи нової зовнішньополітичної концепції. Так у статті 28.3.1 Конституції Ірландії зазначено, що війна не повинна оголошуватися і держава не братиме участі у будь-яких конфліктах без згоди Палати представників. Це положення стало початковим у формуванні принципів нейтралітету як вдалого політичного рішення на шляху до розмежування відносин зі Сполученим Королівством [6, с. 29].

Через два дні після початку Другої світової війни 3 вересня 1939 року, Де Валера звернувся до ірландської нації та офіційно підтвердив статус країни як нейтральної, пояснюючи, що з нашою історією, з нашим досвідом останньої війни, та частиною нашої країни, що залишається несправедливо відокремленою від нас, ми відчуваємо, що немає іншого вирішення та іншої політики [9].

Крім того, уряд прийняв Закон про надзвичайний стан, який дозволив йому вводити будь-які положення необхідні або доцільні для забезпечення громадської безпеки, збереження держави, підтримки громадського порядку, збереження контролю товарів і послуг, необхідних для життєздатності суспільства [5]. Цей акт надавав широкі повноваження ірландському уряду, в тому числі вводить цензуру ЗМІ, а також поштову цензуру, регулював та контролював морське судноплавство, дозволяв затримання некорінних громадян Ірландії та арешти без ордеру [5]. З аналізу документу можна зазначити що, нейтралітет використовувалась задля підвищення рівня самовизначення Ейре. З точки зору Де Валера, якби країна вступила у війну, вона стала б украй уразливою для німецької коаліції. Військова перевага цих країн означала, що Ірландія мала небагато шансів вплинути на результат в будь-якому випадку [13, с. 2]. Також прем'єр-міністром було зазначено, що від Ірландії було б більше користі союзникам в якості офіційно нейтральної, ніж активно воюючої, а участь у війні означала, що Німеччина майже напевно намагалася вторгнутися на її територію. І тоді Великобританія змушена була б зустрічати ворогів з обох берегів і мобілізація американських військ до Європи стала б серйозно скомпрометована [11, с. 167]. Інші точки зору, полягала в тому, що вторгнення на ірландську територію ніколи не було стратегічно важливим як для союзників так і для Німеччини, і що військові та політичні ризики, які будуть пов'язані зі вступом у війну, більші ніж можливі стратегічні переваги [6, с. 31].

Існував негласний договір, що у випадку вторгнення Німеччини в Ірландію, остання чинитиме хоча б символічний опір і відразу звернеться за допомогою до Сполученого Королівства. Примітно, що за всю війну ірландські війська були наведені в стан готовності та висунуті до кордону з Північною Ірландією тільки одного разу – коли на півночі висадилися підрозділи збройних сил США. Дублін визнав, що присутність іноземних військ на ірландській землі порушує нейтралітет Ірландії, але до боїв справа не дійшла [14].

Уряд незалежної Ірландії не використовував «німецький фактор» для того, щоб спробувати поширити свою владу на весь острів. Навпаки, він вжив жорстких заходів проти Ірландської республіканської армії, що співпрацювала з німцями (активісти ІРА виступали за якнайшвидший вступ у війну на боці Німеччини), тим більше, що в цілому нацизм мав в ірландців набагато меншу підтримку, ніж у Швеції або Швейцарії [10].

На практиці, політика ірландського нейтралітету була менш послідовною. Як з'ясувалося, поведінка Ірландії під час війни, спочатку демонструвала підтримку союзників антигітлерівської коаліції, що здебільшого проявлялося в таємній допомозі, яка надавалася Великобританії. Зокрема, йшлося про ряд поступок: наданні ірландською береговою охороною відомостей про пересування плаваючих засобів та суміжної інформації шляхом передавання закодованого сигналу доступного британським літакам; організації

тісної взаємодії між ірландською військовою розвідкою та службами розвідки союзників; повітряним силам Великої Британії дозволялося використовувати повітряний коридор через Ірландію для літаків, що були розміщені в Північній Ірландії; британським військам можна було знищувати німецькі підводні човни в територіальних водах Ірландії; обмежувалося інтернування для британських солдатів (у другій половині війни вимога інтернування була збережена лише для німецьких військових). Ейре сприяла в поверненні пошкоджених літаків та дозволяла союзникам розміщати радіолокаційні станції на своїй території до кінця війни [9, с. 13–14].

Через Ірландію перекидали англійські й американські війська в Лісабон і далі – в Італію й Африку. Британські льотчики, які робили змушені посадки в Ірландії, жили в умовах незрівнянних із затриманими льотчиками Люфтваффе. У результаті змушених посадок літаків союзників Ірландія створила власні військово-повітряні сили, «одержавши» півтора десятка «Харікеїв». Перший з «Харікеїв» здійснив змушену посадку на території острова на початку 1942 року. Відповідно до міжнародного права літак і пілот були інтерновані Ірландією, яка пізніше викупила машину. Незабаром країна одержала ще два «Харікеї», які також здійснили змушену посадку на її території. Однак в 1943 році їх повернули Великобританії, а натомість одержали три старі літаки. Наприкінці 1943 року коли результат війни ставав очевидним, Ірландія, формально зберігаючи нейтралітет, активізувала військове співробітництво з Великобританією, за що останні передали їй тринадцять літаків, які перебували на озброєнні ірландських ВПС до 1947 року [10].

Навіть американське Управління стратегічних служб пізніше реорганізоване у Центральне розвідувальне управління (ЦРУ) підкреслювало що ірландці настільки тісно співпрацювали з нами в сфері розвідки, що здавалося, ніби вони були нашими повноцінними союзниками [6, с. 26].

Тим не менше, ступінь упередженості було виявлено лише через десятиліття, а з боку Де Валери не було жодного наміру визнавати будь-які протиріччя в реальних діях та офіційній позиції Ірландії. Таким чином, відданість принципам нейтралітету не піддавалось сумнівам ще протягом тривалого часу [6].

На думку ірландського дослідника Томаса Десмонда Вільямса, «зовнішня політика, як і будь-яка інша політика, залежить не лише від цілей держави ... але і реальних можливостей та ситуації» [12, с. 167]. В той же час, здавалося, широке визнання офіційного статусу нейтральності Ірландії затьмарювало фактичну поведінку не лише в політиці лідерів Ірландії та Великобританії, але й дійсно глобально. Одним із підтверджень цьому було те, що по завершенню війни, Вінстон Черчилль, охарактеризував Ірландію в якості нерозсудливого ізгоя, чия нейтральність ледве не зірвала перемогу союзників, в результаті чого він проголосив, що якби не вірність і дружба Північної Ірландії ми були б змушені вступити в рукопашну з паном Де Валера аби не зникнути з лиця землі [6, с. 32]. І це правда, що в певній мірі, Ірландія поводи́ла себе з певним ступенем відстороненості. Про це свідчить той факт, що держава тримала свої двері щільно зачиненими для німецьких євреїв, що шукали притулку [8]. Напередодні війни ірландський посол в Німеччині,

Чарльз Бьюлі повідомив, що Ірландія повинна захищатися від «зараження», що може бути викликано видачею віз на проживання єврейським біженцям. Практика відмови у в'їзді євреям зберігалася протягом усього періоду війни. На користь того, що Ейре була цілком нейтральна, говорить той факт, що Де Валера, дізнавшись про смерть Гітлера, навідав тодішнього посла Німеччини Едуарда Гемпеля, щоб принести свої щирі співчуття (за які пізніше вимагали вибачення у президента Ірландії Мері Макаліс, з нагоди шістдесятої річниці закінчення Другої світової війни у 2005 році).

Чергова провокація щодо Великої Британії з боку Ірландії прозвучала в радіопередачі від 16 травня 1945 року, в якій Де Валера заявив, що Вінстон Черчилль та весь світ повинні визнати, що існує невелика острівна країна, що залишалася одна проти агресії не на один рік і не два, а кілька сотень років (мається на увазі агресія Великобританії); країна, що знову і знову переживала руйнування, голод та масові вбивства; країна, яку багато разів били до безпам'яті, але кожен раз, приходячи до тями, вона брала зброю та поверталася до бою; маленький народ, що ніколи не прийме поразку і не втратить душу [12, с. 170]. Всупереч очікуванням, не було належним чином визнано перемогу союзників, замість цього, було сказано про непохитність Ірландії протягом століть, незважаючи на всі жертви. Де Валера ніколи позитивно не висловлювався ні щодо військових потуг союзників, ні щодо їх успіху [12].

Важливість демонстрації міжнародної політики нейтралітету для Імона де Валера та його уряду не може бути недооцінена. У липні 1940 року британський уряд зробив Ірландії пропозицію, що виглядала занадто привабливо, щоб відмовитись. Він пропонував об'єднання острову, в результаті чого, Північна та Південна Ірландія ставала би цілісною острівною державою. У відповідь довелося б оголосити війну Німеччині, або погодитися на розміщення британських військ на своїй території [9, с. 14]. Можливо, з питань національної безпеки, чи через неприйнятність перспективи порушення суверенітету, через присутність британських військ на ірландській землі, Де Валера відмовився від цієї пропозиції. Крім того, розділ Ірландії був потужним політичним інструментом, який уряд міг використовувати щодо ірландської громадськості аби виправдати неучасть у війнах Великої Британії [6, с. 32].

Рішення дотримуватися нейтралітету протягом усього періоду «надзвичайного стану» (таку назву носив період Другої світової війни в Ірландії), було надзвичайно мудрим та в значній мірі відповідало національним інтересам Ірландії, хоча багато хто й назвав би це морально непорядним. Дотримуючись політики нейтралітету, протягом усього «надзвичайного стану», нація отримала велику користь. Факт випадкових атак, спрямованих проти Ірландії, служив для зміцнення легітимності її як дійсно нейтральної країни. Це проявилось у визнанні нейтрального статусу навіть країнами Осі. Проте, Ірландія не була повністю позбавлена військових бомбардувань. 31 травня 1941 року Дублін було атаковано німецькими винищувачами, внаслідок чого загинуло 34 цивільних особи і 2000 чоловік залишилися без даху над головою. Вінстон Черчилль швидко скористався нагодою саркастично відмітити, що Ірландія, нарешті, розплачується за «сидіння на паркані». Нацистська Німеччина швидко

вибачилася за напад, навіть припустивши, що британська розвідка разом з королівськими повітряними силами відхилили пеленгаційні промені Люфтваффе, що призвело до помилкової атаки Дубліна замість призначеної цілі на території Великої Британії [9].

Проте, такі рідкісні інциденти були незрівнянні з ситуацією, що склалася в Белфасті, де тільки місяць тому в результаті безперервних нападів Люфтваффе протягом двох ночей загинуло більше однієї тисячі цивільних осіб, як католиків так і протестантів. Переживши війну достатньо комфортно, Ірландія тепер могла рухатися далі, продовжуючи закладати фундамент свого політичного майбутнього та позиції на міжнародній арені.

Аналізуючи дотримання Ірландією політики нейтралітету з історичної перспективи, можна помітити декілька цікавих деталей. Ірландський нейтралітет, на своєму початковому етапі, зародився з бажання самовизначення та прагнення до незалежності від Великої Британії. Страждання через панування та гноблення протягом століть, що поглибилися після Великоднього повстання 1916 року, залишили гіркий присмак навіть після всіх завоювань, зроблених в гонитві за своєю незалежністю. Антипатія до всього англійського, призвела до того, що принцип протиставлення британській політиці сформував легітимну основу ірландської політики, включаючи питання чи вступати у війни чи ні. До кінця 1930-х років Ірландія не розглядала нейтралітет як офіційну політику, а швидше як побічний продукт підвищеного суверенітету. Але в момент, коли на Європу стрімко насувалася загроза нової світової війни, в Ірландії не залишалось жодного вибору, окрім як зайняти позицію демонстративної непокори щодо політики свого колишнього господаря. Вибрати нейтралітет як один з основних принципів зовнішньої політики.

Отже, можна виділити ряд факторів, що зумовили формування та дотримання політики нейтралітету. Основним є прагнення збереження суверенітету та самовизначення. Ірландія, як невелика нація з відносно невеликими оборонними можливостями, усвідомлювала всю небезпеку бути втягнутою у Другу світову війну. Той факт, що нейтралітет Ірландії не був закріплений в Конституції означав, що будь-яка допомога, надана союзникам, (а вона була очевидною) не могла бути юридично оскаржена. Двоїстість політики протягом війни була надзвичайно корисною. Ірландія виявилася спроможною уникнути конфлікту, переконавши Німеччину, що її нейтралітет носив абсолютний характер, і, таким чином, немає ніяких причин розглядати її як ціль. У той же час більш ніж достатня співпраця з військами союзників дозволила уникнути гніву британської нації, що могла б негативно відреагувати через відмову приєднання.

З огляду, на історію складних стосунків між Ірландією та Англією, можна помилково припустити, що Ірландія практикувала макіавелівську форму політики реалізму. Проте, це була комбінація реалізму в поєднанні з синхронним культурним і політичним відділенням від Великобританії, що сприяло формуванню свого унікального становища у Другій світовій війні.

Список використаних джерел

1. Невилл П. Ирландия: История страны / П. Невилл. – М.: Эксмо, 2009. – 352 с.
2. Полякова Е. Ю. Ирландия в XX веке / Е. Ю. Полякова. – М.: ИВИ РА, 2009. – 168 с.

3. Сахновський О. Є. Ірландський автономізм у роки Першої світової війни: позиція партії гомруля та політика британських урядів: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / О. Є. Сахновський. – Чернівці, 2006. – 191 с.
4. Стрежнева М. И. Нейтралитет во внешней политике Ирландии / М. И. Стрежнева // Проблемы международных отношений и внешней политики капиталистических государств. – М., 1984. – С.146–157.
5. Emergency Powers Act, 1939. – Режим доступу: <http://www.irishstatutebook.ie/1939/en/act/pub/0028/print.html>
6. Fanning, R. Irish Neutrality: An Historical Review / R. Fanning. – Irish Studies in International Affairs, Vol. 1, No. 3, 1982. – 31 p.
7. Finnegan R. Irish Neutrality [Електронний ресурс] / Finnegan. – Режим доступу: http://www.raco.ie/attachments/068_1_2_irishneutrality.pdf.
8. Fisk R. Why the Nazis bombed [Електронний ресурс] / Robert Fisk // Independent. – 1999. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/why-the-nazis-bombed-dublin-1075966.html>.
9. Fitzgerald G. The Origins, Development and Present Status of Irish «Neutrality» / Fitzgerald // Irish Studies in International Affairs. – 1998. – №9. – P.13–14.
10. Graham C. Deconstructing Ireland: Identity, Theory, Culture / Colin Graham. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 188 p.
11. Ireland and the Second World War: Politics, Society and Remembrance / B. Girvin, R. Geoffrey (eds.). – Dublin: Four Courts Press, 2000. – 186 p.
12. Roberts G. Ireland and the Second World War: politics, society and remembrance / Roberts. – Dublin: Four Courts Press, 1999. – 186 p.
13. Sweeney M. Irish Neutrality in World War II: Eamon de Valera's Struggle to Protect Eire [Електронний ресурс] / Sweeney // The Hanover Historical Review. – 2009. – Режим доступу: <http://history.hanover.edu/hhr/09/irishneutrality.pdf>.
14. Wills C. That Neutral Island: A Cultural History of Ireland During the Second World War / Clair Wills. – London, 2007. – 512 p.

References

1. Nevill P. Irlandiya: Istoriya strany / P. Nevill. – М.: Eksmo, 2009. – 352 s.
2. Polyakova E. Yu. Irlandiya v XX veke / E. Yu. Polyakova. – М.: IVI RA, 2009. – 168 s.
3. Sahnovskiy O. E. Irlandskiy avtonomiyam u roki Pershoyi svitovoyi viyni: pozitsiya partiyi gomrulya ta politika britanskikh uрядiv: dis. kand. ist. nauk: 07.00.02 / O. E. Sahnovskiy. – Chernivtsi, 2006. – 191 s.
4. Strezhneva M. I. Neytralitet vo vneshney politike Irlandii / M. I. Strezhneva // Problemy mezhdnarodnykh otnosheniy i vneshney politiki kapitalisticheskikh gosudarstv. – М., 1984. – С.146–157.
5. Emergency Powers Act, 1939. – Rezhym dostupu: <http://www.irishstatutebook.ie/1939/en/act/pub/0028/print.html>
6. Fanning, R. Irish Neutrality: An Historical Review / R. Fanning. – Irish Studies in International Affairs, Vol. 1, No. 3, 1982. – 31 p.
7. Finnegan R. Irish Neutrality [Elektronnyj resurs] / Finnegan. – Rezhym dostupu: http://www.raco.ie/attachments/068_1_2_irishneutrality.pdf.
8. Fisk R. Why the Nazis bombed [Elektronnyj resurs] / Robert Fisk // Independent. – 1999. – Rezhym dostupu: <http://www.independent.co.uk/news/why-the-nazis-bombed-dublin-1075966.html>.
9. Fitzgerald G. The Origins, Development and Present Status of Irish «Neutrality» / Fitzgerald // Irish Studies in International Affairs. – 1998. – №9. – P.13–14.
10. Graham C. Deconstructing Ireland: Identity, Theory, Culture / Colin Graham. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 188 p.
11. Ireland and the Second World War: Politics, Society and Remembrance / B. Girvin, R. Geoffrey (eds.). – Dublin: Four Courts Press, 2000. – 186 p.
12. Roberts G. Ireland and the Second World War: politics, society and remembrance / Roberts. – Dublin: Four Courts Press, 1999. – 186 p.
13. Sweeney M. Irish Neutrality in World War II: Eamon de Valera's Struggle to Protect Eire [Elektronnyj resurs] / Sweeney // The Hanover Historical Review. – 2009. – Rezhym dostupu: <http://history.hanover.edu/hhr/09/irishneutrality.pdf>.
14. Wills C. That Neutral Island: A Cultural History of Ireland During the Second World War / Clair Wills. – London, 2007. – 512 p.

Nagnibeda O. O., graduate student of world history of the Faculty of History, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), olya.nagnibeda@mail.ru

The neutrality of Ireland during World War II

This article attempts to analyze the policy of neutrality of Ireland in the 1940s. The purpose of the study is to identify the main priorities of the country's non-

participation in the war and the consequences of the declaration of neutrality. In order to address these questions, this work studies contemporary documents, monographs, and, as well as considering pre-existing scholarship on the matter. The principle conclusions of this work are: at the one hand the neutrality of Ireland was based on confrontation with Great Britain, on the other hand, Ireland supported allies during the whole period of World War II secretly.

Keywords: Ireland, Irish neutrality, the Second World War, international relations.

Nagnibeda O. A., aspirantka kafedry vseмирной истории исторического факультета, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), olya.nagnibeda@mail.ru

Нейтралитет Ірландії во Другій світовій війні

Сделана попытка проанализировать политику нейтралитета Ирландии в 1940-х годах. Цель исследования заключается в определении основных приоритетов неучастия страны в войне и последствий провозглашения позиции нейтралитета. Для достижения поставленной цели были проанализированы ряд документов, научных статей, а также монографии представителей различных историографических школ. В заключении можно отметить: во-первых, нейтралитет Ирландии обусловлен противостоянием с Великобританией; во-вторых, во Второй мировой войне ирландцы негласно поддерживали антигитлеровскую коалицию.

Ключевые слова: Ирландия, нейтралитет Ирландии, Вторая мировая война, международные отношения.

* * *

УДК 327.8

Сталоворова Г. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
суспільних дисциплін, Національний університет
водного господарства і природокористування
(Україна, Рівне), uscannasav@mail.ru

Членство Великобританії в Євросоюзі: дискусія в ЄС

Аналізується проблематика майбутнього членства Великобританії в ЄС; зокрема, проводиться аналіз позицій, яку висунули країни – учасниці ЄС стосовно умов збереження Британії в складі ЄС. Характеризуються положення провідних партій Великобританії стосовно даної проблеми. Розглянуто особливості проведення брюссельського саміту 2016 р. Доведено, що у результаті брюссельського саміту Великобританія отримала особливий статус, який надасть можливість її громадянам остаточно визначитися на референдумі щодо майбутнього членства Великобританії в Євросоюзі.

Ключові слова: Великобританія, Євросоюз, британський уряд, брюссельський саміт, референдум.

В умовах виникнення нових викликів та загроз, трансформації системи міжнародної безпеки, питання підтримки членства Великобританії в ЄС стають об'єктом уваги британської спільноти, світової громадськості та експертів. Відсутність згоди провідних політичних партій Великобританії щодо її Brexit (виходу Британії з ЄС) роблять дискусії про перспективи майбутнього членства Британії в ЄС ще більше актуальними.

У політологічній площині проблематика майбутнього членства Великобританії в ЄС розглядалася авторитетними англійськими ученими Дж. Річардсом [5], Дж. Кіркомом [4], С. Біскопом [1], А. Котеєм [3]. В українській політологічній літературі практично відсутні спеціальні праці з даної проблематики.

Мета дослідження визначає характер і напрями позицій британського уряду, політичних партій Великобританії, країн-учасниць ЄС, британської спільноти та світової громадськості щодо майбутнього членства Великобританії в Євросоюзі.

Відповідно до сформульованої мети вирішувалися наступні завдання: проаналізовано бачення майбутнього ЄС та місця Великобританії в ньому: з боку ЄС, уряду

Великобританії, прихильників і противників перебування в ЄС (зокрема громадська думка з цього питання).

Нині Британія займає особливе місце в ЄС, що обумовлено обставинами, серед яких слід виділити:

1) Великобританія є однією з дев'яти країн-членів ЄС, яка не входить до єврозони;

2) поряд з Ірландією, Велика Британія відмовилася вступати до Шенгенської зони;

3) часткова відмова від співпраці в сфері юстиції та внутрішніх справ (наприклад, Британія є одним із головних противників введення інституту Європейської прокуратури, головним завданням якої має стати боротьба із фінансовим шахрайством, що пов'язане з бюджетом ЄС);

4) особлива британська позиція в бюджетній сфері, яку можна проілюструвати двома наступними прикладами. По-перше, в 2011 році при обговоренні параметрів довгострокового бюджету ЄС на 2014–2020 рр. (багаторічний фінансовий план) Британія висловила низку вимог, серед яких однією з найважливіших стала вимога про скорочення, а не збільшення – як того вимагав Брюссель – бюджету ЄС. Д. Кемерон навіть пропонував створити два бюджети ЄС: один – для єврозони, другий – для всього союзу. По-друге, відмова Великобританії в березні 2012 року приєднатися до Бюджетного пакту – Договір про стабільність, координацію і управління економічним і валютним союзом. Цим договором було закріплено більш жорсткі вимоги до фінансової дисципліни держав-членів, які мають прагнути досягнути бездефіцитних (збалансованих) бюджетів [8].

Коли в 2010 році у Великобританії було створено коаліційний уряд консерваторів та ліберальних демократів (чи не найбільш проєвропейськи налаштована британська політична сила сучасності), торі відстоювали помірковані позиції в аспекті євроінтеграції, адже не могли не рахуватися зі своїми партнерами по парламентській більшості.

Тому Д. Кемерон обирає в свій Кабінет консерваторів, які були поміркованими євроскептиками, при чому, прем'єр сам себе характеризує подібним же чином. Такий характер політики лідера консерваторів призвів до втрати партією підтримки серед населення та пересічних членів, які масово почали переходити під протекторат Партії незалежності Сполученого королівства (далі – ПНСК) на чолі з Найджелом Фараджем [8].

За різними оцінками, протягом лідерства в консервативній партії Д. Кемерона, лави цієї політичної сили залишило близько 50% її членів. Окрім цього, напередодні парламентських виборів 2015 року два комонери вийшли із партії торі в Палаті громад і приєдналися до ПНСК. Відповідаючи на вимоги 100 консервативних комонерів, фактично третини торі в Палаті громад зразка 2010–2015 рр., та інших непарламентських членів партії, які об'єднавшись погрожували відправити Д. Кемерона у відставку з поста лідера партії, прем'єр-міністр ще влітку 2012 року висловив підтримку ідеї проведення референдуму щодо виходу з ЄС [8].

Тому для того, щоб відновити партійну єдність та схилити на бік торі електорат, в передвиборчому маніфесті 2015 року однією з обіцянок консерваторів стала «реальна зміна відносин з ЄС». Зокрема, зазначалося, що в разі перемоги на виборах консерватори зобов'язуються під час першої сесії новообраного парламенту законодавчо

закріпити проведення до кінця 2017 року референдуму щодо виходу Великобританії із ЄС [8].

При цьому робилося суттєве зауваження, що референдум буде проведений лише після того, як між Урядом країни та ЄС відбудуться перемовини щодо нових умов членства Британії в союзі. І лише після цього, підданим Її Величності делегують вирішення питання чи влаштовує їх нова модель взаємовідносин з ЄС, чи ні.

Ініціатива з проведення референдуму була першими озвучена консерваторами, тим самим вони позбавили своїх конкурентів вагомим передвиборчим аргументом. Як відомо, нині в Британії відбувся так званий «зсув вправо» – підвищення рівня євроскептицизму серед населення. Зробивши ставку на обіцянку щодо проведення референдуму, і активно використовуючи цей аргумент в передвиборчій кампанії, консерваторам вдалося досягнути неочікуваної перемоги на травневих парламентських виборах 2015 року. Вони отримали стійку парламентську більшість – 331 мандат в Палаті громад, що дозволило торі сформувати однопартійний Уряд [11].

3 лютого 2016 р. прем'єр-міністр Девід Кемерон представив у парламенті проект пропозицій щодо реформування ЄС, ухвалення яких має забезпечити подальше перебування Британії у ЄС.

Представляючи пакет, проект якого був надісланий президентом Європейської Ради Дональдом Туском, Кемерон підкреслив, що пропоновані реформи якнайповніше відповідають інтересам Британії. Затвердження цих пропозицій на саміті ЄС дозволить британському уряду провести референдум про доцільність подальшого перебування Сполученого Королівства у ЄС уже в червні цього року, кажуть оглядачі [11].

Девід Кемерон під час дебатів про ЄС присвятив головну увагу спробам переконати депутатів власної Консервативної партії у перевагах подальшого перебування Британії у складі реформованого Євросоюзу. Один із найбільш помітних учасників кампанії за вихід Британії з ЄС – мер Лондона Борис Джонсон – розкритикував пропозиції Європейської комісії як недостатні. Він запитав Девіда Кемерона, чи цей пакет здатний відновити суверенні права Сполученого Королівства і приборкати надмірні законодавчі вимоги ЄС.

У відповідь прем'єр-міністр заявив: «Я не наполягаю на тому, що це чудові пропозиції, я не кажу, що після цієї угоди Європейський союз стане досконалим – це не так. Але чи стане після цього позиція Британії у ЄС сильнішою і кращою? Так» [11]. А Джонсон вважає, що було б краще, аби Британія могла власними силами блокувати законодавство ЄС, не покладаючись на підтримку інших країн ЄС. Опозиційні парламентські партії – лейбористи і шотландські націоналісти – вже заявили про наміри вести агітаційну кампанію за те, щоб і надалі залишатися в складі ЄС. За неписаною угодою, міністри британського уряду, які вважають пропозиції Брюсселя недостатніми, утримувалися від критики пакету на знак солідарності з прем'єром [11].

Одним із головних каменів спотикання у відносинах Британії і ЄС є право на соціальну допомогу працівників з інших країн ЄС. Британія пропонує ввести часові обмеження на такі грошові виплати на період до чотирьох років від початку роботи працівників ЄС, оскільки, на думку Д. Кемерона, Великобританія ніколи не буде частиною єврозони, ніколи не буде частиною Шенгену,

ніколи не буде частиною європейської армії, ніколи не буде змушена рятувати євросоюзу коштом наших платників податків і ніколи не буде членом європейської наддержави.

Чинovníки у Брюсселі вважають такі обмеження дискримінаційними і такими, що порушують основоположні принципи ЄС про свободу пересування. Однак у компромісному варіанті пропозицій ЄС Дональд Туск від імені Європейської Ради пише, що після референдуму Британія може негайно активізувати механізм «гальмування» виплат у зв'язку з надзвичайними обставинами терміном на чотири роки.

Британія домагається від ЄС гарантій того, що її суверенітет не буде в майбутньому порушуватися кроками на ще глибшу інтеграцію в Євросоюз, що країну не підштовхуватимуть до перспективи членства у євросоюзі і не нав'язуватимуть Лондону бюрократичні вимоги Брюсселя [11].

Девід Кемерон заявив, що пропозиції Єврокомісії дозволять Британії не приєднуватися до тих ініціатив ЄС, які не працюють у британських умовах.

Майже 20-річна дискусія щодо можливого виходу Великої Британії з ЄС сягає кульмінації. У Брюсселі 18–19 лютого відбувся саміт лідерів Євросоюзу. На форум приїхали очільники урядів 28 країн ЄС. Саміт відбувся за головування Дональда Туска. Цю вкрай важливу зустріч вже охрестили вирішальною щодо Brexit (виходу Британії з ЄС).

Лідери ЄС спробували досягти домовленостей щодо принципово нової угоди, яка регулюватиме відносини між Лондоном та Брюсселем. Консервативна партія на чолі з Девідом Кемероном включила питання про перезавантаження взаємин з ЄС у свій маніфест на парламентських виборах 2015 року. Здобувши на них переконливу перемогу, тепер консерватори змушені виконувати обіцянки.

Консультації щодо планів Лондона розпочалися на саміті ЄС у грудні 2015 року. Тоді Європейська Рада вирішила, що на наступній зустрічі – в лютому сторони спробують знайти взаємоприйнятне вирішення проблеми у 4 галузях: – національний суверенітет – підвищення конкурентоспроможності – економічна та валютна незалежність – соціальні виплати та вільне пересування. Президент Європейської Ради Дональд Туск оприлюднив пропозиції ЄС щодо цих питань на початку 2016 року. Переговори тривають з усіма 28-ма країнами-членами Європейського Союзу [10].

Британський прем'єр Девід Кемерон пообіцяв, що буде палко агітувати за те, аби його країна залишалася в ЄС, за умови, що на саміті погодяться на його вимоги. Серед них, зокрема, замороження соціальних виплат мігрантам, які приїжджають до Британії, та відмова Лондона від глибшої політичної інтеграції в ЄС. Але, як і щодо будь-якого іншого рішення Євросоюзу, на це потрібна згода всіх країн.

Аби заручитися підтримкою перед самітом у Брюсселі Кемерон відвідав Францію, Румунію, Грецію, Чехію та Німеччину. А в столиці Бельгії мав переговори з лідерами Латвії, Хорватії, Сербії, Македонії, Словенії, Туреччини, а також з очільником Єврокомісії Жан-Клодом Юнкером.

Більшість британців в останніх опитуваннях кажуть, що Девіду Кемерону не вдасться досягнути суттєвого поступу щодо угоди про реформи в ЄС. Принаймні, так вважають 58% опитаних. Водночас кожен п'ятий думає,

що британський прем'єр таки отримає те, що хоче. І ще 22% не беруться прогнозувати результату саміту.

Стосовно майбутнього членства країни в ЄС, думки у Великій Британії розділилися майже порівну. 29% вважають, що їм особисто буде краще за Британію в ЄС. 27% переконані, що навпаки виграють, коли країна вийде з Євросоюзу. Водночас, яби референдум відбувся завтра, то 49% проголосували б за те, аби залишитися в єдиній європейській родині, а Brexit підтримали б 41% опитаних [10].

Financial Times аналізує чотири вимоги прем'єр-міністра Великої Британії Девіда Кемерона щодо членства країни в ЄС. На думку авторів, у пана Кемерона лишилося обмаль часу, щоб переконати євроскептиків вдома не залишати ЄС, адже загально-національний референдум про вихід з ЄС має відбутися до кінця 2017 року.

Серед вимог, які пан Кемерон надіслав голові Європейської Ради Дональду Туску, є захист єдиного ринку для Британії та інших країн ЄС, підвищення конкурентоспроможності, виключення Британії з «тіснішого союзу» та посилення ролі національних парламентів, а також обмеження доступу до соцвиплат для працівників з-за кордону.

На думку авторів статті, європейським партнерам Британії слід позитивно відреагувати на пропозиції пана Кемерона. «Його чотири пропозиції – це розумні цілі. Це не «місія неможлива», як говорить прем'єр-міністр Великої Британії. Вони підтверджують традиційну роль Британії, як країни, яка викриває і розповідає жорстоку правду для того, щоб покращити ЄС на користь всіх країн-членів, а не лише Британії», – пишуть журналісти [8].

Автори вважають, що ЄС може сприйняти більшість вимог позитивно. Проте вимога скасувати соцвиплати для працівників з-за кордону може зустріти опір в Польщі та інших країнах східної Європи, чії громадяни шукають роботу всюди в союзі.

«Пану Кемерону знадобляться усі таланти і, можливо, трохи везіння, щоб побороти скептицизм щодо Європи, який охопив країну. Закулісної угоди з Брюсселем не буде достатньо. Йому потрібно надати детальні аргументи не лише того, чому Британії слід лишатися в ЄС, але й якими будуть наслідки виходу країни з блоку», – підсумовує FT [8].

Британський прем'єр-міністр Девід Кемерон, приїхавши до Брюсселя на вирішальний саміт ЄС, сказав, що «б'ється за Британію». Президент Європейської комісії Жан-Клод Юнкер висловив упевненість у тому, що лідери країн ЄС зуміють домовитися з Британією про умови її подальшого перебування в складі Європейського Союзу. Пан Кемерон хоче повернутися після саміту зі схваленим у Брюсселі пакетом реформування ЄС, який він запропонує британцям на референдумі в червні. Однак деякі ключові вимоги пана Кемерона на штовхнулися на спротив частини лідерів країн ЄС.

«У нас сьогодні і завтра є багато важливої роботи, і це буде важко, – сказав Девід Кемерон. – Я воюватиму за Британію. Якщо ми зможемо отримати гарну угоду, я візьму її. Але я не піду на таку угоду, яка не задовольняє наших вимог. Вважаю, що набагато важливіше отримати те, що нам потрібно, аніж поспішати. Але з доброю волею і за умови напруженої праці ми зуміємо отримати для Британії кращу угоду», – заявив пан Кемерон [11].

Газета Guardian, яка отримала проект остаточних британських пропозицій на саміті, пише, що Девід

Кемерон ще має подолати кілька перешкод перед тим, як переконає лідерів інших країн ЄС погодитися з його пакетом реформ.

Переговори про реформи, у рамках яких британський прем'єр відвідав 20 країн ЄС, тривають уже кілька місяців.

Раніше цього місяця британський прем'єр разом із президентом Європейської Ради Дональдом Туском представити проект нової угоди між ЄС та Британією представили проект із пропозиціями реформ, що мають сприяти компромісу між Лондоном та Брюсселем напередодні референдуму щодо подальшого членства Британії у Євросоюзі. Водночас прибічники виходу Британії з ЄС називають реформи, запропоновані паном Кемероном, недостатніми і твердять, що єдиний спосіб досягти змін в країні – голосування про вихід з Євросоюзу [11].

Дональд Туск в офіційній заяві напередодні дводенного саміту в Брюсселі заявив, що «немає жодних гарантій» досягнення угоди, адже між європейськими лідерами залишається багато «складних» розбіжностей щодо ключових моментів. За його словами, переговори нині перебувають на фінальному етапі, а їхній провал «буде поразкою як для Британії, так і для ЄС, і геополітичною перемогою для тих, хто прагне нас роз'єднати». Водночас у коментарі BBC пан Туск зазначив, що лідери країн ЄС не матимуть іншого виходу, аніж досягти домовленості під час дводенного саміту в Брюсселі [11].

Напередодні саміту Дональд Туск і Девід Кемерон провели телефонну розмову. На Даунінг-стріт заявили, що обидва політики «погодилися, що досягнуто значного поступу і що попередній текст є гарною основою для того, аби досягти угоди на завтрашньому саміті, за умови позитивного вирішення нерозв'язаних питань» [8]. Британське питання вважають головним на саміті в Брюсселі. Іншою важливою темою на порядку денному європейських лідерів є криза з мігрантами.

Ключові елементи британської угоди такі:

Дозвіл Британії не долучатися до основоположного принципу ЄС про формування «дедалі тіснішого союзу» народів Європи і надання більших повноважень державним парламентам блокувати законодавство ЄС;

Обмеження права громадян інших країн ЄС на деякі соціальні виплати у Британії протягом перших чотирьох років їхньої роботи в Британії. Зміна правил нарахування допомоги на дитину з урахуванням вартості життя в країні проживання дитини;

Чітке визнання, що євро – не єдина грошова одиниця у ЄС, і надання гарантій країнам за межами євросони, що їхні права не утискатимуться і що вони не зобов'язані надавати фінансову допомогу євросоні;

Чіткі рамки для скорочення «тягаря» надмірного регулювання і розширення спільного ринку [8].

ЄС узгодив «спеціальний статус» Британії для збереження її членства.

В ніч на 20 лютого Саміт Європейського союзу ухвалив рішення про домовленість, яка має запобігти виходу Британії зі складу ЄС. Про це повідомив британський прем'єр. «Домовився про угоду, яка дає Великій Британії спеціальний статус в ЄС. Завтра (в суботу) рекомендуватиму її кабінету міністрів», – написав він незадовго до опівночі [8].

Як відомо, Британія і зараз має «особливий статус» в ЄС – за умовами членства, в деяких сферах вона не

виконує європейські домовленості (зокрема – щодо монетарної та міграційної політики). Нова домовленість включає додаткові точкові винятки.

Чотири пункти «брюссельської угоди».

1. Будуть скорочені виплати для дітей трудових мігрантів з країн ЄС, якщо їх батьки живуть в Британії, а діти – за кордоном (переважно йдеться про дітей поляків, що знайшли роботу в Британії). Наразі британське законодавство змушувало Лондон фінансувати такі виплати.

На нових заявників нова норма поширюватиметься невідкладно, для 34000 дітей, що вже отримують допомогу, передбачений перехідний період до 2020 року.

2. Буде змінено Договір про ЄС із чітким зазначенням у ньому, що подальше посилення політичної інтеграції країни ЄС не буде поширюватися на Лондон: «Британія ніколи не може бути примушена до політичної інтеграції».

По суті, ця норма є політичним гаслом, яке має заспокоїти британського виборця. Британія і зараз не бере участь у глибокій інтеграції в ЄС. Зокрема, вона є єдиною в ЄС, що звільнена від зобов'язання впровадити спільну валюту (євро) у майбутньому.

Кемерон також наголосив, що Британія ніколи не стане частиною майбутньої Європейської «супердержави», дискусії про яку зараз тривають: «Наші внутрішні справи лишатимуться нашими внутрішніми справами. І ми ніколи не братимемо участь, приміром, у створенні спільної Європейської армії».

3. Впроваджується право Британії на сім років припинити нині існуючі виплати мігрантам у разі, якщо міграція сягне «виключно високого рівня». Саме такий рівень, за визнанням Єврокомісії, є в Британії зараз. Водночас, за сім років обмеження мають бути безумовно зняті. За словами Кемерона, планується, що мігранти не будуть отримувати виплати протягом перших чотирьох років перебування в Британії.

4. Британія отримає право задіяти «виняткові захисні заходи» для лондонського Сіті – щоб зупинити можливий переїзд компаній до материкової Європи і переконатися, що британський бізнес не стикається з дискримінацією через те, що він перебуває за межами Євросони [10].

Попри цю домовленість, в червні 2016 року має відбутися референдум про вихід Великої Британії зі складу ЄС. Та ці заходи, на думку Кемерона, дозволять здобути більшість на підтримку членства країни в Євросоюзі. Канцлер Німеччини Ангела Меркель після переговорів заявила, що Велика Британія отримала не надто багато преференцій, а британські прагнення реформ навіть принесли деякі поліпшення для багатьох країн Євросоюзу. Голова уряду Великої Британії Девід Кемерон після досягнутої домовленості виголосив промову, в якій запевнив про потребу в подальших змінах Євросоюзу. Президент Франції Франсуа Олланд відзначив, що в угоді між Євросоюзом та Великою Британією не має ніяких відступів від європейських правил. Президент Литви Даля Грибаускайте заявила, що угода Британії з ЄС посилить конкурентоздатність Євросоюзу і зменшить бюрократичний тягар для підприємництва [12].

У суботу, 19 лютого, прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон, який повернувся з позачергового, спеціально для нього скликаного саміту ЄС, напевно, почувався переможцем. Передбачаючи історичність моменту, він прорвав перше з часів Фолклендської війни

1982 року суботне засідання Кабінету міністрів. Того дня Кемерон залишив за кожним членом Кабінету її Величності право самостійно вирішувати, агітувати йому за вихід Британії з Євросоюзу чи ні, і пішов до преси. Але вже до понеділка з'ясувалося, що чутки про триумф прем'єр-міністра виявилися дещо перебільшеними.

Мер Лондона і за сумісництвом другий за популярністю, після самого Кемерона, політик правлячої партії Борис Джонсон заявив, що буде підтримувати кампанію за вихід з ЄС, а з огляду на його політичну вагу і популярність, фактично її очолить.

22 лютого він опублікував, можливо, один з найяскравіших маніфестів сецесіоністів. Одне з центральних звинувачень мера Лондона дісталось процедурі «голосування за кваліфікованою більшістю», внаслідок якої британський голос, як і будь-який інший, втратив право вето і може бути подоланий більшістю. В рятівній для європейського дому, що дедалі розростається і ускладнюється, нормі, яка дозволяє подолати процедурний кошмар, коли одна країна може заблокувати консенсус 27 інших, Джонсон вбачає корінь самого зла [12].

Джонсон бачить проблему в тому, що покликане бути рішенням. «Я вважаю дуже тривожним той факт, що грекам було нав'язано, що їм робити з їхнім бюджетом і державними витратами, попри великі страждання населення», – пише лондонський мер. При цьому він замовчує, що причиною грецької кризи став не диктат ЄС, а його слабкість – нездатність контролювати виконання Афінами взятих на себе фінансових зобов'язань. На боці сецесіоністів – тільки праве крило консерваторів і UKIP, що складається з тих, кому навіть праве крило «торі» здається недостатньо правим. Британські євроскептики хочуть двох взаємовиключних речей: щоб ЄС був більш ефективним і менш бюрократизованим, але при цьому щоб у кожній країні залишилося невідчужуване право вето [8].

Євроскептики вважають, що Британія зможе самостійно контролювати свої кордони, і що всі питання міграції будуть вирішуватися виключно у відповідності з британським законодавством. Це ускладнить приїзд в країну громадян ЄС, але навряд чи торкнеться тих, хто вже знаходиться у Великобританії. Противники впевнені, що Британія залишиться ключовим членом НАТО і Ради Безпеки ООН, а також і ядерною державою, і що Великобританії потрібно перестати відігравати роль містка між США та Європою, і розпочати переслідувати власні цілі.

Із суто прагматичної точки зору слід визнати, що Британія головним чином зацікавлена в участі в Єдиному внутрішньому ринку ЄС і розглядає свою співпрацю з Європою в повній мірі, саме в цьому інтеграційному проекті. Вихід зі складу ЄС може мати складні, в першу чергу економічні, наслідки для Великобританії. Д. Кемерон зазначив якість, що більше ніж 50% британського експорту припадає саме на Єдиний внутрішній ринок ЄС. Міністр закордонних справ Великобританії Філіп Хаммонд в даному аспекті висловив впевненість, що Британія зможе функціонувати поза межами ЄС, однак це буде мати «економічно руйнівні» наслідки. Розуміючи, що на референдумі британці можуть висловитися і за вихід зі складу ЄС, нинішнє керівництво Сполученого королівства намагається налагодити зв'язки із альтернативними ринками збуту своєї продукції [11].

Вихід Британії із ЄС означатиме для країни зменшення її впливу в світі. Однією з первинних підстав вступу країни до ЄС було бажання владних кіл Сполученого королівства приймати участь у житті континенту. Членство Великобританії в ЄС забезпечує дотримання балансу сил та інтересів в Європі. Малі держави союзу вбачають в Британії альтернативний центр сили, який розцінюється як противага франко-німецькому тандему. Великобританія також неодноразово виступала арбітром в процесі вирішення конфлікту між Францією та Німеччиною [11].

Окрім цього, у разі виходу з ЄС не виключено є посилення сепаратистських настроїв в самій Британії. Не зважаючи на те, що у вересні 2014 року на референдумі в Шотландії більшість проголосувала за збереження цілісності Сполученого королівства, але не слід забувати, що альтернативою для шотландців було і залишається членство в ЄС з одночасним поглибленням інтеграції. Серед усіх британських регіонів Шотландія є найбільш послідовним прихильником членства в ЄС. Так, Шотландська національна партія в повному складі проголосувала проти проведення референдуму щодо виходу Сполученого королівства з ЄС, коли в Парламенті Великобританії розглядався відповідний законопроект [9].

За Велику Британію в ЄС виступили всі європейські лідери, але найголовніше – широка коаліція всередині самої Британії. Це лідери обох провідних партій – Лейбористської і Консервативної, так само, як і Ліберальні демократи, а разом і всі значущі регіональні партії.

Висновки. Сецесія Британії для ЄС означатиме втрату свого авторитету, зв'язків у світі і початок процесу розпаду. Вихід Сполученого королівства зі складу ЄС може стати початком кінця цієї наднаціональної організації. Тому для збереження цілісності ЄС потрібно знайти відповіді на комплекс викликів, які постали перед ним.

Згідно брюссельської угоди Лондон відмовився від участі в політиці «дедалі тіснішого союзу», яку передбачали наявні угоди щодо ЄС. Згідно з досягнутим компромісом, Лондон не можна «зобов'язувати до подальшої політичної інтеграції». Тож пункти щодо «дедалі тіснішого союзу» у європейських угодах віднині не стосуватимуться Великобританії.

Отже, брюссельська угода про особливий статус Великобританії в ЄС, тобто рівні для Об'єднаного Королівства права з іншими членами ЄС, але менше обов'язків, підписана наперед і вступить в силу, якщо на референдумі британці висловляться за ЄС. Якщо вони висловляться проти, то й угоди ніякої не буде, тому що Великобританія вийде з Євросоюзу. Але громадяни, віддаючи свої голоси на референдумі, вже будуть знати, що голосують за те, щоб залишитися в ЄС з особливим статусом. Це збільшує шанси на позитивний результат.

Список використаних джерел

1. Biscop S. The UK and European Defence: Leading or Leaving? // International Affairs. – 2012. – Vol.88. – P.1297–1313.
2. Chalmers H. Towards the UK's Nuclear Century // The RUSI Journal. – 2013. – №6.
3. Cottey A. Security in 21st Century Europe. – L.: Palgrave Macmillan, 2013. – 310 p.
4. Kirkup J. Navy Chief: Britain Cannot Keep up Its Role in Libya Air War Due to Cuts // The Telegraph. – 2011. – 20 June.
5. Richards J. A Guide to National Security. Threats, Responses, and Strategies. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 182 p.
6. Брексит набирает обороты: глава банка Англии о членстве Великобритании в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://8banks.com/forex/2015/10/29/breksit-nabiraet-oboroty-glava-banka-anglii-o-chlenstve-velikobritanii-v-es-v-5-grafikah.html>

7. Брюссель пытається уникнути брексіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politobzor.net/show-70348-bryussel-pytaetsya-izbezhath-breksit.html>

8. Великобританія може вийти з єврозони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/velykobrytaniya_mozhe_vyyty_z_yevrosoyuzu_bler_5982.html

9. Лондон вибрав у Брюсселя нові правила існування Євросоюзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/london-vibiv-u-bryusselya-novi-pravila-isnuvannya-yevrosoyuzu-583546.html>

10. Переговори у Брюсселі щодо умов збереження Британії в складі ЄС затягуються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2016/02/16/the-brussels-brexite-summit-what-you-need-to-know/>

11. Чи залишиться Великобританія в ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/chi_zalishitsya_velykobritaniya_v_yes_n660921

12. Що ми знаємо про брексіт? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2016/02/16/the-brussels-brexite-summit-what-you-need-to-know/>

References

1. Biscop S. The UK and European Defence: Leading or Leaving? // *International Affairs*. – 2012. – Vol. 88. – P.1297–1313.

2. Chalmers H. Towards the UK's Nuclear Century // *The RUSI Journal*. – 2013. – №6.

3. Cottey A. Security in 21st Century Europe. – L.: Palgrave Macmillan, 2013. – 310 p.

4. Kirkup J. Navy Chief: Britain Cannot Keep up Its Role in Libya Air War Due to Cuts // *The Telegraph*. – 2011. – 20 June.

5. Richards J. A Guide to National Security. Threats, Responses, and Strategies. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 182 p.

6. Breksit nabirayet oboroti: glava banka Anglii o chlenstvie Velikobritanii v UC [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://8banks.com/forex/2015/10/29/breksit-nabiraet-oboroty-glava-banka-anglii-o-chlenstve-velikobritanii-v-es-v-5-grafikah.html>

7. Bryssel pitayetsia izbejat breksit [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://politobzor.net/show-70348-bryussel-pytaetsya-izbezhath-breksit.html>

8. Britaniya moze viyti z yevrozoni [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ipress.ua/news/velykobrytaniya_mozhe_vyyty_z_yevrosoyuzu_bler_5982.html

9. London vibiv v Brysselya novi pravila isnuvannya EU [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/svit/london-vibiv-u-bryusselya-novi-pravila-isnuvannya-yevrosoyuzu-583546.html>

10. Peregovori v Brysseli schodo umov zberejennya Britanii v skladi EU zatyaguyutsya [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ua.euronews.com/2016/02/16/the-brussels-brexite-summit-what-you-need-to-know/>

11. Chi zalishitsya Britaniya v skladi EU [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://24tv.ua/chi_zalishitsya_velykobritaniya_v_yes_n660921

12. Shcho mi znayemo pro breksit [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ua.euronews.com/2016/02/16/the-brussels-brexite-summit-what-you-need-to-know/>

Stalovierova A. V., PhD in historical science, Associate Professor of Social Sciences of National University of Water Management and Nature Resources Use (Ukraine, Rivne), ucucannasav@mail.ru

United Kingdom's membership in European Union: discussion in European Union

The problems of the UK's future membership if the EU are analyzed; in particular, there is an analysis of the positions, which were promoted by EU member states on conditions for the preservation of Britain as part of the EU. The position of leading UK political parties regarding this issue is characterized. The features of the Brussels summit 2016 are considered. There is proved that as a result of the Brussels summit, Britain gained a special status which will allow its citizens to decide in a referendum on Britain's future membership in the EU.

Keywords: Britain, the EU, the British government, the Brussels summit, referendum.

Сталовєрова А. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры общественных дисциплин, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (Украина, Ровно), ucucannasav@mail.ru

Членство Великобритании в Евросоюзе: дискуссия в ЕС

Анализируется проблематика будущего членства Великобритании в ЕС; в частности, проводится анализ позиций, которые выдвинули страны –

участницы ЕС соответственно условий сохранения Британии в составе ЕС. Характеризуются положения политических партий Великобритании соответственно данной проблеме. Рассмотрены особенности проведения брюссельского саммита 2016 г. Доказано, что в результате брюссельского саммита Великобритания одержала особый статус, который сделает возможным ее гражданам определиться на референдуме соответственно будущего членства Великобритании в Евросоюзе.

Ключевые слова: Великобритания, Евросоюз, британское правительство, брюссельский саммит, референдум.

УДК 027.5(571.16)

Абдуллаева А. Т.,
докторант, Институт Рукописей
им. М. Физули НАНА (Азербайджан, Баку),
ada.abdulla@gmail.com

БИБЛИОТЕКИ И ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ ОБУЧЕНИЯ

В современную эпоху все возрастающей глобализации общества, усиления противостояния социально-экономических сфер в информационном обществе, частичного оскудения природных ресурсов, существенно возросла роль образования и просвещения. Современное общество создает все условия для того всестороннего развития и полноценного образования каждой отдельной личности, что в свою очередь обеспечивает ей возможность беспрепятственного использования информационных ресурсов и овладением опытом работы. Именно поэтому знание, информационные ресурсы и услуги занимают ведущие позиции в современном обществе, а информационные организации ускоренно развиваются. Не случайно Организация Объединенных Наций объявила XXI век «веком образования». Для формирования высокоинтеллектуальной личности, строительства сильного высокоразвитого экономического общества наличие высшего образования имеет большое значение.

В статье исследуется информационная культура в контексте обучения и говорится о роли библиотек в этой области. Подробно анализируются задачи, стоящие перед академическими и школьными библиотеками в деле формирования и развития информационной культуры.

Ключевые слова: система обучения, информационная культура, школьные и академические библиотеки.

(статья друкується мовою оригіналу)

В настоящее время ускорение темпов развития общества, расширение социальных и политических возможностей и межкультурных связей, повышение уровня образования молодежи и старшего поколения способствует формированию человеческого интеллектуального капитала. Подтверждением этому факту является то, что многие наши граждане получают сейчас образование за рубежом, в высокоразвитых учебных заведениях европейских стран, что, при условии соблюдения национальных интересов, несомненно, может считаться отрядным явлением для перехода к развитому информационному обществу.

Безусловно, что образование является основой государственной политики и в этой сфере постоянно проводятся реформы, разрабатываются многочисленные государственные программы, национальные стратегии, подписываются указы и договора. Президент Азербайджана И. Алиев подписал Указ от 19 июня 2009-го года «Об утверждении Закона Азербайджанской Республики об образовании» (принят 7 октября 1992 года); 22 мая 2009 года – «Государственной Программы по реформам в системе высшего образования Азербайджанской Республики на 2009–2013 годы»; «Государственной Программы по внедрению в жизнь Национальной Стратегии по развитию науки в Азербайджанской Республике на 2009–2015 годы»; «О подготовке Национальной Стратегии в сфере образования Азербайджана на 2011–2021 годы» (в соответствии с подписанным

11 июля 2011 года указом был разработан проект Национальной Стратегии); 24 октября 2013 года – Указ о «Государственной Стратегии по развитию образования в Азербайджанской Республике».

С развитием цивилизации все отчетливее становится тот факт, что человек, не получивший образования, не умеющий приспособить и согласовать навыки своей работы с требованиями современного мира, и, если понадобится, не способный и не желающий получить дополнительное образование, не сможет соответствовать уровню и требованиям настоящего времени. Если ранее проблемы социального неравенства, родословная, происхождение, гражданские права личности, ее доходы и собственность были напрямую связаны с его положением в обществе, то сейчас градация и расслоение в обществе непосредственно зависят от степени его информационной культуры.

Степень информационной осведомленности с одной стороны характеризует активность личности в информационном пространстве, ее навыки при поиске необходимой информации, а с другой – позволяет продемонстрировать все богатство возможностей информационных ресурсов. Общество само предоставляет такие возможности человеку, желающему проявить себя как профессионала в своем деле и как всесторонне развитую личность. Разумеется, что отныне жизнь и судьба каждого конкретного человека напрямую связана с его умением вовремя овладеть новыми знаниями, всесторонне их проанализировать и впоследствии плодотворно применять в труде.

Информационная культура включает в себя комплекс знаний и навыков, приобретенных человеком в течение его жизни и усвоенных им в процессе обучения. В этот комплекс входят как непосредственно обучающий процесс, так и навыки общения с педагогом, инструктором, рабочей группой, использование программно-интерактивных пособий, различных методов обучения. Позитивное мышление, формирование новых умений и навыков, стремление к новому, жажда знаний всегда являлись залогом хорошего, полноценного образования.

Развитие информационной культуры каждой личности можно условно разделить на несколько этапов:

– До 3-х лет – информационные потребности ребенка формируются и развиваются как естественная необходимость;

– С 3 до 7 лет – у детей появляются новые интересы, и их формируют развивающие стандартно-информационные запросы;

– С 7 до 17 лет – считается периодом среднего общего образования. В это время информационные запросы формируются в соответствии с учебной программой.

Для достижения каждой личностью 4-го этапа – этапа всестороннего развития информационных запросов, получения специального высшего образования, занятий профессиональной деятельностью необходимо наличие полностью сформированной информационной среды, умение ею пользоваться, умение свободно и грамотно излагать свои мысли. На этом последнем этапе наиболее ярко и полно проявляется уровень информационной культуры специалиста.

Все этапы взаимосвязаны; поэтому процесс формирования информационной культуры должен быть непрерывным на протяжении всей жизни человека.

Результатом этого будет формирование целенаправленной информационной среды личности и ее постоянное совершенствование. Пользователь обязан реализовать себя в сфере умений и навыков. Направив свои способности на поиск возможностей, позволяющих изменить к лучшему окружающую среду, мыслящий человек автоматически становится человеком интеллигентным и приносит большую пользу обществу, в котором он живет.

Человек, владеющий информацией, должен обладать следующими качествами:

– Ведение поиска: способность владеть информацией, умение ее проанализировать, сортировать и выбрать самое необходимое;

– Оценка полученной информации, полное усвоение ее;

– Создание новой информации; предложение своих идей и мнений [7, с. 6].

Тесная связь информационной культуры и образования; в целом это:

– умение самостоятельно решать стоящие перед человеком проблемы личного, семейного и общественного свойства; принимать твердые решения;

– прежде, чем начать трудовую деятельность, следует неустанно повышать уровень общего и профессионального образования, улучшать профессиональную подготовку;

– искать новые возможности, хорошую работу, подниматься вверх по карьерной лестнице, получать различные премии и поощрения, принимать своевременные разумные и эффективные решения;

– принимать активное участие, как в жизни рабочего коллектива, так и в общественной, культурной, политической жизни государства.

Информационная культура подразумевает формирование навыков читателя в библиотечно-библиографической, информационной и компьютерной сфере, знакомство с методами информационного обслуживания в библиотеках. К этому списку можно добавить навыки работы с книжными фондами, архивами, музеями и информационными центрами, знакомство с их информационными базами и системами, умение использовать информационные ресурсы вне самих библиотек.

Как известно, в информационном обществе знание является основным оружием человека в борьбе за жизнь, развитие и возможность творчества. Жизнь в обществе, являться его членом, приносить пользу обществу, обогащать его культуру, принимать активное участие в учебном и воспитательном процессе, быть в курсе новостей науки и искусства, требуют от человека постоянного обновления, совершенствования, работы над собой, овладения научными знаниями [6, с. 30].

Для полноценного овладения теоретическими и практическими знаниями в любой области образования, необходимо использовать богатейший опыт библиотек и привлечь интерес библиотечных работников к этому делу. Только высокообразованного, опытного, знающего и разбирающегося в динамике развития современной науки человека можно назвать владеющим информационной культурой.

В условиях формирования информационного общества библиотеки, являющиеся неотъемлемой составной частью системы образования должны как минимум обеспечить своих читателей доступом к электронному

каталогу, електронним ресурсам, інформаційній базі, електронним журналам, мультимедійним ресурсам інших бібліотек. Вони також повинні забезпечити читачам пошук глобальних інформаційних ресурсів, оказати допомогу в оцінці отриманої інформації, привертати до участі в віртуальних заходах, Інтернет-сообществах по інтересам.

Бібліотеки повинні, що називається, тримати руку на пульсі читальських інтересів, чутко реагувати на їх запити. Бібліотеки будують свою діяльність в тісному співробітництві з рядом установ і підприємств, науковими, просвітительськими і культурними організаціями, засобами масової інформації. Тому сучасні бібліотеки формують інформаційну продукцію і культуру споживача. Інформаційна культура не об'єднує в собі тільки бібліотечно-бібліографічну і навчальну культуру, але і визначає комплекс знань про інформаційний процес в цілому. В них входять поняття про юридичну сторону інформатизації, авторське право, свободу слова, інформаційну безпеку особистості; поняття про особливості сучасних інформаційних ресурсів в загальній інформаційній системі (бібліотека, архів, інформаційно-справочна база); представлення про відбір, систематизацію, збереження і пошук інформації, про сильні і слабкі сторони традиційної і електронної каталогу; вміння використовувати сучасні інформаційні технології і постійне підвищення власної комп'ютерної грамотності.

Неоцінюють роль і значення шкільних бібліотек в формуванні інтелектуального і культурного обличчя підліткового покоління. Шкільні бібліотекарі нарівні з педагогами є єдиним освітнім ядром, що вирішує педагогічні завдання. Вони сприяють підвищенню інформаційної культури вчителів і учнів, своєчасно забезпечують учнів і педагогів необхідною літературою.

Представляючи собою інформаційну підтримку системи освіти, шкільні бібліотеки з раннього віку формують у людини навички роботи з книгою і іншими інформаційними ресурсами.

Для того, щоб людина могла повноцінно користуватися послугами бібліотек впродовж свого життя, необхідно, щоб шкільні і масові бібліотеки тісно співпрацювали між собою. Саме тоді у підліткового людини закладаються основи інформаційної культури. Виражаючи образно, можна сказати, що шкільні бібліотеки мають безпосереднє відношення до становлення повноцінної, самодостатньої особистості, легко орієнтованої в потоці інформації сучасного світу.

Бібліотека повинна надавати повсюдну допомогу в формуванні інформаційної культури особистості і соціальних інститутів суспільства, не залишаючи в стороні громадського життя і подій у світі. Діапазон читальських запитів в сучасних бібліотеках необмежаний. Цілеспрямовано буде умовно розділити заходи по інформаційній освіті на три рівні:

- Знайомство з внутрішніми правилами бібліотеки і вміння орієнтуватися в ній;
- Вивчення бібліографічних джерел, пошукових методів інформації, вміння орієнтуватися в бібліографічних записках;

– Отримання інформації з електронних носіїв, інформаційної он-лайн бази при грамотному використанні комп'ютерної техніки [2, с. 81].

Основна роль в проведенні занять по бібліотечному вихованню і, в кінцевому підсумку, вихованню грамотного читача належить шкільним бібліотекарям. Розповсюдження бібліотечно-бібліографічних знань, розвиток інформаційної і просвітительської культури включає в себе неперервну роботу шкільних бібліотекарів: заняття з учнями (окремо і в групі), позакласні заходи, бібліотечні екскурсії і організацію бібліотечних уроків.

Бібліотечні уроки – є основним видом діяльності шкільних бібліотекарів по формуванню інформаційної культури особистості, підготовці школяра до ефективного і самостійного виконання роботи з джерелами знання.

В час бібліотечних уроків необхідно виконувати наступні вимоги:

– Необхідно дотримуватися принципу системного підходу, інакше всі знання, отримані учнями на цих заняттях, будуть носити розривний і неупорядкований характер, і в результаті обсяг інформації не буде повністю засвоєний;

– Дуже важливо дотримуватися принципу послідовності: отримання будь-якої нової інформації, результатів наукових досліджень, передбачає попереднє вивчення матеріалів, що їй передують;

– Основним же повинен бути принцип врахування конкретної вікової групи учнів і читальських інтересів [3, с. 46].

Велике значення для підготовки і проведення занять має попереднє складання плану. В ньому ставляться цілі і завдання уроку, його проведення, визначається його основна тема, контрольні питання. Крім цього необхідно подумати про технічне оснащення уроку, підготувати наочні матеріали для практичної частини уроку. В план входять також: підведення підсумків уроку, аналіз активності учнів, планування теоретичної і практичної частини занять і оцінка власної діяльності [8, с. 47].

Ефективність уроку залежить також від вміння педагога зацікавити учнів. Необхідно живо, образно преподносити матеріал, переконуючи учнів до активного мислення, вмінню робити висновки. В кінці кожного року можливо проведення нетрадиційних форм навчання (літературні змагання, бібліографічні турніри і т.д.), а також паралельне проведення підсумкових занять. Тематику занять на різних ступенях освіти можуть бути однаковою, але обсяг матеріалу варіюється від простого до складного, від невеликого до великого [5, с. 58]. Школяри, успішно закінчили школу, прагнуть перейти на наступний ступінь – вищої освіти. Розглянемо тепер деякі особливості формування інформаційної культури в системі вищої освіти.

Сьогодні вищі навчальні заклади не обмежуються тільки підготовкою високопрофесійних кадрів, вони несуть також відповідальність за адаптацію своїх випускників до соціального життя і активного участю в ній. К студенту висуваються вимоги – виховати в собі повагу до людського, національного і

культурним цінностям і наряду з цим сформувати риси професіонала, знаючого свого дела [1, с. 6].

О проблемах информационной культуры в высших учебных заведениях обычно говорится на уроках по информатике и ряду других социальных дисциплин. Несомненно, что сейчас начиная со школы и продолжая в высших учебных заведениях, есть большая необходимость в изучении курса «Информационная культура».

В рамках курса «Информационная культура» будущий специалист должен овладеть знаниями по формированию информационной культуры у своих реальных и потенциальных пользователей. Если общество задается целью понаблюдать за всеми ступенями активной деятельности человека, то будет ясно, что целесообразность непрерывного обучения подтверждается очень важным фактом. Всем известно, что высшие учебные заведения не располагают достаточными средствами для претворения в жизнь лозунга «учиться, учить и развиваться», что в конечном итоге создает условия для непрерывного и продуктивного обучения. Поэтому в системе образования возникают проблемы. Всевозрастающие требования к подготовке специалистов в высших учебных заведениях, обуславливают достижение более высокого уровня информационной культуры студентов. Разнообразие научной литературы, современные методы поиска научно-технической информации требуют особой подготовки пользователей.

В вузах студенты сталкиваются с большим объемом свободных работ, приобретают понятия о научном исследовании и его различных формах: курсовой и дипломной работах, подготовке материалов для научных семинаров и конференций. Студент должен самостоятельно находить нужную ему информацию, уметь ее обрабатывать, анализировать, и на ее основе получать новые знания. Важность своевременного формирования информационной культуры в подготовке будущего специалиста понимают как сами студенты, так и их преподаватели, и работники библиотек.

Динамика запросов и требований студента при формировании его информационной культуры, его осведомленность об источниках информации, умение полноценно их использовать, можно определить как навык поиска необходимой информации. Огромное значение имеют также объективная и скрупулезная оценка полученной информации, умение представить ее тезисы для коллективного использования и применение полученных знаний в жизни [4, с. 408].

Переход специалистов на высший уровень системы подготовки, требует нового подхода к изучению основ информационной культуры. Учебно-методический комплекс, включающий в себя различные ступени обучения (школьник, бакалавр, магистр, докторант и др.) также играет громадную роль в формировании информационной культуры будущего высокопрофессионального специалиста.

Целесообразно было бы, если преподаватели библиотечно-информационного факультета Бакинского государственного университета и сотрудники ведущих библиотек республики с учетом мирового библиотечного опыта разработали бы учебно-методические программы «Основы информационной культуры» (для бакалавров) и «Информационная культура магистра» (для магистров),

и организовали бы их изучение (особенно при участии кафедры библиографоведения).

Курс «Информационная культура магистра» должен предусмотреть требования студентов, обучающихся на магистерской ступени по всем специальностям и направлениям и являться продолжением курса «Основы информационной культуры» (для бакалавров). Это в свою очередь, послужит закреплению и углублению знаний, умений и навыков магистров в их учебной и научно-исследовательской работе.

При изучении курса должно учитываться следующее:

- Разработка и издание учебных программ и учебных пособий;
- Разработка подкастинга и размещение их на соответствующем сайте;
- Ознакомление с интернет-ресурсами;
- Подготовка специалистов для самой различной аудитории;
- Развертывание широкой просветительской компании в СМИ;
- Регулярная информация о новинках в мире книг и периодической печати;
- Подготовка печатной продукции, методических пособий о книгах, носящих учебно-инструктивный характер.

Наряду с этим особое значение имеет проведение занятий по информационной культуре в академических, и научных библиотеках, где специалисты библиотечного дела подробно познакомили бы группы студентов с принципами работы в библиотеке, ее внутренним уставом, библиотечными фондами и их использованием, методами работы с электронным и традиционным каталогом. Нелишней была бы подготовка различных инструкций, бюллетеней, буклетов, рекламных средств информативного характера.

Необходимо отметить также, что каждая библиотека (в особенности академические библиотеки) должна разработать свою политику информационной культуры и иметь соответствующий ее стандарт. В стандарте должны отражаться особенности информационной культуры, направления, ее формирующие и соответствующие каждому направлению свои индикаторы и пособия.

Список использованных источников

1. Гендина Н. И. Формирование информационной культуры личности: от теории – к модели информационного образования // Открытое образование. – 2007. – №1. – С.4–10.
2. Дригайло С. В. Формирование информационной культуры пользователей и сотрудников библиотеки // Научные и технические библиотеки. – 2011. – №1. – С.79–88.
3. Информационная безопасность Кыргызской Республики / К. Т. Темирбаев, А. А. Сагымбаев, Р. Н. Джаркеев, Т. Н. Кадыралиев. – Бишкек: [Surat tecnology], 2007. – 120 с.
4. Нурмеева Н. Р. Формирование информационной культуры как отражение современных требований информационного общества // Educational Technology & Society. – 2008. – №11 (4). – С.406–409.
5. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях: учебно-методические пособие / Н. И. Гендина и др. – Москва, 2002. – 112 с.
6. Халафов А. А. Библиотека и общество. Монография / Науч. ред.: Мамедова Л., Аслан Л. – Баку: Азернешр, 2011. – 348 с. (на азербайджанском языке).
7. Хесус Л. Руководство по информационной грамотности для образования на протяжении всей жизни. Guidelines on Information Literacy for Lifelong Learning. – М.: «Информация для всех», 2006. – 105 с.
8. Durisin P. Information Literacy Programs: Successes and Challenges. – N.Y., 2013. – 249 p.

References

1. Gendina N. I. Formirovanie informacionnoj kul'tury lichnosti: ot teorii – k modeli informacionnogo obrazovanija // Otkrytoe obrazovanie. – 2007. – №1. – S.4–10.
2. Drigajlo S. V. Formirovanie informacionnoj kul'tury pol'zovatelej i sotrudnikov biblioteki // Nauchnye i tehnicheckie biblioteki. – 2011. – №1. – S.79–88.
3. Informacionnaja bezopasnost' Kyrgyzskoj Respubliki / K. T. Temirbaev, A. A. Sagymbaev, R. N. Dzharkoev, T. N. Kadyraliev. – Bishkek: [Surat tehnologii], 2007. – 120 s.
4. Nurmeeva N. R. Formirovanie informacionnoj kul'tury kak otrazhenie sovremennyh trebovanij informacionnogo obshhestva // Educational Technology & Society. – 2008. – №11 (4). – S.406–409.
5. Formirovanie informacionnoj kul'tury lichnosti v bibliotekah i obrazovatel'nyh uchrezhdenijah: uchebno-metodicheskie posobie / N. I. Gendina i dr. – Moskva, 2002. – 112 s.
6. Halafov A. A. Biblioteka i obshhestvo. Monografija / Nauch. red.: Mamedova L., Aslan L. – Baku: Azerneshr, 2011. – 348 s. (na azerbajdzhanskom zыke).
7. Hesus L. Rukovodstvo po informacionnoj gramotnosti dlja obrazovanija na protjazhenii vsej zhizni. Guidelines on Information Literacy for Lifelong Learning. – M.: «Informacija dlja vseh», 2006. – 105 s.
8. Durisin P. Information Literacy Programs: Successes and Challenges. – N.Y., 2013. – 249 p.

Abdullayeva A. T., doctoral student, Institute of Manuscripts named M. Fuzuli of ANAS (Azerbaijan, Baku), ada.abdulla@gmail.com

Libraries and information culture in the context of education

In modern era of ever increasing globalization of the society, strengthening contradiction of socio-economic spheres in information society and partial scarcity of natural resources, the role of education and enlightenment has considerably increased. Modern society creates all conditions for comprehensive development and full-fledged education of every individual, which, in its turn, gives people the opportunity to easily use information resources and acquire job experience. Namely due to this fact, knowledge, information resources and services have leading position in the modern society and quickly develop. It was not accidental that the Organization of United Nations declared 21st century the «century of education». Higher education is of great value for formation of highly intellectual individual and building of well-developed economic society. In article information culture is investigated in the context of education and it is told about a role of libraries in this area. The tasks facing the school and academic libraries in formation and development of information culture are analyzed in detail.

Keywords: system of learning, information literacy, school and academic libraries.

Абдуллаева А. Т., докторант, Институт Рукописей им. М. Физули НАНА (Азербайджан, Баку), ada.abdulla@gmail.com

Бібліотеки та інформаційна культура в контексті навчання

У сучасну епоху все зростаючої глобалізації суспільства, посилення протистояння соціально-економічних сфер в інформаційному суспільстві, часткового збіднення природних ресурсів, істотно зросла роль освіти і просвіти. Сучасне суспільство створює всі умови для того всебічного розвитку і повноцінної освіти кожної окремої особистості, що в свою чергу забезпечує їй можливість безперешкодного використання інформаційних ресурсів і оволодіння досвідом роботи. Саме тому знання, інформаційні ресурси та послуги займають провідні позиції в сучасному суспільстві, а інформаційні організації прискорено розвиваються. Не випадково Організація Об'єднаних Націй оголосила XXI століття «століттям освіти». Для формування високоінтелектуальної особистості, будівництва сильного високорозвиненого економічного суспільства наявність вищої освіти має велике значення.

У статті досліджується інформаційна культура в контексті навчання і йдеться про роль бібліотек в цій області. Детально аналізуються завдання, що стоять перед академічними і шкільними бібліотеками в справі формування і розвитку інформаційної культури.

Ключові слова: система навчання, інформаційна культура, шкільні та академічні бібліотеки.

* * *

УДК 904.104

Азиззаде Х. Г.,
докторант кафедры Азии и Африки,
Бакинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), zamrahov@gmail.com

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИРАНО-АФГАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1979–1989-Е ГОДЫ)

После образования Исламской Республики Иран были установлены новые принципы внешней политики этого государства. На основе этих принципов были заложены исламские ценности и международные правовые нормы. Афганское направление внешней политики Тегерана имело стратегическое значение для Ирана. Для иранского руководства этот вопрос также имел идеологическое и политическое значение. В этот период вмешательства извне отрицательно повлияли на эти отношения.

Ключевые слова: исламская революция, афганские беженцы, советская оккупация, американский империализм.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Исламская Республика Иран, образованная после победы Исламской революции в Иране, определила принципиально новую линию своей внешней политики. Эта линия, опирающаяся на исламские ценности, с уважением относилась также к нормам международного права. Внешнеполитический курс, установленный Тегераном в отношении с соседним Афганистаном, всегда был приоритетным направлением для руководства ИРИ.

Здесь дело не только в 850-километровой границе с Афганистаном. На протяжении длительного времени между этими странами существовали торгово-экономические и культурно-исторические связи. Приоритетность этих отношений, в то же время, исходит из этнической и языковой близости двух соседних государств.

Тегеран, выступая против стремлений западных государств к господству на Среднем Востоке и в Персидском заливе, придавал афганскому фактору, прежде всего, стратегическое значение, делая все возможное для восстановления политической стабильности в регионе. Любое вмешательство внешних сил во внутренние дела Афганистана с 1979 года справедливо вызывало определенное беспокойство официального Тегерана.

Внешнеполитическое ведомство ИРИ рассматривало Афганистан как важный геостратегический регион. Этот вопрос имел для иранского руководства как идеологическое, так и политическое значение. Тегеран считает, что с идеологической точки зрения перед Ираном стоит первоочередная задача – оказывать помощь мусульманам, живущим в различных уголках мира и подвергающимся давлению или преследованию.

Однако существовали и такие факторы, которые осложняли отношения между Тегераном и Афганистаном. Так, после оккупации Афганистана советскими войсками в декабре 1979 года дестабилизация и тяжелая обстановка стали обычным явлением в этой стране, где из-за отсутствия централизованной власти невозможно было установить полный контроль. Такая обстановка стала причиной пристального внимания к Афганистану со стороны соседних стран, в особенности – Ирана, стратеги которого не отделяли собственную национальную безопасность от безопасности Афганистана.

С момента своего образования ИРИ внимательно следила за протекающими в Афганистане процессами, и, налаживая взаимоотношения с восточным соседом, учитывала также религиозный состав населения этой

страны. Потому что 20 процентов населения Афганистана составляют мусульмане–шииты.

Ирано–афганские отношения в своем развитии прошли несколько этапов. Так, в период после победы Иранской революции и до советской оккупации Афганистана были предприняты попытки регулирования взаимоотношений между этими странами. Далее следует период оккупации Афганистана Советским Союзом (1979–1989). После оккупации в стране разгорелась гражданская война, и в 1994 году движение Талибан установило контроль над страной. Следующий этап отражает отношения, существовавшие в стране в период талибанского правления (1994–2001). Наконец, четвертый этап – это качественно новый период отношений между двумя странами (после 2001 года).

Следует отметить, что официальный Тегеран не сразу отреагировал на военный переворот, произошедший в Афганистане в апреле 1978 года. Там пришли к такому выводу, что в случившемся была рука СССР [1, с. 104]. Интересно, что после этого события шах Ирана отдал распоряжение пограничникам закрыть государственную границу страны для того, чтобы преградить путь афганским беженцам. Он опасался, что вместе с беженцами в страну могут проникнуть и афганские «подрывные революционные элементы» [2].

Тем не менее, пришедшее к власти правительство Народно–демократической партии Афганистана (НДПА) под руководством Нур Мухаммеда Тараки объявило, что будет поддерживать мирные и дружественные отношения с Ираном. В свою очередь Иран 6 мая 1979 года также заявил о намерении поддерживать нормальные дипломатические отношения с Афганистаном [3]. В ответном заявлении правительство Тараки заверило иранскую сторону в том, что Афганистан и впредь будет проводить основанную на добрососедских принципах позитивную политику неприсоединения в отношениях с соседними государствами, прежде всего с Ираном. Эта позицияшла свое отражение в официальных документах Кабула [4].

В феврале 1979 года Демократическая Республика Афганистан (ДРА) приветствовала победу народной революции в Иране. Уже 12 февраля Кабул признал временное правительство этой страны во главе с Мехти Базарганом. Глава афганского государства Тараки, наряду с поздравлениями в телеграмме на имя нового руководства Ирана, выразил надежду на то, что «принципы дружбы, невмешательства во внутренние дела друг друга и мирного сосуществования в дальнейшем еще более укрепятся на основе искренности и добрососедства» [5].

В Тегеране также с одобрением встретили протест афганского правительства по поводу подрывной деятельности США против Ирана. В апреле 1980 года министр иностранных дел ДРА Ш. М. Дост сообщил, что если американские империалисты попытаются применить военную силу против Ирана, то Афганистан в этом случае поддержит Иранскую революцию. Такой шаг Афганистана не мог не оказать определенного влияния на позицию Вашингтона, опасавшегося выхода происходящих на Среднем Востоке событий за пределы региона. Поэтому на первом этапе ирано–афганских отношений между двумя странами официально были установлены дружеские связи. Этот фактор подтвердил в мае 1979 года

министр иностранных дел ИРИ Ибрагим Йезди. Он заявил, что Тегеран не вмешивается во внутренние дела Афганистана» [6].

После убийства Тараки руководство ДРА во главе с Хафизуллой Амином выступило с широкой пропагандой новой идеи, согласно которой Афганистан, якобы, выбрал социалистический путь развития [7].

В декабре 1979 года Москва ввела свои войска в Афганистан и оккупировала страну. В результате к политической власти в ДРА был приведен Бабрак Кармаль. В начале 1980–х годов число афганских беженцев в Иране достигло 2 миллионов. Они, как правило, населяли приграничные с Афганистаном районы Ирана – Систан, Белуджистан, Хорасан и Мешхед [8]. Оккупация Афганистана, наряду с созданием напряженности на Среднем Востоке, оказывала также негативное влияние на ирано–афганские отношения, которые перешли после этого на новый уровень своего развития.

В декабре 1979 года правительство ИРИ выступило с резким заявлением против военного вторжения советских войск в ДРА. Данная акция в этом заявлении однозначно расценивалась как оккупация Афганистана со стороны СССР. Именно в связи с этим руководящие круги Ирана отказались официально признать правительства Б. Кармаля и в дальнейшем М. Наджибуллы. Сразу после советской интервенции Тегеран отозвал своего посла из Кабула. В одном из своих выступлений духовный лидер Ирана Аятолла Хомейни отметил, что его страна продолжает защищать храбрый мусульманский народ Афганистана. «Аллах всегда будет на стороне этого народа, который должен теснее сплотить свои ряды и, веруя в Аллаха, продолжать войну» [9].

После этого выступления Исламская Республика Иран стала постоянным членом международного комитета по урегулированию афганской проблемы. Представители Ирана в своих выступлениях в ООН и других международных организациях подвергали резкой критике и осуждали не только правительство ДРА, но и внешнюю политику Советского Союза. Тегеран справедливо утверждал, что «пребывание советов в Кабуле создает опасность для исламского Ирана» [10].

В начале 80–х годов руководство Ирана выступило с планами оказания широкомасштабной военной помощи афганской оппозиции. Следует отметить, что в этой стране, особенно после начала Ирано–иракской войны, положение с афганскими беженцами стало критическим, так как они не могли устроиться на работу из–за значительного сокращения числа действовавших в Иране фабрик и заводов.

В июле 1980 года в Мешхеде была приостановлена деятельность организации «Джамиййате эслами», являющейся центральным органом по делам беженцев. Эта организация, помимо своей духовной и политической деятельности, также занималась оборотом оружия и наркотиков. В январе 1983 года иранское правительство приняло новый закон по борьбе с оборотом и употреблением наркотиков. В связи с этим были применены строгие меры наказания к наркоторговцам из Афганистана [6].

Определенная часть беженцев пополнила ряды вооруженной афганской оппозиции. Некоторые организации оказывали содействие в борьбе, обучении и отправке моджахедов, ведущих «священную войну» против просоветского режима в Афганистане.

По сведениям афганских источников, при поддержке и непосредственном участии этих организаций формировались политические структуры, состоявшие в основном из афганских беженцев. В середине 80–х годов подобные партии и группировки объединились в Единый исламский фронт, или «Альянс восьми» (который, спустя некоторое время, стал «Альянсом девяти») [11, с. 17].

Иранская пропаганда того времени уделяла особое внимание афганским шиитам. Следует отметить, что в Афганистане проживало около 3 миллионов шиитского населения, состоявшего из хазар, горных таджиков, персов, кызылбащей и некоторых других племен. Однако иранское руководство больше всего беспокоилось за судьбу хазар, потому что они постоянно подвергались преследованиям и вынуждены были заниматься самой грязной и тяжелой работой. В Тегеране были уверены, что если на территории Афганистана будет создано исламское государство по образцу ИРИ, то значительно облегчится, улучшится материальное и правовое положение афганского населения, в том числе шиитов. Это, в свою очередь, вызвало позитивную реакцию большинства хазар, многие из которых были активными участниками вооруженной борьбы против пресловутого кабульского правительства.

В ноте протеста, направленной министерством иностранных дел Афганистана Тегерану в феврале 1986 года, отмечалось, что Иран преследует определенную цель – создать на населенных хазарами афганских территориях Единый исламский фронт. Наряду с этим, как приближенная к Ирану сила также упоминалось шиитское пуштунское племя тури [12, с. 288].

В целом материальная и моральная поддержка Ирана афганской оппозиции, ведущей борьбу против советской оккупации до конца 80–х годов, значительно возросла. Проводимый Тегераном антисоветский политический курс вызвал широкий позитивный резонанс на международной арене. Иранское руководство и внешние круги прилагали все усилия для того, чтобы объединить разрозненные группировки афганской оппозиции в единую организацию и сформировать в одном из исламских государств (или на освобожденных от советского режима территориях Афганистана) эмигрантское правительство. Просоветская афганская пресса отмечала, что «Тегеран, Гум, Мешхед, Захедан и другие города превратились в базы афганских контрреволюционеров» [13].

В марте 1983 года в Тегеране прошла пресс-конференция руководителей организаций афганской оппозиции, вошедших в группировку Национальный Исламский Фронт Афганистана. Эта пресс-конференция широко освещалась средствами массовой информации Ирана. В тот период Тегеран продолжал оказывать помощь афганским оппозиционерам на территории Афганистана.

В конце 1983 года в Иране прошла антисоветская и антиафганская (имеется в виду просоветское правительство этой страны) кампания протеста, организованная в связи с 4-й годовщиной ввода советских войск в Афганистан. После этого в декабрьском заявлении МИД Исламской Республики Иран нашла свое отражение «безусловная защита» вооруженной афганской оппозиции. В конце декабря того же года с согласия иранских правительственных органов в Тегеране, Мешхеде, Захедане, Исфхане и других городах прошли демонстрации под лозунгом «Солидарность с афганскими братьями!». Духовно-политическое руководство Ирана

оказывало как материальную, так и военную помощь афганской оппозиции.

В феврале 1989 года в Тегеране одобрительно встретили известие о выводе советских войск из Афганистана. Спустя некоторое время после этого начался качественно новый этап отношений между Ираном и Афганистаном.

Список использованных источников

1. Спольников В. Н. Афганистан: исламская оппозиция. Истоки и цели. – М., 1990.
2. Undeclared War. Armed intervention and other Forms of interference in the internal Affairs of the Democratic Republic of Afghanistan // DRA Ministry of Foreign Affairs. – Kabul, 1981.
3. Газета «Айандеган». – 06.05.1979.
4. White Book. Foreign Policy Documents of the Democratic Republic of Afghanistan // DRA Ministry of Foreign Affairs. – Kabul, 1981.
5. The Kabul New Times. – 13.02.1979.
6. Газета «Эттеалат». – 21.05.1979.
7. The Kabul New Times. – 30.11.1979.
8. Газета «Собхе азадеган». – 20.05.1981.
9. Газета «Бамдад». – 11.02.1980.
10. Indian Express. – 26.09.1983.
11. Агаев С. Л. Иран между прошлым и будущим. События, люди, идеи. – М., 1987.
12. Павловский И. Г. На земле Афганистана // Азия и Африка сегодня. – 1986. – №4. – С.16–21.
13. Газета «Хагигате энгелабе сур». – 13.03.1984.

References

1. Spol'nikov V. N. Afganistan: islamskaja oppozicija. Istoki i celi. – M., 1990.
2. Undeclared War. Armed intervention and other Forms of interference in the internal Affairs of the Democratic Republic of Afghanistan // DRA Ministry of Foreign Affairs. – Kabul, 1981.
3. Gazeta «Ajandegan». – 06.05.1979.
4. White Book. Foreign Policy Documents of the Democratic Republic of Afghanistan // DRA Ministry of Foreign Affairs. – Kabul, 1981.
5. The Kabul New Times. – 13.02.1979.
6. Gazeta «Jettealat». – 21.05.1979.
7. The Kabul New Times. – 30.11.1979.
8. Gazeta «Sobhe azadegan». – 20.05.1981.
9. Gazeta «Bamdad». – 11.02.1980.
10. Indian Express. – 26.09.1983.
11. Agaev S. L. Iran mezhdur proshlym i budushhim. Sobytiya, ljudi, idej. – M., 1987.
12. Pavlovskij I. G. Na zemle Afganistana // Azija i Afrika segodnja. – 1986. – №4. – S.16–21.
13. Gazeta «Hagigate jengelabe saur». – 13.03.1984.

Azizadeh H. G., doctoral student, Department of Asia and Africa of Baku State University (Azerbaijan, Baku), zamrahov@gmail.com

Main features of Iranian–Afghan relations (the period 1979–1989)

After the formation of the Islamic Republic of Iran, it was established new principles of foreign policy of this state. On the basis of these principles were laid Islamic values and international legal norms. Afghan direction of the Tehran's foreign policy had strategic importance for Iran. This issue also has ideological and political significance for the Iranian leadership. During this period external interferences are doing negative impact on this relationship.

Keywords: Islamic revolution, the Afghan refugees, the soviet occupation, U.S. imperialism.

Azizade X. G., докторант кафедри Азії і Африки, Бакінський державний університет (Азербайджан, Баку), zamrahov@gmail.com

Основні особливості Ірано–Афганських відносин (1979–1989-ті роки)

Після утворення Ісламської Республіки Іран були встановлені нові принципи зовнішньої політики цієї держави. На основі цих принципів були закладені ісламські цінності і міжнародні правові норми. Афганський напрям зовнішньої політики Тегерана мав стратегічне значення для Ірану. Для іранського керівництва це питання також мало ідеологічне і політичне значення. У цей період втручання зовні негативно вплинули на ці відносини.

Ключові слова: ісламська революція, афганські біженці, радянська окупація, американський імперіалізм.

* * *

УДК 94(479.24)

Алиев Е.,
докторант, Институт истории НАНА
(Азербайджан), taleh.ali@mail.ru

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЗИЦИЯ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В РЕШЕНИИ КОНФЛИКТА АРМЕНИЯ – АЗЕРБАЙДЖАН, НАГОРНЫЙ КАРАБАХ

О разрешении армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта роль Турции является весьма значительным. Турция признала независимость Азербайджана первым среди постсоветских государств. Политические, экономические, военные связи между Турцией и Азербайджаном постоянно развиваются. Турция является членом Минской группы ОБСЕ с 1992 года, несмотря на то, что время от времени Турция пытается реализовать реальную политику для решения этого конфликта, сопредседатели Минской группы ОБСЕ и глав МИД Армении против урегулирования конфликта.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, независимость, внешняя политика, Нагорно-Карабахская проблема, Турецкая Республика.

(статья друкється мовою оригіналу)

Так как, Южный Кавказ по своей геополитической и геостратегической позиции играет роль моста между наследниками трех великих империй, всегда был в центре внимания мировых держав. Иначе говоря, Южный Кавказ всегда являлся узлом пересечения межконтинентальных, межнациональных и межкультурных отношений. Из этих соображений этот особо важный регион стал основной мишенью проектов Соединенного Штата Америки «Великий Средний Восток», «Европейские Объединения», «Расширенная Европа» [1, с. 215]. Одним из основных причин особого внимания этому региону также является его богатые природные ресурсы.

Турецкая Республика является одним из тех основных государств, у которых в определенных промежутках истории были свои политические интересы. Этническая и религиозная близость Турции древнему азербайджанскому народу в Южном Кавказе преувеличивает его интересы к региону. Оккупацией Азербайджанской Республики в 1920 году со стороны Советской России и воссоединение её в состав СССР в течении почти семидесяти лет отношение между этими двумя республиками были практически прерваны. После оккупации Азербайджана со стороны Советской России Турецкая Республика никогда не вмешивалась в внутренние дела Азербайджанской ССР, верно соблюдая все заключённые договора Советской Россией, продолжил свои отношения. Завершение холодных отношений привело крайне важным событиям для Турецкой Республики с точки зрения международного равновесия. Достижение суверенитета республики Южного Кавказа и Средней Азии с одной стороны привело к новым шансам для Турецкой Республики, с другой стороны сопровождалось затруднениями и противостояниями. Во времена холодной войны позиция Турецкой Республики была решительной и стабильной. Турецкая Республика считалась авангардом западного блока, и она от своей этой позиции воспользовалась предостаточно. По завершении холодной войны сразу расшатались основные принципы внешней политики Турецкой Республики, и одновременно с увеличением авторитета в регионе уменьшилась её важность для Западных стран [2, с. 359].

Конфликт Армения – Азербайджан, Нагорный Карабах является одним из основных проблем, где пересекаются интересы Турции и России в Южном Кавказе. В период возникновения этого конфликта

существенное развитие экономических отношений нашло своё отражение в политических отношениях. Даже в январе 1990 года военное вторжение Советской Армии в Азербайджан хоть и в Турецкой публикации встретилось серьезным протестом, в официальных кругах Анатолии эти события оценивались как внутренние дела СССР. Президент Турции Тургут Озал во время пребывания в США выступая в «Интернационал клубе», на вопрос об отношении Турции на противостояние Армения – Азербайджан ответил: «Очень просто. Прежде всего, Азербайджан один из Советских Республик. Между нами очень короткая граница. С Советской Арменией наши границы длиннее. Граница с Азербайджаном не непосредственно с Азербайджаном, а через Нахичеваном, связанным с Азербайджаном. Длина этой границы всего 6–7 километр. Азербайджанцы больше близки к Иранским Азербайджанцам, чем туркам, проживающим в Анатолу. Разговариваем похожими языками, акценты разные. Имеется ещё одна разница – это в веровании: они шииты, а мы – сунниты. Не хотим вмешиваться в дела групп туркоязычных и мусульман. Желаем последовательного применения политики, преследуемой М. Горбачёвым» [4, с. 13]. Т. Озал также сказал: «Мы не в поисках Великой Турецкой Империи» и высказался, что Армяно-Азербайджанский конфликт ничего общего с историческим Турецко-армянским конфликтом не имеет. После этого выступления в митингах, проводимых в разных городах Турции тысячи митингующие вышли на площади с лозунгами «Озал в отставку» и в этих митингах выступили с поддержкой Азербайджана. Высказывание Т. Озала глубоко вникло во внутреннюю политику Турции и встретилось и резким протестом партийных лидеров. Одновременно это высказывание стало причиной серьёзного протеста Азербайджанского культурного центра в Анкаре. Тогдашний министр иностранных дел Турции Месуд Йылмаз во время своей встречи с послом СССР А. Чернышевым высказав «Чувствуем близость к азербайджанцам», дал понять, что чутко следит ходом событий и неодинаково мыслит с президентом страны [4, с. 13].

В процессе распада СССР позиция Турции была ясна. Посол Турецкой Республики в Российской Федерации О. Санберк своим высказыванием объяснил внешнюю политику Турецкой Республики таким образом: Нам отношение Анкара – Москва более важнее, чем отношении Анкары с новыми независимыми республиками» [3, с. 57]. С распадом СССР бывшие союзные республики начали провозгласить свою независимость. Тогда США и Европейские государства признали о намерении признать суверенность государств, объявивших себя независимыми. Тогда Турция объявил о желании признать суверенитет этих стран, но не из первых среди признающих [3, с. 45]. А больше всего Турецкую Республику заинтересовал суверенитет Азербайджана и Армении.

Турецкая Республика до официального роспуска Советского Союза 18 декабря 1991 года обстановку в Нагорном Карабахе продолжал оценивать внутренним делом СССР и вёл политику невмешательства. По истечении времени противостояние в Южном Кавказе накалялось, и Карабахский вопрос стал выходить из рамки внутренних дел Советского Союза. Вопрос признание Азербайджанской Республики со стороны Турецкой Республики обсуждался долго. 30 августа

1991 года после провозглашения самостоятельности Азербайджана Абульфаз Эльчибей заявил Турецкую Республику, что «в случае признания суверенитета Азербайджанской Республики, это будет шагом признанию власти Аяза Муталлимова, подставного лица Москвы и приведёт к неудовольствию азербайджанского народа [3, с. 58]. В октябре 1991 года премьер-министр Турецкой Республики Месуд Йылмаз проиграл в выборах, и создание нового правительства поручалось Сулейману Демирелу. С. Демирел не хотел, чтобы М. Йылмаз признал Азербайджанскую Республику, но М. Йылмаз уже дал своё постановление о признании суверенитета Азербайджана [6, с. 12]. Турецкая Республика признала суверенитет Азербайджанской Республики приблизительно один месяц раньше, чем других бывших Советских республик – 9 ноября 1991 года. После постановления Турецкой Республики о признании суверенитета Азербайджанской Республики реакция азербайджанцев на страницах газет отражалась следующим образом: «Молниеносно распространяемая эта весть подняла весь Азербайджан на ногу, люди, вышедшие на улицы, крепко обнявшись, воскликнули: «Да здравствует Турция!» [7, с. 14]. Турецкая Республика наряду с первым признанием одновременно стала первой страной, открывшей своё посольство в Баку [3, с. 67]. Но, существующие внутренние и внешние проблемы Азербайджанской Республики в те времена серьёзно помешали быстрому развитию двусторонних отношений между этими двумя республиками. Завоевание тюркских республик своих суверенитетов, признание их Турецкой Республикой стал причиной огромного политического резонанса в регионе. Месаж Турецкой Республики в ноябре 1991 года премьер-министру Азербайджанской Республики Гасан Гасанову «предостерегаться от действий, приводящих напряженности в регионе» был принят в Азербайджане как попытка посредничества Турецкой Республики и через две недели премьер-министр Гасанов в своём ответе выразил «своё неудовольствие от попытки посредничества своей страны».

Далее, по приезду Президента Азербайджанской Республики А. Муталлимова в Анкару было заявлено о возможности посредничества Турецкой Республики в решении конфликта при обоюдном согласии сторон. Известно, что армянская сторона никак не согласилась бы такому посредничеству никакой страны, в том числе и Турецкой Республики. Далее, А. Муталлибов, выступив по Азербайджанскому телевидению, заявил о том, то «Этот конфликт нам сдан иностранными силами и мы ещё хотим решать этот конфликт мирным путём. Мы против выставить Карабахскую проблему на международную арену. Наше окончательное решение то, что Азербайджан не желает посредничества третьей страны». Выразив о посредничестве, можно включить сюда «Турцию», раскрыл своё отношение про Турцию [3, с. 68; 8, с. 12].

Во время Карабахской войны после резни в Ходжале по наступлении армян в Нахичевань в Турецкой Республике серьёзно начали обсуждать о возможности глобальной войны. Т. Озал учитывая ситуацию, создавшую в проблеме Азербайджан – Армения, изменив свою политику, стал резко выступить в пределах рамки президентских полномочий. Т. Озал, выразив о необходимости военных операций, полагаясь на существующие связи Турецкой Республики с США, заявил Еревану о возможности

«ошибочной попадании нескольких бомб». А во время поездки в Республики Узбекистан Т. Озал сказал: «Надо показать, что мы зубастые» [10, с. 14]. Президент Т. Озал в отдельности в Манисе во время встречи в кружке Юных Деловых людей, выразив о двойственной политики мировых «Западных стран вокруг Нагорно-Карабахских событий, заявил о необходимости проведения более активной и смелой политики Турецкой Республики» [11, с. 13]. Признанный своими радикальными выступлениями Еджевит высказал о том, что Турецкая Республика не будет демонстрировать спокойствие против разжигающих событий, а председатель Рифах Партии (в переводе от турецкого партия благосостояния) Эрбакан предложил это делать как в Кипре. Когда оппозиционное крыло выразил о том, что единственный путь – это военное решение, власть, министр иностранных дел Хикмет Цетин высказали о том, что война не путь решения конфликта и Турецкая Республика является страной, не желающей войны. Политические споры не завершались и этим: Вопрос Ходжалинского геноцида был введён в повестку Миллет Меджлиси Турецкой Республики и обсуждался остро [9, с. 11].

Российская Федерация остро реагировала на это, и Главнокомандующий Объединёнными Вооружёнными силами СНГ Шапошников заявил, что это может привести к третьей Мировой войне [12, с. 17]. Такое положение выявило ту правду, что Армения не одна и за ней стоит Российская Федерация. Россия при всех возможностях старался путём дарения Армении Нахичевана – места Турции на Востоке Аракса на Южный Кавказ прекратить связи Турецкой Республики с Азербайджанской Республикой. Премьер Министр С. Демирел высказав, что «мы только немножко терпеливые», заявил, что все те, которые их неправильно понимают, будут раскаиваться и, несмотря на происходящее, разыскиваются пути дипломатического решения конфликта [13, с. 14].

А начальник Главного Штаба Турецкой Республики, генерал Армии Яшар Буюканит заявил о постоянном готовности и бдительности воин. А на стороне Армении обстановка была совсем другая. Представитель министра обороны Вазген Манукян вызывающе заявил: «Турция не может атаковать Армению». А Российская Федерация обвиняла Т. Озал в эмоциональном поведении. При таком обстоятельстве во время официального визита Т. Озала в Азербайджанскую Республику остановлена было в основном на «мега проектах», особенно обсуждался вопрос транспортировки Азербайджанских нефти и природного газа на Запад с трубопроводом через Турецкой Республики. Основной темой при обсуждениях была проведение этой линии от Азербайджана через территории Армении в Турцию. В этом случае Турция сыграла бы роль энергомоста между Востоком и Западом. Во время поездки в Баку Т. Озал вызывал также и других Турецких Республик помочь Азербайджанской Республике.

После роспуска Советского Союза основная цель Турецкой Республики в иностранной политике была зарабатывать себе влияние в регионе при существующей политической пустоты. Но, не совпали желания новосозданных государств и возможности Турецкой Республики. Временем стало явно о несостоятельности Турецкой Республики для пополнения этой пустоты в Южном Кавказе по роспуску Советского Союза. Самое слабое место Турецкой Республики было его

экономические трудности. Используя экономической слабости суверенных республик, Российская Федерация в этом регионе смогла снова закрепить свою власть.

Нагорно–Карабахская проблема возникла в период политической нестабильности в Турции и Азербайджане. Особенно в Азербайджане тяжёлое политическое положение помешало здоровому развитию турко–азербайджанских отношений. С другой стороны Турецкая Республика вообще наряду с поддержанием позиции Азербайджанской Республики, отказалась от существенной доставки оружия, или от военного вмешательства противостоянию между двух стран. Во время нападения армян в Нахичевань С. Демирел своим высказыванием «Не получив поддержку всего мира этого (имел виду защиту Нахичевана) не сделаю» тоже проявил отношение Турецкой Республики [3, с. 58]. С. Демирел в своём интервью высказал, что даже военные учения, проходимые в Восточном Анатолу, не имеют никакой связи с Карабахом. Неоказание Турецкой Республикой военной помощи Азербайджанской Республики оценивается как нежелание создать нового «Кипрского конфликта» [15, с. 7].

Импортирование в Армению сто тысяча тонн пшеницы в сентябре 1992 года Турецкой Республикой и его нажим в Азербайджан с целью ликвидации эмбарго Армении со стороны Азербайджана был шагом, сделанным Турцией для избегания протестов Запада и России. Не ограничивающий Армению в истечении зим 1992–1993 годов 300 миллион квт. час электроэнергии, но в связи с серьёзными протестами Азербайджанской Республики и Турецкой оппозиции этот договор был аннулирован [17, с. 1120].

Когда армяне атаковали Кельбаджар, А. Элчибей просил от всего мира и от премьер–министра Турецкой Республики С. Демирела для спасения 60 тысяч азербайджанцев вертолёты. Как не откликлись другие страны, так и С. Демирел выразив о невозможности послание вертолётов, отказался А. Элчибею от их отправки [13, с. 14]. Неосуществление просьбы А. Элчибея создал у него недоразумение про Турецкой Республики.

Несмотря на то, что Турецкая Республика фактически высказала о технической невозможности отправки вертолётов, потеря влияния его было заметным. 3 апреля 1993 года после полного захвата Кельбаджара Арменией Турецкая Республика опять вызвала Армению прекратить захваты, одновременно начал постепенно ограничивать отношения с ней. С продолжением захватнических действий Турецкая Республика закрыла свои границы с Арменией. 5 апреля 1993 года во время поездки президента Турецкой Республики Т. Озала в тюркские республики, участник этой поездки, министр иностранных дел Турции Хикмет Цетин в своём интервью заявил о том, что «Из–за последних нападений Армении в Азербайджан будут остановлены все полёты гуманитарной помощи через Турецких небес, никакие полёты осуществлены не будут, если понадобится, попытавшие перелетать самолёты будут истреблены» [3, с. 55]. Захват двадцати процентов территорий с Арменией и миллион беженцев из Азербайджана выявил о крахе политики мира и сотрудничества Анкары в отношении Еревана. В этой обстановке Турецкая Республика закрыла Армению границы в 1993 году, а воздушное пространство – в 1994 году [3, с. 56]. Из–за того, что

мировая общественность осталась наблюдателем на штурмы Азербайджанских территорий, Азербайджанская Республика заявила об отказе от мирных предложений СБСЕ и Турецкая Республика поддержала это решение Азербайджанской Республики [13, с. 12]. Турецкая Республика сделал ещё один политический шаг и постоянный представитель Турецкой Республики в Совете Безопасности ООН Мустафа Акшин высказывая «Турция не будет позволять завоеванию Азербайджана со стороны какой–либо силы», дал миру слышать, что по необходимости Турецкая Республика будет защищать Азербайджанскую Республику [13, с. 12].

В 1992 году в Карабахе обстановка была полностью в пользу армян. Министр иностранных дел Турецкой Республики Хикмет Цетин выразил о беспокоености, неоднократно отметил, что с оружием вопросы не будут решены, вначале надо, чтобы оружия умолкли [16, с. 12]. Х. Цетин пользуясь всеми дипломатическими путями, готовил новый план решения конфликта Нагорного Карабаха. Разработанный план был предоставлен к собранию министров иностранных дел ОБСЕ 25 марта 1992 г. в Хельсинки.

По плану:

1. Азербайджанская Республика оставляет за собой большую часть Карабаха.
2. На верхнем Карабахе места, плотно населённые армянами, отдаётся Армении.
3. Коридор шириной 45 км между Арменией и Нагорным Карабахом, находящийся у Азербайджана, тоже отдаётся Армении.
4. Армения взамен этому отдаёт Азербайджану Зенгезур, отделявший Азербайджан от Нахичевани.
5. Становятся соединёнными Нахичевань с Азербайджаном, и Нагорный Карабах с Арменией.

В конференции СБЕС, где участвовали 48 министров иностранных дел, план Турецкой Республики не был одобрен. Было отмечено, что для обмена землями время ещё не подходящее [3, с. 82]. То, что этот план ещё до обсуждения был отклонён армянами, в Анкаре снова стала обсуждаться тема об интервенции. Х. Цетин продолжил связи международного уровня, в результате этих встреч обеспечил принятия Армянской стороны агрессором в Совете Министров НАТО и Совете Сотрудничества Северной Атлантики.

В сентябре 1993 года, когда возникла угроза вторжения армянских военных сил в Нахичевань, премьер–министр Тансу Циллер заявила, что если Армения нарушит Карского договора войдёт в Нахичевань, тогда она попросит уполномочий от Великого Турецкого Национального Собрания для начала войны [19, с. 27]. 8 сентября Т. Циллер во время поездки в Москву встретилась с руководством России и согласились о том, что армянская деятельность в Азербайджане является агрессивной. Во время встречи Б. Ельцин выразился: «Сперва надо вывести Армению из Азербайджанских земель, далее рассмотрим вопрос о создании миротворческих сил» [20, с. 24]. Премьер–министр Виктор Черномырдин намекал на необходимость проведения бессторонней и сбалансированной политики со стороны Турецкой Республики [21, с. 28; 3, с. 83].

Когда Турецкая сторона настаивала, что Армения темой о геноциде пытается скрывать Нагорно–Карабахские события, тогда армянская сторона настоял, будто Турецкая Республика использует Нагорно–Карабахские события

как шантаж против Армении. То, что существующее положение не соответствовало интересам обеих сторон, это правда, но, необходимо отметить, что претензий о геноциде уже невозможно рассматривать в отдельности от Нагорно–Карабахской проблемы.

В мае 1992 года, когда армяне намеревались атаковать Нахичевань, председатель Верховного Меджлиса Нахичевана Гейдар Алиев отметил о необходимости обороны Нахичевана Турецкой Республикой, упираясь на Карское соглашение. Премьер Министр Турецкой Республики С. Демирел не отказался поддерживать Г. Алиева. 28 мая открыли мост между Турцией и Нахичеваном, переименованный от «Хасрет» («Скорбь») на «Умид корпусу» («Мост надежды»), также пограничный переход Дилуджу. Прибывший в Нахичевань С. Демирел также продемонстрировал, что отстаивает Г. Алиева [22, с. 12; 3, с. 86].

В последствии прихода Г. Алиева на руководство, внешнюю политику Турецкой Республики можно выделить на две разные этапы. Первый из них – с июня 1993 года до февраля 1994 года, период унимания Российской Федерации, а второй – с февраля 1994 г., этап которого можно охарактеризовать так, как встречи «приемлемых интересов» Российской Федерации унимать Россию, но продолжить политику приближения с Западом и Турцией. Первая попытка приближения с Западом и Турцией стал визит главы государства Г. Алиева в Турецкую республику 8–10 февраля 1994 г. [3, с. 87].

С. Демирел и Г. Алиев развивали свои связи каждодневно, назвали друг–друга братьями и это упоминали при всех своих встречах. Благодаря этим двум личностям Турецко–Азербайджанские отношения развивались как никогда ранее. Так, отношений между этими двумя государствами С. Демирел и Г. Алиев оценили в форме «Одна нация – две государство».

Нагорно–Карабахский конфликт является важным вопросом, который может влиять на турецко–армянских отношений. Другой вопрос, не позволяющий улучшения турецко–армянских отношений, является то, что армяне считают Восточный Анадолу как потерянные армянские территории и размышляют об их возвращении. В Армянском декларации о независимости Восточный Анадолу называется Западной Арменией. Там же упомянуто, что «Армения будет продолжать борьбу за признание геноцида 1915 года». Кроме этого, на государственном Гербе Армении изображен силуэт Агрыдага, которая находится на территории Турецкой Республики [24]. Несмотря на такую политику Армении, во времена Карабахской войны Турецкое правительство решило не вмешиваться на этот вопрос. Даже во время проведения военных операций Западные страны, особенно Франция, доставляли свои средства помощи в Армению используя воздушного пространства Турции [17, с. 1119]. В тогдашних газетах были сообщения о наличии среди этих средств помощи и оружия. Но, тогдашний министр обороны Турции Н. Аяз отрицал этих сообщений [25, с. 19].

В 2002 году в связи с приходом к власти Партии «Справедливости и Развития Турецкой Республики» начала развивать сбалансированную внешнюю политику. Такая внешняя политика Турецкой Республики находит своё отражение в выражении Ахмета Давудоглы «с соседями ноль конфликта». Турецкая Республика хочет

о создании комиссии историков, способную обсуждать вопрос о вымышленном Армянском геноциде, вывода войск Армении из Карабаха, оставлению претензий об армянском геноциде, отказ Армении от восточных территорий Турецкой Республики, но, кроме предложения о создании комиссии историков все остальные предложения были отвергнуты [26, с. 96].

Основной точкой опоры Турецкой Республики в отношениях с Арменией является политика, проводимая по вопросу Армения–Азербайджан, Нагорный Карабах. В последний период основной темой проводимых переговоров опять является вопрос Нагорного Карабаха. И в основном ещё более обсуждается вопрос открытия границ между Арменией и Турцией. В этой ситуации выдвигались идеи о возможности решения одного Кавказского конфликта Турецкой Республикой, завершения зависимости Армении от Российской Федерации, становления Турции посредником при разрешении конфликта между Армянской и Азербайджанской республиками. В «Протоколе об установлении Дипломатических отношений между Турецкой Республикой и Арменией», подписанной 10 октября 2009 года министрами иностранных дел Турции и Армении был зафиксирован пункт, связанный с открытием совместных границ [17, с. 1120].

День спустя после подписания вышеупомянутого протокола министр иностранных дел Турецкой Республики А. Давудоглу заявил, что вопрос о не поддержании Азербайджанской Республики со стороны Турецкой Республики не является темой для обсуждения [27]. Азербайджан, уведомлённая о подпольных переговорах Армения – Турция в Женеве был озабочен об этом и это отражалось в отношении между Азербайджанской и Турецкой Республиками. Официальный Баку, пытающийся доказать Турцию об ошибочности такой политики, достигла этого после долгих попыток [28, с. 12]. Так как, переговоры с Арменией и подписанный протокол встретились в Турции и Азербайджане с протестами, правительство Турецкой Республики заявило о том, что свои границы с Арменией не откроет до решения конфликта Нагорного Карабаха [29, с. 9].

Но, одни из основных принципов протокола являлся началом отношений безоговорочно. 12 января 1992 года от решении Конституционного Суда, а далее от выступления президента Армении Саркисяна выявилось, что протокол, подписанный между двумя странами, исполняться не будет [17, с. 1121].

С начала 1990 года по начало 2000 года Турецкая Республика начала проводить стратегию широкомасштабной внешней политики, направленную Южному Кавказу. В этом отношении Турция выглядела как опоздавшим гостем. В связи с оцениваемым себя энерготранзитным центром Турецкая Республика большим имиджем в вопросах энергии и в вопросе транспортировки Каспийского природного газа на запад предстоял перед правительством приоритетным вопросом. Анкара в дилемме по открытию границ с Арменией и ограничение влияния Турецкой Республики в Южном Кавказе. Но, нормализация отношений Турции с Арменией взамен отказаться от отношений с Азербайджаном выгладит не реально. Для Турецкой Республики существующие экономические отношения с Азербайджанской Республикой дороже, чем экономическими связями со всеми

Южно Кавказскими странами вместе взятыми. Турция в 2010 году с 2.416 миллиард долларным торговым оборотом стал вторым крупным торговым партнером Азербайджана [30].

Посол Российской Федерации в Турецкой Республики Владимир Ивановский в своём интервью отметил, что нормализация турецко-армянских отношений не только не беспокоит Россию, наоборот, развитие экономических отношений между Турцией, Арменией и Россией имеет огромную перспективу. Кроме этого, нормализация турецко-армянских отношений предвещает об ускорении нормализации решения Карабахского конфликта [31].

Российская Федерация хоть и заявила о поддержке улучшений турецко-армянских отношений, все равно за тот период старалась угодиться энергоресурсами Азербайджана, выпользовав от разногласий, имеющейся между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой.

Было очевидно, что и Армения и Азербайджанская Республика намеревались о заключении мира Российской Федерацией в Кавказе. А когда Россия будет решать о стабильном мире в регионе, еще неизвестно. С разрешением Карабахского конфликта Турция открыла бы свои границы с Арменией. Взамен развивалась бы взаимовыгодная торговля между этими двумя соседними странами. Таким образом, русский капитал, находящийся в Армении в виде мёртвого капитала, стал бы приносить прибыль. Обеспечивалась бы развитие торговли, железнодорожной перевозки [32].

В проведении какой-либо политики, направленной решению Карабахского конфликта, Турецкая Республика всегда уступала Российской Федерации. Одной из причин, приводящий к неэффективности проводимой политики Турции по Карабахской проблеме является то, что во время какого-либо противостояния не находится влиятельный и надежный союзник, защищающих Турецкую Республику.

Турецкая Республика является единственным государством в регионе, поддерживающий Азербайджанскую Республику как большая сила. Наличие азербайджано-турецкого военного союзничества на противовес армяно-русскому военному и стратегическому соглашению оставляет конфликтующие стороны в балансируемом состоянии.

Список использованных источников

1. Ахмет Сапмаз. Транскавказская политика России и потери Турции. – Истанбул: Отукен, 2008. – 368 с. (на турецком языке).
2. Баскын Оран. Турецкая иностранная политика: Фундаментальные связи и ноты над обстановкой после холодной войны. – Истанбул, 2001. – 359 с. (на турецком языке).
3. Хурц Я. Карабахская политика Турции. – 2008. – 114 с. (на турецком языке).
4. Миллийет. – 19 января 1990. – С.13. (на турецком языке).
5. Урийят. – 24 августа 1991. – С.12. (на турецком языке).
6. Урийят. – 4 ноября 1991. – С.12. (на турецком языке).
7. Миллийет. – 11 ноября 1991. – С.14. (на турецком языке).
8. Урийят. – 29 января 1992. – С.12. (на турецком языке).
9. Джумхурият. – 6 марта 1992. – С.11. (на турецком языке).
10. Миллийет. – 5 апреля 1993. – С.14. (на турецком языке).
11. Урийят. – 5 марта 1992. – С.13. (на турецком языке).
12. Джумхурият. – 21 мая 1992. – С.17. (на турецком языке).
13. Миллийет. – 4 апреля 1993. – С.14. (на турецком языке).
14. Миллийет. – 13 апреля 1993. – С.14. (на турецком языке).
15. Миллийет. – 11 мая 1992. – С.7. (на турецком языке).
16. Урийят. – 1 марта 1992. – С.12. (на турецком языке).
17. Гокче М. Вопросы Верхнего Карабаха и оценка Турецко-Армянских отношений. – Turkish studies, с.6/1, 2011. – С.1116–1120. (на турецком языке).

18. Урийят. – 26 марта 1992. – С.14. (на турецком языке).
19. Урийят. – 4 октября 1993. – С.27. (на турецком языке).
20. Урийят. – 10 сентября 1993. – С.24. (на турецком языке).
21. Урийят. – 9 сентября 1993. – С.28. (на турецком языке).
22. Джумхурият. – 29 мая 1992. – С.12. (на турецком языке).
23. Араз Асланлы. Карабахская проблема. – Баку, 2009. – 82 с. (на азербайджанском языке).
24. Халук Севли. Армянских фактор в отношениях Турция–Азербайджан (<http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>) (на турецком языке).
25. Миллийет. – 5 марта 1992. – С.19. (на турецком языке).
26. Хатидже Дамла Цифкци. Политика нулевого уровня с соседями при отношении Турция–Армения // Территориальные вопросы и Турецкий симпозиум. – 2012. – Т.1–2. – С.96. (на турецком языке).
27. Миллийет. – 17 июля 2010. (на турецком языке).
28. Реха Йылмаз. Элнур Исмаилов, Вопрос Нагорного Карабаха в свете теории этнических отношений. – Истанбул, 2011. – 26 с. (на турецком языке).
29. Миллийет. – 22 апреля 2010. Армения остановила действия протоколов.
30. Турецкая политика по Восточному Кавказу: роль государства и цивилизованной массы, Айбас Горгулу и Онник Григорян (<http://tesev.org.tr/>) (на турецком языке).
31. Шир А. Я. Неопределенный круг в турецко армянских отношениях: роль Российской Федерации // Акшам. – 9 декабря 2009. (на турецком языке).
32. Каян Сован. Нормализация отношений до апреля 2010 г. и Кавказская Политика России. – Нью-Йорк, 2010. – С.6. (на турецком языке).

References

1. Ahmet Sapmaz. Transkavkazkaja politika Rossii i poteri Turcii. – Istanbul: Otuken, 2008. – 368 s. (na tureckom jazyke).
2. Baskyn Oran. Tureckaja inostrannaja politika: Fundamental'nye svjazi i noty nad obstanovkoj posle holodnoj vojny. – Istanbul, 2001. – 359 s. (na tureckom jazyke).
3. Hurc Ja. Karabahskaja politika Turcii. – 2008. – 114 s. (na tureckom jazyke).
4. Millijet. – 19 janvarja 1990. – S.13. (na tureckom jazyke).
5. Urijijat. – 24 avgusta 1991. – S.12. (na tureckom jazyke).
6. Urijijat. – 4 nojabrja 1991. – S.12. (na tureckom jazyke).
7. Millijet. – 11 nojabrja 1991. – S.14. (na tureckom jazyke).
8. Urijijat. – 29 janvarja 1992. – S.12. (na tureckom jazyke).
9. Dzhumhuriyat. – 6 marta 1992. – S.11. (na tureckom jazyke).
10. Millijet. – 5 aprelja 1993. – S.14. (na tureckom jazyke).
11. Urijijat. – 5 marta 1992. – S.13. (na tureckom jazyke).
12. Dzhumhuriyat. – 21 maja 1992. – S.17. (na tureckom jazyke).
13. Millijet. – 4 aprelja 1993. – S.14. (na tureckom jazyke).
14. Millijet. – 13 aprelja 1993. – S.14. (na tureckom jazyke).
15. Millijet. – 11 maja 1992. – S.7. (na tureckom jazyke).
16. Urijijat. – 1 marta 1992. – S.12. (na tureckom jazyke).
17. Gokche M. Voprosy Verhnego Karabaha i ocenka Turecko-Armjanskih otnoshenij. – Turkish studies, s.6/1, 2011. – S.1116–1120. (na tureckom jazyke).
18. Urijijat. – 26 marta 1992. – S.14. (na tureckom jazyke).
19. Urijijat. – 4 oktjabrja 1993. – S.27. (na tureckom jazyke).
20. Urijijat. – 10 sentjabrja 1993. – S.24. (na tureckom jazyke).
21. Urijijat. – 9 sentjabrja 1993. – S.28. (na tureckom jazyke).
22. Dzhumhuriyat. – 29 maja 1992. – S.12. (na tureckom jazyke).
23. Araz Aslanly. Karabahskaja problema. – Baku, 2009. – 82 s. (na azerbajdzhanskom jazyke).
24. Haluk Sevli. Armjanskih faktor v otnoshenijah Turcija-Azerbajdzhan (<http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>) (na tureckom jazyke).
25. Millijet. – 5 marta 1992. – S.19. (na tureckom jazyke).
26. Hatidzhe Damla Cifkci. Politika nulevogo urovnja s sosjedjami pri otnoshenii Turcija-Armenija // Territorial'nye voprosy i Tureckij simpozium. – 2012. – T.1–2. – S.96. (na tureckom jazyke).
27. Millijet. – 17 julja 2010. (na tureckom jazyke).
28. Reha Jylmaz. Jelnur Ismailov, Vopros Nagornogo Karabaha v svete teorii jetnicheskikh otnoshenij. – Istanbul, 2011. – 26 s. (na tureckom jazyke).
29. Millijet. – 22 aprelja 2010. Armenija ostanovila dejstvija protokolov.
30. Tureckaja politika po Vostochnomu Kavkazu: rol' gosudarstva i civilizovannoj massy, Ajbas Gorgulu i Onnik Grigorjan (<http://tesev.org.tr/>) (na tureckom jazyke).

31. Shir A. Ja. Neopredelennyj krug v turecko armjanskih otnoshenijah: rol' Rossijskoj Federacii // Aksham. – 9 dekabrja 2009. (na tureckom jazyke).

32. Kajan Sovan. Normalizacija otnoshenij do aprolja 2010 g. i Kavkazskaja Politika Rossii. – N'ju-Jork, 2010. – S.6. (na tureckom jazyke).

Aliyev E., doctoral student, Institute of History of ANAS (Azerbaijan), taleh.ali@mail.ru

The political position of the Republic of Turkey in solving the conflict Armenia – Azerbaijan, Nagorno-Karabakh

On the resolution of the Armenia-Azerbaijan Nagorno Karabagh conflict Turkey's role is very significant. One of the main state of the region – Turkey's protection politics for Azerbaijan realities on that conflict is very important. Turkey had been know independence of Azerbaijan first among the post-soviet states and always try to know the independence of Azerbaijan Republic all over the world. Political, economical and military ties between Turkey and Azerbaijan improve day by day. Turkey is a member of OSCE Minsk group since 1992. Notwithstanding that from time to time Turkey try to realize real politics for the solving of that conflict, co-chairs of OSCE Minsk group and Armenian leaders are against of the conflict resolution.

Keywords: the Republic of Azerbaijan, independence, foreign policy, Nagorno-Karabakh conflict, the Republic of Turkey.

Алієв Е., докторант, Інститут Історії НАНА (Азербайджан), taleh.ali@mail.ru

Політична позиція Турецької Республіки в розв'язанні конфлікту Вірменія – Азербайджан, Нагірний Карабах

Про вирішення вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту роль Туреччини є досить значимим. Туреччина визнала незалежність Азербайджану першим серед пострадянських держав. Політичні, економічні, військові зв'язки між Туреччиною і Азербайджаном поліпшуються з кожним днем. Туреччина є членом Мінської групи ОБСЄ з 1992 року, не дивлячись на те, що час від часу Туреччина намагаються реалізувати реальну політику для вирішення цього конфлікту, співголови Мінської групи ОБСЄ і глави МЗС Вірменії проти врегулювання конфлікту.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, незалежність, зовнішня політика, Нагірно-Карабахська проблема, Турецька Республіка.

* * *

УДК 94(479.24)

Дадашев Э. А.,
научный сотрудник, Национальный Музей
Истории Азербайджана (Азербайджан, Баку),
padredadash@yandex.ru

ФОТОГРАФИИ ДМИТРИЯ ЕРМАКОВА КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ СЛОЕВ ОБЩЕСТВА XIX – НАЧАЛА XX ВВ. В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье рассматриваются фотоматериалы конца XIX и начала XX веков, которые сохранились в Национальном музее истории Азербайджана. В нем рассматриваются исторические события рассматриваемого периода. Традиционные национальные костюмы повлияли на формирование социальных слоев. Кроме того, привилегированный класс предпочитал одежду из дорогих тканей, а нижний класс был одет в одежду, изготовленную из самого дешевого текстиля. Тем не менее, стиль и форма одежды социального класса различны. Работа основана на фотографиях, сделанных фотографом России Д. Ермаковым, хранящихся в музеях фонда.

Ключевые слова: Национальный Музей Истории Азербайджана, фотоматериалы, Д. Ермаков, социальные слои.

(стаття друкується мовою оригіналу)

С момента своего возникновения фотография неразрывно связана с человеческим обществом, стала явлением искусства, средством познания и фиксации событий мира и науки. Эти образы заменяют письменные тексты и устную речь, преодолевают расстояние и время, давая возможность мгновенно запечатлеть происходящее событие.

Хотя представители гуманитарных наук и используют в своих исследованиях фотоматериалы, их воздействие бывает незначительным. Несмотря на то, что в этих

материалах можно обнаружить детали материальной и духовной культуры, способные дать точное представление об исторической действительности. Это свидетельствует о неизбежности использования фотографий как самостоятельного источника исследования различных сфер общественной жизни. Задачей данной статьи является изучение различных социальных слоев азербайджанского общества на основе фотоматериалов XIX – начала XX вв. К исследованию привлечены материалы фонда документальных источников Национального Музея Истории Азербайджана (ФДИ НМИА).

Посредством фотографии, отражающих подробности повседневной жизни, возможно, воссоздать панораму общества конца XIX – начала XX вв. Фотоматериалы как объект комплексного исследования играют роль важного источника в определении экономического положения и культурного уровня различных социальных слоев, направления их хозяйственной деятельности, классовой принадлежности. Учитывая вышесказанное, следует подчеркнуть, что фотографии отражают не только отдельные события и лица, но и быт Азербайджана.

В данных материалах наряду с элементами быта можно ясно проследить также изменение и развитие одежды. В формировании культуры одевания помимо естественно-географических условий важную роль духовно-нравственные, психологические и идеологические взгляды, мировоззрение, социально-экономическая и культурная жизнь народа [5, с. 83]. Одним из факторов, воздействовавших на этот процесс, было нахождение Северного Азербайджана в конце XIX – начале XX вв. в составе Российской империи.

В это время в Северном Азербайджане привилегированное положение беки, помещики, религиозные деятели – ахунды, муллы, сеиды. Крестьяне же находились в зависимом положении. Городское население, как правило, состояло из купцов и ремесленников [3, с. 98]. Так, в конце XIX столетия в промышленность Северного Азербайджана стал приходить русский, а с 80-х гг. иностранный капитал. Усиление нефтяной промышленности, а также других отраслей и торговли, развитие культуры изменило внешний вид Баку, а также состав его населения. Прокладка железных дорог, развитие морского транспорта, улучшение средств связи и т.д. способствовало разрушению феодальных отношений, специализации отраслей сельского хозяйства, расширению рынка товаров, что привело к развитию товарного производства и ускорению капиталистических отношений.

Основу ведущих сил формирующийся азербайджанской нации составляли владельцы крупных промышленных предприятий, судов, больших жилых домов, купцы, интеллигенты в Баку и других городах Северного Азербайджана. Наряду с этим в конце XIX в. в результате развития торгово-денежных отношений в деревне возникли совершенно новые социальные слои – сельская буржуазия и рабочие. Этот процесс стал самым важным событием в социально-экономической и политической жизни Северного Азербайджана того времени. Влияние на процесс формирования рабочего класса в Северном Азербайджане оказали также социально-экономические отношения, своеобразные особенности социального и национального состава населения, местные черты колониальной политики царизма.

Так, старая износившаяся одежда заменялась привозимыми из России дешевыми тканями. Эти новые платья простого покроя, лишённые украшений, все больше проникали в быт, постепенно распространялись в районах и деревнях, полностью вытесняя национальную одежду [7, с. 24]. Но, несмотря на это, среди представителей состоятельных социальных слоев общества Азербайджана еще долго преимущественно пользовалась традиционная национальная одежда из дорогих тканей. Женские платья в отличие от мужской одежды были красивее и сшиты с большим вкусом. Конечно, дорогие и красивые платья могли себе позволить лишь дамы из высших слоев общества. Женская одежда состояла из короткого кафтана с длинными рукавами, архалука, а также безрукавки, называемой «кюрдю», либо «кулчача», шея, полы и проемы для рук которой оторочены мехом [9, с. 112]. Дорогая одежда из шелка, парчи, бархата и других тканей, воротники, рукава и полы, расшитые галунами, украшения в виде монет и подвесок, свидетельствовали о принадлежности женщины к правящему классу, богатому сословию.

Фотографы конца XIX – начала XX вв. уделяли большое внимание панорамным съемкам и бытовым сценам. Одним из них был Дмитрий Ермаков (1845–1916) [10, с. 494]. В фонде документальных источников Национального Музея Истории Азербайджана хранится коллекция его фотографий 1895–1916 гг. Основу ее составляют фотоматериалы, снятые разных уголках Азербайджана – Грызе, Нухе (ныне Шеки), Елизаветполе (ныне Гянджа), Нахчыване и Борчалы (ныне на территории современной Грузии). Изображенная на этих фотографиях одежда была органически связана с социально-экономической жизнью, ясно отразила трудовую деятельность народа, характер его занятий, художественно-эстетические вкусы, социально-сословные различия в обществе. На фотографиях под названием «Нахичеванская аристократка» (ФДИ НМИА №225/13), «Татарка» (ФДИ НМИА №225/15), «Азербайджанка, сидящая за столом» (ФДИ НМИА №225/25), «Нахичеванская татарская бекша» (ФДИ НМИА №225/40), изображены представительницы привилегированного сословия – бекских фамилий. Постановочный характер фотографий, неестественность поз «главных героинь», а также обстановка богатого дома – подушки для сидения, тюфячки и ковры на полу и т.д. – детали подтверждающие принадлежность к высшим слоям общества. Термин «татарский», используемый фотографом, объясняется тем, что в конце XIX – начале XX вв. азербайджанцев, проживавших на территории Российской империи, называли «кавказскими татарами» [2, с. 154].

В одежде молодых женщин, изображенных на фотографиях «Нахичеванская аристократка», «Татарка», «Нахичеванская татарская бекша», предположительно использована дорогая материя своего времени – барнус, нашура, дараи (тонкий шелк), камка, тафта, мов, тирья, камка, атлас, бархат, кашемир. Одежда сшита из тканей красного, желтого, розового, фиолетового, зеленого цветов, ласкающих взор, что говорит о возрасте дам, поскольку ткани разноцветных оттенков использовали девушки и молодые женщины [1, с. 15]. В отличие от них женщина, изображенная на фотографии «Азербайджанка, сидящая за столом», одета в ткани темных цветов и на ней мало украшений, что свидетельствует о ее солидном возрасте.

Следующим элементом, указывающим на социальный статус, является наличие украшений. Ожерелья на шеях, кольца на пальцах, браслеты на запястьях этих дам еще раз подтверждают их высокое сословное происхождение.

Азербайджанка на фотографии под названием «Татарка», стоит на фоне интерьера в европейском стиле. Короткая куртка, сорочка с короткими рукавами и высокая тюбетейка этой богатой женщины больше напоминает костюм турок–османов. Это говорит о моде того времени. На шее у нее ожерелье называемое «чечик», что свидетельствует о ее происхождение из Западного Азербайджана.

На фотографии «Нахичеванская татарская бекша» на женщине верхняя одежда, называемая «кулчача», края которой обшиты галунами. Одним из показателей социального статуса азербайджанской женщины были серьги, украшения на подбородке и груди. Другой признак богатства – золотые монеты нашивались на полы сорочки и юбки. К сожалению, подобный костюм богатой женщины не сохранился в полном комплекте. Поэтому вновь следует подчеркнуть значение таких фотографий, поскольку с их помощью можно свести хранящиеся в различных фондах НМИА образцы одежды и украшений в единый ансамбль.

На другой фотографии под названием «Азербайджанка, сидящая за столом» женщина одета в сорочку из шелка, архалук из парчи с рукавами с разрезом и верхнюю одежду из кожи с мехом и бархата, что свидетельствует о ее богатстве. Подтверждением этого является и интерьер в европейском стиле. Костюм, аналогичный изображенному на этой фотографии, хранится в фонде этнографии НМИА.

Крестьянки одевали хлопчатобумажные и шелковые ткани, из которых шились домотканые широкие юбки по щиколотку, а также кофты, нимтене (жилеты), гюледжазбыны, сорочки и т.д. Голову покрывали шелковыми платками, келагаями, а еще головными уборами, называемыми чиртка, тюбетейка, пожилые женщины – динга, кое–где чадрой. Женщины из стыдливости обычно прикрывали кончиками платков рот. При посторонних и старших они никогда не ходили с непокрытой головой и неприкрытым лицом. На ногах у них в основном были легкие башмаки.

На фотографии Д. И. Ермакова «Женщины села Грыз» (ФДИ НМИА №225/31), запечатлены низшего сословия. Так, эти женщины одеты намного проще, чем вышеописанные женщины привилегированного класса. Их одежда шилась из дешевого хлопка, шерсти и льна. Полное отсутствие украшений доказывает их низкое происхождение.

В этот период в женской одежде появляются нововведения. Азербайджанские женщины, видя украшения, которые надевали жены русских офицеров, служивших на Кавказе, а также прибывавших сюда богатых иностранцев, приобретали их и использовали в своем гардеробе. Таким образом, в середине XIX в. в одежде азербайджанских аристократок появились такие декоративные элементы, как кружева, плиссе и т.д., что оказало влияние и изменило общий покрой национальной платья [7, с. 25]. Это суждение подтверждает фотография конца XIX – начала XX вв. (ФДИ НМИА №60/4), на которой изображена аристократка в европейском наряде. Одевание этой дамы дает возможность полагать о ее высоком социальном статусе, благородном

происхождении, благосостоянии. В связи с интенсивным развитием капитализма в Азербайджане уже во второй половине XIX в. элементы европейской одежды проникли в народный быт, что привело к возникновению такого вида женской одежды, как платье [5, с. 98]. Наряд этой женщины из высшего социального слоя отличается от национальной одежды сплошным покроем, раскроенным на подол, корпус и рукава.

На следующей фотографии – «Аристократка в зимней одежде» (ФДИ НМИА №60/5) – можно наблюдать, что женщина одета в пальто, разновидность фабричной продукции европейского типа, быстро распространившейся в народном быту в 20–30 гг. XX в. Традиционный женский костюм подвергся трансформации за счет русской и европейской одежды, что обновило фонд платья. Одним из показателей улучшения материального положения, является то, что оба последних снимка произведены в студийной обстановке с использованием специальных декораций и вспомогательных элементов. Это могли себе позволить лишь представители высшего слоя населения. Если в конце XIX в. европейская одежда была исключением, то в начале XX столетия она приобрела обычный характер. В начале XX в. азербайджанские интеллигенты, получившие образование в Российской империи и Европе, и члены их семей носили модные европейские наряды, не предполагавшие национальных элементов.

Большая часть азербайджанской мужской одежды XIX в. находилась в русле традиций прошлых эпох, по крою и фасону заключая в себе общекавказский и восточный стиль. И по мужской одежде не трудно определить общественное положение ее обладателя. В регионах Азербайджана в благородных семьях предпочитали национальную одежду [11, с. 72]. В селах Северного Азербайджана того времени в одежде беков, хозяев и представителей зажиточных слоев имелись существенные различия. Так, хозяйева, беки и другие состоятельные люди села носили суконные черкески, архалуки, дорогие шапки из каракулевого меха, известные в народе как «бухара папаг», хромовые сапоги и подпоясывались серебряными ремнями.

На одной из фотографий, хранящихся в Национальном Музее Истории Азербайджана (ФДИ НМИА №233/5) изображен бек в шелковом архалуке, расшитом галунами, и папахе с национальным орнаментом. Брюки же и обувь европейского типа. В данной фотографии привлекает один момент – наличие элементов, присущих высшему социальному слою [4, с. 69]. С одной стороны к груди бека повешены часы на цепочке, имеется серебряный пояс, а также газыри (по-азербайджански – «везне»), заменяющие патронташ как завершающий декоративный элемент одежды [8, с. 128].

На одной из фотографий, входящих в коллекцию Д. Ермакова изображен нухинский поэт Мирза Ильяс (ФДИ НМИА №225/66). Поэт, сидящий с книгой в левой руке, в целом одет в национальном стиле. Европейское пальто, надетое поверх архалука, свидетельствует о его социальном статусе. Данные элементы одежды дают возможность отнести эту фотографию хронологически к началу XX в.

На другой фотографии представлен нухинец мираб Гаджиев (ФДИ НМИА №225/65). Одежда бека состоит из традиционных национальных элементов – папахи,

черкески с газырями с серебряными колпачками и серебряного пояса. Часы с цепочкой на воротнике, кобура от пистолета на поясе, кинжал и шашка не оставляют сомнений о принадлежности их владельца к привилегированному сословию.

Мужская одежда типологически была тождественна. Как отмечали специалисты, ткани, из которых сшита одежда, декоративные элементы на ней дают возможность сделать выводы о социальных различиях. На большинстве фотографий, отобранных для исследования, мужчины изображены в черкеске, являющейся элементом национальной одежды. На фотографии «Борчалинские татары охотники» (ФДИ НМИА №225/20) нашли отражение представители различных слоев в одежде одного типа. Так, на первом справа мужчине высокая каракулевая папаха, черкеска с отделанными серебром газырями, черкесский же серебряный пояс с подвешенным к нему кинжалом. Ясно, что перед нами представитель привилегированного сословия, т.е. бек. Одежда второго и третьего человека отличается и по качеству ткани, и по отсутствию некоторых элементов. На черкеске второго газыри пустые, а пояс простой и неукрашенный. На черкеске третьего, сшитой из дешевой ткани, вообще отсутствуют газыри. Цвет черкески также считается показателем общественного статуса. Они обычно были серого, бурого, черного и белого цветов. Черкески последнего цвета одевали представители лишь высшего сословия. Из аннотации фотографии и одежды персонажей становится ясно, что бек отправился на охоту со своими слугами.

На большинстве, посвященных этой теме фотографий из фонда документальных источников НМИА, («Нуха. Продавец глиняной посуды» (ФДИ НМИА №225/9), «Группа азербайджанцев» (ФДИ НМИА №225/21), «Азербайджанцы Борчалинского уезда» (ФДИ НМИА №225/22) кинжал является неотъемлемым элементом одежды. Одежда сельских жителей состояла из местных тканей, сшитой ремесленниками, либо ими самими. Головным убором сельчанина была папаха различной формы из кожи ягненка, а одежда состояла из восточной верхней одежды – пиджака, шаровар, черкески, архалука, сшитых из хлопчатобумажной ткани и шести, а зачастую вытканного местными женщинами здесь же кашемира. На ногах у мужчин в основном чарыки и башмаки из бычьей кожи, а также носки различной формы из шерстяных нитей [6, с. 279].

Одежда ремесленников, принадлежащих к низшему сословию, отличается от одежды привилегированных слоев лишь качеством ткани и отсутствием украшений. Подтверждение этого вновь можно найти в фотографиях Д. Ермакова, отражающих быт азербайджанцев. Социальный статус представителей различных профессий, изображенных на фотографиях («Нуха. Аббас. Татарин Нухинского уезда» (ФДИ НМИА №225/7), «Нуха. Мастерская кош (татарск. башмаки)» (ФДИ НМИА №225/43), «Нуха. Подковщик» (ФДИ НМИА №225/46), «Брадобрей» (ФДИ НМИА №225/73)) можно определить и по головным уборам, и по верхней одежде.

Мужская одежда тоже не избежала европейского влияния. Азербайджанцы, покидавшие свою страну с целью получения образования, коммерции, путешествия, возвращаясь, вносили в свой гардероб элементы русской, европейской или турецкой моды. На голове персонажа

фотографії «Купец» (ФДІ НМІА №85/4) турецька феска. Помімо того трость в його правій руці, пальто, наброшенне на плечі, брюки і обувь свідчать про зміну традиційної чоловічої одягу в початку ХХ в. Європейський інтер'єр, відображений на фотографії, підтверджує належність купця до привілейованого соціального стану. Як ми відзначали раніше, студійну зйомку могли дозволити лише заможні люди.

В початку ХХ в. в європейській одязі азербайджанських інтелігентів бросалися в очі традиційні національні елементи. Так, професор А. Ахундов (ФДІ НМІА №55/8) і вчений, відомий військовий топограф І. Векилов (ФДІ НМІА №56/8) одягнені по європейській моді. Це, видимо, пов'язано з їх тривалим навчанням за кордоном.

В ХІХ – початку ХХ століття дитячий одяг майже повністю повторював національну одяг дорослих за кроєм, відрізняючись лише розмірами [5, с. 137]. Це підтверджують і фотоматеріали згаданого фонду Музею. На фотографіях «Азербайджанські дівчатка» (ФДІ НМІА №225/10), «Чоловіки і хлопчики села Будуг» (ФДІ НМІА №225/19) і «Дівчатка в азербайджанській національній одязі» (ФДІ НМІА №25/9) зображені діти як заможні, так і бідні класи. Соціальні відмінності проявляються в різноманітності тканин, декору і використанні прикрас.

Привертання до дослідження фотографій кінця ХІХ – початку ХХ вв. як джерела, їх тісна взаємозв'язок з науковою літературою дозволяють детально вивчати соціальні шари того часу. Перевагою фотоматеріалів над письмовими джерелами є наочне зображення досліджуваного об'єкта. Це створює умови для привнесення дослідником нових історичних фактів.

Список использованных источников

1. Азербайджанская национальная одежда / под ред. П. Азизбекова. – М.: Искусство, 1972.
2. Величко В. Кавказ Русское дело и междоусобицы. – Баку: Элм, 1990.
3. Исмаил-заде Д. Население городов Закавказского края в ХІХ – начале ХХ в. – М.: Наука, 1991.
4. Яременко С. Н. Внешность человека в культуре: дис. д-ра филос. наук: 24.00.01. – Ростов-на-Дону, 1997.
5. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə. II cild. – Bakı: «Şərq-Qərb», 2007.
6. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, IV cild. – Bakı: Elm, 2000.
7. Əfəndiyev R. Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri (geyimlər). – Bakı: Azərnaşr, 1960.
8. Mustafayev A. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). – Bakı: Bakı Universiteti, 2009.
9. Düniamaliyeva S. Azerbaijani national costume // Visions of Azerbaijan magazine. – 2009. – Volume 4.2.
10. Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography. ed. by J. Hannavy Volume 1. – New York: Routledge, 2008.
11. Valiyev F. From the history of Azerbaijani clothing // Visions of Azerbaijan magazine. – 2010. – May–June.

References

1. Azebaydzhanskaja nacional'naja odezhda / pod red. P. Azizbekova. – M.: Iskustvo, 1972.
2. Velichko V. Kavkaz Russkoe delo i mezhduplemnnye voprosy. – Baku: Jelm, 1990.
3. Ismail-zade D. Naselenie gorodov Zakavkazskogo kraja v XIX – nachale XX v. – M.: Nauka, 1991.
4. Jaremenko S. N. Vneshnost' cheloveka v kul'ture: dis. d-ra filos. nauk: 24.00.01. – Rostov-na-Donu, 1997.
5. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə. II cild. – Bakı: «Şərq-Qərb», 2007.

6. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, IV cild. – Bakı: Elm, 2000.
7. Əfəndiyev R. Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri (geyimlər). – Bakı: Azərnaşr, 1960.
8. Mustafayev A. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). – Bakı: Bakı Universiteti, 2009.
9. Düniamaliyeva S. Azerbaijani national costume // Visions of Azerbaijan magazine. – 2009. – Volume 4.2.
10. Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography. ed. by J. Hannavy Volume 1. – New York: Routledge, 2008.
11. Valiyev F. From the history of Azerbaijani clothing // Visions of Azerbaijan magazine. – 2010. – May–June.

Dadashov E. A., research fellow, The National Museum of History of Azerbaijan with ANAS (Azerbaijan, Baku), padredadash@yandex.ru

Photographs of Dmitry Ermakov as a source of study of societal groups of the XIX and early XX centuries in Azerbaijan (based on materials of National Azerbaijan History Museum)

The paper deals with photographic materials of the late XIX and early XX centuries preserved at National Azerbaijan History Museum, it is focused on study of societal groups in Northern Azerbaijan. It examines the historical events of the reviewed period, as well as it gives the description of the national costumes and the influencing aspects. It shows the formation of the social strata of Northern Azerbaijan with social and economic relations, social and ethnic composition of the specific features and the local aspects of Russian policy is also affected. The traditional national costumes influenced the formation of the social strata. Furthermore, the privileged class preferred clothing made of expensive fabrics, and the lower class was wearing clothing made from the cheapest textile. However, both the style and form of clothes of social class are varied. The paper is based on photos made by Russian photographer D. Ermakov, including other collection of the pictures stored at museum's fund.

Keywords: The National Museum of History of Azerbaijan, photographic materials, D. Ermakov, societal groups.

Дадашев Е. А., науковий співробітник, Національний Музей Історії Азербайджану (Азербайджан, Баку), padredadash@yandex.ru

Фотографії Дмитра Єрмакова як джерело вивчення різних верств суспільства ХІХ – початку ХХ ст. в Азербайджані (на основі матеріалів Національного Музею Історії Азербайджану)

У статті розглядаються фотоматеріали кінця ХІХ – початку ХХ століття, які збереглися в Національному музеї історії Азербайджану. У ньому розглядаються історичні події даного періоду. Традиційні національні костюми вплинули на формування соціальних верств. Крім того, привілейований клас віддавав перевагу одязі з дорогих тканин, а нижній клас був одягнений в одяг, виготовлений з найдешевшого текстилю. Проте, стиль і форма одягу соціального класу різні. Робота заснована на фотографіях, зроблених фотографом Росії Д. Єрмаковим, що зберігаються в музеї фонду.

Ключові слова: Національний Музей Історії Азербайджану, фотоматеріали, Д. Єрмаков, соціальні верстви.

* * *

UDC 025.135:004

Khalafova S. A.,
Assistant Professor of Library Resources
and Information Retrieval Systems, Faculty of Library
and Information, Baku State University
(Azerbaijan, Baku), q.abbasova@mail.ru

CONTEMPORARY PRACTICE OF ORGANIZING THE WORK OF CHILD LIBRARIES WITH ELECTRONIC INFORMATION RESOURCES

The article describes establishment of child libraries fund with electronic information resources, application of non-traditional means and new effective methods in the process of service to child readers through this fund at a time, when information and communication technologies are advancing. Children in Azerbaijan are provided with information about activity of the F. Kocherli Republican Child Library with ample experience in the application of computer, Internet and digital technologies in organization of the library service.

Keywords: organization of work with electronic resources in children's libraries, the use of new effective methods and unconventional methods in the process of life in children's libraries, information on the activities of the Republican named after F. Kocherli children's library.

(стаття друкується мовою оригіналу)

At a time, when information and communication technologies are advancing, the demand for libraries and information centers is felt more in regard of children, the least protected population category. All over the world, as well as in our country, this significant group of population possesses specific features related to sexual puberty, psychological and social development. Major principles of socio-cultural policy and library-information services rendered to the growing generation supports social adaptation of children in society.

Development of a child's moral life and personality demands the attention of dedicated institutions, as well as cultural entities and libraries. Exactly for this reason, child information centers, particularly child libraries differ radically from adult libraries. The main task of the child information centers is to create fertile environment for fostering of development, need for reading, demand for information in children, moral perception and organization of their free time, unravelling of their intellectual, moral and ethical values and guiding them towards the full formation of a third millennium personality. Child information centers enable children to obtain necessary information in the field of worldview, law, morality, healthy lifestyle, relationship with the world and nature, culture, communication, art, etc. Libraries implement their missions based on the age and knowledge of children.

The age of computer, Internet and digital technologies, XXI century has produced fertile conditions for the development of library information infrastructure. At present, electronic resources, electronic databases and electronic information sources are proactively created and intensively used. Naturally, these changes have not bypassed child libraries, either.

Passage to information society is characterized by the formation of child libraries fund's electronic information resources through electronic information resources just like in all directions of the library activity, implementation of non-traditional resources and new effective methods in the configuration process of services to child readers through this fund. Information supply of child libraries is implemented for the purpose of obtaining information at a high-quality level, development of new service types, ensuring the storage of records to memory, using information in electronic form and network mode. Also the creation of necessary conditions for information supply of child libraries helps child readers to recognize their own information demands. Modern information-communication technologies change the environment of service in child libraries and simultaneously play the role of an impetus in the process of child readers' development.

The process of child libraries information supply includes:

- Creation of facilities and resources, identification of the number of automated workplaces for employees and users, acquisition of licensed software products ensuring information supply of all major library processes, formation of local network, connection to Internet;
- Upgrade of all major library processes, such as configuration and utilization of the fund, inquiry-bibliography apparatus, service to readers, management of the library system, etc.;
- Organization of the distant use of electronic information resources, placement of library services and resources data on the library website, as well as creation of the virtual inquiry service, etc.

Information supply of child libraries is implemented on the basis of automated library information system. The process

includes installation of equipment by logging in to the system, acquisition of licensed software, cadres instructions, system information and technical support. The level of child libraries supply with computer technology does not depend only on the library's financial resources, but also on the commitments facing the library and user demand for electronic information. Arrangement of electronic reading halls in child libraries ensures connection of individual PCs, servers, commutation equipment to local networks, readers' usage of licensed information products.

Central Child Libraries are automated based on the delivery of documents and information for users, expansion of user places for the information service of organizing mass catalogues within the corporate structure of libraries. Modern child libraries act together with other organizations to provide users with electronic information services and implement programs and projects and participate in the creation of a common information network. Child libraries participate in the creation and usage of network resources, operate mutually with national, scientific and special libraries, other cultural, education and mentoring entities, information centers and increase their potential in the process of information exchange. Major measures as part of the corporate activity of child libraries ensure the formation and distribution of electronic resources in the library server, organization of user information services, including the distant usage (i.e. electronic delivery of documents, virtual inquiry service, etc.).

In addition, modern child libraries implement digital projects and create their own electronic collections, organize distant usage of electronic information resources, post information regarding library services and resources on the library website and implement the virtual inquiry service. Organization of electronic reading halls in child libraries ensures connection of individual computers, servers and commutation equipment to local network, as well as the use of licensed information products by readers. Child Libraries are automated as per the delivery of documents and information for users, arrangement of a collection of catalogues within the corporate library structure and expansion of user places for information service.

The child libraries fund is universal. More precisely, child libraries funds do not consist of an entirely isolated collection of books at all and these funds have peculiar features: child libraries ensure access to a wide range of various forms of documents (books, periodicals, audio-visual documents, electronic documents, CR-ROMs, DVDs, databases, as well as Internet resources). Electronic catalogue is considered the main electronic information resource of the child libraries fund. Central child libraries may create various databases in addition to electronic catalogue, for ex., bibliographic, full-text, factographic databases. Modern child libraries steadily create and collect local electronic data, as well as a thematic database reflecting the current development and historic past.

At present, Azerbaijani state is also attaching great attention to the education and upbringing of the growing generation, organization of library-information services for children and teenagers, fostering of the culture of reading in children. For this purpose, a large library network of the Republic's Culture and Tourism Ministry operates in our republic along with the Education Ministry's network of libraries as a major information center for children. In the system of Republic's Culture and Tourism Ministry, library service is provided to children by two main types of libraries:

independent child libraries or child departments of adult libraries, i.e., public libraries.

Kindergartens, nurseries, child creative centers, palaces and child parks, child libraries, child cinemas, child theatres, child philharmonic, child–youth sport schools, etc. are among the main information institutions for preschool children.

Another main information center for children is the general education school libraries under the Education Ministry that commands the largest network of libraries in our republic.

The F. Kocherli Republican Child Library with extensive experience in the organization of library service to children in our country and scientific–methodical center of child libraries in the republic has also gained certain successes in the application of new information and communication technologies to the work of library. The automation department operating in the library since 2005 has built its work based on the IRBIS–64 Automated Library Information System's modules: «Administrator», «Configuration», «Cataloguing», «Reader Registration», «Books Handout», «Full–text». The IRBIS–64 system ensures full guarantee to establishment of a different database and provides full guarantee to organization of full–text search in the information massive and most importantly, ensuring access through existing materials, Internet, local network, etc. Furthermore, main technological processes – cataloguing, search and ordering of literature in the local network and Internet, computer services to readers are implemented through IRBIS–64.

Since 2002, children are able to benefit from electronic information resources in the Internet–school and Know–All multimedia halls organized in the multimedia halls of the F. Kocherli Republican Child Library and use any materials they want. The multimedia hall renders services mainly to preschool and junior readers. The hall's main fund consists of CDs and DVDs of music, nature events and tales. At present, the multimedia reading hall has a CD–ROM publishing fund with over 240 copies.

The fund is funded mainly based on reader inquiries. The CD–ROM fund includes scientific–education programmes, encyclopaedia, dictionaries, information booklets, intellectual game applications, as well as publications for studying foreign language. Textbooks, historic personalities and art publications hold a special place in the Fund. A fund consisting of audio cassettes (700 copies) of many books, interesting stories published in newspapers and tales has been arranged at the library's multimedia hall based on the project of OXFAM International humanitarian organization of the Great Britain. Primary class pupils of the schools located in the library's territory along with their teachers listen to the «Speaking books» as a group.

Logical education and training programs in the multimedia hall fitting the taste of junior children cause more interest. The mission of these programs is to develop creative skills of a child and to efficiently strengthen the knowledge gained at primary school. In this hall, CDs and DVDs of tales and classic literature, as well as logical game applications and puzzles – game books are presented to children.

Here one may not only familiarize with the plot line of literary creativity presented as an interactive cartoon, but also listen to the same story in many languages. For middle and older readers, obtaining information from internet and multimedia equipment, disks prepared through the training program requiring more serious computer training, strategy, adventure, sci–fi (sea legends, cosmos–related) and other logical games are more interesting.

Courses have been arranged in the library to teach the readers how to search for information, make proper use of information technologies and increase interest in the multimedia hall. The first such course was prepared on the basis of the project title Opening of Internet–School in the Library for Children. Those courses were implemented in August 2001 by the Open society Institute. The course Basics of Computer and Internet was taught to 48 children every month beginning from January 15, 2002.

The children from 49 schools and 4 lyciums attending the course studied working with various programs as part of the 10–lesson training program and familiarized with opportunities of the information search system. Along with the knowledge gained in these lessons, child readers also form their skills and intellectual abilities. In the library, a child is formed not as a passive user of reader multimedia products, but as an actively decision–making user of information.

In addition, e–catalogue and e–library of all the literature newly entering the library, as well as the retro base of literature in the fund are created in the F. Kocherli Republican Child Library. Usage of electronic resources and search is implemented through the F. Kocherli Republican Child Library website www.clb.az. The library's website has been built to attract children with its design. Rules of library usage are posted on the home page. The section About Library provides users with information about the library's establishment.

The title «E–resources» placed in the section «Methodical service» contains methodical resources, slides, calendar of important historic days prepared by the Department of Scientific Methodology operating as a methodical center. The compiled bibliographic parameters, slides and booklets are placed in the section «Bibliographic Service».

Junior readers may listen to the tales «Iris spike», «False beauty», «Mermaid and fisherman» and others in the section «Voice tales». Announcements of past and future events are posted in the sections «News» and «Announcements». The readers may familiarize with editions of the Rainbow journal published by the library in the section «Rainbow». The sections «Electronic catalogue» and «Electronic library» help readers to check availability of the book they need in the library. In the section «Other links», users may access web addresses of child libraries of various foreign countries and make use of electronic information resources.

References

1. Tretyakova T. N., Strelkova Y. V. Electronic resources of child library: creation and operation / www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea97/doc/s8/s8doc5.html
2. Porvatkina I. S. «Library for children: new opportunities and development technologies» / <http://child-lib.ru/index.php>
3. Electronic information resources for child and school libraries / <http://fan-5.ru/best/best-71899.php>
4. Ahmadov E. Y. Attributes of child libraries information supply: Scientific article // Library science and Information Journal. – 2013. – No.1. – P.64–72.
5. www.clb.az

Халафова С. А., доцент кафедри бібліотечних ресурсів і інформаційно–пошукових систем інформаційно–бібліотечного факультету, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

Організація роботи з електронними інформаційними ресурсами у дитячих бібліотеках в сучасній обстановці

Охарактеризовано формування електронних інформаційних ресурсів фонду дитячих бібліотек в період розвитку інформаційно–комунікаційних технологій, за допомогою цього фонду використання нетрадиційних способів в процесі служби, нових ефективних методів. Також дається інформація про діяльність

Республіканської дитячої бібліотеки імені Ф. Кочарлі, яка має великий досвід в організації служби бібліотек в Азербайджані, а також в сфері застосування цифрових технологій, комп'ютера, інтернету.

Ключові слова: організація роботи з електронними ресурсами в дитячих бібліотеках, використання нових ефективних методів і нетрадиційних способів в процесі служби в дитячих бібліотеках, інформація про діяльність Республіканської дитячої бібліотеки імені Ф. Кочарлі.

Халафова С. А., доцент кафедри бібліотечних ресурсів і інформаційно-пошукових систем інформаційно-бібліотечного факультета, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

Организация работы с электронными информационными ресурсами в детских библиотеках в современной обстановке

Характеризовано формування електронних інформаційних ресурсів фонду дитячих бібліотек в період розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, посредством этого фонда использование нетрадиционных способов в процессе службы, новых эффективных методов. Также дается информация о деятельности Республіканської дитячої бібліотеки імені Ф. Кочарлі, которая имеет большой опыт в организации службы библиотек в Азербайджане, а также в сфере применения цифровых технологий, компьютера, интернета.

Ключевые слова: организация работы с электронными ресурсами в детских библиотеках, использование новых эффективных методов и нетрадиционных способов в процессе службы в детских библиотеках, информация о деятельности Республіканської дитячої бібліотеки імені Ф. Кочарлі.

УДК [94(438):271.222–774]«1945/2015»

Хомич М. О.,
аспірантка, Львівський національний
університет ім. Івана Франка (Україна, Львів),
khomych437@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЙ У ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК

Досліджено процес формування православної спархально-парафіяльної мережі на території Польщі у 1945–2015 рр. Автором проаналізовано основні елементи впливу етнічного чинника на розвиток та організацію нових адміністративних одиниць Церкви. Вивчено особливості трансформації польського суспільства після закінчення Другої світової війни та її вплив на вигляд конфесійної карти держави. Використання неопублікованих архівних матеріалів та застосування спеціально-історичних методів дозволило висвітлити динамічний процес реформації організаційної структури Польської Автокефальної Православної Церкви у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Ключові слова: християнство, православ'я, Польська Автокефальна Православна Церква, спархія, парафія.

Польська Автокефальна Православна Церква (ПАПЦ) є повноцінною складовою суспільно-політичного життя держави. Її правовий статус офіційно закріплений у діючій Конституції, а чисельність вірних займає друге місце після римо-католицької [18, s. 49]. Польське православ'я митрополит Сава охарактеризував як багатонаціональну і полікультурну спільноту з відмінним історичним досвідом у різних регіонах країни [12, s. 3]. Проте кожна громада уповноважена обирати мову і календар богослужіння, архітектурний стиль храму.

Зважаючи на розміщення парафій, можна прослідкувати елементи впливу етнічного чинника на їх розвиток й організацію, а також проаналізувати процес формування польського суспільства після війни. Саме тому актуальність теми полягає у вивченні важливих суспільних процесів, зумовлених низкою історичних обставин, а також в дослідженні конфесійної карти Польщі у 1945–2015 рр.

Даної проблеми частково торкалися у своїх працях Р. Дрозд, Б. Гальчак [9], С. Дудра [11], Г. Купріянович [6],

котрі розглянули особливості конфесійної приналежності депортованих чи переселених громадян. А. Садовський [17] дослідив релігійну свідомість білорусів, мешканців новонабутих територій. С. Мельник [15] охарактеризував територіальні аспекти адміністративної мережі ПАПЦ на початку 2000-х років. К. Урбан [19] та А. Міронович [14] проаналізували процес історичного розвитку Православної церкви в Польщі. Проте лише, об'єднавши результати окремих досліджень, можна прослідкувати найважливіші регіональні аспекти поширення польського православ'я.

З огляду на це метою статті є дослідження особливостей формування православних парафій у Польщі після закінчення Другої світової війни і до 2015 р.

Наукова новизна полягає у вивченні православної конфесійної карти Польщі в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Джерельна база представлена неопублікованими матеріалами з Архіву Актів Нових (Варшава) та Державного архіву Рівненської області (Рівне). Зокрема, використано документи «Відділу не римо-католицьких віросповідань» [3–5], «Відділу публічної адміністрації» [2] та «Рівненського церковного управління» [1]. Серед них – плани, схеми, мапи та фотографії сакральних об'єктів, на основі яких створювались майбутні парафії.

Унаслідок Другої світової війни змінилися державні кордони Польщі, що вплинуло на демографічний стан. У свою чергу територіальні зміни активізували проблему національних меншин. Політичне гасло монолітності нації для осіб, що стали частиною польського суспільства не з власної волі, означало або перетворення на маргіналізовані верстви, або участь в процесі асиміляції [13, s. 17]. Для українців та німців 1945–1947 рр. стали періодом депортацій та переслідувань [13, s. 18]. Особливо трагічною виявилась доля українців, котрі опинилися у західній частині Польщі. Вони були позбавлені не лише матеріального благополуччя, але й можливостей культурного розвитку. Етнічними «українець» і «український» зборонялися, а для їх ідентифікації використовували словосполучення «переселенець з акції В.» [9, s. 181].

Війна вплинула також на діяльність ПАПЦ. З 1940 р. Церква, юрисдикція якої поширювалась на території, окуповані німцями, отримала нову офіційну назву «Автокефальна православна церква в Генерал-губернаторстві». Крім того, в результаті поділу Польщі між Німеччиною та СРСР, втратила Волинську, Віленську, Поліську єпархії та більшу частину Гродненської [7, s. 193]. Ці церковно-адміністративні одиниці увійшли до складу Московської патріархії. Вони неодноразово ставали предметом суперечок між митрополитом Діонісієм та Московським патріархом, через те, що Діонісій вважав своїм правом керувати даними єпархіями ще під час війни [1, арк. 15–17].

Згідно із політичними змінами вимагала реконструкції й церковна діяльність. Митрополита Діонісія, котрий повернувся з еміграції, новий уряд визнав і дозволив очолити Церкву. Він відразу розпочав, так звану, політизацію і патріотизацію релігійного життя [7, s. 191].

До того часу ще діяли єпархії, створені під час війни: Варшавсько-Радомська, Холмсько-Підляшська і Краківсько-Лемківська. Варто також згадати і про Білостоцьку парафію, яка у воєнні лихоліття належала

до Гродненської єпархії, а пізніше перетворилась на самостійну єпархіальну одиницю [6, с. 11].

Варшавсько–Радомська єпархія на 1946 р. налічувала 22 парафії, 12 вікаріатів та 4 благочиння. Холмсько–Підляшське єпископство складалось з 33 парафій, 6 вікаріатів й 2 благочинь. До складу Краківсько–Лемківської єпархії, входило 9 парафій. Найбільше православних парафій, на той час було на Білостоцьких землях – 69, їх обслуговувало 4 вікаріати та 2 благочиння [4, арк. 77].

За сприяння Православної Адміністрації в 1946 р. утворилась нова самостійна єпархія – Білостоцько–Бельська, яку очолив єпископ Тимофій [19, с. 152].

Новий поділ єпархій затвердив Собор Єпископів 15 липня 1946 р. Проте їх розбудову ускладнював той факт, що в 1946–1947 рр. різко зменшилась чисельність православних на території Польщі. Масова еміграція, примусові виселення українців, білорусів, росіян за межі країни (зокрема на територію СРСР) різко знизили кількість парафіян [11, с. 23]. За межами країни опинилось близько 4 мільйонів православних вірян. Наприкінці 1946 р. Варшавська митрополія налічувала лише три єпархії, 30 парафій, 15 благочинь та 300 тис. вірних [14, с. 231].

За таких умов, митрополит Діонісій 13 лютого 1948 р. надіслав польському уряду доповідну записку, якою офіційно запропонував новий адміністративно–церковний устрій. Згідно проекту очільника Церкви, Варшавська митрополія повинна була поділитись на три єпархії: Варшавську, Білостоцьку та Лодзьку. Варшавська єпархія мала б включати сім воєводств (Варшавське, Люблінське, Жешовське, Поморське, Познанське, Гданське, Щецінське) та повіт Білостоцького воєводства – Бельськ Підляський. До Білостоцької єпархії належали б Білостоцьке та Ольштинське воєводства. Лодзька єпархія включала б Лодзьке, Келецьке, Краківське, Слаське і Вроцлавське воєводства [19, с. 152–153]. Проте уряд цю пропозицію відхилив, а невдовзі митрополита арештували [2, арк. 10].

Важливу подією у житті ПАПЦ стало надання Московським патріархом у 1948 р. другої автокефалії. Митрополит Діонісій, як творець попередньої, був відлучений від церковного управління [2, арк. 63–64]. Його функції перебрали Тимофій, архієпископ Білостоцький і Бельський, Георгій, єпископ Лодзький і Михаїл, єпископ Вроцлавський [2, арк. 11–12]. Вони мали організувати церковне життя та врегулювати адміністративні справи [14, с. 248].

В грудні 1948 р. Собор єпископів представив ще один проект реорганізації єпархіальної структури. Його необхідність стала очевидною після здобуття нової автокефалії [14, с. 249]. Ця пропозиція мала тимчасовий характер, але влада схвалила її і допустила до реалізації [2, арк. 99]. Вона залишилась не здійсненою, бо її затвердження вирішили відкласти до обрання нового митрополита [14, с. 250].

За новим проектом межі єпархій знову змінювались. До Варшавсько–Бельської відходили Варшавське і Люблінське воєводства та повіт Бельськ Підляський у Білостоцькому воєводстві. Лодзько–Познанська єпархія включала Краківське, Познанське, Вроцлавське, Щецінське й Лодзьке воєводства. Білостоцько–Гданська об'єднувала Гданське, Ольштинське воєводства та решту повітів Білостоцького [2, арк. 97].

За основу такого поділу взяли загальну ситуацію, яка склалася на грудень 1948 р. За старим єпархіальним поділом Варшавська єпархія налічувала 34 парафії, 8 благочинь та 32 священнослужителі, а Білостоцько–Бельська – 72 парафії, 3 благочиння та 70 священнослужителів. Натомість, Лодзько–Вроцлавська єпархія мала 16 парафій, 4 благочиння та 14 священнослужителів [14, с. 251].

Інший проект єпархіального поділу, який також відповідав канонічним засадам автокефалії, у 1950 р. запропонував єпископ Михаїл. За його планом мало бути чотири єпархії – Варшавська, Білостоцька, Лодзька і Гданська [19, с. 153]. При цьому, він акцентував увагу на значному збільшенні території Лодзької єпархії. Вона мала включати Лодзьке, Краківське, Познанське, Вроцлавське, Опольське, Сласько–Добровське, Жешовське, Зеленогорське і Келецьке воєводства [19, с. 153]. Цей проект розглянув Собор єпископів 31 січня 1951 р., але його не затвердив. Перевагу віддали документу, який розробив митрополит Макарій. За його задумом митрополія поділялася на Варшавсько–Бельську, Білостоцько–Сокольську, Лодзько–Вроцлавську й Гдансько–Щецінську єпархії. Однак проект митрополита так і не був реалізований. Собор єпископів, 7 вересня 1951 р. ухвалив власну концепцію [19, с. 154]. Вона й стала основою для сучасного єпархіального поділу ПАПЦ, зазначаючи незначних змін протягом подальшого свого існування. Таким чином, Варшавську митрополію поділили на чотири єпархії:

1. Варшавсько–Бельська включала воєводства: Варшавське – 8 парафій, Люблінське – 9 парафій і один чоловічий монастир в Яблочині. Повіт воєводства Бельського – Бельськ Підляський, за винятком трьох парафій: Пухли, Риболи, Тростяниця – 42 парафії і один жіночий монастир в Грабарці. Разом – 59 парафій та два монастирі.

2. Білостоцько–Гданська включала воєводства: Білостоцьке: повіт Білостоцький – 17 парафій, повіт Бельськ Підляський – 3 парафії, повіт Сокольський – 8 парафій та повіт Елк – 1 парафія. Гданське – 3 парафії і Ольштинське – 10 парафій. Разом – 42 парафії.

3. Лодзько–Познанська включала воєводства: Бидгоське – 4 парафії, Кельське – 2 парафії, Катовицьке – 2 парафії, Краківське – 1 парафія, Опольське, Познанське – 3 парафії, Лодзьке – 3 парафії, Жешовське. Разом – 15 парафій.

4. Вроцлавсько–Щецінська включала воєводства: Кошалінське – 3 парафії, Щецінське – 2 парафії, Вроцлавське – 8 парафій, Зеленогорське – 3 парафії. Разом – 16 парафій [19, с. 154].

Певні корективи вніс Собор єпископів у 1958 р. Вони були пов'язані з адміністративно–територіальними змінами у Польській державі та відновленням церковної діяльності в її південно–західній частині [19, с. 157]. 30 квітня 1958 р. Собор єпископів розпорядився приєднати до Варшавсько–Бельської єпархії парафії Пухли, Риболи й Тшестянка з Білостоцько–Гданської єпархії та терени Жешовського воєводства з Лодзько–Познанської єпархії [14, с. 253].

Варто зазначити також про наміри Церкви створити п'яту єпархію [19, с. 156]. Автором ідеї був єпископ Василій. Він писав у своєму листі–зверненні про те, що на противагу Римо–католицької та Греко–католицької церков, Православна церква повинна активно діяти, особливо

в тій ситуації, що склалась. Найважливішою справою в цей період, на думку єпископа, було створення нової єпархії – Перемишльсько–Сяноцької або Краківсько–Перемишльської, відкриття православної кафедри на чолі з єпископом місцевого походження. Це мало б підняти моральний дух українців, що сповідували православ'я та зменшити вплив греко–католицизму на даній території [19, s. 157]. Проте польська влада не наважилась на реалізацію даного проекту. Припускають, що урядовці налякалися можливих міжконфесійних конфліктів між римо–католиками, греко–католиками і православними [19, s. 156].

На межі 1970–х – 1980–х років, напередодні важливих соціально–політичних змін у Польщі, єпархіяльно–парафіяльна структура ПАПЦ складалась з Варшавсько–Бельської єпархії – 9 благочинь, Білостоцько–Гданської – 5 благочинь, Вроцлавсько–Щецінської – 4 благочиння і Лодзько–Познанської – 3 благочиння. В розпорядженні православної церкви знаходилося два монастирі – чоловічий монастир св. Онуфрія в Яблочині (11 ченців, 8 послушників) та жіночий монастир святих Марти і Марії на св. Горі Грабарці (15 черниць, 3 послушниця) [14, s. 287].

У 1983 р. було створено Перемишльсько–Новосончівську єпархію, яку очолив архієпископ Адам (Дубець) [3, s. 204]. Територіально вона охоплювала Підкарпатське та східну частину Малопольського воєводства, а її центром став Сянок. Оскільки вірні були українцями, богослужіння відбувались на церковнослов'янській мові з українською вимовою. Єпархія налічувала 17 парафій і 3 благочиння [10, s. 23].

1 березня 1989 р., після багаторічних зусиль було відновлено Люблінсько–Холмську єпархію, до якої приєднали 2 благочиння з Варшавсько–Бельської єпархії – Люблінське та Білопідляське. 2 червня 1989 р. додатково створили ще Холмське благочиння. Рішенням Собору єпископів від 25 березня 1989 р. нову єпархію очолив єпископ Авель. З її утворенням відновилося православне життя на Холмщині та Підляшші [5, арк. 47].

Люблінсько–Холмська єпархія охоплювала Бельсько–Підляське, Холмське, Люблінське, Сідлецьке, Замойське воєводства. На 1989 р. до єпархії належало 16 парафій та 2 благочиння, також монастир св. Онуфрія в Яблочині, що під юрисдикцією митрополита Варшавського і всієї Польщі [5, арк. 139].

13 грудня 1989 р. офіційно відновлено діяльність ще одного чоловічого монастиря Благовіщення Пресвятої Богородиці в Супраслі. Настоятелем призначили ігумена Мирона (Ходаковського) [4, арк. 114].

Таким чином, на кінець 1980–х років адміністративно–церковний устрій склався з шести єпархій:

1. Варшавсько–Бельська (єпископ Василій) 58 парафій, 5 благочинь;
2. Білостоцько–Гданська (єпископ Сава) 55 парафій, 5 благочинь;
3. Лодзько–Познанська (єпископ Шимон) 12 парафій, 3 благочиння;
4. Вроцлавсько–Щецінська (єпископ Єремія) 39 парафій, 4 благочиння;
5. Перемишльсько–Новосончівська (єпископ Адам) 17 парафій, 3 благочиння;
6. Люблінсько–Холмська (єпископ Авель) 23 парафії, 3 благочиння [8, s. 71].

Зміни в соціально–політичному житті Польської держави, що припали на кінець 1980–х років, внесли суттєві корективи і в устрій ПАПЦ. Вища ієрархія розуміла, що Церква не може триматись осторонь таких суттєвих політичних подій, які зачіпали абсолютно всі сфери життєдіяльності її вірних. Реорганізація єпархіяльного устрою тоді означала визначення меж не лише церковного впливу, але й встановлення рамок в таких важливих та болючих для православного населення аспектах, як національна приналежність й вільне віросповідання на теренах, фактично, чужої римо–католицької держави.

Наприкінці 1990–х – на початку 2000–х років ПАПЦ налічувала 216 парафій, включаючи 26, котрі були фінансово незалежні, вели власні метричні книги, але обслуговувались духівником із сусідньої місцевості [15, s. 579]. Їх називали філіями цих парафій. Разом вони об'єднувались у 26 благочинь та 6 єпархій [11, s. 296–297].

У 2010 р. парафіяльна мережа розширилась до 223 парафій та 45 філій [15, s. 579]. Через п'ять років налічувалось вже 240 парафій, 30 філій, 29 благочинь (в тому числі 11 парафій, 1 філія та 2 благочиння належали до єпархії Польського війська) [16].

Православна церква в Польщі представлена не рівномірно. На окремих теренах, де є значна концентрація української та білоруської діаспори, побудовано більшу кількість храмів. Вони розміщені не далеко один від одного, чисельність парафіян дозволяє обслуговувати святині та утримувати свого священика. Проте існують парафії, де навіть з підрахунком чіткої кількості вірян є проблеми. По–перше, статистика, зафіксована у метричних книгах, є приблизною, тому безпомилково визначити найчисельнішу єпархію важко. По–друге, прикордонні Люблінсько–Холмська та Перемишльсько–Новосончівська єпархії, де серед мешканців переважають українці, підлягають приблизній класифікації через те, що там зустрічаються мішані сім'ї, в яких, найчастіше, хтось один час від часу відвідує храм [15, s. 592]. На цих територіях релігійна (конфесійна) приналежність сприяла ідентифікації особистості та вступала консервувачим чинником для збереження національних традицій. Проте історичні обставини вносили свої корективи і спонукали людей робити, хоч тимчасовий вибір на користь римо–католицизму [17, s. 152].

Підсумовуючи, варто зазначити, що на процес формування єпархіяльно–парафіяльної мережі ПАПЦ після Другої світової війни вплинули регіональний чинник. Зважаючи на поліетнічність вірян та їх нерівномірне розміщення на території Польщі після низки історичних подій, ієрархам знадобилось п'ять років для опрацювання проекту організаційної структури. У 1945–2015 рр. періодично вносили корективи, збільшували кількість парафій та зменшували число філій. Межі єпархій після 1989 р. залишилися сталими.

Процес відновлення та створення нових адміністративних одиниць Церкви є динамічним. Тому предмет вивчення з часом буде видозмінюватись, а разом з ним і дослідницькі завдання. Крім того, низка аспектів даної проблеми все ще залишається поза увагою науковців. Перспективними автор вважає підходи до аналізу даного питання з погляду мікроісторії, що дозволить прослідкувати трансформацію окремої парафії чи історію певної православної родини. Адже ПАПЦ була не лише релігійною інституцією, але й етнічним ідентифікатором

і виконувала роль консервуючого чинника для представників національних меншин в період активної культурної асиміляції.

Список використаних джерел

1. Державний архів Рівненської області. – Ф.204. – Оп.11. – Спр.33. – 116 арк.
2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 1043. – 157 s.
3. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/31. – 204 s.
4. ANN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/205. – 126 s.
5. ANN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/223. – 159 s.
6. Купріянович Г. Православна церква на Холмщині, Південному Підляшші та Лемківщині в 40–ві роки та акція «Вісла» // Церковний вестник. – 2002. – №3. – С.11–18.
7. Свитич А. Православна церковь в Польше и её автокефалия. – Буэнос-Айрес, 1959. – 213 с.
8. Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół Prawosławny w Polsce dawniej i dziś. – Warszawa, 1993. – 179 s.
9. Drozd R., Halczak B. Dzieje ukraińców w Polsce w latach 1921–1989. – Warszawa, 2010. – 237 s.
10. Dubec R., Felenczak J. Szematyzm. Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji Przemysko–Nowosądeckiej. – Gorlice, 1999. – 112 s.
11. Dudra S. Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej. – Zielona góra, 2004. – 350 s.
12. Lewczak M. 55 rocznica akcji «Wisła» // Cerkiewny wiestnik. – 2002. – №3. – S.3–4.
13. Łodziński S. Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945–2008 / Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po drugiej wojnie światowej / pod red. Stefana Dudry i Bernadetty Nitschke. – Kraków, 2010. – S.13–34.
14. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX–XX wieki. – Białystok, 2005. – 457 s.
15. Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999–2010 // Przegląd geograficzny. – 2002. – T.84. – S.577–596.
16. Oficjalna strona Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // <http://www.orthodox.pl>.
17. Sadowski A. Świadomość religijna wyznawców Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie // Elpis. – 1999. – Z.1. – S.147–169.
18. Wyznania religijne stowarzyszenia narodowościowe w Polsce 2006–2008. – Warszawa, 2008. – 348 s.
19. Urban K. Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. – Kraków: Nomos, 1996. – 370 s.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. – F.204. – Op.11. – Spr.33. – 116 ark.
2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 1043. – 157 s.
3. AAN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/31. – 204 s.
4. ANN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/205. – 126 s.
5. ANN. Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 132/223. – 159 s.
6. Kupriianovych H. Pravoslavna tserkva na Kholmshchyni, Pivdennomu Pidliashshi ta Lemkivshchyni v 40–vi roky ta aktsiia «Wisla» // Tserkovnyy vestnik. – 2002. – №3. – S.11–18.
7. Svitich A. Pravoslavna tserkva v Polshe i yeyo avtokefaliya. – Bujenos–Ajres, 1959. – 213 s.
8. Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół Prawosławny w Polsce dawniej i dziś. – Warszawa, 1993. – 179 s.
9. Drozd R., Halczak B. Dzieje ukraińców w Polsce w latach 1921–1989. – Warszawa, 2010. – 237 s.
10. Dubec R., Felenczak J. Szematyzm. Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji Przemysko–Nowosądeckiej. – Gorlice, 1999. – 112 s.
11. Dudra S. Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej. – Zielona góra, 2004. – 350 s.
12. Lewczak M. 55 rocznica akcji «Wisła» // Cerkiewny wiestnik. – 2002. – №3. – S.3–4.
13. Łodziński S. Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945–2008 / Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po drugiej wojnie światowej / pod red. Stefana Dudry i Bernadetty Nitschke. – Kraków, 2010. – S.13–34.
14. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX–XX wieki. – Białystok, 2005. – 457 s.

15. Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999–2010 // Przegląd geograficzny. – 2002. – T.84. – S.577–596.

16. Oficjalna strona Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // <http://www.orthodox.pl>.

17. Sadowski A. Świadomość religijna wyznawców Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie // Elpis. – 1999. – Z.1. – S.147–169.

18. Wyznania religijne stowarzyszenia narodowościowe w Polsce 2006–2008. – Warszawa, 2008. – 348 s.

19. Urban K. Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. – Kraków: Nomos, 1996. – 370 s.

Khomych M. O., postgraduate, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv), khomych437@gmail.com

Formation of the Orthodox parishes in Poland after the Second World War: the regional factor

The article investigates the process of formation of the Orthodox diocesan and parish network in Poland in 1945–2015. The author has analyzed the main elements of the impact of ethnicity on the development and organization of new administrative units of the Church. The peculiarity of the transformation of the Polish society after the Second World War and its influence to the confessional state map has been studied. Using unpublished archive material and employing special historical methods has permitted to show the dynamic process of reformation of the organizational structure of the Polish Autocephalous Orthodox Church from the second half of the XXth century to the beginning of the XXIst century.

Keywords: Christianity, orthodoxy, the Polish Autocephalous Orthodox Church, diocese, parish.

Хомич М. А., аспирантка, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), khomych437@gmail.com

Формирование православных приходов в Польше после Второй мировой войны: региональный фактор

Исследован процесс формирования православной епархиально–приходской сети на территории Польши в 1945–2015 гг. Автором проанализированы основные элементы влияния этнического фактора на развитие и организацию новых административных единиц Церкви. Изучены особенности трансформации польского общества после окончания Второй мировой войны и её влияние на вид конфессиональной карты страны. Использование неопубликованных архивных материалов и применение специально–исторических методов позволило продемонстрировать динамичный процесс реформации организационной структуры Польской Автокефальной Православной Церкви во второй половине XX – начале XXI вв.

Ключевые слова: христианство, православие, Польская Автокефальная Православная Церковь, епархия, приход.

* * *

УДК 116:316.473:329.18/(470+571)

Чеканов В. Ю.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, Національний університет харчових технологій (Україна, Київ), vsuld71@mail.ru

Зміни у сприйнятті фашизму і антифашизму в сучасній політичній культурі Російської Федерації

Розглядається питання про зміни у масовому сприйнятті фашизму і антифашизму в Російській Федерації на прикладах вживання цих понять Інтернет–користувачами. Окрему увагу приділено питанню функціонування цих понять в контексті російсько–українських відносин як складової політичної культури сучасної Російської Федерації. Також аналізується питання взаємозалежності між політичною термінологією і політичним курсом держави.

Ключові слова: антифашизм, політична культура, мем, користувач Інтернет, мас–медіа.

Метою даної статті є дослідження історії розвитку і трансформації у пострадянській період понять «фашизм» і «антифашизм» – ключових засобів державної інформаційної політики Радянського Союзу, а згодом Російської Федерації, щодо позитивної чи негативної ідентифікації політичних процесів. Важливим завданням нашої розвідки є дослідження їх зв'язку з висвітленням та сприйняттям в РФ подій 2014 р. в Криму та на Сході

України. Методи дослідження, відповідно, є не лише історичними; використовуються також ті, що притаманні науковим дисциплінам, що вивчають інформаційну політику.

В останній час в інформаційному просторі Росії – у цьому нескладно переконатися, слідкуючи за Інтернетом – надзвичайно активно вживаються інформаційні одиниці, які британський біолог Річард Докінз ще у 80-х рр. XX ст. запропонував називати «мемами» [6, с. 291–306]. Виявом цього є поширення у самодіяльній творчості російських користувачів Інтернету, поряд з традиційними «живими журналами», більш лапідарних жанрів на кшталт «демотиваторів» (фотографій з сатиричними підписами). До подій 2014 р. в цій творчості переважали іронічні коментарі на адресу державної влади РФ і президента В. В. Путіна, які дозволяли вважати її своєрідним проявом несистемної опозиційності. З 2014 р. у зв'язку з зовнішньополітичними акціями Кремля, представленими для громадян у патріотичному і навіть «антифашистському» ключі, напрям цієї творчості змінився. Її стало важко і далі вважати проявом опозиційності. Але, на нашу думку, специфіка творчості користувачів Інтернету залежить не від політики Кремля, а від тенденцій, пов'язаних з поширенням «мемів», з їх поступовим переважанням над більш складними, концептуалізованими формами самовираження.

«Мемі», за Р. Докінзом, можуть відігравати як позитивну, будівничу роль, забезпечуючи суспільство новою термінологією щодо змінюваних феноменів суспільного життя, так і деструктивну [6, с. 303–304]. При цьому деструктивні мемі технічно виконують ту ж саму функцію. Наповнення її змінюється залежно від того, позитивну чи деструктивну роль грає держава у світовій політиці.

Використання мемів зумовлено певними чинниками. Першим і найочевиднішим з них є високий рівень розвитку інформаційного суспільства, що тягне за собою зростання кількості користувачів Інтернету. Серед них є чимала частка творчих особистостей, які виступають конструкторами нових мемів. Другий чинник показує, чому мемі широко використовувалися навіть тоді, коли Інтернету ще не існувало. Цим чинником є високий рівень державного контролю над інформаційною сферою. При цьому мемі створюються не «знизу», як в першому випадку, а «згори». Саме так здійснювалося наповнення новими меміми інформаційного простору СРСР.

Співставлення обох чинників пояснює, чому створення нових мемів не є постійним процесом, де зростання їх кількості і обсяг використання збільшуються відповідно до певної прогресії. В СРСР мемі виконували функцію інформаційного впливу на маси (всі тоталітарні режими націлені на маси, досягаючи цього шляхом уніфікації своїх проявів [2, с. 357; 8, с. 172–176]) з метою відокремлення соціалістичних країн від капіталістичного оточення. У 90-х рр. XX ст., після розпаду СРСР тоталітаризм вправ і ця функція втратила актуальність. Конструювання нових мемів «згори» призупинилося. У той же час Інтернет тільки робив перші кроки, тому масового створення нових мемів «знизу» ще не відбувалося. Це відображає глобальну невирішеність ситуації 90-х рр. з намаганням сформулювати як питання про напрям подальшого руху людства в цілому [3, с. 548], так і національну ідею в РФ через те, що тотальні претензії на світову роль вже не

висувалися [9, с. 499]. Оминули цю кризу лише ті країни на пострадянському просторі, які або інтегрувалися до Європейського Союзу і, відтак, сприйняли європейську ідею, або, як республіки Середньої Азії, стали на шлях розбудови авторитарних режимів особистої влади, очоленої колишніми партійними керівниками – на шлях консервації існуючих на той момент політичних систем.

Ситуація початку XXI ст. визначається активізацією нових чинників, а саме, зростанням ролі користувачів Інтернету у створенні нових мемів. При цьому необов'язково, щоб їх автори були носіями саме демократичних ідей. В результаті в Інтернеті встановився своєрідний плюралізм, що випливав з ситуації, коли носії як прогресивних, так і консервативних та навіть реакційних ідей в рівному ступені брали участь у створенні мемів. Принципи, якими вони керувалися у своїй діяльності, були запозичені з радянського досвіду конструювання мемів «згори».

Проаналізуємо ці принципи. Для радянського тоталітаризму характерним було засилля ідеології, яка починаючи з 20-х рр. доводила, що тільки СРСР володів монополією на адекватне представлення інтересів робітничого класу. Робітничі партії країн Заходу, які претендували на виконання аналогічної функції у своїх країнах, були або занадто слабкі, щоб збройним шляхом реалізувати прагнення пролетаріату, або свідомо ставали на шлях парламентської, реформістської діяльності. Щодо першої групи партій радянська ідеологія спромоглася сформулювати лише тимчасову позицію, що полягала у створенні Комуністичного Інтернаціоналу, який «об'єднував» їх і «допомагав» їм. Тимчасовість цієї позиції стала очевидною у 1943 р., коли Комінтерн довелося розпустити під приводом того, що він «виконав свою історичну місію» [5, с. 287–288].

Щодо другої групи партій радянська позиція виявилася з самого початку більш однозначною. Вони були записані в так звані «соціал-реформісти» і «соціал-фашисти». У контексті теми нашого дослідження цей другий термін представляє значний інтерес, адже, якщо «соціал-реформісти» є простим перелицюванням родового для всіх соціалістів і комуністів поняття «соціал-демократи», то другий термін йде значно далі і застосовує неправомірне визначення поняття через довільне присвоєння йому елементу з чужорідного родового поняття. Цим поняттям в даному випадку є «фашизм».

В СРСР до 1939 р. негативно сприймали тоталітарні режими фашистського напрямку, тому щодо політичних противників фашизму був сформульований позитивний мем «антифашизм». Історія країн Європи показує, що в багатьох з них антифашистські рухи сформувалися протягом 20-х рр. XX ст. на різноманітних ідейно-політичних засадах: ліберальні, християнські, ліві антифашисти [1]. Але тільки в СРСР «антифашизм» став не рухом, а мемом, сконструйованим «згори». Цей мем слугував меті позитивної самоідентифікації СРСР як країни – противника фашизму. Відповідно, до поняття «антифашист» включалися тільки комуністи і носії лівих ідей, що дружньо ставилися до СРСР. Ліберальні та християнські антифашисти в СРСР до «антифашистів» не зараховувалися; в ситуації, коли державно-політичні інтереси потребували згадати їх позитивний внесок, щодо них використовувалося поняття «борці з фашизмом», не тож саме згаданому мему.

Таким чином, змістовне наповнення мему «антифашизм» формувалося державною пропагандою довільно, в інтересах радянської зовнішньої політики і пропаганди. Яскравим вираженням цієї довільності стало застосування негативного мему «соціал-фашист» по відношенню до європейських соціал-демократів, які не приєдналися до Комінтерну, але водночас активно боролися з фашистськими рухами у своїх країнах.

Довільне присвоєння визначуваним об'єктам чужорідних родових понять є традиційним прийомом радянської ідеології та пропаганди практично з першого року її існування. Найвідомішим раннім прикладом застосування цього прийому є, на нашу думку, конструювання мему «білогвардійці», котре датується 1918 р.

Російська поетеса М. Цветаєва згадувала у своєму щоденнику, який вела під час перебування в більшовицькій Москві у 1918 р., що ніколи не чула справжньої назви війська генерала Л. Г. Корнілова, який намагався організувати антибільшовицький рух на Кубані навесні того ж року – «Добровольча армія» [11, с. 48]. Натомість більшовики масово поширювали новостворений мем «білогвардійці», який ніяк не був зв'язаний з самоідентифікацією визначеного об'єкту (російські противники більшовиків ніколи не називали себе «білогвардійцями»). Цей мем представляв собою неправомірне поєднання запозиченого з історії Великої Французької революції XVIII ст. протиставлення «червоних» та «білих» з монархічною традицією використання білого кольору [10], поширеною, зокрема, і в Росії: наприклад російський імператор іменувався «білим царем» по відношенню до підлеглих імперії азійських народів (нинішнє місто Кизил – столиця Республіки Тува – до революції 1917 р. називалося Білоцарськом).

Таке механічне конструювання мемів стало усталеною практикою радянської влади. В спрощеному варіанті такі мемів найчастіше виникали на основі присвоєння вектору негатиці щодо певного явища (мемів «антифашизм», «антиколоніалізм», «антикомунізм»); рідше зустрічалися мемів, що неправомірно поєднували змістовні характеристики різних об'єктів в один (за аналогією з «білогвардійцями» незабаром з'явилися «білополяки», «білофіни», «білоестонці», «білокалмики», а у 1929 р. в період збройного конфлікту в Маньчжурії на короткий час у вжитку з'явився мем «білокитайці») [13].

Розпад СРСР у 1991 р. знаменував падіння комуністичної ідеології і, відповідно, централізованого конструювання мемів. Специфікою державної інформаційної політики РФ у 90-х рр. став перехід від тоталітарного політичного режиму до наступних форм держави, які на той момент характеризувалися невизначеністю і багатоваріантністю альтернатив розвитку. У плюралістичній по суті ситуації того періоду директивне нав'язування мемів «згори» стало неможливим.

Швидкий розвиток Інтернету, зростання масового і активного його використання пересічними громадянами в цілях самовираження і самоідентифікації змінили інформаційну ситуацію на початку XXI ст. Ці зміни відбувалися не в результаті політичних ініціатив влади, а внаслідок зростання можливостей масового використання Інтернету як простору політичного самовираження без приєднання до формалізованих структур чи громадських об'єднань. За таких умов процес конструювання

нових мемів продовжувався «знизу» і при цьому не обов'язково співпадав з державною політикою РФ. Він характеризувався використанням тих же принципів, за якими були створені основні мемів радянських часів, тобто механічним поєднанням двох чи більше корінних слів для опису певного концепту, який повністю не охоплювався жодним з них. Так з'являються мемів «лібераст» і «толераст», що акцентують увагу на проповіді статевої свободи і гомосексуальності прибічниками поширених в Європейському Союзі ліберальних ідей; мем «чуркобіс», в якому негативне ставлення до вихідців з Північного Кавказу і Середньої Азії посилюється за рахунок їх сприйняття як не-християн («нехристей»); мем «жидопіндос», що поєднує традиційно зневажливе ставлення до американців («піндосів») з поширеними серед неосвічених верств населення антисемітизмом і чутками про засилля в США єврейського лоббі та ін.

Слід зауважити, що, попри скептичне ставлення значної частини російських Інтернет-користувачів до режиму В. В. Путіна аж до 2014 р., потенціал життєздатності незалежно від політичної орієнтації виявили лише мемів, сконструйовані за радянським шаблоном. Скажімо, започаткований опозиційним політиком А. Навальним мем «партия жуликов и воров» по відношенню до правлячої партії «Единая Россия» так і не набув масової популярності.

Отже, до 2014 р. ситуація в інформаційному просторі РФ характеризувалася як активним словотворенням і конструюванням неофіційних мемів в Інтернеті, так і мовчанням державної пропаганди. Зміни відбулися на початку 2014 р. після силового приєднання Криму і включення його до складу РФ, а також після початку бойових дій на Донбасі, що супроводжувався сплеском консервативно-патріотичних настроїв навіть в тих верствах російського суспільства, що негативно ставилися до режиму особистої влади В. В. Путіна. Напрямок конструювання нових Інтернет-мемів був скорегований новими настроями в суспільстві, адже вперше з часів перебудови в Росії виникла масова підтримка громадянами дій влади. В РФ активістський тип політичної культури став швидко замінитися на підданський [7, с. 128].

У 2014 р. з'являються мемів «укрофашист» і «жидобандерівець», в яких прибічники України об'єднуються в рамках одного мему з явищами, що традиційно негативно сприймаються простими громадянами РФ: фашизмом і євреями. Поширення нових мемів, попри неофіційність, стало паралельним урядовому курсу і в подальшому використовувалося в нових конфліктних ситуаціях, наприклад, коли Росія опинилася в стані напруги з Туреччиною після збиття російського бомбардувальника у 2015 р. – тоді в численних Інтернет-чатах і «живих журналах» по відношенню до турецького президента Р. Т. Ердогана став використовуватися мем «чуркофашист» (створений явно за аналогією з «укрофашистом») [12].

Проведене дослідження, засноване на використанні концепту, запозиченого з поведінкової біології, дозволило проаналізувати зміст, характер та основний вектор розвитку понять «фашизм» і «антифашизм» як мемів в інформаційному забезпеченні зовнішньої та внутрішньої політики СРСР та Російської Федерації. Після анексії Криму і початку війни в Донбасі, коли державна політика і масові настрої в РФ вперше збіглися у ставленні до суттєвих політичних питань, безконтрольне конструювання

нових мемів стало відповідати державним інтересам РФ і відобразило ситуацію єдності народу з політичним керівництвом, яке у 2015 р. реалізувалося в рекордних рейтингах популярності президента РФ В. В. Путіна. Використання понять «фашизм» і «антифашизм» стало головним засобом цього конструювання, поновленого за радянськими зразками, коли поняття «фашизм» нерідко поширювалося на типологічно відмінні від фашистських режими (наприклад, диктатури Ф. Франко в Іспанії і А. Піночета в Чилі). Засобом конструювання стало довільне об'єднання в рамках одного поняття двох і більше корінних термінів з загальноновизнаними негативними конотаціями. У такому контексті починаючи з 2014 р. і в інформаційному просторі, і у масовій політичній свідомості громадян РФ масовано поширюються думки про «фашистський» характер влади в Україні. Логіка, яка стоїть за цим, відтворює не реальну політичну, а інформаційну, медійну ситуацію, багато в чому аналогічну конфліктним ситуаціям ХХ ст., що викликали до життя ключові меми радянського періоду.

Список використаних джерел

1. Антифашизм // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Антифашизм
2. Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
3. Баталов Э. Я. Американская политическая мысль XX века. – М.: Прогресс–Традиция, 2014. – 616 с.
4. Белое движение // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Белое_движение
5. Верт Никола. История Советского государства. 1900–1991. – М.: Прогресс–академия, 1992. – 480 с.
6. Докинз Ричард. Эгоистичный ген. – М.: АСТ, 2013. – 512 с.
7. Політологія / за ред. Л. М. Димитрової, С. О. Кисельова. – К.: Знання, 2009. – 206 с.
8. Политология / Н. П. Денисюк, Т. Г. Соловей, Л. В. Старовойтова. – Минск: НТОО ТетраСистемс, 1997. – 384 с.
9. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / под ред. Я. С. Драбкина, Н. П. Копылова. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – 540 с.
10. Фельдман Давид. Красные белые: советские политические термины в историко–культурном контексте // Вопросы литературы. – 2006. – №4. – Журнальный зал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html>
11. Цветаева Марина. Мои службы // Собрание сочинений в семи томах. – М.: Terra, 1997. – Т.4, Кн.2. – С.39–63.
12. Див.: Livejournal <http://zergulio.livejournal.com/3385615.html>
13. Див.: Livejournal <http://oper-1974.livejournal.com/504018.html>

References

1. Antifascism // Wikipedia [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: ru.wikipedia.org/wiki/Антифашизм
2. Arendt Hannah. Jerala totalitarismu. – K.: Dukh i litera, 2005. – 584 s.
3. Batalov E. Ya. Americanskaya polyticheskaya mysl XX veka. – M.: Progress–Traditziya, 2014. – 616 s.
4. Beloye dvijeniye // Wikipedia [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: ru.wikipedia.org/wiki/Белое_движение
5. Werth Nicolas. Istoriya Sovetskogo gosudarstva. 1900–1991. – M.: Progress–academija, 1992. – 480 s.
6. Dawkins Richard. Egoistichny gene. – M.: AST, 2013. – 512 s.
7. Politologija / za red. L. M. Dymytrovoji, S. O. Kyseliova. – K.: Znannya, 2009. – 206 s.
8. Politologija / N. P. Denisiuk, T. G. Solovey, L. V. Starovoytova. – Minsk: NTOO TetraSystems, 1997. – 384 s.
9. Totalitarizm v Yevrope XX veka. Iz istoriji ideologij, dvijenij, regimov i ikh preodolenija / pod red. Ya. S. Drabkina, N. P. Kopylova. – M.: Pamyatniki istoricheskoy mysly, 1996. – 540 s.
10. Feldman David. Krasnyje belye: sovetskiye politicheskiye terminy v istorico–kulturnom kontexte // Voprosy literatury. – 2006. –

№4. – Zhurnalny zal [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html>

11. Tzvetayeva Marina. Moji slujby // Sobraenie sochinenij v semi tomakh. – M.: Terra, 1997. – T.4, Kn.2. – S.39–63.

12. Dyv: Livejournal <http://zergulio.livejournal.com/3385615.html>

13. Dyv: Livejournal <http://oper-1974.livejournal.com/504018.html>

Chekanov V. Y., candidate of historical sciences, Assistant professor at the Ukrainian Studies department, National University of Food Technologies (Ukraine, Kyiv), vsvld71@mail.ru

The changes in perception of Fascism and Anti–Fascism in modern political culture of Russian Federation

The article deals with the issue of changes in perception of Fascism and Anti–Fascism in Russian Federation exemplified with the usage of this concepts by the Internet users. The special attention is paid to the functioning of these concepts in the context of relationship between Russian Federation and Ukraine as the constituent of Russian political culture nowadays. The issue of interdependence between political terminology and political course of the state is analyzed as well.

Keywords: Anti–Fascism, political culture, meme, Internet user, mass media.

Чеканов В. Ю., кандидат исторических наук, доцент кафедры украинологии, Национальный университет пищевых технологий (Украина, Киев), vsvld71@mail.ru

Изменения в восприятии фашизма и антифашизма в современной политической культуре Российской Федерации

Рассматривается проблема изменения восприятия в массовом сознании граждан Российской Федерации понятий фашизма и антифашизма на примере использования этих понятий пользователями Интернет. Особое внимание уделено вопросу о функционировании этих понятий в контексте российско–украинских отношений как составляющей политической культуры современной РФ. Также анализируется вопрос о взаимозависимости между политической терминологией и политическим курсом государства.

Ключевые слова: антифашизм, политическая культура, мем, пользователь Интернет, масс–медиа.

* * *

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 001+167.7

Комаха Л. Г.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
логіки, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), ilin_vv@ukr.net

**ВЗАЄМОЗ'ЯЗОК ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОГО
І СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТІВ НАУКИ
В АРГУМЕНТАХ С. ТУЛМІНА**

В статті розглядається теорія «концептуальних популяцій» С. Тулміна, яка обґрунтовує взаємозв'язок і неперервність ідей в науці. Аналіз аргументів філософа розкриває сутність ідей органічного поєднання соціокультурного аспекту наукової творчості з логікою її розвитку.

Ключові слова: аргумент, наука, концептуальна популяція, логіка, раціональність, філософія науки.

Конструктивне розуміння науки обумовлене методологічним підходом до неї. Аргументи представників «філософії науки» про необхідність нового розуміння структури і розвитку наукових знань суттєво змінили напрямки методологічних досліджень. Замість традиційної аргументації щодо важливості визначення предмету і методу, операціональності і верифікації на перший план вийшли дослідження, в яких існуючі науки і школи і теорії почали переосмислюватися в якості наукових дослідницьких програм (парадигм). Зародження і еволюція таких програм була поставлена під аналіз історико-методологічної реконструкції, включаючи прагнення відтворення їх «жорстких ядер» та інших компонентів, оцінки наукової продуктивності (прогресивності).

В результаті методологія знову повернула інтерес наукової спільноти до змісту наукового знання. Відбулося взаємне зближення методологічних та історико-наукових досліджень: методологічні концепції стали використовуватися для пояснення логіки розвитку наукової думки, а історія пізнання стала свого роду «полігоном» для перевірки методологічних рефлексій. Особливе значення в даній ситуації має концепція І. Лакатоса про співіснування конкуруючих науково-дослідницьких програм. В ній він поставив під сумнів «стару» і «зручну» догму, згідно якої при наявності в одній науковій області різних теорій всі вони, окрім однієї, «приречені» бути хибними. Це був крок до плюралізму у всіх наукових теоріях [1, с. 29].

Сутність своєї плюралістичної орієнтації І. Лакатос послідовно аргументує тим, що для виокремлення «жорсткого ядра» є лише один спосіб – визначити інваріанти тих теорій, які вибрані для логічного аналізу. Допустимо, ви вияснили, що у трьох, наприклад, економічних теорій T_1 , T_2 , T_3 використовуються наступні положення: а) основні економічні параметри інтерпретуються як граничні величини; б) вважається, що на ринку існує рівновага, яка співпадає з «оптимумом» по В. Парето; в) використовується модель раціонального висновку. Але існують і відмінності між теоріями: в T_1 допускається, а в T_2 не дозволяється приватна власність на

ресурси; в T_3 розглядається теорія міжнародної торгівлі, про яку немає мови в T_1 і T_2 . До того ж кожна теорія має видатних і відомих прибічників, кожний з яких по-своєму аргументує свою позицію стосовно багатьох положень, використовуючи різні спрощуючі прийоми («допустимо, що...»). Таким чином, положення а), б) і в) утворюють «ядро», а спектр думок, аргументів, допоміжних гіпотез, об'єктів дослідження складають «оболонку» ядра даної науково-дослідницької програми [2, с. 163].

Разом з тим, при всіх достоїнствах концепції «науково-дослідницької програми» є ряд аргументів, відповідно до яких її не варто вважати теорією історії науки. По-перше, наявність науково-дослідницької програми не відміння фундаментального факту; елементарною концептуальною одиницею науки є саме теорія. По-друге, продуктивне дослідження не повинно обмежуватися науково-дослідницькими програмами (яка є укрупненою одиницею теорії), воно змушене звернутися до їх структурних одиниць, якими є теорії. По-третє, поглиблений аналіз обов'язково повинен дійти до динаміки теорій, в «протилежному випадку він втратить в концептуальній змістовності і фундаментальності» [2, с. 164]. Як показує логіка наукових досліджень, теорія історії науки виступає як двоступеневий процес: історичний ряд теорій доповнюється їх побудовою.

Даний висновок обумовлений включенням в науково-методологічний дискурс концепції парадигми, яка розширила проблематику філософії науки. Звернувшись до осмислення революційних змін наукових традицій, які порушують спадкоємність в розвитку науки і породжують нову стратегію пошуку, Т. Кун здійснив спробу експлікувати закономірності розвитку знання на рівні метатеоретичної сфери динаміки цілих структур понятійних формацій. Ідея Т. Куна, взята в більш широкому, ніж авторський, контексті, одержала розвиток в працях інших представників постпозитивізму, що постає в якості «нової раціональності». Американський філософ С. Тулмін, критикуючи кунівську тезу про неспівмірність парадигм, подає науковий прогрес як еволюцію різних дисциплін. Кожна з них є не тільки певним відомим блоком понять і методів, але і організованою множиною інститутів, соціальних ролей і конкретних людей. Вони використовують вказані поняття і методи як «специфічні і строгі канони для досягнення інституціоналізованих цілей» [8, с. 30].

Прагнення пояснити як взаємозв'язок і неперервність в науці дозволяє відмежувати одну дисципліну від іншої, так і інтелектуальні зміни, які перетворюють ці дисципліни. С. Тулмін досліджує дві протилежні позиції – «абсолютистів» і «релятивістів», усвідомлюючи при цьому, що фіксує тільки крайнощі. Однак потрібно мати на увазі, що при всій їх протилежності вони традиційно приймають однаково допущення: раціональність – це логічність, бути раціональним означає співвідноситись з єдиною логічною системою.

В конкретному випадку ці крайні позиції, вважає С. Тулмін, уособлюють відомі мислителі – логік Г. Фреге і філософ, методолог історії Р. Дж. Коллінгвуд. Прагненням Г. Фреге було чітко розвести психологічний і логічний зміст понять, формальні закони мислення з формальними і описовими «законами мислення», відокремити філософію від історії ідей. В «Основах арифметики» він зазначав: «Те, що відомо як історія понять, насправді є або історія нашого розуміння понять, або історія значень слів»; головне завдання, вирішення якого тривало століттями полягає в тому, щоб «досягнути знання поняття в його чистій формі, знімаючи всі побічні нашарування, які приховують його від очей розуму» [7, с. 24-25].

Відомо, що в області «чистої» математики цей підхід дозволив Г. Фреге одержати значний результат і набути серйозних послідовників, зокрема Б. Рассела і А. Уайтхеда з їх «Principia Mathematica», а також Ф. Клейна, Дж. Пеано та інших, які прагнули «обґрунтувати чисту математику чистою логікою», а може навіть перетворити все природознавство в «єдину логічну систему». Але, задає питання С. Тулмін, чи не подавляється в такому випадку культурна різноманітність концепцій, стандартів і критеріїв універсальними, формалізованими прийомами та ідеями? Подібні складності очевидні, оскільки «аналізуючи наші стандарти раціонального судження в абстрактних термінах, ми уникаємо (це вірно) безпосередньої проблеми історичного релятивізму; але це вдається нам тільки ціною її заміни проблемою історичної релевантності» [6, с. 73-74].

Отже, за допомогою абстрактного підходу Г. Фреге як дослідник не звільняється від проблеми «культурно-історичної релевантності»; як і раніше не в'ячено, чи може формальний аналіз бути застосований до «аргументів реального життя, виражених в історично існуючих поняттях». Виявляється «фатальна слабкість Фреге у відношенні до історії і психології», виясняється, що до «найкращого вибору ми ніколи не приходимо тільки на логічних основах, тобто шляхом формального висновку», а в цілому «абсолютистська реакція на багатоманітність наших понять звільняється від складності історії та антропології тільки ціною іррелевантності» [6, с. 78-79], – стверджує С. Тулмін.

Звернення С. Тулміна до «Нарису метафізики» Р. Дж. Коллінгвуда являє собою «явно і старанно» аргументи на користь релятивізму. На відміну від аксіоматичних структур в системі передбачень або припущень (presuppositions), яку розглядає Р. Дж. Коллінгвуд, логічні відношення між останніми – це відношення значення, а не істинності. Вони співвідносяться, скоріше, як припущення з витікаючими з них питаннями, істинність же загальних принципів та істинність окремих висловлювань не детермінують один одного. «Вузькі» і специфічні поняття дієві тільки там, де релевантні і застосовані більш загальні поняття і принципи; таким чином, кожна з наук покладається на цілий ряд наявних допущень, які передбачаються, і кожне з понять постає як відносне, оскільки залежить від більш загальних понять, принципів, а головне – від припущень (передбачень), котрі на «кінцевому» рівні постають в якості «абсолютних» і незалежних. Відмова від набору цих абсолютних «припущень-передбачень» означає зміну образу думок в цілому, але на якому рівні припущення

стануть відносними – це залишається нев'яясненим [6, с. 80-86].

З системи аргументації Р. Дж. Коллінгвуда витікає, як вважає С. Тулмін, «той безсумнівний факт, що наші раціональні стандарти частково залежать від історичного контексту суджень (те, що названо «багатоманітністю» або «відносністю» понять), приймається як основа для того, щоб обмежити раціональне порівняння одним певним історичним контекстом. Тобто приймається, що історична відносність веде за собою історичний релятивізм: необхідність в тому, щоб обмежувати раціональне судження відношеннями, які мають силу всередині одиничного контексту» [6, с. 87].

Отже, Р. Дж. Коллінгвуд виявив проблему концептуальної динаміки і навіть сформулював її, але відповіді, по суті, не дав. Значаючи «дійсно філософську проникливість» англійського мислителя, С. Тулмін не сприймає обговорення проблеми концептуальної динаміки в термінах «причини» і «наслідку», а також не погоджується з його «філософським релятивізмом», який стоїть за невиконаною вимогою, щоб кожна епоха організовувала мислення навколо самодостатніх «плеяд припущень». Головна помилка Р. Дж. Коллінгвуда (як і Г. Фреге), доводить С. Тулмін, полягає в тому, що він підпадає під вплив «філософського культу систематичності»: аксіоматичній системі припущень, або системі понять, що утворює припущення. Відповідно, ототожнюється раціональне з логічним, тоді як дуже часто концептуальні зміни, здійснюючись раціонально, не описуються повністю в одних лише логічних термінах і оцінках. Таким чином, С. Тулмін виходить на проблему раціональності, яка тісно пов'язана «не зі специфічними інтелектуальними доктринами, котрі людина або професійна група сприймає на кожному даному етапі часу, але скоріше з тими умовами і образом дій, які готують її до критики і зміни цих доктрин, коли приходять час» [6, с. 87].

В своїх міркуваннях С. Тулмін послідовно намагається довести, що раціональність науки втілюється не в теоретичних системах, а в процедурах наукового пошуку і концептуальних змін, які ведуть до успішного результату. Логічні правила і норми необхідні для «внутрішньої чіткості формулювань»; вони передбачаються раціональністю, але не вичерпують і навіть не визначають її в повній мірі, оскільки раціональність міститься в процедурах «інтелектуальної ініціативи», котрі керують історичним розвитком і науковим відкриттям. Саме в контексті такої аргументації переосмислюються в епістемології С. Тулміна ірраціональність і релятивізм, які, по суті, перестають жорстко пов'язуватись із застосуванням або незастосуванням формально-логічного обґрунтування.

Сутність науки, доводить С. Тулмін, є постійна зміна. З його точки зору, до числа факторів, які забезпечують вибір «пояснювального ідеалу», який лежить в основі відбору (отже, зміни) теорій, відносяться: «суб'єктивні» – авторитарність, престижність, ціннісна орієнтація; «об'єктивні» – наукова політика держави або інвестуючих корпорацій, пов'язана із відповідними економічними і політичними міркуваннями; фактори «інтелектуального плану», які повинні вибрану парадигму забезпечити розумінням максимуму явищ. При цьому вирішальним аргументом для С. Тулміна, стає перспективність надання

переваги пояснювальній схемі як деякої сукупності метатверджень відносно нових або модифікованих понять. В результаті «раціональність природничих наук позбавляється абсолютної основи, вона не пов'язана більше з підтвердженням або спростуванням формальних наслідків теорії, з індуктивною логікою і вирахуванням імовірностей» [8, с. 30].

Разом з тим, аргументуючи необхідність поєднання когнітивного і соціокультурного аспектів науки, С. Тулмін не розкриває механізму їх інтеграції, який дозволяє вченому-досліднику раціонально приймати рішення. «Найбільш важливим дефектом в його концепції філософії науки, – вказує Л. Дж. Коен, – є її нездатність дати адекватне пояснення раціональності. Навіть якщо ми уявляємо нові наукові ідеї як результат еволюційного відбору, ми все ж маємо потребу в дослідженні точних механізмів, якими визначається рівень успіхів ідеї в одержанні такої еволюційної підтримки. Цілком можливо, що кожна дисципліна має свої власні критерії, які змінюються – свої власні зразки контрольованого експерименту. Однак, це лише підкреслює необхідність визначити певну раціональну структуру, котра є загальною для всіх таких оцінок. Аналогічно тому, як менделівська генетика необхідна для розширення нашого розуміння дарвінівської еволюції, індуктивна логіка необхідна, щоб чітко сформулювати раціональні принципи, що визначають вибір гіпотез на основі контрольованого експерименту» [3, с. 148].

В своїх аргументах С. Тулмін стверджує, що раціональні міркування (фактори), усвідомлюючись вченими, детермінують їх діяльність і, тим самим, трансформуються у фактори розвитку науки лише остільки, оскільки наукові популяції (концептуальна та інституціональна) відповідають вимогам відповідного («вітального») середовища. В результаті задекларована ним ідея стосовно органічного поєднання соціокультурного аспекту наукової творчості з логікою науки не реалізована. Одночасно, ігноруючи об'єктивну цілеспрямованість розвитку науки, С. Тулмін в своїх доказах елімінує саме поняття істини, заміщаючи його «прагматично-інструментальною доцільністю» [8, с. 31].

Проведений аналіз показує, що в історичній школі постпозитивістської філософії науки було поставлено під сумнів питання існування єдиного стандарту раціональності на підставі історичного, соціокультурного аспекту науки. Результатом стало усвідомлення того, що не існує «уніфікованої картини науки» в діахронічному відношенні, не існує методологічної єдності наук. Самі по собі науки роз'єднані, кожна з них являє собою сукупність великої кількості малих дисциплін, представники яких з плином часу навіть можуть переставати розуміти один одного. В результаті у філософії науки в кінці минулого століття виникає нова тема обговорення, а саме: ставиться питання про існування уніфікованої картини науки в синхронічному плані.

Список використаних джерел

1. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания / О. И. Ананьин. – М.: Институт экономики, 2005. – 244 с.
2. Канке В.А. Философия экономической науки / В. А. Канке. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
3. Коэн Л.Дж. Является ли эпистемология науки разновидностью логики или истории науки / Л.Дж. Коэн // Вопросы философии. – 1980. – № 2. – С. 143-156.

4. Микешина Л.А. Философия понимания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л.А. Микешина. – М.: «Канон+» РООН «Реабилитация», 2009. – 560 с.

5. Тулмин С. История, практика и «Третий мир» / С. Тулмин // Философия науки. Вып. 5. – М.: ИФ РАН, 1999. – С. 258-280.

6. Тулмин С. Человеческое понимание / С. Тулмин. – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.

7. Фреге Г. Мысль: логические исследования / Г. Фреге // Философия, логика, язык. – М.: Прогресс, 1987. – С. 24-25.

8. Храмова В.Л. Культурологические образы науки в постпозитивизме / В.Л. Храмова // Софія. Культурологічний журнал. – 2011. – № 11. – С. 14-58.

References

1. Anan'yn O.Y. Struktura ekonomiko-teoretycheskoho znannya / O. Y. Anan'yn. – М.: Ynstytut ekonomyky, 2005. – 244 s.

2. Kanke V.A. Fylosofiya ekonomicheskoy nauky / V. A. Kanke. – М.: YNFRA-M, 2009. – 384 s.

3. Koen L.Dzh. Yavlyayet-sya ly epystemolohyya nauky raznovydnost'yu lohyky yly ystoryy nauky / L.Dzh. Коэн // Voprosy fylosofiyy. – 1980. – № 2. – С. 143-156.

4. Mykeshyna L.A. Fylosofiya ponymanyya. Problemy epystemolohyyu humanitarnoho znannya / L.A. Mykeshyna. – М.: «Kanon+» ROON «Reabylytatsyya», 2009. – 560 s.

5. Tulmyn S. Ystoryya, praktyka y «Tretiy myr» / S. Tulmyn // Fylosofiya nauky. Вып. 5. – М.: YF RAN, 1999. – С. 258-280.

6. Tulmyn S. Chelovecheskoe ponymanye / S. Tulmyn. – М.: Prohress, 1984. – 327 s.

7. Frehe H. Mysl': lohycheskye yssledovanyya / H. Frehe // Fylosofiya, lohyka, yazyk. – М.: Prohress, 1987. – С. 24-25.

8. Khramova V.L. Kul'turolohycheskye obrazy nauky v postpozityvyzme / V.L. Khramova // Sofiya. Kul'turolohichnyy zhurnal. – 2011. – № 11. – С. 14-58.

Komaha L. G., Candidate of Philosophical Sciences, Docent of Logic Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), ilin_vv@ukr.net

Interconnection of epistemologic and socio-cultural aspects of science in S. Tulmin's arguments

The paper reveals a theory of "conceptual population" of S. Toulmin, which justifies the relationship and continuity of ideas in science. Analysis of the arguments of the philosopher has shown the ways of obtaining a productive results in science. The essence of the idea of organic combination of socio-cultural aspect of scientific work with the logic of its development is revealed.

The article says in the methodology of science should be something like historical relativity (as opposed to relativism), so the general scientific standards are changing and mind is unable to know them a priori. But in this context we can't talk about objective logic of the scientific process in progressive orientation of its changes. The analysis shows that the historical school of postpositivist philosophy of science was questioned the existence of a single standard of rationality on the basis of historical, social and cultural aspects of science. The contrasting situation is the situation of brilliant success within scientific reduction of: empirical theories to deeper theories, phenomenological to fundamental, to interdisciplinary methodological reductionism.

Keywords: argument, science, conceptual population, logic, rationality, philosophy of science.

Кохана Л. Г., кандидат философских наук, доцент кафедры логики, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), ilin_vv@ukr.net

Взаимосвязь эпистемологического и социокультурного аспектов науки в аргументах С. Тулмина

В статье рассматривается теория «концептуальных популяций» С. Тулмина, которая обосновывает взаимосвязь и непрерывность идей в науке. Анализ аргументов философа раскрыл сущность идеи органической взаимосвязи социокультурного аспекта научного творчества с логикой ее развития.

Ключевые слова: аргумент, наука, концептуальная популяция, логика, рациональность, философия науки.

УДК 141.3

Михайлов Д. Є.,
аспірант кафедри філософії та релігієзнавства,
Києво–Могилянська Академія (Україна, Київ),
mykhaylovdj@ukma.edu.ua

ДО НОВОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА

Запропоновано аналіз нової інтерпретації сутності людського буття, яку було реалізовано у першій половині минулого століття Мартіном Гайдеггером. Онтологія ХХ століття виявляє неабияке зацікавлення категорією сутності і водночас пропонує новий підхід до її розгляду. Оскільки наш аналіз вимагає реконструкції більш широкого історико-філософського контексту, стаття починається з короткого огляду концептуальних підходів до дослідження субстанції в Аристотеля і Томи Аквінського. Окреслення кількох засадничих векторів античного і середньовічного філософування значно збагачує наше розуміння критики класичного есенціалізму, що здійснив у межах фундаментальної онтології Мартін Гайдеггер. Відтак, ми ставили собі на меті виявити та проаналізувати той філософський «поворот» у підході до проблеми сутності який відбувся в перші десятиліття ХХ століття. Вочевидь, однією з найбільш наочних ілюстрацій такої трансформації є екзистенційна аналітика Dasein до інтерпретації якої ми звернемось у нашій статті.

Ключові слова: онтологія, сутність, буття, екзистенція, людина, субстанція, антропологія.

Початок ХХ століття було ознаменовано появою нової наукової дисципліни під назвою «філософська антропологія». Виникнення цього інтелектуального вектору аж ніяк не можна назвати випадковим. Славнозвісна теза Макса Шелера про те, що людина нині потребує радикально нової інтерпретації, свідчить на користь наявності двох філософських проблем. По-перше попередня інтелектуальна традиція не спромоглася створити окремого вчення, яке б увібрало в себе все різноманіття форм проявлення людської екзистенції. По-друге, незважаючи на здобутки попередніх філософських епох, проблема сутності людського буття і нині залишається на маргінесах, а відтак – потребує адекватного концептуального осмислення.

У нашій статті запропоновано аналіз нового проекту інтерпретації сутності людського буття. Таку інтерпретацію свого часу було запропоновано Мартіном Гайдеггером, який аж ніяк не зараховував себе до кола антропологів, проте став автором одного з найбільш грандіозних «поворотів» у цій галузі гуманітарного знання. Однак задля того, щоб належно оцінити той зсув, який відбувається у межах філософської антропології ХХ століття, необхідно розуміти витоки проблеми, а отже – принаймні у загальних рисах уявляти еволюцію поняття сутності в горизонті європейського філософування. Саме тому перша частина нашого дослідження стане своєрідною пропедевтикою, в полі якої буде піднято питання про теорію субстанції у Аристотеля і Томи Аквінського. Другу ж частину буде присвячено аналізу нового підходу до сутності людського буття, з усіма його наслідками та критичними експлікаціями, що й нині мають неабиякий інтелектуальний потенціал.

З огляду на формат нашої статті ми посприлюднуємо як оригінальними текстами філософів, так і критичними працями та статтями різних дослідників. Серед останніх варто виокремити авторитетних фахівців у різних галузях історії філософії, таких як аристотелізм, томізм, гайдеггерознавство. З-поміж таких дослідників ми звертатимемось до праць Кшиштофа Міхальського [4], Г'юберта Дрейфуса [8] та Майкла Суїні [5]. Кожен з них і досі вважається авторитетом у своєму історико-філософському ареалі. Окрім вищезазначених авторів,

ми плануємо залучити до нашого аналізу більш сучасних дослідників. Серед них, зокрема, Аріє Кошман, американський дослідник Аристотеля, який наприкінці минулого року видав масштабну працю «Activity of being» [10], повністю присвячену теорії субстанції Стагірита. Ми також звертатимемось до праць сучасного українського дослідника Андрія Баумейстера, який у своїй збірці «Біла витоків мислення та буття» [3] неодноразово апелює до спадщини Аристотеля. Не аби яке значення має також праця сучасного американського автора Філіпа Тьонера «Heidegger, metaphysics and univocity of being» [11], що вийшла друком у 2010 році.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні з'являється дедалі більше літератури, присвяченої проблемі сутності людського буття у філософії Гайдеггера. Наше стисле дослідження аж ніяк не може претендувати на масштабне висвітлення усіх нюансів зазначеної проблематики. Втім, у межах нашого аналізу ми маємо на меті звернутись до кількох ключових частин цієї проблеми. Передусім це критика класичного есенціалізму, запропонована Гайдеггером у межах його фундаментальної онтології. По-друге, ми стисло проаналізуємо головні аспекти екзистенційної аналітики Dasein, а відтак – виявимо той механізм, завдяки якому екзистенція стає сутністю людського буття. Як наслідок, класичний схоластичний поділ на есенцію та екзистенцію набуває радикально нових рис. Насамкінець ми спробуємо вказати на ті інтелектуальні зрушення, до яких призвів новий підхід до сутності людського буття. Як ми побачимо згодом, ці зрушення відбулися не лише у межах філософської антропології, а й у полі онтології та метафізики в цілому.

Мета статті. Питання про сутність людини дослідники зазвичай схильні розглядати крізь призму більш загальної теорії субстанції. Як наслідок, людське буття трактується як суще посеред іншого сущого, що має низку притаманних йому рис, проте аж ніяк не заслуговує на власну теорію сутності. У нашій статті ми ставимо собі за мету продемонструвати, що значущість гайдеггерівського підходу полягає у створенні такої онтології, яка має своїм витоків нове розуміння людського буття. Хай там як, відтепер саме людина опиняється у центрі філософської рефлексії, зокрема і онтологічної.

Окрім аналізу нового проекту людського буття, ми б хотіли вказати на відмінність між класичним та некласичним підходами до теорії сутності. Відтак, співставивши минуле із сьогоденням, ми прагнемо виділити ті засадничі зрушення, що відбулися на перетині онтології та філософської антропології ХХ століття.

У 1927 році, одразу після виходу друком «Буття і час», Мартін Гайдеггер читає лекційний курс під назвою «Зasadничі проблеми феноменології». Цей курс був своєрідною експлікацією головних питань, піднятих у «Бутті і часі», проте цього разу Гайдеггер має на меті розглянути історико – філософську експлікую онтологічної у горизонті власного проекту екзистенційної аналітики Dasein. Тож не дивно, що однією з головних тез цього курсу є думка про те, що кожне суще є результатом «зустрічі» сутності (essentia) та існування (existentia). Втім, Гайдеггер пропонує розглядати поняття екзистенції не тільки як універсальний модус буття будь якого сущого, але й

як унікальний спосіб існування Dasein¹. Якщо перше формулювання було традиційним у межах схоластичної філософії, то інтерпретація Гайдеггера тяжіє до більш пізньої інтелектуальної традиції. Відтак, розглядаючи екзистенцію як автентичний спосіб буття людини, ми водночас потребуємо нової інтерпретації сутності Dasein. У такий спосіб проблема сутності вчергове опиняється в центрі філософської рефлексії, втім, відтепер її ареал поволі змінюється з онтологічного на антропологічний. Відтоді як виникає необхідність поглянути на проблему сутності людини по-новому, з'являється радикально інший проект філософської антропології, риси якого ми б хотіли пунктирно окреслити у цій статті.

На наше переконання, саме Гайдеггер був тим філософом, який вказав на кризу європейської онтології та метафізики на початку XX століття. Втім, філософія Гайдеггера не обмежується винятково критичною позицією – велич німецького мислителя передусім полягає у тому, що він зміг запропонувати власну «програму» подолання цієї кризи. Для багатьох істориків філософії проект деструкції онтології видається занадто амбітною спробою витлумачити усю історію філософії у горизонті кількох засадничих положень гайдеггерівського мислення. Однак, на нашу думку, така позиція не враховує численних нюансів тогочасної філософської ситуації, а отже, хибує на радикальне спрощення розуміння головних проблем тогочасного філософського дискурсу. Насправді ж Гайдеггер намагається привернути нашу увагу до інтелектуальної катастрофи тогочасної метафізики, оскільки наявний філософський понятійний апарат, яким ми послуговуємося і нині, вже давно неспроможний відкривати і осмислювати буття. Тож не дивно, що сьогодні метафізика опиняється у скруті. Позаяк подолання такої кризи є найголовнішим завданням усієї нинішньої філософії, нам необхідно запропонувати радикально новий мисленнєвий підхід.

Хай там як, першочерговим для цього підходу має стати переосмислення сутності людського буття. Внаслідок такого інтелектуального зусилля ми отримаємо нову онтологію, яка відрізнятиметься від усіх попередніх метафізичних проектів європейської філософії. У нашій статті ми прагнемо продемонструвати, що класична онтологія з її неабиякою увагою до проблеми субстанції, оминала питання про сутність людського буття, або ж розглядала її з позицій більш загальної теорії субстанції. Відтак, жодна філософська епоха не спромоглася створити окремої теорії субстанції, придатної для опису унікальності суті людського буття. Ця теза є ключовою для філософії Гайдеггера тому надалі ми зупинимось на ній більш детально. Перша частина нашої статті стане коротим екскурсом в історію поняття субстанції. Другу частину буде присвячено новому підходу до сутності людини, запропонованому Гайдеггером. Тож почнемо ми із звернення до Аристотеля.

¹ У нашій статті ми залишаємо термін Dasein без перекладу. У такий спосіб ми, з одного боку, наслідуємо стратегію більшості авторитетних коментаторів Гайдеггера. З іншого боку, уникаємо термінологічної плутанини. Нагадаймо, що Володимир Бібіхін перекладає Dasein як «присутність». Деякі англомовні дослідники схильються до варіанту «being there». Ж.-П. Сартр, чудовий знавець німецької мови і філософської мови Гайдеггера, як відомо, запропонував термін «людська реальність» як певний смисловий еквівалент Dasein.

Стагірит був одним з перших європейських мислителів, які намагалися дати послідовну відповідь на питання про природу та характер суцього як такого. Мету власного проекту Аристотель описує у IV книзі «Метафізики» так: «Перша філософія – це наука про суще як таке, з його початками, причинами і якостями, що їй притаманні» [1, с. 104]. Тож ключовою метою «Метафізики» є прагнення не просто описати партикулярне і одиничне суще, а радше окреслити та виявити ті причини та начала, завдяки яким одиничне суще стає ось цим конкретним суцим. Забігаючи наперед, можна сказати, що таким началом для Аристотеля є субстанція.

Скажемо кілька слів про термінологічний апарат, яким ми послуговуватимемося протягом нашого дослідження. У «Метафізиці» Аристотель оперує поняттям ousia – цей термін у подальшому перекладатимуть як substantia. Поняття substantia вперше вводить в науковий вжиток Северин Боецій під час перекладу та коментування трактату «Категорій». Латинський термін substantia походить від дієслова substare, який можна перекласти як «стояти під». Сучасний український дослідник Андрій Баумейстер у своїй праці, присвяченій теорії субстанції Аристотеля, наводить цікавий роздум щодо історії перекладу цього терміну, далі цитата: «Чому ж Боецій у коментарі до Аристотелівських «Категорій» перекладає ousia не як essentia, а як substantia? Тому що головною ознакою для розуміння того суцього, яке Аристотель називає ousia в головному і першому значенні, є «бути підметом», «лежати в основі» (hypokeimenon). Тому можна сказати, що термін «субстанція», якому судилося стати одним з головних термінів західної традиції, вводиться як спосіб інтерпретації ранньої онтології Аристотеля (онтології «Категорій»)» [3, с. 232].

Оскільки відмінність між ранньою і пізньою онтологією Стагірита унаочнено у самому понятті субстанції, задля уникнення у подальшому термінологічної плутанини коротко вкажемо на засадничі аспекти розуміння сутності у двох головних творах Аристотеля.

Чимало нинішніх дослідників, розглядаючи теорію субстанції у Стагірита, схильні виокремлювати два етапи. Перший пов'язаний з трактатом «Категорій» [2], другий – з «Метафізикою» [1]. Оскільки у цих працях Аристотель пропонує дещо відмінні підходи до проблематики субстанції, ми коротко зупинимось на головних відмінностях, а отже, спробуємо лапідарно відтворити поступальний рух у межах теорії субстанції Аристотеля. Отже, почнемо з аналізу «Категорій».

Сучасний американський дослідник Філіп Тьонер у своїй праці, присвяченій проблемі унівокації у філософії Гайдеггера, дає такий нарис ранньої теорії субстанції у Стагірита: «У «Категоріях» Аристотель вводить розрізнення між першою і другою субстанціями. Перші субстанції – це головні суб'єкти предикації. Вони – індивідуальні партикулярні речі, що являють собою відповідну цілісність. Перші субстанції не вказують на інших суб'єктів а також не перебувають у суб'єкті. Другі субстанції – це речі, що виступають предикатами перших субстанцій, і вони не вкорінені в них» [11, с. 12]. Тож слід визнати, що у «Категоріях» Аристотель схильний розглядати першу субстанцію як hypokeimenon. Натомість другими субстанціями є всі акциденції, існування яких залежить від першої субстанції як суб'єкту предикації. А які зміни щодо цієї проблеми ми спостерігаємо у «Метафізиці»?

Загальновідомим є початок сьомої книги «Метафізики», де Стагірит стверджує: про суще мовиться по-різному, проте завжди стосовно одного начала. Таким началом є субстанція: «І справді – те, що від давніх часів, як тепер, так і завжди становить і вічний предмет пошуків, і вічну проблему, а саме «що таке суще», – це є питання про те, «що таке субстанція»¹ [1, с. 208]. Відтак, ядром онтології Аристотеля є поняття сутності, адже все суще може вважатися сущим, лише якщо воно є субстанцією або ж перебуває у відповідній дотичності до субстанції, як це буває у випадку акциденцій. Сучасний американський дослідник філософії Аристотеля Аріє Кошман пропонує розглядати поняття сутності у Стагірита з огляду на дві її засадничі складові: субстанція як підмет (*hupokeimenon*, *substratum*) і субстанція як щосність (*ousia*, есенція). «Цей фундаментальний модус сущого, суще, яке нам відоме під назвою субстанція, у свою чергу асоціюється з двома іншими рисами структури сущого. Перша – це суще як суб'єкт, що є основою для будь-якої предикації. Другий – суще, яке виявляється у щосності конкретного суб'єкта предикації.

Ці два модуси сущого: підмет (субстрат) і щосність (есенція) відіграють ключову роль у дотичності між сущим і субстанцією» [10, с. 2]. Відтак, у «Метафізиці» Аристотель розширює своє розуміння природи сутності і, окрім інтерпретації субстанції як суб'єкта предикації, пропонує розглядати субстанцію у вигляді щосності (*to ti einai*). Насправді ж до такого висновку Аристотель приходив не одразу. Нагадаймо, що у сьомій книзі філософ пропонує розглядати субстанцію у площині чотирьох головних понять: «Про субстанцію мовиться якщо не більше, то, принаймні, у чотирьох головних значеннях. Адже під субстанцією розуміють і [те, чим річ, будучи, є або] щосність, і [щось] універсальне, і рід; також, на четвертому місці, – підмет» [1, с. 210]. Втім, у результаті прискіпливого аналізу чотирьох «претендентів» на роль субстанції, Стагірит зупиняється на першому понятті – субстанції як суті буття речі.

Отже, есенцією у найголовнішому сенсі є суть буття речі, її форма або те, що Аристотель часто називав *to ti einai*, а схоласти, у свою чергу, перекладали як *Quidditas*. Відзначимо цей інтелектуальний хід, адже у ньому коріниться неабияка значущість для всієї європейської метафізики. Для нашого ж дослідження цей висновок є важливим ще й з огляду на той факт, що критику класичної теорії субстанції Гайдеггера буде націлено саме на розуміння сутності як щосності.

З огляду на стислість нашого аналізу ми змушені оминати численні нюанси інтелектуальної спадщини Стагірита. Проте ми аж ніяк не можемо залишити поза увагою питання про демаркацію між сущим і буттям. Вочевидь, для Аристотеля, як і для всієї античної філософії, такий поділ відсутній. Точніше, як Платон, так і Стагірит говорять про **ontos on: being qua being**, про суще як таке. Чим може бути зумовлено такий стан справ? Чому питання про буття повсюдно було тільки

питанням про суще, про те, що є? Щоб відповісти на ці питання, нам потрібно звернутись до концепції «*creatum ex nihilo*» у межах християнської догматики. Такий хід, у свою чергу, допоможе нам краще усвідомити пафос проекту деструкції онтології, а отже, дозволить поглянути на проблематику субстанції у новій площині. Врешті-решт, так звана онтологічна диференціація (розрізнення між буттям і сущим) є ключовою для усієї філософії Гайдеггера. Не зрозумівши витоків такого розрізнення, ми будемо не в змозі оцінити радикальність нового підходу до сутності людини, до якого ми звернемося трохи згодом.

Як ми вже попередньо зазначили, справжнім витоком онтологічної диференціації можна вважати вчення про «*creatum ex nihilo*», яке становить фундамент усього середньовічного філософування. Для античної філософії Всесвіт не був створений, він існував вічно. Відтак, і головне питання метафізики звучало як питання про суще як таке. Для середньовічного філософування момент творіння стає тим горизонтом, у межах якого створене, а отже, кінцеве суще опиняється у тотальній залежності від буття – нествореного і вічного. Таким буттям і є Бог.

У своєму ранньому трактаті «Про суще і сутність» [6] Тома поділяє субстанції на складені і прості: «Що ж стосується форм, – зазначає Тома, – які можуть існувати тільки в матерії, то залежність їх від матерії зумовлена тим, що вони віддалені від першоначала, тобто від чистого першого акту. І, тому форми, які більшою мірою наближені до першоначала, суть форми, що існують (*subsistentes*) як такі без матерії, адже форма як така, згідно своєму роду в цілому, не потребує, як було сказано, матерії. Такого роду форми і є інтелігенціями, і тому сутність, або щойності, цих субстанцій є не що інше, як їх форма.

Відтак, сутність складених субстанцій відрізняється в цьому аспекті від сутності простих субстанцій, оскільки сутність складених субстанцій не є тільки лиш форма, але включає і форму, і матерію, а сутність простих субстанцій є лише форма» [6, с. 139]. Цей пасаж доволі точно ілюструє загальні риси проблематики субстанції у філософії Аквіната. Як ми щойно з'ясували, субстанція може бути двох типів – складена та проста. Така типізація, у свою чергу, призводить до відповідної ієрархії, на вершині якої перебуває чистий акт (*actus purus*), потім субстанції прості і в кінці – субстанції складені. Звернімо увагу, що у цьому моменті Аквінат відходить від філософії Аристотеля, зазначаючи, що за межами субстанції має існувати ще дещо задля того, щоб ця субстанція могла бути. Втім, саме поняття субстанції у Томи розглядається у межах проблематики щосності. Відтак, як стане зрозуміло далі, критика Гайдеггера стосуватиметься й томістичного розуміння субстанції зокрема. Однак можна погодитись з тим, що Аквінат і Гайдеггер близькі у своєму розумінні буття як акту, що відмінний від сутності і сущого. Проілюструємо цю тезу ще одним пасажем Томи: «Отже, очевидно, що буття є чимось відмінним від сутності або щосності. Єдиним винятком, мабуть, слід вважати лиш один випадок: можна уявити, що існує річ, чия щосність і є її буттям» [6, с. 175]. Вочевидь, єдиним сущим, у якому буття і сутність тотожні, є Бог. Сучасний американський дослідник Майкл Суїні так описує теорію субстанції Томи: «Сутність в його філософії стає тим, що обмежує. Такий стан справ зумовлено передусім тим, що сутність свідчить на користь належності до того чи іншого

¹ У нашій статті усі цитати з сьомої книги «Метафізики» наводяться у перекладі Андрія Баумейстера. Переклад фрагментів книги Z було запропоновано Баумейстером у книзі «Біля джерел мислення і буття». З огляду на відсутність повного перекладу «Метафізики» українською мовою ми вважаємо за доцільне звертатись бодай до часткового перекладу Аристотеля у виконанні Баумейстера.

виду і роду. У Бога відсутня будь-яка форма, оскільки вона б обмежувала його існування. Відтак Тома запозичує аристотелівський принцип актуальності і потенційності, однак використовує існування як актуальність а форму як потенційність» [5, с. 185].

Перш ніж рухатись далі, ми б хотіли відзначити одну вкрай важливу рису теорії субстанції Томи. У мисленні Аквіната сутність – це те що обмежує, те, що покладає відповідний кордон, завдяки якому ми можемо сказати, що річ є тим, чим вона є. Запам'ятаймо цей нюанс, нам до нього ще доведеться повернутись, втім, уже дещо в іншому контексті.

Підсумовуючи цей короткий аналіз томістичної онтології, слід сказати кілька слів стосовно теорії субстанції у межах «поміркованого» реалізму. Уся подальша критика, висловлена Гайдеггером, залишиться незрозумілою, якщо ми не вкажемо на кілька нюансів. Як, напевно, помітив читач, досі йшлося про сутність без чіткої демаркації між сутностями об'єктів і сутностями суб'єктів. Вочевидь, як антична, так і середньовічна філософія говорили про сутність людини, називаючи її душею і виокремлюючи загальні риси її природи. Як у Аристотеля, так і у Томи Аквінського можна віднайти певні сюжети, присвячені цьому питанню. Ба більше, Аквінат є автором масштабної епістемологічної системи, яка надалі стала відповідним фундаментом для усєї європейської гносеологічної традиції. Тож на чому ґрунтується критика Гайдеггера, і що саме його не задовольняє у попередній онтології?

У своїй роботі під назвою «Засадничі проблеми феноменології» Гайдеггер висловлює таку думку: «Кожне Dasein, доки воно є, знає про себе і знає, що воно відрізняється від іншого суцього. Ми щойно сказали, що і для античної онтології, яка передусім орієнтована на наявне, так само відомі душа, розум, життя в самому широкому сенсі цих понять. Все це так, але потрібно розуміти, що онтичне, фактичне знання якогось суцього ще не містить в собі співмірної інтерпретації його буття» [7, с. 159]. Тож стає дедалі зрозумілішим, що проблема полягає не у відсутності вчення про сутність людського буття – таке твердження було б і справді абсурдним – а про брак належної концептуальної уваги саме до цієї проблеми. Або, про що вже попередньо йшлося, питання може полягати у тому, що сутність людини інтерпретується з огляду на більш загальну теорію субстанції, а відтак – редукується до неї.

Тож, щоб не збитися на манівці, звернемося до питання, яке задає сам Гайдеггер, воно звучить так: «Якщо Dasein виявляє радикально нову буттєву організацію порівняно з наявним суцям і якщо екзистенція в нашому термінологічному слововжитку означає щось інше в порівнянні з *existere* і *existentia* (*einai*), тоді виникає питання, чи належить онтологічній організації Dasein щось подібне до *речевості*, *essentia*, *ousia*?» [7, с. 83]. Дивним чином у цій цитаті уявно головно топоси нового антропологічного проекту усєї філософії ХХ століття. Вже було зазначено, що у слововжитку Гайдеггера поняття екзистенції набуває нового філософського забарвлення. Передусім варто не забувати про те, що екзистує не все, що є, а лише те суще, яке німецький мислитель схильний називати Dasein. Ми, у свою чергу, під Dasein розуміємо людське буття. Відомо, що для Гайдеггера уся попередня онтологія редукувала проблему суцього винятково до

питання про наявне оприлюднене суще. Як зазначалось вище, одним із головних смислових значень субстанції у Аристотеля було її розуміння як ось цієї конкретної, *наявної* речі. Між іншим, і для середньовічної філософії створений світ, світ суцього є вочевидь чи не єдиним «пізнаваним світом». Згадаймо хоча б епістемологію Томи Аквінського. Всупереч цим двом позиціям Гайдеггер пропонує поглянути на сутність людини не у категоріях *наявного*, а у категоріях нового розуміння екзистенції.

Як наслідок, Гайдеггер доходить такого висновку: «Вже за першого звернення стає зрозумілим, що про суще, яке є ми, про Dasein, не можливо запитувати, *що воно є*. Доступ до цього суцього відкривається тільки тоді, коли ми запитуємо: *хто це?* Dasein конституюється не за допомогою своєї щосності, але, якщо дозволено вживати подібний вираз, – *хтосності*. Відповідь на вищенаведене питання передбачає не річ, але Я, Ти, Ми» [7, с. 85]. Ця теза наочно ілюструє головну тенденцію гайдеггерівської філософії – для опису сутності людського буття класичних понять європейської онтології замало. Зміна слововжитку з «що» на «хто» – не просто гра слів. Передусім це результат довгого і кропіткого філософського аналізу, який ставить собі за мету продемонструвати, що спосіб буття людини є дечим радикально іншим, аніж спосіб існування усього іншого суцього.

Ось як описує цей процес інший авторитетний дослідник філософії Гайдеггера – Кшиштоф Міхальський: «Підґрунтям для частовживаного вислову «сутність чогось» є філософська традиція, яка починається ще від часів філософування Платона. Згідно з цією традицією сутність сприймається як носій незмінних якостей і рис речей, на відміну відплинних і випадкових її характеристик. Втім, риси Dasein не є готовими «якостями», але можливими способами буття і нічим більше. «Сутність» відносно Dasein вже не означає *essentia*, *quidditas* на противагу *existentia*. Як результат, примат «екзистенції» відносно «есенції» у випадку Dasein не може розглядатись у традиційному слововжитку обох понять» [4, с. 231]. Отже, у межах філософії Гайдеггера відбувається радикальне переосмислення класичної проблематики сутності, а відтак – сутність стає відповідною можливістю реалізувати той чи інший спосіб буття. Як результат, субстанція втрачає свої риси «незмінності» і починає розглядатись крізь призму можливості: «Втім, треба зауважити, що слово «можливість» використовується тут не в якості опозиції до слова «дійсність», як ми звичайно звикли його сприймати. Можливість, про яку тут йдеться, не перестає бути можливістю навіть у момент власної реалізації, а навіть навпаки: можливість зберігає власний статус саме в тій мірі, в якій реалізовує себе» [4, с. 232].

В контексті нашого дослідження доцільно звернутись ще до одного інтерпретатора філософії Гайдеггера – Г'юберта Дрейфуса. Зазначимо, що Дрейфус і досі вважається одним з найавторитетніших американських дослідників філософії Гайдеггера. На сторінках розлогого дослідження «Being-in-the-world» [8] можна знайти вельми продуктивні ідеї. Зокрема, цікавим є його тлумачення Dasein: «Насправді, той факт, що Dasein – це термін, який описує нас, проте водночас намагається уникнути конкретної вказівки на людську індивідуальність, свідчить на користь того, що головним предметом дослідження «Буття і часу» є не Dasein, а його спосіб буття. Коли ми позначаємо цю сутність терміном

«Dasein», ми вказуємо не на його «що» (неначе це стіл, будинок або дерево), але на його буття» [8, с. 14]. Вочевидь, проєкт нової онтології, запропонований Гайдеггером у 1927 році врешті-решт передбачає радикально нову інтерпретацію людської сутності. Нині ми аналізуємо не оптичну складову людського існування. Відтепер наша інтерпретація передусім націлена на унікальність способу людського буття, саме його Гайдеггер і називає екзистенцією.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи наш короткий аналіз нового підходу до питання про сутність людського буття, ми б хотіли ще раз вказати на кілька важливих аспектів цієї проблеми. На наше переконання, однією з найбільш продуктивних складових філософії ХХ століття є радикально новий проєкт осмислення сутності людського буття. І тут передусім йдеться про те, що людина стає тим унікальним сущим посеред усього іншого сущого, яке потребує інакшого підходу до власної інтерпретації. Попередня філософська традиція потребує переосмислення, а у більшості випадків – навіть критики. Саме тому наш філософський аналіз рухався у такій послідовності: на початку ми лапідарно звернулись до загальних аспектів класичної онтології Аристотеля і Томи Аквінського, після цього окреслили головні складові критики теорії субстанції у філософії Гайдеггера і звернулись до кількох важливих рис нової онтології автора «Буття і час», її дотичності до питання про людське буття.

Наостанок хотілося б додати, що запропонована тема і досі залишається ключовою для філософії ХХ століття. На користь цієї тези свідчить та кількість літератури, яка щороку публікується у багатьох дослідницьких центрах по всьому світу. Минуло вже майже століття, а філософія Гайдеггера і донині демонструє свою глибину і продуктивність.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования / Сост. и подготовка текста С. И. Еремеев. – СПб.: Алетейя, 2002. – 832 с.
2. Аристотель. Категории / Аристотель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bookmate.com/reader/iZWChNhj>
3. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. Вибрані філософські етюди / Андрій Баумейстер. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 480 с.
4. Михальский К. Логика и время: Опыт анализа теории смысла Гуссерля. Хайдеггер и современная философия / Пер. с польского, ред., предисловие Е. Твердисловой / Кшиштоф Михальский. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 424 с.
5. Суини М. Лекции по средневековой философии / Майкл Суини. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2001. – 304 с.
6. Фома Аквинский. Сочинения / Составление, перевод с латинского, вводная статья и комментарии А. В. Апполонова. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.
7. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / пер. с нем. А. Г. Чернякова / Мартин Хайдеггер. – Санкт-Петербург: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 257 с.
8. Dreyfus H. Being-in-the-world: a commentary on Heidegger's being and time, division I / Hubert L. Dreyfus. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1995. – 384 p.
9. Heidegger M. Being and time / M. Heidegger; translated by John Macquarrie & Edward Robinson. – Oxford: Basil Blackwell publisher, 1962. – 589 p.
10. Koshman A. The Activity of Being / Aryeh Kosman. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2013. – 295 p.
11. Tonner P. Heidegger, Metaphysics and the Univocity of Being / Philip Tonner. – NY.: Continuum International Publishing Group, 2010. – 229 p.

References

1. Aristotel. Metafizika. Perevodiy. Kommentarii. Tolkovaniya / Sost. i podgotovka teksta S. I. Eremeev. – SPb.: Aleteyya, 2002. – 832 s.
2. Aristotel. Kategorii / Aristotel [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://bookmate.com/reader/iZWChNhj>
3. Baumeyster A. Bilya dzherel mislennya i buttya. Vibrani filosofski etyudi / Andriy Baumeyster. – K.: DUH I LITERA, 2012. – 480 s.
4. Mihalskiy K. Logika i vremya: Opyit analiza teorii smysla Gusserlya. Haydegger i sovremennaya filosofiya / Per. s polskogo, red., predislovie E. Tverdislovoy / Kshishtof Mihalskiy. – M.: Izdatelskiy dom «Territoriya buduschego», 2010. – 424 s.
5. Suini M. Lektzii po srednevekovoy filosofii / Maykl Suini. – M.: Greko-latinskii kabinet Yu. A. Shichalina, 2001. – 304 s.
6. Foma Akvinskiy. Sochineniya / Sostavlenie, perevod s latinskogo, vvodnaya statya i kommentarii A. V. Appolonova. Izd. 2-e, stereotipnoe. – M.: Editorial URSS, 2004. – 264 s.
7. Haydegger M. Osnovnyie problemy fenomenologii / per. s nem. A. G. Chernyakova / Martin Haydegger. – Sankt-Peterburg: Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola, 2001. – 257 s.
8. Dreyfus H. Being-in-the-world: a commentary on Heidegger's being and time, division I / Hubert L. Dreyfus. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1995. – 384 p.
9. Heidegger M. Being and time / M. Heidegger; translated by John Macquarrie & Edward Robinson. – Oxford: Basil Blackwell publisher, 1962. – 589 p.
10. Koshman A. The Activity of Being / Aryeh Kosman. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2013. – 295 p.
11. Tonner P. Heidegger, Metaphysics and the Univocity of Being / Philip Tonner. – NY.: Continuum International Publishing Group, 2010. – 229 p.

Mykhailov D. E., postgraduate, Department of philosophy and religion studies, National University of Kyiv–Mohyla Academy (Ukraine, Kyiv), mykhaylovdj@ukma.edu.ua

An inquiry into new dimation of human essence in Martin's Heidegger thinking

In this article we are going to analyze recent interpretation of human essence which was deployed by Martin Heidegger in the first half of the previous century. Ontology of the twentieth century deeply enrolled into the problem of the essence. Simultaneously it offers a new approach for its consideration. Since such analysis has required of us a reconstruction of the wider historical and philosophical context, the article begins with a brief analysis of conceptual approaches to the study of substance in Aristotle and Thomas Aquinas thinking. However, description of several core vectors of ancient and medieval philosophizing dramatically expands our understanding of the critics of classical essentialism, undertaken in the context of the fundamental ontology by Martin Heidegger. One of the main purposes of our investigation deals with analyze of the «turn» which is concerned with the problem of essence that has been renewed in the early twentieth century. Obviously, one of the most vivid illustrations of this transformation is the existential Dasein analytics, the interpretation of which we will turn in this article.

Keywords: ontology, essence, being, existence, human being, substance, anthropology.

Михайлов Д. Е., аспирант кафедри філософії і релігієзнавства, Києво-Могилянська Академія (Україна, Київ), mykhaylovdj@ukma.edu.ua

К новому пониманию сущности человеческого бытия в философии Мартина Хайдеггера

Предложен анализ новой интерпретации сущности человеческого бытия, которая была реализована в первой половине предыдущего века Мартином Хайдеггером. Онтология ХХ века проявляет особенный интерес к категории сущности и одновременно предлагает новый подход к ее рассмотрению. Поскольку наш анализ требовал реконструкции более широкого историко-философского контекста, статья начинается с короткого анализа концептуальных подходов в исследовании субстанции у Аристотеля и Фомы Аквинского. Описание нескольких ключевых векторов античного и средневекового философствования разительно расширяет наше понимание критики классического эссенциализма, предпринятой в контексте фундаментальной онтологии Мартином Хайдеггером. Одной из главных целей нашего исследования было проанализировать тот «поворот» в подходе к проблеме сущности, который произошел в начале ХХ века. Очевидно, одной из самых ярких иллюстраций такой трансформации является экзистенциальная аналитика Dasein, к интерпретации которой мы обратимся в нашей статье.

Ключевые слова: онтология, сущность, бытие, экзистенция, человек, субстанция, антропология.

* * *

УДК 340.12«17»

Хвойницька Х. М.,
кандидат філософських наук, асистент кафедри
філософії, Львівський національний університет
«Львівська політехніка» (Україна, Львів),
khrystyna81@gmail.com

ПРОВІДНІ ПРИРОДНО–ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ФРАНЦУЗЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XVIII СТ.

Досліджується специфіка природного права у творах філософів епохи Просвітництва Д. Дідро, П. Гольбах та Ж. Ламетрі. Метою статті є висвітлити основні аспекти природно–правових поглядів мислителів, прослідкувати та розкрити провідну роль природного права у обмеженні всевладдя держави і церкви, та утвердженні ролі розуму у розвитку суспільства. Для виконання поставленої мети було застосовано історико–порівняльний, діалектичний та метод системного аналізу, які допомогли у пошуку джерел розвитку історико–філософського знання та порівняльного аналізу у процесі дослідження основних ідей природного права. Вияткова увага приділена природно–правовим ідеям, як провідним в системі вчень про право епохи Просвітництва. Студіюється своєрідність трактування мислителями природного права, як необмежених можливостей людського розуму та основи для побудови правової держави. Робиться висновок, що мислителі Просвітництва вважають всіх людей від природи наділеними рівними правами і держава повинна брати на себе зобов'язання забезпечення даних прав, адже саме це робить людей щасливими.

Ключові слова: природне право, Д. Дідро, П. Гольбах, Ж. Ламетрі, свобода, розум, закон, правові принципи, правова держава.

В умовах українських реалій як ніколи гостро постає питання про творення гідних законів, котрі б діяли в інтересах громадянської спільноти та могли покласти міцну основу для подальших демократичних змін у нашій державі. Єдиною основою будь–якого демократичного, громадянського суспільства та правової держави мають бути закони створені на благо людини, а отже побудовані на основі природного права. Все більше науковців цікавиться даною проблематикою, зокрема С. Шевцов [11], М. Патей–Братасюк [9], М. Альчук, А. Карась [4], О. Данильян, В. Бачинін, В. Шкода [12], С. Сливка, проте все ще залишається необхідність у її подальшому вивченні.

Мета статті – висвітлити основні аспекти природно–правових поглядів філософів епохи Просвітництва Д. Дідро, П. Гольбах та Ж. Ламетрі. Прослідкувати та розкрити провідну роль природного права у обмеженні всевладдя держави і церкви, та утвердженні ролі розуму у розвитку суспільства.

Серед французьких просвітників XVIII ст. яскраво виділяється глава «Енциклопедії» Дені Дідро (1713–1784), який разом зі своїми соратниками Полем Гольбахом (1723–1789) та Жульеном Ламетрі (1709–1751) осмислював поняття «природної» людини, що стало основою просвітницьких проектів перебудови суспільства. Така людина від природи наділена всіма людськими рисами і природним правом на існування й самозбереження, усвідомлює переваги суспільного життя і поєднується з іншими на основі свідомого договору, згідно з яким зобов'язується ставити суспільні інтереси вище особистих і добровільно відмовляється від тих претензій, які завдають шкоди оточенню. Подібних поглядів дотримувалися майже всі мислителі Нового часу, адже вони пов'язані з увагою до природи, прагненням пояснити всі процеси і явища природними причинами, а також з пошуками у природній рівності людей основи для їх юридичної рівності. Здавалося просвітникам цілком логічним твердження, що оскільки всі люди створені природою і мають від народження однакові органи й однакові потреби, що вони повинні мати і в суспільстві

рівні права, подібно як мають права природні. Ці ідеї прагнула реалізувати Велика Французька революція.

У вміщених у «Енциклопедії» статтях Дідро визначає людину як продукт природи, істоту, що має природні потреби, задоволення яких робить її щасливою. Кожна людина від самого народження володіє природним правом на щастя, яке може реалізувати лише в суспільстві. Тут Дідро не погоджується з Т. Гоббсом, який приписував природному стану «війну всіх проти всіх», оскільки потреби всіх людей у природному стані однакові, а засоби їх задоволення недостатні.

Дідро вважає, що в природному стані люди розуміють добро і зло, прагнуть поводитися так, щоб не заповдіяти іншому того, чого не бажають собі. Щодо суспільного стану, то мислитель розглядає його як «договір, який зближує, поєднує і пов'язує між собою багатьох досі ізольованих істот. Людина, яка ґрунтовно вивчить характер природного стану і характер цивілізованого стану, скоро повинна переконатись, що перший є з необхідністю стан невинності й миру, а другий – стан війни і злочинів», – цитує мислителя Т. Длугач [3, с. 132].

Люди, переконаний Дідро, об'єднуються в спільноти і відмовляються від частини своїх природних прав цілком добровільно, щоб дістати більше. Хоча людина є природною істотою, та самолюбство ніколи не може стати головним мотивом її діяльності. «Все, що ви зрозумієте, все, що ви замислите, буде благим, великим, піднесеним, прекрасним, якщо це буде відповідати всезагальним інтересам», – стверджує Дідро [3, с. 119]. Від природи судження про добро і зло закарбовані в серці кожного, передусім як вимога надавати перевагу спільному перед особистим, і ця перевага зумовлена інтересами самого індивіда. Заключаючи суспільний договір, люди добровільно відмовляються від частки своїх претензій (природного права) і тим самим вільно обмежують себе для уникнення взаємних зіткнень.

Природа робить людину доброю і моральною, вкладає у її серце чітке розуміння добра і зла. Від природи люди схильні лише до добра, а зло, на думку Дідро, є продуктом цивілізації – неістинної, неосвіченої, розбещеної. В межах таких уявлень суспільство виглядає таким, що гарантує дотримання природного права і задоволення природних потреб кожного індивіда. Визнаючи кожна людину природною істотою, яка має право на задоволення всіх своїх природних потреб, просвітники тим самим визнавали і право людини на задоволення особистого інтересу.

Слід зауважити, що природу людини діячі французького Просвітництва трактують двояко. По–перше, кожна людина визнається чисто природною істотою, всі властивості якої визначені природою і від природи вона має право на задоволення всіх потреб. Внаслідок цього вона може існувати ізольовано і керуватися лише своїми власними егоїстичними інтересами. Водночас людина розглядається не лише в ізольованому стані, а й в своєму суспільному бутті, що виникає, на думку просвітників, в результаті «суспільного договору». У цьому випадку поведінка кожного орієнтована на інших людей, і її почуття є, за висловом Дідро, чисто соціальними насолодами чи стражданнями.

Така роздвоєність помітна, зокрема у Руссо, який вважав, що людині природжена любов до себе поряд із любов'ю до інших людей і почуттям милосердя. Для

Ламетрі природними є не лише егоїстичні прагнення людини, а й її моральні установки. У «Людині–машині» він пише, що всьому живому природжений моральний «природний закон», «почуття, яке навчає нас того, чого ми не повинні робити, якщо не хочемо, щоб нам робили те ж саме... це почуття є особливий страх чи пересторога, такі ж спасенні для цілого виду, як і для індивіда», – цитує його В. Богуславський [1, с. 123].

Ламетрі більше, ніж інші просвітники, наголошує на природному праві людини на насолоду і щастя в земному житті. Природа не лише всемогутня, вона й благодатна: все, що від неї виходить, приносить щастя. Ніщо природне не може бути поганим, слід лише для нашого блага прислухатися до голосу природи. Наше життя, тіло, дароване нам природою, насолоди, до яких вона кличе, треба цінувати. Вони прекрасні, тому що природні. Ламетрі розписує чуттєві насолоди з такими деталями, щоб кожен відчув, що це не є ганьбою – людина від природи має на це право. Насолода має коріння в природі, прагнення до насолоди поєднує всі живі істоти. Хто уникає насолоди, той іде проти природного права, порушує природні закони. Такі думки вичитаємо у його творах «Насолода» і «Мистецтво насолоджуватись».

Поряд з тілесними, чуттєвими насолодами Ламетрі наголошує на насолодах інтелектуальної діяльності, адже саме вона, а також наукові дослідження, художня творчість відрізняють людину від тварин. Розум людини не лише збільшує задоволення, яке дає тіло, а й породжує насолоди, яких тіло дати не може. Людина, яка прагне насолоди, слідує лише порядкові природи, виконує природний закон [1, с. 122].

Умовою щастя людини є не лише індивідуальні насолоди, а й діяльність на благо суспільства. Ламетрі вважає ідеалом суспільство, де всі люди найвище цінують спільне благо. Ті хто живе за ніцими інстинктами, проявляє егоїзм і грубу чуттєвість, викликають презирство. Ламетрі пише, що вони, наче свині, готові валятися в болоті, їм доступне лише «свинське щастя». Більшість людей народжуються егоїстами, знають лише своє природне право, тому це не викликало би звинувачень, якщо б люди жили окремо. Проте вони можуть жити лише у суспільстві, для існування якого необхідно кожному поставити спільне благо вище особистого. Для цього правителі придумали правила поведінки, так виникла мораль, яка оцінює вчинки моральні як корисні, а аморальні як шкідливі для суспільства. Щоб схилити людину діяти морально, її з дитинства привчають шанувати прийняті в суспільстві моральні принципи. Це і є виховання, яке повертає в людині свідому поведінку проти її внутрішньої природи, проти природженого, зумовленого природним правом егоїзму. Природа сильніша від виховання, вважає Ламетрі, природжене людині самолюбство досить потужне. На ньому й побудована моральність. У суспільстві привчають людину до альтруїзму шляхом захоплення до служіння людям, «розпалюючи» честолюбство. Він застерігає, однак, що закони природи і природне право – це необхідність, яка однозначно детермінує всі вчинки людини.

У тому, що природа назавжди визначила правила поведінки людини, переконаний і Поль Гольбах. Він висловлює ідею «природної моралі» всупереч моралі релігійній. Принципи природної моралі випливають із природних прав і схильностей людини, будуються на гармонійному поєднанні особистого інтересу з

суспільним. Людина є частиною природи і повинна жити згідно з законами природи, прислухаючись до розуму. Природа прописує людині жити в суспільстві, бути добросчесною і узгоджувати свій особистий інтерес зі спільним благом. Цілком природно, що людина, якій від природи притаманний інстинкт самозбереження, прагне уникати всього неприємного і шкідливого, добивається насолоди та приємних відчуттів. Звідси філософ, подібно як Гоббс і Локк, робить висновок, що людиною керує особистий інтерес, прагнення до вигоди й власного блага, на що вона має природне право. Природне право зумовлює необхідність задоволення незмінних природних потреб людини – їсти, пити, одягатися і мати житло, отже поведінка людини повинна будуватися на постійних принципах природної моралі. Ці принципи випливають із чуттєвої природи людини, яка уникає неприємних відчуттів, прагне приємного й корисного для себе, щасливого життя [5, с. 108–109].

Поведінку людини в суспільстві, задоволення потреб згідно природного права визначає правильно зрозумілий інтерес. Він лежить в основі природної моралі: «Мотивами, на яких базується мораль природи, є очевидні інтереси будь-якої людини, будь-якого суспільства і всього людства у всі часи, у всіх країнах і за будь-яких обставин» [7, с. 681]. Людина є продукт природи, вона існує в природі, підкорена її законам, не може від неї звільнитися, не може вийти з природи навіть уявно. Сутність людини, спосіб буття, який виділяє людину серед інших природних істот і тіл, робить її здатною до різних дій: «Якими б дивними, прихованими, складними не були як видимі, так і внутрішні способи дії людської машини, уважно досліджуючи їх, побачимо, що всі дії, рухи, зміни цієї машини, її розмаїті стани, катастрофи, що з нею відбуваються, постійно регулюються законами, притаманними всім істотам, яких природа породжує, розвиває, збагачує здатностями, вирощує, оберігає протягом певного часу, а під кінець руйнує або розкладає, змушуючи їх змінити свою форму» [2, с. 116–117].

Отже, людина є насамперед фізичне тіло, наділене від природи здатностями реалізувати своє право на життя, самозбереження і задоволення потреб. Всіма своїми знаннями, ідеями, поведінкою людина зобов'язана своїй власній природі. Порівняно з тваринами, переконаний Гольбах, людина наділена ще специфічною людською потребою духовно–теоретичної діяльності. Наділивши людину свідомістю, нервовою організацією і особливим поєднанням зібраних у ній речовин, природа дає людині можливість вибирати корисні для неї предмети і застосовувати найбільш прийнятні для самозбереження засоби [2, с. 119].

Природна людина, на думку філософа, виходячи з природного права і своєї фізичної організації, має завжди однакові потреби, одні й ті ж вияви своєї сутності. Люди не можуть довільно змінювати свою природу. Вони змушені поводитися так, як це впливає з їхньої сутності. У світі все відбувається строго необхідно, що й означає закономірність природи, тому «у всіх проявах людського життя ми бачимо лише ланцюг необхідних причин і наслідків, згідно законів, спільних всім істотам природи» [2, с. 118].

З метою досягнення щастя, з мотивів самозбереження люди створили суспільство, де обов'язком кожного і всіх є взаємодопомога для досягнення спільного щастя,

збереження й підтримання порядку в суспільстві. Суспільство відповідає природному праву, інтересам і потребам людини. Життя переконало людину, пише Гольбах, що вона постійно потребує інших людей, спілкування з якими дає більше щастя, ніж життя поза суспільством: «Необхідність задовольняти свої потреби – ось що є причиною залежності людини від її співгромадян і лежить в її основі: добровільна участь у спільній злагодженій діяльності – ось що пов'язує людей між собою» [2, с. 29].

Суспільство – природний витвір, саме природа зумовлює життя людини в суспільстві. Гольбах рішуче заперечує природний стан як первісний етап розвитку людського роду. На його погляд, людина завжди існувала в суспільстві, це відповідає потребам, звичкам і досвіду людини, її природному праву: «Якщо суспільство має законні права стосовно своїх членів лише із-за переваг, які воно їм забезпечує, то й члени суспільства подібним чином мають справедливі права на турботу суспільства лише із-за користі, яку приносять суспільству, або надаваних йому послуг. Саме це й називається суспільним договором» [2, с. 31]. Людина не втрачає свого природного права у суспільстві, навпаки, вона дістає від нього гарантії їх дотримання. На першому місці у Гольбаха стоїть право приватної власності, яку людина створила своєю працею. Закони природи дають кожній людині право на власність, яка впливає з її природного права на життя й самозбереження, тому жодна суспільна верства не може претендувати на більші права, виходячи із благородного походження, чи на певні привілеї й почесті. Спираючись на природне право кожної людини, Гольбах, як і інші французькі просвітники, захищав «природний порядок» людства, царство розуму і всезагальне щастя людей.

Підсумовуючи слід наголосити, що людина на думку просвітників від природи наділена природним правом на існування та самозбереження і на основі свідомого вибору починає ставити суспільний інтерес вище власного і поєднується з іншими на основі свідомого договору. Всі люди наділені рівними правами і держава повинна брати на себе зобов'язання забезпечення даних прав, адже саме це робить людину щасливою. Людина – природна істота і має природне право на задоволення всіх своїх потреб. Коли людина перестає керуватись лише егоїстичними інтересами і заключає «суспільний договір» тоді її поведінка стає орієнтованою на інших людей. У середині всього живого є вроджений моральний природний закон, своєрідний індикатор правильної поведінки, що вимагає надавати перевагу загальному над особистим. Ідеальним з позиції просвітників є суспільство де всі люди цінують спільне благо, у такому суспільстві людина не втрачає своїх природні права, а отримує від нього гарантії їх дотримання.

Список використаних джерел

1. Богуславський В. М. Ламетри / В. М. Богуславський. – М.: Мысль, 1977. – 158 с.
2. Гольбах П. Система природы или О законах мира физического и мира духовного // П. Гольбах. Избранные произведения: в 2 т. / П. Гольбах. – М.: Мысль, 1963. – Т.1. – 695 с.
3. Длугач Т. Б. Дени Дидро / Т. Б. Длугач. – 2-е изд., перераб. – М.: Мысль, 1986. – 190 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія / Анатолій Карась. – К.; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
5. Кочарян М. Т. Поль Гольбах / М. Т. Кочарян. – М.: Мысль, 1978. – 187 с.

6. Кузнецов Э. В. Наука о праве и государстве / Э. В. Кузнецов, В. П. Сальников. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России; Изд. торг. Дом «Герда», 1999. – 421 с.

7. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: в 3 т.; пер. с лат. и англ., ред. и сост., авт. прим. А. Л. Субботин / Дж. Локк. – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – С.135–405. – (Философское наследие).

8. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Канон-пресс поле, 1998. – 415 с.

9. Патеј-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. / Марія Патеј-Братасюк. – К., 2010. – 394 с.

10. Філософсько-антропологічні студії 2001: філософія Дж. Локка і сучасність. – Дніпропетровськ: Стило, 2001. – 363 с.

11. Шевцов С. Теорія естетвенного состояния: Гоббс, Локк, Руссо / С. Шевцов // Sententiae XXV. – 2011. – №2. – С.70–83.

12. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / В. В. Шкода – Х.: Фоліо, 1997. – 221 с.

References

1. Boguslavskiy V. M. Lametri / V. M. Boguslavskiy. – M.: Mysl, 1977. – 158 s.
2. Golbah P. Systema prirody ili o zakonah fiziceskogo mira i mira duhovnogo // P. Golbah. Izbrannye proizvedeniya: 2 t. / P. Golbah. – M.: Mysl, 1963. – T.1. – 58 s.
3. Dlugach T. B. Denny Didro / T. B. Dlugach. – 2-e izd., pererab. – M.: Mysl, 1986. – 190 s.
4. Karas A. Filosofiya gromadyanskogo suspilstva v klasychnyh teoriyah i ne klasychnyh interpretatsiyah: monografiya / Anatiliy Karas. – K.; Lviv: Vyd. Centr LNU im. I. Franka, 2003. – 520 s.
5. Kocharyan M. T. Pol Golbah / M. T. Kocharyan. – M.: Mysl, 1978. – 187 s.
6. Kuznecov E. V. Nauka o prave i gosudarstve / E. V. Kuznecov, V. P. Salnikov. – SPb.: Snkt-Peterburskiy universitet MWD Rossiyi; Izd. torg. dom «Gerda», 1999. – 421 s.
7. Lokk Dj. Dva traktata o pravlenii // Lokk Dj. Sochineniya: v 3 t.; per. s lat. i angl., red. i sost., avt. prim. A. L. Subbotin / Dj. Lokk. – M.: Mysl, 1988. – T.3. – S.135–405. – (Filosofskoe nasledie).
8. Russo G.-G. Ob obshchestvennom dogovore: traktaty / G.-G. Russo. – M.: Kanon-press pole, 1998. – 415 s.
9. Patej-Bratasyuk M. Antropocentrychna teoriya prava: navch. pos. / Mariya Patej-Bratasyuk. – K., 2010. – 394 s.
10. Filisofsko-antropologichni studii 2001: filosofiya Dj. Lokka i suchasnist. – Dnipropetrovsk: Stylos, 2001. – 363 s.
11. Shevcov S. Teoriya estestvennogo sostoyaniya: Gobbs, Lokk, Russo / S. Shevcov // Sententiae XXV. – 2011. – №2. – S.70–83.
12. Shkoda V. V. Vstup do pravovoi' filosofii' / V. V. Shkoda – H.: Folio, 1997. – 221 s.

Khvoynitska Kh. M., Candidate of Philosophical Sciences, Assistant of the Department of Philosophy of Lviv National University «Lviv Polytechnic» (Ukraine, Lviv), khrystyna81@gmail.com

Leading natural law views of French thinkers of the 18th century

The specificity of natural law in the works of D. Diderot, P. Holbach and J. La Mettrie, philosophers of the Enlightenment Age is being researched. The article aims to highlight the main aspects of the natural and legal views of thinkers, to follow and reveal the central role of natural law in the limiting of the absolute power of a state and the church, and the establishing of the role of a mind in the development of a society. To accomplish this goal the comparative and historical, dialectical method of system analysis was applied, which helped in finding the sources of historical and philosophical knowledge and comparative analysis in the study of the basic ideas of natural law. Exceptional attention is paid to natural law ideas as the doctrines of a leading system about the right of the Enlightenment Age. The originality interpretation of the natural law by the thinkers as the unlimited possibilities of a human mind and the basis for the lawful state construction are being studied. It may be concluded that the thinkers of the Enlightenment believed all men to be equal by nature with equal rights and a state should assume the obligation to ensure these rights, because it is exactly what makes people happy.

Keywords: natural law, D. Diderot, P. Holbach, J. La Mettrie, freedom, intellect, jus, legal principles, legal state.

Хвойницька Х. М., кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії, Львівський національний університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів), khrystyna81@gmail.com

Ведущие естественно-правовые взгляды французских мыслителей XVIII в.

Исследуется специфика естественного права в произведениях философов эпохи Просвещения Д. Дидро, П. Гольбаха и Ж. Ламетри. Целью статьи является осветить основные аспекты естественно-правовых взглядов

мыслителей, проследить и раскрыть ведущую роль естественного права в ограничении всевластия государства и церкви, и утверждения роли разума в развитии общества. Для выполнения поставленной цели был применен историко-сравнительный, диалектический и метод системного анализа, которые помогли в поиске источников развития историко-философского знания и сравнительного анализа в процессе освещения основных идей естественного права. Ведущее внимание уделено естественно-правовым идеям, как ведущим в системе учений о праве эпохи Просвещения. Изучается своеобразие трактовки мыслителями естественного права, как неограниченных возможностей человеческого разума и основы для построения правового государства. Делается вывод, что мыслители Просвещения считают всех людей от природы наделенными равными правами и государство должно брать на себя обязательства обеспечения данных прав, ведь именно это делает людей счастливыми.

Ключевые слова: естественное право, Д. Дидро, П. Гольбах, Ж. Ламетри, свобода, разум, правовые принципы, правовое государство.

* * *

УДК 1.101.13

Чекаль Л. А.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії, політології та українознавства,
Київський національний університет технологій та
дизайну (Україна, Київ), L_chekal@meta.ua

Ханіна А. О.,
студентка факультету економіки та бізнесу,
Київський національний університет технологій та
дизайну (Україна, Київ), hanin1972@mail.ru

СТРУКТУРА ПСИХІКИ ЗА З. ФРЕЙДОМ

Структурування психіки на свідоме та несвідоме є головною підвалиною психоаналізу З. Фрейда і надає можливості не тільки зрозуміти найважливіші процеси нормального психічного життя людини, але й торкнутися сфери певних відхилень від норми. Такий аналіз стає науковим, адже здійснюється він на межі взаємодії психології, фізіології, філософії та низки наукових зацікавлень медично-дослідницького спрямування. Психоаналіз, очевидно, не може вважати свідомість (як сукупність раціональності) сутністю психіки. Вона тут не є домінуючим чинником, а розглядається у взаємодії з іншими структурами психіки, або ж часом може взагалі відсутувати на другий план контексту розгляду психіки.

Ключові слова: психоаналіз, психіка, свідомість, раціональність, структура, сублімація, витіснення, рефлексія, несвідоме.

Розуміння проблем людського буття і свідомості, питання, хто є людина, як влаштована її психіка, як адекватно сприяти своєму власному розвитку і реалізації своїх здібностей, як долати різні індивідуальні психологічні й соціальні перешкоди і залишатись гідною людиною—громадянином – це і є комплекс найважливіших та найактуальніших питань і завдань для людини протягом усього її життя. Тому інтерес до психоаналізу Зігмунда Фрейда є зрозумілим, і з просуванням людства історичною ходою він тільки зростає. Очевидно, це зумовлено тим, що краще за Фрейда такого глибинного аналізу людської психіки досі ніхто здійснити не спромігся.

Концепція Зігмунда Фрейда, яка викладена в його психоаналітичних творах, спрямувала ходу сучасної психології. Яскраво й переконливо були розкриті найскладніші питання влаштування внутрішнього світу особистості. З. Фрейд дійшов висновків, що наші неусвідомлені переживання та нерезалізовані потяги можуть стати значущою спонукою як усієї нашої поведінки, так і навіть серйозних захворювань. Актуальність роботи полягає в тому, що і нині, у 21 столітті, багато людей не усвідомлюють специфіку своєї психіки, не знайомі з її структурою та не вбачають різниці між свідомим, підсвідомим та надсвідомим. А саме ціми проблемами і переймається психоаналіз З. Фрейда. І саме його тлумачення психіки покладено в основу

сучасних психологічних рефлексій, чисельних наукових досліджень, а також – творів мистецтва.

Структурування психіки на свідоме та несвідоме є головною підвалиною психоаналізу З. Фрейда і надає можливості зрозуміти не тільки найважливіші процеси нормального психічного життя людини, але й торкнутися сфери певних відхилень від норми. Такий аналіз стає науковим, адже здійснюється він на межі взаємодії психології, фізіології, філософії та низки наукових зацікавлень медичного спрямування. Психоаналіз, очевидно, не може вважати свідомість (як сукупність раціональності) сутністю психіки. Вона тут не є домінуючим чинником, а розглядається у взаємодії з іншими структурами психіки, або ж часом може взагалі елімінуватись із контексту.

«Бути усвідомлюючим» – означає, передусім, – посилатися й спиратись на найбільш безпосередні та найгрунтовніші результати сприйняття. Але в подальшому досвід доводить, що психічний чинник, приміром, – прості уяви звичайно не утримуються на рівні свідомості (тобто раціональності) тривало. Йдеться про те, що стан усвідомлення й утримання таких безпосередніх уявлень досить швидко минає; або ж відбувається певна пульсація: усвідомлені щойно уяви наступної миті перетворюються на несвідомі образи чи асоціації. Але за певних можливих обставин вони можуть знов легко повернутись до стану усвідомленості. При цьому ми досі не знаємо, як саме здійснюється ця «пульсація» і що відбувається у ті проміжні миті між латентністю –«схованістю» від усвідомлення – та станом відкритості для усвідомлення. Очевидно, тут саме і йдеться про несвідоме, яке і постає латентною здатністю й готовністю до усвідомлення.

Якби «Я» було лише звичайним структурним елементом психіки поряд з «Воно» – чинником модифікованого опрацювання матеріалу системи сприйняття та певним представником зовнішньої реальності у психіці, – то ми б мали справу з досить простою для розуміння дослідника ситуацією. Але тут додається ще дещо. Можна зазначити, що маємо присутність в «Я» ще одного рівня – певну іманентну диференціацію самого «Я» – й назвати цей рівень «ідеалом Я», «над-Я» чи «Супер-Его». Деякі дослідники вважають цю частину «Я» більш віддаленою від свідомості (як раціональності). Але можна з цим і не погодитись.

Можливо, «Над-Я», чи «Супер-Его», виникає саме з тих переживань і відчуттів, які зумовили виникнення тотемізму. В цьому контексті можна висунути питання про те, хто саме набув цих знань і спроможностей сприйняття – «Я» чи «Воно». При цьому подальші міркування можуть сприяти тому, що це питання просто зникне саме по собі. Адже «Воно» не може самотужки витримати усі призначення і удари долі. Йому конче необхідне рятівне залучення «Я», яке, зрештою, опосередковано заступає для нього зовнішню реальність. Хоча про пряму підміну в «Я» зовнішнього світу тут, мабуть, не йдеться. Оскільки очевидно для дослідника тут є прірва, яка відокремлює реального індивіда від того, що ми вкладаємо в поняття виду. Однак, у той самий час не можна й радикально розмежовувати «Я» та «Воно», оскільки саме разом вони і утворюють основу цілісної структури психіки людини, за З. Фрейдом (якщо «Над-Я» при цьому вважати іманентною складовою «Я», а не окремим елементом єдиної структури).

Переживання «Я» можуть здаватись несуттєвими і тому стає зрозумілим, чому вони не були спадково закріплені. Але, якщо припустити, що вони неодноразово і зі значною мірою інтенсивності повторювались від покоління до покоління, то можна з певною достовірністю уявити, як вони перетворюються на певний, стабільний шар самої внутрішньої структури «Воно», який конститує вже їх спадкове закріплення. Таким чином, багатшарове «Воно» містить у собі залишкові фрагменти незліченних життів «Я», і коли «Я» конструє своє «Над-Я» (частково і з «Воно»), то, очевидно, йдеться про те, що «Я» лише відновлює, повертає до життя старі образи «Я».

За З. Фрейдом, окрім прямої реалізації, є два шляхи, якими зміст «Воно», який прагне цієї реалізації, може потрапити до «Я». Один з них – це сублімація, тобто трансформована реалізація у різних варіантах діяльності: політика, творчість, тощо... Вплив «Над-Я» на цьому шляху є вельми потужний. Інший шлях, пов'язаний із ще потужнішим тиском «Супер-Его», – це шлях витіснення з «Я» темної маси несвідомого: це – шлях «оголеної совісті» морального індивіда, який соромиться своїх підсвідомих потягів, коли вони хоч на мить потрапляють «на очі» усвідомлюючого «Я». Для визначення психотипу індивіда (сублімуючого чи витісняючого типу особистості), а також для дослідження багатьох видів психічної діяльності може бути вирішальною відповідь на питання про те, який саме шлях обирає «Я» даного індивіда. «Я» розвивається від сприйняття первинних потягів до оволодіння ними, від підкорення цим первинним потягам до гальмування та витіснення їх назад, у структури підсвідомості. «Над-Я», яке забезпечує формування реакцій, які протистоять процесам просування до реалізації первинних потягів «Воно», бере активну участь у цьому розвитку «Я». За своєю суттю, «Супер-Его» і є та сама соціальна цензура, яка покликана обстоювати моральні норми, табу і обмеження щодо дій людини з боку соціуму. Таким чином, психоаналіз постає тим знаряддям, яке має надати «Я» можливості поступово підкорити «Воно».

При цьому «Я» для нас відкривається і з іншого боку. «Я» постає вже як найбільш вразливий зі структурних елементів психіки, як багатостраждальна істота, яка змушена виконувати три види діяльності і, врешті-решт – ще й потерпати від загроз із трьох боків: з боку зовнішнього світу, з боку лібідо (як головного чинника «Воно») та з боку суворого «Супер-Его». Три роди страху є відповідними до цих трьох загроз, оскільки страх відображує відступ перед загрозою. Як певний межовий феномен, «Я» хоче бути посередником між світом і «Воно», хоче зробити «Воно» поступливим щодо викликів зовнішнього світу, а своєю напруженою діяльністю досягнути того, щоб світ задовільняв потяги «Воно».

Таким чином, «Я» постає не тільки помічником для «Воно», але й його відданим слугою, який прагне здобути любов свого пана. «Я» залучає усі можливі засоби, аби тільки зберегти кансанс і порозуміння з «Воно», при цьому часом граючи роль самої покірності, коли «Воно» виявляє жорстку непоступливість щодо застережень реальності, але, запобігаючи конфлікту, «Я» обирає шлях заступництва й прикриття темної сили «Воно». Отже, «Я» потрапляє у найвразливішу й найнестабільнішу ситуацію, маючи клопіт та залагоджуючи стосунки як з віроломним

«Воно», так і з владним і суворим «Супер-Его». До того ж і передусім є нагальна потреба узгодження своєї позиції щодо реальності, яка, сама по собі і разом із зазначеними «Воно» та «Супер-Его», породжують стан нестабільності й тривоги. При цьому, до останньої додається відчуття провини.

З огляду на вищезазначене, завданням психоаналізу, на думку З. Фрейда, є звільнення «Я» («Его») від усіх форм залежностей і тиску на нього та збільшення «сили Я». Від напруги й тиску, який справляють на «Я» зазначені чинники, «Его» рятується за допомогою особливих захисних механізмів: витіснення, раціоналізації, регресії, сублімації та інших. Витіснення означає невимушену елімінацію зі свідомості певних чуттів, думок і спонук до дії.

Відсуваючись до сфери несвідомого, вони й надалі вмотивовують вчинки, продовжують тиснути на поведінку та породжують відчуття тривоги. Регресія – це зниження рівня мотивації поведінки чи мислення. Сублімація – це один з механізмів, завдяки якому стримувана сексуальна енергія спрямовується на несексуальні об'єкти і реалізується у вигляді діяльності, що є прийнятною для індивіда і суспільства. Це – певна трансформована реалізація. Різновидом сублімації є творчість. У цьому контексті розглядаючи мистецтво, З. Фрейд називає його компенсацією нереалізованого сексуального інстинкту – лібідо.

Саме воно – лібідо – насичує своєю енергією усю сферу несвідомого. І головним принципом його буття є принцип задоволення індивіда від розрядки цієї енергетичної напруги. Таким чином, якщо цей принцип не спрацює, енергія лібідо шукає обхідні шляхи, прориваючись у розумових і тілесних реакціях, – часом, – природних, а іноді – небезпечних і навіть патологічних, що мають характер психоневрозу, позбутись якого і покликаний психоаналіз з усім комплексом психотерапевтичних процедур, запропонованих З. Фрейдом. Розробляючи останні, Фрейд не зраджував своєму давньому порівнянню відношення «Я» та «Воно» зі ставленням вершника до свого коня. Вершник визначає мету і напрямок руху, але енергію йому надає кінь, який метафорично втілює тут у собі той самий вихор потягів та афектів, який вирує у «Воно».

«Воно» не має можливостей довести «Я» любов чи ненависть. «Воно» не може висловити, чого бажає; бо не напружувало єдиної волі. В ньому змагаються Ерос та інстинкт смерті Танатос. Ми можемо окреслити цю колізію таким чином, неначе «Я» підпадає під владу німих, але потужних інстинктів смерті, які прагнуть до спокою та «за вказівкою» принципу насолоди намагаються примусити замовкнути порушника цього спокою – Ероса. Але, швидше за все, ми при цьому – таки недооцінюємо ролі Еросу.

Якщо Ерос мислиться З. Фрейдом, аналогічно до Платона, – як любов у найширшому значенні цього слова, – то Танатоса він тлумачить як антипода Еросу і як особливий потяг до смерті, до винищення інших або ж себе. Таких шарів головних і визначальних інстинктів у структурі «Воно» З. Фрейд налічує декілька. Це і інстинкт первісного дикуна з його афективністю і агресивністю, це і «спогади дитинства» – комплекси нереалізованих психологічних потреб і потягів (на кшталт «єдиногового комплексу»), це також – національні чи расові інстинкти,

честолюбство, потяг до влади і, очевидно, найголовніший і найпотужніший – сексуальний інстинкт «лібідо». Коли накопичується критична маса таких нереалізованих потягів і бажань, процес нагромадження яких у шарах «Вону» триває з дитячих років, в людини можуть розвинути невротичні відхилення й хвороби. З. Фрейд наголошує на необхідності створити умови для виокремлення та усвідомлення зазначених нереалізованих потягів і бажань самою людиною та допомогти їй позбутись цих комплексів. Фрейд використовував з цією метою гіпноз, а також, на його думку, дуже ефективний спосіб проникнення до глибин придушених, витіснених потягів – метод «вільних асоціацій». Про невимушені асоціації людство мало уяви з давніх часів. Ще від творів Платона й Аристотеля, від доби до доби передавалось це вчення, яке поступово збагачувалося усе новим змістом. З часом воно набуло статусу особливого закону психології, згідно якого, якщо певні об'єкти сприймаються нами водночас або в безпосередній близькості один до одного, – пізніше, слідом за появою одного з них виникає згадка про іншого, усвідомлення того – іншого. Так, приміром, побачивши певну річ, людина згадує її відсутнього власника, адже раніше ці два об'єкти сприймалися одночасно і через це у свідомості людини між ними встановився зв'язок-асоціація.

Опису й тлумаченню таких і інших численних асоціацій було присвячено безліч психологічних трактатів. Асоціації почали досліджувати й вивчати практично, експериментально, щоб з'ясувати закономірності пам'яті, уяви, творчої фантазії та інших розумових і несвідомих процесів. Дослідники намагались довідатись, з якими саме уявленнями асоціюються в піддослідних певні поняття і слова. Вчених цікавило, скільки разів має бути повторений певний перелік слів, щоб між ними виник зв'язок, який дозволить запам'ятати цей перелік цілком або частково. В усіх випадках ставилось завдання дослідити діяльність свідомості. З. Фрейд підійшов до цієї проблеми глибше. Метод «вільних асоціацій» він використовував для того, щоб знайти шляхи до сфери несвідомого. Він прагнув з'ясувати, що відбувається у тому глибокому вирі потягів, спонук, афектів і бажань. З. Фрейд вважав, що для досягнення цієї мети треба асоціації вивести з-під контролю з боку свідомості. Вони мають стати вільними.

Отже, своїм пацієнтам З. Фрейд пропонував, щоб вони, перебуваючи у спокійному, невимушеному стані, добирали перші-ліпші синоніми, епітети та будь-які вислови і речення у відповідь на певним чином вибудовану низку понять для такого асоціативного аналізу. Коли ж пацієнт зупинявся, запинаючись та почуваючись незручно, або посилаючись на забудькуватість, Фрейд вважав, що у даному випадку пацієнт несвідомо опирається своїм певним потаємним думкам. А тому мають бути якісь чинники, що гальмують психічну активність людини, і їх треба виявити й дослідити. Таким чином Зігмунд Фрейд відкрив надзвичайно важливий, але не усвідомлюваний людиною психічний механізм «внутрішнього цензора», який дозволяє чи забороняє потрапляння до свідомості певних сприйнятих чи уявлень. Важливість такого занурення до глибин психіки, в цілому, й свідомості, – зокрема, – зумовлена ще й тим, що сама людина не має поперед себе прозорої, зрозумілої картини складної побудови власного внутрішнього світу, з усіма

його схованими виразами, вибухами й бурями. І саме тут найкраще й найефективніше працює фрейдівський метод «вільних асоціацій».

Зігмунд Фрейд володів енциклопедичним обсягом знання: передусім, природничого. Як вчений, він зростає на працях фізика Гельмгольца, який відкрив закон збереження й перетворення енергії; на наукових доробках еволюціоніста Дарвіна. Отже, залучившись до дослідження людської душі, Фрейд значною мірою спирався на здобутки наук про природу. Він використовував поняття «енергія», яке сформувалося у надрах фізики, а також – поняття інстинкту, розроблене Ч. Дарвіном. При цьому, обидва ці поняття були трансформовані й адаптовані до психологічного виміру. Поняттю «енергія» Фрейд надає значення психологічного «заряду», мислимого як джерело захоплення. Такий заряд має схожість із вродженим інстинктом. Саме його З. Фрейд називає «лібідо» і розглядає як центральний серед інших.

Думка про те, що на наші повсякденні вчинки впливають передусім несвідомі чинники була переконливо обґрунтована Фрейдом у книзі «Психопатологія буденного життя». Тут проаналізована справжня природа обмовок, текстуальних помилок, хибних дій, забування імен, тощо, – усього того, що вважалося випадковим, чи пояснювалось забудькуватістю. На думку Фрейда, тут йдеться про сховані мотиви: несвідомі потяги, бажання, нереалізовані думки. Усе тут має певну детермінацію, а випадковість навряд чи присутня. Інша праця З. Фрейда «Дотепність та її відношення до несвідомого» тлумачить жарти чи каламбури в контексті необхідності зняття напруги, утвореної тими обмеженнями, які продиктовані свідомості індивіда з боку численних соціальних норм. При цьому Фрейда цікавить не тільки особливості індивідуальної поведінки, але й її соціальний вимір. У пам'ятках культури – міфах, літературі, мистецтві, релігії, звичаях, – він знаходить вияви тих самих інстинктів, комплексів нереалізованих потягів і бажань. Фрейд розповсюджує на діяльність психіки дію важливої біологічної закономірності, згідно якої індивідуальний розвиток організму – онтогенез, – стисло повторює головні сходинки розвитку усього виду – філогенезу. Отже, людина, долаючи життєвий шлях, від дитинства до зрілості, прямує саме тими сходинками, якими йшло людство у своєму розвитку. Тобто, психіка сучасної дитини, щодо її несвідомої складової, – містить у собі давній спадок усього людства. У фантазіях дитини та її потягах певною мірою репродукуються нестримні інстинкти наших прашурів. У кожному з нас від дитячих років сидить первісний дикун, і як наша свідомість, так і суспільні чинники мають його контролювати й стримувати. Сам Фрейд про це зазначав: «Тут маємо ситуацію, як і з нашим життям, – воно коштує не так багато, але це – все, що ми маємо. Без світла свідомості ми б загубились у темряві глибин психіки».

Список використаних джерел

1. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К., 2007. – 436 с.
2. Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда. – М., 1996. – 448 с.
3. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. – М., 2010. – 956 с.
4. Феррис П. Зигмунд Фрейд. – Мн., 2001. – 448 с.
5. Фрейд Зигмунд. Психология бессознательного. – СПб., 2002. – 400 с.

6. Фрейд Зигмунд. Основные психологические теории в психоанализе. – М., 2005. – 410 с.
7. Фромм Ерік. Революція надії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К., 1996. – С.133–195.
8. Фромм Ерік. Мати чи бути? – К., 2010. – 222 с.
9. Юнг Карл Густав. Архетипи і колективне несвідоме. – Львів, 2012. – 588 с.
10. Юнг Карл Густав. Психологічні типи. – Львів, 2010. – 692 с.

References

1. Ablitsov V. Halaktyka «Ukrayina». Ukrainyins'ka diaspora: vydatni postati. – К., 2007. – 436 s.
2. Dzhons Je. Zhizn' i tvorenija Zigmunda Frejda. – М., 1996. – 448 s.
3. Lejbin V. M. Slovar'-spravochnik po psihoanalizu. – М., 2010. – 956 s.
4. Ferris P. Zigmund Frejd. – Мн., 2001. – 448 s.
5. Frejd Zigmund. Psihologija besoznatel'nogo. – SPb., 2002. – 400 s.
6. Frejd Zigmund. Osnovnye psihologicheskie teorii v psihoanalize. – М., 2005. – 410 s.
7. Fromm Erik. Revolyutsiya nadiyi // Suchasna zarubizhna sotsial'na filosofiya. Khrestomatiya. – К., 1996. – С.133–195.
8. Fromm Erik. Maty chy buty? – К., 2010. – 222 s.
9. Yunh Karl Hustav. Arkhetypy i kolektivne nesvidome. – L'viv, 2012. – 588 s.
10. Yunh Karl Hustav. Psykholohichni typy. – L'viv, 2010. – 692 s.

Chekal L. A., PhD, associate professor in the Department of Philosophy, Political Science and Ukrainian Studies of Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine, Kyiv), L_chekal@meta.ua

Hanina A. O., student in the faculty of economics and business of Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine, Kyiv), hanin1972@mail.ru

The structure of the psyche according to Freud

The conception of Sigmund Freud, which was stated in his psychoanalytical writings, directed the way of modern psychology. S. Freud reached the conclusion that our unconscious anxieties and unrealized inclinations can become an important drive of our behavior and even lead to serious illnesses. It is exactly Freud's understanding which forms the ground of modern psychological reflections, numerous scientific researches and works of art. The main objective of the work is to explore theoretical achievements of Sigmund Freud and especially his analysis of the structure of psyche. The tasks of work include the description of such structures of our psyche as Ego, Super-ego and Id and explanation of peculiarities of each of these components of psyche in their interaction and the main differences between them.

Keywords: psychoanalysis, psyche, conscious, rationality, structure, sublimation, reflection, subconscious.

Чекаль Л. А., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, политологии и украинологии, Киевский национальный университет технологий и дизайна (Украина, Киев), L_chekal@meta.ua

Ханина А. А., студентка факультета экономики и бизнеса, Киевский национальный университет технологий и дизайна (Украина, Киев), hanin1972@mail.ru

Структура психики по З. Фрейду

Структурирование психики на сознательное и бессознательное – исходная позиция психоанализа З. Фрейда, которая открывает возможности не только для понимания важнейших процессов психической жизни человека, но и для объяснения специфики возникновения определенных психических отклонений от нормы. Такой анализ обретает статус научного в силу того, что он осуществляется на грани взаимодействия психологии, философии, физиологии и ряда междисциплинарных исследовательских сфер. Психоанализ, вероятно, не может полагаться на сознание (как совокупность рациональности) как на сущность психики. Оно здесь не выступает главенствующим фактором, а рассматривается во взаимодействии с иными структурами психики, при этом часто просто отодвигается на второй план контекста анализа психики.

Ключевые слова: психоанализ, психика, сознание, рациональность, структура, сублимация, вытеснение, рефлексия, бессознательное.

* * *

УДК 001.1:101(075.8)

Lisovskiy P. N.,
Ph. D, Assistant professor of the Subdepartment
of International Relations and International Information,
Interregional Academy of Personnel Management
(Ukraine, Kiev), syngaipm@i.ua

SOCIO–PHILOSOPHICAL PROBLEMS IN THE NATURAL SCIENCE: CONSTRUCTIVISM AND DESTRUCTIVITY OF THE GLOBAL CIVILIZATION (THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS)

The authors studied the different approaches to the methodology of natural knowledge. The attention to the holistic approach as the unity and integrity of natural science. The concept of a global civilization in the technosphere. It is predicted that nanotechnology will spread into many areas of human activity. On the basis of statistical data revealed employment Ukrainian youth as a progressive level of society. It is noted in practice that the main priority values in the Ukrainian society is the problem of tolerance and ecology.

Keywords: wisdom, science, determinism, nanotechnology, priority values, global civilization.

(стаття друкується мовою оригіналу)

This article is dedicated to discussion of the problem of different approaches in methodology of social and humanitarian knowledge, which arises on a background of natural science's development. **Topicality of this problem** is specified by the role of education, science and technics in civilization development. Scientific and technical progress is affecting on every sphere of human being. This modern progress in the natural science is complicated by the fact that scientific and technical processes are non-linear, dynamic character that develops under the influence of evaluation factors.

The purpose of the article is a systematic analysis of the various theoretical and practical approaches in the natural science in relation to global civilization. Stated objective concretized and achieved by addressing the following **research objectives:**

- to determine social status of techins in natural science;
- to reveal the problem in the methodology of natural science;
- to explore the employment rate of the Ukrainian youth in a global civilization;
- to consider the social practices of the priority values.

The extent of the problem. Social wisdom questions in modern science were asked by many scientists like: J. Beckmann, E. Kapp, E. Gartich, A. Riddler, U. Wendt. Impact of technology on social culture, a society devoted to works by O. Spengler L. Manford, J. Ellul, J. Orgega–n–Gasset, T. Adorno, M. Horkheimer, H. Markuse, K. Paris, T. Veblaine, J. Galbraith, D. Bell etc. However, these works doesn't have an exhaustive analysis. Just because this should be considered like constructivism and destructivity of global and civilization. At the same time it sets out in detail the construction of the technosphere in the toolbox: technological (W. Rostaw, D. Galbraith, A. Bernie, J. Fourastié, Z. Brzeziński, E. Toffler, A. Tur, E. Masud) and social determinism (L. Green, K. Mannheim, L. Fleck, B. Gessen, M. Polani, T. Kuhn). Among the modern Ukrainian researchers should be noted G. Shchokin, T. Rudnicki, Y. Surmin, V. Tsikina, P. Saukh, N. Nedyuha, V. Baranovsky, K. Karpenko, O. Lazorenko, L. Malysya and others.

Technological determinism

1. As part of the presentation of technological determinism technique is generative in the development of society and

culture. In this context, technology is autonomous and its development is independent of human control, as developed in accordance with its own logic, which defines culture technology, and culture and society can influence the direction of development of technology.

This concept speculators are outside the deterministic system as a free agent. Such a technological construct global civilization causes certain changes in the structure of society. For example, the computer has changed the nature of jobs, and internet changed all specific of interpersonal communication etc. Today, most scientists say the socio-technical change as an aggregate in a single cluster. Therefore you should understand how technology form a new reality.

With these definitions E. Toffler revealed technological determinism and introduced the concept of «technosphere». According to scientist: «In the difficult structure of society and its dynamics decisive role belongs to the technosphere, which produces and distributes the goods, and in accordance with the changes that change and sociosphere and infosphere, in turn affecting the scope of authority and psychosphere» [9, p. 24]. According to Toffler, the concept of the technosphere takes beyond the narrow confines technicism vector and seeks to relate the category of «Technology» with the keywords in the social field (civilization, culture, progress, values, identity, information, knowledge). In all societies, the energy production system and distribution system are interrelated components of a larger thing that Toffler called the technosphere that has a feature (specificity) at every stage of social development. All civilizations in the infosphere need to create and distribute information. Developed infosphere is the communication channels representing the individual and mass communications may be effectively distributed as commodities and raw materials. At the same time, technosphere generates and distributes wealth; sociosphere along with thousands of related organizations assigns the roles of individuals in the system while infosphere assigns information which is necessary for the operation of the entire system [9, p. 25].

On the foreground of modern civilization there are the unique historically developing systems in that exactly wise man as the personal subject must get to know objectively-veritable knowledge about the world that makes an important axiological aspect. Intensive development of social picture of the world requires exactly non-post-classical approach of construction of modern fundamental theory in natural science. A leading role in the decision of this problem belongs to the scientific methods of research. They allow to optimize, algorithmize difficult processes that in natural science make basis of physics and mathematical, chemical, biological, technical and technological structural organization of the world life in contrast to the object-oriented research, the subject of nano technologies science is generative holistic. Its principle of organization is problem-oriented research aimed at solving social and economic problems of modern humanity.

That's nanotechnology activities may generate social existence. It is predicted that nanotechnology is gradually spread to many areas of human activity and change the relationship between man and nature and society. Along with the consideration of nanotechnology in technical, biological, chemical and medical aspects there is a need, social and philosophical understanding of nanotechnology.

So nanotechnology in the natural sciences are a set of technologies and techniques by allowing manipulation of individual atoms and molecules to create new structures

and materials. As a Ukrainian researcher V. A. Tsykin said: «Firstly, nanotechnologies are the construction of atomic technology and secondly it's a specialized system of research. Thirdly it's a philosophical concept that returns us to the holistic perception of the world to a new level of knowledge» [10, p. 167].

We believe that nanotechnology is a transdisciplinary scientific direction to absorb scientific knowledge on the basis of scientific, technical and socio-humanitarian components. As a multi-faceted phenomenon of different spheres of human activity. Scientific studies have accentuated the principles of dialectical relationship, and self-determination of the natural and artificial social phenomena. As the formation of organized complexity, «multidimensionality, heterogeneity of the complexity of today's technology is reflected in the various versions of the concept of parametric complexity» [6, p. 8].

The development of nanotechnology are important political ideas of the ontological (supernatural) and ontic (natural) the primacy of the whole in relation to its parts [2, p. 189].

In this connection we have the new construct that has a qualitatively new properties as the unity and integrity in any subject area. In these circumstances, the principle of holism has a practical application in the troubled areas of natural science. Methodological holism as a philosophical concept of integrity associated with the paradigmatic non-linearities (phases, asymmetry) in the scientific knowledge that characterize modern natural science. New vision began to take shape as a result of the fact that the main objects of research in all scientific disciplines have began developing open systems that are in a state of extreme disequilibrium with respect to the environment [7, p. 130].

This scientific breakthrough becomes the result of the emergence of new knowledge, which includes the principles of multi-dimensionality, fundamental, variability and irreversibility. Therefore, today the social philosophy becomes the prototype of a philosophy of action, as a matter of practical philosophy.

The social aspect of technological determinism W. Rostow identifies five stages of the development of society, differing social level of technological development. Stage of traditional society (agricultural) is characterized by primitive agricultural production, hierarchical social structure, pre-Newtonian level of science and technology, caste and class structure and power of the large landowners [14, p. 109].

According to J. Galbraith who introduces the concept of «technostructure» with the development of technology changes the social status of the owners of the factors of production (land, capital, labor, entrepreneurial talent): power is shifting to the factors of production which is the least available [1, p. 412]. For some time this factor was the land, and then it was capital. According to Galbraith technostructure doesn't need to maximize profits, and does not aspire to this goal as the profit does not belong to the subject of management (managing director) and the shareholders (personal subjects shares).

In addition, technological determinism, technological changes and the development of technology are inevitable as the social changes taking place as a result of the new opportunities that have opened up new technology. Therefore, from a position of technological determinism machines endowed with the capacity for spontaneous, spontaneous development, and social processes get all the technological

interpretation as derivative forms of self-development techniques. So modern equipment and technology in the framework of technological determinism are the main cause of social change in the development of the structure of society.

Social determinism

2. The opposite side of the modern global civilization appears in the mainstream of social determinism on the basis of socio-cultural concepts. L. Green introduces the concept of «technoculture» that discloses the social aspect of the development of technology in interaction with politics, economics and culture. Social determinism is not just conditioning of social relations external to the community factors (natural environment, relations kinda «man – nature – society») and self-determination like: social relations, woven into the economic, political, legal life of society are interdependent and develop according to its own laws. Justification regularity, deterministic nature of society is possible only on the basis of recognition of the social substance as the basis on which the image of the universal connection of social phenomenon. This idea is developed in the framework of the sociology of knowledge and social epistemology as a driving force for the development of scientific knowledge [11, c. 16].

For this reason, against the background of a fundamental transformation in the technology sector which covers the socio-, info-, bio-, psychosphere in the global dimension, a new approach as a constructive technological and social determinism. After all, the process of globalization of civilization implies a transition from a system of social relations based on the principles of domination and subordination, to the system of interpersonal relations and tolerance. Global universal human community unites people around the planet, sends them to constructive action and inevitably pervades as the spiritual life of society. And the nature of everyday life. Universal human world affects human relations, social and cultural development of nations. In these circumstances, there is a becoming paradigmatic system of values, change-archetypal mental content, increased social stability at the level of awareness of the individual's place in the social environment. This is why there is socio-economic needs in interpersonal relations on the basis of market relations as a factor of social partnership. And now some destructive things:

- humanity's dependence on technology and consequently the likelihood of man-made disasters (global index of terrorism);

- lack of a reasonable balance between the engineering philosophy of technology and philosophy of humanitarian technologies as a single organic whole dialectically;

- modern society is no longer divided into classes due to the distortion state sociogenic zones and the difference of civilizations that do not necessarily represent boundaries with state;

- there is a problem of alienation and split personality of the East Slavic civilization.

In real life this needs to form the mechanisms for implementing the method of the valuable life of people. This values we can find in Robert Merton's work called «Social Theory and Social Structure» in which Merton identify such regulatory regulatives scientific activities as universalism, collectivism, unselfishness as the search for truth, organized skepticism (cross-checking of data relevant research) [13, p. 271].

Employment of modern youth in a global civilization

3. In the current context of global civilization as a progressive youth unit of society falling into the labor market, it is facing a high level of competition from more experienced professional and personal subjects. Well-known is the fact that the combination of work and study needs of students from the state and educational institutions the necessary assistance to the latter. An analysis of student employment in the context of the labor market conducted in Ukraine approves about the main trends of secondary employment of students as the factor of formation of civilization strategies. In 2010–2011, Gorshenin Institute (Ukraine) took part in an international survey of students from different countries of the world (Russia, Poland, Kazakhstan). In Ukraine were interviewed 5155 students of 22 institutions of higher education and one third of them worked and studied [8]. Social scientists from the National University of «Kyiv–Mohyla Academy» (Ukraine) and L. Malyshev O. Vinogradov in the collective monograph on the problems of transition from education to work claim that their sample of young people aged 15 to 34 years old who have completed learning in 2001–2006 years, 18% of respondents worked before graduation and 8% worked in the same place and after release [5, p. 63].

In developed countries, the creation of a common practice on the basis of student research groups at universities youth enterprises in the conditions of modern industrial civilization, which offer their services to various industrial companies and campaigns. Students working at these enterprises operate triune task: to enhance their practical readiness, improve the financial situation and establish contacts with companies that would like to continue working. So this young intellectual resource promotes innovative development of modern nanotechnology. Analysis of labor markets in the US, UK and Australia showed that part-time during their studies, increases revenue and generates a certain social skills but this is detrimental to student achievement. Therefore only permanent (direct) the formation of the education market allows higher education institutions to adapt to an increase in student employment while protecting students' education as the main objective [12, p. 72].

Youth employment is a factor in the accumulation of human and social capital in the phenomenology of wisdom, resulting in well-intentioned progressive humanity. Experts predict that today's nanotechnology activities can give rise to completely new existence and opens to humanity is not conceivable previously possible.

However, the impact of nanotechnologies and nanoproducts on the socio-economic life of mankind in the near future will increase so much that it would require the development of new scientific and methodological approaches and social and philosophical foundations for the further implementation of the research in the post-nonclassical science. To reach this goal you should have an original (non-standard, diverse) way of thinking, as well as using innovative research methods and apply forecasts discussed with social and philosophical foundations.

Priority values in social practices of the global civilization

4. Among the main priorities of the objective expression of a tolerance of diverse social practices, which acts as a regulator of human life. This value serves as a cultural tolerance arsenal.

The average Ukrainian is not ready to ask ourselves what it is and apply in daily life. For example, a poll named

«Civil Society Development Index», 94.3% of respondents would not like to be among the neighbors of a different race of people, 91.1% p – people from other regions, 46.8% – immigrants, 47% – homosexuals. In this case, the index of tolerance proclaims figure 3.3. This figure corresponds to the distribution in the world level of tolerance [4, p. 182].

Among the areas of the formation of social priorities can also be called ecological value. When asked about the promotion of sustainability in the minds of the majority of Ukrainian respondents (90%) confirmed the presence of activities related to the preaching of environmental ideals. This event modeled on the programs «The purity of our house», «Green World», «Chistye Prudy», etc. Most of the respondents in relation to the activities of civil society organizations regarding the solution of environmental problems, according to these organizations: satisfactory – 25% of respondents; 11% – do not consider this [4, p. 182].

Situation forms a positive picture of the promotion of environmental values. But nevertheless, horrifying picture of deforestation particularly in the territory of Zhytomyr, Kyiv, Chernihiv regions, causing distrust of power by the social population. It is necessary to recall the words of Ukrainian sociologist Katerina Karpenko that: «In Ukraine the environmental movement is accompanied by a delay in responding to the current challenges, setbacks and frequent twists to the last stage» [3, p. 169].

Analyzing the data of the sociological survey in relation to tolerance in the age of global civilization, it is necessary to focus on the fact that the majority of Ukrainians believe the insufficient level of effort from the government towards the formation position of tolerance in Ukrainian society.

Natural science considered the concept of technosphere. It is predicted that nanotechnology will spread into many areas of human activity. This holistic method that characterizes the unity and integrity within any subject area is the focus of natural science.

Practice shows us that the main priority values of people in the Ukrainian society is the problem of tolerance and ecology.

References

1. Gelbreyt Dzh. New Industrial State. – Moscow: Tranzitkniga, Terra Fantastica, 2012. – 602 p.
2. Kapra F. The Tao of Physics. – St. Petersburg: ORIS, Yana-Print, 1994. – 302 p.
3. Karpenko K. The dual strategy of new social movements, Civil society in Ukraine in the era of globalization: value–normative as institutional support its development. – Kiev, 2012. – P.169.
4. Lazorenko O. Social values as a regulator of social transformation space: Ukrainian and Western global, Civil society in Ukraine in the era of globalization value–normative and institutional support its development, 2012. – P.182.
5. Malish L., Vinogradov O. Social determinants of basic skills and skills of Ukrainian Youth. – Kiev: CUP NAUKMA, 2010. – 202 p.
6. Ratnikov V. The phenomenon of complexity as an object of philosophical and methodological thinking (about the complexity of nanotechnology). – Sumy: Sum PPU im. A. S. Makarenko, 2013. – P.3–12.
7. Rovinskiy R. E. Ideological problems of physical science, inherited XXI century // Problems of Philosophy. – 2008. – No3. – P.128–132.
8. Students. Vision of the Future. Fourth Annual Report of the Institute of Sociological Gorshenin, http://institute.gorshenin.ua/researches/104_sovremennoe_studenchestvo_ukraini.html.
9. Toffler E. Third Wave. – Moscow: AST, 2010. – 781 p.
10. Tsikin V. A. Philosophical discourse of the phenomenon of the convergence of super technology in risk society, Monograph. – Sumy: Mc Den, 2012. – 254 p.
11. Green L. Technoculture, Crows Nest: Allen and Unwin Green, 2001. – P.1–20.

12. McInnis C. New realities respond? A report at the 25th Annual Conference European Association for Higher Education, University of Melbourne, Australia, <http://www.cshe.unimelb.edu.au/Accessed15/04/06>
13. Merton R. K. The Normative Structure of Science, The Sociology of Science: The–retical Chicago University Press, 1973. – P.267–278.

Лисовський П. М., кандидат філософських наук, доцент,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
(Україна, Київ), syngaipm@i.ua

Соціально–філософські проблеми мудрості в природознавстві: конструктивізм і деструктивізм глобальної цивілізації (теоретичні та прикладні аспекти)

Автором досліджено різні підходи в методології природничих знань. Акцентовано увагу на метод холізму як єдність і цілісність у природничо–науковій думки. Розглянуто концепцію техносфери в глобальної цивілізації. Прогнозується, що нанотехнології поширяться на багато сфер людської діяльності. На основі статистичних даних виявлена трудова зайнятість української молоді як прогресивного ланки суспільства. Відзначено на практиці, що основними пріоритетними цінностями в українському суспільстві є проблема толерантності та екологічності.

Ключові слова: мудрість, природознавство, детермінізм, нанотехнології, пріоритетні цінності, глобальна цивілізація.

Лисовский П. Н., кандидат философских наук, доцент,
Межрегиональная Академия управления персоналом
(Украина, Киев), syngaipm@i.ua

Социально–философские проблемы мудрости в естествознании: конструктивизм и деструктивизм глобальной цивилизации (теоретические и прикладные аспекты)

Автором исследовано различные подходы в методологии естественных знаний. Акцентировано внимание на метод холизма как единство и целостность в естественнонаучной мысли. Рассмотрена концепция техносферы в глобальной цивилизации. Прогнозируется, что нанотехнологии распространятся на многие сферы человеческой деятельности. На основе статистических данных выявлена трудовая занятость украинской молодежи как прогрессивного звена общества. Отмечено на практике, что основными приоритетными ценностями в украинском обществе является проблема толерантности и экологичности.

Ключевые слова: мудрость, естествознание, детерминизм, нанотехнологии, приоритетные ценности, глобальная цивилизация.

* * *

УДК 114/115:008.2

Лукіян І. А.,
аспірантка кафедри філософії, Національний
університет «Одеської юридичної академії», заступник
начальника юридичного управління Департаменту
комунальної власності Одеської міської ради
(Україна, Одеса), Irina_sa@meta.ua

ПРОСТОРОВІ ТА ЧАСОВІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Визначається філософський контекст аналізу глобалізаційних процесів у пострадянському просторі. Базовим методом цього дослідження є метод компаративістики, а також за для досягнення вказаної мети використовується трансцендентальний, феноменологічний, діалектичний методи, системний та полісистемний підходи тощо. Здійснено розгляд глобалізаційних процесів як складного вектору геополітичних, ідеологічних, економічних, культурних взаємодій факторів глобалізації, де особлива роль належить державам–учасницям, що утворилися на основі колишнього СРСР. Крім того, визначається евристична роль абстракцій «простір» і «час» як метакультурних універсальї культуротворення.

Окреслено чинники, які входять у простір політики і стають своєрідними політичними маркерами ефективності, інтегративності та інтенсивності глобалізаційних процесів, та у контекст яких втягуються різні соціальні рухи, неурядові організації, регіональні політичні угруповання. Глобальна політика позиціонується як різноманітна матерія, що одночасно є елементом впливу на ландшафт політичного життя в контексті інтегрованого й неупередженого простору, в якому можливі як певні катаклізми, так і несподівані наслідки глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, держава, інформаційні технології, нація, культура.

Глобалізація стає своєрідним виміром сьогодишньої цивілізації і сьогодишньої політичної культури. Важливо зазначити, що спочатку вона в більшості пов'язувалася з

розвитком інформаційних технологій, телекомунікаціями та своєрідною універсалізацією комунікативних відносин у мультикультурних та мультинаціональних відносинах. Проте вже у 1980 році сам вимір глобалізації стає незвичайно драматичним і поліфонічним.

Тобто, цією номінацією описується незвичайно широкий спектр не лише пов'язаний з універсалізацією технологій та інформаційних систем і комунікацій, але й глобалізацією всіх сфер життя людини. У 1990 році у доповідях Римського клубу йшлося про глобалізаційну революцію, яка свідчить про розширення не лише географічних координат економічних стосунків, а й експансію культурних, ідеологічних, фінансових й інших потоків, що разом з виникненням мультинаціональних корпорацій створює модернізацію та універсалізацію міжнародних, міжкультурних, міжнаціональних, відносин. Проте цей трансконтинентальний вимір глобалізації і досі є суперечливим. Досі немає достатньо структурного і водночас систематичного визначення глобалізації, яка б не обмежувалась лише економічними і геополітичними чинниками, а також виглядала б не лише колонізацією культур і не лише впливом більш заможних, більш багатих країн на бідні країни.

Проблема філософських визначень глобалізаційних процесів досліджувалася переважно у роботах В. Андрущенка, Д. Хелда, Е. МакГрю, Д. Голдблатта, Д. Перратона, Ю. Пивовара та ін. [1; 2; 3], адже мало визначені культурологічні аспекти проблеми.

Експансія капіталу, економічна, технологічна, інформаційна, комунікаційна експансія вже в певній мірі себе вичерпала. Експансіоністський підхід був достатньо актуальним в часи модерну, часи, так званого, золотого стандарту в кінці XIX ст., коли Велика Британія фактично була лідером тих відносин які можна визначити справді глобалізаційними. Адже наприкінці XX ст. виникає зовсім інша ситуація, – вже універсалізм досяг межі майже у всіх сферах, усіх контекстах інформаційного, комунікативного, економічного, фінансового й інших вимірах відносин. Так, експансія капіталів, технологій стає обмеженою, а ця обмеженість визначається не екстенсивним, а інтенсивним виміром. Якщо порівняти архітектуру експансивного та інтенсивного вимірів глобалізації, то можна визначити, що екстенсивний тип захоплення простору корелює з інтенсивним.

Тобто динаміка глобалізаційних процесів вже визначається не як кількісний чинник, а як якісний, а від якісних змін цієї динаміки залежить фактично та вертикаль, та вісь взаємодії, яка визначається як інтенсифікація процесів інтеракції факторів глобалізації. Отже, елементи експансії редукуються. Так, елементи, що пов'язані із екстенсивним типом розвитку, стають вже підкореними, тобто вторинними, вони залежать від інтенсивності цих процесів. Такий тип оцінки, звичайно, потребує переосмислення просторових та часових реалій в плані цивілізаційних і історичних вимірів, де глобалізація не зводиться до реалій кінця XX – початку XXI століть, а стає наскрізним цивілізаційним вектором, має свої чинники, передусім цивілізаційні, культурні, економічні, ідеологічні, технологічні, інформаційні та інші.

Визначення рефлексії щодо глобалізації як до певного типу мислення в колі бінарних, тернарних систем можна зазначити як позицію гіперглобалістів, антиглобалістів або скептиків, трансформаціоністів,

які стоять на суто функціоналістських позиціях, і вже сучасну – поліфонічну (полісистемну) модель, де основна вісь інтенсифікації стає головною, орієнтованою на те, що вертикаль інтенсивності процесів має визначати не лише рух вгору, структурування цінностей з їх жорсткою ієрархією, але й зондування глибин, пов'язаних з наявністю тих чи інших ресурсів (нафти, газу та інших), глибин, пов'язаних з культурно-історичним потенціалом, з артефактами цивілізаційних вимірів відносин людини. Все це потребує того специфічного аналізу, який визначає простір і час у нових координатах – не ньютонівських, а ейнштейнівських.

Тобто теорія відносності Ейнштейна стає інноваційною моделлю для осмислення пріоритетів у сучасних глобалізаційних процесах, у іншому просторово-часовому континіумі, іншому вимірі, що відходить від субстанціалізму, натуралізму і пов'язуються з багатовекторним, складним виміром процесів, які мусять бути не горизонтально (екстенсивно), а вертикально (інтенсивно) означеними. Якби не виглядав метафорично цей розподіл на вертикалі та горизонталі, ця архітектура достатньо ясно зазначена в культурі як своєрідні пріоритети, коли експансіоністський тип розвитку, пов'язаний з виходом за межі рамок існування, вичерпує себе. Рамки вже достатньо окреслені і їх порушення виглядає деструктивно, більше того загрожує взагалі існуванню людства на планеті. Метаекологічний підхід визначає інтенсивність глобальних процесів не лише як взаємопов'язаність, але як взаємодетермінованість, де причинні чинники є більш глибинними більш важливими, ніж ті зв'язки, ситуативні реалії, які виникають в процесі взаємодії і комунікації.

Коротко охарактеризуємо ті системні чинники, які склалися як глобалізаційні детермінанти. Тези гіперглобалістів полягають у тому, що вони визначають глобалізацію як абсолютно нову добу в історії людства та історії взагалі, коли традиційні нації-держави вже закінчили своє існування в межах того суверенітету, який їм належав. Вони вже починають делегувати частину свого суверенітету до міжнародних співтовариств і, таким чином, потрапляють в інші умови, які створює глобалізація. Це дає багато переваг з боку економічної логіки розвитку, а також створюється і своєрідний неоліберальний варіант єднання світових товариств в певному міжконтинентальному просторі. Тобто міжнародні консорціуми вже вирішують долю планети, долю людини, долю майбутнього. Так, світові ринки і глобальна конкуренція створюють своєрідну денационалізацію як економіки, так і взагалі цивілізаційних процесів.

Транснаціональні компанії, транснаціональні виробництва торгівлі, фінансів, надають можливість виникнення наднаціональних угруповань. Виникають своєрідні наднаціональні структури, навіть уряди, які формують розподіл цінностей, потоків, об'єктів, цивілізаційних реалій обміну і, таким чином, ці цивілізаційні реалії обміну, будь-то товари, послуги або культурні цінності, вже стають іншими, на порядок кращими, ніж вони існували в рамках нації-держави. Тобто цей панегірик глобалізму і своєрідна оптимістична нота свідчить про те, що гіперглобальний простір дає можливість створити нові умови, які більш сприятливі для розвитку країн і для розвитку культури, економіки. Але виникає багато проблем: занепад нації-держави, яка фактично була

основою національно-ліберального демократичного устрою, призводить до того, що втрачаються культурні цінності.

Все це сприймається як негативні чинники, і тому антиглобалісти або скептики вважають, що ХХ століття не дало нічого принципово нового. Так, світові потоки торгівлі, які зараз визначаються як глобалізаційні, існували і раніше. І, навпаки, порівнюючи з ХІХ століттям, вони стають меншими. Наприклад, у час, який визначається як пік розвитку глобалізації наприкінці ХІХ століття або в контексті, так званої, системи золотого стандарту у 1870–1914 роки, коли Британська промислова революція фактично панувала у світовій торгівлі та дала можливість консолідувати провідні резерви, позиції міжнародних фінансових потоків були більш активними. У цей час можна було бачити надзвичайно активну діяльність щодо спільного і достатнього енергійного простору інтеракції, який виникає як справді глобалізаційна реальність [2].

Тобто антиглобалісти вважають, що глобалізація, особливо на її сучасному етапі, є своєрідним міфом. Теоретики гіперглобалізму цілком покладаються на економічну концепцію і ототожнюють її з досконало інтегрованим світовим ринком. Проте цей світовий ринок ще не склався, не може скластися як ідеальна структура, бо він завжди знаходиться на межі перетворення у щось інше. І ця неусталеність, непередбаченість перетворень, на відміну від доби класичного золотого стандарту, виглядає достатньо небезпечною. Виникають ризики щодо експансії одних країн у простір інших. Таким чином, сама гіперглобалістичність виглядає хибною моделлю, особливо в політичному аспекті, який недооцінює виміри реальної влади національних урядів і чинників регулювання міжнародних економічних відносин, які не вийшли з під контролю, а, навпаки, в контексті інших реалій зазначили лише новий тип економічної лібералізації.

Тобто антиглобалісти або скептики вважають, що, так звана, регіоналізація економічної діяльності, а також своєрідний розподіл на такі великі регіони, як північна Америка, Європа і Азіатсько-Тихоокеанський регіон, фактично зазначили новий геополітичний простір. Але навіть у порівнянні з добою класичного золотого стандарту світова економіка є менш інтегрованою, ніж це було колись. Таким чином, фактично інтенсифікація як наскрізний чинник процесів, які стають актуальними в плані визначення пріоритетів (екологічних, культурних, і інших ресурсів, зокрема енергетичних) у контексті антиглобалізму свідчить про те, що сутність регіоналізації фактично підміняє ту тенденцію гіперглобалізму, яка стає ширшою або маскою відносин гіперрегіонів, але зовсім не глобальних процесів [2].

Утім вся логіка антиглобалістського руху пов'язана з тим, що його теоретики намагаються визначити саму тенденцію глобалізації як приховану тенденцію регіоналізації. Теоретики антиглобалізму прагнуть розвінчати міф про глобальні корпорації, вказуючи на той факт, що інвестиційні потоки зосереджуються в розвинутих країнах, а більшість мультинаціональних корпорацій переважно діють у своїх державах або регіонах. Тобто це регіоналізм, а не глобалізація. Ця теза є достатньо прозорою і в певній мірі відбиває своєрідну реальність, яка недооцінює сам феномен глобалізації.

Проте інша система, яку можна визначити як «гармонізуючу», усуває протиріччя глобалізму і анти-

глобалізму та намагається примірити ці антагоністичні течії, що визначається як трансформаційні. Так, ідея трансформаційних ознак глобалізації визначає принцип трансформації як висхідний. Тобто модернізація, трансформація, перманентні зміни – це вже ближче до істини, ніж експансія та підпорядкована їй інтенсивність інтеракції, яка визначається лише як взаємопов'язаність та взаємоузгодженість. Сама суть глобалізації в першій гіперглобалістській концепції і в другій антиглобалістській концепції виглядає досить по-різному. Якщо перша концепція є романтичною й підносить наднаціональні, транснаціональні, мультинаціональні корпорації як один із засобів єднання і міжнародного пристосування економічних реалій взаємодії, то друга концепція визначає їх лише як вторинний фактор і свідчить про те, що сама глобалізація не стає настільки ефективно, щоб говорити про те, що економічна взаємозалежність стає вищою від тих взаємозалежних факторів, які існували раніше.

Вихід із цієї дилеми намітився саме в концепції трансформаціоністів, які вважають, що сьогодення ситуація є унікальною, а глобалізація дійсно є центральною рушійною силою, яка дає інші можливості. На відміну від етапів розвитку відносин між державами-націями, можливості зростають, тобто глобалізація постає важливою трансформаційною силою, яка відповідає за ті масові трансформаційні зворушення, які відбуваються у суспільстві, господарстві на рівні його інституцій. Трансформативно-формотворчі тенденції у політичному світі призводять до виникнення інших політичних угруповань – ЄС і інших. Фактично трансформаціоналісти вже визначають сьогоденню роль інтенсифікації, яку вони пов'язують з глобальною стратифікацією. Тобто ідеться про те, що певні держави і спільноти стають більш активними, більш вагомими, а інші, навпаки, потрапляють в занепад і залишаються на узбіччі. Навіть розподіл на Північ і Південь, який раніше свідчив про глобальну бінарність бідних і багатих країн, у сьогоденній час виглядає неактуальним.

Так, виникає своєрідна піраміда ієрархії: центр – периферія, але не в географічному, а в соціальному вимірі. Це достатньо важлива теза, яка переводить бінарність в реєстр тернарності, а ця тернарність в системному розумінні глобалізаційних процесів усуває дихотомію, антагонізм протиріч інтерпретаційних характеристик – від повного гіперглобалістського бачення до повного антиглобалістського. Тобто вертикаль стратифікація – це та ознака, яка свідчить про інтенсифікацію глобалістських процесів як ту вісь, яка стає домінантною саме в ХХІ столітті. Трансформаціоністи визначають, що формується рясна інтенсивна та екстенсивна глобалізація. Влада національних урядів гіперглобалістами визначається як така, що зменшується або розбивається. Антиглобалісти, навпаки, вважають, що вона збільшується або посилюється. Трансформаціоністи характеризують її як реорганізовану та переструктуровану [2]. Рушійні сили глобалізації гіперглобалістами визначаються як капіталізм і технології. Антиглобалісти вважають такими держави і ринки. Трансформаціоністи визначають, що утворюється нова архітектура світового порядку. Форми стратифікації гіперглобалістами визначаються як розмивання старих ієрархій. Антиглобалісти пишуть, що зросла маргіналізація Півдня. Трансформаціоністи характеризують ці процеси як об'єднання сил сучасності.

Отже, можна стверджувати, що така розбіжність оцінок характеризує полісистемний підхід, коли інтерпретаційні механізми та інтерпретаційні реалії оцінки одного і того ж процесу характеризуються по-різному, в рамках бінарних та тернарних систем. Якщо бінарні системи свідчать про переваги одного із полюсів взаємодії, то тернарні системи намагаються усунути протиріччя на периферію, саме це характеризує трансформаціоністський підхід. Проте автори з Великої Британії Д. Хелд, Е. МакГрю, Д. Голблатт, Д. Пerratон дають таку достатньо структурну схему аналізу глобалізації, але ж й самі тяжіють до трансформаціоністського підходу, у їх роботі під назвою «Глобальні трансформації» визначаються ці трансформації в рамках функціонального підходу. Функціональний підхід є суто дискретним, де характеризуються такі головні чинники глобалізації, як територіальні держави і глобальна політика, розширення сфери організованого насильства, світова торгівля і світові ринки, зміни форм світової фінансової системи, влада корпорацій і світова виконавча мережа, міграційна політика, глобалізація в контексті культури і національних культурних політик. Зрештою надається епікриз всіх процесів у контексті екологічної проблематики, яка визначається як катастрофічна [2].

Проте ми можемо стверджувати, що коли культура стає одним із функціональних чинників глобалізаційних процесів, то вона зводиться до інституційного підходу, до суто об'єктних реалій, а культурні цінності визначаються як об'єкти, які мігрують, трансформуються, обмінюються і інше. Звичайно, – це редукціоністський підхід. Сам по собі дискретний аналіз і структурно-функціональний підхід був актуальним саме у 1980–1990 роках. Зараз він втратив свої позиції, його вади вбачаються саме у тій дискретній функціональній матриці, яка урівнює досить різні процеси і досить різні чинники глобалізації саме в контексті функціональних параметрів.

Головний висновок щодо констатації глобалізаційних реалій кінця ХХ – початку ХХІ століть полягає в тому, що світовий порядок вже не сприймається як суто державоцентристський, а держава-нація не стає настільки міцною і автократичною у своїх процесах взаємодії, наскільки вона була раніше. Виникає проблема обмеження суверенітету і проблема позанаціонального або позадержавного простору, який є буферним.

Втім цей простір стає більш функціонально-діючим, ніж сам ядерний простір. Тобто територіальна реальність існування національної держави розмивається. Всі функції і всі реалії зсуваються на межі, а маргіналізація постає одним із необхідних і важливих чинників глобалізації. Отже, чим більш структурованим і глобально визначеним стає світ, тим більше він маргіналізується. Поруч з укрупненням державних структур і виникненням надструктур, як ЄС і інші, відбувається процес роздроблення попередніх структур. Так, знищення СРСР і виникнення незалежних країн, які стають націо-державами, проходить фактично на новому етапі. Той шлях, який в Європі вже давно пройдений, стає для незалежних держав справжньою новиною. Стає своєрідним чинником актуалізації рекурсії, звернення до витоків, звернення до тих процесів, які відбулися на початку ХХ століття, і які зараз, наприкінці ХХ – початку ХХІ століть знову відбуваються і знову потребують розуміння категорій «глобалізація», «регіоналізація» і ролі націй-держав у цих реаліях взаємозалежного світу.

Отже, глобалізація не може здійснити як занепад нації держав, так і знищення їх. Вона сприяє виникненню нових можливостей і стратегій пристосування, взаємозалежності, і в певній мірі орієнтує на знаходження спільних інтересів, спільних мотивів в усіх сферах економічного, політичного, культурного життя як факторів взаємодії, динаміки глобалізаційних процесів. Отже, означений контекст вказаних позицій щодо оцінки глобалізації свідчить про те, що у цивілізаційному вимірі глобалізація не є феноменом лише кінця ХХ – початку ХХІ століть. Глобалізація відома як явище, що існувало досить давно у світовій історії. Це пов'язано з виникненням світових релігій, формуванням торговельних мереж, а також експансією капіталу і колонізацією, яка сприяла тим глобалізаційним процесам, які існували в Римській імперії, у середньовіччі, в добу модерну та інше.

Важливо зазначити, що сама драматургія і динаміка глобалізаційних процесів інтенсифікується саме наприкінці ХХ століття, але ця інтенсифікація не може визначитися в рамках трансформаційно-глобалізаційного і водночас функціоналістського підходу. Інтенсифікація потребує саме полісистемного, інтегративного визначення глобалізації як сучасний фактор її стратифікації. Тобто виникнення нових ієрархій, розшарування на верх і низ, розшарування по вертикалі, яке дає можливість утворення світових порядків, страт світової, глобалізаційної і водночас цивілізаційної системи, свідчить про новий лад, нові форми і нові траєкторії розвитку динаміки процесів взаємодії держав-націй і інших угруповань як акторів глобалізації.

Соціалізм перетворюється на свою протилежність. Так, та сила, яка спочатку виглядала як привабливий і досить енергійний варіант світоустрою, який призводив теоретично до рівності, до своєрідної ідентичності в рамках вже не національних, а наднаціональних спільнот, стає різновидом бандитського регіоналізму та тероризму. Це теж своєрідний глобалізаційний імпульс, але він на кожному національному терені в кожній країні пройшов свій варіант як інтеграції, глобалізації, так і дезінтеграції, зазнав певного ніщовіння. Цей факт дуже важливий для осмислення саме пострадянського простору, в якому, так званій, «реальний соціалізм» був найгіршим серед усіх соціалістичних варіацій, які існували в різних країнах, зокрема в тому ж Ізраїлі, Латинській Америці. Можна стверджувати, що китайський досвід, який зараз стає взірцем для адаптивного вибіркового глобалізму, не порвав з соціалізмом як панівною ідеологією (комуністичною ідеологією), використовує її як маску, ширму і адаптує всі капіталістичні форми господарювання та ліберальні ідеології, застосовує всі механізми глобалізації, не руйнуючи своєї національної ідентичності.

Нічого подібного не відбулося в країнах колишнього СРСР. Тут відбувся катастрофічний вибух – зміна векторів, інверсія цінностей і водночас нова антиреволюція або трансформація зі знаком мінус, коли всі країни були опущені нижче тих показників, які існували в інтегративному полі СРСР. Всі почали будувати свою націо-державу фактично з мінусових показників. Ми знаходимося в ситуації виборювання тих альтернативних моделей, їх відстоювання, які зараз пропонує досвід історії культури. І тому можна стверджувати, що рекурсивний шлях інтенсифікації глобалізаційних відносин є найбільш системотворчим, орієнтує на досвід історії, на те, щоб

використовувати всі чинники культурно-історичного процесу, який пройшла та чи інша нація-держава.

Щоб стати повноцінним актором глобалізаційних процесів важливо саме задіяти механізми інтенсифікації і модернізації системи, яка є наслідком усіх тих катастрофічних і водночас системотворчих процесів, які відбулися у колишніх республіках СРСР. Головним функціонуючим механізмом здійснення процесів глобалізації стає глобалізація політики. Глобальна політика – це ще один системотворчий чинник, який формується саме в наш час. Глобальна політика – це вже системний чинник де акторами політичних процесів стають не лише нації-держави, а й міжнародні міжурядові організації, міжнародні інституції, на зразок Європейського союзу. Тобто недержавні або позадержавні актори, такі як транснаціональні організації або мультинаціональні корпорації, стають суб'єктами глобальної політики.

Виникає своєрідний простір змішаних систем дієвих осіб, де політична влада і джерела політичних дій надзвичайно поліфонічні. Ця система створює своєрідний виклик попередній націо-державній структурі, де державотворчий процес характеризує вже частково ті глобальні процеси, які відбуваються в політичному порядку. Так, глобальна політика стає одним із своєрідних механізмів геополітичних впливів, вона також продиктована питанням безпеки і відповідає на запити різноманітних економічних, соціальних, екологічних і інших питань.

Висновки. Транснаціональна політика, яка пов'язана з екологічною проблемою, забрудненням довкілля, а також з тероризмом, наркотиками правами людини, – це і є своєрідна реальність, яка акцентує увагу на чинниках, пов'язаних з глобалізацією. Одеже, глобальне управління, глобальний маркетинг, глобальний менеджмент – все це ті чинники, які входять у простір політики і стають своєрідними політичними маркерами ефективності, інтегративності та інтенсивності глобалізаційних процесів. В контекст глобальної політики, глобального управління втягуються різні соціальні рухи, неурядові організації, регіональні політичні угруповання. Таким чином, глобальна політика стає строкатою та досить різноманітною тканиною глобального управління, а також певним елементом впливу на мінливий ландшафт політичного життя в контексті інтегрованого і водночас неупередженого простору, в якому можливі ті чи інші катаклізми, ті чи інші несподівані результати від наслідків глобалізації.

Втім вплив неурядових організацій і взагалі громадянського суспільства на державну ідеологію і на ідеологію націй-держав, а також все більший і більший ріст мультинаціональних корпорацій, створює нові реалії у міжнародному політичному житті, що дає можливість оцінити концепції міжнародного розвитку з позиції загальнонаціональних, регіональних, загальнопланетарних антропологічних, біологічних, політичних і інших реалій.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
2. Гелд Д. Глобальні трансформації / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Д. Пerratон; пер. з англ. В. Курганського, В. Сікори. – К.: Фенікс, 2003. – 548 с.

3. Пивовар Е. И. Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк / Е. И. Пивовар. – СПб.: Алетейя, 2010. – 400 с.

References

1. Andrushhenko V. P. Organizovane suspil'stvo. Problema organizacii' ta suspil'noi' samoorganizacii' v period radykal'nyh transformacij v Ukraini na rubezhi stolit': Dosvid social'no-filosofs'kogo analizu. – K.: TOV «Atlant JuEmSi», 2005. – 498 s.
2. Geld D. Global'ni transformacii' / D. Geld, E. MakGrju, D. Goldblatt, D. Perraton; per. z angl. V. Kurgans'kogo, V. Sikory. – K.: Feniks, 2003. – 548 s.
3. Pivovar E. I. Postsovsotское prostranstvo; alternativu integracii. Istoricheskiy ocherk / E. I. Pivovar. – SPb.: Aleteiya, 2010. – 400 s.

Lukian I. A., postgraduate student, Department of philosophy, National University «Odessa Law Academy», Deputy head of legal management Department of municipal property of the Odessa city Council (Ukraine, Odessa), Irina_sa@meta.ua

Spatial and temporal dimensions of globalization

The purpose of this article is determination of the philosophical context of analysis of globalization processes in the post-Soviet space. The basic method of this research is the comparative method, as well as to achieve the stated purpose we have used transcendental, phenomenological, dialectical methods, system and multisystem approach. Implement of consideration of globalization processes are complex vector of geopolitical, ideological, economic, cultural interactions globalization factors where a special role belongs to participating States formed on the basis of the former Soviet Union. Global politics is positioned as diverse matter that both is a part of the impact on the landscape of politics in the context of an integrated and impartial space where both some disasters and unexpected effects of globalization are possible. In addition, it is characterized the heuristic role of abstractions «space» and «time» as metacultural universals.

In the article there are indicated by factors that go into a political space policy and become a kind of political markers of efficacy of integrity and intensity of the globalization process, and in the context of which involved different social movements, non-governmental organizations, regional political groupings are involved.

Keywords: culture, globalization, information technologies, nation, state.

Lukian I. A., аспирантка кафедры философии, Национальный университет «Одесской юридической академии», заместитель начальника юридического управления Департамента коммунальной собственности Одесского городского совета (Украина, Одесса), Irina_sa@meta.ua

Пространственные и временные измерения глобализации

Определяется философский контекст анализа глобализационных процессов на постсоветском пространстве. С этой целью рассмотрено глобализационные процессы как сложный вектор геополитических, идеологических, экономических, культурных взаимодействий факторов глобализации, где особая роль принадлежит странам-участницам, которые образовались на основе бывшего СССР. Кроме того, характеризуется эвристическая роль абстракций «пространство» и «время» как метакультурных универсалий культуроразнообразия.

Обозначены факторы, которые входят в пространство политики и становятся своеобразными политическими маркерами эффективности, интегративности и интенсивности глобализационных процессов, и в контекст которых вовлекаются различные социальные движения, неправительственные организации, региональные политические группировки. Глобальная политика позиционируется как разнообразная материя, являющаяся элементом влияния на ландшафт политической жизни в контексте интегрированного и одновременно беспристрастного пространства, в котором возможны те или иные катаклзмы, те или иные результаты глобализации.

Ключевые слова: культура, глобализация, информационные технологии, нация, государство.

* * *

УДК 16

Бабюк В. Л.,
аспирантка, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), vuminita@gmail.com

ПОНЯТТЯ РЕЛЕВАНТНОСТІ: ВІД НЕКЛАСИЧНОЇ ДО НЕФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ

Мета статті – прояснити значення поняття «релевантність» у логіці та теорії аргументації.

У дослідженні здійснено огляд підходів формальної та неформальної логіки до значення поняття «релевантність».

По-перше, з'ясовано відмінності у розумінні логічного слідування у релевантній та неформальній логіці. Для досягнення цього завдання ми проаналізували відмінність строгого логічного, релевантного та нетривіального слідування.

По-друге, розглянуто передумови зміни смислового навантаження поняття «релевантність» у неформальній логіці порівняно з символічною. У зв'язку з цим ми надаємо визначення різних типів неформальної релевантності.

По-третє, окреслено специфіку «реальної аргументації», для оцінки якої використовується критеріальна RAS-модель.

Для дослідження сучасного розуміння релевантності як критерію оцінки аргументації ми провели порівняльний аналіз концепцій релевантності Д. Волтона та Д. Хічкока.

Дослідження проведене у традиції неформальної логіки. Для досягнення поставлених цілей ми використовували метод понятійно-категоріального аналізу, компаративний та історичний.

Ключові слова: неформальна логіка, реальна аргументація, релевантність, RAS-модель.

Поняття релевантності приходить у логіку у зв'язку з фіксацією проблематичності істинності–функціонального визначення матеріальної імплікації.

Дослідження релевантності необхідне для побудови чіткої системи оцінки аргументації, а також для розвитку комплексної теорії аргументації, яка зараз розділена на багато шкіл, що розглядають один предмет – аргументативні міркування – з різних сторін.

Принципово важлива для такого дослідження і його практична значущість. Можливість в реальній комунікації оцінювати, чи відносяться аргументи до заявленої тези, дозволяє перейти на якісно новий рівень розуміння співрозмовника, убезпечити себе від маніпуляції, а також більш ясно висловлювати власну аргументацію.

У сучасному логічному дискурсі поняття релевантності розглядається з різних методологічних позицій, серед яких ключовими є релевантна логіка та неформальна логіка (теорія аргументації)¹.

У системах релевантної логіки над цим поняттям працювали Вільгельм Аккерман [Ackermann, Wilhelm], Нуель Белнап [Belnap, Nuel], Алан Андерсон [Anderson, Alan], Іван Орлов. Зараз дослідження релевантності у формальних логічних системах продовжується з огляду на можливість застосування результатів для комп'ютерних наук.

У системах, що виникли у зв'язку з комунікативним поворотом у філософії, релевантність цікавить багатьох теоретиків, серед яких школу неформальної логіки представляють, зокрема, Девід Хічкок [Hitchcock, David], Джон Вудс [Woods, John], Даглас Волтон [Walton, Douglas], Ентоні Блейр [Blair, Anthony], Ральф Джонсон [Johnson, Ralf].

У цій статті маємо на меті прояснити розуміння поняття релевантності у контексті формальної логіки та теорії аргументації, проаналізувавши специфіку сфер дослідження та з'ясувати відмінності у розумінні релевантності як критерію оцінки аргументації в сучасних неформальних дослідженнях.

Говорячи про релевантність у формальній логіці, ми передусім торкаємося систем, що виникли як реакція на відкриття парадоксів слідування та матеріальної імплікації. Ці парадокси отримали спільну назву: парадокси релевантності, а системи – назву релевантних логік, адже вони пропонують формалізувати умовний зв'язок у міркуванні таким чином, щоб зберегти релевантне відношення між засновками та висновком, яке

повинне – окрім того, щоб бути логічно правильним – не суперечити інтуїції.

Парадоксальність матеріальної імплікації пов'язана з двома її властивостями, які ведуть до відповідних парадоксів:

1. Будь-яке висловлювання імплікує істину.

2. Хиба імплікує будь-що.

Матеріальна імплікація доводить свою неспроможність забезпечувати умовний зв'язок між висловлюваннями, який би не суперечив інтуїції. Таке визначення імплікації уможливило формальну істинність висловлювання на зразок «Місяць зроблений з зеленого сиру, отже, Сократ народився у Чикаго» [11, р. 97].

Парадоксальність матеріальної імплікації та логічного слідування привернула увагу філософів ще за часів Античності. Наприклад, представник мегарської школи Діодор Кронос вважав, що умовний зв'язок істинний лише тоді, коли у виразі, де одне висловлювання впливає з іншого, неможлива одночасна істинність засновку та хибність висновку [4, р. 289].

Релевантна логіка пропонує так звану релевантну імплікацію, а також заміну строгого логічного слідування на релевантне. Такі логічні системи розвиваються у руслі інформаційної семантики, де враховується зміст висловлювання, що розглядається як інформація, яку містить це висловлювання. Інформація про світ міститься у різних інформаційних станах, яким ми можемо приписати значення істини чи хиби. Інформаційний стан виступає в ролі контексту: висловлювання істинне не взагалі, а лише у конкретному інформаційному стані [8]. Інформаційний підхід дозволяє релевантній логіці займатися проблематикою комп'ютерних наук.

Отож, вперше в історії логіки поняття релевантності отримало втілення у символічній логіці, практичне значення якої поступово змістилося зі сфери філософських досліджень до предметного поля інформатики.

Увага до природної мови, яка застосовується у реальному спілкуванні, привела до розробки принципово відмінних від символічної логіки напрямків досліджень. В одному з них – неформальній логіці – поняття релевантності набуває нового практичного та теоретичного значення.

У фундаментальній праці «Logical Self-Defense» Джонсон та Блейр пропонують спрямувати дослідження на реальну аргументацію, що використовується у комунікації між людьми і виражена природною мовою. Важливо, що оцінка такої аргументації не передбачає приписування висновку значень «істина» чи «хиба», а самій аргументації – правильності чи неправильності. Реальну аргументацію неможливо оцінити, користуючись лише засобами неklasичної логіки. Для її оцінки необхідно врахувати контекст та мету, які у практичному дискурсі грають принципову роль, вимагаючи неформальних критеріїв.

Джонсон та Блейр пропонують так звану RAS-модель оцінки аргументації, елементами якої є релевантність (relevance), прийнятність (acceptability) та достатність (sufficiency) [6]. Варто зазначити, що ці критерії деякі теоретики вважають радше епістемічними, аніж логічними (що, до речі, породжує проблему самовизначення неформальної логіки як галузі знань) [7].

Чому реальну аргументацію неможливо оцінити за критеріями неklasичної логіки?

¹ У зв'язку з відсутністю однозначної позиції теоретиків, які досліджують аргументацію у традиції неформальної логіки, тут і далі вживаємо поняття «неформальна логіка» та «теорія аргументації» як синоніми.

1. Аргументація у неформальній логіці розуміється як письмовий чи усний текст, автор якого має на меті переконати цільову аудиторію у тому, що прийняття його тези є доцільним. Для досягнення цієї мети пропонент висловлює аргументи на підтримку тези¹.

Так, аргументація, на відміну від звичайного міркування, має мету: змінити точку зору іншого учасника комунікації. Ми не можемо застосовувати критерій правильності, адже для оцінки аргументації важлива її ефективність: здатність переконувати, раціонально впливати на точку зору співрозмовника.

2. Аргументація завжди є діяльністю, яка має на меті досягнення спільної раціональної позиції щодо певного питання. У зв'язку з цим процес аргументації передбачає діалектичність, яка виявляється у діалогічності. Очікування реакції опонента – одна з найвагоміших складових аргументації, адже все міркування будується для того, щоб, по-перше, бути зрозумілим, по-друге, бути прийнятним.

Окрім цього, при аналізі реальної аргументації теоретик рідко абстрагується від всієї розмови, виокремлюючи один фрагмент. Для оцінки аргументації важливо розуміти динаміку діалогу.

3. Оскільки неформальна логіка цікавиться змістом міркувань, для оцінки аргументації важливо враховувати доказову силу кожного аргументу та всього обґрунтування. Аргументація може бути оцінена як успішна, якщо доказова сила всіх аргументів достатня для прийняття тези.

4. Оцінка реальної аргументації повинна спиратися не лише на зміст та форму міркування, а й на його контекст та бекграунд. З цим пов'язана проблема відтворення повної схеми аргументації з урахуванням невисловлених засновків.

Отже, неформальна логіка постає як принципово відмінна від формальної галузь знань. Тим не менше, поняття релевантності застосовується теоретиками аргументації як одне з фундаментальних для всієї дисципліни.

У релевантній логіці правила оцінки міркувань – формальні, у неформальній – неформальні. Найбільш активно розробляють неформальну теорію релевантності Девід Хічкок та Даглас Волтон. Щоправда, теоретики підходять до цього поняття з різних сторін.

Девід Хічкок, відомий канадський логік, автор численних праць з теорії аргументації, звертає увагу на відмінність діалогічної аргументації від звичайного міркування, розробляє концепцію слідування, яка передбачає перехід від матеріальної імплікації формальної логіки до контрфактуальної передачі істинності неформальної. Відповідно, замість строгого логічного слідування в аргументації має місце неформальне: релевантне відношення між засновками та висновком.

У чому ж відмінність між строгим логічним слідуванням (entailment) та неформальним логічним (following logically)?

Строге логічне слідування означає, що за умови істинності засновків і правильної побудови аргументації висновок обов'язково є істинним, що забезпечується причинно-наслідковим зв'язком, вираженим у матеріальній імплікації.

Неформальне, або ж нетривіальне логічне слідування є специфічним зв'язком між засновками та висновком, який виходить за рамки формальної логіки і передає реальний умовний зв'язок, що міститься у аргументації. Такий зв'язок є непрозорим, він не стосується логічних значень елементів аргументації, але забезпечує істинний висновок за умови істинних засновків і правильної побудови аргументації [2, р. 198–201].

Для порівняння, релевантна логіка також пропонує заміну матеріальної імплікації на релевантну, яка відображає умовний зв'язок. Більше того, релевантність виступає як своєрідний критерій того, чи міркування є правильним. Кінцевим результатом оцінки міркування у релевантній логіці є правильність або неправильність, тоді як у неформальній – ефективність.

Варто зазначити, що Хічкок, не зважаючи на свою приналежність до неформальної традиції в логіці, залишається вірним деяким елементам логіки символічної.

Так, одне з центральних понять його теорії: сукупне узагальнення (covering generalization), означає наявність спільного змістовного елементу всіх засновків та висновку: «...принаймні один початковий універсальний квантор в узагальненні пов'язує змінну, що присутня як у засновках, так і в висновку» [2, р. 197], – переключається з вимогою інформаційної семантики релевантного світу, за якою релевантне слідування присутнє тоді, коли інформація, що міститься у консеквенті, є підмножиною інформації, що міститься у антецеденті. Іншими словами, поняття сукупного узагальнення в деякій мірі нагадує поняття сумісності засновків у релевантній логіці.

Все ж, сукупне узагальнення є елементом більш складної системи: контрфактуальної підтримки передачі істинності, яка за суттю є неформальною. Така підтримка передачі істинності і є тим, що замінює матеріальну імплікацію класичної логіки та релевантну імплікацію некласичної. Означає вона те, що робити висновок про слідування в аргументації можна на основі деякого спільно прийнятого учасниками комунікації твердження чи тверджень про світ, які Хічкок називає контрфактуальними випадками, і які приховано містяться у засновках, і на основі яких здійснюється висновок [5, р. 131].

Для прикладу, розглянемо аргументацію: «Парламент ухвалить бюджет на наступний рік вчасно. Україна отримає фінансову підтримку від ЄС».

У цій аргументації висновок, на перший погляд, не слідує з засновку, але слідування стає очевидним, коли ми беремо до уваги невисловлений засновок «ЄС висунув вимогу прийняття бюджету для подальшої фінансової підтримки Україні». Цей засновок є контрфактуальним випадком, що забезпечує передачу істинності від засновків до висновку, а тому надає підтримку їх релевантному умовному зв'язку.

Релевантність, яка забезпечується неформальним слідуванням, полягає у наявності спільного елементу засновків та висновку: не в сенсі спільної змінної чи висловлювання зі змістом, що повторює елемент висловленого засновку, а в сенсі наявності деякого поля контекстуальних тверджень, від яких залежить розуміння співрозмовником умовного зв'язку в аргументації.

Релевантність у неформальній логіці в інтерпретації Хічкока в дечому переплітається з її розумінням у логіці релевантній, хоч і відходить в бік врахування контексту та діалогічності реальної аргументації.

¹ Далі поняття «аргумент» використовуємо як синонім до поняття «засновок», а поняття «теза» - як синонім до «висновок».

Розвиток поняття релевантності у неформальній логіці прослідковуємо у Дагласа Волтона. Релевантність для Волтона є, по-перше, диференційованою, по-друге, більш залежною від діалогу як контексту аргументації.

Релевантність – контекстуальне поняття, яке стосується особливостей використання аргументації у комунікативній практиці. Так, відбувається відхід неформальної логіки все далі у бік прагматики.

Комунікативна рамка аргументації – діалог – розглядається Волтоном як конвенційна та цілеспрямована [9, р. 120]. Аргументація у діалозі є сходинкою, що сприяє досягненню спільної для спірозмовників мети – порозумінню. Останнє досягається завдяки комунікативній рамці, яка визначає цілі учасників аргументації, а також поле супутніх фактів, зрозумілих мовцям.

Релевантність – не характеристика аргументації, ізольованої від широкого контексту, а характеристика елемента дискурсу, який завжди знаходиться у комунікативному контексті і здійснюється задля досягнення конкретної цілі. Оцінка релевантності завжди залежить від специфіки використання аргументації у конкретному випадку.

Релевантність для Волтона означає здатність обмежувати аргументацію в тематичному аспекті, що проявляється у викресленні з аргументації всього, що є нерелевантним. Цю функцію релевантності називають функцією виключення (exclusionary) [11, р. 2]. Так, релевантність виступає своєрідним критерієм відповідності, який на вході контролює і не допускає в аргументацію нічого, що призводить до її неефективності на виході.

У цій системі діалог є полем, у якому аргументація може бути оцінена як релевантна чи ні у відношенні до її використання в тій чи іншій частині діалогу. Завдання комунікативної рамки у широкому сенсі – визначити, що релевантне, а що – ні. Адже аргументація, релевантна на одній сходинці розмови, може бути нерелевантною на іншій.

Критерій релевантності аргументації є необхідним для нормативної і критичної її оцінки, будучи за своєю суттю прагматичним: один елемент дискурсу релевантний іншому в тій мірі, в якій обидва елементи є функціональними відносно мети дискурсу. Відповідно до цього, аргументативні дії релевантні, якщо вони сприяють розв'язанню конфлікту неспівпадіння точок зору на одне й те ж питання.

Увага до діалогу як рамки, у якій здійснюється аргументація, має давню історію. Зокрема, думку, що містить у собі елементи позицій Волтона та Грайса, висловив представник родоської риторичної школи, Гермагор. Філософ вважав, що відповідність (релевантність) діалогу, що спрямований на переконання одного спірозмовника іншим (діалог–переконання), залежить від питання, яке цей діалог ставить; від проблеми, розв'язання якої він має на меті.

Значним кроком до розкриття всіх аспектів поняття релевантності в оцінці аргументації є її розподіл на доказову та тематичну.

Аргументація є доказово релевантною, якщо сукупність аргументів, які вона містить, можуть бути використані як доказидля підтримкитези, або ж для того, щоб поставити її під сумнів.

Під доказовою релевантністю розуміється відношення тези і аргументів до конкретної сфери дискурсу, що є

для них спільною, за умови відповідності аргументації стандартам раціональності. Важливо розуміти, що доказова релевантність базується на логічній релевантності.

Аргументація оцінюється як доказово релевантна у деякій частині мовленнєвого акту, якщо вона використовується як доказ у переконанні спірозмовника в доцільності аргументів, які може використати пропонент для того, щоб довести чи викликати сумнів опонента до тези [11, р. 168–172]. Доказово релевантною може бути як вся аргументація, так і деякі її елементи.

Доказова релевантність у діалозі–переконанні залежить по-перше, від того, як засновок застосовується в аргументації задля доведення висновку, і по-друге, від того, як застосовується аргументація в контексті всього діалогу.

Блейр використовує загальне поняття доказової релевантності, коли дає визначення концепту релевантності щодо засновків (premissary relevance). Це означає, що засновок використовується задля раціонального переконання опонента погодитися з висновком. Релевантність щодо засновків може мати місце тоді, коли пропонент представляє впорядковану аргументацію (well-ordered argument): яка базується на поєднанні висловлювань, одне з яких веде до прийнятності іншого [6, р. 203–205].

Тематична релевантність є менш строгим поняттям, аніж доказова. Наприклад, аргументи «Алкоголізм веде до втрати самоповаги» і «Наполеон ніколи не був сильним противником алкоголізму» є тематично релевантними, але не доказово [11, р. 172].

Тематична релевантність означає, що теми, про які йдеться у засновках, є тими ж темами, про які йдеться і у висновку.

Добре ілюструє тематичну релевантність неklasична формальна система Річарда Епштейна. Аналіз міркування у цій системі передбачає пошук спільної для всіх засновків та висновку теми, далі – пошук підтеми, до яких можна віднести кожне висловлювання. Наприклад, «Якщо Марія хоче поїхати у Францію та Японію, Марія поїде у Францію». Темою, спільною для засновку і висновку є «Франція», при чому відношення між засновком і висновком – симетричне: засновок відноситься до висновку так, як висновок відноситься до засновку.

Не менш важливим є розподіл релевантності на загальну та матеріальну. Матеріальна релевантність залежить від специфічних особливостей ситуації, в якій здійснюється аргументація. Оскільки всі факти, що стосуються кожного конкретного випадку аргументації, не можуть бути відомими, матеріально релевантна аргументація – та, що відноситься строго до відповідного питання, на розв'язання якого спрямована дискусія.

Матеріальна релевантність аргументації залежить від контексту розмови і мети дискусії. Не можна звести це поняття до опису локалізованого відношення засновок–висновок: воно демонструє, як потенційно довга серія проміжних висновків використовується для встановлення змістовного зв'язку з конкретним питанням [11, р. 25].

Матеріальна релевантність виражає більш строгий зв'язок між аргументами і тезою, ніж загальна (нематеріальна). Остання присутня тоді, коли аргументація стосується більш загальної тези, до якої входить і теза, яку пропонент має на меті довести. Таким

чином, відбувається непряма, нематеріальна аргументація. Наприклад: «Пацієнт бажає перевестися на більш легкий медичний супровід. Його дружина заперечує. Лікар наводить аргументацію, що більш доцільно витратити кошти на превентивну медицину. Інший лікар заперечує, адже економічні питання виходять за рамки дискусії про здоров'я пацієнта» [9, р. 140]. У цій розмові перший лікар наводить аргументацію з загальною релевантністю, адже випадок пацієнта – один з загальної множини, яка прямо стосується проблеми економічної доцільності. Другий лікар приймає від опонента тільки докази, матеріально релевантні тези, тобто ті, що змістовно пов'язують аргументи і тезу у конкретному випадку пацієнта.

Підводячи підсумки, варто наголосити, по-перше, на тому, що розуміння релевантності у сучасній неформальній логіці виходить за межі семантики, наслідуючи прагматичну концепцію імплікатур спілкування Грайса у тому, що аргументація відбувається у межах діалогу, який є цілеспрямованим мовленнєвим обміном, у якому учасники комунікують, покладаючи все нові й нові аргументації, тим самим продовжуючи діалог.

По-друге, релевантність стосується і сутю логічного аспекту оцінки аргументації. Аргументація оцінюється як релевантна, якщо її висновок є доведеним, а всі засновки детерміновані тим питанням, яке потребує вирішення.

Неформальна логіка повертає з забуття риторичний аспект аргументації, що відкидався як класичною логікою, так і некласичною. Як бачимо, відмінності у позиціях теоретиків аргументації стосовно поняття релевантності не суперечать один одному, а розкривають різні аспекти релевантності як критерію оцінки аргументації. Все ж, створення цілісної концепції релевантності для аргументативних міркувань залишається відкритою темою для досліджень з теорії аргументації.

Список використаних джерел

1. Grice P. Logic and conversation / Paul Grice // Syntax and semantics: Speech acts. – 1975. – №3. – P.41–58.
2. Hitchcock D. Inference Claims / David Hitchcock // Informal Logic. – 2011. – №3. – P.191–228.
3. Hitchcock D. The Culture of Spoken Arguments [Internet resource] / David Hitchcock // OSSA Conference Archive. – 2009. – Access mode: <http://scholar.uwindsor.ca/ossaarchive/OSSA8/papersandcommenaries/69/>.
4. Hitchcock D. The Practice of Argumentative Discussion / David Hitchcock // Argumentation. – 2002. – №16. – P.287–298.
5. Hitchcock D. The significance of informal logic for philosophy / David Hitchcock // Informal Logic. – 2000. – №2. – P.129–138.
6. Johnson R. Logical Self-Defense / R. Johnson, A. Blair. – New York: IDEBATE Press, 2006. – 312 p.
7. Khomenko I. Informal Logic: Between Logic and Epistemology / Iryna Khomenko // Philosophy Study. – 2013. – №11. – P.1051–1060.
8. Shramko Y. V. Relevant Variants of Intuitionistic Logic / Y. V. Shramko // Bulletin of IGPL. – P.47–53.
9. Walton D. Dialectical Relevance in Persuasion Dialogue / Douglas Walton // Informal Logic. – 1999. – №19. – P.119–143.
10. Walton D. Informal logic and the dialectical approach to argument / W. Douglas, D. Godden // Vale press. – 2007. – P.3–17.
11. Walton D. Relevance in argumentation / Douglas Walton. – 2003. – 328 p. – (Routledge).
12. Woods J. How Philosophical is Informal Logic? / John Woods // Informal Logic. – 2000. – №2. – P.139–167.

Babyuk V. L., PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), vuminita@gmail.com

The concept of relevance: from non-classical to informal logic

The purpose of this article is to clarify the notion of relevance in logic and the theory of argumentation.

At the beginning of the paper I describe the difference between formal and informal approaches to the «relevance» notion.

Firstly, I present an overview of relevant logic in terms of the material implication limitation. I try to clarify the problem how differ, on the one hand, material implication and counter-factual supporting of truth-transmission, and on the other hand, entailment and following logical (non-trivial, informal connection).

Secondly, I analyze the argumentation theory main features because of the real argument peculiarity and reveal its main differences from symbolic logic. For this purpose I define various types of informal relevance.

I provide Hitchcock and Walton's concepts comparative analysis to explore contemporary relevance understanding.

I provide this research in the informal logic tradition. I used the following methods: conceptual and categorial analysis, comparative and historical one.

Keywords: informal logic, real argument, relevance, RAS-model.

Бабюк В. Л., аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), vuminita@gmail.com

Поняття релевантності: от неклассической к неформальной логике

Цель статьи – прояснить значение понятия «релевантность» в логике и теории аргументации.

Для достижения этой задачи проведен обзор подходов формальной и неформальной логики к значению понятия «релевантность».

Во-первых, выяснено различия в понимании логического следования в релевантной и неформальной логике. Для этого проведен анализ отличий между строгим логическим следованием, релевантным и нетрибуциальным.

Во-вторых, рассмотрено предпосылки изменения значения понятия «релевантность» в неформальной логике в сравнении с символической. В связи с этим мы определяем различные типы неформальной релевантности.

В-третьих, выявлена специфика «реальной аргументации», для оценки которой используется критериальная RAS-модель.

Для исследования современного понимания релевантности в качестве критерия оценки аргументации мы провели сравнительный анализ концепций релевантности Д. Волтона и Д. Хичкока.

Исследование проведено в традиции неформальной логики. Для достижения поставленных целей был использован метод понятийно-категориального анализа, компаративный и исторический.

Ключевые слова: неформальная логика, реальная аргументация, релевантность, RAS-модель.

* * *

УДК 161.225.23

Бережнюк М. М., аспірантка кафедри логіки, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), rina.berezhnjuk@gmail.com

ПОНЯТТЯ ЕМОЦІЙНОЇ МОВИ В СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЯХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Запропоновано огляд сучасних концепцій неформального підходу, присвячених поняттю емоційної мови та її місцю в теорії аргументації.

Метою цієї статті є порівняння різноманітних концепцій неформальної логіки на ґрунті схвалення або заперечення легітимності застосування емоційної мови як ефективного засобу переконання в суперечках та дискусіях.

Методи дослідження: хронологічний, аналітичний, компаративний.

Дослідник визначає одну з основних причин неоднозначного ставлення до емоційних засобів – відмінність аргументативних моделей у різних підходах: від прагматичного бачення реальної аргументації канадською школою до строгої та ідеалізованої прагматичної моделі критичної дискусії.

Висновок, до якого приходять автори: емоційна мова може слугувати легітимним засобом переконання, згідно точок зору більшості порівнянних концепцій, якщо основою її застосування є перевірені факти та узгоджене розуміння контексту між опонентами та пропонентами (оратором та аудиторією). В загальному ж, варто констатувати, що єдиної позиції на користь чи проти застосування такого методу переконання як емоційна мова серед вчених досі немає.

Ключові слова: неформальна логіка, теорія аргументації, емоційна мова.

Прагматичний поворот, який характеризує філософію ХХ ст., спровокував зародження нових дисциплін на вже, здавалося б, усталеній мапі наук. Не оминув такий процес і логіку, яка в цей час розділилася на два підходи: формальний та неформальний. Формальний підхід пояснення аргументативних процесів бере за початок вчення Г. Фреге, а неформальний формується під впливом прагматичних переконань щодо аргументації у 80-х роках

XX ст. На ряду із проблемою обґрунтування логіки як науки, постає питання практичного втілення логічної теорії в комунікативному дискурсі. На передові позиції виходить теорія аргументації як дисципліна, що поєднує теоретичний рівень з прагматичними механізмами.

Передумовою до становлення теорії аргументації в сучасному її сенсі є теорія «працюючої логіки» американського вченого Стефана Тулміна (S. E. Toulmin), відтворена в його праці «Використання аргументу» («The Uses of Argument», 1958 р.) та «нової риторики» бельгійського науковця Хаїма Перельмана (Ch. Perelman), яку він розробив разом із Луцією Ольбрехтс–Титекою (L. Olbrechts-Tyteca) та виклав у роботі «Нова риторика: трактат з аргументації» («La Nouvelle Rhétorique», 1958 р.). Вчених обох теорій хвилює відірваність теорії аргументації від її практичного втілення в конкретних умовах дійсності. В кожній з цих концепцій пропонуються практичні прийоми аргументації, виведені з теоретичних засад, розроблених ще в Античності, з урахуванням різних супроводжуючих чинників та можливих контекстуальних ситуацій.

Всі створені на сьогодні моделі та підходи не є настільки досконалими, щоб виконувати роль загальної теорії аргументації, в силу їх предметної обмеженості одним з аспектів аргументативного дискурсу (логічним, риторичним, психологічним, лінгвістичним). Ф. ван Ємерен зазначає: «Дослідження аргументації поки не призвело до створення визнаної всіма теорії аргументації. Сучасний стан теорії аргументації характеризується співіснуванням декількох підходів, які значно відрізняються за ступенем концептуалізації, обсягу проблем та глибини їхньої теоретичної розробленості» [3, с. 15].

Загалом, аргументація – процес постійно наявний у всіх сферах людського буття, починаючи від побутових діалогів та соціальної комунікації до політичних дебатів та аргументаційних технік в рекламі/медіа. Під аргументацією в широкому сенсі слова розуміють процес обґрунтування певного положення (твердження, концепції, гіпотези) з метою переконання в його достовірності, шляхом добору релевантних аргументів. «Аргументація – це певна людська діяльність, що протікає в конкретному соціальному контексті і має своєю кінцевою метою не знання саме по собі, а переконання в прийнятності якихось положень» [1, с. 4]. Ціль аргументація одна – переконання, та методи її досягнення нараховують декілька. Серед засобів переконання трапляються й не зовсім правомірні та чесні. Їх мета – вплив переважно на правопівкульну свідомість, тобто переконання відбувається не за допомогою раціональних аргументів, а ведеться латентно, з апеляцією до інстинктів та почуттів. Логіка і здоровий глузд часто поступаються впливу емоцій, особливо викликаних задалегідь продуманими, завуальованими, техніками.

В реальному процесі аргументації, у вирішенні та обговоренні проблемних питань, прийнятті практичних рішень, в ході суперечки, дискусії та полеміки майже ніколи аргументи не відомі з повною достовірністю. Тому на підсилення своїх слів опоненти часто застосовують не раціональні доводи, а засоби емоційної мови, з метою більш швидкого та ефективного переконання. Певні емоційні вирази можуть інакше подавати реалії, вони здатні спонукати нас до дій, змінювати нашу поведінку,

лякати нас та надихати, прикрашати та приховувати певні аспекти ситуації. Слова емоційної мови мають надзвичайну силу впливу, вони стають зброєю та маскуванням в залежності від методу та цілі їх застосування. Засоби емоційної мови можуть спровокувати опонента виявити приховані засновки, або ж допомогти пропоненту розгадати їх. Адаже характеристика мовцем певних подій несе в собі його ціннісні та життєві установки. З того, до яких емоційних оціночних суджень вдається опонент можна розгадати, які засновки передують тій чи іншій аргументації, чому саме такі доводи на захист позиції були підбрані і яким чином найкраще будувати контрпозицію. На сьогодні досить неоднозначне ставлення до емоційної мови в сучасних дослідженнях з теорії аргументації, одні науковці визначають її як оманливу стратегію та заперечують можливість наявності емоційних виразів у релевантних аргументах строгої дискусії, інші доводять їх ефективність та навіть обов'язковість і наголошують на її прийнятності в процесі переконання.

Тож, становлення теорії аргументації триває і досі: розробляються нові прийоми та методи переконання, правила ведення продуктивного діалогу та дискусії, однак залишається чимало суперечливих тем, що створюють полемічну ситуацію в теорії аргументації. Однією з таких виступає питання про легітимність застосування емоційної мови як засобу переконання. Мета цієї статті – порівняти різноманітні концепції неформальної логіки з приводу прийнятності або ж заборони застосування емоційної мови в аргументації. Предмет порівняння – схвалення або заперечення емоційної мови як легітимного засобу переконання.

Варто зазначити, що однозначного визначення терміну «емоційна мова» немає. Однією із найбільш поширених на сьогодні є дефініція запропонована Дагласом Волтоном (Douglas Walton) та Фабріціо Маканьо (Fabrizio Makagno): «...мову можна вважати емоційною, якщо під її впливом співрозмовник складає оціночне судження про певну область дійсності, до якої і звернена ця мова...емоційні висловлювання спонукають до класифікації якості хороший/поганий (позитивний/негативний) на підставі цінностей загальноприйнятих суспільством, до якого належить співрозмовник» [6, р. 1].

Якщо логіка має справу виключно із явним знанням, то в аргументації ми працюємо на перетині виражених та невиражених аспектів мовлення. Тобто аргументативний процес включає окрім фактуальних аргументів і дещо імпліцитне, приховане, невиражене, певні екстралінгвістичні засоби. При обґрунтуванні власної позиції та підборі аргументів на її захист опоненти оперують не лише фактами, але й оціночними судженнями, що містять складові емоційної мови.

Одним з перших науковців, хто почав розробляти цю проблематику в контексті виправленого емотивізму, був Чарльз Леслі Стівенсон (Charles Leslie Stevenson) (перша половина XX ст.), професор Єльського університету. Він, на відміну від засновника емотивізму Девіда Юма (David Hume), констатує можливість адекватної емоційної оцінки ситуації в синтезі з раціональним осмисленням фактів. Його вважають засновником так званого «виправленого емотивізму». Стівенсон зазначає, що вираження етичних суджень прагне до того, щоб знайти і збудити подібне розуміння у слухача. І в залежності від того, на які факти таке судження/оцінка опирається, –

утверджується його істинність або хибність. Переконання залежить від прямого емоційного впливу слів на емоційне значення ситуації через такі прийоми: риторичні тропи (найсильніша метафора), перевизначення, тон, яким щось промовляється – гучний, стимулюючий, чи благальний, драматичні жести і т.д. Переконання може включати використання конкретних емоційно навантажених слів, як от, наприклад, «демократія» чи «диктатор», що ведуть за собою цілу низку асоціацій та понять. Головне – встановити взаємозв'язок із слухачем (аудиторією). Перенаправлення уваги слухача здійснюється не поступовим відходом від його поглядів, а спланованим стрімким переконанням – латентним чи відкритим, на базі морально-світоглядних орієнтирів самого слухача. Стівенсон показав, що емоційно забарвлений вираз «Це добре» означає приблизно те ж саме, що «Я схвалюю це – так що роби це»; при цьому забезпечується функція морального судження як засобу вираження позиції того, хто говорить, а також функція морального судження як засобу впливу на позицію слухача» (Стівенсон 1945, ч.2) [2, с. 20]. Саме завдяки працям К. Л. Стівенсона в двадцятому столітті представники лінгвістики, логіки та психології в емоційній мові почали вбачати одночасно і значну загрозу, й універсальний інструмент впливу.

Одним з найбільш активних послідовників цієї позиції вважається представник канадської школи, засновник прагматичного підходу в аргументації, професор філософії Вініпегського університету (Канада) Даглас Волтон (Douglas Walton). Даглас Волтон всесвітньо відомий вчений, представник прагматичного підходу в неформальній логіці, автор більше тридцяти книг в області аргументації, логіки та штучного інтелекту. Вчений переконаний не тільки в легітимності використання в аргументації такого засобу як емоційна мова, але й в необхідності останнього у певних випадках. Даглас Волтон (Douglas Walton) написав ряд статей за цією проблематикою, в яких показав основні переваги включення емоційної мови в аргументацію, проаналізував як уникнути можливих помилок при її застосуванні, прослідкував еволюцію вивчення цього питання з Античності до сьогодення та описав основні методи емоційної мови та її складники, способи їх застосування та ступінь ефективності. Разом із рядом вчених він здійснив багато досліджень цієї проблематики, однак найбільш відомий його робочий тандем з португальським науковцем Фабріціо Маканьо. Саме їх праці закладають нову сторінку для практичного застосування теорії аргументації й схвального ставлення до емоційної мови.

Фабріціо Маканьо (Fabrizio Macagno) – португальський науковець, який разом із Дагласом Волтоном розробляє питання переконливих визначень, прийнятності впровадження засобів емоційної мови в аргументацію для збільшення ефективності переконання, та способів уникнення можливих помилок при її застосуванні. В поле зору науковців потрапляє вся емоційна лексика, тобто така лексика, що несе певні значення та викликає ряд асоціацій/емоцій у слухача. Використання емоційної мови в аргументації призводить до окреслення певної схеми аргументів від оцінки. Даглас Волтон і Фабріціо Маканьо вказують на структуру таких аргументів: 1. класифікація дій, як бажаних і небажаних; 2. розробка певного типу поведінки відповідно до бажаної мети; 3. перехід від моральних суджень до дії [6, р. 16–17].

Окрім цього, вчені наводять ряд схем відповідно до цілей аргументації, зокрема: схема для практичних суджень, заснованих на оцінках, схема для аргументів від визначення для вербальних класифікацій, схема для ефективно-практичної аргументації, схема аргументації від позитивних наслідків, схема для аргументації від негативних наслідків. Кожна з цих схем має свої засоби та цілі, в залежності від яких розробляється послідовність їх досягнення. Для наочного їх втілення запропоноване схематичне зображення того, як різні висновки можуть бути зроблені від предикації емоційного слова, заснованого на різних схемах аргументації [6, с. 17].

Важливим доробком легітимності застосування емоційної мови в аргументації є нова книга Фабріціо Маканьо та Дагласа Волтона «Emotive Language in Argumentation (Емоційна мова в аргументації, 2014 р.), а також статті – «Persuasive Definitions and Public Policy Arguments» (Переконливі визначення і публічні політичні аргументи 2001 р.), «What we hide in words: emotive words and persuasive definitions» (Що ми ховаємо в словах: емоційні слова та переконливі визначення, 2003 р.), «The Argumentative Structure of Persuasive Definitions» (Аргументативна структура переконливих визначень, 2008 р.), «Persuasive Definitions: Values, Meanings and Implicit Disagreements» (Переконливі визначення: цінності, значення та неявні розбіжності, 2008 р.), «The Argumentative Uses of Emotive Language» (Використання емоційної мови в аргументації, 2010 р.).

Також питання емоційної мови досліджують й інші вчені сучасності. Зокрема, шотландський логік Ендрю Абердейн (Andrew Aberdein), професор Единбурзького університету, займається питанням переконливих визначень в аргументації, на основі доробку К. Л. Стівенсона. Згідно його позиції, найлегше перевизначити поняття з неточними значеннями та розмитими семантичними межами. Вчений хоча й описує переваги переконливих, емоційно навантажених визначень, однак не постулює їх безумовну прийнятність в аргументації.

Серед американських вчених – Кіт Берджес-Джексон (Keith Burgess-Jackson), професор Техаського університету, ставить під сумнів легітимність використання емоційної мови та перевизначень в аргументації і наголошує, що існують строгі відносини між визначеннями і так званою теорією або розумінням області дійсності, що лежить в основі певної дефініції. Різні визначення відображають різні ракурси на одну і ту ж область дійсності. Для вдалого переконання та легітимності засобів емоційної мови необхідно працювати в тому семантичному полі, в якому мислить об'єкт переконання. Наприклад, дефініція поняття «згвалтування» напряму залежить від спільного визначення більш фундаментальних понять: «сім'я», «секс», «насилля» [6, р. 12]. Тож, щоб застосування емоційної мови було правомірним, необхідно щоб невирішені засновки (implicit issues) мовця повністю сприймалися аудиторією в поданому ним контексті, що майже неможливо в реальній дійсності.

Майкл Гілберт (Michael A. Gilbert), канадський вчений, професор Йоркського університету, досліджує можливість використання емоцій в прагматичній моделі аргументації. Вчений переконаний у тому, що не існує жодної аргументації, жодної суперечки і жодної комунікації без хоча б мінімального використання емоцій [4, р. 43]. Саме емоції часто відіграють вирішальну

роль при виборі тієї чи іншої позиції. Моделлю, яка намагається уникати будь-якого емоційного впливу виступає критична дискусія, адже її мета – досягнення цілковитої раціональності. Але і в такій строгій моделі вчений відстоює не тільки правомірність застосування емоційної мови, але й необхідність її впровадження на кожній зі стадій критичної дискусії.

М. Гілберт у статті «Let's talk: Emotion and the pragma-dialectic model» (Давайте поговоримо: Емоції та прагма-діалектична модель) говорить про два способи представлення емоційної мови в аргументації – явний та латентний: «Перший, коли ми сперечаємося про самі емоції... постулюючи в когось заздрість, чи злість, депресію чи легковажність... Другий – коли від емоцій щодо факту ми переходимо до емоцій щодо самого аргументу» [4, р. 44]. В процесі взаємодії комунікатори завжди очікують на відгук зі сторони опонента та готові реагувати на нього. Зазвичай цей відгук постає у формі емоційного повідомлення про те, наскільки ширими та правдивими були аргументи. Завдяки принципу емоціоналізації аргументації можна уникнути розбіжності між словами та самим повідомленням, яка часто трапляється через нехтування емоційним станом спікера. Наприклад, якщо людина весело промовить «Мені зовсім не весело» – то повідомлення та сам текст виявляться суперечливими. Розглядати такі приклади необхідно з урахуванням емоційного контексту.

У зазначеній статті автор показує, яким чином можлива емоціоналізація чотирьох прагма-діалектичних принципів критичної дискусії – екстерналізації, функціоналізації, соціалізації та діалектизації (Principle of Pragmatic Emotionalization). А також наводить аргументи щодо включеності емоцій в процес перебігу всіх чотирьох стадій критичної дискусії та показує, наскільки важливими вони є. Для того щоб аргументація була вдалою, потрібно постійно контролювати її «емоційну температуру».

Ще один видатний американський професор, Едвард Шіаппа (Edward Schiappa) – розглядає емоційну мову в аргументації як переконливу техніку двозначностей, неясних визначень та евфемізмів. Він визначив «конструювання» аргументації як процес, що полягає в описі однієї події різними способами, щоразу акцентуючи увагу на одних деталях та упускаючи інші, тим самим провокуючи щоразу інші емоційні реакції. Таким чином на емоції можна вплинути не тільки маскуючи позначуваний об'єкт, але також перебільшуючи деякі його деталі, щоб приховати інші особливості, які можуть викликати небажані судження. Визначення – не просто змінює ракурс імені (речі), воно нав'язує усталену систему цінностей. У визначенні все залежить від ситуації та ступені обізнаності в цій системі того, на кого спрямована аргументація. Тобто для успішності переконання у опонента та пропонента має бути спільна система цінностей та єдине розуміння контексту [6, р. 11], лише в такому випадку можна говорити про легітимність застосування емоційної мови.

Схожою є позиція і Роберта Соломона (Robert Solomon), професора Техаського університету (США). Він визначив емоційні судження як такі, що засновані на цінностях того, хто здійснює оцінку, і такі, що спонукають до дій. Таке ж визначення ми зустрічали в «Риторичі» Аристотеля: емоції як зв'язок між цінностями людини та мотивацією вибору й поведінки. Наприклад, злість передбачає образу та бажання відплати. Страх передбачає

бажання уникнути ситуації, яка неприємна. За Соломоном, емоції, як форми оцінки ситуації, є результатом системи бажань та прагнень. Вони є полісемантичними, тому що являють собою систему понять, переконань, відносин і бажань. Фактично всі з них є контекстно-обмеженими, історично розвиненими та обумовленими культурою.

Представники нідерландської школи прагмадіалектики – Франс ван Ємерен (Frans H. van Eemeren), Роберт Гроотендорст (Robert Grootendorst), Пітер Хоотлоссер (Peter Houtlosser), Еддо Ріотті (Eddo Rigotti), А. Франциск Снук Хенкемас (A. Francisca Snoeck Henkemans) теж займалися питанням прийнятності емоційної мови, але в контексті вивчення помилок в аргументації, порушення стратегічного маневрування та унеможливлення раціонального проведення стадій критичної дискусії.

Часто трапляється так, що засоби емоційної мови настільки сильні, що здатні переконати навіть без раціональних доводів та допомагають заздалегідь уникнути критики опонента. Як наслідок – створення ситуації, в якій все, що не висловив би опонент в контрапозиції, – виявляється для аудиторії неприйнятним з огляду на мораль та цінності їх соціального середовища. Чи варто тоді розцінювати аргументацію як помилкову? З точки зору представників нідерландської школи такий хід є помилковим, тому вони виступають проти застосування емоційної мови в аргументації.

У прагмадіалектиці, не менш важливою метою для учасників, ніж перемога в дискусії, є таке ведення процесу, щоб дискусія могла вважатися розумною. В рамках досліджень нідерландської школи було розроблено механізм розумного ведення аргументації – правила критичної дискусії: «Правило 1 – сторони не повинні заважати один одному пропонувати або брати під сумнів точки зору один одного; Правило 2 – вони повинні захищати власні точки зору за допомогою аргументів; Правило 3 – сторона повинна відмовлятися від тез, якщо вони не були успішно доведені, або якщо протилежна точка зору була успішно доведена» [7, р. 208–209]. Якщо ж засоби емоційної мови будуть вправно підібрані і спрацюють, пропонент зможе швидко та ефективно обґрунтувати свою позицію і тим самим позбавити опонента можливості критикувати точку зору пропонента та захистити власну позицію, – це порушення Правил 1. Якщо засоби емоційної мови будуть влучно підібрані, то здібний оратор може взагалі таким шляхом уникнути аргументів на підтримку своєї точки зору, тим самим порушивши Правило 2. Отже, виходить, що використання емоційної мови в процесі аргументації нівелює основні правила критичної дискусії, і тому є хибним засобом переконання, згідно позиції нідерландських вчених: «У прагмадіалектиці аргументація вважається розумною, тільки якщо вона відповідає правилам критичної дискусії. Порушення будь-якого правила перешкоджає руху до мети вирішення дискусії, тому пов'язаний з цим аргументативний хід вважається неправомірним» [8, с. 16].

Ще одним важливим механізмом, розробленим в прагмадіалектиці для критичної дискусії, виступає так зване «стратегічне маневрування». Франс ван Ємерен та Пітер Хоотлоссер в роботі «Аргументація і розумність. Про підтримку майстерного (вправного) балансу в стратегічному маневруванні» дають наступне визначення: «...стратегічне маневрування направлене на зменшення потенційної напруги при спробі досягти

одночасно «діалектичної» і «риторичної» цілей» [8, с. 9]. Під діалектичною ціллю в даному контексті розуміється прагнення сторін до подолання суперечностей розумним шляхом. Риторична ж ціль – це прагнення подолати суперечність на свою користь. Для досягнення обох цілей, учасники дискусії користуються рядом визначених положень та риторичних прийомів. До таких прийомів можна віднести також і емоційну мову, яка, швидше за все, призведе до нехтування діалектичною ціллю, а отже, і краху стратегічного маневрування в цілому.

Люція Калболі Монтефуско (Lucia Calboli Montefusco), професор Болонського університету (Італія), написала ряд праць про вплив такого засобу емоційної мови як ампліфікація в риториці Античності та Середньовіччя, у творах Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана та ін. «Перебільшення» (ампліфікація) – це емоційний акцент на певній сфері дійсності, який допомагає з класифікації прийти до характеристики. Ампліфікація допомагає наголосити на певних рисах, що вигідні оратору, та вправно приховати те, що може суперечити його позиції. Використовуючи дещо інші слова та вирази, змінюється класифікація факту, та, зрештою, і його оцінка. Цей засіб, хоча й пришвидшує процес переконання, але діє більш як оманлива стратегія, а не релевантний аргумент.

Серед польських логіків – Роберт Кублікowsькі (Robert Kublikowski) вивчає вплив визначень, в тому числі й емоційно забарвлених, в межах структури аргументації як такої, що не обов'язково є помилковим та маніпулятивним. Вчений розрізняє три типи відношень аргументації та визначень: аргументація про визначення, аргументація від визначення, аргументація через визначення [5, р. 229–244].

Отже, з розгалуження логіки на формальний та неформальний підходи починається сучасне становлення теорії аргументації. Ця дисципліна в логічному дискурсі залишає більше запитань, ніж дає відповідей, адже має справу з практичною стороною втілення теорії. Нерідко ставилася під сумнів правомірність існування такої галузі як складової логічного знання. На сьогодні суперечливих тем в її межах знайдено чимало. До таких належить і активно розробляється проблема легітимності використання емоційної мови в аргументації. Сьогодні науковцями досліджуються її основні інструменти та засоби, потужність впливу та основні помилки, які можуть бути викликані її застосуванням. Суттєві дослідження тривають щодо питання невиражених засновків, переконливих визначень та неясних понять. Найбільш протилежними є точки зору представників прагматодіалектики, зокрема Франса ван Ємерена (Frans H. van Eemeren), Роберта Гроотендорста (Robert Grootendorst), Пітера Хоотлосера (Peter Houtlosser) та прагматичного підходу в аргументації – Дагласа Волтона (Douglas Walton), Фабріціо Маканьо (Fabrizio Macagno) та Майкла Гілберта (Michael A. Gilbert). На думку представників прагматодіалектики, такий прийом порушує правильність перебігу критичної дискусії та може стати причиною краху стратегічного маневрування, а тому не припустимий в запропонованій ними моделі побудови аргументації, що є ідеалізованою, та не завжди застосовною до реального життя. Вчені ж канадської школи розглядають аргументацію в прагматичному втіленні у всіх сферах життєдіяльності, а не лише як елемент критичної дискусії, і переконанні в протилежному. Її представників наголошують не лише на правомірності, а й навіть на необхідності використання емоційної мови в процесі

переконання. Вчені розробили теоретичні механізми включення засобів емоційної мови у критичну дискусію, за зразком прагматодіалектичного моделювання, й доводять прийнятність їх використання на кожній із стадій розумної дискусії. В загальному ж, варто констатувати, що єдиної позиції на користь чи проти застосування такого методу переконання як емоційна мова досі серед вчених немає. Підсумовуючи результат порівняння провідних концепцій неформальної логіки можна значити, що емоційна мова здатна слугувати легітимним засобом переконання, згідно позицій більшості дослідників, якщо основою її застосування є перевірені факти та узгоджене розуміння контексту між опонентом та пропонентом (оратором та аудиторією).

Список використаних джерел

1. Івін А. А. Основы теории аргументации [Текст]: Учебник / А. А. Ивин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
2. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали [Текст] // Пер. с англ. В. В. Целищева / А. Макинтайр. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
3. Мигунов А. И. Важнейшие концепции теории аргументации [Текст] / А. И. Мигунов. – СПбГУ, 2006. – 296 с.
4. Gilbert M. A. Let's talk: Emotion and the pragma-dialectic model / M. A. Gilbert // *Argumentation in practice* [edited by Frans H. van Eemeren and Peter Hootlosser]. – 2005. – P.43–52.
5. Kublikowski R. Definition Within the Structure of Argumentation / R. Kublikowski // *Series: Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 16 (29). – 2009. – P.229–244.
6. Macagno F. and Walton D. The Argumentative Uses of Emotive Language / F. Macagno, D. Walton // *Revista Iberoamericana de Argumentacion*, 1 (1). – 2010. – P.1–33.
7. van Eemeren F. H., Grootendorst R. *Argumentation, Communication and Fallacies* / F. H. van Eemeren, R. Grootendorst. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1992. – 236 p.
8. ван Ємерен Ф. Х., Хоотлосер П. Аргументация и разумность. О поддержании искусного баланса в стратегическом маневрировании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.spho.ru/media/pdf/_original/10/2frans_hotlosser_peter_myisl6pdf.pdf, вільний.

References

1. Ivin A. A. *Osnovy teorii argumentatsii* [Tekst]: Uchebnik / A. A. Ivin. – M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1997. – 352 s.
2. Makintayr A. *Posle dobrodeteli: Issledovaniya teorii morali* [Tekst] // Per. s angl. V. V. Tselischeva / A. Makintayr. – M.: Akademicheskiiy Proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2000. – 384 s.
3. Migunov A. I. *Vazhneyshie kontseptsii teorii argumentatsii* [Tekst] / A. I. Migunov. – SPbGU, 2006. – 296 s.
4. Gilbert M. A. Let's talk: Emotion and the pragma-dialectic model / M. A. Gilbert // *Argumentation in practice* [edited by Frans H. van Eemeren and Peter Hootlosser]. – 2005. – P.43–52.
5. Kublikowski R. Definition Within the Structure of Argumentation / R. Kublikowski // *Series: Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 16 (29). – 2009. – P.229–244.
6. Macagno F. and Walton D. The Argumentative Uses of Emotive Language / F. Macagno, D. Walton // *Revista Iberoamericana de Argumentacion*, 1 (1). – 2010. – P.1–33.
7. van Eemeren F. H., Grootendorst R. *Argumentation, Communication and Fallacies* / F. H. van Eemeren, R. Grootendorst. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1992. – 236 p.
8. van Eemeren F. H., Hootlosser P. *Argumentatsiya i razumnost. O podderzhanii iskusnogo balansa v strategicheskoy manevrirovani* [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.spho.ru/media/pdf/_original/10/2frans_hotlosser_peter_myisl6pdf.pdf, vilniy.

Berezhniuk M. M., post-graduate student of logic department Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), rina.berezhniuk@gmail.com

The concept of emotive language in modern researches of informal logic: comparative analysis

This article analyses positions of modern scientists of informal approach to the concept of emotive language and its role in argumentation theory.

The purpose of the article is to compare the various concepts of informal logic according to legitimacy or non-legitimacy of the use of emotional language as an effective mean of persuasion in disputes and discussions.

Methods of research: chronological, analytical, comparative.

The author has found one of the main reasons of the ambiguous attitude to the means of emotional speech – the difference of argumentative models in a variety of approaches: from the pragmatic vision of the real argumentation of Canadian school to pragma-dialectical idealized model of critical discussion.

The author's conclusion: emotional speech turns out to be a legitimate mean of persuasion according to the positions of the majority of studied concepts, if proponent and opponent use verified facts and have consistent understanding of the context as a background of its application. In general, it should be stated that there is no common position among scientists concerning the legitimacy of using such method of persuasion as an emotional language.

Keywords: informal logic, theory of argumentation, emotive language.

Бережнюк М. Н., аспірантка кафедри логіки,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), rina.berezhnjuk@gmail.com

Понятие эмоциональной речи в современных концепциях неформальной логики: компаративный анализ

Представлен анализ позиций современных концепций неформального подхода к изучению понятия эмоциональной речи и ее места в теории аргументации.

Целью этой статьи является сравнение различных концепций неформальной логики на основе принятия или отрицания легитимности применения эмоциональной речи как эффективного средства убеждения в спорах и дискуссиях.

Методы исследования: хронологический, аналитический, компаративный.

Исследователь определяет одну из основных причин неоднозначного отношения к средствам эмоциональной речи – разница аргументативных моделей в различных подходах: от прагматического видения реальной аргументации канадской школой до строгой и идеализированной прагматодialeктической модели критической дискуссии.

Вывод, к которому приходит автор: эмоциональная речь может служить легитимным средством убеждения, в соответствии с позициями большинства рассматриваемых подходов, если основой ее применения служат проверенные факты и согласованное понимание контекста между оппонентом и проponentом (оратором и аудиторией). В целом, следует констатировать, что единой позиции касательно легитимности применения такого метода убеждения как эмоциональная речь среди ученых до сих пор нет.

Ключевые слова: неформальная логика, теория аргументации, эмоциональная речь.

* * *

УДК 111

Кохановська М. Г.,
кандидат філософських наук, асистент кафедри
теорії та історії культури філософського факультету,
Львівський національний університет
імені Івана Франка (Україна, Львів),
mariyakokhanovska@gmail.com

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ІЄРАРХІЗАЦІЇ

У роботі досліджено розвиток розуміння деконструкції у працях Ж. Дерріда. Представлено його бачення стану сучасної філософії та її подальшого розвитку. Проаналізовано сутність деконструкції у зв'язку із логоцентризмом. Досліджено деконструкцію як метод, критику, філософську позицію, як стратегію та літературну форму. Виявлено риси метафізики, проти яких спрямована деконструкція та співвідношення між мовою, текстом та письмом, що зумовлює звернення до деконструкції. Досліджено шляхи реалізації деконструкції.

Ключові слова: деконструкція, логоцентризм, метафізика, текст, філософія.

Творчість Жака Дерріда характеризується варіативністю прочитання, неповними дефініціями та нескінченними пошуками. Сам же він стверджував: «Я був би захоплений собою, якби знав, куди йду... Та я намагаюся ставити себе саме в такі позиції, щоб якомога довше не знати, куди йду» [1, с. 634]. Його дослідження зосереджені на способі прочитання та осмислення текстів завдяки деконструкції. Однак серед дослідників залишається питання, чим же є деконструкція?

Непослідовність думки Ж. Дерріда, брак логічності зумовлює дисонанс у трактуваннях його вчення. Однією з причин цього можемо вважати хитку основу його міркувань: «Двадцятилітній досвід викладання філософії підказує мені, що зараз я знаю про філософію менше, ніж будь-коли. Моє розуміння того, що є сутністю філософії знаходиться на нулі... Сказати, що не є філософією так само важко, як і сказати, чим вона є» [5, с. 179].

Філософська спадщина Ж. Дерріда була важливим об'єктом досліджень його сучасників: відомих у світі філософів та науковців різних сфер гуманітарного знання. Сам Ж. Дерріда теж часто полемізує з тогочасними філософами на сторінках своїх творів, що дозволяє бути в контексті тогочасного філософського дискурсу. Однак в українському науковому середовищі творча спадщина Ж. Дерріда ще потребує ґрунтовного дослідження. У більшості наукових праць розглядаються лише окремі аспекти його вчення. Зокрема можемо відзначити Ю. Азарову, яка досліджувала культуротворчі інтенції деконструкції Ж. Дерріда, Н. Гапон, яка вивчала вплив філософії Ж. Дерріда на українські дослідження гендеру 90-х рр. ХХ ст., Н. Плахотнюк – деконструкцію у граматиології Ж. Дерріда, В. Філіппова – деконструкцію культури у вченні Ж. Дерріда, В. Гончарова – тлумачення юридичних норм у світлі граматиології.

Серед іноземних дослідників філософської спадщини Ж. Дерріда відзначимо А. Вдовину, яка вивчала етичну проблематику мовної деконструкції, В. Декомба та П. Стретерна – розвиток філософської думки Ж. Дерріда, О. Еткінда – проблематику пам'яті, В. Мазіна – суб'єкт філософії Ж. Дерріда, а також наукові праці Н. Автономової, Т. Гундорової та М. Нестерової.

Зважаючи на розбіжності у прочитанні Ж. Дерріда, вважаємо за необхідне здійснити аналіз сутності деконструкції Ж. Дерріда відповідно до розвитку його філософської думки.

Одним із найкращих путівників деконструкції є «Лист японському другу» Ж. Дерріда, в якому її головне завдання зводиться до перекладу. Саме ж поняття «деконструкція» Ж. Дерріда ввів у творі «Про граматиологію» (1967). Деконструкції присвячені також тексти, зібрані у книгах: «Письмо і відмінність» (1967), де представлено, як сліди «письма» у текстах Ніцше і Фрейда, Гуссерля і Гайдеггера, Фуко і Левінаса накреслюють вихід за рамки класичного логосу та «Поля філософії» (1972), де філософія розглядається не як незалежна та самодостатня, а як відгомін інших текстів.

У роботах «Про граматиологію», «Письмо і відмінність», «Поля філософії» Ж. Дерріда розкриває значення деконструкції, звертаючись до широкого кола проблем у сфері літератури, лінгвістики, філософії та науки в цілому, а у книгах «Похоронний дзвін» (1974), «Правда у живописі» (1978), «Про поштово листівку...» (1980) він намагається подолати традиційне розділення між естетичним і філософським дискурсом.

Ж. Дерріда пропонує варіативність у прочитанні його творів. Перший спосіб: можна розпочати із «Письмо і відмінність», але, дійшовши до середини, перейти до читання праці «Про граматиологію». Існує й другий спосіб – розпочати із праці «Про граматиологію», а «Письмо і відмінність» розглядати як набір ілюстрацій поруч із нарисом про Руссо. Є ще й третій варіант: розцінювати три роботи, написані у 1967 році як вступ до

ще ненаписаної праці чи епіграф до роботи, якої ніколи не буде.

Початково деконструкція у Ж. Дерріда означала подолання логоцентризму західноєвропейської метафізики. Пізніше – пошук взаємозв'язку між зовнішніми та внутрішніми вимірами предмета. Філософ розглядав деконструкцію як спосіб пізнання світу, що виходить поза принципи обмеження пізнання істини. Деконструкція, поєднуючи руйнівне «де» з «кон», що підкреслює наслідування та неперервність є способом подолання логоцентризму, ієрархізації світу.

Ж. Дерріда представляє деконструкцію як спосіб подолання метафізики із властивим їй логоцентризмом. Замість логосу він пропонує дискурс, в якому всі упривілейовані розрізнення зникають, зливаючись у нескінченній грі знаків. Підкреслюючи, що у декартівському понятті про свідомість і гегелівській концепції духу панує грецька субстанційна онтологія, яка тлумачить буття як присутність і наявність, Ж. Дерріда вважає логоцентризм і метафізику присутності нерозривними. Виникнення метафізики він пояснює хибним трактуванням співвідношення між усною мовою та письмом, що склалося в античності, а тому ставить питання про лого-фоно-центризм сучасної європейської реальності. «Наші уявлення про текст, – стверджував він, – це безкінечний вихід за межі його класичного представлення. Це проломування у радикальну іншість» [6, с. 106].

О. Соболь зазначає, що деконструкція «розхитує уявну непорушність метафізичних понять, принципів, настанов, виявляючи неприсутність «розрізнення», «розриви» там, де західноєвропейська традиція припускала абсолютну повноту значення, «присутність трансцендентного означуваного» [3, с. 124]. Тому вважає, що завдання деконструкції філософської системи полягає «не так у тому, щоб усунути згадані антиномії та парадокси, як у тому, щоб зробити їх неприхованими і за допомогою цього віднайти способи заперечення ключових понять метафізики, насамперед таких, як наявність предмета, що споглядається як ейдос» [3, с. 124].

Перебування всередині метафізики Ж. Дерріда порівнює із перебуванням у визначеному мовному середовищі. Однак подолання метафізики у його розумінні не передбачає вихід за межі метафізичного кільця. Французький філософ наголошує, що не можна стверджувати, що ми «приречені» до метафізики, оскільки не знаємо, що таке «всередині» чи «ззовні», не знаємо її меж. Проаналізувати метафізику можна лише з іншого місця. Тому і завдання деконструкції він вбачає у розкритті поняття «антимісця».

Ж. Дерріда пропонує розглядати деконструкцію через ланцюг взаємозаміщень між поняттями, ряди яких відкриті в безкінечності. Кожне поняття він супроводжує безкінечними заперечними характеристиками: це не поняття, не термін, не метод, не акт, не операція. Він фактично стверджує, що метафізики «як такої», філософії «як такої» немає. Деконструкція потребує одночасно і методу структуралізму, і методу постструктуралізму. Перший передбачає розбір цілості (соціальної, культурної) та збір структур як сукупності взаємодіючих елементів. Постструктуралізм потребує виходу за межі структур. Для цього, зокрема, здійснюється розгляд побудови структури, вияв генеалогії понять, які її творять.

Деконструкція може розглядатися як філософська позиція, як політична стратегія, як спосіб читання, як метод аналізу, протилежний до європейської метафізики. Однак говорити про «деконструкцію» загалом неправильно: можна звертатися лише до окремих форм, проявів, контекстів деконструкції. Вона є усюди, але у множині: не деконструкція, а деконструкції, що порізно здійснюються у філософії, юриспруденції та інших галузях. Та Ж. Дерріда не вдалося застосувати деконструкцію до існуючої політичної системи. Причину цього він вбачав у метафізичності політичних структур та термінології.

Деконструкція не зводиться виключно до аналізу, синтезу чи критики. Ж. Дерріда уникає суб'єктно-об'єктних та ствердних трактувань. Однак «всьяке «ні-ні» (ні те, ні інше) з необхідністю включає в себе і невід'ємне від «і-і» (і те, і інше). Це положення в повній відповідності належить до деконструкції. Вона, – стверджує В. Ярошовець, – одночасно є і критикою, і аналізом, і методом, але у чітко визначеному контексті» [4, с. 155.]. До позитивних визначень деконструкції Ж. Дерріда звертається здебільшого в останніх працях, наводячи зв'язок із винаходом – деконструкція обов'язково є винахідливою, містить елемент творення, відкриття. Під час деконструкції метафізичний дискурс долається як дискурс присутності, тотожності, безперервності. Тому деконструкція тексту – це не стільки метод критики та інтерпретації, скільки протидія метафізичній побудові тексту.

Ж. Дерріда піддає сумніву пріоритет мови над письмом, присутності над відсутністю, тотожності над відмінністю, вічності над часом і т. д. Його метод послідовної деконструкції кидає виклик традиційним логоцентричним поняттям філософії: вічним ідеям Платона, вченню Арістотеля і закону Декарта. Для французького філософа немає нічого незмінного: кожна думка може бути переосмислена, кожне слово промовлене по-іншому, а деконструкцію можна піддати наступній деконструкції.

В. Ярошовець стверджує, що концепція Ж. Дерріда «базується на принципах релятивізму та плюралізму» [4, с. 159]. Сам же французький філософ не погоджується із «ярликом нігіліста», який йому накинuli деякі дослідники. Він наголошує, що деконструкція містить деякий елемент констатації, що проявляється у взаємодії з «іншим», а кожна критика повинна бути обґрунтованою. Деконструкція, за словами Ж. Дерріда, завжди поєднана з «іншою» мовою, а тому і є відповіддю на ті зміни, що її обумовлюють. Деконструкція не замикається у «ніщо», а є відкритою на «інше».

Деконструкція невіддільна від тексту, а тому і письма. Ідея письма зародилась тоді, коли фонетичне письмо почало сприйматись як зразок для інших типів письма. В історії культури письмо вважалось підвласним усній мові. Та вже у текстах Ф. де Сосюра та Ж.-Ж. Руссо Ж. Дерріда віднаходить суперечності, які вказують на те, що слово – це деякого роду письмо, а «першопочаткова мова» ніколи не існувала у чистому вигляді, незаторкнутому писемністю, що артикуляція (надрізи, малюнки, літери) – це письмо в узагальненому виді, що передує письму і мові. Поєднання графіки і фонетики, простору і часу, світла і звуку, на думку Ж. Дерріда, повинно допомогти відірватися від схем теологічного мислення, що є в основі метафізики.

Концепція «тексту» у Ж. Дерріда відіграє роль своєрідного узагальнення герменевтичного поняття «твір». Що ж до герменевтичного трактування поняття «традиція», то воно узагальнюється в понятті «інтертекстуальність». Саме зміна стрижневих герменевтичних понять «твір» і «традиція» на поняття «текст» та «інтертекстуальність» дає змогу узагальнити уявлення про інтерпретацію твору в поняття «деконструкція» (або розсіювання), яке означає не пошук захованої інтенціональної єдності тексту, а прагнення розширити таку єдність, розкрити опозиції, що містяться в тексті і завдяки чому текст трансформується в письмо.

Ж. Дерріда висловлював сумнів щодо того, чи може деконструкція слугувати літературним методом. На його думку, лише конкретний текст, який потрібно прочитати, визначає закони його прочитання. Але це не означає, що потрібно повністю віддатися волі тексту, тобто пасивно його сприймати і повторювати. Філософ вважає, що насправді не існує єдиного методу прочитання текстів. Таким чином можна поставити під сумнів розгляд деконструкції як методу. Однак вона також не повинна доповнювати літературу, хоч і полегшує епістемологічне прочитання тексту, розкриваючи його філософські засновки.

Деконструкція, за Ж. Дерріда, дозволяє розпізнавати приховані філософські і політичні претензії інституціо-лізованих критичних методів, що впливають на наше розуміння літературних текстів. «Не треба забувати, що деконструкція – це також і літературна форма, один із текстів, який потрібно прочитати, інтерпретація, відкрита різними способами тлумачення», – стверджував Ж. Дерріда [5, с. 189]. У деконструкції він вбачає «відновлення справедливості, порушеної критикою та рефлексією, які прямо й дотично спираються на владу й авторитет і втілюють їх» [2, с. 267]. Деконструкція пов'язана з мірою і справедливістю через подолання логоцентризму. Завдання своєї філософії Ж. Дерріда вбачає у тому, щоб спрямувати свою мову до іншого, віднайти способи застосування універсальних вимірів справедливості й закону у кожному конкретному випадку.

Як вважає Ж. Дерріда, деконструктор – це майстер, який, піддаючи критиці знаряддя, матеріали, стратегії інших дослідників, не прагне конструювати власну споруду. У процесі деконструкції дослідник, на думку Ж. Дерріда, завжди повинен виходити із визнання примату писемної субстанції над звуковою. Деконструктивне прочитання віднаходить у тексті «напруження між текстом і заявою», тобто способи, за допомогою яких сам текст проблематизує свої настанови, погляди. Після такого прочитання те, що було висловлено у тексті як несуттєве по-іншому постає щодо того, що представлене як головне. Таким чином риторика, письмо, неприсутність тощо віднаходять у текстах дещо важливе у відношенні до таких понять, як «розум», «річ», «інтелігібельність», «буття як присутність». На думку Ж. Дерріда, усунути з філософії цю парадоксальну «логіку доповнюваності» неможливо, тому що людина ніколи не буває абсолютним господарем мови. Таким чином феномен мови неминуче виходить за межі того, що людина здатна контролювати.

Ж. Дерріда переконаний у тому, що метафізичність західноєвропейської філософії можна подолати лише через її семіологічну деконструкцію, тобто у процесі аналітичного розкладання поняття (насамперед «буття»),

які становлять основи онтології. Їх він піддає деконструкції завдяки іншим поняттям – тим, що є всередині традиції, але мають можливість виходу за її межі і тим самим дозволяють нам переосмислити певну проблематику (наприклад, «знак»), а також завдяки розгляду окремих з них під новим кутом зору («письмо»).

Головна інтенція деконструктивного прочитання полягає швидше у «ропорошуванні», ніж в інтеграції, у багатоваріантності прочитань, переосмислень, що зумовлюється полісемантичністю, алегоричністю, метафоричністю. Як вважає Ж. Дерріда, деконструктивне прочитання текстів зорієнтоване не на породження універсальних теорій, а на таке розхитування диктату одержаних в спадщину метафізичних ідолів (категорій, понять), що ніколи не припиняється.

Та слід відзначити, що деконструкція Ж. Дерріда відмінна від ніцшеанської стратегії нігілістичного подолання метафізики. Французький філософ визнає утопічність абсолютно деконструктивного тексту, який би не містив жодного сліду метафізики. «Я, – зазначає Ж. Дерріда, – не серед тих, хто стверджує, що філософія закінчилася. Навіть коли я говорю про закриття логоцентризму і завершення метафізики, я розрізняю завершення, замикання і кінець. Я гадаю, що висновок про те, що філософія досягла свого завершення, дійшла до свого кінця дуже небезпечний, і я заперечую такий висновок. Я гадаю, що філософія має, повинна мати майбутнє, але в даний момент вона повинна передати своє завершення тому, що оточує її, тобто системі фінітних можливостей» [2, с. 142]. Йдеться про вичерпання філософського дискурсу, про його здатність лише до репродукції. Такий стан філософ вважає не смертю філософії, а можливістю. Тому філософія має майбутнє.

Концепцією деконструкції Ж. Дерріда ініціював нову хвилю у філософській думці Заходу. Французький філософ зробив спробу переосмислити традиційні цінності та стереотипи мислення, наукову методологію. Аналіз філософських праць Ж. Дерріда розкриває зміст деконструкції як критичний аналіз традиційних бінарних опозицій. Вона розуміється як деконструкція тексту, а не об'єктивної дійсності, що відображається в процесі пізнання. Текст Ж. Дерріда розглядає як схему, що структурує дійсність. Деконструкція метафізики являється не стільки критикою метафізики, скільки способом раціоналізації тексту.

Список використаних джерел

1. Дерріда Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук. Дискусія / [Ж. Дерріда] // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / [ред. М. Зубрицька], – 2-ге вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / [ред. В. Лях]. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – 296 с.
3. Соболь О. Постмодерн і майбутнє філософії / О. Соболь. – К. : Наукова думка, 1997. – 188 с.
4. Ярошовець В. Від структуралізму до постмодернізму / В. Ярошовець. – К. : Знання України, 2004. – 214 с.
5. Дерріда Ж. Деконструкція і «другое» / [Ж. Дерріда] // Диалоги о Европе / [ред. Р. Керни]. – М. : Весь мир, 2002. – С. 171–191.
6. Французская философия сегодня : Анализ немарксистских концепций / [ред. М. Грецкий, Н. Автономова и др.] – М. : Наука, 1989. – 264 с.

References

1. Derrida Zh. Struktura, znak i gra u dyskursi humanitarnykh nauk. Diskusiya / [Zh. Derrida] // Antologiya svitovoyi literaturno-

krutychnoyi dumky XX st. / [red. M. Zubrytska], – 2-ge vyd., dop. – Lviv : Litopis, 2001. – 832 s.

2. Svitoglyadno-metodologichni innovatsiyi v zahidnoevropeyskiy filosofiyi / [red. V. Lyah]. – K. : Ukrayinskiy tsentr duhovnoyi kultury, 2001. – 296 s.

3. Sobol O. Postmodern i maybutne filosofiyi / O. Sobol. – K. : Naukova dumka, 1997, – 188 s.

4. Yaroshovets V. Vid strukturalizmu do postmodernizmu / V. Yaroshovets. – K. : Znannya Ukrainy, 2004. – 214 s.

5. Derrida Zh. Dekonstruktivna i «drugoe» / [Zh. Derrida] // Dialogi o Evrope / [red. R. Kerni]. – M. : Ves mir, 2002. – S. 171–191.

6. Frantsuskaya filosofiya segodnya : Analiz nemarksistskikh kontseptsiy / [red. M. Gretskiy, N. Avtonomova, L. Filippov i dr.] – M. : Nauka, 1989. – 264 s.

Kokhanovska M. G., PhD in Philosophy, assistant professor of theory and history of culture, Philosophy Faculty, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), mariyakokhanovska@gmail.com

Deconstruction as a way of overcoming ranking

In this paper we investigated the development of an understanding of deconstruction in the works of J. Derrida. The article presents his vision of the modern philosophy and its further development. The essence of deconstruction and its connection with logocentrism is analyzed. The deconstruction as a method, criticism, philosophical position, as a strategy and literary form is researched. We found out the J. Derrida's features of metaphysics and how the deconstruction connects with them. We also analyzed the relationship between spoken and written language, text. The ways of implementation of deconstruction is analyzed.

Keywords: deconstruction, logocentrism, metaphysics, text, philosophy.

Кохановская М. Г., кандидат философских наук, ассистент кафедры теории и истории культуры философского факультета, Львовский национальный университет имени Ивана Франко (Украина, Львов), mariyakokhanovska@gmail.com

Деконструкция как способ преодоления иерархизации

В работе исследовано развитие понимания деконструкции в трудах Ж. Деррида. Представлено его видение состояния современной философии, а также её дальнейшего развития. Проанализирована сущность деконструкции в связи с логосентризмом. Деконструкция исследована как метод, критику, философскую позицию, как стратегию и литературную форму. Обнаружены черты метафизики, против которых направлена деконструкция, а также соотношение между языком, текстом и письмом, которое предопределяет обращение к деконструкции. Исследовано пути реализации деконструкции.

Ключевые слова: деконструкция, логосентризм, метафизика, текст, философия.

* * *

УДК 35.08:316.723:[141.7:316.2]:303.725.36

Максименюк М. Ю., кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту організації та управління проєктами, Запорізька державна інженерна академія (Україна, Запоріжжя), marina.maximenuk@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Розкриваються теоретико-методологічні засади публічного адміністрування, які зводяться до пояснення поняттєво-категорійного апарату публічного адміністрування, еволюції поняття, зарубіжного досвіду розвитку публічного адміністрування. Оскільки метою органів публічного врядування є комплексний соціально-економічний розвиток відповідних територіальних громад, то саме взаємодія органів влади на місцевому рівні визначає ефективність реалізації публічного управління в різних сферах – економічній, соціальній, політичній у контексті їх єдності. Ноосферно-духовна концепція публічної сфери проголошує однією з своїх цілей формування публічного адміністрування як мистецтва управління державою, що являє собою сукупність державних (публічних цілей), направлених на вироблення ефективних управлінських механізмів, життям важливих відносин між державами, народами, націями, різними соціальними верствами суспільства.

Ключові слова: публічне адміністрування, методологія аналізу, зарубіжний досвід, еволюція поняття, територіальна громада, ноосферно-духовна концепція публічного адміністрування, гуманістичне управління, ноосфера.

Актуальність дослідження зводиться до того, що публічне адміністрування сьогодні є чи не найголовнішою сферою діяльності. Теоретико-методологічні засади

аналізу публічної сфери зводяться до пояснення її понятійно-категорійного апарату та застосування методів аналізу цієї складної категорії. Публічну сферу слід аналізувати як політичне явище, що являється правовим феноменом. В англійській мові відсутня різниця між словами «державний» і «суспільний», обидва ці слова виражені терміном – «public». Це є показовим, тому що держава – це не тільки чиновники і політики, держава і влада – це суспільство, яке впливає на процеси, які відбуваються у країні. Школа публічної політики ставить своєю метою удосконалення того, що називається «policy», а не «politics». «Public policy» передбачає узгодження суспільних інтересів, а не боротьбу чи конкуренцію і цим вона принципово відрізняється від партійної політики. «Public policy» передбачає сумісну роботу представників уряду, місцевих влад, суспільних організацій, незалежних дослідників, експертів тощо, а не протиставлення їх один одному. «Public policy» здійснюється за рахунок розгортання процесу аналізу державної політики як єдності економічної, соціальної і політичної сфер, направлених на вирішення суспільно-значущих проблем [1].

Мета статті – проаналізувати теоретико-методологічні засади публічного адміністрування.

Всі державні органи влади в країнах розвинутої демократії для вирішення поставлених перед ними задач використовують технологію «Public Policy», яка передбачає використання засобів врахування інтересів різних суспільних груп, спирається на процедури публічних консультацій з групами інтересів, реалізується через посередництво прийнятих у міжнародній спільноті стандартів і форматів. У витоків дослідження публічного управління в США стояв Вудро Вільсон, який ще у 1887 р. в есе під назвою «Вивчення адміністрації» («The Study of Administration») вперше вводить поняття публічне управління (public governance) і публічна адміністрація (public administration). Він розробив чотири принципи публічної сфери, які повинні реалізуватися на практиці: 1) розподіл політичних та адміністративних питань; 2) порівняльний аналіз політичних і бізнес організацій; 3) підвищення ефективності державної служби шляхом упровадження практик ділового адміністрування у роботу державних службовців; 4) підвищення ефективності діяльності державних службовців через підвищення професіоналізму державних службовців у прийнятті рішень та рівня їх кваліфікації. В контексті реалізації задач публічної сфери відбувається розмежування понять «децентралізація» і «деконцентрація». Децентралізація – це повна передача влади і управління, а деконцентрація – лише вид організаційної техніки у рамках централізованого управління. Для України важливими являються питання демократизації державного управління (як децентралізація і де бюрократизація), щоб розвинути синергетично-рефлексивну модель управління [2].

Сьогодні у рамках публічної сфери формується потреба у нових моделях і принципах управління: децентралізованих, поліцентричних, мобільних, інноваційних, які поєднують принципи державного і ринкового регулювання, індивідуальної свободи та нових форм колективної та особистої відповідальності. Удосконалення роботи публічної сфери (адміністрування) являється прерогативою держави, що покликане слугувати соціальному благополуччю суспільства. Соціальна держава покликана

удосконалювати всі аспекти управлінської діяльності, стимулювати ініціативу та здійснювати контроль з метою реалізації свого призначення і здійснення поставлених задач. Наука публічного управління (адміністрування), яка охоплює багато секторів та інститутів сучасного суспільства, знаходиться у призмі як мінімум трьох глобальних підходів, що оцінюють перспективи розвитку публічного адміністрування: 1) ринково-ліберального, сформульованого в концептуальних моделях нового менеджменту; 2) ліберально-комунітаристського, що розвивається в контексті концепції «політичних мереж» і спирається на розвиток структурних взаємовідносин (договірних) між політичними інститутами держави і суспільства; 3) «рецептивного адміністрування», в контексті якого публічна адміністрація розглядає громадян як активних членів суспільства, для яких відкрита адміністрація для того, щоб дати можливість вийти у процес вироблення публічної політики. Реалізація задач публічної сфери направлена на єдність економічної, соціальної і політичної діяльності, що в цілому означає формування єдиного соціального організму, в центрі якого людина як найвища міра всіх речей».

Публічне адміністрування – це суспільно-політична влада, основні види якої: 1) влада народу як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдуми); 2) державна влада – законодавча, виконавча, судова; 3) місцеве самоврядування – місцева публічна влада, що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування – місцева, публічна влада, що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконавчими органами – рад, сільськими, селищними, міськими головами тощо. Термін «публічна влада» аналогічний в той же час терміну «народовладдя» чи врядування. Оскільки метою органів публічного врядування є комплексний соціально-економічний розвиток відповідних територіальних громад, то саме взаємодія органів влади на місцевому рівні визначає ефективність реалізації публічного управління в різних сферах – економічній, соціальній, політичній у контексті генезису соціального організму країни [3].

Ноосферо-духовна концепція публічної сфери проголошує однією з своїх цілей формування публічного адміністрування як мистецтва управління державою, що являє собою сукупність державних (публічних цілей), направлених на вироблення ефективних управлінських механізмів, життєво важливих відносин між державами, народами, націями, різними соціальними верствами суспільства. Публічне адміністрування – це діяльність політиків, державних органів структур, пов'язаних з управлінням державою, досягнення в ньому певних повноважень, владних функцій, вплив на формування цілей розвитку та їх досягнення. Головна функція публічного адміністрування – це забезпечення інтегральної цілісності, єдності, безпеки і добробуту своїх громадян, яка повинна забезпечуватися за рахунок вмілого керівництва та ефективного управління. Іноді під терміном «публічне адміністрування» розуміється система поглядів, які визначають основні напрямки цього виду діяльності, у тому числі участь у владних структурах і здійснення впливу на публічні функції. Згідно з ноосферо-духовною парадигмою дисипативні структури являють собою

об'єктивіацію адаптаційного потенціалу самоорганізуючої системи. Дисипативні структури з'являються кожного разу, коли система, здатна до самоорганізації за рахунок своїх кооперативних властивостей, організує простір для того, щоб «вжити» при різних впливах [4].

Публічне адміністрування означає сутність суспільних процесів, в яких поєднуються три види еволюції – природна, соціальна і власне діяльнісна. Публічне адміністрування повинно бути сформовано на засадах наукового менеджменту, виходити із синергетичного і нелінійного бачення альтернативних варіантів вирішення проблем, в контексті яких можливий перехід від техногенної моделі розвитку суспільства, в якій людина протиставляється природі, до коеволуційної моделі існування людства. Концепція публічного адміністрування базується на ноосферних підходах до розвитку суспільства, що визначається сферою розуму (ноосферою), і яке повинно базуватися на науково-раціональній і морально-справедливій основі. *Ноосфера являє собою соціоприродну систему публічного адміністрування, в якому гуманістичне управління реалізується морально-справедливим розумом людини і глобальним інтегральним інтелектом. Критерієм рівня розвитку і якості життя людини є гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з оточуючим соціальним і природним середовищем. Практичне значення розробки концепції публічного адміністрування на засадах наукового менеджменту визначається тим, що воно є основою державного менеджменту, який направлений на формування нових антропологічних засад українського соціуму* [1].

Ефективність концепції публічного адміністрування залежить від: 1) доцільності і реальності поставлених задач для досягнення публічних цілей, їх відповідності матеріальним і соціальним можливостям держави; 2) обґрунтованості зв'язку цілей політики і засобів їх досягнення, постільки останні пов'язані з моральними уявленнями суспільства; 3) рівня компетентності посадових осіб, які сполучають в своїй діяльності знання наукової політики з великим практичним досвідом, їх раціонального використання «на всіх поверхах влади»; 4) своєчасного проведення оцінок проектів великих політичних рішень колективами незалежних експертів, а також методами імітаційного моделювання, що направлення на пониження ризику. Найважливішими факторами, які визначають життєдіяльність і ефективність публічного адміністрування, є його відповідність об'єктивним потребам розвитку матеріального і духовного життя суспільства, правильне врахування економічних і соціальних можливостей держави, її етнічних особливостей, національного менталітету. На рівні самовизначення регіону синергетика конститує себе як концепція неурівноваженої динаміки чи теорія самоорганізації нелінійного динамічного поля, в основі якого матриця бачення об'єкта в якості складного цілого. Є надія вбачати в публічному адмініструванні явища самоорганізації регіону, яка сприяє мінімізації ентропії і тенденції розвитку соціально-економічної системи до урівноваженого стану. На всіх рівнях структурної організації неурівноваженість виступає умовою і джерелом виникнення «порядку із хаосу» [5].

На публічне адміністрування великий вплив здійснює зовнішнє середовище (макросередовище), що включає

наступні складові: економічне середовище; політичне середовище; соціальне середовище; науково-технічне середовище; правове середовище; культурне середовище; природне середовище; ідеологічне середовище; демографічне середовище; географічне середовище. Існує ряд факторів внутрішнього середовища, що впливають на сутність публічного адміністрування: цілі системи; стратегія розвитку (цілі, задачі, зміст); функції управління (склад, зміст, ступінь централізації); методи управління (механізми реалізації); технології процесів управління; інформація управління; техніка управління; персонал управління (соціально-культурні, психологічні, професійно-кваліфікаційні характеристики); організаційна культура (цінності, стандарти поведінки, традиції, філософія управління); джерела (фінансові, людські, матеріальні ресурси); дослідження і наукові розробки (портфель угод, стан науково-дослідницької бази, склад кадрів, НІОКР).

Великий вплив на формат парадигми публічного адміністрування здійснюють цінності орієнтації зі специфічними типами цільових переваг: 1) теоретичні – істина, знання, раціональне мислення; 2) економічні – практичність, корисність, накопичення багатства; 3) політичні – влада, визнання; 4) соціальні – людські відносини, відсутність конфліктів; 5) естетичні – гармонія, форма і симетрія; 6) релігійні (етика, моральні проблеми). Рекомендується включати до аналізу публічного адміністрування: PEST – аналіз (PEST – згідно перших букв англійських термінів Political–legal (політико-правові), Economic (економічні), Sociocultural (соціокультурні), Technological (технологічні), формуючи автопоезис соціальних систем [6].

Політико-правові фактори – це урядова стабільність чи нестабільність, податкова політика і законодавство; антимонопольне законодавство, закони по охороні оточуючого середовища, регулювання зайнятості населення, зовнішньоекономічне законодавство; позиція держави щодо іноземного капіталу; профспілки та інші групи тиску (політичні, економічні). Економічні фактори – тенденції валового національного продукту; стадії ділового циклу; відсоткова ставка і курс національної валюти; кількість грошей в обігу; рівень інфляції; рівень безробіття; контроль за цінами і заробітною платнею; ціни на енергоресурси; інвестиційна політика. Соціокультурні фактори – демографічна структура населення; стиль життя; звичаї і уподобання; соціальна мобільність населення; активність населення. Технологічні фактори – державна політика в сфері НТП; захист інтелектуальної власності; витрати на НІОКР з різних джерел. Для адекватного розуміння діяльності публічного адміністрування слід проаналізувати матрицю загроз: матрицю профілю середовища; модель М. Портера конкурентних сил; зовнішніх стратегічних факторів; рівень стратегії вибору, долаючи етнонаціональні та регіональні конфлікти [7, с. 341–352].

Властивості, що характеризують публічне адміністрування: безперервність функціонування і розвитку системи, яка функціонує на основі конкуренції, багатоманітності форм функціонування і розвитку, здатності його до оновлення та саморозвитку; альтернативність напрямів функціонування на основі прогнозування та вибору альтернатив; формування організованості системи; адаптивність – здатність системи функціонувати при

зміні параметрів зовнішнього середовища, адаптації системи до цих змін; організаційність – приближення до показників-пропорційності, безперервності, ритмічності, ефективності; стандартизація – забезпечує сумісність даної системи з іншими системами та їх взаємозалежність в умовах розвитку міжнародної кооперації; інноваційний характер розвитку, що направлений на ефективне використання природних ресурсів, праці і капіталу, упровадження патентів і ноу-хау, конкурентоспроможності товарів; упровадження інноваційного шляху, що є єдиним шляхом розвитку економічних систем, які впливають на сталий розвиток сучасного українського суспільства. Публічному адмініструванню властивий закон забезпечення оптимального функціонування і самореалізації соціального суб'єкта у відповідності з об'єктивними тенденціями через посередництво свідомого впливу на об'єктивні процеси з метою перетворення існуючої можливості на реальну [8].

Управлінський процес являє собою систему різних відносин, у якій мають місце прямі і зворотні зв'язки. Вплив суб'єкта, що управляє (органа, посадової особи) на об'єкт, – це встановлення прямих зв'язків з об'єктом. Вплив може бути активним, навіть силовим, а може бути м'яким «управлінням дирижера» чи зовсім навіть непомітним. Для гарного налагодженого управління характерним є останнє: не аврали і штурми, надзвичайні чи екстрені заходи, а непомітна на перший погляд управлінська робота завжди дає найкращий ефект, коли форми прямого управління різко змінюються. Проте застосовувати їх необхідно вкрай обережно, так як вони можуть зруйнувати управлінський механізм. Об'єктом управлінського впливу, прямих зв'язків являється не тільки зовнішній по відношенню до управляючої системи об'єкт, але й різні ланки самої управляючої системи, між якими встановлюються або вертикальні зв'язки підпорядкування, або субординації (ієрархія), або горизонтальні. В останньому випадку вони зводяться до координації, взаємодії, взаємодопомоги для здійснення єдиних цілей державного чи муніципального управління. Вплив суб'єкта (органа, посадової особи) на об'єкт управління породжує зворотні зв'язки, які встановлює об'єкт з суб'єктом. До суб'єкта управління поступає інформація про поведінку об'єкта, про виконання чи невиконання управлінських команд, яка збирається у рецепторах управляючої системи [9].

Такими рецепторами можуть виступати органи чи посадові особи, які безпосередньо здійснюють управління, аналітичні центри. Система, яка працює з врахуванням зворотних зв'язків, враховує інформацію, що поступає на рецептори, якщо інформація має стрибкоподібний характер, то мають місце викривлення. В рецепторах відбувається відбір і перетворення інформації, відокремлення істотного від неістотного, узагальнення матеріалу для висновків, що робить суб'єкт управління гнучким і сприяє ефективності. Якщо управлінський вплив є непоміченим, і якщо об'єкт не змінив своєї поведінки чи здійснив прямий супротив суб'єкту управління, останньому необхідно на основі висновків, зроблених з отриманої інформації, приймати нове рішення, встановлювати прямі зв'язки іншого роду [10]. Рішення може бути різним (використання інших методів впливу), але у будь-якому випадку воно модифікує, змінює і прямі, і зворотні зв'язки. Нова інформація про поведінку об'єкта

управління знову оцінюється управляючою системою і розпочинається новий цикл управління.

Дослідження процесів управління на основі вивчення прямих і зворотних зв'язків з використанням методів кібернетики та інформатики отримало у західній літературі «введення (інформація)» – «виведення (рішення)». Способи вирішення зворотних зв'язків можуть бути активними (дії у знак згоди з управлінським рішенням, протест) і пасивним (поточна інформація). У західній літературі найбільш результативним способом активних зворотних зв'язків у процесі управління вважається партиципація – добровільна участь населення в урядових проєктах чи заходах місцевого самоуправління, формуючи правові засади громадянського суспільства [11]. Зворотні зв'язки представляють собою цінність для визначення якості управління. Саме від об'єкта поступає інформація про адекватне розуміння чи виконання «команд», які свідчать про недоліки у системі управління (недостатня кваліфікація кадрів, недостатність зв'язку, чи будь-які недоліки у роботі). У системі управління мають значення і його цілі, які повинні узгоджуватися з загальнолюдськими цілями (свобода, демократія, соціальна справедливість) та бути реальними. Цілі управління визначають сутність управлінського рішення, тобто вибір дій, за допомогою яких вони можуть бути досягнуті. Проте для досягнення успіху велику роль відіграє й стабільність управління, його гнучкість, послідовна робота апарату, ресурси апарату, послідовна діяльність інститутів безпосередньої демократії, громадянські ініціативи тощо. Таким чином, використання зворотних зв'язків у публічному адмініструванні сприяє підвищенню його результативності, дієвості, ефективності, подолання різного роду негараздів, посилення точності інформації, конкретизація цілей, взаємодія між адміністрацією та населенням [12].

Публічна влада виступає у двох формах: 1) державна влада, 2) влада місцевого самоврядування (муніципальна влада). Для обох форм публічної влади притаманна низка спільних ознак: 1) спрямованість на виконання суспільних завдань і функцій; 2) інституційний характер, тобто функціонування через відповідні публічні інститути (органи публічної влади); 3) легітимність; 4) відособленість апарату, що здійснює цю владу, від населення; 5) об'єднання підвладних за територіальною ознакою; 6) загальність, тобто охоплення владою всіх осіб на відповідній території; 7) безперервність функціонування (за наявності окремих тимчасових органів); 8) універсальність, тобто спрямованість на вирішення усіх справ суспільного значення; 9) обов'язковість владних рішень для всіх суб'єктів на відповідній території; 10) функціонування у правових формах (нормотворчій, установчій, правозастосовчій, контрольній та інтерпретаційній), тобто діяльність за законодавчо встановленою процедурою і оформлення владних рішень правовими актами; 11) можливість використання передбачених законодавством засобів примусу для реалізації своїх рішень; 12) право встановлювати і стягувати загальнообов'язкові податки і збори з населення; самостійне формування бюджету. Водночас, для державної влади притаманні певні особливості, у першу чергу, державний суверенітет, загальнодержавний масштаб дії, спрямованість на першочергове виконання загальнонаціональних потреб,

постійний правовий зв'язок з населенням через інститут громадянства, наявність субординаційних відносин всередині державного апарату, наявність особливих органів – так званих «силових структур» (армія, суд, прокуратура, служба безпеки, органи виконання покарань та ін.). Матеріально-фінансовою основою державної влади є загальнонародна та державна власність, а також кошти державного бюджету [13].

Безумовно, найбільш суттєвою ознакою державної влади є її суверенітет. У новітній юридичній літературі державний суверенітет визначається як «властивість держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати функції всередині держави і у відносинах з іншими державами» або як «верховенство і незалежність від будь-яких інших влад всередині країни або у взаємовідносинах з іншими державами». Однак легальне (законодавче) визначення державного суверенітету є більш розгорнутим і міститься в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яка розглядає цей політико-правовий феномен як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Влада місцевого самоврядування також характеризується деякими особливостями: її джерелом є народ, а первинним носієм – територіальна громада; вона розповсюджується лише на територію адміністративно-територіальних одиниць (муніципалій); її органи діють від імені територіальної громади, а не народу чи держави; матеріально-фінансову базу її органи складають комунальна (муніципальна) власність і місцевий (муніципальний) бюджет; її органи пов'язані більш тісними зв'язками з населенням; в системі її органів відсутня жорстка ієрархія і підпорядкованість.

Словосполучення «публічне адміністрування» у перекладі з латинської мови на українську означає не що інше як «суспільне управління», тобто мається на увазі управління відносинами та процесами, які відбуваються у суспільстві. Термін «демократичне врядування» є похідним від англійського аналогу «good governance» (належне, досконале, ефективне володарювання, керівництво). Під поняттям «державне управління» розуміється здійснення цілеспрямованого впливу держави на розвиток суспільних процесів. Отже, приймаючи до уваги суб'єктний рівень управлінської діяльності, останнє поняття є найменш широким, ніж два перших. Спільною рисою «публічного адміністрування», «демократичного врядування» та «державного управління» є демократичність.

Демократія – це суспільна цінність, за якою будується політична система та функціонує суспільство. За висловом Дж. Локка демократія як форма врядування є владою більшості в інтересах більшості, що захищає інтереси спільнотворення (незалежної спільноти). Терміни «публічне адміністрування» та «демократичне врядування» більш вживані в західноєвропейських країнах, які достатньо модернізовані й глобалізовані, мають розвинені інститути громадянського суспільства. Тому у західній літературі, практиці адміністрування акцентується увага на суб'єктному вимірі, а саме на необхідності підвищення якості надання адміністративно-управлінських послуг. Для України, що перебуває у стані суспільної трансформації, актуальним є завдання досягнення сталого розвитку суспільства, тобто на перший план виходить об'єкт управління.

Все це вимагає активної участі в управлінні держави, яка несе відповідальність перед українським народом за динаміку та спрямованість суспільно-політичних процесів. Найбільш широким за своїм змістом й більш розмитим за своїм визначенням є поняття «публічне адміністрування», оскільки воно охоплює практично усе середовище життєдіяльності за участю в його врядуванні органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання різних форм власності та громадських організацій. Окремі фахівці виокремлюють у процесі публічного адміністрування стадії вироблення та реалізації політики.

На наш погляд, тут доцільно внести наступне уточнення: мова має йти про прийняття політичних рішень, тому що у виробленні політики номінально приймають участь усі громадяни країни. В цьому сенсі адміністрування виступає, в першу чергу, як процес політичної діяльності, яку здійснюють на стадії вироблення та прийняття рішень державні діячі й політики, а на стадії їх реалізації – державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, представники бізнесу та громадськості. Наступним за обсягом змісту є поняття «good governance», яке більш точно перекладається як ефективне, а не демократичне врядування, що звісно не відміння його демократичного характеру. Його сутність зводиться до пошуку оптимальних управлінських рішень, що забезпечується за рахунок посилення інформаційно-аналітичної діяльності, поглиблення зворотних зв'язків з об'єктом управління, розмежування компетенції та повноважень різних суб'єктів, підвищення рівня їх кваліфікації.

Ознаками ефективного врядування за Д. Бостаном є: акцент на управлінні, управлінських навичках, а не на формулюванні державної політики; спрощення контролю у поєднанні із запровадженням нових механізмів моніторингу та підзвітності; перехід від контролю за ресурсами і процедурами до використання показників результатів і продуктивності; спрощення складних бюрократичних процедур; пріоритетність приватної власності, контрактних відносин і конкурентності в наданні громадських послуг; адекватне копіювання певних управлінських методів приватного сектору; надання переваги матеріальним стимулам; наголос на скороченні витрат, управлінських штатів й підвищенні ефективності роботи; розвиток управлінських інформаційних систем. Очевидно, що в даному випадку йдеться про розгалужену та багаторівневу систему управління, яка не обмежується органами державної влади. Узагальнюючи можна зазначити, що публічне адміністрування зорієнтовано передусім на політичній діяльності, демократичне (ефективне) врядування на управлінській, а державне управління поєднує обидві види цієї діяльності, але за участю виключно державних органів влади.

Теоретико-методологічними основами публічного адміністрування є морфогенетичний підхід до аналізу саморегуляції соціальних систем, що досліджує форму і конструкцію будь-якого об'єкта. Базовими для аналізу публічного адміністрування у саморегуляції соціальних систем слугують наступні методи: синергетичний, що використовується для аналізу публічного адміністрування як нелінійної системи; порівняльно-історичний, що дозволяє проаналізувати різні форми публічного адміністрування як саморегуляції соціальної системи,

що представляє собою дисипативну структуру; динаміку становлення публічного адміністрування у темпоральних координатах певної історичної епохи; феноменологічний, що дозволяє осягнути сутність феномена публічного адміністрування як складного суперечливого феномена, що розвивається «зі знаком плюс» і «зі знаком мінус», прагнучи до своєї цілісності; системний, що направлений на виявлення структури публічного адміністрування як динамічної системи, яка сприяє саморозвитку соціальної системи та її саморегуляції; діалектичний, що дає можливість розглянути розвиток публічного адміністрування у взаємодії з оточуючим світом та особистістю; синергетично-діалектичний, що дозволяє осягнути світ на основі принципів, методів, підходів до аналізу соціальної системи з точки зору синергії і діалектики; загальнонаукові методи – аналогії, аналізу і синтезу, сходження від абстрактного до конкретного, що сприяють філософському осмисленню публічного адміністрування у системі саморегуляції соціальних систем; структурно-логічного моделювання – для словесного опису концептуальних підходів до формування та розвитку соціально-управлінських систем соціального управління; компаративістський – для порівняння концептуально-специфічних соціально-управлінських систем, сформованих на різних теоретико-методологічних засадах; структурно-функціональний – для розкриття основних характеристик механізмів публічного адміністрування, взаємозалежності окремих суспільних і політичних процесів у розвитку і динаміці саморегуляції соціальних систем; наукової абстракції і нелінійного (недетермінованого) мислення – з метою виявлення взаємодії прямих і зворотних зв'язків у лінійних (суб'єкт-об'єктних) і нелінійних (суб'єкт-суб'єктних) системах; комплексний метод – забезпечується соціально-філософським усвідомленням публічного адміністрування як формування цілісної суб'єкт-суб'єктної парадигми управління складними соціальними системами; економіко-математичні – для побудови моделі прогнозування управління складними соціальними системами з використанням зворотних зв'язків в усіх сферах життєдіяльності соціального організму; метод антропологічної експертизи, направлений на виявлення гуманістичної компоненти в управлінській діяльності, в центрі якої «людина як міра всіх речей»; виявлення позитивного соціального індикатору публічного адміністрування та впровадження ефективної моделі публічного адміністрування зі зворотними зв'язками на рівні територіальної громади і міжнародного глобалізованого соціуму.

Управління суспільством як головне призначення публічного адміністрування – це звернення до пізнання механізмів самоорганізації складних еволюційних та зверхскладних систем у стані, далекому від рівноваги, коли загострюється їх чуттєвість до незначних флуктуацій на мікрорівні, які приводять до зміни поведінки всієї макросистеми. Руйнування динамічної рівноваги її структур і підсистем публічного адміністрування, вступ їх у «режим із загостренням», фазу кризи, в якій нестійкі структури піддаються швидкій дезінтеграції, приводять до зміни моделей адміністрування. Управління суспільством як головне призначення публічного адміністрування має дослідити: 1) теоретико-методологічні основи аналізу синергетичної парадигми; 2) зміни, які відбуваються в

різних системах в умовах нестабільності; 3) дії механізму самоорганізації; 4) можливості соціального управління і суперечлива сутність кризи; 5) ідеї про креативність хаосу, його конструктивність, направленість його просування до нової соціальної організації. Система публічного адміністрування – це різноманітність упорядкованих деяким відношенням чи зв'язаних певними ознаками елементів, які можуть представляти собою сукупність, для якої характерним є: функціональне призначення, що визначається принципом чи характером взаємозв'язку і взаємовідношення елементів; структура – будова, взаєморозташування її складових частин; потоки інформації; взаємозв'язки і взаємовідносини елементів системи.

Публічне адміністрування – це процес впливу суб'єкта на об'єкт, направлений на упорядкування, збереження, руйнацію чи збереження системи об'єкта у відповідності з поставленими цілями. Управління як вид людської діяльності існує з тих пір, як виникла необхідність в сумісній діяльності людей. Кожна історична епоха вносить свої корективи у відношення суб'єкта управління, методи стимулювання, масштаби організації самого процесу, але тільки у XX столітті з'явилися і почали розвиватися наукові підходи до соціального управління. Публічне адміністрування в управлінні суспільством являє собою невід'ємну частину людського буття, без якого неможлива сумісна діяльність людей і суспільства в цілому. Ефективне публічне адміністрування є одним із основних факторів соціального прогресу. Управління суспільством як головне призначення публічного адміністрування слід оцінити як акумульовані і логічно упорядковані за певними правилами знання, які представляють собою систему принципів, методів і технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень ряду конкретних наук.

Часто теорію публічного адміністрування розділяють на два рівні: перший представлений теоріями соціального управління, які являють собою частину політико-економічних і соціально-філософських концепцій, що пояснюють механізм функціонування суспільства на різних історичних етапах; другий являє собою прикладну дисципліну, яка інтегрує в собі, з однієї сторони, фрагменти фундаментальних наукових теорій, в першу чергу математики, логіки, психології та інших, а з другої сторони – це сукупність практичних знань і навичок, які об'єднують достатньо багатоманітні об'єкти загальною задачею управління. Управління суспільством як головне призначення публічного адміністрування – це цілеспрямований вплив соціального суб'єкта на власну суспільну, колективну і групову життєдіяльність, що здійснюється як безпосередній (у формах самоуправління), так і через спеціально створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, підприємства, союзи).

Управління – невід'ємна властивість всіх організованих систем різної природи, що забезпечує їх самозбереження і саморозвиток. Публічне адміністрування представляє собою складний процес взаємодії двох сторін: тієї, хто управляє; і тієї, ким управляють, в яких важливу роль відіграють зворотні зв'язки. Публічне адміністрування може бути представлено як сукупність двох складових підсистем. Традиційна підсистема публічного адміністрування виходить із пріоритету прямих зв'язків,

в якій мало уваги зверталось на взаємозв'язок цих двох підсистем, тобто процес управління розглядався як односторонній процес, як жорстко управляючий вплив. Проте суспільство – це складна соціальна система, що володіє внутрішнім механізмом саморегулювання і саморозвитку. Сучасна парадигма публічного адміністрування корелюється з процесом управління як суб'єкт – суб'єктивним відношенням, що передбачає взаємодію двох підсистем – тієї, хто управляє, і тієї, ким управляють, аналіз цих підсистем як відкритих систем, кожна із яких здатна адекватно реагувати на імпульси одна одної. В результаті публічне адміністрування набуває характеру співуправління; управління зверхскладними системами, що являють собою вплив на їх власний механізм саморегуляції і самоуправління з метою його оптимізації.

Важливий аспект ефективного публічного адміністрування в управлінні суспільством – досягнення адекватності цих двох підсистем. Для реалізації цілей публічного адміністрування необхідно дотримання принципу необхідної різноманітності: різноманітність управляючої системи повинна бути не меншою, чим різноманітність системи, якою управляють. Процес публічного адміністрування включає в себе три основних компоненти: 1) управлінська свідомість – мисленнєве здійснення процесу управління; 2) управлінська діяльність, що представляє собою реалізацію цілей і задач соціального управління; 3) результат управлінської діяльності. Для публічного адміністрування необхідно виробляти вміння оцінювати соціальні наслідки передбачуваних управлінських рішень, що є соціальним нервом будь-якого управлінського впливу.

Закон синергії – це загальний закон організації. Етимологічно «синергія» походить від грецького слова «synergieia», що означає співдружність, сумісні дії. Формулювання закону синергії зводиться до того, що цей закон означає сукупність елементів, які утворюють організовану систему, якщо її потенціал більше суми потенціалів елементів, які в неї входять окремо. Під потенціалом в загальному випадку розуміється наявність можливостей (якостей, енергії, інших ресурсів), що дозволяють зробити що-небудь і виконувати певну роботу. Так, потенціал індивіда характеризується його інтелектуальними здібностями, фізичною силою, типом особистості; потенціал господарської організації може характеризуватися виробничою потужністю, річними комерційними зміними, об'ємом продаж тощо. Зміст закону синергії зводиться до того, що властивості цілого (єдиного, монолітного) не зводяться до суми властивостей його частин; ціле більше суми своїх частин (А. А. Богданов). Зворотне ж співвідношення, тобто коли ціле менше суми своїх частин, ймовірно лише для дезорганізованої системи. Внаслідок дії закону синергії проявляється синергетичний ефект, який зумовлений появою нової якості, стає достоїнством цілого. Пороте не будь-яке об'єднання зусиль, вмінь і ресурсів, коли мова йде про організацію штучних систем, автоматично створює цю синергетичну дію. Нерозуміння механізму синергетичної взаємодії не дає можливості розуміти і пояснювати поведінку навіть відносно простих систем. Справа не тільки в тому, що поєднується, але істотно те, як поєднується, які спонукальні сили цьому сприяють.

Головне тут – зв'язки, які встановлюються між частинами, так як саме від них встановлюється міцність

поєднання частин. І, навпроти, слабкість зв'язків приводить до розриву комунікації і розпаду організації як цілісного утворення. Ефект синергії виникає завдяки появі джерел, що виникають після інтеграції частин, під якими розуміється вплив зумовлюючих факторів. В конкретних умовах системи тієї чи іншої природи чи виду склад цих факторів, а, отже, і конкретний механізм впливу на продуктивність функціонування можуть бути різними. До загальних чи типових джерел синергії слід віднести: 1) концентрацію розузгоджених ресурсів в одному місці, масоване використання яких зразу дозволяє системно вирішувати великі задачі і отримувати більш масштабні результати, порівняно з їх використанням на потреби локальних заходів; 2) упорядкування зв'язків, підвищення ступеня поєднання елементів чи координації дій частин, при яких їх зусилля узгоджуються і направляються в сторону необхідного результату; 3) активізацію дій однієї частини самим фактом присутності іншої частини, яка виступає немов би каталізатором (нааявність «активностей», згідно за А. А. Богдановим), так що, чим більше частин, учасників, тим вище фонове значення активності, енергетичний потенціал поля взаємодії; 4) функціональну спеціалізацію частин, включаючи і професійний і спеціальний розподіл праці і такі її вигоди, як висока якість продукції і послуг, а також інші переваги, що проявляються із збільшенням розмірів організації; 5) можливість взаємодії частин, що особливо важливо в екстремальних умовах. Реалізація джерел синергетичного ефекту чи, теж саме, врахування вимог **закону** в практичній діяльності розцінюється як істотні передумови успішного функціонування великих господарських організацій. Великі фірми вже давно зрозуміли це і турбуються про те, щоб отримати ефект від взаємодоповнюваності підрозділів і служб, застосовуючи партисипативний стиль управління, використовуючи загальні ресурси, освоюючи нові продукти, що в цілому повинно створювати синергетичний ефект як на стадії дослідження, так і на стадії виробництва.

Під соціальною самоорганізацією розуміється самостійке, тобто здійснюване без зовнішнього цілеспрямованого програмування, формування суспільних відносин. Змістовною основою процесу соціальної самоорганізації а публічному адмініструванні є коопераційна діяльність індивідів, в результаті яких створюються структури, що представляють собою сукупність розміщених у певному порядку функціональних інститутів з включенням у них індивідів, груп, спільнот. Креативний ефект реалізації самоорганізації виражається в безперервному процесі істотного оновлення соціального життя, революційному розвитку спільнот людей і соціальної складової сутності людини. Процес соціальної самоорганізації підтримується креативною сутністю людини, яка прагне змін, долає дезорганізацію екстремальності і приводить організацію у стан порядку, сприяючи упорядкуванню відносин і перетворюючи організацію на відкриту, упорядковану, здатну для подальшого розвитку і становлення. Цей процес називається антропосоціальною синергією. В результаті цих процесів організація формується на засадах постнекласичної науки: 1) по мірі підвищення складності всіх процесів соціальні утворення стають плінним соціокультурним полем, в якому межі з середовищем стають адаптованими і прозорими; 2) стійкість досягається за рахунок параметрів порядку, що виникають і оновлюються в процесі безперервної самоорганізації;

3) відкритість таких утворень забезпечує їх діалог зі населенням, що розкриває перед ними можливості процесу становлення громадянського суспільства [14].

Креативна поведінка середовища породжує креативну відповідь індивідів, які знаходяться в креативній ситуації об'єкта. Система публічного адміністрування є продуктом процесів самоорганізації, що приводять до змін, які відбуваються у суспільстві. Формування цієї системи прискорює креативність соціального життя. Якщо раніше для відкриття кордонів однієї держави потрібні були переважно воєнні дії, то сьогодні на зміну їм приходять способи інформаційного та економічного впливу, тільки локально підтримувані інколи воєнною силою. Цей перелом є надзвичайно болісним для багатьох країн, постільки руйнує системи соціального управління, які склалися тисячоліттями. Спроби економічної, політичної та воєнної кооперації провідних держав світу є не що інше, як формування нових систем публічного адміністрування пов'язаного із глобалізацією світу. Проте неупереджено помітно всі ознаки вступу людської спільноти у новий формат системних криз, які вже охопили як розвинуті країни світу, так і ті, що розвиваються. Проте криза як кульмінація невизначеності очищає простір для креативних дій, сприяє генезису нових систем соціального управління і створює переважно нові умови для їх функціонування.

Загальні принципи концепції самоорганізації відтворюються у фізичних, хімічних, біологічних і соціальних системах, причому у високоорганізованих системах вони втілюються з найбільшою повнотою. Якщо у кібернетичі регуляція поведінки була функцією особливого блоку, то концепція самоорганізації виходить з уявлення про відсутність будь-якого окремого органу управління. Так, в організмі поведінку визначає не мозок, не нервова система, а організм у цілому. У психології концепції самоорганізації можуть бути розповсюджені на широкий спектр об'єктів – від психофізіології до соціальної психології. З розвитком синергетики (Хакен), одного з напрямків концепції самоорганізації, були вироблені спроби математичного моделювання соціальних і психічних процесів. З теоретико-методологічної точки зору концепції самоорганізації є реалізацією системної моделі, з якою пов'язані багато наукових напрямів, що мають відношення до психології: структурологія К. Леві-Стросса і М. Бахтіна, загальна теорія систем Л. фон Барталанфі, вчення про домінанту А. Ухтомського. У самій психології у перші десятиріччя ХХ ст. виникли напрямки концепцій синергетики, які мають ряд загальних рис: гештальттеорія, психоаналіз, аналітична психологія. Істотною особливістю самоорганізуючих систем являється їх здатність до самодобудовування, самовідродження, що представляє особливий інтерес для вивчення механізмів і розробки методів психотерапії та формування ціннісно-світоглядних орієнтирів свідомості [15].

Принцип самоорганізації описує виникнення нової якості системи по горизонталі, тобто на одному рівні, коли повільні зміни параметрів порядку мегарівня приводять до біфуркації, нестійкості системи на макрорівні і перебудови його структури. Включення у схему мікрорівня дозволяє описати процес зникнення і народження у точці біфуркації макрорівня. У цій точці колективні змінні та параметри порядку макрорівня повертають свої ступені свободи в хаос мікрорівня, розчиняючись у ньому. Потім у безпосередній

взаємодії мега- і мікрорівней народжуються нові параметри зумовленого макрорівня. Процес народження параметрів порядку: «управлінські зверхповільні параметри мегарівня» + «короткоживучі змінні мікрорівня» = параметри порядку, структуроутворюючі змінні мезо- (мікро)рівня». 2. Принцип незворотності змін як фактор розвитку і становлення. Виникнення нових параметрів порядку – подія, яка не має зворотного руху, а поєднані у кооперації елементи набувають нової якості, а їх роз'єднання приводить також до нових якісних змін, тобто висхідна (до первинного поєднання) якість незворотна (закон розбіжності Богданова). 3. Принципи універсальності і безперервності самоорганізації виходить з того, що класичне уявлення про облаштування і процес упорядкування світу орієнтоване на те, що все суще упорядковане, а безлади, які виникають, можна подолати і вони є приватними випадками порядку і долаються діями їх законів. 4. Принцип відносності і самонормування. Даний принцип не є новим, і широко використовується у самих різноманітних наукових доробках. Самонормування приводить до народження відносних величин (параметрів, констант), тобто всі параметри і константи будуть виконувати свої функції тільки у рамках власного (відносного) простору.

Список використаних джерел

1. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту: (соціально-антропологічні виміри): [монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
2. Воронкова В. Г. Формування синергетично-рефлексивної моделі самоуправлінського суспільства: цивілізаційний контекст / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип.49. – С.17–28.
3. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. – 2-е вид. / В. П. Бех. – доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
4. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади: монографія. – К.: Вид. «К.І.С.», 2006. – 398 с.
5. Черленяк І. І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: Монографія / І. І. Черленяк. – Ужгород: Лира, 2010. – 656 с.
6. Автопоезис соціальних систем: монографія / за науковою ред. В. П. Бежа / В. П. Бех; Мін-во освіти і науки; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2010. – 746 с.
7. Максименюк М. Ю. Етнопонаціональні та регіональні конфліктні ситуації: моделі, стратегії і методи урегулювання в умовах сучасних цивілізаційних тенденцій / М. Ю. Максименюк // Ученые записки національного университета им. В. И. Вернадского. Том 24 (65), №3. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – Симферополь, 2013. – С.341–352.
8. Максименюк М. Ю. Етнопонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму / М. Ю. Максименюк // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць / Гол. ред. д. філософ. н. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: ЗДІА, 2013. – №53. – С.215–229.
9. Максименюк М. Ю. Етнопонаціональні і регіональні відносини як фактор розвитку поліетнічного, полікультурного і поліконфесійного соціуму / М. Ю. Максименюк // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць / Гол. ред. д. філософ. н. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: ЗДІА, 2012. – №49. – С.205–219.
10. Соснін О. В. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: Навчальний посібник / Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 602 с.
11. Сидоренко С. В. Правові засади громадянського суспільства (на прикладі Європейського суду з прав людини) / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип.53. – С.230–238.
12. Сидоренко С. В. Розвиток громадянського суспільства в історії соціально-філософської думки: умови виникнення, сутність, структура / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип.54. – С.175–188.
13. Сидоренко С. В. Політичне протистояння стратегії «зміцнення громадянського суспільства» в країнах Африки / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип.55. – С.139–151.
14. Карась А. Ф. Громадянське суспільство і національна культура / Гуманізм за утвердження громадянського суспільства в Україні // Вісник Львівського університету. – 1995. – Вип.32. – С.11–18.
15. Вашкевич В. М. Ціннісно-світоглядні настанови молоді в сучасних умовах. Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во УАН ТОВ «НВП» «ВІР», 2013. – Вип.73. – С.205–209.

References

1. Voronkova V. G. Filosofija humanistichnogo menedzhmentu: (social'no-antropologichni vymiry): [monografija] / V. G. Voronkova. – Zaporizhzhja: RVV ZDIA, 2008. – 254 s.
2. Voronkova V. G. Formuvannja synergetychno-refleksyvnoi modeli samoupravlins'kogo suspil'stva: cyvilizacijnyj kontekst / V. G. Voronkova // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': [zb. nauk. pr.]. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA, 2012. – Vyp.49. – S.17–28.
3. Beh V. P. Genezys social'nogo organizmu kra'i'ny: Monografija. – 2-e vyd. / V. P. Beh. – dop. – Zaporizhzhja: Prosvita, 2000. – 288 s.
4. Grycyak I. A. Jevropejs'ke upravlinnja: teoretyko-metodologichni zasady: monografija. – K.: Vyd. «K.I.S.», 2006. – 398 s.
5. Cherlenjak I. I. Synergetychni modeli optymizacii' systemy derzhavnogo upravlinnja: Monografija / I. I. Cherlenjak. – Uzhgorod: Lira, 2010. – 656 s.
6. Avtopoezys social'nyh system: monografija / za naukovuju red. V. P. Beha / V. P. Beh; Min-vo osvity i nauky; Nac. ped. un-t imeni M. P. Dragomanova. – K.: Vyd-vo imeni M. P. Dragomanova, 2010. – 746 s.
7. Maksymenjuk M. Ju. Etnonacional'ni ta regional'ni konfliktni situacii': modeli, strategii' i metody ureguljuvannja v umovah suchasnyh cyvilizacijnyh tendencij / M. Ju. Maksymenjuk // Uchenye zapiski nacional'nogo universiteta im. V. I. Vernad'skogo. Tom 24 (65), №3. Serija: Filosofija. Kul'turologija. Politologija. Sociologija. – Simferopol', 2013. – S.341–352.
8. Maksymenjuk M. Ju. Etnonacional'ni ta regional'ni vidnosyny jak rushijna syla rozvytku polietnichnogo sociumu / M. Ju. Maksymenjuk // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': zbirnyk naukovykh prac' / Gol. red. d. filosof. n. V. G. Voronkova. – Zaporizhzhja: ZDIA, 2013. – №53. – S.215–229.
9. Maksymenjuk M. Ju. Etnonacional'ni i regional'ni vidnosyny jak faktor rozvytku polietnichnogo, polikul'turnogo i polikonfesijnogo sociumu / M. Ju. Maksymenjuk // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': zbirnyk naukovykh prac' / Gol. red. d. filosof. n. V. G. Voronkova. – Zaporizhzhja: ZDIA, 2012. – №49. – S.205–219.
10. Sosnin O. V. Investycii' v ljuds'kyj rozvytok v umovah global'noi transformacii': Navchal'nyj posibnyk / Sosnin O. V., Voronkova V. G., Azhazha M. A. – L'viv: Magnolia 2006, 2011. – 602 s.
11. Sydorenko S. V. Pravovi zasady gromadjans'kogo suspil'stva (na prykladi Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny) / S. V. Sydorenko // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': [zb. nauk. pr.]. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA, 2013. – Vyp.53. – S.230–238.
12. Sydorenko S. V. Rozvytok gromadjans'kogo suspil'stva v istorii' social'no-filofofs'koi dumky: umovy vynykennja, sutnist', struktura / S. V. Sydorenko // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': [zb. nauk. pr.]. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA, 2013. – Vyp.54. – S.175–188.
13. Sydorenko S. V. Polityчне protystojannja strategii' «zmicennja gromadjans'kogo suspil'stva» v kra'i'nah Afryky / S. V. Sydorenko // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii': [zb. nauk. pr.]. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA, 2013. – Vyp.55. – S.139–151.
14. Karas' A. F. Gromadjans'ke suspil'stvo i nacional'na kul'tura / Gumanizm za utverdzennja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini' // Visnyk L'viv's'kogo universytetu. – 1995. – Vyp.32. – S.11–18.
15. Vashkevych V. M. Cinnisno-svitogljadni nastanovy molodi v suchasnyh umovah. Gileja: naukovyj visnyk: [zb. nauk. pr.]. – K.: Vyd-vo UAN TOV «NVP» «VIR», 2013. – Vyp.73. – S.205–209.

Maksymenyuk M. Y., PhD, assistant professor of department of organizational management and project management, Zaporozhye State Engineering Academy (Ukraine, Zaporozhye), marina.maximenuk@gmail.com

Philosophical principles of public administration

In the article the theoretical and methodological principles of public administration, which comes to explaining the conceptual-categorical apparatus of public administration, the evolution of concepts of international experience of public administration. Since the purpose of public governance is a complex socio-economic development of the respective local communities, it is the interaction of local government determines the efficiency of public administration in different spheres – economic, social and political context of their unity. Noosphere-spiritual concept of the public sphere proclaims one of its goals the formation of public administration as an art of governance, which is a combination of state (public use), aimed at developing effective administrative mechanisms vital relations between states, peoples, nations, and various social strata of society. The noosphere is a socio-natural system of public administration in which humanistic management realized the moral and righteous human mind and integrated global intelligence. The criterion of development and quality of life is humanist values and knowledge of a person who lives in harmony with the surrounding social and natural environment. The practical significance of the development of the concept of public administration on the basis of scientific management determined that it is the foundation of public management, which aims to form new anthropological principles of Ukrainian society.

Keywords: public administration, analysis methodology, international experience, evolution concept, local community-noosphere spiritual concept of public administration, humanistic management, noosphere.

Максименюк М. Ю., кандидат философских наук, доцент кафедры менеджмента организаций и управления проектами, Запорожская государственная инженерная академия (Украина, Запорожье), marina.maximenuk@gmail.com

Философские основания публичного администрирования

Раскрываются теоретико-методологические основания публичного администрирования, которые сводятся к выяснению понятийно-категориального аппарата публичного администрирования, эволюции понятия, зарубежный опыт развития публичного администрирования. Поскольку целью органов публичного администрирования есть комплексное социально-экономическое развитие территориальных громад, то именно взаимодействие органов власти на местном уровне определяет эффективность реализации публичного управления в разных сферах – экономической, социальной, политической в контексте их единства. Ноосферно-духовная концепция публичной власти провозглашает одной из своих целей формирование публичного администрирования как искусства управления государством, что представляет собой совокупность государственных (публичных целей), направленных на выработку эффективных управленческих механизмов, жизненно важных отношений между государствами, народами, нациями, разными социальными слоями государства.

Ключевые слова: публичное администрирование, методология анализа, зарубежный опыт, эволюция понятия, территориальная громада, ноосферно-духовная концепция публичного администрирования, гуманистическое управление, ноосфера.

УДК 141.132:165.6

Іванова Н. В., кандидат философських наук, доцент, завідувач відділення «Дошкільне виховання», Луцький педагогічний коледж (Україна, Луцьк), iva_chumbas@mail.ru

ЗМІСТОВНИЙ ВИМІР МИСЛЕННЯ В ГЕНЕЗІ ЦИКЛІЧНОГО ПОСТУПУ: СОЦІОФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Досліджується проблема мислення в поступальності розвитку соціокультурного буття. Виявлено його основні цикли, в яких конкретизовано сутність мислення в рефлексіях методологічного і соціального пізнання. Показано, що трансформація мислення здійснюється в контексті викликів часу, що сприяє постійному оновленню інтелектуально-творчих практик. В контексті нової соціокультурної реальності формуються нові вимоги до мислення, які завжди повинні бути соціально обумовленими.

Ключові слова: мислення, цикли, рефлексія, дискурс, методологія, суспільство, культура.

Процес соціального та духовно-культурного освоєння світу передбачає активну мисленнєву діяльність, в результаті чого досягається осмислення, розуміння

предмету. Мислення розкриває загальний характер символічних форм, що виступають способом наділення соціального і культурного буття людини смыслом. Важливе значення для розкриття смислу соціокультурного буття в його різних проявах має соціальне пізнання, яке показує приховані довербальні рефлексивні феномени, невидимі ідеї, поняття. Проте, вони розкривають суб'єкт пізнання лише в тій мірі, в якій йому прояснюється одночасно його власний світ. Дана ситуація передбачає наявність у того, хто пізнає, вміння мислити, розуміти, встановлювати комунікативний зв'язок між різними соціокультурними світами. Мисленнєва діяльність людини як суб'єкта пізнавальної діяльності невід'ємна від її буття, котре насамперед є буттям в соціумі. В силу чого сутність пізнання не зводиться до певної операціонально-методологічної діяльності, а виходить за її межі в сферу фундаментальних основ мислення. Дана ситуація ставить завдання в'яснити основні етапи розвитку мислення в його соціальному поступі.

Проблема розвитку мислення в його переході від одного етапу до іншого, як від однієї культурної форми до більш досконалої, знайшла висвітлення в дослідженнях ряду зарубіжних і вітчизняних філософів. Зокрема, С. Б. Кримського, В. Кебуладзе, М. В. Ліпіна, С. В. Пролєєва, В. М. Розіна, Г. П. Щедровицького, Ю. М. Шилкова та ін. Основоположне методологічне значення для вирішення поставленої проблеми відіграли праці Х.–Г. Гадамера, Г. Гегеля, Л. А. Мікешіної та інших, які конкретизували дослідницьке завдання.

В історико-філософському та соціальному пізнанні розроблена достатня кількість підходів до розуміння поступальності розвитку мислення. Однак залишається недостатньо в'ясненою проблема його циклічності, що актуалізує соціокультурну сутність мислення. В даному контексті постає проблема дослідження основних етапів розвитку мислення в поступі соціальності.

Метою статті є виявлення предметного змісту основних етапів (циклів) мислення в розвитку соціального пізнання, яке виступає умовою продуктивної інтелектуальної діяльності особистості в суспільному та культурному житті.

Важливо зазначити, що у відповідності до методологічного підходу, мислення має два рівні (включає в себе рівень методологічної роботи і рівень реалізації методологічних задумів і планів). Звернення до методологічної рефлексії дозволяє ефективно розв'язувати важливі філософські проблеми наукового пізнання і окреслити нові стратегії мислення. В даному контексті роль методології як способу специфічного пізнання і типу мисленнєвої рефлексії полягає у забезпеченні єдності науки, теорії, практики, світу практичного буття і світу цінностей. Тим самим методологічна діяльність дозволяє інтегрувати розгалужену сферу науково-євристичної діяльності як мисленнєвої. Значимого, що характерна для мислення установка на правильність думки (несуперечливість, чіткість, системність тощо), реалізується саме завдяки методологічній діяльності і методологічному супроводу. Вперше вказана установка на правильність мислення сформульована Аристотелем. «Мислення про неділиме, – писав він, – відноситься до тієї області, де не може бути обману. А те, в якому зустрічається і омана, і істина, являє собою поєднання понять... Щоправда, розум не завжди такий, але розум,

предмет якого беруть в самій його суті, завжди вбачає істинне, а не тільки встановлює зв'язок чогось з чимось» [2, с. 99].

Завдяки методологічній рефлексії мислення (як і пізнання) спрямовується і перебудовується для того, щоб бути «правильним», тобто відповідним запитам існуючої соціокультурної реальності. Інша справа, що на різних етапах і циклах існування та розвитку мислення його «правильність» задається по-різному. Коли нове мислення (нова мисленнєва стратегія) тільки окреслюється – його правильність виступає в якості установки, визначеної самим замислом мислителя. Коли замисел вже сформульований, «правильність» задається іншою установкою на побудову зразків мислення або методів. Так, методи Р. Декарта були одними із варіантів правильності новоевропейського мислення; творчість і міркування А. Ейнштейна і Н. Бора виступали зразками природничонаукового мислення в неklasичний період розвитку науки; ідеї та пропозиції В. Дільтея, Г. Зімеля, М. Вебера, Е. Гуссерля можуть розглядатися як зразки гуманітарного мислення.

Граничний, але формальний варіант правильності мислення задається логікою, проте вже на етапі завершення тієї чи іншої парадигми (стану, циклу) мислення. Ще один варіант «правильності» мислення, який претендує на всеохоплюючу роль, має безпосереднє відношення до самої методології, яка також змінює свої пріоритети. Зокрема, для інтелектуальних стратегій і методологічних рефлексій сучасної соціокультурної реальності характерним є принцип пріоритету загальнолюдських цінностей. В даному контексті «раціональна реалізація принципу пріоритетності загальнолюдських цінностей у новому мисленні сучасності передбачає не приниження внутрішньо-регіонального перед глобальним, а, навпаки, звеличення конструктивної діяльності конкретних співтовариств до загальнолюдських цінностей світового співтовариства» [3, с. 184], – зазначає С. Б. Кримський.

В контексті аспекту соціальності мислить не лише окремих індивідів, вирішуючи проблеми і завдання, поставлені, як він вважає, суспільством. На основі мислення реальність (світ для себе) імплемтується всім іншим індивідам, які також мислять. Саме з цією метою Аристотель формулює першу концепцію мислення, стверджуючи, що кожна людина володіє здатністю мислення. Ця здатність, згідно з Аристотелем, передбачає використання правил і категорій, а також прагнення до істини. Мисленню приписують і вищі цінності: воно наближає людину до Божественного Розуму, дозволяє прояснювати і виявляти сутність речей [2, с. 104]. Тим самим Аристотель в своїй праці «Про душу» створює нову реальність (семіотичну і віртуальну), яка передбачає необхідність мислення, що зобов'язує розповсюдити знання про нову реальність повсюдно.

Даний процес цілком вкладається в першу стадію формування нового соціального інституту, в ситуації якого індивіди змушені прийняти принципи, схеми і правила, які задають новий спосіб життя на основі нової реальності... При цьому вони повинні були відмовитися від поведінки, діяльності і вчинків, які суперечать новій реальності. На другій стадії формування соціального інституту, як простору життя, «інституціональні суб'єкти», тобто ті, хто витримав випробування і прийняв нову реальність, при можливості, намагаються «присотосуватися»

(адаптуватися) до нової реальності. Для даного конкретного випадку це означає, що «інституціональні суб'єкти починають користуватися аристотелівськими правилами і категоріями, у них утворюються реальні здатності мислення» [5, с. 236].

В контексті вищесказаного виникає питання: індивід, який мислить, і який не мислить, тобто не може демонструвати свою активність, належать до одного і того ж типу людини? Це питання в статті «Мислення і міркування про мораль» обговорює Г. Арнд. «Мене зацікавило, – пише вона, – ця повна відсутність мислення. Чи виходить так, що можна творити зло – не лише робити гріхи бездіяльності, але й активно грішити, – не просто у відсутність «нижчих прагнень» (як це називається в праві), але не маючи взагалі ніяких спонукань, не йдучи слідом конкретному бажанню або інтересу? Що «погана натура» (як би ми її не визначали), це властивість, при якій «потрібно стати злочинцем», і є необхідною умовою злочинів? Що наше вміння судити, розрізнити правильне і неправильне, прекрасне і повторне залежить від нашої здатності мислення? Що невміння мислити і даремна відмова від того, що традиційно називають совістю, співмірні один одному? Питання, яке постало переді мною, полягало в наступному: чи може мисленнєва діяльність як така, звичка осмислювати і ставити під питання все, що б не відбувалося, незалежно від змісту і зовсім незалежно від результатів, бути умовою, достатньою для того, щоб люди не робили зла? Нарешті, чи не пояснюється нав'язливість цих питань тим добре відомим і досить-таки небезпечним фактом, що муки совісті тривожать лише добрих людей, тоді як в рядах справжніх злочинців цей феномен зустрічається не так часто? Чиста совість не існує інакше, як відсутність нечистої» [1, с. 13–14]. Як бачимо, на ці питання не так просто відповісти.

З точки зору радикального методологічного підходу, як певного циклу, мислення являє собою ідеальну побудову (об'єкт), що створюється вченим, філософом, теоретиком тощо. Вони наділяють мислення такими характеристиками, які дозволяють вирішити проблеми, що постали перед наукою, філософією, пізнанням в цілому. До прикладу, пояснити передумови і механізми одержання знань, їх зміну і розвиток, фактори, які обумовлюють всі ці процеси, необхідність засвоєння правил логіки, нормативних і спрямовуючих принципів, в тому числі і самої методології. В даному контексті мисленню приписуються «історичність і розвиток», «діяльність», за рахунок якої одержуються знання і нові уявлення; у мисленні пов'язані між собою пізнавальна й продуктивна активність особистості.

Зазначимо, що в рамках семіотичного підходу мислення є рух в таких аспектах форми і змісту, які трактувалися як створення знаків і дії з ними (дії заміщення, перетворення та інші). Тобто, семіотичне витлумачення мислення дозволяє пояснити його розвиток в логіці емпіричного аналізу знань, які розглядаються як тексти мови. Оскільки в процесі такого теоретичного аналізу практикувалися колективні форми роботи, а також рефлексія, проблематизація, схематизація тощо, то реалізовувався системний підхід, програмування, проектування та ряд інших методів, оскільки і мисленню вони приписували відповідні характеристики. В зв'язку з таким розумінням в мислення було введено таке поняття, як «методологічне мислення» [5, с. 237–238].

Пояснюючи, що таке методологія, відомий теоретик мисленнєвої діяльності («мислєдіяльності») Г. Щєдровицький писав: «Методологія саме і виникає тому, що ми звертаємо увагу на самі можливості діяльності і починаємо їх формувати... Стверджується, що існує особливе, методологічне мислення, яке рухається не тільки в картинах об'єктів і тих процесів, які в них протікають, але одночасно і в другому просторі – просторі самої діяльності, співвідносячи один з одним ці простори і встановлюючи між ними особливі відносини... Методологія дає об'єктивне знання, оскільки вона фіксує пізнавальні ситуації і операції, а не домислює як влаштовані об'єкти» [6, с. 68]. При такому розумінні методології виходить, що розробка і вивчення діяльності одночасно повинно вирішувати і завдання самої розробки. Тобто формування мислення, адже реалізація методологічного мислення (методологічної розробки) передбачає також аналіз і контроль за процедурами його здійснення.

На даному етапі розкриття змісту мислення, по суті, тільки як діяльності, з особливою очевидністю проявляється двозначне розуміння процесу діяльності – як діяльності самих теоретиків, і як тієї природи, закономірності якої необхідно було враховувати власне в діяльності вчених–теоретиків. Обмірковуючи природу діяльності, Г. Щєдровицький зазначає: «На перший план виходить рефлексія, а смисл ідеї полягає в тому, щоб діяльно творити новий мислєдіяльний світ і вчасно його фіксувати. Проте, одночасно виявляється, що суть рефлексивного відношення вже не в тому, що той або інший індивід виходить «із себе» і «за себе», а в тому, що розвивається діяльність, утворюючи все більш складні кооперативні структури, засновані на принципі рефлексивного поглинання» [7, с. 275–276]. Тобто «включення в себе» змісту того, що осмислюється.

На основі вищесказаного можна надати характеристику першому «циклу» мислення, ставлячи також питання про особливості інших циклів. Але: що ж таке «цикл» мислення, якщо ми стверджуємо, що мислить особистість, котра, вирішуючи свої екзистенціальні проблеми, часто утворює нове, яке не існувало поки що в культурі? В даному контексті можна говорити про принципову сингулярність мислення. Однак, як зазначалося вище, особистість мислить, задовольняючи умови культури, комунікації, трансляції; мислить на основі знаків, схем, моделей, символів (одночасно створюючи їх); мислить, вирішуючи для себе і суспільства певні проблеми і завдання. В такому випадку – довільність і креативність мислення певним чином спрямовуються, стають досить органічними. Усвідомлюється подібна обумовленість в трактуванні мислення як деіндивідуального, суспільного (законовідповідного) явища. Саме в такому ракурсі можна говорити про цикли мислення; частково вони співмірні з етапами або епохами життя культури [5, с. 293].

Отже, перший цикл мислення, вважає В. М. Розін, можна віднести до епохи становлення античної культури, який в певній мірі визначив її особливості. В даному циклі можна розрізнити три основні стадії, або етапи. Перший, це етап становлення дискурсивної практики, який, в свою чергу, складається з двох процесів – винайдення мислення (міркувань) і процедур пізнання складних (позаємпіричних) явищ (любви, душі, руху тощо), а також нормування обох процесів (побудова ідеальних об'єктів, схем, аристотелівських правил і категорій).

Дискурсивні практики дозволяли вирішити два типи проблем: перші відносились до побудови особистісної реальності (можливість для особистості діяти узгоджено з іншими, вибудовувати своє життя тощо), другі дозволяли вирішувати суперечності і різні труднощі, які виникали в результаті становлення самої дискурсивної практики (долати суперечності, непорозуміння і заплутаність, тобто проблематичність думок і мислення).

Другий етап (цикл) – трансляція мислення. Тут вирішується завдання передачі та імплементації винайдених способів мислення іншим суб'єктам. Саме з цією метою писав свої діалоги Платон і свої книги Аристотель, які можна розглядати як зразки власне філософського мислення. З цією ж метою Аристотель створює і обґрунтовує свої правила і категорії, а також першу концепцію мислення. Перше (створення правил і категорій) було пов'язано з концептуалізацією (технологізацією) мислення, а друге – з формуванням інституту мислення. Важливою складовою інституту мислення і умовою його розвитку виступає навчання мисленню, характерне для античних філософських шкіл – академії, ліцеїв тощо.

Третій етап (цикл) – формування здатностей мислення і ствердження дискурсивних практик. На цьому етапі під впливом механізмів трансляції формуються здатності, або можливості мислення, яких раніше не було в індивідів. Такі, здібні, здатні до мислення індивіди (які вміють вирішувати задачі, міркувати і мислити з використанням правил і категорій, пізнавати оточуючий світ і вибудовувати наукові концепції), утворюють основу «середовищ мислення». Прикладом таких середовищ виступає антична філософія, політика, право. Середовищами мислення можна вважати інтелектуальні утворення (духовно–культурні «кола», як наприклад, Харківське, Київське «кола» в Україні в ХІХ столітті), в яких є можливість реалізовувати всі основні принципи і норми мислення, породженого викликами епохи. Аналіз показує, що подібні утворення існують більше в області концептуалізації (наприклад, в методологічних установах Платона, Аристотеля чи Гегеля), ніж в реальності [5, с. 240].

В реальності ж, в рамках «середовищ мислення» утворюються дискурсивні практики, завдяки яким відбувається реалізація індивідів як суб'єктів мислення і спільнот. Разом з тим, таке мислення автоматично породжує ще один продукт поза середовищами, або просторами мислення, а саме – воно виступає умовою становлення мислення як органічного утворення, котре можна назвати «живим мисленням». В якості «живого мислення» можна вказати, по–перше, на мислячу особистість, котра вирішує свої екзистенціальні проблеми на основі мислення, змушуючи останнє працювати не лише у відповідності з принципами і нормами мислення, але і так, щоб її проблеми (особистості) були вирішені. По–друге, це колективні форми мислення (в рамках академії, наукової спільноти тощо). Тут також мислення працює як на основі власних принципів і норм, так і під впливом колективної взаємодії. До прикладу, той чи інший вчений, природознавець або гуманітарій, змушені вводити в своїх творах додаткові норми і міркування, які дозволяють опонентам зрозуміти і прийняти нові уявлення про той чи інший предмет, об'єкт, явище, процес, ситуацію.

Таким чином, мислення проходить через цикли (етапи) розвитку. Реальне, живе мислення функціонує під

впливом основних факторів існуючих норм і принципів дискурсивних практик, а також життя та діяльності індивідів і спільнот в процесі реалізації їх планів та завдань. В рамках такого мислення формуються нові методологічні установки і принципи, які сприяють утворенню підстав для розвитку мислення. Передумовою для становлення і трансформації мислення є нові соціокультурні виклики часу, відповіді на які приводять до винайдення нових інтелектуальних і пізнавальних форм. В наступні епохи (цикли) розвитку мислення вказані етапи повторюються, але їх зміст змінюється, оскільки в нових соціокультурних умовах всі основні складові ситуації встановлюються по-новому. В контексті ж сучасної соціокультурної реальності формуються такі вимоги до мислення, на основі яких воно стає новим, творчим, продуктивним, проєктивним, здатним вирішувати пізнавальні та методологічні проблеми.

Список використаних джерел

1. Аренд Х. Ответственность и суждение / Х. Аренд. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 352 с.
2. Аристотель. О душе / Аристотель // Сочинение в четырех томах. – М.: Мысль, 1975. – Т.1. – С.28–147.
3. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. Микешина Л. А. Философия познания / Л. А. Микешина. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 560 с.
5. Розин В. М. Мышление: сущность и развитие / В. М. Розин. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 368 с.
6. Щедровицкий Г. Знак и деятельность / Г. Щедровицкий. – М.: Вост. лит., 2005. – 463 с.
7. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М.: Шк. Культ. Пелит, 1995. – 800 с.

References

1. Arend H. Otvetstvennost' i suzhdenie / H. Arend. – M.: Izd-vo Instituta Gajdara, 2013. – 352 s.
2. Aristotel'. O dushe / Aristotel' // Sochinenie v chetyreh tomah. – M.: Mysl', 1975. – T.1. – S.28–147.
3. Kryms'kyj S. B. Zapyty filofs'kyh smysl'iv / S. B. Kryms'kyj. – K.: PARAPAN, 2003. – 240 s.
4. Mikeshina L. A. Filosofija poznaniya / L. A. Mikeshina. – M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija», 2009. – 560 s.
5. Rozin V. M. Myshlenie: sushhnost' i razvitie / V. M. Rozin. – M.: LENAND, 2015. – 368 s.
6. Shhedrovickij G. Znak i dejatel'nost' / G. Shhedrovickij. – M.: Vost. lit., 2005. – 463 s.
7. Shhedrovickij G. P. Izbrannye trudy / G. P. Shhedrovickij. – M.: Shk. Kul't. Pelit., 1995. – 800 s.

Ivanova N. V., PhD in philosophical sciences, associate professor, Head of Department «Preschool education», Lutsk' pedagogical college (Ukraine, Lutsk), iva_chumbas@mail.ru

Content dimension of thinking in the genesis of cyclic progress: socio-philosophical aspect

The problem of thinking in the progressivity of socio-cultural existence was considered in the article. Its basic cycles were revealed, in which the essence of thinking and methodological reflections of social cognition were concretized. It was shown that the transformation of thinking is performing in the context of challenges of the time, which contributes to the constant renewal of intellectual and creative practices. In the context of new socio-cultural reality the new requirements for thinking are forming, which should be always socially conditioned.

Keywords: thinking, cycles, reflection, discourse, methodology, society, culture.

Иванова Н. В., кандидат философских наук, доцент, заведующая отделением «Дошкольное воспитание», Луцкий педагогический колледж (Украина, Луцк), iva_chumbas@mail.ru

Содержательное измерение мышления в генезисе циклического развития: социофилософский аспект

Иследуется проблема мышления в прогрессивности развития социокультурного бытия. Выявлено его основные циклы, в которых конкретизирована сущность мышления в рефлексиях методологического и социального познания. Показано, что трансформация мышления осуществляется в контексте вызовов времени, что способствует постоянному

обновлению интеллектуально-творческих практик. В контексте новой социокультурной реальности формируются новые требования к мышлению, которое всегда должно быть социально обусловленным.

Ключевые слова: мышление, циклы, рефлексия, дискурс, методология, общество, культура.

* * *

УДК 280:2

Гудима І. П.,
кандидат філософських наук, професор кафедри
філософії, Черкаський державний технологічний
університет (Україна, Черкаси), gudima67@mail.ru

ПИТАННЯ ЧУДА В ПЕРСПЕКТИВІ СУЧАСНИХ СВІТОГЛЯДНИХ КАТЕГОРІЙ

Дослідницька увага автора зосереджена на фіксації різноманітних, в тому числі і небогословських смислів чуда. Головним завданням даної статті є вивчення особливостей відображення в сучасній релігійній свідомості спроб християнських теологів здійснити конвергенцію наукових знань та істини божественного Одкровення. Фокус уваги автора спрямований на ті аспекти взаємодії теології з науковим світоглядом, де християнські ідеологи намагаються відшукати гносеологічні доведення на користь чуда та показати чудо в перспективі сучасних світоглядних категорій. Вибір і застосування теоретико-методологічних підходів статті обумовлені самим предметом думки і характером поставлених завдань. У статті використовувалися наступні методи пізнання: загальнофілософські, спеціальні загальнонаукові теоретичні методи. Автор слідував принципу об'єктивності, історизму, застосовував каузальний аналіз. Кінцеві результати вивчення теми надають вагомий підстави твердити, що саме з приводу чуда серед теологів все гучніше висловлюється думка про необхідність зміни гносеологічного контексту християнської теології на основі даних, отриманих сучасними науками. Тим більш, що і самі науковці, зі свого боку, дедалі частіше виражають зацікавленість у тому, щоб виявити статус сучасної наукової парадигми і визначити характер взаємодії її з релігійною парадигмою та досягти між ними цілком певного світоглядного партнерства.

Ключові слова: Бог, теологія, наука, чудо.

Нині неможливо не помітити те, що сучасні християнські церкви мобілізують увесь арсенал знарядь та передові загони знавців науки задля суттєвої модифікації християнського світогляду, внесення в його зміст відчутних корективів, покликаних засвідчити належну академічну репутацію теології. Звісно, церкву на цьому шляху цікавить не наука сама по собі та навіть не її приголомшливі здобутки, які зумовлюють зростання популярності наукового світогляду, а сам науковий світогляд, вірніше його ресурсні можливості в справі підтвердження тих чи інших положень релігійної віри. Назріла необхідність їх широкого залучення та подальшого використання звичайно глибоко усвідомлюється сучасними християнськими апологетами, на долю яких і випала справа модернізації та нового витлумачення своїх понятійних рядів. В цьому ключі, в середовищі теологів все гучніше висловлюється думка про необхідність зміни гносеологічного контексту християнської теології, на основі даних, отриманих сучасними науками, позаяк задача цієї ж теології, за думкою видного її представника Харві Кокса – «розуміти наш час та спілкуватися з ним» [1, с. 4]. Тим більш, що і самі науковці, зі свого боку, дедалі частіше виражають зацікавленість у тому, щоб «виявити статус сучасної наукової парадигми і визначити характер взаємодії її з релігійною парадигмою» [2, с. 140] та досягти між ними, за словами професора Ліванського Державного університету Фараха Сухейля, «історичного компромісу», а то й «цілковитого співробітництва» [3, с. 174]. Актуальність обраної теми звідси обумовлюється тим, що, незважаючи на велику зацікавленість сучасних науковців релігійною проблематикою, глибоким дослідженням ними

особливостей взаємодії християнської теології та науки, саме віра в чудо, а особливо окремі обновленські тенденції пов'язані із спробами зміни гносеологічного контексту християнства на основі даних сучасної науки, покликані оновити таку віру, не стали об'єктом спеціальної уваги науковців.

Серед праць, які методологічно озброїли автора та дозволили йому визначитись щодо тих пізнавальних актів та принципів організації дослідження, які б сприяли ефективному й адекватному вивченню названої вище наукової проблеми, слід виокремити роботи закордонних та вітчизняних вчених і мислителів: Харві Кокса, Фараха Сухуйля, Арнольда Грюнбаума, Ієна Барбура, Юрія Мелкова, Катерини Єрмошіної та інших. І все ж, у сучасній вітчизняній релігієзнавчій та філософській літературі на жаль спостерігається брак досліджень присвячених вивченню особливостей та стану освоєння сучасною християнською теологією наукових здобутків сьогодення, хоча за кордоном безперервно, даній темі присвячена сила силена як спеціальних богословських праць, так і досліджень світських науковців.

Мета дослідження полягає в спробі вивчення тієї прогалини, яка утворилася в сфері вітчизняного студіювання позначеної теми, а також у вивченні тих прийомів та способів аргументації, що їх використовують сучасні теологи в теоретичному виправданні та обґрунтуванні віри в чудо.

Фіксація різноманітних, в тому числі і небогословських смислів чуда, має, як це не дивно, певне значення і в аспекті усвідомлення нових приголосливих здобутків науки та специфічних пошуків останнього власних філософсько-світоглядних підвалів. Націленість науки на поступове розкриття Істини та поглиблення набутих істинних знань, її величні сучасні відкриття на шляху розкриття таємниці геному людини, в вивченні ближнього і далекого космосу, її спостережень й експериментів в царині мікросвіту не відмінюють того, що наука, намагаючись збагнути світ в його об'єктивності, все ж розкриває лише окремі аспекти реальності, «вона, – за словами В. Стьопіна, – не вичерпує собою усієї культури, а складає лише одну із сфер, котра взаємодіє із іншими сферами культурної творчості – мораллю, релігією, філософією» [4, с. 497–499]. Більше того, несумісність науки та релігії, за переконанням фахівця з філософії науки Ю. А. Мелкова, практично і своєю значною мірою пов'язана із давнім традиційним примусовим протиставленням фактів науки – фактам релігії. В історії їх стосунків, зауважує дослідник, неможливо не помітити те, що «факт класичної науки як явище, що відображене в дзеркалі системи точного знання, як явище, котре відповідає детерміністському закону, – протистоїть чуду як явищу надприродному». Однак, додає до цього автор, «сучасна наука робить можливим *інше* бачення цього взаємовідношення. З одного боку, подія не є повністю детермінованою законом; з іншого боку, чудо перестає сприйматися як порушення абсолютних законів природи» [5, с. 164–165]. Тому важливо метою широкого спектра сучасних праць з апологетики є намагання «показати... чудо... як явище об'єктивної дії сили Божої, у перспективі сучасних світоглядних категорій», переконаний сучасний православний богослов Михайло Шполянський [6, с. 9].

Наука, як утворення, що постійно розвивається, у власній історичній динаміці та відтворенні останньої

в науковій картині світу, завжди «корелює на пошук нових світоглядних ідей, які продукуються у різних сферах культури (філософії, релігії, мистецтві...)» [7, с. 499–500]. Однак, інколи надто давні, вікопомні концептуальні набутки інших духовних феноменів також використовуються для позначення окремих сучасних наукових припущень. Релігійні ідеї надприродної каузальності, чуда (не будучи по-суті науковими), часом використовуються в викладенні змісту наших знань про світ [8]. Достатньо згадати відомі спроби створення «Єдиної теорії Всесвіту», започатковані Альбертом Ейнштейном, коли чудо, як надприродна акція, його послідовниками не відкидалося в якості основоположного пояснювального принципу Всесвіту і заяви Стівена Хоукінга про Всесвіт, що був спонтанно *створений* з абсолютного ніщо. Стівен Хоукінг, зокрема, з приводу глобальних перспектив і наслідків створення єдиної теорії усього, що існує, в своїй славнозвісній праці «Коротка історія часу: від великого вибуху до чорних дірок», писав наступне: «Якщо ми дійсно відкриємо повну теорію, ...це буде повним тріумфом людського розуму, бо тоді нам стане зрозумілим задум Бога» [9, с. 147]. Серед таких спроб пояснення природи світу є також відома М-теорія (теорія мембранної будови Всесвіту), де абревіатура «М», коли жартома, а інколи і цілком серйозно фізиками витлумачується як «магічно-могутнє» (або, в іншому розумінні, – чудесне) джерело творіння суцього чи заяви фахівців з космології про незбагнений вплив на наш Усесвіт його «паралельного двійника». Той же Хоукінг «нешодавно заявив, що сучасна фізика на значну міру вичерпала питання типу «як?» (як відбуваються події в мегасвіті, мікросвіті тощо). Але за ними постають у всій своїй величчю питання типу «чому?»: чому закони природи мають такий, а не інакший вигляд, чому в природі взагалі є закони? Чому природа розумна? Чому – якщо дотримуватися «основного питання філософії» – «первинними» є не частки й поля (не «матерія»), а ймовірності народження (чи прояву) часток і полів, тобто *питомо ментальні сутності?* ...Остаточною підставою існування ймовірності фізичних подій та їхньої суто логічної організації в чистих квантових станах є дивна властивість світу як неподільної одиниці, котрою він виявляється на так званому субквантовому рівні. Ця унікальна властивість світу певним чином нагадує наше «я» (субстанціональну основу нашої свідомості) [10, с. 267–268]. В цьому контексті навряд чи можна погодитися з висновками професора Пітсбургського університету Адольфа Грюнбаума, який, підводячи підсумки досліджень космологів ХХ століття, твердить про те, що у науковців немає жодних підстав визнавати творчу роль божества в якості основи буття [11, с. 60], бо подібні заяви є упередженими за формою, а, по-суті, – результатом занадто поспішного узагальнення, тобто, фактично, є висновками узагальнено хибними.

В світлі даних тенденцій в сучасній науці та тих карколомних гіпотез, що висувуються відомими вченими, задля пояснення світу з точки зору єдиного принципу, аж ніяк не гіперболізацією чи відвертою фантастикою і, тим більш, не спробою епістемологічного виправдання та реабілітації релігії видаються заяви про те, що «нині саме той час для європейської філософії науки, коли слід звернутися до категорії чуда та використовувати її для осмислення світоглядних наслідків наукової революції і для формування на цій основі нової картини світу»

[12, с. 209]. І спроби такого звернення до давніх релігійно-теологічних концептів є.

Візьмемо, хоча б, результати досліджень, що ведуться нині на Великому адронному колайдері в Європейському центрі ядерних досліджень та на Теватроні, національній лабораторії прискорювачів імені Енріко Фермі (США). Дані дослідження, як відомо, спрямовані на пошук загадкової частки, котру ніхто і ніколи не бачив, однак таку, що передбачена в так званій «Стандартній моделі» – основній теорії сучасної фізики – бозон Хіггса. Як відомо, обмін часток одного з типів – бозонів відповідає у мікросвіті за будь-яку взаємодію між тілами, а бозон Хіггса, зокрема, за гіпотезою вчених-фізиків, зумовлює створення маси елементів. Згідно з положеннями «Стандартної моделі» – все оточуюче занурене в поле, яке насичене бозонами Хіггса; останні протистоять зміні швидкості мікрочасток, створюючи їх масу; на будь-яку зміну варіантів руху мікрочасток неодмінно миттєво реагують бозони Хіггса, породжуючи масу та, відповідно, гравітацію. «Якщо б цього типу бозону не було, жоден предмет в світі не мав би маси, – пише автор статті «Вітик з ВАКу [Великого адронного колайдера]», Олександра Білярчик, – а сама гравітація була б відсутня як така. За це його і називають «часткою Бога»» [13, с. 26].

Як видно, специфічне витлумачення окремих важливих наукових гіпотез знову таки відбувається із залученням термінологічного апарату релігії та її теоретичного убрання – теології, елементи якого виявляються семантично конгруентними деяким припущенням, до цього часу ще остаточно не охопленим природничо-науковими поняттями та категоріями. Немає великих сумнівів в тому, що, намагаючись надати фундаментальне пояснення природі реальності на рівні мікросвіту, дослідники, інколи, разом із цим, остаточно не відмовляються від спроб одночасно відшукати канали взаємодії Бога з оточуючим світом, виявити фокус його провіденціального скеровування речовиною та енергією світобудови (а використання релігійної термінології для витлумачення наслідків сучасних наукових студій світу прямо підтверджує сказане), до того, ж чудо не просто включається ними в сітку власне наукових понять-категорій, проте й, інколи, покладається ними, як основоположний принцип у власну систему витлумачення буття.

Тобто, окремі світоглядні структури, які узагальнюють зміст теоретичного знання, котре репрезентує предмет розвитку науки на її нинішньому історичному етапі, очевидно виявляють завуальований (а, інколи, і прямий) зв'язок із надприродним. Фізик і філософ Ю. І. Кулаков у своїй доповіді на ХХ Всесвітньому філософському конгресі, оцінюючи стан розвитку сучасної цивілізації, знаходив за можливе вести мову про те, що на рубежі тисячоліть зникають підстави для тверджень про опозицію науки та релігії. Більше того, автор підкреслював, що наука наразі не є єдиним провідним засобом оволодіння дійсністю і в умовах кризи сучасної цивілізації виникає потреба в створенні «єдиної науково-теїстичної картини світу» [14, с. 145].

Хай би там як не намагалися з'ясувати дані питання прихильні до релігії діячі та їх ідейні опоненти, проте не можливо обійти увагою факт культурної атмосфери сьогодення, коли єдність світу задається науковцями

також із залученням уявлень про божественне, які згодом екстраполюються на інші галузі знань; тобто, навіть академічно налаштовані вчені, відкриваючи нові горизонти світобудови в сфері найменших та найбільших часток матерії та при цьому намагаючись збагнути природу перших основ буття, все ж не вважають, що «гіпотеза Бога» є надто застарілою. Залучення ідеї Бога задля пояснення фактів дійсності, чисельні спроби «західних мислителів і вчених вписати містичне світовідчуття в філософські підвалини сучасної науки» [15, с. 5] набули нині такого масштабу, що стали, навіть, темою окремих філософських досліджень [16]. Тим більш, що, за словами сучасного американського філософа Х. Пьютнема, прагнення класичної науки побудувати єдину картину світу та досягти «Божественного бачення» сущого, так і залишилося нереалізованим [17, с. 5]. А провести чітку межу між тим, де закінчується силове поле сучасних наукових гіпотез та теорій та починається царина метафоричних висловів, алегорій і постулатів релігії, без спеціального філософського аналізу й подальших світоглядних узагальнень буває складно.

Тому то, з'ясування змістового наповнення низки категорій релігійної свідомості, а серед них і ідеї чуда, котрі за велінням долі виявились включеними у сучасний науковий пошук, є актуальним; воно набуває особливого значення в справі пошуку нових світоглядних орієнтирів сучасної цивілізації та формулюванні аргументованих відповідей на доленосні питання, які постають перед нею.

Список використаних джерел

1. Cox H. The secular city. Secularization and urbanization in theological perspective. – Harmond Sworth, 1966.
2. Арабаджи Д. В. Аналіз статусу наукових парадигм і межі їх конфронтації з релігією // Практична філософія. – 2008. – №4. – С.139–144.
3. Фарах Сухейль. Религиозный феномен и современная наука // Вопросы философии. – 2002. – №2. – С.169–174.
4. Степин В. С. Наука // Всемирная энциклопедия. Философия XX век / Главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Москва: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2002. – С.497–499.
5. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке. – К.: Издатель Паррапан, 2004. – 223 с.
6. Шполянський Михайл. Чудо. Богословский взгляд и личный опыт. – Москва: Изд-во «Отчий дом», 2003. – 126 с.
7. Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира // Всемирная энциклопедия. Философия XX век / Главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Москва: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2002. – С.499–500.
8. Використання тут і далі понять «Всесвіт» та «світ» слід пов'язувати з розумінням їх як «просторово-часової структури, заповненої речовиною й випромінюванням (полями)»; до того ж такий Усесвіт є принципово нестационарним об'єктом, що перебуває нині на етапі розширення (див.: І. З. Цехмістро. Голістична філософія науки. – Харків: Видавництво «Акта». – С.187).
9. Хокинг С. Краткая история времени: от Большого Взрыва до черных дыр / Пер. с англ. – СПб.: Амфора, 2001. – 268 с.
10. Цехмістро І. З. Голістична філософія науки. – Харків: Видавництво «Акта». – 270 с.
11. Грюнбаум А. Происхождение против творения в физической космологии (теологические искажения современной физической космологии) // Вопросы философии. – 1995. – №2. – С.48–60.
12. Ермошина К. А. Чудо как категория русской философии // Вече. Журнал русской философии и культуры. – СПб.: Изд-во С.–Петерб. Ун-та, 2009. – Вып.20. – С.203–210.
13. Білярчик А. Утечка из БАКа // Журнал-газета «Публика». – 24 мая – 30 мая 2011. – №21 (546). – С.26.
14. Кулаков Ю. И. Синтез науки и религии // Вопросы философии. – 1999. – №2. – С.142–153.
15. Поликарпов В. С. Наука и мистицизм в XX веке. – М.: «Мысль», 1990. – 219, [2] с.

16. Див., наприклад, статтю Т. В. Панфілової. (Панфілова Т. В. Ссылка на Бога в науке: дань моде или идеологический прием // Общественные науки и современность. – 2001. – №5. – С.124–131).

17. Putnam H. Realism with a Human Face. – Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 1990. – 350 p.

References

1. Cox H. The secular city. Secularization and urbanization in the historical perspective. – Harmond Sworth, 1966.
2. Arabadzhi D. V. Analiz statusu naukovih paradigmi i mezhi ih konfrontacii z religieju // Praktichna filosofija. – 2008. – №4. – S.139–144.
3. Farah Suhejl'. Religioznyj fenomen i sovremennaja nauka // Voprosy filosofii. – 2002. – №2. – S.169–174.
4. Stepin V. S. Nauka // Vsemirnaja jenciklopedija. Filosofija XX vek / Glavn. nauchn. red. i sost. A. A. Gricanov. – Moskva: AST, Minsk: Harvest, Sovremennij literator, 2002. – S.497–499.
5. Melkov Ju. A. Fakt v postneklassicheskoj nauke. – K.: Izdatel' Parapan, 2004. – 223 s.
6. Shpoljanskij Mihail. Chudo. Bogoslovskij vzgljad i lichnyj opyt. – Moskva: Izd-vo «Otchij dom», 2003. – 126 s.
7. Kuznecova L. F. Nauchnaja kartina mira // Vsemirnaja jenciklopedija. Filosofija XX vek / Glavn. nauchn. red. i sost. A. A. Gricanov. – Moskva: AST, Minsk: Harvest, Sovremennij literator, 2002. – S.499–500.
8. Vykorystannja tut i dali ponjat' «Vsesvit» ta «svit» slid pov'jazuvaty z rozuminnjam i'h jak «prostoro-časovoi» struktury, zapovnenoi' rechovynu j vyprominjuvannjam (poljamy); do toho zh takyj Usesvit je pryncypovo nestacionarnym ob'jektom, shho перебуває nyny na etapi rozshyrennja (div.: I. Z. Cehmistro. Golistychna filosofija nauky. – Harkiv: Vydavnytvo «Akta». – S.187).
9. Hoking S. Kratkaja istorija vremeni: ot Bol'shogo Vzryva do chernyh dyr / Per. s angl. – SPb.: Amfora, 2001. – 268 s.
10. Cehmistro I. Z. Golistychna filosofija nauki. – Harkiv: Vidavnytvo «Akta». – 270 s.
11. Grjunbaum A. Proishozhdenie protiv tvorennja v fizicheskoj kosmologii (teologicheskie iskazhenija sovremennoj fizicheskoj kosmologii) // Voprosy filosofii. – 1995. – №2. – S.48–60.
12. Ermoshina K. A. Chudo kak kategorija russkoj filosofii // Veche. Zhurnal russkoj filosofii i kul'tury. – SPb.: Izd-vo S.–Peterb. Un.–ta, 2009. – Vyp.20. – S.203–210.
13. Biljarchik A. Utechka iz BAKA // Zhurnal-gazeta «Publika» – 24 maja – 30 maja 2011. – №21 (546). – S.26.
14. Kulakov Ju. I. Sintez nauki i religii // Voprosy filosofii. – 1999. – №2. – S.142–153.
15. Polikarpov V. S. Nauka i misticizm v XX veke. – M.: «Mysl'», 1990. – 219, [2] s.
16. Див., наприклад, статтю Т. В. Панфілової. (Панфілова Т. В. Ссылка на Бога в науке: дань моде или идеологический прием // Obshhestvennye nauki i sovremennost'. – 2001. – №5. – S.124–131).
17. Putnam H. Realism with a Human Face. – Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 1990. – 350 p.

Gudima I. P., PhD, Professor of Department of Philosophy, Cherkassy State Technological University (Ukraine, Cherkassy), gudima67@mail.ru

The question of a miracle in the future of modern philosophical categories

The paper research the author's attention is focused on fixing different, including non-theological meanings miracle. The main objective of this article is to study the reflection characteristics of the religious consciousness in the modern Christian theologians attempt to carry out the convergence of scientific knowledge and the truths of divine revelation. author's focus of attention is directed to those aspects of the interaction of theology with the scientific worldview; where Christian ideologues are trying to find evidence in favor of epistemological miracle and a miracle to show in the future of modern philosophical categories. Selection and application of theoretical and methodological approaches to the article caused by the object of thought and character set tasks. The article used the following methods of cognition: general philosophical, general scientific special theoretical methods. The author followed the principle of objectivity, historicism, applied the causal analysis. The final results of the study topics provide good reason to say that it was about a miracle among theologians louder expressed the view that the need to change the epistemological context of Christian theology on the basis of data obtained by modern science. Moreover, as the scientists themselves, for their part, are increasingly expressing interest in order to identify the status of the current scientific paradigms and determine the nature of its interaction with the religious paradigm and reach between well-defined ideological partnership.

Keywords: God, theology, science, miracle.

Гудыма І. П., кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, Черкаський державний технологічний університет (Україна, Черкаси), gudima67@mail.ru

Вопрос чуда в перспективе современных мировоззренческих категорий

Исследовательское внимание автора сосредоточено на фиксации различных, в том числе и небогословских смыслов чуда. Главной задачей данной статьи является изучение особенностей отражения в современном религиозном сознании попыток христианских теологов осуществить конвергенцию научных знаний и истин божественного Откровения. Фокус внимания автора направлен на те аспекты взаимодействия теологии с научным мировоззрением, где христианские идеологи пытаются отыскать эмпирические доказательства в пользу чуда и показать чудо в перспективе современных мировоззренческих категорий. Выбор и применение теоретико-методологических подходов статьи обусловлены самим предметом мысли и характером поставленных задач. В статье использовались следующие методы познания: общеполитические, специальные общенаучные теоретические методы. Автор следовал принципу объективности, историзма, применял каузальный анализ. Конечные результаты изучения темы предоставляют веские основания утверждать, что именно по поводу чуда среди теологов все громче высказывается мнение о необходимости изменения эмпирического контекста христианской теологии на основе данных, полученных современными науками. Тем более, что и сами ученые, со своей стороны, все чаще выражают заинтересованность в том, чтобы вывить статус современной научной парадигмы и определить характер взаимодействия ее с религиозной парадигмой и достичь между ними вполне определенного мировоззренческого партнерства.

Ключевые слова: Бог, теология, наука, чудо.

* * *

УДК 159.9

Смельяненко Є. О., кандидат філософських наук, доцент, докторант, НІСД (Україна, Київ), shalimova_eo@mail.ru

ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ МАРГІНАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Аналізуються та порівнюються феномени девіації, аномії та маргінальності за критерієм відношення до соціальної норми. Стверджується, що маргінальність постає більш складним та багатоплановим феноменом, що має зв'язки з девіацією та аномією, проте принципово не може зводитись до них. Розкривається поведінкова сутність девіації та аномії. Маргінальність інтерпретується як соціокультурний, ціннісно-смісловий та ідентифікаційний феномен. Робиться висновок, що маргінальність може мати два рівнозначні виміри: зовнішнього маркування та внутрішнього співвіднесення. Девіація та аномія постають не як обов'язкові, а як рівнозначно можливі форми поведінкових стратегій маргінала на рівні з абсолютною нормованою поведінкою. Внутрішнє переживання власного маргінального статусу за умов його критичного усвідомлення може зовсім не призводити до ненормативної поведінки за умови самокорекції поведінки індивідом.

Ключові слова: маргінальність, аномія, девіація, поведінка, соціальна норма.

Динаміка соціокультурних практик початку нового тисячоліття розгортається низкою багатомірних та складаних процесів. Зміни в сфері технологій, виробництва, соціальної взаємодії, економіки та політики тощо, що мали місце протягом всього попереднього століття, обумовили велику «відкритість» культур та соціального середовища і високу комунікативність. Якщо раніше маргінальна особистість знаходилась на межі культур та суспільств в наслідок певних трагічних обставин та подібне становище оцінювалось як ненормальне, то сьогодні, в сучасній постмодерній культурі майже більшість людей близькі до стану маргінальності та помежовості. Порушення традиційних форм суспільної та особистої життєдіяльності, цитатність та інтертекстуальність смислів, іронія, відмова від канонів, розмитість, сприйняття світу як постійно мінливої, аморфної, багатоваріантної у своєму розвитку реальності – все це призводить до трансформації самого феномена маргінальності і, як наслідок, актуалізує його переосмислення. Це визначає все більш зростаючу актуальність проблематики маргінальності сьогодні.

Загальні питання, що спрямовані на дослідження маргінальності як соціального явища, розкриті в роботах таких закордонних авторів: Е. Нейман, Й. Халасінський, А. Керкхофф, Т. МакКормик, Р. Парк, Е. Стоунквіст, Т. Веблен, Т. Шибутані, У. Самнер, А. Фарж, Б. Манчіні, М. Голдберг, Р. Мертон, Є. Стариков, Є. Балабанова, С. Баньковська, А. Атоян, С. Логачова та інші.

У радянський період тематиці маргінальності були присвячені праці Н. Навджавонова, М. Полякова, М. Семірягі, Е. Старикова, М. Тьомкіна, В. Шапінського і Є. Шапінської, Б. Шапталова та ін.

Серед сучасних українських авторів, які прямо чи опосередковано розглядали проблему маргінальності, можна назвати В. Андрущенко, Ю. Бродецьку, С. Витришака, Є. Головаху, В. Коробчанського, А. Лантух, С. Макеєва, В. Мандібургу, І. Попову, І. Прибиткову, І. Петрову, А. Свящук, М. Степика, М. Шульгу та ін.

Вузьке питання феноменології та маргінальної антропології привернуло увагу значно меншої кількості науковців. Так, цієї проблематики торкались М. Бурлуцька, С. Гурін, А. Дьомін, А. Качкін, І. Попова, В. Казакова. Соціокультурні аспекти життєдіяльності суспільства вивчали українські соціологи: О. Злобіна, Н. Костенко, А. Нагорний, А. Ручка, Н. Соболева, Л. Скокова та ін.

Метою даного дослідження є проаналізувати та систематизувати можливі форми поведінкових стратегій маргінальної особистості, виявити їх сутність та особливості, порівняти їх між собою.

При реалізації аналізу поведінкових стратегій маргінальної особистості будемо відштовхуватись від дефініції, що маргінальність – це особливе, помежеве, міжстратне (нефіксоване, «плинне») положення особистості в системі. Частіше за все зауважують, що поведінкові стратегії маргінальної особистості можуть носити девіантний, аномійний характер. Саме тут необхідно чітко провести межу між маргіналами та девіантами. Існує науковий підхід (Є. Стариков, Є. Садков), що передбачає ототожнення цих явищ. Таке ототожнення є, звісно, невипадковим, проте не є коректним: як поведінковий тип вони схожі, проте таке тлумачення маргінальності є виключно одноплановим і вузьким. Окрім цього маргінальність та девіантність прирівнюються, ще тому, що по відношенню до норми поведінка маргінальної особистості є відхиленням. Тож, варто визначитись, за якими критеріями варто відрізнити маргінала від девіанта, що специфічного в маргінальності як відношенні до норми [4, с. 57].

Тож, необхідно визначитись з поняттями, що постає вирішальним критерієм – поняттю соціальної норми. Поняття соціальної норми варто розглядати як родове, що об'єднує різні види норм (юридичні, правові, моральні культурні та інші). Соціальна норма – це система, яка включає в себе всі види норм, звичаїв, законів та узгоджує функціонування всіх елементів суспільства відповідно до нормативних вимог.

Соціальна норма є необхідним та достатньо стійким елементом стійкого функціонування суспільства. Соціальна норма визначає історичну для певного суспільства межу, міру, інтервал припустимої (дозволеної чи обов'язкової) поведінки, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій. Соціальна норма виражається через традиції, звичаї, закони. Вона стає звичкою, входить у побут, в спосіб життя, спосіб мислення, визначає суспільну

думку. Регулює взаємини між членами суспільства. Соціальні норми складаються як результат адекватного та викривленого (міфологізованого) відображення в свідомості і поведінці людей об'єктивних особливостей функціонування суспільства.

Норми виконують в суспільстві функції забезпечення еталонами та стандартами поведінки, що є функціональними для даного суспільства; функції стабілізації та впорядкування відносин між групами та індивідами. Суспільство, приймаючи ті чи інші норми в якості зразка, створює механізми їх відповідної підтримки (моральної, правової тощо), що передбачає наявність відповідних санкцій по лінії суспільної і громадської взаємодії [4, с. 58; 5, с. 32].

Оскільки норма є історично детермінованою, то в перехідний період ступінь її мінливості залежить від інтенсивності та глобальності змін. З розпадом СРСР в Україні переформатування соціальних норм отримало настільки значний масштаб, що сьогодні маркувати щось як відхилення, яка міра та прояв девіантності в суспільстві.

Неможливо задати чіткі критерії та позначити межі дозволеного чи належного, що в свою чергу розширює «поле девіантності», «розмиває» його межі. Сьогоднішня суспільна ситуація демонструє таке положення справ, коли втрата соціальних орієнтирів створює умови для безнормовості, беззаконня, аномії, корумпованості та інших крайніх форм відхилення від норми. Більш «м'яко» ненормованість виражається через девіацію. Девіантність як відхилення від норми завжди присутня в суспільстві.

А. Коен зазначає, що девіантна поведінка, це така поведінка, яка іде в розріз з інституційними очікуваннями, тобто з очікуваннями, що визнаються та розділяються як законні всередині суспільства. Девіантна є та поведінка, яка не відповідає соціальним нормам і очікуванням, а оскільки ці чинники в різних соціальних системах не співпадають, то саме поняття девіантності є відносним [2, с. 520–521; 4, с. 59].

Як і маргінальність, девіантність залежить від реального історичного проміжку та його соціального прояву. Більш того, поведінка, що відхиляється від норми, на думку Р. Мертона, напряму пов'язане з культурою, оскільки може бути розцінене як симптом неузгодженості між спрямованістю, що детермінує культура, та соціально організованими засобами їх задоволення [6, с. 302].

Девіантна поведінка виникає всякого разу, коли норми і вимоги з боку соціальної системи стають неприйнятними для даної людини (групи). Імовірніше за все, така суперечність закладена в самій природі соціальних систем.

Форми девіантної поведінки являють собою, в певному сенсі, помилкові асоціативні способи вирішення конфлікту. Частіше за все, аморальними або злочинними (тобто девіантними) вважаються вчинки, за допомогою яких людина або група людей прагне задовольнити свої потреби врозріз морально та юридично встановленим нормам. Проте, такий стан особистості зовсім необов'язково буде маргінальним, більш того, часто він свідчить не про маргінальність, а про внутрішню цілісність особистості.

При цьому девіантна поведінка завжди володіє такими зонами, які змішуються або вписуються в типи поведінки, що відносяться до «нормального».

В той же час різні форми девіацій постають по відношенню один до одного як відносно стійки

взаємозв'язки, і при цьому одне явище посилює інше. Рівень і ступінь прояву більшості форм девіації залежить, в першу чергу, від соціальних, економічних, демографічних та інших чинників. Не викликає сумнівів висновок, що в нестабільному суспільстві численність випадків девіантної поведінки різко зростає. А перехідне, трансформаційне суспільство є нестабільним по своїй суті [4, с. 60].

Таким чином, девіантність, це системне явище, що визначається на основі має визначатись на основі двох критеріїв: 1) порушення діючих суспільно цінних та значимих норм; 2) шкода та збитки, заподіяні суспільному добробуту та оточуючим. Ось чому біти девіантним – це не тільки порушувати норми, а й стати предметом певної суспільної оцінки (злодій, наркоман, повія, інвалід, божевільний тощо).

Девіантність – це відхилення від нормативних поведінкових стандартів та стереотипних моделей прийнятого способу самореалізації індивіда в суспільстві. При цьому, девіантна поведінка не тягне за собою повного відчуження особистості від суспільства, не призводить до розриву соціальних зв'язків та втрати соціального статусу. Девіантність – це відхилення від норми в межах, припустимих самою нормою. Більш того, самою соціальною нормою відпрацьовані механізми переходу від девіантного до нормального типу поведінки.

Якщо девіантність – це відхилення від норми, то аномія – це такий стан свідомості, коли сфера духовних, ціннісно-сміслових орієнтирів та моральних настанов опиняється в стані вакууму. Старі норми, цінності і традиції вже не існують або не відповідають запитам оновленої реальності, а нові не сформовані [4, с. 61].

Це певний тип порушень в ціннісно-нормативній системі суспільства, відсутність або яскраво виражена слабкість нормативного регулювання соціальних відносин. В аномічній ситуації суб'єкти втрачають здатність (мотивованість та емоційну готовність в тому числі) діяти узгоджено з вимогами та цілями суспільства. Те, що відноситься до аномії, певною мірою відноситься і до маргінальності. В суспільстві виникає процес порушення моральних норм та девальвації культурних цінностей, що були здатні виступати як важелі регулювання поведінки.

Відсутність єдиних моральних, ціннісних та культурних настанов та патернів призводять до того, у індивідів зникають і внутрішні норми самоконтролю.

Так, С. Старіков припускає, що концепції аномії та маргінальності, що виникли послідовно, очевидно переходять одна в одну. Так, на його думку, аномія як поняття позначає типово маргінальний комплекс у свідомості, що базується, як і сама маргіналізація, на розриві соціальних зв'язків та на порушенні самоідентифікації особистості з певною соціальною спільністю та культурою [7, с. 116].

Проте між явищами аномії та маргінальності спостерігається наступна відмінність: аномія не постає наслідком втрати соціального статусу індивіда.

На думку М. Гольдберга, умови відмінності маргінальності та аномії складаються в уявленні про те, що так званий маргінальний індивід пристосований до життя на межі двох культур протягом всього свого життя. Якщо він розділяє спосіб існування та виражає готовність пристосовуватись до більшості в своїй первинній групі, якщо все життя він брав активну участь в суспільній

діяльності, до якої були залучені також інші «маргінальні індивіди». І, нарешті, якщо маргінальні ситуації не чинять перепон на шляху реалізації надій і бажань індивіда, не призводять до фрустрації, тоді він є учасником маргінальної культури, кожна деталь якої так само реальна та повноцінна для нього, як традиційна культура для немаргінальної особистості [8, р. 53]. Таке розведення двох взаємопов'язаних між собою явищ, є доцільним і дієвим для їх дослідження.

Важливим пунктом для доцільного виділення відмінностей між маргінальністю та аномією є приналежність до певної соціальної страти. Позастратність в першу чергу є ознака маргінальності, і не тільки в сенсі нижчих страт. Бідність чи багатство не визначають відношення до певної страти, а формальне відношення до певної страти не визначає самоідентифікацію людини з певною стратою. Так, маргінальність варто поділяти на внутрішню та зовнішню, або явну і приховану. Так людина може очевидно не належати до певної страти, а може не відчувати належності навіть якщо за зовнішніми ознаками вона і присутня. Певною мірою, для індивіда, що прагне самореалізації, маргінальність є одним з очікуваних варіантів.

Так, Р. Мертон [6, с. 300] зазначає, що певні соціальні структури, які чинять на тиск на членів суспільства, штовхають їх на шлях непокори. Суспільство обмежує вибір альтернативних моделей поведінки, що власне і спричиняє таку реакцію. Багато способів, в яких особистість вбачає єдиний шлях досягнення власних цілей та задоволення потреб, заборонені суспільством, як законодавчо, так і на рівні моралі. При цьому, ці заборони зовсім необов'язково є актуальними та об'єктивними. Цей тиск суспільства і неприйняття лінії дій призводить до того, що поведінка особистості виходить з під контролю, втрачається вірна оцінка і координація цілей і засобів, співвіднесення їх між собою. Виникає ціннісний дисбаланс, який може призводити, або не призводити до аномії як психологічного переживання та стану.

Специфіка маргінального полягає в тому, що маргінальний суб'єкт може приймати по відношенню до соціальних норм як маргінальну, та і аномічну поведінкову стратегію. І в той же час, при наявності у маргіналізованого індивіда високих адаптивних психологічних якостей, самоконтролю, самокритики, відповідного рівня самооцінки, досвіду взаємодії з іншими соціальними суб'єктами, перебуваючи на межі соціальних груп, процес його поведінки може не бути ані девіантним, ані аномічним. Проте цілі та результати діяльності завжди будуть відповідати виключно цілям і цінностям маргіналізованого індивіда, а не соціальним нормам. Це ускладнює процес врегулювання взаємодії традиційних, немаргіналізованих соціальних груп з маргіналізованими суб'єктами, скільки ця специфіка є прихованою і не виражається в поведінці явно. Вважається, що відзначальна риса маргінала – це втрата соціального статусу, проте варто не забувати про те, що втрата соціального статусу може відбуватись не лише в наслідок відторгнення індивіда соціальною групою, а й в наслідок втрати індивідом відчуття важливості відповідності і приналежності до соціальної групи, особистісного знецінення статусу при формальному його збереженні.

Це є специфічним для суспільства сучасної доби. Як зазначає І. Бондаревич, «накопичуючи самовпевненість щодо власного розуму, людина модерну не дуже

оглядається на історичне коріння, вона готова починати відлік з себе» [1, с. 28–35]. В постах постмодерну ці риси посилюються і втілюються ще повніше. «Так виникає феномен особистісних міфологем, феномен автономного самовизначення параметрів індивідуальної свідомості» [1, с. 28–35].

Тож, імпліцитна та експліцитна форми маргіналізації є рівнозначними, оскільки вертикальна стратифікація в суспільстві постіндустріальної доби часто втрачає свою вирішальну роль. Так оцінка, що особистість не належить більше до групи формується як під впливом групи («не такий як ми»), так і під впливом самовизначення індивіда («не такий як вони»). Важко заперечити, що відторгнення індивіда групою є не більш дієвим чинником маргіналізації, аніж самоізоляція індивіда від групи. Маргінал переживає втрату комунікативної та культурної співпричетності до суспільства та міжстратність свого стану не тільки ззовні, а з середини.

Так, девіантність і аномія є явищами одноплановими по відношенню до соціальної норми і, по суті, є поведінковими феноменами соціально-психологічного порядку. Маргінальність – явище багатопланове, оскільки охоплює одразу різні сфери: культури, соціальної структури, ідентифікацій. Поведінкові аспекти є лише похідним зовнішнім проявом маргіналізації. Можна говорити, що маргінал більшою мірою схильний до девіантності чи аномічності, ніж особистість, чия соціокультурна приналежність чітко визначено, проте це не є обов'язковим. Є дуже багато загальнокультурних цінностей, що не створюють соціокультурних ідентифікацій, а демонструють загальний рівень виховання і освіти особистості. Тож, поведінкові стратегії маргінала в такому випадку можуть бути жорстко детерміновані загальними уявленнями про належні форми поведінки, не заперечуючи при цьому порушення соціального статусу, соціокультурних ідентифікацій тощо. Перспективами подальших досліджень є розробка заходів гуманітарної політики, спрямованих на адаптацію та демаргіналізацію населення.

Список використаних джерел

1. Бондаревич І. М. Модерна ідентичність і постмодерна ідентифікації: еволюція самовизначення / І. М. Бондаревич // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип. 53. – С. 28–35.
2. Иванов В. Н. Девиантное поведение: причины и масштабы / В. Н. Иванов // Социально-политический журнал. – 1995. – №2. – С. 48.
3. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А. Коэн // Социология сегодня. – М.: Прогресс, 1965. – С. 520–521.
4. Логачева С. М. Феномен маргинальности в культуре: дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 – социальная философия и философия истории / С. М. Логачева. – Воронеж, 2002. – 154 с.
5. Ланцова Л. А. Социологическая теория девиантного поведения / Ланцова Л. А., Шурупова М. Ф. // Социально-политический журнал. – 1993. – №4. – С. 32.
6. Мертон П. Социальная структура и аномия / П. Мертон // Социология преступности. – М.: Прогресс, 1966. – С. 302.
7. Стариков Е. Н. Общество-казарма от фараонов до наших дней / Е. Н. Стариков. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1996. – 420 с.
8. Goldberg M. A Qualification of the Marginal Man Theory II American Sociological Review / M. Goldberg. – 1941. – Vol. 6. – N1. – P. 53.

References

1. Bondarevych I. M. Moderna identychnist' i postmoderni identyfikatsiyi: evolyutsiya samovyznachennya / I. M. Bondarevych // Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi

akademiyi: Zbirnyk naukovykh prats' / Hol. red. V. H. Voronkova. – Zaporizhzhya: Vyd-vo ZDIA, 2013. – Vyp. 53. – S. 28–35.

2. Ivanov V. N. Deviantnoe povedeniye: prichiny i masshtaby / V. N. Ivanov // Sotsialno-politicheskiy zhurnal. – 1995. – №2. – S. 48.
3. Koen A. Issledovanie problem sotsialnoy dezorganizatsii i otklonayushchegosya povedeniya / A. Koen // Sotsiologiya segodnya. – M.: Progress, 1965. – S. 520–521.
4. Logacheva S. M. Fenomen marginalnosti v kulture: diss. ... kand. filoz. nauk: spets. 09.00.11 – sotsialnaya filosofiya i filosofiya istorii / S. M. Logacheva. – Voronezh, 2002. – 154 s.
5. Lantsova L. A. Sotsiologicheskaya teoriya deviantnogo povedeniya / Lantsova L. A., Shurupova M. F. // Sotsialno-politicheskiy zhurnal. – 1993. – №4. – S. 32.
6. Merton P. Sotsialnaya struktura i anomiya / P. Merton // Sotsiologiya prestupnosti. – M.: Progress, 1966. – S. 302.
7. Starikov E. N. Obschestvo-kazarma ot faraonov do nashih dney / E. N. Starikov. – Novosibirsk: Sibirskiy hronograf, 1996. – 420 s.
8. Goldberg M. A Qualification of the Marginal Man Theory II American Sociological Review / M. Goldberg. – 1941. – Vol. 6. – N1. – P. 53.

Yemelyanenko Ye. O., Ph.D., Associate Professor, doctoral student, NISS (Ukraine, Kyiv), shalimova_eo@mail.ru

Behavioral strategies of marginal person

Phenomenon of deviation, anomie and marginality have been analyzed and compared on criteria related to social norms. It is stated that marginality appears more complex and a multidisciplinary phenomenon that is interconnected with deviation and anomie, but can not be limited to them in principle. It reveals the essence of behavioral deviation and anomie. Marginality interpreted as a socio-cultural and value-semantic identification phenomenon. It is concluded that marginality can be equivalent to two dimensions: internal and external marking of correlation. Deviation and anomie appear not as mandatory as well as the possible equivalent forms of behavioral strategies marginal along with a totally normalized behavior. The person's inner experience of own marginal status can not lead to inappropriate behavior in conditions of critical conscious mind and self-correction of the individual behavior.

Keywords: marginality, anomie, deviation, behavior, social norms.

Емельяненко Е. О., кандидат философских наук, доцент, докторант, НИСИ (Украина, Киев), shalimova_eo@mail.ru

Поведенческие стратегии маргинальной личности

Анализируются и сравниваются феномены девиации, аномии и маргинальности по критерию отношения к социальной норме. Утверждается, что маргинальность является более сложным и многоплановым феноменом, хоть и имеет связи с девиацией и аномией, однако принципиально не может сводиться к ним. Раскрывается поведенческая сущность девиации и аномии. Маргинальность интерпретируется как социокультурный, ценностно-смысловой феномен. Делается вывод, что маргинальность может иметь два равнозначных измерения: внешней маркировки и внутреннего соотношения. Девиация и аномия предстают не как обязательные, но как равнозначно возможные формы поведенческих стратегий маргинала наравне с абсолютно нормированным поведением. Внутреннее переживание собственного маргинального статуса при его критическом осознании может вовсе не приводить к ненормативному поведению при самокоррекции поведения индивидом.

Ключевые слова: маргинальность, аномия, девиация, поведение, социальная норма.

* * *

УДК 141.3+122+303.09

Пальчинська М. В., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Одеський національний морський університет, докторант кафедри філософії та соціології, Південноукраїнський національний педагогічний університет (Україна, Одеса), ya.maryasha2009@yandex.ru

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються технічні та інформаційні фактори, які суттєво впливають на існуючу систему суспільних відносин та визначають специфіку сучасного суспільства.

Метою дослідження в даній роботі є особливості технічно-інформаційної детермінації сучасного суспільства, які зумовлюють трансформаційні процеси світової спільноти у глобальному масштабі.

При аналізі даної проблеми були використані наступні методи: системний, порівняльний аналіз, конкретно-історичний, соціокультурний. Застосування

перерахованих вище методів дозволило вибудувати теоретико-методологічні підстави даного дослідження, сформувати відповідний методологічний інструментарій.

У міру ускладнення життєдіяльності соціальної системи, взаємозалежності з навколишнім середовищем обсяг соціально значущої інформації, необхідний для успішного функціонування соціуму, різко зростає. У традиційних спільнотах із повільною зміною техніки і технологій відносно невеликого обсягу інформації, що забезпечує здійснення відповідної життєдіяльності та передається з покоління в покоління без суттєвих змін. Із переходом до сучасної стадії розвитку, якій характерний зростаючий темп технічних і технологічних інновацій, обсяг інформації, необхідний для їх розробки та поширення, повинен зростати експоненціально. Однак величезний потенціал сучасної техніки не тільки не вирішує численні проблеми, що стоять перед людиною, але і створює нові. Тому аналіз такої детермінанти розвитку суспільства, як рівень технізації, є актуальним для сучасної філософії.

Під інформаційною детермінацією розуміється зміна рівня організації соціальної системи, яка корелює із її інформаційним потенціалом. Зміна системи залежить від якісних і кількісних характеристик інформації. Інформаційна детермінація відіграє особливу роль у соціальному розвитку. По мірі розвитку суспільства значущість інформації зростає, а сам рівень розвитку насамперед визначається рівнем і обсягом знань, умінням їх сприйняти, переробити і використовувати. Соціальна інформація стає одним із провідних суспільних ресурсів та фактором управління суспільними процесами.

Ключові слова: детермінізм, суспільна система, трансформації, технізація, науково-технічний прогрес, інформація.

Соціум існує і функціонує завдяки цілеспрямованій діяльності, що за своїми формами культурно детермінована. У тому разі, якщо діяльність не має соціокультурної детермінації, вона є лише проявом біологічної активності. Під детермінізмом розуміється аналіз об'єктивного закономірного взаємозв'язку і взаємозумовленості різних процесів, явищ тощо. Основу даного поняття складає положення про існування причинності, тобто такого зв'язку явищ, у якому одне явище (причина) за певних умов за необхідністю породжує інше явище (наслідок). Детермінізм передбачає наявність різноманітних, об'єктивно існуючих форм взаємозв'язку явищ. Але всі ці форми, врешті-решт, складаються на основі загально діючої причинності, поза якою не існує жодне явище дійсності: «Детермінізм, ґрунтуючись на принципі каузальності, виражає загальність причинної обумовленості явищ. Однак у детермінізмі розуміння загальної обумовленості не обмежується причинно-наслідковими відносинами ... Найважливішим моментом детермінізму є таке розуміння систем зв'язків, які утворюють ціле, що пов'язує одиничне із загальним та загальним з урахуванням особливого» [7, с. 93].

Складну систему суспільних відносин можна пояснити з точки зору соціального детермінізму, який ми розглядаємо як ключ до розуміння історичного розвитку суспільства: «...у типах і видах суспільств, що історично змінюють одне одного, можна виявити як загальні, інваріантні, так і особливі, специфічні риси. У свідомості людини кожної епохи всі ці риси сплавлені в єдине ціле, оскільки свідомість у реальному її бутті – це не абстрактна свідомість взагалі, а розвинута суспільна та індивідуальна свідомість, яка має кожної епохи свій конкретно історичний зміст» [16, с. 13]. Суспільні закономірності невіддільні від людської діяльності, специфіка соціальної детермінації полягає, в тому числі, у взаємозв'язку між свідомою діяльністю людини і обставинами, в яких ця діяльність відбувається. Кожна конкретна історична ситуація може бути вирішена людиною як суб'єктом історії різними способами, у свою чергу залежними від конкретних історичних умов, від співвідношення суспільних сил: «Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність усіх трьох названих властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

зворотність змін характеризує процеси функціонування; відсутність закономірності характерна для випадкових процесів катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес позбавляється характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, який виступає як зміна його складу або структури» [18, с. 37].

Розвиток суспільної системи – складний діалектичний процес. Розглядаючи процес розвитку, не можна обійти стороною проблему детермінізму, оскільки виявлення детермінуючих факторів розвитку систем дозволяє розкрити тенденції та закономірності в їх функціонуванні. Тому принцип детермінізму є одним з системоутворюючих не тільки для філософії, а й для будь-якого наукового дослідження.

Проблеми детермінації досліджувалися протягом розвитку філософської думки. Наприклад, представники матеріалістичного напрямку в давньогрецькій філософії впроваджували уявлення про джерела, які обумовлюють загальне існування. Зазначена концепція також відтворюється у філософії Нового часу, у ній абсолютизуються причинні зв'язки як універсальні форми зв'язку взагалі. На матеріалістичній основі послідовно принцип детермінації розвитку вперше сформулював П. Лаплас. Відповідно до його теорії всі події у часі однозначно зумовлені зчепленням причин і наслідків, тобто майбутнє повністю зумовлено минулим. Аргументом на користь цієї концепції з'явилася класична механіка. Подібний детермінізм припускає існування двох парадоксальних положень: кожний частковий причинний зв'язок закономірно і за необхідністю породжує цілком певне слідство, але послідовність таких часткових причинних зв'язків ніяким законом не обумовлена, тобто вона може бути якою завгодно. Таким чином, загальна послідовність подій обумовлена «хаосом збігів» [3, с. 148].

Послідовний розвиток природничих наук (зокрема, фізики, хімії, біології та ін.) показали нездатність лапласовського детермінізму однозначно описувати процеси і явища, що відбуваються в цих системах. Філософське узагальнення співвідношення у квантовій механіці призвело до ідеї імовірного характеру причинності, тому в основі статистичних закономірностей, що діють у цій галузі, немає динамічних законів. Наприклад, співвідношення невизначеностей у квантовій механіці показало незастосовність лапласовського детермінізму до руху мікрооб'єктів. Важливу роль у розвитку поняття детермінізму відіграли дослідження складних керуючих систем у галузі кібернетики, зв'язок між елементами яких не підлягає законам однозначної детермінації через їх відносну автономність, що вимагає для їх опису статистичних методів. Розпочатий відхід від механістичного детермінізму дав підставу філософам-індетерміністам говорити про крах теорії детермінізму як такої.

Навколо цієї проблеми розгорнулися і продовжують розгортатися суперечки. Деякі вчені повністю заперечують будь-яку детермінованість предметів, явищ, процесів. Проте вони стикаються з ще більшою проблемою, тому це заперечення призводить до заперечення процесу розвитку. Суб'єктивісти відкидають саму можливість наукового пояснення соціальних явищ, обґрунтовуючи це тим, що історичний розвиток виключає ймовірність однакових

співпадаючих ситуацій і, отже, унеможливує виведення об'єктивних закономірностей стосовно до суспільства на відміну від природи, де такі закони існують. Критичний підхід до даної позиції може бути виражений таким чином: «Той, хто приймає подібну точку зору, не може по-різному трактувати майбутнє і минуле. Оскільки все, що коли-небудь здійсниться і коли-небудь буде істинним, сьогодні вже істинно, було ним одвічно, то майбутнє точно так само здійснено, як і минуле. Тільки лише ще не настало» [8, с. 62]. Слід зазначити, що подібна точка зору також не позбавлена спірних моментів.

Згідно із твердженням І. Пригожина та І. Стенгерс у системі завжди існує ймовірність появи такої флуктуації або певної комбінації флуктуацій настільки сильних, що існуюча раніше організація не витримує і руйнується. У цей переломний момент (т.зв. точка біфуркації), на думку вчених, принципово неможливо передбачити подальший розвиток системи: чи стане стан системи хаотичним або вона перейде на новий, більш високий рівень упорядкованості, який вони називають дисипативною структурою. Так позначається новий динамічний стан матерії, що відбиває взаємодію даної системи з довкіллям і виникає при зануренні системи в сильно нерівноважні умови. Для підтримки дисипативних структур потрібно більше енергії, ніж необхідно було для підтримки тих структур, на зміну яким вони приходять [11, с. 18].

М. Моїсеев виділяє два типи механізмів протікання процесів: дарвінівський і біфуркаційний. Перший тип більш простий, розвиток процесів у ньому передбачувано. Передбачити розвиток біфуркаційних процесів, на думку Моїсеева, в принципі неможливо, до якого з безлічі можливих станів перейде система, «залежатиме від тих випадкових факторів, які будуть діяти на неї в момент, коли навантаження досягне критичного значення. Оскільки величини випадкових факторів невідомі у принципі, то ми не тільки не в змозі оцінити тенденції постбіфуркаційного розвитку, але навіть і визначити той «канал еволюції», в якому він відбуватиметься» [9, с. 7].

Проблему співвідношення випадкового і необхідного аналізував Г. Рузавін: «Розвиток системи підходить до «точки» біфуркації, флуктуації призводять до якісної зміни системи, потім, коли система пішла якимось шляхом розвитку, еволюція (розвиток) відбувається відповідно до детерміністських законів. Отже, випадкове і необхідне в такому розвитку не виключають, а доповнюють одне одного» [14, с. 72].

Суперечки з приводу детермінованості або недетермінованості предметів і явищ тривають донині. Проте вже зараз можна позначити наступну тенденцію у вирішенні цього питання, виділяючи спільний знаменник, який «полягає у прагненні відмовитися від протиставлення детермінізму і індетермінізму, трактувати їх як взаємодоповнюючі підходи або інструменти людського пізнання, показати обмеженість класичного фізичного детермінізму, зняти протиставлення необхідності та випадковості» [15, с. 145]. Діалектичний детермінізм, на відміну від інших видів детермінізму, визнає існування об'єктивної випадковості і розглядає її як форму прояву необхідності. Наступні дослідження довели існування систем, які можуть бути описані за допомогою динамічних законів, і систем, що підкоряються ймовірносно-статистичним закономірностям: «Сучасний детермінізм припускає наявність різноманітних об'єктивно існуючих форм

взаємозв'язку явищ, багато з яких виражаються у вигляді співвідношень, що не мають безпосередньо причинного характеру, тобто що прямо не містять у собі моментів породження, виробництва одного іншим» [18, с. 15]. Якщо, наприклад, стверджується, що дана система детермінована, значить, вона знаходиться на одному з етапів розвитку, а детермінуючі чинники сприяють її перетворенню.

Фундаментальні закономірності такого складного процесу, як розвиток, притаманні також найбільш складній формі руху матерії – соціальній. Суспільство, яке є відносно до неживої і живої природи якісно більш високою формою розвитку матерії, вимагає і якісно іншого типу детермінації – соціального. Розкрити особливості процесу соціальної детермінації можливо лише на основі аналізу істотної відмінності його від процесів, що відбуваються у природі, оскільки він «відрізняється від чисто енергетичних взаємодій неживої природи та інформаційно спрямованої активності живих систем своїм свідомим характером, який трансформує гру «сліпих сил природи» в усвідомлену суб'єктно-об'єктну організацію вищої форми руху матерії. Наявність свідомості ... визначає специфічність протікання детермінаційних процесів соціокультурного світу ...» [10, с. 7]. Саме наявність свідомості у носіїв соціальної форми руху уможливує ствердження тому, що в суспільстві поряд з матеріальною існує і ідеальна детермінація. Таким чином, соціальний детермінізм відображає як однозначні, так і ймовірнісні зміни якостей, станів систем під впливом різних чинників – як матеріальних, так і ідеальних.

Особливістю соціального детермінізму є те, що він досліджує свідому діяльність людей як суб'єкта історичного процесу. Умови розвитку об'єктивні за своєю природою, але на їх формування впливає діяльність людини, яка має можливість їх свідомої цілеспрямованої зміни. Соціальний детермінізм також дозволяє виявити соціальні механізми, які здатні спрямувати розвиток у бік прогресу, представляючи собою «... системну сукупність залежностей різного рівня, починаючи від самих глибинних детермінантів історичного процесу і аж до конкретних об'єктивних умов діяльності людей» [6, с. 49].

Дослідження детермінізму передбачає проблему виділення форм і видів детермінації. Види детермінації відрізняються один від одного залежно від природи і специфіки детермінуючих зв'язків. Форми детермінуючих зв'язків визначаються процесом реалізації даної детермінації в конкретних умовах її функціонування. У контексті обраної теми більш докладно будуть описані сутність інформаційного та технологічного аспектів соціальної детермінації.

Зміни, що відбуваються у сучасному світі стосуються, по суті, всіх сторін життя суспільства, впливають на свідомість і поведінку людей, змінюють темп і стиль життя. Науково-технічний процес ускладнює завдання управління соціальними процесами, ставить перед людством нові, безпрецедентні проблеми. У цих умовах вирішальним фактором виявляється здатність суспільства до оптимального та найбільш ефективного регулювання свого розвитку. Враховуючи вплив техніки на діяльність людини та суспільство, сучасну цивілізацію характеризують, в тому числі, і як техногенну. Цей тип цивілізації виник, коли основні принципи життєдіяльності традиційних суспільств – самозбереження і стабільність –

змінися, і на перший план суспільного розвитку вийшла «... техноспроможність до безлічі знань і винаходу нового» [5, с. 34].

Техногенна цивілізація володіла небаченою для традиційної цивілізації здатністю до прогресу, її характерною рисою була швидка зміна техніки і технології внаслідок застосування у виробництві наукових знань. Техніка являє собою «специфічний інженерний спосіб використання сил і енергій природи; невіддільна від широкого розуміння технології» [13, с. 24]. Техніка та наука стали одними із провідних детермінант розвитку суспільства. Зокрема, науково-технічний прогрес призводить до суттєвих змін у виробничій діяльності, завдяки впровадженню його досягнень розширюються можливості виробництва, створюються нові засоби і методи праці, підвищується його продуктивність. Науково-технічний прогрес впливає на світові економічні процеси, прискорюючи темпи інтернаціоналізації виробництва і формуючи потужні міжнародні підприємства, в яких створюються сприятливі умови для застосування науково-технічних досягнень.

Однак науково-технічний прогрес не зводиться лише до зростання продуктивних сил: «У технічному прогресі беруть участь три основних елементи: знання, енергія і матеріал. Від цих елементів залежить, наскільки цивілізація може панувати над природою. Знання, безумовно, є головним з них; без нього інші два елементи марні» [17, с. 40]. Соціальними наслідками технізації, насамперед, виробничих процесів є зміна процесу трудової діяльності, умов і характеру праці, тобто акцент переноситься на розумову працю, пов'язану із процесами управління. Основними стають функції, пов'язані з прийомом інформації, її переробкою, прийняттям рішень тощо. Змінюється характер управління виробництвом і суспільством у цілому. А раціоналізація і технізація процесу прийняття рішень призводять до того, що вони більш повно відповідають об'єктивним потребам суспільного розвитку.

Вплив техніки на суспільство відбувається не тільки через сферу матеріального виробництва. Значною мірою під її безпосереднім впливом перетворюються система освіти, мистецтво, культура, духовне життя суспільства і інші найважливіші соціальні сфери: «... зміна та розширення знань і технічних умінь і наступна за цим «експансія» наукової інформації і супутнього їй методу мислення, сприйняття світу в інші галузі культури», «... вплив НТП на культуру через систему соціальних інститутів» [4, с. 70]. Перетворюючи культуру, світогляд тощо, науково-технічний прогрес тим самим змінює умови індивідуального і соціального буття людини. Впливаючи на соціальний і економічний розвиток суспільства, науково-технічний прогрес, у свою чергу, детермінується певним рівнем соціального розвитку.

Однак, на даному етапі розвитку суспільства людина зможе найбільш ефективно використовувати технічну детермінацію в управлінні розвитком суспільства шляхом нейтралізації негативного впливу техносфери на природу і людину. Н. Бердяєв у своїй роботі, присвяченій проблемі відносин людини з природою і технікою, зазначає: «Потрібно не заперечувати техніку, а підпорядкувати її духу ... розвиток духовності в людині означає не відразу від природи і техніки, а оволодіння ними» [1, с. 252].

Сучасний етап науково-технічного прогресу ряд дослідників пов'язують із розвитком комп'ютерних технологій і характеризують виразом «комп'ютерна революція». Якісні зміни техніки в цілому пов'язані з такими етапами її прогресивного розвитку, коли техніка стає здатна виконувати такі функції, які до цього виконувалися людиною. На даному етапі суспільного розвитку новітні інфокомунікаційні технології здатні виконувати управлінські функції, реалізація яких пов'язана з обробкою інформації. Відбуваються зміни своєрідних соціальних програм, за якими живе і діє людина. Результатом міжкультурної взаємодії є поява гібридних форм культури, які в умовах становлення інформаційного суспільства швидко поширюються: «Ми вступаємо у світ псевдоподії, псевдоісторії, псевдокультури ... тут події, історія, культура представляють поняття, які вироблені не на основі суперечливого реального досвіду, а зроблені як артефакти на основі елементів коду і технічної маніпуляції медіуму. Саме це і ніщо інше робить всяку цінність, якою б вона не була, «доступною споживанню». Саме це поширення заміни системи координат на код визначає масове інформаційне споживання» [2, с. 164].

Під інформаційною детермінацією розуміється зміна взаємодії структурних елементів соціальної системи внаслідок отриманої інформації залежно від її якісних і кількісних характеристик. Згідно з думкою одного з провідних дослідників інформації та засновника кібернетичної теорії Н. Вінера, інформація – це позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу у процесі нашого пристосування до нього й пристосування до нього наших почуттів.

Виникнення теорії інформації в якості наукової концепції розширило уявлення про інформацію і призвело до її універсального використання практично у всіх галузях сучасного наукового знання. Прихильники т.зв. «атрибутивної» концепції інформації вважають її невід'ємною властивістю всіх природних і соціальних систем і пов'язують її з тією чи іншою властивістю матерії, наприклад, з відображенням, структурою і т.п. «Кібернетико-семіотична» концепція ґрунтується на ідеї нерозривного зв'язку інформації з управлінням, з функціонуванням самоврядних систем та систем, що самоорганізуються. Проте останнім часом помітна тенденція синтезу цих концепцій, інтеграція окремих положень і результатів, отриманих у рамках різних підходів до інформації. Так, атрибутивна концепція не виключає можливості інтерпретації інформації як невід'ємної функціональної властивості, яка притаманна всім відбивним процесам. Прихильники кібернетико-семіотичної теорії інформації представляють її не тільки як відношення між керуючим і керованим, але і як специфічну властивість самоорганізованих і самоврядних систем. Розглядаючи інформацію з точки зору функціональної концепції, її можна визначити як активне відображення одного об'єкта в іншому, що включається у процес формування керуючих впливів.

Існує також точка зору, що під інформацією слід розуміти те, що може об'єктивуватися при її трансформації та передачі, враховуючи при цьому особливості форми матерії, на рівні якої відбувається відображення, а саме біологічні системи або соціально організовані системи. Кожен із рівнів, що має притаманну йому специфіку, накладає певний відбиток на відповідний вид інформації.

Важливим моментом у філософському розумінні інформації є розгляд інформаційних процесів як прояв співвідношення форми і змісту, єдності матеріальної і ідеальної сторін інформаційної взаємодії: матеріальні носії інформації, з одного боку, і зміст, вкладений у ці носії і доступний розумінню людини, з іншого.

Відмінністю даного типу суспільного устрою від т.зв. «доінформаційного» і одночасно важливою умовою для його виникнення є гнучке реагування на мінливі соціальні умови. Для цього необхідна наявність загальнодоступних глобальних інформаційних мереж. При інформаційному типі організації суспільства значимість людини визначається її компетентністю, умінням працювати в інформаційному просторі. В інформаційному суспільстві змінюється не тільки виробництво, але і весь устрій життя, система цінностей тощо. Порівняно з індустріальним суспільством, у суспільстві інформаційному поряд із товарами і послугами виробляються і споживаються інтелект, знання. Зростає цінність інформації у зв'язку з «... обмеженістю найважливіших ресурсів родючих земель, енергії, запасів копалин, питної води, чистого повітря і т.п. Навпаки, інформація являє собою єдиний необмежено зростаючий ресурс» [12, с. 13–14].

Висновки. Розвиток суспільства являє собою процес незворотніх спрямованих якісних змін, тому аналіз детермінант суспільного розвитку допомагає зробити цей процес більш стійким, цілеспрямованим, регульованим. Жоден з видів детермінації, розглянутий ізольовано від інших, не може дати комплексне пояснення специфіки тих процесів, які обумовлюють розвиток сучасного суспільства.

При вивченні факторів, що впливають на розвиток сучасного суспільства, потрібно виділити специфіку соціальної детермінації, тому суспільство як соціальна система є найбільш складною формою руху матерії. На відміну від природних систем, детермінація в суспільстві реалізується через діяльність людей, при цьому вона виступає як суб'єктно-об'єктні відносини.

Розглянуті аспекти детермінації сучасного суспільства – технологічний та інформаційний, дозволяють зробити висновок про становлення інформаційного суспільства, в якому, на відміну від індустріального, детермінованого зростанням промисловості, вирішальну роль відіграють інфокомунікаційні технології, які дозволяють оперативно працювати з інформацією та використовувати її як ресурс розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. Царство духа и царство Кесаря // Судьба России / Н. Бердяев. – М., 1990. – 346 с.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика, 2006. – 269 с.
3. Гольбах П. Избранные произведения: В 2 т. Т.1. / П. Гольбах. – М.: Соцгиз, 1963. – 715 с.
4. Горохов В. Введение в философию техники / В. Горохов, В. Розин. – М.: Инфра-М, 1998. – 224 с.
5. Дилигенский Г. «Конец истории» или смена цивилизаций? / Г. Дилигенский // Вопросы философии. – 1991. – №3. – С.29–42.
6. Келле В. Соотношение детерминизма и системности в методологии социального познания / В. Келле // Вопросы философии. – 1983. – №6. – С.49–57.
7. Кузьменкова Л. Место социального детерминизма в системе категорий исторического материализма / Л. Кузьменкова // Детерминация социального познания / сборник научных трудов. – Ленинград: ЛГПИ им. Герцена, 1983. – С.83–97.
8. Лукасевич Я. О детерминизме / Я. Лукасевич // Вопросы философии. – 1995. – №5. – С.60–71.

9. Моисеев Н. Универсальный эволюционизм: (Позиция и следствия) / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1991. – №3. – С.3–28.
10. Момджян К. Методологическая функция исторического материализма / К. Момджян // Общество как предмет социально-философского исследования. – М., 1987. – С.7.
11. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс / пер. с англ. Ю. Данилова; общ. ред. В. Аршинова. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.
12. Ракитов А. Цивилизация, культура, технология и рынок / А. Ракитов // Вопросы философии. – 1992. – №5. – С.3–15.
13. Розин В. Философия техники и культурно-исторические реконструкции развития техники / В. Розин // Вопросы философии. – 1996. – №3. – С.19–28.
14. Рузавин Г. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г. Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – №8. – С.63–72.
15. Сокулер З. Спор о детерминизме во французской философской литературе / З. Сокулер // Вопросы философии. – 1993. – №2. – С.140–149.
16. Степин В. Эпоха перемен и сценарии будущего / В. Степин. – М.: Институт философии, 1996. – 175 с.
17. Томсон Дж. Предвидимое будущее / пер. с англ. Макаровой Н.; общ. ред. Алксеев В. – М.: Изд. иностр. лит., 1958. – 174 с.
18. Шептулин А. Система категорий диалектики / А. Шептулин. – М.: Наука, 1967. – 85 с.

References

1. Berdyayev N. Tsarstvo duha i tsarstvo Kesarya // Sudba Rossii / N. Berdyayev. – M., 1990. – 346 s.
2. Bodriyyar Zh. Obschestvo potrebleniya. Ego mify i struktury / Zh. Bodriyyar. – M.: Respublika, 2006. – 269 s.
3. Golbah P. Izbrannyye proizvedeniya: V 2 t. T.1. / P. Golbah. – M.: Sotseviz, 1963. – 715 s.
4. Gorohov V. Vvedenie v filosofiyu tehniki / V. Gorohov, V. Rozin. – M.: Infra-M, 1998. – 224 s.
5. Diligenskiy G. «Konets istorii» ili smena tsivilizatsiy? / G. Diligenskiy // Voprosy filosofii. – 1991. – №3. – S.29–42.
6. Kelle V. Sootnoshenie determinizma i sistemnosti v metodologii sotsialnogo poznaniya / V. Kelle // Voprosy filosofii. – 1983. – №6. – S.49–57.
7. Kuzmenkova L. Mesto sotsialnogo determinizma v sisteme kategoriy istoricheskogo materializma / L. Kuzmenkova // Determinatsiya sotsialnogo poznaniya / sbornik nauchnykh trudov. – Leningrad: LGPI im. Gertsena, 1983. – S.83–97.
8. Lukasevich Ya. O determinizme / Ya. Lukasevich // Voprosy filosofii. – 1995. – №5. – S.60–71.
9. Moiseev N. Universalnyy evolyutsionizm: (Pozitsiya i sledstviya) / N. N. Moiseev // Voprosy filosofii. – 1991. – №3. – S.3–28.
10. Momdzhyan K. Metodologicheskaya funktsiya istoricheskogo materializma / K. Momdzhyan // Obschestvo kak predmet sotsialno-filosofskogo issledovaniya. – M., 1987. – S.7.
11. Prigozhin I. Poryadok iz haosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin, I. Stengers / per. s angl. Yu. Danilova; obsch. red. V. Arshinova. – M.: Progress, 1986. – 431 s.
12. Rakitov A. Tsivilizatsiya, kultura, tehnologiya i rynok / A. Rakitov // Voprosy filosofii. – 1992. – №5. – S.3–15.
13. Rozin V. Filosofiya tehniki i kulturno-istoricheskie rekonstruktsii razvitiya tehniki / V. Rozin // Voprosy filosofii. – 1996. – №3. – S.19–28.
14. Ruzavin G. Samoorganizatsiya i organizatsiya v razvitiy obschestva / G. Ruzavin // Voprosy filosofii. – 1995. – №8. – S.63–72.
15. Sokuler Z. Spor o determinizme vo frantsuzskoy filosofskoy literature / Z. Sokuler // Voprosy filosofii. – 1993. – №2. – S.140–149.
16. Stepin V. Epoha peremen i stsenarii buduschego / B. Stepin. – M.: Institut filosofii, 1996. – 175 s.
17. Tomson Dzh. Predvidimoe buduschee / per. s angl. Makarovoy N.; obsch. red. Alkseev V. – M.: Izd. inostr. lit., 1958. – 174 s.
18. Sheptulin A. Sistema kategoriy dialektiki / A. Sheptulin. – M.: Nauka, 1967. – 85 s.

Palchinskaja M. V., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy, Odessa National Maritime University, doctoral student Philosophy and sociology, South Ukrainian National Pedagogical University (Ukraine, Odessa), ya.maryasha2009@yandex.ru

Specialty technical and information determination of modern society

The article analyzes the technical and informational factors that significantly affect the existing system of social relations and determine the specificity of modern society.

Purpose of the study in this work are singularities of technical and informational determination of modern society, which cause the transformation processes of the international community on a global scale.

The following methods were used in the analysis of the problem: systemic, the comparative analysis, the concrete historical, socio-cultural. The use of the above methods has allowed to build a theoretical and methodological basis of this study, to form the appropriate methodological toolkit.

As the complexity of the system of life, interdependence with the environment, the volume of socially significant information necessary for the successful functioning of society, increases dramatically. In traditional societies, the slow change of equipment and technology of a relatively small amount of information, ensure the implementation of appropriate life and passed down from generation to generation without any significant changes. With the transition to the modern stage of development, which is characterized by the increasing pace of technical and technological innovations, the amount of information required for their development and distribution, should grow exponentially. However, the enormous potential of modern technology does not solve the many problems facing man, but also creates new ones. Therefore, the analysis of such determinants of the development of society, the level of mechanization is relevant to modern philosophy.

Under the information determination means a change of the level of organization of the social system, which correlates with its information potential. Changing the system depends on the quality and quantity of information characteristics. Information determination plays an important role in social development. As society develops growing importance of the information, and the level of development is primarily determined by the level and scope of knowledge, the ability to perceive, to recycle and use them. Social information is becoming one of the leading public resources and public process control factor.

Keywords: determinism, social system, transformation, mechanization, scientific and technological progress, information.

Пальчинская М. В., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Одесский национальный морской университет, докторант кафедры философии и социологии, Южноукраинский национальный педагогический университет (Украина, Одесса), ya.maryasha2009@yandex.ru

Особенности техно–информационной детерминации современного общества

Анализируются технические и информационные факторы, которые существенно влияют на существующую систему общественных отношений и определяют специфику современного общества.

Целью исследования в данной работе являются особенности техно–информационной детерминации современного общества, которые обуславливают трансформационные процессы мирового сообщества в глобальном масштабе.

При анализе данной проблемы были использованы следующие методы: системный, сравнительного анализа, конкретно–исторический, социо–культурный. Применение перечисленных выше методов позволило выстроить теоретико–методологические основания данного исследования, сформировать соответствующий методологический инструментарий.

По мере усложнения жизнедеятельности системы, взаимозависимости с окружающей средой, объем социально значимой информации, необходимый для успешного функционирования социума, резко возрастает. В традиционных обществах с медленным изменением техники и технологий относительно небольшого объема информации, обеспечивает осуществление соответствующей жизнедеятельности и передается из поколения в поколение без существенных изменений. С переходом к современной стадии развития, которой характерен растущий темп технических и технологических инноваций, объем информации, необходимый для их разработки и распространения, должен расти экспоненциально. Однако огромный потенциал современной техники не только не решает многочисленные проблемы, стоящие перед человеком, но и создает новые. Поэтому анализ такой детерминанты развития общества, как уровень технизации, является актуальным для современной философии.

Под информационной детерминацией понимается изменение уровня организации социальной системы, которая коррелирует с ее информационным потенциалом. Изменение системы зависит от качественных и количественных характеристик информации. Информационная детерминация играет особую роль в социальном развитии. По мере развития общества значимость информации растет, а сам уровень развития, прежде всего, определяется уровнем и объемом знаний, умением их воспринять, переработать и использовать. Социальная информация становится одним из ведущих общественных ресурсов и фактором управления общественными процессами.

Ключевые слова: детерминизм, социальная система, трансформация, технизация, научно–технический прогресс, информация.

* * *

УДК 930(504)

Перга Т. Ю., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (Україна, Київ), pergatiana@gmail.com

ВЛИВ ЕКОЛОГІЧНИХ КАТАСТРОФ НА КОЛЕКТИВНУ ПАМ'ЯТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобалізація призводить до загострення екологічних проблем і збільшує їх травматичний потенціал. Це актуалізує впровадження нового підходу до дослідження проблем пам'яті – через призму травм, що заважають екологічні катастрофи. В сучасному науковому дискурсі вони не розглядаються, як джерела травматичного досвіду на противагу таким подіям, як війни, полон, насильство, Голокост. Метою статті є аналіз концептуальних засад розробки даної наукової проблеми. Розкрито наступні перспективні напрямки досліджень: концептуалізація екологічних катастроф як причин травми індивідуальної та колективної пам'яті, вплив такої травми на формування ідентичностей та їх легалізацію в публічному просторі, включаючи сучасну та майбутню екологічну політику, форми репрезентації їх травматичного досвіду. Вказано на необхідність розробки методології проведення таких досліджень.

Ключові слова: колективна пам'ять, травма, екологічна катастрофа, ідентичність, екологічна політика.

Серед глобальних викликів початку ХХІ ст. важливе місце посідають екологічні. Вченими доведено, що зміна клімату є головною причиною похолодання природних катаклізмів – повеней, ураганів, торнадо, аномальних температур в літній і зимній період. Не меншу загрозу становлять і техногенні катастрофи, негативні наслідки яких зростають пропорційно до масштабу впливу людини на довкілля (пригадаємо хоча б аварії на атомних станціях у Чорнобилі (1986 р.) та префектурі Фукусіма (2013 р.), вилив нафти у Мексиканську затоку (2010 р.)) тощо. Підкреслимо, що всі екологічні катастрофи мають не лише економічні та соціальні збитки, а і завдають психологічні і ментальні травми, залишаючи слід в індивідуальній та колективній пам'яті сотень тисяч людей.

Однак сучасний науковий дискурс не розглядає їх як події, що можуть сформувати травму пам'яті. Закордонні дослідники пріоретизують такі джерела травматичного досвіду, як насильство, війни, полон, Голокост. Центральне місце в розробках вітчизняних вчених, зокрема В. І. Огієнко, Л. Гриневича, С. В. Кульчицького., М. Обушного, Г. Касьянова та багатьох інших посідає Голодомор, який визнано історичною травмою українського народу.

Можна з певністю стверджувати, що травматичний потенціал екологічних катастроф та актуальність розробки цього напрямку сьогодні недооцінюється. Між тим, новий методологічний підхід, що ставить травму від екологічної катастрофи в центр пам'яті, відкриває перед дослідниками широкі перспективи. Він дозволяє вивчити індивідуальний та колективний досвід «проживання» таких подій, його вплив на реалізацію персональних життєвих прагнень, витоки громадської думки, ставлення до політичних еліт та урядової політики, динаміку інституційних змін щодо унеможливлення травматичної ситуації в майбутньому. Колективна пам'ять про такі події може стати важливим джерелом відтворення історичного контексту ситуацій, особливо в тоталітарних та посттоталітарних суспільствах. Вона може слугувати важливим джерелом попередження негативного впливу у випадку повторення екологічної катастрофи. Таким чином, вказане дозволить збагатити методологію дослідження національної екологічної політики.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз концептуальних засад вивчення впливу екологічних катастроф на колективну пам'ять.

Перш за все, наголосимо, що розвиток досліджень у запропонованому напрямі тісно пов'язаний з необхідністю реконцептуалізації травми, особливо зважаючи на розширення причин, тортури, згвалтування її спричиняти. Хоча науковий дискурс з проблем пам'яті має міждисциплінарний характер, розробку цієї проблеми започаткували медики та психологи, відповідно напрацювання в цій сфері є найчисленнішими. Зокрема після В'єтнамської війни Американська асоціація психіатрів ввела в обіг поняття посттравматичного стресового розладу (PTSD) і визнала подіями, що можуть його спричиняти, не лише війни, тортури, згвалтування, нацистський Голокост, атомні бомбардування Хіросіми і Нагасакі та інші прояви насильства, а і стихійні лиха (наприклад, землетруси, урагани, і виверження вулканів) та антропогенні катастрофи (вибухи на фабриках, авіакатастрофи, і автомобільні аварії) [15]. Однак наступні кроки з концептуалізації екологічних катастроф в якості причини травми до цього часу зроблені не були. На наш погляд, вагомий крок в цій площині мають зробити історики, антропологи та культурологи, що поглибить наукову розробку проблеми пам'яті та травми пам'яті зокрема.

Практична площина розробки даної проблеми вимагає визначення кола осіб, які потенційно можуть отримати травму пам'яті внаслідок екологічного чинника. Керуючись напрацюваннями психологів та психоаналітичною теорією травми, запропонованою К. Керут [8], ми наголошуємо на важливості роботи з усіма цільовими групами (безпосередніх та опосередкованих учасників подій).

Важливим в контексті виконання поставлених завдань є з'ясування ознак травми. Як зазначає О. Кісь, якщо первісно вона асоціювалась з фізичними наслідками нещасних випадків, то в сучасних соціально-психологічних студіях її розглядають радше як сукупність наслідків вкрай болісного, глибокого та сильного психоемоційного шоку [4]. Панівною методологією дослідження до цього часу залишається виявлення ознак PTSD. Цей підхід використаний і в нечисленних дослідженнях наслідків екологічних катастроф, які сьогодні доступні, зокрема щодо розливу нафти в Північному морі, зсуву ґрунту у Вайонті, землетрусу у Ю-Чі (Тайвань), цунамі в Індійському океані.

Представники гуманітарних наук звернулися до вивчення проблем травми порівняно недавно. Аналізуючи життєві історії ефіопських євреїв, що здійснили двохрічну подорож до Ізраїлю, Бен Газі визначив 13 найпоширеніших сигналів травми пам'яті: самоусвідомлення, приховування події, тривале мовчання, вибух емоцій, емоційне відчуження, заціпеніння, повторення (зациклення), потопання у минулому, напосідний образ, виправдання, дезорієнтація, розповідь, зміни голосу, мова тіла [7, с. 31]. Тому виявлення ознак травми внаслідок екологічних катастроф на основі методів історичного дослідження сприятиме подальшій розробці концептуальних засад теорії пам'яті. Плідним аспектом може виявитися їх динаміка у довгостроковій перспективі, адже сучасні напрацювання зосереджують увагу на коротко- та середньострокових часових проміжках.

У зв'язку з вказаним, зупинимось на понятті травматичної пам'яті. Переважна більшість фахівців одноставні в її тлумаченні. Так, Р. Калбертсон стверджує, що травматична пам'ять є видом соматичної пам'яті, так як характер і частота сенсорних, емоційних і фізичних спогадів визначається минулим [9, с. 170]. У визначенні Б. Мітчел, *травматична пам'ять означає* таку пам'ять, витоки якої криються в певному жахливому досвіді; найчастіше вона є особливо виразною, нав'язливою, неконтрольованою, стійкою та соматично-проявленою [13, с. 15].

Потрібно зауважити, що, як і будь який інший соціокультурний феномен, пам'ять важко піддається формальному аналізу, що унаочнено в різних дефініціях, які використовуються для її характеристики. В науковий дискурс введено поняття колективної, індивідуальної, соціальної, історичної, культурної, національної, комунікативної та багатьох інших видів пам'яті.

В контексті поставленої нами проблеми першочерговий інтерес становить колективна пам'ять, існування якої підтримується більшістю вчених. І. Ірвін-Зарецька розглядає колективну пам'ять, як набір ідей, образів та почуттів про минуле, що знаходяться не стільки у свідомості людей, як в ресурсах, які вони розділяють [12, с. 47–48]; Дж. Олік – як активний процес чуттєвих рішень в часі [4, с. 923]; Г. Едгертон – як термін, що відноситься до повного розгортання історичної свідомості, розуміння і вираження того, що може запропонувати культура [10, с. 5]. У цьому зв'язку американський психолог Дж. Верч справедливо наголошує: «...кількість визначень колективної пам'яті відповідає кількості її дослідників» [1, с. 115]. Маємо визнати, що вектор пошуку науковця, який займатиметься поставленою нами проблемою, буде залежати від тлумачення ним колективної пам'яті та позиції щодо найбільш дискутованих питань, на кшталт «взаємовідносин» з індивідуальною пам'яттю. Екстраполяція на екологічну площину дозволяє сформулювати питання наступним чином: чи є колективна пам'ять про екологічні катастрофи сумою індивідуальних пам'ятей?

Цікаву ідею запропонувала Б. Мітчел, яка вважає, що індивідуальна пам'ять не може бути конвенціалізована та стандартизована, однак колективна пам'ять може інтегрувати різне індивідуальне минуле [13, с. 11]. Цю тезу можна проілюструвати на прикладі аварії на Чорнобильській АЕС, яка репрезентована та увічнена не лише в офіційних документах, творах мистецтва і місцях комеморації, а і включає «неофіційний» живий аспект особистих біографій людей, що зазнали її травматичний вплив, та переказів людей, які в умовах фальсифікації СРСР правдивої інформації передавали чутки, отримані від своїх родичів та знайомих. Водночас концептуалізація вказаного зв'язку вимагає більш глибоких розробок.

Низка дослідників проблем пам'яті вказує на її провідну роль у формуванні ідентичності. Зокрема Хальбакс наголошував на тому, що формування загального уявлення про спільне минуле відображає та легітимізує ідентичність створеної групи, і лише в цих заданих межах формується та функціонує індивідуальна пам'ять членів такої спільноти [11, с. 28–35]. Розвиваючи цю думку, можна стверджувати, що спільний травматичний досвід може сприяти формуванню спільнот, які пережили екологічну катастрофу. Наприклад, в американському

науковому дискусії щодо урагану «Катаріна» спільноту потерпілих людей (100 тис.), що були розселені по всім Сполученим Штатам, часто називають «діаспорою».

Травматичний досвід людей, що пережили екологічну катастрофу, пов'язаний з почуттям втрати найулюбленіших речей, серед яких не лише домівки, а й історичні та культурні традиції, звички відпочинку на природі тощо. Особистий досвід спілкування автора з особами, що були переселені з Народицького району внаслідок Чорнобильської катастрофи, засвідчив, що навіть через 25 років після переїзду вони тужать за своїми покинутими селами та багатим Поліським лісом. Деякі з них до цього часу не можуть адаптуватися на нових місцях проживання і розділяють людей на «своїх» і «чужих».

На наш погляд, перспективним напрямком розробки вказаної проблеми може стати концепт комунікативної пам'яті, запропонований Яном Ассманом, тобто пам'яті, яка проявляється у спілкуванні з іншими і може передаватися «від родини, сусідів, співробітників і аж до цілих націй» [6, с. 127]. Вказаний підхід становить інтерес, в першу чергу, в процесі аналізу наслідків екологічних катастроф у недемократичних суспільствах, в яких причини та наслідки цих подій приховуються або викривляються. Для України, в якій досі відсутній відкритий доступ до повної і правдивої інформації щодо Чорнобильської катастрофи, цей аспект має практичний інтерес.

Очевидно, що пам'ять груп та спільнот завжди пов'язана з місцем, руїнами, пейзажем або пам'ятками архітектури, які відіграють важливу роль у її збереженні. На це вказує практика відвідання потерпілими місць природних та техногенних аварій, що особливо відбувається у річниці цих подій. Загалом елементи «пам'яті місця» включають в себе мову, меморіали, пам'ятні знаки, газетні статті, фотографії та фільми. Такі місця можуть набувати символічний зміст та унаочнюватися в словах, що асоціюються не тільки з досвідом жаху, травми, небезпеки, а і з досвідом мужності, витривалості та інших якостей, які були проявлені під час мінімізації їхніх наслідків. Пригадаємо контекст використання слів «Чорнобиль», «Фукусіма», «Сенді», «Катаріна». У зв'язку з цим, підкреслимо залежність тривалості пам'яті про травмуючі події від ефективності комеморативних практик. Тому репрезентація травматичного досвіду екологічних катастроф створює нове дослідницьке поле.

І. Ірвін-Зарецька, яка обґрунтовує ідею формуванню спільнот пам'яті, підкреслює, що їх визнання відбувається саме «завдяки переходу від безмовного об'єднання до промовистої – часто інституціоналізованої – дії», під якою вона розуміє створення суспільних інституцій (громадських об'єднань, дослідницьких установ, слідчих комісій тощо) для вивчення обставин тих чи інших травматичних подій чи явищ. Тим самим дослідниця доводить важливість формування публічного простору, в якому можуть пролунати і бути почутими голоси та історії жертв [12, с. 50].

Багато фахівців вказують на зв'язок пам'яті не стільки з минулим, скільки із теперішнім [2]. У цьому контексті Б. Мітчел стверджує: «...порівнюючи минуле і сьогодення, а також проводячи аналогії сучасних та минулих подій, колективна пам'ять має стратегічний характер і здатна впливати на сьогодення» [13, с. 161].

Розвиваючи цю думку, Ю. Зерній вважає, що спільноти можуть коригувати своє ставлення до подій минулого для того, щоб використати його у вирішенні актуальних завдань сьогодення або реалізації проєктів на майбутнє [3, с. 38]. Ця закономірність є актуальною і для екологічної сфери, адже існує багато прикладів того, що отримавши травматичний досвід через екологічну катастрофу, люди змінювали місце проживання, професію, ставлення до друзів, сусідів, способу життя, урядової політики, брали участь у «зеленому» русі або протестах проти будівництва шкідливого для довкілля виробництва. Однак не менший інтерес становить і конструювання пам'яті про екологічні катастрофи та зміна її змісту у відповідності до панівних ідеологій, що дозволяє більш детально проаналізувати механізми маніпулювання свідомістю та канали державної пропаганди.

Як зазначав Хальбакс: «Насправді образ пройдешнього ніколи не застигає. Він змінюється, тому що деякі риси витираються, а другі виринають, в залежності від точки зору, тобто від тих обставин, в яких ми знаходимося, звертаючись до нього» [5]. Тому відповіді чекає широка низка питань, зокрема: які фактори впливають на зміну індивідуальної та колективної пам'яті про травмуючі події? Чи можуть особи, що зазнали травми внаслідок екологічної катастрофи, через свою громадянську позицію впливати на формування екологічної, соціальної та інформаційної політики? Які комеморативні практики є найбільш ефективними з точки зору довгострокового збереження пам'яті про екологічні катастрофи? Які висновки мають зробити органи влади, щоб травмуюча ситуація не повторилася в майбутньому?

Таким чином, травма пам'яті внаслідок екологічних катастроф має стати окремим напрямком наукового дослідження, що ставить перед науковцями багато завдань. Одним із головних є розробка відповідного методологічного інструментарію, адже методи, що використовують психологи, не є показовими в царині історичної науки. Особистий характер травми вимагає більш персоналізованого підходу та інструментів, які дозволять, з однієї сторони, розкрити глибинні почуття людей, що зазнали травми, а з другої – розглянути їх в динаміці та у прив'язці до сьогодення. Великий потенціал в цьому контексті мають методи усно історичних досліджень.

Ця стаття демонструє лише кілька можливих концептуальних напрямків досліджень впливу екологічних катастроф на колективну пам'ять. В процесі подальшої роботи вони мають бути розширені і поглиблені, адже феномен травми, як і феномен пам'яті, є багатовимірним та динамічним.

Список використаних джерел

1. Верч Дж. Коллективная память // Междисциплинарные исследования памяти / Под ред. А. Л. Журавлева, Н. Н. Корж. – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 2009. – 283 с.
2. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2–3 (40–41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>
3. Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №4 (9). – С.35–43.
4. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/216–216>

5. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // *Неприкосновенный запас*. – 2005. – №2–3 (40–41) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
6. Assmann, Jan, John Czaplicka. *Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique. Special Issue Cultural History / Cultural Studies*. – 1995. – №65. – P.123–133.
7. BenEzer Gadi. *Trauma Signals in Life Stories // Trauma and Life Stories: International Perspective / Ed. by Kim Lacy Rogers, Selma Leydesdorff and Graham Dawson*. – London: Routledge, 1999. – P.29–41.
8. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History / C. Caruth*. – 1996: Johns Hopkins University Press. – 168 p.
9. Culbertson R. *Embodied memory, transcendence, and telling: recounting trauma, re-establishing the self / R. Culbertson // New Literary History*. – 1995. – №26. – P.169–195.
10. Edgerton Gary R., Rollins Peter C. *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age / R. G. Edgerton, P. C. Rollins*. – Lexington: University Press of Kentucky, 2003. – 392 p.
11. Halbwachs Maurice. *On Collective Memory / M. Halbwachs* – Chicago: The University of Chicago Press, 1992. – 254 p.
12. Irwin-Zarecka Iwona. *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory / I. Irwin-Zarecka*. – New Brunswick–London: Transaction Publishers, 1994. – 273 p.
13. Misztal Barbara A. *Theories of Social Remembering / B. Misztal*. – Maidenhead; Philadelphia: Open UP, 2003. – 168 p.
14. Olick J, Levy D. *Collective Memory and Cultural Constraint / J. Olick, D. Levy // American Sociological Review*. – 1997. – №62. – P.921–936.
15. *Post-traumatic Stress Disorder [Электронный ресурс]: American Psychological Association*. – Режим доступа: <http://www.apa.org/topics/ptsd/>

References

1. Verch Dj. *Kollektivnaja pamiat // Mezdisciplinarnie issledovania pamiaty / Pod ped. A. L. Zhyravlova, N. N. Korzh*. – M.: Izdatelstvo «Instytut psihologii PAN», 2009. – 238 s.
2. Velcer H. *Istoria, pamiat i sovremennost proshlogo. Pamiat kak arena politicheskoy borbi // Neprikosnennij zasap*. – 2005. – №2–3 (40–41) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>
3. Zernij Y. O. *Jak sypilstva pamjatajyt: vlastivisti ta mehanizmi funkcionyvannia istorichnoji pamiaty / Y. O. Zernij // Strategichni prioriteti*. – 2008. – №4 (9). – S.35–43.
4. Kis O. *Kolektivna pamiat ta istorichna travma: teoretichni refleksii na tli zhinchih spogadiv pro Holodomor [Elektronnyj resurs]*. – Режим доступа: <http://uamoderna.com/md/216–216>
5. Halbvaks M. *Kollektivnaja i istoricheskaja pamiat // Neprikosnennij zasap*. – 2005. – №2–3 (40–41) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
6. Assmann, Jan, John Czaplicka. *Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique. Special Issue Cultural History / Cultural Studies*. – 1995. – №65. – P.123–133.
7. BenEzer Gadi. *Trauma Signals in Life Stories // Trauma and Life Stories: International Perspective / Ed. by Kim Lacy Rogers, Selma Leydesdorff and Graham Dawson*. – London: Routledge, 1999. – P.29–41.
8. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History / C. Caruth*. – 1996: Johns Hopkins University Press. – 168 p.
9. Culbertson R. *Embodied memory, transcendence, and telling: recounting trauma, re-establishing the self / R. Culbertson // New Literary History*. – 1995. – №26. – P.169–195.
10. Edgerton Gary R., Rollins Peter C. *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age / R. G. Edgerton, P. C. Rollins*. – Lexington: University Press of Kentucky, 2003. – 392 p.
11. Halbwachs Maurice. *On Collective Memory / M. Halbwachs* – Chicago: The University of Chicago Press, 1992. – 254 p.
12. Irwin-Zarecka Iwona. *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory / I. Irwin-Zarecka*. – New Brunswick–London: Transaction Publishers, 1994. – 273 p.
13. Misztal Barbara A. *Theories of Social Remembering / B. Misztal*. – Maidenhead; Philadelphia: Open UP, 2003. – 168 p.
14. Olick J, Levy D. *Collective Memory and Cultural Constraint / J. Olick, D. Levy // American Sociological Review*. – 1997. – №62. – P.921–936.
15. *Post-traumatic Stress Disorder [Elektronnyj resurs]: American Psychological Association*. – Режим доступа: <http://www.apa.org/topics/ptsd/>

Perga T. Yu., Ph.D., Senior Research Fellow, State Institution «Institute of World History of NAS of Ukraine» (Ukraine, Kyiv), pergatatiana@gmail.com

The impact of environmental disasters on the collective memory: the conceptual bases of research

Globalization leads to worsening of environmental problems and increases their traumatic potential. This proves the urgency of a new approach to the research of memory problems – through the light of trauma from environmental disasters. In the modern scientific disclosure they have not investigated as an important source of traumatic experience in contrary to wars, captivity, violence, Holokost. The purpose of the article is an analysis of the development the conceptual foundations to the development of this scientific problem. Promising areas of research has proposed. Among them: the conceptualization of environmental disasters as a cause of trauma of individual and collective memory; the impact of such trauma on the formation of identities and their legalization in the public space, including current and future environmental policies, forms of representation traumatic experience of environmental disasters. The necessity of developing the methodology of such studies has shown.

Keywords: collective memory, trauma, environmental catastrophe, identity, environmental policy.

Перга Т. Ю., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины» (Украина, Киев), pergatatiana@gmail.com

Влияние экологических катастроф на коллективную память: концептуальные основы исследования

Глобализация приводит к обострению экологических проблем и увеличивает их травматический потенциал. Это актуализирует внедрение нового подхода к исследованию проблем памяти – через призму травмы, которые наносят экологические катастрофы. В современном научном дискурсе они не рассматриваются, как источники травматического опыта в отличие от таких событий, как войны, плен, насилие, Голокост. Целью статьи является анализ концептуальных основ разработки данной научной проблемы. Раскрыты следующие перспективные направления исследований: концептуализация экологических катастроф как причины травмы индивидуальной и коллективной памяти, влияние такой травмы на формирование идентичностей и их легализацию в публичном пространстве, включая современную и будущую экологическую политику, формы репрезентации травматического опыта экологических катастроф. Указано на необходимость разработки методологии проведения таких исследований.

Ключевые слова: коллективная память, травма, экологическая катастрофа, идентичность, экологическая политика.

* * *

УДК 141.7

Рудакова И. В.,
кандидат философских наук
(Украина, Киев), ruso.iren@gmail.com

УКРАИНАКАЯ НАЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНО–ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНСТРУКТ

Анализируются украинские традиции как основы конструирования нации. Выявляются особенности национальной традиции ее связь с этнической, а так же анализируются естественные и искусственные способы ее образования. Подробно раскрываются условия формирования ощущения реальности нации для украинцев и развития у них чувства национальной идентичности. Во-первых, традиция должна быть ввлена в повседневную жизнь посредством социальных практик. Во-вторых, закреплена в сознании населения с помощью символов и образов. В-третьих, постоянно воспроизводится.

Ключевые слова: нация, национальная традиция, праздник, обычаи, ритуал.

(статья друкується мовою оригіналу)

События, происходящие в нашей стране в последнее время, как нельзя более актуализируют понимание, что такое нация. Однако, как показывают современные политические события, эта проблема касается не только нашей страны, но и всего мира. Вопрос: как сохранить свои географические, культурные границы – стоит остро перед всем мировым сообществом. Безусловно, без формирования цельной нации сложно сохранить единство государства, поэтому многие усилия прикладываются именно в этом направлении.

Круг проблемних тем, піднімаємих навкруг особливостей української нації, достатньо широк. Український менталітет аналізується в роботах О. Бондара, Г. Гачева, А. Кравченко, Д. Чижевського, І. Полишук і др.

Особливості феномена української культури з позиції національних особливостей розглядали В. Андрущенко, М. Горелов, Л. Губерський, О. Забужко і др.

Формування національного мови розкривається в роботах В. Ачкасова, В. Теркулова, Л. Томайчук і др.

Філософське осмислення національної ідентичності дано в роботах І. Пашина, І. Пасько, Н. Ластовець і др.

Однак феномен нації являється настільки багатограничним, що багато проблем ученими до сих пор не вивчені досконало. Однією з таких тем присвячена дана стаття. Її *цілью* являється аналіз української нації як соціально-політичного конструкта. Робота виконана по результатам соціологічного дослідження, проводиться компанією «ЦНСИ «ОМЕГА» в 2014–2015 г. В опросі учувало 2700 українців. Вибірка формувалась одним з найточніших і надійних методів в соціологічному дослідженні – методом випадкового вибору респондентів. Опрос проходив в телефонному режимі шляхом випадкового набору мобільних номерів всіх операторів України.

Розподіл в вибірці по демографічним даним «вік», «стать» і «регіон проживання» відповідає реальному розподілу в Україні (дані взяті з офіційного сайту перепису населення України www.ukrcensus.gov.ua).

Нація як соціально-політичний конструкт повинна ґрунтуватися на державних традиціях. В результаті опросу населення можна зробити висновок, що поняття традиції респондентами трактується широко:

1. Праздники, в тому числі і державні. Однак всередині свят не розрізняється ритуал і обряд. Спостерігається стійке розуміння, що є звичай відзначати святом певну дату або подію;

2. Їжа – вареники, галушки, борщ, сало;

3. Одяг – вишиванка, венець, шаровари;

4. Славянські обряди і ритуали двох типів:

а) святкові: колядки, щедрівки, гадавання, стріляння через костер;

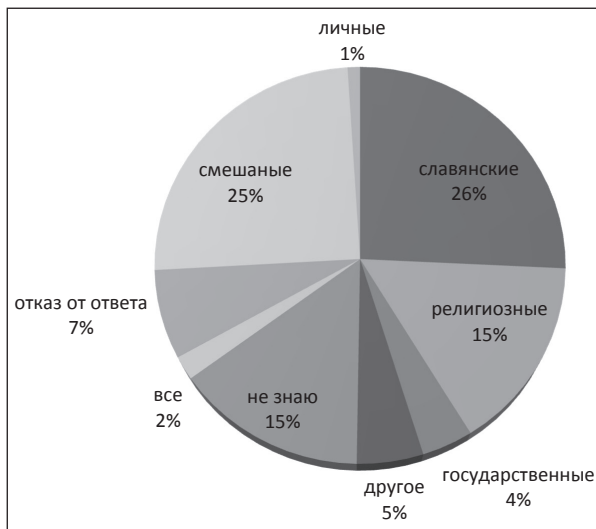
б) сімейні: весільні, хрещенські.

Необхідно відзначити, що багато респондентів відчували складнощі відповісти на питання: які українські традиції ви знаєте (див. Діаграму 1.). Тут достатньо багато, порівняно з іншими, кількість відповідей «не знаю» (15%) і є відмови відповісти (7%).

Називані традиції можна розділити на три групи за критерієм часу походження: славянські (26%), релігійні (15%), змішані (25%), державні (4%) традиції.

Показательно розподіл відповідей в категорії «змішані»: більшу частину складають славянсько-релігійні традиції, а частка державних дуже мала. Ці дані свідчать про те, що роль державних традицій і свят в житті населення не велика. За двадцять років існування України як незалежного держави, національні традиції чітко ще не оформились, однак, на їхньому фоні продовжують своє існування етнічні традиції, надаючи суттєвий вплив на суспільну свідомість українців.

Діаграма 1

Як видно з розподілу відповідей, одним з найпоказальніших, легко виявлюваних традицій, являється свято. Відповіді респондентів на питання: які українські свята являються для вас традиційними – дуже показові. Найбільш популярні свята можна виділити в три великі групи: перша – державні свята (33%), друга – державні і релігійні (32%) і третя – релігійні (27%). В процесі опросу також виділились ще і невеликі групи свят – особисті, наприклад день народження, і входять в групу «Інше». Ці групи не перевищують 1% від всіх відповідей. Не знають відповіді було 1%, переконаних, що всі свята традиційні – 3%. Так як загальний відсоток цих невеликих груп не перевищує 10%, логічно зосередитися на перших трьох групах.

Всередині першої групи, «державні свята», виявилась чітка тенденція розмежування за часом походження: свята, що виникли після 1991 року, такі як День незалежності, День конституції; свята радянського періоду (Новий рік, 8 березня, 9 травня) і свята, в яких немає часового розмежування. Наступні в рейтингу були змішані, «релігійно-державні», свята. Представляється важливим факт, що суттєво не тільки які саме свята називаються, але і в якому порядку. Так, в цій групі в більшості випадків в відповіді звучали спочатку релігійні свята, а потім уже державні.

Всередині третьої групи свят, «релігійні», так же як і в першій групі, за часовим критерієм чітко виділились три підгрупи: славянські свята (Івана Купала, Маслениця, Трійця і т.д.), християнські (Пасха, Різдво, Спас і т.д.) і змішані, в яких, як правило, більше всього використовується поєднання Пасхи, Різдва з Трійцею і Івана Купалою.

Таким чином, опрос жителів України показав, що традиційними вважаються в першу чергу державні свята, що виникли після 1991 року. На наш погляд, ці дані повністю пояснимі – опрос проводився з 26.08.2014 по 08.09.2014 г., одразу після

празднования Дня независимости Украины. Учитывая этот контекст, можно предположить, что большинство ответов было обусловлено фактором выходных дней в стране. Это предположение подтверждается также тем, что во многих случаях в ответе на вопрос сначала указывались религиозные праздники, а потом государственные (третья группа ответов). Следовательно, можно было бы сделать вывод, что в восприятии украинцев традиционными праздниками все же являются религиозные. Однако, как указано выше, из религиозных праздников большая часть ответов касалась Рождества и Пасхи, которые так же являются государственными. Коллективное сознание уверенно транслирует предпочтение наполнению праздника не гражданским смыслом, а духовным.

Для проверки этой гипотезы было проведено повторное исследование в начале 2015 года. В результате были получены следующие данные:

– лидирующими оказались группа государственно–религиозных праздников (38%). Причем наиболее частым было упоминание цепочки следующих праздников: Новый год, Рождество, Пасха и Рождество, Пасха и День независимости.

– Религиозные (33%). Очень небольшое упоминание по сравнению с летним опросом славянско–христианских праздников – Ивана Купала, Троица и др.

– Государственные (22%). Также наблюдается сочетание праздников разных по времени происхождения: после 1991 г. и советского периода.

На основе анализа ответов респондентов можно сделать вывод, что украинское государство выбрало правильную линию поведения: государственными считаются не только гражданские праздники, но и религиозные, в том числе, в которых присутствуют старославянские обряды. Так, например, среди религиозных праздников чаще всего называли именно те, которые были выходными днями в стране: Пасха, Рождество, Троица. Единственный праздник, который считается украинцами как украинская (славянская) традиция Ивана Купала не является государственным. В пользу живучести славянских традиций говорит то, что они просвечиваются сквозь религиозные. Они самые древние и как оказывается, самые константные.

Однако связь с этническим прошлым заканчивается на религиозных праздниках. Когда речь заходит о государственных праздниках, то нужно говорить о преемственности между советским периодом и периодом независимости Украины. Получается некоторая раздвоенность коллективного сознания: религиозная и государственная сфера сосуществуют параллельно. Религиозные праздники (27%) идут практически на одном уровне с государственными (33%) и такое же количество смешанных (32%).

Еще одно важное заключение следует из анализа ответов – на примере праздников можно сделать вывод о том, что запоминается и практикуется лишь та традиция, которая подкреплена социальным институтом: государством, церковью.

Процесс образования любой традиции начинается с инновации в определенной сфере жизни или отдельного индивида, или группы в целом. Станет ли инновация новой традицией, зависит от ее эффективной способности улучшать условия и способы жизнедеятельности людей. Так, возвращаясь к результатам опроса, мы видим,

что инновационные праздники – высвечивающие независимость государства, традицией в полном смысле слова не стали. В Украине респонденты указывают те национальные праздники, которые ближе всего к времени опроса. Лето – День независимости, зимой Новый год, Рождество. Отметим, что возникновение национализма происходит в новых жизненных условиях, поэтому «национализм серьезно преобразует существовавшие ранее этнические идентичности и придает новое значение культурному наследию» [1, с. 109]. В Украине этого пока не произошло, следовательно, в нашей стране есть пока только инновации, которые не трансформировались в сознании людей в традиции.

Сейчас, в первом приближении, можно обозначить и причины такой несформированности. Дело в том, что для того чтобы искусственная традиция стала естественной, вжившейся в сознание народа, необходимо несколько условий.

Первое – она должна быть связана с жизненным опытом и повседневными практическими заботами человека. Следовательно, традиция встраивается в повседневную жизнь адептов нации таким образом, чтобы стать ее базовым условием. Пока что это условие в отношении новых традиций украинской нации не выполнено. Инновации просто дополнили ряд существовавших ранее (наличие в государственных праздниках трех видов по времени происхождения), поэтому, безусловно, в повседневную жизнь эти традиции встроились, однако, не стали ее основой.

Второе условие действительного осуществления искусственно созданной традиции – ее воспроизводство в социальных практиках, фиксирующих определенный способ осмысления мира. Речь идет об обрядах, ритуалах, обычаях. Каждый из них, будучи составной частью традиции, выполняет в ее организации определенные функции.

Опрос респондентов в этом вопросе показал, что можно выделить несколько групп ответов (см. Диаграмму 2.). Первый, наиболее многочисленный, категория «смешанные ответы». В них указывались как праздники, так и ритуалы, обряды, одежда, еда и т.д. Второй многочисленной, выделившейся в отдельную, самостоятельную категорию является опять же праздник. Меньше всего встречаются ответы, касающиеся непосредственно обрядов и ритуалов.

Диаграмма 2

В тоже время показательны и разделения внутри праздников: большее количество голосов получил славянско–христианский праздник Ивана Купала и

Троица, на втором месте Пасха и Рождество, затем государственные: Новый год, 8 марта, 9 мая.

Таким образом, понятие традиции трактуется широко. Однако лидирующие позиции занимает традиция празднования. Можно сказать, что в Украине есть в основном обычай праздновать, то есть переход из состояния рабочих будней в нерабочее время. При этом сохраняется некоторая сакральность, свойственная ритуальности, так как все же это не обычный выходной день, а праздничный и ему свойственны особая, обильная еда, просмотр праздничных телепередач и многое другое.

Следовательно, искусственно создавая национальную традицию, необходимо связать ее с обычаем этноса, наполнить необходимым для оформления нации смыслом в обряде и, в результате совершения ритуала, закрепить необходимый результат на символьном уровне с помощью регламентируемых действий. В коллективном сознании украинцев преобладает память об этническом прошлом. Современных национальных традиций, укорененных в повседневной жизни, практически нет. Пожалуй, единственным, хорошим исключением является День независимости, во время которого народ, особенно среди населения Киева, носит национальную одежду – вышиванки, веночки, шаровары, желто-голубые ленточки. Показательно, что абсолютное большинство населения эти виды одежды считает национальной. Однако мнения разделились, когда нужно было ответить, насколько часто носите вышиванку, веночек, в повседневной жизни. Респонденты распределились практически поровну на тех, кто:

- носит часто;
- редко;
- в том числе только по праздникам;
- вообще никогда не носит.

На наш взгляд, необходимо, чтобы этот праздничный ритуал смены одежды выполняло все население страны. Возможно, в будущем этому поможет празднование Дня вышиванки, когда во всех уголках Украины народ будет одет в национальную одежду.

Не способствует формированию национальных традиций малое количество вовлеченных людей. Различные множественные праздничные мероприятия, которые организывает правительство, как правило, затрагивает небольшое количество населения, поэтому не имеет должного эффекта.

Третий вывод, который можно сделать на основании опроса: в коллективном сознании есть сформированные традиции, как «совокупность повторяемых на протяжении длительного времени обычаев, навыков, социальных стратегий, персональных тактик выживания... набор аспектов цивилизации» [2, с. 11]. Но пока еще нет Традиции как «постоянной связи между нематериальной сверхценностью, «управляющей» цивилизацией, и вполне материальным социумом. Традиция предполагает необходимость для каждого члена социума, так или иначе, признать факт служения всего суперэтноса под эгидой определенной сверхценности» [2, с. 10].

Следовательно, такая традиция должна содержать в себе сакрально-символический контекст, в основе которого лежит Национальная идея. Обратимся к результатам опроса. Выяснилось, что украинский народ символом нации считает государственную символику. Интересно распределение ответов: 45% считает главным символом

герб, 33% – флаг, 4% – гимн и столько же респондентов за единство герба и флага как основного символа страны. Показательны ответы на просьбу подсказать, что еще могло бы быть символом Украины. Так, наибольшее количество ответов (50%) набрала опять же государственная символика, менее 10% процентов набрали такие символы, как калина, пшеница, одежда. Национальный язык указало только 2% респондентов, следовательно, можно сделать вывод о том, что этот аспект не является настолько проблемным, как нам показывали политики.

Таким образом, в результате опроса выяснилось, что в коллективном сознании украинцев есть яркие национальные символы, связанные с государством – герб и флаг. Однако пока они лишены нужного сакрального смысла, поэтому пока еще нет той сверхценности, которая служила бы основой формирования нации.

Нация для украинского населения должна быть способом конструирования связей между людьми, в результате которого возникает чувство общности, родственности. Показательно, что зарубежные политические лидеры очень часто используют метафору нации как семья или общего дома, которая в современной ситуации увеличения масштабов социальных отношений дает индивиду ощущение теплых отношений лицом-к-лицу, существовавшее в традиционном обществе. Онтологическая надежность чувства дома – основа внутренней интеграции гомогенизации общества, а, следовательно, и политических проектов наций. На данный момент, такие процессы есть и в Украине. Особенно на формирование чувства дома работают социальные сети, в которых активисты ежедневно публикуют патриотические заметки.

В связи с событиями, происходящими в стране, образовалась ситуация, в которой украинская нация может себя соотнести с другими. Ситуация «мы – они» как нельзя лучше позволяет не только оценить себя, составить свою «мы-концепцию», но и четко понять свои границы. Пока что в население неоднозначно отвечает на вопрос: кого бы вы могли назвать истинным украинцем? В основном указывают известные личности (66,7%), как правило, из прошлого. Это такие имена, как Т. Шевченко (27,2%), С. Бендера (4,5%) и Б. Хмельницкий (2,2%). Из современных фамилий наиболее часто называют – В. Вакарчука (2,1%). Второй по группе ответов (26%) выявились разнообразные черты характера: патриотизм, желание бороться, честность, порядочность, трудолюбие. И всего 7,3% респондентов указало на фактор нахождения в стране. По их мнению, истинным украинцем является тот, кто проживает на территории страны.

Таким образом, для формирования национального единства населению страны необходима личность, которая служила бы образцом для подражания, некоторым идеалом всего украинского народа. Такой человек должен сочетать в себе определенные качества: патриотизм, желание бороться, честность, порядочность, трудолюбие.

Выводы. Украинская нация как социально-политический конструкт представляет собой своеобразный пласт традиций и инноваций. Безусловно, своими корнями она уходит в славянское прошлое, в ней присутствуют также остатки советского периода, ну и, конечно же, есть современные инновации. Именно наличие в себе нескольких пластов придает ей культурное своеобразие. Это и есть та перспективная основа, на которой следует строить Национальную идею.

Список использованной литературы

1. Калхун К. Национализм / Калхун К. / пер. А. Смирнова. – М.: «Территория будущего», 2006. – 288 с.
2. Володихин Д. Условие sine qua non... цивилизация и традиция / Д. Володихин // Традиция и русская цивилизация. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2006. – С.5–61.

Reference

1. Kalkhun K. Natsionalizm / Kalkhun K. / per. A. Smirnova. – M.: «Territoriyabudushego», 2006. – 228 s.
2. Volodikhin D. Uslovie sine qua non ... tsivilizatsiya i traditsiya / D. Volodikhin // Traditsiya i russkaya tsivilizatsiya. – M.: Astrel: AST: Tranzitkniga, 2006. – S.5–61.

Rudakova I. V., candidate of philosophical sciences (Ukraine, Kyiv),
ruso.iren@gmail.com

Ukrainian nation as a socio-political construct

Present article analyzes the Ukrainian traditions as the basis for the construction of the nation. Peculiarities of the national traditions of its relationship to ethnicity, as well as analysis of natural and artificial ways of formation. Details disclosed conditions of formation of nation's senses of reality for followers and development of national identity. First, the tradition should be included into social life with the help of social practices. Secondly, fixed in the subject's consciousness with the help of symbols, images. Third, should obligatory constantly repeat.

Keywords: nation, national tradition, holiday, custom, ritual.

Рудакова І. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ),
ruso.iren@gmail.com

Українська нація як соціально-політичний конструкт

Аналізуються українські традиції як основи конструювання нації. Виявляються особливості національної традиції через її зв'язок з етнічною, а також аналізуються природні і штучні способи її утворення. Детально розкриваються умови формування відчуття реальності нації для українців і розвитку у них почуття національної ідентичності. По-перше, традиція повинна бути вpleтена в повсякденне життя за допомогою соціальних практик. По-друге, закріплена в свідомості населення за допомогою символів і образів. По-третє, постійно відтворюється.

Ключові слова: нація, національна традиція, свято, звичай, ритуал.

* * *

УДК 140.8;130.2+008.2

Семикин М. А.,
кандидат философских наук, доцент кафедры
философии, Мелитопольский государственный
педагогический университет им. Богдана
Хмельницкого (Украина, Киев), lepan@ukr.net

КУЛЬТУРА И ЦИВИЛИЗАЦИЯ: СУЩНОСТНАЯ ДЕМАРКАЦИЯ КАК МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКАЯ ПОТРЕБНОСТЬ

На уровне массового сознания целесообразность сущностной демаркации культуры и цивилизации, как правило, не просматривается. Теоретический, особенно философский, уровень сознания такую целесообразность не только допускает, но и зачастую настаивает на такой необходимости. Концептуальная интрига состоит в том, какие концептуальные маркеры положить в основу упомянутого понятийного размежевания.

Ключевые слова: культура, цивилизация, сущностные отличия, мировоззрение, философская рефлексия, ценностные предпочтения.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Термин «культура» латинского происхождения. Первоначально он означал умение эффективно возделывать почву. В Средние века им номинировали прогрессивные методы работы на земле. К слову, это объясняет возникновение термина «агрикультура».

В XVIII–XIX веках культура интерпретировалась исключительно в аристократическом духе: культурными считали образованных, хорошо воспитанных и обладавших хорошими манерами людей. Такое понимание культуры в значительной мере унаследовано и нашим

временем: в частности, в аналогичной модальности мы говорим о культурных и некультурных людях, о бескультурье, связываем культуру с образованностью, интеллигентностью, интеллектуальным трудом и т. п.

В конце концов под культурой стали понимать всё, что создано человеком – в отличие от естественного мира, природы. С позиций современной консенсусной философской парадигмы, культура – это очеловеченный, преобразованный людьми мир, вторая природа, надстроенная человеком над природой первой, «натуральной». В этом смысле она включает в себя фактически то же содержание, что и понятия цивилизации, общества [1, с. 388].

Культура представляет собой совокупность устойчивых форм, способов действий и взаимодействий, характерных для определённого социального слоя, общества, нации т.п., и закреплённых на уровне главным образом норм и ценностей. Иными словами, культура – это образ мысли и действия людей, который выражает специфику данного сообщества и, тем самым, придаёт ему содержательную выразительность, выделяет его среди других сообществ по определённым качественным и стилистическим критериям, особенностям, предпочтениям, акцентам.

Сущностной формат, содержательное своеобразие культуры особенно отчетливо просматриваются в том случае, когда происходит компаративный анализ, сравнение народов, обществ и стран. Так обретают дифференцирующее значение стереотипы и традиции, различия в образе жизни, типичном и характерном для этих народов, особенности отношений к «вечным» вопросам и злободневным проблемам. Все эти на первый взгляд несущественные особенности осуществляют детерминирующее влияние на системы ценностей и жизненных ориентиров, присущих тем или иным временам и народам.

Именно культура, её семантическая иерархия оплодотворяет жизнь смыслом, значимостью и целями, которые оправдывают целесообразность каждого жизненного проекта. Под этим углом зрения культуру можно представить совокупностью значений, с помощью которых люди осмысливают себя и окружающий их мир.

Культура отражает своеобразие, уникальность и неповторимость каждого субъекта (индивидуального и наиндивидуального), которому она принадлежит. Это некий портрет социальной общности, формирующийся в течение продолжительного времени и аккумулирующий приобретённый людьми исторический опыт. Иными словами, каждая культура так или иначе, в той или иной степени имеет в качестве императива «историческое измерение», вне которого её существование оказывается не то, что под большим вопросом, но и вообще немислимо [1, с. 390].

Культура – это квинтэссенция качества, отточенного в процессе исторического эволюционирования общества. Она содержит наиболее типичные, распространённые, регулярно воспроизводящиеся особенности и свойства социальной общности. Общим знаменателем всего многообразного содержания культуры можно откомендовать традицию, содержащуюся во всех элементах культуры, формирующую её содержательное, качественное своеобразие. Каждой культуре присущ механизм селекции, отбора, благодаря которому она как бы отфильтровывает общественную жизнь, оставляя

в качестве культурных образцов, стандартов, канонов наиболее значимые элементы, которые становятся в значительной мере нормативными для всех членов социума [2, с. 83].

Здесь имеется два функционально-целевых ориентира. С одной стороны, упомянутые образцы, стандарты и каноны призваны быть максимально эффективными, дабы социум на надлежащем уровне поддерживал своё существование, формируя достойные ответы на исторические вызовы. С другой стороны, новые элементы не могут быть радикально инновационными, иначе они не впишутся в существующее единство культуры, не будут соответствовать ее базисным ценностям, нормам и традициям, а значит – либо перечеркнут предыдущее культурное наследие, либо будут отторгнуты им.

С этой точки зрения показательны попытки изменить культуру волюнтаристским путём, ускоренно внедряя в нее «прогрессивные» элементы. Такой путь либо разрушает целостность культуры, её внутренние взаимосвязи, превращая культурную ткань в некое подобие лоскутного одеяла, отдельные элементы которого категорически не сочетаются, диссоннируют друг с другом, либо оканчивается ничем, «игрой с нулевой суммой».

Подобно гумусу, культура формируется медленно, постепенно, подбираясь к цели оптимума зачастую методом проб и ошибок. Фактически это прошлое, опрокинутое в настоящее, живая память о прошлом, зафиксированная в стереотипах сознания и поведения, символах и обычаях. Говоря о культуре, мы имеем в виду наиболее глубинные пласты массового сознания, которые множеством нитей связаны с более динамичными поверхностными слоями, отражающими специфику конкретно-исторического статус-кво и часто содержащими в себе концептуальный или стилистический вызов традициям [3, с. 55-56].

В 1906 году Уильям Грэм Самнер выдвинул концепцию культурного релятивизма, согласно которой культуру можно адекватно воспринять только изнутри, т.е. на основе ее собственных ценностей, в ее собственном контексте, поскольку культура представляет собой единое целое, состоящее из взаимосвязанных элементов. Эта взаимосвязь придаёт отдельным элементам смысл и значение, определяет их роль и место. Сама же культура способствует сохранению и развитию того общества, которому она принадлежит.

Это объясняет распространённый феномен, согласно которому обычаи и традиции, которые нам кажутся невероятными, получают очевидное и весьма тривиальное объяснение при сопоставлении их со всем богатством той культуры, в пределах которой они родились, развивались и существуют. С другой стороны, «прогрессивные нововведения», которые, казалось бы, должны, как по мановению волшебной палочки, вознести культуру-реципиента на более высокий уровень, часто имеют не только негативный, но и фатальный результат, поскольку однозначно не вписываются в сложившуюся ценностно-нормативную систему культуры, более того – вносят в нее драматический, а иногда и трагический дисбаланс [8, с. 242].

По мнению Г. Г. Дилигенского, в отличие от более-менее консенсусного концепта культуры феномен цивилизации «принадлежит к числу тех понятий научного и обыденного языка, которые не поддаются сколько-нибудь строгому и однозначному определению. Если попытаться как-то объединить различные его значения,

мы, очевидно, получим скорее некий интуитивный образ, чем логически выверенную категорию» [3, с. 44]. К слову, хотя со времени обнародования этого тезиса прошло без малого четверть века, но ситуация не претерпела существенных изменений.

В аналогичном духе высказывался Э. Хантингтон в «Движущих силах цивилизации»: «Дать правильное определение цивилизации трудно, равно как и установить точное время перехода человеческой культуры от варварства к цивилизации. Собственно, такое определение и не является необходимым. Все признают, что в некоторых частях света живут дикари, в других цивилизации находятся на низком уровне... В целом можно сказать, что цивилизация начинается там, где совершается переход к сельскому хозяйству, ведут оседлый образ жизни, устанавливается определенная форма управления и осваивается письменность» [11, с. 3].

Следует согласиться с тезисом, что «в настоящее время существуют разные подходы и позиции в оценке феномена цивилизации, нашедшие отражение в философской, социологической, исторической, культурологической литературе. Известны различия в объеме, характере, особенностях содержания, вкладываемого в понятие цивилизации (в данном случае исключается понимание земной цивилизации в целом). Это этнические и меж-этнические – региональные цивилизации; стадийные – неолитическая, докапиталистическая, постиндустриальная и т.д.; формационные – рабовладельческая, феодальная, капиталистическая, социалистическая; локальные, по-разному географически дифференцируемые – европейская, азиатская, ближневосточная, полинезийская и т.д.; цивилизации, различаемые по исторически определенному месту в социокультурном развитии и хронологически различные – шумерская, критская, античная, китайская, исламская и т. д.; называются также цивилизации первичные, реликтовые, адаптивные, динамические, периферийные, или ассоциированные и т. д.» [7, с. 16].

В книге «О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования» Норберт Элиас представил оригинальную концепцию цивилизации, основанную на данных истории, антропологии, психологии и социологии. Он проследил взаимозависимость социогенеза и психогенеза, а также обосновал концепцию, согласно которой манеры и нормы поведения людей напрямую связаны с социальными и политическими изменениями [10].

Н. Элиас изложил «процесс цивилизации» человека как «более или менее линейный, хотя и идущий иногда довольно причудливыми путями – достаточно вспомнить ту же плевательницу, возникшую как завоевание прогресса, но быстро выброшенную на свалку истории. Или историю вилок: впервые она появилась в XIII веке, когда византийская принцесса на обеде у венецианского дожа стала накалывать куски еды золотой двузубой вилочкой. Это было воспринято не как проявление цивилизованности, а как изнеженность. В результате, когда несчастная принцесса через некоторое время скончалась от какой-то болезни, Бонаventura прокомментировал это событие как Божью кару за то, что принцесса не желала касаться пальцами данной Господом пищи... Однако он блистательно проходит мимо того факта, что «процесс цивилизации» заранее осужден Библией: грехопадение

Адама и Евы состояло не в чем-нибудь, а именно в появлении того чувства, которое и является двигателем этого процесса – т. е. стыда, и совмещенной с ним «обостренной чувствительности» [9].

Консенсусный статус в исследовательском сообществе имеет тезис, согласно которому «цивилизация сводится к тому, что биологические функции – одна за другой – приобретают иной (знаковый) смысл, становятся выражением чего-то иного, нежели то, что они есть, короче – вырастают из означаемого до означающего. Так, например, нецивилизированный человек плюет, потому что во рту скопилась слюна. Дальше, однако, это начинает «что-то значить». Элиас рисует захватывающую картину эволюции отношения к плеванью. Сначала вырабатываются примитивные практики сокрытия результата процесса – плевков растирается ногой, плюют в укромное место, и так далее. Дальше возникает специальная посуда для плевков, ныне полностью исчезнувшая, – плевательница. Современный человек плюется крайне редко, все выделения глотаются... Собственно, сейчас плевков может быть лишь демонстрацией, т. е. выражением негативного или неуважительного отношения к окружающим, знаком горечи и гнева, в общем – всем чем угодно, но только не «просто плевком»... То же самое – но несколько раньше – происходит с мимикой. Выражение лица, некогда практически неконтролируемое, становится значимым, а значит, и подлежащим контролю. Здесь мы наблюдаем изумительное разнообразие техник, начиная от «восточного» решения (фактический отказ от мимики, замена ее статуарным «закрытым лицом», украшенным, как штрихом, легкой полуулыбкой) и кончая европейской «искренностью», подразумевающей культуру изощренного лицедейства» [9].

Мало кто из исследователей подвергает сомнению и тот факт, что «процесс цивилизации» оказывается «расширенным вариантом процесса фрейдовской сублимации. При этом «сокрытие» сексуальных отпращиваний во всех «высоких культурах» объясняется, похоже, тем обстоятельством, о котором так наивно писал Августин: реакции половых органов практически не контролируются сознательным усилием. Член – честный человек: он встает, когда ему угодно, а не когда это заблагорассудится его хозяину. Интересно, что было бы, если бы это было не так? Не столь уж трудно представить себе «европейское высшее общество», полностью овладевшее этой важной сферой: мы имели бы нечто вроде «маркиза приветствовал герцогиню легкой вежливой эрекцией»... Но поскольку это оказалось невозможным и секс в принципе выпадает из области сознательного контроля, упорно отказываясь означать что-либо, помимо самого себя, он все более решительно исключается из тотально семантизирующегося мира. В конце концов эту сферу достигает символическая смерть: об «этом» просто перестают говорить» [9].

Существенное, концептуальное, парадигмальное различие культуры и цивилизации присуще исключительно немецкой интеллектуальной традиции, но эта особенность ни в коей мере не умаляет её интеллектуального резонанса: «Немецкое противопоставление «культуры» и «цивилизации» предполагает оппозицию «подлинное/неподлинное», где «неподлинным» (т. е. фальшивым – как французская бижутерия, «да и вся эта ихняя Франция», если уж на то пошло) оказывается именно «цивилизация».

Если копнуть чуть глубже, то «цивилизация» оказывается понятием *отрицательным* – в классически-немецком смысле, по Шеллингу. «Цивилизованный человек» – это человек, который *не* делает некоторых вещей. Утверждается культура сдержанности, отсечения внешних проявлений аффектов, poker-фейс, «внутри же – клубок змей, роковые страсти!» – злорадно думает немец. «Культура» же – это *позитивная антитеза* публичной и поверхностной французистой «цивилизации», логически (по немецкой диалектической логике, разумеется) возникающей *после* нее, как своего рода синтез «естественного состояния» (когда сморкаются открыто) и «цивилизованного» (когда сморкаются тайно, глотая соплю). У истинно-культурного же человека, вестимо, вообще нет соплей. Также у него нет (на самом деле, а не «понарошку») никаких дурных природных чувств, зато есть чувства культурные, особым образом проросшие сквозь толщу низменных инстинктов. Например, дружба или восхищение прекрасным. Собственно, «культура» – это совокупность вещей, которые могут стать предметом подобных *чистых чувств* (типа «мадонны-рафаэля» или «музыки-вагнера-где-валькирии»). Элиас смотрит на эти вещи более трезво: идея «культуры» ведет прямым к идее «нового человека», «свободного от дурного наследия». Куда это завело, во времена Элиаса уже было известно: не случайно обе страны, где немецкая идея «культуры» прижилась, попали в передраги» [9].

И. Кант в 1784 году писал, что идея нравственности принадлежит культуре, а манеры и внешние приличия являются производными цивилизации. Согласно О. Шпенглеру, исторически «цивилизация» находится после «культуры», является стадией упадка-после-расцвета. Следуя этой мировоззренческой точке отчёта, Уилл Роджерс иронично заметил, что прогресс цивилизации нельзя отрицать уже хотя бы на основании того факта, что в каждой новой войне нас убивают по-новому.

Большинство исследователей полагает, что цивилизационный процесс «формирует совершенно определенный тип человеческого существа. Не поленится описать его – как можно более отстраненно. Итак, что такое «цивилизированный человек»? Это существо, тщательнейшим образом следящее за своей физиологической чистотой. Оно ходит бесшумно, не оставляет следов. Оно тщательно контролирует свои выделения, умеет их удерживать, при необходимости – прячет. Оно не пахнет – или, наоборот, пахнет очень сильно, но не своим собственным запахом. Оно занимается сексом в уединенных местах, не на виду у всех. Оно не издает громких звуков. Оно старается избегать прямых конфликтов с сородичами. Оно следит за собой и еще тщательнее следит за другими. Оно расчетливо. Оно опасно» [9].

Сложно опровергнуть тезис, согласно которому «каждая цивилизация развивается в уникальных условиях, определяющихся взаимодействием накопленного ею экономического, соционормативного и культурного потенциала с природным ландшафтом и историческим окружением в виде этнической среды и соседних цивилизаций. Изменение равновесия между цивилизацией и окружающей ее средой возможно как изнутри (например, в результате демографического роста), так и извне, вследствие качественных перемен в ландшафте, климате, сдвигах в историческом окружении. Возможны

два варианта «ответа» цивилизации на «вызов» извне в виде такого изменения сложившегося баланса. Прежде всего, цивилизация приводит в движение политический и идеологический инструмент внешнего расширения с целью обороны и завоевания. В случае же неудачи на первом пути, она использует те же инструменты для реформирования соционормативных принципов, политической системы и религиозной идеологии» [6].

Таким образом, целесообразность сущностной демаркации культуры и цивилизации усматривают далеко не все философские школы и парадигмы. Действительно, не будет большой проблемой придерживаться расширительного толкования этих понятий, в пределах которого они практически совпадают. Но если вспомнить, что философия – это сфера знаний (в частности, о пределах смысловых, семантических, концептуальных и принципиальных), то сущностное разграничение культуры и цивилизации весьма необходимо, поскольку оно вносит ту смысловую ясность, которая является безальтернативным идеалом каждой познавательной и интерпретационной процедуры.

В качестве иллюстрации можно привести выразительную сентенцию А. Куприянова, которая со всей очевидностью относится к цивилизации, но никак не к культуре: «Религиозный фанатизм, всеисилие обычая, запрет на свободную мысль, казни неверующих и еретиков, бесправное положение женщин, войны за веру – все эти милые вещи не являются особенностью только «исламской цивилизации». Всей этой прелестью было полно-полно в средневековой Европе – до XVII века включительно. Почистили Европу от таких особенностей «христианской цивилизации» только Просвещение и Французская революция, смех Вольтера и гильотина Робеспьера. Работу XVIII века доделывал XIX век, с его развитием промышленности и естественных наук. Долгие столетия в эпоху Средневековья мусульманский Восток опережал по уровню образования и культуры христианский Запад. Правверные католики, не мывшиеся годами, еле-еле могли поставить свою подпись и слушали в церквях единственную известную им книгу – Библию. В это время свободомыслящие мусульмане спорили в банях о философии Платона и Аристотеля. Авиценна, Аверроэс, Омар Хайям, наконец, сторонник равенства вер и лидер крестьянского восстания шейх Бедреддин Симави – эти имена входят в золотой фонд мирового свободомыслия. Однако в силу определенных исторических причин в XV–XVI веках Западная Европа начала ускоренное движение вперед, тогда как мусульманский Восток на столетия деградировал в религиозное изуверство. В результате в XIX веке законсервировавшийся феодальный Восток проиграл столкновение прогрессивному капиталистическому Западу» [5].

Список использованных источников

1. Бенвенист Э. Цивилизация. К истории слова / Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – С. 386–396.
2. Бромлей Н.Л. К вопросу о соотношении понятий «цивилизация» и «формация» (Пolemические заметки) // Цивилизации. Вып. 1. – М.: Наука, 1992. – 232 с.
3. Дилигенский Г.Г. «Конец истории» смена цивилизаций? // Цивилизация. – 1993. – Вып. 2. – С. 44–62.
4. Ерасов Б. С. Цивилизации: Универсалии и самобытность / Б. С. Ерасов; [Отв. ред.: Н. Н. Зарубина]. – М.: Наука, 2002. – 524 с.
5. Куприянов А. Бойня в Париже: борьба цивилизаций или классов? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://firstsocial.info/analiz/boynya-v-parizhe-borba-tsvivilizatsiy-ili-klassov>

6. Основы современной теории цивилизаций с точки зрения политической экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://max-imblog.blogspot.com/2010/11/blog-post.html>

7. Сайко Э.В. Цивилизация в пространственно-временном континууме социальной эволюции и проблема ее системного слома // Цивилизация. Восхождение и слом: Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М.: Наука, 2003. – С. 16–26.

8. Февр Л. «Цивилизация: эволюция слова и группы идей» // Бои за историю / Февр, Люсьен, Бобович, А.А., Гуревич, А.Я., АН СССР. – М.: Наука, 1991. – С. 239–281.

9. Чернышевский И. Запах хищника // «Отечественные записки» 2002, №6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2002/6/2002_06_53.

10. Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. Т. 1, 2. – М.; СПб.: Университетская книга, 2001. – Т. 1: 332 с. – Т. 2: 382 с.

11. Huntington E. Mainsprings of Civilization. – N.Y.: John Wiley and Sons, 1945. – 296 p.

References

1. Benvenist E. Tsivilizatsiya. K istorii slova / Obshchaya lingvistika. – M.: Progress, 1974. – S. 386–396.

2. Bromley N.L. K voprosu o sootnoshenii ponyatiy «tsivilizatsiya» i «formatsiya» (Polemicheskie zametki) // Tsivilizatsii. Vyp. 1. – M.: Nauka, 1992. – 232 s.

3. Diligenskiy G.G. «Konets istorii» smena tsivilizatsiy? // Tsivilizatsiya. – 1993. – Vyp. 2. – S. 44–62.

4. Erasov B. S. Tsivilizatsii: Universalii i samobytnost / B. S. Erasov; [Otv. red.: N. N. Zarubina]. – M.: Nauka, 2002. – 524 s.

5. Kupriyanov A. Boynya v Parizhe: borba tsivilizatsiy ili klassov? [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://firstsocial.info/analiz/boynya-v-parizhe-borba-tsvivilizatsiy-ili-klassov>

6. Osnovy sovremennoy teorii tsivilizatsiy s tochki zreniya politicheskoy ekonomii [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://max-imblog.blogspot.com/2010/11/blog-post.html>

7. Sayko E.V. Tsivilizatsiya v prostranstvenno-vremennom kontinuumе sotsialnoy evolyutsii i problema ee sistemnogo sloma // Tsivilizatsiya. Voskhozhdenie i slom: Strukturnoobrazuyushchie faktory i subekty tsivilizatsionnogo protsessa. – M.: Nauka, 2003. – S. 16–26.

8. Fevr L. «Tsivilizatsiya: evolyutsiya slova i gruppy idey» // Boi za istoriyu / Fevr, Lyusen, Bobovich, A.A., Gurevich, A.Ya., AN SSSR. – M.: Nauka, 1991. – S. 239–281.

9. Chernyshevskiy I. Zapah hishchnika // «Otechestvennye zapiski» 2002, №6. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://magazines.russ.ru/oz/2002/6/2002_06_53.

10. Elias N. O protsesse tsivilizatsii. Sotsiogeneticheskie i psihogeneticheskie issledovaniya. T. 1, 2. – M.; SPb.: Universitetskaya kniga, 2001. – T. 1: 332 s. – T. 2: 382 s.

11. Nuntington E. Mainsprings of Civilization. – N.Y.: John Wiley and Sons, 1945. – 296 p.

Semikin M., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy, Melitopol State Pedagogical University. Bohdan Khmelnytsky (Ukraine, Kiev), lepan@ukr.net

Culture and civilization: a meaningful demarcation as a worldview requirement

At the level of collective consciousness the expediency for the meaningful demarcation between culture and civilization, as a rule, is not visible. The theoretical and especially philosophical levels of consciousness both allow such expediency and also frequently insist on such necessity. The conceptual intrigue is what kind of conceptual markers are necessary for enclosing in a conceptual framework of the meaningful demarcation.

Keywords: culture, civilization, the differences between essence, worldview, philosophical reflection, value preferences.

Semikin M. O., kandidat filozofskiykh nauk, docent kafedri filozofii, Melitopolskiy derzhavnyi pedagogichnyi universitet im. Bohdana Khmelnytskogo (Ukraina, Kiev), lepan@ukr.net

Культура і цивілізація: сутнісна демаркація як світоглядна потреба

На рівні масової свідомості доцільність сутнісної демаркації культури і цивілізації, як правило, не проглядається. Теоретичний, особливо філософський, рівень свідомості таку доцільність не тільки допускає, але і часто наповняє на такій необхідності. Концептуальна інтрига полягає в тому, які концептуальні маркери покласти в основу згаданого понятійного розмежування.

Ключові слова: культура, цивілізація, сутнісні відмінності, світогляд, філософська рефлексія, ціннісні переваги.

* * *

УДК 271

Софиев Х. А.,
кандидат культурологических наук, доцент,
заведующий кафедрой «Социально–политических
наук», Азербайджанский государственный
университет культуры и искусств
(Азербайджан, Баку), sofiyev.xaleddin@mail.ru

ПАРАДИГМЫ В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И ПОИСК НОВИЗНЫ

Парадигмы являются предметом исследования как всех научных, так и независимых культурологических методологий. Основательные изменения, происходящие в культурологии, требуют включения новой системы парадигм. А это, в свою очередь, подчёркивает главную задачу основных норм, состоящих из передачи всех парадигм в изучении культурологии.

Ключевые слова: Герменевтика, таксономия, Авиценна, комментаторская философия, методология.

(статья друкється мовою оригіналу)

Немало, тех, кто считает средневековую мусульманскую философию комментаторскими изысканиями и таким образом набрасывает тень на ее подлинность [1, с. 243]. Как правило, подобные обвинения вызывают недовольствие тех, кто видит в такой оценке оскорбительное, унижающее мнение европоцентристов. Анти–европоцентристы в защиту подлинности мусульманской философии напоминают, что целый ряд ее представителей являлись учителями для многих средневековых европейских философов. Трактаты Фараби, Ибн Сины, Ибн Рушда были источниками цитат для западных схоластов. К этому можно добавить, что постмодернистская философия также основана на комментариях, то есть пользуется парадигмой средневекового комментаторского искусства. Не случайно, что такой постмодернист как Умберто Эко является большим знатоком средневековых философских комментариев. В произведениях, тесно связанных с постмодернизмом Борхеса, также имеются эффектные комментарии средневековой мусульманской культуры.

Воспользовались комментариями, и даже комментарий комментариев такие постмодернисты как Дэррида и Делёз, хотя и не особо признавали над собой направляющую силу парадигм средневековых комментариев западных и восточных философских трактат. Мы подчеркиваем эти факты, во–первых, для того, чтобы правильно обозначить свои цели в изучении проблем культурологических парадигм. А, во–вторых, по той причине, что поиск новшеств тесно связан с поиском новых парадигм. В–третьих, нужно подчеркнуть одну деталь. Многие из тех кто, обозначают мусульманскую философию как философию комментариев, подобным выражением пытаются приуменьшить коэффициент новшества этой философии. Обоснованность философии постмодернизма на парадигмах комментаторства открыло всю несправедливость этого принижения, потому, что многие философские и культурологические модели не раз показывали реальную силу новшеств комментариев. Мы еще не говорим о том, что именно постмодернизм назвав всю Европейскую философию комментарием к Платоновскому диалогу «Парменид», объединил всю Западную философию в корпусе Одного Комментария. Сказанное нами является реабилитацией комментариев с точки зрения их огромной ценности для культуры и философии. Комментарии, принося новые смыслы в текст, создают «сотрясения» в его семантической сети.

Так, например, Ибн–Сина прекрасно был осведомлен о категории Первоматерии в «Метафизике» Аристотеля. У Стагирида она являлась основой таких стихий (первозлементов) как Огонь, Вода, Воздух и Земля. Принимая в них различные формы, Первоматерия создает все, что есть в мире. По Аристотелю, только исключая из материального мира все формы, а далее все стихии и тем самым опускаясь в ее глубь, можно «наткнуться» на Первоматерию. Она сплошная тьма, так как здесь отсутствуют какие–либо формы. Ведь, именно форма делает предметы видимыми (вот почему, во тьме не видя формы предмета, мы тем самым не видим и его самого). Вещь приобретает видимость тогда, когда обретает форму. По Аристотелю, Первоматерия является лишь абсолютной потенцией, абсолютной возможностью. Для реализации, эта возможность должна обрести форму, через которую она становится или Воздухом, или в другой форме – Водой и т.д. Далее эти стихии, в рамках определенной формы, комбинируясь друг с другом, становятся материальными составляющими гор, океанов и прочих явлений [2, с. 251].

Теперь посмотрим, как комментировал идею Аристотеля Ибн–Сина. Он показывал, что Первоматерия потеряв одну форму, тут же спешит обрести другую, чтобы избежать абсолютного исчезновения. Тем самым она напоминает уродливую женщину, скрывающую свое уродство. Каждый раз, когда открывается вуаль, она прикрывает свое уродство рукой [3, с. 51]. У Ибн–Сины Первоматерия, не получившая никакой формы из–за своей тьмы, получает метафору уродливой женщины. Таким образом, категория Аристотеля пульсируя, у Ибн–Сины начинает выдавать ассоциации с Сатаной. В дальнейшем, ассоциация материи с Сатаной принесла мало впечатляющих комментариев в культуру, философию и искусство. Это – пример того, как из комментариев извлекаются не крупные новшества.

Конечно, одно дело привлечь категорию Первоматерии к философии, другое дело показать ее тьму в негативных оттенках. В первом случае это философское новшество, во втором – новшество, извлеченное из философского новшества. Или же, возьмем другой мини–комментарий. Лейбниц из формулы Декарта «сознание есть самосознание», извлек дискурс: самопознание есть развитие. Это «мелкое» новшество переросло в формулу Гегеля о том, что Абсолютная Идея и Душа развиваются через самопознание. В спекулятивном построении этого великого философа, историю и мир создают развивающиеся через самосознание Идеи и Душа [4, с. 224].

В наше время полуголые тела, танцующие в клипах, ходящие на подиумах и сценах, являются фактом искусства, широко распространенным в Западе на Восток и с Севера на Юг. Обнаженное тело стало не только одним из основ Шоу–бизнеса, но и изменило всю культуру. Эстетическое обнажение в танце началось с мелкого новшества Айседоры Дункан. Она была первой, кто вышла на сцену, станцевав в полупрозрачной одежде без бюстгалтера.

Ныне, чтоб обозначить мелкие новшества, породившие глобальные изменения, используется термин–метафора «эффект бабочки». Он означает, что бабочка взмахнувшая крылом и тем самым вызвавшая колебание воздуха где–то на другом континенте, может цепной реакцией

вызвать ураган в Индонезии. Новая физическая теория синергетика, используемая в культуре, изучает именно такие процессы [5, с. 54, 80–81].

В философии есть такое понятие как «бесконечное малое» (инфинитезимальное). Простое объяснение данного понятия таково: в мире нет никаких близких двух точек, между которыми не было бы третьей. Это означает, что бесконечность движется не только в горизонтальном направлении. Бесконечность в бытие открывается так же вглубь между двумя самыми близкими точками. Комментарии уносят новшества в сторону бесконечного малого, и поэтому, это можно назвать одной из парадигм комментариев.

Греческое слово «парадигма» было внедрено в философию науки Томасом Куном. До него оно использовалось в лингвистике со смыслом «модель», «образец». В грамматике парадигмой называли систему, в которой выстраивались, например, аффиксы склонения. Последователи Соссюра использовали этот термин как альтернативу «синтагматическому» плану. Синтагматика означает линейное выстраивание текста. Парадигма же – это слова, сгруппированные в языковой системе. Например, существительные и прилагательные в морфологии создают две парадигматические группы. Взятие из этой группы двух слов и создание на их основе словосочетания «темное лицо» является синтагматическим построением.

Конечно, Томас Кун для обозначения коренного новшества в науке, мог бы подобрать другой термин. Однако удивительно, что он сделал этот не оригинальный термин эмблемой достаточно оригинальной теории [6, с. 68]. После выхода в свет книги этого ученого, «парадигма» получила такую популярность, что даже стала наименованием политической платформы в США.

Давайте рассмотрим сказанное нами о парадигмах, исходя из типологии и исторически–сравнительных исследований культуры. Добавим, что в свою очередь, типологические исследования, из–за использования сравнений, тесно связаны с таксономией и компаративистикой. Взаимодополнительность перечисленных методов проявляется в том, что на другом витке компаративистика и таксономия в культурологии позволяют проследить культурные события в исторических процессах, а историчность очень часто начинает проявляться через таксономию, типологию и компаративистику. По этой причине, принадлежащие в отдельности каждому методу парадигмы проецируются в другие. К примеру, в историческом подходе парадигма определения первичных условий образования культурных явлений участвует в их типологических реконструкциях. Чтобы убедиться в этом, обратим внимание на одну культурологическую типологию, выдвинутую в Классической немецкой философии. Шеллинг для создания типологических моделей Восточной и Греческой (Европейской) культуры, сравнивая их, писал, что на Востоке широко использовались аллегории, в то время как в Греции использовались символы. Отметим, что у Шеллинга аллегория – событие, насыщенное неопределенностью из–за причастности к бесконечному содержанию Абсолютного. В символах же, форма и содержание пребывают в гармоническом единстве, так как содержание, в отличие от аллегории, не превращает форму в иносказательное обозначение Абсолютного. По Шеллингу скульптуры богов у греков, а

также, «Лаокоон» являются яркими примерам символа. В то же время египетские пирамиды у немецкого философа становились образцом аллегии потустороннего мира. Исходя из различия символа и аллегии, Шеллинг показал, что греческое мышление для создания красоты, требовало ограничить ее форму. Восток же, стремился к неограниченности для обозначения потустороннего мира (трансцендентного). По Шеллингу, в Греческой мифологии, настоящее чудо было невозможно. Потому что, в мифах Абсолютное полностью растворялось в отдельном, и потому не существовало как неположенное в природе явление. Между тем, чудо возникает от вторжения Абсолютного в природу (ведь чудо – это нарушение потусторонним миром законов природы). В отличие от Античности, христианская картина мира разделяла бытие на два уровня, где Абсолютное пребывало на сакральном и трансцендентном уровне. По этой причине христианский мир изначально основывался на чуде [7, с. 112, 140–141].

В отличие от Шеллинга, у Гегеля Восточная и Западная культуры определяются иными терминами. Восточная характеризуется как символическая культура. Ее характеристики, которые подразумеваются под термином «символический» у Шеллинга, у Гегеля переходят в концепт классической культуры. Добавим, что в отличие от Шеллинга, Гегель наполняет свои типологические модели Востока и Запада дискурсами исторической обусловленности явлений.

В наше время, ни таксономическое упорядочивание, ни типологический поиск, ни историко–сравнительные исследования в культурологии не потеряли своей значимости и репутации. Таксономические и типологические исследования, как в лингвистике, так и в культурологии тесно связаны с парадигмами историко–сравнительных изысканий. Вытекающий из таксономии, типологии, и историко–сравнительного воззрения стиль наррации, оперируя удивительными фактами и случаями, служит драматически напряженному предьявлению материала. Увлекательные поиски, характерные наррациями историзма, сделали дискурсы историко–сравнительного метода марксистской культурологии привлекательными.

Таксономическая, а также, типологическая культурология, отражают на высоком уровне одно очень важное операционное действие мышления. Как известно из философии, отождествление [идентификация] и различение как варианты утверждения и отрицания играют большую роль в мышлении. А. Ф. Лосев, ссылаясь на Античных философов, так сформулировал это: «мыслить – означает соединение и/или разъединение чего–то» [8, с. 5–6]. Кант любил использовать формулировку «подвести под понятие» [9, с. 67–218, 123]. Это, по существу, означало, что для понимания конкретного факта следует выяснить с каким понятием его идентифицировать [10, с. 26]. Если мы проанализируем выборочно рассуждения любой статьи, монографии о культуре, то обнаружим, что они осуществляют или акт идентификации, или акт дифференциации.

Одним из важных форм актов идентификации в процессе познания является таксономия. Этот термин в греческом языке состоит из двух слов – «порядок» (taks) и «закон» (nomia) и означает классификацию явлений. Что такое классификация? Она есть разделение предметов и событий, первоначально выглядевших в хаотичной разбросанности на виды и подвиды. Посредством

таксономии в языкознании были образованы части речи и хаотичные на первый взгляд слова, были распределены в таких группах как «существительные», «прилагательные», «глаголь» и др. Распределение культурных ценностей между материальными и духовными категориями является результатом таксономического метода. Классификация культур по географическому принципу на восточную и западную культуры, или как культур Севера и Юга также является проявлением таксономического мышления [11, р. 22].

Необходимо выделить еще одну особенность таксономической классификации. Она выстраивает группы не только в горизонтальном направлении. Она также выстраивает определенное иерархическое расположение каждой группы внутри вида. Например, в языкознании, когда говорят о части речи «существительное», показывается наличие двух подгрупп – одушевленных и неодушевленных существительных. Аналогичным образом, материальные ценности, также, исходя из характера материала и функции предмета, разделяются на подвиды. Так отличают орудия труда от предметов быта и сооружений.

Благодаря таксономии, биология как наука достигла значительных успехов. География и социология придают большое значение таксономии в своих методах, поэтому, исследуемые в предмете явления представлены в классификационном порядке.

Если мы отнесемся методологически к исследованиям таксономии, типологии, историко-сравнительных изысканий, то обнаружим, насколько сложно найти разницу между ними не на уровне оттенков, а на уровне крупных данных из-за парадигматической близости. Важнейшей парадигмой всех этих исследований является «познание путем идентификации» [12, с. 42]. Огромную роль играет «путешествие» в различные миры истории, географии и культуры в нарративах, исходящих из типологического и компаративистского анализа (из идентификации и дифференциации). Для типологии характерно удаление всех иррелевантных черт, мешающих установлению однородности определенных культурных фактов. На самом деле, значение слова «тип», на греческом означало отсечение всех лишних свойств. Значит, если акт осмысления есть отождествление определенных явлений, то типологический метод как раз дает возможность объединить их в одну группу, то есть подвести их под одно понятие. И дает эту возможность не формально или абстрактно. Будучи парадигмой, переключает все способы, и весь аппарат типологического подхода в акт осмысления. Понятие типа, как видно из его широкого использования в связи с художественными образами, предполагает представленность чего-то общего в форме характерного облика. Изображение скупости в характерах у Шейлока или Гаджи Гара тому яркий пример. Поэтому, типологические модели любой культуры призваны показать ее именно в скульптурной выпуклости (стереоскопичности), а не в абстрактных параметрах.

Другим направлением типологических исследований является акт разъединения, или дифференциации. Если для построения рассуждений объединить в одном типе какие-либо факты культуры, то для определения особенностей этого типа, его нужно отделить от других. То есть, если типологический анализ японской культуры позволяет

квалифицировать ее как культуру стыда, то это делает актуальной задачу различения ее от культуры Запада как культуры вины [13, р. 112–114]. Азербайджанская культурология взяла орнаментальность как типологическое свойство средневековой мусульманской культуры. Эта идея объяснялась тем, что для мусульманского сознания, вещь обретала статус культурного текста в том случае, если она организовывалась орнаментальными структурами и параметрами украшения. Орнамент, узор – это повтор одинаковых мотивов в пространстве плоскости. Эффект украшения опирается именно на эти повторения. Орнаментальное повторение мотивов мы видим не только в коврах, но и в газелях. По причине орнаментальности, средневековая мусульманская культура не любила пустоту, и как только наткнулась на нее, пыталась заполнить ее орнаментами. Все сказанное передает типологическую характеристику мусульманской культуры, потому что объединяет в понятие орнаментальности как архитектуру, вербальное искусство, так и миниатюры в качестве носителей признаков одного типа. Противоположность типологической идентификации, то есть подведения под один тип можно показать на примере типологии Китайской культуры. Она под воздействием философии Даоизма широко использовала пустоту как факт текста [14, с. 131–132]. Устанавливая таким образом типологию китайской культуры, мы тем самым отделяем ее от мусульманской культуры.

В процессе конструирования типологической модели, объединения явлений в одной ячейке на основе неограниченных свойств, тем самым, приводит к разъединению от других родственной событий, и поднимает нарратив на уровень выразительного «насилия» над предметом. Это хорошо видно в культурологических «зарисовках» ныне покойного Азербайджанского философа Гасана Гулиева. Он утверждал, что археология, в действительности, реконструирует древние культуры на основе мусора, оставшегося от нее. Каждая культура имеет, с точки зрения мусора, свой облик. У каждой истории есть свои технологии сорить и использовать мусор. То, что в одной культуре является мусором, может быть не мусором в другой. В Азербайджанской культуре, как правило, мусорные свалки находятся на границах между своим и чужим жилым участком. Потому что, азербайджанец выбрасывает свой мусор из дома на улицу и, несмотря на то, что мусор воспринимается отрицательно, будучи выброшенным на улицу, он не воспринимается таковым. Вот почему азербайджанцы не расценивают раскиданный по улице мусор как признак неряшливости жителей. Ведь улицы для прошлых поколений азербайджанцев были чужими пространствами, примыкающими, но не входящими в их частные миры, поэтому все выбрасывали мусор в это пространство. Для азербайджанца чистота – это серьезный способ выделения своего мира от чужих миров. Азербайджанец под воздействием «архетипа» мусора обречен постоянно выметать свой мусор на чужую территорию [15, с. 164–169]. Как видно, Гасан Гулиев наделял мусор высоким типологическим статусом, ибо на основе его признаков осуществляя эпистемологический акт, объединял какие-то факты в одну группу и тем самым разъединял их от других.

Теперь, конкретизируя, можно сказать, что объединение и/или разъединение чего-то как принцип мышления является эпистемологической парадигмой, и лежит на

основе как таксономической, так и типологической и компаративистической операций над культурой.

Приводимые нами ниже размышления философа постструктуралистского и постмодернистского толка Мишеля Фуко, хорошо показывают, как парадигма объединения и/или разъединения фактов культуры, особенно если это происходит на основе неожиданных свойств, делает наррацию информативной. Он в своей книге писал, что до 16-го века, категория схожести и другие родственные с ней понятия, в рамках Западной культуры играли конструктивную роль для познания. Поиск схожести определял как характер комментариев к текстам, так и «грамматику» сцепления символов, а также организацию художественного произведения. Тогда же был большой список слов, означающих многочисленные виды подобия. Например, такое слово как пригнанность (*convenientia*) широко использовалось в рассуждениях философов. Здесь похожесть на пригнанность получается от соседства, а также прилипания друг к другу в некоторых точках. В период господства эпистемы схожести, бытовало мнение, что душа и тело могут, приобщившись, взаимодействовать друг с другом.

Благодаря внедренности во все правил приобщения, самые различные предметы, оказывали друг на друга различные воздействия. Герменевтика это – свод знаний, заставляющий знаки глаголеть о чем-то сокровенном. Семнология это – свод знаний, позволяющий определять расположение знаков и открывающий их взаимосвязь. Поиск законов знаков, схож с поиском похожих друг на друга предметов. Находка смысла – это находка сходства [16, с. 61–76]. В той же книге Фуко определил Дон Кихота героем сходства. Ибо он размышляет на основе схожести и похожести. В свою очередь, эти схожести и похожести последовательно издеваясь над ним, выставляют его в смешном свете. «Дон Кихот», – по Фуко, – первое произведение новой эры, которое беспощадно издевается над эпистемологической силой похожести [16, с. 94–97].

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что серьезная проблема, стоящая перед культурологией – это доказать всему обществу свою полезность. Когда она обеспечивает нарративным изобилием общество, она становится источником многочисленных публикаций о прошлом и современности, и о народе. С этой точки зрения, комментарии на основе коправистики, типологии и таксономии открывают новое пространство, новую плоскость для сравнения и отождествления культурных феноменов.

Список использованных источников

1. Соколов В. В. Средневековая философия. – М.: Высшая школа, 1979.
2. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Высокая классика. – М.: Искусство, 1974.
3. Ибн Сина. О любви. – Тбилиси: Мецниереба, 1976.
4. Нарский И. С. Лейбниц. – М.: Мысль, 1972.
5. Ferdinand de Sössür. Ümumi dilçilik kursu. – В.: BDU nəşriyyatı, 2003.
6. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1975.
7. Шеллинг. Философия искусства. – М.: Мысль, 1966.
8. Лосев А. Ф. История Античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. – М.: Искусство, 1969.
9. Кант. Сочинения, Т.4, часть 1. – М.: Мысль, 1965.
10. Курпатов А. В. 5 великих тайн мужчины и женщины. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа групп, 2007.

11. Julian Haynes Steward. Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution. – University of Illinois Press, 1955.

12. Исаев Б. А. Социология. Краткий курс. – СПб.: Питер, 2007.

13. Bah: Benedict Ruth. The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture. Boston. 1989; Misheva Vessela. Shame and Guilt. Sociology as a Politic System. – Uppsala University. Department of Sociology, 2000.

14. Мехти Ниязи. Средневековая мусульманская культура: эстетика проявленного и философия сокрытого. – Б.: Ганун, 1996.

15. Кулиев Г. Г. Архетипичные азери: лики менталитета. – Б.: Ени несил, 2002.

16. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977.

References

1. Sokolov V. V. Srednevekovaja filosofija. – М.: Vysshaja shkola, 1979.

2. Losev A. F. Istorija antichnoj jestetiki. Vysokaja klassika. – М.: Iskusstvo, 1974.

3. Ibn Sina. O ljubvi. – Tbilisi: Mecniereba, 1976.

4. Narский I. S. Lejbnic. – М.: Mysl', 1972.

5. Ferdinand de Sössür. Ümumi dilçilik kursu. – В.: BDU nəşriyyatı, 2003.

6. Kun T. Struktura nauchnyh revoljucij. – М.: Progress, 1975.

7. Shelling. Filosofija iskusstva. – М.: Mysl', 1966.

8. Losev A. F. Istorija Antichnoj jestetiki. Sofisty. Sokrat. Platon. – М.: Iskusstvo, 1969.

9. Kant. Sochinenija, T.4, chast' 1. – М.: Mysl', 1965.

10. Kurpatov A. V. 5 velikih tajn muzhchini i zhenshiny. – М.: ЗАО «OLMA Media grupp, 2007.

11. Julian Haynes Steward. Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution. – University of Illinois Press, 1955.

12. Isaev B. A. Sociologija. Kratkij kurs. – СПб.: Piter, 2007.

13. Bah: Benedict Ruth. The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture. Boston. 1989; Misheva Vessela. Shame and Guilt. Sociology as a Politic System. – Uppsala University. Department of Sociology, 2000.

14. Mehti Nijazi. Srednevekovaja musul'manskaja kul'tura: jestetika projavlennogo i filosofija sokrytogo. – В.: Ganun, 1996.

15. Kuliev G. G. Arhetipichnye azeri: liki mentaliteta. – В.: Eni nesil, 2002.

16. Fuko Mishel'. Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnykh nauk. – М.: Progress, 1977.

Sofiev H. A., Ph.D. in Cultural Sciences, associate professor, honored teacher of the Republic, Head of the Department «Social and Political Sciences», Azerbaijan State University of Culture and Arts (Azerbaijan, Baku), sofiev.xaleddin@mail.ru

Paradigms in culturalogical investigations in search of novelty

Paradigms are serious problems of both all scientific methodologies and independent culturalogical methodology. In order to be changed greatly culturalogology must enter a new system of paradigms. This means that one great function of important theories is to give their paradigms to cultural studies.

Keywords: *Hermetics, taxonomy, Avicenna, interpretation philosophy, methodology.*

Sofiev X. A., kandidat kul'turologičnykh nauk, docent, zaslužennyj pedagog respubliki, zavіduvach kafedri «Соціально-політичних наук», Азербайджанський державний університет культури і мистецтв (Азербайджан, Баку), sofiev.xaleddin@mail.ru

Парадигми в культурологічних дослідженнях і пошук новизни

Парадигми є предметом дослідження як всіх наукових, так і незалежних культурологічних методологій. Ґрунтовні зміни, що відбуваються в культурології, вимагають включення нової системи парадигм. А це, в свою чергу, підкреслює головне завдання основних норм, що складаються з передачі всіх парадигм у вивченні культурології.

Ключові слова: *Герменевтика, таксономія, Авіценна, коментаторська філософія, методологія.*

УДК 1(091)(477)

Козій І. В.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії і культури, Львівська комерційна
академія (Україна, Львів), koziyiryna09@gmail.com

Вплив марксистської парадигми на формування української філософії першої половини ХХ століття

Висвітлено вплив філософії марксизму та її відгалужень на зародження і формування основних складових української національної філософії 20–30-х років ХХ ст., а також простежений зв'язок марксистської ідеології із розвитком сучасної української філософської думки. Мета статті – проаналізувати низку сучасних інтерпретацій стрижневих концептів марксистської філософії та прослідкувати її еволюцію, виводити та відношення до неї в новітній українській філософській традиції.

Ключові слова: радянська ідеологія, радянська філософія, концепції філософії марксизму.

В українському історіософському просторі практично впродовж усього ХХ ст. стрижневим наскрізним вектором проходило домінування саме радянської ідеології. Подібний факт не міг не позначитися на стані справ як у царині власне філософії, так і у соціокультурній площині загалом. Як наслідок можемо констатувати, що доволі велика кількість українських науковців з тих чи інших причин не надають важливого значення цьому періоду, а відповідно в українській історіософії він проаналізований не достатньо. Хоча, у контексті аналізу феномену радянської філософії, можемо назвати таких науковців як: І. Яхот, Т. Закидальський, М. Роженко, М. Олексюк, В. Табачковський, М. Лук, Б. Титаренко, Я. Юринець, І. Огородник, М. Русин, Н. Галань та інших. Відтак мета статті – дати сучасне трактування основних складників філософії марксизму, а також прослідкувати їх вплив на еволюціонування української філософії як зазначеного часового відрізка так і новітньої філософської думки.

Аналізуючи марксистську філософію, по перше спробуємо дати відповідь на те, який саме зміст вкладає сучасний дослідник у словосполучення «марксистська філософія», а по друге з'ясувати яким чином вона вплинула на ті трансформаційні процеси, які відбувалися в українській філософії в 20–30-ті роки ХХ століття. Нам видається, що насамперед слід наголосити на тому факті, що не зважаючи на велику кількість протилежних думок стосовно ролі марксистської філософії в непростих процесах становлення української філософії її вплив був очевидним. Про марксистську філософію практично з часу її існування пишуть багато, роблячи подекуди кардинально протилежні висновки, але беззаперечним є той факт, що своїм існуванням вона впливала, впливає і, очевидно, буде впливати на еволюціонування філософської думки тих чи інших країн, в тих чи інших часових рамках. Не винятком у цьому процесі була і українська філософія.

Іншим важливим фактором який слід брати до уваги є факт відношення до феномену марксистської філософії різного роду дослідників. У цьому контексті теж помічасмо доволі різнобарвну картину. Її і виправдовують, і засуджують, але, на наш погляд, факт її існування слід аналізувати неупереджено та незаангажовано, лише у цьому випадку можливим буде досягнення позитивних та достовірних результатів.

Відтак спробуємо стисло викласти основні характеристики марксистської філософії, а головне те, як її подають сучасні історики філософії. Якщо говорити про час зародження марксистської філософії, то слід

повернутися до першої половини ХХ століття, а саме 40-х років, коли відбулося відгалуження дещо іншої за змістом філософії від німецької класичної філософії. Таке «відгалуження» згодом отримало назву марксистської філософії. Якщо вести мову про теоретичне підґрунтя філософії марксизму не дивно, що у цьому контексті лейтмотивом проходить домінування філософських доктрин представників саме німецької класичної філософії, але в дещо трансформованому вигляді. Низка сучасних науковців, пишучи про передумови виникнення марксистської філософії, як правило сходяться на трьох стрижневих: політичних та соціально-економічних, природничо-наукових, теоретичних.

Серед чинників соціально-економічних та політичних насамперед слід врахувати факт зародження капіталізму і функціонування його в ролі соціального устрою. Подібні трансформаційні процеси уможливилися завдяки появі феномену європейської промислової революції. Іншим визначальним чинником слід назвати факт формування пролетаріату і зростання його ролі в соціально-політичному житті суспільства, яка як правило виражалася у незадоволенні цієї верстви населення тими правилами «гри», які їм пропонували можновладці. Як наслідок з необхідністю (відповідаючи на запити суспільства) виокремлюється затребувана часом і обставинами нова теорія, що могла б обслуговувати робітничий клас. Її назва – марксизм.

Стосовно природничо-наукових передумов, то у цьому контексті мова, як правило, ведеться навколо низки наукових відкриттів. Насамперед слід згадати закон збереження та перетворення енергії. До слова, саме цей закон став підставою для висновків у царині філософії щодо нестворюваності та незнищенності матерії і руху. Інший закон, про який слід згадати у цьому контексті – закон про клітинну структуру усього живого. Цей закон дозволив зробити висновок про єдність живих організмів, яка ґрунтується саме на клітині як деякому об'єднаному факторі. І врешті не слід забувати про факт появи еволюційної теорії. Адже якщо говорити про її значення для філософії можемо зазначити, що саме вона дозволила науково аргументувати ідею безперервності еволюціонування органічного світу. Відтак можемо стверджувати, що саме названі відкриття, які відбулися в галузі природознавства дозволили речникам марксистської філософії зробити низку узагальнень, що у свою чергу уможливило закладання підвалин для нового світогляду.

Говорячи про теоретичні джерела насамперед потрібно згадати про філософські твори класичної німецької філософії, які тим не менше популяризаторами марксизму були дещо переосмислені. Також потрібно зазначити про вплив на філософію марксизму англійської політичної економії. І очевидно не слід відкидати творців французького утопічного соціалізму, у яких зрештою і були запозичені деякі ідеї соціалізму.

Якщо спробувати логічно звести до спільного знаменника основоположні ідеї марксистської філософії то отримаємо таку картину. Стрижнева ідея марксистської філософії ґрунтується на поєднанні матеріалізму з діалектикою – діалектичному матеріалізмі. Але якщо Гегель вважав, що діалектичні закономірності виступають законами розвитку ідей та понять, то марксистки, відкривши діалектику речей, наголосували на тому, що діалектика понять виступає своєрідним відображенням у людській свідомості діалектики об'єктивного світу.

Інша ключова проблема, яку розглядає марксизм це проблема людини. Якщо попередня філософська традиція здебільшого трактувала людину як частину та «продукт» природи, то апологети марксистів вбачали у людині присутність соціального феномену. Саме на ньому вони робили визначальний акцент. Трактуючи таким чином людину марксистів відводили їй дещо більшу роль аніж простого «продукту» природи, адже людина з такими можливостями підіймалася над природою і отримувала статус розпорядника природними благами. З цього логічно випливає інший висновок, до якого приходять популяризатори марксистів. Він стосується стрижневих характеристик які впливають на еволюціонування суспільства як такого. Такими визначальними факторами розвитку суспільства марксистів вважали низку матеріалістичних чинників, на відміну від їх попередників, які основними передумовами поступу суспільства вважали нематеріальні ідеї. Разом з тим філософія марксистів переорієнтовує увагу на економічну діяльність суспільства (площина матеріального виробництва). Таким чином лейтмотивом суспільного прогресу виступає спосіб продукування саме матеріальних благ. Відтак поступальна історія людства в марксистів трактується як деякий тяглий процес трансформації самих способів виробництва.

Не можна також залишати поза увагою ідею нівелювання приватної власності як такої, адже на думку марксистів саме вона є першопочатком усіх соціальних негараздів. Тому «нейтралізувавши» інститут приватної власності речники філософії марксистів пропонують натомість концепцію так званого «розумного суспільства та розумної держави» де кожен член спільноти буде мати рівні можливості для реалізації себе як індивіда.

Проблема практики є не менш важливою категорією, що отримала подальший розвиток у філософії марксистів. У цьому контексті мова йде про поняття другої природи, сфери де людина дієва перетворює природу, виходячи з власних потреб та уподобань. В результаті подібної діяльності людина і сама зазнає певних трансформацій. Сповідування атеїзму також можемо віднести до визначальної характеристики марксистської філософії. У цьому контексті релігія як така критикувалася усіма можливими засобами.

Таким чином можемо виснувати, що марксистська філософія доволі чітко окреслила сфери свого впливу і на практиці усіма можливими засобами намагалася доказати істинність власних переконань.

Говорячи про прикладне застосування основних доктрин марксистської філософії можемо констатувати, що практично лише в Росії через сповідування більшовизму була спроба утілити марксистський світогляд в життя, тоді як західне суспільство у повній мірі не сприйняло ідей марксистської філософії. Із цього логічно випливає висновок, що на Заході марксизм не трансформувався у державну ідеологію, а лише отримав своє подальше існування в рамках так званої соціально-критичної традиції філософування. На наш погляд у цьому контексті доречно буде коротко проілюструвати низку розгалужень чи напрямів у які трансформувалася класична марксистська філософія у XX столітті.

Очевидно, що першим у цьому переліку повинен іти неомарксизм, який характеризується доволі критичним ставленням до ідей соціалізму, марксистсько-ленінської ідеології та капіталізму. Стосовно неомарксистів слід

зауважити, що він у свою чергу поділяється на два напрями: діалектико-гуманістичний та сцієнтичний. Представники діалектико-гуманістичного напрямку вважали, що традиційний марксизм був у деякій мірі відірваним від людини, а тому у свою чергу запропонували поставити людину і її потреби та інтереси в центр свого вчення, зробивши її таким чином суб'єктом історичної дії. Також слід зазначити, що низка представників неомарксистів, для вирішення власних цілей послуговувалася ідеями які виходять за рамки марксистської філософії. Внаслідок подібної трансформації були засновані нові течії філософії неомарксистів. Розглянемо найбільш знакові. Насамперед доречним буде назвати франкфуртську школу. Її засновники взяли на «озброєння» певні догмати класичної філософії марксистів і за їх допомогою розпочали процес нівелювання стрижневих постулатів сучасного їм індустріального суспільства.

Фрейдомарксизм, ще одна течія діалектико-гуманістичного напрямку неомарксистів. Як стає зрозуміло із самої назви течії, її представники прагнули синтезувати основні догми фрейдизму з соціальними аспектами марксистів. Зокрема вони проводили ґрунтовні дослідження у сфері деформації індивіда в психологічному плані і прагнули подібні процеси узяти під контроль та ліквідувати.

Говорячи про екзистенціалістський марксизм насамперед слід згадати спробу відродження тих концептуальних засад марксистської філософії які мали дотичні з проблемою людини (гуманістичною концепцією). Виконуючи поставлені завдання представники цього напрямку використовували напрацювання низки концепцій екзистенціалістського трактування сутності людини, діалектики неогегельянства, напрацювання сучасної їм феноменології а також стрижневих постулатів «філософії життя».

У цьому контексті також варто згадати феноменологічний марксизм. Представники цього відгалуження неомарксистської філософії розробили теорію нівелювання об'єктивного існування соціальних структур, співпадіння структур взаємодії із знаннями про них взаємодіючих індивідів, відмови від об'єктивного дослідження низки соціальних явищ тощо.

Будапештська школа марксистів також заслуговує уваги. Стрижнева ідея названого напрямку полягає в деякому нівелюванні ролі класової боротьби, а натомість наголос робиться на тих проблемах індивіда, які можуть виникати внаслідок його проживання (існування). У цьому контексті йдеться про аналіз індивіда в екзистенціально-гуманістичному контексті. Відтак, філософія марксистів тут не лише виступає антиподом діалектико-ідеалістичній системі Гегеля, а головню екстраполює себе на сферу суб'єктивно-соціальних відносин. Як наслідок, діалектика матеріальної площини без звернення на неї людини є безмістовною, адже в такому випадку не забезпечується присутність основоположного постулату діалектики, а саме відношення «суб'єкт – об'єкт». Саме вони, починаючи взаємодіяти між собою, роблять можливим єдність теорії та практики. А без цього процесу неможливою є сама суть діалектики світу людини.

Стосовно основоположних концепцій сцієнтистського напрямку філософії неомарксистів можемо констатувати, що для їх представників марксистська теорія суспільства була недостатньо науковою. Свої дослідження вони спрямовували головню на економічні праці «пізнього Маркса». Таким чином можемо виснувати, що

неомарксизм започаткував низку напрямів та ідей, які в багатьох випадках кардинально відрізнялися від класичного варіанту філософії марксизму [1, с. 92–96].

У цьому контексті доречним буде також звернутися до оригінальної праці М. Мінакова «Невлівим впливовість тоталітаризму: радянська філософія і сучасний інтелектуальний ландшафт». У ній критик доволі ґрунтовно аналізує феномен марксистської філософії, її роль та місце в історії української філософії, а також у якому контексті слід сприймати спадщину радянської доби сучасним дослідникам. «Один із найпекучіших комплексів, – пише М. Мінаков, – проявляється, на мою думку, в неспроможності жити зі спогадами про своє радянське минуле. Це стосується не тільки філософії... Розірвати зачароване коло тоталітарного спадку в українській філософії, який став невід'ємною її частиною, можна терапевтичними вправами порозуміння з тим, що таке радянська філософія, що відбувалося з філософією між 20–ми та 90–ми роками ХХ століття в УРСР та як нам до неї ставитись» [2, с. 208]. Дослідник ставить питання про необхідність дефініції самого поняття «радянська філософія», адже давши відповідь на дане питання можна в подальшому абстрагуватися від другорядних нашарувань і зосередити свою увагу на її ключових концептах. На нашу думку слід також сконцентрувати свою увагу на питанні про стрижневі концепти саме української радянської філософії та виявити її спільні і відмінні сторони стосовно «хрестоматійної» радянської філософії.

В українському історіософському просторі питання про феномен радянської філософії трактується по різному. Можна говорити про існування двох стрижневих і разом з тим протилежних позицій які зазвичай займають історики філософії. Відтак, прихильники однієї з них просто заперечують існування цієї філософії як такої, говорячи про неможливість її апіорі в системі тоталітарного суспільства. Таким чином філософія зводилася до ролі одного з важелів впливу формування суспільної думки керуючою комуністичною партією. Вона ніби була розмита в монолітній марксистсько–ленінській філософії. З цього факту «логічно» випливав висновок (до якого, на жаль, приходили і приходять більшість сучасних істориків філософії) про те, що філософії як такої в окреслений період в Україні не було. Була строго цензурована філософія з чітким ідеологічним підґрунтям. І як наслідок тогочасні науковці, працюючи в рамках цієї ідеології, були узалежнені від системи, а тому їх науковий доробок не становить великої цінності.

Але подібних думок, стосовно нівелювання радянської філософії, дотримувалися не усі науковці, тому можна стверджувати про існування іншого підходу, який у свою чергу доречно поділити на кілька дещо відмінних векторів аналізу. Як слушно зауважує з цього приводу М. Мінаков мова іде про пошук певних альтернативних підходів, що намагаються вловити ледь помітні напівтони, а не прямолінійно подавати усе в одній площині заперечення. Науковець називає насамперед критиків, які займалися дослідженням ідейної спадщини радянського тоталітаризму що трактували радянську філософію як один із його елементів. Подібні дослідження велися в культурно–політичній площині. Наступною когортою вчених критик вважає групу так званих пострадянських філософів, які були безпосередніми свідками радянського типу філософування. Як наслідок

вони самі прагнули з'ясувати головні постулати цієї філософії. І нарешті пострадянські історики філософії, що намагаються проаналізувати даний феномен в контексті його трансформації в атмосфері ворожості та жорсткого контролю. На наш погляд доречно також згадати і філософів нової генерації, що мають на меті дати об'єктивну та незаангажовану оцінку цим подіям з погляду сьогодення.

Можемо констатувати, що феномен української радянської філософії, як і інший період еволюціонування вітчизняної філософії, мав свої визначальні моменти, які допомагали його популяризаторам, в умовах постійного ідеологічного пресингу, хоч якось утілювати в життя власні переконання. Іншими словами незгідним з «панівною» філософією слід було балансувати в чітких рамках, які були окреслені нею ж. Тому можемо констатувати той факт, що крім так званого хрестоматійного варіанту розгортання радянської філософії, були й інші площини, де в тій чи іншій мірі можливою була певна альтернативна філософія, яка не зовсім «вписувалася» в загальноприйняті канони. Відтак, говорячи про складність феномену радянської філософії не слід зводити її до деякої однорівності з одного боку, а з іншого не забувати, що сучасна українська філософія великою мірою залежить від тих процесів, які відбувалися в минулому, а тому помилкою буде просте замовчування тих фактів її розвитку, про які хотілося б не згадувати. Саме тому, щоб мати змогу позбутися впливу радянської спадщини на еволюціонування сучасної української філософії, її слід вивчити, проаналізувати під низкою можливих кутів зору, іншими словами розпередметити. Лише таким чином можна буде розірвати це порочне коло, яке не дає вирватися українській філософії з радянських «лещат» минулого.

Список використаних джерел

1. Данильян О. Г. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид. допов. і переробл. – Х.: Право, 2012. – 312 с.
2. Мінаков М. Невлівим впливовість тоталітаризму: радянська філософія і сучасний інтелектуальний ландшафт // Україна модерна. – 2009. – №3. – С.207–227.

References

1. Danylian O. H. Filosofia: pidruchnyk / O. H. Danylian, V. M. Taranenko. – 2-ge vyd. dopov. i pererobl. – X.: Pravo, 2012. – 312 s.
2. Minakov M. Nevlovyma vplyvovist totalitaryzmu: radianska filosofia i suchasnyi intelektualnyi landshaft // Ukraina moderna. – 2009. – №3. – S.207–227.

Koziy I. V., candidate of philosophical sciences, associate Professor, associate Professor of Department of Philosophy and Culture, Lviv Commercial Academy (Ukraine, Lviv), koziyiryna09@gmail.com

The influence of the Marxist paradigm on the formation of the Ukrainian philosophy in the first half of the 20th century

The article highlights the influence of the Marxism philosophy and its branches on the origin and formation of the main components of the Ukrainian national philosophy of the 20–30s of the 20th century and the connection of the Marxist ideology with the development of the modern Ukrainian philosophy is traced. The purpose of the article is to analyze a series of contemporary interpretations of core concepts of the Marxist philosophy and to trace its evolution, modification and attitude to it in the modern Ukrainian philosophical tradition.

Keywords: Soviet ideology, Soviet philosophy, Marxism philosophy concepts.

Koziy I. V., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии и культуры, Львовская коммерческая академия (Украина, Львов), koziyiryna09@gmail.com

Влияние марксистской парадигмы на формирование украинской философии первой половины XX века

Освещено влияние философии марксизма и ее основных течений на зарождение и формирование основных составляющих украинской национальной философии 20–30-х годов XX в., а также прослежена связь марксистской

идеологии с развитием современной украинской философской мысли. Цель статьи – проанализировать череду современных интерпретаций основных концептов марксистской философии и проследить ее эволюцию, видоизменение и отношение к ней в современной украинской философской традиции.

Ключевые слова: советская идеология, советская философия, концепты философии марксизма.

* * *

УДК 101+304.2+378

Костючков С. К.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології, Херсонський державний університет (Україна, Херсон), kossier.63@mail.ru

КОМПЕТЕНТІСНО–ЗНАННЄВА ПІДГОТОВКА ЛЮДИНИ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ НОВОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено обґрунтуванню ключових засад компетентісно–знаннєвої підготовки індивіда до життя в умовах нового громадянського суспільства; підкреслено, що в межах біологічного, соціологічного, педагогічного й психологічного підходів розвиток особистості розглядається як тісна та безперервна взаємодія двох факторів – спадковості й середовища, іншими словами – біологічного й соціального. В якості дослідницької мети автор визначив обґрунтування теоретичного положення щодо необхідності орієнтації сучасної системи освіти на компетентісно–знаннєву підготовку людини до адекватного професійного та особистісного реагування на запити й виклики, характерні як для сучасної держави, так і для нового громадянського суспільства. Зроблено висновок про те, що специфіка громадянської освіти полягає в зміщенні центру уваги з людини знаючої на особистість, підготовлену до життя в сучасному, стрімко змінюваному світі, спроможну свосчасно та адекватно реагувати на мінливі, як правило, стихастичні макро– й мікропроцеси в суспільстві та в природі.

Ключові слова: індивід, адаптація, система освіти, громадянське суспільство, державна ідеологія, громадянська компетенція, фронтезис, громадянська освіта.

В умовах побудови громадянського суспільства змінюється мета, зміст і методика підготовки значної частини населення країни як спеціалістів з вищою освітою й, відповідно, достатнім рівнем професійної та біосоціальної кваліфікації. Для продуктивної соціалізації особистості в сучасному суспільстві, досягнення професійного успіху майбутньому спеціалістові недостатньо фундаментальних загальнонаукових і спеціальних професійних знань. Для члена нового громадянського суспільства етіологічно необхідними постають знання щодо демократичних прав і свобод, механізмів і процедур їх захисту; навички участі в управлінні соціальними процесами, взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, структурами «третього сектору»; вміння об'єднуватись заради суспільно–значущої мети, протистояти проявам екстремізму, інтолерантності, ксенофобії тощо. Відповідно, трансформується й вища освіта, безумовно когеруюча з реформами в усіх сферах суспільного життя – соціальної, політичної, економічної, культурної.

Проблему людського виміру в сучасному концепті соціального прогресу порушено в дослідженні О. Прудникової; питання якості освіти знайшли відображення в творчому доробку вітчизняних дослідників Ж. Давидової, Т. Дмитренко, Н. Кабусь, Т. Колбіної, В. Кременя, С. Копилової, О. Локшиної, В. Нагаєва, К. Ярьсько та інших. Д. Метьюз розглядав у своїх дослідженнях перспективи демократії; філософську роботу К. Вельверде присвячено питанням антропології в контексті взаємодії особистості та суспільства. Теорії та методиці громадянської освіти присвячено науковий доробок Т. Асламової, Т. Бака, В. Бортнікова, Ю. Сунгурова. Окремі аспекти становлення

та розвитку громадянського суспільства висвітлено у наукових розвідках як зарубіжних – Г. Алмонда, Е. Арато, Г. Віарда, В. Волкова, Дж. Кина, Дж. Коена, М. Неклеоса, Дж. Сміта, С. Тернера, Дж. Холла, О. Чемшита так і вітчизняних – Л. Герасіної, А. Кудряченка, О. Пушкіної, С. Телешуна, М. Томенка, Л. Усаченко, М. Ходаківського, Г. Щедрової – дослідників.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичного положення стосовно необхідності орієнтації сучасної системи освіти на компетентісно–знаннєву підготовку людини протягом усього життя до адекватного професійного та особистісного реагування на запити й виклики, які невідворотно постають перед індивідом із боку інформаційно–технічної соціальної реальності.

В контексті заявленої теми дослідження значної актуальності набуває теза про те, що концептуально–теоретичною основою розвитку освіти має бути орієнтація на компетентісно–знаннєву підготовку людини протягом усього життя до адекватного професійного й особистісного реагування на ті виклики, які постають перед нею з боку інформаційно–технічної соціальної практики. Тільки освіта володіє достатнім потенціалом і гуманістично–іноваційним зарядом для компетентісно–знаннєвого «озброєння» сучасної людини. «Результат, який має виробляти освітня система – висококваліфікована особистість з активною життєвою позицією, озброєння людини необхідними вміннями й навичками, які повинні забезпечити здатність швидко реагувати на запити часу й гармонійно взаємодіяти з технологічним суспільством, що швидко розвивається» [8, с. 7–8].

Вбачається необхідним зазначити, що в межах біологічного, соціологічного, педагогічного й психологічного підходів розвиток особистості розглядається як тісна та безперервна взаємодія двох факторів – спадковості й середовища, іншими словами – біологічного й соціального. В підходах до визначення розвитку особистості її властивості розглядаються в системно–діяльнісному та історично–еволюційному аспектах. Сьогодні, з його політичними, соціальними, економічними, духовними та культурними проблемами, перетворює людину на головний предмет досліджень, але разом із тим ані філософією, ані наукою не створено відповідного пізнавального інструментарію, застосування якого дозволило б дослідити людину в усій її багатовимірності, враховуючи специфічний комплекс різноманітних зв'язків, зважаючи на властиві їй видові, групові (популяційні) та індивідуальні ознаки, зберігаючи при цьому структурно–функціональну цілісність особистості.

Реалістичне й критичне сприйняття сучасного світу базується на розумінні людини суспільної як продукту еволюції, в процесі якої властивості високорозвиненої тварини були афілійовані прогресом розуму й свідомої діяльності. Розум втілюється в техніці, комунікативних знаках, релігії, науці, культурних символах, мистецтві, політиці тощо. Проте біологічна природа людини залишається індивідуально іманентною та неодмінно виявляється в таких, що спонтанно виникають, імпульсивних біологічних інстинктах. Філософи, а також представники різних наукових напрямів прийшли до розуміння необхідності осмислювати людину, зокрема в процесі навчання й виховання, як реальну, предметну істоту, тобто, як моноцільний тілесно–психічно–духовний феномен; при цьому ключовою характеристикою

людини є її індивідуальна автентичність і особистісна неповторність.

Слід підкреслити, що одним із визначальних імперативів сучасної епохи постає необхідність соціокультурної модернізації освітньої системи. Світ в умовах третього тисячоліття наполегливо актуалізує ідеологічну установку на конструювання освіти, як специфічної форми соціальної діяльності, результатом якої є побудова нового громадянського суспільства і розвиток людської особистості в умовах безперервно змінюваного соціального й природного середовища.

Доречною в даному аспекті вбачається думка О. Прудникової, котра наголошує: «Основними елементами процесу формування особистості в умовах реалізації сучасного концепта соціального розвитку є: цілеспрямований вплив на духовний світ індивіда; створення об'єктивних умов для життєдіяльності людини шляхом перетворення соціального та природного середовища відповідно з програмними цілями й установками соціально-екологічного розвитку; цілеспрямована організація безпосередньо-практичної діяльності індивіда, соціально-практичних і соціально-природних аспектів спілкування. Особливе місце в процесі формування особистості в умовах реалізації сучасного концепту суспільного розвитку відведено системі освіти» [10, с. 12].

У даному аспекті актуальною є теза стосовно того, що підхід до людини, як вищої цінності суспільного розвитку, необхідно узгоджувати з таким її статусом, відповідно якому вона може розглядатись не тільки в якості абсолютної мети, але й ефективного засобу, оскільки людина – хоча й особлива, але все ж таки частина цілого, тобто суспільства.

Виходячи з того, що розвиток сучасного громадянського суспільства неможливий без високоінтелектуальної та духовно розвиненої людини, представляється необхідним звернути увагу на факт необхідності психолого-педагогічної підготовки населення, зокрема й особливо – молоді до трансформації соціуму в нове громадянське суспільство. Формуванню особистості з високим рівнем громадянської відповідальності, особистісного суверенітету, індивідуальної самосвідомості сприятиме, на нашу думку, громадянська освіта, контент якої зумовлюють сучасні тенденції розвитку наук суспільно-політичного сегменту. Громадянська освіта вирішує проблеми формування громадянськості як інтегративної якості, що дає людині можливість усвідомлювати себе реально дієздатною – соціально, політично, юридично та морально.

Під громадянською освітою Ю. Сунгуров розуміє процес підготовки особистості до відповідальної участі в демократичному розвитку суспільства, підкреслюючи, що «... суспільно-державна, соціально-орієнтована система безперервної освіти й виховання, спрямована на формування громадянської компетентності, демократичної культури, задоволення потреб у соціалізації, в інтересах особистості, громадянського суспільства та правової держави» [12].

Стратегічним напрямом безпечного сталого розвитку держав сучасного світу визнається вдосконалення й модернізація національних систем освіти. Усвідомлення глобальних проблем вбачається неможливим поза розглядом їх у контексті завдань розвитку світових

співтовариств, а також розуміння кожним індивідом власного місця та ролі в процесі вирішення вказаних проблем. Вирішення завдань у даному контекстуальному просторі є неможливим без громадянської освіти та громадянського виховання. На початку XXI століття в суспільствах Заходу накопичено певний досвід щодо практики громадянської освіти; практично в усіх розвинених країнах розроблені науково обґрунтовані програми громадянської освіти. Основу цих програм складають знання про суспільство та людину, які допомагають школярам і студентам підготуватися до життя в сучасному світі [1].

Необхідно зауважити, що громадянська освіта має на меті виховання особистості, якій властиві: демократична, громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи та правами людини, готовність до компетентної участі в житті суспільства. Таким чином, громадянська освіта – це освіта, спрямована на формування знань, умінь, навичок і громадянських компетенцій, потрібних для успішного, комфортного та продуктивного життя в демократичній правовій державі та громадянському суспільстві. Громадянська освіта також передбачає та імпліцитно обумовлює активну соціалізацію особистості, сукупність процесів становлення її політичної та громадянської свідомості й поведінки, а також свідоме прийняття та активне виконання політичних ролей і статусів, формування особистісної громадянської культури. Освічені громадяни з розвиненим почуттям власної гідності, які знають власні права та обов'язки, вміють і готові їх захищати й виконувати, являють собою підґрунтя розвитку правової держави та громадянського суспільства. Сучасна демократія в найрізноманітніших проявах потребує від особистості політичної активності та усвідомлення власної ролі й значущості в житті суспільства, а також дій відповідно до власних норм, цінностей, установок. Саме громадянська освіта найширших верств населення, але в першу чергу – школярів і студентів має забезпечити реалізацію завдання щодо побудови громадянського суспільства в нестандартних умовах ХХ століття [6].

Слід зазначити, що становлення особистості відбувається за допомогою соціальних зв'язків, які зумовлюють розвиток індивіда через сприйняття різноманітних, до найтонших нюансів, елементів оточуючого світу. Чим більше розмаїття, з яким контактує людина, тим багатішою духовно вона стає, підсилюється відчуття зв'язку, взаємозалежності й спільності між окремими індивідами. На думку О. Чемшита [5], внаслідок того, що особисте благополуччя залежить від інших людей, відбувається народження політичної людини, котра володіє здатністю розуміти інших, бачити їх так, як вони бачать себе самі. Діючий суб'єкт має інтелектуальні й психологічні особливості, які допомагають йому долати інстинктивний страх відмінностей.

Важливо підкреслити, що громадянська освіта нерозривно пов'язана з громадянським вихованням; мета вищої освіти – випускник-спеціаліст високого класу й громадянин; відповідно, слідуєчому взаємообумовленим, когерентним цілям, громадянське виховання та освіта органічно взаємопов'язані, тому немає необхідності штучно їх розділяти й протиставляти. На перше місце слід помістити мету формування громадянськості, яка має домінувати над процесом навчання з акцентом на передачу

студентам громадянських цінностей, установок, почуттів, норм і правил поведінки. Таким чином, громадянська освіта та громадянське виховання об'єднуються в процесі навчання [7].

Розглядаючи громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів, як цілісний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, котрій властива громадянськість, О. Титова виокремлює наступні завдання даного процесу:

- формування громадянського мислення й громадянської позиції;
- розвиток потреби в громадянській активності та громадянської відповідальності;
- виховання поваги до прав і свобод громадянина, їх свідоме сприйняття;
- формування поваги до законів держави, норм і стандартів життя суспільства;
- прищеплення відчуття захищеності з боку держави, як індикатор узгодженості індивідуальних інтенцій та запитів людини з державними інтересами і нормами;
- формування патріотизму, історичної самосвідомості та інтернаціоналізму як поваги до культури та державності інших народів [13].

Метою й головним завданням громадянської освіти є, на нашу думку, розвиток індивідуальної громадянськості, формування свідомого, відповідального, компетентного громадянина. Громадянськість – це втілена громадянська компетентність, а компетентний громадянин – це особистість, адекватна суспільству, в якому живе, має відповідний рівень освіти й досвід – особистий, професійний, соціальний, достатній для того, щоб реалізувати себе в мінливих умовах соціуму. Громадянська компетентність формується за умови конкордантної дії таких чинників, як політичне, економічне, соціальне становище в країні; ступінь розвитку освітньої системи в державі; індивідуальні особливості індивіда – інтелектуальні, психофізичні й моральні.

Зазначимо, що становлення й розвиток громадянського суспільства та правової держави в країнах демократичного транзиту, зокрема, в Україні, неможливе без активної участі в цьому процесі молоді, як соціального авангарду суспільства. Значущість проблематики розвитку в молодих громадян, зокрема, України, громадянської компетентності обумовлена відсутністю чітко визначеної загальнонаціональної ідеї, низьким економічним і соціальним статусом молоді, її схильністю на етапі орієнтування до впливу різноманітних субкультур і політичних течій, проявами реверсій радянської тоталітарної системи і, як наслідок – невисоким рівнем суспільно-політичної свідомості.

Як ми зазначали в своїх попередніх дослідженнях [11], найважливішою психолого-педагогічною проблемою в умовах сьогодення є створення ефективних технологій політичної соціалізації, які були б здатні оптимізувати процес засвоєння молоддю людиною ідеалів, цілей і цінностей домінуючої в суспільстві політичної культури. Кардинальна інституціональна трансформація, що є характерною для новітньої історії України, призвела не тільки до істотного диссенсуу в соціокультурному контакті поколінь, а й до фактичного руйнування діючого в суспільстві механізму трансляції соціально-політичного досвіду. Найбільшою мірою сутнісна характеристика подібного стану відображається шекспірівською

формулою «the time is out of joint» (розпався зв'язок часів). Українською в умовах сьогодення є проблема формування державної ідеології. На соціальному рівні державна ідеологія має бути чітко організованою ціннісною та ідейною структурою суспільства, без якої унеможливаються розробка, формування й конструктивне вирішення стратегічних завдань розвитку вільної особистості, громадянського суспільства та правової держави.

Становлення громадянської компетентності безпосередньо залежить від умов формування громадянської компетентності. Для молоді, що навчається, даний процес нерозривно пов'язаний із такими засадничими громадянськими цінностями, як справедливість, гідність людини, її права і свободи, повага до законів держави, суверенітет і самостійність держави, рівність громадян перед законом, міжнародна згода, патріотизм, поважливе ставлення до національних та релігійних традицій, духовних символів, менталітету тощо. Основними умовами формування громадянської компетентності слід вважати:

1. Готовність індивіда бути частиною спільноти й діяти в її інтересах, бути приналежністю спільноти або через власну думку (дискурсивно), або через дію (практично) [4]. Особистість є (за К. Вельверде) «самою собою в тій мірі, в якій віддає себе іншим... Тому особистість існує для суспільства, а суспільство – для особистості. Вони потребують один одного й доповнюють один одного» [3]. Термін «спільнота» (the public) поєднує в собі два латинські слова, одне з яких означає народ, люди (populus), інше (pubes) – зрілість. Спільнота – це не натовп, але структуровані та організовані певним чином групи індивідів, котрі взаємодіють один з одним із різним ступенем активності. Якщо в сфері приватного оточуючі нас люди залишаються незнайомими, то в публічній сфері ці «незнайомці», з якими ми разом повинні реалізовувати спільні цілі, стають надзвичайно важливими для нас людьми; кожен бере на себе відповідальність за ті взаємовідносини, які між ними оформлюються. Як зауважує Д. Метьюз, «коли виникає така взаємна відповідальність, ми перестаємо бути простою масою незнайомих людей і перетворюємось на спільноту» [9, с. 41].

2. Спроможність конструктивно, логічно й критично сприймати та осмислювати реальність, прогнозувати близьке й віддалене майбутнє; тобто, чим більше свободи отримує людина по мірі розвитку громадянського суспільства, тим більш ефективною має бути система освіти й виховання, як механізм адаптації індивіда до постійно змінюваного світу, а враховуючи бінарну природу людини – як засіб підвищення рівня особистісної біосоціальної кваліфікації.

3. Здатність до раціональної практичної дії, тобто того, що Аристотель визначав як «фронезис» (phronesis). Доволі узагальнено це слово перекладається як «розсудливість», втім володіють нею, зауважує філософ, тільки ті, хто «...здатен приймати вірні рішення у зв'язку з благом і користю для себе самого, однак не частково – наприклад, що корисно для здоров'я, міцності тіла, – але в цілому: які речі є благами для гарного життя» [2]. Аристотель особливо звертає увагу на те, що розсудливість необхідна тоді, коли існують різні варіанти вирішення проблеми. Тобто, вона має справу з речами, які можуть бути такими або іншими.

«Отже, розсудливість спрямована на вчинки, відповідно, щоб бути розсудливим, треба володіти знанням і того й іншого – й приватного, й загального, або навіть у більшій мірі знанням приватних питань. Однак і в цьому випадку є свого роду керуюче знання або мистецтво, тобто, політика. І державне мистецтво, і розсудливість – це один і той же склад, хоч поняття ці й не є тотожними» [2].

Висновки. Специфіка компетентнісно–знаннєвої підготовки полягає, таким чином, у зміщенні центру уваги з людини знаючої на особистість, підготовлену до життя в сучасному, стрімко змінюваному світі, спроможну своєчасно та адекватно реагувати на мінливі, як правило, стохастичні макро– й мікропроцеси в суспільстві та в природі. Свобода людини розглядається нами як стан її мінімальної залежності від факторів оточуючого світу. Відповідно, освіта, зокрема громадянська, є механізмом адаптації індивіда до мінливих умов соціального й природного життя, тому здатна виступити саме тим фактором, який значно підвищує рівень соціальної свободи особистості.

Список використаних джерел

1. Аксенова Э. А. Педагогические инновации в гражданском образовании школьников за рубежом / Э. А. Аксенова // Интернет-журнал «Эйдос» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930–11.htm>.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель; [пер. Н. Брагинская]. – М.: ЗАО «Издательство «ЭКМО–Пресс», 1997. – 73 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.
3. Вельверде К. Философская антропология / К. Вельверде; [пер. с испан. Г. Вдовиной]. – М.: Христианская Россия, 2001. – 412 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/03_v/al/verde_00.html.
4. Волков В. В. Общественность: забытая практика гражданского общества / В. В. Волков // Pro et Contra. – 1997. – Т.2. – №4. – С.77–91.
5. Гражданское общество в эпоху тотальной глобализации / Научн. ред. проф. И. И. Кальной, доц. А. В. Горбань. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2011. – 648 с.
6. Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Т. Асламова, Т. Бака, В. Бортніков та ін.. – К.: Видавництво ЕТНА–1, 2008. – 174 с.
7. Казаева Е. А. Проблемы гражданского воспитания в вузовской системе / Е. А. Казаева // Известия УрГУ. – 2008. – №60. – С.151–155.
8. Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Під заг. ред. О. І. Локшиної. – К.: «К.І.С.», 2004. – 160 с.
9. Мэтьюз Д. Перспективы демократии / Д. Мэтьюз; [пер. с англ. Н. Б. Ярошенко, А. Н. Дарчиев]. – М.: «Сыновья и дочери», 1993. – 136 с.
10. Прудникова О. В. Людський вимір у сучасному концепті соціального прогресу (філософсько–історичний аналіз): автореф. дис. ... канд. філософських наук: 09.00.03 / О. Прудникова. – Харків, 2007. – 19 с.
11. Развитие творческого потенциала майбутнього фахівця: Монографія / Т. О. Дмитренко, К. В. Яреско, Т. В. Колбіна, С. В. Копилова, Ж. В. Давидова, В. М. Нагаєв, Н. Д. Кабусь, С. К. Костючков. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2014. – С.374–419.
12. Сунгуров Ю. А. Гражданское образование, правовое просвещение в современной России. Аналитическая справка / Ю. А. Сунгуров // Интернет сайт «Гражданская восьмерка – 2006» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.civilg8.ru/4926/>.
13. Титова Е. Н. Формирование гражданственности студентов в учебном процессе технического вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. Н. Титова. – Тула, 2000. – 21 с.

References

1. Aksenova E. A. Pedagogicheskie innovatsii v grazhdanskom obrazovanii shkolnikov za rubezhom / E. A. Aksenova // Internet-zhurnal «Eydos» [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930–11.htm>.

2. Aristotel. Nikomahova etika / Aristotel; [per. N. Braginskaya]. – M.: ЗАО «Izdatelstvo «EKSMO–Press», 1997. – 73 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.

3. Velveerde K. Filosofskaya antropologiya / K. Velveerde; [per. s ispan. G. Vdovinoj]. – M.: Hristianskaya Rossiya, 2001. – 412 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.krotov.info/libr_min/03_v/al/verde_00.html.

4. Volkov V. V. Obschestvennost: zabyitaya praktika grazhdanskogo obschestva / V. V. Volkov // Pro et Contra. – 1997. – T.2. – №4. – S.77–91.

5. Grazhdanskoe obschestvo v epohu totalnoy globalizatsii / Nauchn. red. prof. I. I. Kalnoy, dots. A. V. Gorban. – Simferopol: IT «ARIAL», 2011. – 648 s.

6. Hromadianska osvita: teoriia i metodyka navchannia / T. Aslamova, T. Bakka, V. Bortnikov ta in. – K.: Vydavnytstvo ETNA–1, 2008. – 174 s.

7. Kazaeva E. A. Problemy grazhdanskogo vospitaniya v vuzovskoy sisteme / E. A. Kazaeva // Izvestiya UrGU. – 2008. – №60. – S.151–155.

8. Monitorynh yakosti osvity: stanovlennia ta rozvytok v Ukraini: Rekomendatsii z osvitnoi polityky / Pid zah. red. O. I. Lokshynoi. – K.: «K.I.S.», 2004. – 160 s.

9. Metyuz D. Perspektivy demokratii / D. Metyuz; [per. s angl. N. B. Yaroshenko, A. N. Darchiev]. – M.: «Synovya i docheri», 1993. – 136 s.

10. Prudnykova O. V. Liudskiy vymir u suchasnomu kontsepti sotsialnoho prohresu (filosofsko–istorychniy analiz): avtoref. dys. ... kand. filosofskiykh nauk: 09.00.03 / O. Prudnykova. – Kharkiv, 2007. – 19 s.

11. Rozvytok tvorchoho potentsialu maibutnoho fakhivtsia: Monohrafiia / T. O. Dmytrenko, K. V. Yaresko, T. V. Kolbina, S. V. Kopylova, Zh. V. Davydova, V. M. Nahaiev, N. D. Kabus, S. K. Kostyuchkov. – Kherson: PP Vyshemyrskiy V. S., 2014. – S.374–419.

12. Sungurov Yu. A. Grazhdanskoe obrazovanie, pravovoe prosveschenie v sovremennoy Rossii. Analiticheskaya spravka / Yu. A. Sungurov // Internet sayt «Grazhdanskaya vosmerka – 2006» [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.civilg8.ru/4926/>.

13. Titova E. N. Formirovaniye grazhdanstvennosti studentov v uchebnoy protsesse tehniceskogo vuz: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / E. N. Titova. – Tula, 2000. – 21 s.

Kostyuchkov S. K., candidate of political science, Associate Professor of Social Work, Social Pedagogy and Sociology, Kherson State University (Ukraine, Kherson), kosser.63@mail.ru

Competence knowledge preparation for human life under the new civil society

The article is devoted to the substantiation of the key principles of competency–knowledge individual preparation for life in the new civil society; stressed that within the biological, sociological, psychological and pedagogical approaches to personality development is seen as a close and continuous interaction of two factors – heredity and environment, in other words – biological and social. As determined by objective research study theoretical position on the need for orientation of modern education system, knowledge competent person to prepare adequate professional and personal responses to inquiries and challenges characteristic for the modern state, and the new civil society. It is concluded that the specificity of civic education is to shift the focus of human knowing the personality prepared for life in today's rapidly changing world, capable of timely and adequately respond to evolving usually stochastic macro– and microprocesses in society and in nature.

Keywords: individual, adaptation, education system, civil society, state ideology, civic competence, fronezys, civic education.

Kostyuchkov S. K., kandidat politicheskikh nauk, docent kafedry sotsialnoy raboty, sotsialnoy pedagogiki i sotsiologii, Khersonskiy gosudarstvennyy universitet (Ukraine, Kherson), kosser.63@mail.ru

Компетентностно–знаннєвая подготовка человека к жизни в условиях нового гражданского общества

Статья посвящена обоснованию ключевых принципов компетентностно–знаннєвой подготовки индивида к жизни в условиях нового гражданского общества; подчеркнуто, что в пределах биологического, социологического, педагогического и психологического подходов развитие личности рассматривается как тесное и непрерывное взаимодействие двух факторов – наследственности и среды, другими словами – биологического и социального. В качестве исследовательской цели автор определил обоснование теоретического положения о необходимости ориентации современной системы образования на компетентностно–знаннєвую подготовку человека к адекватному профессиональному и личностному реагированию на запросы и вызовы, характерные как для современного государства, так и для нового гражданского общества. Сделан вывод о том, что специфика гражданского образования заключается в смещении центра внимания с человека знающего на

личность, подготовленную к жизни в современном, стремительно меняющемся мире, способную своевременно и адекватно реагировать на меняющиеся, как правило, стохастические макро- и микропроцессы в обществе и в природе.

Ключевые слова: индивид, адаптация, система образования, гражданское общество, государственная идеология, гражданская компетенция, фронезис, гражданское образование.

* * *

УДК 315.28:1

Васильсва Л. А.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
політології та історії, Національний аерокосмічний
університет ім М. Є. Жуковського «ХАІ»
(Україна, Харків), adululu@gmail.com

РЕКЛАМА І БРЕНДИНГ В КРОС–КУЛЬТУРНИЙ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена осмисленню публічної сутності феноменів реклами й брендингу, як найсучасніших крос–культурних технологій глобалізаційного суспільства. Підкреслюється, що реклама не впроваджує самотужку культурну значимість окремого етнічного простору, вона лише здатна частково передавати національно–культурні цінності того або іншого етносу, сприяючи розвитку загальнокультурного контексту. Сучасні реклама й брендинг у культурному розумінні, є створенням образного контексту у своєрідних культурних реаліях.

Ключові слова: реклама, бренд, крос–культура, комунікація, публічність, символ.

Сучасні картини публічної і повсякденної дійсності людини представляють різноманіття культурних практик, оскільки в теперішній час теорії культури вже не складають чіткої системи. У філософії другої половини ХХ століття відбулася принципова переорієнтація простих сутнісних моделей культурних теорій, що постулювали спадковість, структурність та лінійність на складні апріорно нелінійні концепти, в яких увага акцентується на випадковості, ризомоподібності соціокультурних змін та на глобальній комунікативній домінанті. З одного боку, ми маємо справу з культурою модерну – системною, чіткою та передбаченою, з іншого – їй протистоїть культура постмодерну – мінлива, різнобарвна та хаотична.

Означена тенденція спостерігається і в зростанні ролі комунікації в глобалізаційній публічній сфері, збільшенню її значення в сучасному інформаційному просторі, що в повній мірі орієнтований на гіпермасовість та технічну перенасиченість. Саме тут під впливом процесу реформування повсякчасно стикаються життєві практики, погляди, намагання різних поколінь, які у культурному аспекті проявляються у постійній боротьбі між чинними й новими цінностями, а культурні перетворення знаходять своє відображення у символічній культурі через окремі публічні техніки – рекламу та брендинг.

Теоретичні та практичні дослідження в сфері крос–культурного концепцій висвітлені в роботах таких закордонних та вітчизняних вчених як Р. Гестеланд, С. Півоварова, Л. Сімонова, Ф. Стродтбек, Дж. Рорбарх, Ф. Тромпенаарс, Р. Уотерман, С. Ханді, П. Харріс, Г. Хофстеді, Ф. Хемпден–Тернер та ін. Існує значна кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень (А. Дейян, Р. Томас, У. Уільям, Д. Огівлі, В. Паккард), у яких розглядаються важливі аспекти рекламної проблематики в різних областях наукового знання: економіки (Б. Борисов, Ф. Котлер, В. Музикант, Б. Обрителько, Є. Ромат, Е. Уткін), психології (А. Журавльов, О. Лебедев–Любімов, Б. Ломов, Т. Краско, А. Ульяновський, О. Фефанов, Т. Кеніг, Г. Мюнстерберг), соціології (А. Вірінгін, Н. Лисія), теорії

комунікації (Г. Почепцов), історії (В. Ученова), соціальної філософії (Б. А. Мантула, О. Ю. Оленіна, О. П. Проценко, І. Чудовська–Кандиба). Приділяючи відповідну увагу дослідженням у сфері брендингу (Г. Фезерстоун, Д. Б. Холт, Д. А. Аакер), слід зауважити, що роботи присвячені вивченню природи брендів, сконцентровані головним чином на ключових аспектах їх розробки та підтримки на локальних і світових ринках.

Метою даної статті являється розкриття публічної сутності феноменів реклами та брендингу, як надсучасних крос–культурних технологій глобалізаційного суспільства.

Відомо, що однією з найважливіших характеристик інформаційного суспільства є домінування комунікативної складової, що здатна чинити значний вплив на маси, шляхом моделювання різноманітних маніпулятивних технік, які повсякчас використовуються публічною сферою крос–культурного простору. Але сучасна публічна комунікація – це соціально–психологічний простір, який впливає, як на комунікатора, так і на реципієнта, складається із сукупності дискурсів, базується на механізмі переконання та генерує знакову систему сучасного крос–культурного простору. Процес творення крос–культурної комунікації вимагає відповідних умов і домовленостей, на основі яких може відбуватися міжкультурний дискурс. Як зазначає Ю. Габермас, навіть, «традиції, які досі достатньо не шануються, є чимось таким, що природно встановилось: вони чкають на те, щоб їх перевірили та вибірково продовжили» [14, с. 89]. Фактично ідея створення єдиної Європи базувалися на комунікативному обгрунтуванні універсальних норм, які б доповнювали локальні етичні норми та створювали умови для їх дискурсивного виразу забезпечуючи нормативні умови, можливості «ідеального дискурсу» [12].

Сам термін «кроскультурний» (від англ. to cross – перетинати, переходити) означає технологію, тактику міжкультурної комунікації, яка орієнтована на багатогранне культурне інтегрування й взаємодію етносів.

Крос–культурний аналіз розглядає рекламу як одну з технік публічної сфери того чи іншого інформаційного простору (цільової аудиторії). Реклама не впроваджує самотужку культурну значимість окремого етнічного простору, що здатна зберігатися віками в культурній пам'яті багатьох поколінь, реклама спроможна лише частково передавати національно–культурні цінності того чи іншого етносу, сприяючи розвитку загальнокультурного контексту й зміні культурних норм, соціальних традицій.

Крос–культурні рекламні проекти, безумовно, обмежені мовними бар'єрами та нормами, а менталітет нації обумовлює рекламні переваги тієї або іншої споживчої аудиторії. «Але реклама – в сучасному світі – це більше ніж економічна «добавка», це щось більше за інформаційний додаток до речей, це – атрибут сучасної культури» [12, с. 49]. Ж. Бодріяр зазначає, що варто «чітко розрізнити її подвійний статус: вона є і дискурсом про речі, і власне річчю» [2, с. 177].

«Будь–яка реклама, перш за все, – це мова, якщо розуміти під «мовою» будь–яку правильно побудовану знакову систему, здатну нести і передавати інформацію від адресанта до адресата. Відповідно, мову реклами правомірно розглядати, як одну з найхарактерніших і найпоширеніших мов сучасної культури» [1, с. 37].

Крос–культурна рекламна комунікація – центральна ланка цифрового майбутнього, де нові форми соціальної

взаємодії, що не підкоряється законам держав, де немає мовних, соціальних і інших бар'єрів.

Для крос-культурної методології важливо те, що культура структурована й нормована, являючи собою сукупність «культурних паттернів», або зразків людської діяльності, якими можуть служити і рекламні продукти. Разом з тим всі елементи культури, «знаряддя, будинки, закони, цінності й відносини зазвичай взаємозалежні, часто досить складним чином, так що вони становлять деяке інтегроване ціле» [15, р. 2].

Різні культури і їх паттерни як об'єкт крос-культурних досліджень можуть носити як дистанційний характер, так і перебувати в безпосередньому контакті.

«Коли товари перетинають кордони, тоді культура, яку ці товари втілюють, вже не є культурою, у котрій вони були вироблені. Твердження про те, що товари, входячи у культуру, транслюють і передають цінності культури, яку представляють, має бути підданим сумніву. Якщо уважніше розглянути значення і спосіб використання імпортованого товару у специфічних локальних умовах і контексті, можна помітити, що товари (їх значення, призначення, використання, трансльовані цінності тощо) повністю або частково трансформуються з цінностями культури, до середовища якої вони імпортуються. Вони часто в процесі інкорпорування у новий культурний контекст насичуються альтернативними значеннями» [12, с. 61].

Культурно-символічна сутність, міфологізм присутні у брендах і виражаються в підтексті і контексті смислів, стають величезним нематеріальним активом крос-культурного простору. У рамках глобалізації них процесів бренд існує як певна символічна єдність, що формує конвенційне поле суб'єкта комунікації і середовища його існування. Бренди стають новим інтегративним утворенням, у якому все є загальним, стереотипним, комерціалізованим. Слід зазначити, що «найбільш ефективною сферою реалізації символів брендів у крос-культурному просторі є візуальне середовище. Це пов'язано з сучасним способом споживання інформації, який полягає у постійному розвитку візуальних форм трансформації інформації та зменшення часу на її засвоєння. Реальна матеріальна сутність товару замінюється символічною, і для покупця продукт масового споживання стає цінністю, здобуває новий соціальний статус» [8, с. 95]. В постмодернізмі не фірмовий стиль підлаштовується під віртуальний образ ... – створюються торговельні марки, які стають значимішими, ніж самі річі, – бренди [8, с. 139].

Бренд – це «символічна цінність і символічна цілісність, його особливий зміст стає наближеним до міфу, до тотальної знаковості, яка певним чином універсалізується, ідеалізується і набуває ознак тотальності» [13, с. 64].

І в цьому випадку крос-культурні дослідження цікавлять ті зміни, які відбуваються в різних культурах у результаті міжкультурних контактів. Якщо рекламна кампанія припускається використанням в іншій країні з іншими культурними особливостями, то потрібна коректування товару, що позиціонується в рекламі з урахуванням національно-культурних особливостей: поведінкових моделей; художніх прийомів, що відображають особливий емоційний настрій; образів, що мають конкретний знаковий зміст у культурі (метафори, символи, знаки); соціальної символіки, що відображає імідж героя або персонажу, який приймає участь у рекламі.

Американський стиль спілкування несе в собі уявлення про індивідуальну гідність, тенденції до рівності відносин, тоді як японський стиль відображає високий ступінь згоди з іншими людьми, орієнтований на пристосування до ситуації, відображення піклування про гармонію соціальних відносин [5, с. 144].

Існуючі міжкультурні комунікативні відмінності слід враховувати при аналізі рекламного комунікативного процесу між представниками різних культурних груп, які є носіями певного типу національної психології, норм і принципів поведінки та спілкування.

Бренд сам по собі – це вже свого роду комунікація, але в її мінімальній, згорнутій формі. Бренд – соціальне явище, яке формується з метою впливу на свідомість індивіда в процесі діяльності по перетворенню конкретного імені в складний патерн, який пізнається і сприймається суб'єктом на основі ряду сенсорних стимулів. Специфіка його сприйняття визначається багатьма соціально-психологічними факторами, до яких можна віднести і мотиваційні.

Цікавим є таке поняття в соціальній філософії як «рекурсивність», яке означає повторюваний характер будь-якого соціального феномена як такого, й котре встановлює певну відмінність з тим, що вже повторювалося. Ніклас Луман у фундаментальній роботі «Реальність мас-медіа» [7] дає свою інтерпретацію явищу рекурсії в сучасному комунікативному процесі. На думку Лумана, мас-медіа постійно створюють такі об'єкти масової комунікації (теми), які би могли продовжити своє існування і надалі. Таким чином, формується певний інформаційний фон, який легко упізнається аудиторією і завдяки якому стає можливою подальша комунікація.

По мірі входження нових елементів (текстів, аудіовізуальних елементів оформлення й т.п.) в уже сформовані інформаційні ряди, які легко упізнаються, виникає ситуація, коли кожний наступний елемент ряду включається в попередні елементи і таким чином починає належати всьому ряду. Відповідно, стає можливою нескінченна комунікація, де в структурі мас-медіа немає місця нічому принципово новому. Те «нове», що пропонується суспільству каналами мас-медіа, так чи інакше стосується минулих варіантів повідомлень. «Публічна рекурсивність обговорення теми, передумови попереднього знання й потреби в подальшій інформації – умова продовження мас-медійної комунікації» [7, с. 72], – резюмує цей процес німецький соціолог.

Аналізуючи комунікацію в рамках теорії систем, Ю. Луман розглядає її і з позиції тих перетворень, які відбуваються в сучасному соціальному просторі: «Інформація не є стабільною сутністю, котру можна передавати і зберігати. Вона є, скоріше, подією, яка, актуалізуючись, втрачає характер інформації. Відповідно, хоча інформація і створюється завдяки знанням, її необхідно відрізняти від знань (які можна передавати). Зацікавленість в інформації пов'язана із прагненням до несподіваного. Інформація є відмінністю між тим, що могло би бути, і тим, що відбувається або повідомляється. Характерною якістю інформації є відсутність вимірів, у межах яких вона могла б варіюватися, а також місцезнаходження, де її можна було б завжди знайти. Можна лише виділити систему, яка займається її обробкою. Цим у жодному разі не заперечується можлива ефективність інформації» [7, с. 85].

Відзначимо, що поняття «рекурсивності» межує з поняттям «бренд-екосистем», розробленим Свенном Бергвалом і Агнешкой Вінклер. Під бренд-екосистемами розуміється весь комплекс інформації, яка повторно здобувається й транслюється за допомогою брендів, це система тісних зв'язків між існуючими та створюваними брендами. Кожний із уже існуючих брендів займає певну нішу в еко-системі, і важливість одних, зовсім не применшує важливість існування інших. При цьому лише присутності нового агента в системі достатньо для того, щоб вплинути на неї в цілому й на кожен її елемент зокрема. На практиці ж спостерігаються поступове впровадження та злиття «нового» з уже існуючими інформаційними потоками.

Таким чином, можна стверджувати, що сучасні реклама і брендинг в культурному розумінні – це «творення образного контексту у своєрідних культурних реаліях» [13]. Вище зазначене дозволяє констатувати, що реклама і брендинг не просто наповнюють соціальний простір, а набувають таких форм і ролі у культурі, коли стає важко відмежувати все те, що не є ними. Розуміння сутності явища, процесів з якими пов'язані дані комунікативні феномени та їх форми прояву дає змогу сформулювати точніше уявлення про рекламу та брендинг, їх місце та роль в культурі, оскільки річ, що представлена кризь призму нових крос-культурних технік, набуває завдяки їм своєї екзистенції.

Список використаних джерел

1. Баранов Г. С. Постмодерн и реклама: мультимедийная реклама как репрезентативный язык культуры эпохи постмодерна / Г. С. Баранов, В. А. Кульки. – Кемерово: Кузбасиздат, 2002. – 177 с.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. К. Бодрийяр; пер. с фран. С. Зенкиной. – М.: Рудомино, 1999. – 122 с.
3. Винсент Л. Легендарные бренды: раскрученные рекламные мифы, в которые поверил весь мир / Л. Винсент. – М.: Фаир-пресс, 2004. – 333 с.
4. Киссинджер Г. Дипломатия: монография / Г. Киссинджер. – М.: Лаломир, 1997. – 849 с.
5. Крысько В. Г. Етнопсихология и межнациональные отношения: курс лекций / В. Г. Крысько. – М.: Экзамен, 2002. – 448 с.
6. Лоскутникова В. М. Хабермас и Луман: два подхода к исследованию процессов коммуникации в современном обществе [Электронный ресурс] // Гуманитар. информатика: открытый междисциплинар. электрон. журн. – 2005. – №2. – URL: <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/2/losk.htm>.
7. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман. – М.: Практик, 2005. – 256 с.
8. Мантула Б. А. Бренд у культурно-комунікативному вимірі інформаційного суспільства: дис... канд. філос. наук: 09.00.04. / Мантула Богдан Анатолійович. – Х., 2015. – 182 с.
9. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – Київ: Либідь, 1996. – 176 с.
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
11. Хабермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы / Ю. Хабермас. – М.: Прогресс, 1989. – 297 с.
12. Чудовська-Кандиба І. Соціокультурні виміри рекламних практик: монографія / І. Чудовська-Кандиба. – К.: «KIS», 2010. – 436 с.
13. Юковецька Ю. О. Культурні практики реклами / Ю. О. Юковецька // Вісник держ. акад. Керівних кадрів культ. і мист-в. – 2013. – №1. – С.63–66.
14. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / J. Habermas. – Cambridge: Polity, 1996. – 307 p.
15. Triandis H. C. Introduction to Handbook of Cross-Cultural Psychology / H. C. Triandis. – Boston: Allyn and Bacon, 1980. – Vol. I. – 134 p.

References

1. Baranov G. S. Postmodern i reklama: mul'timedijnaja reklama kak reprezentativnyj jazyk kul'tury jepohi postmoderna / G. S. Baranov, V. A. Kul'ki. – Kemerovo: Kuzbasizdat, 2002. – 177 s.
2. Bodrijjar Zh. Sistema veshhej / Zh. K. Bodrijjar; per. s fran. S. Zenkinoj. – M.: Rudomino, 1999. – 122 s.
3. Vinsent L. Legendarnye brendy: raskruchennye reklamnye mify, v kotorye poveril ves' mir / L. Vinsent. – M.: Fair-press, 2004. – 333 s.
4. Kissindzher G. Diplomatiya: monografija / G. Kissindzher. – M.: Lalomir, 1997. – 849 s.
5. Krysk'o V. G. Etnopsihologija i mezhnacional'nye otnoshenija: kurs lekcij / V. G. Krysk'o. – M.: Jekzamen, 2002. – 448 s.
6. Loskutnikova V. M. Habermas i Luman: dva podhoda k issledovaniju processov kommunikacii v sovremennom obshhestve [Jelektronnyj resurs] // Gumanitar. informatika: otkrytyj mezhdisciplinar. jelektron. zhurn. – 2005. – №2. – URL: <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/2/losk.htm>.
7. Luman N. Real'nost' massmedia / N. Luman. – M.: Praktis, 2005. – 256 s.
8. Mantula B. A. Brend u kul'turno-komunikativnomu vymiri informacijnogo suspil'stva: dys... kand. filoz. nauk: 09.00.04. / Mantula Bogdan Anatolijovyh. – H., 2015. – 182 s.
9. Sytnychenko L. Pershodzherela komunikativnoi' filosofii' / L. Sytnychenko. – Kyi'v: Lybid', 1996. – 176 s.
10. Ter-Minasova S. G. Jazyk i mezhkul'turnaja komunikacija / S. G. Ter-Minasova. – M.: Slovo, 2000. – 624 s.
11. Habermas Ju. Strukturnaja transformacija publichnoj sfery / Ju. Habermas. – M.: Prograss, 1989. – 297 s.
12. Chudovs'ka-Kandyba I. Sociokul'turni vymiry reklamnyh praktik: monografija / I. Chudovs'ka-Kandyba. – K.: «KIS», 2010. – 436 s.
13. Juvkovec'ka Ju. O. Kul'turni praktyki reklamy / Ju. O. Judkovec'ka // Visnyk derzh. akad. Kerivnyh kadriv kul't. i myst-v. – 2013. – №1. – S.63–66.
14. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / J. Habermas. – Cambridge: Polity, 1996. – 307 p.
15. Triandis H. C. Introduction to Handbook of Cross-Cultural Psychology / H. C. Triandis. – Boston: Allyn and Bacon, 1980. – Vol. I. – 134 p.

Vasylijeva L. A., Ph.D, associate professor of Political Science and History National Aerospace University Zhukovsky «KhAI» (Ukraine, Kharkov), adululu@gmail.com

Advertising and branding in a cross-cultural communication

In this article, the phenomena of the advertising and branding are conceptualized as the most modern cross-cultural technologies of the globalized society. The author emphasizes that the advertising is not instilling a distinctive cultural significance of a particular ethnic space. It is only able to transfer a part of the national cultural values of a particular ethnic group, contributing to the development of the general cultural context. Modern advertising and branding in the cultural sense are the creation of the figurative context in certain cultural realities.

Keywords: advertising, brand, cross-culture communication, publicity, symbols.

Vasylijeva L. A., kandidat filozofskih nauk, doцент кафедри політології та історії, Національний аерокосмічний університет ім. Н. Е. Жуковського «ХАІ» (Україна, Харків), adululu@gmail.com

Реклама і брендинг в кросс-культурній комунікації

Стаття посвячена осмисленню публичної сутності феноменів реклами і брендинга, як ново-сучасних кросс-культурних технологій глобалізаційного общества. Підкреслюється, що реклама не вводить самобитну культурну значимість окремого етнічного пространства, она способна лишь частично передавать национально-культурные ценности того или иного этноса, способствуя развитию общекультурного контекста. Современные реклама и брендинг в культурном понимании, являются созданием образного контекста в своеобразных культурных реалиях.

Ключевые слова: реклама, бренд, кросс-культура, комунікація, публичність, символ.

* * *

Капітоненко О. М.,
пошукувач, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), a321831@gmail.com

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ІНТЕНЦІЇ МОДИ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постмодернізм і посткомунізм певною мірою корелюють як реалії, що здійснилися «після». Ця пост-реальність є надзвичайно цікавою, вона зараз добігає до свого кінця: вже можна говорити, чи виник наступний період – постпостмодернізм, який, звичайно, має особливі риси у пострадянському просторі, чи він є лише проекцією інтенцій західної культури в східну. Це неоднозначні реалії, які можна визначити автентично, адже сутність полягає в тому, що в моді, культурі в цілому в Радянському Союзі відбувалися процеси, які майже ідентично повторювали ті реалії, що здійснювалися в західному регіоні.

Ключові слова: постмодернізм, мода, посткомунізм, пострадянський простір.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, у так звані нольові, виникає криза постмодерного мислення. Утворюються можливості широкої верифікації, уніфікації, глобалізації, синтезу, новітньої еkleктики в різних регіонах як західної, так і радянської або пострадянської культури. Можна стверджувати, що постмодернізм приходить у різних конфігураціях еkleктичного симбіозу. Трансформує сталінський міф, хрущовську пуританську етику та національні моделі самоідентифікації в простір радикалізації опору глобалізації культури. А також пошуку ціннісно субстанційного ядра тоталітаризму як культурної образної тотальності, що, на відміну від культури Заходу, зберегла культурно-історичний потенціал минулого.

Багато розмов точиться навколо молодіжних рухів, ювенальності моди, що пов'язані з іншим баченням людини в планетарному і космічному просторі. А згодом виникненням чіткої диспозиції в арт-просторі моди, що широко мімікрує від «від кутюр» до прет-а-порте і функціональної моди, яка в свою чергу теж потребує модного аранжування і протистоїть прет-а-порте і «від кутюр». Якщо «від кутюр» можна визначити в постмодерністських конотаціях як образ-інсталяцію, а прет-а-порте як образ-трансгресію, тобто перехід, граничні трансформації образних презентацій, то образ функціонального простору моди частіше всього визначають як образ-імператив, як той образ, що асоціюється з тим чи іншим функціональним забарвленням моди повсякдення.

Аналіз моди постмодернізму здійснювався в дослідженнях Ю. Легенького, О. Шандренко, Д. Єрмілової та ін. [3; 4; 1], адже проблема аналізу моди постмодернізму в контексті пострадянського простору потребує особливого аналізу.

Мета статті – визначити формотворчий потенціал моди постмодернізму в контексті культури посттоталітарного суспільства.

У 2005 році в м. Києві відбулася виставка моди з Великої Британії. Виставка демонструвала специфіку моди Великої Британії. Отже, вона суттєво відрізняється від моди Франції, Америки, а також моди посткомуністичного простору. Так, можна було побачити декілька напрямів регіоналізації моди. Перший напрям – це мода людей, які наділені владою, капіталом і надзвичайно консервативно ставляться до модного продукту. Коли дивилися на ці виробі, то вони нагадують своєрідний театральний реквізит: циліндри та блискуче пошиті фракки. Все

це виготовляється не дизайнерами, а професійними кравцями, які спеціалізуються саме на виготовленні такої продукції. Головна їх місія полягає в тому, щоб просто репродукувати в просторі потреб і вимог клієнтів відомі архетипи.

Легітимність корпоративу кравців уособлює патент наслідування, тобто вони мають бути потомственими кравцями від діда та прадіда. Далі виникла група електорату моди, що наблизилися до цієї еліти, але не мали легітимного простору модної презентації свого становища. Це вже більш широкий, більш розмитий, легітимно означений владний коридор модних презентацій. Він має більш широкую забарвленість модних інновацій: сюди вже легко вписуються футболки з написами, кеди і джинси.

Зрештою, ми потрапляємо до найпрестижнішого регіонального світу людей, які живуть у специфічному кварталі, де маєтки, квартири розміщуються в колишніх фабричних районах. Адже замість фабрики, яка ззовні виглядає повністю автентичною фабрикою з чорними стінами, закопченими та рудими (навіть зберігаються труби), всередині існують квартири, які вмешлювані абсолютно автентично, з позиції сучасних вимог щодо дизайну житла. Така своєрідна диспозиція і контраст приваблює заможних людей, вони визначають свою обраність саме таким чином. Цей модний універсум має свої вподобання – це ті ж самі молодіжні джинси 50–60-х рр., але вже з іншого матеріалу, більш сучасного, хоча на зовнішній вигляд вони не відрізняються від прототипів. Такі ж самі й кросівки і майки.

І вже останній регіон моди представлено в сучасних образах деконструкції. Це мода, яка походить від Вів'єн Вествуд. Ця мода вже є інтернаціональною, планетарною. Важко сказати, наскільки вона походить від панк-орієнтації, як взагалі кібер-панк, який зараз володіє світом в медіа. Ця мода є навіюваним образом вже тієї мультимедійної ювенальності візуальної попкультури, яка входить у простір сучасних інсталяцій, презентацій. Отже, це лише один сегмент регіональної моди Великої Британії.

Якщо говорити про Америку, то там мода, звичайно, не так регіоналізована і не так клішована щодо стратифікації суспільства, вона більш терпима до політичних та інших ідеологічних корпоративних і будь-яких інших угруповань, теж саме стосується Франції.

У Радянському Союзі відбулися складні метаморфози культури, коли вже в 60–70-ті роки формується суто естетичний, художній характер всесвітнього, універсального бачення реальності. Це відбувалося в жанрах музики, живопису, а також інших культурних практиках. У дизайні, моді відбувається певне запозичення, цитування і захопленість західною модою. Але, на відміну від сталінського міфу, тут зберігається міф, який можна визначити, як «пострадянський ленд-арт».

Так, з одного боку, він має прерогативи культурного націоналізму і національно-етнографічних алюзій, а з іншого боку, вже є абсолютно вторинним. Цей арт-націоналізм залежить від «годуючого ландшафту», за Л. Гумільовим, залишається знаком знака (існує у вимірі лише знакових конотацій), є вторинною моделюючою системою, яка вже втрачає певний імпульс сигніфікації. Втрата референції є настільки елементарно визначеною, що фактично говорити про національну культуру, про

яку стали всі говорити в часи отримання незалежності у всіх країнах колишнього СРСР, стає досить і досить проблематично. Чому? Тому, що мало хто вже вірить у національний «годующий ландшафт». Всі полиці супермаркетів заповнені продукцією, іноземного виробництва, починаючи від одягу і закінчуючи продукцією сільського господарства.

Виникає проблема автентичної мови культуротворення (мови природної та мови диференційних практик культури), яка вже майже втрачена. Так, декілька десятиліть у всіх країнах пішло на елементарну регенерацію мовної культури. Так відбулось в Україні, ще не до кінця відбувається в Білорусі, легше цей процес відбувся у Молдові, в Грузії й інших країнах, які традиційно зберігали свій мовний тезаурус, але ми знаходимося в ситуації новітньої мовної колонізації, новітніх адаптацій, які вписуються в контекст глобалізаційних процесів, що легко інтерпретуються, як рух як по вертикалі, так і по горизонталі. Англомовна орієнтація стає пріоритетною. Російська мова фетишизується в маргінальних анклавах колишнього СРСР.

Сюди ж вписується і той процес глобалізації, який пов'язується з масовою культурою. Масова культура як порожня форма, як можливість заповнення лакун, з одного боку, і як нівеляція, спрощення, редукція, деформація духовної культури, зокрема національної культури, – це один із перетинів сучасної моди. Масова культура в моді заявила про себе в 50–ті з виникненням прет-а-порте, в 80–ті ще більше, з поширенням бутиків, з цитуванням молодіжного сленгу, безкінечними запозиченнями і тими кліше, які стають формульними, шаблонними коридорами презентації інформації і комунікації. І водночас масова культура знаходить своїх поп-ідолів, своїх маркерів цілісності.

М. Маклюєн вперше реабілітував цінності масової культури, зазначив, що масова культура має право на своє існування. Головним тут є регулятив, який визначається як популярний смак, у скороченому вигляді це має номінацію поп-смак. Поп-смак немає нічого спільного зі смаком як естетичним смаком, ідентифікацією та оцінюванням естетичних цінностей. Він частіше апелює до фактів, рейтингів, цифр, до всього набору соціологічних інструментів, які утворюють таблицю рангів, аранжування імен, що відбувається в сучасній масовій культурі.

Ми знаходимося в ситуації створення брендів, а бренди починають породжувати бренди. Бренд – це буквально тавро, це торгова марка, яка стає надзвичайно впливовою і притягує до себе цілий конгломерат інших брендів. Виникають такі категорії, як «брендинг», «портфель брендів», «змагання брендів», «просування брендів» та ін. Тобто виникає не лише модна індустрія, а дизайн як розвинута система соціального конструювання, як розвинута система аранжування матеріальної культури в цілому, тобто архітектурного середовища, середовища предметного та ін. Весь цей простір помножений на широку індустрію медіа, на простір медіакультури, орієнтується на візуальні способи комунікації в естраді, шоу-бізнесі.

Естрада – буквально означає «помост». Як відомо, естрадні помости стали широко культивуватися на межі XIX – XX століть в Парижі, на Монпарнасі, який був околицею Парижа. Так, на межі сільського і міського, урбанізованого середовища виникали кафе-шантани, тобто кафе, в яких співають. Окрім вокалу, всі інші

можливості театралізації і сценізму не були дозволені, вони чітко регулювалися імператорською службою театрів. Сценізм естради дозволяв лише вокал, інколи танці. Але згодом ці заборони були зняті, і естрада все більше і більше наближується до театру.

Зрештою, ми бачимо весь цей контекст модної поведінки: модність арт-діяльності все більше і більше тяжіє до молодіжного простору, молодіжно аранжованої аудиторії. Так, стає модно бути молодим, і сама ювеналізація моди, починаючи з 60–х років, формується як тотальна інтенсифікація ювеналізації. Цей феномен примушує згадати добрим словом й тоталітаризм, як певний тип тотальності.

Можна стверджувати, що весь цей конгломерат арт-практик все більше і більше мімікрує до камерних угруповань, до медіакультури, до своєрідних ансамблів реклами, дизайну, моди. Поетика постмодерну визначається як пастіш, палімпсест, алюзії, цитування, колаж та ін. Весь цей інструментарій в моді стає надзвичайно монтажним, еклетичним. Так, раптом модною стає тоталітарна культура.

Наприклад, чорні галіфе в колекції будинка моди Кензо, що створені з шифону, своєю прозорістю «нівельують» владний імпульс маскуліної тотальності доби. Шкіряні ремені стають теж модними у жіночому гардеробі, Вів'єн Вествуд активно грається в культурні алюзії на межі бароко-ампір. Етновізії широко притаманні японським дизайнерам одягу, що традиційно наслідують авангардні або трансавангардні інтенції. Дизайнер Рей Кавакубо поєднує в собі логіку майже семіологічного та риторично-конструктивного зразка, і водночас завершений, непередбачений силует, починаючи від динамічних форм раннього модерну і закінчуючи вже більш пізніми етнореконструкціями і зверненнями до тоталітарної культури.

Весь цей широкий конгломерат модних інтенцій так чи інакше виростав, формувалася й адаптувалася цікаві постаті модельєрів. Як у Франції можна визначити, як лінійно формування моди й дизайну костюму, починаючи від сезонів С. Дягілева, чудових творів Л. Бакста, Кокто, П. Пікассо, Н. Гончарової, М. Ларіонова та ін. Далі весь цей сценізм набуває своєрідної аури культури повсякдення, що пов'язується з блискучим шармом і діяльністю Г. Шанель, Е. Скіпареллі, П. Пуаре та інших. Можна продовжувати перелік, але згодом сходить зірка К. Діора та Ів Сен-Лорана. К. Діор намагався повернутись до класики, і все, що зветься неокласикою постмодерного типу, починається з К. Діора.

Вже потім Карл Лагерфельд, К. Лекруа та ін. теж заохочують пошуки в сфері культурних стилістичних кодів, звернення до культурних матриць. Ів Сен-Лоран надзвичайно гостро реагував на етнокультурний бум. Втім простір інновацій моди кінця XX – початку XXI століття пов'язаний з творчістю Дж. Галліано та Олександра МакКуїна, їх експресивним модельним простором і водночас непередбаченою стилістикою, яка починається від гострих конструктивних алюзій, а закінчується вже складним макіяжем із залученням декоративних елементів і всією палітрою модних презентацій.

У радянському та пострадянському просторі мода пройшла декілька постмодерних трансформацій. Перша трансформація – це перевтілення нонконформізму у постнонконформізм – аналог ігрових протестних алюзій

чорного репу. Звичайно, мода намагалась адаптувати в собі весь той простір, який вже в рамках шароварної естетики або дозволеної згори естетики національного ленд-арту, можна визначити як ювеналізацію етнокультури. Цей етап свідчить про другу трансформацію – утилізацію етнікосу до метаекологічних, глобалізаційних імперативів. Виникають такі імена, як модельєр В. Зайцев, В. Юдашкін, які створюють еkleктичні симбіози стильових інтроверсій. Еkleктика В. Юдашкіна високо оцінена в Росії та за кордоном. Адже він свідчить про певний декоративізм та етногланур в дусі спекуляцій Н. Ламанової. Втім цей простір розхитує стереотипи, а ці стереотипи так чи інакше можна визначити як пострадянський простір моди.

З одного боку, виникає заангажованість національного самосвідомістю, а з іншого боку, миттєво формується бажання випередити, навіть певною мірою більш радикально працювати в контексті тих постмодерних образних конструкцій, що здійснюють майстри моди на Заході. Ці дві полярні позиції створюють ту лінію, яку можна визначити як хай-тек в моді, як гострий конструктивний й деструктивний злам, а з іншого боку, як етнокультурний бум, як національні ренесанси, які досить і досить по-різному входять в простір моди. Пошук метакультурних архетипів у російській колекції Дж. Галляно стає архетиповим для регіональних варіацій на тему етно. Але на жаль, на сучасному пострадянському просторі до сих пір немає таких модельєрів, які могли б зрівнятися з відомими майстрами і кутюр'є на Заході. А також визначили б модельні стратегії, що відповідали б масштабності та глибиною мегаломаніям тоталітаризму та посттоталітаризму, пошукам нонконформізму.

Втім у постмодернізмі посткомуністичного зразка можна передбачити третю стадію – так званий «постмодерний класицизм», про що говорить П. Козловські [2]. Як ця стадія буде втілена в одязі? В одяг має прийти звернення до стадії авангард–2. Тобто стане актуальним вже розвинутий авангардний принцип деструкції або логіка прямого кута, що визначила група «Прозодяг». Іntenції стадії авангард–3, або трансавангарду, можна побачити вже в неокласиці сталінського зразка і зазначити як еkleктику, стадію перед–постмодернізму. Адже виникає тотальна еkleктика постмодерного типу, що асимілює сталінську еkleктику як регіональну настанову формотворення.

Висновки. У тоталітарній та посттоталітарній моді ми бачимо цікавий перифраз західної моди, де сукні скорочуються, але драпірувальний мотив підвищується, і певною мірою ідеал, ідеальний одяг стає більш значущим, тобто презентативно–скульптурним. Перший етап формування так званої радянської моди, хоча ми вважаємо, що цей термін є некоректним, позначався простим цитуванням архетипів західної моди: широкі плечі, звужена талія і довгі сукні, але у скороченому варіанті. Відмінність полягала лише в тому, що вводилася надмірна орнаментация, яка відповідала орієнтації на демократизацію одягу. Якщо на перших кроках індустріалізації модної індустрії можна побачити образ жінки маскулітного типу, яка поруч з чоловіком починає буквально утворювати новий світ заступом, біля трактора, з транспарантами в руках, то згодом змінюється сама риторика візуальних трансформацій комунікацій.

Репрезентативізм, еkleктика, більше того, запозичення в модному універсумі посттоталітаризму – це вже певною мірою елементи, які несуть в собі постмодерну естетику

й поетику. Втім естетика виглядає еkleктичною, а поетика імперативною, що не осмислюється і не контролюється. Цей імперативний, тоталітарний поштовх моди був м'яким аналогом політичної влади. Жінка була якщо не «надлюдною», за Ф. Ніцше, то у всякому разі презентувала в собі певний ідеал.

Тотальна еkleктика в одязі постмодерного типу – це цікавий період, який в пострадянському просторі визначається тими пошуками, алюзіями що виникають в контексті постнонконформізму із достатньо складних запозичень західної поетики. А також їх обробок в контексті автентичних пошуків національної структурної гармонії, зокрема в музиці і етнокультурних ремінісценціях в одязі й архітектурі. Деконструкція та авангард поєднуються в архітектурі (деконструкція розуміється як переробка авангардних проєктів), так само вони поєднуються і в моді, що призводить до переробки авангардних проєктів в моді. Зокрема, проєктів групи «Прозодяг». Цю проблематику ми визначаємо як стратегію розвитку моди у XXI столітті.

Список використаних джерел

1. Ермилова Д. Ю. История домов моды / Д. Ю. Ермилова. – М.: АСАДЕМА, 2003. – 288 с.
2. Козловски П. Культура постмодерна / Петер Козловски. – М.: Республика, 1997. – 240 с.
3. Легенький Ю. Г. Философия моды XX столетия / Юрий Григорьевич Легенький. – К.: КНУКиМ, 2003. – 300 с.
4. Шандренко О. М. Виртуальні образи моди: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / О. М. Шандренко. – К., 2008. – 19 с.

References

1. Ermilova D. Ju. Istorija domov mody / D. Ju. Ermilova. – M.: ASADEMA, 2003. – 288 s.
2. Kozlovski P. Kul'tura postmoderna / Peter Kozlovski. – M.: Respublika, 1997. – 240 s.
3. Legen'kij Ju. G. Filosofija mody XX stoletija / Jurij Grigor'evich Legen'kij. – K.: KNUKiM, 2003. – 300 s.
4. Shandrenko O. M. Virtual'ni obrazy mody: avtoref. dys. ... kand. mystectvoznavstva: spec. 26.00.01 «Teorija ta istorija kul'tury» / O. M. Shandrenko. – K., 2008. – 19 s.

Капитоненко О. М., research, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), a321831@gmail.com

Post-modern fashion trend of post-communist society

Postmodernism and post-communism correlate to some extent as realities that came «after». This post-reality is of a great interest, as it is running to its end at the very moment. What is more, it is possible to say that a new period has already started and it is named as postmodernism, which certainly has its special features within post-soviet realms, or is it just a projection of the western culture into eastern. These are ambiguous realms that can be defined authentically as the essence lies in the fact that events that took place in fashion and culture of Soviet Union in general, were almost identical to the ones happening in the Western world.

Keywords: postmodernism, fashion, post-communism, post-soviet realms.

Капитоненко А. М., соискатель, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), a321831@gmail.com

Постмодернистские интенции моды посткоммунистического общества

Постмодернизм и посткоммунизм в определенной мере коррелируют как реалии, которые осуществились «потом». Эта пост-реальность является чрезвычайно интересной, она сейчас приближается к своему концу: уже можно говорить, что возник следующий период – постпостмодернизм, который, конечно, имеет особенные черты в постсоветском пространстве, или он является лишь проекцией интенций западной культуры в восточной. Это неоднозначные реалии, которые можно определить аутентично, ведь сущность заключается в том, что в моде, культуре в целом Советского Союза происходили процессы, которые почти идентично повторяли те реалии, которые осуществлялись в западном регионе.

Ключевые слова: постмодернизм, мода, посткоммунизм, постсоветское пространство.

* * *

УДК 174.4(045)

Красніцька Г. М.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософії та економічної теорії,
Вінницький торговельно-економічний інститут
(Україна, Вінниця), krasnitska-am@ukr.net

ЕТИКЕТ У ДІЛОВИХ СТОСУНКАХ – ЗАПОРУКА УСПІХУ

Автором обгрунтовано, що діяльність кожного індивіда в соціумі значною мірою залежить від внутрішніх та зовнішніх якостей його особистості та чинників навколишнього середовища. Одним із найважливіших показників статусу та позиції людини в суспільстві є володіння правилами етикету.

Ключові слова: етикет, діловий етикет, ділові відносини, етикетні норми, функції ділового етикету, ввічливість, тактовність, скромність, коректність, точність.

У продовж століть людство виробило прийнятні форми спіівснування, які базувалися на правилах і традиціях кожного народу, а також були зумовлені особливостями національної історії, ментальності, політичного устрою країни.

Суспільство з давніх-давен виробило правила поведінки. Термін «етикет» (фр. l'étiquette – ярлик, етикетка, від фламандського steeken – встромляти) означає форму, манеру поведінки, сукупність формальних правил ввічливості, що регулюють зовнішні прояви людських стосунків (поводження з людьми, формули звертання, вітання, вибачення, подяки, поведінку в місцях загального користування, манери, одяг тощо) [7].

Етикет має ситуативний характер. Вибір людиною слова чи жесту обумовлений специфічною ситуацією. Етикетні ситуації у свою чергу пов'язані з повсякденними подіями або святами.

Виділяють чотири основні підсистеми ділового етикету.

I – мовленнєвий, або вербальний етикет. Мовленнєвий етикет регламентує словесні формули вітання, знайомства, поздоровлення, побажання, прохання, поради, запрошення, співчуття. Це ж стосується манери спілкування та мистецтва вести бесіду.

II – міміка та жести, або кінесика. У багатьох народів є своєрідні жести привітання, прощання, згоди, заперечення. Міміка, погляд, вираз обличчя свідчать про ставлення до співрозмовника.

III – організація простору в етикеті, або етикетна проксеміка. В етикеті важливе значення має розташування співрозмовників у просторі, дистанція між ними, фізичний контакт. Необхідно також знати, яке місце в кімнаті чи за столом можна зайняти, які пози допустимі.

IV – речі в етикеті, або етикетна атрибутика. До етикетної атрибутики належать одяг, головний убір, прикраси, подарунки, квіти тощо. Щоб навчитися ділового етикету, недостатньо оволодіти сукупністю правил поведінки. Необхідно мати уявлення про історію етикету, про специфічну поведінку різних народів світу.

Діловий етикет – норми, які регулюють стиль роботи, манеру поведінки і спілкування при вирішенні ділових проблем; це встановлений порядок і норми взаємовідносин на службі, з керівництвом, у відносинах між колегами, партнерами, клієнтами.

Важливими сферами та формами ділового етикету є: офіційні та протокольні форми привітання та представлення; подарунки в ділових відносинах; етикет національних символів; візитна картка; діловий одяг;

ділова субординація; етикет в рекламі та ін. Та невід'ємним аспектом ділового етикету є привітання.

Основою етикетних норм є: дотримання певної дистанції між працівниками різних рангів, толерантне ставлення до думок інших, уміння визнавати свої помилки, бути самокритичним, уміння використовувати в суперечці аргументи, а не владу чи авторитет та ін.

Діловий етикет потрібно розглядати в поєднанні з етикою, оскільки лише за такої умови його використання є плідним, бо сприяє ефективній взаємодії керівника з підлеглими, співробітників між собою, працівників будь-якої установи з клієнтами.

Важливим аспектом подальшого розвитку ділового етикету стосунків є пошук, вироблення його засадничих принципів:

1. Принцип розумного егоїзму (виконуючи свої функціональні обов'язки, не слід заважати іншим виконувати свої).

2. Принцип позитивності: якщо не можеш сказати щось позитивне чи приємне іншій особі, то краще промовчати (свої побажання змінити щось на краще можна висловити в м'якій, консультативній формі – поради, побажання, рекомендації).

3. Принцип передбачуваності поведінки в різних ділових ситуаціях (ділова людина не лише знає правила ділового етикету, але й дотримується їх: є пунктуальною, обов'язковою, знає, як і кого привітати, уміє провести ділову бесіду тощо).

4. Принцип доцільності: певні правила діють у певний час, у певному місці, з певними людьми (універсальної книги рецептів немає).

5. У ділових стосунках існує низка «умовно заборонених» тем для неформальних бесід, з яких не варто зав'язувати гострі дискусії, обговорювати або ж недоречно розпитувати. Це: а) релігійні переконання та демонстрація релігійних атрибутів (релігійні розбіжності, протистояння, конфлікти одні із найгостріших в історії людства); б) політичні уподобання та прихильності; в) аспекти особистого, приватного життя (стосунки в сім'ї, з родичами – досить делікатна тема); г) заробітна плата, достаток, фінансові проблеми; д) стан здоров'я власний та інших осіб (репутація вічного скаржника непродуктивна для спілкування; діловий світ вважає, що хвора людина є неповноцінною для сумісних контактів); е) зовнішність інших людей (особливо за їх відсутності) [8].

Тактовність, уважність, отримання й надання допомоги – основні принципи ділового етикету, які стосуються і чоловіків, і жінок. Якщо мета – успішна кар'єра, без дотримання правил ділового етикету не обійтися. Вони слугуватимуть «щитом і мечем» та запорукою успіху кар'єрного просування.

Діловий етикет ґрунтується на тих же моральних нормах:

1. обов'язковою умовою ділового спілкування є ввічливість, яка є виразом шанобливого ставлення до людини. Проявляти ввічливість – означає проявляти доброзичливість. У діловому світі ввічливість розглядається як економічна категорія, сприяє досягненню ділових успіхів у партнерстві;

2. тактовність – це почуття міри, дотримується в розмові, в особистих і службових відносинах, вміння відчувати межу, за якою в результаті наших слів і вчинків в людини виникає образа, засмучення, а іноді

і роздратування. Тактовна людина завжди враховує конкретні обставини: різницю віку, статі, суспільного становища, місце розмови, наявність або відсутність сторонніх.

Повага до інших – обов'язкова умова тактовності навіть між хорошими товаришами;

3. скромність – це стриманість в оцінці своїх достоїнств, знань і положення в суспільстві. Скромна людина ніколи не прагне показати себе краще, більш здібною, розумніше за інших, не підкреслює свою перевагу, свої якості, не вимагає для себе ніяких привілеїв, особливих зручностей, послуг. Разом з тим скромність не має асоціюватися з боязкістю, ні з соромливістю, оскільки це різні категорії;

4. коректність – це нейтральна, офіційна, стримана, суха ввічливість. Уміння поводитися з орієнтацією на загальноприйняті правила пристойності в будь-яких обставинах, в т.ч. в конфліктних;

5. благородство – здатність здійснювати безкорисливі вчинки, не допускати приниження заради матеріальної або іншої вигоди;

6. точність – відповідність слова справі, пунктуальність і відповідальність при виконанні взятих зобов'язань в діловому і світському спілкуванні [5].

Кажуть: «точність – ознака королів». Ці риси спрямовані на дотримання обіцянки і необхідності виконання покладених обов'язків. Без них нема надійності і довіри, особливо у сфері ділових відносин. Етикет вимагає від людини вчасно виконати взяті зобов'язання, а також вміло сформулювати думку, належно оцінити обставини, вміти попередити про непередбачені ускладнення і знайти вихід з метою виправлення невдало спланованої справи, чи при порушенні домовленості. Етикет зобов'язує особу не бути байдужою до обов'язків і вміти визнавати свою провину, виправляти допущені помилки, вибачатись за завдані клопоти через власну недисциплінованість.

Етикет – це не підleshування, бо фальшива і примітивна шанобливість швидше викликає відразу, аніж повагу. Тому при виконанні найважливіших етикетних формул варто користуватись такими правилами:

1. виявляти щирий інтерес до тих, з ким спілкуєтесь.

Бажаним співбесідником і партнером можна стати тоді, коли зацікавишся проблемами, які його хвилюють. Стародавній римський поет Публій Сір сформулював цю думку так: «Ми цікавимося іншими тоді, коли вони цікавляться нами». Розмову треба вести про те, що цікавить іншого, підкреслюючи те що він найбільше цінує. Навіть при необхідності налагодження ділових стосунків варто перед діловою зустріччю поцікавитися колом тем, які хвилюють партнера найбільше.

2. Демонструвати привітність і дарувати посмішку.

Усміхнене обличчя випромінює доброзичливість і заохочує до спілкування. Як відомо широка усмішка – це обов'язковий атрибут американського способу життя. В нашій українській дійсності усмішка ще не стала загальноприйнятим атрибутом, частіше зустрічаються похмурі і сумні обличчя, а в сфері бізнесу більш типовим є діловито-нахабний образ «крутого».

3. Звертаючись до співбесідника частіше називайте його ім'я.

Ввічливе звертання до іншої особи передбачає знання загальноприйнятої формули звертання – чи то «товариш», «пан», «шановний друже» тощо. Але цим не варто обмежуватись, а слід частіше називати ім'я, особливо під

час ділових зустрічей. Людям приємно, коли пам'ятають їх імена і поважно до них звертаються.

4. Бути уважним слухачем, уміти слухати співрозмовника.

Підтримуючи розмову, будьте терплячі і навчіться не перебивати. Не забувайте виявляти зацікавлення, ставте запитання, які заохочують співбесідника до розмови, спрямовуйте діалог у тому напрямку, який стосується спільних інтересів і сприяє досягненню згоди.

Наведені правила стосуються формального аспекту спілкування побудованого на взаємоповазі. Вони можуть диференціюватись залежно від конкретних умов, ситуацій, культурного рівня тих, хто спілкується. За змістом усі ці вимоги мають відповідати принципу гуманності і демократизму.

Отже, для того, щоб людина успішно виконувала свої професійні обов'язки, вона повинна бути не лише компетентною у вибраній діяльності, а й дотримуватись етикетних правил поведінки в різних формальних та неформальних ситуаціях. Сьогодні правила ділового протоколу та етикету на рівні державних службовців, підприємців, бізнесменів, політичних діячів стали менш консервативними, гнучкими, більш вільними та лояльними. Знання та вміле використання державними службовцями закономірностей функціонування комунікативних процесів, особливостей застосування комунікативних технологій, правил та засад ділового етикету надають їм можливість більш ефективно організовувати службові, виховні та особисті комунікації. Таким чином, дотримуючись правил, норм та принципів, можна побудувати ефективну культуру для успішної діяльності.

Список використаних джерел

1. Етика ділових відносин: навчальний посібник / [Лесько О. Й., Пришак М. Д., Залюбівська О. Б. та ін.]. – Вінниця, 2011. – 309 с.
2. Етика ділових відносин: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2007. – 352 с.
3. Приятельчук О. А. Поняття «культури» та «етики» в міжнародному бізнесі / О. А. Приятельчук // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – №3. – С.70–74.
4. Рудакевич М. І. Етико-психологічні засади формування етичної поведінки державних службовців у професійній діяльності / М. І. Рудакевич // Статистика України. – 2006. – №2. – С.85–89.
5. Радевич–Винницький Я. Етикет і культура спілкування: навч. посіб. / Я. Радевич–Винницький. – К.: Знання, 2006. – 291 с.
6. Саламатов В. Етичний потенціал організаційного розвитку / В. Саламатов // Віче. – 2013. – №13. – С.24–26.
7. <http://posibnyky.vntu.edu.ua/etika/p3.html>
8. <http://ua.textreferat.com/referat-14066-1.html>

References

1. Etyka dilovyyh vidnosyn: navchal'nyj posibnyk / [Les'ko O. J., Pryshhak M. D., Zaljubiv's'ka O. B. ta in.]. – Vinnycja, 2011. – 309 s.
2. Etyka dilovyyh vidnosyn: Navch. posib. – K.: Kondor, 2007. – 352 s.
3. Pryatelj'chuk O. A. Ponjattja «kul'tury» ta «etyky» v mizhnarodnomu biznesi / O. A. Pryatelj'chuk // Zovnishnja torgivlja: pravo ta ekonomika. – 2006. – №3. – S.70–74.
4. Rudakevych M. I. Etyko-psyhologichni zasady formuvannja etychnoi' povedinky derzhavnyh sluzhbovciv u profesijnij dijalnosti / M. I. Rudakevych // Statystyka Ukraїny. – 2006. – №2. – S.85–89.
5. Radevych–Vynnyckyj Ja. Etyket i kul'tura spilkuvannja: navch. posib. / Ja. Radevych–Vynnyckyj. – K.: Znannja, 2006. – 291 s.
6. Salamatov V. Etychnyj potencial organizacijnogo rozvytku / V. Salamatov // Viche. – 2013. – №13. – S.24–26.
7. <http://posibnyky.vntu.edu.ua/etika/p3.html>
8. <http://ua.textreferat.com/referat-14066-1.html>

Krasnitska H. M., candidate of historical sciences, assistant professor of philosophy and economic theory, Vinnytsa Trade and Economic Institute (Ukraine, Vinnytsa), krasnitska-am@ukr.net

Etiquette in business relationships – the key to success

The activities of each individual in society largely depends on internal and external qualities of his personality and of environmental factors. One of the most important indicators of the status and position of man in society are the ownership rules of etiquette.

Keywords: etiquette, business etiquette, business relationship, etiquette rules, functions of business etiquette, courtesy, tactfulness, modesty, correctness, accuracy.

Красницкая А. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и экономической теории, Винницкий торгово-экономический институт (Украина, Винница), krasnitska-am@ukr.net

Этикет в деловых отношениях – залог успеха

Автором обосновано, что деятельность каждого индивида в социуме во многом зависит от внутренних и внешних качеств его личности и факторов окружающей среды. Одним из важнейших показателей статуса и позиции человека в обществе является владение правилами этикета.

Ключевые слова: этикет, деловой этикет, деловые отношения, этикетные нормы, функции делового этикета, вежливость, тактичность, скромность, корректность, точность.

* * *

УДК 316.77

Кубко В. П., кандидат філософських наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності гуманітарного факультету, Одеський національний політехнічний університет (Україна, Одеса), kubko_valentina@ukr.net

Баранюк А. В., бакалавр кафедри документознавства та інформаційної діяльності гуманітарного факультету, Одеський національний політехнічний університет (Україна, Одеса), baranyuk_a@mail.ua

ФІРМОВІ КОНСТАНТИ ЯК ЗАСОБИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО СТИЛЮ ОРГАНІЗАЦІЇ

Висвітлено фірмові константи як засоби ідентифікації корпоративного стилю організації, а також проаналізовано фірмовий стиль як засіб комунікації, за допомогою якого фірма може впливати на покупця, і як засіб для створення іміджу компанії.

Метою статті є висвітлення фірмових констант як ідентифікації корпоративного стилю організації. Адже саме завдяки фірмовим константам формується індивідуальність фірмового стилю, вони є рушійною силою у створенні єдиного іміджу компанії.

Висновки. Проаналізувавши фірмові константи як засіб ідентифікації корпоративного стилю організації, можна стверджувати, що завдяки цим елементам формується єдиний фірмовий стиль компанії, від кольорів веб-сайту до поведінки співробітників, який відрізняє її від інших компаній на ринку та надає індивідуальність і ексклюзивність серед конкурентів. Рівень фірмового стилю представляє собою надійність та гарантію того, що фірма підтримує високий рівень продуктивності як у виробництві, так і в колективі.

Ключові слова: фірмові константи, фірмовий стиль, імідж компанії, торговий знак, логотип, слоган, фірмовий блок, фірмовий колір, фірмовий комплект шрифтів.

На сьогоднішній день все більше і більше компаній, фірм та підприємств турбуються про візуальну та змістову наповненість своїх товарів та послуг. Адже на світовому ринку це стало одним з головних аспектів у просуванні своєї діяльності. Все більш стає популярним створення власного стилю, ідеї, яка б відрізняла їх від конкурентів та виділялася на тлі іншої продукції. Тому одним з ключових моментів у створенні образу компанії займає фірмовий стиль.

Актуальність теми обумовлена тим, що на сьогоднішній день на ринку існує безліч різних підприємств, а отже високий рівень конкуренції. Тому виникає потреба у

постійному діючому та ефективному власному фірмовому стилі, який буде індивідуальним і зацікавлюватиме потенційних клієнтів. Завдяки так званим фірмовим константам підприємство матиме свою особливість, унікальність і можливість виділитися на тлі конкурентів, що забезпечить йому популярність і впізнання на ринку.

Метою статті є висвітлення фірмових констант як ідентифікації корпоративного стилю організації.

Вагомий внесок у вивчення та дослідження фірмового стилю внесли багато науковців та дослідників, серед них: Н. С. Добробабенко [2], О. Г. Лашкова [5], С. Аксьонов, А. Крилов [7], Р. Нельсон [6], Е. В. Ромат [9], Н. І. Прокурова [8] та ін.

Першим дизайнером, який створив фірмовий стиль як систему, був Петер Беренс – художній директор світового електротехнічного концерну AEG, Німеччина (1906 р.). Продукцію AEG було розраховано в основному на експорт, і на думку промисловців, для її успішного просування на світовому ринку було потрібно створити свій певний художній почерк. Господарі фірми цікавилися не стільки естетикою речей, скільки завданням завоювання світового ринку. Беренса запросили для створення фірмового стилю, що охоплював би не тільки рекламу, а й виробничі приміщення, транспорт, одяг. Він вперше сформував поняття фірмового стилю як єдиної системи візуальної ідентифікації [2, с. 13].

О. Г. Лашкова у своїй праці «Планування рекламної компанії» зазначає що, у термінології вітчизняних дизайнерів поняття фірмовий стиль з'явилося тільки в 80–ті роки минулого століття. Причиною появи була розробка дизайнерами зовнішньої торговельної реклами декількох класичних для СРСР рекламно-брендових робіт з продажу горілки (дві марки горілка «Московська» та «Столична») та міжнародних послуг компанії «Аерофлот» [5, с. 48].

Фірмовий стиль – це одна з найстаріших форм комунікацій, що забезпечує відмінність об'єкта і його візуальне виділення завдяки особливим рисам [7, с. 150].

За визначенням Н. С. Добробабенко «фірмовий стиль – це набір кольорних, графічних, словесних, друкарських, дизайнерських постійних елементів (констант), що забезпечують візуальну і смислову єдність товарів (послуг), всієї вихідної від фірми інформації, її внутрішнього і зовнішнього оформлення. А також сукупність прийомів (графічних, кольорних, пластичних, акустичних, відео), які забезпечують єдність всім виробам фірми і рекламним заходам. покращують запам'ятовування і сприйняття покупцями, партнерами, незалежними спостерігачами не тільки товарів фірми, але і всієї її діяльності; а також дозволяють протиставляти свої товари і діяльність товарам і діяльності конкурентів» [2, с. 16].

Необхідно відзначити, що у всіх випадках фірмовий стиль в ідеалі виконує такі основні функції:

1. Ідентифікація. Фірмовий стиль дозволяє споживачу без особливих зусиль дізнатися потрібний товар (фірму, послугу) за деякими зовнішніми ознаками і ідентифікує компанію серед інших учасників ринку і конкурентів.

2. Формує позитивний імідж компанії.

3. Допомогає знайти споживача, формує його позитивне ставлення до компанії та продукції. Якщо споживач одного разу переконався в якості продукції (послуг), то це довіра буде в значній мірі поширюватися

на всю іншу продукцію фірми. Крім того, наявність фірмового стилю само по собі викликає довіру.

4. Вказує суспільству на стабільність, тривалість, роботи компанії.

5. Підвищує лояльність співробітників компанії, формує нове мислення, несе корпоративну культуру, дух і філософію.

6. Скорочує витрати на рекламу і PR, сприяє будівництву сильного бренду. До того ж наявність фірмового стилю значно підвищує ефективність реклами. Крім цього, всі об'єкти, що містять елементи фірмового стилю фірми, самі є рекламою [10].

Якщо в організації гармонійний, грамотний фірмовий стиль, то він обов'язково викличе довіру, а це важливий фактор для здійснення головного в бізнесі співробітництва. За Р. Нельсоном фірмовий стиль має бути таким:

1. Фірмовий стиль повинен запам'ятовуватися. З цієї причини логотип має бути простим, щоб клієнти могли легко його запам'ятати, і істотно відрізнятись від інших логотипів, щоб його можна було виділити серед конкурентів.

2. Фірмовий стиль повинен легко упізнаватися. Елементи фірмового стилю повинні асоціюватися саме з даною компанією.

3. Фірмовий стиль повинен бути масштабним.

Зображення логотипу може бути дуже маленьким, наприклад, для виготовлення візитних карток, або дуже великим для зовнішньої реклами [6, с. 5].

Фірмовий стиль включає в себе як постійні, незмінні складові іміджу, так і елементи, які можуть та повинні змінюватись. Основні константи фірмового стилю – це постійні елементи, які роблять фірму відомою за різних умов та у будь-яких ситуаціях.

Наведемо найбільш розповсюджені складові фірмового стилю: словесний товарний знак; графічний товарний знак; кольорова гама; фірмовий шрифт, фірмовий блок; схема верстки; формати видань; слоган; аудіообраз фірми тощо.

Ці елементи повинні гарантувати найбільший обсяг комбінації і бути гнучкими на стільки, щоб їх можна було пристосувати до мінливих вимог. І головне, вони повинні створювати однакове враження у всьому різноманітті їх застосування в рекламних засобах.

Безумовно, найсильнішим візуальним засобом, що формує образ фірми, є **торговий знак** (знак обслуговування), тому розробці та використанню торгового знаку в системі фірмового стилю слід приділяти особливу увагу.

Торговий знак повинен відповідати високим естетичним вимогам і рівню сучасної графіки, в той же час він повинен бути простим для сприйняття, а також в зображенні і вживанні, тобто повинен легко поєднуватися з текстом і іншими елементами оформлення [8].

Торговий знак представляє собою зареєстровані в установленому порядку образотворчі, словесні, об'ємні, звукові позначення або їх комбінації, які використовуються власником товарного знаку для ідентифікації своїх товарів [8, с. 208].

Словесний торговий знак – це назва фірми (словосполучення). Відмінні функції словесного знака полягають в його словесній конструкції, тобто в поєднанні букв. Тут важливо враховувати, що комбінація букв словесного знаку повинна утворювати саме слово,

а не бути просто невимовним їх поєднанням. Словесний торговий знак – найпоширеніший тип торгових знаків.

Графічний торговий знак – символічне умовне позначення, що належить організації (за умови його реєстрації), виконане в певній графічній манері, незвичайним, таким, що запам'ятовується шрифтом. Наприклад, характерна вигнута лінія як товарний знак фірми Nike, що виробляє спортивний інвентар; стилізована тура, вписана в овал, – АвтоВАЗ тощо [10, с. 62–64].

Фірмовий шрифтовий напис (логотип) – оригінальне накреслення або скороченого найменування фірми, групи, продуктів даної фірми, або одного конкретного продукту. Як правило, логотип складається з 4–7 букв. Приблизно чотири товарні знаки з кожних п'яти реєструються саме у формі логотипа [3, с. 307].

Слоган – коротка фраза, девіз фірми або товару, словесний рекламний символ фірми. На відміну від зображувального рекламного символу фірми, слоган є і візуальним, і аудіообразом, що надає йому виняткову значимість як елементу іміджу або рекламного засобу.

Фірмовий блок може включати товарний знак, назву підприємства, поштові, банківські реквізити, перелік товарів і послуг, рекламний символ фірми, слоган. У фірмовий блок можуть входити всі перераховані елементи або тільки деякі з них. Фірмовий блок зручно використовувати в багатьох випадках: від оформлення фірмових бланків до оформлення упаковки продукції.

Фірмовий колір. Разом з графічними символами для позначення різних товарних груп або підрозділів фірми може використовуватися фірмова кольорова гама. При цьому застосування різних кольорів полегшує сприйняття інформації, підсилює емоційну дію на покупців і споживачів товарів. Класичними прикладами ототожнення кольору і фірми можуть служити:

- білий і чорний колір – фірма Adidas;
- червоний і жовтий колір – фірма McDonald's.

Фірмовий комплект шрифтів. Як і кольорова гама, важливе значення для формування фірмового стилю має використання спеціального комплексу шрифтів. Такі шрифти застосовуються для зображення товарного знаку та інших фірмових найменувань, а також окремих композицій, що визначають або підкреслюють достовірність товарів, що запропоновано [1].

Перелік **інших фірмових констант** постійно зростає, включаючи такі екзотичні елементи, як фірмовий прапор, фірмовий гімн, корпоративна легенда («байка») і багато іншого. Як фірмові константи також виступають рекламний символ фірми, схеми верстки, розміри рекламних оголошень, різні емблеми фірми, представлення ілюстрацій, аудіо образ фірми та інші елементи, використання яких суворо регламентується книгою бренду чи корпоративним кодексом компанії.

Фірма може розробити оригінальні піктограми – абстрактні графічні символи, що позначають товарні групи, розміщення служб і іншу інформацію (наприклад, в фірмовому підприємстві роздрібною торгівлі).

Деякі елементи діяльності фірми, в тому числі у сфері комунікацій, які характеризуються постійністю, відіграють настільки важливу роль у формуванні її образу, що можуть бути віднесені до елементів фірмового стилю. Серед таких констант різні емблеми фірми, які не отримали в силу будь-яких причин правовий захист і не є

товарними знаками. Елементами фірмового стилю також можна назвати фірмові особливості дизайну [3, с. 309].

Не менш важливим для створення чи удосконалення фірмового стилю компанії, за твердженням В. П. Кубко, є також символічний блок, що містить обряди, символи, міфи, легенди, героїчні особистості організації, які в досить образній і лаконічній формі відображають найбільш сильні, значимі сторони культури компанії і її найважливіші орієнтири [4, с. 35]. Саме завдяки ефективному фірмовому стилю, позитивному іміджу формується сильна корпоративна культура тієї чи іншої компанії.

Таким чином, ефективність і продуктивність фірмового стилю залежить від правильного і доцільного поєднання його фірмових констант. Фірмовий стиль виступає своєрідною комунікацією, завдяки якій потенційний покупець дізнається про послугу, і яка може вплинути на придбання товару. Фірмові константи сприяють впізнанню товарів або послуг компанії, тим самим збільшують їх популярність та попит.

Отже, проаналізувавши фірмові константи як засіб ідентифікації корпоративного стилю організації, можна стверджувати, що завдяки цим елементам формується єдиний фірмовий стиль компанії, від кольорів веб-сайту до поведінки співробітників, який відрізняє її від інших компаній на ринку та надає індивідуальність та ексклюзивність на тлі конкурентів. Рівень фірмового стилю представляє собою надійність та гарантію того, що фірма підтримує високий рівень продуктивності як у виробництві, так і в колективі.

Список використаних джерел

1. Барановська М. І. Міжнародний маркетинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/37973-5212-scho-take-firmoviy-stil.html>
2. Добробабенко Н. С. Фирменный стиль: принципы разработки, использование, оценки: метод. рекомендации / Н. С. Добробабенко. – М.: Внешторгреклама, 1986. – 111 с.
3. Дурович А. П. Маркетинг в туризме: навч. посібник / А. П. Дурович, А. С. Копанев. – Мн.: Економпресс, 1998. – 400 с.
4. Кубко В. П. Символический блок корпоративной культуры организации // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / гол. ред. С. А. Квітка. – Дніпропетровськ: Вид-во «Грані», 2014. – №3 (107) Березень. – С.35–40.
5. Лашкова Е. Г. Планирование рекламной компании: учеб. пособ. / Е. Г. Лашкова, А. И. Кученко. – СибГИУ. Изд.2–е, перераб. и доп. – Новокузнецк, 2010. – 319 с.
6. Нельсон Р. Секрет фирмы, или... Как создать фирменный стиль / Р. Нельсон // Техника рекламы. – 2005. – №11.
7. Паблик райлейшнз: учебник / за ред. Аксенов С., Крылов А. – К.: Региональный финансово-экономический институт, 2010. – 162 с.
8. Прокурова Н. И. Фирменный стиль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abc.vvsu.ru/Books/r_frimstyle/page0004.asr#xex19
9. Ромат Е. В. Реклама / Е. В. Ромат. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
10. Слашинин О. Формування фірмового стилю підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2014/Economics/6_171395.doc.htm
11. Шарков Ф. И. Константы гудвилла: стиль, публицити, репутация, имидж и бренд фирмы: учебное пособие / Ф. И. Шарков. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 272 с.

References

1. Baranovska M. I. Mizhnarodnii marketing [Elektronnii resurs]. – Rezhim dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/37973-5212-scho-take-firmoviy-stil.html>
2. Dobrobabenko N. S. Firmenniy stil': principy razrabotki, ispol'zovanie, ocenki: metod. rekomendacii / N. S. Dobrobabenko. – M.: Vneshtorgreklama, 1986. – 111 s.

3. Durovich A. P. Marketing v turizmi: navch. posibnik / A. P. Durovich, A. S. Kopanev. – Mн.: Ekonompress, 1998. – 400 s.

4. Kubko V. P. Simvolichnii blok korporativnoi kul'turi organizacii // Grani: naukovо-teoretichnii i gromad's'ko-politichnii al'manah / gol. red. S. A. Kvitka. – Dnipropetrov's'k: Vid-vo «Grani», 2014. – №3 (107) Berezen'. – S.35–40.

5. Lashkova E. G. Planirovanie reklamnoi kompanii: ucheb. posob. / E. G. Lashkova, A. I. Kucenko. – SibGIU. Izd.2–e, pererab. i dop. – Novokuzneck, 2010. – 319 s.

6. Nel'son R. Sekret firmy, ili... Kak sozdat' firmenniy stil' / Nel'son R. // Tehnika reklamy. – 2005. – №11.

7. Pablik rileyshnz: uchebnik / za red. Aksefov S., Krylov A. – K.: Regional'nyi finansovo-yekonomicheskii institut, 2010. – 162 s.

8. Prokurova N. I. Firmenniy stil' [Elektronnii resurs]. – Rezhim dostupu: http://abc.vvsu.ru/Books/r_frimstyle/page0004.asr#xex19

9. Romat E. V. Reklama / E. V. Romat. – SPb.: Piter, 2002. – 544 s.

10. Slashinin O. Formuvannja firmovogo stilyu pidpriemstva [Elektronnii resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2014/Economics/6_171395.doc.htm

11. Sharkov F. I. Konstany gudvill: stil', pablisiti, reputacija, imidzh i brend firmy: uchebnoe posobie / F. I. Sharkov. – M.: Izdatel's'ko-torgovaja korporacija «Dashkov i K», 2010. – 272 s.

Kubko V. P., candidate of philosophical sciences, associate Professor of the Department of documentation and information activities of the Odessa National Polytechnic University (Ukraine, Odessa), kubko_valentina@ukr.net

Baranyuk A. V., bachelor of the Department of documentation and information activities of the Odessa National Polytechnic University (Ukraine, Odessa), baranyuk_a@mail.ua

Firm constants as means of identification of corporate style of the organization

The author considered the firm constants as the means of identification of corporate style of the organization, the author also analysed a corporate style as a communication medium by means of which the firm influences the clients and that also stands as the means which creates the company image.

The purpose of article is to highlight the firm constants, being the identifications of corporate organization style. These are the firm constants which help to form the individuality of the style and at the same time they stand as driving force of unique company style creation.

Having analysed firm constants as means of identification of corporate style of the organization, we can claim that due to these elements the uniform corporate style of the company is formed, this very style makes the company unique and exclusive on the market among opponents. The level of a corporate style represents reliability and a guarantee that the firm maintains high performance level both in production, and in collective.

Keywords: firm constants, corporate style, image of the company, trademark, logo, slogan, firm block, firm color, firm set of fonts.

Kubko V. P., кандидат философских наук, доцент кафедры документообедения и информационной деятельности гуманитарного факультета, Одесский национальный политехнический университет (Украина, Одесса), kubko_valentina@ukr.net

Baranyuk A. V., бакалавр кафедры документообедения и информационной деятельности гуманитарного факультета, Одесский национальный политехнический университет (Украина, Одесса), baranyuk_a@mail.ua

Фирменные константы как средство идентификации корпоративного стиля организации

Освещены фирменные константы как средство идентификации корпоративного стиля организации, а также проанализирован фирменный стиль как средство коммуникации, с помощью которого фирма может влиять на покупателя, и как средство для создания имиджа компании.

Целью статьи является освещение фирменных констант как идентификации корпоративного стиля организации. Ведь именно благодаря фирменным константам формируется индивидуальность фирменного стиля, они являются движущей силой в создании единого имиджа компании.

Выводы. Проанализировав фирменные константы как средство идентификации корпоративного стиля организации, можно утверждать, что благодаря этим элементам формируется единый фирменный стиль компании, от цветов сайта к поведению сотрудников, который отличает ее от других компаний на рынке и придает индивидуальность и эксклюзивность среди конкурентов. Уровень фирменного стиля представляет собой надежность и гарантию того, что фирма поддерживает высокий уровень производительности, как в производстве, так и в коллективе.

Ключевые слова: фирменные константы, фирменный стиль, имидж компании, торговый знак, логотип, слоган, фирменный блок, фирменный цвет, фирменный комплект шрифтов.

УДК 141.7

Сенченко А. Я.,
кандидат філософських наук, доцент,
Українська інженерно-педагогічна академія
(Україна), lihil@mail.com

Сенченко О. А.,
політолог (Україна), lihil@mail.com

ПАТРІОТИЗМ ЯК ДОМІНУЮЧА СИЛА КОНСОЛІДАЦІЇ І РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Звернення до патріотизму притаманне, передусім, періодам динамічних і кардинальних модифікацій пріоритетів розвитку суспільства, коли потрібно є всебічна оцінка можливостей поступу соціуму. В статті аналізуються сенс та основні ознаки патріотизму. Визначаються особливості й значення його для консолідації і розвитку суспільства. Акцентовується увага на його функціях і критеріях. З'ясується суть сепаратизму. Обґрунтовується нагальна потреба розробки нової концепції «піднесення патріотизму», стратегії та програми втілення її в українських реаліях. Дослідження дозволяє зробити висновок, що саме патріотизм «виробляє людину» нової формації.

Ключові слова: патріотизм, особистість, функції і критерії патріотизму, суспільство, сепаратизм, нова концепція патріотизму.

Півтора десятиліття ХХІ століття засвідчили, що актуальні питання суспільної трансформації України все ще залишаються невирішеними. Більше того, українське суспільство опинилося перед новими проблемами, від подолання яких залежить його подальша доля. Йдеться про невизначеність стратегій соціального поступу, загрозу суспільного розколу, повільний розвиток громадянського суспільства та інші труднощі, які перешкоджають курсу України на перетворення.

Так, склалася абсурдна річ: незалежна Українська держава, де офіційно взято курс на закріплення демократичних перетворень, на рух до нової цивілізації, на входження до європейської спільноти, значно менше переймається відродженням і оновленням системи патріотизму. Але, власне реформи в Україні потребують нової парадигми патріотизму, який забезпечив би незворотність перетворення у майбутньому.

Держава не може бути сильною, якщо суспільство не здатне до самостійної мобілізації й самоорганізації. Реальність сучасної України – розбудова суверенної, незалежної, демократичної, соціально-правової держави на засадах соборності. Патріотизм має виступати в якості «домінуючої», можливо вирішальної сили суспільного розвитку. Трансформація патріотизму в сучасну українську реальність є закономірним явищем, пов'язаним із рухом часу, впливом внутрішніх змін у суспільстві. Безсумнівно, перехід України на якісно нову основу – це досить складний процес, то ж важливо побачити в ньому рух до змін. «Доопрацювання» системи патріотизму в наш час є не просто можливістю, але й необхідністю. Реформи, що вносять «людський вимір» в усі сфери життя суспільства, потребують спільного та особистісного патріотизму. Критерієм його є гармонія людських відносин, стабільність у суспільстві.

Не зайве звернути увагу на те, що патріотизм відноситься до недостатньо досліджених явищ у сучасному вітчизняному науковому дискурсі, тому потребує філософської рефлексії. Досить логічно, що це передбачає багатопланове дослідження. У наукових працях О. В. Андриєнка, Л. І. Білик, С. М. Бойка та ін. подається аналіз патріотизму як передумови національного суверенітету держави. Зростає інтерес до визначення патріотичних орієнтацій у сучасних соціально-політичних

умовах (О. М. Полумбрик, Т. Г. Роняк, Т. А. Соколова, А. Я. Сенченко, В. В. Фоменко, О. М. Ходаківська та ін.), значення національної ідеї в системі патріотичного виховання (С. Б. Бураченкова, З. І. Заграй, В. Г. Кремень, О. М. Язвінська). Аналізується вплив культурної спадщини на формування національного патріота (В. Ф. Решетняк, Г. А. Сигида, О. О. Соснович та ін.). Але, незважаючи на інтенсивні дослідження, залишається багато невирішених аспектів цієї проблеми.

Мета даної статті – дослідити сенс та основні ознаки патріотизму, визначити особливості, значення його в консолідації й розвитку суспільства, зосередити увагу на його функціях і критеріях, з'ясувати суть сепаратизму, обґрунтувати нагальну потребу розробки нової концепції «піднесення патріотизму», стратегії та програми втілення її в реальність, довести, що саме патріотизм «виробляє людину» нової формації.

Кожна країна має певні особливості. Такими її невід'ємними складовими є мова, культура, звичаї та традиції. Але саме така людська якість як патріотизм полягає в основі державності. Згідно з С. Бойком, «оскільки важливим системоутворюючим фактором націєтворення та консолідаційних процесів у суспільстві завжди був патріотизм, а патріотичні рухи – тим головним механізмом, який консолідує суспільство і згуртовує націю, то саме ідеологія патріотизму, національного визволення та колективного захисту національних інтересів була стрижнем для формування національної самосвідомості та національної культури багатьох країн» [1, с. 57].

Наскільки це актуально для сьогоденної України? Гадаємо, що відповідь очевидна. Патріотизм згуртовує націю та забезпечує політично-вольову єдність суспільства, перешкоджаючи часто руйнівному впливу іншої країни. Саме тому в наш час значення патріотизму не слід применшувати, а тільки збільшувати, особливо в умовах запобігання російській військовій агресії, забезпечення миру на українській землі, а також у період інтенсивних соціально-політичних і економічних змін у суспільстві. Адже втрата його (нехтування ним) може призвести до дезорієнтації суспільства та, врешті-решт, до його руйнування.

Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності з особливою очевидністю виявляють виключну роль, яку відіграє в історичній долі суспільства патріотизм. Певно, він – явище загальнолюдське. Водночас, йому притаманні національні особливості, своєрідність. Це спричинено «духом» народу, його ментальністю, національним характером. О. М. Ходаківська відзначає, що «патріотизм – це самовідданна любов до рідної землі, її народу, держави, вболівання за долю Батьківщини, потреба віддавати всі свої сили, талант служінню співвітчизникам, почуття відповідальності за сучасне і майбутнє нації і держави» [2, с. 299].

Звісна річ, потрібен «розуміючий» патріотизм, без нього, поза ним стабільна Українська держава неможлива – це, здається, повинні розуміти не лише окрема людина, група, політичні партії, політичні еліти (як правляча, так і опозиційна) суспільства загалом, але навіть ті діячі на верхніх щаблях влади, котрі нещодавно ставилися до цієї держави лише як до засобу зробити власну кар'єру. Патріотизм – це розширення і поглиблення багатства людської суб'єктивності, це вихід за межі наявного

буття, існуючого стану речей в ім'я іншого, більш бажаного, тісніше пов'язаного із прагненням суспільства і людини. Проте, чим ґрунтовнішим, розвиненішим він є, тим активніша діяльність з досягнення неймовірних з точки зору «тверезого глузду» результатів, яку він здатний стимулювати. З іншого боку, патріотизм робить людину екзистенційно багатого, й в цьому контексті він є самодостатнім орієнтиром у визначеності поступу людського розвитку.

Піднесення національного патріотизму будь-якого народу є закономірним явищем, і завжди відбувається паралельно з процесами реконструкції суспільства. Йдеться про те, що не існує «патріотизму взагалі», оскільки він перетворився на невід'ємну рису нашого часу. Він, власне, найбільш адекватно відображає ті внутрішні специфічні закони й цінності, ідеали та національні пріоритети, що забезпечують існування тієї чи іншої нації, країни, певного способу життя. Відповідно, у динамічних суспільних змінах патріотизм спричиняє масштабний та інтенсивний вплив на усі процеси, що відбуваються в суспільстві. Отже, давно вже настав час переконатися і вірити в його велику силу, значущість, як наголошував видатний український державотворець І. Мазепа, «але не лише тому, що ми бідні і слабкі, а тому, що віри в свою силу не маємо».

Очевидно, що патріотизм сьогодні стає соціально значущим як ніколи. Бо він містить в собі відчуття відданості своїй Батьківщині та боргу перед своїм народом, прагнення всіма силами сприяти утвердженню його незалежності та свободи. Справді, це почуття безмежної любові до свого народу, гордість за свою Батьківщину, повсякденна праця заради її процвітання. Патріотизм – це такий соціальний феномен, в якому втілюється, реалізується, саморозкривається потенціал людини; де в найповнішій формі, проясненій для самої людини і поєднаній з усім напруженням суб'єктивних сил, відбувається людське самовизначення і самоздійснення.

Патріотизм – це міра життєвої енергії суб'єкта, своєрідний «двигун» його діяльності. До того ж, коли він як неодмінна соціальна якість людини проходить кризу її раціонально-логічну та емоційно-ціннісну структури, він стає невідчуженим від неї. Адже, відбувається перехід від «патріотизму–для–нас» до «патріотизму–для–себе». Патріотизм є поняття про щось досконале, вища мета, яка відзначає прагнення і поведінку, дію окремої людини, соціальної групи, спільноти та суспільства в цілому. Патріотизм «пронизує» усі сфери суспільного життя, він визначає загальні принципи розуміння «соціально-економічних, культурно-політичних утворень як похідних від їхнього генерального джерела – нації як основи самовизначення людини в суспільстві» [3, с. 57].

Патріотизм «фокусує», наближає до людини дійсність, переводить її в словесно майбутнє. Він вагомо впливає на соціальні структури і порядок, злагоду і стабільність в суспільстві, він діє у системі соціальних структур від імені держави та в її інтересах. Саме патріотизм є інтегральним виразом оцінок стосовно основних проблем життєдії суспільства і людини. Він вказує до якого рівня людина здатна усвідомити суспільні наслідки своєї поведінки, дії. Власне, наявні підстави розглядати патріотизм як констатуючу ознаку людини, провідний компонент її соціальної структури.

Патріотизм – це типостворююча риса особистості, яка відрізняє її від інших особистостей. Він породжує мотивацію дій та вчинків, засновану на ціннісних відносинах, які доповнюють і збагачують мотивацію, засновану на потребах та інтересах. Патріотизм – це загально визнана цінність, яка формує дії сил, окремий вимір людського існування. Патріотизм: 1) консолідує суспільство; 2) формує чіткі норми, правила й принципи життєдії суспільних спільностей; 3) визначає адекватність оцінки суспільних відносин; 4) вагомо впливає на залучення людей до історично-значущої діяльності; 5) виявляється найбільш потужною силою, навколо якої відбувається формування соціальної структури даного суспільства; 6) є основою ідеологічної діяльності суспільства та пронизує собою усю систему його цінностей; 7) є засобом реалізації визначених суспільних цілей; 8) концентрує творчу діяльність людини. Як бачимо, дієвість патріотизму зумовлюється, насамперед, життєвістю його змісту. Суттєвим критерієм цього є екзистенціальна укоріненість у людині почуття необхідності боротися за свободу (політичну, економічну, соціальну, духовну та ін.) своєї нації, за державу, в якій пануватиме національна ідея, правда і воля. Але, для того, щоб спільнота була патріотично цілісною, вона мусить сприймати єдині «правила гри», тобто те, що звичайно позначається як політична і правова культура, отже, певна система цінностей, ідеалів, орієнтацій. Нарешті, принаймні одна складова у такому підґрунті має бути обов'язковою: визнання України Батьківщиною, але не «країною проживання».

Великий поет, геній та пророк Т. Г. Шевченко писав: «Нема на світі України. Немає другого Дніпра» [4, с. 288]. Світосприйняття великого українського Кобзаря нерозривно пов'язане з долею свого народу, його минулим, сьогоденням і майбутнім, тому він упевнено заявив: «І оживе добра слава, Слава України». Безперечно, ця думка є актуальною і в наш час.

Власне, патріотизм у сьогоденні стає стратегічним ресурсом перебудови суспільства. Справжній патріот – це людина, яка своєю діяльністю зуміла звеличити не лише свою країну, а й усе людство. При цьому патріотом може бути непомітна людина, яка зробила добро людям. Історія України знає чимало прикладів дійсних патріотів. Патріотів «від Бога» знає й сучасна Україна. Це ті, хто ціною самопожертви виборюють право на незалежне життя та утвердження ідеалів державності Українського народу, ті, кому притаманний внутрішній потяг до патріотизму.

Втім, важливо, щоб герої не залишалися у минулому, але й у теперішній час, і в майбутньому були ті, хто оберігатиме Україну, примножуватиме її гідність і славу. Ми повинні пам'ятати своїх національних патріотів і продовжувати поповнювати цей перелік, збагачуючи рідну землю. Адже ці люди є найбільшою патріотичною потугою, яка поки що є в Україні, але котрій не буде місця у разі, якщо відбуватиметься подальша деградація суспільства.

За Л. Фейербахом, «міра цінності людини – те, що вона залишила після себе».

Зрозуміло, справжній патріот – це особистість, яка певно працює на користь суспільству, творить новації в економіці, політиці, науці, культурі тощо, бореться з насильством над людьми, сприяє прогресу своєї країни –

України. І, навпаки, не може бути патріотом своєї країни той, хто живе не для людей, а за їхній рахунок, хто принижує гідність співвітчизників, консервує віджиті ідеали й цінності, пропагує та втілює сепаратизм.

Варто наголосити, що сепаратизм є антиподом патріотизму. У будь-якому випадку він нав'язує хибні ідеї, ідеали, цілі й цінності суспільству та людині. При цьому, сепаратизм неминуче призводить до втрати стабільних основ розбудови суспільства. Він, власне, руйнує суспільство й людину. Сепаратизм ґрунтується на такому: 1) відчутті своєї другорядності, меншовартості, української «неповноцінності»; 2) перебуванні у «парадигмі страху», й, відтак, постійній налаштованості на «втечу від лиха» та доведення своєї «справжньої неукраїнськості»; 3) страхом стосовно мови, який формувався багаторічним страхом бути українцем; 4) намаганні не дивитися на світ киево- та ін. «центричними» очима, а одразу брати до уваги «інтереси великої держави», у даному випадку – Росії; 5) «проваллях» в історичній пам'яті, пов'язаних з українськими здобутками, водночас, акцентуванні в цій пам'яті на поразках як виправдання (у крайньому випадку) неможливості самостійного існування Української держави, української культури; 6) виправданні способу особистого існування «малих батьківщин». Втім, треба визнати реальність, що сепаратизм не може зупинити пошуки нових розв'язань проблем перебудови України та відкритості її в майбутнє.

Спектр сепаратизму є надзвичайно широким: від цинізму до заперечення «всього і вся», та, навіть, установки на розв'язання війни проти власного народу й держави. І в цьому сенсі це найбільш гостре, багато в чому драматичне питання сьогодення України.

Але ми глибоко впевнені, що українці дійдуть до осмислення власної, «української Європи», яка зможе, й неодмінно долучиться до Європи. Це означає, що повноцінне включення України в єдину Європу сприятиме відтворенню модерної Української нації. В цьому контексті найважливішим вбачається те, щоб біля державного керма і всієї системи управління країною стали свідомі, віддані справі люди, справжні патріоти України.

У цьому контексті викликає занепокоєння наявність в Україні частини населення, особливо серед молоді, яка є байдужою до своєї країни. Очевидно, що передчасним було б стверджувати, що всі громадяни України високо свідомі, що всі однаковою мірою розуміють і здатні виконувати свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною. Нажаль, деяким з них притаманна теза «де добре, там і Батьківщина». Це, власне, й означає доведення своєї справжньої неукраїнськості.

Як зазначає М. Михальченко, «основою нового суспільства спочатку стане не економіка, вона лише згодом виконує роль «основних стін» нової будівлі, а морально-ідеологічні цінності, ідеали» [5, с. 11], й, головне, саме головне – патріотизм, який підніме еліту і народ. Патріотизм – це світ ідеалів і цінностей, котрі відображають прогресивні тенденції суспільного розвитку, інтереси передових сил народу. Суттєвим є те, що він має достатньо рухому і гнучку міру доцільної діяльності, визначає її загальну лінію, напрям, надає людині ціннісне поле вибору. Відсутність у людини почуття патріотизму спонукає її відшукувати своє місце у світі, що позбавляє її цивілізаційної перспективи, чітко окресленої, зрозумілої мети.

Справжній патріотизм є гарантом формування людини нової формації. Істинний патріот – це особистість, яка володіє концептуальним мисленням, здатна, виходячи з об'єктивних еволюційних процесів, до створення демократичних засад, вміє не лише сприймати внутрішні та зовнішні соціальні новації, а й розумно і відповідально використовувати їх у своїй доцільній діяльності, прагнути досягнення результатів, гідних пам'яті нащадків. Слід відзначити, що патріотизм повинен не лише набути суб'єктивно-особистісних рис людини, але й стати метою і засобом існування суспільства, «показником рівня розвитку суспільних відносин, їхньою мірою демократизації й гуманізму» [6, с. 127].

Які ж критерії патріотизму? Суть їх у наступному: по-перше, патріотизм особистості, соціальної групи, народу, нації знаходить своє відображення, головним чином, у нормах і законах України; по-друге, він стає у сьогоденні стратегічним ресурсом консолідації і поступу суспільства; по-третє, він містить в собі «вибухову динамічну енергію» та рухає суспільство до нового стану, нових форм; по-четверте, він забезпечує політично-вольову єдність народу, нації; по-п'яте, він є консолідуючою, організуючою і вирішальною силою, що об'єднує суспільство навколо розв'язання цілком визначених, історично назрілих завдань; по-шосте, патріотизм відображає діяльність людини з точки зору створення нових соціальних цінностей, впровадження новацій; по-сьоме, він покликаний враховувати реальну ситуацію, всі чинники і тенденції, що здатні чинити вплив на досягнення суспільних цілей; по-восьме, його вимоги у своїй основі є універсальними та, зазвичай, незалежними від обставин; по-дев'яте, патріотизм має відображати діяльність в єдності загальнолюдських і загальнонаціональних інтересів, враховуючи при цьому пріоритетність гуманістичних цінностей.

Потрібно визнати, що ми втратили, якщо не повністю, то здебільшого, як теоретичне, так і практичне розуміння значення патріотизму в модернізації суспільства. Але він в Україні повинен посідати домінуюче, пріоритетне місце в життєдії суспільства й особистості. Без сумніву, в усіх нас є історична можливість це вдіяти. На наше переконання, головним у цьому процесі є виховання з дитинства поваги до славної історії Батьківщини, державного гербу, гімну та прапору України, що, безперечно, сприяє формуванню патріотичних почуттів у людини. Більше того, ми не усвідомлюємо певною мірою, що все суспільне життя (політика, економіка, освіта, культура й сама людина) – все повинно бути засобом формування істинного патріота.

Варто зазначити, що набуття українською людиною ознак патріотизму – лише питання часу. Саме тому нагальною потребою є розробка нової концепції «піднесення патріотизму», стратегії та програми втілення її в сучасну реальність. Водночас, це повинно бути синхронним до нових тенденцій розвитку суспільства. І, власне, держава, її основні інститути повинні довести до громадськості таку об'єднуючу ідею патріотизму, яка була б спроможною трансформувати консолідованість суспільства у спільні дії.

Список використаних джерел

1. Бойко С. М. Теоретико-методологічні засади дослідження національної самосвідомості українського народу // Мультиверсум. Філософський альманах. – К., 2005. – Вип.45. – С.51–59.

2. Ходаківська О. М. Проблеми патріотичного виховання студентської молоді // Тези доповідей всеукраїнської науково-методичної конференції «Виховання студентів у технічному вузі: методологічні засади, практика, перспективи». – К.: УДУХТ, 1996. – С.109–112.

3. Терелюк І. Я. Історія держави і права України / І. Я. Терелюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.

4. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 5 т. / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1989. – 541 с.

5. Михальченко М. Еліта в Україні: їсте, куме, що зварили / М. Михальченко // Віче. – 2003. – №1 (130). – С.7–11.

6. Суханцева В. К. Метафізика культури / В. К. Суханцева. – К.: Факт, 2006. – 239 с.

References

1. Boiko S. M. Teoretyko–metodolohichni zasady doslidzhennia natsionalnoi samovidomosti ukrainskoho narodu // Multyversum. Filosofskiy almanakh. – K., 2005. – Vyp.45. – S.51–59.

2. Khodakivska O. M. Problemy patriotichnoho vykhovannia studentskoi molodi // Tezy dopovidei vseukrainskoi naukovometodichnoi konferentsii «Vykhovannia studentiv u tekhnichnomu vuзі: metodolohichni zasady, praktyka, perspektivy». – K.: UDUKht, 1996. – S.109–112.

3. Tereliuk I. Ya. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy / I. Ya. Tereliuk. – K.: Atika, 2011. – 944 s.

4. Shevchenko Taras. Zibrannia tvoriv: U 5 t. / Taras Shevchenko. – K.: Dnipro, 1989. – 541 s.

5. Mykhalchenko M. Elita v Ukraini: yiste, kume, shcho zvaryly / M. Mykhalchenko // Viche. – 2003. – №1 (130). – S.7–11.

6. Sukhantseva V. K. Metafizyka kultury / V. K. Sukhantseva. – K.: Fakt, 2006. – 239 s.

Senchenko A. Ya., PhD in Philosophy, Assoc. Prof. at the Ukrainian Engineering Pedagogic Academy (Ukraine), lihil@mail.com

Senchenko O. A., political scientist (Ukraine), lihil@mail.com

Patriotism as dominant factor for consolidation and development of society: contemporary Ukrainian context

Appeals to patriotism are attributed primarily to periods of dynamic and fundamental modifications of priorities for development of the society, when a comprehensive assessment of opportunities is necessary to proceed with development of the society. The article analyzes meaning and main features of patriotism; defines specific features and importance of patriotism in consolidation and development of the society. Special attention is given to its functions and circumstances. Also the article considers the substance of separatism; substantiates urgent requirements to develop without delay a new concept on «patriotism upsurge», as well as policies and programs for its embodiment in the Ukrainian realities. The study allows to conclude that particularly patriotism «forms the individual» of new formation.

Keywords: patriotism, individual, functions and criteria of patriotism, society, separatism, new patriotism concept.

Сенченко А. Я., кандидат философских наук, доцент, Украинская инженерно-педагогическая академия (Украина), lihil@mail.com

Сенченко А. А., политолог (Украина), lihil@mail.com

Патриотизм как доминирующая сила консолидации и развития общества: современный украинский контекст

Обращение к патриотизму присуще, прежде всего, периодам динамичных и кардинальных модификаций приоритетов в развитии общества, когда необходимой является всесторонняя оценка возможностей прогресса социума. В статье анализируются смысл и основные черты патриотизма. Определяются особенности и значение его в консолидации и развитии общества. Акцентируется внимание на его функциях и условиях. Выясняется суть сепаратизма. Обосновывается безотлагательная потребность разработки новой концепции «повышения патриотизма», стратегии и программ воплощения ее в украинских реалиях. Исследование позволяет сделать вывод, что именно патриотизм «производит человека» новой формации.

Ключевые слова: патриотизм, личность, функции и критерии патриотизма, общество, сепаратизм, новая концепция патриотизма.

UDK 141.319.8

Fesenko G. G.,
Ph D, Associate professor of Department of history and culturology, O. M. Beketov National University of municipal economy (Ukraine, Kharkiv),
g.glicinia@gmail.com

THE MARKING OF NATIONAL IDENTITY IN STATE HOLYDAYS OF SLOVENIA AND UKRAINE: THE COMPARATIVE ANALYSIS

The article provides historical and cultural overview of the formation the state holidays of Ukrainians and Slovenians 1991 – 2015 to compare the basic components of the time–space national holidays in terms of the concept of «independence – unity». The methodological basis of the paper is seen as the concept of national identity and cultural approach to the analysis of the temporal–spatial phenomenon of a «state–of–society».

The comparative analysis of the state holidays of Slovenia and Ukraine is based on the decomposition of: 1) those that reproduce the remembrance of gained independence and sovereignty; 2) those that emphasize the value of unity; 3) those that preserve the nations' cultural core. The differences in the historical transformation of the two countries described focusing on the presentation of their national and cultural identity in the state holidays calendar. It is provided that the state holidays calendar, as a special cultural form, is an important factor for a nation–state's well–being.

Keywords: nation identity, state holiday, culture, unity, commemoration.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Introduction. Over the past 25 years, European countries have been involved in the processes of nation–state–building. The post–communist countries have transformed their political, socio–economic, and cultural spaces. Nowadays differences in nation–building achievements among the post–communist countries are noted. It has led to discussions regarding cultural features of national identity, which have influenced state building. It has been found that the national identity factors are determine the capacity of state building in the sense of maintaining state–society relations [14]. Culture as «silent codes» [22, p. 3] of human development refers to the universal human ability to classify, codify, and transfer knowledge and experiences symbolically and intergenerationally. In particular, societies and states create and maintain distinct ways of structuring day–to–day life, including through national holydays.

National holidays usually have quite distinct meaning, defined as the process of encouraging a sense of national identity within a given group of people. State–building process requires public holidays, which are of peculiar national character and the consolidation of people and make a viable state in the long term. According to the democratic doctrine of nationhood, the patriotic ethos has to be relevant in every important area of life. The moral values found in national holidays are freedom, justice, and democracy [16, p. 169]. In such case, national holydays provide inherent manifestation of the cultural logic. If a national holyday can become uniquely associated with democracy value spectrum, it will be the factor giving an institution stability and form within a state building.

In this regard, comparative analysis of national holidays in the European post–Soviet countries is of great interest. In particular, Slovenia and Ukraine have had similar «starting points» of its independence as the exit from Soviet states – Yugoslavia and USSR. Whereas the progress of state–nation–building depends on «mentality environment» or mental framework resulting from the values, symbols and social ideals shared by the members of a community, it is necessary to explore the features of national holidays «mental matrix» of these countries. It is important to evaluate those cultural

configurations of national holidays that may contribute to the political, economic and social growth of countries.

The discourse of state holidays in the philosophy of nation building has gained significance not only on the theoretical–methodological level, but also **in connection with an important practical task**. There is a need to change the list of state holidays for the formation of Ukrainian national narrative [1; 3], because they have to influence nation consolidating processes. That is why the experience of nations that had the post–Soviet past and at the same time were able to create nation–sensitive frameworks for state holidays, Slovenia being among them, should be investigated.

Literature review introducing theoretical frameworks.

The analysis of recent researches and publications has shown that the idea of cultural aspects' determining role for a country's progress is not a recent one. The necessity of philosophical understanding of the role of culture in nation–building is also proved by the existence of plurality of cultural types in national cultural and political space. Joel Migdal as the author the «state–in–society» approach [14] points to the largely forgotten fact that the state does not exist outside or above society, but that it is a part of society, and that these two institutions constantly influence and reshape one another. The political analyst in the field of theoretical and comparative politics, Gabriel Almond, has illustrated the relationship between the political orientations of citizens and functioning of the political system [4].

Researchers, in particular Edward Weisband and Courtney I. P. Thomas, assured that a successful nation–building process produces cultural projection of a nation containing a certain set of assumptions, values and beliefs which can function as the legitimizing foundation of a state structure [22, p. 13–15]. Daniel A. Greenberg has formulated opinions according to which socio–cultural and behavioral factors have a decisive importance in the processes of national development [11; 12]. He notes that culture can be regarded as a factor that generates state development under such aspect as a component of the environment where political agents carry out their activity. Marc Ross is a supporter of the idea that cultural frames are the rules that can guide political action even in the absence of strong institutions to enforce them [17]. Cultural system establishes collective meaning and identity for all members of society [5, p. 586].

In general, the interest to the study of the influence of some cultural factors belonging to the national–building system has been present in the works of many foreign researchers, the phenomenon of political culture being in the spotlight. Viktor Roudometof has noticed that national holidays refer to the ideas, beliefs, values, traditions, and practices that provide the foundation of a political culture [18, p. 10]. He believes that through national holidays collective memory is standardized and reproduced. They have to follow a particular cultural logic inherent in national building [18, p. 6–8].

Authors note the influence of constructing a national identity on nation–building, but a state holidays factor is poorly investigated. The transforming of national holidays of West and South Slavic nation–states during a period when the meaning of the political community in each country came under severe scrutiny: the collapse of communism in Eastern Europe and the breakdown of the Czechoslovak and Yugoslav federations into nation–states has been investigated [20]. The examples show the discursive construction of national identities of Serbia, Bulgaria, Montenegro, Macedonia,

Slovakia, the Czech Republic, Bosnia–Herzegovina, Croatia and Poland. There is thus the potential for tightly–drawn comparisons between the national identity discourses of these nation–states. At the same time, the discourse of Slovenian national holidays is not presented. The analysis of recent researches and publications has also shown that in Ukrainian humanistic science the applied comparative focus is scarcely represented.

The purpose of this paper is comparative interpreting of cultural frameworks of Slovenian and Ukrainian national holidays.

Achieving this objective presupposes fulfilling the following tasks:

- to analyze the features of national holidays formed within the past twenty five years in the two post–soviet countries (Slovenia and Ukraine), in terms of cultural memory concept;

- to compare the transformations national holidays which took place within the time–space «independence» of Slovenia and Ukraine from the position of identity discourse.

Main content. Each nation state possesses its own sets of national holidays that have some features of self–identification and of political culture. The political culture refers to the consideration of cultural values, meanings. It is important from the perspective of first, internally relative to governing domestic society; second, internationally in terms of their rights to act as a sovereign agent among other sovereign entities in the international society of national states.

The contemporary methodological approaches of the understanding specific Slovenian and Ukrainian holiday's scope are within the field of discourse analysis diverse. This paper provides comparative discourse analysis, focuses on the strategies of legitimization, emphasizes the semiotics of collective memory, and the significance of «underlying events» [20, p. 26] – from the moment in the past that a holiday commemorates to the discourses that emerge around national days. Annual commemorative holidays are a distinctive form of national symbol. Like flags, anthems, monuments and museums, they belong to a set of techniques that communicate the unique past of a nation and demonstrate that the people is a nation. The national holiday is brought to life through human interaction, and therefore through discourse.

Slovenian and Ukrainian Independence Days demonstrate the «point of moving» from the socialist existing in the multi–ethnic states in Europe (USSR, Yugoslavia) to democracy self–development two nations. These Days remind of the important political events of the adoption documents about the independence. Two important political events in 1990 demonstrated the devotedness of the peoples to the idea of national sovereignty. Firstly, it was proclamation of sovereignty of Ukraine on July 16, 1990, secondly, it was the officially proclaimed the results of the Slovenian independence referendum (*Plebiscito samostojnosti Slovenije*) on 26 December 1990.

Independence Day was celebrated in Ukraine on July 16, 1991, as the first anniversary of the Declaration of state sovereignty passed by the Verkhovna Rada (Ukraine's parliament). However, the landmark events happened in Ukraine in the same year. «The Act of declaration of independence of Ukraine» was adopted by the Ukrainian parliament on August 24 1991 in the aftermath of the coup attempt on August 19, 1991 when conservative communist leaders of the Soviet Union tried to restore central communist

party control over the USSR. Accordingly, the date of the Ukraine Independence Day was subsequently changed for 24 August.

Slovenian national memory culture of gaining freedom, in contrast to the Ukrainian one, has two celebratory discourses: Independence Day (*Dan samostojnosti*) and Statehood Day (*Dan državnosti*). The second national holiday saves the memory about the events of June, 25 1991, when by the decision of the Slovenian plebiscite, the Declaration of Independence (*Deklaracija o neodvisnosti Slovenije*) and the basic constitutional charter of the independence and sovereignty of Slovenia (*O samostojnosti in neodvisnosti Slovenije*) was adopted. The Statehood Day celebrated in honor of the declaration of Slovenian independence from Yugoslavia, and [21] also highlighted the first time in the history, when they got their own country [10].

Speaking about the importance of markers of these events for nation building identity it is necessary to distinguish the particular values and meanings, which arise during the historical development of a political culture. In this case, it is the phenomenon of unity. More than 90% of the Slovenian and Ukrainian electorate voted for sovereignty and independence of their republics. It should be emphasized that Slovenian Independence Day has been transformed by adding discourse «unity» in 2005. Remembering and rethinking practices were carry out in order to emphasize the national consensus of the 1990 referendum, which was supported by all political parties represented in the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia at the time. A consequence of such transformation, the memory of these historic events has been marked as «Independence and Unity Day» (*Dan samostojnosti in enotnosti*) since 2005.

From the historic–philosophical point of view, it should be noted that forming of Slovenes and Ukrainians calendar of public holidays takes into account the idea of sovereignty. It is generally known that the concept of state sovereignty contains four aspects consisting of territory, population, authority and recognition [19, p. 14]. At the same time, a state sovereignty could be presented in different contents:

- domestic sovereignty – actual control over a state exercised by an authority organized within this state,
- interdependence sovereignty – actual control of movement across state's borders, assuming the borders exist,
- international legal sovereignty – formal recognition by other sovereign states.

Withal modern state system is not based on some timeless principle of sovereignty, but on the production of a normative conception which links authority, territory, population (society, nation), and recognition in a unique way, and in a particular place (the state) [8].

State building of Slovenia and Ukraine demonstrates the specificity of their ways, as well as the forms of the embodiment of sovereignty. Two nations have their historical examples of state building, which are reflected in their discourses of national holidays. Thus the emergence of the Constitution Day in Ukraine in 1996 has become a marker of extremely difficult legislative process and expression of sovereignty in general. A famous fact is that Slovenia's Constitution was proclaimed on December, 23 1991, whereas Ukraine was the last of the former Soviet republics to adopt a new constitution. The state basic law was adopted only in the fifth year of functioning the state (June, 27 1996). Communists have long hampered the constitutional process, offering their own draft

of the constitution, the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Adoption of the Ukraine's Constitution in 1996 is established the legal foundations of the independent state, its sovereignty and territorial integrity, and it has been an important step in national building. Therefore, it is logical for the allocation of constitutional discourse in space of Ukrainian national holiday to appear.

«Constitution Day» is the only public holiday, enshrined in the Ukraine Constitution. It is marked important process «by having a substantial bearing on both state– and nation–building, constitutional politics can contribute to both while establishing a more democratic state. Constitution–making offers the possibility to influence a nation building process towards establishing a set of ideas, values, and institutions as a part of the collective, national identity» [5, p. 596].

It should be noted the state building of the two countries had significant differences. The historical and political transformations of the Slovenian nation were happening in a specific logical political sequence. Ukrainian state building demonstrates nonlinear, zig–zagging by definition Bogdan Nahaylo [15, p. 332], dynamic with a significant lag in the state development.

In Slovenia historical trajectory state building may single out such key sovereign points as «*samostojnost*» (domestic sovereignty) – «*državnost*» (international legal sovereignty) – «*suverenost*» (interdependence sovereignty). The last of the three points associated with such historical events as the Ten–Day War started in the former Yugoslavia on June, 27 1991 between the Yugoslav army and the Slovenian Territorial defence, ending on July 7 with Slovenia's decisive victory and Slovenia gained independent. In the Brioni Agreement signed by both parties, Slovenia agreed to postpone its independence for three months and the Yugoslavian military was allowed to leave Slovenian territory in stages, with a deadline of the end of October. The last Yugoslav People's Army (JNA) soldier was withdrawn from the territory of present–day Slovenia on October, 25 1991. The importance of these events was highlighted by the Slovenian parliament in 2015 when 25 October was declared Sovereignty Day in remembrance of that day in 1991 [23]. It was noted the new holiday would be celebrated as day of pride, unity and confidence in memory of what preserved the nation through centuries. Hence, there are three Slovenian national holidays which marker the formation of national identity: «Independence and Unity Day» – «Statehood Day» – «Sovereignty Day».

It is worth mentioning that the factor of «foreign power» plays central role in understanding of independence. The comparative analysis of the impact of this factor on the state building discovered that the negative external factor for Slovenia ended in 1991 with the disappearance of Yugoslavia. Since no country questions the Slovenian's right to independent existence. As for Ukraine, the external factor is more negative and dramatic. After the Soviet collapse, Russia, proclaiming itself the legal successor of the USSR, formally recognized the sovereignty and independence of Ukraine, but didn't let from the orbit of its influence. Now we are witnessing Russian military intervention in Ukraine since 2014 to the present time. The defense of independence became a serious matter for Ukraine.

Therefore, it was not an accident, that a new Ukrainian national holiday was founded in 2014 – «Defender of Ukraine Day» (literally «*День захисника України*») on the decree the President of Ukraine, approved by the Ukrainian parliament

in 2015. The holiday is intended to honor the courage and heroism of the defenders of the independence and territorial integrity of Ukraine, military traditions and achievements of the Ukrainian people, promote further strengthening of patriotic spirit in the community and in support of public initiatives. National defense became importer for Ukrainians; this national holiday is as significant as the Independence Day.

Since then in the Ukrainian historical tradition October 14 is the date of honoring the Ukrainian army. This holiday has been celebrated by Ukrainians since the 12th century. The holiday was especially popular among Ukrainian Cossacks, who celebrated it since at least the 17th century as they believed the Mother of God (also known as Theotokos) to be their patroness. Rather than making an effort to adopt some Cossack traditions the Ukrainian Insurgent Army chose the day of the Pokrova Day to be the official day of its establishment.

The establishment of this national holiday demonstrated a challenge for Ukraine interdependence sovereignty and at the same time broke mental relationship with the Soviet past. The President of Ukraine Petro Poroshenko canceled the decree of the President of Ukraine Leonid Kuchma issued in 1999, regarding the holiday «The Defender of the Motherland Day», which had its origin in the Soviet Union and was celebrated annually on February 23 in all Soviet republics including Russian Federation. Ukraine deliberately excluded from its calendar the holiday artificially introduced by Russian occupier army. Taking into account the hybrid nature of the war in the east of Ukraine, the Day of the Defender of Ukraine is celebrated in the broadest sense. The defenders of Ukraine is celebrated not only by the military, but by all citizens whose professional and social activities provide economic, humanitarian, educational and informational protection of the state. Volunteer movements which many Ukrainian joined both within our country and abroad have been developing rapidly.

Consequently, the calendar of national holidays Slovenia and Ukraine contains the triad holidays that mark the system of the system of memorable events of sovereign states' nation-building. Considering the fact that commemoration of national holidays has an effect at forming of historical memory and national identity of citizens, it should be noted that in contrast to the Ukrainian, Slovenian national calendar has other important commemorative dates. In particular, Slovenian national holidays about the territorial integrity are:

– «Prekmurje Reunification Day» (17 August), merging of Prekmurje Slovenians with the rest of Slovenia after World War I. The anniversary marks the day when Slovenia's north-easternmost region came under the authority of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as part of the 1919 Versailles Peace Treaty. The people of Prekmurje united with the other Slovenians after being a part of Hungary for 900 years, while nearly the entire Slovenian territory was a part of the Austrian monarchy.

– «Primorsko Reunification Day» (15 September), the region once again became a part of Slovenia in 1947. A large part of Primorsko was ceded by Italy to the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia under the Paris Peace Treaty.

– «Rudolf Maister Day» (23 November), honoring the general who established Slovenia's northern border in 1918.

These three national days were declared in 2004–2005, and confirmed a national strategy to strengthen the memorable events that were extremely important for Slovenes in terms of their territorial integrity.

In the Ukrainian state holiday's calendar, approved by the Parliament, in addition to the three above-mentioned state building dates, there are not those that would have increased the national memory. However, it should be noted that such attempts were at the level of the President decrees. Among them, there is the Ukraine Reunion Day (*День Соборності України*), approved in 1999, given the great political and historical significance of the reunification Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic to a united Ukrainian state (January, 22 1919). Speaking about this day, it is also mentioned that the idea of reunion originates from the association of Rus ancient lands around Kyiv. Over centuries, practical implementation of the Reunion engaged Ukrainian Hetman Bohdan Khmelnytsky, Ivan Mazepa, Peter Doroshenko, Philip Orlik. In XVIII – early XX century, when the Ukrainian lands were divided between the neighboring countries: Poland, Muscovy, Romania, Austria–Hungary, this idea is reflected in the works of the best Ukrainian thinkers, because fighting for their national interests of Ukraine was extremely important for the territorial unity. In today's times of Russian aggression against Ukraine, and the occupation of the Crimea, parts of Donetsk and Lugansk regions, this Day has become the one of the most important holidays for Ukrainians.

In addition, there are several Ukrainian holidays decreed by Presidents and focused to consolidating the state potential for nation:

– Day of the National Flag (23 August) established in 2004,

– Day of dignity and freedom (21 November) celebrated since 2014 in honor of the two revolutions: the Orange Revolution (2004) and Revolution of Dignity (2013). Freedom Day was celebrated on November 22 after the Orange Revolution in 2005–2011 until it was abolished by decree of the President Viktor Yanukovich.

It is generally known that successful democracies developed political capacities by nurturing active citizenship, maintaining electoral competitiveness. In this context «The Day of dignity and freedom» has a big potential for the national building and is intended to instill the ideals of freedom and democracy. This holiday aims to issuance of commemorate patriotism of citizens who fell in 2004 and November 2013 – February 2014 stood in defense of democratic values, rights and freedom of men and citizen, national interests of our country and its European choice.

Also the status of the state holiday should be given to those correlated with the historical-cultural traditions of the people. In Slovenia, on the one hand, there are religious holidays: Easter, Reformation Day, Christmas; on the other – cultural:

– Prešeren Day, the Slovenian cultural festival (8 February). It marks the anniversary of the death of the national poet France Prešeren, and is the celebration of the Slovenian culture [9]. It established in 1945 to raise the cultural consciousness and the self-confidence of the Slovenian nation, and declared a day off in 1991. On the eve of the holiday, the Prešeren Awards and the Prešeren Fund Awards, the highest Slovenian recognitions for cultural achievements are conferred.

– Primož Trubar Day (8 June), established in 2010 in honor the Protestant reformer, most known as the author of the first Slovene language printed book.

– Reformation Day (31 October), established in 1992, is a religious holiday celebrated among various Protestants.

Slovenia celebrates it as well due to the profound contribution of the Reformation to that nation's cultural development, although Slovenians are mainly Roman Catholics. On this day the birth of the Slovenian language is celebrated [20, p. 10]. Slovenian Reformation brought the first book and the literary language, and the first mentioning of the concept of Slovenian. It is the literary language, that later became a critical instrument in shaping the Slovenian national consciousness.

It is interesting that Slovenian cultural national holidays have higher level of support among citizens. It is noted Slovenia became the independent state through «cultural syndrome» [7, p. 392–394]: «...the thousand-year substitution of culture for state-formation has led to the introduction of the phrase «Slovene cultural syndrome» [13]. Cultural creativity and the preservation of linguistic traditions replaced political and military strength as the decisive factors in forming our national identity... the central figures of Slovene history are not kings, but poets, composers, priests» [7, p. 11].

In Ukraine there are national holiday «Day of Ukrainian Writing and Language» (9 November), established by Presidential decree in 1997, in the day of commemorating the chronicler Reverend Nestor who was a follower of the creators of the Slavic alphabet Cyril and Methodius. This decree draws attention to the role Ukrainian language in the consolidation of society, the history of Ukrainian book. Over the past centuries of colonial history, Ukrainian people are accustomed to the alleged attitude to their language as a «secondary» one [2, c. 231], carefully concealing a huge array of Ukrainian literature, history and culture. Despite the fact that the Ukrainian language has the state status, the problem of its widespread use remains. Understanding the importance of the cultural factor for the nation building and taking into account the formation of the Slovenian national holiday's calendar it can be argued that Ukraine should not be limited to one cultural national day.

Conclusions. Summarizing the foregoing, the following conclusions are offered that both Ukraine and Slovenia:

- have many broad points in the forming semantic spaces of the «Independence Day» through «civic-democratic» and «national-liberation» discourses that refer to commemoration of gaining sovereignty and independence in 1990–1991;

- marked their national holidays' calendars within the concept «unity», based on the significant events in their history. The feature of the Ukrainian way of formation of the state holidays' calendar is the inclusion of historical events not only of pre-state period, but also of contemporary history such as revolutions in 2004, 2013–2014.

- have reassessed values of several historical events giving them the status of public holidays («Sovereignty Day» in Slovenia, «Defender of Ukraine Day» in Ukraine) after twenty five years of the nation building, in 2015:

Ukrainian holidays partially contained a binary memory such as neutral renaming «Soviet Army Day» «Defender of the Fatherland Day», which had the same meaning, as indicating the attempt to preserve the Soviet discourse. There are differences in levels of representation the national identity in the Slovenian and Ukrainian state holidays' calendars. It can be explained by the frameworks of the «memory systems» (political, cultural). In the Slovenian calendar, there is much more memory about the national identity than in the Ukrainian one. Insufficient level of representation of holidays (three from eleven), which have the national identity's ideological basis in the Ukrainian calendar is also to be noted.

This study was carried out as a part of the INFINITY project supported by Erasmus Mundus program of the EU. Cultural-historical investigation of Ukrainian nation holidays in comparison to similar Slovenian state holidays needs further research. **The perspectives of further studies** will be connected with analyzing cultural context of semantic spaces of the two nations to discover important aspects that significantly influenced the state-building and national-building.

References

1. Кузик А. Роздуми над святом української державності [Електр. ресурс] / Андрій Кузик // Українська правда; Історична правда. – 2012. – 23 серпня // Кузик А. Rozdumy nad svatom ukraïnskoï derzavnosti [Electr. resource] / Andriy Kuzuk // Ukrainianska pravda; Istorychna pravda. – 2012. – 23 serpnia. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/08/23/91823/>.
2. Томпсон Е. Історія Центральної Європи як постколоніальна нарація / Е. Томпсон. – Україна модерна. – 2010. – №16 (5). – С.227–334. // Tompson E. Istorija Tsentralnoi Europi yak postcolonialna naracija / E. Tompson. – Ukrai'na moderna. – 2010. – №16 (5). – С.227–334.
3. Чупрій Л. Оптимізація системи державних свят в Україні у контексті формування національної свідомості українського народу [Електр. ресурс] / Л. Чупрій, Ю. Тищенко, І. Симоненко // Chupriy L. Optimizatsia systemy derzavnyh svyat v Ukraini u konteksti formuvannya natsionalnoi svidomosti ukraïnskogo narodu [Electr. resource] / L. Chupriy, Y. Tyschenko, I. Siminenko. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/04.htm>.
4. Almond G. Comparative politics today: A World View / Gabriel A. Almond, Russell J. Dalton, Jr. G. Bingham Powell, Kaare Strom. – Verlag: Pearson, 2005. – 348 p.
5. Bogdandy A. State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches [Electr. resource] / Armin von Bogdandy, Stefan Häußler, Felix Hanschmann // Max Planck UNYB. Yearbook of United Nations Law. – 2005. – Vol.9. – P.579–613. – Access mode: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_bogdandyua_9_579_613.pdf.
6. Cerulo K. Identity designs: the sights and sounds of a nation / Karen A. Cerulo. – New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1995. – 248 p.
7. Cultural police in Slovenia. T.766 / European programme of national cultural reviews: Culture; Council for Cultural Co-operation. – Strasbourg: Council Europe publishing, 1998. – 408 p.
8. Firth S. Sovereignty and independence in the contemporary pacific / S. Firth // The Contemporary Pacific. – 1989. – Vol.1. – №1/2. – P.75–96.
9. Globočnik D. Prešeren in likovna umetnost / Damir Globočnik. – Celjska Mohorjeva Družba, 2005. – 451 s.
10. Granda S. Iz kulturnega v politični narod / S. Granda // Oddržav na Slovenskem do slovenske države [ur. I. Kordiš]. – Kočevje: Pokrajinski muzej, 2004. – S.105–134.
11. Greenberg D. Outline of a New Philosophy / Daniel A. Greenberg. – Framingham, Massachusetts: The Sudbury Valley School press, 1996. – 372 p.
12. Hafner-Fink M. Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev / M. Hafner-Fink // S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. [ur: B. Malnar, I. Bernik]. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2004. – S.55–80.
13. Juvan M. «Slovenski kulturni sindrom» v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini [Electr. resource] / Marko Juvan // Slavistična revija. – 56/2008. – št.1. – str.1–17. – Access mode: http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2008_1_1.pdf.
14. Migdal J. State in society. Studying how state and societies transform and constitute / Joel Migdal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 308 p.
15. Nahaylo B. The Ukrainian resurgence / Bogdan Nahaylo. – London: Hurst & Company, 1999. – 565 p.
16. Norman W. Hutchins Moral Values in National Holidays [Electr. resource] / William Norman // The Biblical World; University of Chicago Press. – 1917. – Vol.49. – No.3. – P.168–170. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/3135727>.
17. Ross M. H. Culture in comparative political analyses / M. H. Ross // Comparative politics: nationality, culture, and structure

[edited by M. Lichbach, A. Zuckermann]. – New York: Cambridge University Press, 2009. – P.134–161.

18. Roudometof V. *Collective memory, national identity, and ethnic conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian question* / Viktor Roudometof. – Westport: Greenwood Publishing Group, 2002. – 265 p.

19. *State sovereignty as social construct* [ed. by Thomas J. Biersteker, Cynthia Weber]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 298 p.

20. *Transforming national holidays: Identity discourse in the West and South Slavic countries, 1985–2010* [ed. L. Šarić, K. Gammelgaard and K. Hauge]. – Amsterdam: John Benjamins, 2013. – 314 p.

21. Valentičič S. «Dan prej» – od kod in zakaj (pledoaje za reinterpretacijo) / Valentičič Slobodan // *Acta Histriae*. – 2003. – Lit.11. – №1. – S.295–302.

22. Weisband E. *Political culture and the making of modern nation-states* / Edward Weisband, Courtney I P Thomas. – Boulder, London: Paradigm Publishers, 2015. – 323 p.

23. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 19/15) [Electr. resource]. – Access mode: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7076>.

Фесенко Г. Г., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії і культурології, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (Україна, Харків), g.glicinia@gmail.com

Маркування національної ідентичності у державних святах Словенії та України: компаративний аналіз

Наведено історико-культурний огляд формування українцями та словенцями державних свят у період державотворення 1991–2015 рр. з метою порівняння базових компонентів часо-простору національних свят у фокусі концепту «незалежність – соборність». Методологічну основу дослідження складають концепції національної ідентичності, а також культурологічний підхід до аналізу темпорально-просторового феномену «державно-суспільстві».

Компаративний аналіз державних свят Словенії та України виконано на основі їх декомпозиції: 1) ті, що відтворюють пам'ять про здобуття незалежності та суверенності; 2) ті, що підкреслюють цінність єдності/соборності; 3) ті, що зберігають культурне ядро нації. Описано відмінності у історичних трансформаціях двох країн крізь призму рівня презентації їх національно-культурної ідентичності у календарі державних свят. Зазначено, що календар державних свят, як особлива культурна форма, є вагомим чинником буття нації-держави.

Ключові слова: національна ідентичність, державне свято, культура, соборність, святкування.

Фесенко Г. Г., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры истории и культурологии, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (Украина, Харьков), g.glicinia@gmail.com

Формирование национальной идентичности в государственных праздниках Словении и Украины: компаративный анализ

Приведен историко-культурный обзор формирования украинцами и словенцами государственных праздников в период становления государственности 1991–2015 с целью сравнения базовых компонентов время-пространства базовых национальных праздников в фокусе концепта «независимость – соборность». Методологическую основу исследования составляют концепции национальной идентичности, а также культурологический подход к анализу темпорально-пространственного феномена «государство – общество».

Компаративный анализ государственных праздников Словении и Украины выполнен на основе их декомпозиции: 1) те, которые воспроизводят память об обретении независимости и суверенности; 2) те, которые подчеркивают ценность единства/соборности; 3) те, которые сохраняют культурное ядро нации. Описаны особенности исторических трансформаций двух стран сквозь призму уровня презентации их национально-культурной идентичности в календаре государственных праздников. Отмечено, что календар государственных праздников, как особая культурная форма, является важным фактором бытия нации-государства.

Ключевые слова: национальная идентичность, государственный праздник, культура, соборность, празднование.

* * *

УДК 271.04:266.1:283/289

Соловій Р. П., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Центр дослідження релігії Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), romansoloviy@e-aaa.info

НОВЕ ЧЕРНЕЦТВО У ПОСТХРИСТІАНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Досліджено, що виникнення руху нового чернецтва зумовлюється настанням епохи постхристиянської культури, яка гостро вимагає нових форм відповідей євангельської ідентичності християнина. Проаналізовано, що нові постпротестантські спільноти наслідують соціальні, духовні цінності анабаптизму XVII ст. та католицьких містиків Бенедикта Нурейського й Франциска Ассізького. Висвітлено прагнення спільнот нового чернецтва до нового переживання тасмниці, справжнього християнського досвіду і повсякденної духовності, надавання переваги єкуменізму, заохочування жіночого лідерства і звертання уваги на проблеми соціальної справедливості й охорони навколишнього середовища. Відзначено, що нові ченці прагнуть інтегрувати основні християнські цінності у своєму житті як звичайних громадян, у чому і полягає їхня основна відмінність від традиційного чернецтва.

Ключові слова: нове чернецтво, місіонерство, нові фірари, постмодернізм, Вишукоча церква.

Сучасний протестантизм, зокрема богослов'я та практика духовного життя, звертаються до поняття чернецтва, яке зазвичай сприймається лише у контексті католицької і православної традиції. У пошуках ресурсів для реалізації християнського ідеалу в контексті постхристиянської культури робляться спроби відродити історичні форми духовності й учнівства, зокрема і ті з них, які базуються на чернецькій традиції. Для опису цих намагань відновити давні чернецькі правила життя, духовні практики та літургійні зразки часто використовується термін «нове чернецтво». Це достатньо новий радикальний християнський рух, представники якого бажають вести простий, общинний, цілісний спосіб життя, фокусуючи свою увагу на служінні бідним і пригнобленим верствам суспільства. Спільноти руху виникають переважно в міських районах різних континентів серед усіх основних західних християнських традицій. С. Бессенекер стверджує, що у Північній Америці з'явилося понад сто нових чернечих груп [див.: 1]. Одним із найбільш відомих виявів руху, його своєрідною моделлю, стала спільнота «Простий шлях» (Філадельфія, США) на чолі з Шейном Клейборном.

Метою цієї статті є дослідження протестантського руху нового чернецтва у контексті постхристиянської культури.

У розкритті цієї наукової проблематики звернемося до праць Скотта Бессенекера, Дитріха Бонхеффера, Ральфа Вінтера, Шейна Клейборна, Аласдера Макінтайра, Джонатана Уілсона, які розкривають окремі аспекти нового чернецтва, що не досліджувалося раніше в українській філософській і богословській науках.

Зародження нового чернецтва зумовлюється настанням епохи постхристиянської культури, яка гостро вимагає нової артикуляції у трактуванні ідентичності християнина. Ситуація постійних змін і нових викликів становить контекст, у якому християнам доводиться рішуче віднаходити внутрішні ресурси для того, щоб бути послідовниками Ісуса в існуючій культурі. Нове чернецтво і стало однією з форм такого пошуку. Водночас варто зауважити, що поява спільнот нових ченців зумовлена наростанням кризи і зневіри у сучасному протестантизмі, зокрема його євангельському крилі. Сучасна західна версія протестантизму з телеєвангелістами, мегацерквами

та доктриною процвітання зазнала надмірного впливу масової культури і популістської естетики. На думку багатьох критиків, традиційний євангелікалізм, ставши заручником споживацтва, безкінечних богословських дискусій та соціального консерватизму, залишає без відповіді актуальні виклики буття християнина, особливо у сфері особистої духовності. Зокрема, учасники спільнот нових ченців стверджують, що традиційні віросповідання не задовольняли їхніх духовних запитів та викликали розчарування через надмірну комерціалізацію і соціальну апатію. Вони впевнені у духовній в'язості церкви і тенденції асимілюватися до корумпованого, жадаючого влади світу, прагнуть поєднати соціальний активізм із контркультурним статусом. Намагаючись створити альтернативу традиційному протестантизму, нові постпротестантські спільноти без вагань ламають літургічні й богословські табу, запозичуючи чернецькі духовні ритми католицьких містиків та спираючись на соціальні цінності Франциска Ассізького.

Серед історичних попередників нового чернецтва слід виділити монахів–бенедиктинців. Однак, як наголошують активісти руху, «нове чернецтво має мало цінного, щоб запропонувати світові, якщо воно намагається задовольнити потреби світу так, як їх визначає сам світ. Світ потребує Ісуса і людей, які дозволили, щоб їхнє життя було радикально змінене у спільнотах, що демонструють любов і ненасильство Того, Хто послав Ісуса» [5, р. 95]. Про відродження бенедиктинського чернечого руху першого тисячоліття у формі сучасного нового чернецтва пише М. Херст [див.: 3]. Він вважає, що новий чернецький рух має багато спільних переконань і практик з ранніми бенедиктинськими спільнотами: його ініціаторами також є миряни; спільноти практикують самоврядування; для нових монахів властиві зосередженість на молитві й особистому наверненні; вони вірні радикальній гостинності, особливо щодо бідних верств населення; члени спільнот беруть участь у продуктивній праці в суспільстві. Однак руху притаманні й окремі специфічні риси: серед учасників спільнот є як одружені, так і ті, хто дотримуються цілібату; нові чернецькі спільноти сильно різняться за організаційною структурою; вони забезпечують більший порівняно з класичними бенедиктинцями ступінь особистої свободи; спільноти розташовані у міських і сільських населених пунктах, їх членство має екуменічний характер, а перспективи – глобальний.

Історичним попередником нового чернецтва до значної міри є й анабаптистська традиція. Вплив анабаптизму на появу нового чернецтва можна простежити через призму переконань і практик, важливих як для класичного чернецтва, так і для спільнот анабаптистів XVI ст. Це, зокрема, спільний наголос на важливості особистого навернення й учнівства, трактування чернецьких обітниць як своєрідного другого хрещення, властивого обом рухам протесту проти зростаючої секуляризації християнства. Анабаптистам, як і чернецькій традиції, був властивий економічний радикалізм, вони релятизували приватну власність і практикували взаємодопомогу або колективне володіння майном. Як і ранні чернечі спільноти, анабаптисти проповідували й здійснювали практику ненасильства. Подібно до того, як у ранньому середньовіччі кельтські монастирі розсилали своїх ченців–місіонерів по усій Європі, громади анабаптистів скеровували місіонерів

проповідувати і хрестити по території всього континенту. У сучасному контексті анабаптистська традиція заохочує до утворення нових чернецьких спільнот передусім власним історичним досвідом, багатим на християн, які намагалися самовіддано слідувати за Ісусом. Суттєвим чинником є актуалізація анабаптистської критики світогляду християнства як панівного соціокультурного фактора, що спирається на чужі для постхристиянської культури категорії домінування християнства, а також анабаптистський досвід інтеграції духовності й учнівства. У теперішній споживацькій культурі властивий анабаптистам етичний нонконформізм, їхня практика ненасильства, контркультурний у нашому індивідуалістичному світі наголос на ролі спільноти і заклик до простого способу життя також стануть значимим стимулом для розвитку нових форм чернецького руху.

Зв'язок нового чернецтва з анабаптизмом особливо помітний в обопільному наголосі на важливості миротворчої ролі християн. Зокрема, декілька лідерів нового чернецтва приєдналися до Християнських миротворчих команд в Іраку на початку війни у Перській затоці. Серед них був і Шейн Клейборн, один із найпопулярніших авторів та активістів руху. Його книга «Непереборна революція: життя звичайного радикала» отримала похвалу від таких відомих лідерів постмодерністської церкви, як Б. Макларен, Т. Камполо, Л. Світ і Р. Белл¹. Клейборн включив у свою книгу своєрідну декларацію «Дванадцять ознак нового чернецтва», розроблену спільнотою нових ченців у Даремі (США, Північна Кароліна). У цьому промовистому документі йдеться про те, що нове чернецтво ототожнює себе як «сучасну школу навернення», що намагається розвивати низовий екуменізм і пророче свідчення у межах північноамериканської церкви.

Хоча вияви руху різняться за формою, але, згідно з документом, вони характеризуються такими спільними знаками: 1) переміщення до покинутих місць імперії (життя з бідними і знедоленими верствами суспільства); 2) обмін економічними ресурсами з іншими членами спільноти й малозабезпеченими членами суспільства; 3) гостинність до незнайомих; 4) оплакування расових розбіжностей всередині церкви і суспільства у поєднанні з активним прагненням до справедливого примирення; 5) покірність Тілу Христовому, церкві; 6) формування намірів на основі способу життя Христа і правил спільноти у поєднанні з досвідом послухництва; 7) плекання обцинного життя членів спільноти; 8) підтримка неодружених членів спільноти у їх цілібаті поряд із підтримкою моногамних подружніх пар і їхніх дітей; 9) географічна близькість членів спільнот, які поділяють обцинне правило життя; 10) догляд за дорученою Богом ділянкою землі паралельно з підтримкою місцевих економік; 11) миротворча діяльність у світі насильства, врегулювання конфліктів у рамках громад, згідно з вченням Христа (Мт. 18); 12) зобов'язання вести дисципліноване споглядальне життя. Документ завершується закликом до членів спільноти дивитися на ці правила життя та їх втілення у локальних контекстах як на знаки Царства Христового для Божого світу.

¹ Shane Claiborne, *The Irresistible Revolution: Living as an Ordinary Radical* (Grand Rapids: Zondervan, 2006). Ця книга вийшла в рос. перекладі: Шейн Клейборн, *Путь. Как жить по-христиански сегодня, реально изменяя жизнь* (М.: Эксмо, 2010).

У працях апологетів нового чернецтва часто цитуються праці Д. Бонхеффера, якого також можна вважати одним із попередників руху. У 1935 р. цей лютеранський богослов писав про те, що відновлення церкви неодмінно прийде тільки від нового виду чернецтва, яке не буде мати нічого спільного зі старим, крім життя у безкомпромісній вірності Нагірній проповіді в наслідуванні Христа. Відомо, що в нацистській Німеччині Бонхеффер організував підпільну християнську громаду, свого роду таємну семінарію для підготовки молодих людей до служіння. Під керівництвом Бонхеффера вони намагалися жити у безкомпромісному учнівстві, заснованому на житті й вченні Ісуса Христа. На основі досвіду життя у цій спільноті Бонхеффер написав свої відомі книги «Життя у християнському спілкуванні» і «Цінність учнівства»¹. Спираючись на багату чернечу традицію, Бонхеффер мріяв про те, що церква відмовиться від християнства у розумінні панівного соціокультурного фактора і повернеться до стану справжньої спільноти послідовників Христа. Йому здавалося, що до відновлення церкви могла б привести саме нова форма чернецтва, тому що за своєю суттю чернецтво – це бачення життя по-іншому, пророчим поглядом, врозріз із нашим індивідуалістичним суспільством. Ідеал нового чернецтва для Бонхеффера полягав у дисциплінованому житті, зосередженому на молитві та служінні, у радикальному слідуванні за Ісусом. Нові чернечі спільноти повинні були стати знаками та символами Царства Божого.

Історичний розвиток нового чернецтва можна розділити на три періоди. У першому періоді (від Другої світової війни до 1974 р.) відбувалося переосмислення характеру релігійного життя у католицизмі, що відбилося у суспільно свідомому ідеалі самотності Томаса Мертона та діяльності суспільно активних громад руху «Католицький робітник». Тогочасні протестантські експерименти колективного життя у поєднанні з інтенсивним зверненням до досвіду релігійних спільнот молодіжної контркультури стимулювали подальше відновлення інтересу до чернецтва у Європі й Америці. У другий період (1974–1993 рр.) формується цілий ряд соціально активних лідерів, громад і організацій, що стали натхненниками подальшого розвитку нового чернецтва.

У 1980 році філософ А. Макінтайр опублікував працю, присвячену переосмисленню філософських основ етики, помістивши у висновках свої міркування про цивілізаційну роль чернецтва у сучасному світі. За словами Макінтайра, «на цьому етапі є важливим будівництво місцевих форм спільнот, в рамках яких люб'язність, інтелектуальне й моральне життя можна підтримувати через темні століття <...> Цього разу, однак, варвари не чекають за кордоном; вони вже серед нас протягом досить тривалого часу. І саме відсутність у нас усвідомлення цього факту є частиною нашого становища. Ми чекаємо на іншого, безсумнівно, дуже відмінного Св. Бенедикта» [див.: 4]. Ідея про те, що все більш роздроблена західна цивілізація може бути врятована тільки завдяки появі нового Бенедикта, стає лейтмотивом заклику до нового чернецтва, яке, як вважається, здатне сформувати дисципліновані громади для підтримання чеснот цивілізованого життя.

¹ Див.: Д. Бонхеффер, *Следую Христу* (М.: Бук Чембэр Інтернэшнл, 1992); *Жизнь в христианском общении* (Евангелическое Лютеранское Служение, 2003). Эрик Метаксас, Дитрих Бонхеффер. *Праведник мира против Третьего Рейха*. Пастор, мученик, пророк, заговорщик (М.: Эксмо; Книгоноша, 2012).

У цей же час відбуваються зміни і в протестантській місіологічній теорії. У 1974 році Ральф Вінтер, один з ключових представників Школи світової місії (семінарія Фуллера), опублікував у «Журналі місіології» статтю «Дві структури спокутної місії Бога». У статті Вінтер роз'яснює відмінність між «модальностями» (приходськими структурами, які включають у себе людей різного віку, статі й рівня посвяти) і «братствами» (чернечими або місіонерськими структурами, які обмежують членство прийняттям посвяти та іншими факторами). На думку Вінтера, протестанти повинні переосмислити своє ставлення до історичних католицьких місіонерських орденів, запозичивши їхній багатий досвід. Публікація Вінтера пожвавила інтерес до формування протестантських місіонерських орденів у 1980-х – на початку 1990-х років.

Третій період, що розпочався у 1994 р. і триває досі, характеризується інтенсивним процесом утворення різноманітних спільнот нового чернецтва та їх мереж. Історія однієї з них бере свій початок із студентської акції протесту у вересні 1995 року проти примусового переселення групи бездомних у Філадельфії. Один з учасників цього протесту Шейн Клейборн прийшов до висновку, що почуття солідарності з бездомною спільнотою відкриває для нього новий вимір християнської віри. Після роботи добровольцем у Калькутті з матір'ю Терезою Шейн повернувся в нетрі Філадельфії, заснувавши спільноту «Простий шлях», одну із найбільш впливових нових чернечих спільнот, яка стала ініціатором створення співдружності аналогічних братств.

У 1998 р. філософ Джонатан Уілсон опублікував книгу, присвячену осмисленню впливу на життя церкви відомої праці Макінтайра «Після чесноти» [див.: 6]. В останньому розділі він проаналізував заклику Макінтайра до появи «нового Св. Бенедикта», наголосивши на необхідності утворення «християнських спільнот, які можуть виробити нового Св. Бенедикта», та застосувавши для їх позначення термін «нове чернецтво». Уілсон висловив сподівання, що християнські спільноти вбачатимуть Божу мету в зціленні фрагментації світу, практикуватимуть духовну дисципліну і звертатимуть увагу на глибокі богословські роздуми.

Більшість спільнот нового чернецтва намагаються створити альтернативу консервативному євангельському мейнстріму. У їхніх переконаннях і практиках яскраво простежується постмодерністське прагнення до нового переживання таємниці, справжнього християнського досвіду і повсякденної духовності, які різко контрастують із маркетинговим і управлінським підходом багатьох сучасних церков. Спільноти нових ченців надають перевагу екуменізму перед доктринальними дискусіями, заохочують жіноче лідерство і звертають більше уваги на проблеми соціальної справедливості й охорони навколишнього середовища, ніж на культурні вірні. Учасники нового чернецтва вважають себе ченцями у світі, вони не зацікавлені в ізоляції або крайньому аскетизмі. Майже всі мають постійну роботу, сім'ї і ведуть соціальне життя. Водночас більшість груп підтримує тих своїх членів, які вибирають целібат як спосіб життя, але це трапляється рідко. Нові ченці прагнуть інтегрувати основні християнські цінності у своєму житті як звичайних громадян. У цьому полягає їхня основна відмінність від традиційного чернецтва.

Очевидно, що в новому чернецтві існують різні напрями. Зокрема, С. Бессенекер виокремлює дві категорії історичних чернечих орденів – «усамітнені» (орієнтовані на внутрішнє життя спільноти) і «місіонерські» (орієнтовані на зовнішню діяльність) [1, р. 21–22]. Він переносить цю класифікацію і на нове чернецтво. До першої групи належать спільноти, утворені християнськими сім'ями у сповнених проблем урбаністичних кварталах своєї країни. Намагаючись жити згідно з християнським ідеалом у своєму безпосередньому оточенні, ці спільноти притягують до себе бідні і знедолені верстви населення.

Однією з таких груп, які свідомо обрали місцем проживання нетрі міських кварталів, є нова чернецька спільнота «Міссіо Деї» (Missio Dei) в Міннеаполісі. На додаток до своїх звичайних годин молитви і богослужінь, вони роздають їжу на вулицях і пропонують притулок потребувачим. Лідер спільноти Ван Стінвік вважає лицемірством практику церков, які в неділю проповідують з кафедри про соціальну справедливість, але впродовж тижня ігнорують своїх ближніх, які перебувають у тяжкому становищі. «Ви можете бути залучені у діяльність вашої церкви, але ніколи насправді не переживати зламаності в іншій людині. Ісус жив з іншими людьми», – говорить він. – «Тому ми запитуємо: які ресурси у всій церковній історії можуть допомогти нам жити саме так?» [див.: 7].

Натомість в орієнтованих на зовнішній світ групах «нових фріарів» панує дух місіонерської ініціативи, ці спільноти залишають свої країни і переїжджають у ті частини світу, де мало відомо про Ісуса. До цього напрямку належить австралійська група «Міські сусіди надії», учасники якої визначають себе як місіонерський орден. Група розробила власний перелік основних цінностей, що мають багато спільного з дванадцятьма ознаками нового чернецтва. До пріоритетів групи, зокрема, належать: євангеліє справедливості; втілення християнського ідеалу серед бідних верств населення та ототожнення себе з ними; дієве співчуття; цілісна місія (бажання служити всім сферам життя в регіоні всіма можливими засобами); учнівство; духовне формування, яке полягає у плеканні близьких стосунків з Ісусом за допомогою духовної дисципліни та простого способу життя; створення команд; органічне зростання. Група має також «Загальні правила життя», що визначають духовні практики спільноти, до яких належать усамітнення, Святе Писання, духовне наставництво, гостинність, керівництво, служіння, поклоніння, життя серед бідних і учнівство.

Отож, для більшості груп нового чернецтва характерні наступні риси: наголос на ролі спільноти (євангеліє тлумачиться як таке, що передане для людей і через людей); орієнтація на міське середовище та практика переїзду до забутих міських гетто; місіонерський ентузіазм, чітка спрямованість на зовнішній світ, на практичний прояв милосердя, солідарності і справедливості; прагнення відновити ідеал посвяченого життя, що характеризується такими цінностями, як простота, скромність, чистота, перетворення і стабільність; бажання глибоко досліджувати історію релігійного життя та експериментувати з новими способами втілення християнського ідеалу в сьогоденній культурі; відновлення споглядальної духовності.

Стосунки нового чернецтва і Виникаючої церкви достатньо неоднозначні. З одного боку, чернецькі лідери намагаються дистанціюватися від Виникаючої церкви. Наприклад, Ш. Клейборн охарактеризував цю

церкву як «трохи самозакохану». На його думку, вона не здобула серйозних результатів, а деякі з її спільнот «повторили певні помилки фундаменталізму, у той час як інші повторюють помилки лібералізму» [2]. І все ж у євангельському протестантизмі нове чернецтво переважно співвідноситься з Виникаючою церквою, обидва рухи розглядаються як споріднені. Така оцінка має свої підстави: адже їхні пріоритети, методи, мова і стиль дуже схожі, тому нові ченці не завжди заперечують цю асоціацію. У другому виданні своєї книги «Живучи віддано в роз'єданому світі» (2010) Джонатан Уїлсон звертається до питання своєї співпраці з Б. Маклареном і звинувачень у тому, що обидва лідери просувають постмодерний порядок денний. Визнавши енергію і широке бачення Макларена, Уїлсон наголошує на своїй відмінності від нього і Виникаючої церкви та уточнює ставлення нового чернечого руху до постмодернізму. Він стверджує, що розглядає постмодернізм лише у місіонерському світлі, а загалом нове чернецтво сягає своїм корінням суворої критики модернізму та постмодернізму. Ця критика здатна виявити особливості обох ідеологій і забезпечити надію, свідкуючи, що постмодерн втрачає видимість неминучості й невідворотності. Однак твердження Уїлсона про те, що нове чернецтво в змозі вийти за межі постмодернізму і здійснити цю спокутну функцію, зазнало багато критики, адже навіть позитивні оцінки руху визнають зв'язок між новим чернецтвом і постмодернізмом.

Отже, виникнення руху нового чернецтва зумовлюється настанням епохи постхристиянської культури, яка гостро вимагає нових форм відповіді євангельської ідентичності християнина. Будучи певною альтернативою традиційному, соціально адаптованому протестантизму, нові постпротестантські спільноти наслідують анабаптизм XVI ст. та відкрито запозичують соціальні, духовні цінності католицьких містиків, зокрема Франциска Ассізького й Бенедикта Нурсійського, адже обидві духовні традиції наголошували на важливості особистого навернення й учнівства, трактували чернечі обітниця як своєрідне друге хрещення, протестували проти зростаючої секуляризації християнства, виступали за економічний радикалізм, практикували взаємодопомогу або колективне володіння майном, проповідували й здійснювали практику ненасильства та миротворчості. Намагаючись створити альтернативу консервативному євангельському мейнстріму, спільноти нового чернецтва прагнуть до нового переживання таємниці, справжнього християнського досвіду і повсякденної духовності, які різко контрастують із маркетинговим і управлінським підходом багатьох сучасних церков; надають перевагу екуменізму перед доктринальними дискусіями, заохочують жіноче лідерство і звертають більше уваги на проблеми соціальної справедливості й охорони навколишнього середовища, ніж на культурні війни. Учасники нового чернецтва не практикують ізоляцію або крайній аскетизм, майже всі мають постійну роботу, сім'ї (хоч і цілібат присутній) і ведуть соціальне життя. Нові ченці прагнуть інтегрувати основні християнські цінності у своєму житті як звичайних громадян, у чому і полягає їхня основна відмінність від традиційного чернецтва.

References

1. Bessenecker S. A. The New Friars: The Emerging Movement Serving the World's Poor / Scott A. Bessenecker. – Downers Grove: InterVarsity Press, 2006. – 199 p.

2. Claiborne S. «The Emerging Church Brand: The Good, the Bad, and the Mess» / Shane Claiborne // *God's Politics*, April 13, 2010, available at: <http://sojo.net/blogs/2010/04/13/emerging-church-brand-good-bad-and-messy>.

3. Hurst M. S. «Anabaptism: The Beginning of a New Monasticism» / Mark S. Hurst // Paper presented at «Christian Mission in the Public Square», a conference of the Australian Association for Mission Studies (AAMS) and the Public and Contextual Theology Research Centre of Charles Sturt University, October 5, 2008.

4. MacIntyre A. *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 2nd ed. / Alasdair MacIntyre. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984. – 304 p.

5. Rutba H., ed. *Schools for Conversion: 12 Marks of a New Monasticism* / House Rutba. – Eugene: Cascade Books, 2005. – 190 p.

6. Wilson J. R. *Living Faithfully in a Fragmented World: Lessons for the Church from MacIntyre's After Virtue* / Jonathan R. Wilson. – Harrisburg, PA: Trinity Press International, 1997. – 96 p.

7. Worthen M. «The Unexpected Monks» / Molly Worthen // *Boston Globe*, February 3, 2008, available at: http://www.prayerfoundation.org/dailyoffice/y_boston_globe_the_unexpected_monks.htm.

Solovii R. P., *Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher of the Center for the Study of Religion of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), romansolovii@e-aaa.info*

New monasticism in a post-Christian culture

Investigated that the emergence of new monasticism movement is caused by the advent of a post-Christian culture which acutely demands a new forms of responses of evangelical identity of Christian. Analyzed that the new post-Protestant communities imitate social, spiritual values of Anabaptism of 16th century and Catholic mystics Benedict of Nursia and Francis of Assisi. The article deals aspirations of the new monastic communities to experience a new mystery, a true Christian experience and everyday spirituality, preference of ecumenism, encouragement of women's leadership and appeal to social justice and environmental protection. It is noted that new monks seek to integrate basic Christian values in their lives as ordinary citizens, and what is their main difference from traditional monasticism

Keywords: New monasticism, mission, new friars, postmodernism, Emerging church.

Соловий Р. П., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Центр исследования религии Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), romansolovii@e-aaa.info

Новое монашество в постхристианской культуре

Исследовано, что возникновение движения нового монашества обусловлено наступлением эпохи постхристианской культуры, которая остро требует новых форм ответов евангельской идентичности христианина. Проанализировано, что новые постпротестантские сообщества следуют социальным, духовным ценностям анабаптизма XVI в. и католических мистиков Бенедикта Нурсийского и Франциска Ассизского. Освещено стремление сообществ нового монашества к новому переживанию тайны, настоящего христианского опыта и повседневной духовности, предоставление преимущества экюменизму, поощрение женского лидерства и обращение внимания на проблемы социальной справедливости и охраны окружающей среды. Отмечено, что новые монахи стремятся интегрировать основные христианские ценности в своей жизни как обычных граждан, в чем и заключается их основное отличие от традиционного монашества.

Ключевые слова: новое монашество, миссионерство, новые фряры, постмодернизм, Появляющаяся церковь.

УДК 111.852:27–877.2:7.03(47)

Усікова Л. С.,
аспірантка кафедри філософії та культурології,
Чернігівський національний педагогічний
університет ім. Т. Г. Шевченка
(Україна, Чернігів), mila-811@mail.ru

ІСІХАЗМ В ЕСТЕТОСФЕРІ МОНАСТІРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Стаття стосується проблем, пов'язаних з релігійно-світоглядними основами естетичної думки і культури Київської Русі. Розкривається духовно-естетична значущість ісихазму, який багато в чому визначив конфесійні, світоглядно-культурні особливості і подальший поступ «життєдайного» Києво-Руського Православ'я, зокрема його транспозицію в мистецтво

Київської Русі. Ісихастська аскетико-містична традиція та духовна практика, що сформувалася на основі чернечого життя, також вплинула на формування естетосфери монастирської культури. Транспозиція ідей ісихії на естетичні аспекти вітчизняної духовності, а також на українську культуру в цілому є малодослідженою проблемою як в естетиці, так і в релігієзнавстві.

Ключові слова: естетична думка Київської Русі, естетосфера, монастирська культура, чернецтво, аскетика, ісихазм, енергетика, «умна» молитва.

Актуальність заявленої теми пов'язана із сучасними дослідженнями становлення автентичного ісихазму, його впливу на морально-етичні та естетичні ідеали монашого життя в часи Київської Русі, що є вкрай важливим для відродження духовності народу, його етнокультури взагалі.

Ісихазм мав велике значення для транспозиції християнських ідей в культуру Київської Русі. Ісихастська духовна практика безперестанної сердечної, «умної» молитви прийшла на Русь разом з її християнізацією і монашеством, перш за все – афонським. Основи цього аскетико-містичного вчення і способу чернечого життя у контексті східного християнства були адекватно сприйняті русичами і органічно увійшли до аксіо– та естетосфери Київської Русі. Але вплив ідей, духовних цінностей і світогляду ісихазму на монастирську культуру і, в цілому, на моральні та естетичні аспекти вітчизняної духовності залишається малодослідженою проблемою в естетиці.

Проблеми, пов'язані з теоретичними основами православної думки і культури, отримали соціальну і наукову актуальність лише з набуттям незалежності України і у зв'язку з 1000-літтям хрещення Київської Русі. У 90-х роках XX ст. відбулися численні теоретичні конференції, де розглядалися актуальні питання духовної й культурної ролі Церкви, православної думки загалом, що дало поштовх і для розгляду ісихазму, як містико-духовної течії східного християнства.

Проблематика ісихазму якнайкраще розкрита у творах православних мислителів. У своїх книгах вітчизняні релігійні автори прослідковують православно-християнську містичну традицію, витоків якої вони вбачають у ранньому єгипетському чернецтві (II–III ст.), що вплинуло на становлення візантійської монастирської культури, починаючи з візантійських Отців Церкви та афонських старців. Зокрема, професору І. Мейндорфу належить чимало праць, присвячених дослідженню ісихазму як духовно-світоглядної основи візантійського богослов'я: «Візантійський ісихазм: історичні, богословські і соціальні проблеми», «Візантійське богослов'я» та інші. Відомим дослідником ісихастської складової православ'я є також отець Іван Огієнко, автор багатьох праць, присвячених історії Православної церкви на Україні.

В естетичній літературі праць із вказаної проблематики статті, фактично, немає. Існують нечисленні мистецтвознавчі роботи, що аналізують вплив ідей ісихазму на окремі види мистецтва: Д. Болгарський (протодиякон), А. Єрзаулова, О. Левко, В. Медушевський, Г. Сергеева, І. Хроненко, І. Язикова. Різноманітні виявлення традицій ісихазму в духовній культурі зазначають С. Абрамович, Ж. Ардауї, Л. Безукладова, В. Головей, М. Громов, І. Жиленко, І. Ісіченко (архієпископ Ігор), Т. Котлярєва, Л. Крупська, Г. Османкіна, О. Смолина, Л. Терещенко-Кайдан, В. Ченцова, В. Шелюто. Серед сучасних вітчизняних дослідників православного ісихазму, його суті, «енергетичної» природи духовної

культури та мистецької інкультурації треба відзначити наукові доробки Д. Арабаджі, С. Зайцевої, В. Личковаха, С. Надеяєвої, Г. Нені, С. Хоружого, Св. Шуміло та інших філософів, культурологів, філологів, релігієзнавців.

Але, не зважаючи на достатньо широку джерельну базу гуманітарних досліджень, присвячених висвітленню ісихазму, значне коло питань, пов'язаних з внутрішнім сенсом ісихазму в релігійних практиках і духовній культурі, зокрема в моралі та мистецтві, залишається поза увагою дослідників.

На нашу думку, важливим аспектом естетико–релігієзнавчих досліджень ісихазму є його вплив на естетосферу монастирської культури Київської Русі.

Монастирська тема зайшла своє місце в роботах вітчизняних істориків тільки з XIX ст. Загальний нарис історії монастирів, заснований на широкому залученні різноманітних джерел, в тому числі і неопублікованих, які вперше вводились у науковий обіг, подається в «Історії Руської Церкви» хронологічно опрацьованої до XVII ст. митрополита Макарія (Булгакова), який намагався точно встановити час створення перших киеворуських монастирів. Оpubлікована більше ста років тому, вона зберігає актуальність і для науки сьогодення, хоча з тих пір з'явилася значна кількість публікацій джерел і глибоких досліджень, присвячених окремим періодам, явищам, подіям історії православної Церкви, монастирів і чернецтва.

Не менше значення мають відповідні розділи «Історії Руської Церкви» академіка Є. Голубинського. Ця робота містить спеціальний розділ, присвячений історії монастирів, де автором порушені відмічені нами проблеми, що турбують в тій чи іншій мірі істориків релігії та церкви. Зокрема, Є. Голубинський вперше звернув увагу на форми духовного подвижництва, що мали місце на Русі, детально зупинився на устрої монастирів.

Колишня атеїстична епоха не так глибоко досліджувала релігійно–церковну тематику, але деяка увага приділялася джерелознавству, текстології: видані тоді джерела дозволяють тепер більш повно уявити історію вітчизняного монашества. Зокрема, багато уваги приділяє «поетиці» монастирської культури О. Смоліна у своїй монографії та докторській дисертації з теорії та історії культури [9].

Літописи залишаються основними джерелами, що містять відомості з історії монастирського життя в Київській Русі, але коло проблем, які розглянуть в них, є досить обмеженим. Тут наводяться конкретні відомості про внутрішній устрій обителів, будівництво в межах монастирських кордонів, уточнюються терміни настоятельства в них. Залежно від місця створення літописного звіду, містяться факти про життя в монастирях у різних регіонах Києво–Руської держави.

Особливе місце в історіографії монастирського життя посідає Києво–Печерський Патерик, що розповідає про ранню історію Лаври та її перших подвижників. Патерик формувалася, починаючи з першої третини XIII ст., а його ядром послужило листування єпископа Володимирського і Суздальського Симона з печерським ченцем Полікарпом. Патерик містить кілька десятків оповідей про печерських подвижників, а описувані в ньому події відбувалися в середині XI–XII ст. Завдяки цьому джерелу, можна простежити поступове зростання культурної ролі монастиря, особливості його внутрішнього життя, види

чернечого подвижництва, розподіл обов'язків ченців, а також їхні відносини з князем і боярством. Патерик утверджував провідний для монастирської культури, православної етики та естетики ідеал святості. Але вплив ідей ісихії на естетосферу монастирської культури окремо не досліджувався, не рахуючи дисертації А. Царенка з естетосфери православної проповіді [10]. Чуттєві аспекти естетосфери розглядає в контексті теології естетики грецький православний філософ Д. Мануссакіс [4].

Мета статті. Отже, причина необхідності звернення до розробки заявленої теми обумовлюється естетичною значущістю духовного феномена ісихазму, який визначив конфесійні, світоглядно–культурні, морально–естетичні особливості і подальший поступ «життєдайного» Києво–Руського Православ'я, основу якого складало чернецтво. З огляду на це, уявляється доцільним розглянути сутність і роль містичного стану ісихії у формуванні естетосфери монастирської культури, зокрема ідеалу святості монашого подвигу, де утверджується християнська духовність, морально та естетично розвивається «благолепіє» людини.

Ісихазм – це аскетико–містична східно–християнська традиція, що сформувалася на основі чернечої духовності. Навіть термін «монах» походить від грецького слова monos, що в перекладі означає один, єдиний, а монах, відповідно, – це той, хто живе один. Так само у первинному значенні «монастир» – це келія–домівка або печера, де живе у постійній молитві самотник. Це була найперша форма монастирів, які згодом стали називатися анахоретськими [див. 6, с. 202].

Аскетична традиція ісихазму була поширена в Київській Русі перш за все преп. Антонієм, який повернувшись з Афону, заснував перші печерні монастирі (аняхоретські), де збиралися його учні та послідовники, сприяючи розповсюдженню культури ісихії. Згодом наступники Антонія Печерського, послідовники ідей і духовної практики ісихії, розійшлися по всій Русі–Україні та оселилися у скитах і монастирях.

Ісихастська традиція є невід'ємною частиною монастирської культури і сягає корінням у апостольську і мученицьку духовність першохристиянської громади. Водночас ісихазм – не просто релігійно–містичне вчення, а певна форма світогляду і навіть етнокультури, яка охоплювала духовно–філософські, етико–моральні та художньо–естетичні уявлення. Його поширення серед освічених верств давньоукраїнського суспільства мало велике значення для засвоєння важливих філософських ідей того часу, зокрема неоплатонізму, в його візантійському варіанті святооцівської теології, етики та естетики.

Зречення від тварного світу для спасіння душі – вищий та найперший ідеал монастирської культури. Досягається відходом від звичайного повсякденного буття, життям анахоретом, одинцем у пустині, мало дбаючи про своє тіло й фізичне здоров'я. Цілий день (а часто і ніч) служити Богові плеканням Духа та ігноруванням тіла – це основне заняття кожного монаха. Служити радісно і самовіддано, у повному переконанні, що обрана дорога до Господа – найправдивіше свято.

Відтак домінування апофатичного богослов'я утверджувало містичний, духовно–синтетичний, а не раціональний, логіко–дискурсивний шлях осягнення Бога, тобто духовну практику ісихазму. Саме така практика і включена в контекст православної молитви. Усе життя

монашої спільноти, сутність монастирської культури були підпорядковані молитві. Молитовна синергія (злиття сакральних енергій) в житті кожного монаха відіграє надзвичайну роль і складає невід'ємну частину його шляху до Благодаті.

У монастирській культурі ісихазм є стрижнем східно-християнського чернецого послугу, тобто головним шляхом Богошування й Богопізнання, яким упродовж століть проходило і нині проходить чернецтво Православної Церкви. Одним з перших сформулював ідею ісихії був преп. Григорій Синайський. У своєму повчанні до афонських подвижників до пустельників і ченців, що живуть в кіновіях, він закликав до збереження розуму, трезвення й «умної» молитви, заповідаючи: «Шукай Господа на дорозі, тобто в серці, шляхом виконання заповідей. Коли почувеш слова Іоанна Хрестителя, звеличувально кличучого всіх «приготувати дорогу і випрямити дорогу», то мається на увазі вказання на заповіді серця і діла. Неможливо шляхом заповідей і непогіршеного подвигу йти правильно без сердешної правоти. ... Під законом заповідей маю на увазі сердешно виявляючи безпосередню віру, тому що з неї струїться всяка заповідь і утворюється просвітлення душ, в яких тоді з'являються наступні плоди істинної віри: стриманість, любов і нарешті, богодарована смиренність як початок і зміцнення любові» [7, с. 11, 15].

В результаті подвижницької діяльності преп. Антонія та його «київської печерної школи» скити-ісихастерії невдовзі охопили майже всю територію Київської Русі. Вони з'являються, окрім Києва, у таких культурно-політичних і духовних центрах, як Чернігів, Любеч, Новгород, Переяслав, Володимир-Волинський, Ярославль, Галич, Ростов, та багатьох інших [див. 3, с. 5–12].

Властиві Київській Русі спільножитні монастирі почали з'являтися тільки за Ярослава Мудрого. Літопис під 1037 р. подає: «За Ярослава «черньоризьци почаша множитися і монастиреве починаху бити» [2, с. 148–149]. Це одне з перших літописних оповідань про початок правдивих монастирів у Київській Русі. Щоправда, митрополит Іларіон Київський твердить, що Володимира «Манастьпрєвѣ на горахъ сташа» [8, с. 45].

Говорячи про самотню ісихастську традицію у киево-руській культурі, окрім преп. Антонія Печерського і митр. Іларіона Русина, слід відзначити таких і видатних подвижників, як преп. Феодосій Печерський, Іларіон, Варлаам, Стефан, Агапіт, Нестор, Яків Мніх, Ісаакій, Микита, Лаврентій та Єфрем Печерські, Ілля Муромець, Прохор Лободник, Іоан Багатостраждальний, Марк Гробокопач, Алімпій Іконник, Микола Святоша, Онісифор Прозорливець, Герасим Вологодський, Климент Смолятич, еп. Кирило Турівський, еп. Онуфрій Чернігівський, митр. Кипріан Цамблак та багато інших прибічників ісихії в духовному житті. Тільки в Києво-Печерській лаврі спочивають нелітні аж 120 преподобних старців – невмирущий посів старчествавання Антонія Печерського. Усі вони канонізовані Київським Собором у 1643 р., хоча лише близько 40 з поміж них мають життійне укладення в Києво-Печерському Патерику. Більшість з їхніх «житій» які відповідають XI–XII ст. [11, с. 113].

Відтак, киеворуські ченці були спадкоємцями первинного єгипетського і палестинського чернецтва, здійснили і явили в собі самих ідеали чернецого християнського життя, аскетичну культуру святості, в

т.ч. ісихазму. Далекі монастирські прашури, подібно найдавнішим святым Сходу, свідомо обрали для себе аскетичний образ іншого, хоч і земного, життя («чернецтва»), – життя усамітненого і саможертвовного, прагнучи душею тільки до Бога, зокрема через «тиху радість» ісихастської синергії [див. 5, с. 10].

Ісихія з грецької дослівно означає мовчання, умиротворення, спокій, що досягається в аскетичних умовах існування, зокрема у затворництві, відлюдництві (наприклад, у печерах, підземних храмах, монастирях, келіях – від Афона до Києво-Печерської лаври і чернігівських «Антонієвих печер»).

Крім аскетичного способу життя, ісихія нерозривно пов'язана з *молитвами*, хоч вони різняться між за змістом і способом їх читання. Головний молитовний акт монаха – прослава Господа Бога, яка народжується з осягненням Божої величі та Його любові до людини. Крім цього, молитва прослави народжується з усвідомлення власної гідності як Божої дитини. Умна молитва – це молитва покаяння та навернення. Прощення гріхів відбувається тільки через молитовне сердешне каяття перед Господом. Така Ісусова молитва очищує серце у сповіді і через синергійне співдіяння людини з Богом відбувається трезвіння розуму, катарсисний стан душі, який виникає при її очищенні. Монаху відкривається гностичне знання у вигляді спостереження Фаворського Світла, тобто ченцю відкривається одкровення і на нього сходять Благодать Духа Святого.

Молитва Синергії, як злиття «енергій» людини і Бога для отримання божественного дару Благодаті – наймогутніший засіб для досягнення і набуття духовної сили заради спасіння душі. Завдяки синергії ісихастської молитви монах єднається з Господом, співаючи безсловесні гімни, промовляючи до Нього Серцем. Плодами синергійного спілкування з Богом є внутрішнє освячення монаха сакральною радістю, очищення від пристрастей та отримання духовної сили для боротьби з дияволом. Крім цього, спільна богослужбова молитва зміцнює в монастирській культурі «корпоративну» єдність монашої спільноти і спонукує до старанності й ревності у фізичній праці та інших богоугодних заняттях, якими наповнене повсякденне життя монахів. Монах-ісихаст отримує від Бога не тимчасові, тобто минулі блага, а блага духовні, що походять від Духа Святого й оживляють душу.

Відтак, релігійні стосунки з Господом на рівні ісихастської синергії є духовною співтворчістю, благодатною співпрацею у плані Спасіння. Людина – це образ і подoba Божа за архетипами Духа, Слова і Креації, а тому здатна до творчості, вільного і свідомого творення, за допомогою Божою, своєї душі, очищення серця, вигнанню із себе гріха і гріховних помислів. Але з точки зору креативності і життєстійкості людини тут доречно згадати і прислів'я: «на Бога сподівайся, але сам не підводь». Православна Церква приймає будь-яке вчення про благодать, яке не обмежує або пригнічує людську свободу, «добру волю», в т.ч. і в творчості (це, зокрема, обґрунтував Іоан Максимович у книзі «Ліотропіон»). Недаремно апостол Павло казав: «мы соработники (synergoi)» (1 Кор. 3, 9). Якщо ми прагнемо досягти повноти синергійного спілкування з Господом, то повинні не тільки уповати на Божу поміч, але й зробити свій духовний внесок шляхом душевного зусилля і добродійного напруження, кенозису, саможертвовності, «приреченості» себе на Добро.

Молитовне «умне» співдіння, духовна співтворчість ісихастського подвижництва через синергійність веде до «співпраці», енергейного злиття Божественної благодаті й вільної людської волі. У чернечій духовній практиці і монастирській культурі загалом релігійний зміст синергії має і *естетичні виміри*, свої художні форми, особливо, коли ісихія осмислюється як Божественне, або радісне «художество» Духа, що складає основу естетосфери монастирської культури.

Благодатна тиша служила ісихастам засобом досягнення концентрованого стану духу, його креативного потенціалу, що вів до осягнення мудрості Слова. Тільки в такому стані, згідно з ісихазмом, можна було наблизитися до духовної співтворчості, до синергії, до отримання благодаті, до креативу споглядання Першообразу. Сакральним мовчанням ченці–затворники досягали вищого ступеня духовної досконалості, осягання серцем та «умного» зору, коли людина здатна побачити нестворене Фаворське світло, і його енергійні відблиски можуть упасти на неї і надихнути на преображення, на духовну та художньо–естетичну креативність, як то було, наприклад, у киево–руського іконописця Аліпія.

Релігійний дух ісихії (культури мовчання) впливав і на естетичну свідомість давньоруської людини, яка була глибинно пройнята ісихастською ідеєю «Божественної енергей», про що свідчать численні згадки в літературних пам'ятках тієї доби. Вважається, наприклад, що *Божественна Енергейя має світлове, а тому й естетичне виявлення*. Крім того, «Світло» як світоглядно–ісихастська категорія корелює зі «світлом» та «святком», повсякденним і святим, складаючи естетосферу монастирської культури. Розуміння глибинного релігійно–естетичного зв'язку трансцендентного (нетварного) Фаворського світла із духовною красою надавало вагомий імпульс одухотворення, глибинної сакралізації мистецтва Київської Русі, що з особливою силою проявилось в киеворуській іконографії в кінці XI–XIII ст. Відтак, увага ісихастів до феномену Світла, а також «блиску» і «сяяння» як естетичних форм Сходження Духа є важливим феноменом «естетики синергії».

Вестетосфері монастирської культури через *безгоміння, мовчазне споглядання, умиротворення, спокій* в їх естетичних транспозиціях досягалася синергійна гармонія як основа «естетики ісихазму» (В. Личковах). Тиша служила ісихастам умовою досягнення концентрованого стану духу, найближеного до синергії. Через мовчання і безмовну молитву монахи–ісихасти досягали вищого ступеня духовної досконалості й синергійної гармонії. В мистецтві ці ісихастські специфікації духовності набувають відповідних естетичних транспозицій через архітектоніку, композицію, мелодику, темпоритм, символіку і гармонію образів.

Висновок. У чому ж виявляється сакральний сенс, моральний і естетичний зміст ідей ісихазму в контексті монастирської культури? З точки зору «транспонування» культури ісихії в морально–естетичні цінності можливість формування естетосфери ісихазму обумовлювалась цілісним релігійно–мистецьким світоглядом і духовно–християнським контекстом монастирського культурного життя. Якщо не можна наблизитися до Бога раціональними земними помислами і діяннями, то залишається шлях містичного, позараціонального і понадчуттєвого, тобто духовно–естетичного устремління до Нього. Виникає

«естетика ісихазму», в якій сакральні сенси духовної практики ісихії набувають транспонування в мистецтво та естетосферу релігійного життя, його художньо–символічних, образно–евокативних форм.

Отже, ісихастська синергія мають креативний потенціал як у релігійному, так і в естетичному аспектах, а гносис та естезис ісихії виступають як джерело духовності, в т.ч. у мистецьких артефактах естетосфери монастирської культури. Спокій, тиша, гармонія, синергія, які супроводжують «умну», «мовчазну», «сердечну» молитву, увійшли до естетосфери Київської Русі як феномени ісихії, що сприяють зберіганню душевної чистоти, плеканню духу, гармонійної синергії, – цих транспозицій ісихазму в релігійно–естетичний ідеал людини.

Список використаних джерел

1. Бълхова М. И. Монастыри на XI – середине IV века / М. И. Бълхова // Монашество и монастыри в России. XI–XX века: Исторические очерки. – М.: Наука, 2002. – С.29–30.
2. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. I. – М.: Изд. вост. лит., 1962. – 578 с.
3. Макар Н., прот. Актуальность исихастических исследований // Христианская мысль. – 2006. – №3. – С.5–12.
4. Мануссакис Д. П. Бог после метафизики. Богословская эстетика / Джон Палентелеймон Мануссакис – К.: Дух і Літера, 2014. – 416 с.
5. Михайлова О. К. Тихая радость. Церковь Покрова Божией Матери деревни Озера: История и современность / Под общ. ред. Г. И. Трубицыной. – СПб., 2011. – 192 с.
6. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного, Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. Синаит Г., прп. Творения / прп. Григорий Синаит. – М.: Новоспасский монастырь, 1999. – 159 с.
8. Слово о законе и благодати митрополита Илариона / Подг. текста А. М. Молдована // Библиотека литературы Древней Руси. – СПб., 1997. – Т.1. – С.26–61.
9. Смолина О. О. Культура православного монашества: монография / Ольга Олеговна Смолина. – Луганск: Изд–во «Нолудж», 2014. – 220 с.
10. Царенок А. Художній вимір проповіді у православній гомілетичній традиції / А. Царенок // Мистецтвознавство України. – К., 2008. – Вип.9. – С.294–299.
11. Шуміло С. М. Таємниці Святої Русі / С. М. Шуміло – Львів: Пульсари, 2001. – 215 с.

References

1. Blhova M. I. Monastiri na XI – seredine IV veka / M. I. Blhova // Monashество i monastiri v Rossii. XI–XX veka: Istoricheskie ocherki. – M.: Nauka, 2002. – S.29–30.
2. Lavrentevskaya letopis // Polnoe sobranie russkih letopisey. – T. I. – M.: Izd. vost. lit., 1962. – 578 s.
3. Makar N., prot. Aktualnost isihasticheskikh issledovaniy // Hristianskaya myisl. – 2006. – №3. – S.5–12.
4. Manussakis D. P. Bog posle metafiziki. Bogoslovskaya estetika / Dzhon Palenteleymon Manussakis – K.: Duh i Litera, 2014. – 416 s.
5. Mihaylova O. K. Tihaya radost. Tserkov Pokrova Bozhiey Materi derevni Oзера: Istoriya i sovremennost / Pod obsch. red. G. I. Trubitsinoy. – SPb., 2011. – 192 s.
6. Religieznavchiy slovník / Za red. profesoriv A. Kolodnogo, B. Lobovika. – K.: Chetverta hvilya, 1996.
7. Sinait G., prp. Tvorenija / prp. Grigoriy Sinait. – M.: Novospasskiy monastyr, 1999. – 159 s.
8. Slovo o zakone i blagodati mitropolita Ilariona / Podg. teksta A. M. Moldovana // Biblioteka literatury i Drevney Rusi. – SPb., 1997. – T.1. – S.26–61.
9. Smolina O. O. Kultura pravoslavnogo monashestva: monografiya / Olga Olegovna Smolina. – Lugansk: Izd–vo «Noulidzh», 2014. – 220 s.
10. Tsarenok A. Hudozhnii vimir propovidi u pravoslavniy gometichniy traditsiyi / A. Tsarenok // Mistetstvoznavstvo Ukraini. – K., 2008. – Vip.9. – S.294–299.
11. Shumilo S. M. Taemnitsi Svyatoyi Rusi / S. M. Shumilo – Lviv: Pulsari, 2001. – 215 s.

Usikova L. S., graduate student, Department of Philosophy and Cultural Studies, Chernihiv National Pedagogical University
Taras Shevchenko (Ukraine, Chernigov), mila-811@mail.ru

Isichasm aesthetes in the sphere of monastic culture of Kievan Rus

This article deals with problems related to religious and philosophical foundations of aesthetic thought and culture of Kievan Rus. It revealed spiritual and aesthetic significance of hesychasm, which is largely determined by religious, ideological and cultural features and further progress «life-givin» Kyiv Rus Orthodoxy, including its transposition into the art of Kyiv Rus. The hesychastic ascetic-mystical tradition and spiritual practice, which was formed on the basis of monastic life also influenced the formation of estetosfery monastic culture. Transposition hesychia ideas on aesthetic aspects of domestic spirituality, as well as Ukrainian culture as a whole has a little-studied problem both in aesthetics and in religious studies.

Keywords: aesthetic thought of the Kiev Rus, aesthetic sphere, monastic culture, monasticism, asceticism, hesychasm, enerheyya, «mind» prayer.

Усикова Л. С., аспірантка кафедри філософії та культурології,
Чернігівський національний педагогічний університет
ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), mila-811@mail.ru

Исихазм в эстетосферы монастырской культуры Киевской Руси

Статья касается проблем, связанных с религиозно-мировоззренческими основами эстетической мысли и культуры Киевской Руси. Раскрывается духовно-эстетическая значимость исихазма, который во многом определил конфессиональные, мировоззренчески-культурные особенности и дальнейшее продвижение «животворного» Киево-Русского Православия, в частности его транспозиции в искусство Киевской Руси. Исихастская аскетико-мистическая традиция и духовная практика, которая сформировалась на основе монашеской жизни, также повлияла на формирование эстетосферы монастырской культуры. Транспозиция идей исихии на эстетические аспекты отечественной духовности, а также на украинскую культуру в целом есть малоисследованной проблемой как в эстетике, так и в религиоведении.

Ключевые слова: эстетическая мысль Киевской Руси, эстетосфера, монастырская культура, монашество, аскетика, исихазм, энергея, «умна» молитва.

* * *

УДК 246:2-13(045)

Лещенко А. М.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
Херсонська державна морська академія
(Україна, Херсон), alena020114@ukr.net

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР ХРИСТІЯНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Аналізується поняття сакрального простору християнського мистецтва та доводиться його значення у процесі екстраполяції ідей християнського віровчення у свідомість віруючої людини. Доводиться, що механізм релігійного резонансу, який виникає та функціонує в сакральному просторі, у багатоформатній системі «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва», забезпечує результативність означеного процесу.

Ключові слова: християнське сакральне мистецтво, сакральний простір, система, релігійний резонанс.

Вивчаючи та аналізуючи питання пов'язанні із мистецтвом, варто говорити про специфічні простори де воно діє та функціонує. Сакральне мистецтво є ще більш специфічним за своєю суттю та особливостями вияву. У цьому аспекті актуально говорити про відкрити та багатоформатну функціонуючу у просторі систему «автор християнського сакрального твору мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва», що зумовлює інтерес до специфіки просторів та полів сакрального значення. Тож, мета дослідження полягає у висвітленні значення сакрального простору християнського мистецтва у процесі трансляції ідей християнського віровчення у свідомість віруючої людини. Відповідно, головним завданням є визначення механізму

релігійного резонансу, який і забезпечує результативність означеного процесу.

Вивченню сакрального мистецтва присвячено ряд робіт, так пояснення специфіки мистецтва взагалі, і сакрального зокрема, та процес сприйняття його творів людиною висвітлено у дослідженнях О. Лосева, В. Асмуса, С. Аверінцева, В. Бичкова, М. Ліфшица, Л. Віготського, Н. Яновського Ю. Лотмана, та ін. Крім того, сьогодні є ряд робіт присвячених певним закономірностям розвитку саме сакрального мистецтва: М. Єліаде, Р. Жерар, Т. Буркхардт, Ф. Шуон, Д. Угрінович, Є. Яковлев, С. Кримський, С. Абрамович, В. Головей, В. Шелото; особливості окремих видів сакрального мистецтва вивчалися А. Н. Терріном, Т. Моїсеєвою, Б. Раушенбахом, Е. Мірзояном, І. Ібрагімовим, І. Фельдом, П. Гречанівською, В. Лепакінім, Л. Мартиненко, та інші; спроби пояснити особливості та значення сакрального простору та його зв'язок із творами релігійного мистецтва робили В. Топоров, О. Лідов та інші.

Безумовно, сакральний простір є кардинально відмінним від простору профанного, адже кожний «священний простір передбачає яку-небудь ієрофанію, якесь вторгнення священного, у результаті чого з навколишнього космічного простору виділяється якась територія, якій надаються якісно нові властивості» [7, с. 25]. Аналізуючи безпосередньо сакральне поле, варто враховувати закономірності полів інших типів, зокрема їх специфіку та специфіку співіснування.

В. Топоров, аналізуючи специфіку сакральних просторів, акцентує увагу на психологічній готовності вірян бути у ньому. Ця готовність має сприяти повноцінному процесу сприйняття віруючими суті тих чи інших сакральних образів творів християнського мистецтва. В. Топоров підкреслює, що «творці сакральних просторів, безсумнівно, враховували фактор підготовленого сприйняття, в якому повинні були з'єднатися всі емоційні і смислові нитки задуманого образу. Можливо, саме тому сторонній глядач зазвичай не сприймає візантійську просторову образність, – в кращому випадку захоплюється декоративною красою «плоских» ікон» [5, с. 23]. Але, автор, на жаль, як і інші вчені, не пояснює механізми, що сприяють забезпеченню сприйняття творів сакрального мистецтва.

Цікавою є ідея ієротропного простору висунута О. Лідовим. Він виходить з об'єктивної позиції щодо існування сакрального простору як реального явища. Але, вважає, що такий простір є позаматеріальною субстанцією, яка охоплює світ різних предметів культового призначення у поєднанні з сукупністю звуків, кольорів, ароматів тощо. Так, О. Лідов зазначає, що «ієротропія – це створення сакральних просторів, розглянуте як особливий вид творчості, а також як спеціальна область історичних досліджень, в якій виявляються і аналізуються конкретні приклади даної творчості» [4, с. 9]. До створення сакрального простору, за автором, треба підходити творчо та цілеспрямовано і він має містити у собі сукупність відповідних сакральних образів, зокрема «образ-парадигму» та «образ-ілюстрацію». Суть ієротропного поля, за задумкою автора, зумовлюється органічною єдністю та взаємодією ієрофанії як містичного, та ієротопії як результату цілеспрямованої творчої діяльності. При цьому «саме по собі божественне одкровення знаходиться поза людської творчості, що включає, тим

не менше, і спогад ієрофанії, і її актуалізацію всіма доступними засобами, і збереження видимого, почутого, відчутого образу» [4, с. 10]. Таким чином, створення ієротропного простору є конкретним та дієвим способом для більш глибокого наочно-дійєвого транслювання, у свідомість вірян, символічного сенсу сакральних образів християнства. Створення такого поля сприяє актуалізації, у вірян, більш глибокого почуття релігійної віри. В ієротропному полі домінує атмосфера величності, що зумовлюється одночасною наявністю значної кількості сакральних образів, мозаїчністю архітекtonіки різноманітних прийомів та засобів психоемоційного впливу на вірянина, зокрема на його рецепторну систему, процеси сприйняття, що сприяє наближенню віруючого до суті інформації сакрального значення. Але, все це не гарантує людині, що звертається через твори культового мистецтва до Вищих сил за допомогою, входження в стан релігійного резонансу. В ієротропному просторі не існує умов певної інтимності процесу сприйняття людиною сакральної суті символічного образу твору мистецтва та, відповідно, звернення до певного персоналізованого нею сакрального образу. Таким чином, вірянин не має можливості виявити відверті почуття, промовити суть прохання, відчути певну надію та віру в допомогу тощо, що, у свою чергу, унеможливує процес входження людини в стан релігійного резонансу, оскільки заважає реалізації одного з основних елементів його механізму – механізму екстраполяції християнського сакрального сенсу.

Відповідно, обмеженість вірянина, який знаходиться в ієротропному просторі, виникненням лише релігійних почуттів, які, безумовно, починають оволодівати ним, не стимулює його на добровільну зміну поведінки відповідно до християнської моралі, оскільки, у такому стані не забезпечується перетворення мети на мотив поведінки. Тому, формальна наявність, в ієротропному полі, усіх трьох основних складових (а) ієротропного поля; б) творів християнського сакрального мистецтва, з символічним закодованим сенсом; в) самого вірянина, з його можливостями психологічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції) спрямованих на інтенсифікацію процесу входження людини у стан релігійного резонансу, не можуть гарантувати досягнення цього стану.

Ю. Алешкова, розглядаючи сакральний простір, його вплив на емоційно-чуттєву сферу людини, акцентує увагу на значення літургійного аспекту, що є характерним для художнього простору та часу східнохристиянського мистецтва. Авторка, підкреслює домінантне значення індивідуального впливу на віруючих творів сакрального мистецтва, а художній простір розглядає як безпосередній естетичний засіб досягнення «літургійного богоспілкування і богоуподібнення (обожнення) завдяки вираженню у своїй художній специфіці певних властивостей божественного буття і організації можливості прилучення до них через акт естетичного сприйняття» [1, с. 11]. Вона доводить, що «художній простір і час середньовічного мистецтва мають інтегральну характеристику, сукупність формотворчих елементів різних видів мистецтв (церковної архітектури, живопису, співу, руху священнослужителів), оскільки вони створювалися для спільного загальнолітургійного синтезу і не існували поза церковними стінами, а значить – поза об'єднуючої їх богослужбової дії» [1, с. 3].

Важливим є те, що Ю. Алешкова підкреслює роль сенсу закладеного у творах християнського сакрального мистецтва в процесі їх впливу на вірян, адже саме це сприятиме подоланню структури їх тварної свідомості. Це може досягатися завдяки «прориву душі в трансцендентне, тобто виявленням не ейдетичного божественного горизонту, а сукупності особистісних божественних якостей» [1, с. 12]. В якості механізму такого впливу, дослідниця розглядає процес моделювання переживання вірян на рівні вподобання, який забезпечується завдяки впливу на вірян сукупності творів сакрального мистецтва та спонуканням їх почуттів до благодаті поза рухомості, спокою, просвітління тощо.

Літургійна специфіка східнохристиянського простору та часу розкривається, Ю. Алешковою, в сприянні вступу людини «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю і на втіленні серця в спосіб її буття» [1, с. 16]. Такий кінцевий результат сприйняття людиною сакрального сенсу творів християнського мистецтва, що актуалізується автором, тобто її вступ «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю», має безапеляційний вплив на емоційно-чуттєвий світ людини. Разом з тим, не зважаючи на усі переваги такого художнього простору, сакрального походження, в нього також відсутні умови, що стимулюватимуть людину на добровільну зміну власної поведінки відповідно до вимог християнства. На наш погляд, недостатня продуктивність релігійного впливу на людину оточуючого сакрального середовища, у даному випадку, зумовлюється відсутністю умов для забезпечення, поряд з процесом інтеріоризації, також і процесу екстраполяції. Це сприяє виникненню або тільки почуттю релігійної віри, або ж суто естетичних почуттів.

Вплив релігійного резонансу, у процесі сприйняття людиною твору християнського сакрального мистецтва, що розкривається в реалізації його домінантної функції релігійно-резонансного цілепокладання, тобто стимулюванні вірянина на добровільну, усвідомлену зміну особистої поведінки відповідно до християнського канону, зумовлюється суто психологічним аспектом та у взаємозумовленому психологічному зв'язку «людина – сакральний образ – людина». Відповідно сакральний простір, в якому людина має входити в стан релігійного резонансу, повинен містити умови з забезпечення концентрації уваги на персоналізованій суті сакрального образу, з відчуттям певної інтимності та можливості звернення до нього з певним проханням. Саме ці обставини, через звернення віруючого до творів християнського сакрального мистецтва, сприяють актуалізації потреб та мотиваційної складової особистості. Наслідком цього є забезпечення синхронної взаємодії психологічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції людиною християнського сакрального сенсу, відповідно, з одночасною зміною мети поведінки на мотив. Тобто, реалізація мети, що ставить Ю. Алешкова щодо вступу людини «в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Божественною Особистістю», через сприйняття нею творів християнського сакрального мистецтва, за нашою концепцією, безпосередньо може бути реалізованою лише завдяки релігійному резонансу. Відповідно, треба враховувати і специфіку самої структури процесів сприйняття людини, зокрема виникнення зв'язків та відношень, що виникають в процесі її взаємодії з об'єктами

дійсності. При цьому, в якості механізму кодування зв'язків та відношень, які складають структуру цих процесів, визначаються резонансно-хвильові процеси [1, с. 34]. Це є підтвердженням того, що процес встановлення особистісних суб'єкт-об'єктних відносин між Божою Особистістю та особистістю вірянина зумовлюється саме механізмом релігійного резонансу.

У цьому аспекті, важливим є тлумачення суті міфологічного простору, а також простору сприйняття, дане Е. Кассіером. Так, він розглядає міфологічний простір в органічній єдності з психікою людини, виходячи з принципу цілісності простору будь-якого виду, у тому числі і міфологічного. Така думка, безумовно, є співзвучною з сучасними науковими поглядами, що «обидва вони, і міфологічний простір, і простір сприйняття, є цілком конкретні структури свідомості» [3, с. 100].

Е. Кассіер розуміє простір міфу як простір структурний, в якому «ціле виникає, «стає» не з елементів, з яких воно виростає генетично, за певним правилом, навпаки, тут існує чисто статичне відношення знаходження, присутності. Скільки б ми не продовжували процес ділення, в кожній з частин ми знову виявляємо форму, структуру цілого. Тобто ця форма не розбивається, ... а продовжує своє існування, не зруйнована і не пошкоджена ніяким поділом. Весь світ простору, а з ним і Космос, взагалі є побудованим за певною моделлю, що виявляється перед нами то у збільшеному, то у зменшеному вигляді, але в будь-якому масштабі залишається тією же. Будь-який зв'язок у міфологічному просторі заснований, в кінцевому результаті, на цій споконвічній тотожності: вона сходиться не до однотипності впливу, не до динамічного закону, а до первісного збігу сутності» [3, с. 104]. Вважаємо важливим, що в основі різноманіття зв'язків, характерних для міфологічного простору, автор підкреслює «першоджерельну тотожність» та «збіг сутності», тобто саме те, що характеризує ознаки та специфіку резонансу як явища.

Автор схиляється до правомірної думки про домінуючу роль простору у житті людства, форму якого зумовлює його ж міфологічне мислення. Потім, за Е. Кассіером, у цьому просторі фіксується і все різноманіття міфологічних форм життя. Він приходиться до висновку, що і форми людського життя копіюються з форм простору. Посилаючись на позиції та висновки Ніссена, Е. Кассіер акцентує увагу на значенні сакрального в житті людства та зазначає, що «... міфологічно-релігійне почуття священного знайшло свою першу об'єктивізацію в обігу зовні, в саморепрезентації у формі просторових уявлень. Сакралізація починається з виділення в просторі, як цілому, певної ділянки, відмінного від інших і в релігійному відношенні як би обнесеному якоюсь огорожею» [3, с. 114]. В якості аргументації доводиться, що така система переноситься з релігійної сфери людського життя на всі інші сфери діяльності, зокрема державно-правову, соціально-культурну, але лише з певною диференціацією. При цьому сам акт легітимізації, тобто акт проведення певної межі, є за своєю суттю також аналогічним сакральній організації простору [3, с. 115]. Ця позиція автора перегукується з думкою П. Флоренського щодо феургій, які, на думку Отця Павла, будучи явищами трансцендентного рівня, повинні пронизувати сакральним усі сфери людського земного життя, завдяки чому врівноважувати світ дольний, наближуючи його до світу горнього, та таким чином

відновлювати єдине сакральне поле [6]. На специфіку зв'язків та відношень, що виникають у процесі сприйняття людиною явищ дійсності, у тому числі і явищ культурної значущості, звертають увагу і інші вчені.

Так, на роль специфічних суб'єктно-об'єктних відносин, що можуть виникати між людиною та образом, який формується в її свідомості, вказує В. Дубовіцький [2]. Він доводить, що у процесі сприйняття людиною іншого об'єкту, виникає специфічний за своїм значенням, прошарок. Тож, можемо говорити про те, що у процесі сприйняття людиною сакрального сенсу християнських творів мистецтва, виникає специфічний прошарок – релігійний резонанс. Так, автор пояснює, що «між суб'єктом і об'єктом виявляється media, повідомлення, може бути, навіть medium, – те, що надає сприйняттю динаміки, якщо завгодно, деяку частку ілюзії, гри, не дозволяючи йому бути тільки лише інформаційною системою, в якій суб'єкт реєструє дане йому за допомогою відчуттів, не знаходячи в сприйнятому світі нічого, крім об'єктів, щільність і тяжкість яких – їх неодмінні властивості. Цей прошарок у сприйнятті може бути названий загальним ім'ям «аура». Аура відводить сприйняття від банальної присутності об'єкта, надаючи досвіду чарівності, як одяг, пози, приховуючи і відкриваючи тіло ...» [2]. Автор вдало вбачає виникнення тонкого, консонансно-привабливого та кінце необхідного для забезпечення релігійного резонансу органічного взаємозв'язку. Такий зв'язок формується завдяки одночасній реалізації процесів інтеріоризації («аура відводить сприйняття від банальної присутності об'єкта», тобто від безпосереднього сприйняття матеріалізованого твору сакрального мистецтва), та екстраполяції («надаючи досвіду чарівності», розуміємо як «наділення образу сакральністю, зачарування ірреальністю цього образу тощо»).

Називаючи такий досвід ауратичним, В. Дубовіцький акцентує увагу на його специфіці, яка, також є дуже важливою і для забезпечення функціональної спрямованості релігійного резонансу, тобто функції резонансно-релігійного цілепокладання.

Так, автор пояснює, що набуття людиною, так званого «ауратичного досвіду» передбачає її психологічне відсторонення від безпосередньої матеріалізованої форми, яка дала імпульс для його виникнення. Тобто, відповідно до концепції дослідження, функціональності релігійного резонансу, людина, у процесі сприйняття твору сакрального мистецтва, психологічно переключає свою увагу з матеріалізованої форми твору мистецтва безпосередньо на сакральний образ, що формується в її уяві завдяки сприйняттю його символічного сенсу. Однак, цей сакральний образ, маючи суто ірреальний характер, набуваючи ознак ейдетичного, починає жити в інтерсуб'єктивному полі людини самостійним та реальним для неї життям, безпосередньо виступаючи стосовно неї реальним авторитетним суб'єктом релігійного впливу. Тобто дійсно, для вірянина настає момент, коли твір християнського мистецтва допомагає йому відкидати межу між «реальним» та «ідеальним» світом, тобто ірреальним, та, за Е. Кассіером, «світ образів, що протиставляється духом світу просто речей, вперше знаходить іманентну значимість і істину» [3, с. 37].

Тобто, Е. Кассіер визначає як перехід людини на новий вид духовності, який він безпосередньо пов'язує зі

священним. За феноменом «священне» вчений закріплює протилежність таких ознак, як віддалене і близьке, звичне і яке може захистити, але при цьому ж і недосяжне. За Е. Кассирером, саме така подвійність ознак священного «приводить до того, що священне, чітко відрізняючись від емпіричної, «профанної» наявності буття, не просто відштовхує його при цьому відділенні, а поступально пронизує його; навіть і саме в цьому протиставленні воно зберігає здатність структурувати те, що йому протиставлено [3, с. 93].

Отже, входження людини в стан релігійного резонансу відкриває для неї реальний шлях щодо її реального вступу, на суто суб'єктивному рівні, «в особистісні суб'єкт – об'єктні відносини з Божественною Особистістю», та зумовлюється зняттям межі, тобто на психологічному рівні, зняттям протистояння між її реальним життям та бажаним, тобто світом, Божественним, ідеальним та реальним. Саме це створює можливість для вірянина вести, в своїх думках, розмови з Богом, сповідувати Йому свій біль, проблеми, звертатися до Нього з відвертими проханнями про допомогу тощо, та на цій основі добровільно обіцяти Йому своє християнське смирення. Цей процес детермінується існуванням сакрального простору християнського мистецтва, який створює специфічні умови для «перезавантаження» психіки вірянина.

Одночасно з тим, підкреслимо, що входження людини в стан релігійного резонансу повинно супроводжуватись чітко вираженою мотивацією, що саме і спонукає вірянина добровільно підкоряти своє життя, зокрема думки, почуття та, відповідно, поведінку нормам християнської моралі. Разом з тим, ефект «пронизування», з боку священного, усього земного, профанного, набуває першоджерельної значущості спочатку лише для самого вірянина, для кожного християнина, а сам факт «пронизування» позиціонується наслідком досягнення людиною стану релігійного резонансу. Цьому сприяє об'єктивна закономірність, за якою, у процесі сприйняття та прийняття людиною сакрального символічного сенсу християнського твору мистецтва, фактично нівелюється межа між реальним простором, в якому вона безпосередньо живе, та ірреальним, що формується в її свідомості, що саме і зумовлюватиме процес відродження так званого теургічного поля.

Список використаних джерел

1. Алешкова Ю. Б. Восточно-христианское искусство в литургическом контексте (пространственно-временной аспект): автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.04. – М., 2008. – 23 с.
2. Дубовицкий В. В. Аурагический опыт в контексте эстетики и феноменологии / В. В. Дубовицкий // Политгнозис. – 2009. – 4 (37). – С.77–88. – Режим доступа: <http://www.polygnosis.ru/default.asp?num=6&num2=490>.
3. Кассирер Э. Философия мифологической формы / Э. Кассирер. – Т.2 Мифологическое мышление. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 280 с.
4. Лидов А. М. Иеротропия. Пространственные иконы и образ-парадигм в византийской культуре / А. М. Лидов. – М.: Дизайн. Информация. Картография, 2009. – 362 с.
5. Топоров В. Н. Святость и святые в русской культуре / В. Н. Топоров / Т.1: Первый век христианства на Руси. – М.: «Гнозис», 1995. – 875 с.
6. Флоренский П. А. Собрание сочинений. Философия культуры (Опыт православной антропологии) / П. А. Флоренский / Сер. Философское наследие. – М.: Мысль, 2004. – 684 с. (+1 обл.)
7. Элиаде М. Священное и мирское / М. Элиаде / Пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

References

1. Aleshkova Ju. B. Vostochno-hristianskoe iskusstvo v liturgicheskom kontekste (prostranstvenno-vremennoj aspekt): avtoref. diss. ... kand. filos. nauk: 09.00.04. – M., 2008. – 23 s.
2. Dubovickij V. V. Auraticheskij opyt v kontekste jestetiki i fenomenologii / V. V. Dubovickij // Politgnosis. – 2009. – 4 (37). – S.77–88. – Rezhim dostupa: <http://www.polygnosis.ru/default.asp?num=6&num2=490>.
3. Kassirer Je. Filosofija mifologicheskoy formy / Je. Kassirer. – T.2 Mifologicheskoe myshlenie. – M.; SPb.: Universitetskaja kniga, 2002. – 280 s.
4. Lidov A. M. Ierotropija. Prostranstvennye ikony i obraz-paradigm v vizantijskoj kul'ture / A. M. Lidov. – M.: Dizajn. Informacija. Kartografija, 2009. – 362 s.
5. Toporov V. N. Svjatost' i svjatyje v russkoj kul'ture / V. N. Toporov / T.1: Pervyj vek hristianstva na Rusi. – M.: «Gnozis», 1995. – 875 s.
6. Florenskij P. A. Sobranie sochinenij. Filosofija kul'ta (Opyt pravoslavnoj antropodicej) / P. A. Florenskij / Ser. Filosofskoe nasledie. – M.: Mysl', 2004. – 684 s. (+1 obl.)
7. Jeliade M. Svjashhennoe i mireskoe / M. Jeliade / Per. s fr., predisl. i komment. N. K. Garbovskogo. – M.: Izd-vo MGU, 1994. – 144 s.

Leshchenko A. M., PhD, associate professor, assistant professor of humanities, Kherson State Maritime Academy (Ukraine, Kherson), alena020114@ukr.net

Sacred space of Christian art

The study analyzes the concept of the Christian sacred art space and proves its significance in extrapolating ideas of Christian doctrine in the consciousness of a believer. It is shown that a religious resonance mechanism that occurs and functions in religious space within a multi-format system that «the author of a Christian sacred art work – a person-recipient – the work of Christian sacred art» provides the effectiveness of this process.

Keywords: Christian sacred art, sacred space, system, religious resonance.

Лещенко А. М., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры гуманитарных дисциплин, Херсонская государственная морская академия (Украина, Херсон), alena020114@ukr.net

Сакральное пространство христианского искусства

Анализируется понятие сакрального пространства христианского искусства и доказывается его значение в процессе экстраполяции идей христианского вероучения в сознание верующего человека. Доказывается, что механизм религиозного резонанса, который возникает и функционирует в сакральном пространстве, в многоформатной системе «автор христианского сакрального произведения искусства – произведение христианского сакрального искусства – человек-реципиент – произведение христианского сакрального искусства», обеспечивает результативность указанного процесса.

Ключевые слова: христианское сакральное искусство, сакральное пространство, система, религиозный резонанс.

* * *

УДК 1;1;2;141.45

Иманов Н., докторант, Институт Рукописей им. М. Физули НАНА (Азербайджан), imanovnuru@mail.ru

КОНЦЕПЦИЯ ИМАМИТСКИХ УЧЕНЫХ БАДА–НАСХ

Понятие Бада сыграло решающую роль в шиитском толковании. В этой статье мы попытались изучить смысл и значение понятия Бада. Мы стараемся исследовать, когда и кто выдвинул эту идею и проанализировать усилия Имамских богословов интерпретировать это понятие в соответствии с доктриной насх. Бада принимается Имаматами как доктрина и отклоняется Зейдитами, Муазила и Суннитской школой.

Ключевые слова: Имамские ученые, Бада, Насх.

(статья друкється мовою оригіналу)

В ходе исследований, связанных с формированием идеи этого термина становится ясно, что три основные этапы внутри шиитского толкования открыло путь для возникновения этой идеи. Первый этап связан с

утверждениями некоторых Куфийских групп, которые принимали Мухаммад б. Ханафию как лидера. Второй этап начался после смерти сына Джафар ас-Садига – Исмаила, которого тоже принимали как лидера. Последний этап появился на свет после того, как Имамитские Шииты приняли понятие Бада как насх и прокомментировали его так, что другие мусульмане не смогли это опровергнуть [1, с. 13].

Бада как термин был описан в следующей форме: «Проявление события – которое предсказал Аллах в ином виде в итоге изменения Его воли» [2, т. 1, с. 42].

Шахристани описал Бада в трех видах. Первое это Бада в науке, то есть появление иного писания от знаний Бога. Второе это сказание Богом правды после того как Он увидел неверность своего вердикта. Третье это Бада в приказе, то есть повеление Бога вопреки своему первому повелению [3, с. 149].

Абул-Хасан аль-Ашари, который был свидетелем формирования Имамитских Шиитов, в связи с вопросом: «дозволено ли изменение воли (Бада) Господа после услышанного Им?» разделил Шиитов на три группы. По его мнению, одни думают что, изменение воли Господа это естественно, потому что Он может изменить свою волю, после того как Ему предвидеться что-то новое по случаю. Если Господь не оповестит смертных о своем знании, то тогда Он может изменить свою волю. Но после оповещения это невозможно. Вторая группа считает дозволенным изменения воли Господа до его реализации. По их мнению, Господь может изменить свою волю и до и после оповещения о своем знании. По мнению третьей группы Бада Господа невозможна [4, т. 1, с. 113].

Шейх Туси описывает Баду так: «Слово Бада означает быть ясным. Это слово может применится к воле Господа и одновременно не может. Может в том случае если понятие Бада используется как насх. Именованье Бада насха дозволено, это в переносном смысле. Во всех повествованиях от Имама Джафар ас-Садига и Имама Мухаммад аль-Багира Бада используется именно в форме насх. Использование слова Бада для воли Господа это метафора» [5, т. 2, с. 29].

По мнению Абу Джафара ат-Туси значение слова Бады в разделах о насхе у Мутазили используется именно как насх. Если бада оповещает о реалиях, то тогда означает изменение условий. Потому что Бада как слово означает «Зухур» (выявление). Изменение или новое явление из действий Господа которое мы знаем или не знаем, является естественным [5, т. 2, с. 31].

Теория Имамитских Шиитов которое формировалось в серединах второго века хиджры пошатнулось после смерти Исмаила б. Джафара. Смерть человека, которого был претендентом стать следующим Имамом, потрясло всех Шиитов, верующих продолжению имамата до Судного дня. Некоторые связали смерть следующего имама до смерти своего отца как Бада [6, с. 90–92].

По мнению Шейха Туси в повествовании «Об Исмаиле от Господа ниспошлась Бада» мы должны понять то, что «по воле Господа ниспошлась Бада». Потому что люди думали, что после Джафар ас-Садига имамом будет Исмаил б. Джафар. Но после его смерти узнав о том, что это необоснованно, приняли имамат Муса б. Джафара. И в похожем виде приняли имамат Мухаммада б. Али аль-Хади после смерти его отца. После его кончины было выявлено решение Господа о его непричастности к

имамату. Это не означало то, что господь принял решение о нем и потом изменил свой вердикт [7, с. 123–124].

В понятии Бада есть и другое влияние над Имамитами. Это понятие также объясняла откладывание времени явления Имама Мехди как настоящего преемника Пророка Мухаммеда для спасения уммы. Потому что имамитские ученые не могли объяснить отсутствие Имама Мехди несмотря на ожидания его сподвижников. Таким образом, появилось одно повествование о том, что «Якобы Господь принял решение о явлении имама в 70-й год хиджры, но по случаю умерщвления Имама Хусейна рассердился и отклонил это на 140 лет и скрыл точную дату явления» [8, с. 623].

Шейх Туси использовал понятие Бада рассказывая об изменениях в решениях Господа о дате явления Имама Мехди. По мнению Туси бада используется для всех существ и времен. Самое обширное значение этого слова является насх. Для подтверждения этой мысли Туси приводит аят Корана: «Аллах стирает и утверждает то, что пожелает, и у Него – Мать Писания». (ар-Раад; 39), говоря о невозможности получения информации о будущем пока существует этот аят и приводит некоторые повествования об имамах [7, с. 130]. Абу Джафар ат-Туси принимает изменность божественной воли как подтверждение науки и могущества Господа для умных существ. Поэтому бада так удивляет человеческий разум, что поднимает их на ноги в поклонении Господу и тем помогает им найти истинную веру в Господа [5, т. 2, с. 125].

Главная разница между бада и насх является то, что бада реализуется не на шариатских постановлениях, а мировых и физических. Мулла Садра в объяснении «Усули-Кафи» пишет о заключении своего учителя: «Положение бада в мировых делах, так же как и положение насха в шариатских постановлениях. Как будто насх это религиозное бада, а бада это мирское насх. Как достоверность насха заключается в завершении шариатского постановления, так и достоверность бада заключается в потере устойчивости мирских дел». Но Мулла Садра также отмечает, что принять бада и насх в одном смысле неправильно. Если насх это конец религиозного постановления, то бада включает в себя полную отмену постановления. То есть, бада может применяться и в религиозных и мирских делах, но насх используется только в религиозных делах [9, с. 238].

Ибн Бабавейх ал-Гумми заявляет о другом примере бада, говоря о насхе других небесных книг Кораном. После аль-Гумми в теме бада самым знаменитым ученым среди имамитов является Шейх Муфид. Шейх Муфид тоже считал бада насхом в повествованиях, и словарно в вещаниях. По его мнению, бада и есть насх. Шейх Муфид заявляет, что в этом нет никакой разницы между ними и другими мусульманами. Шейх Муфид также заявляет, что религию, которую принес один пророк, может устранить другой пророк. Заявление о том, что кроме Пророка и имамам может прийти откровение является ересью. Он заявляет, что Имамита думают так [10, с. 24].

Также было предъявлено заявление о том, что значение бада возникло под влиянием иудейства. В некоторых источниках также отмечается, что между шиитами и иудейством есть некоторые связи по нескольким темам. Утверждается, что значение бада пришло от иудеев. Для иудеев бада для Господа является невозможным. Когда Господь приказывает нам что-то, то это является

красивым и приемлемым, а когда отвергается от него это подтверждение его неприемлемости. Иудеи не принимают насх. Один из больших ученых Имамита Шейх Садуг в своей книге «Товхид» говорит о бада следующее: «значение бада это не то, что понимают глупые. Бада конечно же не вызвано сожалением. Напротив, целью является создание или уничтожение чего-то Господом, или приказывание, а затем остерегание от чего-то. Это тоже что и насх шариятов, изменения Киблы. Верить бада, означает противостоять Иудейским знаниям» [11, с. 167–168].

Некоторые современные ученые Имамита шиитов разделяют бада на две категории – приемлемые и неприемлемые. По их мнению, значение бада в виде того, что Господь сперва приказывает смертному одно, а потом отказывается от этого невозможно. Потому что Господь знает все Своей Сущностью. Заявлять, что могут быть некоторые изменения в Его учености неприемлемо. А что же касается приемлемой формы бада, то шиитский ученый Мухаммад аль-Хусейн Кашифуль-Гита пишет: «Бада это выявление Господа одного дела, которое существует на Его доске в форме уничтожения или доказательства. Иногда один из ангелов или пророков узнает об этом, о потом выходит противоположное. Все это находится в тайной науке Господа. Это уровень, который называется в Коране Уммуль-Китаб» [12, с. 120].

Как видно здесь бада не является изменением в знании Господа, а в доске уничтожения и доказательства.

Для шиитов определения Господа, включая определение знаний являются единой с Его Сущностью. Знание Господа вместе с Его сущностью является вечным. По мнению Ахли-Сунна Божественные определения не являются то же самое, что и Его Сущность, но и не отделяются от Него. Его определения Вечны, присущи к Его Сущности. Его знания связаны со всеми бытиями. Его знания не похожи смертным знаниям. Ничто не может остаться за пределами его знания.

Богословы Ахли-Сунна в основном сосредоточены на двух вопросах по божественным определениям. Первое из них то, что доказательные определения, такие как знание, воля и Таквин вместе с Сущностью Господа, но не являются точностью Его Сущности и не отдельны от Него. Второе о вечности этих определений [13, с. 31].

Имамита также объяснили бада как насх других шариятов с помощью шарията Пророка и даже похожим на насх некоторых канонов которые пришли к нему с откровением.

Шейх Муфид объясняет бада как насх очень просто. Признав неопределенность термина бада, Шейх Муфид отмечает, что пользуется им, от того, что бада проходит в повествованиях об имамах. Он также отметил, что бада как изменение на примере богатства после нищеты, здоровья после болезни и смерти после жизни является тем же что и насх [14, с. 168].

По мнению Шарифа Муртаза бада является насхом. Бада которое принимается Имамитами, это насх [15, т. 1, с. 421].

Во многих повествованиях бада определяется этим аятом Корана: ««Аллах стирает и утверждает то, что пожелает, и у Него – Мать Писания». (ар-Раад; 39)». Исламский ученый Абу Али Фазл б. Хасан Табарси пишет о восьми выводах на эту тему:

а) по мнению Ибни Аббаса, Гатада, Ибн Зейд, Ибн Джурейдж, Абу Али Фариси этот аят связан с насих и мансухом.

б) Хасан Басри, Кальби, Даххак, Ибн Аббас и Джуббаи связывают этот аят с безнаказанными понятиями, которые удаляются из книги деяний.

с) По мнению Саида б. Джубейра Аллах прощает свои создания по своей воле и оставляет наказания за грехи по своей воле.

д) Этот аят связан с благами и наказаниями предписанными в Уммуль-Китабе. Всевышний отменяет наказания с помощью молитв и милостынь.

е) По мнению Икрима Аллах превращает грехи на благие дела с помощью покаяния своих созданий.

ф) Этот аят связан с некоторыми племенами. Аллах уничтожил некоторых из них, а некоторых заменил другими.

г) Этот аят связан с Солнцем и Луной. То есть, с помощью Солнца уходит Лунный свет.

h) Омар б. Хаттаб, Ибн Масуд, Ибн Ваил и Гатада связывают этот аят с некоторыми темами – благи, смерть, счастье и др. [16, т. 2, с. 29].

В итоге можно сказать, что бада это появление скрытого знания или не имеющих понятий. В шиитской истории бада определяется к Господу. Противоположно Имамита, Зейдита, Мутазила и Ахли-Сунна опровергают значение бада.

Вера в бада дает мусульманину надежду. Причины исцеления, молитвы, покаяния и страх перед Всевышним были обоснованы бадой. Среди Имамита есть ученые, которые уподобляют бада к насху и вместе с этим есть ученые, которые не видят разницы между ними.

Список использованных источников

1. Юсуф Бенли «Bedâ Fikrinin İmami-Şii Literatürüne Girişinin Tarihi Sürecine İlişkin Değerlendirmeler-I» // İslami Araştırmalar Dergisi. – №3. – С.XVIII.
2. Джамадудин Абуль-Фадл Мухаммад б. Манзур, Лисануль-Араб, 10 том. – Египет, 1955.
3. Мухаммад б. АбдульКарим Шахристани, Китаб аль-Милаль ван-Нихаль. – Бейрут, х.1412.
4. Абуль-Хасан Ашари, Магальятуль-Исламийин ва Ихтилафуль-Мусаллин. – Бейрут, 1990.
5. Абу Джафар Мухаммад б. Хасан ат-Туси, Аль-Удда фи Усулиль-Фикх, 10 том. – Бейрут, 1980.
6. Гази Абдуль-Джаббар, Аль-Мугни фи Аббабит-Таухид, 20 том. – Египет, 2000.
7. Абу Джафар Мухаммад б. Хасан ат-Туси, Китабуль-Гайбати. – Кум, 1970.
8. Mahmoud Ayoub «Divine Preordination and Human Hope, A Study of the Concept of Bada' in Imami Shi'i Tradition». – JAOS, 1986.
9. Robert Brunschvig Mutezile ve Aslah, trc. Hulusi Arslan, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II/4, Samsun 2002.
10. Шейх Муфид, Мухаммад б. Мухаммад б. Нуман, Шарху Агаидус-Садуг. – Тебриз, х.1364.
11. Шейх Садуг, Мухаммад б. Али б. Хусейн б. Муса б. Бабавейхи аль-Гумми, Китабут-Таухид. – Бейрут, 1942.
12. Мухаммад Хусейн б. Али Кашифуль-Гита, Аслуш-Шиати ва Усулиха, пер. Абдульбаки Гельпынарлы. – Стамбул, 1993.
13. Мухсин Абдульхамид, İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esaslar; cev. M. Saim Yeprem. – İstanbul, 1994.
14. Шейх Муфид, Тасхикуль-Итигад, Даруль-Муфид. – Иран, 1992.
15. Шариф Муртаза, аз-Зариату иля Усулиш-Шариати, исл. Абуль-Гасим аль-Карджи. – Тегеран, х.1363.
16. Фадл б. Хасан Табарси, Маджмауль-Байан фи тафсириль-Гуран. – Иран, 1982.

References

1. Jusuf Benli «Bedâ Fikrinin İmami-Şii Literatürüne Girişinin Tarihi Sürecine İlişkin Değerlendirmeler-I» // İslami Araştırmalar Dergisi. – №3. – S.XVIII.

2. Dzhamaaluddin Abul'–Fadl Muhammad b. Manzur, Lisanul'–Arab, 10 tom. – Egipet, 1955.
3. Muhammad b. Abdul'Karim Shahrastani, Kitab al'–Milal' van-Nihal'. – Bejrut, h.1412.
4. Abul'–Hasan Ashari, Magaljatul'–Islamijjin va Ihtilaful'–Musallin. – Bejrut, 1990.
5. Abu Dzhafer Muhammad b. Hasan at–Tusi, Al'–Udda fi Usulil'–Fikh, 10 tom. – Bejrut, 1980.
6. Gazi Abdul'–Dzhabbar, Al'–Mugni fi Abvabit'–Tauhid, 20 tom. – Egipet, 2000.
7. Abu Dzhafer Muhammad b. Hasan at–Tusi, Kitabul'–Gajbati. – Kum, 1970.
8. Mahmoud Ayoub «Divine Preordination and Human Hope, A Study of the Concept of 'Bada' in Imami Shi'i Tradition». – JAOS, 1986.
9. Robert Brunschvig Mutezile ve Aslah, trc. Hulusi Arslan, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II/4, Samsun 2002.
10. Shejh Mufid, Muhammad b. Muhammad b. Numan, Sharhu Agaidus–Sadug. – Tebriz, h.1364.
11. Shejh Sadug, Muhammad b. Ali b. Husejn b. Musa b. Babavejhi al'–Gummi, Kitabul'–Tauhid. – Bejrut, 1942.
12. Muhammad Husejn b. Ali Kashiful'–Gita, Aslush–Shiati va Usuliha, per. Abdul'baki Gel'pynarly. – Stambul, 1993.
13. Muhsin Abdul'hamid, İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esaslar; cev. M. Saim Yeprem. – İstanbul, 1994.
14. Shejh Mufid, Tashihul'–İtigad, Darul'–Mufid. – Iran, 1992.
15. Sharif Murtaza, az–Zariatu ilja Usulish–Shariati, isl. Abul'–Gasim al'–Kardzhi. – Tegeran, h.1363.
16. Fadl b. Hasan Tabarsi, Madzhmaul'–Bajjan fi tafsiril'–Guran. – Iran, 1982.

Imanov N., doctoral student, Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli of ANAS (Azerbaijan), imanovnuru@mail.ru

The concept of Imamite scholars Bada–Naskh

The concept of Bada has played a crucial role in the Shi'i community. In this article We attempted to examine the sense and significance of the bada notion. We tried to investigate when and who put forward this notion and to analyze the efforts by the Imamite theologians to interpret this notion in line with the doctrine of naskh. Bada is upheld in Imami Shi'ite doctrine and rejected by Zaydiyya, Mutazilah and Sunni schools.

Keywords: Imamiyyah Scholars, Bada, Naskh.

Иманов Н., докторант, Институт Рукописей им. М. Физули НАНА (Азербайджан), imanovnuru@mail.ru

Концепция Имамитских ученых Бада–Насх

Понятие Бада играло виршальну роль в шиитському тлумаченні. У цій статті ми спробували вивчити зміст і значення поняття Бада. Ми намаємося дослідити, коли і хто висунув цю ідею і проаналізувати зусилля Імамитських богословів інтерпретувати це поняття відповідно до доктрини насх. Бада приймається Імамитами як доктрина і відхиляється Зейдітами, Мутазіла і Сунітською школою.

Ключові слова: Імамитські вчені, Бада, Насх.

* * *

УДК 140.8

Бутко Ю. Л.,
аспірантка, Донбаський державний
педагогічний університет (Україна,
Слов'янськ), hm_Yulia92@mail.ru

ГЕНЕЗА ДАОСЬКОЇ АНТРОПОМІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Досліджено походження та генезу даоської антропомістичної традиції. Автор встановив, що даоська антропомістична традиція, як релігійно–філософська система сформувалася на рубежі н.е. в результаті синтезу вчень Лао–цзи та Чжуан–цзи; доктрин натурфілософів Іньян цзя; концепції «духу» як граничного вираження процесу змін, описаного в «Чжоу і»; вірувань шаманів і магіє; уявлень про «безсмертних святих» (сянь, Шень сянь). Під час свого розвитку даоська антропомістична традиція пройшла ряд етапів, під час яких філософські ідеї, що містилися у вченнях Лао–цзи та Чжуан–цзи перетворилися на релігійно–філософську систему, яка стала домінуючою у Китаї. Однак наразі даоська традиція відчуває небувалий занепад, пов'язаний із руйнівним впливом на неї, завданним під час «культурної революції» та нещодавнім перериванням лінії передачі патріархів школи Небесних наставників. Воночас, даоська антропомістика досі відіграє значну роль у далекосхідній, зокрема й китайській культурі.

Ключові слова: даосизм, даоська традиція, етапи розвитку даосизму, походження даосизму.

Наразі в Україні, як і в усьому західному світі, помітно посилюється інтерес до східних релігійно–філософських систем, зокрема до даосизму. «Дао–де цзін» за кількістю перекладів на різні мови перебуває на другому місці після Біблії. Особливо слід відзначити пильну увагу до даосизму серед вітчизняних філософів та інших представників вченого світу: фізиків, психологів, медиків. Інтерес до даосизму посилюється у зв'язку з необхідністю розвитку методології філософії і науки на основі новітніх теорій і розробок у галузі фізики та психології, що не завжди укладаються в існуючі концепції. Однак дослідники філософії даосизму стикаються з деякими питаннями, що до сих пір не знайшли чіткої відповіді. Зокрема, з питанням походження та генези даосизму.

Тематику філософії даосизму досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В. С. Скрытущька, Л. І. Юрченко, А. А. Костенко, Б. С. Галімов, С. П. Капіца, А. Ф. Кудряшев, М. С. Кунафин, Н. О. Лоський, А. В. Лук'янов, Д. А. Нурієв, Р. Ю. Рахматуллин, А. І. Селіванов, С. Н. Семенов, А. У. Уотс, В. Н. Фіногентов, В. С. Хазієв, К. Г. Юнг та ін. Однак слід відзначити брак ґрунтовних вітчизняних спеціалізованих досліджень філософії даосизму.

Метою даної статті є дослідження походження та генези даоської антропомістичної традиції.

Як вже було зазначено вище, питання походження даоської традиції до сих пір залишається дискусійним. Можна припустити, що витоки даоської антропомістичної традиції пов'язані з шаманськими віруваннями царства Чу (басейн р. Янцзи) і вченнями магів (фанши) північно–східних царств Ци і Янь періоду Чжаньго («Воюючих царств», V – III ст. до н.е.). У IV – III ст. до н.е. в результаті філософського осмислення уявлень, що стихійно формувалися у попередню епоху виникає вчення, прихильники якого віднесені в історіографічному творі II – I ст. до н.е. до «Школи Дао і Де» [1]. Це вчення представлено в таких пам'ятках, як робота напівлегендарного мудреця Лао–цзи – трактат «Дао–де цзін» [2] і трактат «Чжуан–цзи» видатного філософа IV – III ст. до н.е. Чжуан Чжоу [3].

В «Дао–де цзін» мова йде про єдину першооснову всього сущого – єдину субстанцію і водночас світову закономірність – Дао. Це поняття дало назву даосизму (дао цзяо). Трактати «Дао де цзін» і «Чжуан–цзи» містять основоположні антропомістичні ідеї даосизму, з яких складається світогляд, який можна позначити як «філософія Дао». Вони мають нерелігійний характер, і їх з повним правом можна назвати творами даоської філософської класики, що започаткували даоську антропомістичну традицію. Ці трактати є важливою частиною китайської культурної традиції, бо шанувалися всіма освіченими представниками китайської духовної цивілізації незалежно від релігійних чи філософських уподобань останніх.

Разом з тим, автори «Дао–де цзін» і «Чжуан–цзи» ще не відносили себе до якої–небудь певної філософської школи. З цього можна зробити висновок, що поява «Школи Дао і Де» ще не означала виникнення цілісної ідеологічної системи.

Таким чином, можна виділити перший етап формування даоської антропомістичної традиції, який слід назвати «безсистемним». Тривав цей період з V ст. до н.е. по II ст. н.е. В ці часи в результаті філософського

осмислення уявлень, що стихійно формувалися раніше, було сформовано філософське вчення даосизму, яке на той час мало нерелігійний характер.

Даоська антропомістична традиція, як релігійно-філософська система формується на рубежі н.е. в результаті синтезу вчень Лао-цзи та Чжуан-цзи вчення [4]; доктрин натурфілософів Іньян цзя [5]; концепції «духу» як граничного вираження процесу змін, описаного в «Чжоу і»; вірувань шаманів і магів; уявлень про «безсмертних святих» (сянь, Шень сянь).

Щодо самих даосів, то вони вважають, що вчення даосизму сходить до глибокої старини, коли його таємниці були відкриті міфічному «Жовтому імператору» (Хуан-ді). У китайських переказах і легендах розповідається про 9-ть «першопредків», що з'явилися у витоків китайської цивілізації один за одним і принесли народу знання, ремесла, писемність, музику та ін. Одним з них був першопредок Хуан-ді – імператор, який був земним втіленням божества. Хуан-ді приніс вищу духовну істину і цілісну систему вдосконалення людини. Ця система включала в себе теоретичний аспект, де описувався процес творення світу Богом (Дао) і розкривалася мета людського життя – розвиток своєї свідомості, що закінчується досягненням стану досконаломудрості («шен жень») і злиттям з Дао. Досконаломудра людина у даосизмі дотримується вже наявної у бутті універсальної «природності», а основним принципом її життя є принцип недіяння (у-вей). «Природність» досягається не через засвоєння якихось моральних принципів, виконання моральних обов'язків, приборкання природного початку у людині, а навпаки через звільнення від зайвих, надмірних, а тому і неприродних бажань і пристрастей (від жадоби слави, багатства, влади, від злоби, та заздрості тощо). Дотримуючись «природності», досконаломудрий реалізує принцип недіяння, тобто не порушення споконвічно досконалого всесвіту. Щодо принципу «у-вей», то він буквально означає «не робити» або «недіяння». Водночас відсутність діяльності або байдкування. Поняття у-вей означає меншу активність або вироблення меншого. Воно також має на увазі позбавлену штучності і довільності дію. Велике значення також надавалося етиці, тобто розвитку «правильного почуття і правильної дії».

Зазначені антропомістичні ідеї, дані Хуан-ді, стали джерелом концепцій безлічі шкіл. Відмінності між ними відбувалися в залежності від того, на яку кінцеву мету були спрямовані зусилля їх adeptів, – удосконалення тіла, життєвої енергії або свідомості. Залежно від мети використовувалися і різні фізичні або психофізичні методики, а також різною мірою стимулювався розвиток етики та інтелекту. При цьому широке поширення набула найбільш проста, «зовнішня» частина цілісної системи Хуан-ді. Вона з часом перетворилася в техніку бойових мистецтв, з одного боку, а з іншого – в шаманізм, магію і міфотворчість. «Внутрішню» ж – езотеричну – частину вчення Хуан-ді використовували дуже нечисленні школи даоської йоги, що ставили за мету розвиток свідомості adeptів аж до досягнення кінцевої мети – ідеалу досконаломудрого.

З часом езотеричні школи стародавнього даосизму ставали все більш і більш закритими, а їх кількість зменшувалася. Однак нитка традиції не була перервана. Навпаки, «зовнішні» школи стали природним компонентом

життя китайців. У тих з них, де домінувала магія, яскраво проявлялося поклоніння душам предків. У школах же більш високого рівня, починаючи з епохи Шань-Інь (XVIII – XII ст. до н.е.), ствердилося поклоніння «Небу», але в значенні не місця або напрямку, а «першооснови і першопричини всього суцього» [6].

В більш пізні часи, з VI по III ст. до н.е., антропомістична традиція даосизму вступає в суперництво з іншими релігійно-філософськими напрямками, що оформляються в цей час: з конфуціанством, моїзмом, школами законників, софістів, послідовниками навчання сил їнь/ян та ін. Слід відзначити, що всі ці школи використовували в більш-менш змінній формі фрагменти вчення Хуан-ді.

З II ст. Лао-цзи починають розглядати не як людину, а як божественну істоту, яка іменується тепер Лао-цзюнь («Государ Лао»). Лао-цзюнь розглядається як «втілення», або «тіло Дао» (дао чжи шень, дао чжи ти, дао чжи син). Отже, починаючи з II ст. н.е., складається даоський пантеон божеств, причому одним з головних божеств оголошується Лао-цзи. У цей період даосизм формується як релігійна система. Створювалися нові письмові пам'ятки, що відображали процес формування релігійної традиції даосизму. Вони помітно відрізняються від творів «Школи Дао і Де». Це були перші зразки даоської релігійної книги, або, точніше, її прями передвісники. У них отримує розвиток не тільки філософський дискурс, етична або соціально-політична проблематика, що лежить в парадигмі «філософії Дао». Важливе місце в їх змісті стали займати питання релігійної практики, уявлення про інший світ і конкретне пояснення шляхів, що ведуть, як вважалося, в сонм небожителів. Релігійна складова стала виходити в них на перший план, набуваючи експліцитний характер. Один з яскравих прикладів – «Тай пін цзин» або «Книга Великого благоденства», появу якої традиційні джерела датують I ст. до н.е. [7]. Водночас походження творів того часу викликає ряд питань, зокрема до часу їх написання, авторства та ін.

Отже, можна виділити другий етап розвитку даоської антропомістичної традиції – етап формування даосизму як релігійної системи (II ст. н.е. – VI ст. н.е.). Під час цього філософські уявлення даосів структуруються у релігійну систему, складається даоський пантеон божеств, виділяються окремі школи даосизму. Починає формуватися даоська антропомістична письмова традиція, яка мала ярко виражений релігійний характер і була призначена в першу чергу для вирішення практичних завдань – фіксації, збереження та ретрансляції релігійної доктрини даосизму.

У VII – VIII ст. під впливом буддизму виникають інститут даоського чернецтва і монастирі, а в релігійній практиці даосизму починають переважати психотехнічні методи (медитація), основна увага приділяється прийомам внутрішнього самовдосконалення. Спочатку даоси були категорично проти буддистського ідеалу цнотливості, визнаючи його протиприродним і таким, що порушує основні ритми і закони світобудови. «Тай пін цзин», наприклад, називає цнотливість «великим злом», що порушує норми Неба і Землі (їнь і ян) [7]. І все ж в XII столітті наставник Ван Чюньян заснував нову північну школу, яка була одночасно призначена як для ченців, так і для мирян. Школа ця називалася – Цюаньчжень-цзяо (Вчення досконалої істини). Її доктрина зобов'язувала послідовників приймати чернечу обітницю, створювала

чітку регламентацію чернечої поведінки, в центр практики ставила моральне вдосконалення, відсуваючи практики роботи з життєвістю на другий план. Значну роль у ній відіграє медитативне споглядання, заняття «внутрішньою» (психофізіологічною) алхімією. Крім того, Вчення досконалої істини проголошувало «єдність трьох вчень» (сань цзяо гуї і) – даосизму, конфуціанства і буддизму, запозичувало ідеї, використовувало змішану термінологію. В результаті це вчення набуло поширення по всьому північному Китаю, де і є донині панівним напрямом.

При імператорі Сюаньцзуні (712–756 р. н.е.) династії Тан (618–906 р. н.е.) даосизм прийняв форми державної релігії. Даоські твори «Лаоцзи», «Чжуан-цзи», «Лецзи» стали іменуватися «істинними канонами», в кожному окрузі обов'язково повинен був бути побудований даоський храм [8].

На формування даосизму як релігійної системи великий вплив зробив буддизм, що проник до Китаю з Індії на початку нашої ери і досяг там свого найвищого розвитку. Саме в цей період відбулося формування даоського чернецтва.

До XII в. завершується формування даоського пантеону. У центрі його знаходиться «Тріада чистих» (Сань Цін), або «Небесні високоповажні» (Тянь цзуна) – персоналізації аспектів Дао, а також божества – його еманції, відповідні послідовним етапам космогонічного процесу, що розглядався даосами як «саморозгортання» Дао.

Отже, третій етап розвитку даоської антропомістичної традиції, етап її розвитку, тривав з VII ст. по XII ст. Для цього періоду характерний розвиток даоської релігійної традиції, виникає інститут даоського чернецтва і монастирі, в релігійній практиці даосизму починають переважає психотехнічні методи (медитація), основна увага приділяється прийомам внутрішнього самовдосконалення, завершується формування даоського пантеону, з'являються нові школи.

На рубежі XII і XIII ст. в історії даоської антропомістичної традиції починається новий, четвертий етап, який можна назвати етапом поширення вже зазначеного вище Вчення Досконалої істини, або Цюаньчжень. Цей етап триває й донині.

«Вчення досконалої істини» – одна з найбільших шкіл даосизму, домінуюча в ньому й донині, заснована у XII ст. даосом Ван Чуньяном на території чжурчженьської імперії Цзінь (1115–1234). За переказами, у 1159 р. він зустрівся з легендарним «безсмертним» Люй Дунбінь (VIII ст.). Після чого став ченцем. Йому вдалося створити міцну релігійну організацію, в якій перші учні Ван Чуньян донині шануються як «сім досконалих» (ци Чжень жень) [9].

На початку XIII ст. вчення Цюаньчжень поширилося по всьому Китаю. Спочатку школа користувалася заступництвом і чжурчженьського, і монгольського (династія Юань, 1271–1368 рр.) правителів Китаю, а один з її патріархів, Цю Чанчунь (Цю Чуцзю, 1148–1227), навіть зустрічався з Чингісханом і отримав від нього різні привілеї. Однак після переорієнтації монгольської династії на буддизм і невдалих диспутів з буддистами з питання про релігійні пріоритети Будди або Лао-цзи, що відбулися у 1281 р., Цюаньчжень була піддана гонінням. Після вигнання монголів з Китаю у 1368 р. її авторитет був відновлений. До того часу Цюаньчжень сприйняла

південнокитайську традицію «внутрішньої алхімії», носії якої склали південний напрям (нань цзун) Цюаньчжень. Вже у XIII ст. Цюаньчжень не мала єдиного керівництва, ієрархії і центру. Її монастирі володіли повною автономією. Цюаньчжень ділилася на численні напрямки, кожне з яких сходило до одного з найвизначніших її представників. Найбільший з них – школа Лунмень, створена на початку XIII ст. Цю Чанчунем [9].

У XIII – XVII ст. відбувається активна взаємодія північного і південного напрямків даосизму, з'являються синкретичні школи, що ґрунтуються на даоській «внутрішній» алхімії (сянь Сюе). Матеріал для своїх релігійних концепцій і пантеону вони активно черпали з народних вірувань, в той же час надаючи на них величезний вплив: наприклад, «вчення про безсмертя» виступає там у вигляді культу довголіття, а доктрина Дао як джерела життя – у формі культу багатодітності, багатства тощо. Найбільш видатними представниками середньовічної даоської думки були Ге Хун (IV ст.), Ван Сюаньлян (VII ст.), Лі Цюань (VIII ст.), Тянь Цяо (Тянь Цзіншен, X ст.), Чжан Бодуань (XI ст.).

У період правління монгольської династії Юань (1279–1367) даосизм зазнавав певні труднощі. Був знищений ряд даоських творів. Коли китайський престол зайняла національна династія Мін (1368–1644) даосизм знову відродився, однак за наступної маньчжурської династії Цин (1644–1911) даосизм поступово перестав грати особливо важливу роль у духовному житті Китаю [8].

Найбільш згубним часом для даоської антропомістичної традиції стала «велика пролетарська культурна революція» (1966–1976 рр.). Всі даоські храми і монастирі були закриті, духовенство розігнано. Даоси приховували свою приналежність до Шляху плекання життєвості, внаслідок чого спостерігався колосальний занепад традиції, яка була на межі зникнення. Глава релігійної даоської організації – шістдесят третій Небесний Наставник – іммігрував на Тайвань і заснував там свою резиденцію. У Китаї практично не залишилося даоських наставників.

Але після реформ Ден Сяо-Піна у 1978 р. становище стало змінюватися на краще. У 1980 р. було знову відтворено даоську громаду Китаю (Чжунго даоцзяо сехуей), правда з деякими застереженнями, скасовується влада патріарха південної школи (небесного наставника).

Як відомо, у 2008 році пішов з життя шістдесят четвертий патріарх школи Небесних наставників (Тяньши) – високоповажний Чжан Юаньсянь. Він не зміг залишити після себе наступника. Після його загибелі перервалася древня лінія передачі традиції завдовжки більш ніж у півтори тисячі років. Кілька даосів самопроголосили себе главами даоської школи Тяньши (і за традицією, всіх даосів між небом і землею): з Тайваню – Чжан і-цзян, Чжан мей-лян, Чжан і-фен, Чжан дао-чжень, поважний Чжан цзе-сян та інші. Кожен з них проголосив себе даоським патріархом [10].

Наразі даоська традиція відчуває небувалий занепад.

Висновки. Отже, даоська антропомістична традиція, як релігійно-філософська система формується на рубежі н.е. в результаті синтезу вчень Лао-цзи та Чжуан-цзи; доктрин натурфілософів Ін्यान цзя; концепції «духу» як граничного вираження процесу змін, описаного в «Чжоу і»; вірувань шаманів і магів; уявлень про «безсмертних святих» (сянь, Шень сянь). Під час свого розвитку даоська

антропомістична традиція пройшла ряд етапів, під час яких філософські ідеї, що містилися у вченнях Лао-цзи та Чжуан-цзи перетворилися на релігійно-філософську систему, яка стала домінуючою у Китаї. Однак наразі даоська традиція відчуває небувалий занепад, пов'язаний із руйнівним впливом на нею, завданним під час «культурної революції» та нещодавнім перериванням лінії передачі патріархів школи Небесних наставників. Водночас, даоська антропомістика досі відіграє значну роль у далекодсхідній, зокрема й китайській культурі.

Список використаних джерел

1. Антология даосской философии / Сост. В. В. Малявин, Б. В. Виноградский. – М.: Комаров и К., 1994. – 446 с.
2. Дао-Дэ-Цзин / Под ред. В. В. Антонова; Худ. М. Штиль. – Одесса: «New Atlanteans», 2008. – 60 с.
3. Чжуан-цзы. Ле-цзы / Пер. с кит., вступ., ст. и примеч. В. В. Малявина. – М.: Мысль, 1995. – 439 с.
4. Лапин А. Э. Даосская йога (китайская даосская алхимия) / А. Э. Лапин. – М.: Саттва, 1993. – 126 с.
5. Ян Хин-шун. Древнекитайский философ Лао-цзы и его учение. – М.–Л.: Изд-во АН СССР в Л-де, 1950. – 160 с.
6. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия). – Издание 2-е, исправленное и дополненное. – М.: ИНСАН, РМФК, 1992. – 208 с.
7. Тай пин цзин («Каноническая книга Великого благоденствия») // Народы Азии и Африки, 1989. – №5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/I/Taipinzsin/pred.htm>.
8. Лобода Е. Б. Даосизм: история возникновения и развитие / Е. Б. Лобода. – М.: Саттва, 1993. – 196 с.
9. Yao Tao-chung. Ch'iu Ch'u-chl and Chinggis Khan // Harvard Journal of Asiatic Studies. – 1986. – Vol.46. – №1. – P.46–54.
10. О даосской традиции (道家) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daoia.ru/index/0-2>.

References

1. Antologiya daoskoy filosofii / Sost. V. V. Malyavin, B. V. Vinogradskiy. – M.: Komarov i K., 1994. – 446 s.
2. Dao-De-Tszin / Pod red. V. V. Antonova; Hud. M. Shtil. – Odessa: «New Atlanteans», 2008. – 60 s.
3. Chzhuan-tszyi. Je-tszyi / Per. s kit., vstup., st. i primech. V. V. Malyavina. – M.: Myisl, 1995. – 439 s.
4. Lapin A. E. Daosskaya yoga (kitayskaya daosskaya alhimiya) / A. E. Lapin. – M.: Sattva, 1993. – 126 s.
5. Yan Hin-shun. Drevnekitayskiy filosof Lao-tszyi i ego uchenie. – M.–L.: Izd-vo ANSSSR v L-de, 1950. – 160 s.
6. Lukyanov A. E. Stanovlenie filosofii na Vostoke (Drevniy Kitay i Indiya). – Izdanie 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. – M.: INSAN, RMFK, 1992. – 208 s.
7. Tay pin tszin («Kanonicheskaya kniga Velikogo blagodenstviya») // Narodiy Azii i Afriki, 1989. – №5. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/I/Taipinzsin/pred.htm>.
8. Loboda E. B. Daosizm: istoriya vznoknoveniya i razvitiye / E. B. Loboda. – M.: Sattva, 1993. – 196 s.
9. Yao Tao-chung. Ch'iu Ch'u-chl and Chinggis Khan // Harvard Journal of Asiatic Studies. – 1986. – Vol.46. – №1. – P.46–54.
10. O daoskoy traditsii (道家) [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://daoia.ru/index/0-2>.

Butko Yu. L., graduate student, Donbas State Pedagogical University (Ukraine, Slavyansk), hm_yulia92@mail.ru

The origin of the Taoist anthropomystical tradition

This article aims to identify origin and nature of the Taoist anthropomystical tradition. In order to accomplish identified goals, the author formulates research tasks as follows: the study of the origin of Taoist anthropomystical tradition; the analysis of development stages of the Taoist anthropomystical tradition; and the examination of modern condition of the Taoist anthropomystical tradition. The given research allows the author to conclude that the Taoist anthropomystical tradition as a religious-philosophic system was formed on the cusp of the Common Era as a synthesis of Lao-Tzu and Chuang-Tzu's teachings, School of Yin-Yang natural philosophic doctrines, the concept of 'spirit' as limiting expression of metamorphosis described in I Ching, shaman and sorcerer beliefs, and idea of 'immortal saints' (Xian). During its development, Taoist anthropomystical tradition went through a number of phases,

which allowed philosophical ideas contained in Lao-Tzu and Chuang-Tzu's teachings to turn into a religious-philosophic system which became the dominant system in China.

Keywords: Taoism, Taoist tradition, the stages of development of Taoism, the origin of Taoism.

Butko Yu. L., аспирантка, Донбасский государственный педагогический университет (Украина, Славянск), hm_yulia92@mail.ru

Генезис даосской антропомистической традиции

Исследовано происхождение и генезис даосской антропомистической традиции. Автор установил, что даосская антропомистическая традиция, как религиозно-философская система сформировалась на рубеже н.э. в результате синтеза учений Лао-цзы и Чжуан-цзы; доктрин натурфилософов Иньян цзя; концепции «духа» как предельного выражения процесса изменений, описанного в «Чжоу и»; верований шаманов и магов; представлений о «бессмертных святых» (сянь, Шэнь сянь). Во время своего развития даосская антропомистическая традиция прошла ряд этапов, во время которых философские идеи, содержащиеся в учениях Лао-цзы и Чжуан-цзы превратились в религиозно-философскую систему, которая стала доминирующей в Китае. Однако ныне даосская традиция испытывает небывалый упадок, связанный с разрушительным влиянием на нее, нанесенным во время «культурной революции» и недавним прерыванием линии передачи патриархов школы Небесных наставников. В то же время, даосская антропомистика продолжает играть значительную роль в дальневосточной, в том числе и китайской культуре.

Ключевые слова: даосизм, даосская традиция, этапы развития даосизма, происхождение даосизма.

УДК 378.016:168.522(470+571)(477)

Малежик Д. І., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та філософії історії, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), demetrias@i.ua

Хоменко Г. В., студент, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), gleb-khomenko@yandex.ru

ГУМАНІЗАЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Висвітлені основні тенденції розвитку культурології як навчальної дисципліни в освітньому просторі вищої школи України. Метою розвідки є обґрунтування теоретико-методологічних особливостей української «науки про культуру», що зародилася у лоні філософського знання. Встановлено, що викладання культурології в університеті відбувається у тісному зв'язку із іншими дисциплінами гуманітарного циклу. На відміну від радянського зразка, сучасна культурологія вивчає не мистецтво чи матеріальний побут, а людину в існуючому соціокультурному середовищі. Доведено, що культурологія є національно забарвленою наукою, яка внаслідок історичних обставин трансформувалася у міждисциплінарну галузь гуманітарного спрямування. Досліджено, що культурологія в Україні набуває ознак власної ідентичності у глобальних масштабах та виявляє тяжіння до західного аналогу – дисципліни антропологічного циклу.

Ключові слова: культурологія, вища освіта, гуманізація, номенклатура, ідеологія.

Посилення гуманізації університетської освіти залишається одним із найбільших пріоритетів на сучасному етапі. Важливу роль у цьому процесі відіграє викладання культурології, яка має на меті вивчення насамперед найбільш загальних особливостей духовної культури різних етносів і націй. Вивчення вказаної дисципліни дозволяє не лише розширити кругозір студентів, але й сприяє розумінню діалогу культур між різними народами та дозволяє виховувати почуття поваги до світових духовних набутоків. Цьому сприятиме процес оновлення змісту культурологічного знання в українських вишах.

Окремі аспекти вивчення проблеми висвітлені в сучасних дослідженнях Є. Більченко, О. Кирилової,

О. Кравченко, Т. Лапіної, О. Ромах [1; 6–9]. Проте, комплексна наукова робота з проблеми гуманізації змісту сучасної культурологічної освіти відсутня, що посилює актуальність нашої розвідки.

Метою статті є вивчення процесу гуманізації у викладанні культурології у вищих навчальних закладах України на підставі аналізу її теоретико–методологічних засад.

Впровадження культурології в освітньо–науковий простір України сягає витоків радянської доби. В результаті процесу гуманітаризації протягом 80 років ХХ століття «наука про культуру» знайшла місце в переліку дисциплін вищої школи. В академічному середовищі цьому насамперед сприяли наукові пошуки вірменського вченого Е. С. Маркаряна у 1960–1970–х роках та інших представників радянської школи [10].

Наразі є зрозумілим, що тогочасна культурологія відігравала ознаку номенклатурної дисципліни та була спрямована на підтримку радянського монополізованого соціокультурного ладу. Урядове призначення культурології до сьогодні ускладнює визначення її дисциплінарних меж. Суттєвою проблемою на той час стала невідповідність кадрового складу викладачів марксистсько–ленінського зразка, що пояснюється відсутністю чіткої області для досліджень. Відтак, до викладання культурології долучалися кафедри з історії КПСС, наукового комунізму, наукового атеїзму, соціалістичної економіки та інших підпорядкованих напрямів тогочасної науки [4, с. 29].

Стандарт культурології, як запозичений російський продукт, сформувався під впливом марксистської філософії, оскільки першими «культурологами» були філософи. З іншого боку, спостерігались істотні впливи історичної науки, оскільки дотримання хронології викладу подій та соціокультурних явищ потребувало від викладача наявності комплексних знань у цій науковій галузі. Можна припустити, що якби статус перших «культурологів» отримали філософи або психологи, стандарт цієї дисципліни був би відмінним від наявного в наш час.

Через фрагментарний характер викладання культурології у ХХ столітті, її розділи опинились роздробленими між різними дисциплінами. На сьогодні структурні елементи цієї науки потребують комплексної інтеграції у єдину концепцію викладання. З іншого боку, міждисциплінарний характер культурології дозволяє запозичувати окремі розділи із соціології, філософії та антропології – наук, зміст яких побудований навколо осмислення проблеми суспільства та людини. У лоні культури та через її артефакти може відбуватися знайомство із світовою системою цінностей та смислів без обмеження одноманітною дисциплінарною площиною.

Залучення культурології до переліку обов'язкових дисциплін, що викладаються в університетах України стимулює до розгляду цієї області гуманітарного знання крізь призму історичної ретроспективи. Незважаючи на зародження культурології в радянському освітньому просторі, її сучасний аналог перебуває на роздоріжжі між західними та східними впливами. Варто відзначити, що українська культурологія за великим рахунком лишилася незапаямованою від ідеологічного клейма вітчизняної гуманітарної традиції.

Впродовж декількох років пострадянської доби культурологія перебувала в стані стагнації. Про це свідчить факт її оформлення в якості обов'язкової наукової дисципліни вищої школи лише в 2003 році. Якщо в Росії освітній стандарт культурології було розроблено в 1993 році, в Україні він відсутній і до сьогодні. Всупереч цьому у 2000 роках в Україні почали масово відкриватися кафедри та факультети з підготовки майбутніх культурологів. Перші з них були сформовані у вишах Києва, Львові, Одесі та Харкова. Культурологію як обов'язкову дисципліну нормативно було впроваджено в українську освіту у 2003 році. До цього ж існував її своєрідний аналог, а саме – «Українська та зарубіжна культура» [7, с. 14].

Говорячи про науковий потенціал цієї галузі наукового знання, з 2007 за рішенням Кабінету Міністрів України створено Інститут культурології на чолі з Юрієм Богуцьким при Національній академії мистецтв України. Одним із завдань цього державного підрозділу стала інтеграція української культури у світовий загальнокультурний вимір. В 2008 року завдяки колективним зусиллям Інституту культурології почав видаватися один з перших вузькоспеціалізованих журналів під назвою «Культурологічна думка» [5].

На відміну від російської, українська культурологія не претендувала на принципову альтернативність до традиційних наукових підходів у визначенні стратегії дослідження культури. Водночас, більшість навчальних посібників України з культурологічних дисциплін є схожими на російські аналоги. Це пояснюється перш за все тотожними історичними обставинами. Серед фундаторів української культурології виділяють М. Поповича, С. Кримського, В. Андрущенка, В. Овсічука, Ю. Богуцького, В. Горського, Ю. Бистрицького, Ю. Павленка, В. Шейка та інших [3]. Більшість з них є перш за все відомими філософами, політиками та мистецтвознавцями.

Окрім перелічених осіб, свою філософську інтерпретацію культурного коду України надає О. Забужко. Широке коло культурологічних питань порушує В. Скуратівський у своїх монографіях та есе. Соціологічні аспекти культурології цікавлять Є. Головаху та Ю. Сасенка. У літературознавстві потужний культурологічний потенціал несуть праці академіка Д. В. Затонського, члена–кореспондента НАН України Д. С. Наливайка, представника української діаспори в США Г. Грабовича [3].

Впродовж чверті століття з часу проголошення незалежності в Україні продовжує існувати радянська концепція визначення винятковості власної інтелектуальної традиції задля збільшення символічного капіталу держави. Досить часто попередниками культурології визначають Т. Шевченка, Г. Сковороду, М. Костомарова, П. Куліша та інших відомих письменників. Подібні обґрунтування несуть в собі загрозу ототожнення культурології з іншою науковою дисципліною вітчизняного зразка – «суспільствознавством» [8, с. 40].

На сьогодні розрізняють декілька підходів у розумінні культурології – спеціальний та популярний. Прихильники ставлення до культурології як до наукової системи знань доводять, що, на відміну від філософії культури, вона є емпіричною наукою і має посісти місце поруч із соціологією, історією, психологією. Водночас, вона не є тотожною до західноєвропейських та американських наук про культуру, зокрема Culture studies, проте

може розглядатись в якості органічного продовження сформованих нею концепцій.

Колишній міністр освіти України І. Вакарчук – один з небагатьох представників політичних сил, який переосмислив значення культурології та наполягав на її важливості в навчальному процесі. Він запропонував замінити у вищих навчальних закладах курс «Історія України» дисципліною більш фундаментального характеру – «Історією української культури». Поняття «культура», на його думку, не обмежується мистецькою діяльністю чи літературною творчістю, а підкреслює весь спосіб життя української спільноти, включно з релігійною, науковими, політичними та військовими властивостями народу [7, с. 15].

Якщо шляхи наукової адаптації культурології в Росії та Україні виявились дещо відмінними, то сприйняття її як освітнього проекту та логіка побудови початкових посібників є доволі солідарною в обох країнах. Більшість з них за змістовним наповненням складають блоковий підхід викладання: поділяються на теорію та історію культури. Саме така послідовність була вибудована в гуманітарному знанні радянської доби.

Прикладом посібників, що були сформовані на основі базового підходу є «Культурологія» Т. Б. Гриценка, С. П. Гриценка та А. Ю. Кондратюка, «Культурологія: теорія та історія культури» за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. Спільною їх особливістю є мінімальний філософський акцент, яким жертвують фахівці заради дотримання хронології та орієнтації на мистецькі течії. Слід зазначити, що на відміну від російських авторів, які виокремлювали російський вектор розвитку науки про культуру, українські вчені намагались дотримуватися цілісного контексту.

Дедалі більше українських посібників з культурології, що моделюються на сучасний лад, відображають західний вектор спрямування. Прикладом цього є праці Н. Я. Горбача та С. А. Подольської, які надають перевагу проблемному підходу в конструюванні змісту посібника. Згадки про радянську теорію культури майже зникають, посилено культивуються західні моделі культурологічного знання. Звернення до знакових особистостей культурної антропології та соціології культури стає настільки ж звичним, як і свого часу – до імен класиків марксизму-ленінізму.

Український літературознавець та публіцист І. Дзюба доводить, що саме культурологія в українському науковому дискурсі має дати усвідомлення себе як нації. На його думку, варто уникнути тотального зречення культури радянської доби, застосовуючи вибірковий підхід та переосмислюючи досвід минулого на майбутнє [3].

Розвиток сучасних технологій надає якісно нові можливості для викладання культурології. Відтак, вивчення дисципліни може відбуватися дистанційно, поза аудиторною програмою за допомогою Інтернет–ресурсів, які будуть наповнені відповідним контентом: конспектами лекцій, презентацій та мультимедійними матеріалами. Однак, ще занадто рано стверджувати про досконалість подібної методики. Не секрет, що систематизація знань найкраще відбувається за традиційною системою проведення лекцій та семінарів. Можливості ж Інтернету варто використати для поширення лекційних курсів між студентами різних університетів шляхом їх завантаження

на веб–ресурси. Ця практика активно використовується в більшості вишів Західної Європи.

Велика надія покладена на майбутніх культурологів, які наразі навчаються у вищих навчальних закладах із переліком новітніх фахових дисциплін. Різномановна підготовка фахівців у галузі культурології здійснюється біля двадцятьма університетами України, серед яких найбільш популярними серед студентів є Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Львівський національний університет ім. І. Франка, Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Національний університет «Києво–Могилянська академія», Одеський національний університет ім. І. Мечникова, Київський національний університет культури і мистецтв, Національний університет «Острозька академія» тощо [11]. В останньому виші, до речі, існує традиція щорічно відзначати День культуролога [2].

Окрім цього, культурологія як непрофільна дисципліна вивчається у більшості провідних вищих шкіл України. Кожен з них враховує міждисциплінарний характер культурології, що подекуди стає на цілісній заваді міжвузівській комунікації в Україні. Культурологія філософського спрямування має іншу складову, ніж мистецтвознавча. Найбільшої популярності в університетах набуває розподіл студентів спеціальності «Культурологія» на теоретиків та менеджерів, що дозволяє дотримуватись різноманіття в програмах навчальних дисциплін. Це, безумовно, є позитивною тенденцією, адже отримання навичок проведення екскурсій та роботи в туристичних фірмах навряд чи виправдовує ознайомлення із працями провідних мислителів у різних галузях гуманітарного знання.

Більше того, сучасна модифікація культурології зазнає суттєвих трансформацій. Її популярність у вищій школі України пояснюється наявністю унікальної складової – екзистенціально–рефлексивної форми пізнання. Процес викладання культурології полягає не лише у наданні багажу знань, як це прийнято в більшості гуманітарних дисциплін, але й в актуалізації самосвідомості особистості. Культурологія оперує не тільки певними відомостями, знання яких на практиці можуть виявитися незатребуваними, але й формує соціальну ідентичність студента у громадянському, національному та культурному вимірах.

Український стандарт культурології потребує переосмислення в контексті сучасної проєвропейської політики держави та його зіставлення із поширеними західними аналогами. Успішна переорієнтація цінностей може відбуватися за умови викладання гуманітарних дисциплін, які не лише звертаються до артефактів минулого, але й пояснюють значущість їх впливів на свідомість особистості. Викладання загальногуманітарного курсу культурології у вишах надасть змогу виховувати молоде покоління та формувати в нього необхідні ціннісні орієнтири, які стануть рушійною силою розвитку нації.

Таким чином, культурологія в Україні є однією з найменш заангажованих дисциплін та має необхідний потенціал для визнання її як міждисциплінарної галузі гуманітарного знання. Відсутність відокремленого проблемного поля внаслідок історичних обставин та, відповідно, вузькоспеціалізованих фахівців потребує

адекватного вирішення через підготовку спеціалістів сучасного зразка в провідних університетах педагогічного та гуманітарного спрямування.

Список використаних джерел

1. Більченко Є. В. Культурологічна парадигма соціогуманітарного знання як мікромодель міждисциплінарної комунікації: проблема предмета і методу [Електронний ресурс] / Є. В. Більченко. – Режим доступу: <http://www.pgk.npu.edu.ua/index.php/1/26-1>.
2. День культуролога в Острозькій академії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/03-29-2>
3. Дзюба І. М. Дещо про культурологію в Україні. Радіо Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1505807.html>
4. Едошина І. А. Культурология как специфическая область гуманитарного знания (к проблеме категориального аппарата) / И. А. Едошина // Рождение культурологии в России: сборник научных трудов / под ред. В. П. Океанского. – М.: Директ–Медиа, 2014. – 589 с.
5. Інститут культурології Національної академії мистецтв України. Об Інституті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icr.kiev.ua/ru/>
6. Кирилова О. Українська культурологія у східно-західних контекстах / О. Кирилова // Критика. – 2011. – №7/8. – С.29–35.
7. Кравченко О. В. Наукова культурологія в Україні / О. В. Кравченко // Культура України. – 2013. – Вип.41. – С.13–21.
8. Кравченко О. В. Теоретична реплікація культурології у вітчизняному освітньому дискурсі / О. В. Кравченко // Культура України. – 2010. – Вип.30. – С.38–47.
9. Лапина Т. С. Культура в гуманізації цивілізації [Електронний ресурс] / Т. С. Лапина, О. В. Ромах // Аналітика культурології. – 2007. – №7. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/kultura-v-gumanizatsii-tsivilizatsii>.
10. Маркарян Э. С. Очерки теории культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1969. – 228 с.; Его же. О генезисе человеческой деятельности и культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1973. – 147 с.
11. Справочник «Вузы Украины» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-113-0.html>.

References

1. Bilchenko Ye. V. Culturologichna paradygma sociohumanitarnoho znanntia yak mikromodel mizhdystyplinarnoyi komunikatsii: problema predmeta i metodu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pgk.npu.edu.ua/index.php/1/26-1>.
2. Den' kul'torologa v Ostroz'kii akademii [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/03-29-2>.
3. Dziuba I. M. Deshcho pro kul'turologiiu v Ukraini. Radio Svoboda [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1505807.html>.
4. Edoshina I. A. Kul'turologiya kak spetsificheskaya oblast' gumanitarnogo znaniya. // Rozhdenie kulturologii v Rosii: sbornik nauchnykh trudov. – M.: Direct–Media, 2014. – 589 s.
5. Institut kul'turologii Natsional'noy akademii iskusstv Ukrainy. Ob Institute [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.icr.kiev.ua/ru/>
6. Kyrylova O. Ukrayins'ka kul'turologiya u skhidno-zakhidnykh kontekstakh / O. Kyrylova // Krytyka. – 2011. – №7/8. – S.29–35.
7. Kravchenko O. V. Naukova kul'turologiya v Ukraini // Kul'tura Ukrainy. – 2013. – Vyp.41. – S.13–21.
8. Kravchenko O. V. Teoretychna replikatsiya kul'turologiyi u vitchyznyanomu osviten'omu diskursi // Kul'tura Ukrainy. – 2010. – Vyp.30. – S.38–47.
9. Lapina T. S. Kultura v humanizatsii civilizatsii [Elektronnyj resurs] / T. S. Lapina, O. V. Romakh // Analitika kulturologii. – 2007. – №7. – Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/kultura-v-gumanizatsii-tsivilizatsii>.
10. Markarian E. S. Ocherki istorii kultury. – Yerevan: Izd-vo AN Armianskoy SSR, 1969. – 228 s.; Ego zhe. O genезise chelovecheskoj deyatel'nosti i kultury / E. S. Markarian. – Yerevan: Izd-vo AN Armianskoy SSR, 1973. – 147 s.
11. Spravochnik «Vuzы Ukrainy» [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ru.osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-113-0.html>.

Malezhyk D. I., Ph.D. (Historical Sciences), assistant professor of National Dragomanov Pedagogical University (Ukraine, Kyiv), demetriias@i.ua

Khomenko H. V., student at National Dragomanov Pedagogical University (Ukraine, Kyiv), gleb-khomenko@yandex.ru

The humanization of post-soviet cultural studies at higher schools in Ukraine

The main trends of Cultural studies development as a subject in the educational space of Ukraine are described. The purpose of the research is to compare theoretical methods/features of Ukrainian «Cultural studies», which originated from philosophical knowledge. It has been pointed out, that Cultural studies at higher schools are taught in a close connection with other humanities. In contrast to the Soviet model, modern Cultural studies draw attention not to an art or material life, but to the person in the socio-cultural environment. It has been proved, that Cultural studies have evident national tint, which due to the historical circumstances had been transformed to the interdisciplinary field of humanities. It has been examined, that Ukrainian Cultural studies got signs of own identity at global scale and showed an attraction to the western analog, viz anthropological subjects.

Keywords: cultural studies, higher education, humanization, nomenclature, ideology.

Малежик Д. І., кандидат історических наук, старший преподаватель, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), demetriias@i.ua

Хоменко Г. В., студент, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gleb-khomenko@yandex.ru

Гуманізація постсовєтської культурології в вищій школі України

Освещены основные тенденции развития культурологии как учебной дисциплины в образовательном пространстве высшей школы Украины. Целью данной статьи является обоснование теоретико-методологических особенностей украинской «науки о культуре», зародившейся в сфере философского знания. Установлено, что преподавание культурологии в университете происходит в тесной связи с другими дисциплинами гуманитарного цикла. В отличие от советского образца, современная культурология изучает не искусство или материальный быт, а человека в существующей социокультурной среде. Доказано, что культурология является национально окрашенной наукой, которая в силу исторических обстоятельств трансформировалась в междисциплинарную отрасль гуманитарного направления. Исследовано, что культурология в Украине приобретает признаки собственной идентичности в глобальных масштабах и тяготеет к западному аналогу – дисциплинам антропологического цикла.

Ключевые слова: культурология, высшее образование, гуманизация, номенклатура, идеология.

* * *

УДК 101.8+37.011.32+364.446

Кірик Т. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський медичний університет
Української асоціації народної медицини
(Україна, Київ), kirikit@ukr.net

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ВПЛИВІВ НА ВИХОВНУ РОБОТУ ЗІ СТУДЕНТАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Здійснено порівняння державної освітньої політики і практики вищої школи в Європейському Союзі, Росії та Україні, вказано на відмінні у ключових поняттях. Росія обрала шлях тоталітаризму й пропагує «патріотизм», Європа – демократію і єдність. У сфері освіти України головним є словосполучення «формування особистості». В сучасних умовах ми пропонуємо підтримку декларацій і дій неогуманістів Заходу, активізацію вивчення англійської мови, участь в головних європейських проектах і створення у наших ВНЗ студентських груп опору російській інформаційній агресії.

Ключові слова: національна освітня доктрина, європейський освітній простір, європейська інтеграція, європейська свідомість, криза цивілізації, неогуманізм-XXI, опір інформаційній агресії.

В Україні та у більшості держав світу з розвиненими системами освіти домінуючий вплив на стратегію їх змін належать державним органам демократичного, тоталітарного чи проміжного характеру. Дослідження цієї теми відзначається перманентною актуальністю через

безперервні суспільні зміни, поєднання прискорення науково-технологічного прогресу та появою усе більшої кількості конфліктів і суспільних нестабільностей. Хоч вони мають вплив на все населення, та найгостріше реагує на них молодь старшого шкільного і студентського віку. Не тільки керівники України, а й колективи ВНЗ повинні безперервно коригувати свою діяльність, орієнтуючи її на максимальний позитивний навчальний і виховний вплив на студентів.

Особливо важливим стає врахування явища розгортання глобальної і транскордонної «консцієнтальної війни XXI ст.», виникнення конкуренції між ЗМІ і соціальними мережами за увагу студентів, за розподіл їх часу упродовж доби.

Мета цієї статті полягає в поглибленому філософському аналізі освітньої політики України, Російської Федерації і Європейського Союзу в аспектах вибору в них цілей виховання, договорказів для формування молодіжного світогляду, моральних та інших визначальних критеріїв життєдіяльності для підвищення опірності студентів до ворожого інформаційного впливу.

Вона має футурологічне спрямування, тому ми лише коротко узагальнимо впливи, події і явища, що сформували наше політичне, економічне та освітнє сьогодення.

Сучасна сфера освіти і виховання є результатом всієї історії еволюції Homo Sapiens, розпочинаючи з часу появи у наших пращурів мовлення, що дало змогу перейти від мануально-демонстраційного навчання дітей і молоді до лекційно-семінарського. Набагато пізніше сталося винайдення писемності як способу фіксації інформації на різноманітних матеріальних носіях. Традиційно в поняття «освітня система» ми вкладаємо уявлення про заклади відповідного призначення та співдіяльність молоді й дорослих, що дає змогу формувати «грамотіїв».

Якщо перші ремісничого характеру мікроскопічні навчальні заклади виникли вже у великих аграрних державах далекого минулого, то пізніше система освіти набула пірамідальної структури. Наприкінці XX ст. стала загальною не тільки обов'язкова освіта, до повного охоплення навчанням всієї молоді рухається і вища школа як у державах-лідерах, так і в Україні.

Змін у цьому аспекті ніхто не передбачає, тому останнім часом найбільше суперечок виникає у разі обговорення цілей і якості навчання. Більша частина сучасного населення України отримала грамотність і формувала засади індивідуальної поведінки в тоталітарній освітній системі радянського зразка, що *мала завданням забезпечення побудови комуністичного суспільства на всій планеті*. Доцільно акцентувати той незаперечний факт, що універсальність цієї мети мала значний позитивний вплив на зменшення гостроти націоналістичних протистоянь на теренах СРСР, де жили і діяли понад сто народів, кожний з яких мав власну мову і культуру. Зі зрозумілих причин російська мова стала домінуючою та обов'язковою для пріоритетного вивчення в усіх державних школах.

Розпад СРСР ліквідував мовні суперечності в частині утворених держав, але не в усіх. Населення різних регіонів України мало відмінні погляди з мовних питань, було чимало й таких, хто вважав незалежну Україну штучним і випадковим політичним утвором, для якого було б доцільніше ще раз повторити події 1654 р. і знову приєднатися до Росії. На жаль, подібні переконання обов'язково створюватимуть проблеми всій Україні

навіть після припинення Росією неоголошеної війни та відновлення нашої територіальної цілісності. Єдина значна надія автора – остаточний розпад Російської Федерації на фрагменти, серед яких не буде жодного, що значно переважав би Україну за усіма параметрами.

Наш успіх у нав'язаній нам конфронтації з Росією дуже залежатиме від діяльності освітньої та інших інформаційних систем. Для старту загального аналізу доцільно за допомогою Інтернету встановити комплекс тих найбільш уживаних термінів і понять, які фігурують у державних освітніх документах не тільки України, а й ЄС та Росії. Ми виявили, що в XXI столітті в ЄС найбільш уживаним було слово «європейськість», в Росії – «патріотизм» (статті про підготовку майбутніх воїнів поступово виходили на перше місце у педагогічних журналах), а в Україні – «особистість». Нас вразила та обставина, що словосполучення «формування особистості» в українських педагогічних виданнях нині зустрічається приблизно в півсотні разів частіше, як у російських.

Спробуємо пояснити це не стільки через перелік політичних акцій і пропозицію Президента Росії В. Путіна негайно трансформувати світоустрій на основі врахування бажання переважної більшості громадян Росії відновити Імперію (т.зв. «імперське мислення») й справді є у наших східних сусідів пріоритетним), скільки на основі фактичного скерування освітньої політики та виховного впливу на молодь.

Спершу виконаємо порівняння національних Доктрин розвитку освіти в XXI ст. в Росії та Україні, які були створені практично одночасно. Автори російської Доктрини наголос зробили насамперед на визначенні чотирьох головних цілей діяльності системи освіти:

«– Створення основи для сталого соціально-економічного і духовного розвитку Росії, забезпечення високої якості життя народу та національної безпеки;

– зміцнення демократичної правової держави та розвитку громадянського суспільства;

– кадрове забезпечення динамічного розвитку ринкової економіки, що має інтегруватися у світове господарство і володіти високою конкурентоспроможністю та інвестиційною привабливістю;

– утвердження статусу Росії у світовому співтоваристві як великої держави у сфері освіти, культури, мистецтва, науки, високих технологій та економіки» [5].

Тут виділяється категоричністю остання ціль, роль якої стає ще виразнішою, якщо поглянути на довгий перелік конкретних завдань освітньо-виховної системи РФ. Там чільні місця займають вимоги формування патріотів, спроможних до захисту національної безпеки, до втілення у життя наміру відновлення імперського статусу. У Доктрині цих слів немає, але мовиться про швидке перетворення Росії у «велику державу» не тільки за територією, а й за впливом на світові події.

Якщо ельцинська Росія 1990-х головні фінансові і кадрові впливи скерувала на збереження російськомовного впливу на теренах СНД (в Україні хабарники у Верховній Раді безліч разів блокували проекти законів, скерованих на максимальну державну підтримку видань українською мовою), то пізніше засобом імперіалізації стала війна. В. Путін і його колеги навіть не намагалися ліквідувати національні протистояння на Північному Кавказі, вважаючи їх необхідними для патріотичного згуртування

всього населення та зміцнення підстав для розширення Збройних сил. Ці засоби, на жаль, виявилися ефективними і принесли в останні два роки багато горя на Південь і Схід України.

Узагальнюючи роль освітан Росії в підтримці агресивної політики свого керівництва, вкажемо на дві дуже істотні обставини, що були відсутні в незалежній Україні:

1) кілька сотень років на росіян діяла пропаганда з боку церковних і світських влад, переконуючи їх у ролі лідера на Землі на основі переваги над усіма іншими націями в духовності, культурі, науці;

2) росіяни були переконані в повній генетичній єдності великоросів, білоросів та українців у складі одного народу з характерними для усіх інших народів світу регіональними мовними відмінностями та особливостями.

Саме ці дві обставини ми вважаємо причиною того, що російська державна пропаганда за останні кілька років з легкістю сформувала у росіян ненависть до українців, інспірувала їх бажання знищити нашу державу та включити її фрагменти у склад РФ.

Керівників Росії не цікавить тема «формування особистості», адже особистість відрізняється від «патріота» автономією і самостійністю мислення, спроможністю до критичного аналізу дій інших людей. Навіть у найкращих книгах радянських часів (як Філософська енциклопедія 1989 р.) у поясненні поняття «особистість» наголошується на необхідності використання творів Маркса – Енгельса – Леніна для формування правильного уявлення про його зміст.

На відміну від дуже імперіалізованої Росії з примусом громадян до патріотизму, Європа після численних помилок у минулому стає цивілізованішою й правильно уявляє роль «людини розумної» на планеті. Визнані помилкою ультра-патріотичні погляди початку і середини ХХ ст., а вцілілі після останньої війни європейці стали шукати нові шляхи до благополуччя і миру. У даний момент вони проголосили рух до суспільства знань і створення надвисоких технологій (Лісабовський проект). Немає сумніву, що ЄС буде дотримуватися інспірованих нею ж декларацій «Про права людини» і «Захист дитинства», а розвиватиметься на засадах формування «європейськості». Це не заклик до зведення стіни навколо себе, а пропозиція нової цивілізованості на базі усвідомлення необхідності подолання екологічних та інших загроз.

У даний момент Західна Європа роздумує над тим, чи доцільно захиститися від навали іммігрантів саме «зведенням стіни»? Надто вже зросла небезпека для суспільної стабільності, адже іммігранти йдуть та йдуть з країн, де й досі домінує тоталітаризм чи навіть трайбалізм. Вони зростали в умовах підкорення владі чи вождю, а прибувають в європейські демократичні країни, де панує свобода, автономія і відповідальність. На жаль, відмінності у нормах індивідуальної поведінки та релігійний фанатизм (переважно ісламський) посилюють в найбільш благополучних державах Європейського Союзу соціальну нестабільність.

Доцільно нагадати, що на початку 1990-х років багато європейців (насамперед – французи) поділяли російську точку зору щодо відсутності українського народу та його мови як окремішності (у славетному словнику Lagousse укладачі не включили нашу мову в число слов'янських – не помітили її). А от в об'єднаній Німеччині все інакше,

бо там у школах молодь знайомиться зі справжньою історією германців (готів та ін.) та українців, а також з сучасними уявленнями про генетичний і соціальний внесок у поведінкові вчинки кожної людини. У результаті Німеччина одразу ж стала на бік України після захоплення армією Росії Криму, а Франція – набагато пізніше і з меншою переконаністю.

Ми переконані у корисності використання в роботі зі студентами нових наукових фактів, віднайдених європейськими генетиками і археологами, які в усіх деталях простежили історію народів-землеробів і шляхи їх прибуття з Близького Сходу в Європу. Для бажаного виховного впливу на студентів найважливішими ми вважаємо два:

1) українці є частиною винахідників землеробства і скотарства. Вони прибули на північні береги малого і прісного Чорного моря ще 8000 років тому;

2) після приручення праукраїнцями коней настала нова фаза їх тривалої взаємодії та змагання з азійськими кочівниками на теренах від Дніпра до Волги. Лінгвістичним наслідком стало виникнення цілком нової мови, що стала витоком усіх сучасних і вже відмерлих мов, які формують індоєвропейську групу, на якій у даний момент розмовляє аж половина населення планети [1].

Можна тільки вітати ці новітні відкриття, що незаперечно і назавжди довели приналежність українців до європейської мовної і генетичної спільноти, спільність у засадах соціальної і колективної поведінки. В Європі найбільше поважають людину-особистість, свідому свого життєвого призначення і готову будувати і захищати європейську цивілізацію, демократичні цінності, свободу і братерство.

Подібні погляди пояснюють позитивне ставлення Європи до сучасної України, а її фахівці відзначають також, що український варіант Національної освітньої доктрини радикально відрізняється від російського скеруванням не на забезпечення «величі держави», а на «формування особистості» – справжнього і культурного європейця [4].

Очевидно, що Європейський Союз не випадково став нашим союзником в неоголошеній війні Росії на Сході України, яку В. Путін неминуче намагатиметься поширити аж до кордонів ЄС. З аналізу останніх наукових матеріалів і публікацій ЗМІ про ставлення європейців до українців і росіян випливає приємний для нас висновок – нас вважають європейцями, високоморальними, культурними і працьовитими особами, яким можна надавати притулок і допомогу. Це зростання іміджу українців не може зупинити навіть запекла інформаційна війна, яку Росія розгорнула на всій планеті, не шкодуючи грошей на підкуп журналістів і науковців з усіх держав світу.

Нашою відповіддю на брехню і підступи Росії, що дуже активно використовує як відомі, так і засекречені засоби психологічного впливу на нашу молодь і загал населення, мають стати наукові факти. Саме їх ми вважаємо найбільш переконливим засобом усунення у студентів поваги до Росії, захвату її справжніми і міфічними досягненнями. Ми не маємо права програги у протистоянні з путінською Росією саме тому, що ми європейці і «старші» від великоросів аж на 7000 років. Серед студентів необхідно якомога активніше поширювати нову наукову інформацію, яка й стала основою дуже привабливого і перспективного

в усіх відношеннях варіанту «Української ідеї – XXI», створеного українським науковцем К. Корсаком [3].

Отже, ми пропонуємо часткову зміну виховного аспекту історичної освіти на основі новітніх фактів. Доцільно якнайменше згадувати про Київську Русь через побудову її історії на брехливих міфах, які були створені і поширені в радянські часи для потреб остаточного знищення українців через проголошення їх росіянами. Кращі російські науковці–генетики вже довели, що узагалі не існує «генів Рюрика» [2], а загал ДНК росіян є комбінацією генів слов'ян Півночі України і того азійського населення, що після танення льодовиків прийшло зі Сходу по лінії Алтай – Урал – Валдайська височина і навколишні території.

Відзначимо також, що новітні відкриття в сонячній енергетиці і прискорення удосконалення 3D–принтерів віщують повне зникнення основного джерела сили Росії – продажу нафти і газу. Втрата цих коштів зробить бюджет надто малим для утримання Збройних сил і підкупу народів Північного Кавказу та інших регіонів, тому Російська Федерація неминуче і назавжди зникне, як свого часу Австро–Угорщина чи інші подібні імперії. Україні така доля не загрожує, адже несправедливі та підступні дії росіян, масовість їх ненависті надовго знизили бажання українців спілкуватися з ними і розвивати якісь спільні економічні проекти.

Зростає розуміння культурної і наукової безперспективності російської мови на всій території України, переважна більшість населення якої вже готове до приєднання до НАТО, яке так ефективно захищає від російського гніву крихітну Естонію чи інші держави Балтії. Одночасно поширюється розуміння необхідності оволодіння англійською мовою не тільки в аспектах туризму чи наукових публікацій, а й отримання від наших західних союзників по–справжньому ефективної допомоги.

Ми переконані у тому, що європейський вектор у вищій освіті України лишиться пріоритетним, але участь в Болонському процесі має стати другою після приєднання до європейських проектів наукових досліджень, насамперед, у рамках Лісабонської стратегії розвитку нанонаук і нанотехнологій. Всі випускники середніх шкіл і студенти мають стати «достатньо англломовними», виконуючи цим свій громадянський обов'язок підтримки розвитку і обороноздатності Вітчизни.

Другим важливим елементом роботи зі студентами наш колектив вважає формування оптимістичної картини майбутнього, подолання того негативного впливу, який формують у молоді національні і світові ЗМІ в умовах відсутності глобальної конвенції «Про етику журналістики». доказів наближення людства до колапсу і пропозицій порятунку. На наш погляд, корисну інформацію можна знайти і в розвинених державах, не всі громадяни яких перебувають у захваті від того, що їхні щоденні витрати у десятки разів перевищують те, що мають у своєму розпорядженні мешканці Азії чи Африки, що з ризиком для життя намагаються досягти Європи. Окремі з них всю свою енергію скеровують на ліквідацію вказаної несправедливості й намагаються й справді рухати всю планету до сталого розвитку (sustainable development), пропонують прискорити третю технологічну революцію (Дж. Ріфкін, Е. Тоффлер), а дехто (К. Шваб, організатор конференцій у Давосі) називає її

«четвертою». Тут обмежимося прикладом пропозиції понад ста науковців Заходу щодо шляхів подолання глобальних проблем [7].

Ми вважаємо дуже плідною діяльність маловідомого в Україні американського філософа Пола Куртца (1925–2012) [6]. Розглянемо його неогуманістичні пропозиції й реакцію на них на Заході та Сході. Як викладач, науковець і організатор успішного видавництва він урешті увеленився в тому, що упродовж XX ст. з його війнами і конфліктами гуманізм утратив вплив і перетворився в частину історії педагогіки і філософії, а не в ефективний засіб вирішення через освіту соціальних, політичних і навіть економічних проблем.

Наслідком цього переконання стали спроби об'єднання колег зі США та інших країн навколо завдання створення *нового гуманізму*. П. Куртц заснував Міжнародну гуманістичну і етичну спілку й став співавтором Гуманістичного маніфесту II (1973), а пізніше кілька разів вдосконалював цей свій проект аж до створення наприкінці життя заключного документу з назвою «Неогуманізм: декларація світських принципів і цінностей – особистих, соціальних і планетарних» (2010 р.). Саме це велике досягнення американського філософа–неогуманіста розглянемо трохи детальніше.

Назвемо для стислості цей документ «Декларація–102» на знак того, що її одразу ж підтримали своїми підписами 102 науковці з багатьох держав (на жаль, серед не було українців).

Він складається з Преамбули і дев'яти розділів: 1) Ще один крок уперед; 2) Світський гуманізм; 3) Наука і скептицизм; 4) Людські цінності; 5) Особиста моральність і добра воля; 6) Неогуманізм – це прогресивний гуманізм; 7) Планетарний гуманізм; 8) Політична активність; 9) Нові транснаціональні інститути. Головне призначення «Декларація–102» – пропозиція 16 конкретних кроків і дій задля досягнення сталого розвитку.

Викладемо лише їх головні ідеї:

1. *Повна відкритість неогуманістів до позитивної співпраці.*

2. *Сумніви у доцільності та застосовності традиційного теїзму в XXI ст.*

3. *Позитивна налаштованість на співпрацю, а не конфронтацію.*

4. *Використання критичного мислення і довіра до наукових фактів.*

5. *Критично–шанобливе ставлення до етичних принципів і цінностей.*

6. *Підтримка ключових цивілізаційних цінностей і засад поведінки.*

7. *Визнання необхідності й незамінності суспільного життя.*

8. *Захист права на недоторканність приватного життя.*

9. *Підтримка демократії, справедливості, свободи.*

10. *Неогуманісти визнають важливе значення персональної вихованості, доброї волі і порядності.*

11. *Визнають верховенство права, рівність перед законом.*

12. *Вони є активними захисниками довкілля.*

13. *Визнають необхідність обмеження чи регулювання чисельності населення планети на наукових засадах.* Цей пункт нам відверто не подобається, не рятує й застереження щодо «наукових засад».

14. Беруть активну і позитивну участь у політичному житті.

15. Критично налаштовані до ідеї необмеженого споживання та факту відсутності рамок для індивідуального збагачення.

16. Діють у напрямі подолання егоцентричного індивідуалізму і викорінення шовіністичного націоналізму як перешкод для руху до сталого розвитку людства. Це дуже важливий пункт, який можна вітати.

Відтак, підтримуючи Декларацію-102, ми можемо запропонувати використання цього документу в системі вищої освіти України як приклад характерного для наших бурхливих часів проекту вирішення майже всіх світових проблем тільки через виховання, формування нового світогляду, високого за якістю і потужного за впливом морального комплексу та ін. у кожної людини, якій пощастить жити у ХХІ ст.

Шануючи глобальні виклики, наприкінці статті вкажемо, що насамперед наша вища школа має активізувати виховну роботу для підвищення опірності студентів до російської пропаганди. Викладачі суспільних дисциплін можуть успішно використати головні положення згаданої «Української ідеї – ХХІ», доповнивши її новішими науковими даними. Для підвищення мотивації до вивчення англійської мови слід ознайомити студентів з Болонським, Лісабонським та іншими європейськими процесами, акцентуючи перспективи навчання у зарубіжних ВНЗ, обмінів і співпраці в наукових дослідженнях.

Ми висловлюємося також за діяльність інституту кураторства, що частково зумовлено різницею у віці першокурсників українських і європейських ВНЗ. Не завадить і психологічна підтримка студентів, але ще більше необхідне їх об'єднання під керівництвом фахівців у щось подібне до «груп активного опору психологічній війні», яку розгорнула путінська Росія. Але згуртованість цих груп та їх ефективність залежатиме – повторимо цю думку – від надання студентам новітньої наукової інформації, залучення їх до її пошуків та використання.

Список використаних джерел

1. Даймонд Дж. Третий шимпанзе. Пер. с англ. Д. А. Бабейкиной. – М.: АСТ, 2013. – 242 с.
2. Клёсов А. А. Занимательная ДНК–генеалогия. Новая наука даёт ответы. – М.: Вече, 2013. – 168 с.
3. Корсак К. Пропозиція «Української ідеї – ХХІ» // Вища школа. – 2014. – №11–12. – С.60–71.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2008. – С.801–816.
5. Национальная доктрина образования в Российской Федерации // Поиск. – 13 октября 2000 г. – №41 (595). – С.6.
6. НЕОГУМАНИЗМ: декларация светских принципов и ценностей – личных, социальных и планетарных (Российское гуманистическое общество) (URL: <http://www.humanism.ru/neohumanism.htm> 11–04–2015)
7. Памяти Пола Куртца (URL: <http://humanism.su/ru/articles.phtml?num=001006>)

References

1. Dajmond Dzh. Tretij shimpanze. Per. s angl. D. A. Babejkinoj. – M.: AST, 2013. – 242 s.
2. Kljosov A. A. Zanimatel'naja DNK–genealogija. Novaja nauka dajot otvety. – M.: Veche, 2013. – 168 s.
3. Korsak K. Propozycja «Ukrai'ns'koi' idei' – XXI» // Vyshha shkola. – 2014. – №11–12. – S.60–71.
4. Nacional'na doktryna rozvytku osvity // Andrushhenko V. P. Rozdumy pro osvitu: Statii, narysy, interv'ju. – K.: Znannja Ukrai'ny, 2008. – S.801–816.

5. Nacional'naja doktrina obrazovanija v Rossijskoj Federacii // Poisk. – 13 oktjabrja 2000 g. – №41 (595). – S.6.

6. NEOGUMANIZM: deklaracija svetskih principov i cennostej – lichnyh, social'nyh i planetarnyh (Rossijskoe gumanisticheskoe obshhestvo) (URL: <http://www.humanism.ru/neohumanism.htm> 11–04–2015)

7. Pamjati Pola Kurtca (URL: <http://humanism.su/ru/articles.phtml?num=001006>)

Kiryk T. V., Ph.D., Associate Professor, Kyiv Medical University of Ukrainian Association of Folk Medicine (Ukraine, Kyiv), kirikt@ukr.net

A variety of influences on educational work with students in modern conditions

It is a comparison of state educational policy and practice of higher education in the European Union, Russia and Ukraine, the differences in key concepts are given. Russia has chosen the path of totalitarianism and promotion of the «patriotism», Europe – democracy and unity. In the field of education in Ukraine the main phrase is «the forming of personality». Under current conditions, we recommend support to the declarations and actions of the West neohumanists, mainstream of the English language, participation in major European projects and creation at universities of the students' groups of resistance to Russian informational aggression.

Keywords: national educational doctrine, European educational space, European integration, European consciousness, crisis of civilization, neo-humanism XXI, resistance to informational aggression.

Кирик Т. В., кандидат педагогических наук, доцент, Киевский медицинский университет Украинской ассоциации народной медицины (Украина, Киев), kirikt@ukr.net

Разнообразное воздействие на воспитательную работу со студентами в современных условиях

Проведено сравнение государственной образовательной политики и практики высшей школы в Европейском Союзе, России и Украине, указано на различия в ключевых понятиях. Россия выбрала путь тоталитаризма и пропагандирует «патриотизм», Европа – демократию и единство. В сфере образования Украины главным является словосочетание «формирование личности». В современных условиях мы предлагаем поддержку деклараций и действий неогуманистов Запада, активизацию изучения английского языка, участие в главных европейских проектах и создание в вузах студенческих групп сопротивления российской информационной агрессии.

Ключевые слова: национальная образовательная доктрина, европейское образовательное пространство, европейская интеграция, европейское сознание, кризис цивилизации, неогуманизм–XXI, сопротивление информационной агрессии.

* * *

УДК 1:37

Чубарева О. О.,
викладач, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНА ПАЛІТРА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Розкривається логіко-гносеологічний і світоглядний сенс поняття «аксіологічної палітри» студентської молоді; автор наголошує, що в цю категорію включається весь комплекс ціннісних орієнтацій молоді у їх органічній взаємодії та взаємному доповненню; принципово та факторно її структуру можна формувати за основними сферами життя – економічна (виробнича) сфера, політична сфера, соціокультурна сфера, побутова сфера та ін., що й буде визначати структурно-методологічну матрицю нашого дисертаційного дослідження; аксіологічна палітра розглядається як філософська категорія найширшої абстракції, що має світоглядне значення та максимально відкриту та комунікативно-діалогічну природу.

Ключові слова: людина, особистість, цінності, культура, освіта, виховання.

Ціннісна (аксіологічна) палітра студентської молоді є предметом дослідження багатьох наук – філософії, соціології, психології, культурології тощо. І хоча дослідження ведуться здавна і постійно, потреба в них не зменшується, адже в житті входять нові покоління молоді та студентів, які несуть з собою, з одного боку, успадковані

цінності та пріоритети, з другого – власно сконструйовані як відповідь на новітні виклики епохи. Питання про те, що являє собою сучасна аксіологічна палітра студентської молоді потребує додаткових досліджень.

Питання ціннісних орієнтацій та ідеалів є однією з фундаментальних проблем філософської рефлексії в будь-якій світоглядно-теоретичній системі. Коли ж ми конкретизуємо суб'єкта, у якого формується визначена певним чином і під впливом певних факторів аксіологічна палітра, з'являються додаткові предметно-концептуальні можливості дослідження ціннісно-аксіологічної проблематики. Так, визначивши ціннісну палітру сучасного студентства в якості предметної сфери нашого дослідження, ми отримаємо можливість теоретичної конкретизації світоглядно-ціннісної філософської проблематики, виводячи її в сферу філософії освіти. Таким чином, найважливішим теоретико-методологічним принципом дослідження аксіологічної палітри сучасної студентської молоді визначається інтеграція міждисциплінарних розвідок (філософських, психологічних, педагогічних, соціологічних, етичних та естетичних) на методологічній та контекстуальній базі філософії освіти.

Категорія «аксіологічна палітра» обрана нами в якості предмету концептуально-теоретичного аналізу саме тому, що в своїй сутнісній структурі вона поєднує різнопланові та міждисциплінарні аспекти вивчення ціннісно-світоглядних орієнтацій. В той же час, конкретизація предмету дослідження через обрання певної соціально-професійної верстви – студентської молоді, дозволяє актуалізувати специфічні аспекти аксіологічно-філософського дослідження. Особливої актуальності воно набуває ще й тому, що студенти традиційно являються найактивнішою та найперспективнішою верствою населення, ціннісні орієнтації якої значною мірою визначають майбутню аксіологічну палітру того чи іншого суспільства в цілому.

Загалом аксіологічна проблематика завжди поставала як одна з ключових в будь-якій філософській доктрині. Починаючи з античної філософії, з концепцій Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Сенеки, Марка Аврелія, Епіктета і багатьох інших філософів, цінності людини, її життя, блага і щастя розглядалися в якості ключової мети будь-якого рефлексивного міркування.

В рамках європейської середньовічної світоглядної доктрини (Аврелій Августин, П'єр Абеляр, Фома Аквінський та ін.) аксіологічна палітра людини визначалася релігійними настановами щодо розуміння проблеми блага і цінності, а виключним шляхом до реалізації власних ціннісних настанов визначалася релігійна віра.

Видатні філософи епохи Відродження (Піко делла Мірандолла, Е. Ротердамський, Н. Макіавеллі) стверджували гуманістичні ідеали усвідомлення ціннісних орієнтацій в людському житті, що покладала на людину додаткову відповідальність за власні аксіологічні вибори. В Новий час завдяки творам Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінози, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших класичних новоевропейських філософів склалося класичне розуміння аксіологічних орієнтирів та ідеалів людини, в рамках якого моральні, естетичні, когнітивні орієнтири мають спиратися на абсолютну цінність розуму. В рамках такої традиції

фундаментальними джерелами аксіології як розділу філософського знання стали праці таких філософів другої половини XIX – початку XX століття, як Герман Лотце, Альбрехт Рітчль, Франц Brentano. В даному контексті важливою є й класична соціологія цінностей, представлена в творчості таких видатних теоретиків, як М. Вебер, Р. Дарендорф, М. Ковалевський, Т. Парсонс, П. Сорокін, Р. Шелдон, Б. Шілз та ін.

Некласична філософія XX століття завдяки творчості таких філософів, як М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Віндельбанд, М. Гадамер, В. Дільтей, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Ріккерт, В. Соловйов, Ж.-П. Сартр, А. Тойнбі, З. Фрейд, Е. Фромм, В. Франк, Ю. Хабермас, Й. Хайзінга, А. Швейцер, О. Шпенглер, К.-Г. Юнг, К. Ясперс та ін., надають нам можливість обґрунтовувати свої концептуально-теоретичні розвідки широкою гуманістично-антропологічною методологією, відшукуючи структурно-функціональні властивості аксіологічної палітри в усьому різноманітті та непередбачуваності людської природи, що характеризується насамперед свободою, волею, енергетичними прагненнями та відповідальністю.

Постмодерністські дослідження таких філософів, як З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Т. ван Дейк, М. Кастельс та багатьох інших, надають широку концептуально-методологічну базу для вивчення ціннісних орієнтирів людини, що перебуває в рамках сучасної інформаційно-цивілізаційної матриці, яка має значні відмінності від структури світу, що формувалася в класичній та некласичній філософській традиції. В цілому, філософія, соціологія, психологія XX – початку XXI століття надає широкий гуманістичний концептуальний фундамент для теоретичного вивчення аксіологічної палітри сучасної людини та молоді як активного соціального прошарку зокрема.

Що стосується сучасного українського науково-теоретичного та філософсько-аксіологічного дискурсу, то його можна визначити як доволі активний та багатоманітний. Його одні українські дослідники аксіологічних орієнтацій людини, в тому числі на етапі її світоглядно-особистісного становлення в молодому віці, приділяють значну увагу аналізу аксіологічної палітри різних верств населення. Серед відомих українських філософів, що приділяють значну увагу даній проблематиці, можна виділити наступних: А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Бакіров, В. Бех, І. Бех, О. Глузман, М. Голловатий, Є. Головаха, В. Гречаний, Є. Золотухіна-Аболіна, І. Зязюн, М. Євтух, Т. Каложна, О. Киричук, С. Кримський, В. Крисаченко, М. Михальченко, В. Пазенок, О. Пономарьов, О. Семашко, В. Табачковський та ін. Зокрема, важливим концептуально-теоретичним підґрунтям для дослідження ціннісно-аксіологічних орієнтацій сучасної молоді стало дисертаційне дослідження Л. М. Панченко на тему «Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства». В той же час, актуальність нашого дослідження полягає в тому, що ми ставимо на меті створення інтегральної концепції ціннісного розвитку студента, для чого й використовується категорія «аксіологічна палітра», щоб врахувати якомога ширший спектр можливих орієнтирів та критеріїв, що визначають ціннісний світ сучасної української студентської молоді.

Взявши за основу в нашому дослідженні поняття «аксіологічної палітри» студентської молоді, ми

наголошуємо, що в цю категорію включається весь комплекс ціннісних орієнтацій молоді у їх органічній взаємодії. Принципово та факторно її структуру можна формувати за основними сферами життя – економічна (виробнича) сфера, політична сфера, соціокультурна сфера, побутова сфера та ін., що й буде визначати структурно–методологічну матрицю нашого дисертаційного дослідження. В той же час, аксіологічна палітра розглядається нами як філософська категорія найширшої абстракції, що має світоглядне значення та максимально відкриту та комунікативно–діалогічну природу. «Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вони є важливим елементом внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань. Сформовані ціннісні орієнтації – це свого роду «вісь» свідомості, яка забезпечує усталеність людини і проявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях» [1, с. 9]. Такий фундаментальний характер та функціонально–структурна різнобарвність аксіологічної політики й визначають важливість її дослідження, особливо на етапі освітньо–професійного становлення особистості, що й відбувається під час навчання у вищому навчальному закладі.

Вивчення та глибокий концептуально–теоретичний аналіз аксіологічної палітри студентської молоді дозволяє актуалізувати безліч проблем, що існують на світоглядному, соціальному, структурно–суспільному, економічному, політичному рівні життєдіяльності українського суспільства. Таким чином, дана проблематика дозволяє здійснити міждисциплінарне дослідження, в якому широко застосовуються методи філософії, соціології, психології, педагогіки та інших соціально–гуманітарних наук. «Система ціннісних орієнтацій становить важливий елемент ціннісного ставлення до навколишньої дійсності. Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вивчення тенденцій у духовно–культурних цінностях і ціннісних орієнтаціях молоді дозволяє проникнути у глибинні процеси, що відбуваються у суспільно–політичному, економічному і культурному житті нашого суспільства, виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між змінами, що відбуваються у системі цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства і індивіда (соціальної групи, класу, нації)» [2, с. 17]. Отже, маючи конкретний предметний спектр дослідження – ціннісні орієнтації студентської молоді, ми водночас маємо змогу вийти на визначення більш широкої філософсько–категоріальної сфери, що дасть змогу робити теоретичні висновки про загальний рівень культурно–цивілізаційних аксіологічних орієнтирів сучасного і майбутнього українського суспільства.

Чому для проведення філософсько–освітнього аналізу обрано саме категорію «аксіологічна палітра» сучасної студентської молоді? Справа в тому, що ціннісні орієнтири, ідеали і прагнення людини, особливо в молодому віці, складають надзвичайно динамічну та рухливу сферу. Наші оціночні здатності як суб'єктів власної життєтворчості майже нічим не обмежуються, втілюючи людське прагнення до свободи. Здатність до суб'єктивної оцінки, до творення ціннісних образів є однією з ключових властивостей людини, що робить її

суб'єктом культури, творчості, прогресу. «Ціннісний образ – результат специфічного узагальнення, цілісність культурних смислів, яка ніколи до кінця не підлягає понятійному аналізу. Тобто понятійно неможливо повністю, на елементи розкласти ціннісний образ» [3, с. 222]. Тому й обрано поняття «аксіологічної палітри» – різнобарвного і динамічного поєднання всієї багатоманітності ціннісного світу сучасної молоді. Тим більше, що з прискоренням процесу інформаційних обмінів аксіологічні трансформації соціального і особистісного простору сучасної людини набувають реально непередбачуваного та необмеженого характеру.

В теоретико–методологічному вимірі нашого дослідження однією з ключових акцентуацій буде наголос на суб'єктивно–персоналістичний характер формування аксіологічної палітри з одночасним аналізом впливу на її утворення об'єктивних соціокультурних факторів, обумовлених функціональними особливостями такого соціального прошарку, як студентство. «Одна з головних інтенцій теорії цінностей полягає у вираженні індивідуального, унікального, персоналістичного змісту ціннісного відношення людини–в–світі. Вияв такої спрямованості ціннісного мислення являє особливу теоретичну зацікавленість. Не дивлячись на всі об'єктивні властивості речей та процесів, ціннісне відношення до світу визначається все ж установками самого суб'єкта: системою сформованих у нього знань, потреб, прагнень і переживань. Цінності можуть бути лише надбанням самої людини, можуть створюватися лише самими людьми. Люди можуть обирати ту чи іншу цінність чи не обирати жодну, поклавшись на плін подій та обставин: свобода надає їм можливість вибору» [4, с. 42]. Враховуючи це, одним з найважливіших теоретико–методологічних орієнтирів нашого дослідження є принцип людино–орієнтованості, гуманістичності, суб'єкт–суб'єктності тих комунікативних форм, які визначають навчальні, виховні, педагогічно–творчі, організаційні та інші сфери функціонування культурного простору будь–якого ВНЗ.

Університет, як середовище культуро– і життєтворчості, допомагає молодій людині усвідомити власну суб'єктивність в якості активного соціокультурного елементу. В рамках цього процесу активізується духовно–особистісний потенціал молодої людини, що сприяє збагаченню та урізноманітненню її аксіологічної палітри. «З поглибленням духовності людини ускладнюється її ціннісне світосприйняття, охоплюючи все нові потреби. Цінності допомагають людині будувати соціально привабливий світ можливої дійсності, підносять її над буденністю. Ціннісні виміри дають змогу усвідомити дві площини реальності – ідеальну і реальну, співвідносячи їх, розглядаючи ідеальний світ як взірцевий щодо реального. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності» [3, с. 224]. Щоб цей феномен для кожної молодої людини відіграв ключову роль в процесі становлення її особистості, важливим є створення такого культурного середовища університету, яке б дозволяло реалізовувати різноманітні духовно–особистісні прагнення та аксіологічно–когнітивні пріоритети. Яким має бути таке середовище? Це є одним з ключових актуальних освітньо–філософських питань, що піднімаються в нашому дослідженні.

Важливо, щоб таке середовище було орієнтоване на особистісне становлення кожної молодої людини з максимальним урахуванням тих аксіологічних пріоритетів, що є загальними в цілісній ціннісній палітрі студентської молоді. Тільки за такої умови університет зможе сприяти особистісному становленню кожного студента. «Будь-яка людина покликана стати особистістю, і їй має бути надано можливість стати особистістю» [5, с. 301]. Вищий навчальний заклад надає таку можливість в тому випадку, коли максимально синхронізує особистісні орієнтири кожного студента із загальною аксіологічною палітрою, що утворюється як в університетській громаді так і в соціумі в цілому. «Лише сприйнявши наявні в соціумі цінності, індивід стає особистістю, здатною не тільки адаптуватися в суспільстві, але й творчо, крізь призму сформованої ціннісної системи долучатися до суспільного творення, надаючи останньому власного, неповторного, суб'єктивного забарвлення. Ціннісні орієнтації перебувають у взаємозв'язку із життєвими цілями молоді, способом її життя, інтересами, потребами, психологічними установками, які формують світогляд людини, її моральні, політичні, естетичні переконання і смаки та визначають поведінку» [6, с. 11]. Таким чином, досліджуючи аксіологічну палітру сучасного студентства, необхідно насамперед аналізувати те соціокультурне середовище, що утворюється як в країні в цілому, так і в кожному конкретному університеті. З урахуванням ключових тенденцій можна створювати цілісну картину, що змальовуватиме загальну аксіологічну палітру сучасної української студентської молоді з одночасною орієнтацією на суб'єктивні моменти формування професійно-особистісних компетенцій кожного студента.

Важливим теоретично-методологічним аспектом нашого дослідження є визнання того, що саме інтегровані аксіологічні орієнтири, що включають і особистісну і соціально-громадську складову, дають можливість молодій людині свідомо ставитися до власної ролі не тільки у життєдіяльності малих соціальних форм, але й в загальнокультурній та історичній перспективі. «Ціннісно-смісловий універсум – результат співтворчості природи і людини, продукт коеволуції планети і цивілізації. Ціннісно-смісловий універсум як діяльно-творче буття – темпоральне, тобто задане в часі, ходом людської історії. Мірою просування останньої змінюється не тільки масштаб ціннісно-сміслового універсуму, але й гаунок моделей, його репрезентантів, – увесь культурний ландшафт осмисленого буття» [7, с. 31–32]. Завдяки рефлексійному ставленню до феномену власної аксіологічної палітри молодь долучається до історії, процесу трансформації та творення культурних, соціальних, цивілізаційних форм – актуалізується як нове покоління, що має посісти власне місце в плінні історичного часу, в процесі творення нових соціальних форм та аксіологічних ідеалів.

Важливо ставитися до вивчення аксіологічної палітри сучасної студентської молоді як до певної цілісності, єдності, універсуму, що дозволяє інтегровано оцінювати її загальні особливості з одночасним врахуванням динаміки її змін та сутнісною відкритістю. «У способі існування ціннісно-сміслового універсуму закладено альтернативність між актуальністю наявного буття та зростаючою масою нових можливостей. У цьому сенсі можна говорити про динамічне структурування ціннісно-

сміслового універсуму, окреслене законовідповідністю його актуального існування, визначене своєрідним аподиктичним ядром та периферійним полем нездійсненого, потенційного, незбутого, несправданого, неймовірного» [там же, с. 32]. Аксіологічна палітра різноманітна і до безкінечності відкрита, щоб орієнтуватися в ній молоді потрібна сучасна освіта з використанням інноваційно-гуманістичних методів виховання, які б дозволили кожному студенту максимально розкритися в якості суб'єкту життєтворчості в рамках наявних в соціальній реальності аксіологічних настанов, обмежень і спрямувань.

Незважаючи на глибоко особистісну і суб'єктивну природу аксіологічних орієнтирів кожної людини, важливо розуміти й те, що всі вони зрештою ґрунтуються на єдиних, загальнолюдських цінностях. Це особливо помітно сьогодні, коли людство все більше єднається в єдину глобальну спільноту. «Незважаючи на розмаїття способів життя та характер виробництва, політичні устрої та духовні пріоритети, всі народи і культури світу в кінцевому підсумку мають певні спільні (більш-менш тотожні) характеристики, які дають змогу ідентифікувати їх як людство. По-перше, всі вони забезпечують своє життя шляхом виробництва й здійснюють його за допомогою приблизно однакових знарядь праці. По-друге, всі народи організують свій спосіб життя приблизно однаково, створюючи такі інститути соціальності, як сім'я, соціальна група (колектив, клас, страда, держава тощо. По-третє, всі народи мислять приблизно однаково, вибудовуючи мислення за допомогою майже тотожних (за змістом) категорій – зміст, форма, причина, наслідок тощо. Нарешті, всі народи світу переживають приблизно однакові чуттєві (душевні) стани – страх, трепет, совість і т. ін.» [8, с. 736]. Враховуючи це, спрямовуючи дослідження аксіологічної палітри студентської молоді в аналітичне русло, тобто розбираючи окремі орієнтири та цілі, водночас в дисертації дотримується теоретико-методологічний принцип фундаментальності загальнолюдських, універсально-гуманістичних цінностей.

Сьогодні особливо помітний цей планетарний вимір аксіологічної палітри молоді, який обов'язково має враховуватися як на освітньо-філософському рефлексивно-дослідному рівні, так і на рівні конкретної навчально-виховної практики в сучасних українських університетах. «Основними критеріями планетарного виховання студентської молоді є: гуманізм як відображення основної тенденції розвитку світової цивілізації; креативність як відображення розвитку емоційно-почуттєвої сфери особистості; діалогічність як відображення ноосферизації мислення планетарно вихованої особистості; відповідальність як відображення розуміння глобальних проблем людства і прагнення їх позитивного рішення; прагнення діяти на основі культурних цінностей, толерантності, ненасильства як відображення змісту основних загальнолюдських цінностей» [9, с. 34]. З нашої точки зору, саме університетське середовище володіє найпотужнішим потенціалом прищеплення молоді загальнолюдських цінностей, що включають в себе орієнтири гуманізму, толерантності, миролюбства, проникаючи в різні сфери життєдіяльності людини: виробничо-економічну, політичну, соціокультурну, побутову, індивідуально-естетичну тощо.

Зрештою, саме засобами університетської освіти, що зорієнтовані на соціокультурну та цивілізаційну адаптацію молоді в сучасних складних світоглядних обставинах, уможливується прищеплення розуміння абсолютної цінності людини, людяності, гуманізму. Тільки високоосвічена і духовна особистість усвідомлює, що «людину не можна виводити з чогось іншого, тільки вона – безпосередня основа всіх речей... Дійсна цінність людини полягає не в роді чи типі, до якого вона наближається, а в історично одиничній людині, яка не може бути заміненою чи заміщеною» [10, с. 448, 453]. Цінності людяності, людськості і гуманізму мають бути ключовими орієнтирами у формуванні аксіологічної палітри сучасної студентської молоді. «Аксіологія освіти – орієнтація на цінності, що сприяють задоволенню потреб людини та відповідають особистим запитам і нормам у певній історичній та життєвій ситуації» [11, с. 12]. Таким чином, будь-які проблеми, пов'язані із аксіологічною сферою сучасного українського студентства, в нашому дослідженні розглядаються виключно через призму гуманістичної та людино-орієнтованої теоретико-методологічної і концептуальної парадигми.

Отже, актуальність проблематики формування аксіологічної палітри сучасної студентської молоді полягає насамперед в тому, що саме в процесі навчання в університеті відбувається процес становлення і розвитку фундаментальних особистісно-професійних компетенцій майбутнього спеціаліста і громадянина. В такому ракурсі детального вивчення потребує структура та смислова наповненість того ціннісного універсуму, що утворюється на основі розуміння категорії «цінність» у сучасної української молоді. «Цінності – це результат визначення якостей і властивостей предметів, явищ та процесів, що задовольняють потреби й прагнення людей, сприяють їх самореалізації у всіх сферах життєдіяльності. Найдієвішим засобом опанування молоддю цих цінностей є освітньо-виховний процес. На рівні окремого індивідуума аксіологічний підхід спрямовує педагогічний процес на пошук і втілення на практиці оптимальних шляхів передачі особистості актуальних суспільних цінностей. Реалізація цього підходу в системі освіти дозволяє озброїти молодих людей знаннями, ціннісними вміннями ключових компетенцій, життєдіяльності в умовах динамічних соціальних змін, сприяти становленню в них персональних систем цінностей, які найбільшою мірою відповідатимуть їхнім індивідуальним потребам, життєвим цілям, інтересам, стимулюючи набуття ними досвіду соціально корисної діяльності й поведінки, а також створюючи оптимальні умови для саморозвитку й самоактуалізації кожної особи» [там же, с. 12]. Таким чином, з'ясувавши ключові теоретико-методологічні засади та концептуально-парадигмальні принципи вивчення поняття та структури «аксіологічної палітри» студентської молоді, що охоплює весь комплекс ціннісних орієнтацій молоді у їх органічній взаємодії (економічна (виробнича) сфера, політична сфера, соціокультурна сфера; побутова сфера), важливо, з нашої точки зору звернутися до виокремлення та структурно-функціонального аналізу основних чинників змін аксіологічної палітри молоді, до яких ми вважаємо за доцільне віднести спосіб життя, освітній процес, соціокультурні реалії, вплив ЗМІ тощо.

Список використаних джерел

1. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства. Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Спец.: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Леся Панченко. – К., 2003. – 21 с.
2. Ануфрієва О. В. Психологічні особливості впливу засобів масової інформації на структуру ціннісних орієнтацій студентської молоді. Автореф. дис. ... канд. психологічних наук. Спец.: 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи / Олена Ануфрієва. – К., 2010. – 19 с.
3. Ільїн В. В. Філософія: Підручник: В 2 ч. – Ч. II. Актуальні проблеми сучасності / Володимир Ільїн, Юрій Кулагін. – К.: «Альтерпрес», 2002. – 480 с.
4. Артимонова Т. П. Ціннісний дискурс студентської молоді в період ринкових та демократичних трансформацій. Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Спец.: 09.00.10 – філософія освіти / Тетяна Артимонова. – К., 2011. – 22 с.
5. Барышков В. П. Аксиология: Учебное пособие / Владимир Барышков. – Саратов Издательский центр «Наука», 2009. – 65 с.
6. Оленич С. Р. Молодь як об'єкт і суб'єкт суспільних відносин в сучасній Україні. Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Спец.: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Сергій Оленич. – К., 2009. – 23 с.
7. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К.: Видавництво ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
8. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2011. – 1099 с.
9. Зеленев С. А. Теоретико-методологічні основи планетарного виховання студентської молоді. Автореф. дис. ... доктора педагогічних наук. Спец.: 13.00.07 – теорія та методика виховання / Євгеній Зеленев. – Луганськ, 2009. – 44 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
11. Євтодок А. В. Аксіологічні засади сучасної системи освіти України / А. В. Євтодок // Педагогічний пошук. – 2014. – №2. – С.12–15.

References

1. Panchenko L. M. Formuvannya tsinnisnykh oriyentatsiy molodi v period systemnoyi transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva. Avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk. Spets.: 09.00.03 – sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi / Lesya Panchenko. – K., 2003. – 21 s.
2. Anufriyeva O. V. Psykholohichni osoblyvosti vplyvu zasobiv masovoyi informatsiyi na strukturu tsinnisnykh oriyentatsiy student-s'koyi molodi. Avtoref. dys. ... kand. psykholohichnykh nauk. Spets.: 19.00.05 – sotsial'na psykholohiya, psykholohiya sotsial'noyi roboty / Olena Anufriyeva. – K., 2010. – 19 s.
3. Il'yin V. V. Filosofiya: Pidruchnyk: V 2 ch. – Ch. II. Aktual'ni problemy suchasnosti / Volodymyr Il'yin, Yuriy Kulahin. – K.: «Alt'epres», 2002. – 480 s.
4. Artimonova T. P. Tsinnisnyy dyskurs student-s'koyi molodi v period rynkovykh ta demokratychnykh transformatsiy. Avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk. Spets.: 09.00.10 – filosofiya osvity / Tetyana Artimonova. – K., 2011. – 22 s.
5. Baryshkov V. P. Aksiologija: Uchebnoe posobie / Vladimir Baryshkov. – Saratov Izdatel'skij centr «Наука», 2009. – 65 s.
6. Olenych S. R. Molod' yak ob'yekt i sub'yekt suspil'nykh vidnosyn v suchasniy Ukraini. Avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk. Spets.: 09.00.03 – sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi / Serhiy Olenych. – K., 2009. – 23 s.
7. Kryms'kyi S. B. Zapyty filosof's'kykh smysliv / Serhiy Kryms'kyi. – K.: Vydavnytstvo PARAPAN, 2003. – 240 s.
8. Andrushchenko V. P. Svitank Yevropy: Problema formuvannya novoho vchytelya dlya ob'yednanoyi Yevropy XXI stolittya / Viktor Andrushchenko. – K.: Znannya Ukrayiny, 2011. – 1099 s.
9. Zelenov Ye. A. Teoretyko-metodolohichni osnovy planetarnoho vykhovannya student-s'koyi molodi. Avtoref. dys. ... doktora pedahohichnykh nauk. Spets.: 13.00.07 – teoriya ta metodyka vykhovannya / Yevheniy Zelenov. – Luhans'k, 2009. – 44 s.
10. Jaspers K. Smysl i naznachenie istorii / Karl Jaspers. – M.: Respublika, 1994. – 527 s.
11. Yevtodyuk A. V. Aksiolohichni zasady suchasnoyi systemy osvity Ukrainy / A. V. Yevtodyuk // Pedahohichnyy poshuk. – 2014. – №2. – S.12–15.

*Chubareva O. A., Professor, National Pedagogical University
Drahomanov (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com*

Axiological palette of students: problem definition

It reveals the logical–epistemological and philosophical meaning of «axiological palette» students; The author notes that this category includes the full range of value orientations of young people in their organic interaction and complementarity; principle and factor its structure can be formed on the main areas of life – economic (industrial) sector, political sector, socio–cultural sector, household sector, etc., which will determine the structural and methodological matrix of our dissertation; axiological palette is seen as a philosophical category widest abstractions, which has ideological significance and most open and communicative and dialogical nature.

Keywords: people, personality, values, culture and education.

*Чубарева О. А., преподаватель, Национальный педагогический
университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев),
gileya.org.ua@gmail.com*

Аксиологическая палитра студенческой молодежи проблема определения

Раскрывается логико–гносеологический и мировоззренческий смысл понятия «аксиологической палитры» студенческой молодежи; автор отмечает, что в эту категорию включается весь комплекс ценностных ориентаций молодежи в их органическом взаимодействии и взаимном дополнении; принципиально и факторно ее структуру можно формировать по основным сферам жизни – экономическая (производственная) сфера, политическая сфера, социокультурная сфера, бытовая сфера и др., что и будет определять структурно–методологическую матрицу нашего диссертационного исследования; аксиологическая палитра рассматривается как философская категория широкой абстракции, которая имеет мировоззренческое значение и максимально открытую и коммуникативно–диалогическую природу.

Ключевые слова: человек, личность, ценности, культура, образование, воспитание.

* * *

УДК 373.5.091.12:005.336.2:613.6

Пятишева І. П.,
аспірантка, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), nkrohmal@mail.ru

АЛГОРИТМ УПРАВЛІННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розкриті теоретичні аспекти процесу управління здоров'язберігаючою компетентністю педагогічних працівників. Зазначені проблеми формування здоров'язберігаючої компетентності. Внаслідок чого розглядається алгоритм управління здоров'язберігаючою компетентністю педагогічних працівників. Визначені чинники для ефективної організації процесу управління. Реалізація управління зазначена гуманістичними принципами: стратегічною витривалістю, взаємодією суб'єктів, структуруванням, створенням власного простору. За допомогою методів управління здоров'язберігаючим середовищем здійснюється більш ефективно сам процес управління. Ефективне управління здоров'язберігаючою компетентністю відбувається лише в здоров'язберігаючому освітньому середовищі, тому визначені етапи організації управління цим середовищем. Здоров'язберігаюче освітнє середовище як об'єкт управління не повинен бути стихійним. Тільки взаємодія всіх структур дасть якісну результативність у формуванні здорового способу життя.

Ключові слова: компетентність, здоров'язберігаюча компетентність, здоров'язберігаюче середовище, управління.

Одним з показників суспільного розвитку країни, відображення її соціально–економічного стану є здоров'я населення. Сьогодні стан здоров'я українського народу є вкрай тривожним, особливо підростаючого покоління. Це зумовлено цілою низкою об'єктивних причин: зниженням матеріального добробуту значної частини населення, погіршенням екологічної ситуації, недосконалістю інфраструктури охорони здоров'я, відсутністю сформованої системи культури здоров'я в суспільстві, що в цілому проблема здоров'я нації стає питанням номер один.

Здоров'я людини, її фізичний і психологічний розвиток у значній мірі визначаються умовами її життя, насамперед умовами її життя у школі. Це поставило перед школою завдання створення таких умов розвитку учнів, які б

сприяли утвердженню здорового способу життя. Відомо, що вирішення питання формування здорового способу життя учнів багато в чому залежить від професійної діяльності вчителя. Тільки той вчитель здатен зберігати та зміцнювати здоров'я учнів, який сам веде здоровий спосіб життя.

Сьогодні зазначена проблема все більше привертає увагу науковців. Теоретичні основи здоров'язберігаючої компетентності відображено у наукових дослідженнях І. Анохіна, Н. Тамарської, Д. Вороніна, О. Бутакової, В. Успенської. Проблеми формування здоров'язберігаючої компетентності майбутнього фахівця вищої школи розглянуті у роботах Н. Белікової, О. Микитюк. Висвітленню сутності проблем в управлінні компетентністю, зокрема питанням вимог до організації професійної діяльності педагогів, присвячені роботи І. Багаєвої, А. Жука, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна. Питання педагогічної освіти розглядали В. Андрущенко, О. Базалук, В. Бондар та ін.

Констатуючи про велику кількість досліджень у галузі здоров'я, необхідно зазначити, що у навчальних закладах недостатньо уваги приділяється управлінню здоров'язберігаючою компетентністю, яке спрямоване на збереження здоров'я вчителів. Тому наукові пошуки привели нас до необхідності визначення сутності питання.

Саме діти в майбутньому будуть визначати рівень добробуту України, її економічний, культурний, науковий потенціал. У зв'язку із цим, підсилюється актуальність і значущість розв'язання проблеми більш якісного формування знань у вчителів щодо реалізації їх професійних здібностей з пропаганди здорового способу життя. Школа та сім'я недостатньо використовують свої можливості через брак практичного досвіду та нерозробленість відповідних технологій. Проведення моніторингових досліджень, профілактичних медичних обстежень, а також розповсюдження шкідливих звичок обов'язково актуальність зміщення акцентів роботи навчального закладу в управлінні у бік спостереження і управління за свідомим ставленням до свого здоров'я, його збереження і зміцнення. Тому проблема дослідження управління здоров'язберігаючою компетентністю залишається актуальною та своєчасною.

Мета статті – розкрити теоретичний аспект процесу управління здоров'язберігаючою компетентністю педагогічних працівників.

Освіта в Україні знаходиться на якісно новому етапі свого розвитку. Успішна реалізація цього етапу в значній мірі залежить від діяльності суб'єктів управління. «Управління як самостійна діяльність існувала протягом всієї історії суспільного виробництва та розвитку людства. Можна сказати, що управління існувало з того моменту, коли була необхідна спільна праця» [7].

Особливе значення це має на рівні управління загальноосвітнім навчальним закладом. Управління школою завжди було й залишається складним процесом, що здійснюється відповідно до реалізації особистісно–діяльнісного підходу в управлінні та технологізації управлінської діяльності.

Ми поділяємо думку академіків НАПН України В. Андрущенка та В. Бондаря [1] стосовно того, що ознакою інновації – є технологізація, як цілісне впровадження інтенсивних технологій навчання.

Дуже повільно просувається упровадження нових технологій у сучасну педагогічну практику через недосконалість сучасних технологій управління освітою в цілому та технологій управління процесом впровадження інновацій.

У «Філософському енциклопедичному словнику» управління визначається «як елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності» [11, с. 705].

Управління здоров'язберігаючою компетентністю важливий аспект в управлінні педагогічним процесом. В. Воловик вважає, що «педагогічний процес, слід розглядати як одне з основних понять філософії педагогіки, що означає сукупність педагогічних станів, послідовно змінюючих один одного, у якій знаходить своє вираження зміна спрямованості, змісту, форм і методів передачі попередніми поколіннями соціальної спадщини своїм наступникам за допомогою їх навчання і виховання, обумовлена потребами соціального організму на конкретній стадії його історичного розвитку. Педагогічний процес у своєму розвитку підпорядкований певним закономірностям» [3].

На думку О. Базалука, «в основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно і змінити методуку виховання та навчання» [2].

Навчання – це цілеспрямований процес формування й розвитку у вчителів якостей. Здоров'язберігаюча педагогіка в умовах навчання містить у собі передачу знань, умінь і навичок, які сприяють формуванню світогляду про здоров'язбереження, що допоможе надалі педагогічним працівникам охороняти і зберігати як своє власне здоров'я, так і здоров'я оточуючих людей.

Педагогічний процес повинен бути направлений на збереження та зміцнення здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу. Рефлексивний підхід, який указує на механізм реалізації управління, найбільше використовують в організації оздоровчої роботи вчителів для формування здоров'язберігаючої компетентності.

О. Тополь зазначає, що «здоров'язберігаюча компетентність працівника має розглядатись як інтегральна характеристика особистості, що дає змогу успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти в конкретних умовах, виконувати поставлені завдання щодо свого та інших людей здоров'я. Вона забезпечує організацію здорового способу власного життя у фізичній, соціальній, психічній, духовній сферах та організацію своєї праці. Основним критерієм цієї компетентності є стан оптимальної відповідності, гармонії між біологічним, психологічним і соціальним у житті й діяльності людини» [10].

На нашу думку, здоров'язберігаюча компетентність – це високий рівень вияву особистістю здоров'язберігаючої діяльності, яка є поєднанням знань щодо збереження та зміцнення здоров'я, опанування здоров'язберігаючої діяльності і відповідних компетенцій.

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправдану ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання людей.

Як зазначає В. Омеляненко, вивчення досвіду роботи шкіл дозволило виявити причини проблеми формування здоров'язбережної компетентності вчителя [9]:

- відсутність загально визнаного розуміння здоров'язбережної компетентності вчителя як комплексного феномену, який має великий потенціал для покращення рівня здоров'я підростаючого покоління;
- недостатня розробленість теоретико-методологічних основ формування здоров'язбережної компетентності вчителя, що характеризують її суть і можливості удосконалення;
- не розробленість змістового і методико-технологічного аспекту формування здоров'язбережної компетентності.

Для організації системи управління здоров'язберігаючою компетентністю необхідно врахувати:

- самовизначення керівників на розвиток діяльності колективу;
- рівень кваліфікації керівників у галузі управління;
- стиль спілкування в шкільному колективі;
- рівень здоров'язберігаючої компетентності вчителів;
- здатність до аналізу інноваційних процесів;
- наявність різноманітних форм творчої педагогічної діяльності;
- самовизначення педагогів на формування власних знань та умінь.

Ефективне управління здоров'язберігаючою компетентністю відбувається лише в здоров'язберігаючому освітньому середовищі. Для створення та управління здоров'язберігаючим освітнім середовищем необхідне уявлення вчителів цього середовища про власне здоров'я, про чинники, що впливають на здоров'я та здоровий спосіб життя, відстеження і аналіз позитивних і негативних змін у стані здоров'я, а також уміння управляти цим середовищем. Управління процесом сприяння здоров'ю, як і управління освітнім процесом, будується на характеристиці керованого об'єкта прямими показниками, формуванням управлінських дій.

«Освітній процес ґрунтується на досить суперечливих формах знання: ілюзіях, утопіях, міфах, стереотипах, які здійснюють відчутний вплив на процес соціалізації особистості» [2].

Реалізація управління здоров'язберігаючою компетентністю зазначена наступними гуманістичними принципами, а саме: стратегічною витривалістю, взаємодією суб'єктів, структуруванням, створенням власного простору.

Управління здоров'язберігаючою компетентністю буде ефективним лише в здоров'язберігаючому освітньому середовищі. Управління здоров'язберігаючим середовищем не може бути стихійного характеру, тому що від умілої взаємодії всіх структур залежить ефективність введення нових освітніх технологій, якість освітнього процесу.

Як зазначає О. Кійло, за допомогою методів управління здоров'язберігаючим середовищем здійснюється більш ефективно сам процес управління, а саме [8]:

- організаційно-педагогічний (розробка єдиного шкільного режиму, створення організаційної культури, вивчення та впровадження передового педагогічного досвіду);
- соціально-психологічний (розвиток соціальної активності, створення сприятливого мікроклімату, розширення демократичних стосунків);

– організаційно–розпорядчий (створення нормативних документів, визначення конкретних функцій кожного працівника школи);

– фінансово–господарчий (створення й розвиток матеріально–технічної бази, підтримання санітарно–гігієнічних умов функціонування школи).

На нашу думку, етапами організації управління здоров'язберігаючого освітнього середовища є:

1. Усвідомлення адміністрацією необхідності здорового способу життя.

2. Розробка нормативно–правової бази щодо формування здоров'я.

3. Організація діяльності з управління щодо формування здорового способу життя.

4. Організація роботи з вчителями щодо впровадження здорового способу життя до навчально–виховного процесу.

5. Проблеми, які не вирішені: пасивність частини педагогічного колективу, відсутність навчально–методичного комплексу для здоров'язберігаючого навчального процесу, відсутність здоров'язберігаючих технологій, багато часу на оцінювання результативності.

Ми погоджуємось з думкою Н. Зимивець, яка визначила складові алгоритму задля сприяння здоров'я [6] та застосуємо їх у нашому дослідженні до управління здоров'язберігаючою компетентністю.

Однією із найважливіших складових алгоритму управління є попереднє оцінювання здоров'я шляхом збору та аналізу інформації, що характеризує стан здоров'я як об'єкту управління. В загальноосвітньому навчальному закладі має здійснюватися оцінювання завдяки моніторингу здоров'я всіх учасників навчально–виховного процесу. Зазначимо, що з проблемою відсутності показників, якими можливо виміряти кількість і якість здоров'я, постійно стикаються організатори даного процесу. Найпоширенішими показниками в оцінці здоров'я населення на популяційному рівні є – зниження рівня смертності, захворюваності і інвалідності, а на індивідуальному рівні є відсутність захворювань. Відповідно цим показникам, головною метою управління процесом сприяння здоров'я є діяльність, яка спрямована на попередження захворювань, а не досягнення благополуччя [6].

Здоров'я спочатку належить і вже потім управляється самою людиною.

Л. Дартау вважає, що «управління здоров'ям – це штучний прийом, який запускається вольовими зусиллями, які направлені на змінення способу життя». Потім управління підтримується в значній мірі автоматично, за звичкою. Психологічні аспекти такого управління практично не вивчені і припускають не стільки відмову від надуманості цілей, скільки пошук нових шляхів самореалізації і отримання задоволення від життя через самозберігаючу поведінку» [5, с. 97].

Головна мета процесу – збереження, покращення і розвиток здоров'я вчителів, необхідне включення їх на всіх етапах процесу управління сприяння здоров'ю. А створюючи у особистості бажання щось робити в даному напрямі, повинне бути відоме і доступне її розумінню для формування цілей управління (розвиток, зміцнення здоров'я).

Ми погоджуємось з думкою Л. Дартау, що «для досягнення мети необхідно включення людини в контур

управління в якості рівноправного партнера на всіх етапах процесу управління об'єктом» [4, с. 51]. В процесі управління він виділяв такі ключові моменти [4]:

– формування цілей управління повинне бути доступне розумінню людини і бути відомим для всіх;

– управління потребує коштів і часу;

– управління потребує знань про об'єкт, які можна отримати тільки з наук про людину, якщо їх вивчати;

– наявність зворотного зв'язку забезпечує ефективність процесу управління з об'єктом.

Так, з індивідуальними особливостями і сімейними умовами, умовами життя і навчання, якістю і доступністю різних видів послуг пов'язані генетичні, соціальні і економічні фактори, які впливають на здоров'я вчителів, тому процес сприяння потребує розробки комплексного впливу на ці фактори. Тому аналіз факторів, які детермінують здоров'я і які потрібно вдосконалити є другою складовою в алгоритмі організації та реалізації процесу управління.

«Фактори здоров'я – це узагальнений термін для характеристики сукупності чинників й умов, які впливають на здоров'я людини. Слід звернути увагу на те, що запропонована М. Далгреном і Дж. Вайтгедом класифікація факторів і розроблена ними на її основі модель «райдуга факторів здоров'я», дає можливість наочно зобразити їх у вигляді структурної моделі, показує їх взаємовплив і слугує матрицею при розробці політики і програм сприяння поліпшенню здоров'я» [6, с. 14].

Стосовно цієї моделі здоров'я, фактори згруповані за п'ятьма блоками:

– загальні соціально–економічні, культурні й екологічні фактори;

– умови життя та роботи;

– соціальні мережі й мережі співтовариств;

– особистий спосіб життя;

– вік, стать, особливості організму особистості.

При розробці програм формування ставлення до здоров'я, стосовно здоров'я вчителів, дана модель підкреслює, що необхідно враховувати не тільки наявність чи відсутність можливостей для отримання знань та навичок досягнення благополуччя, а й наявність можливостей для реалізації отриманих знань, рівень культури здоров'я громади, готовність фахівців до здійснення діяльності щодо сприяння здоров'ю, участь у соціальних мережах.

Третьою складовою алгоритму організації та реалізації процесу управління здоров'язберігаючою компетентністю є розробка на основі інтегративного підходу конкретних дій, заходів. Фахівці з питань громадського здоров'я користуються план–схемою змін задля сприяння здоров'я.

«План–схема є своєрідною матрицею (система логічно пов'язаних компонентів, а саме: освіта, політика, розвиток особистості, розвиток потенціалу громади заради здоров'я) для визначення необхідних дій як для зміцнення особистого здоров'я, так і для покращення здоров'я сім'ї, організації, насамперед, для підвищення потенціалу здоров'я громади, країни. План–схема відображає, що покращення здоров'я можливе лише за одночасної зміни навколишнього середовища і особистості» [6, с. 15].

Наступна складова алгоритму – здійснення конкретних дій на основі принципів сприяння здоров'я. Ми погоджуємось з думкою Н. Зимивець, яка пропонує здійснювати цей процес завдяки принципам сприяння

здоров'я, а саме: самовизначення, активізації потенціалу, соціального підкріплення, партнерства та участі [6]. Слід звернути увагу, що ці принципи є загальними положеннями, які потребують постійних дій за наявності різних умов процесу сприяння здоров'я.

Необхідно зупинитись на такій складовій алгоритму організації та реалізації процесу сприяння здоров'ю як оцінювання результативності, ефективності заходів. Оцінювання результатів процесу – це зміни особистих характеристик, умінь і навичок, які пов'язані з діяльністю зі сприяння здоров'ю.

«Для того, щоб підтвердити ці зміни, необхідно визначити показники: поведінкові, структурні, застосовуються різні методи оцінювання (якісні, кількісні, економічні)» [6, с. 19]. За реалізацією в програмах п'яти пріоритетних напрямів сприяння здоров'ю визначається ефективність процесу.

Таким чином, сприяння здоров'ю вчителів – це цілеспрямована системна діяльність, яка пов'язана зі створенням сприятливого середовища, надання можливостей для розвитку та саморозвитку кожної особистості.

Отже, цілісність та системність діяльності щодо сприяння здоров'ю вчителів забезпечується:

- виконанням дій за даним алгоритмом;
- робота за п'ятьма напрямками здоров'язберігаючої діяльності;

– створенням єдиної комплексної програми, заходів, що проводяться в її межах і які реалізуються на єдиних принципах, здійснюються при об'єднанні зусиль всіх учасників здоров'язберігаючої діяльності.

Здоров'я людини є необхідною умовою її самореалізації, життєдіяльності, розвитку творчого потенціалу. Для педагогічних працівників цей чинник є вирішальним, адже педагогічна діяльність спрямована на людину. Найважливішим завданням сучасної школи, орієнтованої на підтримку підростаючого покоління, його ефективний розвиток, є збереження та зміцнення здоров'я. Якщо створювати оптимальні умови для формування навичок здорового способу життя, залучати до цього процесу учасників навчально-виховного процесу, то буде сформована здоров'язберігаюча компетентність, позитивна мотивація до здорового способу життя.

Управлінська діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах недостатньо спрямована на створення і розвиток здоров'язберігаючого освітнього середовища, в якому формується здоров'язберігаюча компетентність. Основними причинами є відсутність загально визнаного розуміння здоров'язберігаючого освітнього середовища, методики управління та його формування, невідпрацьовані інструменти управління цим середовищем, а також невизначені матеріальні ресурси для його розвитку.

Сьогодні управлінська діяльність педагога набуває нових якісних особливостей. В теорії управління особливе місце займає педагогічний менеджмент, що включає у себе, на перший погляд полярні групи тих, хто навчає, і тих, хто навчається. Його основна ідея полягає в тому, що педагог стає організатором, радником в процесі навчання, виховання та розвитку особистісних, творчих та професійних здібностей.

Педагогічний менеджмент – цілеспрямована соціальна взаємодія учасників цілісного педагогічного процесу на основі пізнання його об'єктивних закономірностей з метою досягнення оптимального результату.

Управління освітніми системами за своїм призначенням повинно забезпечити максимальне використання можливостей для досягнення позитивного результату. Чим ліпше воно вирішує ці завдання, тим воно більш ефективне. Під ефективністю управління розуміють характеристику, що відображає відношення між досягнутою і можливою продуктивністю.

На нашу думку, управління загальноосвітнім навчальним закладом як відкритою педагогічною системою має свої особливості: умови для функціонування й розвитку закладу освіти (організаційно-педагогічні, соціально-педагогічні, психолого-педагогічні) та специфіку управління – реалізація принципів демократизму й гуманізму в управлінні.

Таким чином, складовими алгоритму управління здоров'язберігаючою компетентністю педагогічних працівників є попереднє оцінювання здоров'я; аналіз факторів, які детермінують здоров'я і які потрібно вдосконалити; розробка на основі інтегративного підходу конкретних дій, заходів; здійснення конкретних дій на основі принципів сприяння здоров'я; оцінювання результативності. Ефективне управління здоров'язберігаючою компетентністю відбувається лише в здоров'язберігаючому освітньому середовищі, яке формується в загальноосвітньому навчальному закладі та дозволяє його учасникам посилити контроль над власним здоров'ям і покращити його завдяки новим ефективним формам роботи. Здоров'язберігаюче освітнє середовище як об'єкт управління не повинен бути стихійним. Тільки взаємодія всіх структур дасть якісну результативність у формуванні здорового способу життя.

Перспективи подальших пошуків у зазначеному напрямі полягають у з'ясуванні механізму взаємозв'язку здоров'язберігаючої компетентності з екологією педагогічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття / В. Андрущенко, В. Бондар // Вища освіта України. – 2009. – №4. – С.17–23.
2. Базалук О. О. Філософія освіти: її роль та місце в системі філософського знання [Електронний ресурс] / О. О. Базалук. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Filo/2010_23/Bazaluk.pdf.
3. Воловик В. І. Педагогічний процес: сутність, основні закономірності та принципи управління [Електронний ресурс] / В. І. Воловик. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sprg/2007_2/volovik.pdf.
4. Дартау Л. А. Теоретические аспекты управления здоровьем и возможности его реализации в условиях российской федерации / Л. А. Дартау // Проблемы управления. – 2003. – №2. – С.43–52.
5. Дартау Л. А. Феномен здоровья: концепция и прикладные аспекты / Л. А. Дартау // Проблемы управления. – 2005. – №5. – С.92–98.
6. Зимивець Н. В. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я: навч. метод. посіб. / Н. В. Зимивець, В. С. Петрович, О. Ю. Закусило; за заг. ред. Н. В. Зимивець. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 360 с.
7. Кійко М. В. Розвиток наукової думки з питань управління фінансовими ресурсами [Електронний ресурс] / М. В. Кійко, І. М. Ломтева, М. П. Сначов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/znpdnuzt_pet/2011_1/econ1/13kilosn.pdf.
8. Кійло О. Шлях до здоров'я / О. Кійло // Завуч. – 2011. – №18. – С.3–14.
9. Омеляненко В. Г. Формування здоров'язберігаючої компетентності майбутнього вчителя фізичної культури [Електронний ресурс] / В. Г. Омеляненко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2009_12/09ovgtrc.pdf.

10. Тополь О. І. Здоров'язберігаюча компетентність як складова професіоналізму соціального працівника [Електронний ресурс] / О. І. Тополь. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/484/1/Topol.pdf>.

11. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

References

1. Andrushhenko V. Modernizacija pedagogichnoi' osvity vidpovidno do vyklykiv XXI stolittja / V. Andrushhenko, V. Bondar // Vysshha osvita Ukrainy. – 2009. – №4. – S.17–23.

2. Bazaluk O. O. Filosofija osvity: i'i' rol' ta misce v systemi filosofskogo znannja [Elektronnyj resurs] / O. O. Bazaluk. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Filo/2010_23/Bazaluk.pdf.

3. Volovyk V. I. Pedagogichnyj proces: sutnist', osnovni zakonomirnosti ta pryncypu upravlinnja [Elektronnyj resurs] / V. I. Volovyk. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Spr/2007_2/volovik.pdf.

4. Dartau L. A. Teoreticheskie aspekty upravlenija zdorov'em i vozmozhnosti ego realizacii v uslovijah rossijskoj federacii / L. A. Dartau // Problemy upravlenija. – 2003. – №2. – S.43–52.

5. Dartau L. A. Fenomen zdorov'ja: koncepcija i prikladnye aspekty / L. A. Dartau // Problemy upravlenija. – 2005. – №5. – S.92–98.

6. Zymyvec' N. V. Navchannja zdorov'ja: prosvitnye'ka robota z pidlitkamy shhodo zberezhennja, rozvytku ta zmicennnja reproduktyvnoho zdorov'ja: navch. metod. posib. / N. V. Zymyvec', V. S. Petrovych, O. Ju. Zakusylo; za zag. red. N. V. Zymyvec'. – Luc'k: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrainy, 2010. – 360 s.

7. Kijko M. V. Rozvytok naukoivoi' dumky z pytan' upravlinnja finansovymy resursamy [Elektronnyj resurs] / M. V. Kijko, I. M. Lomtjeva, M. P. Snachov. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/znpdnuzt_pet/2011_1/econ1/13kilosn.pdf.

8. Kijlo O. Shljah do zdorov'ja / O. Kijlo // Zavuch. – 2011. – №18. – S.3–14.

9. Omel'janenko V. G. Formuvannja zdorov'jazberezhnoi' kompetentnosti majbut'ogo vchytelja fizychnoi' kul'tury [Elektronnyj resurs] / V. G. Omel'janenko. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2009_12/09ovgtpc.pdf.

10. Topol' O. I. Zdorov'jazberigajucha kompetentnist' jak skladova profesionalizmu social'nogo pracivnyka [Elektronnyj resurs] / O. I. Topol'. – Rezhym dostupu: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/484/1/Topol.pdf>.

11. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'. – M.: Sovetskaja jenciklopedija, 1983. – 840 s.

Pyatysheva I. P., graduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), nkrohmal@mail.ru

The algorithm of management of the health-saving competence of pedagogical workers

In the article the theoretical aspect of the process of managing health saving competence of teachers is considered. These problems of formation of health protection competence are considered. Developed algorithm of management of health saving competence of teachers. Identified factors for effective organization of management process. Implementation of a control specified by humanistic principles: strategic endurance, between subjects, structuring, establishing their own space. Using the methods of the management of health saving environment is more effective the management process itself. Effective management of health saving competence occurs only in health educational environment, so the stages of organization of governance of the environment. Health saving educational environment as object of management should not be spontaneously. Only the interaction of all structures will give qualitative results in the formation of a healthy lifestyle.

Keywords: competence, health-saving competence, health-saving environment, management.

Пятишева И. П., аспирантка, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), nkrohmal@mail.ru

Алгоритм управления здоровьесохраняющей компетентностью педагогических работников

Раскрыты теоретические аспекты процесса управления здоровьесохраняющей компетентностью педагогов. Указаны проблемы формирования здоровьесохраняющей компетентности. В результате рассматривается алгоритм управления здоровьесохраняющей компетентности педагогических работников. Определены факторы для эффективной организации процесса управления. Реализация управления основывается на гуманистических принципах: стратегической выносливости, взаимодействия субъектов, структурировании, создании собственного пространства. С помощью методов управления здоровьесохраняющей средой осуществляется более эффективно

сам процесс управления. Эффективное управление здоровьесохраняющей компетентностью происходит только в здравоохранительной образовательной среде, поэтому определены этапы организации управления этой средой. Здоровьесохраняющая образовательная среда как объект управления не должна быть стихийной. Только взаимодействие всех структур даст качественную результативность в формировании здорового образа жизни.

Ключевые слова: компетентность, здоровьесохраняющая компетентность, здоровьесохраняющая среда, управление.

УДК 327.58(=161.2)(1–87)

Шахно Ю. Л.,
здобувач, Національний педагогічний університет
ім. П. М. Драгоманова (Україна, Київ),
ShahnoJulija@yandex.ru

СУБ'ЕКТИВНІ УМОВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ДІАСПОР

Дослідження суб'єктивних умов формування діаспоральних утворень, детерміноване екзистенційними та онтологічними зрушеннями, які проєктують новий символізм дійсності для людини «в розсіянні». Діалектичний характер породжених феноменів вимагає системного й ґрунтовного вивчення проблем у рамках суб'єкт-об'єктивних інсталяцій. У ході дослідження нами були використані методи аналізу, синтезу, узагальнення, гіпотетико-дедуктивного вивчення матеріалу, логічного викладу та історичної ретроспективи тощо. Це дозволило нам виділити наступні суб'єктивні умови інституалізації діаспор: ставлення мігранта до країни-реципієнта; ніша, яку мігрант претендує зайняти в соціальній та політичній структурі нового суспільства; рівень самосвідомості та етнічної близькості з країною-реципієнтом; ступінь згуртованості общини; конкурентність етногруп.

Проаналізувавши обумовленість появи інституту діаспори можна зазначити, що даний процес є ситуативним, діалектичним явищем, яке залежить від комплексу об'єктивних та суб'єктивних умов розвитку суспільних відносин в розрізі «тут-і-тепер», індивідуальних цілепокладань мігранта та наявності традицій «перебування в розсіянні». Складність одного неотімічного способу буття потребує поглибленого полідисциплінарного вивчення, що дозволить ґрунтовніше усвідомити особливості творення та функціонування діаспорального простору.

Ключові слова: суб'єктивні умови, інституалізація, діаспоральне буття.

Ситуативність об'єктивної реальності детермінує нуменальну картину суб'єкта та його діяльнісний потенціал, реалізація якого проєктує екзистенційну відповідь на новоутворену ситуацію, породжуючи новий символізм дійсності. Дана інклюзія суб'єкта викликає діалектичний зв'язок в рамках «суб'єкт-об'єктивних відносин», що виступають предметом нашого дослідження проблеми інституційного оформлення діаспоральних одиниць.

Як зазначає В. Попков, «феномен сучасних діаспор, до сьогодні, містить в собі погано вивчене явище накладення один на одного соціального, етнічного і політичного простору, в наслідок чого стало можливим виникнення та існування глобальних етнічних анклавів, кордонів культур і держав, що перетинаються» [11, с. 7–8]. Тому аналіз умов формування діаспорального простору потребує структурного, всестороннього розгляду. У даній статті представлено авторський досвід вивчення основних суб'єктивних умов творення інституту діаспори. У ході дослідження нами було виділено наступні умови суб'єктивного характеру: ставлення мігранта до країни-реципієнта; ніша, яку мігрант претендує зайняти в соціальній та політичній структурі нового суспільства; рівень самосвідомості та етнічної близькості з країною-реципієнтом; ступінь згуртованості общини; конкурентність етногруп.

Однією з головних умов становлення діаспор є ставлення самого мігранта до країни-реципієнта. Крім того, найактуальнішим питанням сьогодні,

що постає перед людиною, є проблема детермінації її буття. Мінливість та ескалація суспільного розвитку, призводить до більш глибокої інклюзії індивіда в суспільну реальність, робить цю присутність більш чуттєвою та вагомішою. Все частіше людина стає свідком і дійовою особою переломних моментів в історії, які дають їй можливість реалізуватися як суб'єкту суспільних відносин, або ж констатують її соціальну смерть. Свобода вибору в даному випадку виступає наріжним каменем людського буття. А тому вважаємо за доцільне розглянути проблему діалектики людської свободи та свободи вибору стратегії адаптації мігранта до умов іноетнічного середовища.

Слід чітко розуміти: соціальна ситуація не існує сама собою, вона проєктується на індивідуальну ситуацію життя, що обумовлюються безпосереднім оточенням людини. Головним фактором еміграції виступає втрата людиною сакрального зв'язку з суспільним буттям спільноти до якої вона належить. Почуття вакууму, що заповнює всі рівні індивідуальної свідомості, породжує особистісну життєву «граничну ситуацію» (К. Ясперс). Перебування індивіда в кризовому стані, викликає необхідність здійснення нового вибору, пошуку нового Я. Перш за все, постає проблема «вибору себе», що спонукає людину звернутися до проблеми власної ідентифікації і дати відповідь на питання: «Потрібно бути як всі?» і перетворитися на елемент системи та змінити справжнє буття на профане; «Бути таким, як веліли?» і повністю детерминувати своє майбутнє під впливом підсвідомого; чи «Залишатися собою?» – бути відкритою системою, що піддається трансформації і зберігає самобутність. Залежно від вибору подальшої стратегії розбудови власного буття та співжиття з оточуючим світом, людина може займати демонстративну позицію щодо вирішення проблеми або обрати альтернативу пристосовницької чи перетворюючої діяльності по-відношенню до існуючої дійсності.

При наявності стану «спалення і дорога» (М. Гоголь) людина прагне змінити соціокультурну реальність, що її оточує, і побудувати нове майбутнє, включитись в нову дійсність, яка може бути чужою за походженням та більш комфортною для буття. Поведінковий механізм емігранта ініціюється цілями, які він переслідує, здійснюючи переміщення. Так у петровські часи, емігранти з України в Петербурзі дуже швидко втрачали традиційну побутову культуру та мову, тоді як етнічна ідентичність була більш сталим явищем. З одного боку, дана схильність до прискореної асиміляції пояснюється внутрішньою орієнтацією мігрантів, які прагнучи до самореалізації та досягнення ситуації життєвого успіху, швидко інтегрувались в культурне та суспільне життя нового середовища, а з іншого – стійкість етнічної ознаки пояснюється незначною культурною дистанцією, яка потребувала постійного протиставлення, адже виступала основним механізмом подолання комплексу меншовартості.

Процес «втрати коріння», який особливо яскраво прослідковується у представників інтелігенції, є прямою загрозою для інших представників національної меншості, адже «без інтелектуалів як виробників суб'єктивних уявлень немає діаспори, а є лише емігрантське населення» [13, с. 453]. При цьому «елітний характер мігрантів» демонструє більш чуттєву втрату батьківщини і посилює стійке емоційне ставлення до країни-виходу.

Часто етноменшини виступають у ролі опозиційної сили до офіційного уряду. «В силу глобалізації майже всіх сторін людського життя в новий та новітній час в менталітеті єврейської та вірменської діаспор зазвичай домінують соціокультурні риси країни-реципієнта. Кожного разу, коли вони наражаються на етнорасову дискримінацію і упереджене ставлення, і не тільки в межах приймаючої країни, коли мова йде про національну гордість, в них пробуджується етнічна самосвідомість» [8, с. 66]. Даний суб'єктивізм сприйняття ситуації сприятливо впливає на процес становлення діаспоральності.

Наступною детермінантою утворення діаспор є рівень самосвідомості та етнічної близькості іммігранта з країною-реципієнтом. Самосвідомість – надприродна субстанція, що проєктує уявлення людини про саму себе, це «не лише зосередження індивіда на собі, а й протиставлення себе світові. ...він веде зі світом постійний діалог, що переходить у діалог з самим собою» [10, с. 100]. Дослідник Ю. Бромлей розглядаючи природу етносу визначає етнічну самосвідомість як «усвідомлення членами етносу належності до нього, яке проявляється, перш за все, у застосуванні ними загальної самосвідомості» [1]. Рівень її сформованості залежить від вихованого з дитинства ставлення до таких понять як «батьківщина», «рід», «родина», що плекається в сім'ї, шанобливого ставлення до історичного минулого свого народу, культурної дистанції між мігрантом та новою титульною нацією, адже чим вона менша тим ймовірнішим стає швидке розчинення в новому етносі, але ситуативність процесу може змінюватись відповідно до умов створених країною-реципієнтом.

В основу класифікації діаспор А. Фархнема та С. Бочнера за рівнем «культурного уподібнення» з приймаючим середовищем, було покладено територіальний принцип, відповідно до якого виділяються общини з близькою, середньою та далекою культурною дистанцією [11, с. 58]. Культурна дистанція, не зважаючи на її відстань, прирікає іммігранта на етнічний ідентитетизм – процес ідентифікації себе в іноетнічному середовищі та маркування нових етнокордонів. Даний процес проковує ситуацію «культурного шоку – первинної реакції індивідуальної, групової чи масової свідомості на контакт з іншою культурною реальністю» [3, с. 527]. Рівень шокowego стану визначається: ступенем сумісності; особливостями психологічних характеристик; наявністю фундаментальних культурних рис, що забезпечують збереження ідентичності; гнучкістю та динамічністю культури, які визначають її відкритість; глобальністю й масштабами шокowego стану.

Як правило, виділяють чотири способи подолання культурного шоку: 1) колонізація, що репрезентується сильнішим учасником культурного діалогу і полягає у демонстративному вияві своєї автентичності та її насильницькому нав'язуванні; 2) геттоїзація, як стратегія «усамітнення», передбачає анклавізацію культур та поділ сфер впливу між носіями культур. Як зазначає Л. Донскіс, «гетто відроджуються – цього разу це відбувається самостійно і добровільно, а не нав'язане з боку. Обмеження себе рамками гетто стає метафорою сучасного існування: емігранти, біженці, меншини або гастарбайтери постають перед дилемою – або зберегти маленьку копію свого умовного, культурного і соціально-політичного універсалу, або позбутися цього в ім'я

світу і кращих можливостей в ньому» [4, с. 210]; 3) дифузія, як довготривала, дієва поліваріативна система співжиття «своєї» та «чужої» культур; 4) асиміляція, що є конформістською, усвідомленою відмовою від власної культури на користь титульної. При подоланні стану культурного шоку в умовах культурного «розсіяння» найвигіднішою виступає стратегія культурної дифузії, яка обрана за основу співіснування в мультикультурних суспільствах.

Значну роль у процесі діаспориалізації займає позиція іммігранта щодо ніші, яку він претендує зайняти в соціальній та політичній структурі нового суспільства. Цей фактор опосередковано детермінується причинами імміграції, вихідним соціальним статусом і професійною спеціалізацією в корінному етносі. Ф. Енгельс, виголошуючи промову на похоронах К. Маркса, зазначив: «Маркс відкрив закон розвитку людства: той прихований під ідеологічним прикриттям простий факт, що люди в першу чергу повинні їсти, пити, мати житло та одягатися, для того, щоб мати змогу займатися політикою, наукою, мистецтвом, релігією...» [9, с. 350–351]. Відповідно до даного закону «економічні біженці» прагнутимуть до компактного розселення, адже через низьку мовну та професійну підготовку, процес їх інтеграції в нове суспільство значно гальмується, що сприяє збереженню мови, культури. Іммігрантів даного порядку відрізняє чітка цілеспрямованість переміщення, чіткий прорахунок можливих ризиків, тому вони прагнуть до практичної реалізації себе як «робочої сили», а в кращому випадку – у «сродній праці» в етнічному підприємстві. Мігранти заробітчанської хвилі значно більше потребують групової підтримки на мікро-, мезо-, мегарівнях діаспорального буття, що «радикально збільшує структуроутворююче значення етнічності, національної самоідентифікації, формує діаспоральну самосвідомість, дає потужний поштовх до створення діаспор» [5, с. 27].

Політична імміграція активізує механізми самоідентифікації, знівелює наслідки асиміляції, формує національну ідею, надаючи етнічності політичного характеру. У цьому випадку етнічна самосвідомість створює не тільки ірраціональну ностальгію, але й дає ідейний імпульс опору діаспори проявам найменшого етнічного нерівноправ'я.

Інтелектуальна імміграція, відрізняється високваліфікованістю та активною діяльністю учасників процесу. Досліджуючи фази розвитку елліністичного суспільства А. Тойнбі говорить про те, що перший «Відхід і Повернення» творчої меншості був відповіддю на Виклик (мова йде про втрату першості Афін на Балканах), в результаті якого творча меншість, що тимчасово відділялася від решти суспільства і своєчасно поверталася, аби повідомити інших про те, що вона знайшла рішення проблеми, яка постала перед усією спільнотою. Та породжений, даним приходом підйом змінився занепадом, коли міжнародна ситуація поставила перед еллінами новий Виклик, «в цей час були спроби заново мобілізувати суспільство; і в першій з цих спроб знову з'являється мотив «піти і повернутися»» [14, с. 146].

Досліджуючи дію даного механізму, автор наголошує на хвилеподібності даного процесу та виділяє декілька етапів даного руху: «першим кроком у будь-якому «Відійти і Повернутися» є відокремлення від загального життя суспільства потенційно творчої меншості», при

цьому відхід може спричинитися як позитивними так і негативними факторами [14, с. 168]. В даній ситуації творча меншість може опинитися в результаті об'єктивної ізоляції з боку суспільства, в якому вона перебуває, добровільної відмови від співжиття з більшістю, насильницького виселення, але усвідомлення позитивності даного статусу породжує у меншості більше бажання до окремішності, аніж боротьба за визнання себе частиною даного соціуму. Відхід може набувати негативного характеру, за рахунок позбавлення меншості права впливати на хід подій в державі. Та результат цього явища один – меншість, звільняючись від рутинної співпраці з більшістю, повністю присвячує себе творчому пошуку вирішення значно важливішої проблеми самовизначення. Другу стадію руху, в якій розгортається творча робота, автор називає відносною ізоляцією. Вона в свою чергу має дві фази – «породжуюча», якій притаманна емоційність та поезійність інтелектуальної праці, і конструктивна, що уособлює більш глибоку рефлексію, це фаза «здорового глузду, діла і систематизації». Третя стадія явища «Відходу і Повернення» – це повернення до повноцінного буття більшості та репрезентація власного доробку, яка дозволяє реалізуватися творчій меншості і стати суспільно необхідною для більшості.

Невід'ємною умовою діаспориалізації є ступінь згуртованості общини. Під згуртованістю ми розуміємо ступінь міцності міжособистісних стосунків, їх стійкості, щодо негативних чинників, які виступають показниками психологічного клімату в середині самої спільноти і дозволяють індивіду уникнути «самотності» у світі. Особистість, зазвичай, є членом декількох спільностей одночасно та не в усіх прагне досягти високого соціального статусу. Такий прагматизм – свідчення того, що спільнота виступає для об'єкту лише офіційною структурою стосунків за межі яких вона не виходить, а тому, потребою вищого порядку, є пошук тієї моделі відносин, яка б задовольняла його прагнення бути значущим. У такому випадку, іммігрант актуалізує психологічний механізм «зсуву мотиву на мету», в результаті чого відбувається новий етап нашарування буттєвої емпірики, екстраполюється екзистенційна картина, що забезпечує комфортне, укорінене буття.

Теорія колективізму відповідає ідеалу міжособистісних стосунків, які цементуються етичними нормами, що були визначені Кантом як принцип моралі: «Дій так, щоб ти ніколи не ставився до людей тільки як до засобу, а завжди як і до мети». Спільність інтересів може бути обумовлена і підкріплена яскраво вираженим почуттям патріотизму, яке зберігається в консервативних, за характером, суспільствах. «В цьому випадку ми повинні говорити про здоровий консерватизм, який був направлений на виживання нації, на збереження кращих ідеалів, на вирішення найбільш актуальних питань не тільки нашої країни, а й для міжнародної спільноти... Необхідно обирати кращі традиції, що пропонують найбільш пристосовані, найбільш соціально орієнтовані способи виживання народу» [6, с. 148]. Аналіз структурованості діаспоральних організацій дає змогу стверджувати, що принцип їх організації є копіюванням державного механізму. А відносини між «старожилами» (очільниками общини) та «новачками» будуються в рамках формули «патрон–підлеглий».

Так афроамериканці через свою відкинутість почали творити власний тип спільноти, який би уможлилював

ефективну протидію процесам дискримінації, поступово стаючи тим ґрунтом, на якому почало виростати нове покоління з чіткими установками на самоутвердження і самореалізацію. Саме тому позитивною основою цієї спільнотної єдності і базовим підґрунтям нової ідентичності стала Чорна церква, яка підняла колективний дух, обстоювала спільні інтереси і згуртовувала деморалізовану, невпевнену у власних силах афроамериканську спільноту [7, с. 37]. У євреїв наявна міцна групова самосвідомість та солідарність з іншими євреями на основі історичної долі. Ця стійкість закріплена переконанням у тому, що вони богом обраний народ, який доносить до людей його волю, а тому кожен єврей повинен прославляти свою високу місію. Іншим групуючим аргументом була релігія. «Сіонізм діаспори» – ідея здобуття духовної свободи на землі предків (Палестина повинна бути не політичним утворенням, а світовим центром їхнього духовного і культурного життя) та етнічного розсіяння євреїв в країнах-поселення, де буде здійснюватись опір асиміляції шляхом прямого люб'ювання власних інтересів. Ідеологія вірменської діаспори базується на ідеї відродження Великої Вірменії [8, с. 68–69].

Новоутворені общини виступають результатом вдалої реалізації проекту посередництвом: а) цинічної спекуляції на етнічних протиріччях; б) драматичних подій, які оживляють (реанімують) дремаючий групізм; в) фреймування групової перспективи, що провокує підвищений інтерес до даного явища; г) цілеспрямованої політики уряду та зокрема «політики ідентичності». Процес уречевлення соціальних груп здійснюється в етнополітичній площині посередництвом мас-медіа, ідеологічної пропаганди і є цілеспрямованим процесом маніпуляції етнічної свідомості в напрямку проектування, вибудовування та практичної реалізації даного групізму.

Останньою умовою інституалізації діаспор є конкурентність етногруп. Слід відмітити, що відповідно до концепції нашого дослідження, діаспора виступає способом подолання екзистенційних криз і сприяє вкоріненню іммігранта в новому та материнському середовищі, а тому ми розглядаємо конкурентність, насамперед, не в конфліктогенному, а в алопатійному плані – аналізуючи взаємовпливи між спільно проживаючими на певній території переселенцями з інших місць чи діаспоральними общинами через культурну діяльність, розвиток інфраструктури тощо. «Общини піклуються про підтримку зв'язків між собою. Такі зв'язки часто носять інституалізований характер. Взаємодія що включає переселення та культурний обмін між первинними общинами, веде в свою чергу до поступового зародження вторинних та третинних діаспор» [11, с. 29].

Проекція конкурентних відносин між різнорідними групами виступає каталізатором внутрішньообщинного розвитку та передумовою до формування транснаціональних спільнот з розгалуженою мережею взаємопідпорядкованих одиниць. Кореляція даного процесу реалізується в межах етнічної екзофобії – крайнього прояву етнічної конкуренції, агресивної реакції на дійсну чи уявну загрозу існуванню свого етносу, його цінностям та благополуччю, на різкі зміни в усталеному способі та укладі життя, що досить часто супроводжують інтенсивні міжетнічні контакти та протилежній їй екзофілії [12, с. 438].

Більшість європейських держав полі національні. Вивчаючи способи організації та прояви національної

різнорідності, Р. Брубейкер виділяє два основні: «іммігрантська етнічність» та «територіальна національність» [2, с. 267]. Першу групу автор асоціює із західноєвропейськими державами, в межах яких, в результаті міграції утворилися дисперсні етнічні групи. До другої групи віднесено країни постсоціалістичного простору, де етнічні групи мають діаметрально протилежні характеристики: «етнічні групи являються місцевими (чи принаймні наголошують на цьому); в більшості випадків вони сформувались посередництвом руху кордонів «через» людей, а не їх рухом через кордон; і зазвичай вони є територіально компактними. Їх члени, як правило, – громадяни країни в якій проживають, але ідентифікують себе (часто – культурно, інколи – політично) з сусідньою «родинною» чи «рідною» країною, до якої, на їх думку, вони «належать» завдяки спільній етнічності чи культурі, але не правовому громадянству» [2, с. 268]. Дана сепарабельність по відношенню до оточуючого середовища та інклюзивність в аксіологічну і екзистенційну реальність референтної держави наділяє етнічну відмінність даної групи національним характером, а тому продукує зовсім інші поведінкові механізми в процесі взаємодії. Якщо «іммігрантська етнічність», з одного боку, передбачає суб'єктивне прагнення групи мігрантів до співжиття й порозуміння з приймаючим середовищем, а з іншого – потребує від країни-реципієнта антидискримінаційної політики чи нівелювання відмінностей, то «територіальна національність» ставить питання про національне самовизначення в межах існуючого державного утворення чи країни-донора.

Рефлексивний аналіз діаспоральних практик доводить, що в конкурентному протистоянні як гомогенних, так і гетерогенних етнічних общин в межах регіону, країни чи транснаціонального простору першість отримують, ті діаспоральні групи, у представників яких високорозвинене почуття колективізму, стійкі психологічні установки та високий рівень самосвідомості.

Отже, проаналізувавши суб'єктивні умови інституційного оформлення діаспор ми виявили, що ключовими факторами даного процесу є ставлення мігранта до країни-реципієнта; ніша, яку мігрант претендує зайняти в соціальній та політичній структурі нового суспільства; рівень самосвідомості та етнічної близькості з країною-реципієнтом; ступінь згуртованості общини; конкурентність етногруп. Поява інституту діаспори є ситуативним, діалектичним явищем, яке залежить від комплексу об'єктивних та суб'єктивних умов розвитку суспільних відносин в розрізі «тут–і–тепер», індивідуальних цілепокладань мігранта та наявності традицій «перебування в розсіянні». Складність даного неотипічного способу буття потребує поглибленого полідисциплінарного вивчення, що дозволить ґрунтовніше усвідомити особливості творення та функціонування діаспорального простору.

Список використаних джерел

1. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М.: Наука, 1987. – 333 с.
2. Брубейкер Р. Этничность без групп [Текст] / пер. с англ. И. Борисовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. Дом высшей школы экономики, 2012. – 408 с.
3. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

4. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ. – К.: Факт, 2010. – 312 с.
5. Дятлов В. Диаспора: попытка определитися в термине и понятии // Диаспоры. – 1999. – №2–3.
6. Жукова Н. Глобализация и сохранение национальной идентичности // Философия и общество. – 2006. – №2. – С.146–153.
7. Калач В. Релігійна ідентичність українських громадян та соціокультурні трансформації / Калач В. // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – К., 2011. – №15. – С.37–39.
8. Левин З. И. Менталитет диаспоры (системный и социокультурный анализ). – М.: Институт востоковедения РАН; Издательство «Крафт+», 2001. – 176 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.19. – С.350–351.
10. М'ясойд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. – К.: Вища шк., 2004. – 487 с.: іл.
11. Попков В. Диаспоральные общины в межкультурном взаимодействии: пути формирования и тенденции развития. Докт. диссерт. – М., 2003. – 400 с.
12. Римаренко Ю. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс. – К.: КНТ, 2007. – 640 с. (Серія: Міграційні процеси у сучасному світі).
13. Тишков В. А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. – М., 2003. – 544 с.
14. Тойнбі А. Відхід та повернення творчих меншин // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №5. – С.143–176.

References

1. Bromley Yu. V. Etnosotzialnyie protsessyi: teoriya, istoriya, sovremennost. – М.: Nauka, 1987. – 333 s.
2. Brubeyker R. Etnichnost bez grupp [Tekst] / per. s angl. I. Borisovoy; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – М.: Izd. Dom vysshей shkoly ekonomiki, 2012. – 408 s.
3. Vsemirnaya entsiklopediya: Filosofiya / Glavn. nauch. red. i sost. A. A. Gritsanov. – М.: AST, Mn.: Harvest, Sovremennyy literator, 2001. – 1312 s.
4. Donskis L. Zbentzheny identychnist i suchasny svit. – К.: Fakt, 2010. – 312 s.
5. Dyatlov V. Diaspora: popytka opredelitsya v termine i ponyatii // Diaspori. – 1999. – №2–3.
6. Zhukova N. Globalizatsiya i sohraneniye natsionalnoy identychnosti // Filosofiya i obschestvo. – 2006. – №2. – S.146–153.
7. Kalach V. Relihiina identychnist ukrainskykh hromadian ta sotsiokulturni transformatsii / Kalach V. // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo. – К., 2011. – №15. – С.37–39.
8. Levin Z. I. Mentalitet diasporyi (sistemnyy i sotsiokulturnyy analiz). – М.: Institut vostoковедeniya RAN; Izdatelstvo «Kraft+», 2001. – 176 s.
9. Marks K., Engels F. Soch. – Т.19. – S.350–351.
10. Miasoid P. A. Zahalna psykholohiia: Navch. posib. – 3-tie vyd., vypr. – К.: Vyshcha shk., 2004. – 487 s.: il.
11. Popkov V. Diasporalnyie obschinyi v mezhkulturnom vzaimodeytvii: puti formirovaniya i tendentsii razvitiya. Dokt. dissert. – М., 2003. – 400 s.
12. Rymarenko Yu. Mizhnarodne mihratsiine pravo. Pidruchnyk. Universytetskyi kurs. – К.: KNT, 2007. – 640 s. (Serii: Mihratsiini protsesy u suchasnomu sviti).
13. Tishkov V. A. Rekvie m po etnosu: Issledovaniya po sotsialno-kulturnoy antropologii. – М., 2003. – 544 s.
14. Toynbi A. Vidkhdit ta povernennia tvorchykh menshyn // Filosofska i sotsiologichna dumka. – 1993. – №5. – S.143–176.

Shahno Y. L., applicant, National Pedagogical University Drahomanov (Ukraine, Kyiv), ShahnoJulija@yandex.ru

Subjective conditions of institutional arrangement of expat communities

The study of subjective conditions of formation of expat communities is determined by existential and ontological shifts designing a new symbolism of reality for a «scattered» human. The dialectical character of the generated phenomena requires a systematic and thorough study of the problems within the subject-objective installations. During the study we have used the methods of analysis, synthesis, generalization, hypothetical-deductive study of material, logical exposition and historical retrospective etc. This allowed us to identify the following subjective conditions of institutionalization of expat communities: a migrant's attitude to the recipient country; niche planned to be occupied by the migrant in the social and political structure of the new society; level of consciousness and ethnic affinity with the recipient country; the degree of cohesion of the community; competitiveness of ethnic groups.

Having analyzed the conditionality of appearance of the institute of an expat community, it should be noted that this process is a situational, dialectical phenomenon

that depends on the complex of objective and subjective conditions of the development of public relations in the context of «here and now», individual goals of the migrant and availability of traditions of «staying scattered». The complexity of this neotypical way of life requires in-depth multidisciplinary study that will enable thorough understanding of the specifics of creation and functioning of the diaspora space.

Keywords: subjective conditions, institutionalization, diaspora being.

Шахно Ю. Л., соискатель, Национальный педагогический университет им. П. Драгоманова (Украина, Киев), ShahnoJulija@yandex.ru

Субъективные условия институционального оформления диаспор

Исследование субъективных условий формирования диаспоральных образований, детерминированное экзистенциальными и онтологическими сдвигами, которые проектируют новый символизм действительности для человека («в рассеянии»). Дialectический характер порожденных феноменов требует системного и глубокого изучения проблем в рамках субъект-объективных инсталляций. В ходе исследования нами были использованы методы анализа, синтеза, обобщения, гипотетико-дедуктивного изучения материала, логичного изложения и исторической ретроспективы. Это позволило нам выделить следующие субъективные условия институализации диаспор: отношение мигранта к стране-реципиенту; ниша, которую мигрант претендует занять в социальной и политической структуре нового общества; уровень самосознания и этнической близости со страной-реципиентом; степень сплоченности общины; конкурентность этногрупп.

Проанализировав обусловленность появления института диаспоры можно отметить, что данный процесс является ситуативным dialectическим явлением, которое зависит от комплекса объективных и субъективных условий развития общественных отношений в разрезе «здесь-и-сейчас», индивидуальной целеположенной мигранта и наличия традиций «пробывания в рассеянии». Сложность данного неотщичного способа бытия требует углубленного полидисциплинарного изучения, что позволит более основательно осознать особенности создания и функционирования диаспорального пространства.

Ключевые слова: субъективные условия, институализация, диаспоральное бытие.

* * *

УДК 261.7:322.22

Шкіль С. О., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна, Київ), lauby@meta.ua

ТРАНСФОРМАЦІЇ НАРАТИВІВ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я (2011–2013)

Розглянуто проблему особливостей розвитку наративного світу російського православ'я в 2011–2013 роках. Досліджено, що російська православна традиція постає перед викликом сучасності, який проявляє себе в необхідності реагувати на поточні соціокультурні та політичні події, внаслідок чого трансформуються класичні релігійні наративи. Тісна співпраця з державними інститутами призвела до інтеграції окремих представників церковної номенклатури в державний істеблішмент і надала представникам РПЦ широкий доступ до федеральних ЗМІ. Представники церкви активно висловлюють свою підтримку правлячому політичному режиму, антиліберальним ініціативам Кремля, засуджують діяльність опозиціонерів, що зумовило критичну й несправу оцінку РПЦ в опозиційному середовищі. Доведено, що наратив «нападу на православ'я» є головним у виправданні церковних скандалів, зокрема пов'язаних із патріархом Кирилом, у широких соціальних дискусіях.

Ключові слова: РПЦ, наратив, церковна риторика, патріарх Кирило, політика, Росія.

Необхідність реагувати на актуальні політичні й соціокультурні події – важлива складова існування будь-якої релігійної традиції, і в цьому контексті російське православ'я не є винятком. Але з огляду на умови сучасної російської політичної дійсності, цей процес набуває доволі специфічного характеру: тісна співпраця церкви та держави в багатьох сферах, а перш за все у сегменті державної ідеології, накладає на керівництво РПЦ необхідність інтегрувати церковну риторика в загальний курс державної ідеології. В результаті впливу цього політико-релігійного феномену наративний світ сучасного російського православ'я зазнав фундаментальних трансформацій і був

виразно політизований. Далека від політики за радянських часів церква в сучасній Росії активно коментує майже всі помітні внутрішні й зовнішні політичні події, створюючи специфічну наративну матрицю, яка суттєво впливає не лише на позиціонування церкви у ЗМІ, а й на світогляд духовенства та віруючих. Складний політико-соціальний контекст зазначеного періоду для пострадянського простору та світу в цілому сприяв розвитку специфічних наративних моделей, дослідження яких допоможе краще зрозуміти феноменологію сучасного російського православ'я.

Дослідження розвитку наративної традиції сучасного російського православ'я потребує звернення до напрацювань ряду провідних експертів, що спеціалізуються на вивченні специфіки зазначеної тематики. В межах цієї статті було використано публікації відомих російських релігієзнавців: Сергія Філатова, Бориса Кнорре, Олега Морозова. Окрім того, була залучена наукова методологія, яку запропонували згадані дослідники, що застосовувалася в здійсненні аналізу низки публікацій, виступів та інтерв'ю представників РПЦ за вказаний хронологічний період (2011–2013). Наше дослідження продовжує аналіз, здійснений названими російськими релігієзнавцями у книзі «Православна церква при новому патріархові» [10]. Зокрема, у цій роботі давався комплексний аналіз початкового етапу правління патріарха Кирила (2009–2011). Ми ж аналізуємо етапи повороту церковної риторики РПЦ за нового президенства В. В. Путіна. Комплексне релігієзнавче дослідження змін риторики РПЦ, на наше переконання, можливе лише при застосуванні наративного аналізу, контекстуальної герменевтики, соціально-політичного аналізу.

Метою цієї статті є дослідження особливостей трансформації наративів сучасного офіційного російського православ'я за допомогою аналізу риторики, яку використовували представники РПЦ протягом 2011–2013 років.

Розглянута в статті тематика одразу потребує двох уточнень. Під використаними термінами «керівництво РПЦ», або «спікери РПЦ», мається на увазі група вищих церковних ієрархів і чиновників, уповноважених виступати публічно від імені всієї повноти Російської православної церкви. Насамперед це патріарх Кирило (Гундяєв), протоієрей Всеволод Чаплін, Володимир Легойда. Крім того, часто від імені РПЦ або певної частини її віруючих виступають авторитетні в цій церкві священники та миряни, близькі до патріархії. Серед таких особистостей слід відзначити популярного проповідника протоієрея Дмитра Смирнова та відомого православного блогера Кирила Фролова. Саме ці люди формують інформаційний порядок денний у РПЦ та певною мірою впливають на процес формування її риторики.

Слідування хронології найважливіших внутрішньо-церковних та політичних подій дозволяє показати, як саме вони впливали на процес розвитку наративного світу сучасного російського православ'я. Цей момент яскраво відображує залежність церкви від держави в сучасній Росії, а отже, необхідність реагувати на поточні політичні події та формувати церковну риторичку, чітко орієнтуючись на державну. Для кращого розуміння цього феномену необхідно зробити невеликий екскурс в історичний контекст формування відносин держави та церкви в сучасній Росії.

Процес формування тісної співпраці між державою та РПЦ був обумовлений багатьма факторами, але

передусім на нього вплинули глибокі психологічні комплекси російського соціуму відносно духовної сфери. Роки атеїстичної влади СРСР витіснили релігію за межі повсякденного життя, перетворивши духовенство на маргінальний соціальний прошарок, що існував виключно в «церковній резервації». Такий спадок радянської ідеології одночасно психологічно травмував і російський соціум, і духовенство Руської православної церкви. Криза ідеологічної ідентичності, що виникла після розпаду СРСР, привела росіян до масового пошуку нових форм самоусвідомлення, найпопулярнішою з яких швидко стало православ'я. Протягом 1990-х рр. храми наповнювалися віруючим, але духовенство РПЦ занадто повільно виходило із традиційної для себе зони комфорту, що призводило до втрати контролю над церковним середовищем зі сторони керівництва церкви та поширенню серед пересічних віруючих фундаменталістських наративів й есхатологічних настроїв. Відсутність навички до комунікації з соціумом штовхала керівництво РПЦ в тісні обійми державної влади.

Однак, протягом першого пострадянського десятиліття процес зближення церкви та держави значно гальмувався, з одного боку, традиційно підозрілим ставленням до державної влади зі сторони представників церкви, а з іншого, доволі несерйозним відношенням до РПЦ як інституту зі сторони самої ж влади. Релігієзнавець Борис Кнорре зазначає, що політичний істеблшмент 1990-х років не був настроєний розглядати церкву як серйозного союзника й партнера. Зустрічі політиків та чиновників з ієрархами РПЦ мали переважно популістський характер. Борис Єльцин публічно зустрічався з патріархом, переслідуючи іміджеві цілі, особливо перед виборами, коли його рейтинги сягали критичного мінімуму, а довіра до церкви ставала більш відчутною [3, с. 47–48]. Ситуація почала поступово змінюватися з приходом до влади Володимира Путіна, який оголосив курс на стабілізацію та централізацію. Нова російська влада потребувала в активному пошуку єдиної консолідуючої ідеології, для якої православ'я могло стати якщо не головним елементом, то важливою духовною складовою. Інтереси церкви й держави співпали, внаслідок чого за часів путінської Росії відбулося часткове зрощення цих інститутів. Церква поступово проникала у повсякденне життя росіян: її присутність почала відчуватися майже всюди, а особливо у медіа-просторі.

Тут необхідно зазначити, що церква не одразу інтегрувалася в систему державної пропаганди, а почала поступово поширювати у власному інформаційному просторі більш лояльне, у порівнянні з періодом 1990-х рр., відношення до влади. Найбільш соціально активний церковний ієрарх – митрополит Кирило (Гундяєв) – заговорив «мовою смислів» – специфічною історіософською мовою натяків і порівнянь, що давали віруючим РПЦ, більшість з яких ще перебувала в стані психологічного стресу після «бездуховних 90-х», змогу зрозуміти безпечність нового політичного режиму та необхідність консолідуватися довкола нього. Яскравим прикладом використання «мови смислів» може стати участь митрополита Кирила на телевізійному шоу «Ім'я Росія», в рамках якого він виступив апологетом історичної постаті Олександра Невського. Релігієзнавець Олег Морозов зазначає, що в межах свого виступу на телешоу Кирило вибудовував риторичку на принципах порівняння

історичних періодів і постатей, ототожнюючи нашість татар на Русь із першим пострадянським десятиліттям. На думку Морозова, таке зіставлення закріплювало смислові паралелі між князем та сьгоднішнім «національним лідером», який – подібно до свого середньовічного прототипу – працює, не покладаючи рук над укріпленням російської державності [6, с. 273–274].

Наведений приклад наочно показує, як саме наприкінці першого десятиліття XXI століття церковна риторика почала активно відображати державну ідеологію. Центральне місце в ній зайняли проповідь традиціоналізму й патріотизму, що корелювало з консервативним напрямком офіційної державної ідеології, який стрімко набував популярності. Слід зазначити, що, попри значне поширення подібних наративів в інформаційному просторі РПЦ, загальний курс розвитку церковної риторики часів патріарха Олексія II залишався відносно нейтральним. Незважаючи на всі змоги найбільш активних представників духовенства на чолі із митрополитом Кирилом розвивати політику зближення із державою, в церкві ще зберігалася здорова тенденція дистанціювання від влади. Це відображалось в наративах, які використовувала РПЦ того періоду. Починаючи з 2009–го, року обрання Кирила на патріарший престол, у внутрішній політиці РПЦ відбулися різкі зміни, відображенням яких стала й зміна офіційної церковної риторики. На тлі поглиблення процесу зрощення церкви та держави в дискурсі РПЦ з'явився небачений до того державницький пафос, який поєднувався з використанням історіософських концепцій на кшталт ідеологічної доктрини «Руського світу», спрямованих на виправдання геополітичних амбіцій РФ. Борис Кнорре зазначає, що популярна в 1990–х ідея про відмову від гонитви за життєвими благами почала поступово зникати з церковної риторики. Цю парадигму стали критикувати в середині нульових: якщо вже країна почала «вставати з колін», то з колін повинні були встати й православні. Кирило допоміг надати цьому процесу більш системний характер. Але тут настала інша крайність – тріумфальність, ставка на протокол, звітність, прагнення підпорядкувати церкву під чітко налагоджений адміністративний механізм [2].

Політичні зрушення, які відбулися в Росії наприкінці 2011–го року, стали серйозним випробуванням для влади та сучасної російської ідеології. Певна позірنا лібералізація часів правління Дмитра Медведева давала демократично налаштованій частині російського суспільства надію на можливість позитивних змін у країні протягом найближчих років. Парламентські вибори, що відбулися 4–го грудня 2011–го зі значними фальсифікаціями на користь владних партій, зруйнували цю надію та призвели до поширення протестних настроїв серед значної частини населення РФ. Протягом грудня в Москві та більшості міст Росії відбулися масові акції протесту, які, за зауваженням авторитетного британського видання «The Economist», стали найбільш масштабними протестними виступами в Росії з початку 1990–х років [15]. Оголошення про участь Путіна в президентських виборах, що мали відбутися наступного року, призвело до певної радикалізації настроїв маніфестантів і додало нової динаміки розвитку протестного руху в більшості російських міст. Певний час влада перебувала в стані очікування, але радикалізація суспільних настроїв викликала необхідність рішучих дій. Першим етапам боротьби із протестним рухом

стала активізація агресивної інформаційної політики, спрямованої проти учасників масових заходів із метою їх маргіналізації в очах більшості росіян. На цьому етапі до процесу боротьби з громадянським протестом долучилася й церква. Релігієзнавець Сергій Філатов зазначає, що на ранньому етапі актуалізації протестів у церковній риторичі була присутня позиція, що полягала у необхідності прислухатися до вимог протестуючих, адже, на думку представників РПЦ, існували справедливі підстави до незадоволення. Але дуже швидко ця позиція відійшла на другий план, а замість неї церковні спікери почали стверджувати, що незадоволення людей викликала робота чиновників та поліції [13, с. 12]. Доволі швидко у риторичі церковних спікерів актуалізувалася тенденція до засудження учасників опозиційних акцій. Представники РПЦ почали активно протиставляти протестуючих православним, стверджуючи, що останні не повинні брати участь у протестах. Патріарх Кирило засудив учасників акції, сказавши, що православні не виходять на акції протесту, вони стоять у черзі до поясу Богородиці, маючи на увазі реліквію, що взимку 2012–го р. звершувала тур найбільшими містами Росії. Патріарх додав, що якщо святиня перебувала в Росії не місяць, а бодай півроку, на поклоніння їй прийшли б 40 мільйонів віруючих. «Ми це точно знаємо, адже живемо в країні з православною більшістю», – додав святіший [8]. Переклад цього зауваження Кирила із «мови смислів» дає зрозуміти, що керівництво РПЦ намагалося інтерпретувати акції опозиційного руху як маргінальне явище, в той час церква залишається на стороні «більшості», а отже, на стороні влади. З цього приводу дуже слушне зауваження робить С. Філатов, який стверджує, що використане патріархом протиставлення є недоречним, адже ніхто не рахував людей, які одночасно й приймали участь в акціях опозиції, й відвідували поклоніння святині [13, с. 14].

На тлі наростаючого конфлікту спікери РПЦ почали все частіше застосовувати риторичі історіософських ототожнень, порівнюючи актуальні політичні події то з революцією 1917–го року, то з подіями «Смутного часу». Така тенденція трималася протягом усього періоду активних протистоянь між владою та опозицією, які завершилися перемогою влади. Після підключення до боротьби з опозицією російських спецслужб та використання проти маніфестантів силових заходів, активність опозиціонерів почала згасати. Окремі акції протестного характеру відбувалися протягом усього 2012–го та навіть 2013–го років. Святкуючи перемогу влади, керівництво РПЦ не скупилося на яскраві порівняння в кращих традиціях «мови смислів». Російський релігієзнавець Олег Морозов вказує, що протягом усього 2012–го року керівництво РПЦ вибудовувало риторичі на принципах порівняння перемоги режиму над опозицією з ключовими історичними військовими перемогами Росії, вбачаючи в політичних подіях 2012–го чергову перемогу над Заходом, який, за популяризованою федеральними ЗМІ легендою, стояв за протестами опозиції [6, с. 268]. Слід зауважити, що саме події періоду «політичної турбулентності», як їх назвали у Росії, стали стартом антизахідної істерії, яка охопила російське суспільство в останні декілька років. Можна вважати, що певною мірою на розвиток такої тенденції вплинула поширювана протягом декількох років церковна критика Заходу як осередку ліберального секуляризму й постмодерної бездуховності.

Виступ РПЦ на боці влади під час найбільш активної фази політичних протистоянь призвів до конфронтації між церквою і представниками громадянського суспільства. С. Філатов відзначає, що до зазначених подій більшість політичних дисидентів ставилася до РПЦ переважно лояльно, в той час як різкий виступ церкви на боці держави спровокував негативне ставлення до неї з боку опозиції [13, с. 15–16]. Причин для конфронтації можна виявити дві: з одного боку, це відверто антидемократичний характер політичних переконань представників патріархії, а з іншого, доволі неоднозначний спосіб особистого життя окремих представників РПЦ, інформація про який потрапила у ЗМІ та спричинила цілий ряд доколацерковних скандалів. Резонанс від цих публічних викриттів викликав шквал суспільного обурення та значною мірою спрямував розвиток церковної риторики наступних років. Найгучнішим прикладом конфронтації між церквою та радикально налаштованими представниками опозиції можна назвати скандал, що виник довкола акції панк-гурту Pussy Riot в Храмі Христа Спасителя. Феномен цієї акції полягає в тому, що вона, викликаючи значну суспільну дискусію та призвела до ув'язнення учасниць гурту. С. Філатов стверджує, що ця ситуація наочно продемонструвала рішуче прагнення обох сторін конфлікту боротися за власні переконання: одні були готові саджати, інші були готові страждати [13, с. 19].

Одночасно з істерією довкола панк-концерту в Храмі Христа Спасителя в ЗМІ активізувалися дискусії довкола двох скандалів, пов'язаних з особою патріарха. Перший – суд проти колишнього міністра охорони здоров'я РФ, а на той момент священника УПЦ, Юрія Шевченка, який за допомогою «нанопилу» нібито зіпсував коштовні книги в помешканні Кирила. Ситуація підігрівалася тим фактом, що офіційним позивачем у справі виступала Лідія Леонова – родичка патріарха, яка проживає з ним в одному помешканні [14]. Суспільне обурення викликав не лише факт життя патріарха із жінкою сумнівного ступеня спорідненості, а й неприємність Леоновой у відношенні до відповідача [9]. Другий резонансний випадок – широка суспільна дискусія довкола дорогого годинника швейцарської марки Breguet, заретушованого на одній з офіційних фотографій Кирила. Цей скандал спричинив активну дискусію в російському інформаційному просторі, наслідком якої стали суперечливі заяви церковних спікерів стосовно годинника. Саме неоднозначність заяв представників РПЦ викликала чергову хвилю обурення [12]. Обидві ситуації суттєво вдарили по репутації патріарха та продемонстрували, що спосіб життя святішого є далеким від уявлень про духовність.

Скандали довкола предстоятеля РПЦ відкрили справжню «скриню Пандори», з якої на голови священнослужителів посипались звинувачення в неналежному способі життя, стяжателстві, корупції та покриванні за допомогою влади власних злочинів. Реакція істеблішменту РПЦ була приголомшливою: замість виправдань за реальні «зловживання на місцях», речники та ієрархи церкви зайняли оборонну позицію, звинувативши ЗМІ у наклепі. В церковній риторичі актуалізувався новий наратив – «напад на православ'я», або навіть «війна із церквою». Використання таких наративів швидко поширилося в доколацерковному інформаційному просторі, а також проникло в риторику провідних політиків. Поєднання перелічених наративів зі зрос-

таючими антизахідними настроями вплинули на виникнення в російському інформаційному просторі конспірологічної версії походження дискусії довкола скандалів, пов'язаних із РПЦ. Близькі до церкви джерела активно поширювали інформацію про те, що «атака на православ'я» – цілеспрямована й організована акція, що має загальноєвропейський характер та фінансується ззовні [7]. На думку Бориса Кнорре, актуалізація подібних наративів стала можливою лише за умови інтеграції церкви в апарат державної номенклатури. За часів Олексія II розмови про «війну із церквою» не могли бути підтримані на офіційному рівні, адже православ'я, по-перше, не було інкорпорованим у суспільні групи, по-друге, ієрархи церкви звикли розмовляти із суспільством комплементарно та намагалися в міру сил стримувати випадки неофітів в адресу «світського суспільства» [3, с. 78].

Але в церкві часів патріарха Кирила все відбувалося інакше. Рух Росії в бік антизахідної політики й авторитаризму, що ознаменувався перемогою Путіна на президентських виборах у березні 2012-го р., вивів у авангард російського інформаційного простору найбільш радикальних представників православного духовенства та мирян. Період 2012–2013 рр. ознаменувався зростанням рівня радикалізації настроїв російського суспільства та влади. Цей факт яскраво ілюструє ряд антиліберальних законів, прийнятих у зазначений період російською владою. «Закон Діми Яковлева», що забороняє всиновлення російських дітей іноземцям, та «Закон про заборону пропаганди гомосексуалізму», прийняті 2013-го р., викликали значний резонанс у російському інформаційному просторі й активно коментувалися представниками РПЦ. Звісно, що магістральним напрямком риторики, обраним церковними спікерами відносно антиліберальних законів, став «захист традиційних цінностей» та «оборона православ'я від нападів ззовні». Так, коментуючи обурення представників Нобелівського комітету впровадженням закону проти пропаганди гомосексуалізму, голова Синодального відділу з відносин церкви та суспільства прот. Всеволод Чаплін сказав: «Я глибоко переконаний, що західні еліти і люди, які називають себе лідерами західної громадської думки, стають все більш маргінальною групою, яка не відображає вектор розвитку світового співтовариства. Думаю, що у більшості населення Землі є тенденція до розуміння, що існують вічні незмінні етичні цінності, які повинні знаходити своє відображення не тільки в публічних дискурсах, але й в законах» [1].

Схожою була реакція авторитетних церковних лідерів і на суспільну полеміку, що розгорнулася довкола прийняття «Закону Діми Яковлева». Коментуючи суспільну дискусію довкола закону, відомий проповідник протоієрей Дмитро Смирнов стверджував, що жорстоке ставлення американців до російських дітей, яке за офіційною версією й стало приводом для введення закону, було виховане їх ментальністю та державною пропагандою [11].

Не менш важливою для формування внутрішньо-церковної риторики подією стало звільнення 30 грудня 2013-го р. з посади професора Московської духовної академії відомого православного місіонера й блогера протодиякона Андрія Кураєва. Офіційною причиною звільнення місіонера стало те, що він нібито регулярно виступав у засобах масової інформації та в блогосфері з епатажними публікаціями та, що його діяльність у цих

медійних сферах була в ряді випадків скандальною і провокаційною [5]. Справжньою причиною звільнення сам Кураєв назвав свої записи про гомосексуальний скандал у Казанській духовній семінарії та критику немилосердного ставлення керівництва РПЦ до гурту Pussy Riot [4]. Саме конфлікт із вищими ієрархами церкви, пов'язаний зі звинуваченням у гомосексуалізмі, яке висунув отець Андрій ряду єпископів, був сприйнятий широким загалом як справжня причина звільнення місіонера. Реакція керівництва церкви була відмінною від традиційного проголошення «нападу на православ'я». В РПЦ Кураєву відповіли ігноруванням його звинувачень. Такий характер реакції можна пояснити внутрішнім походженням критики, адже багато років Кураєв був чи не найпопулярнішим місіонером у РПЦ. Водночас його звинувачення завдали суттєвого удару репутації церкви. З огляду на суперечливість ситуації довкола згаданого скандалу, в керівництві РПЦ вирішили зробити вигляд, що Кураєва не існує. Лише протоієрей В. Чаплін у своєму відео–зверненні закликав Кураєва не протиставляти себе позиції РПЦ, якою б не була ця офіційна думка.

Дослідження особливостей розвитку провідних нарративних трендів, що домінували в російському православ'ї протягом останніх років, виявило, якими є результати державно–церковної співпраці, що наявна в сучасній Росії. Тісна співпраця з державними інститутами призвела до інтеграції окремих представників церковної номенклатури в державний істеблішмент та надала представникам РПЦ широкий доступ до федеральних ЗМІ. Користуючись нагодою, церковні спікери швидко освоїлися в російському інформаційному просторі та почали активно коментувати усі поточні політичні події. Розглянутий у цій статті хронологічний період ознаменувався значними трансформаціями політичного простору певної частини пострадянського регіону, що відобразились на процесі розвитку риторики РПЦ. Політична нестабільність початку 2012–го року, пов'язана з масовими акціями протесту, що відбулися по всій Росії, спонукала представників церкви активно висловлювати свою підтримку правлячому політичному режиму й засуджувати діяльність опозиціонерів. Цей факт спричинив трансформацію ставлення до церкви з боку опозиції від здебільш нейтрального або навіть позитивного до критичного, а подеколи й різко негативного. Як наслідок, найбільш радикальні представники опозиційного руху організували ряд гучних провокацій проти керівництва РПЦ, які викликали значний суспільний резонанс. Одночасно з цим процесом у ЗМІ почали активно розвиватися гучні скандали, пов'язані особисто з патріархом Кирилом. Задля власного захисту РПЦ обрала найбільш радикальну з усіх можливих риторик, активно поширюючи інформацію про «заздалегідь зорганізований напад на православ'я». Такий нарратив настільки глибоко прижився у риторичі РПЦ останніх років, що його використання приймало подеколи навіть абсурдний характер. Протягом останніх років церковні спікери називали «нападом на православ'я» будь–яку критику у власну адресу, особливо в моменти, коли довкола церковні скандали ставали предметом широких соціальних дискусій. Іншою важливою особливістю нарративного ландшафту сучасного російського православ'я стала активна інформаційна підтримка церквою будь–яких антиліберальних ініціатив зі сторони держави.

Список використаних джерел

1. Всеволод Чаплін: Запад становится все более маргинальным [Электронный ресурс] // Русская служба BBC. – 2014. – Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/russia/2014/01/140115_chaplin_gays_interview.
2. Зотова Н. Соблазн ошущать себя героем «священной битвы» слишком велик [Электронный ресурс] / Наталия Зотова // Новая Газета. – 2016. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/politics/71509.html>.
3. Кнорре Б. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права / Борис Кнорре // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – М.: РОССПЭН, 2014. – С.42–103.
4. Кураев возмущен исключением из преподавателей духовной академии [Электронный ресурс] // Газета.Ru. – 2013. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/social/news/2013/12/31/n_5854789.shtml.
5. Кураева исключили из Московской духовной академии за эпатаж [Электронный ресурс] // Интерфакс. – 2013. – Режим доступа: <http://www.interfax.ru/russia/349855>.
6. Морозов О. Легенды и мифы российской истории: историческая политика руководства Русской православной церкви в начале XXI в. / Олег Морозов // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – М.: РОССПЭН, 2014. – С.255–323.
7. Общественная палата заявила о травле патриарха Кирилла [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2012. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2012/03/29/european/>.
8. Патриарх Кирилл о протестах: православные не ходят на демонстрации, они молятся в тиши монастырей [Электронный ресурс] // Газета.Ru. – 2012. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2012/02/01/n_2187809.shtml.
9. Патриарх после часов поведаль об иске к своему соседу: простить пыль было бы «некорректно» [Электронный ресурс] // Газета.Ru. – 2012. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/social/news/2012/03/29/n_2265801.shtml.
10. Православная церковь при новом патриархе. Сб. статей под ред. А. Малашенко и С. Филагова. – М.: РОССПЭН, 2012. – 415 с.
11. Протоиерей Димитрий Смирнов: я рад и счастлив, что в Америке перестанут убивать наших детей! [Электронный ресурс] // Pravmir.ru. – 2012. – Режим доступа: <http://www.pravmir.ru/protoierej-dimitrij-smirnov-ya-rad-i-schastliv-cto-v-amerike-perestanut-ubivat-nashix-detey/>
12. РПЦ извинилась за ретушь фотографии патриарха с часами [Электронный ресурс] // Русская служба BBC. – 2012. – Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/russia/2012/04/120405_patriarch_wristwatch.shtml.
13. Филатов С. Русское православие, общество и власть во времена политической турбулентности / Сергей Филатов // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – М.: РОССПЭН, 2014. – С.9–42.
14. Хирург–священник Шевченко против подруги патриарха: суд велел описать имущество врача [Электронный ресурс] // NEWSru.com. – 2012. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/russia/27mar2012/shevchenko.html#2>.
15. Protest in Russia: A Russian awakening // The Economist. – 2011. – available at: <http://www.economist.com/blogs/eastemapproaches/2011/12/protest-russia-0>.

References

1. Vsevolod Chaplin: Zapad stanovitsia vse bolee marginal'nym [Elektronnyi resurs] // Russkaia sluzhba BBC. – 2014. – Rezhym dostupa: http://www.bbc.com/russian/russia/2014/01/140115_chaplin_gays_interview.
2. Zotova N. Soblazn oshchuschat' sebia geroem «sviashchennoi bitvy» slishkom velik [Elektronnyi resurs] / Natalia Zotova // Novaia Gazeta. – 2016. – Rezhym dostupa: <http://www.novayagazeta.ru/politics/71509.html>.
3. Knorre B. Rossiiskoe pravoslavie. Postsekuliarnaia institutsionalizatsiia v prostranstve vlasti, politiki i prava / Boris Knorre // Montazh i demontazh sekuliarnoho mira. – M.: ROSSPEN, 2014. – С.42–103.
4. Kuraev vozmushchen isklucheniem iz prepodavatelei dukhovnoi akademii [Elektronnyi resurs] // Gazeta.Ru. – 2013. – Rezhym dostupa: http://www.gazeta.ru/social/news/2013/12/31/n_5854789.shtml.
5. Kuraeva iskluchili iz Moskovskoi dukhovnoi akademii za epatazh [Elektronnyi resurs] // Interfaks. – 2013. – Rezhym dostupa: <http://www.interfax.ru/russia/349855>.
6. Morozov O. Legendy i mify rossiiskoi istorii: istoricheskaia politika rukovodstva Russkoi pravoslavnoi tserkvi v nachale XXI v. /

Oleg Morozov // *Montazh i demontazh sekuliarnoho mira.* – М.: ROSSPEN, 2014. – S.255–323.

7. Obshchestvennaia palata zaiavila o travel patriarkha Kirilla [Elektronnyi resurs] // Lenta.ru. – 2012. – Rezhym dostupa: <http://lenta.ru/news/2012/03/29/european/>.

8. Patriarkh Kirill o protestakh: pravoslavnyie ne khodiat na demonstratsii, oni moliatia v tishi monastyrei [Elektronnyi resurs] // Gazeta.Ru. – 2012. – Rezhym dostupa: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2012/02/01/n_2187809.shtml.

9. Patriarkh posle chasov povedal ob iske k svoiemu sosedu: prostit' pyl' bylo by «nekorrektno» [Elektronnyi resurs] // Gazeta.Ru. – 2012. – Rezhym dostupa: http://www.gazeta.ru/social/news/2012/03/29/n_2265801.shtml.

10. Pravoslavnaia tserkov' pri novom patriarkhe. Sb. statei pod red. A. Malashenko i S. Filatova. – М.: ROSSPEN, 2012. – 415 s.

11. Protoierei Dimitrii Smirnov: ia rad i schastliv, chto v Amerike perestanut ubivat' nashykh detei! [Elektronnyi resurs] // Pravmir.ru. – 2012. – Rezhym dostupa: <http://www.pravmir.ru/protoierej-dimitrij-smirnov-ya-rad-i-schastliv-chto-v-amerike-perestanut-ubivat-nashix-detej/>

12. RPTs izvinilas' za retush' fotografii patriarkha s chasami [Elektronnyi resurs] // Russkaia sluzhba BBC. – 2012. – Rezhym dostupa: http://www.bbc.com/russian/russia/2012/04/120405_patriarch_wristwatch.shtml.

13. Filatov S. Russkoe pravoslavie, obshchestvo i vlast' vo vremena politicheskoi turbulentnosti / Sergei Filatov // *Montazh i demontazh sekuliarnoho mira.* – М.: ROSSPEN, 2014. – S.9–42.

14. Khirurg–sviashchennik Shevchenko protiv podrugi patriarkha: sud velel opisat' imushchestvo vracha [Elektronnyi resurs] // NEWSru.com. – 2012. – Rezhym dostupa: <http://www.newsru.com/russia/27mar2012/shevchenko.html#2>.

15. Protest in Russia: A Russian awakening // *The Economist.* – 2011. – available at: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/12/protest-russia-0>.

Shkil S. O., Ph.D. in Philosophy, Assistant Professor of the Philosophical Department of the National Bioresources and Nature Management University of Ukraine (Ukraine, Kyiv), lauby@meta.ua

The transformation of narratives of contemporary Russian Orthodoxy (2011–2013)

The problem of features of development of narrative world of Russian Orthodoxy in 2011–2013 is considered. Investigated that the Russian Orthodox tradition appears to challenge the present, which manifests itself in the need to respond to the current social and cultural and political events, therefore transformed classical religious narratives. Close cooperation with state institutions led to the integration of individual members of the church nomenclature to state establishment and gave a representatives of ROC a wide access to federal media. Church representatives actively express their support for the ruling political regime, anti-liberal Kremlin initiatives, condemn the activities of the oppositionists, which led a critical and negative assessment of the ROC in the opposition environment. It is proved that the narrative of «attack on Orthodoxy» is central to the justification of church scandals, particularly related with Patriarch Kirill in wide social debates.

Keywords: Russian Orthodox Church, narrative, the Church's rhetoric, Patriarch Kirill, politics, Russia.

Шкіль С. А., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет біоресурсів і природопольовання України (Україна, Київ), lauby@meta.ua

Трансформация нарративов современного российского православия (2011–2013)

Рассмотрено проблему особенностей развития нарративного мира русского православия в 2011–2013 годах. Исследовано, что русская православная традиция предстает перед вызовом современности, который проявляет себя в необходимости реагировать на текущие социокультурные и политические события, в результате чего трансформируются классические религиозные нарративы. Тесное сотрудничество с государственными институтами привело к интеграции отдельных представителей церковной номенклатуры в государственный истеблишмент и предоставило представителям РПЦ широкий доступ к федеральным СМИ. Представители церкви активно выражают свою поддержку правящему политическому режиму, антилиберальным инициативам Кремля, осуждают деятельность оппозиционеров, что обусловило критическую и негативную оценку РПЦ в оппозиционной среде. Доказано, что нарратив «нападения на православие» является главным в оправдании церковных скандалов, в частности связанных с патриархом Кириллом, в широких социальных дискуссиях.

Ключевые слова: РПЦ, нарратив, церковная риторика, патриарх Кирилл, политика, Россия.

* * *

УДК 504.3+911.2

Бабаева Джамия,
докторантка, Бакинский государственный
университет (Азербайджан), khyliko.m@gmail.com

К ВОПРОСУ О СОЗДАНИИ ОБЩЕГО ЯЗЫКА ОБЩЕНИЯ В ТЮРКОЯЗЫЧНОМ МИРЕ

Обсуждаются проблемы формирования общего тюркского языка как языка межнационального общения и единства тюркоязычного мира. В качестве базового языка тюркоязычных народов предлагается и обосновывается турецкий язык.

Ключевые слова: тюркский мир, турецкая страна, турецкий язык, язык межнационального общения, разговорный и литературный язык.

Язык – основа национального достоинства, единства и культуры. Формирование такого общего тюркского языка является одним из основных показателей политического и морального единения тюркских народов. Предполагается, что посредством общего тюркского языка все тюркоязычные народы войдут в общение и сотрудничество друг с другом и он сможет сыграть значительную роль в развитии наших культур, в сфере науки, техники, образования, экономики, торговли, туризма и финансов. Во всяком случае, в современном мире есть все возможности и условия для создания такого общего тюркского языка.

К сожалению, на ряде миропрятий, проводимых по этому поводу до настоящего времени, кроме выступлений о необходимости создания общего тюркского языка не было сделано ни одного серьезного шага.

Все тюркоязычные специалисты единогласно отмечают важность единства, однако когда речь заходит об общем тюркском языке, каждый предлагает либо свой конкретный язык в качестве базового, либо выдвигают решение создать новый тюркский язык на базе множественности тюркских языков. В общем, разногласие, языковые различия превалируют над созданием общего тюркского языка.

Вопрос о создании общего тюркского языка для тюркского мира широко рассматривался на XI Съезде дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и обществ (1993 г.). На Съезде обсуждались различные проблемы сотрудничества, среди которых наиважнейшей, поставленной перед языковедами всего тюркского мира, есть проблема создания общего тюркского языка, который сможет послужить делу формированию общего литературного языка в тюркоязычном пространстве и получению этим языком статуса международного, т.е. который сможет употребляться в качестве средства международного общения между тюркскими народами.

Несмотря на то, что данная тема обсуждалась в ряде других съездов, конференций, все еще существуют разногласия в этом плане, которые сводятся к следующим основным.

Так, профессор Низами Джафаров придерживается мнения о том, что являющийся государственным языком независимого государства Турции, к тому же в течении долгого времени стабилизировавшийся, турецкий язык будет служить общему языку общения [1, s. 551].

Выдающийся ученый-языковед Агамуса Ахундов тоже выступает сторонником избрания языка одного из тюркских народов в качестве международного и межнационального, а именно турецкого языка. Он считает правильным, что необходимо учитывать обоснование данного выбора на объективных условиях, то есть ареал употребления языка, возможности распространения и изучения, число говорящих на этом языке, сложность и

легкость фонетического и грамматического строения. Агамуса Ахундов подчеркивает: «Абсолютно нет необходимости в создании нового какого-то языка для тюркских народов на основе разнообразных тюркских языков. Сложно даже надеяться, что искусственный язык добьется успеха. Потому, что, во-первых, такие языки без национальной основы и традиций обычно бывают слабыми и мертвыми, а будущее же безжизненных языков, как обычно, заканчивается неудачей» [2, s. 278].

Профессор Фирудин Агасы-оглы в своем выступлении на съезде выдвинул идею построения международного общего турецкого языка на одном из живых тюркских языков, и избрание конкретного турецкого языка в качестве основы для общего языка [2, s. 289].

Другая часть специалистов является сторонникам создания какого-либо искусственного языка для общего тюркского, который будет синтезом употребляемых тюркскими народами языков. По мнению данных лингвистов, принятие за основу одного из существующих тюркских языков в качестве международного языка общения означает превосходство этого языка над языками других тюркских государств.

Например, академик НАН Узбекистана Бахтияр Керимов считает: «Общий тюркский не будет похож на какой-нибудь тюркский диалект, но будет близок со всеми. Так как, общий тюркский язык будет единым синтезом каждого диалекта, объединит в себе новшества, вытекающие из каждого диалекта. С другой стороны, народ вынужден передать будущему поколению свой язык и языковую сокровищницу. Таким образом каждый народ считается выполнившим свою миссию. В таком положении ни один народ не будет сокрушаться по поводу того, что «я не увековечиваю свой язык, оставил на полпути и выбрал другой» [2, s. 285].

Профессор Метин Караорс в своем выступлении на XI Съезде дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и обществ в связи с созданием общего тюркского языка заявляет: «Создание общего тюркского языка может проводиться в двух направлениях. Первый из них – верхний язык, а второй – нижний язык. Первый из них – это язык общения. Этот язык служит языком употребления между большими государствами. Для создания этого верхнего языка будет использоваться общий язык, образованный из турецкого языка, который является четырьмя крупными отделами Огузского языка, Азербайджанского языка, туркменского языка, гагаузского языка, других диалектов и наречий. Однако при создании общего верхнего языка в нижних языках каждый в своей стране будет говорить на своем наречии. Это не означает исчезновение местных, локальных, других тюркских языков. Они тоже в свое время растворятся, исчезнут в составе данного верхнего языка. Однако верхний язык – это язык, используемый в международной форме [2, s. 286–287].

Как видно, существуют различные мнения относительно создания общего тюркского языка. Однако необходимо признать, что общий тюркский язык никак не может препятствовать употреблению других тюркских диалектов и языков. Каждый язык имеет право жить и развиваться. Именно поэтому, говоря об общем тюркском языке, следует подразумевать международный тюркский язык.

По нашему мнению, лучше всего придавать достойное значение существующему языку, чем создавать какой-

нибудь язык. Невозможно вдохнуть жизнь в искусственный язык и международный статус этого языка.

Разумеется, мы должны стремиться возвысить наиболее употребляемый тюркский язык до уровня международного языка. Например, с какой стати мы не должны размышлять о турецком языке как об официальном языке международных организаций, выборе его как общий тюркский язык, не стремиться к этому?

Турецкий язык обладает преимуществами, чтобы стать общим литературным языком. Такие факторы, как большее развитие турецкого языка среди тюркских языков, большинство говорящих на этом языке по сравнению с другими тюркскими языками, позволяют сделать это.

Согласно вычислениям, в семи независимых государствах и десятках других регионах мира проживает более 250 миллионов тюркоязычного населения. Турецкие тюрки являются самым многочисленным тюркским народом. Их численность достигает 100 миллионов. Также хорошее понимание турецкого языка 50 миллионами азербайджанцев, живущих в мире, обуславливает использование данного языка в качестве общего языка общения. Естественно, здесь необходимо учитывать и то, что самое большое и мощное государство тюркского мира – Турция является наиболее сильной с экономической точки зрения среди тюркских республик.

Но, даже если удастся договориться о создании общего тюркского языка общения взять в качестве базового турецкий язык, существуют серьезные технические причины препятствующие этому. Скажем, вопрос общего алфавита.

На самом деле, этот вопрос не новый. Большинство научных и методических докладов, заслушанных и обсужденных на I Международном Тюркологическом Съезде, проведенном еще 1 марта 1926 года в городе Баку, были непосредственно связаны с вопросами перехода на новый алфавит. Первый Международный Тюркологический Съезд предпочел предложение о переходе на новый тюркский алфавит, созданный на основе латинского алфавита, одобрил его и предложил принять в тюркоязычных республиках [3, s. 51].

Таким образом, тюркский алфавит, принятый на основе латинской графики, был принят как общий, совместный алфавит, за исключением различий, зависящих от фонетических особенностей языка отдельных народов. Переход на этот новый и общий алфавит явился существенным мероприятием, послужившим созданию больших возможностей для взаимных культурных связей всех тюркоязычных народов, проживающих в СССР [3, s. 51].

Хотя на Первом Международном Тюркологическом Съезде были указаны некоторые общие пути, вопросы правописания и литературного языка в Азербайджане не нашли своего решения в конкретном виде. Продолжались споры по анархии правописания, защите особенностей местничества и другим вопросам.

В итоге, тюркоязычные мусульманские народы, живущие в Советском Союзе, смогли использовать новый алфавит около 10 лет. Преследуя цель разъединить друг от друга тюркские народы и тюрков Анатолии, политическое руководство Советского государства издало поручение заменить латинский алфавит кирилло-русским алфавитом.

Переход на новый алфавит на основе латинской графики в Азербайджане и других тюркоязычных республиках и областях СССР начался с 1939/40 годов. Проводимые в 1937 году на всей территории СССР розыск

«классового врага» и репрессии нанесли значительный удар тюркологической науке и наследию. Тысячи видных тюркологов были уничтожены в этот период и сосланы в ссылку с клеймом пантюркисты [3, s. 53].

После распада Советского Союза, Азербайджан вновь принял решение вернуться к письму на основе латинской графики и, как и было задумано, этот переход был осуществлен в самое краткое время. На I Съезде дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и обществ, проведенном в 1993 году в городе Анталя Турции, был принят алфавит, состоящий из 34 букв, которым совместно воспользоваться весь тюркский мир [4, s. 3–4].

Общий алфавит – главное условие для создания общего тюркского языка.

Однако, в принятых алфавитах с латинской основой имеется ряд существенных различий. Поэтому XI Съезд счел необходимым принятие мер научно-исследовательскими центрами и негосударственными организациями для продолжения работ в направлении создания общего алфавита с целью развития взаимных связей и сотрудничества между тюркскими государствами и обществами [2, s. 374].

Кроме того, наряду с изучением тюркскими государствами и обществами турецкого языка для создания общего языка общения, необходимо подготовить словари по каждому полю деятельности, разработать общую литературу, охватывающую тюркский мир, в то же время создать общие термины по всем областям.

Дело в том, что в турецком языке большинство терминов составляют слова с арабо-фарсидской этимологией, и слова, заимствованные из латино-греческих и других европейских языков. Несмотря на то, турецкий язык, который в свое время был языком Османской Империи, подвергался действию разных языков, в результате культурных реформ, проведенных Мустафа КамалАтатюрком после построения Турецкой Республики, в течение короткого времени очистился от определенного количества иностранных слов. Однако в современном периоде слова, заимствованные из мировых языков, в турецком языке составляют большинство.

Для того, чтобы принять турецкий язык в качестве общего языка, необходимо провести некоторые изменения в самом современном турецком языке, который из-за большого количества заимствованных слов постепенно отделяется от тюркизма.

Поэтому важно в кратчайший срок разработать единую терминологию для использования турецкого языка в качестве рабочего языка в международных организациях и международных отношениях.

Для этого насущным для составителей общих терминологических словарей, касающихся всех областей науки, является обратить внимание на национальное происхождение терминов. В процессе создания терминов необходимо давать преимущество традиционным тюркским словам, которые широко употребляются в соседних тюркских государствах. Целесообразно будет, если предпочтение терминам с европейским происхождением будет отдаваться лишь после терминов с национальным происхождением.

Один из самых существенных проблем общего тюркского языка связан с орфографией. Определение общих орфографических принципов для тюркских языков и их осуществление является одним из предстоящих насущных проблем.

Если в будущем в качестве языка общения и образования мы желаем видеть турецкий язык, то можем

рассмотреть изучение в суверенных тюркских республиках турецкого языка в числе второго иностранного языка.

Съезд дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и обществ, учитывающий такие факторы, как наличие богатого литературного языка Турции и традиций государственности, и большое количество говорящих на современном турецком языке по сравнению с другими тюркскими языками, принял решение взять турецкий язык за основу общего тюркского языка.

Теперь СМИ нужно проделать ряд работ в связи с созданием общего литературного тюркского языка. С этой целью необходимо создать общий телевизионный канал для тюркоязычных народов, отвести широкое место обмену информацией и осуществлять конкретные действенные меры в этом направлении.

Съезд также принял решение сделать необходимую попытку для проведения трансляций на турецком языке на национальных каналах каждого республик и обществ в приемлемые часы, и отведению значительного места программам общего ТВ с целью установления турецкого языка в качестве общего языка общения; в отдельности, на более ранних съездах было решено создать общее радио и телевидение – по желанию [4, s. 245].

Таким образом, принятие турецкого языка в качестве общего тюркского языке послужит делу более глубокого изучения культуры тюркоязычных народов, расширения связей и отношений между ними, их единства. Функционирование турецкого языка в качестве общего отнюдь не означает отставание в развитии других тюркских языков, каждый может разговаривать в своей стране на своем языке, в самостоятельной форме развивать свой язык. Просто турецкий язык будет выступать в роли общения на мероприятиях, проводимых между тюркскими народами. Создание общего тюркского языка упрочит все тюркские нации и подчеркнет наше единство, нашу сущность с наилучшей стороны.

Список использованных источников

1. Türk Devlet və Toplulukları Dostluq, Kardeşlik və İşbirliyi Kurultayı. – İstanbul, 1997. – 737 s.
2. Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı. – Bakı, 2008. – 387 s. (XI Съезд дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и обществ. – Баку, 2008. – 387с.)
3. İsrail İsmayilov. Türk dünyası XX əsrdə. – Bakı, 2009. – 215 s. (Исрафил Исмаилов. Тюркский мир в XX веке. – Баку, 2009. – 215 с.)
4. Türk Devlet və Toplulukları Dostluq, Kardeşlik və İşbirliyi Kurultayı. – Ankara, 2006. – 248 s.

J. Babayeva, Doctoral student, Baku State University (Azerbaijan), khyloko.m@gmail.com

Prior to the establishment of a common language of communication in the Turkic world

The problems of forming joint tyurskoyi as the language of international communication and unity of the Turkic world. For basic language of Turkic peoples proposed and justified Turkish language.

Keywords: *Turkic world, Turkish nation, Turkish language, the language of international communication, spoken and literary language.*

Бабасва Дж., докторантка, Бакінський державний університет (Азербайджан), khyloko.m@gmail.com

До питання про створення мови спільного спілкування в тюркомовному світі

Обговорюються проблеми формуванні спільної тюркської мови як мови міжнародного спілкування і єдності тюркомовного світу. За базову мову тюркомовних народів пропонується й обґрунтовується турецька мова.

Ключові слова: *тюркський світ, турецька країна, турецька мова, мова міжнародного спілкування, розмовна і літературна мова.*

* * *

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 329.8

Тимченко М. М.,
аспірант кафедри політології, Дніпропетровський
національний університет ім. Олеся Гончара
(Україна, Дніпропетровськ),
mihail_timchenko@mail.ru

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Партійна комунікація є одним із різновидів політичної комунікації який є малодослідженим у сучасній політичній науці. В будь-якій демократичній політичній системі політичні партії виступають важливим чинником залучення соціальних груп та груп інтересів. Внутрішньопартійна комунікація визначає процес циркуляції політичної інформації всередині партії між її структурними елементами та членами. Внутрішньопартійна комунікація забезпечує розповсюдження та створення каналів зворотного зв'язку між окремими елементами партійної організаційної структури. Мета дослідження – аналіз теоретико–методологічних засад дослідження внутрішньопартійної комунікації. До основних цілей дослідження відносяться: визначення понять політичної, партійної та внутрішньопартійної комунікації; окреслення основних методологічних підходів до дослідження внутрішньопартійної комунікації; аналіз структури внутрішньопартійної комунікації. Реалізація мети обумовлює використання комплексу загальнонаукових методів: системного, структурно–функціонального та типологічного.

Ключові слова: політична партія, політична комунікація, партійна комунікація, внутрішньопартійна комунікація, міжпартійна комунікація.

Практика сучасної внутрішньопартійної та міжпартійної боротьби за владу, регулювання порядку створення і діяльності, а також визначення завдань, функцій і прав політичних партій у сучасних умовах, наукові й теоретичні обґрунтування їх необхідності – усе це, безсумнівно, становить собою актуальну політичну проблему.

Сутність комунікаційних процесів полягає у передачі, переміщенні та обігу політичної інформації. З її допомогою передається політичний досвід, знання, координуються зусилля людей, відбувається їх політична соціалізація і адаптація, структурується політичне життя. Характер політичної комунікації у суспільстві, рівень її розвитку визначається в більшій мірі станом загальної та політичної культури. Важливими передумовами оптимального розвитку політичної комунікації є інтелектуальна свобода, демократична політична культура, свобода засобів масової інформації від владних структур.

Стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на стимулюючих розвиток людини демократичних цінностях, таких як вільний обмін знаннями і інформацією, взаємна толерантність і повага до особливостей інших людей [6, с. 47].

Аналізу діяльності політичних партій, формування демократичних механізмів внутрішньопартійних відносин у процесі взаємодії влади та громадянського суспільства присвячені праці таких вчених, як Г. Ашин, Р. Арон, П. Бурдьє, Л. Вайтхед, Д. Волдрон, А. Вілдавські, О. Гаман–Голутвіна, О. Дегтярьов, Ф. Закарія, Т. Карозерс, Г. Колбеч, Н. Мотрошилова, В. Парсонс, А. Пшеворський, Д. Растоу, О. Тоффлер, А. Шедлер, Т. Шмачкова, Ф. Шміттер та ін.

Концептуальні основи дослідження діяльності демократизації внутрішньопартійної взаємодії у контексті

посткомуністичних політичних трансформацій представлені у роботах таких дослідників, як Б. Андресюк, О. Балакірева, А. Білоус, Є. Бистрицький, В. Денисенко, І. Жданов, І. Кресіна, Ю. Куц, О. Левченко, В. Литвин, С. Наумкіна, І. Павленко, О. Радченко, М. Рибачук, Ф. Рудич, Ю. Саєнко, С. Телешун, М. Томенко, О. Фісун, В. Шаповал, Л. Шкляр, Ю. Якименко, Д. Яковлев, Л. Ярошенко та ін.

Кожна політична система розгортає власну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей. Ця мережа розвивається одночасно з політичними структурами. Однак існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структур політичної комунікації. Останній визначається як технічним рівнем передавання інформації, так і базовою ідеологією політичної системи.

Звичайно, що комунікація життєво необхідна політичній системі. Політичний аналіз має враховувати проблеми інформації та політичної комунікації в поєднанні з іншими проблемами, як це робиться в межах функціональної концепції дослідження політичної сфери суспільства [4, с. 330].

Аналіз генезису і подальшої еволюції теоретичних моделей політичної комунікації як когнітивних конструкцій, що сприяють розкриттю і осмисленню каузальних зв'язків між процесами і явищами інформаційного впливу і взаємодії у сфері політики, приводить до висновку про прояв стійкої тенденції поступового заміщення односпрямованої, уніполярної комунікації формами інформаційного обміну, що припускають наявність, зворотного зв'язку між учасниками політико–комунікаційних процесів.

В умовах становлення інформаційного суспільства політична комунікація здійснюється вже не тільки по вертикалі – меж «керуючими» і «керованими»: сучасний рівень технологічної оснащеності соціуму, одним з показників якого виступає стрімке поширення Інтернету, що дає можливість практично будь-якому індивіду вільно створювати і поширювати власні інформаційні продукти, безсумнівно, виступає фактором, що сприяє диверсифікації комунікаторів, зростанню інтенсивності горизонтальних комунікаційних потоків, виникненню і розвитку мережових інтерактивних структур, що охоплюють і сферу політики [5, с. 35].

Розвиток засобів комунікації виступає як один з факторів, що роблять в історичному контексті істотний вплив на перетворення соціально–політичної дійсності. Починаючи з епохи Середньовіччя та Нового часу і аж до наших днів цей вплив пов'язується з постійним підвищенням рівня доступності відомостей про події та процеси, що відбуваються у сфері політики. Однак стрімке зростання використання новітніх комунікаційних технологій супроводжується збільшенням ступеня інформаційного ризику як наслідку досягнення небуvaloї прозорості в діяльності соціально–політичних інститутів,

і в плані контролю за поведінкою і діями окремих індивідів.

Сучасна демократія функціонує переважно у представницькій формі, тому дослідження демократизації внутрішньопартійної взаємодії у політологічному дискурсі глибоко пов'язані із діяльністю політичних партій щодо формування політичних еліт та політичного класу, громадянського суспільства, участю у виборчих кампаніях, процесі прийняття політичних рішень [2, с. 177].

Партійна комунікація – це один з видів політичної комунікації, коли політична інформація циркулює всередині партії між її структурними елементами та членами, або ж з ініціативи партії передається особі, громадянину, групі, іншій партії, політичному актору чи політичному інституту і має на меті досягнення задалегідь визначених результатів, базованих на партійних інтересах.

У структурі партійної комунікації цілком може бути застосований підхід видатних американських науковців у сфері управління М. Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоури, які виділяють два великих класи комунікацій з подальшою їх деталізацією:

- комунікації між організацією та її зовнішнім середовищем;

- комунікації між рівнями і підрозділами організації [3, с. 267].

При внутрішньопартійній комунікації інформація рухається всередині політичної партії між елементами її організаційної структури і включає такі напрямки: всередині партійного осередку, між партійними осередками одного рівня (горизонтальна комунікація), між партійними осередками різної субординації (вертикальна комунікація).

Що стосується блоків партій, то, залежно від ситуації чи аспекту дослідження, комунікацію між партіями-учасницями блоку можна розглядати як міжпартійну або ж внутрішньопартійну [8, с. 220].

Партійну комунікацію можна поділити на зовнішню і внутрішню. Зовнішня партійна комунікація характеризується тим, що отримувач знаходиться зовні по відношенню до партії. Зовнішній аспект включає інформаційний обмін з органами влади, політичними партіями та іншими політичними утвореннями держави. Комунікація між двома і більше політичними партіями чи блоками – це один з видів партійної комунікації – міжпартійна комунікація.

При внутрішньопартійній комунікації інформація рухається всередині політичної партії між елементами її організаційної структури і включає такі напрямки: всередині партійного осередку, між партійними осередками одного рівня (горизонтальна комунікація), між партійними осередками різної субординації (вертикальна комунікація).

Горизонтальні комунікації у політичних партіях здійснюються між особами, які знаходяться на одному рівні партійної ієрархії. Такий обмін інформацією забезпечує координацію діяльності. Роль вертикальних комунікацій полягає у налагодженні зв'язків між партійними масами та партійними лідерами різних рівнів [4, с. 331].

Діагональні комунікації у партіях здійснюються між особами, які перебувають на різних рівнях ієрархії (наприклад, між територіальними та штабними підроз-

ділами, коли штабні служби партії, розташовані у столиці, керують виконанням певних функцій у регіонах).

На даний час зросла роль внутрішньопартійної комунікації, зокрема, в таких напрямках як «партія – регіональна організація», «партія – місцева організація», «партія – кандидат», «кандидат – місцева організація», «кандидат – регіональна організація» [4, с. 331].

Неформальні комунікації у політичних партіях не передбачені організаційною структурою. Водночас вони відіграють подекуди вирішальне значення. Адже саме у ході неформальних комунікацій формуються групи впливу з їхніми лідерами, приймаються важливі рішення, обговорюються перспективні партійні коаліції чи вихід з останніх.

Слід зазначити, що внутрішньопартійна та міжпартійна комунікація відрізняються як предметом, так і використовуваними каналами. На думку О. В. Шиманової, предметом внутрішньопартійної комунікації виступають: партійні цінності, партійна ідеологія, програма діяльності партії, передвиборча програма партії, критерії формування виборчих списків, співпраця з іншими політичними утвореннями, розподіл повноважень між елементами організаційної структури, а предметом міжпартійної комунікації зазвичай є критерії формування блоків, альянсів, коаліцій, міжпартійна співпраця чи протистояння, законотворча та нормотворча діяльність, проведення спільних акцій [8, с. 220]. Основними каналами внутрішньопартійної комунікації є з'їзди, збори, партійні ЗМІ, неформальні канали; в той же час офіційні переговори і зустрічі, кулуарні домовленості, засоби масової інформації – це найпоширеніші канали міжпартійної комунікації.

На взаємини і рух інформації всередині партії впливають наступні чинники: організаційна структура партії, стан та рівень внутрішньопартійної демократії, статут, партійний список і програма партії, що одночасно можуть виступати предметом як внутрішньопартійної, так і міжпартійної комунікації. Окрім того, статут – це документ, що формалізує існуючу організаційну структуру партії.

Особливу роль у внутрішньопартійній комунікації, що впливає з організаційної структури партії, відіграють взаємини між елементами організаційної структури (центр – регіональні (місцеві) осередки, осередки між собою), між керівництвом партії та парламентською фракцією (якщо партія представлена в парламенті), між окремими партійними групами.

Доволі важливою частиною внутрішньопартійної комунікації виступає форми взаємодії політичної партії та її парламентської фракції. М. Дюверже охарактеризував три можливі варіанти взаємодії парламентської фракції та керівництва партії: домінування фракції над партією, відносна рівновага між парламентарями і керівниками партії, та домінування партії над фракцією. Система цих взаємовідносин, окрім того, детермінується типом виборчої системи. Оскільки пропорційна система передбачає формування виборчого списку, то кандидати, включені до нього, залежні від партійного керівництва, яке фактично його формує. В той же час, мажоритарна виборча система навпаки надає обраним депутатам певну свободу дій [1, с. 103].

Політика, яку проводить фракція в межах парламенту, не завжди узгоджується з рішенням партії. Тому можна

говорити про певну автономію фракції відносно керівних органів партії. Партії, в яких саме парламентська фракція визначає напрями партійної діяльності і формує партійну політику, називаються гнучкими [7, с. 54].

Дослідження партійної діяльності у процесах політичних трансформацій має включати аналіз внутрішньопартійної комунікації. Без політологічного вивчення внутрішньопартійних відносин, методів партійної боротьби між групами впливу в середині партії неможливо представити повноцінну картину процесу демократизації політичної системи.

При осмисленні ролі політичних комунікацій у внутрішньопартійній діяльності політичних партій доцільно застосовувати певні методологічні підходи. Застосування аксіологічного підходу дозволяє розкрити зміст внутрішньопартійних комунікацій під ціннісно-нормативним кутом зору, зокрема, через розгляд внутрішньопартійних комунікацій через призму демократичних цінностей. Партійні комунікації через різноманіття політичних відносин виражають певні цінності акторів політичного процесу; відбивають у собі значиму політичну інформацію як зміст, включає процеси циркуляції цим змістом, а також прийоми, які використовуються в цьому процесі.

При дослідженні політичного простору, в рамках якого діють політичні партії, деякі дослідники застосовують компаративний підхід, що має бути орієнтований на виявлення якісних характеристик внутрішньопартійних комунікацій [5, с. 36]. Індивідуальна свобода політичних партій визначає більшою мірою їх внутрішньопартійні комунікації, які проявляються у формуванні партійного бюджету, вибори керівництва, проведенням праймеріз (внутрішньопартійного голосування) з метою подальшої демократизації внутрішньопартійного життя, підвищення відкритості та змагальності процесу кадрового відбору на виборні посади, підтримці відносин партійної бюрократії і рядових членів, сплаті або відмові від сплати членських внесків та ін.

Теоретико-методологічні засади дослідження внутрішньопартійної комунікації полягають у визначенні еволюції теоретичних моделей політичної та партійної комунікації як когнітивних конструкцій, що сприяють розкриттю і осмисленню каузальних зв'язків між процесами і явищами інформаційного впливу і взаємодії у сфері політики. Внутрішньопартійна комунікація реалізує взаємодію соціальних груп та політичних партій на певних рівнях: вертикальному, горизонтальному, діагональному та неформальному. Перспективними напрямками дослідження процесів внутрішньопартійної комунікації можна вважати комунікативні аспекти взаємодії між групами тиску всередині партійної структури, особливості взаємодії між різними рівнями партійної структури та особливостями комунікації між партійною структурою та партійною фракцією у парламенті.

Список використаних джерел

1. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; [пер. с франц. Л. А. Зиминой]. – М.: Академический Проект, 2000. – 538 с.
2. Кройтор А. В. Внутрішньопартійна демократія з точки зору теорії партійних еліт / А. Кройтор // Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні парадигми розвитку XXI століття: аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики». – Луганськ, 15 березня 2013 року. – С.176–183.
3. Meskon Майкл Х., Альберт Майкл, Хедоури Франклин. Основы менеджмента: пер. с англ. / М. А. Майорова (пер.). – М.: Дело, 2000. – 704 с.
4. Морарь М. В. Політична комунікація в іміджмейкерстві партійного лідера / М. В. Морарь // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип.81. – С.329–333. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2014_81_82.pdf
5. Тома Ю. П. Коммуникативное поле политических партий: региональный аспект // Актуальные проблемы современной науки и образования: Сборник научных трудов аспирантов и соискателей. – Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2010. – С.35–41.
6. Чорна Н. В. Тенденції в розвитку політичної комунікації в інформаційному суспільстві / Н. В. Чорна, Т. Г. Авксентьева // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – №888. – С.46–52.
7. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
8. Шиманова О. В. Чинники функціонування внутрішньопартійної комунікації / О. В. Шиманова // Вестник СевГТУ. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2011. – Вып.123: Политология. – С.220–226.

References

1. Djuverzhe M. Politicheskie partii / M. Djuverzhe; [per. s francuzskogo L. A. Ziminoj]. – M.: Akademicheskij Proekt, 2000. – 538 s.
2. Krojtor A. V. Vnutrishnopartijna demokratija z točki zoru teorii partijnih elit / A. Krojtor // Vseukrainska naukoivo-praktichna konferencija «Politichni paradigmi rozvitku XXI stolittja: analitichni ramki ta konfiguracii suchasnoi politiki». – Lugansk, 15 bereznja 2013 roku. – S.176–183.
3. Meskon Majkl H., Al'bert Majkl, Hedouri Franklin. Osnovy menedzhmenta: per. s angl. / M. A. Majorova (per.). – M.: Delo, 2000. – 704 s.
4. Morar M. V. Politichna komunikacija v imidzhmejkerstvi partijnogo lidera / M. V. Morar //Gileja: naukovij visnik. – 2014. – Vip.81. – S.329–333. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2014_81_82.pdf
5. Toma Ju. P. Kommunikativnoe pole politicheskikh partij: regionalnyj aspekt // Aktualnye problemy sovremennoj nauki i obrazovanija: Sbornik nauchnyh trudov aspirantov i soiskatelej. – Rostov n/D.: Izd-vo JuFU, 2010. – S.35–41.
6. Chorna N. V. Tendencii v rozvitku politichnoi komunikacii v informacijnomu suspilstvi / N. V. Chorna, T. G. Avksenteva // Visn. Hark. nac. un-tu im. V. N. Karazina. – 2010. – №888. – S.46–52.
7. Shveda Ju. R. Teorija politichnih partij i partijnih sistem: navch. posibnik / Ju. Shveda. – L'viv: Triada plus, 2004. – 528 s.
8. Shimanova O. V. Chinniki funkcionuvannja vnutrishnopartijnoi komunikacii / O. V. Shimanova // Vestnik SevGTU. – Sevastopol': Izd-vo SevNTU, 2011. – Vyp.123: Politologija. – S.220–226.

Timchenko M. M., graduate student of the department of political science, The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (Ukraine, Dnepropetrovsk), mihail_timchenko@mail.ru

Theoretical and methodological bases of inner-party communication's research

A party communication is one of the varieties of political communication that is scantily explored in modern political science. As any democratic political system political parties comes as the important factor for attracting of social groups and groups of interests. Intraparty communication defines the process of political information circulation inside the party between its structural elements and members. Intraparty communication provides dissemination and creation of feedback channels between separate elements of the party organizational structure. Aim of the research – analysis of theoretical and methodological principles of intraparty communication researches. Among the main aims of the research are: definitions of political party, party and intraparty communication; delineation of the main methodological approaches to the research of intraparty communication; analysis of intraparty communication structure. Realization of the aim causes the using of scientific methods complex, systematic, structural and functional, and typological.

Keywords: political party, political communication, communication party, inner communication, inter-communication.

Timchenko M. M., аспирант кафедри політології, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (Україна, Дніпропетровськ), mihail_timchenko@mail.ru

Теоретико-методологічне основи вивчення внутрішньопартійної комунікації

Партійна комунікація представляє собою одну із різновидностей політичної комунікації, яка являється малоисследованной в современной политической науке. В любой демократической политической

системе политические партии выступают важным фактором привлечения социальных групп и групп интересов. Внутривнутрипартийная коммуникация определяет процесс циркуляции политической информации внутри партии между ее структурными элементами и членами. Внутривнутрипартийная коммуникация обеспечивает распространение и создание каналов обратной связи между отдельными элементами партийной организационной структуры. Цель исследования – анализ теоретико-методологических основ исследования внутривнутрипартийной коммуникации. К основным целям исследования относятся: определение понятий политической, партийной и внутривнутрипартийной коммуникации; определение основных методологических подходов к исследованию внутривнутрипартийной коммуникации; анализ структуры внутривнутрипартийной коммуникации. Реализация цели обуславливает использование комплекса общенаучных методов: системного, структурно-функционального и типологического.

Ключевые слова: политическая партия, политическая коммуникация, партийная коммуникация, внутривнутрипартийная коммуникация, межпартийная коммуникация.

УДК 321.01:321.7.070

Титаренко І. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціології факультету соціології і права,
НТУУ «Київський політехнічний інститут»
(Україна, Київ), Inna_09@bk.ru

ПРЕСА І ВЛАДА В УМОВАХ НЕДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (ДОСВІД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.)

Розглядається питання функціонування друкованих засобів масової інформації, зокрема газет, в умовах тоталітарного режиму з однопартійною системою. Аналізується місце і роль преси у становленні та розвитку більшовицького, фашистського та нацистського режимів у Росії, Італії та Німеччині.

Ключові слова: преса, газети, більшовизм, фашизм, нацизм.

Початок газетного друкування означав гігантський крок у розвитку людського спілкування. А політики одразу добре зрозуміли важливу роль друкованої преси (і в першу чергу газет) в житті суспільства. Томас Джефферсон, автор Декларації незалежності у 1787 році відповів на закиди щодо нібито занадто великої свободи американської преси. Він сказав: «Оскільки основою нашого урядування є думка народу, то найпершою метою нашою має бути дотримання того народного права. І коли б я мав вибирати одне з двох: чи нам мати уряд без газет, а чи газети без уряду, я б, не задумуючись ані на мить, вибрав останнє» [1, с. 120–121].

Проблеми розвитку і функціонування друкованих засобів масової інформації в умовах недемократичних політичних режимів є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Фахівцям відомі наукові розвідки українських вчених В. Гадацького, С. Грабовського, Т. Печончик, І. Сидуна, М. Скуленка та деяких інших. Окремі аспекти цієї проблеми були розглянуті у доповідях учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії ХХІ століття», що відбулася в Одесі у червні 2013 року.

Серед іноземних вчених ці проблеми ставали предметом розгляду та аналізу в роботах Р. Арона, С. Беглова, А. Галкіна, Л. Гинцберга, Ж. Желева, Я. Кершоу, В. Райх, Б. Соколова, В. Телицина, Г. Штрамайера та інших.

Друковані мас-медіа мають велику інформаційну ємність, тобто місця для передачі відносно великої кількості детальної інформації. При цьому вони пропонують більш змістовну, тобто ширшу і глибшу

інформацію, ніж радіо. Більше 15 тисяч знаків може зачитати диктор за 15 хвилин щоденного зведення новин. А у частині повідомлень надрегіональної щоденної газети міститься близько 150 тисяч знаків, тобто у десять разів більше [2, с. 25].

Преса сьогодні добре доповнює електронні ЗМІ, поглиблюючи та розширюючи вже повідомлену ними інформацію. У сучасному світі найважливіша функція друкованих ЗМІ вже давно не полягає у первинному повідомленні інформації. Вже багато десятиліть тому вони передали цю функцію радіо, телебаченню і, звичайно, інтернету. В газетах зазвичай міститься інформація, що її напередодні вже повідомили електронні мас-медіа. Тому найважливіша функція певної частини друкованих ЗМІ полягає у докладному вторинному повідомленні інформації та її фаховому коментуванні. З цього випливає, що друковані мас-медіа, як правило, висувають більші вимоги до своїх читачів, аніж аудіовізуальні до своєї аудиторії. Оскільки читання – більш напружена діяльність, що потребує більших зусиль, ніж перегляд телевізора чи слухання радіо. Це має певні наслідки. Вплив преси, порівняно з дохідливим зображенням телебачення або голосами по радіо, є, безумовно, слабшим.

Проте це зовсім не означає, що друковані ЗМІ не мають достатнього впливу на суспільство. Люди звикають читати газети. Вивчаючи свого часу проблеми розвитку друкованих ЗМІ, їхньої взаємодії з суспільством зарубіжні соціологи помітили доволі цікаву тенденцію. Люди, не отримуючи свіжих газет і журналів (у період страйків поліграфістів), відчували певний дискомфорт і за звичкою тягнулись до вже прочитаних видань.

Газети залишаються важливим джерелом інформації для значної частини сучасного суспільства, особливо про події у політичному житті. Вони, по суті, сприяють раціональному політичному дискурсу, їхні інформаційні пропозиції адресовані лише тим людям, які цікавляться політикою. Усі інші читачі можуть пропустити політичні матеріали або перегорнути сторінки під рубрикою «Політика».

За даними Всесвітньої асоціації газет на початку ХХІ ст. у світі щоденно розпродувалось 395 млн. газет, а читали їх біля мільярда людей [3]. Більше всього газет купують у Китаї, Індії та Японії. Саме у цих азійських країнах існує найбільший газетний ринок у світі, а самі газети залишаються найважливішим способом розуміння світу. Особливо там, де вони недорого коштують. А от на Заході за останнє десятиліття газети втрачають популярність. Більшість газет видаються вдвічі меншими накладками, ніж 20 років тому, їхня вартість збільшується [4]. Головна причина – конкуренція з боку Інтернету та скорочення реклами, що дозволяла газетам існувати.

Проте в історії преси були й кращі часи. Все ХІХ ст. і першу половину ХХ ст. в цивілізованому світі газети були головним (і практично єдиним) джерелом інформації про внутрішнє життя держав та події у світі. І будь-яка влада завжди приділяла велику увагу змісту такої інформації, намагаючись стимулювати для себе позитивну і нейтралізувати негативну. Це яскраво демонструє і підтверджує досвід співіснування преси і влади на старому континенті останні двісті років.

Влада (або окремі її представники) намагаються певним чином впливати на друковані ЗМІ навіть у демократичному суспільстві. У недемократичному

суспільстві такий вплив перетворюється на брутальне втручання у діяльність журналістів та преси в цілому. Слід зазначити, що і у європейській історії є багато прикладів встановлення жорсткого контролю влади над друкованим словом. Так в Англії за часів Кромвелля дозволялось видання лише двох газет.

Жорстко контролювалася преса у наполеонівській Франції. Імператор добре розумів значення газет у житті тодішнього суспільства. Добре відомий його вислів: «Чотири газети зможуть нанести ворогу більше зла, аніж стотисячна армія». Проте ставлення Наполеона до діяльності преси всередині Франції і за її межами суттєво відрізнялось. Всередині країни він намагався позбавити пресу будь-якого впливу, видаляючи з неї будь-який політичний зміст. На сторінках тогочасних французьких газет практично не обговорювались питання внутрішньої та зовнішньої політики. Кількість дозволених приватних видань скоротилася з 73 до 13 [5, с. 47].

Але справді тотальний контроль над пресою в окремих країнах вдалося встановити лише у 20–30-і роки ХХ ст. Першими це зробили російські комуністи. На другий день більшовицького перевороту, 26 жовтня (за старим стилем) 1917 року Військово-революційний комітет Петрограда ухвалює резолюцію щодо преси. У цьому документі повідомлялось про закриття усіх «буржуазних» газет. Подальшим кроком у знищенні свободи друкованих видань став Декрет Ради Народних Комісарів «Про друк» від 28 жовтня 1917 року. В ньому зазначалось, що буржуазна преса є одним з видів наймогутнішої зброї буржуазії. І в момент, коли нова лада тільки укріплюється, не можна цю зброю залишити в руках у ворога. Бо вона не менш загрозлива, ніж бомби і кулемети. Декрет визначив норми за якими використання преси у контрреволюційних (на думку нової влади) цілях каралося трибуналом. Це призвело до закриття всіх опозиційних більшовикам друкованих видань, а не тільки «буржуазних».

Протягом 1917–1918 рр. було заборонено 170 так званих «контрреволюційних» видань, що належали крупним несоціалістичним партіям та політичним угрупованням. Серед них – «День», «Новое время», «Утро», «Речь», «Русская воля» тощо. Показово, що більшовики також заборонили вихід і 167-ми видань інших соціалістичних партій. Були закриті впливові есерівські та меншовицькі газети «Голос солдата», «Единство», «Земля и воля», «Луч», «Заря» та багато інших [6, с. 121].

Маскуючи свої справжні наміри, більшовицька влада стверджувала, що заходи заборони та обмеження преси мають тимчасовий характер. Так у Декреті РНК «Про друк» було зазначено, що будь-який адміністративний вплив на пресу припиниться і для неї буде встановлена повна свобода як тільки новий порядок зміцниться [7]. Проте подальші події підтвердили рішучий намір Леніна знищити будь-які альтернативні радянській владі друковані джерела інформації населення.

28 січня 1918 року Раднарком ухвалив Декрет «Про революційний трибунал друку», згідно якого за «контрреволюційні виступи» в пресі мали застосовуватися міри покарання від грошового штрафу та тимчасового призупинення видання до кримінальної відповідальності, позбавлення волі і політичних прав. 18 березня 1918 року РНК ухвалила рішення про закриття московської буржуазної преси та застосування до редакторів і видавців «найсуворіших заходів покарання», у зв'язку з чим було

дано спеціальне доручення «каральному мечу революції» Надзвичайній комісії, яку очолював Ф. Держинський.

Досвід російських більшовиків через кілька років був творчо використаний італійськими фашистами. Далося взнаки і те, що сам Муссоліні починав політичну кар'єру як переконаний соціаліст. Майбутній дуче та його прибічники добре зрозуміли значення преси у політичній боротьбі ще до захоплення ними влади. Весною 1919 року активісти недавно заснованого фашистського руху здійснили напад на редакцію та друкарські цехи соціалістичної газети «Аванті!». Під час цієї акції було знищено лінотипне обладнання і списки передплатників.

Одразу після призначення прем'єр-міністром, Муссоліні починає реалізацію заздалегідь розробленого плану заходів щодо контролю над італійською пресою. Спочатку у нього не виникало необхідності просто закривати газети, оскільки їхні типографії могли бути спалені фашистами або секвестровані за його наказом префектами. Якщо такі заходи не спрацювали, то видавцям погрожували фізичною розправою. А поліція отримувала наказ знайти списки передплатників, яких потім примушували відмовитись від передплати того чи іншого видання. Методи «роботи» фашистської влади з пресою були різноманітні. Впливова газета «Секола» була націоналізована, видавця «Журналь де Італія» погрозами примусили піти у відставку. Інші ліберальні медіа власники були кинуті до в'язниці за сфабрикованими звинуваченнями.

Величезні суми з держбюджету були витрачені на створення нових фашистських щоденних газет. Всі інші італійські щоденні газети жорстко контролювалися. Видавців зобов'язали надсилати екземпляр кожного номера особисто прем'єр-міністру. Муссоліні хвалився, що особисто читає сотні газет на день. Одного разу він назвав цифру 350 [8, с. 85].

Достеменно невідомо скільки газет кожного дня проглядав Гітлер, але в книзі «Моя боротьба» він високо оцінив їх вплив на суспільство. Говорячи про необхідність виховувати народні маси певним чином, майбутній фюрер підкреслив необхідність систематичної боротьби проти зловживань преси. «Державна повинна слідкувати особливо уважно за газетами, тому що вплив газет на людей є найбільш сильним і глибоким, хоча б вже тому, що газети говорять з читачем кожного дня. Саме рівномірність пропаганди і постійне повторення одного й того ж справляє виключний вплив на читачів» [9, с. 107]. «Жодні волання стосовно так званої свободи преси, не повинні були б зупиняти державу, яка просто зобов'язана забезпечити нації таку необхідну їй здорову розумову їжу. Здорова держава повинна будь за що взяти у свої руки цей засіб народного виховання і по-справжньому поставити пресу на службу своїй нації» [9, с. 108].

Як і російські більшовики, нацисти добре розуміли значення друкованого слова. Якщо у 1926-му році у їх розпорядженні була тільки одна щоденна газета – «Фолькішер беобахтер», що виходила накладом 10 тис. 700 екземплярів, то у 1928-му їх стало чотири, а загальний тираж – 22 тис. 800 екземплярів. У 1929-му році виходило вже 10 щоденних нацистських газет (72 тис. 600 екземплярів), а також кілька тижневиків [10, с. 219–220]. Й. Геббельс розпочав видання власної газети «Ангріф» ще у 1927-му році. Саме він очолює створене у березні 1933-го року міністерство, що зосередило у своїх

руках повний контроль над пресою, радіомовленням, кінематографом і книговидавництвом.

Показово, що Імперське міністерство народної освіти і пропаганди, що відповідало за ідеологічне «промивання мізків» німецьким громадянам і розповсюдження ідей націонал-соціалізму за кордоном, було створено вже через вісім днів після виборів 5-го березня, на яких перемогла Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСРПН). У своєму першому виступі перед представниками преси через два дні після вступу на посаду, Й. Геббельс коротко виклав плани свого міністерства. Метою його відомства, як стверджував новоспечений міністр, стало «об'єднання нації навколо ідеалу національної революції» [11, с. 105].

Таке об'єднання почалося з негайного закриття усіх газет та часописів, що видавалися комуністами та соціал-демократами. А також усіма іншими так званими «неарійськими елементами». Їхнє типографське та редакційне обладнання було конфісковане і передано нацистським видавцям. Це призвело до різкого збільшення нацистських періодичних видань. Якщо на початок 1933-го р. їх нараховувалося трохи більше 120-и, то наприкінці 1934-го НСРПН мала вже 440 власних друкованих видань [6, с. 123]. І жорстко контролювала всю іншу німецьку пресу. На початок II світової війни нацистській партії вже належало 2 тис. 400 щоденних газет загальним накладом 20 млн. екземплярів, 4 тис. 800 журналів і майже 3 000 видавництв. А непартійна преса у Німеччині планомірно знищувалась. До травня 1941-го року було закрито 500 газет, після Сталінградської битви у 1943-му – ще 950, після останньої чистки (третьої за рахунком) 1944-го року залишилось лише кілька назв колишніх видань часів Веймарської республіки. Якщо у 1932-му році у Німеччині нараховувалося 4 тис. 700 газет, то 1944-го їхня кількість зменшилась до 977 [12].

Все це доповнювалось жорстким контролем нацистської влади над кожним німецьким журналістом. Всі журналісти обов'язково приписувались до Прес-палати, що входила до Імперської палати культури. Контролював її роботу міністр пропаганди та народної освіти доктор Й. Геббельс. А президентом Прес-палати був Макс Аман, який одночасно очолював видавництво НСРПН. Кожен журналіст в обов'язковому порядку заповнював спеціальну анкету, що відображала його політичне обличчя в минулому і на момент реєстрації. Анкета мала такі пункти:

1. Членський номер (з назвою спеціальності).
2. Ім'я та прізвище.
3. Дата і місце народження.
4. Сімейний стан.
5. Прізвище та дівоче прізвище дружини.
6. Дата народження і місце народження дружини.
7. Чи є дружина арійського походження?
8. Чи є подружжя членами НСРПН?
9. З якого часу і під яким номером перебувають у партії?
10. У яких підрозділах НСРПН перебувають, з якого часу і під яким номером?
11. В яких політичних партіях і коли перебували?
12. Чи були ви членом «Чорно-червоно-жовтого імперського прапора» і до якого часу?
13. Чи були ви членом «Республіканського союзу художників» і до якого часу?
14. Чи перебували ви у «Лізі прав людини» і до якого часу?
15. Чи належали ви до «Товариства дослідження Біблії» і до якого часу?

І, наприкінці, як у поліцейському протоколі, під присягою підтверджується: дані, наведені в анкеті, правдиві [13, с. 138].

Як журналіст Й. Геббельс добре розумів значення ЗМІ у політичній боротьбі. Головним засобом розпов-

сюдження нацистської пропаганди у 20-і–30-і рр. XX ст. були друковані мас-медіа. Пізніше нацисти широко використовували радіо і молоде телебачення. Але в гітлерівській Німеччині (як і у будь-якій тоталітарній державі) мас-медіа перестають бути власне засобами масової інформації, перетворюючись на засоби тотальної пропаганди. На з'їзді нацистської партії у Нюрнберзі 1936 року Й. Геббельс підкреслив: «Пропаганда допомогла нам прийти до влади». «Пропаганда допоможе нам утримати владу». «Пропаганда допоможе нам завоювати весь світ».

«Політичні новини є військовою зброєю. Вони призначені для ведення війни, а не для того, щоб надавати інформацію», – зазначив у своєму щоденнику Геббельс 1 травня 1942 року [13, с. 236]. Ідеологи путінського режиму добре засвоїли настанови ідеолога гітлерівського режиму. А сам В. Путін, цитуючи міністра пропаганди третього рейху, зазначив що «він був талановитою людиною» [14].

Преса в умовах тоталітарної держави перестає бути власне засобом масової інформації, перетворюючись на засіб тотальної пропаганди. Про це переконливо свідчить досвід фашистської Італії, нацистської Німеччини, СРСР на інших країнах колишньої «світової системи соціалізму». У тоталітарній державі не існує (і не може існувати) опозиційної преси. Оскільки така держава є, як зазначає Ж. Желев, одночасно представником народу, громадянського суспільства, батьківщини, нації, прогресу, справедливості тощо [13, с. 234].

Громадяни тоталітарної держави досить часто непогано поінформовані про те, що відбувається за кордоном. А от про резонансно важливі події у власній країні вони можуть нічого не знати. Класичним прикладом такого інформування є висвітлення німецькою пресою подій 30 червня 1934 року, коли в результаті загострення протиборства у нацистському керівництві частина його на чолі з Е. Ремом була фізично знищена. Про цю подію («ніч довгих ножів») у німецьких газетах не з'явилося практично жодного слова, хоча вона мала надзвичайно важливе значення для подальшого розвитку нацистського режиму. А от про всі незначні події, що відбулися за кордонами Німеччини цього дня, преса детально писала. Так і в 1962 році радянська преса (перебуваючи у жорстких лещатах цензури) жодним словом не обмовилася про розстріл демонстрантів-протестувальників у Новочеркаську з великою кількістю жертв. У сучасній Росії загальнонаціональна преса (виняток становлять одиниці) є знаряддям кремлівської пропаганди. В ній, як правило, не з'являються матеріали, що можуть посіяти сумніви у громадян щодо правильності внутрішньої і зовнішньої політики Кремля. Звичайно, газети не можуть конкурувати з федеральними телеканалами за ступенем впливу на свідомість пересічного росіянина. Але додають декілька відсотків до загального «рейтингу підтримки» путінського режиму.

Список використаних джерел

1. Врядкування у Сполучених Штатах. Нарис. – Інформаційне агентство Сполучених Штатів. – 128 с.
2. Штромайер Герд. Політика і мас-медіа / Пер. з нім. А. Орган. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 303 с.
3. Газета по-київски. – 2005. – 31 мая.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/23876>.

5. Беглов С. И. Внешнеполитическая пропаганда. Очерк теории и практики: Учеб. пособие для фак.-тов журналистики. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 375 с.

6. Скулєнко М. И. История политической пропаганды. – К.: Изд-во «Льбидь» при Киев. ун-те, 1990. – 168 с.

7. Декрет о печати. 27 октября (9 ноября) 1917 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist/msu.ru/ER/Etext/DEKRET/press.htm>

8. Смит Д. Муссолини / Пер. с англ. Л. А. Бабук. – М.: «ИнтерДайджест», 1995. – 384 с.

9. Соколов Борис Владимирович. Адольф Гитлер: фюрер, преступник, личность / Борис Соколов. – М.: Зебра Е, 2013. – 416 с.

10. Гинцберг Л. И. Ранняя история нацизма. Борьба за власть. – М.: Вече, 2004. – 384 с.

11. Кершоу Я. Гитлер: Пер. с англ. Н. П. Коваль, А. Д. Гриценка. – К.: Мегатайп, 2000. – 240 с.

12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/31630>

13. Желев Желю. Фашизм. Тоталитарное государство. – Пер. с болг. – М.: Изд-во «Новости», 1991. – 336 с.

14. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/07/9/143703>

15. Энциклопедия Третьего рейха / Сост. д-р ист. наук В. Телицин. – 3-е изд. – М.: ЛОКИД-ПРЕСС; РИПОЛклассик, 2005. – 479 с.

References

1. Vrdjavannja u Spoluchenyh Shtatah. Narys. – Informacijne agentstvo Spoluchenyh Shtativ. – 128 s.

2. Shtromajer Gerd. Polityka i mas-media / Per. z nim. A. Organ. – K.: Vyd. dim «Kyjevo-Mogylyjans'ka akademija», 2008. – 303 s.

3. Gazeta po-kievski. – 2005. – 31 maja.

4. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/23876>.

5. Beglov S. I. Vneshnepoliticheskaja propaganda. Ocherk teorii i praktiki: Ucheb. posobie dlja fak.-tov zhurnalistiki. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Vyssh. shk., 1984. – 375 с.

6. Skulenko M. I. Istorija politicheskoy propagandy. – K.: Izd-vo «Lybid'» pri Kiev. un-te, 1990. – 168 s.

7. Dekret o pechati. 27 oktjabrja (9 nojabrja) 1917 g. // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.hist/msu.ru/ER/Etext/DEKRET/press.htm>

8. Smit D. Mussolini / Per. s angl. L. A. Babuk. – M.: «InterDajdzhest», 1995. – 384 s.

9. Sokolov Boris Vladimirovich. Adol'f Gitler: fjurer, prestupnik, lichnost' / Boris Sokolov. – M.: Zebra E, 2013. – 416 s.

10. Gincberg L. I. Rannjaja istorija nacizma. Bor'ba za vlast'. – M.: Veche, 2004. – 384 s.

11. Kershov Ja. Gitler: Per. z angl. N. P. Koval', A. D. Grycenka. – K.: Megatajp, 2000. – 240 s.

12. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.mediasapiens.ua/print/material/31630>

13. Zhelev Zhelju. Fashizm. Totalitarnoe gosudarstvo. – Per. s bolg. – M.: Izd-vo «Novosti», 1991. – 336 s.

14. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/07/9/143703>

15. Jenciklopedija Tret'ego rejha / Sost. d-r ist. nauk V. Telicin. – 3-е изд. – М.: ЛОКИД-ПРЕСС; РИПОЛклассик, 2005. – 479 с.

Tutareno I. O., Ph.D., Associate Professor of Sociology Department of Sociology and Law NTU «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), Inna_09@bk.ru

The press and the government in terms of undemocratic political regime (the experience of the first half of the twentieth century)

The question of the functioning printed media, including newspapers, under the totalitarian regime of the one-party system. Analyzing the place and role of media in the development of the Bolshevik, Fascist and Nazi regimes in Russia, Italy and Germany.

Keywords: press, newspapers, bolshevism, fascism, Nazism.

Титаренко И. О., кандидат педагогических наук, доцент кафедры социологии факультета социологии и права, НТУУ «Киевский политехнический институт» (Украина, Киев), Inna_09@bk.ru

Пресса и власть в условиях недемократического политического режима (опыт первой половины XX ст.)

Рассматривается вопрос функционирования печатных средств массовой информации, в частности газет, в условиях тоталитарного режима с

однопартийной системой. Анализируется место и роль прессы в становлении и развитии большевистского, фашистского и нацистского режимов в России, Италии и Германии.

Ключевые слова: пресса, газеты, большевизм, фашизм, нацизм.

* * *

УДК 32.001:32.001.76

Хорішко Л. С.,

кандидат політичних наук, доцент,
Запорізький національний університет
(Україна, Запоріжжя), lkhorishko@rambler.ru

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Основна мета даного дослідження – аналіз політико-культурного аспекту модернізації для конкретизації ролі політичної культури і співвідношення традиційних та нових цінностей у здійсненні модернізаційної діяльності. Процеси політичної модернізації охоплюють всі сфери людської життєдіяльності, оскільки передбачають практичну реалізацію та засвоєння соціально-економічних і політико-культурних змін. Здійснення модернізаційної політичної діяльності завжди відбувається в межах конкретної політичної культури, в рамках якої застосовуються відповідні моделі політичної поведінки.

Політична культура виступає провідним фактором впливу на процеси модернізації політичної системи. Вона сприяє формуванню своєрідного політико-культурного простору, в рамках якого відбувається реалізація модернізаційних перетворень у відповідності з домінуючими в суспільстві політичними ідеалами та цінностями, що обумовлюють також вибір політико-технологічного інструментарію практичної діяльності політичного суб'єкта.

Ключові слова: політична культура, політична модернізація, політична еліта.

Процеси політичної модернізації охоплюють всі сфери людської життєдіяльності, оскільки передбачають практичну реалізацію та засвоєння соціально-економічних і політико-культурних змін. В свою чергу, політична модернізація може розглядатися як практична реалізація елітою технологій політичної влади, що обумовлені впливом різних факторів культурно-соціального розвитку та направлені на підвищення рівня адаптації політичної системи до нових стандартів функціонування.

В рамках конкретної моделі політичної культури формуються певні стандарти політичної діяльності, що відповідають домінуючим суспільним цінностям, ідеалам, очікуванням, забезпечуючи при цьому модернізаційні зміни політичної системи. Політична культура виступає способом духовно-практичної діяльності та відносин, що відтворюють, закріплюють і сприяють реалізації домінуючих цінностей, інтересів, формуючи при цьому політичні погляди, знання та навички участі громадськості в суспільно-політичному житті [2, с. 78]. Вона може розглядатися як результат практичного втілення професійно-орієнтованих знань та навичок активних суб'єктів політики в рамках конкретного політичного простору. Політична практика надає культурі структурно-змістовної цілісності, забезпечує відповідність тенденціям національно-культурного розвитку та високий рівень адаптації до викликів зовнішнього середовища. Результативність модернізаційних перетворень обумовлюється спільністю інтересів більшості груп громадськості та політичної еліти в межах відповідної моделі політичної культури, що визначає доцільність застосування відповідних політичних технологій. Це актуалізує потребу дослідження політико-культурного аспекту модернізації

з метою конкретизації ролі політичної культури, співвідношення традиційних та нових цінностей у здійсненні модернізаційної діяльності.

На думку С. Ейзенштадта, сучасна цивілізація (Modern Civilization) характеризується зростанням динаміки економічних, політичних, ідеологічних процесів, що обумовлюють модернізаційні зміни. Він виділяє наступні риси модерного розвитку: 1) формування та розвиток універсальних, інституційних і символічних систем глобального рівня; 2) виникнення систем взаємодії суб'єктів, як на рівні загальносвітових базових інституційних стандартів, так і нових – із власною динамікою трансформацій і змін структури взаємодії; 3) диференціація форм модернізації. Загалом, формування модернізованої цивілізації можна розглядати в трьох вимірах. Структурний вимір характеризує основні аспекти соціальної структури: зростання структурної диференціації; урбанізація; індустріалізація; зростання комунікації. Інституційний вимір характеризує динаміку розвитку: нових економічних та політичних інституційних утворень; сучасної національної держави. Культурологічний вимір визначає особливі культурні програми та специфічні способи структуризації основних сфер соціального життя. Виходячи з цього, вчений приходить до висновку, що динамічність модернізаційних процесів сприяє формуванню своєрідних цивілізаційних паттернів, що можуть мати спільні риси, але орієнтовані на різні ідеологічні та інституціональні аспекти. Загалом, С. Ейзенштадт виокремив дві тенденції модернізаційного розвитку, протиріччя між якими і становлять основний виклик сучасній політичній дійсності. Перша тенденція – це прагнення до тоталітаризму у будь-якому його прояві (колективний, національний, релігійний), а друга – формування плюралізму.

Диверсифікований модерний розвиток світових держав обумовлений особливостями історичного розвитку, формуванням власних політичних культур, процесами інкорпорації в міжнародний політичний простір. На думку С. Ейзенштадта, дані фактори перебувають в постійному взаємозв'язку та генерують різноманітні зміни в політичних системах. Вони передусім стосуються трансформації інституційних структур, змін конфігурації громадянського суспільства та публічної сфери. Він також акцентує увагу на важливості дослідження суб'єктів здійснення модернізаційних перетворень (політичні лідери, громадсько-політичні діячі), які виконують функції формування та інтерпретації культурно-символічного змісту необхідних змін. Ефективність реалізації конкретних модернізаційних програми суспільно-політичного розвитку залежить від подолання наступних протиріч: між свободою та рівністю; між цивільною та утопічною компонентами культурно-політичного розвитку; між автономністю громадянського суспільства та харизматичною державною владою; між свободою та боротьбою заради утопічного проєкту; між радикальним та плюралістичними шляхами формування нового політичного порядку [4].

Співвідношення традиційних та модернізаційних цінностей було в центрі уваги А. Абдель-Малека, який вважав, що розвиток національної культури виступає невід'ємним фактором мотивації будь-якої діяльності. Успішність модернізаційних перетворень обумовлюється наявністю високого рівня освіченості та культурності

конкретних суспільств, які здатні використовувати даний потенціал для реалізації поставлених політичних цілей. В кожній політичній системі існує свій шлях практичної реалізації запланованих реформ, але їх результативність буде залежати від здатності адаптувати традиції до викликів глобального середовища [1, с. 118].

На думку А. Турена, традиції та національно-культурну ідентичність можна розглядати як фактори сприяння політичним змінам. В цьому контексті він наводить приклади Німеччини часів Бісмарка, Японії ери Мейдзи та Франції післявоєнного періоду, де політична еліта зосереджувала в собі традиціоналістські та модернізаторські риси, що дозволяло їй досить ефективно формувати національні політичні системи з високим рівнем культурної ідентичності та спрямовувати мобілізаційний потенціал суспільства на засвоєння і практичну реалізацію модернізаційних перетворень [7, с. 34–36]. На думку вченого, досліджувати також необхідно і процеси контрмодернізації, що характерні для держав соціалістичного розвитку. На початкових етапах в даних державах політика модернізації ототожнювалася з соціалізмом та секуляризацією, але поступово серед правлячого класу формується віддаленість від ідеї створення «нового світу», а мобілізація та маніпуляція суспільством заради власних ідеалів перетворюється на домінуючий фактор діяльності. Поступово революційні режими трансформувалися в систему номенклатури та політичних репресій, що поклало початок краху радянської системи. Це було свідченням перемоги утилітарних національних традицій над ідеалами модернізації [8, с. 81–82].

Г. Терборн вважав, політико-культурний аспект модернізації відображає сукупність загально значимих цінностей, символів, що забезпечують інтеграцію та мобілізацію до дії. Виходячи з цього, визначальний вплив на модернізаційну діяльність здійснює специфічна культура, що формує відповідні типи поведінки та взаємодії. Культура передбачає наявність наступних складових: відчуття тотожності, що не порушує особистий простір іншого; здатність до засвоєння необхідних знань та вмій, а також налагодження комунікації; певні еталони оцінювання діяльності. Політичні позиції (місця в конкретних структурах чи інститутах) та культурні приналежності соціально-політичних суб'єктів формують їх відповідні владні потенціали, що використовуються для прийняття рішень та здійснення діяльності, в тому числі, направленої на модернізацію. Розподіл владного потенціалу обумовлюється рівнем доступу до розподілу прав, засобів, наявністю відповідних знань та відчуттям культурно-структурної ідентичності [5].

Модернізація політичної системи передбачає наявність послідовних етапів [6, с. 5–15]. На підготовчому етапі важливим є досягнення між суб'єктами модернізації (еліта, суспільні та політичні організації) так званої «попередньої умови» реалізації поставлених цілей. До основних передумов здійснення перетворень можна віднести високий рівень національної єдності, ідентичності, мобілізованості з метою здійснення модернізаційної діяльності. Відповідно, базові цінності політичної культури (свобода, справедливість, рівність, національна єдність, соціально-політична відповідальність) характеризуються стійкістю та історичною спадковістю,

відображаючи при цьому загально визнані уявлення про ідеальні моделі державно-політичного устрою і поведінкові норми етично-прийнятних способів здійснення політичної діяльності суб'єктів [3, с. 23]. Це свідчить про формування певного політико-культурного простору реалізації модернізаційних перетворень в конкретних часових рамках. Він відображає свого роду ідеальні моделі політичної модернізації, які ґрунтуються на базових культурно-національних цінностях та задають напрям політико-технологічної діяльності, насамперед, еліти, направленої на оптимізацію досягнення модернізаційних цілей та завдань.

Наступним етапом модернізації політичної системи можна вважати вибір ефективної альтернативи та прийняттям свідомого рішення щодо перспективних векторів реформаторської діяльності. В цьому контексті саме на еліту покладається відповідальність за визначення конкретних політичних технологій оптимізації процесів модернізації. Вони мають відповідати базовим політико-культурним цінностям та бути спрямованими на вирішення актуальних суспільних запитів. Виходячи з цього, на політичну еліту покладається функція оновлення технологій у відповідності до традиційних моделей управління, провідних тенденцій культурно-інформаційного розвитку. На етапі адаптації до модернізаційних перетворень формується ідея «загального блага», яка підтримується політично активними суб'єктами, сприяючи актуалізації суспільних цінностей, інтересів, потреб, визначенню критеріїв оцінювання здійсненої діяльності та реагуванню на існуючі виклики для політичної системи.

Отже, політична культура може розглядатися як провідний фактор впливу на процеси модернізації політичної системи. Вона сприяє формуванню своєрідного політико-культурного простору, в рамках якого відбувається реалізація модернізаційних перетворень у відповідності з домінуючими в суспільстві політичними ідеалами та цінностями, що обумовлюють також вибір політико-технологічного інструментарію практичної діяльності політичного суб'єкта.

Список використаних джерел

1. Абрамов А. В. Современная концепция модернизации: работа над прежними ошибками / А. В. Абрамов // Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». – 2012. – №4. – С.112–127 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240>
2. Головатий М. Мистецтво політичної діяльності / М. Головатий. – К.: МАУП, 2002. – 176 с.
3. Денисов В. Политическая культура. Теория и практика / В. Денисов // Философия и общество. – 2006. – №1. – С.19–30.
4. Лукин В. Н., Бунаков М. Ю. Конструктивистская модель политического анализа современного фундаментализма С. Эйзенштадта / В. Н. Лукин, М. Ю. Бунаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/590/58/>
5. Побережников И. В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И. В. Побережников // Экономическая история. Обзорение. Вып. 8. [Под ред. Л. И. Бородкина]. – М.: Центр экономической истории, 2002. – С.146–168.
6. Растов Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растов // Полис. – 1996. – №5. – С.5–15.
7. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf
8. Турен А. Процесс демократизации в восточно-европейских странах / А. Турен // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – №11. – С.79–86.

References

1. Abramov A. V. Sovremennaja koncepcija modernizacii: rabota nad prezhnimi oshibkami / A. V. Abramov // Elektronnyj zhurnal «Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta». – 2012. – №4. – С.112–127 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240>
2. Golovatyj M. Mystectvo politychnoi' dijal'nosti / M. Golovatyj. – K.: MAUP, 2002. – 176 s.
3. Denisov V. Politicheskaja kul'tura. Teorija i praktika / V. Denisov // Filosofija i obshhestvo. – 2006. – №1. – С.19–30.
4. Lukin V. N., Bunakov M. Ju. Konstruktivistskaja model' politicheskogo analiza sovremennogo fundamentalizma S. Ejzenshtadta / V. N. Lukin, M. Ju. Bunakov [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://credonew.ru/content/view/590/58/>
5. Poberezhnikov I. V. Modernizacija: teoretiko-metodologicheskie podhody / I. V. Poberezhnikov // Ekonomicheskaja istorija. Obzorenje. Vyp.8. [Pod red. L. I. Borodkina]. – M.: Centr ekonomicheskoi istorii, 2002. – С.146–168.
6. Rastou D. Perehody k demokratii: popytko dinamiccheskoj modeli / D. Rastou // Polis. – 1996. – №5. – С.5–15.
7. Turen A. Vozvrashhenie cheloveka dejstvujushhego. Oчерk sociologii / A. Turen. – M.: Nauchnyj mir, 1998. – 204 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf
8. Turen A. Process demokratizacii v vostochno-evropejskih stranah / A. Turen // Mirovaja ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. – 1991. – №11. – С.79–86.

Khorishko L. S., PhD in political science, associate professor, Zaporizhzhya national university (Ukraine, Zaporizhzhya), lkhorishko@rambler.ru

Political and cultural aspects of political modernization

The main purpose of this study is an analysis of the political and cultural aspects of modernization to specify the role of political culture, the ratio of traditional and new values in modernization activities. The processes of political modernization cover all areas of human activity because they provide practical implementation and adoption of socio-economic, political and cultural changes. The modernization of political activity is always implemented within a specific political culture, in which the relevant patterns of political behavior are used.

The political culture is a leading factor of influence on the processes of modernization of political system. It contributes to the formation of a kind of politico-cultural space, in which the realization of modernization transformations occurs in accordance with political ideals and values dominating in the society, which determine the choice of political and technological tools of practical activity of the political entity.

Keywords: political culture, political modernization, political elite.

Хоришко Л. С., кандидат политических наук, доцент, Запорожский национальный университет (Украина, Запорожье), lkhorishko@rambler.ru

Политико-культурный аспект политической модернизации

Основная цель данного исследования – анализ политико-культурного аспекта модернизации для конкретизации роли политической культуры, а так же соотношения традиционных и новых ценностей в осуществлении модернизационной деятельности. Процессы политической модернизации охватывают все сферы человеческой жизнедеятельности, поскольку предусматривают практическую реализацию и усвоение социально-экономических и политико-культурных изменений. Осуществление модернизационной политической деятельности всегда происходит в пределах конкретной политической культуры, в рамках которой применяются соответствующие модели политического поведения.

Политическая культура выступает ведущим фактором воздействия на процессы модернизации политической системы. Она способствует формированию своеобразного политико-культурного пространства, в рамках которого происходит реализация модернизационных преобразований в соответствии с доминирующими в обществе политическими идеалами и ценностями, которые влияют на выбор политико-технологического инструментария практической деятельности политического субъекта.

Ключевые слова: политическая культура, политическая модернизация, политическая элита.

УДК 327.8

Чарських І. Ю.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
Донецький національний університет
(Україна, Вінниця), i.charskykh@donnu.edu.ua

Короваєв О. С.,
випускник кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики, Донецький національний
університет (Україна, Вінниця),
korovaiev.o@donnu.edu.ua

ОНЛАЙН ІНФОТЕЙММЕНТ У МІЖНАРОДНИХ НОВИНАХ МЕДІАКОРПОРАЦІЙ

Автори звертають увагу на низький ступінь вивченості феномену онлайн інфотеймменту. Наводяться особливості онлайн інфотеймменту та виробляються критерії для аналізу Інтернет-ЗМІ на наявність та якість інфотеймізації. На основі результатів дослідження медіакомпаній України, Росії, США та Великої Британії аналізується взаємозв'язок онлайн інфотеймменту та політичної залученості суспільства. Базуючись на отриманих результатах, автори роблять висновок щодо наявності зв'язку онлайн інфотеймменту у новинах з міжнародних відносин та політизованістю суспільства, а саме про те, що онлайн інфотейммент є відповіддю медіакомпаній на низький інтерес суспільства до політичних новин.

Ключові слова: онлайн інфотейммент, політизованість, Інтернет, міжнародні відносини, новини, журналістика.

Важко переоцінити вплив Інтернету на суспільство у наш час, але деякі засоби та особливості цього впливу залишаються практично поза увагою вчених. Одним з таких засобів є онлайн інфотейммент, під яким маємо на увазі розважальність при висвітленні новин у Мережі. Офлайн інфотейммент (переважним чином – телевізійний) не є чимось новим для дослідників [див., наприклад: 2; 10; 17]. В останні роки почали з'являтися і нечисленні роботи, які торкаються проблематики онлайн інфотеймменту, наприклад робота Ш. Єшті, та М. Ішіка [6], де викладено цікаву думку щодо використання гумору як одного з засобів інфотеймізації. Згадки також заслуговують такі автори як П. Смайєрс та Д. Бріджес [16], Є. Врага та К. Джонсон [5]. Багато авторів наблизилися до онлайн інфотеймменту впритул, але ця тема так і не потрапила безпосередньо в їх поле зору, тож, є всі підстави вважати тему новою.

Кембриджський словник дає таку дефініцію інфотеймменту на телебаченні: «Подача новин та фактів в розважальний та гумористичний спосіб, а не надання реальної інформації» [9]. Існує і більш практичне визначення класичного інфотеймменту. «Поняття «infotainment» має на увазі привнесення яскравості в програму, яка представляє події дня або тижня, її орієнтацію на видовищність. Людину, що включила телевізор, слід утримати біля екрану; їй не повинно бути нудно, тому «цікавість» стає основним критерієм новин та аналітики». В іншому випадку людина «... піде в Інтернет, який, в принципі, потрібно визнати, цікавіше середньостатистичного... телебачення» [7]. І тут вже відчувається тематична близькість до онлайн інфотеймменту. Битва за глядачів між телебаченням і Інтернетом викликала обмін засобами впливу на глядачів. Існує погляд на інфотейммент від сайту TechTarget.com: «Серйозні публікації на сайтах... містять обмежену кількість інфотеймменту у вигляді опитувань користувачів, вікторин та конкурсів» [14]. Але якщо поглянути на сучасне телебачення, то можна побачити, що багато програм використовують ті ж самі методи.

Загалом можемо констатувати, що онлайн інфотейммент споріднений з офлайн інфотеймментом як походженням, так і методами, хоча і має суттєві відмінності.

До особливостей онлайн простору. відносять: інтерактивність, швидкість обміну та обробки інформації, можливість створення контент-проектів, шлях з офлайну в онлайн, орієнтованість на молодь, мультимедійність, конвергентний контент [2, с. 66] тощо. Ці складові дозволяють зробити умовний поділ можливостей інфотеймізації в онлайн просторі:

– Додаткові ілюстративні матеріали, наприклад фото та відео;

– Соціальна взаємодія, тобто використання соціальних мереж, можливостей обговорення статей, фотоілюстрацій, відеосюжетів тощо;

– Інфотеймізація змісту текстового матеріалу через його насичення художніми образами, жаргоном, анекдотами, спеціальними лексичними засобами.

Багато дослідників розглядають інфотейммент не просто як явище подібне до своєрідної реклами, але як доволі неоднозначну, можливо й небезпечну тенденцію, що змінює саме ставлення суспільства до інформації. Серед таких дослідників одні вважають що інфотейммент призводить до формування нової аудиторії: деполітизованої, зацікавленої не в новинах, а в подіях–шоу. Більш того, створюється суспільство, яке не просто байдуже до новин, а розчароване в самій ідеї політичного процесу. Інші дослідники стверджують, що інфотейммент це лише спроба медіа компаній повернути увагу деполітизованого суспільства до нагальних проблем [див. докладніше 6, с. 259; 265–267]. Деякі, нечисленні, дослідники [6, с. 259] мають думку, що інфотейммент призводить до позитивного ефекту на демократичне суспільство, бо дозволяє зацікавити політичними подіями тих, хто раніше не цікавився ними. Іноді вплив інфотеймменту на соціум розглядають з іншого боку, – як засіб не просто заохочення до контенту, а як прийом пропаганди, нав'язування певної думки. Тобто, єдиної думки серед дослідників стосовно впливу інфотеймменту на суспільство на існує.

На наш погляд, досліджуючи онлайн інфотейммент, варто сформулювати два припущення:

а) онлайн медіа вимушені використовувати інфотейммент переважним чином для того, щоб привернути увагу деполітизованого суспільства до новин;

б) онлайн медіа використовують інфотейммент в першу чергу для збільшення контингенту своїх користувачів.

Треба зауважити, що в даному випадку розглянуто саме ставлення до інфотеймменту суспільства в цілому, а не окремих користувачів.

Для того, щоб встановити, яке з припущень є вірним, треба розробити механізм цієї перевірки. Візьмемо для перевірки припущення «а». Перевіряється це припущення доволі просто: треба вибрати декілька суспільств з різним рівнем політизованості, проаналізувати провідні новинні ресурси цих суспільств на наявність та якість інфотеймізації та порівняти отримані результати. Якщо припущення «а» вірне, то рівень інфотеймізації новинних ресурсів малополітизованих суспільств буде вищим, ніж у політизованих суспільствах. Якщо припущення невірне, рівень інфотеймізації новинних ресурсів буде однаковим у всіх суспільствах, чи буде більшим у політизованому суспільстві.

При цьому важливо обирати суспільства з приблизно однаковим розвитком ІТ та з високим рівнем проникнення Інтернету, тобто відносно рівні у технічних засобах інфотеймізації та донесення інформації до користувачів. Для того, щоб не помилитися з вибором потрібних країн, для початку треба визначитись з тим, яке суспільство (країну) можна вважати деполітизованим а яке політизованим, або, інакше кажучи, треба вирізнити залученість суспільства в політичні новини.

Вчені вирізняють різні ступені політичної залученості суспільства. Політичну залученість формує знання про політичний процес у поєднанні із зацікавленістю розібратися в політичних подіях і очевидною результативністю роботи органів державної і муніципальної влади. Залежно від ступеня залученості в політичний процес зазвичай виділяють три рівня політичної залученості: 1) базовий; 2) помірний; 3) просунутий (поглиблений) [15]. Хоча в цілому така класифікація здається вірною, у контексті нашого завдання вона має сумнівну корисність, так як не визначає єдиної міри залученості суспільства в політичне життя, а лише ділить цю залученість на певні рівні. Важливо також відмітити різницю, що має велике значення у випадку міжнародних відносин, а саме: хоча звернення до депутатів, чи участь в громадських ініціативах зазвичай вважаються політичною залученістю, але це не означає що людина якимось зацікавлена в новинах про «велику політику». Також зазначимо, що автори праці *Political participation and quality of life* стверджують: багато дослідників зводять різні рівні участі в політичному житті до одного показника [4, с. 14], і такий підхід не є переконливим.

Звісно, можна виміряти політичну участь населення країни за тим, який процент населення приймав участь у попередніх виборах, і все ж, на наш погляд, цей показник буде доволі сумнівним, адже сам факт участі у виборах не означає, що в житті людини політика дійсно має значне місце. Неможна не враховувати і той факт, що в деяких країнах відбуваються примусові вибори, а в інших невдоволення населення набуває форму абсентеїзму.

Оптимальне вирішення цього питання ми бачимо у застосуванні двох параметрів виміру політизованості суспільства. По–перше, треба зважати на опитування населення стосовно його зацікавленості в політичних новинах та політиці. По–друге, врахувати рівень життя в суспільстві, адже низький рівень життя провокує певну політичну нестабільність, бажання до кращого, і тим самим створює умови для зацікавлення населення політикою.

За другим фактором було обрано 4 країни, які можна вважати доволі просунутими у використанні Інтернету. Дві з них, США та Великобританія, мають доволі стабільну політичну та економічну ситуацію, високий рівень життя населення. Дві ж інші країни, – Росія та Україна, – мають певну політичну та економічну нестабільність, а також невисокий рівень життя населення в порівнянні з двома попередніми країнами.

Для першого фактору треба взяти результати соціальних опитувань, та порівняти їх сумісність с другим фактором. Для кожної окремої країни були використані соціальні опитування таких організацій: Росія – Левада центр [8], Великобританія – Hansard Society [3], Україна – Центр Разумкова [11], США – Pew Research Center [1]. Результати цих опитувань такі: в Росії цікавляться політикою 29% населення, у Великобританії таких людей 50%, в Україні 55%, у США 40%. Як можна побачити,

відрив між Україною та Росією більший ніж між США та Україною. Тим не менш, такий розподіл тільки додає дослідженню точності, адже тепер замість 2–х типів країн (бідна–політизована, багата–не політизована) можемо дослідити 4 (бідна політизована, багата політизована, бідна не політизована, багата не політизована). Таким чином, певна різниця між рівнем життя різних суспільств та регіональні особливості дещо компенсуються.

Для подальшого дослідження потрібно виробити критерії інфотеймізації. На наш погляд, в даному конкретному випадку доречно буде використовувати деякі з основних параметрів логіко–семантичних відносин в гіпермедіа, що їх пропонують П. Смаджерс та Д. Бріджерс: 1) ясність, 2) об'єм, 3) взаємозалежність та направленість, 4) рекурсія, 5) орієнтація, 6) тип [16, с. 324], а саме – перший і другий, як засоби, що допомагають інфотеймізувати ресурс, і додати до них а) використання соціальних мереж: б) гумор та сарказм; в) зосередженість на персоналіях; г) насиченість засобами мультимедіа та фотоматеріалами. Згідно з переліченими критеріями й аналізувалися сайти, і кожен з них отримував свою оцінку за відповідною шкалою з кожного критерія. Проведено аналіз двадцяти провідних новинних сайтів на наявність та якість інфотеймізації новин з міжнародних відносин, і було отримано такі результати (разом по країнах): Великобританія – 39 балів; США – 40; Україна – 40; Росія – 54. По групах країн: країни з політично зацікавленим населенням (Великобританія та Україна): 79 балів; країни з політично незацікавленим населенням (Росія та США): 94 бали.

На підставі вищевикладеного можна було б зробити висновок, що інфотейнмент – це відповідь медіакомпаній на вгасання інтересу до політики з боку суспільства, і саме деполітизація суспільства призводить до виникнення інфотейнменту. Але, на нашу думку, не все так однозначно.

Кількість балів, що була набрана російськими ресурсами доволі сильно виокремлюється серед ресурсів інших країн, але саме ця перевага дає змогу судити о природі інфотейнменту.

Цікавим є й той факт, що три з п'яти сайтів найпопулярніших новинних сайтів, що були розглянуті у роботі, прямо контролюються та фінансуються владою Російської Федерації. До таких сайтів належать РІА [13], Вести.Ru [12], ТАСС [18]. Було б логічно припустити, що висока інфотеймізація пов'язана саме з цим моментом, але у той же час потрібно пам'ятати про те, що Росія з чотирьох розглянутих країн має найменший показник зацікавленості населення політикою, і вже з огляду на це висока різниця між ЗМІ РФ та ЗМІ інших трьох країн стає більш зрозумілою. Звісно, важко дати однозначну відповідь на те, що спричинило такий вражаючий відрив Росії від інших країн, це може зробити лише більш детальне дослідження саме цього феномену, але припущення про те, що висока інфотеймізація російських сайтів спричинена низькою політичною зацікавленістю населення та фінансування з боку держави бачиться нам найбільш оптимальною. Ґрунтуючись на цьому припущенні та отриманих результатах по інших країнах, треба констатувати, що причина інфотейнменту це саме низька зацікавленість суспільства політикою, а не банальне бажання медіа–компаній до накопичення капіталу (користувачів). Окрім цього, на основі результатів аналізу сайтів інших країн, можна зробити висновок і про те, що інфотейнмент використовується на більш–менш одному рівні серед інформаційно розвинутих країн.

Список використаних джерел

- Beyond Red vs. Blue: The Political Typology [Електронний ресурс] // Pew Research Center. – 2014. – Режим доступу: <http://www.people-press.org/2014/06/26/section-10-political-participation-interest-and-knowledge/>.
- Алексеева А. О. Интернет–СМИ: теория и практика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений ; под ред. М. М. Луккиной / А. О. Алексеева, О. Л. Вартанова. – Москва: Аспект Пресс, 2010. – 347 с.
- Audit of Political Engagement 11 – Hersham: Impress Print Services, 2014. – (Hansard Society). – (The 2014 Report; вып.11).
- Weitz–Shapiro R. Political Participation and Quality of Life / R. Weitz–Shapiro, M. Winters. – New York: Columbia University, 2008. – 52 p. – (Columbia University).
- Vraga E. Filmed in Front of a Live Studio Audience: Laughter and Aggression in Political Entertainment Programming / E. Vraga, C. Johnson. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. – 2014. – №58. – P.131–150.
- Esitti S. SATIRIC INFOTAINMENT AS A NEW TYPE OF CRITICAL JOURNALISM: IN THE CASE OF TURKISH WEBSITE ZAYTUNG / S. Esitti, M. Isik // International Symposium Communication in the Millennium. – 2014. – P.258–273.
- Зверева В. «INFOTAINMENT» на российском телевидении [Електронний ресурс] / В. Зверева. – 2005. – Режим доступу: <http://cultura.narod.ru/INFO.htm>.
- Интерес к политике. Опрос [Електронний ресурс] // Левада–Центр. – 2013. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/16-12-2013/interes-k-politike>.
- Кембриджський словник. Інфотейнмент [Електронний ресурс] // Кембриджський словник. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/infotainment>.
- Morell N. Are Television News Programs Becoming Nothing More Than Infotainment? [Електронний ресурс] / Morell Nicole. – 2007. – Режим доступу: <http://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1053&context=srhonorsprog>.
- Национальна безпека і оборона // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – 2014. – №1–2 (144–145). – С.1–96.
- Про компанію VGTRK [Електронний ресурс] / <http://vgtrk.com/#page/221>
- Путін В. «Указ о мерах по повышению эффективности деятельности государственных СМИ» [Електронний ресурс] / <http://www.kremlin.ru/events/president/news/19805>
- Rouse M. What is infotainment [Електронний ресурс] / Margaret Rouse // WhatIs.com. – 2010. – Режим доступу: <http://whatis.techtarget.com/definition/infotainment>.
- Рябухина Ю. Н. Политическая вовлеченность как ключевой фактор влияния на участие молодежи в политической сфере / Юлия Николаевна Рябухина // Теория и практика общественного развития. – 2012. – №1.
- Smeyers P. International Handbook of Interpretation in Educational Research / P. Smeyers, D. Bridges. – Dordrecht: Springer, 2015. – 1662 p.
- Stockwell S. Reconsidering the Fourth Estate: The functions of infotainment / Stephen Stockwell // University of Adelaide. – 2004. – P.1–19.
- Уряд Росії Федеральное государственное унитарное предприятие «Информационное телеграфное агентство России (ИТАР–ТАСС)» <http://government.ru/department/202/>

References

- Beyond Red vs. Blue: The Political Typology [Elektronnyj resurs] // Pew Research Center. – 2014. – Rezhym dostupu: <http://www.people-press.org/2014/06/26/section-10-political-participation-interest-and-knowledge/>.
- Alekseeva A. O. Ynternet–SMY: teoriya y praktyka: ucheb. posobyje dlja studentov vissh. ucheb. zavedenij ; pod red. M. M. Lukynoj / A. O. Alekseeva, O. L. Vartanova. – Moskva: Aspekt Press, 2010. – 347 s.
- Audit of Political Engagement 11 – Hersham: Impress Print Services, 2014. – (Hansard Society). – (The 2014 Report; vyp.11).
- Weitz–Shapiro R. Political Participation and Quality of Life / R. Weitz–Shapiro, M. Winters. – New York: Columbia University, 2008. – 52 p. – (Columbia University).
- Vraga E. Filmed in Front of a Live Studio Audience: Laughter and Aggression in Political Entertainment Programming / E. Vraga,

- C. Johnson. // Journal of Broadcasting & Electronic Media. – 2014. – №58. – P.131–150.
- Esitti S. SATIRIC INFOTAINMENT AS A NEW TYPE OF CRITICAL JOURNALISM: IN THE CASE OF TURKISH WEBSITE ZAYTUNG / S. Esitti, M. Isik // International Symposium Communication in the Millennium. – 2014. – P.258–273.
- Zvjerjeva V. «INFOTAINMENT» na rossyjskom televidenij [Elektronnyj resurs] / V. Zvjerjeva. – 2005. – Rezhym dostupu: <http://cultura.narod.ru/INFO.htm>.
- Ynteres k polytyke. Opros [Elektronnyj resurs] // Levada–Centr. – 2013. – Rezhym dostupu: <http://www.levada.ru/16-12-2013/interes-k-politike>.
- Kembridzhs'kyj slovnyk. Infotejnment [Elektronnyj resurs] // Kembridzhs'kyj slovnyk. – Rezhym dostupu: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/infotainment>.
- Morell N. Are Television News Programs Becoming Nothing More Than Infotainment? [Elektronnyj resurs] / Morell Nicole. – 2007. – Rezhym dostupu: <http://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1053&context=srhonorsprog>.
- Nacional'na bezpeka i oborona // Ukrainyjskyj centr ekonomichnyh i politychnyh doslidzhen' imeni Olexsandra Razumkova. – 2014. – №1–2 (144–145). – S.1–96.
- Pro kompaniju VGTRK [Elektronny resurs] / <http://vgtrk.com/#page/221>
- Putin V. «Ukaz o merah po povisheniju effektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennih SMY» / <http://www.kremlin.ru/events/president/news/19805>
- Rouse M. What is infotainment [Elektronny resurs] / Margaret Rouse // WhatIs.com. – 2010. – Rezhym dostupu: <http://whatis.techtarget.com/definition/infotainment>.
- Riabukhyna Iu. N. Polytycheskaia вовлеченность как ключевой фактор vliyaniya na uchastye molodezhy v polytycheskoj sfere / Yulyia Nykolaevna Riabukhyna // Teoriya y praktyka obshchestvennoho razvitiya. – 2012. – №1.
- Smeyers P. International Handbook of Interpretation in Educational Research / P. Smeyers, D. Bridges. – Dordrecht: Springer, 2015. – 1662 p.
- Stockwell S. Reconsidering the Fourth Estate: The functions of infotainment / Stephen Stockwell // University of Adelaide. – 2004. – P.1–19.
- Uriad Rosii Federalnoe hosudarstvennoe unytarnoe predpriyatye «Ynformatsyonnoe telehrafnoe ahentstvo Rossyy (YTAR–TASS)» <http://government.ru/department/202/>

Charskykh I. Y., PhD. in History, Associate Professor at the Department of International Relations and Foreign Policy of Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), i.charskykh@donnu.edu.ua

Korovaiev O. S., graduate at the Department of International Relations and Foreign Policy of Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), korovaiev.o@donnu.edu.ua

Online infotainment in the international news media corporations

The authors draw attention to the lack of study online infotainment phenomenon. Further they provide key features of online infotainment and develop criteria for analyzing appearance and quality of infotainment in online media. On the basis of careful study of online media from Ukraine, Russia, USA and Great Britain the interrelation of online infotainment and political engagement was analyzed. Based on the obtained results, the authors come to idea about availability of connection between online infotainment in the news devoted to international relations and politicization of society. They also came to conclusion that online infotainment is a response of media companies to the low public interest in political news.

Keywords: online infotainment, politicization, Internet, international relations, news, journalism.

Чарських І. Ю., кандидат історических наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Донецький національний університет (Україна, Вінниця), i.charskykh@donnu.edu.ua

Короваєв О. С., випускник кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Донецький національний університет (Україна, Вінниця), korovaiev.o@donnu.edu.ua

Онлайн инфотейнмент в міжнародних новостях медіакорпорацій

Автори звертають увагу на низьку ступінь вивченості феномена онлайн инфотейнмента. Приводяться особливості онлайн инфотейнмента і вивчаються критерії для аналізу медіакорпорацій на наявність і якість

инфотеймизации. На основе результатов исследования Интернет–СМИ Украины, России, США и Великобритании анализируется взаимосвязь онлайн инфотеймента и политической вовлеченности общества. Основываясь на полученных результатах, авторы приходят к мысли о наличии связи онлайн инфотеймента в новостях о международных отношениях и политизированностью общества, а именно делается вывод о том, что онлайн инфотеймент является ответом медиакомпаний на низкий интерес общества к политическим новостям.

Ключевые слова: онлайн инфотеймент, политизированность, Интернет, международные отношения, новости, журналистика.

* * *

УДК 323.39

Морарь М. В.,
доктор політичних наук, професор кафедри
суспільно-гуманітарних наук, Таврійський
державний агротехнологічний університет
(Україна, Мелітополь), morar.nikolay@mail.ru

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ ТА ПРИНЦИП ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЙНИХ ЛІДЕРІВ

Актуалізується та обґрунтовується теза про те, що політичний плюралізм, як співіснування й конкуренція ідей, концепцій, теорій і систем, що дають різні відповіді на політичні питання, породжує важливі практичні проблеми: необхідність підтримки й зміцнення єдності суспільства, члени якого дотримуються різних світоглядів; забезпечення консенсусу щодо основних норм і цінностей, необхідних для його функціонування й розвитку; утвердження толерантності у відносинах між прибічниками різних світоглядів, розвиток діалогу між ними; запобігання гострих конфліктів на політичному підрунті.

Зазначені проблеми актуальні для українського суспільства, в якому представлений широкий спектр політично-ідеологічних орієнтацій. Крім того, в сучасній Україні гостро стоїть проблема подолання політичного протистояння. Це зумовлює необхідність розвитку толерантності і діалогу. Велика роль у розв'язанні цих проблем належить партійним лідерам.

В цьому контексті підкреслюється, що партійні лідери, як важливі суб'єкти у системі політичної діяльності виконують такі функції: артикуляція й агрегування інтересів певних соціальних груп; боротьба за здобуття політичної влади; використання політичної влади з метою здійснення суспільно значущих завдань; контроль за діяльністю державних органів або формування та здійснення прийнятого політичного курсу; політичне виховання й ідеологічна соціалізація виборців тощо.

Важливою передумовою і водночас засобом їх досягнення в умовах конфліктного протистояння виступає політична толерантність.

Політична толерантність розглядається як різновид взаємодії та взаємовідносин між різними соціальними групами, політичними партіями, лідерами, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях.

У статті аналізується політичну толерантність як невід'ємним компонентом та принципом діяльності партійних лідерів. Наголошується на тому, що у суспільствах із розмаїтістю культур і мов, численними каналами й інститутами вираження соціальних, національних, релігійних та інших інтересів, як правило, більше передумов для реалізації принципу толерантності у відносинах всередині багатопартійної системи. Водночас, на нашу думку, принцип толерантності на практиці поки що не є характерним для процесів партіотворення у нашій країні. Реальний формат взаємодії вітчизняних партійних сил подекуди на жаль виключає наявність будь-яких принципів, а тактика політичної боротьби та політичного протистояння відзначається відсутністю принципових засад толерантності.

Робиться висновок, що партіям та їхнім лідерам необхідно опанувати науку й мистецтво політичного діалогу, взяти на озброєння певний набір правил політичної поведінки. Серед них, зокрема визначення правомірності протилежної позиції, відмова від претензії на монополне володіння істиною в останній інстанції тощо.

Розвиток політичного життя суспільства веде до розуміння й визнання того, що репрезентувати загальне, бути носіями суспільної сутності, мають всі люди, а не якась окрема частина суспільства. Політична діяльність має спиратися на визнання того, що будь-яка суспільна проблема може бути розв'язана тільки на ґрунті загальної згоди.

Ключові слова: політична толерантність, партійний лідер, партія, політична діяльність, політичний процес, політичний плюралізм, принципи, політична стабільність, суспільний інтереси.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства на весь зріст постало завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнародної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними і національними ознаками.

У вирішення цих питань партійним лідерам належить визначальна роль.

Партійні лідери, як важливі суб'єкти у системі політичної діяльності виконують такі функції: артикуляція й агрегування інтересів певних соціальних груп; боротьба за здобуття політичної влади; використання політичної влади з метою здійснення суспільно значущих завдань; контроль за діяльністю державних органів або формування та здійснення прийнятого політичного курсу; політичне виховання й ідеологічна соціалізація виборців тощо [5, с. 174].

Реалізація цих інтересів партійних сил є практично неможливою без укладання політичних домовленостей між ними, взаємної підтримки. В цьому контексті слід звернути увагу на те, що одним із головних завдань взаємодії та співробітництва партійних лідерів полягає у досягненні оптимального співвідношення інтересів різних політичних сил між собою, а також із об'єктивними потребами та інтересами суспільства в цілому.

Процес взаємодії партій та їхніх лідерів відбувається на постійній основі. Він є важливим для української політичної системи та суспільства в цілому. Тому потребують докладного дослідження глибинні механізми цього процесу в контексті формування партійних домовленостей, ситуативних та стратегічних союзів, блоків і парламентських коаліцій. Ще більшої актуальності питання взаємодії партій набуває перед майбутніми виборами в Україні, де взаємозалежність тактики та принципів партійних лідерів вочевидь стане запорукою успіхів та активної участі їхніх політичних сил у діяльності органів влади.

Партійна проблематика, яка безпосередньо стосується і об'єкта дослідження, знайшла різноманітне висвітлення в роботах таких представників політичної науки – В. Бебика, Д. Видрина, В. Литвина, В. Мейтуса, В. Мальярчука, М. Примуша, Ю. Шведа та інші. У них партійний феномен досліджується в різних аспектах і функціях, але, як правило, насамперед у системі владних відносин. Проте, кожен із вітчизняних патологів при розгляді своєї дослідницької проблеми, більшою чи меншою мірою торкався і до питання політичної толерантності як принципа діяльності партійних лідерів.

Важливий науковий інтерес представляють праці В. Горбатенка, В. Кременя, М. Михальченка, А. Пахарєва, Ф. Рудича, де аналізуються проблеми сучасного суспільства, ролі політичних партій та їх лідерів в умовах політичної модернізації країни. У цілому, наголосимо, окреслена проблема має міждисциплінарний характер – наукові розвідки здійснюють як представники політичної науки, так і суміжних із нею дисциплін – історії, соціології, права, науки державного управління тощо.

Отже, окремі аспекти даної проблематики достатньо активно вивчаються вітчизняними науковцями. Що стосується проблеми політичної толерантності як принципа діяльності партійних лідерів, то означене питання взагалі ще не стало об'єктом спеціального наукового аналізу, хоча має надзвичайно важливе значення для практики сучасного державотворчого процесу.

Метою дослідження є розкриття змісту та визначення особливості політичної толерантності як принципа діяльності партійних лідерів.

Толерантність є нормою сучасного цивілізованого світу. Як така вона проголошена Декларацією принципів

толерантності, затвердженою Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року.

Поняття толерантності формувалося протягом багатьох століть. Сама ідея толерантності походить до історії філософської думки.

Ще у 17 ст. британський філософ Дж. Локк дійшов висновку: досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи когось «іншого» вести свої громадянські справи у будь-який спосіб, який відповідає встановленим законом межах. Це ще й захист з боку держави свободи кожного пересічного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження.

Міркування Дж. Локка ґрунтувалися на визнанні свободи як невід'ємного права людини і неприпустимості втручання держави у справи віросповідання. Тобто толерантність є наслідком прийняття фундаментальних цінностей ліберальної демократії. Коли у 1689 році британський парламент ухвалив Акт терпимості, досить швидко з'ясувалося, що легітимне співіснування кількох церков зовсім не лише не веде до анархії і втрати керованості, як вважали раніше, а, й робить державу сильнішою.

Відтак, толерантність вперше продемонструвала свій потенціал як дієвий інструмент досягнення політичної злагоди. Надалі поняття толерантності було поширене не тільки на стосунки громадянина і держави з приводу віри, а й на відносини між більшістю суб'єктів суспільних відносин. Сьогодні розуміння толерантності поглиблюється далі. Людство пройшло шлях від толерантності–терпимості як вимушеної реакції на «інше» – через нейтральне сприйняття та захист «іншого» – до свідомого надання слабкому «іншому» певних переваг у самореалізації [7, с. 240].

Необхідно зазначити, що в історії суспільної думки давно існувала тенденція пошуку механізмів гармонізації соціальних відносин. Ця тенденція розвивалася переважно у руслі гуманістичних напрямків, які, на протиположні принципи насильства, непримиримості, ворожнечі й заперечення компромісу пропонували ідею толерантності (від лат. *Tolerantia* – терпимість) у відносинах з усіма «іншими», що відрізняються за індивідуальними чи груповими ознаками. І хоча нетерпимість неминуче супроводжувала економічні й політичні кризи в усіх країнах в усі часи, толерантність завжди залишалася універсальною загальнолюдською цінністю й основою для розвитку людських контактів на різних рівнях: у взаємовідносинах між окремими особистостями, між різними за організацією соціальними групами, між народами та державами.

Основні аспекти розуміння толерантності в сучасних умовах відображені у Декларації принципів толерантності, підписаної 1995 р. в Парижі 185 державами–членами ЮНЕСКО:

«1.1. Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності...

1.2. Толерантність – це не поступка, поблажливість або потурання. Толерантність – це насамперед активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини... толерантність повинні виявляти окремі люди, групи, держави.

1.3. ...Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і утверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах у галузі прав людини...

1.4. Вияв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терплячого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням...» [1].

Важливість проблеми підвищення значення толерантності важко переоцінити. Це стосується процесів, які відбуваються на рівні окремої людини, політичних, конфесійних, міжетнічних або економічних проблем. Крім того, початок ХХІ ст. в світі був позначений активізацією екстремістської ідеології та практики, в Україні – поглибленням системної кризи, гострою політичною боротьбою, нестабільністю.

Зміцнення державної єдності та ключові рубежі завдань модернізації в Україні неможливо досягти без забезпечення громадянської згоди, довіри, порозуміння між політичними силами. Важливою передумовою і водночас засобом їх досягнення в умовах конфліктного протистояння виступає політична толерантність.

В цьому контексті, автор поділяє точку зору вітчизняних учених В. Кременя та В. Ткаченко про особливу роль системи державної освіти у формуванні толерантної моделі нації і досягненні національного консенсусу в суспільстві. Члени спільноти неминуче мають досягти спільності історичної долі та спільної загальнонаціональної культури, тобто досягти порозуміння щодо свого минулого й сподівань на майбутнє, усвідомити систему цінностей і почуттів, які пов'язують всіх громадян з рідним краєм. Тому нічого дивуватися, коли після здобуття Україною незалежності завдання досягнення спільної громадянської й національної ідентичності було покладено на систему державної освіти та засоби масової інформації і саме вони повинні доводити до громадськості імператив толерантності як безумовного принципу поведінки, який в етиці німецького філософа І. Канта розглядався як безумовне моральне веління, вічне і незмінне, яке покладено в основу моралі. Це стосується як представників національної більшості, так і представників національних меншин [3, с. 27].

Політичну толерантність можна розглядати як різновид взаємодії та взаємовідносин між різними соціальними групами, політичними партіями, лідерами, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. В цьому плані дослідники І. Жадан та Н. Шовкопляс справедливо визначають політичну толерантність як форму соціальної поведінки, яка забезпечує зв'язок і взаємодію різних, відмінних один від одного суб'єктів [2, с. 453].

Відзначимо, поняття політичного має безпосередній стосунок до відносин влади. Влада як реалізація відносин панування і підкорення передбачає боротьбу суб'єктів політики як закономірну і тому цілком очікувану характеристику взаємин між ними, що проявляється в конкуренції ідей, програм, цінностей, в суперництві партій та лідерів.

Феноменологія політичної толерантності в суспільстві охоплює також реалізовані в поведінці акторів норми та цінності політичної культури, проявляється через особливості змісту впливових політичних ідеологій та пануючий тип політичного дискурсу; фіксується в

характері стосунків всередині еліти, між її структурними елементами, між політичними лідерами.

Політична толерантність проявляється в першу чергу в здатності суб'єктів політичної системи, артикулювати та втілювати в життя не схожі між собою, суперечливі групові інтереси, уникаючи при цьому деструктивних, руйнівних для всього соціуму наслідків від неминучих конфліктних зіткнень між ними, і орієнтувати способи їх розв'язання виключно у формат всебічного зацікавленого обговорення з наступною домовленістю.

Проблему толерантності можна розглядати з різних позицій: і як етико-філософську норму, і як принцип взаємин між послідовниками різних ідеологічних концепцій, переконань і вірувань, і як метод соціально-політичних рішень і дій, і як важливу норму виховання підростаючого покоління, і як обов'язкову умову будь-якого соціального, світського або конфесійного служіння. Тому, на думку дослідників, доцільно використати поняття «політична толерантність» у вузькому і в широкому смислі слова.

У вузькому вона охоплює якісний бік процесу взаємодії тих суб'єктів, які реалізують їх у зв'язку з функціями самої політики. Все те в управлінні, в поглядах на його сутність та призначення, форми та методи, в практичній діяльності щодо здійснення в суспільстві влади, в організації держави, що припускає плюралістичність як їх принцип, забезпечує варіативність і змагальність, діалог з іншим і здатність розв'язувати конфлікти мирним шляхом, і тим самим сприяє поширенню в масовій свідомості консенсусного мислення і культури домовленості, характеризує політичну толерантність.

У широкому смислі політична толерантність відображає ставлення індивідів один до одного у різних сферах суспільних відносин, якщо особливості їх перебігу та наслідки їх взаємодії набувають політично значимого впливу на життєдіяльність залучених до них груп людей і оцінюються ними самими в контексті взаємин «державо-суспільство», «влада-громадянин». Будь-яка справа у будь-якій суспільній сфері, що зачіпає групові інтереси і що за для запобігання можливих порушень свобод і прав інших потребує симетричного реагування та регулювання з боку інституціоналізованого носія легітимного впливу, набуває політичного значення [6, с. 76–79].

Загалом, політична толерантність виступає як системна властивість демократичної організації влади, як важлива передумова діяльності її суб'єктів з артикуляції не співпадаючих, конкуруючих між собою партікулярних інтересів у напрямі їх погодження між собою.

Політична толерантність є невід'ємним компонентом та принципом діяльності партійних лідерів.

Принцип толерантності передбачає сприйняття і взаємне визнання один одного лідерами самих різних політичних партій. Цей принцип виявляється істотно залежним від характеру структури суспільства. Якщо соціальна структура суспільства пронизана полярними протиріччями між тими або іншими страдами, то й відносини між партійними лідерами різних ідеологій будуть мати конфліктний характер, лише підігруючи напруженість суспільних відносин. Але якщо соціальні групи орієнтуються на єдину систему цінностей та ідеалів, то й партійна система та відносини між її лідерами будуть характеризуватися більш м'якими і толерантними формами міжпартійних і партійно-державних відносин.

Додамо, що у суспільствах із розмаїтістю культур і мов, численними каналами й інститутами вираження соціальних, національних, релігійних та інших інтересів, як правило, більше передумов для реалізації принципу толерантності у відносинах всередині багатопартійної системи. Водночас, на нашу думку, принцип толерантності на практиці поки що не є характерним для процесів партієтворення у нашій країні.

Політичне співробітництво та політичні компроміси в сучасній українській політиці, як справедливо відзначає А. Пахарев, явище дуже рідке. Вітчизняна громадськість стає свідком гострих, а інколи непримиренних чвар і непорозумінь не тільки між політичними опонентами, а між вчорашніми союзниками та коаліціантами [8, с. 38]. На думку Р. Балабана, політичні партії не стали ідеологічними інститутами і не виконують традиційних партійних функцій [9, с. 220].

Політичне життя України свідчить про те, що партіям та їхнім лідерам необхідно опанувати науку й мистецтво політичного діалогу, взяти на озброєння певний набір правил політичної поведінки. Серед них, як справедливо відзначає В. Литвин, визначення правомірності протилежної позиції, відмова від претензії на монополне володіння істиною в останній інстанції [4, с. 10]. «Атакуйте проблему, а не партнерів» – пишуть американські політологи Р. Фішер і С. Браун, – «поставтеся до переговорів не як до змагання, а як до процесу пошуку спільного рішення, намагайтеся переконати іншу сторону в справедливості та обґрунтованості ваших пропозицій, замість того, щоби просто зламати опір іншої сторони» [10, с. 41]. Ця думка особливо актуальна для України, оскільки історично склалося так, що у нас боротьба ведеться не проти ідей, а проти їхніх носіїв.

Розвиток політичного життя суспільства веде до розуміння й визнання того, що репрезентувати загальне, бути носіями суспільної сутності, мають всі люди, а не якась окрема частина суспільства. Політична діяльність у сучасному світі має спиратися на визнання того, що будь-яка суспільна проблема може бути розв'язана тільки на ґрунті загальної згоди. В цьому плані політична толерантність виступає як головний чинник досягнення мира та злагоди.

Список використаних джерел

1. Декларація принципів толерантності. Затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/declarat/toleranc.htm>.
2. Жадан І. Толерантність в системі ставлень суб'єкта політичної активності / І. Жадан, Н. Шовкопляс // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні; ред. кол. С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В. Т. Циба та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 450–459.
3. Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації / В. Кремень, В. Ткаченко // Політичний менеджмент. – К., 2011. – №2 (47). – С. 14–33.
4. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
5. Морарь М. В. Політична діяльність політичних лідерів сучасної України: теорія та практика / Морарь М. В., Морарь Н. П. // Науково-теоретичний і громадський-політичний альманах Грані. – Дніпропетровськ, 2011. – №1 (75). – С. 173–178.
6. Носовець В. О. Політична толерантність як головний чинник досягнення миру та злагоди / В. О. Носовець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2009. – №91–93. – С. 76–79.

7. Основи демократії: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. А. Колодій. – К.: «Ай Бі», 2002. – 684 с.

8. Пахарев А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: навчальний посібник / А. Д. Пахарев; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 183 с.

9. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування та тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.

10. Сохань Л. У людському вимірі / Л. Сохань // Політика і час. – 1992. – №1. – С.41–53.

References

1. Deklaratsiya printsipiv tolerantnosti. Zatverdzena rezolyutsieyu Generalnoyi konferentsiyi YuNESKO 16 listopada 1995 roku [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.un.org/russian/document/declarat/toleranc.htm>.

2. Zhadan I., Shovkoplyas I. Tolerantnist v sistemі stavlen sub'ekta politichnoyi aktivnosti // Sotsialno-psihologichniy vimir demokratichnih peretvoren v Ukraini; red. kol. S. D. Maksimenko, M. Y. Borishevskiy, V. T. Tsiba ta in. – К.: Ukrainiyskiy tsentr politichnogo menedzhmentu, 2003. – S.450–459.

3. Kremen V., Tkachenko V. Tolerantnist yak imperativ: natsionalna identichnist v dobu globalizatsiyi // Politichniy menedzhment. – К., 2011. – №2 (47). – S.14–33.

4. Litvin V. Politichna arena Ukraini: Diyovi osobi ta vikonavtsi. – К.: Abris, 1994. – 495 s.

5. Morar M. V., Morar N. P. Politichna diyalnist politichnih lideriv suchasnoyi Ukraini: teoriya ta praktika // Naukovo-teoretichniy i gromadskogo-politichniy almanah Grani. – Dnipropetrovsk, 2011. – №1 (75). – S.173–178.

6. Nosovets V. O. Politichna tolerantnist yak golovniy chinnik dosyagnennya miru ta zlagodi // Visnik Kiyivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Filosofiya. Politologiya. – 2009. – №91–93. – S.76–79.

7. Osнови демократії: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. А. Колодій. – К.: «Ай Бі», 2002. – 684 с.

8. Paharev A. D. Politichni instituti i protsesi v suchasniy Ukraini: navchalniy posibnik / NAN Ukraini, in-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukraini. – Kiyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa, 2011. – 183 s.

9. Politichniy klas u suchasniy Ukraini: spetsifika formuvannya ta tendentsiyi rozvittu / Za zag. red. F. M. Rudicha. – К.: Parlamentske vid-vo, 2010. – 336 s.

10. Sohan L. U lyudskomu vimiri // Politika i chas. – 1992. – №1. – S.41–53.

Morar M. V., Doctor of Political Sciences, professor of social sciences and humanities, Taurian State Agro technological University (Ukraine, Melitopol), morar.nikolay@mail.ru

Tolerance as a European value and principle of political party leaders

Updated and substantiated the thesis that political pluralism, coexistence and a competition of ideas, concepts, theories and systems which give different answers to political questions, raises important practical problem: the need to maintain and strengthen the unity of society, whose members have different worldviews; ensure consensus on the basic norms and values necessary for the functioning and development; establishing tolerance between adherents of different ideologies, promote dialogue between them; prevention of violent conflicts on political grounds. These problems are urgent for the Ukrainian society, which presents a wide spectrum of political and ideological orientations. In addition, in today's Ukraine, the acute problem of overcoming of political confrontation. This calls for the development of tolerance and dialogue. A big role in solution of these problems belongs to the party leaders.

In this context, it is emphasized that the party leaders, as important actors in the system of political activity carry out the following functions: articulation and aggregation of interests of certain social groups; the struggle for the conquest of political power; the use of political power to implement socially important objectives; monitoring the activity of state bodies or the formation and implementation of the adopted political course; political education and ideological socialization of voters and the like.

An important prerequisite and both the means to achieve them in conflict confrontation serves the political tolerance.

Political tolerance is seen as the type of interaction and relationships between the various social groups, political parties, leaders, whose sides are of perception and patience in regard to difference in views, views, positions and actions.

The article analyzes the political tolerance as an integral component and the principle of the activity of the party leaders. Stresses that, in societies with a variety of cultures and languages, numerous channels and institutions expression of social, national, religious and other interests, as a rule, more prerequisites for implementation

of the principle of tolerance in the relations inside a multiparty system. At the same time, in our opinion, the principle of tolerance in practice is not yet indicative of the processes paron in our country. The actual format of interaction of domestic political forces somewhere on unfortunately excludes the existence of any of the principles and tactics of political struggle and political confrontation marked by a lack of fundamental principles of tolerance.

It is concluded that the parties and their leaders need to master the science and art of political dialogue, to adopt a set of rules of political behavior. Among them, in particular for determining the appropriateness of the opposite position, giving up claims to exclusive possession of the truth in the last instance, etc.

The development of the political life of the society leads to the understanding and recognition of what is to provide General, to be a carrier of a public entity, are all people, and not any particular part of society. Political activities should be based on the recognition that any social problem can be resolved only on the basis of mutual consent.

Keywords: political tolerance, the party leader, the party, political activities, political process, political pluralism, the principles of political stability and public interests.

Morar H. V., доктор политических наук, профессор кафедры общественно-гуманитарных наук, Таврический государственный агротехнологический университет (Украина, Мелитополь), morar.nikolay@mail.ru

Толерантность как европейская ценность и принцип политической деятельности партийных лидеров

Актуализируется и обосновывается тезис о том, что политический плюрализм, как сосуществование и конкуренция идей, концепций, теорий и систем, которые дают разные ответы на политические вопросы, порождает важные практические проблемы: необходимость поддержки и укрепления единства общества, члены которого соблюдают разных мировоззрений; обеспечение консенсуса относительно основных норм и ценностей, необходимых для его функционирования и развития; утверждение толерантности в отношениях между сторонниками разных мировоззрений, развитие диалога между ними; предотвращение острых конфликтов на политической основе.

Указанные проблемы актуальны для украинского общества, в котором представлен широкий спектр политически-идеологических ориентаций. Кроме того, в современной Украине остро стоит проблема преодоления политического противостояния. Это предопределяет необходимость развития толерантности и диалога. Большая роль в решении этих проблем принадлежит партийным лидерам.

В этом контексте подчеркивается, что партийные лидеры, как важные субъекты в системе политической деятельности выполняют такие функции: артикуляция и агрегирования интересов определенных социальных групп; борьба за получение политической власти; использование политической власти с целью осуществления общественно значимых задач; контроль за деятельностью государственных органов или формирования и осуществление принятого политического курса; политическое воспитание и идеологическая социализация избирателей и т.п.

Важной предпосылкой и вместе с тем средством их достижения в условиях конфликтного противоборства выступает политическая толерантность.

Политическая толерантность рассматривается как разнородность взаимодействия и взаимоотношений между разными социальными группами, политическими партиями, лидерами, с помощью которой стороны проявляют восприимчивость и терпение относительно различия во взглядах, представлениях, позициях и действиях.

В статье анализируется политическая толерантность как неотъемлемый компонент и принцип деятельности партийных лидеров. Делается акцент на то, что в обществах с разнообразием культур и языков, многочисленными каналами и институтами для выражения социальных, национальных, религиозных и других интересов, как правило, есть больше предпосылок реализации принципа толерантности. Вместе с тем, по нашему мнению, принцип толерантности на практике пока что не является характерным для процессов партиосоздания в нашей стране. Реальный формат взаимодействия отечественных партийных сил кое-где, к сожалению, исключает наличие любых принципов, а тактика политической борьбы и политического противостояния отмечается отсутствием принципиальных принципов толерантности.

Делается вывод о том, что партиям и их лидерам необходимо овладеть наукой и искусством политического диалога, взять на вооружение определенный набор правил политического поведения. Среди них, в частности определение правомерности противоположной позиции, отказ от претензии на монопольное владение истиной в последней инстанции и т.п.

Развитие политического жизни общества ведет к пониманию и признанию того, что репрезентовать общее, быть носителями общественной сущности, могут все люди, а не какая-то отдельная часть общества. Политическая деятельность должна опираться на признание того, что любая общественная проблема может быть решена только на основе общего согласия.

Ключевые слова: политическая толерантность, партийный лидер, партия, политическая деятельность, политический процесс, политический плюрализм, принципы, политическая стабильность, общественный интерес.

* * *

УДК 327

Остап'як В. І.,
кандидат політичних наук, директор
Навчально-методичного центру політичних
та євроінтеграційних досліджень
Прикарпатського національного університету
ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ),
vasiliy.ostapiak@gmail.com

КОНЦЕПЦІЇ МНОЖИННОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аналізуються основні тенденції налагодження партнерства в глобальних вимірах. Здійснено спробу проаналізувати налагодження партнерства в контексті сучасних політичних і економічних тенденцій взаємопов'язаних з глобальною кризою розвитку. Виділяється суть налагодження партнерства в економічному просторі сучасного глобалізованого світу. Доводиться необхідність аналізу партнерства в системі міжнародних відносин, котрий впливає на всі аспекти розвитку країни.

Проведено дослідження трансформації сучасних союзів у викликах загроз стабільності і подальшого імплементування демократичних процесів у країнах перехідного типу. Доводиться необхідність дослідження системи міжнародних відносин через призму налагодження паритетного партнерства, як складової стабільного розвитку сучасного світу.

Ключові слова: партнерство, союз, інтеграція, військовий блок, співробітництво.

Розглядаючи питання розвитку і трансформації системи міжнародних відносин, варто підкреслити вагомість партнерства, як основного чинника глобалізації. Відповідно концептуальними залишаються проблеми пізнання та аналізу розвитку глобального середовища, котре розвивається завдяки партнерству. Аналізуючи партнерство та його вплив на систему міжнародних відносин, варто все-таки більш детально проаналізувати не тільки явище партнерства, але й всі складові, що формують партнерство в політичному та економічному контекстах. Адже застосування економіки і політики є основоположними в інтеграції всього суспільства у процесі глобалізації. Проте партнерство дозволяє зберегти цивілізацію: «глобальна загальнолюдська реальність, яка базується на збереженні спадкоємності цивілізаційного розвитку, шляхом постійного здійснення унікально-одиночного, регіонально-особливого при безпосередньому породженні цивілізацією багатоманітних, суперечливих диференцій, відмінностей, за умов їх протистояння, в яких гинули окремі цивілізаційні форми і водночас виживали цілі цивілізації» [1].

Спостерігаючи за розвитком та налагодженням партнерства в сучасному міжнародному середовищі, варто також звернути увагу не тільки на доцільність партнерства, як консолідуючого фактору. Також варто було б розглянути налагодження паритетного партнерства у всіх його проявах на шляху побудови стабільного глобального простору. Стабільність поступу глобалізації, як загально цивілізаційного явища, в цих умовах залежить від налагодження партнерства, котре виступає конструктивним чинником в системі побудови нового світового порядку. Також багатозначним залишається проблема формування нового світового порядку з погляду доцільності і природності цього процесу, котрий потребує на ряду з налагодженням партнерства також запровадження нових форм мультикультурного взаємозв'язку в світовому товаристві із врахуванням дотримання прав і свобод кожної людини.

Базовою проблемою при визначенні доцільності формування міжнародного партнерства залишається ефективність такого роду міждержавних стосунків, котрі

побудовані на паритетному партнерстві. Відповідно ефективність можна визначити за допомогою декількох факторів, серед яких варто вказати економічні, військові, політичні, соціальні і т.д. Залишається проблемним, попри застосування вищезазначених факторів, питання пристосованості різних суспільств до комунікації в середині партнерських груп і чинники стабільності або дестабілізації в процесі налагодження ефективного партнерства.

Припускаємо, що механізм реалізації партнерства є доволі складним і побудованим на множинних факторах, що мотивовані геополітичною складовою сучасного світу. Партнерство можемо з певною мірою перестороги вважати фактором, що здатен об'єднати багато множин у різних за рівнем і розвитком суспільствах. Отже, взявши за основу поняття множин у системі міжнародних відносин, варто підкреслити, що множинність є також ключовим поняттям математики і логіки. На відміну від математичного і логічного застосування множин, цей термін у співвідношенні до партнерства в політичних вимірах потрібно застосовувати доволі обережно. Проте логічність формування міжнародного партнерства спонукає нас використовувати термін множинності саме в такому контексті. До прикладу дослідник Л. Заде запропонував для сприйняття адекватного математичного апарату у філософії теорію нечітких множин, зокрема, нечіткої логіки, що можна застосувати і для аналізу політичних процесів у глобальному просторі [2].

Поняття множинності у відношенні до системи міжнародних відносин доволі складно описати, позаяк майже не розглядається та не має точного визначення. Однак під поняття множинності у міжнародних відносинах можна віднести, як групу держав так і окремі держави. Групу держав, що входять в співдружності, так і держави, що об'єднуються в блоки чи союзи. Вважаємо, що множинність, як логічна категорія, взаємопов'язана та обумовлює існування партнерства, як процесу, що допомагає трансформувати світову політичну систему і проводити подальшу глобалізацію.

Пріоритетним при розгляді партнерства варто вважати і варто також дослідити множинність, що є невід'ємною складовою формування партнерства. Спостерігаємо недостатній рівень дослідження феномену множинності у формуванні політичного партнерства в системі міжнародних відносин, попри те, що саме партнерство є основою організації політичних комунікацій. Вважаємо, що поняття організації є доволі значущим у дослідженні партнерства, проте така логічна величина, як множинність, також значною мірою впливає на формування партнерства.

Серед закордонних дослідників, що досліджували явище множинності в політичній філософії та системі міжнародних відносин перш за все потрібно відзначити А. Негрі, М. Хардта, П. Вірно. Окремі уваги серед вітчизняних дослідників варто звернути на праці І. Погорської, С. Макаренка, Б. Канцелярука, О. Шевчука.

Мета і завдання дослідження. Вважаємо за доцільне дослідити вплив такого логічного поняття як множинність на формування організації і утворення партнерства в системі міжнародних відносин. Тобто при розгляді впливу множинності на формування партнерства потрібно розглядати політичну складову, як основоположну у налагодженні політичного партнерства, а множинність

варто дослідити як складову частку партнерства. Варто також виділити поняття політичної множинності, що здатна впливати на політичні процеси в системі міжнародних відносин, як логічно вмотивована складова глобалізації.

Розглядаючи партнерство в сучасному світі, варто коротко охарактеризувати політичне партнерство, як основоположну складову розвитку сучасної цивілізації. Проте на сучасному етапі розвитку спостерігаємо доволі складні та деструктивні прояви накладання багатополюсного світу на світове співтовариство, що руйнує і призводить до виникнення криз і конфліктів всю систему міжнародних відносин. Як зазначає Ю. Яковець, глобальна інтеграція є необхідною умовою «історичного процесу розвитку людства, оскільки вона приводить до відповідних форм переплетіння міжцивілізаційного розвитку та синхронізації цивілізацій» [3, с. 7]. Відповідно бачимо, що площина досліджуваного міжнародного середовища є по своїй структурі множинна. Множинність – це сукупність союзів, блоків і інших політичних, партнерських утворень, що взаємопов'язана в світовій структурі глобального світового порядку. Множинність світової системи доволі неоднозначно впливає на процес пізнання і прогнозування, планування в системі міжнародних відносин. Попри доволі складну сутність глобальних процесів, котрі малокеровані та слабо прогнозовані саме завдяки вдалому дослідженню феномену множинності, можна було запропонувати альтернативні шляхи формування партнерства, як складової частини сучасного світу, що беззаперечно конструктивно може вплинути на формування нового світового порядку.

Аналізуючи сучасну систему світопорядку, варто звернути увагу, в першу чергу, на формування та діяльність біполярного світоустрою, котрий попри кризу свого розвитку «Карибську кризу», війну у В'єтнамі, та інші локальні сутички, був доволі прогнозованим та зумів zorganizувати світову систему міжнародних комунікацій та розділив політичну множинність світового політичного процесу на два протилежних табори. Маємо на увазі капіталістичний світ та комуністичний табір.

Спостерігаємо, що в контексті формування і функціонування двополюсного світу характерною є чітка межа і поділ країн на біполярному рівні. Тобто, виникає можливість чіткого прогнозування налагодження партнерства у біполярному просторі, зокрема в зіткненні між США та СРСР. Проте така система попри значну прогнозованість містила доволі високий рівень кризогенності та конфліктності. Конфліктності, що супроводжувалася локальними, регіональними конфліктами, на основі котрих протидіючі табори комуністичного і капіталістичного випробовували дипломатичні та військові союзи у протидії одне одному.

Бачимо, що двополюсний світ сформував безліч, як деструктивних так і конструктивних підходів до реалізації світової політики та формування міжнародного права. Проте доволі значні і амбітні імперські плани Радянського союзу зазнали невдачі через значні прорахунки в економічній складовій розвитку. Спостерігаємо, що доволі значною є складова ідеологічного напрямку, що здатна сформувати значний рівень мотивації, проте мотивація також підкріплена прагненнями множинності до володіння певними ресурсами чи благами.

Множинність також відіграла значний вплив у розпаді Радянського союзу, через неможливість комуністичної системи забезпечити чітку мотивацію та модернізувати ідеологію комунізму. В такому контексті система зазнала певного розщеплення на множинність. Відтак множинність почала формувати нові підходи до системи міжнародних відносин. Множинність виступила стимулом того, що А. Печчеї називав: «інтеграцією в єдиний світовий простір, що дає змогу більш ефективно регулювати міжнародне життя, а відповідно до цього вона є найбільш ефективним способом співіснування. Проте такий стан справ не відповідає інтересам великих держав, а також низці егоцентричних держав. Тому необхідно переосмислити ідею національної держави, щоб знайти шляхи для перетворення нинішньої світової системи у світове співтовариство» [4].

Після розпаду СРСР більшість дослідників припустили формування однополюсного світового порядку на чолі з провідною країною, маємо на увазі США. Однак внаслідок доволі деструктивних процесів у системі міжнародних відносин та низку прорахунків, однополюсний світ виявився доволі нестабільним. Нестабільність налагодження партнерства довкола одного центру сили призводила до значної дезорієнтації всю світову систему. Відповідно такий підхід до формування світової політики міг спричинити руйнацію засад демократичного світу, а відтак зруйнувати основні принципи демократії і поступової демократизації світового співтовариства.

Однополюсний світ, як світова складова сучасного світу, матиме всі шанси перерости у глобальний тоталітарний устрій, що звичайно б унеможливило не тільки демократичний розвиток, але й зруйнувало б більшість прав та свобод. Відтак основною загрозою однополюсного світу є ризик концентрації влади в одній особі чи групі осіб, що без сумніву деструктивно може вплинути на систему міжнародних відносин.

Однополюсний світ однозначно може виступати загрозою не тільки для глобального середовища, але й для кожної людини. Однополюсний світоустрій унеможливує стабільний розвиток економічної системи, позаяк вважатиме необхідним забезпечення інтересів полюса політичної сили за рахунок експлуатації менш розвинених регіонів.

Множинність у системі однополюсного світу втрачає властивості до формування системи політичного партнерства, а відтак через відсутність впливу множинності на політичний процес, політична складова зазнаватиме деструктивного впливу. Про деструктивність глобальних перетворень також зазначав К. Зегберса, «Груба трансплантація норм та цінностей у суспільний організм може виявитись згубною» [5, с. 70]. Варто зазначити, що множинність, маючи як конструктивний так і деструктивний вплив на систему міжнародних відносин, доволі позитивно впливає на процеси розвитку самої системи міжнародних відносин.

Відповідно множинність доволі конструктивно здатна впливати на багатополлярний світовий порядок і спонукати світову політичну систему до адаптації політичних процесів, до викликів глобального середовища. Партнерство в умовах багатополлярності є складовою розвитку світової політичної системи. Множинність в таких умовах виступає складовою частковою партнерства. Сукупність множинних факторів, таких як економіка,

внутрішня політика, релігія, соціальне становище, культура, законодавство входять в основу логічної множинності, що природно еволюціонує і дає поштовх до формування партнерства. Відповідно партнерство в його політичному прояві здатне за умов адаптації ідеологічної складової, основаної на демократичних принципах, конструктивно вплинути на глобалізацію.

Партнерство відіграє провідну роль у подоланні криз і конфліктів у сучасному багатополлярному світі. Звичайно, що в сучасних умовах та, зіштовхуючись з викликами загроз міжнародного тероризму, саме партнерство здатне нівелювати ті складні і небезпечні прояви загроз сучасного світу. Партнерство може слугувати основним чинником запобігання не тільки терористичним загрозам, але й загрозам військової анексії окремих територій чи іншого роду військових небезпек. Ми спостерігаємо на прикладі різних військових блоків та союзів здатність відмінно реагувати на загрози сучасного глобального середовища.

Відтак партнерство фактично виконує конструктивні функції у багатополлярному світі, відповідно завдяки налагодженню партнерства можна подолати також низку економічних проблем, пов'язаних з відставаннями у розвитку різних регіонів світу. Відповідно доволі значною залишається економічна складова партнерства, що спроможна також конструктивно впливати на розвиток як окремих суспільств і держав, так і груп чи об'єднань, які в форматі глобалізації можна вважати множинним і такими, що здатні впливати не тільки на партнерство, але й на подальшу глобалізацію.

Робимо припущення, що множинність, як логічна концепція, є не тільки складовою формування політичного партнерства, але й складовою формування союзів. Яскравим прикладом формування союзу може виступати утворення ЄС. В сучасній системі міжнародних відносин відіграє провідну роль, однак множинності також не позбавлені і Сполучені Штати Америки, котрі за своєю основною ознакою є штучним утворенням, об'єднаним за демократичними засадами та містять єдиний спільний закон – конституцію.

Відповідно партнерство відіграє провідну роль в утворенні союзів, відтак, спостерігаючи за багатополярним світом, можемо припустити, що багатополярність є ще одним етапом у процесі формування нового світового порядку. На відміну від союзів, присутня також інша форма партнерства, котру можна назвати: військові блоки, зокрема Північно-Атлантичний альянс, котрий об'єднає країни за ознакою розвитку тобто демократизованістю суспільства. Блоки і союзи мають в основі свого формування партнерство, як основну складову, що здатна трансформувати та адаптувати держави для спільної комунікації і вирішення спільних завдань. Множинність також відіграє провідні ролі у налагодженні комунікацій між блоками та союзами. Множинність, як логічна величина, відіграє значну роль у побудові нового світового порядку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Варто підкреслити про значущість подальшого дослідження політичного партнерства та складової такого партнерства, як множинності. Адже категорія множинності торкається своєю логічною основою не тільки політичних чи економічних, але й соціальних, а суспільних парадигм розвитку. Спостерігаємо, що розвиток суспільства в сучасному світі є неможливим без налагодження конструктивного партнерства. Партнерства, котре за

своєю основою будується на основі множинності та здатне стабілізувати та розвивати глобальні процеси в конструктивному руслі.

Паритетним партнерством, як формою політичного партнерства сучасного світу, також варто приділити достатньої уваги, адже паритетність у сучасному світі здатна локалізувати негативні наслідки трансформування та спрямувати розвиток політичних відносин у конструктивному напрямку. Множинність, на відміну від партнерства, попри свою логічність є доволі складним ірраціональним поняттям і буквально виконує функцію побудови, тому присутня у будь – яких суспільствах. Зазначена теорія нечітких множин і нечіткої логіки дозволяє при використанні власного категоріального апарату ефективно проводити багатокритеріальну оцінку різних об'єктів дослідження навіть за умов неповноти вихідної інформації [6]. На відміну від множинності, партнерство, особливо в його паритетних проявах, є більш характерною ознакою демократичних суспільств. Паритетність дозволяє нівелювати деструктивні впливи глобалізації і спрямувати логічну вмотивованість множинності в позитивному напрямку.

Складність множинності, як ірраціонального агента, полягає також у його структурованості та застосуванні цього терміну в математичній науці, проте сам термін доволі чітко віддзеркалює проблему сприйняття партнерства та розкриває ірраціональне в раціональному феномені партнерства. Відтак партнерство і множинність, як логічні категорії, потребують подальшого аналізу задля більш чіткого визначення їхніх впливів на систему міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Соловьев В. Сочинения: в 2 т. / В. Соловьев. – М., 1988. – Т.1. – 563 с.
2. Zadeh L. A. Fuzzy sets. Inf. & Control, 12, 1965. – P.94–102. (in USA).
3. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Междунар. ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева / Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2001. – 346 с.
4. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М., 2005. – 348 с.
5. Зегберс К. Сшивая лоскутное одеяло... / К. Зегберс // Pro el sonnta. Осень. – 1999. – С.54–84.
6. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач. Пер. с англ. – М.: Радио и связь, 1990. – 540 с.

References

1. Solov'ev V. Sochinenija: v 2 t. / V. Solov'ev. – М., 1988. – Т.1. – 563 s.
2. Zadeh L. A. Fuzzy sets. Inf. & Control, 12, 1965. – P.94–102. (in USA).
3. Jakovec Ju. V. Globalizacija i vzaimodejstvie civilizacij. Mezhdunar. in-t Pitirima Sorokina – Nikolaja Kondrat'eva / Ju. V. Jakovec. – М.: Jekonomika, 2001. – 346 s.
4. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva / A. Pechchei. – М., 2005. – 348 s.
5. Zegbers K. Sshivaja loskutnoe odejalo... / K. Zegbers // Rro el sonnta. Osen'. – 1999. – S.54–84.
6. Klir Dzh. Sistemologija. Avtomatizacija reshenija sistemnyh zadach. Per. s angl. – М.: Radio i svjaz', 1990. – 540 s.

*Ostapiyak V. I., PhD (in Political Science),
Director of the Training Center of Political Research and European
integration of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk), vasily.ostapiak@gmail.com*

Conception of political partnership plurality

The article deals with the analysis of the main tendencies of partnership establishment in global dimensions. There was made an attempt to analyze

partnership establishment in the context of current political and economic tendencies that are interconnected with the global development crisis. The essence of partnership establishment in economic sphere of the modern globalized world was distinguished. The necessity of partnership analysis in the system of international relations that influences all aspects of countries' development was proven.

There was also conducted a study of transformations of modern alliances in the challenges of threats to stability and further implementation of democratic processes in transitional countries. The necessity to study the system of international relations through the prism of equal partnership establishment as a part of sustainable development of the modern world was proven.

Keywords: partnership, alliance, integration, military alliance, cooperation.

Остапьяк В. И., кандидат политических наук, директор Учебно-методического центра политических и евроинтеграционных исследований Прикарпатского национального университета им. Василия Стефанюка (Украина, Ивано-Франковск), vasilyi.ostapiak@gmail.com

Концепции множественности политического партнерства

Анализируются основные тенденции налаживания партнерства в глобальных измерениях. Предпринята попытка проанализировать налаживание партнерства в контексте современных политических и экономических тенденций, взаимосвязанных с глобальным кризисом развития. Выделяется суть налаживания партнерства в экономическом современном глобализирующем мире. Доказывается необходимость анализа партнерства в системе международных отношений, который влияет на все аспекты развития стран.

Проведено исследование трансформаций современных союзов в вызовах уроз стабильности и дальнейшего имплементирования демократических процессов в странах переходного типа. Доказывается необходимость исследования системы международных отношений через призму налаживания партнерства, как составляющей устойчивого развития современного мира.

Ключевые слова: партнерство, союз, интеграция, военный блок, сотрудничество.

УДК 327

Костира І. О.,
кандидат політичних наук, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв (Україна, Київ),
prorectorknukim@gmail.com

ПОЛІСЕМАНТИЧНІСТЬ ПОНЯТТЯ ГЕОКУЛЬТУРА В СУЧАСНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

Репрезентується науковий огляд феномену геокультури в сучасній політології. Поняття геокультури було інтерпретовано як науково-управлінський аспект геополітики, що визначає культурно-ціннісне походження політичного суперництва та союзництва. В той же час, базуючись на дослідженнях І. Валлерстайна та С. Хантінгтона, демонструється авторський зміст даного поняття та розкривається його полісемантичність. Експлікація геокультури в загальній політології реалізована засобами аналізу визнаних геокультурних трендів, зокрема, геокультурної поляризації, геокультурної асиміляції, геокультурної гібридизації та культурної ізоляції.

Ключові слова: геокультура, світосистема, геокультурна поляризація, геокультурна асиміляція, геокультурна гібридизація та культурна ізоляція.

Політичний світ сучасності – це складна та багатогранна система взаємодії різних цінностей, інтересів та стратегій. Ще в кінці ХХ століття, зокрема після закінчення соціалістично-капіталістичної боротьби, не лише науковий, але й публічно-політичний дискурс був найтісніше пов'язаний з констатацією процесів світової уніфікації, розквітом мультикультуралізму та пророкуванням універсальної світової культури гуманізму. В 1983 році в праці Теодора Левітта «Глобалізація ринків» було вжито слово «глобалізація» як поняття, що описує тенденцію до світової економічної уніфікації. На той час багато науковців уже оголосили економіку фактичним двигуном планетарної історії, тому уявлення про синхронне політичне об'єднання цивілізацій здавалося близьким до дійсності. Однак реальність не є настільки однорідною, а секретами історичного руху

людства заволодіти не настільки просто. Глобалізація не стала заміною локалізованого та полярного за своєю суттю політичного змісту сучасності, вона лиш лягла поверхневим шаром на минулі проблеми протистояння цивілізацій, та лише ускладнила, замаскувала умови їх протікання. Те, що раніше виявлялося очевидним суперництвом – «холодна війна», «карибська криза», китайсько-японські конфлікти, протистояння Індії та Пакистану – поступово втратило свій очевидний характер та сховалося за спектаклем прихованої макрополітичної гри.

Однак, в останні кілька років ми спостерігаємо відновлення політичної регіоналізації в світі та повернення карти реальних інтересів на екрани публічності. На лице загострення відносин між США та Росією, інтенсифікація колізії сил в ісламському світі, навіть інтереси союзних Америки та Європи дедалі частіше розбігаються. Дані факти очевидно є лиш передвісниками подій, яким лише належить статись – брунівський рух світової політики лиш зовні є хаотичним та непередбачуваним. Останнє десятиліття цілком можливо стане періодом поступового повернення до чітко окреслених цивілізаційних кордонів.

В той же час світові виробничі та торгові господарства продовжують свій інтеграційний поступ, реалізуючи конвергенцію ринкових зв'язків на всіх материках нашої планети. З даного протиріччя виникає закономірне питання: якщо економіка все ж таки являлася «двигуном» історії та політики зокрема, тоді чому світ на разі тяжіє до локалізації? Відповідь на це питання може бути дане виключно з нового погляду на природу політичних доктрин різних країн та народів. Однією із наукових спроб такого оновленого аспекту є *геокультура*.

Виходячи з необхідності альтернативного погляду на підстави політичних стосунків між різними цивілізаціями та народностями, застосування нового геокультурного контексту до проблем геополітики виявляється в край актуальним та цінним. В рамках представленого дослідження ми ставимо за мету дослідити сутнісні особливості геокультури як нового наукового аспекту в сфері макро-політології.

Однією з головних переваг геокультурного політичного підходу є його спроба пояснити та спрогнозувати глобальні політичні події та рішення без надмірної та, часто, недоречної апеляції до економічних категорій. Як показала європейська історія починаючи з доби промислових революцій у Англії, економіка є надзвичайно важливим політичним чинником на міжнародній арені, однак її вирішальний, категоричний вплив в світлі найсвіжіших подій був значно переоцінений. Досить багато науковців (Ю. Хабермас, Р. Робертсон) ще у 20–30 років тому підкреслювали значне падіння ролі національної держави в контексті економічних рухів у світі [5, с. 109]. Сучасні капіталісти (власники та співвласники ключових корпоративних підприємств) є якраз тими активними суб'єктами, хто в повній мірі користується позитивними наслідками глобалізації, і як наслідок, являються її вагомими каталізаторами. Як наслідок, в сучасну епоху можна спостерігати наступний феномен: глобалізація грає позитивну роль виключно для тих країн та економічних систем, які в даний момент володіють керівними позиціями на світовому ринку і, як наслідок, здатні експлуатувати інші суб'єкти світової економічної системи [8, с. 8–9].

Досягнення відповідного впливу реалізується на підставах міждержавної та внутрішньодержавної політики, яка в свою чергу має багатофакторну природу. Тому, державну економіку та світову економіку потрібно розглядати не як виключну основу для реалізації політики, в іншому аспекті вона може бути і наслідком політичних рішень реалізованих на фоні більш фундаментальних, зокрема «культурно-цивілізаційних» інтересів.

По суті, геокультура є нічим іншим як науковою спробою прослідкувати закономірності описаних вище культурно-цивілізаційних мотивів політичних подій. Якщо, геоэкономика пропонує поглядати на національні господарства з точки зору її залежності від навколишніх регіональних умов та виробничо-ринкових центрів, то геокультура в аналогічному контексті намагається продемонструвати залежність політичної орієнтації країн та суспільних груп від неекономічних – культурних, релігійних та мовних центрів, що визначають її історичні та цивілізаційні основи. Так само як і геоэкономичний погляд, геокультура підкреслює транскордонний зміст поняття «цивілізація», на якому в значній мірі базується міжнародна політика більшості регіонів Світу. Це дає змогу пояснити, зокрема те, чому деякі країни будучи зовні економічними конкурентами, в багатьох політичних питаннях виступають як очевидні та безпеліційні союзники.

Ефективність геокультури як засобу пояснення мотивів світового владного дискурсу, проявляється на фоні виокремлення закономірних тенденцій розвитку сучасної геополітичної ситуації в світі. Українські дослідники проблем геокультури В. Г. Воронкова та В. О. Нікітенко констатують три головних тренди, що підтверджуються більшістю спеціалістів з відповідної теми:

- геокультурна поляризація;
- геокультурна асиміляція;
- геокультурна гібридизація;
- культурна ізоляція.

Перша тенденція уже має досить довгу історію, що в сучасну епоху отримує свою нове часове втілення. В XX столітті *поляризація* очевидно була пов'язана з боротьбою соціалістичного та капіталістичного табору, що стало підставою до об'єднання країн-сателітів навколо наддержав. Однак, прийняття соціалістичної та відповідно капіталістичної сторони протистояння мало під собою і культурні підстави [4, с. 101]. Протистояння Радянського Союзу та США в часи «холодної війни» можна розглядати не лише як опозицію різних економічних та соціальних систем, та їх ідеалів (ідеологій) – не меншу роль в даному аспекті відіграють ціннісні відмінності двох різних цивілізацій, зокрема, східно-слов'янської та західної. Їх історія кориниться в значно глибших історичних нетрях, а ніж часовий проміжок існування двох ворогуючих держав.

З утвердженням панівної позиції капіталістичної системи, природа геокультурних полюсів лиш видозмінилася, оскільки її підґрунтям була не стільки соціально-структурна відмінність, скільки ціннісно-культурна. Геокультурна поляризація сьогодні – це явище, яке різні дослідники пояснюють аргументують з різних точок зору. Мова може йти про опозицію культур Півдня та Півночі, про зіткнення цивілізацій прогресивного раціоналізму та консервативного фундаменталізму,

або ж про полеміку індивідуально та колективно зорієнтованих моральних систем – однак, всі подібні теорії підкреслюють поступове поглиблення політичної та, як наслідок, військової сегментизації навколо країн, що виступають «метрополіями» для свого історично-культурного регіону.

Феномен *культурної асиміляції* найчастіше пов'язують із безповоротністю процесів вестернізації, однак вестернізація є лиш найбільш явним та масштабним проявом подібного геокультурного явища. Зокрема, асиміляція відкривається через зростаюче «значення універсальним форм і правил у міжнародних відносинах» [3, с. 487]. Під універсальними формами в даному випадку слід розуміти прийняття, або ж «поглинання» однією культурою ціннісних значень іншої культури або народу. «Країна-реципієнт» зовнішніх цінностей як правило реалізує накладання своєї культури на зовнішню культуру в наслідок домінування іноземного мовлення в таких сферах суспільного життя як мас-медіа, релігія, сфера побуту, дозвілля, мистецтво тощо. Яскравим прикладом, окрім очевидної глобальної вестернізації, може стати регіональна ситуація з поступовою смертю побутової білоруської мови, та остаточною заміною останньої російською. Остаточне нівелювання державного впливу в сфері мовного питання в Білорусі, було лиш остаточною констатацією геокультурного вектору Мінська у напрямку до московського культурного ареалу, що посилювався релігійним контекстом «єдиновірря» православних народів. В той же час, не оминає нашого північно-західного сусіда і експансія Західної культури, що демонструє неоднорідну та багато джерельну природу геокультурної асиміляції.

Геокультурна гібридизація є ще одним наслідком швидкоплинного розвитку світових комунікацій. «Світ поступово перетворюється на складну мозаїку транслокальних культур, що глибоко проникають одна в одну й утворюють нові локальні регіони, що мають мережеві структури» [3, с. 487]. Ріст мобільності культур та геометричний ріст регулярних міжкультурних контактів з тяжінням кожної з контактуючих сторін до становлення нової ідентичності, призводить до формування культурних гібридів. Навіть частково сформовані гібриди стають наслідком відчутного геокультурного впливу на політичні рішення. Яскравим прикладом зовнішньополітичного значення геокультурної гібридизації, може стати феномен канадського-українства в Квебеку. Значна доля електорату, що проживає у цьому великому регіоні має українське походження та констатує подвійну канадсько-українську ідентичність, залишаючись не байдужою до долі своєї історичної Батьківщини. Як наслідок, підтримка України в Російсько-Українському конфлікті стало одним з ключових передвиборних завдань більшості політиків, що балотувалися в містах Квебека.

Культурна ізоляція – це феномен локальної протидії, що виникає на цілеспрямованого владного супротиву означеній конвергенції. В XX столітті уже було досить багато прикладів культурної ізоляції цілих сукупностей народів, досить згадати хоча б щільні тенета радянської «залізної завіси». Якщо говорити про сучасність, то «джерелами ізоляціоністських тенденцій у сторіччі, що наступило, будуть культурний і релігійний фундаменталізм; екологічні націоналістичні й расистські рухи; прихід до влади авторитарних й тоталітарних режимів, які, можливо,

вдаватимуться до таких заходів: соціокультурна автаркія, обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свободи пересування, жорстока цензура» [3, с. 488]. Культурна ізоляція є одним з тих предметів геокультурного погляду на політику, що найбільш наглядно розкриває вагомe значення транскордонних культурних символів в контексті збереження, реалізації та наслідування влади. Навряд чи б падіння культурної ізоляції в Північній Кореї позитивно відобразилось би на владних претензіях Кім Чен Ина, точно так само як впровадження ізоляційних законів, наприклад, у Туреччині, не стало би приемним фоном для її міжнародної політики та економіки.

Тим не менш, не дивлячись на загально визнаний характер описаних нами спостережень, геокультура як галузь політологічного існує скоріше як сукупність популярних авторських теорій, а не як єдине конвенційне вчення [9]. Зокрема, початки аналізу цивілізаційно-культурних чинників світового політичного руху можна віднайти в роботах Р. Робертсона та І. Валлерстайна, подальшого розвитку геокультурний аспект отримує в дослідженнях С. Хантінгтона та Дж. Ріфкіна.

Геокультура в розумінні І. Валлерстайна своєрідна модусно-цивілізаційна модель організації світового політичного та економічного простору, що передбачає дискримінацію трьох ієрархічних типів суспільства в домінуючій світосистемі:

- 1) Суспільства, що входять в так зване заможне ядро існуючого світопорядку;
- 2) Суспільства, які займають периферію світових статків та доступу до глобальних рішень;
- 3) Суспільства, проміжного статусу, що борються за можливість зайняти місце у ядрі системи.

По суті, Валлерстайн використовує поняття сучасної геокультури у критичному сенсі [10, с. 124]. Зокрема, на його думку, воно повинно ілюструвати підтримуваний культурний тиск прогресивної частини світу на країни, що залишаються відсталими у своєму розвитку. Реалізація даного тиску найбільш явно проявляє себе підтримці вигідної «ядру» опозиції легітимного та нелегітимного та пов'язаної з нею системою «розвитку через політичне наслідування». Наважко прослідкувати її головну ідею, яка криється за теорією Валлерстайна у наступному: колоніальна епоха, насправді, продовжується, змінилися лиш способи легітимізації та підтримки колоніалізму.

Валлерстайн також відмічає, що геокультура як спосіб організації світової політичної системи не є новим явищем. Геокультура, наприклад, XIX століття була більш чітко вираженою, ніж геокультура в XX столітті. «Всі світосистеми мають геокультури, хоча може знадобитися деякий час, щоб така геокультура утвердилась в даній історичній системі. В цьому контексті, я використовую слово «культура», в сенсі, що традиційно застосовується антропологами, як систему цінностей і основних правил, які, свідомо і несвідомо, керують спонукальними та наказовими методами в суспільстві і створюють систему ілюзій, що повинні запевнювати членів суспільства в легітимності того, що відбувається. В будь-якій світосистемі завжди є люди і групи, які повністю чи частково відкидають геокультурні цінності, і навіть ті, хто бореться проти них. Але допоки більшість «кадрів» системи активно приймають ці цінності, а більшість простих людей не відносяться до них з активним скептицизмом, можна стверджувати, що геокультура існує,

а її цінності домінують» [1, с. 132]. Сучасна геокультура, з точки зору дослідника, бере свої початки з часів Великої Французької революції. Переломною точкою ліберально-капіталістичної геокультури Валлерстайн вважає «всесвітню революцію» 1968 року, коли студентами був кинутий виклик підвалинам ліберальної геокультури, що засвідчило те що «ліберальний пакет стримувань уже спустошений». Американець зазначає, що культурно-ціннісна система, яка існувала понад 500 років, сьогодні втрачає свої позиції, тому ми та наші сучасники стоїмо на порозі великих макро-політичних та глобально соціальних змін.

Вважаючи першу половину XXI століття вирішальною у питанні становлення нової світосистеми, науковець закликає до активного втручання в політичний дискурс прогресивно налаштованих лівих сил. «В даний період великого всесвітнього безладу, кризи нашої сучасної світосистеми, історичного капіталізму ми підемо вперед тільки в тому випадку, якщо будемо в змозі ясно розглянути всю картину. Це буде період подвійної боротьби – боротьби за негайне виживання і боротьби за оформлення прийдешньої історичної системи, яка врешті-решт виникне з нинішнього системного хаосу. Ті, хто намагаються створити нову структуру, повторюючи ключову рису існуючої системи – ієрархічну нерівність, зроблять все для зосередження нашої уваги на проблемі одномоментного виживання, щоб ми не змогли висунути історичні альтернативи їх проекту підробленої трансформації, поверхневої трансформації, яка залишає в недоторканності існуючу нерівність» [1, с. 152]. Відмінністю сучасної епохи, на відміну від останніх 500 років функціонування дійсної геокультури є те, що в наші дні навіть незначне втручання в її функціонування (критика ліберальних цінностей, мітинги або страйки) може призвести до значних соціальних наслідків, причому як позитивних так і негативних.

В роботі «Кінець знайомого світу» Валлерстайн також вказує на поступову політичну децентралізацію звичного нам світу. В світлі приближення до біфуркаційного моменту світової історії глобальне суспільство буде стояти на роздоріжжі між глибоко інтегрованим та ізольованим світом. «Якщо з 1848 по 1968 рік ми жили в світі, геокультура якого ґрунтувалася на ліберальному консенсусі, що відкривало лібералам можливість розпоряджатися поняттям «демократія» на власний розсуд і вимотувати сили її прихильникам, то тепер ми знаходимося в світі Йітса, де для «центру немає місця». Ми стоїмо перед жорстким вибором: або «рівновсвобода», або ні свободи, ні рівності; або реальні зусилля, спрямовані на інкорпорування в суспільство всіх і кожного, або глибоко розділений світ, свого роду система всесвітнього апартеїду» [2, с. 136–137]. Категоричність та неприхований опозиціонізм Валлерстайна зробили його одним із найпопулярніших дослідників серед прихильників лівих політичних поглядів в Америці та світі.

Професор Гарвардського університету Самуель Хантінгтон був одним із тих науковців хто в кінці 90-х надав геокультурному погляду на політику нинішньої популярності. Переломним етап його творчості стала робота «Зіткнення цивілізацій» у якій політолог ще на межі 1995–1996 року розраховував можливий конфлікт між США з ісламськими фундаменталістами, а уже в

2001 році відбулися події 11 вересня з наступними за нею операціями Афганістані та Іраку. Теорія Хантінгтона на перший нагадує цивілізаційний підхід до історії А. Тойнбі, з характерною їй сегментизацією світової мапи навколо цивілізацій–центрів. Особливістю геополітики американця є її акцент на мовних, релігійних та ціннісних відмінностях та подібностях країн та народів. На його думку, ідеологія ніколи не буде грати настільки важливої ролі в контексті далекоглядної міжнародної політики, як культурно–історичні зв'язки. «У світі після «холодної війни» культура є силою, що одночасно і об'єднує, і викликає ворожнечу. Люди, розділені ідеологією, але об'єднані культурою, об'єднуються, як це зробили дві Німеччини, і починають робити дві Кореї і кілька Китаїв. Товариства, об'єднані ідеологією, але в силу історичних обставин розділені культурами, розпадаються, як це сталося з Радянським Союзом, Югославією і Боснією, або входять в стан напруженості, як у випадку з Україною, Нігерією, Суданом, Індією, Шрі–Ланкою і багатьма іншими країнами» [6, с. 25]. Відтак, своєрідним кредом політології Хантінгтона є твердження, за яким основні відмінності між людьми і між народами носять не ідеологічний, не політичний, не економічний, а культурний характер.

В зв'язку з тяжінням більшості світових суспільств до своїх регіональних цивілізаційних метрополій, Хантінгтон подібно до О. Шпенглера пропонує уможливити розділити їх на 7–8 культур, що виступають як суб'єкт спільних для регіону політичних інтересів. Зокрема, такими центрами є західна культура, латиноамериканська культура, японська культура, китайська культура, культура Індостану, ісламська культура, православна культура, буддійська культура та, можливо, африканська культура. Останній культуру Хантінгтон вважає поки що ще не сформованою, оскільки між її учасниками ще не сформовано достатньої ієрархії, а в африканському регіоні політично домінують араби, зокрема Єгипет, та прозахідно орієнтована ПАР.

У своїй книзі Хантінгтон дуже багато уваги приділив і Україні, особливо її зв'язкам з Росією та значенню цих стосунків для православного регіону. На думку американця, саме по українській території проходить кордон між західною та православною культурами, саме тому, українська держава станом ще на 1996 рік стоїть перед ризиком сепаратизму. «Україна – це розколота країна з двома різними культурами. Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо по її центру ось вже кілька століть» [6, с. 255]. Досить близько наблизившись до констатації майбутньої конфлікту між Україною та Росією Хантінгтон, все ж, не повірив в реальність такого ходу подій, в крайньому разі це не здавалось йому реальним на той час, коли президентом як раз був обраний «акуратний» та проросійськи орієнтований Л. Кучма. «Однак якщо спільність цивілізації має значення, то конфлікт між росіянами і українцями малоімовірний. Обидва ці народи слов'янські, переважно православні; між ними протягом століть існували тісні зв'язки, а змішані шлюби – звичайна справа» [6, с. 257].

Відтак, геокультура – це науково–управлінський аспект політології, що базується на принципах культурно–цивілізаційного походження політичної мотивації. В центрі геокультурного підходу стоїть констатація

мовної, релігійної та ціннісно–орієнтаційної спільності країн та народів, які на протязі тривалого історичного проміжку формують в єдиному регіоні подібну локальну ідентичність. Такий спосіб бачення політичної реальності відкриває нові можливості в геоekonomіці, геополітиці та науковому прогнозуванні.

Геокультурна інтерпретація міжнародної політики найчастіше пов'язується з виділенням світових культурних тенденцій, які в певний часовий проміжок визначають рух політичної історії. Серед сучасних трендів геокультури найчастіше виділяють геокультурну поляризацію, геокультурну асиміляцію, геокультурну гібридизацію та культурну ізоляцію. Геокультурна поляризація пов'язана з ієрархічним тяжінням більшості країн та народів до найбільших культурних центрів свого макрорегіону, що призводить до сегментизації реальної політичної карти світу. Геокультурна асиміляція вказує на сучасну тенденцію щодо постійного проникнення домінуючих культур в периферичні, що призводить до накладання різних ціннісних систем та їх конфліктів. Геокультурна гібридизація – це процес утворення нових «транскультур» на основі локальної суміші різних мовленнєвих, релігійних та ціннісних структур. Найчастіше культурну гібридизацію прив'язують з проблемами міграції, діаспори та етнічної мобільності загалом. Культурна ізоляція є наслідком контр руху по відношенню до інтеграційних геокультурних трендів. Її зміст відкривається у штучній підтримці політичної замкнутості через культурну недоторканість країни або етносу.

Геокультура як феномен західної політології найбільш відомий не як окрема галузь знання, а скоріше як сукупність авторських теорій. Ми продемонстрували значення та особливості поняття «геокультура» у роботах його засновника І. Валлерстайна, та в творчості її фактичного популяризатора С. Хантінгтона. У першого геокультура описувала ситуацію в капіталістичному суспільстві при, якій розвинуті держави «ядра» планетарного багатства, експлуатують країни, знаходяться на периферії доступу до світових благ та влади. У другого геокультура вперше набула більш звичного нині значення та розкривала центральну роль культурно–ціннісної та релігійної ідентичності в контексті політичного союзництва та суперництва.

Список використаних джерел

1. Валлерстайн І. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн [Пер. с англ. П. М. Кудюкина]. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
2. Валлерстайн І. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн [Пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева]. – М.: Логос, 2004. – 368 с.
3. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен культурної глобалізації / В. Г. Воронкова, В. О. Нікітенко // Гілея: науковий вісник. – 2013. – №72. – С.487–492.
4. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму / Дж. Сорос. [пер. з англ. Мильнюк В.]. – К.: Основи, 1999. – 305 с.
5. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии / Ю. Хабермас // Логос. – 2003. – №4–5 (39). – С.105–152.
6. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантінгтон [пер. с англ. Ю. Новикова]. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
7. Хелд Д., Гольдблат Д., Макгрю Э., Пerratон Дж. Глобальные трансформации / Хелд Д. и др. [пер. с англ. Берлюков А.]. – М., 2004. – 235 с.
8. Appadurai A. Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization / Appadurai A. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 229 p.

9. Robertson Roland. Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series) / Roland Robertson // SAGE Publications, 1992. Printed in Great Britain by The Cromwell Press Ltd, Broughton Gifford, Melksham, Wiltshire, – 310 p.

10. Wallerstein I. Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world–system / Immanuel Wallerstein. – Cambridge, University Press, 1991. – 242 p.

References

1. Vallerstajin I. Analiz mirovych sistem i situacija v sovremennom mire / I. Vallerstajin [Per. s angl. P. M. Kudjukina]. – SPb.: Izdatel'stvo «Universitetskaja kniga», 2001. – 416 s.

2. Vallerstajin I. Konec znakomogo mira: Sociologija XXI veka / I. Vallerstajin [Per. s angl. pod red. V. I. Inozemceva]. – M.: Logos, 2004. – 368 s.

3. Voronkova V. G., Nikitenko V. O. Suchasna geokul'tura jak sociokul'turnyj fenomen kul'turnoi' globalizacii' / V. G. Voronkova, V. O. Nikitenko // Gileja: naukovyj visnyk. – 2013. – №72. – S.487–492.

4. Soros Dzh. Kryza global'nogo kapitalizmu / Dzh. Soros. [per. z angl. Myl'njuk V.]. – K.: Osnovy, 1999. – 305 s.

5. Habermas Ju. Postnacional'naja konstelljacija i budushhee demokratii / Ju. Habermas // Logos. – 2003. – №4–5 (39). – S.105–152.

6. Hantington S. Stolknovenie civilizacij / S. Hantington [per. s angl. Ju. Novikova]. – M.: AST, 2003. – 603 s.

7. Held D., Gol'dblat D., Makgrju Je., Perraton Dzh. Global'nye transformacii / Held D. i dr. [per. s angl. Berljukov A.]. – M., 2004. – 235 s.

8. Appadurai A. Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization / Appadurai A. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 229 p.

9. Robertson Roland. Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series) / Roland Robertson // SAGE Publications, 1992. Printed in Great Britain by The Cromwell Press Ltd, Broughton Gifford, Melksham, Wiltshire, – 310 p.

10. Wallerstein I. Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world–system / Immanuel Wallerstein. – Cambridge, University Press, 1991. – 242 p.

Kostyrya I. O., PhD in Political Science, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), prorectorknukim@gmail.com

Poly–semantics concepts in modern political science geo–culture

The article represents the scientific examination of the phenomenon of geo–culture in contemporary political science. Geo–culture concept was interpreted as scientific and administrative aspects of geopolitics, defining valuable cultural origins of political rivalry and alliance. At the same time, based on I. Wallerstein and S. Huntington studies, the author demonstrates the authorial meaning of this concept and revealing its poly–semantics. Geo–culture explication of political science in general is realized by means of analysis recognized geo–cultural trends, including geo–cultural polarization, geo–cultural assimilation, geo–cultural hybridization and cultural isolation.

Keywords: geo–culture, world–system, geo–cultural polarization, geo–cultural assimilation, geo–cultural hybridization and cultural isolation.

Костыря И. О., кандидат политических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), prorectorknukim@gmail.com

Полисемантичность понятия геокультура в современной политологии

Представляется научный обзор феномена геокультуры в современной политологии. Понятие геокультуры было интерпретировано как научно–управленческий аспект геополитики, которая определяет культурно–ценностное происхождение политического соперничества и союзничества. В то же время, основываясь на исследованиях И. Валлерстайна и С. Хантингтона, демонстрируется авторский смысл данного понятия и раскрывается его полисемантичность. Экспликация геокультуры в общей политологии реализована средствами анализа признанных геокультурных трендов, в частности, геокультурной поляризации, геокультурной ассимиляции, геокультурной гибридизации и культурной изоляции.

Ключевые слова: геокультура, миросистемы, геокультурная поляризация, геокультурная ассимиляция, геокультурная гибридизация и культурная изоляция.

* * *

УДК 321.7:327

Гаврилюк Г. И.,
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры философии и политологии,
Харьковская государственная академия культуры
(Украина, Харьков), gengavriyuk@ukr.net

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ДЕФЕКТНЫХ ДЕМОКРАТИЙ

Дефектная демократия рассмотрена как полноправный тип политического режима, возникший в результате массового сдвига государств по «шкале политических режимов» в сторону демократии в ходе третьей волны демократизации. Разграничение авторитаризма, дефектной демократии и демократии проведено на основе критерия легитимности демократических процедур и правил. Делегативная демократия, гибридный режим и электоральный авторитаризм осмыслены как подтипы дефектной демократии. Доказано, что современная дефектная демократия представляет собой режим, который характеризуется неопределенностью в вопросе функционирования демократических процедур и является продуктом неадекватного или ограниченного «пактом о дефектной демократии» демократического транзита в рамках третьей волны демократизации.

Ключевые слова: дефектная демократия, волна демократизации, неадекватный демократический транзит, делегативная демократия, гибридный режим, электоральный авторитаризм.

(статья друкється мовою оригіналу)

Оценка мировой политической наукой демократии и её исторических перспектив демонстрирует несвойственную для научного познания изменчивость и непостоянство. На протяжении большей части прошлого столетия политические теоретики в основном указывали на формальный характер демократии, критиковали её недостатки, а идею приоритетности демократического развития для человечества «клеямили как лицемерие и отбрасывали во имя приоритетов вроде бы куда более конкретных» [1, с. 11–12].

Начиная с середины 80–х гг. XX в., в науке утверждается радикально противоположный взгляд на демократический транзит как на преобладающий и, практически, безальтернативный тренд глобального политического развития, а на демократию – как на его наиболее желательный и закономерный результат. Подобный оптимизм опирался на критерий «электоральной демократии» и, вытекающий из него, количественный подход к анализу перспектив и возможностей демократии.

Понятие электоральной демократии восходит к «минималистской дефиниции» Й. Шумпетера и предусматривает наличие «процедурного минимума» [2, с. 108] или «ограниченного набора средств осуществления прерогативной политики» [3, с. 22] для режимов, претендующих на демократический статус. Таким минимумом обычно признаются регулярное электоральное соперничество элит в борьбе за государственную власть, непредрешенность исхода выборов и невозможность пересмотра их результатов.

Международная правозащитная организация *Freedom House*, исходя из необходимости иметь систему определенных эмпирических показателей, верифицирующих её мониторинговые программы, превратила электоральную демократию в критерий разграничения демократий и авторитаризмов. По мнению её экспертов, электоральную демократию идентифицируют следующие процедурные элементы:

- а) состязательная, многопартийная политическая система;
- б) всеобщее избирательное право для всех совершеннолетних граждан;

в) регулярное проведение жестко конкурентных выборов, при тайном голосовании, достаточной степени безопасности и в отсутствие массовых махинаций, искажающих волю членов общества;

г) значительный доступ основных политических партий к избирателям через средства массовой информации и с помощью открытой политической агитации [4, р. 716].

Сконструированный таким образом критерий позволил констатировать прогрессирующее количественное преобладание демократий над авторитаризмами в современном мире (от 53% в 1992 г. до 64% в 2015 г. [5]) и обосновать данной динамикой мнение об отсутствии у демократии жизнеспособных альтернатив, которое было воспринято научным сообществом. По умолчанию подразумевалось, что преодоление барьера электоральной демократии является определяющим фактором демократического транзита, который превращает проблему трансформации режима в либеральную демократию, требующую «значительного массива гражданских свобод», в вопрос времени.

Однако подобное мнение очень быстро было названо «электористским заблуждением», а к концу XX в. родилось понимание, что демократический транзит, даже в случае достижения режимом параметров электоральной демократии, «отнюдь не всегда ведет к утверждению либеральной демократии западного образца», что демократический институциональный дизайн может наполняться «иным содержанием», а формальные демократические процедуры могут «выполнять роль фасада, за которым скрываются авторитарные практики» [2, с. 105].

Осознание неполной научной состоятельности минималистского подхода к определению демократии актуализировало задачу достижения концептуальной ясности в решении этого вопроса и, как побочный эффект, породило проблему демократий «с прилагательными» [6]. Данный концепт американских исследователей Д. Колльера и С. Левицки впервые объединил демократии с особыми институциональными чертами, «урезанные» формы демократии, которые «частично накладываются друг на друга самым разнообразным способом» [7, с. 11] и недемократии, отличающиеся от авторитаризмов.

Важность и актуальность исследования подобных режимов доказывается эмпирическими данными. Так исследовательский проект *Democracy Index*, разработанный Economist Intelligence Unit, проанализировав уровень развития демократии в 167 странах, 24 из них отнес к «полным демократиям», 52 – к «дефектным демократиям», 39 – к «гибридным режимам» и 52 – к «авторитарным режимам» [8, с. 3–8]. Другими словами 91, или 54,49% от изученных режимов, был определен как промежуточный между демократией и авторитаризмом. Российский политолог В. А. Рябушкина, интерпретировав под углом зрения собственной методологии данные программы *Freedom in the World*, получила почти аналогичный результат: из 193 государств, подвергнутых мониторингу, 78 оказались либеральными демократиями, 90 (44,63%) – квазидемократиями и 25 – авторитарными режимами [2, с. 110–111]. Как мы видим, в обоих исследованиях режимы, которые не являются ни демократиями, ни авторитаризмами, составили наиболее многочисленные группы. Эти группы включают в себя

и Украину, которую *Democracy Index* [8, с. 6] и *Nation in Transit* [9, с. 14] определяют как гибридный режим, а *Freedom in the World* – как частично свободную электоральную демократию [10, с. 24].

Литература политических режимов промежуточного типа весьма обширна и включает великое множество авторских концепций. В тоже время она противоречива, далека от какой-либо систематизации и терминологической определенности.

Направление рассуждений и выводы автора статьи во многом предопределены гипотезами Ф. Шмиттера о «демократурах» и «диктабландах» [11, с. 128–129], Т. Л. Карл о «гибридных режимах» [12], Г. О’Доннелла о «делегативных демократиях» [11, с. 145–160], Л. Даймонда об «электоральных демократиях» и «псевдодемократиях» [7, с. 13–15], К. Джаггерса и Т. Гарра о «несвязанных демократиях» и «несвязанных автократиях» [13], Т. Каротерса о зависании режимов в «серой зоне» под влиянием «бесформенного плюрализма» или «доминирования некой политической силы» [14, р. 9–14], а также концепции А. Шедлера об «электоральных авторитаризмах» [15, р. 1–23].

Особое место отводится работам Д. Колльера и С. Левицки [6], А. Армони и Э. Шамиса [16], в которых содержатся обзоры и критические обсуждения специальных терминов для обозначения особых типов авторитаризма, демократии и промежуточных политических режимов.

Для маркировки режимов, соединяющих в себе элементы демократии и авторитаризма, выбран термин «дефектная демократия» (*imperfect democracy*), автором которого является британский политолог Р. Саква [17, р. 68]. Данный термин кажется наиболее удачным по двум причинам. Во-первых, он поддерживает научную традицию называть режимы, отличающиеся от диктатур, демократиями. Во-вторых, слово «дефект» (лат. *defectus*, англ. *imperfection*) имеет смыслы «изъян», «недостаток», «неполнота», «несовершенство», которые позволяют объединять под предложенным названием и «несовершенные» демократии, и «неполные» авторитаризмы.

Целью статьи является выяснение происхождения дефектных демократий, выявление особенностей политических процессов, которые их порождают, и обоснование критерия их отграничения от демократий и автократий.

Косвенный ответ на вопрос о происхождении дефектных демократий дают теории, которые описывают глобальные тренды мирового политического развития. Классическая концепция американского политолога С. Хантингтона описывает процесс всемирной демократизации при помощи метафоры «волн».

«Волна демократизации» содержит информацию о количестве демократических транзитов, которые имели место за определенный период времени. «Откатная волна» – это сочетание своеобразного отчета о их результатах и данных о количестве дедемократизационных процессов, наблюдаемых за пределами волны демократизации. Алгоритм извлечения сведений следующий:

а) упоминание страны в контексте волны демократизации и неупоминание в контексте соответствующего отката означает завершение демократического транзита установлением либеральной демократии;

б) упоминание страны и в контексте волны демократизации и в контексте соответствующего отката свидетельствуют либо о неудаче демократического транзита в виде установления автократического режима, либо о наличии дедемократизационного процесса;

в) упоминание страны в контексте первой волны демократизации и второго отката говорит о дедемократизации политической системы.

Использование алгоритма позволяет утверждать, что по данным С. Хантингтона [18, с. 24–25], первая волна демократизации (1828–1926 гг.) состояла из 33-х демократических транзитов, 19 из которых привели к установлению либеральных демократий. Уменьшение количества демократий на 22 единицы в ходе первого отката означает наличие 14-ти неудачных завершений транзитов и 8-ми случаев дедемократизации политической системы по причине оккупации страны в годы Второй Мировой войны. Вторая волна демократизации (1943–1962 гг.) объединила 41 демократический транзит, 20 из которых завершились переходом к либеральной демократии (включая 6 случаев редемократизации государств, освобожденных союзниками, и 3 случая принудительной демократизации стран, проигравших войну). Уменьшение количества демократий на 22 единицы в ходе второго отката свидетельствует о неудачах 20-ти транзитов и о 2-х случаях дедемократизации, вызванных внутренними причинами (Греция и Чили).

Третья волна демократизации, по данным программы *Freedom in the World*, охватила примерно 95 демократических транзитов [5] и, очевидно, завершилась в период 1998–2006 гг., начиная с которого увеличение количества демократий перестало соответствовать хантингтоновскому критерию «значительности». Невозможность подвести её итоги при помощи концепта «третьего отката» свидетельствует об исчерпанности возможностей бинарного подхода С. Хантингтона, предполагающего только два возможных завершения демократического транзита: переход к демократии или возврат к автократии. Методу анализа обрушило преобладание переходов к режимам, которые отличаются и от демократии, и от автократии. Именно в рамках третьей волны демократизации количество переходов к дефектной демократии «значительно превысило» количество переходов в любом другом направлении.

Важность третьей волны, как истока дефектной демократии, заставляет обратить внимание на критику выводов С. Хантингтона. Немецкий политолог Д. Берг-Шлоссер, исследуя процессы демократизации в исторической перспективе, выявил периоды «долгосрочных» и «более резких» изменений. Первые он предложил назвать «длинными волнами», а вторые – «развилками», подразумевающими определенные критические моменты, когда за относительно короткий период происходит серия связанных событий. «Развилка», по мнению Д. Берг-Шлоссера, подразумевает «изменчивость, появление различных возможных траекторий дальнейшего развития» [19, с. 98]. Поэтому, «развилки» в отличие от «откатов», могут быть благоприятными и неблагоприятными, что создает возможность датировать начало третьей волны не португальскими событиями 1974 г., а последней благоприятной развилкой 1989–1990 гг. В этом случае, по данным *Democracy Index*, ни одна из демократий третьей волны не попадет в разряд «полных», или либеральных

демократий, что существенно повысит однородность её результатов.

Каждая волна демократизации имеет свое оригинальное и неповторимое содержание, которое накладывает отпечаток на понимание характера демократических преобразований. Для первой волны, демократическая трансформация означает появление небольшого количества режимов, основанных на всеобщем избирательном праве и формальной подотчетности правительства парламенту. Для второй – переход к режиму, который, соответствует общеизвестным параметрам «полиархии» Р. Даля или «либеральной демократии» Л. Даймонда. Для третьей волны, демократизация равнозначна массовому сдвигу политических режимов в сторону демократии в форме замещения дефектной демократией той позиции на шкале политических режимов, которая раньше принадлежала авторитаризму.

Конституирование дефектной демократии в качестве полноправного типа политического режима предполагает выработку критерия, разграничивающего авторитаризм, дефектную и либеральную демократии. Таким критерием целесообразно признать легитимность демократических/ недемократических процедур и правил. В этом случае либеральной демократией будет считаться режим, при котором легитимны исключительно демократические процедуры. Именно они являются нормой, поскольку согласованы элитами в ходе демократического транзита и восприняты массами. При авторитаризме нормой признаются исключительно недемократические процедуры, поскольку правящая группа не связана с другими группами никакими обязательствами. В дефектных демократиях понятие нормы утрачивает определенность, что допускает сочетание легитимности как демократических, так и недемократических процедур. Причина такого положения кроется в нерешенности вопроса о нормальности в процессе демократического транзита.

Применение критерия легитимности процедуры на разных уровнях политического процесса позволяет выделить три подтипа дефектной демократии.

Первый подтип допускает легитимность как демократических, так и недемократических процедур на уровне принятия политических решений при исключительной легитимности демократических процедур на электоральном и законодательном уровнях. Чистую разновидность такого режима (с легитимным доминированием недемократических процедур на соответствующем уровне) Г. О’Доннелл осмыслил как «делегативную демократию». Такой подтип удовлетворяет минималистскому критерию электоральной демократии и вполне может считаться демократией, что долгое время и делалось транзитологией. Достижение легитимного доминирования демократических процедур на уровне принятия политических решений в процессе консолидации демократии приводит к делегитимизации недемократических процедур и переходу к либеральной демократии.

Второй подтип дефектной демократии характеризуется легитимностью демократических и недемократических процедур на уровне электорального процесса при доминировании недемократических процедур на уровне принятия политических решений и исключительности демократических процедур – на законодательном.

Такой подтип балансирует на критерии электоральной демократии, что позволяет, с легкой руки Т. Л. Карл, назвать его «гибридным режимом». Такие режимы уже не могут считаться демократическими в целом, что не мешает воспринимать некоторые из них как демократии в порядке исключения. Именно выделение этих режимов стало толчком к разработке всего концепта «дефектной демократии».

Третий подтип дефектной демократии базируется на совместной легитимности демократических и недемократических процедур в законодательном процессе при доминировании недемократических процедур на политическом и электоральном уровнях. Такой подтип уже не удовлетворяет критерию электоральной демократии и не может быть отнесен к демократическим. В науке (А. Шедлер) – осмысливается как «электоральный авторитаризм». Эти режимы отличаются от авторитарных сохранением некоторой степени легитимности демократических процедур на всех уровнях политики при их вероятном доминировании на уровне законодательного процесса. Достижение легитимного доминирования недемократических процедур на последнем уровне (крах парламентаризма) ведет к делегитимизации демократических процедур и переходу к авторитаризму.

Ключ к пониманию причин возникновения дефектных демократий находится в понятии «демократический пакт». Успешные демократические транзиты первой и второй волн имели пактированный характер. Недемократические процедуры на электоральном и законодательном уровнях утрачивали легитимность уже в фазе демократизации, т.е. в самом процессе демократических трансформаций. Проблема утверждения демократических процедур уходила из политической повестки дня. Элиты, отрицающие их на указанных уровнях, маргинализировались в фазе социализации демократии. Основным результатом пактированных переходов к демократии стали делегативные демократии, которые затем в процессе консолидации, как правило, трансформировались в либеральные демократии.

В третьей волне демократизации преобладали непактированные переходы к демократии, которые внедрили демократические процедуры, но не смогли вынести их за рамки электорального соперничества. Результатом непактированных транзитов оказались дефектные демократии, подтип которых определяется соотношением сил демократической и авторитарной элит.

Абсолютной новеллой третьей волны демократизации стали постсоветские демократические транзиты на основе «пакта о дефектной демократии», т.е. элитной договоренности о легитимизации недемократических процедур на электоральном уровне при наличии определенных условий. Демократические транзиты такого рода привели к формированию «замороженных» гибридных режимов.

Таким образом, современная дефектная демократия представляет собой один из основных типов политических режимов, который характеризуется неопределенностью в вопросе функционирования демократических процедур и является продуктом непактированного или ограниченного «пактом о дефектной демократии» демократического транзита в рамках третьей волны демократизации.

Список использованных источников

1. Ревель Ж.–Ф. Відживлення демократії / Ж.–Ф. Ревель; [пер. з франц. З. Борисюк, О. Хома]. – К.: Критика, 2004. – 592 с.
2. Рябушкина В. А. Современные квазидемократии / В. А. Рябушкина // Полития. – 2008. – №4. – С.105–121.
3. Тилли Ч. Демократия / Ч. Тилли; [пер. с англ. Т. Б. Менская]. – М.: Ин-т общественного проектирования, 2007. – 264 с.
4. Piano A. Freedom in the World 2004. The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties / A. Piano, A. Puddington (eds.) – N. Y.: Freedom House; Lanham, Md.; Oxford: Rowman and Littlefield, 2004. – 736 p.
5. Electoral Democracies [Electronic resource]. – Access mode: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Electoral%20Democracy%20Numbers%2C%20FIW%201989–2016.pdf>
6. Collier D. Democracy with adjectives. Conceptual Innovation in Corporative Research / D. Collier, S. Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol.49. – №3. – P.430–451.
7. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – №1. – С.10–25.
8. Democracy Index 2014. Democracy and its Discontents. A Report from the Economist Intelligence Unit [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sudestada.com.ua/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>
9. Nation in Transit 2015: Democracy on the Defensive in Europe and Eurasia [Electronic resource]. – Access mode: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_NIT2015_06.06.15_FINAL.pdf
10. Freedom in the World 2016. Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom under Pressure [Electronic resource]. – Access mode: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf
11. Глобальне відродження демократії / [за ред. Л. Даймонда, М. Ф. Платнера; науч. ред. С. Виноградова]; пер. з англ. С. Чучман, В. Лебедев, І. Малюга, С. Виноградов. – Львів: Ахілл, 2004. – 464 с.
12. Karl T. L. The Hybrid Regimes of Central America / T. L. Karl // Journal of Democracy. – 1995. – Vol.6. – №3. – P.72–86.
13. Jagers K. Tracking Democracy's Third Wave with the Polity III Data / K. Jagers, T. R. Gurr // Journal of Peace Research. – 1995. – Vol.32. – №4. – P.469–482.
14. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13. – №1. – P.5–21.
15. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition / [Schedler A., Munck G. L., Hartlyn J. and others]; ed. by A. Schedler. – Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2006. – XI + 267 p.
16. Armony A. C. Babel in Democratization Studies / A. C. Armony, H. E. Shamis // Journal of Democracy. – 2005. – Vol.16. – №4. – P.113–128.
17. Sakwa R. Democratic Change in Russia and Ukraine / R. Sakwa // Democratization. – 1994. – Vol.1. – №1. – P.41–72.
18. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон; [пер. с англ. Л. Ю. Пангина]. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
19. Демократизация: учеб. пособие / [сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Ф. Инглхарт, К. Вельцель]; пер. с англ. под науч. ред. М. Г. Мироноука. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.

References

1. Revel Zh.–F. Vidzhivlennya demokratiyi / Zh.–F. Revel; [per. z frants. Z. Borisyuk, O. Homa]. – K.: Kritika, 2004. – 592 s.
2. Ryabushkina V. A. Sovremennyye kvazidemokratiyi / V. A. Ryabushkina // Politiya. – 2008. – №4. – S.105–121.
3. Tilli Ch. Demokratiya / Ch. Tilli; [per. s angl. T. B. Menskaya]. – M.: In-t obshchestvennogo proektirovaniya, 2007. – 264 s.
4. Piano A. Freedom in the World 2004. The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties / A. Piano, A. Puddington (eds.) – N. Y.: Freedom House; Lanham, Md.; Oxford: Rowman and Littlefield, 2004. – 736 p.
5. Electoral Democracies [Electronic resource]. – Access mode: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Electoral%20Democracy%20Numbers%2C%20FIW%201989–2016.pdf>
6. Collier D. Democracy with adjectives. Conceptual Innovation in Corporative Research / D. Collier, S. Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol.49. – №3. – P.430–451.
7. Dajmond L. Proshla li «tret'ya volna» demokratizacii? / L. Dajmond // Polis. – 1999. – №1. – S.10–25.

8. Democracy Index 2014. Democracy and its Discontents. A Report from the Economist Intelligence Unit [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sudestada.com.ua/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>

9. Nation in Transit 2015: Democracy on the Defensive in Europe and Eurasia [Electronic resource]. – Access mode: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_NIT2015_06.06.15_FINAL.pdf

10. Freedom in the World 2016. Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom under Pressure [Electronic resource]. – Access mode: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf

11. Globalne vidrodzhenya demokratsiyi / [za red. L. Daymonda, M. F. Plattnera; nauch. red. E. Vinogradova]; per. z angl. S. Chuchman, V. Lebedev, I. Malyuga, E. Vinogradov. – Lviv: Ahill, 2004. – 464 s.

12. Karl T. L. The Hybrid Regimes of Central America / T. L. Karl // Journal of Democracy. – 1995. – Vol. 6. – № 3. – P. 72–86.

13. Jagers K. Tracking Democracy's Third Wave with the Polity III Data / K. Jagers, T. R. Gurr // Journal of Peace Research. – 1995. – Vol. 32. – № 4. – P. 469–482.

14. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – № 1. – P. 5–21.

15. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition / [Schedler A., Munck G. L., Hartlyn J. and others]; ed. by A. Schedler. – Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2006. – XI + 267 p.

16. Armony A. C. Babel in Democratization Studies / A. C. Armony, H. E. Shamis // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – № 4. – P. 113–128.

17. Sakwa R. Democratic Change in Russia and Ukraine / R. Sakwa // Democratization. – 1994. – Vol. 1. – № 1. – P. 41–72.

18. Hantington S. Tret'ya volna. Demokratizatsiya v konce XX veka / S. Hantington; [per. s angl. L. Yu. Pantina]. – M.: ROSSPEHN, 2003. – 368 s.

19. Demokratizatsija: ucheb. posobie / [sost. i nauch. red. K. V. Harpfer, P. Bernhagen, R. F. Ingelhart, K. Vel'cel']; per. s angl. pod nauch. red. M. G. Mironjuka. – M.: Izd. dom Vyshej shkoly jekonomiki, 2015. – 708 s.

Gavrilyuk G. I., Candidate of History, Associate Professor of Department of Philosophy and Political Science, Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv), gengavrilyuk@ukr.net

Origination of imperfect democracies

The imperfect democracy is viewed as an eligible type of a political regime resulting from the political regimes' massive shift towards democracy during the third wave of democratization. Distinction between authoritarianism, imperfect democracy and democracy was made based on the democratic procedure and rule legitimacy criterion. Delegative democracy, hybrid regime and electoral authoritarianism are understood as sub-types of the imperfect democracy. The current imperfect democracy has been proved to be a regime characterized by uncertainty about democratic procedure functioning and originating from noncooperative or «defective-democracy-pact-limited» democratic transit within the third wave of democratization.

Keywords: imperfect democracy, wave of democratization, noncooperative democratic transit, delegative democracy, hybrid regime, electoral authoritarianism.

Гаврилюк Г. І., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури (Україна, Харків), gengavrilyuk@ukr.net

Походження дефектних демократій

Дефектну демократію розглянуто як повноправний тип політичного режиму, що виник в результаті масового зсуву держав за «шкалою політичних режимів» в сторону демократії в ході третьої хвилі демократизації. Розмежування авторитаризму, дефектної демократії та демократії проведено на основі критерію легітимності демократичних процедур і правил. Делегативна демократія, гібридний режим та електоральний авторитаризм осмислені як підтипи дефектної демократії. Доведено, що сучасна дефектна демократія являє собою режим, який характеризується невизначеністю в питанні функціонування демократичних процедур і є продуктом неактованого або обмеженого «пактом про дефектну демократію» демократичного транзиту в межах третьої хвилі демократизації.

Ключові слова: дефектна демократія, хвиля демократизації, неактований демократичний транзит, делегативна демократія, гібридний режим, електоральний авторитаризм.

УДК 352

Гладій В. І.,
аспірант кафедри політичних інститутів і процесів,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано-Франківськ),
v.i.gladij@gmail.com

ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНЦЕПТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Досліджуються чинники впливу на трансформацію місцевого самоврядування у різних його вимірах. Аналізуються теорії та концепції місцевого самоврядування крізь ретроспективний аналіз форм самоврядності.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громада, децентралізація, муніципалітет, державне управління, природні права.

Система місцевого самоврядування у сучасному його вимірі пройшла тривалу еволюцію. Інституціональні зміни міжособових, групових та соціальних відносин прямо чи опосередковано впливали на реалізацію історично перших форм самоврядності, які з часом трансформувалися в інститут місцевого самоврядування. Ідейним джерелом останнього виступає вчення про природне право, сутність якого реалізовано в уявленнях про справедливість; воно ж, у свою чергу, втілюється у загальнолюдських принципах свободи та рівності.

Метою дослідження є визначення факторів, що протягом еволюції суспільних відносин впливали на трансформацію місцевого самоврядування як у теоретичному, так і практичному вимірі. Окрім того, буде здійснено ретроспективний аналіз концептуальних основ системи самоврядності.

Проблеми співвідношення повноважень громади, органів місцевого самоврядування, центральної влади у розрізі сучасного державотворення актуалізують питання історико-політичного дискурсу. Він має сприяти аргументації розуміння сутності місцевого самоврядування як політичного інституту. Зміна політичних формацій передбачала новий зміст кожного інституту та аспекту політичного життя суспільства, у тому числі, неминуче це стосувалося місцевого самоврядування. Генеза теорій та концепцій місцевого самоврядування є наслідком тривалих досліджень як зарубіжних, так і українських вчених. Серед них класики самоврядних концепцій Л. Броді, О. фон Гірке, Р. Гнейст, Р. Молль, А. де Токвіль, Г. Туре, Е. Харді, В. Шейфнер, Г. фон Штейн та ін.; російські дослідники О. Васильчиков, Л. Заливалова, Г. Курбатов, В. Лешков, Б. Чичерін; українські вчені В. Вернадський, Л. Гулак, М. Драгоманов, О. Євтушенко, В. Заблоцький, П. Круш, В. Куйбіда, М. Славінський, С. Томашівський та ін.

Отже, першою політичною формою конструкту місцевого самоврядування можна вважати державність Стародавнього Риму як цивілізації, що розвинулася з громади, та міста-поліси у Стародавній Греції. Незважаючи на присутність цензи щодо страт, власності, політичних прав, принципи самоврядності все ж втілювалися у належності громадян передусім до міста, де вони проживали, а вже потім до держави у цілому. Онтологічно це можна простежити на прикладі існування муніципій – римських міст з особливим статусом, вільне населення яких отримувало за договором права римського громадянства. Попередньо сформований у Стародавньому Римі муніципальний устрій було покладено на основу

закону Юлія Цезаря 45 р. до н.е., який закріпив принципи функціонування міського управління. Вони й сьогодні відображені у постулатах сучасного муніципального самоврядування більшості держав світу [15].

Принцип самоврядності ліг в основу функціонування всієї системи державного управління Стародавньої Греції. У містах–державах найвищим органом управління визнавалися народні збори вільного грецького населення, об'єднаного однією общиною. Фактично ж влада концентрувалася в руках локальної групи міської рабовласницької знаті, яка через посередництво органів управління та народні збори транслювала свою волю решті громадян. Справи для розгляду в народних зборах полісів готували спеціальні ради, які склалися із виборних членів, що засідали у спеціальних місцях [13]. Всі закони й декрети, як правило, склалися від імені ради і народу, тобто народних зборів. Члени ради, готуючи закони, збирали відомості про бажання повноправних громадян. Ці бажання оформлювалися у проекти декретів чи постанов. Останні затверджувалися на народних зборах.

Незважаючи на формування первинних інститутів місцевого самоврядування, період VII–IX ст. характеризувався тенденцією до тиску на них з боку держави. На думку російської дослідниці Л. Заливалової, варто розглядати два шляхи розвитку самоврядних структур: один – із збереженням сильного міського самоврядування; інший супроводжувався придушенням його сильною централізованою владою [5, с. 77–80]. Перший шлях обумовлений тим, що держава не завжди мала можливості встановити свій контроль у деяких, перш за все, периферійних містах. Не виключено, що досить сильне самоврядування там могло зберегтися саме у силу приреченості на напівсамостійне існування та самооборону. З іншого боку, у периферійних містах, частково за цих же обставин, зберігся заможний та впливовий прошарок міських земельних власників. Другий шлях розвитку самоврядування характеризував міста, які перебували під захистом державної армії, наприклад міста, розташовані на власній території Візантії [8, с. 56–77]. Тут характерною була поширеність сильної сільської общини та більш глибокий та кардинальний підірив міського землеволодіння. Ослаблена міська община повинна була у більшій мірі сподіватися на підтримку та допомогу держави.

Наступним етапом формування місцевого децентралізованого управління вважається період так званих «комунальних революцій». У період XI–XIII ст. у Західній Європі з'являється комунальне самоврядування. Воно передбачало звільнення міста від влади феодала та створення міських органів самоврядування – виборної ради та магістрату, які були незалежними від центральної влади.

Комунами у середньовічній Західній Європі називали міську громаду, що отримала від феодалів право на самоврядність. Конститування вільних самоврядних міст відбувалося різними шляхами. Частина поселень, що лежать на узбережжі Середземного моря (Монпельє, Генуя, Піза, Венеція та ін.), заробили свої статки на торгівлі зі Сходом і змогли викупити увесь обсяг привілеїв, закріплених у хартіях вольностей. Частина міст досягли прав самоврядування у результаті компромісу, угоди зі справжнім сеньйором. Інші ж міста завоювали свої права

та свободи у відкритій боротьбі з імператором, королем чи Папою. В останньому випадку дослідники мають на увазі «комунальний рух» тавтологічний «комунальний революції».

Часом дослідники оцінюють комунальний рух як антифеодальний. На наше переконання, це була все ж боротьба за легітимізацію привілейованого статусу міста у системі феодальної ієрархії. Українська дослідниця Л. Гулак сформулювала критичну аргументацію щодо «революційності» наслідків формування комун для розвитку місцевого самоврядування у країнах Західної Європи. Авторка стверджує, що такий підхід до історії європейської державності часів раннього феодалізму занадто модерновий. Пояснюється це тим, що наразі невідома жодна хартія європейських монархів щодо створення системи міського комунального самоврядування саме часів ранньофеодального періоду [2, с. 101]. Наголосимо, що лише становлення феодальної роздробленості змусило європейських монархів надати згоду на побудову самоврядування, щоб повернути міські громади на свій бік у боротьбі проти великих феодалів. Саме останні й буди носіями відцентрових тенденцій у житті феодальних держав.

Погоджуючись з певною суперечливістю поняття «комунальні революції», зауважимо, що перші хартії середньовічних міст стали засобом легітимізації комунального виміру місцевого самоврядування. Визначена хартіями структура органів міського самоврядування була надзвичайно строкатою та залежала від багатьох чинників – згоди короля чи сеньйора, співвідношення груп тиску серед міського населення тощо. Метою створення таких хартії було закріплення прав виборного самоврядування, привілеїв для членів комун, найважливішими серед яких стали особиста свобода та право приватної власності. Пріоритетним вважався захист права участі заможних городян у системі управління містом.

Правове ж оформлення місцевого самоврядування тісно пов'язане із поняттям «магдебурзького права». Саме у німецькому місті Магдебург у 1188 р. було видане перше писане муніципальне законодавство, присвячене, насамперед, розв'язанню суперечок між міщанами [6]. Надання місту Магдебурзького права означало відміну дії звичаєвих норм, виведення міста з–під юрисдикції місцевої адміністрації (намісників, воєвод тощо) і запровадження міського самоврядування з виборною адміністрацією та виборним судом. Упродовж XII–XIV століть норми Магдебурзького права були прийняті у 80 містах Центральної і Східної Європи, включно з українськими, першим з яких стало м. Хуст у 1329 р.

Магдебурзьке право надавалося українським містам Галицьким князем, Великим князем Литовським або Королем Польським і оформлювалося так званими магдебурзькими грамотами, які по суті являли собою те саме, що і хартії західноєвропейських середньовічних міст.

Основою системи місцевого самоврядування нової якості став концепт вільної громади, яка являла собою рушійну силу інституціональних змін в антагоністичному вимірі громадянської самоврядності. Активна розробка теоретичних основ вчення про міцеве (громадське) самоврядування почалася у другій чверті XIX ст. Одним із перших, хто сформулювали цілісну концепцію

самоврядних громад, були французький історик, соціолог і політичний діяч А. де Токвіль та політичний філософ та член Національних Установчих зборів Франції Г. Туре.

А. де Токвіль був одним із перших, хто звернув увагу суспільства на проблеми місцевого самоврядування та необхідність його розвитку. У трактаті «Демократія в Америці», що була опублікована у 1835 р., він зазначав, що без громадських інститутів нація може сформувати вільний уряд, однак істинного духу свободи вона так і не набере [11]. Центральною ідеєю у концепції А. де Токвіля є припущення, що первинним джерелом влади в країні є не держава в особі своїх представницьких органів, а індивіди, що добровільно об'єднуються в громади і самі керують власними справами.

Г. Туре виклав свої ідеї у власній доповіді Національним установчим зборам Франції «Про реформу місцевого самоврядування» у 1790 р. Теорія Г. Туре містила два основних поняття:

- «власні громадські справи», що за своєю природою притаманні виключно місцевому самоврядуванню;
- «державні справи», що можуть бути делеговані державою органам місцевого самоврядування.

Політико-правові основи сучасного муніципального самоврядування в європейських країнах, США, Японії та інших державах були закладені саме у XIX ст. у контексті розробки теорій про місцеве самоврядування та проведення муніципальних реформ. Таким чином, прихильники теорії вільної громади прямо протиставляли діяльність органів місцевого самоврядування державному управлінню, суспільні інтереси – політичним. Вони розглядали державу і самоврядування як два непересічних поняття, що мають принципово різний зміст: місцеві інтереси з одного боку, і загальнонаціональні – з іншого.

На нашу думку, теорія вільної громади мала один серйозний недолік. Вона тримала поза увагою більші адміністративні одиниці, які теж були створені державою, але користувалися законною самостійністю і управлялися виборними посадовими особами (наприклад, області, департаменти, регіони, провінції тощо). Відстоювати самостійність цих самоврядних територіальних одиниць відносно центрального уряду, посиляючись на їхні природні права, було б украй важко. А вважати сільські та міські громади єдиною можливим видом самоврядування означало б відірватися від дійсності і підтримувати теорію, положення якої апіорі суперечать основному критерію істинності – суспільній практиці.

Тож невдовзі на зміну теорії вільної громади, висунутої представниками французької школи і розвиненої бельгійськими дослідниками-конституціоналістами, приходять громадсько-господарська теорія місцевого самоврядування. Її фундаторами був цілий ряд учених – О. фон Гірке [14], Р. Моль [16], В. Шеффнер [17] та інші.

Дана історична форма місцевого самоврядування обґрунтовувала статус самоврядної громади як відмінного від держави політичного суб'єкта та акцентувала увагу на змісті комунальної діяльності. В основі господарської теорії лежить запозичене з теорії природних прав вільної громади положення про те, що територіальний колектив – це елемент насамперед громадянського суспільства. Виходячи з цього, були закріплені такі аксіоматичні тези:

- місцеве самоврядування недержавне за своєю природою, тому має власну компетенцію у сфері

неполітичних відносин, а саме у місцевих громадських і господарських справах;

- держава не втручається в місцеві справи, вони вирішуються самими територіальними громадами;
- політичні питання належать до компетенції державної влади.

Теорія природних прав вільної громади, а також господарська теорія отримали свій розвиток у громадівській теорії місцевого самоврядування. Найвідомішими представниками цієї теорії були російські теоретики О. Васильчиков [1] та В. Лешков [9].

О. Васильчиков у роботі «Про самоврядування», обґрунтовуючи основні положення громадівської теорії місцевого самоврядування деталізує господарські функції місцевого самоврядування та визначає самоврядування як особливу форму самоорганізації жителів певної території. На думку вченого, самоврядування – це «участь народу в місцевому внутрішньому управлінні своєї Батьківщини» [1, с. 1].

В. Лешков, виходячи з різниці природи держави і місцевого самоврядування, обґрунтовував ідею незалежності органів самоврядування від держави як четвертої влади. Натомість дослідник не заперечував можливість співробітництва органів місцевого самоврядування з державними чиновниками. На його думку, влада в державі – це необхідний атрибут, а самоврядування – явище суспільне, влада його органів будеться завжди на основі виборів. Як наслідок цього, він домагався рівності активного виборчого права для всіх верств населення [9, с. 27–30].

Прибічником громадівської теорії місцевого самоврядування був й український учений М. Драгоманов, який сформулював концепцію федерації вільних громад. У своїй праці «Історична Польща і великоруська демократія» [5] він обґрунтував ряд важливих принципів локальної демократії: врахування національних особливостей кожної країни; самоуправління обшин і областей у побудованій «знизу догори» політично вільній державі; свобода всіх «живих складових частин народу», взаємозалежність політичної свободи і місцевого самоврядування.

На нашу думку, громадівська теорія синтезувала самоврядні територіальні одиниці з різного роду приватноправовими об'єднаннями (промисловими компаніями, благодійними фондами тощо). Однак існування таких об'єднань завжди мало факультативний характер, а існування місцевих спільнот – обов'язковий. Цей факт об'єктивно вимагає діяльності територіальних громад у єдиному політично-правовому полі з державою. Приваблива в якості теоретичної конструкції громадівська теорія є досить вразливою в науковому та практичному вимірі. По-перше, самоврядування не можна повністю отожднювати з громадським управлінням; по-друге, у світі немає жодного емпіричного прикладу держави, яка зовсім не втручається у справи комун (адміністративних відцентрових одиниць); по-третє, теорія виправдовує прояви місцевого (мікротериторіального) егоїзму.

У середині XIX ст. набуває поширення державницька теорія місцевого самоврядування, основні положення якої були розроблені Р. Гнейстом, Л. Штейном та іншими дослідниками. Саме цей історичний період відзначився категоріальним оформленням місцевого самоврядування як політологічного поняття. Термін «самоврядування» почав використовуватися у період Великої Французької

буржуазної революції, щоб відобразити факт самостійності громад відносно держави. Цей факт пов'язують з діяльністю міністра Пруссії барона Г. фон Штейна, який вбачав у самоврядуванні форму участі незалежних від держави громадян в управлінні державними справами на місцевому рівні. Поняття ж «місцеве самоврядування» у науковий обіг введено у XIX ст. німецьким вченим Р. Гнейстом для позначення такого управління на місцях, за якого територіальні громади, що історично склалися, були наділені правом самостійно вирішувати місцеві справи. Діяльність таких громад залишалася вільною від втручання представників державної адміністрації.

Державницька теорія розглядає місцеве самоврядування не як автономний вид публічної влади, природне право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення, а як одну з форм організації місцевого управління, або ж як один із способів децентралізації державної влади на місцевому рівні.

У українській політологічній доктрині державницьку теорію відстоювали В. Вернадський, А. Кримський, М. Палієнко, М. Славинський, С. Томашівський. Останній виклав свою концепцію у працях «Українська Історія», «Про історію, героїв і політику», вона полягала в ідеї особливої ролі Галичини й уніатської церкви в українському державотворенні [12]. Основними її вихідними чинниками визначалися земля, нація та держава, насамперед територіальний патріотизм і національна ідея. С. Томашівський вважав, що майбутня українська держава має формуватися на основі політичної автономії західноукраїнських земель з власним законодавством, адміністрацією, армією, системою освіти. Автономія повинна спиратися на традиції Галицько–Волинського князівства, а також політичний досвід Австро–Угорської монархії та польського республіканського правління.

Варто зазначити, що шлях розвитку самоврядних громадських структур на теренах України відрізнявся від європейського. Він відбувався в умовах ціннісних розривів, з руйнуванням старих систем та інститутів і формуванням принципово нових. Діаметрально різними були й відносини місцевого самоврядування та державної влади. У Європі державність виростає із самоврядування, продовжує його цінності й базові конструкти та становить єдність владних структур на основі субсидіарності. На українській території місцеве самоврядування й державна влада виступали переважно як антагоністи, оскільки завжди центральна влада належала не автентичному населенню, а найманним провідникам: варягам Рюриковичам у Київській Русі, татаро–монголам після розпаду Київської Русі, полякам, литвинам, австро–угорцям, росіянам, більшовикам у подальші історичні періоди. Тільки з 1991 р. цей процес очолили українці.

Як наслідок, можемо простежити ще одну відмінність – принципи західноєвропейського місцевого самоврядування залишалися майже незмінними з часів зародження, у той час, як ретроспективний аналіз розвитку української самоврядності нараховує декілька самостійних моделей. Український дослідник В. Заблоцький визначає їх таким чином:

1. Вічове народовладдя часів Київської Русі (із застереженням, що ця традиція є спільним історичним надбанням як мінімум і росіян, і українців, і білорусів).

2. Селянсько–хутірське самоврядування часів занепаду Київської Русі й татаро–монгольської навали.

3. Військова демократія часів козацтва, що зародилася в надрах селянської системи самоврядування і довгий час співіснувала з нею паралельно.

4. Система магдебурзького права на західних землях XIV–XIX ст. стала результатом входження українських земель до складу тодішніх європейських держав і була ментально характерною саме для європейських народів, для українців же стала запозиченням, яке досить швидко прижилося й поширилося на десятки українських поселень.

5. Система земств на землях Російської імперії.

6. Система «Вільного союзу вільних громад» початку XX ст. часів спроб розвитку української державності.

7. Радянська система рад народних депутатів часів УРСР.

8. Система місцевого самоврядування незалежної України, яка не була результатом попереднього тривалого еволюційного розвитку й створювалася в умовах політичного цейтноту та інституційного вакууму [4, с. 103–104].

Інший вітчизняний дослідник В. Куйбіда на основі аналізу історичних факторів формування організаційно–функціональних принципів і методів діяльності органів місцевого самоврядування виділив його три основні періоди:

1. Період виникнення розрізаних самоврядних принципів і методів в управлінні (з найдавніших часів до впровадження магдебурзького права).

2. Період апробації самоврядних принципів і методів управління в містах (від запровадження магдебурзького права на початку XII ст. до першої письмової конституції Пилипа Орлика).

3. Період пошуків ефективних форм реалізації місцевого самоврядування (від Конституції Пилипа Орлика донині) [7, с. 101].

Історичний розвиток, передусім європейської цивілізації, окрім вже окреслених теорій сформував ряд науково–обґрунтованих концепцій. Серед них соціал–реформістська муніципальна концепція кінця XIX – початку XX ст. Муніципальний соціалізм даної соціологічної концепції не має нічого спільного із соціалізмом у звичайній інтерпретації цього слова. Тези муніципального соціалізму висувалися насамперед у більшості буржуазних партій. Вони являли собою сукупність програмних положень і установок, до яких, зокрема, належать:

– наділення міської і сільської громади правами широкої автономії;

– збільшення представництва населення в органах місцевого самоврядування;

– зміна державного і громадського життя шляхом поступових реформ;

– соціалістична еволюція буржуазного місцевого самоврядування розглядалась як один із шляхів неревольюційної трансформації суспільства;

– створення на місцях осередків демократії, здатних протистояти центральним органам, трактувалася прихильниками муніципального соціалізму як корінна зміна влади в суспільстві.

Подальші концепції, на нашу думку, продовжують розвиватися у контексті двох течій – державної та суспільної. До сучасних концепцій можна віднести такі:

– локалістська (Дж. Джонс, Р. Родс, Дж. Чендлер), заснована на ідеях ліберальної демократії. Відповідно

до цієї концепції, демократична держава являє собою взаємодію різноманітних центрів прийняття рішень;

– неомарксистська (С. Дункан, М. Тудвін, С. Кокбері), яка не розділяє ідеї ліберальної демократії, адже в її основі лежить марксистський аналіз;

– дуалістична (П. Сандерс, А. Косон), декларує подвійний характер місцевого самоврядування, тобто самостійність у місцевих справах і здійснення певних державних функцій на місцевому рівні;

– суспільного вибору та соціального обслуговування (Н. Нісканен, Дж. Таллок), заснована на ідеях неоконсерватизму.

Таким чином, можна виокремити ряд чинників, які мали вплив на появу та генезу теорій місцевого самоврядування. По-перше, це формування теорії природних прав людини, адже вони є критерієм для оцінки правового змісту закону, а держава виступає гарантом і захисником природних прав і свобод індивіда. По-друге, це поява ідеї суспільного договору як ідеї правління, заснованого на згоді. По-третє, формування й розвиток концепції поділу влади по горизонталі та вертикалі. По-четверте, неминучий вплив мала теорія громадянського суспільства. По-п'яте, започаткована теорія правової держави, тобто держави, у якій створені умови для реалізації прав і свобод людини, а державна влада обмежується правом. По-шосте, обґрунтування концепції буржуазного лібералізму, сутність якої зводилася до того, що людина повинна сама вирішувати власну долю, а держава існує лише для того, щоб захищати людину від насильства з боку її подібних. По-сьоме, ідея захисту приватної власності. Окрім того, важливу роль відіграли політико-філософські постулати буржуазного представницького правління сформульовані Дж. Міллем [10, с. 52].

Отже, еволюція суспільно-політичних відносин спричинила трансформацію теорій місцевого самоврядування, сутність яких полягала у створенні оптимальних умов для залучення громадян до управління громадами. Ефективне самоврядування місцевого населення визначає країну як державу з високорозвиненим громадянським суспільством, де держава існує для людини, для задоволення її потреб та інтересів.

Список використаних джерел

1. Васильчиков А. И. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных, учреждений / А. И. Васильчиков. – Т.1. 3-е изд. – СПб., 1872. – 12, XLII. – 460 с.
2. Гулак Л. С. Теоретичні засади становлення місцевого самоврядування // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія Юриспруденція / Лариса Гулак. – 2013. – №6–2; Т.1. – С.101–104.
3. Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений / М. П. Драгоманова; изд. редакции «Освобождения». – Т.1. Историческая Польша и великорусская демократия (1881–1882 гг.); Опыт украинской политико-социальной программы (1884 г.) [Электронный ресурс]. – Paris: Societe nouvelle de librairie et e'dition, 1905. – 376 с. – Режим доступа: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0044759>.
4. Заблоцкий В. В. Компаративний аналіз історичного становлення системи місцевого самоврядування України // Держава та регіони. Серія: Державне управління / В. В. Заблоцкий. – 2013. – №3 (43). – С.102–107.
5. Заливалова Л. Н. Город и государство в эпоху перехода от античности к феодализму в освещении русской историографии конца XIX – начала XX ст. / Л. Н. Заливалова // Город и государство в древних обществах. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. – 336 с.
6. Кистяковский А. Ф. К вопросу о Магдебургском праве // Права, по которым судится малороссийский народ (1743 г.) / А. Ф. Кистяковский. – К., 1879. – С.83–110.

7. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: монографія / В. С. Куйбіда. – К.: МАУП, 2004. – 432 с.

8. Курбатов Г. Л. Город и государство в Византии в эпоху перехода от античности к феодализму / Г. Л. Курбатов, Г. Е. Лебедева // Город и государство в древних обществах. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. – С.56–77.

9. Лешков В. Н. Опыт теории земства и его земских учреждений по «Положению» 1864 г., января первого / В. Н. Лешков. – М., 1865. – 82 с.

10. Милль Дж. Размышления о представительном правлении / Дж. Милль. – М.: Книга по Требованию, 2012. – 365 с.

11. Токвиль А. Про демократію в Америці. У двох томах / Пер. з франц. Г. Філіпчука та М. Москаленка; передмова А. Жардена / Алексіс де Токвіль. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.

12. Томашівський С. Українська історія: Нарис І. Старинні і середні віки / С. Томашівський. – Львів: Вчора і нині, 1919. – 150 с.

13. Brody Lisa R. Encyclopedia of the ancient Greek world / David Sacks, Oswyn Murray, Lisa R. Brody. – Infobase Publishing, 2005. – 412 p.

14. Gierke O. von. Das deutsche Genossenschaftsrecht / Otto von Gierke. – Bd. I. Berlin, 1868. – 1111 p.

15. Hardy E. G. The Table of Heraclea and the Lex Iulia Municipalis / E. G. Hardy // The Journal of Roman Studies. – 1914. – Vol.4, Part 1. – P.65–110.

16. Mohl R. Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften in Monographien dargestellt / Robert von Mohl. – Taschenbuch: Adamant Media Corporation, 2001. – 619 p.

17. Schaeffner W. Geschichte Der Rechtsverfassung Frankreichs: Bis Auf Hugo Capet (1849) / Wilhelm Schaeffner. – Sauerländer: Nabu Press, 2012. – 696 p.

References

1. Vasil'chikov A. I. O samoupravlenii. Sravnitel'nyj obzor russkikh i inostrannykh zemskikh i obshhestvennykh, uchrezhdenij / A. I. Vasil'chikov. – Т.1. 3-е изд. – СПб., 1872. – 12, XLII. – 460 с.
2. Gulak L. S. Teoreticheskie zasady stanovlenija miscevoogo samovrjaduvannja // Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu: Serija Jurysprudencija / Larysa Gulak. – 2013. – №6–2; Т.1. – С.101–104.
3. Dragomanov M. P. Sbranie politicheskikh sochinenij / M. P. Dragomanova; izd. redakcii «Osvobozhdenija». – Т.1. Istoricheskaja Pol'sha i velikorusskaja demokratija (1881–1882 gg.); Opyt ukrainskoj politiko-social'noj programmy (1884 g.) [Elektronnyj resurs]. – Paris: Societe nouvelle de librairie et e'dition, 1905. – Rezhim dostupa: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0044759>.
4. Zabloc'kyj V. V. Komparatyvnyj analiz istorичного stanovlenija systemy miscevoogo samovrjaduvannja Ukraїny // Derzhava ta regiony. Serija: Derzhavne upravlinnja / V. V. Zabloc'kyj. – 2013. – №3 (43). – С.102–107.
5. Zalivalova L. N. Gorod i gosudarstvo v jepohu perehoda ot antichnosti k feodalizmu v osvjasnenii russkoj istoriografii konca XIX – nachala XX st. / L. N. Zalivalova // Gorod i gosudarstvo v drevnih obshhestvah. – L.: Izd-vo Leningrad. un-ta, 1982. – 336 s.
6. Kistjakovskij A. F. K voprosu o Magdeburgskom prave // Prava, po kotorym suditsja malorossijskij narod (1743 g.) / A. F. Kistjakovskij. – K., 1879. – S.83–110.
7. Kujbida V. S. Princypy i metody dijal'nosti organiv miscevoogo samovrjaduvannja: monografija / V. C. Kujbida. – K.: MAUP, 2004. – 432 s.
8. Kurbatov G. L. Gorod i gosudarstvo v Vizantii v jepohu perehoda ot antichnosti k feodalizmu / G. L. Kurbatov, G. E. Lebedeva // Gorod i gosudarstvo v drevnih obshhestvah. – L.: Izd-vo Leningrad. un-ta, 1982. – S.56–77.
9. Leshkov V. N. Opyt teorii zemstva i ego zemskikh uchrezhdenij po «Polozheniju» 1864 g., janvarja pervogo / V. N. Leshkov. – M., 1865. – 82 s.
10. Mill' Dzh. Razmyshlenija o predstavitel'nom pravlenii / Dzh. Mill'. – M.: Kniga po Trebovaniju, 2012. – 365 s.
11. Tokvil' A. Pro demokratiju v Ameryci. U dvoh tomah / Per. z franc. G. Filipchuka ta M. Moskalenka; peredmovna A. Zhardena / Aleksis de Tokvil'. – K.: Vydavnychyj dim «Vsesvit», 1999. – 590 s.
12. Tomashivs'kyj S. Ukraїns'ka istorija: Narys I. Starynni i seredni viky / S. Tomashivs'kyj. – L'viv: Vchora i nyni, 1919. – 150 s.
13. Brody Lisa R. Encyclopedia of the ancient Greek world / David Sacks, Oswyn Murray, Lisa R. Brody. – Infobase Publishing, 2005. – 412 p.

14. Gierke O. von. Das deutsche Genossenschaftsrecht / Otto von Gierke. – Bd. I. Berlin, 1868. – 1111 p.

15. Hardy E. G. The Table of Heraclea and the Lex Iulia Municipalis / E. G. Hardy // The Journal of Roman Studies. – 1914. – Vol.4, Part 1. – P.65–110.

16. Mohl R. Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften in Monographien dargestellt / Robert von Mohl. – Taschenbuch: Adamant Media Corporation, 2001. – 619 p.

17. Schaeffner W. Geschichte Der Rechtsverfassung Frankreichs: Bis Auf Hugo Capet (1849) / Wilhelm Schaeffner. – Sauerländer: Nabu Press, 2012. – 696 p.

Gladiy V. I., graduate student of political institutions and processes, SHEE «Carpathian National University named after Vasyl Stefaniuk» (Ukraine, Ivano-Frankovsk), v.i.gladiy@gmail.com

Factors transformation of the concept of local government

The factors of influence on the transformation of local government in its various manifestations are investigated. Analyzes the theory and the concept of local government through a retrospective analysis of the forms of self-government.

Keywords: local government, the community, decentralization, the municipality, government, natural rights.

Гладий В. І., аспірант кафедри політичних інститутів і процесів, ГВУЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ), v.i.gladiy@gmail.com

Факторы трансформации концепта местного самоуправления

Исследуются факторы влияния на трансформацию местного самоуправления в различных его проявлениях. Анализируются теории и концепции местного самоуправления через ретроспективный анализ форм самоуправления граждан.

Ключевые слова: местное самоуправление, община, децентрализация, муниципалитет, государственное управление, естественные права.

УДК 323.29

Лясота А. Є.,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології, Дніпропетровський
національний університет ім. Олеся Гончара
(Україна, Дніпропетровськ), alyasots@ua.fm

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД

Розглядається актуальна проблематика становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналізується проблема демократизації освіти та її роль у формуванні громадянського суспільства з використанням гендерного підходу. Аналіз широкого кола джерел на основі гендерної методології свідчить, що впровадження тендерного підходу є необхідною умовою демократизації суспільства в цілому і освіти зокрема. Автор зазначає, що, виходячи з потреби забезпечити всебічний зв'язок між освітою і формуванням громадянського суспільства, необхідно покласти його основні принципи і цінності в основу навчальних програм. Ця потреба, на думку автора, є досить актуальною для нинішньої України. Певний ідейний вакуум, який утворився у системі освіти має бути заповнений ідеологією громадянськості. Вона є досить дієвою у плані підготовки майбутніх фахівців і водночас людей з активною громадянською позицією, патріотів своєї країни. Засобом здійснення даних цілей виступає громадянська освіта.

Ключові слова: гендер, демократія, освіта, громадянське суспільство.

Неодмінною передумовою ефективною системи громадянського суспільства є наявність його розвинутої багатоманітної структури, їх складають різні неурядові групи, об'єднання, організації, асоціації, інші соціальні інститути, їхня функціональна спрямованість досить широка: творчі, спортивні, ветеранські, жіночі, правозахисні, благодійницькі, професійні спілки тощо. Тобто ті структури, які знаходяться поза державним впливом, їхнє призначення полягає у сприянні реалізації особистістю її цінності, інтересів, потреб, прагнень,

потенціалу. Соціальні інститути створюють індивіду певний простір для цього. Вони забезпечують йому справжню повноцінну можливість для вибору напрямку своєї життєдіяльності. Адже людина може сформуватися як особистість лише у системі суспільних відносин. А конкретніше, через певну соціальну організацію. Це не обмежує можливості самовизначення індивіда. Оскільки індивідуальна свідомість має бути забезпечена соціальними механізмами.

Таким чином, громадянське суспільство представляє собою широке системне утворення. Критерієм його організованості і функціональної ефективності є створення умов для реалізації особистістю своїх потреб та інтересів. Звичайно, у поєднанні із відповідальністю. Повною мірою скористатись з наданих прав людина може лише у разі своєї належної підготовленості до цього, досконалості відповідних умінь і навичок. Це досягається не лише вихованням практичних здібностей, а й формуванням адекватної моделі свідомості індивіда. Таке завдання вирішується насамперед освітою. Вона є важливим елементом процесу життєдіяльності суспільства, передумовою його нормального стабільного розвитку.

Виходячи з потреби забезпечити всебічний зв'язок між освітою і формуванням громадянського суспільства, необхідно покласти його основні принципи і цінності в основу навчальних програм. Ця потреба, на думку автора, є досить актуальною для нинішньої України. Певний ідейний вакуум, який утворився у системі освіти має бути заповнений ідеологією громадянськості. Вона є досить дієвою у плані підготовки майбутніх фахівців і водночас людей з активною громадянською позицією, патріотів своєї країни. Засобом здійснення даних цілей виступає громадянська освіта. Вона є досить багатоплановим поняттям. І її головна сутність відображається в її функціональному призначенні. «Громадянська освіта – це освіта, яка готує людину до, того, щоб вона стала відповідальним громадянином, брала активну участь у політичному житті країни і була здатною багато зробити для своєї країни» [2, с. 6]. Тобто підготовка майбутнього спеціаліста тісно пов'язана з формуванням громадянина й безпосередньо залежить від здатності громадян здійснювати на практиці їхні основні принципи, брати активну участь у громадському житті, відповідально ставитися до своєї політичної системи, наявності у них навичок вирішення практичних проблем. Такі здібності повинні закладатися насамперед системою освіти. Оскільки майбутніх громадян необхідно готувати, навчати. «Люди не народжуються зі знанням того суспільного і політичного ладу, які часом зумовлює можливість існування свободи для них та їх дітей. Такі речі треба набути, їх необхідно навчати.» У цьому контексті освіта «відіграє виняткову роль у вільних суспільствах», оскільки «у демократичній державі уряд є слугою народу – народу, здатність якого творити, втримувати і поліпшувати цей уряд залежить до великої міри від якості і ефективності освітньої системи через яку він проходить» [8, с. 18–19]. Отримані знання мають підтримуватися відповідними навичками участі у житті суспільства. І тому освітні програми необхідно спрямовувати на формування практичного і навіть критичного мислення учнів і студентів. Реалізація такої мети передбачає становище, коли вони є не просто пасивним об'єктами впливу

педагогів, а самі виступають активними учасниками навчального процесу, різноманітних аналітичних досліджень. Цим самим формується відчуття і практичні здібності повноправного учасника всього суспільного процесу.

Система громадянської освіти сприяє розвитку здатності самостійно вирішувати життєві проблеми, організаторських здібностей. Акцент на практичні, активні форми навчання допомагає краще опанувати знання механізмів функціонування суспільного життя. «Школа представляє собою полігон для підготовки майбутніх громадян демократичного суспільства» [2, с. 55].

Тепер безпосередньо, що стосується форм і методів навчання. Слід підкреслити, що громадянська освіта не є відокремленою дисципліною. Вона виступає своєрідною ідеологією і методологією, які поширюються на цілий цикл предметів, передусім суспільствознавчих. У цьому контексті важливим є формування навичок не лише практичної громадської роботи, а й мислительної аналітичної діяльності. Слушним є застосування проблемних методів навчання, коли ставиться проблемна ситуація, а потім з'ясовуються шляхи їх розв'язання. Тут важливого значення набуває робота з першоджерелами. Вона сприяє формуванню навичок науково-дослідницької діяльності. Варто наголосити, що проблемні, дискусійні форми повноцінні лише за умов належної теоретичної підготовки. Тому і викладач як одне з джерел інформації зберігає своє функціональне призначення. Розв'язання проблемних ситуацій виконує свою позитивну роль, коли учасники цього процесу будуть чітко висловлювати і обґрунтовувати свої аргументи. Це підвищить не лише здатність учнів і студентів самостійно відстоювати свої позиції, а й рівень їхньої професійності і компетентності.

Як уже було зазначено, принципи громадянської освіти реалізуються при викладанні суспільних наук. Насамперед необхідно з'ясувати загальну сутність громадянського суспільства, його смислоутворюючі характеристики, механізм його функціонування, структуру. Учні і студенти мають докладно розглянути історію розвитку ідей про громадянське суспільство, а також історію його формування. Також на різних суспільствознавчих дисциплінах слід визначити основні аспекти його прояву у різних сферах суспільства: політичній, економічній, правовій, ідеологічній, духовній. Це дозволить краще зрозуміти сутнісні характеристики громадянського суспільства. Важливо, щоб у процесі занять сформувався чітке розуміння громадянського суспільства не як відстороненої, абстрактної, а досить дієвої і життєздатної системи. «Хоча акцентування на понятті громадянського суспільства у громадянській освіті не може саме по собі впровадити його принципи, учні мають знати, що таке громадянське суспільство, як воно пов'язано з конституційною демократією і як брати участь у його діяльності, оскільки життєздатне громадянське суспільство є одним з найбільш суттєвих компонентів стабільної конституційної демократії» [2, с. 21]. У ході вивчення даної теми доцільними будуть розробка проєктів або проведення «круглого столу» з проблем функціонування громадянського суспільства в Україні. Причому тут основну роботу мають провести учні і студенти. Потрібно, щоб вони проявили свої творчі здібності. Таким чином вони краще зрозуміють змістову сутність громадянського суспільства.

Втілення в життя сучасних підходів забезпечення права жінки на освіту розглядається сьогодні як основна частина заходів, направлених на реалізацію прав людини, а також як важливий інструмент для досягнення тендерної рівності у суспільстві. Починаючи з першого офіційного визнання необхідності досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків в Статуті ООН 1945 р., прийняття низки документів Генеральної Асамблеї ООН та Міжнародної Організації Праці, протягом другої половини ХХ ст. створена нормативно-правова база в галузі прав жінок на освіту, що складає основу сучасного міжнародного права. Вже в преамбулі Статуту ООН держави-учасниці акцентували увагу на важливості прав людини. Стаття 1 вказаного документу як одне з найважливіших завдань проголосила повагу до прав людини без поділу за ознакою статі. Необхідність подолання дискримінації жінки підтвердили також статті 8, 13, 55, 76, а стаття 56 закріпила обов'язок держав співпрацювати в цій галузі.

Загальна Декларація прав людини 1948 р. підтвердила вказані положення і ст. 26 проголосила право кожної людини на освіту. «Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод...» [1, с. 23].

Документи ООН з прав людини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, що набули чинності в Україні, для жінки визначають також право на однакові умови для орієнтації у виборі професії або спеціальності, для доступу до освіти і одержання дипломів у навчальних закладах усіх категорій як у сільських, так і у міських районах (ця рівність повинна забезпечуватися в дошкільній, загальній, спеціальній і вищій технічній освіті, а також в усіх видах професійної підготовки); доступ до однакових програм навчання та іспитів, викладацького складу однакової кваліфікації, шкільних приміщень і обладнання рівної якості; усунення будь-якої стереотипної концепції ролі чоловіків в усіх формах навчання шляхом заохочення спільного навчання та інших видів навчання, що сприятимуть досягненню цієї мети, і зокрема шляхом перегляду навчальних посібників та шкільних програм і адаптації методів навчання; одержання стипендій та іншої допомоги на освіту; однакові можливості доступу до програм продовження освіти, включаючи програми поширення грамотності серед дорослих і програми функціональної грамотності, спрямовані, зокрема, на скорочення якомога скоріше будь-якого розриву у знаннях чоловіків і жінок; розробку програм для дівчат і жінок, які передчасно залишили школу; однакові можливості активно брати участь у заняттях спортом і фізичною підготовкою; доступ до спеціальної інформації освітнього характеру для сприяння забезпеченню здоров'я і добробуту сімей, включаючи інформацію і консультації про планування розміру сім'ї [2, с. 114].

Значну роль для вироблення рішень щодо підтримки рівності між чоловіками і жінками як важливої умови забезпечення стабільного розвитку відіграла конференція ООН зі становища жінок (Мехіко, 1975 р.), що відкривала новий етап у досягненні не лише юридичного, а й

фактичного жіночого рівноправ'я. Це було так зване Десятиріччя Жінок (1975–1985 рр.) Логічно, що після такої тривалої та напруженої роботи в цій галузі права жінок мали б здобути широке визнання та підтримку в усьому світі. Однак, лише Віденська Конференція ООН 1993 р. вперше офіційно закріпила визнання самого факту існування прав жінок та фактичного їх порушення в глобальних масштабах.

Нові міжнародні зобов'язання держав ліквідувати дискримінацію жінок і зруйнувати перепони на шляху до досягнення рівності відображають Пекінська декларація і Платформа дій, прийняті Четвертою Всесвітньою Конференцією ООН зі становища жінок у 1995 р. представниками 189 країн, що визнали необхідність забезпечити тендерну перспективу в державній політиці і програмах. На міжнародному рівні освіту було визначено правом людини та важливим засобом для досягнення рівності, розвитку та миру. Також вказувалось, що в багатьох країнах дівчата все ще зазнають дискримінації через усталене ставлення, ранні шлюби та вагітність, нестачу доступних шкіл, а також через неналежне, упереджене в тендерному сенсі викладання та навчальні матеріали, відмови жінкам в якійсь освіті, особливо на вищих рівнях, а також в сфері науки і техніки.

Пекінська Платформа Дій підкреслювала, що капіталовкладення в освіту та навчання дівчат і жінок є одним з найкращих засобів досягнення стабільного розвитку та економічного зростання. Рекомендації в галузі освіти та навчання для урядів всіх країн світу зводились до забезпечення рівного доступу до освіти, усунення тендерного розриву в початкових та середніх школах до 2000 року, а також запровадження загальнообов'язкової освіти до 2015 року. Вказувалось на необхідність полегшення доступу жінок до професійного навчання, науки і техніки; сприяння постійному навчанню та освіті жінок і дівчат протягом усього їхнього життя; підкреслювалась важливість вкладень значних ресурсів в освітні реформи та належного контролю за їх здійсненням.

В 1997 р. ООН рекомендувала державам-учасницям провести заходи щодо поліпшення доступу жінок до отримання освіти, враховуючи тендерну проблематику в політиці і всіх програмах в галузі освіти. На конференції в Ріо-де-Жанейро 1999 р. було офіційно визнано провідну роль жінки в процесі розвитку суспільства.

Діюче законодавство України на рівні світових стандартів гарантує жінкам і чоловікам рівні права. Так, у відповідності до діючої Конституції України така рівність забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, у громадсько-політичній і культурній діяльності; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3, с. 141].

Рівноправність жінок проголошена у відповідних статтях Кодексу про шлюб та сім'ю, Кодексу законів про працю України, Кримінальному, Цивільному процесуальному, Житловому кодексах, законах «Про освіту», «Про зайнятість населення» та інших законодавчих актах, положення яких відповідають

Конвенції «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» та іншим міжнародним документам. В квітні 2001 р. вийшов Указ Президента України (№ 283 2001) «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» А в травні 2001 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню тендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки».

Таким чином, в плані законодавчого забезпечення рівноправ'я жінок Україна не поступається світовій спільноті. Але між реальним досвідом і статтями законодавства про статево рівність існують значні розбіжності. Маючи чи не найдемократичніше в світі з точки зору тендерної збалансованості законодавство, Україна й досі не має реального дієвого механізму забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок в усіх без винятку сферах, в тому числі в галузі освіти та науки.

В той же час слід відмітити високий рівень освіти жіноцтва в Україні, що протягом другої половини ХХ ст., був традиційним. За даними перепису населення 1989 р. вищу і середню спеціальну освіту в Україні мали 43,1% працюючих жінок і всього 34,5% працюючих чоловіків. Постійно впродовж усієї історії розвитку науки в УРСР зростала частка жінок серед наукових працівників. За даними Державного комітету статистики на початку 90-х років в Україні жінки становили 45% від загальної кількості спеціалістів, що виконували науково-дослідні роботи, з них 25% – докторів наук [4, с. 199]. Це визначало соціальний статус жінки, її роль у формуванні суспільного, культурного та освітнього середовища, у вихованні дітей, мало вплив на формування трудових ресурсів республіки тощо. Звичайно, не всі потенційні можливості реалізовувались належним чином, проте вони створювались у сфері освіти.

Таким чином, державна ідеологія рівноправності забезпечувала формальну рівність прав жінок і чоловіків у сфері освіти та науки. А так званий «радянський досвід вирішення жіночого питання» висунув на передній план досить суперечливий комплекс гендерних норм, стереотипів, правил поведінки, що вкорінилися в буденній свідомості українців. Подолати їх сьогодні неспроможне навіть найдосконаліше законодавство, що й складає головну перепону на шляху утвердження реального жіночого рівноправ'я в суспільстві. Тому жіночий правозахисний рух сьогодні переглядає свої позиції навіть стосовно самої правотворчої техніки, самої концепції прав жінки та її розуміння.

Нові правові норми в галузі прав жінок мають бути складені виходячи з позицій так званого «жіночого» правового аналізу. Адже існуюча концепція прав людини вочевидь несе на собі відбиток чоловічого бачення прав, оскільки всі документи в цій сфері створені були здебільшого чоловіками, бо й всій світовій культурі останніх тисячоліть притаманна так звана «маскулінна орієнтація». Застосування у правотворчому процесі «жіночого» правового аналізу зовсім не означатиме, що норми права по встановленню та захисту прав жінок створюватимуть більш сприятливе правове середовище для жінок, ніж для чоловіків. Це означатиме лише, що при здійсненні впливу на правозахисну теорію і практику необхідно буде виходити з того, як самі жінки сприймають порушення своїх прав.

Високий освітній ценз жінок в Україні, що обумовлює високу їх питому вагу серед працівників з вищою освітою, не означає ефективного використання цього потенціалу у суспільстві. Проблема залишається відкритою. Жінки мають значно менший доступ до системи підвищення кваліфікації протягом всієї трудової діяльності, що знижує їх конкурентоспроможність на ринку праці, заважає росту їх кваліфікації та кар'єрному просуванню.

Сьогодні рівень цивілізованості суспільства визначається в значній мірі ставленням до жінки, до її прав, залученням до політичної діяльності, управління державою; науковими дослідженнями жіночої і гендерної проблематики, а також широкою пропагандою нових поглядів на проблему серед всього населення.

Давно відомо, що основою всіх форм дискримінації жінок виступає стійка система гендерних ролей, що визначає другосортність жінки з раннього дитинства, а то ще й до народження. В патріархальному світі з його чоловічими законами життя вимагає від жінки додаткових зусиль на всіх етапах від дитинства і аж до старості. Тому важливою умовою формування ефективної політики однакових можливостей для жінок та чоловіків в сучасному суспільстві є впровадження в соціальні і гуманітарні науки тендерного аналізу соціокультурних явищ. Враховуючи той факт, що ще зовсім недавно дослідження з гендерної проблематики ототожнювались з феміністичним аналізом, до якого у нас протягом десятиріч складалось негативне відношення, популярність тендерного підходу закордоном пояснювалась головним чином не наявністю в тому чи іншому суспільстві достатніх умов для виникнення паритетної демократії та її розвитку, а, головним чином, саморекламою авторів, або їх публіцистичною активністю.

За даними соціологічного дослідження з теми «Становище жінок в сучасній Україні», на запитання: «Чи існує дискримінація, порушення прав жінок в Україні?» – «Так», – відповіли 47,8%. А на запитання: «З чієї вини дискримінуються права жінок в Україні?» 18,6% відповіли: «В силу традицій, що склалися» [8, с. 73].

Сьогодні необхідність гендерного підходу в усіх сферах буття як головного чинника розбудови громадянського суспільства пропагують, як правило, самі жінки. І це оправдано. Як стверджувала Сімона де Бовуар, ми, дійсно краще чоловіків розбираємося в жіночому світі, тому, що гостріше відчуваємо, що означає бути жінкою. Тому що «жінкою не народжуються: нею стають, її становлення в суспільстві як людської особини жіночої статі не визначають ні біологічні, ні психічні, ні економічні чинники зокрема» [6, с. 216].

Ситуація в Україні дещо покращилась з виходом Указу Президента «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», а також постанови Кабінету Міністрів України за №479 «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки» [1, с. 94]. В ряді вищих навчальних закладів стали викладатися курси і спецкурси з гендерної проблематики. В Одеському державному економічному університеті розроблені спецкурси «Гендерна політика в Україні», «Гендер і культура», «Жінка в історії України», «Жінка в суспільстві: гендерні аспекти». Студенти з великим зацікавленням ставляться до проблем формування у суспільстві рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сферах політики, громадянського суспільства, економіки,

історії, права, соціальних відносин. Але зневажливе ставлення до гендерної проблематики та її досліджень, що проводяться завдяки професіоналізму та ентузіазмові жінок–вчених, на жаль, залишається болічною проблемою. І на тлі загального скорочення фінансування гуманітарної сфери в Україні, без державної підтримки ця справа має дуже невизначні перспективи. Гендерні дослідження в Україні зустрічають ряд труднощів. Як міждисциплінарна галузь знання, вони не виділені в самостійну наукову сферу, не мають відповідних інституцій, видань, слабо розробляються фаховими факультетами і кафедрами, які вважають їх периферійною науковою сферою. На відміну від західних країн, українські університети неохоче йдуть на створення наукових тендерних та жіночих центрів, які б стали дослідницькими базами розвитку даного напрямку в сучасній науці.

Таким чином, порушення прав жінок у сфері освіти і науки ще не усвідомлюється в суспільстві як болічна проблема; жінки мають значно менше можливостей після закінчення школи отримати бажану освіту в порівнянні з чоловіками; система шкільної і вузівської освіти не сприяє ліквідації вікових гендерних стереотипів; освіта відіграє значно меншу роль в житті жінок для підвищення її матеріального рівня, ніж в житті чоловіків. Аналіз широкого кола джерел на основі гендерної методології свідчить, що впровадження тендерного підходу є необхідною умовою демократизації суспільства в цілому і освіти зокрема.

Список використаних джерел

1. Гендерний аналіз українського суспільства. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Представництво в Україні. – К.: «Златограф», 2015. – 218 с.
2. Гражданское образование: содержание и активные методы обучения (под ред. С. Шехтера). – М., 2012. – 190 с.
3. Загальна декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К.: Наукова думка, 2012.
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. – К.: Українська правнича фундація, 1995.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.
6. Мишель А. Долой стереотипы. Преодолей сексизм в книгах для детей и школьников / А. Мишель. – М., 1986.
7. Бовуар Сімона де. Друга стаття / Сімона де Бовуар. – Твори у 2 тт. – Т.1. – Київ, 1994.
8. Щедрова Г. Проблема громадянського суспільства в класичній соціально–політичній теорії та його роль у становленні і розвитку політичної системи / Г. Щедрова // Сучасна українська політика: політики та політологи про неї. – К., 2009. – С.99–107.

References

1. Gendernyj analiz ukrai'ns'kogo suspil'stva. Programa rozvytku Organizacii' Ob'jednanyh Nacij. Predstavnyctvo v Ukrai'ni. – K.: «Zlatograf», 2015. – 218 s.
2. Grazhdanskoe obrazovanie: soderzhanie y aktyvnye metody obuchenija (pod red. S. Shehtera). – M., 2012. – 190 s.
3. Zagal'na deklaracija prav ljudyny // Prava ljudyny. Mizhnarodni dogovory Ukrai'ny, deklaracii', dokumenty. – K.: Naukova dumka, 2012.
4. Konvencija pro likvidaciju vsih form dyskryminacii' shhodo zhinok vid 18 grudnja 1979 r. – K.: Ukrai'ns'ka pravnycha fundacija, 1995.
5. Konstytucija Ukrai'ny, pryjnjata na p'jati sesii' Verhovnoi' Rady Ukrai'ny 28 chervnja 1996 r. // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 1996. – №30.
6. Mishel' A. Doloj stereotypy. Preodolet' seksizm v knigah dlja detej i shkol'nikov / A. Mishel'. – M., 1986.

7. Bovuar Symona de. *Druga stat' / Symona de Bovuar. – Tvoru u 2 tt. – T.I. – Kyi'v, 1994.*

8. Shhedrova G. Problema gromadjans'kogo suspil'stva v klasychnij social'no-politychnij teorii' ta jogo rol' u stanovlenni i rozvytku politychnoi' systemy / G. Shhedrova // Suchasna ukrai'ns'ka polityka: polityky ta politology pro nei'. – K., 2009. – S.99–107.

Liasota A. Y., Ph.D in political science, associate professor of the political science department, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Ukraine, Dnepropetrovsk), alyasots@ua.fm
Democratization of education as a major factor of development of civil society is gender approach

The actual range of problems of becoming and development of civil society in Ukraine is analyzed. The problem of democratization of education and its role in forming of civil society with applying gender approach is researched. The analysis of wide circle of sources testifies on the basis of gender methodology; that introduction of tender approach is the necessary condition of democratization of society on the whole and educations in particular. An author marks that for providing of all-round connection between education and forming of civil society, it is necessary to put his basic principles and values in basis of on-line tutorials. This necessity, in opinion of author, is actual enough for present Ukraine. An ideological vacuum that appeared in the system of education is certain, must be filled by ideology of civilized. She is effective enough in a plan preparation of future specialists and at the same time of people with active civil by position, patriots of the country. Civil education comes forward as means of realization of these aims.

Keywords: gender, democracy, education, civil society.

Лясота А. Е., кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Украина, Днепропетровск), alyasots@ua.fm

Демократизация образования как важнейший фактор развития гражданского общества – гендерный подход

Рассматривается актуальная проблематика становления и развития гражданского общества в Украине. Анализируется проблема демократизации образования и его роль в процессе формирования гражданского общества с применением гендерного подхода. Анализ широкого круга источников на основе гендерной методологии свидетельствует, что внедрение тендерного подхода является необходимым условием демократизации общества в целом и образования в частности. Автор отмечает, что для обеспечения адекватной связи между образованием и формированием гражданского общества, необходимо положить его основные принципы и ценности в основу учебных программ. Эта потребность, по мнению автора, является достаточно актуальной для нынешней Украины. Определен идейный вакуум, который образовался в системе образования, должен быть заполнен идеологией гражданственности. Она является достаточно действенной в плане подготовки будущих специалистов и в то же время людей с активной гражданской позицией, патриотов своей стране. В качестве средства осуществления данных целей выступает гражданское образование.

Ключевые слова: гендер, демократия, образование, гражданское общество.

* * *

УДК 327

Макаренко Л. П., кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры политических наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), Liliya876@mail.ru

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвиток громадянського суспільства та його інститутів, зокрема громадських організацій, розглядається як обов'язкова турбота і відповідальність держави і самих громадян. Звертається увага на основні проблеми комунікативної взаємодії громадянської та органів державної влади в сучасних умовах.

Ключові слова: громадянська позиція, громадянська позиція, громадянські організації, залучення громадянської, громадянські слухання, громадянські ініціативи, консультації.

Демократія передбачає широке залучення громадян до процесу прийняття рішень, у безперервний діалог щодо основних стратегій розвитку держави, наявних

проблем та шляхів їх розв'язання, підтримку критичного мислення та обопільної соціальної відповідальності.

На думку Ю. Габермаса громадянська за допомогою публічного обговорення контролює й легітимізує систему влади, а також саме вона здатна розв'язувати конфліктні ситуації. Цьому відповідає ідея творення громадянського суспільства діяльними індивідами [3]. Тому сьогодні актуальною є проблема активного громадянина, якого характеризує тверда громадянська позиція. Ця позиція полягає у відстоюванні власних цінностей, а не підтримці чужих. Громадянська позиція – активна свідомо діяльність громадян в інтересах всього суспільства, його певної групи та себе самих, знання та вміння використовувати адекватні інструменти взаємодії влади і громади та відповідальність за спільно ухвалені рішення.

Механізмом реалізації громадянськості виступає громадянська участь населення, через яку проявляється його здатність до самоорганізації і суспільного самоврядування. Існування громадянського суспільства стає можливим за наявності вільних рівноправних особистостей, які мають право вільного асоціювання і добровільно реалізують відповідні політичні установки. Громадянська діяльність людей проводиться у різних формах, залежно від специфіки їх інтересів. Це і політичні партії, і громадські організації, і громадські рухи.

Питанням ролі громадських організацій у державному будівництві, розвитку демократії, забезпеченні прав людини присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених В. Голубовського, І. Климпуша, С. Кузнецова, С. Лаптева, В. Ліпкана, О. Сторожука, І. Тимошенка, О. Тищенко, Ю. Шкарлата та ін.

В статті розвиток громадянського суспільства та його інститутів розглядається як обопільна відповідальність і держави і самих громадян. Звертається увага на основні проблеми комунікативної взаємодії громадянської та державної влади в сучасних умовах.

Громадські організації – це масові об'єднання громадян, що виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, мають свій статут і характеризуються більш-менш чіткою структурою.

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасному світі є: профспілки, жіночі, молодіжні, дитячі організації, організації інвалідів, ветеранські, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні товариства, творчі спілки, різноманітні земляцтва, фонди, асоціації тощо.

Разом з організаційно оформленою публічною громадянською діяльністю досить поширеною є ситуативне відстоювання і просування своїх інтересів групами інтересів, діяльність яких не завжди є публічною.

В цілому, громадські об'єднання – це своєрідна ланка між політичним і громадянським суспільством, між «низамми» і «верхами». Саме в цьому полягає їх стабілізуюча, інтегруюча роль у суспільстві (Конституція України ст. 36, 37).

Дослідження Р. Патнамом діяльності хороших гуртків та футбольних клубів в Італії довели, що активна участь населення у роботі громадських об'єднань є основним чинником ефективності роботи урядових інституцій та росту економічного добробуту. Ефективному врядуванню має передувати встановлення довіри між членами спільноти [4].

Наявність громадських організацій є одним із показників демократизації суспільства. Так, в Угорщині в 1996 р. – діяло 42 тис. громадських об'єднань, в Польщі – 40 тис. громадських організацій, а в Україні на той же час всього 5 тис. У 1998 р. в Німеччині нараховувалося близько 1 млн. громадських організацій. На 1.01.15 р. в Україні зареєстровано Міністром 44696 громадських організацій, а у США – біля 2 млн. Хоча, за даними Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД) в 2013 р. в Україні зареєстровано понад 90 тис. громадських об'єднань [11]. За даними Державної служби статистики України на 1 січня 2015 р. зареєстровано як суб'єкти ЄДРПОУ за організаційно–правовими формами господарювання 75828 осередків громадських об'єднань [8].

Однак, саме тільки збільшення кількості громадських організацій ще не є свідченням демократичних перетворень.

Фахівці інституту стратегічних досліджень пишуть: «Серйозні виклики для діалогу між представниками державної влади та інституціями громадянського суспільства в Україні постали у зв'язку з глибокою суспільно–політичною кризою наприкінці 2013 р. – початку 2014 р., в окремих форматах фактично звівши його нанівець. Дискредитація діалогу досягла небезпечної межі, тому відновлення навіть мінімального рівня довіри між обома сторонами безпосередньо залежатиме від сутнісних перетворень в політико–правовій системі... Політична та правова дисфункціональність виявились внаслідок деструктивної діяльності посадових осіб державних інституцій, їх політичної та юридичної безвідповідальності й безкарності, попри вчинення серйозних порушень прав і свобод громадян. Тому, політичні та суспільні події швидко змістились у позапорову площину. Значну роль відіграли також закритість системи прийняття політичних рішень, які визначають життя суспільства і держави, відсторонення від цього процесу громадськості. Зберігаються ризики прийняття хибних рішень та їх небезпечних наслідків, адже ігноруються як ґрунтовні експертні позиції, так і громадська думка. Тому, – на думку експертів НІСД, – цілеспрямоване відсування громадського сектору від важелів впливу на прийняття рішень є вкрай небезпечним, оскільки призводить до спроб розв'язання проблемних питань та конфліктів за правовими межами» [11, с. 27–28].

Насправді демократичні перетворення потребують консолідованого зусилля з обох сторін, і з боку держави і з боку громадянського суспільства. Здебільшого дослідники пишуть про незмінне небажання влади вести діалог з громадянським суспільством і мало звертають уваги на проблему незрілості і безвідповідальності громадянського суспільства.

Натомість проблема серйозна, і ось які думки мають місце: «Тема ефективності роботи громадських організацій у нашій країні дуже непроста й болісна. Попри прямі законодавчі обмеження, 9 з 10 таких структур в Україні працюють лише на збільшення прибутків свого керівництва. Молодіжні організації та професійні товариства, партії (теж буцімто «неприбуткові» за законом) та консультативні громадські об'єднання при органах влади, благодійні фонди та суспільні рухи – усі прагнуть не реалізації офіційно визначених статутних

цілей, а насамперед грошей. Коштів від держави, олігархів, приватних та урядових іноземних інвесторів під будь–які, навіть найбезглуздіші проекти. У цьому немає нічого дивного. Етику та схеми поведінки основних гравців формує сам ринок. Якщо є люди, готові витратити гроші на «розвиток демократії», то завжди знайдеться якась організація «Роги й ратиці для підтримки демократії», готова ці гроші освоїти. Відтак, в Україні існують лише два принципово різні типи громадських організацій. Перші працюють на дотації різних грантових фондів заради отримання «легких грошей». Другі – мають на меті виконання конкретної місії чи захист прав певної суспільної групи. І їх у десятки разів менше, ніж грантоїдів» [7].

За деякими оцінками в Україні не більше 10% громадських організацій виконують свої функції, дійсно прагнуть бути посередником між державою і суспільством, сприяють розбудові демократії та самоврядування.

В Україні нормативними документами передбачена достатня кількість різноманітних форм участі громадян у формуванні державної політики. Законами України «Про об'єднання громадян», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про інформацію», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців», «Про органи самоорганізації населення», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальні послуги», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про доступ до публічної інформації», «Про безоплатну правову допомогу», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» нормуються такі форми взаємодії влади і громади, як:

- громадські ради;
- громадські слухання;
- громадські ініціативи;
- консультації;
- круглі столи;
- опитування громадської думки;
- організація громади;
- соціальний моніторинг;
- створення коаліцій та ін.

Ухвалення управлінських рішень із залученням громадян належить до групових методів політики. Групове ухвалення рішень має низку важливих переваг. Зокрема, більший обсяг знань та інформації, що впливають на рішення; більша кількість альтернатив рішень; дозволяє донести рішення до всіх зацікавлених сторін. У вирішенні проблеми втягується більша кількість людей, що робить ухвалені рішення зрозумілими. Крім того, такі рішення будуть більш легітимними в очах суспільства, а значить такі рішення простіше реалізовувати, втілювати в життя.

Форми роботи з громадянами формально поділяються на безпосередні (публічне громадське обговорення) та опосередковані (вивчення громадської думки). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики» від 6.01.2010 р. №10

публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення:

- громадських слухань;
- зустрічей із громадськістю;
- конференцій, семінарів, форумів, «круглих столів», зборів, громадських приймальень;
- теле- або радіодебатів, дискусій, діалогів, інтерв'ю та інших передач теле- і радіомовлення;
- інтернет-конференцій, електронних консультацій;
- телефонних «гарячих ліній», інтерактивного спілкування в інших сучасних формах.

Вивчення громадської думки здійснюється шляхом:

- проведення соціологічних досліджень і спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи);
- запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних засобах масової інформації;
- проведення експрес-аналізу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у пресі, на радіо й телебаченні для визначення позицій різних соціальних груп;
- опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій;
- проведення аналізу інформації, що надходить до спеціальних скриньок [12].

Окремо варто згадати єдиний веб-портал органів виконавчої влади «Урядовий портал», який містить систематизовану інформацію про діяльність органів влади, звернення та запити громадян, громадське обговорення проектів нормативно-правових актів тощо. Ефективну діяльність такого роду ресурсів можна вважати значним кроком на шляху до повноцінного електронного урядування, про необхідність запровадження якого говорять усі провладні українські партії.

Разом з правовим унормуванням методів взаємодії з громадськістю, влада намагається формалізувати їх використання. Так, до практики громадських слухань як механізму залучення до обговорення суспільних проблем широкого кола громадськості звертаються, як правило, або формально, або у випадках, коли питання, що розглядається, викликає широкий резонанс. Такий стан справ є наслідком невизначеності механізмів ухвалення рішень за допомогою проведення громадських слухань. Зокрема, це стосується більшості статутів територіальних громад, або положень про проведення слухань, які не мають чіткого визначення механізму впровадження в життя результатів громадських слухань. Досить часто перешкодами для проведення громадських слухань є низька матеріально-технічна база або недостатній рівень поінформованості населення. Важливою проблемою є низька громадянська активність, неспроможність проконтролювати виконання ухвалених рішень.

Громадські слухання – це досить ефективна технологія електоральної мобілізації, але її непродумане й безвідповідальне застосування може дати і зворотний ефект: виборці розчаровуються у власних можливостях впливу на владу і перестають вірити політикам і владі в цілому.

Поширеними формами участі громадян у виробленні та реалізації рішень на місцевому рівні є збори громадян, місцеві ініціативи, діяльність органів самоорганізації населення.

Ефективним інструментом впливу громадськості на ухвалення управлінських рішень є спеціальні дорадчі

органи громадського контролю при органах виконавчої влади (громадські ради). Створення громадських рад в Україні було передбачене постановою Кабінету Міністрів «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 26.11.2009 р. №1302, Загальне положення про громадські ради при органах виконавчої влади [13]. Діяльність громадських рад регулюється Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, прийнятим у 2010 р. Згідно із цим документом громадська рада є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, що діє з метою забезпечення участі громадян і їх об'єднань в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії таких органів із громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

Світова практика підтверджує ефективність і доцільність діяльності громадських рад. Наприклад, ради з розробки бюджету функціонують у Бразилії, Франції, Іспанії, Канаді, Бельгії. В Україні громадські ради функціонують при центральних органах виконавчої влади, а також на регіональному рівні – при обласних державних адміністраціях. Натомість на місцевому рівні даний механізм взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства все ще перебуває на стадії формування. Важливе значення при цьому має особиста позиція керівників органів влади. Недолік громадських рад полягає в тому, що більшість в них становлять представники влади, точніше політичної партії (громадської організації), яка контролює відповідний державний орган, що фактично перетворює їхню роботу на формальність. Однією із причин такої ситуації є пасивність громадськості або відсутність в активістів практичного досвіду роботи в таких органах. Велика кількість громадських організацій, представлених у радах, навпаки заважає конструктивній роботі. Окрім того, громадські діячі не завжди є фахівцями з конкретних, вузько спеціальних питань. Отже, основою ефективного впливу громадських рад на участь у формуванні державної політики є залучення членів рад на професійній добровільній основі. Це можливо при постійному розвитку громадянськості.

Досить дієвими формами налагодження двостороннього зв'язку із громадськістю при виробленні та реалізації державної політики є електронні консультації та «гарячі» телефонні лінії. Актуальність та ефективність цих форм зумовлені їх доступністю для громадян, а також відсутністю обмежень часовими рамками та місцем проведення. Сучасні технології дозволяють людям оперативно отримувати зворотний зв'язок після свого звернення до органу влади, а також гарантувати анонімність, що сприяє залученню більшої кількості громадян до прийняття державних рішень. Крім того, використання таких форм двостороннього зв'язку потребує значно менших матеріальних витрат і організаційних заходів.

Забезпечити участь громадян у формуванні державної політики влада може лише за умови створення відкритого і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен міг би мати вільний доступ до інформації та знання, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати

можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Поширеною формою участі громадян в ухваленні рішень є звернення громадян до державних органів. Така комунікація може відбуватися як письмово, так і усно (через громадські приймальні, особисті прийоми, телефонні консультації, виїзди посадовців на місця подій тощо). Звернення громадян можуть містити як конкретні проблемні питання, так і більш загальні пропозиції та рекомендації щодо функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Ще одним важливим інструментом демократичного формування державної політики є проведення представниками державної влади та місцевого самоврядування публічних роз'яснень з питань, що турбують широку громадськість. Це може відбуватись як безпосередньо (на зборах громадян), так і за допомогою засобів масової комунікації. Особливої актуальності така форма взаємодії набуває в період масштабного реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, коли громадяни самостійно невмозмі розібратися з величезною кількістю суперечливої інформації.

Разом з тим, нехтування громадською думкою, не використання дієвих механізмів ефективного залучення суб'єктів господарювання та інших зацікавлених осіб до вироблення державних, чи місцевих рішень ведуть до викривлення реального стану речей, деформують цінності демократії. А у результаті, спричиняються до негативних наслідків матеріального та морального характеру. Зокрема, мають негативний вплив на господарську діяльність, збільшують відстань між бідними і багатими, між владою та громадою. Таким чином, гальмується розвиток, втрачається користь управлінської діяльності для суспільства, зміст підміняється формою. Усе це шкодить національним, економічним та соціальним інтересам.

Отже, невід'ємною складовою будь-якого демократичного суспільства є різноманітні об'єднання громадян. Соціально-політичне призначення громадських об'єднань полягає в тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування. Позитивна динаміка збільшення кількості громадських організацій, розширення сфер та видів їх діяльності, спроможності до організаційного розвитку є важливими показниками в розвитку громадянського суспільства в Україні. Але про достатній рівень спроможності цих організацій впливати на формування державної політики говорити важко. Як громадяни, так і державні службовці поки що не сприймають громадсько-політичні об'єднання як рівноправних партнерів, дієвий інструмент представництва та захисту прав громадян, недостатньо уявляють можливості їх реального застосування. На практиці необхідно розвивати громадянськість, як особливу якість демократичної особистості. Учасники суспільного діалогу – і громадянське суспільство, і держава – мусять нарешті усвідомити, що тактика взаємного нехтування призводить до соціальної дезінтеграції та руйнівних конфліктів. Відсутність консенсусу і консолідованої позиції, взаємовпливів влади і громадськості та спільної відповідальності за

подальшу розбудову національної державності, як ніколи раніше, сьогодні загрожує втратою всіх попередніх державотворчих здобутків.

Список використаних джерел

1. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадянська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. Афонін, Л. Гонюкова, Р. Войтович. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с.
2. Бабінов Ю. О., Чемшит О. О., Шрейцер В. Ф. Громадянське суспільство та демократія участі / Ю. Бабінов, О. Чемшит, В. Шрейцер. – Севастополь: Вид-во Сев НТУ, 2006. – 418 с.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас; пер. з нім. А. Онишко. – Львів: «Літопис», 2000. – 319 с.
4. Патнем Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнем. – М.: Ad Marginem, 1996. – 287 с.
5. Державна реєстраційна служба України. – Статистична інформація за основними напрямками діяльності ГУЮ та територіальних органів юстиції з питань легалізації об'єднань громадян, державної реєстрації ЗМІ та інформаційних агентств за І квартал 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drso.gov.ua/show/12734>
6. Лациба М. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» / М. В. Лациба, А. О. Шимчук. – К.: Укр. незалежн. центр політ. дослідж., 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013\(1\).pdf](http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013(1).pdf)
7. Нетребенко В. Чи можна створити дієві громадські організації в Україні: думки про наболіле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.espreso.tv/blogs/2014/11/17/chy_mozhna_stvority_diyevi_hromadski_orhanizaciyi_v_ukrayini_dumky_pro_nabolile
8. Державна Служба Статистики України. Кількість суб'єктів СДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/edrpo/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/ks_opfg_0115.htm
9. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine2015.org.ua/tsili>
10. Партнерство Відкритий уряд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogp.gov.ua/content/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%83>
11. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналіз. доп. – К.: НІСД, 2014. – 78 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики» від 6.01.2010 р. №10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2010-%D0%BF%9>
13. Постанова Кабінету Міністрів «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 26.11.2009 р. №1302. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1302-2009-%D0%BF%10>
14. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80%11>
15. Якубовський О., Бутирська Т. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії. Монографія / О. Якубовський, Т. Бутирська. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2004.

References

1. Afonin E. A., Gonjukova L. V., Vojtovych R. V. Gromadjans'ka uchast' u tvorenni ta zdijnsenni derzhavnoi' polityky / E. Afonin, L. Gonjukova, R. Vojtovych. – K.: Centr spryannja instyucijnomu rozvytku derzhavnoi' sluzhby, 2006. – 160 s.
2. Babinov Ju. O., Chemshtyt O. O., Shrejcer V. F. Gromadjans'ke suspil'stvo ta demokratija uchasti / Ju. Babinov, O. Chemshtyt, V. Shrejcer. – Sevastopol': Vyd-vo Sev NTU, 2006. – 418 s.
3. Gabermas Ju. Strukturni peretvorennya u sferi vidkrytosti: doslidzhennja kategorii' gromadjans'ke suspil'stvo / Ju. Gabermas; per. z nim. A. Onyshko. – L'viv: «Litopys», 2000. – 319 s.
4. Patnem R. Chtoby demokratija srobotala. Grazhdanskje tradicii v sovremennoj Italii / R. Patnem. – M.: Ad Marginem, 1996. – 287 s.

5. Derzhavna rejestracijna sluzhba Ukrainy. – Statystychna informacija za osnovnymy naprjamkamy dijalnosti GUJu ta terytorial'nyh organiv justycii' z pytan' legalizacii' objednan' gromadjan, derzhavnoi' rejestracii' ZMI ta informacijnyh agentstv za I kvartal 2014. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.drso.gov.ua/show/12734>

6. Lacyba M. V. Jak rozumity novyj zakon «Pro gromads'ki ob'jednannja» / M. V. Lacyba, A. O. Shymchuk. – K.: Ukr. nezalezhn. centr polit. doslidzh., 2013. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013\(1\).pdf](http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/new_law_NGO2013(1).pdf)

7. Netebenko V. Chy mozna stvority dijevi gromads'ki organizacii' v Ukraini: dumky pro nabolile [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ru.espreso.tv/blogs/2014/11/17/chy_mozna_stvority_diyevi_hromadski_orhanizaciyi_v_ukrayini_dumky_pro_nabolile

8. Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy. Kil'kist' sub'ektiv JeDRPOU za organizacijno-pravovymy formamy gospodarjuvannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrstat.org/uk/edrpoj/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/ks_opfg_0115.htm

9. Cili rozvytku tysjacholitnja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukraine2015.org.ua/tsili>

10. Partnerstvo Vidkrytyj urjad [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ogp.gov.ua/content/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%83>

11. Pro stan rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini: zagal'ni tendencii', regional'ni osoblyvosti: analit. dop. – K.: NISD, 2014. – 78 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Porjadku zaluchennja gromadjan do formuvannja ta realizacii' derzhavnoi' polityky» vid 6.01.2010 r. №10. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2010-%D0%BF%9>

13. Postanova Kabinetu Ministriv «Pro dodatkovy zahody shhodo zabezpechennja uchasti gromads'kosti u formuvanni ta realizacii' derzhavnoi' polityky» vid 26.11.2009 r. №1302. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1302-2009-%D0%BF%10>

14. Zakon Ukrainy «Pro dostup do publichnoi' informacii'» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80%11>

15. Jakubovskij O., Butyrs'ka T. Derzhavna vlada i gromadjans'ke suspil'stvo: systema vzajemodii': Monografija / O. Jakubovskij, T. Butyrs'ka. – O.: ORIDU NADU, 2004.

Makarenko L. P., PhD. Political Science, Doctoral student of Political Science Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv), Liliya876@mail.ru

Problems of communicative interaction between states and civil society

In the article the development of civil society and its institutions, including NGOs seen as mutual care and responsibility of the state and the citizens. Attention is drawn to the main problems of communicative interaction of public and public authorities in modern conditions.

Keywords: community, active citizenship position, NGO, public participation, public hearings, public initiatives, consultations.

Макаренко Л. П., кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры политических наук, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), Liliya876@mail.ru

Проблемы коммуникативного взаимодействия государства и гражданского общества

Развитие гражданского общества и его институтов, в частности общественных организаций, рассматривается как обоюдная забота и ответственность государства и самих граждан. Обращается внимание на основные проблемы коммуникативных взаимодействий общественности и органов государственной власти в современных условиях.

Ключевые слова: общественность, активная гражданская позиция, общественные организации, привлечение общественности, общественные слушания, общественные инициативы, консультации.

* * *

УДК 327

Макарук І. В., кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), makiv45@gmail.com

Роль прагматичного підходу у побудові багаторівневої системи безпеки

Сучасні загрози і виклики, перед якими постає система міжнародних відносин у першій чверті 21 століття, спонукає світове співтовариство до пошуку новітніх підходів формування безпечної системи співіснування. У цьому складному і багатовекторному процесі почала формуватися ситуація, яка відображає складну трансформацію свідомості, багатьох акторів міжнародних відносин. Характерною особливістю цього процесу став пошук ефективних механізмів прагматизації міжнародних відносин. Саме висвітлення деяких її аспектів й присвячується стаття, в якій автор робить спробу показати специфіку складного процесу, його основні аспекти та періоди перебігу. Зокрема, розглядаються визначальні етапи розвитку та впливу імперативу прагматизації на поведінку суб'єктів сучасної системи міжнародних відносин.

Ключові слова: глобалізм, глобалізація, демократія, демократизація, міжнародні відносини, антиглобалізм.

Світове співтовариство ввійшло в нову фазу розвитку, тобто в фазу становлення нової системи міжнародних відносин, яка змогла б дати відповіді адекватні новим викликам сучасності. Дослідники і аналітики сходяться на думці, що «процес формування та утвердження нової системи міжнародних відносин перебуває у стадії становлення» [1]. Системний аналіз розглядуваної ситуації показує, що вищезгадана «стадія становлення», як субстанція постала в умовах складного перехідного періоду кардинальних змін цивілізаційного виміру. То ж закономірно, що, враховуючи зазначене, дедалі більше дослідників приходять до одностайного розуміння того, що після того, як світ переступив через поріг третього тисячоліття і увійшов у фазу першої чверті століття, коли відбувається системне поглиблення кризових явищ, світова спільнота переживає «якийсь критичний перелом». Цей феномен можна кваліфікувати в системі міжнародних відносин, як період «якихось якісних перетворень, які змінюють суть і сенс самої політичної структуризації світу». При цьому звертається особлива увага на те, що чітко проявляються «очевидні ознаки руйнування основ Вестфальської світової системи, що проіснувала (з певними змінами) три з половиною століття» [2].

Основною мірою, визначальною рисою цього перехідного періоду є те, що через певні об'єктивні причини, відбувається поступове формування нової архітектоніки нового світового облаштування, визначальні елементи котрого ще не чітко сформовані, тобто поки що ще не набули системного і сталого характеру. Це, в першу чергу, стосується нинішньої, доволі неоднозначної ситуації у сфері забезпечення міжнародної безпеки і стабільності у світі в той час, коли російська агресивна політика порушує усі норми сталого безпечної співіснування.

Отже світове співтовариство постало перед необхідністю пошуку нової парадигми розвитку системи міжнародних відносин, яка відповідала б новим, часто непередбачуваним викликам сьогодення. Відповідно зринула потреба пошуку дійових механізмів практичної реалізації цієї парадигми, а це, як показує життя, є однією з найскладніших проблем взагалі.

Якщо виходити з того, що термін «прагматизм» походить від латинського слова «прагма», яке означає дію, то саме активної і в той же час ефективної дієвості

не вистачає у прийнятті консенсусних рішень багатьом країнам, які зазвичай спостерігають яким чином буде розгортатися ситуація на міжнародній арені. Прикладом може слугувати неоднотайна реакція світового співтовариства на агресію Росії проти України. Адже в основі філософії прагматизму – є дія або практична діяльність людини. Разом з тим, філософія прагматизму не обмежується тільки дослідженням практичної діяльності людей, а є достатньо чіткою і стрункою системою поглядів практично на всі сторони буття, якщо брати загалом, і традиційне філософське знання. Зокрема, це повною мірою стосується і системи міжнародних відносин нового рівня.

До країн, які найбільш послідовно втілюють прагматичний підхід до проблеми розвитку системи міжнародних відносин в умовах динамічного перебігу демократизаційних процесів, можна віднести, в першу чергу, Сполучені Штати Америки, Англію, Німеччину і Японію. Саме ці провідні країни світу можна вважати прагматиками у нових підходах до побудови сучасної системи міжнародної безпеки яка, як відомо, має вже нові критерії виміру.

Емпіричний аналіз стану перехідного періоду в системі міжнародних відносин дає підстави стверджувати, що прагматик у міжнародних відносинах це не що інше, як суб'єкт, який вибудовує і застосовує систему вчинків, справ і поглядів для отримання практично спільних корисних результатів. В цьому сенсі прагматизм виступає як такий, що заперечує об'єктивність істини, а справжньою істиною вважається та, яка дає результати практично корисні.

В даній площині прагматизм, теоретично, може використовуватися у розв'язанні багатьох конфліктних ситуацій, особливо тих, які загрожують міжнародній безпеці та посиленню конфронтаційних явищ, що у свою чергу, може призвести до поглиблення кризових явищ та гальмування інтеграційно-глобалізаційних процесів.

Дослідження основних аспектів прагматизму в діях акторів міжнародних відносин, показує, що в їхніх діях часто не вистачає системності у попередженні або недопущенні виникнення загроз, які мають дестабілізуючий характер. Системність може полягати в певній теоретичній площині, яка ґрунтується на позиціях прагматичного підходу до вирішення розглядуваної проблеми. Якщо спробувати теоретично дану ситуаційну проблематику розкласти як певний шлях від однієї крайньої точки до іншої, то можемо отримати результат позитивного вирішення поставленого завдання.

В даному випадку одну крайню точку можемо назвати «точкою відліку» (це може бути прогнозований момент, від якого теоретично постає загроза виникненню певної дестабілізації або конфронтації у сфері міжнародних відносин). Іншу, протилежну точку, ми можемо визначити як «точку реалізації теоретичної гіпотези» (так можна назвати момент позитивного вирішення поставленої проблеми). Проаналізувавши зазначену конфігурацію, доходимо висновку, що заданий шлях від «точки відліку» до «точки реалізації теоретичної гіпотези» можна умовно розбити на п'ять етапів, або міні точок.

Перший етап – «Етап можливого прояву» – характеризується появою певних, не яскраво виражених, дестабілізуючих елементів у взаємовідносинах акторів системи міжнародних відносин. В даному випадку на тлі стабільних відносин проявляються дрібні непорозуміння

між державами як суб'єктами системи міжнародних відносин. Розглядаючи цю площину в глобалізаційно-інтеграційному вимірі приходимо до розуміння того, що має викликати настороженість походження і природа даних дрібних непорозумінь. Дрібні непорозуміння можуть бути надто дрібними, на які суб'єкти міжнародних відносин можуть і не звертати першочергової уваги. Але природне відчуття тривоги за подальшу долю міжнародної безпеки має примушувати країну з демократичними цінностями, яка стоїть на прагматичних переконаннях побудови міжнародних відносин, шукати джерело таких непорозумінь.

Отже, на «етапі можливого прояву», який у нашому дослідженні є першим, спостерігається незначне загострення у відносинах між акторами міжнародних відносин. Можемо прогнозувати, що дане нестійке, на перший погляд, непорозуміння може набути стійкого характеру і спровокувати конфлікт між даними акторами, який може призвести до широкомасштабної дестабілізації ситуації у певному регіоні.

Досить важливим є той фактор, який ми не можемо не враховувати: йде конкретно мова про країни однієї системи, чи різних систем. Якщо країни належать до однієї, наприклад демократичної системи, то фактор ризику набагато менший. Якщо ж ситуація загострюється між країнами, які належать до різних систем – демократичної і тоталітарної то фактор ризику надто високий. Зазначений фактор ризику менший, коли країни належать до однієї системи, але ця система не є демократичною, але він вищий, ніж в односистемних демократичних країнах.

Другий етап – «Етап формування проблеми» – на цьому етапі відбувається формування проблеми та емпіричне вивчення природи її походження. Даний етап є важливим у тому сенсі, що саме на ньому відбувається кристалізація суті проблеми. Вдале вирішення цієї задачі закладає основу правильності подальших дій. Чим менша похибка на другому етапі, тим меншими будуть хибні дії на подальших етапах дослідження проблематики цього аспекту, тим реальнішими та ефективнішими будуть дії у плануванні та власне і подоланні проблемної ситуації, що виникає.

Отже, «етап формування проблеми» визначає зміст подальших дій і поведінки в конкретній ситуації. На цьому етапі чітко має вимальовуватися власне проблематика і суть її походження. Тобто, щоб мати можливість прогнозувати наслідки виникнення та розвитку проблеми у даному аспекті, а також правильність ситуаційних дій суб'єкта, слід чітко уявляти і сформулювати причину виникнення даної проблеми, її природу і походження.

У дослідженні цей етап є надто важливим і потребує залучення відповідного ресурсного потенціалу, оскільки здійснюваний аналіз не може допускати значних похибок. Кожна хибна тенденція у аналізі може призвести до неадекватних і помилкових дій, які в свою чергу можуть призвести до провокування різкого загострення проблеми. В такому випадку ситуація може стати неконтрольованою суб'єктами міжнародних відносин, що потребуватиме колосальних зусиль та мобілізації значних ресурсних потенціалів для врегулювання проблеми.

Третій етап – «Етап формування гіпотези» – на якому формується теоретична гіпотеза вирішення проблеми на підставі результатів, отриманих у дослідженні і формулюванні проблематики на другому етапі. Після

отримання результатів дослідження другого етапу, суб'єкт міжнародних відносин проаналізувавши і визначивши причину виникнення даної проблематики, починає розробку і формування теоретичної гіпотези або декількох гіпотез, які є не чим іншим, як можливими шляхами подолання прогнозованого кризового явища у відносинах з іншим суб'єктом міжнародних відносин.

Таким чином, це є етап правильного прийняття рішень, важлива частина шляху, на якому формується варіант можливого правильного рішення.

Четвертий етап – «Етап прийняття рішення» – характеризується тим, що на ньому здійснюється аналітично-критичний розгляд гіпотези та її теоретичних основ з передбаченням можливого ступеня ефективності, який тісно пов'язаний з успішною реалізацією заданої гіпотези.

На цьому етапі приймається конкретне рішення, визначається оптимальна поведінка за конкретних прогнозованих умов, що можуть скластися. Дане рішення не може бути емоційним – воно повинно бути суто прагматичним і обумовлювати дії, які приведуть до оптимального і позитивного вирішення проблематики у стосунках між суб'єктами міжнародних відносин.

П'ятий етап – «Етап практичної реалізації гіпотези» – є, по суті, завершальним, оскільки передбачає практичне втілення теоретично розробленої гіпотези, спрямованої на досягнення кінцевого результату в досягненні поставленої цілі [3].

Практична сторона цього етапу безпосередньо пов'язана з усім спектром теоретичних досліджень, які лягають в основу реалізації розробленого плану врегулювання або запобігання конфліктних ситуацій. Адже сама незначна дестабілізація в площині однієї системи, може негативно вплинути на всю систему міжнародних відносин, з усіма її підсистемами. Тому практична реалізація теоретичної гіпотези має велике значення для побудови відносин на основі мирного співіснування.

В кінцевому результаті, за своїм змістом, в цілому, прагматизаційна гіпотеза, може бути багатоступеневою, або такою яка складається з декількох окремих конкретних частин. Після першого практичного кроку, цілком можливо, може знадобитися потреба в корегуванні, якщо певні позиції другого етапу були хибними. Також може бути, залежно від ситуації, декілька варіантів другого кроку, для того щоб продовжувати практичну реалізацію найоптимальнішим шляхом.

Розглядувана методика є прагматичним підходом до вироблення, і прийняття практичних рішень політичними акторами системи міжнародних відносин. Зазначений прагматизм у вирішенні конфліктних ситуацій, які загрожують міжнародній безпеці, відіграє визначальну роль у формуванні нової системи міжнародних відносин, зокрема, у підготовці адекватних відповідей на складні виклики сучасного світу, котрий динамічно глобалізується.

Список використаних джерел

1. Чубарьян А. Десятилетия зовнішньої політики Росії // Міжнародне життя. – 2001. – №6. – С.4.
2. Категорії політичної науки. – М., 2002. – С.619–620.
3. Макарук І. В. Демократизаційний розвиток в умовах прагматизації системи міжнародних відносин (концептуальний вимір) / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2010. – С.84–85.

References

1. Chubaryan A. Desyatylitnyia zovnishnoi politiku // Mizhnarodne zhuttya. – 2001. – №6. – S.4.
2. Kategorii politichnoi nauku. – M., 2002. – S.619–620.
3. Makaruk I.V. Demokratizatsiynnyy rozvutok v umovah pragmatizatsii sistemu mizhnarodnuh vidnosun (kontseptualnyy vumir) / Instytut svitovoi ekonomiki i mizhnarodnuh vidnosun NAN Ukrainu. – K., 2010. – S.84–85.

Makaruk I. V., PhD (Political Sciences), Associate Professor, Department of international relations Precarpathian national University named after V. Stefanyk (Ukraine, Ivano-Frankivsk), makiv45@gmail.com

The role of pragmatic approach in building a multilevel security system

Modern threats and challenges there is a system of international relations in the first quarter of the 21st century, encourages the world community to search for new approaches of establishing safe system of coexistence. In this complex and multidimensional process began to emerge a situation that reflects the complex transformation of consciousness, many actors of international relations. A characteristic feature of this process was the search for effective mechanisms of a pragmatic approach international relations. It is the coverage of some aspects of it, and dedicated the article in which the author tries to show the specifics of a complex process, its major aspects and periods of flow. In particular, we consider determining the stages of the development and influence of the imperative of a pragmatic approach to the behavior of the subjects of the contemporary system of international relations.

Keywords: globalism, globalization, democracy, democratization, international relations, globalism.

Макарук І. В., кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), makiv45@gmail.com

Роль прагматического подхода в построении многоуровневой системы безопасности

Современные угрозы и вызовы, перед которыми возникает система международных отношений в первой четверти 21 века, побуждает мировое сообщество к поиску новых подходов формирования безопасной системы сосуществования. В этом сложном и многовекторном процессе начала формироваться ситуация, которая отражает сложную трансформацию сознания, многих акторов международных отношений. Характерной особенностью этого процесса стал поиск эффективных механизмов прагматизации международных отношений. Именно освещению некоторых ее аспектов и посвящается статья, в которой автор делает попытку показать специфику сложного процесса, его основные аспекты и периоды течения. В частности, рассматриваются определяющие этапы развития и влияния императива прагматизации на поведение субъектов современной системы международных отношений.

Ключевые слова: глобализм, глобализация, демократия, демократизация, международные отношения, антиглобализм.

УДК 32.01:303.723

Мартиняк Ю. О.,
аспірантка кафедри теорії та історії
політичної науки, Львівський національний
університет ім. Івана Франка (Україна, Львів),
yuliya.martynyak@gmail.com

ТИПИ КОРРЕЛЯЦІЇ ВИМІРІВ ПОЛІТИЧНОГО

Проаналізовано феномен політичного у контексті політичної різниці (розрізнення між власне політичним та політикою), окреслено географію та підходи до виокремлення концепту політичної різниці, досліджено атрибути політичного (простір політичного, час політичного, антропологічний вимір політичного) та на основі їхньої кореляції визначено три форми буття політичного крізь призму його атрибутів. Метою статті постає розкриття евристичного потенціалу використання категорії «політичне» та аналіз типів кореляції його вимірів.

Визначено політичне як умову співжиття індивідів як «мовних тварин», простір котрого є простором розриву соціального (проте не виводиться з нього) простором межевості, що постійно заново створюється через наявність «Я» та «Іншого/Чужого» та виділено три базові типи кореляцій вимірів політичного, що можуть співіснувати в одному політичному полі та бути застосовані для аналізу сучасної політичної дійсності: 1) територія –

циклічність – «Я – Чужий»; 2) місце – лінійність – «Я – Інший»; 3) потік – фрагментарність – «Я – не-Я».

Ключові слова: політичне, концепт політичної різниці, простір політичного, час політичного, політична суб'єктивація.

Сьогодні з однієї сторони у наукових колах широкоживаними є категорії «суспільства ризику», «доби невпевненості», з іншої – опис цих феноменів відбувається у класичних, модерних наукових категоріях, які виявляються для цього непридатними. Суспільна та політична дійсність постає як синтез двох тенденцій, що прослідковуються у межах сучасних умов буття: кінець історії, кінець політики як заперечення онтологічних передумов суспільного буття та одночасно крах великого нарративу (Ж.–Ф. Ліотар) та меланхолія за втраченою трансцендентністю (Ж. Бодрійяр). Така ситуація констатує вичерпність класичних, загальноприйнятих підходів до політики/політичного, де мова йде або про ліберальне самовдоволення, або про песимізм, що проголошує марність будь-якої політичної дії [9, с. 2–8]. Власне виокремлення політичного та можливих форм його атрибутивних виявів постає відповіддю на виклики сучасності та, зокрема, може стати інструментом для розуміння сучасних політичних реалій.

Спроби розрізнення політики та політичного в україномовному просторі знаходимо у «Європейському словнику філософій», де «на основі вивчення ужитку цих двох слів в англійській політичній літературі» перевірено «гіпотезу, згідно з якою їхні відповідні семантичні поля пов'язані зі способами, в які наукові теорії (та університетські інституції) уявляють собі те, що ми називаємо «політикою» [5, с. 310]. Це чи не єдина згадка про концепт політичної різниці (*Politische Differenz*, *Political Paradox*) – розрізнення між політикою та політичним, що в таких умовах є термінологічною лакуною для вітчизняної політичної науки. Концепт політичної різниці постає предметом аналізу в німецькомовному, франкомовному та англійському просторах. Власне поняття «політичне» (*das Politische*) з'являється у статті німецького науковця К. Шмітта «Поняття політичного» (1927). Головним критерієм визначення політичного К. Шмітт констатує опозицію «друг–ворог». Значний вплив на дослідження політичного, хоча й опосередковано, має теоретичний спадок М. Гайдеггера, чий доробок переосмислювали Г. Арндт та Г. Маркузе, а також постали у витоках підходу, що О. Маршарт окреслює як постфундаменталізм [17, с. 11–31]. На осмислення категорії політичного значно вплинули критичні теорії, зокрема неомарксизм у формі Франкфуртської школи та структурного марксизму Л. Альтюссера. Окрім того, варто виокремити доробки Е. Вольграса (*E. Vollrath*), Ю. Габермаса, У. Бека. Незважаючи на те, що поняття «політичне» вперше ввів К. Шмітт, його розвиток припадає на повенню Франції, особливо після публікації есе П. Рікера «Політичний парадокс» (1957). За П. Рікером «... якщо політична функція, політія [*polity*] здійснюється безперервно, можна сказати у певному сенсі, що політика [*politics*] існує лише у великі моменти, в «кризи», в кульмінаційні і поворотні точки історії» [19, с. 255]. У межах франкомовного простору виокремлюємо також концепції Ж.–Л. Ненсі, Ф. Лаку–Лабарта, К. Лефора, А. Бадью, Ж. Рансьєра. Варто зазначити, що в 2001 році поняття «політичне» як відміне від політики було інституційно закріплене, коли П. Розанвалон очолив у

Колеж де Франс (*Colle'ge de France*) кафедру «Новітня і сучасна історія політичного» («*Histoire moderne et contemporaine du politique*»). У англійському просторі варто виокремити діяльність Есекської школи дискурс–аналізу (заснована у 1980–х рр., зібрала навколо себе велику кількість міжнародних учених: Е. Лакло, Ш. Муфф, А. Норвал (*A. Norval*), Я. Ставракакіс (*Y. Stavrakakis*), О. Маршарт (*O. Marchart*), А. Гроппо (*A. Groppo*) і ін.), доробок Г. Арндт та Ш. Воліна (хоча віднесення останніх є досить умовним, це ж стосується і З. Баумана). Е. Лакло та Ш. Муфф, засновники школи, концентрують увагу на переосмисленні теорії гегемонії А. Грамші. Розрізнення між політикою та політичним методологічно постає предметом аналізу постмарксизму. Будучи пов'язаним із постмодернізмом, постструктуралізмом, культуральними студіями, постмарксизм можна окреслити своєрідним намаганням реонтологізації критики суспільства. Саме у постмарксизмі актуальність стосовно дихотомічної пари «економіка – політика» поступається розрізненням «політика – політичне», пов'язаним із критикою репрезентації. Контекст дослідження політичного постає на перетині галузей політичної філософії, соціальної філософії та філософії мови.

О. Маршарт виокремлює два напрями дослідження чи дві традиційні лінії трактування «політичної різниці»: 1. Асоціативний напрям або асоціативна теорія політичного – від Г. Арндт – політичне як вільний комунікативний простір співпраці; 2. Дисоціативний напрям або дисоціативна теорія політичного – від К. Шмітта – політичне як простір влади та конфліктів [17, с. 35–44]. Ж. Рансьєр у такому ж ключі говорить про політичне як дихотомію між полем бою та трибуною [10, с. 111]. А З. Бауман описує політику у контексті «... нового світового безладу, що в ньому відома формула Клаузевіца, – мовляв, політика стає продовженням війни, але іншими засобами, обернулася навпаки» [2, с. 17]. По суті, така стратифікація підходів до політичного має давню основу, виступаючи як діалектика та боротьба двох метанаративів, та виявляє себе у протиставленні ще Гобсвільської війни «усіх проти всіх» та Локквільської «доброї» за природою людини. Яскравим прикладом першого підходу є твердження Ш. Воліна: «Я буду розуміти під політичним вираженням ідеї, що вільне суспільство, яке складається із різноманітностей, може проте насолоджуватись від моментів спільності, все ж через деліберативну колективну владу для покращення та захисту колективного добробуту» [20, с. 31]. Другий підхід ілюструє концепція антагонізмів Ш. Муфф: «Агоністична концепція демократії визнає контингентний характер гегемонійних політико–економічних артикуляцій, що детермінують специфічну конфігурацію суспільства в даний момент. Це – прекарні та прагматичні конструкції, які можуть бути дисартикульовані та трансформовані як результат агоністичної боротьби між противниками» [18, с. 33]. Окрім того, ми хочемо виділити цей третій підхід, характерний для пострадянського простору. Варто зазначити, що, на відміну від континентальної та англо–американської традицій, російська наукова традиція трактує політичне швидше логічно та етатистськи. Так, для російського науковця А. Магуна політичне – «сфера колективної єдності людей, що повинна спеціально/ціленаправлено встановлюватись та підтримуватись, зазвичай насильно, законодавчо нав'язуючи себе

розрізненим і егоїстичним індивідам/групам, а інстанцією політичного у такому трактуванні виступає єдина держава – форма єдності суспільства», а «відносини та дії людей/груп політичні тоді, коли стосуються цієї єдності у розумінні встановлення меж або їхнього оспорювання (тобто держави), відповідно держава постає структурою об'єднання» [6]. Причому А. Магун акцентує на дихотомічній парі «самотність–єдність», коли відчуження та відчуженість є умовами життя в державі як формою єдності, а не рисою індивідів і політика у такому розумінні постає зовнішнім, тим, що розмикає звичну замкненість, надаючи їй водночас абстрактного, певного роду трансцендентного змісту.

Особливо актуальним постає питання кореляції між політичним та соціальним. Як зазначає Ж. Рансьєр, політичне не впливає із соціального, а навпаки, є виключенням із нього. Для науковця політичне у найзагальнішому вигляді є «зустріччю двох гетерогенних процесів», коли перший процес є несправедливим до другого [9, с. 99]: управління та рівності. Перший процес Ж. Рансьєр називає поліцією (розуміючи під цим організацію зібрання людей у суспільство консенсусу, заснованого на ієрархічному розподілі місць та функцій [9, с. 99]), другий окреслює як емансипацію або ж власне політику (взаємодія практик, спрямованих припущенням рівності будь-кого із будь-ким та турботою про верифікацію цієї рівності [9, с. 101]). Політичне у такому контексті постає «сценою, на котрій верифікація рівності повинна прийняти форму розбору несправедливості», «областю зустрічі між поліцією та поліцією при розборі несправедливості» [9, с. 100], наслідком чого є те, що політика «не є актуалізацією принципу, закону чи «характерної риси» суспільства», тобто немає архе, а постає таким чином анархічною. Тракткування політичного як виключення із соціального знаходимо також у С. Жижєка та А. Бадью, коли перший описує поняття розриву соціального, а другий трактує політичне кризь призму події.

Таким чином однією із визначальних рис політичного є перманентна можливість бути по-іншому. З цього приводу Ю. Шейко вказує на таку його рису, як контингентність, що у чистій формі постає як цілковито невизначена ситуація, що ніколи не трапляється в соціальній реальності, сферу того, що «може бути по-іншому» [15, с. 38–40]. Прикметним є семантичне значення розгляду конструкту «політика – політичне», коли власне використання прикметника як означення, хакартеристики певного типу буття приходить на зміну іменнику як «речі–у–собі». Це пов'язане з тим, що простір, де виявляє себе політичне – простір меж. Власне з приводу межовості політичного О. Сорба зазначає: «Відмова від презумпції константно-гештальтної організації політичного виміру буття людини конститується в рамках робочого концепту в категорії «межової структурності», яка, на протипагу «структури» в класичній науковій традиції, фіксує принципово аструктурний та нелінійний спосіб організації цілісності, залишаючи за собою можливість для іманентної рухомості й, відповідно, реалізації креативного потенціалу самоконфігурування» [13]. Дослідження політичного таким чином окреслюємо через визначення його атрибутивних вимірів: простору політичного, його часу та антропологічних вимірів.

Отже, поняття політичного, виникнення котрого безпосередньо корелює із зміною умов буття індивіда

як суспільної істоти (у тому числі й просторово–часових вимірів такого буття), виникає у другій чверті ХХ століття та має у своїй основі розрізнення між «Я» та «Іншим», суспільні форми котрого виявляються у асоціації чи/та дисоціації. Так, політичне: 1) постає рисою співжиття індивідів; 2) не зводиться до соціального, а є його розривом; 3) констатує перманентну взаємодію «друг – ворог»; 4) виявляється як симбіоз асоціативного та дисоціативного підходів («між полем бою і трибуною») 4) пов'язане із гегемонійною формою організації суспільного життя. Політичне як таке експлікується у просторі «між», тобто дослідження останнього можливе через окреслення, визначення межовості як умови його буття. Звідси можемо дати наступне визначення «політичного» – це умова співжиття індивідів як «мовних тварин», простір котрого є простором розриву соціального, проте не виводиться з нього, простором «між» (межовості), що постійно заново витворюється через наявність «Я» та «Іншого/Чужого». Таке визначення політичного дефакто є визначенням через його просторові («простір котрого є простором розриву соціального, проте не виводиться з нього, простором «між»), часові («постійно заново витворюється») та антропологічні (співжиття індивідів як «мовних тварин» через наявність «Я» та «Іншого/Чужого») атрибути.

Простір політичного, корелюючи із простором політики, соціальним простором, територіальним виміром та віртуальним/медійним простором, окреслюємо у такому контексті за наступною схемою: територія – місце – потік. Темпоральні виміри політичного, услід за З. Бауманом [1], окреслюємо як циклічність – лінійність – фрагментарність. Політичне постає із факту наявності дуальності, яку можна окреслити у трьох формах: «Я–Чужий», «Я–Інший», «Я–не–Я». Звідси виділяємо три базові типи кореляції вимірів політичного (простір–час–людина), що проявляють себе одномоментно, проте з різною інтенсивністю: 1) територія – циклічність – «Я – Чужий»; 2) місце – лінійність – «Я–Інший»; 3) потік – фрагментарність – «Я – не–Я».

Перший тип кореляції характерний для традиційних суспільств (Ф. Лаку–Лабарт позначає такі суспільства як архаїчні з циклічною темпоральністю) із матеріальними просторово–часовими вимірами, коли межі тотожні із кордоном держави, її територією, а темпоральність пов'язана із фізичними вимірами часу як циклічності. Територіальність безпосередньо пов'язана із встановленням/демаркацією кордону держави, відповідно все, що розташоване у межах кордонів постає «Ми», усе, що поза кордоном – «Чужі». Так, для прикладу Г. Семігін у такому контексті трактує політичний простір як реальну протяжність території, на яку поширюється історично обумовлене політичне життя або політичний вплив [12, с. 296]. Територіально–циклічні виміри буття політичного означають, що політика завжди оперує матеріальними речима, постаючи у такому контексті сферою розподілу та перерозподілу ресурсів. Ідентичність індивіда апіорі детермінована, постає даною поза діяльністю індивіда чи його вибором. Політика та політичне у такому контексті синкретичні, бо політика як праксис аксіоматично містить у собі політичне як онтологічний вимір, а все видиме є водночас і матеріальним, і символічним – правитель уособлює в собі одномоментно і постать реальної влади, і постать влади символічної.

Другий тип кореляції характерний для так званих статистичних суспільств із соціальними просторово-часовими вимірами, коли межі пов'язані із відносинами тих чи інших відмінних груп, становлення котрих корелює із розвитком міст як просторів, у яких завжди можна зустріти чужинця, а темпоральний вимір можна окреслити як прогрес, лінійний розвиток до кращого майбутнього. Виміром простору політичного тут постає вже не територіальність, а місце, тобто певна точка простору (не обов'язково географічного), де можемо провести межу буття соціальних груп за умов, коли ідентичність постає такою, що перманентно формується. Така ситуація стає можливою із розвитком міст, які стають центрами політичного, поряд із державою (хоча у відмінних ознаках). Розвиток міст супроводжує виникнення мас, котрі ставлять на порядок денний політики їхню репрезентацію з однієї сторони та адекватний комунікативний вимір з іншої. Темпоральний вимір політики у такому контексті безпосередньо пов'язаний із раціональністю, це вже не повторення, а прогрес й у цьому розумінні вимірами діяльності держави стають кількісні показники, а культурні основи політики намагається замінити статистика. Окрім того, політичне також може виявляти себе на межах розривів між першим та другим типами кореляції вимірів політичного. Якщо у першому випадку політика та політичне синкретичні, то тут, через домінування раціонального дискурсу, політичне як таке заперечується. Власне такий засновок робить можливими та актуальними з точки зору лібералізму як єдино можливого способу організації суспільного буття твердження про кінець політики. Тобто, зміни простору політичного і, що важливо, його етатистського трактування мають дві передумови – зовнішню як глобалізацію та дериторизацію у класичному розумінні та внутрішню як соціальні зміни. З цього приводу А. Дністровий зазначає: «Реально ми стаємо свідками зародження нового типу ететизму – не експансивного (часів індустріальної модерності та авторитаризму), який підкорював і зовнішні простори: дрібні держави, народи й етноси, брутально втручаючись у приватне життя, а операційного, мультифункціонального [4, с. 9]. Актуальним у такому контексті постає поняття спатіалізації, яке М. Фуко визначає як «переведення соціальної активності та речей матеріальної культури у просторові форми, які призводять до виникнення нових культурних форм різних за масштабом та рівнем від жестів та тілесних манер аж до геополітичних відносин держав», будучи постійно змінюваним результатом боротьби щодо оцінки місцевості та змістовного наповнення місць [4, с. 12]. А. Розенвалон зазначає, що ще К. Маркс вказує на те, що «територія перестає бути лише пасивним носієм політичного суверенітету, геофізичними рамками повноважень; як вона стає динамічним й активним знаряддям побудови держави – особливого способу політичного взаємозв'язку між простором та суспільством» [11, с. 115]. І власне тут на авансцену знову виходять дві альтернативи творення простору політичного: комунітивний дискурс і делібативна демократія (Ю. Габермас, приклад асоціативного підходу) чи ж гіпермаркет як пуста форма репрезентації (Ж. Бодрійяр, приклад дисоціативного підходу). Епоха модерну, з позиції Ю. Габермаса, сприймає себе виключно із нараштуванням на саму себе – вона змушена черпати нормативність сама зі себе, і саме така

зміна через необхідність віднайдення власних принципів, які нормативно містять сучасний досвід та сучасні життєві форми, змінює структури «духу часу», що перетворюється на середовище, де від сьогодні «просуваються політичне мислення та політичні конфлікти» [3]. Для Ж. Бодрійяра час, аналогічно до речей, простору, загалом до всього оточення людського буття, в тому числі й до політичного, ототожнюється зі споживанням – йдеться про стратегію буття, яка загалом відкидає і логічність, і категорії суб'єкта, до котрих, власне, і належать категорії часу й простору. Темпоральність для автора виражається через агонію реального та раціонального і, дійшовши кінця, «відкриває еру симуляції» [16]. Якщо, за Ж. Бодрійяром, соціальне буття корелювало із тактом історії, в очікуванні утопії майбутнього чи в ейфорійному або катастрофічному очікуванні революції, сьогодні ж соціальне та політичне буття є позаісторичним, коли історія «залишила після себе індиферентну туманність, пронизану потоками, але позбавлену своїх референцій». Власне тут доходимо до третього типу кореляції вимірів політичного.

Третій тип кореляції постає у душі постмодерну та пов'язаний з імплузією: крізь призму розвитку віртуального простору питання необхідності взаємодії з іншим замінюється перманентною необхідністю віднаходження власного «Я», а темпоральний вимір постає у формулі «тут–і–зараз» як постійної фрагментарності. Простір політичного відривається від матеріального виміру, натомість виявляється у віртуальному та медійному вимірах, коли виникає, за М. Кастельсом, «простір потоку, домінуючого над історично обумовленим простором місць» [7, с. 30]. Індивід у такому просторі постає не просто репрезентованим, а сам репрезентує себе через страх бути не побаченим. На зміну дихотомії «Ми – Чужі», «Ми – Інші» приходять «Я» – «Не-Я», де рефлексія над місцем іншого, чужого поступається місцем саморефлексії. Поширюється теза «географія зникла», замість Time-Space знову виокремлюють категорію часу, все більше уваги приділяючи Time-Speed.

Перший тип кореляції вимірів політичного можна окреслити поняттям А. Грамші «антагонізм», другий тип – поняттям Ш. Муффа «агонізм», третій тип – формулюванням С. Жижека, що великого іншого більше не існує. Говорячи про антропологічний вимір політичного та розрізнення «Я – Інший», хочемо наголосити на наступному: якщо дослідження політики пов'язане із вивченням її суб'єктів, то питання політичного – це питання політичної суб'єктивації, котру визначаємо не як традиційний процес набуття статусу суб'єкта політики у межах того чи іншого способу організації суспільного буття (політичного режиму), а потрактовуємо як процес «присвоєння імен» для тих, хто постає не просто в опозиції до суб'єктів політики, а взагалі знаходиться за межами гегемонійних практик і в контексті зміни суспільної організації має потенцію до встановлення нових чи корегування наявних гегемонійних відносин. Ж. Рансьєр використовує це поняття замість класичного поняття ідентичності як констатацію того, що у суспільствах існують групи, котрі названі, проте не мають імені. У межах кореляції «місце – лінійність – «Я – Інший» таким постає пролетаріат (за Ж. Рансьєром), у межах «потік – фрагментарність – «Я – не-Я» такими постають біженці (за З. Бауманом).

Важливим видається той факт, що усі три типи кореляції вимірів політичного проявляються одночасно, а політичне

виявляється не лише у межах трьох типів, а у їхньому накладанні. Саме вони спричиняють ті цивілізаційні напруги, котрі формують політичні відносини у глобальному вимірі сьогодні. В такому контексті актуальним постає твердження Ж. Рансьєра: «Сьогодні ж рецидиви расизму та ксенофобії означають крах політики, повернення від політичного розгляду несправедливості до первісної ненависті. І тоді питання вже не в тому, аби просто повернутись лицем до «політичної проблеми». Він у тому, аби перевинайти політику» [9, с. 109].

Отже, категорія політичного володіє надзвичайно великим потенціалом, введення до української науки категорії «політичного», що відмінна від категорії «політики» дає змогу переосмислити відповідно до вимог часу сферу політики/політичного, його просторових, часових та антропологічних вимірів, а отже тих меж, у яких політика має потенцію до свого виявлення. Окрім того, виокремлення категорії «політичне» має великий евристичний потенціал та актуальність для дослідження сучасної української політичної ситуації, де у межах одного політичного поля одночасно співіснують усі три типи кореляції вимірів політичного.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Невелике доповнення до довгої соціальної історії часу [Електронний ресурс] / З. Бауман. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/12643>.
2. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / З. Бауман. – К.: Критика, 2013. – 176 с.
3. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
4. Дністровий А. Глобус Карла Маркса: Есеї з соціальної та політичної критики / А. Дністровий. – Львів: ЛА «Піраміда», 2015. – 156 с.
5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.
6. Магун О. Определение политического. Единое и одинокое [Електронний ресурс] / О. Магун. – Режим доступу: <http://postnauka.ru/longreads/14236>.
7. Маккуайр С. Медійний город: медиа, архітектура і городське просторство / С. Маккуайр. – М.: Інститут медиа, архітектури і дизайну «Стрелка», 2014. – 207 с.
8. Политико-философский ежегодник. Вып.1 [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. И. К. Пантин. – М.: ИФРАН, 2008. – 199 с.
9. Рансьєр Ж. На краю политического / Ж. Рансьєр; пер. с франц. Б. М. Скурагова. – М.: Практис, 2006. – 240 с.
10. Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму / Ж. Рансьєр. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 168 с.
11. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку / П. Розанвалон. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 248 с.
12. Семігін Г. Политическое пространство / Г. Семігін // Политическая энциклопедия / Г. Семігін. – М.: Мысль, 1999. – (В 2-х томах). – С.296.
13. Сорба О. Просторово-часові виміри політики: принципи реалізації: Автореф. дис... канд. політ. наук / О. М. Сорба; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 19 с.
14. Филиппов А. Пространство политических событий [Електронний ресурс] / А. Филиппов. – Режим доступу: <http://www.intelros.org/lib/statyi/filipov1.htm>
15. Шейко Ю. Концепт політики як контингентності / Ю. Шейко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія». – Ужгород, 2014. – Вип.17. – С.38–44.
16. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / J. Baudrillard. – Michigan: University of Michigan Press, 1994. – 264 p.
17. Marchart O. Post-Foundational Political Thought Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau / O. Marchart. – Edinburgh: Edinburgh University Press University Press, 2007. – 198 p.
18. Mouffe Ch. On the Political / Ch. Mouffe. – London–New York: Routledge, 2005. – 144 p.
19. Ricoeur P. History and Truth / P. Ricoeur. – Evanston: Northwestern University Press, 1965. – 335 p.
20. Wolin S. Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought / Sh. Wolin. – Boston: Little, Brown & Co, 1960. – 761 p.

References

1. Bauman Z. Nevelyke dopovneniia do dovroi sotsialnoi istorii chasu [Elektronnyi resurs] / Z. Bauman. – Rezhym dostupu: <http://zbruc.eu/node/12643>.
2. Bauman Z. Plynni chasy: zhyttia v dobu nepevnosti / Z. Bauman. – K.: Krytyka, 2013. – 176 s.
3. Habermas Ju. Zaluchennia inshoho: studii z politychnoi teorii / Ju. Habermas. – Lviv: Astroliabiia, 2006. – 416 s.
4. Dnistrovyyi A. Hlobus Karla Marksa: Esei z sotsialnoi ta politychnoi krytyky / A. Dnistrovyyi. – Lviv: LA «Piramida», 2015. – 156 s.
5. Ievropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperkladnosti. Tom pershyi. – K.: DUKH I LITERA, 2009. – 576 s.
6. Magun O. Opredelenie politicheskogo. Edinoe i odinokoe [Elektronnyi resurs] / O. Magun. – Rezhym dostupu: <http://postnauka.ru/longreads/14236>.
7. Makkuajr S. Medijnyj gorod: media, arhitektura i gorodskoe prostranstvo / S. Makkuajr. – M.: Institut media, arhitektury i dizajna «Strelka», 2014. – 207 s.
8. Politiko-filosofskij ezhegodnik. Vyp.1 [Tekst] / Ros. akad. nauk, In-t filosofii; Otv. red. I. K. Pantin. – M.: IFRAN, 2008. – 199 s.
9. Rans'er Zh. Na kraju politicheskogo / Zh. Rans'er; per. s franc. B. M. Skuratova. – M.: Praktis, 2006. – 240 s.
10. Ransier Zh. Uchyitel-neznaiko. P'iat urokov iz rozkripachennia rozumu / Zh. Ransier. – K.: Nika-Tsentr, 2013. – 168 s.
11. Rozanvalon P. Utopichnyi kapitalizm. Istoriia idei rynku / P. Rozanvalon. – K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. – 248 s.
12. Semigin G. Politicheskoe prostranstvo / G. Semigin // Politicheskaja jenciklopedija / G. Semigin. – M.: Mysl', 1999. – (V 2-h tomah). – S.296.
13. Prostorovo-chasovi vymiry polityky: pryntsyppy realizatsii: Avto-ref. dys... kand. polit. nauk / O. M. Sorba; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. – L., 2006. – 19 s.
14. Filippov A. Prostranstvo politicheskikh sobitij [Elektronnyi resurs] / A. Filippov. – Rezhym dostupu: <http://www.intelros.org/lib/statyi/filipov1.htm>
15. Sheiko Ju. Kontsept polityky yak kontynhentnosti / Ju. Sheiko // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Politohiia. Sotsiologiia. Filosofiia». – Uzhhorod, 2014. – Vyp.17. – S.38–44.
16. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / J. Baudrillard. – Michigan: University of Michigan Press, 1994. – 264 p.
17. Marchart O. Post-Foundational Political Thought Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau / O. Marchart. – Edinburgh: Edinburgh University Press University Press, 2007. – 198 p.
18. Mouffe Ch. On the Political / Ch. Mouffe. – London–New York: Routledge, 2005. – 144 p.
19. Ricoeur P. History and Truth / P. Ricoeur. – Evanston: Northwestern University Press, 1965. – 335 p.
20. Wolin S. Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought / Sh. Wolin. – Boston: Little, Brown & Co, 1960. – 761 p.

Martynyak Ju. O., PhD student, Ivan Franko National University of Lviv Institute of philosophy, department of theory and history of political science (Ukraine, Lviv), yuliya.martynyak@gmail.com

Types of correlation of dimensions of the political

In the article the phenomenon of the political in the context of the political difference (the distinction between the political and the politics) is analysed, the geography and approaches to the separation of the concept of the political difference is outlined, the attributes of the political (space of the political, time of the political, the anthropological dimension of the political) are researched and on the basis of their correlations three forms of entity of the political through the prism of its attributes are identified.

The political was defined as a condition of cohabitation of individuals as «lingual animals», space of which is space of breaking the social (but it does not derive from it) by space of delimitation that is constantly being recreated due to the presence of «I» and of «Other/Outsider» and identified three basic correlation types of dimensions of the political are selected, that can co-exist in one political field and be used to analyse the current political reality: 1) area (territory) – cycle (process of cycle) – «I – Aliens»; 2) place – linearity – «I – Another»; 3) flow – fragmentation – «I – not I».

Keywords: the political, the political difference, space of the political, time of the political, political sub-activation.

Мартиняк Ю. О., аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), yuliya.martynyak@gmail.com

Типи кореляцій змірених політичного

Проаналізовано феномен політичного в контексті політичної різниці (розличчя між собою власне політичним і політикою), обзначено географію і підходи к виділенню концепта політичної різниці, дослідовано атрибути політичного (пространство політичного, время політичного, антропологічне змєренне політичного) і на основе их кореляції определєны три форми бытия політичного через призму его атрибутів. Целью статьи становитє раскрытие эвристического потенциала использования категории «політическое» и анализ типов кореляції его змєренєй.

Определєно політическое как условие сосуществования индивидов как «языковых животных», пространство которого является пространством разрыва социального (но не выводится из него) пространством межесовности постоянно заново создается из-за наличия «Я» и «Другого / Чужого» и выделєны три базовых типа кореляції змєренєй політического, которые могут сосуществовать в одном политическом поле и быть применєны для анализа современной политической действительности: 1) территория – цикличность – «Я – Чужой»; 2) место – линейность – «Я – Другой»; 3) поток – фрагментарность – «Я – не-Я».

Ключевые слова: политическое, концепт политической разницы, пространство политическое, время политическое, политическая субъективация.

* * *

УДК 39:331.556.46(477.86)

Касьянова М. М.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету (Україна, Вінниця), докторант Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), k.marina81@rambler.ru

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ДО КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ У КІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Досліджено якісні показники українських мігрантів до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. Висвітлити якісні аспекти української міграції можливо, ввавшись до їх аналізу у віковому, гендерному, освітньому та професійному вимірах. Досліднику на допомогу приходять соціологічні опитування, проаналізована офіційна статистика і спеціальні дослідження з теми. Автор дійшов висновку, що міграційне вибуття населення негативно позначається на складі людських ресурсів, їх гендерно-віковій структурі, врешті – освітньо-кваліфікаційному рівневі. Незважаючи на додатне сальдо міграції останніх років, в державі продовжує відбуватися міграційне зменшення найбільш освічених, соціально-політичних та економічно продуктивних контингентів.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, зовнішня трудова міграція, державна міграційна політика, якісні характеристики.

Якість життя населення – це можливість людей задовольняти власні потреби та інтереси (фізичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, духовні) під дією низки геопросторових чинників. Якість життя населення можна розглядати у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. Критеріями об'єктивної оцінки якості життя вважаються наукові нормативи потреб та інтересів людей, які дозволяють об'єктивно оцінити ступінь задоволення цих потреб та інтересів. З іншого боку, потреби та інтереси людей індивідуальні і ступінь їх задоволення можуть визначити тільки самі суб'єкти. Вони не фіксуються якими-небудь статистичними величинами і практично існують лише в свідомості людей і, відповідно, в їхніх особистих думках і оцінках. Таким чином, оцінка якості життя населення може виступати у двох формах: ступінь задоволення науково обґрунтованих потреб та інтересів; задоволеність якістю життя самими людьми [1].

Історіографія даної теми представлена працями провідних сучасних українських науковців. Дослідження

О. А. Малиновської [2], С. Й. Вовканич [3], С. О. Западнюк [4] висвітлюють питання щодо якісних характеристик українських мігрантів до країн Східної Європи кінця ХХ початку ХХІ ст. Джерельною базою дослідження виступають дані Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики, дані Держприкордонслужби, соціологічні опитування.

Метою статті є вивчення якісних характеристик українських мігрантів до країн Східної Європи, проаналізувати офіційну статистику і спеціальні дослідження з теми.

Висвітлити якісні аспекти української міграції до країн Східної Європи можливо, вдаввшись до їх аналізу у віковому, гендерному, освітньому та професійному вимірах. Тут, як у випадку з кількісними характеристиками, досліднику на допомогу приходять соціологічні опитування. Зрозуміло, що жодна з соціологічних інституцій України не відображає 100% інформацію про стан сучасної еміграції у якісному розрізі.

Почнемо з освітнього рівня українських мігрантів. За даними МОМ учасники трудових міграцій відрізняються досить високим освітнім рівнем: 59% мігрантів мають повну середню освіту, 17% – базову чи неповну вищу освіту, 14% – вищу освіту, 10% – початкову або незакінчену середню освіту. Тобто, переважна більшість мігрантів – це освічені перспективні громадяни, які не знаходять самореалізації в своїй країні та не задоволені матеріальною винагородою за свою працю. Данні представницького соціологічного опитування, здійсненого у містах і селищах ряду регіонів України, демонструють схильність до міжнародної трудової міграції серед різних освітньо-кваліфікаційних та соціально-статусних груп населення. Результати обстеження виглядають наступним чином (у відсотках до числа респондентів даної категорії): самозайняті – 39,2%; кваліфіковані робітники – 30,2%; науковці, вчителі, медики – 27,7%; фахівці промисловості – 23,7%; безробітні – 23,4%; службовці підприємств – 22,5%; підприємці – 17,4%; студенти (випускні курси) – 16,8%. Решта обстежуваних категорій (державні службовці, робітники низької кваліфікації, пенсіонери та ін.) виявляли потенційну схильність до трудової міграції не частіше, ніж у десятому – дванадцятому випадку [3, с. 44–45].

Найбільше відчуває вплив міграційних процесів галузь освіти та науки. З 1992 р. Міністерство статистики України проводить статистичний аналіз міграції за кордон учених. За 1992–1995 рр. емігрували 265 докторів наук. Близько 40% тих, що виїхали, були докторами фізико-математичних та медичних наук, понад 20% – технічних наук. У 1995–2000 рр. за межі держави виїхало 270 фахівців цього вищого рівня кваліфікації, з 2004 по 2008 роки – вже тільки 39 [5, с. 326–327]. Впродовж 1999–2001 років Україну залишили 368 кандидатів наук, а у наступні 2004–2008 роки ще 226 осіб. На постійне місце проживання за кордон протягом перших 15 незалежних років виїхала значна частина співробітників Національної академії наук України – біля 600 осіб (з них 105 докторів та 327 кандидатів наук) [6].

Серед сотень вчених, які виїхали з України на постійне місце проживання за кордон, найбільше було фахівців біологів, фізиків і математиків. Про це свідчать офіційні дані Державної служби статистики України. Так, з 2007 по 2011 роки більшість вчених, які залишили

Україну, становили фахівці біологічних (56 осіб), фізико-математичних (38 осіб) і медичних (30 осіб) наук. За цей період Україну назавжди покинули також по одному вченому з галузей геологічних наук, ветеринарної медицини, філософії, національної безпеки і політики.

Як видно, серед емігрантів чисельність кандидатів та, особливо докторів наук, поступово скорочується, однак, якщо врахувати динаміку еміграції фахівців вищого рівня кваліфікації за всі роки разом, у тому числі спеціалістів-винахідників, носіїв інтелектуальної власності, то це свідчить про втрату суттєвої частки трудового, демографічного та інтелектуального потенціалу держави. Відтік кваліфікованих наукових кадрів спричиняє деформацію структури наукового комплексу країни та її регіонів, ставить під загрозу розвиток вітчизняної науки. Еміграція творчої, наукової, гуманітарної та інженерно-технічної інтелігенції за межі України, досягнувши на певному етапі критичного порогу, може створити реальні загрози національному відродженню, державотворчому поступу, соціальному прогресу.

Подібна ситуація складається і в галузі охорони здоров'я. За інформацією Міністерства охорони здоров'я України, протягом 2008 р. з України на роботу за кордон виїхало біля шести тис. лікарів. Більше того, за останні п'ять-шість років галузь втратила понад 47 тис. медсестер. Додаткову тривогу за ситуацію в медицині у фахівців викликає процес старіння медсестринського персоналу. Так, упродовж 2006 р. кількість осіб пенсійного віку серед працюючих спеціалістів середньої ланки зросла з 12,6 до 13,8%, а в деяких регіонах – до 20% [7].

Таким чином, необережна соціально-економічна політика держави призводить до втрати не лише людського ресурсу, а й до економічних збитків, оскільки виїздять перспективні люди працездатного віку, в чию освіту держава вкладала значні інвестиції [8]. Більш того, незалежно від рівня освіти, майже всі українські трудові мігранти працюють на роботах, що не потребують високої кваліфікації [9], тобто спостерігається низька соціальна мобільність. Пов'язано це із цілою ланкою складових підтвердження кваліфікації за кордоном та рівнем оплати непрестижної роботи, яка зазвичай оцінюється вище, ніж кваліфікована праця на батьківщині. Через це відбувається навіть не «відтік мізків», а їхня втрата, оскільки високоосвічені люди погоджуються в еміграції на роботу, що не потребує ніякої освіти. За фахом за кордоном працює лише невелика частка спеціалістів. Водночас є підстави говорити, що поруч з «човниковою» торгівлею, успішно розвивається «човникова» міграція вчених. У зв'язку з тим, що наука в Україні в 1991–2013 рр. опинилася у критичному становищі (чисельність вчених-дослідників скоротилася втричі, на науку виділяється лише близько 0,29% ВВП) [10], тимчасові поїздки на стажування, виконання спільних з іноземними фірмами наукових проєктів та ін., є можливостями вижити для науковців, які не бажають залишити науку або емігрувати з України назавжди [2, с. 40].

Одночасно заслуговує на увагу вивчення впливу міграцій на статеву та вікову структуру населення. Мігранти, незалежно від типу, форм, напрямків переміщень, мають специфічні особливості статевого та вікового складу. Вікова і статеві структури характеризуються значною динамічністю. За даними соціологічних опитувань 13,8% молоді (віком від 18 до 34

років) мали намір назавжди виїхати з власної країни. Ще більше (29,9%) орієнтувалися на тимчасове перебування за кордоном. Молоді українці планували середню тривалість закордонної подорожі в межах одного-п'яти років.

Заступник голови Держкомітету статистики Наталія Власенко зафіксувала, що від'їжджає насамперед висококваліфікована молодь. Останній перепис населення 2001 року зафіксував жахливу річ: значна частина високоосвічених людей віком від 25 до 30 років від'їжджає працювати за кордон. Це попри те, що на 60% збільшився обсяг випускників вузів.

Найбільш рухомою складовою частиною міграційних потоків були особи працездатного віку, їх питома вага серед мігрантів складала у 2004 р. 76,5% (у 2003 р. – 74,8%). Міграційне скорочення працездатного населення становило у 2004 р. 4,1 тис. (у 2003 р. – 14,1 тис.). Молодь віком від 15 до 28 років у всіх потоках міграції складала у 2004 р. 50,6% (у 2003 – 49,1%), її міграційне скорочення – 3,3 тис. осіб (у 2003 р. – 6,8 тис.) [11, с. 6–10].

Середній вік українського заробітчанина становить 41–42 роки, тоді як середній вік решти громадян України – 46 років. Зазначимо, що після 50 років чоловіки різко знижують міграційну активність, тоді як у жінок високий рівень її зберігається і в такому віці [12].

Відрив між жінками та чоловіками у віці від 16 до 56 років залишався приблизно 10% на користь останніх. Протягом усього періоду була помітна тенденція до зменшення числа іммігрантів до 15 років, серед яких постійно переважали особи чоловічої статі.

Жінки-емігрантки, старші за осіб працездатного віку, майже вдвічі переважали над чоловіками відповідного віку, проте їх спільна кількість у 2007 р. дещо зменшилася порівняно з 2002 р. Протягом 2002–2007 рр. чоловіки-емігранти пенсійного віку рідше переселялися, ніж молоді хлопці у віці до 15 років, а стосовно жіночого населення спостерігалася протилежна ситуація: жінки, старші за осіб працездатного віку, переважали над молодшими за осіб працездатного віку мігрантками.

У соціологічному моніторингу, що проводив Інститут соціології НАН України з 1994 р., і який репрезентує усе доросле населення України, були зазначені наступні зміни. Зменшилася кількість тих, хто збирається виїхати в Росію: 1994 р. їх було 13%, 2000 – 7%, 2001 – 9,5%. Зросла кількість тих, хто хотів би виїхати, але ще не знає куди – 13%, 17%, і 15% відповідно [13].

Найбільш рішуче налаштована на виїзд молодь. Опитування 1994 р. показало, що серед тих, кому не виповнилось 30 років, нікуди не збиралися їхати тільки 30 %. Така ситуація зберігалася і надалі. Дослідження 2001 р. дали приблизно такий ж показник – 29,6% [13].

За досліджувани роки було помічено, що найчастіше емігрувало населення віком від 25 до 29 років, переважно чоловіки. Така ситуація може пояснюватися тим, що, здобувши освіту й отримавши практику працевлаштування в Україні, чоловіки намагаються знайти більш вигідні пропозиції за кордоном. Особливо актуально це для тих, хто, одружившись, не має свого житла, а наявна робота не дає змогу забезпечити молоду сім'ю навіть речами першої необхідності.

Гендерні відмінності у віковій структурі трудових мігрантів пов'язані й з тим, що міграційна активність молодих жінок стримується народженням та вихованням дітей, а практика свідчить про кращі можливості

працевлаштування за кордоном для жінок старшого віку. Загалом протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення частки емігрантів у віці від 20 до 34 років обох статей [4, с. 129–130].

Отже, трудові міграції значно більше поширені серед чоловіків – вони складають дві третини загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків працездатного віку становить 6,7%, тоді як у жінок відповідне співвідношення майже вдвічі нижче – 3,5%.

Більшість трудових мігрантів (58,2% загальної їх кількості) одружені, тобто полишали сім'ї під час виїзду на заробітки. Мігранти-чоловіки зазвичай були одружені (61,6%), або ніколи не перебували у шлюбі (29,7%). Водночас серед жінок-мігрантів заміжні склали лише трохи більше половини (51,3%), при цьому 22,2% – розлучені, також спостерігалася значно більша, ніж серед чоловіків, частка вдів (3,9% проти 0,9%).

Відмінності у розподілі сільських і міських трудових мігрантів за шлюбним станом значною мірою пов'язані з існуючими особливостями шлюбно-сімейної ситуації залежно від місця проживання. Так, у сільській місцевості більше збереглися традиційні погляди на сім'ю і шлюб, тому серед сільського населення (у тому числі трудових мігрантів) спостерігається значно менша частка розлучених [14, с. 28].

Міграційне вибуття населення негативно позначається на складі людських ресурсів, їх гендерно-віковій структурі, врешті – освітньо-кваліфікаційному рівневі. Незважаючи на суттєве збільшення обсягу випуску спеціалістів вищими навчальними закладами, в даний час в Україні особи віком 23–28 років за рівнем освіченості дещо поступаються 35–40-річним особам [15], що свідчить про посилення в кінці ХХ ст. впливу високоосвічених контингентів української молоді за кордон. Таким чином, незважаючи на додатне сальдо міграцій останніх років, в державі продовжує відбуватися міграційне зменшення найбільш освічених, соціально-політичних та економічно продуктивних контингентів.

Для осіб-мігрантів та їхніх сімей наслідки міграції є загалом позитивними. Вони впливають на задоволення базових потреб людини у праці та, відповідно, у забезпеченні доходів.

Для населення країн-донорів негативом є демографічні втрати, що деформують віково-статеву структуру, національний та релігійний склад населення країни. Ці втрати не можуть бути компенсованими позитивними ефектами грошових потоків і пом'якшення безробіття.

Для країн-реципієнтів робочої сили основними перевагами є використання дешевої іноземної робочої сили задля розвитку економіки країни. Проте від них вимагається і здійснення ефективної імміграційної політики, спрямованої як на сприяння інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство, забезпечення їм доступу до ринку праці, освіти, житла тощо, так і на врахування інтересів корінного населення, зокрема, вразливих на ринку праці верств – молоді, осіб передпенсійного віку [16].

Отже, динаміка й статистика еміграційного руху потребує державного регулювання. Воно може здійснюватися як управлінська ініціатива лише і тільки в комплексі різнобічного зв'язку з внутрішньою соціально-

економічною стабільністю, розвитком умов для забезпечення особистісного та сімейного благополуччя. Інші, насамперед примусові антиеміграційні, заходи унеможливаються через те, що міжнародні правові угоди, що регулюють міграційні процеси, стоять на сторожі вільного переміщення населення та його права обирати для життя будь-яку державу світу.

Список використаних джерел

1. Бобков В. Н. О задачах повышения уровня и качества жизни населения России / В. Н. Бобков // Общество и экономика. – 2000. – №2. – С.43.
2. Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О. А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997.
3. Вовканич С. Й. Глобалізація, євроінтеграція України та збереження її національної ідентичності: цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи / С. Й. Вовканич. – Львов, 2004.
4. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / С. О. Западнюк / Наук. ред. Руденко Л. Г. – К., 2001.
5. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К., 2009.
6. Білик О. Оцінка прямих втрат України від еміграції за рівнем освіти мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/37.pdf; 675 докторів наук виїхали з України за останні 18 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua.for-ua.com; Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2007 році: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2008. – 362 с.
7. Прес-служба МОЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/press/docID=10337>
8. Юрченко Н. Лише минулого року з України виїхало 6 тисяч лікарів // Українське національне інформаційне агентство (новини України та світу), 14 серпня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=828995>
9. За кордоном живе 14% громадян України // Українська правда. – 26 листопада 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/>
10. Найчастіше з України за кордон виїжджають вчені-біологи, математики та медики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/naychastishe-z-ukrayini-za-kordon-viyizhdzhayut-vcheni-biologi-matematiki-ta-mediki-121644.html>
11. Міграція населення України у 2004 році / Державний комітет статистики України. Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. – К., 2005.
12. Десять міфів про міжнародну трудову міграцію // Дзеркало тижня. – 24 лютого 2012. – №7.
13. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. – №21. – С.10.
14. Зовнішня трудова міграція населення України. – К., 2009.
15. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. – К., 2009. – 214 с.
16. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.

References

1. Bobkov V. N. O zadachakh povysheniya urovnya i kachestva zhyznyi naseleniya Rossyy / V. N. Bobkov // Obshchestvo y ekonomyka. – 2000. – №2. – S.43.
2. Malynovska O. A. Migrantsiina sytuatsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini / O. A. Malynovska. – K.: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 1997.
3. Vovkanych S. I. Hlobalizatsiia, yevrointehratsiia Ukrainy ta zberezhennia yii natsionalnoi identychnosti: tsyvilizatsiini vyklyky i natsiotsentrychni imperatyvy / S. I. Vovkanych. – Lvov, 2004.
4. Zapadniuk S. O. Mihratsii naselennia Ukrainy: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku / S. O. Zapadniuk / Nauk. red. Rudenko L. H. – K., 2001.
5. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2008 rik. – K., 2009.
6. Bilyk O. Otsinka priamykh vtrat Ukrainy vid emihratsii za rivnem osvity mihrantiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/37.pdf; 675 doktoriv

nauk vyikhaly z Ukrainy za ostanni 18 rokov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: ua.for-ua.com; Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2007 rotsi: statystychnyi zbirnyk. – K.: DP «Informatsiino-vydavnychiy tsentr Derzhkomstatu Ukrainy», 2008. – 362 s.

7. Pres-sluzhba MOZ Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/press/?docID=10337>

8. Yurchenko N. Lyshe mynuloho roku z Ukrainy vyikhalo 6 tysyach likariv // Ukrainiske natsionalne informatsiine ahenstvo (novyny Ukrainy ta svitu), 14 serpnia 2009 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=828995>

9. Zakordonom zhyve 14% hromadian Ukrainy // Ukrainaska pravda. – 26 lystopada 2015. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ppravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/>

10. Naichastishe z Ukrainy za kordon vyizhdzhaiut vcheni–biolohy, matematyky ta medyky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://dt.ua/UKRAINE/naychastishe-z-ukrayini-za-kordon-vyizhdzhaiut-vcheni-biologi-matematiki-ta-mediki-121644_.html

11. Mihratsiia naseleння Ukrainy u 2004 rotsi / Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. Vidpovidalna za vypusk Stelmakh L. M. – K., 2005.

12. Desiat mifiv pro mizhnarodnu trudovu mihratsiiu // Dzerkalo tyzhnia. – 24 liutoho 2012. – №7.

13. Shulha M. Mihratsiia z Ukrainy / M. Shulha // Ukrainyskiy rehionalnyi visnyk. – 15 chervnia 2001. – №21. – S.10.

14. Zovnishnia trudova mihratsiia naseleння Ukrainy. – K., 2009.

15. Sotsialno–ekonomichnyi stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy: natsionalna dopovid / za zah. red. V. M. Heitsia ta in. – K., 2009. – 214 s.

16. Rehionalna mihratsiina polityka ta mekhanizmy yii realizatsii / NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen; Nauk. red. U. Ia. Sadova. – Lviv, 2011. – 528 s.

Kasianova M. M., PhD, Associate Professor at the Department of International Relations and Foreign Policy of Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), the doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), k.marina81@rambler.ru

Qualitative characteristics of Ukrainian migrants to Eastern Europe in the late XX – Early XXI Century

The article explored the qualitative indicators of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe of the late XX – early XXI centuries. Highlight the qualitative aspects of Ukrainian migration it is possible, by resorting to their analysis in age, gender, educational and professional dimensions. The researcher come to the aid of sociological polls, analyzed official statistics and a special study on the topic. The author came to the conclusion that the migration outflow of the population affects the composition of human resources, their gender–age structure, at the end of the level of educational qualification. Despite the positive balance of migration in recent years, the state continues to be decreasing the migration of the most educated, socio-political and economically productive contingents.

Keywords: migration, migration processes, foreign labor migration, state migration policy, qualitative characteristics.

Касьянова М. Н., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры международных отношений и внешней политики Донецкого национального университета (Украина, Винница), докторант Киевского национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), k.marina81@rambler.ru

Качественные характеристики украинских мигрантов в страны Восточной Европы в конце XX – начале XXI ст.

Исследованы качественные показатели украинских мигрантов в страны Восточной Европы конца XX – начала XXI века. Осветить качественные аспекты украинской эмиграции возможно проанализировав их в возрастном, гендерном, образовательном и профессиональном измерениях. Исследователю на помощь приходят социологические опросы, проанализирована официальная статистика и специальные исследования по теме. Автор пришел к выводу, что миграционный отток населения негативно сказывается на составе человеческих ресурсов, их гендерно–возрастной структуре и образовательно–квалификационном уровне. Несмотря на положительное saldo миграций последних лет, в государстве продолжает происходить миграционное уменьшение наиболее образованных, социально–политических и экономически продуктивных контингентов.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, внешняя трудовая миграция, государственная миграционная политика, качественные характеристики.

* * *

УДК 327.8

Смирнова І. Є., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, Донецький національний університет (Україна, Вінниця), i.smyrnova@donnu.edu.ua

МІНСЬКІ ДОМОВЛЕНОСТІ: ШЛЯХ ДО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ АБО ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ

Запропонована стаття присвячена аналізу причин та наслідків укладання другої Мінської угоди, яка була покинута припинити широкомасштабні бойові дії Російської Федерації проти України. Внаслідок військової агресії РФ Україна зазнала масштабних людських, територіальних, економічних втрат. Завдяки укладанню Мінської угоди, з одного боку, вдалося припинити цю агресію, але, з іншого боку, ситуація на Сході України ризикує перетворитися на масштабний «заморожений конфлікт», що загрожує безпеці і стабільності не лише на європейському континенті, але й у світі в цілому. У статті наведені точки зору як українських, так і зарубіжних експертів щодо можливостей виконання Мінської угоди для припинення війни та збільшення тимчасово окупованих територій. Надано пропозиції щодо здійснення конституційної реформи в Україні та проведення виборів на Сході України.

Автор дійшов висновку, що українська влада повинна розробити декілька сценаріїв для подальшого вирішення цього конфлікту, в залежності від дій Російської Федерації, яка постійно йде на загострення ситуації з метою примусити виконувати Мінські домовленості на власних умовах. У цій ситуації Україна повинна відстоювати свої національні інтереси та переконувати провідних зовнішньополітичних акторів, що території нашої держави, як і наш територіально–адміністративний устрій не можуть бути розмінною монетою в переговорному процесі.

Ключові слова: угода, вибори, домовленості, окуповані території, агресія, війна, конфлікт, мирний план.

Півтора роки триває «неоголошена» або «гібридна» війна РФ проти України, внаслідок якої країна зазнала масштабних людських, територіальних, економічних втрат. Ситуація на Сході перетворюється на масштабний «заморожений конфлікт», що загрожує безпеці і стабільності не лише на європейському континенті, але й у світі в цілому.

Збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на українську політичну, економічну, військову та соціальну реальність. Внаслідок дій РФ впродовж 2014 р. було деформовано систему глобальної та регіональної безпеки, а також чинну систему міжнародного права. Майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема в межах Будапештського меморандуму) виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів – Російська Федерація.

Рік тому, 12 лютого 2015 р., задля припинення активних бойових дій було підписано Мінську угоду, в якій тоді вбачали шанс на мир. Але скористатися цим шансом так і не вдалося. Війна триває, люди страждають і гинуть, криза посилюється. Саме тому розгляд подій навколо підписання другої Мінської угоди 15 лютого 2015 р. та її реалізації як угоди, що припинила широкомасштабні бойові дії, є актуальним та своєчасним.

Особливе місце в дослідженні даної проблематики належить аналітичній доповіді, підготовленій експертами Центру Разумкова «Російсько–український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій» [1]. Стаття М. І. Панчука, А. М. Дегтеренко присвячена подіям на Донбасі 2013–2014 рр., а саме проблемам формування ідентичності громадян [2]. І. М. Ветринський присвятив своє дослідження геополітичним передумовам російської агресії проти України [3]. В. О. Кравчук досліджував заморожені конфлікти в різних регіонах пострадянського

простору як один з головних інструментів реалізації геостратегії РФ [4].

Мета статті: проаналізувати наслідки укладання для України другої Мінської угоди і дослідити подальші військові та дипломатичні кроки України, спрямовані на захист від агресії РФ.

Після чергової ескалації бойових дій у січні–лютому 2015 р. у районі Дебальцево, що призвели до загострення військової ситуації та несли загрозу переростання локального конфлікту на Донбасі у глобальне протистояння між Росією та Україною, 11–12 лютого 2015 року лідерами Німеччини, Франції, України та Росії були проведені переговори у форматі «нормандської четвірки».

У ніч на 10 лютого пройшли переговори в Берліні, у яких взяли участь заступники міністрів закордонних справ країн «нормандської четвірки». Заяв за підсумками зустрічі не було зроблено, але посол України в Німеччині Андрій Мельник заявив, що переговори завершилися «деякими відчутними результатами». Після Берліну було анонсовано зустріч лідерів Росії, України, Німеччини та Франції в Мінську [5].

11 лютого Володимир Путін, Ангела Меркель, Франсуа Олланд та Петро Порошенко прибули до столиці Білорусі. На заключному етапі до них приєдналася спецпредставник голови ОБСЄ в Контактній групі з врегулювання ситуації в Україні Гайді Тальявіні. Спочатку президенти Росії, України, Франції і канцлер ФРН зустрілися у вузькому складі. Після майже двогодинної зустрічі відбулися переговори у розширеному складі. Після цього глави держав продовжили спілкування в скороченому форматі. Загалом переговори тривали рекордні 16 годин [6]. Результатом переговорів 12 лютого стала декларація на підтримку комплексу заходів з виконання мінських угод, що включає 13 пунктів.

Учасники Тристоронньої контактної групи, посол Хайді Тальявіні, колишній президент України Л. Д. Кучма, посол РФ в Україні М. Ю. Зурабов, представники самопроголошених «республік» О. В. Захарченко та І. В. Плотницький підписали «Комплекс заходів з виконання Мінських угод», яким було передбачено негайне і всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України; відведення всіх важких озброєнь обома сторонами на рівні відстані з метою створення зони безпеки; забезпечення місії ОБСЄ ефективного моніторингу і верифікації режиму припинення вогню і відведення важкого озброєння; діалог про модальності проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей»; забезпечення помилування та амністії шляхом введення в силу закону, що забороняє переслідування й покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України; забезпечення звільнення та обміну всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу «всіх на всіх»; забезпечення безпечного доступу, доставки, зберігання й розподілу гуманітарної допомоги нужденним на основі міжнародного механізму; визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включаючи соціальні перекази, такі як виплата пенсій та інші виплати (надходження і доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України);

відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту; вивід всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під наглядом ОБСЄ; роззброєння всіх незаконних груп; проведення конституційної реформи в Україні зі вступом в силу до кінця 2015 року нової конституції, яка передбачає в якості ключового елемента децентралізацію (з урахуванням особливостей окремих районів Донецької та Луганської областей, узгоджених з представниками цих районів), а також прийняття постійного законодавства про особливий статус окремих районів Донецької та Луганської областей на підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей». Угодою передбачалося, що питання, які стосуються місцевих виборів, будуть обговорюватися та узгоджуватися з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи [7].

За словами представника президента України з мирного врегулювання конфлікту на Донбасі, І. Геращенко, Росія з 13 пунктів Мінських угод не виконала жодного. Угоду в односторонньому порядку вимушена була виконувати Україна. Єдиний позитивний момент домовленостей полягає в тому, що вдалося припинити широкомасштабні бойові дії на Сході України.

Перший і головний пункт – негайне припинення вогню – виконати не вдалося. Влітку–восени 2015 р. обстріли дійсно зійшли нанівець. З обох сторін все голосніше говорили про мир і необхідність розминувати «нейтральну територію». Однак у перших числах листопада обстріли на Донбасі поновилися.

Починаючи з нового року, противник почав систематично збільшувати інтенсивність обстрілів позицій української армії. І якщо ще 30 січня 2016 р. терористи відкривали вогонь 36 раз, то на початок лютого кількість обстрілів збільшилася до 81 на день. «Це рекордна кількість з кінця серпня 2015 року», – повідомив тоді полковник Андрій Лисенко, спікер адміністрації президента з питань АТО. Хоча «рекорд» протримався лише одну добу, показник все одно продовжує залишатися критично високим – близько 60.

Важливо відзначити, що з кожним днем противник все активніше застосовує заборонене Мінськими угодами важке озброєння. Працівниками Державтоінспекції зафіксовано використання мінометів і великокаліберної артилерії, включаючи «Гради».

Бойовики під контролем російського командування проводять і військові вчення. Наприклад, на початку лютого були зафіксовані масштабні навчання з відпрацюванням дій батальйонно–тактичних груп чисельністю до 40 танків і 70 бойових машин піхоти.

Російська армія на кордоні з Україною перебуває у стані повної бойової готовності. Одночасно на Донбасі кількість обстрілів наблизилася до рівня запеклих бойових дій. Так, 13 лютого 2016 року їх кількість досягла 98. Стався бій недалеко від Мар'їнського блокпосту, внаслідок чого КПП Мар'інка був закритий для проїзду [8].

Головний редактор сайту «Інформаційне опір» Юрій Карін вважає: «РФ брязкає зброєю», намагаючись натиснути на Україну перед черговим раундом переговорів в «нормандському форматі». На його думку, зовсім не випадково саме 8 лютого Росія почала військові навчання

біля кордонів з Україною, а бойовики на Донбасі стали нарощувати інтенсивність обстрілів сил АТО.

На думку експерта, Росії потрібно звернути увагу на ситуацію в Сирії, яка поступово погіршується. «Люди в Кремлі не придумали нічого кращого, ніж перед будь-якими переговорами демонструвати свою силу та міць. Мовляв, якщо ви не підете на наші умови, ми можемо зробити те–то і те–то. З цією метою, після початку анексії Криму біля нашого кордону зосереджено близько 70 тисяч російських військовослужбовців. Їх чисельність не змінюється. Якщо відведуть один який–небудь батальйон, то обов'язково заведуть новий. Але це брязкання зброєю, не більше того. Тим більше, що у Путіна виникли серйозні проблеми в Сирії. Ось йому і потрібно перевести інформаційний фон в своїй країні на якісь більш райдужні речі» [9].

Другий важливий пункт Мінських угод – відведення важкого (калібром 120 мм і більше) і середнього озброєння та підтвердження цього міжнародними спостерігачами від ОБСЄ. Пункт виконували в два етапи: спочатку обидві сторони повинні були відвести свої танки, міномети, артилерію, потім – техніку, калібр якої не перевищує 100 мм. Документ візувала Тристороння контактна група (Україна, Росія та ОБСЄ), і по обидва боки від лінії розмежування почали відведення техніки. До літа 30–кілометрова буферна зона була практично вільна від артилерії і танків. Спостерігачів ОБСЄ допустили до місць зберігання відведеної техніки. Вони фіксували: танки, гаубиці, міномети – і далі за списком – «в наявності». Але восени, коли стало очевидно, що переговори зайшли в глухий кут, у звітах все частіше стали з'являтися прочерки. На початку 2016 р. з новою силою розгорілася неоголошена війна: поновилися артилерійські дуелі. А в перших числах лютого палала вже вся лінія фронту: під Горлівкою і Комінтернівським, у Луганському та Мар'їнці [10].

Третій найважливіший пункт, прописаний у мінських домовленостях, – обмін військовополоненими. Однак замість передбаченого формату «всіх на всіх» відбувалися лише «штучні» обміни (приблизно 10–12 осіб з обох сторін) раз на місяць–півтора. Пріоритет віддавався хворим і пораненим та жінкам. В останню чергу відпускали «ідейних» бійців батальйонів. При цьому Донецьк наполягав на амністії тих, хто був захоплений зі зброєю. Київ заявляв, що амністия проходить лише за чинним законом після остаточного припинення вогню. За словами Уповноваженої Президента України з мирного врегулювання ситуації в Донецькій і Луганській областях, представника України в робочій підгрупі з гуманітарних питань Тристоронньої контактної групи Ірини Геращенко, «ключовими у вирішенні конфлікту на Донбасі є саме питання безпеки і гуманітарні питання». Вона вважає, що в США, ЄС, міжнародних організаціях недостатньо звертають увагу на питання прав людини і гуманітарний аспект, зосереджуючись на політичному. «Ми не чуємо заяв до річниці підписання Мінських угод про невиконання пункту про звільнення заручників. Їх доля перебуває в центрі уваги лише в Україні. А ключ від в'язниці, де їх утримують – в Кремлі», – зазначила Ірина Геращенко.

Вона додала, що в цьому контексті мовчання світу, який активно обговорює можливість виборів на тимчасово окупованих територіях або зміни до

Конституції – неприпустиме. У зв'язку з цим Ірина Геращенко підкреслила, що Міністерство закордонних справ України, «також має зайняти жорстку позицію – гуманітарні питання першочергові». «На сьогодні такими, які є в заручниках, вважаються 136 громадян (військові і цивільні), близько 700 пропали без вісті. Наше завдання – встановити долю кожного. Звільнити. Тому що є хлопці, які вже рік в полоні. І це відповідальність усього світу – тиснути на РФ», – підкреслила Ірина Геращенко, додавши, що світ повинен знати про страждання сімей полонених [11].

Нарешті, пункт про дострокові вибори кожна зі сторін взагалі бачить по–своєму. Тристороння контактна група, чийм завданням є напрацювання модальностей закону (простіше кажучи, усунення різночитань), забукувала ще минулої осені. Вимоги України: встановлення контролю над кордоном, голосування всіх, хто має право голосу, в тому числі переселенців і біженців. Рахувати голоси повинна українська ЦВК. Консенсусу немає, адже В. Путін зацікавлений у виконанні Мінських угод на умовах Росії. Цілі Москви зрозумілі і не раз озвучувалися її керівництвом: конституційна реформа в Україні, федеративний устрій або навіть автономія Донбасу і фактичне визнання керівництвом України суб'єктності терористів ДНР / ЛНР шляхом ведення прямих переговорів із ними. В. Путін прагне зробити Донбас центром перманентної нестабільності в Україні і важелем впливу на неї. Кремль наполягає на тому, що спочатку треба провести вибори ЛНР та ДНР, потім Україна має надати цим територіям особливий статус і лише після того відбудеться відновлення контролю над кордоном [12].

Становище президента України на тлі агресії, тиску з боку Заходу та внутрішньої політичної боротьби може виявитись дуже скрутним. Європа і США явно втомилися від цього конфлікту. Їх зараз більше хвилює війна в Сирії та проблеми напливу біженців. ЄС і США дуже жорстко поставили питання про необхідність реалізації Мінських угод, перш за все, українською стороною. Росія, своєю чергою, продовжує посилювати тиск, намагаючись використати окуповані території Донбасу як «троянського коня». Піти на російські умови в той час, коли Україна втратила Крим і тисячі громадян внаслідок військових дій, для П. Порошенка – політичне самогубство. Президент змушений маневрувати між олігархічною елітою, різними соціальними групами та зовнішніми гравцями [13].

Щоб переграти ситуацію на власну користь, часу у Петра Порошенка залишилося мало. Зараз про проведення виборів на окупованих територіях взагалі не йдеться, оскільки це неможливо. З іншого боку, зміни до Конституції, напрацьовані конституційною комісією, передбачають певною мірою особливий статус для окремих районів Донецької та Луганської областей, які наразі перебувають під контролем «ДНР» та «ЛНР». Але вибори там не згадуються. Про них йдеться у Мінських домовленостях, але можливість їх виконання достатньо сумнівна, адже до сьогоднішнього дня не існує єдиного алгоритму виконання цього документу [14].

Для нас є важливим, щоб вибори пройшли після того, як Україна встановить повний контроль над кордоном, а окуповані території повернуться під юрисдикцію українського законодавства. Якщо вести мову про зміни до Конституції, то у відсилочній нормі проекту мова йде про те, що статус певних територій визначається

відповідним законом. Водночас для ухвалення змін до Конституції необхідні 300 голосів. Ті, хто вважає, що П. Порошенко піде назустріч побажанням Путіна, впевнені: пошук 300 голосів в парламенті не є для Петра Олексійовича нерозв'язним завданням. Стверджується, що (з урахуванням голосів БПП, НФ, «Волі народу», «Оппоблока», частини «Відродження» і позафракційних) президент може розраховувати на 290 мандатів. «Самопоміч» та РП голосувати за «особливий статус» не готові. Можливий резерв – «Батьківщина», з якої нібито починають серйозно працювати. Наскільки спроможна ця версія, покаже найближчий час. Але голосування за конституційні зміни у будь-якому випадку відбудеться. Хоча владі досі не обговорювалося питання зміни лінії поведінки Києва у разі результативного або не результативного голосування, те, що її треба змінювати – безсумнівно. Президент прекрасно управляється з завданнями, пов'язаними з пошуком голосів у Верховній Раді. Зрозуміло, що знайти голоси під Конституцію буде набагато важче, але він дав зрозуміти, що це не є для нього непосильним завданням [14].

Абсолютно однозначно, що «Мінськ» (в його нинішньому «нормандському форматі») не працює, домовленості не виконуються жодною зі сторін. У разі провалу голосування за конституційні зміни Київ повинен негайно запропонувати новий порядок денний. Радбез, АП, Кабмін, військові, дипломати повинні заздалегідь розробити план подальших дій, надати перелік пропозицій України у переговорному процесі, обговорити питання кордону і загалом остаточно сформулювати позицію Києва. Потрібно або переглянути колишні домовленості, або прийняти принципово нові. Необхідно жорстко визначити, що Україна не буде виконувати угоди в односторонньому порядку. Українська сторона має наполягати на тому, що питання територіально-адміністративного устрою, внутрішньої політики та конституційних змін не можуть бути предметом міжнародного обговорення і розмінною монетою у будь-яких переговорах. Необхідно домагатися розширення кола учасників переговорного процесу за рахунок більш активного залучення США і, можливо, Великобританії. Не треба соромитися нагадувати їм, що вони – гаранті нашої безпеки. Необхідно гранично чітко опрацювати питання можливого залучення миротворчих місій. Необхідно провести ротацию переговорної групи, посиливши та забезпечивши координацію дій підгруп (що сьогодні відбувається недостатньо ефективно) і забезпечити належну взаємодію учасників переговорів з Радою безпеки, АП, Кабміном, дипломатами та військовими (чого сьогодні практично не відбувається). Необхідно визначити чітку лінію поведінки держави з набором конкретних кроків у залежності від сценарію: 1) якщо Конституція буде змінена, вибори в ОРДЛО відбудуться і почнеться «реінтеграція» на умовах Росії; 2) якщо триватиме нинішній стан «ні війни, ні миру»; 3) якщо буде взятий курс на заморожування конфлікту; 4) якщо виникне загроза повномасштабної війни. Необхідно детально, з урахуванням військового, економічного і гуманітарного аспектів, опрацювати будь-який варіант. Варіант «стіни» як тимчасовий захід. Варіант фактичного відторгнення територій, що передбачає поетапну реінтеграцію у далекому майбутньому. Варіант відбиття масштабної агресії. Варіант гіпотетичної наступальної операції і звільнення окупованих територій.

Варіант співіснування з бунтівним краєм, якщо він отримає повноваження, які, найімовірніше, призведуть не до реінтеграції ОРДЛО, а до подальшої дезінтеграції держави [15].

У цій ситуації Україну може чекати так званий «боснійський варіант» – перетворення на країну, де не врегульовано жодне з ключових питань, населення регіонів перебуває у стані взаємної ненависті та недовіри. Є слабкий центр, і фактична влада належить зовнішнім силам. Боснійський сценарій в Україні можливий лише за умови, якщо «ДНР» і «ЛНР» формально залишаться її частиною. Саме на цьому наполягає Росія, до цього насправді схиляє Україну Захід, хоча представники західних держав і намагаються це всіляко спростувати. Але насправді мова йде навіть не про боснійський сценарій у його первісному вигляді, адже це вже відпрацьована модель, а про нову досі невідому форму державного устрою з децентралізацією регіонів.

Однак в умовах війни децентралізована, ослаблена Україна опиниться у сфері впливу двох геополітичних центрів: Росії і Євросоюзу. Тобто, ми отримаємо той самий розкол, лише завуальований у конституційну реформу та узгоджений у двох центрах – Москві та Брюсселі [16].

Внаслідок змін до Конституції фактично утворюється гібридний устрій з особливим статусом для тимчасово окупованих регіонів. Кремль всіляко тисне на Україну, намагаючись змусити жити в одній державі з «ДНР» і «ЛНР». Але це прямий шлях до розколу країни та втрати державності.

Як українські, так і європейські експерти ставлять ефективність Мінських угод під дедалі більші сумніви. На думку експертки берлінського філіалу Європейського Центру Карнегі Джуді Демпсі, усі сторони конфлікту мають триматися за домовленості до останнього. «Справжня важливість Мінських угод у тому, що не гинуть цивільні», – зазначила Демпсі у розмові з DW. «Про пересічних людей у таких конфліктах часто забувають. Їхні домівки зруйновані, їм нема куди йти, з'являються біженці, які втікають до Росії, Києва або ж західної України. Нам не можна забувати про людський аспект цієї жакливої війни», – наголошує вона.

Водночас експерт паризького Інституту Томаса Мора Жан-Сільвестр Монгреньє налаштований скептичніше. Він підозрює, що для Росії все, пов'язане з Мінськими домовленостями, є тактичною паузою. «Під час неї Путін намагається розділити ЄС та НАТО. Насправді, це затяжний геополітичний конфлікт, ставка в якому – європейський міжнародний правопорядок, адже ревізіонізм Кремля є загрозою для всієї Європи. Геополітична всездозволеність та умиротворення може спричинити повернення до політичного дарвінізму», – застерігає експерт і пояснює, що альтернативою провалу крихких угод може бути повномасштабна війна між Росією та Україною.

Якщо ж ситуація розвиватиметься за найгіршим сценарієм, Захід обов'язково реагуватиме, впевнені опитані DW аналітики в Берліні та Парижі. «Санкції – єдина карта, яку має Захід. Інших немає. Німеччина не погодиться на постачання летальної зброї. Наразі більшість країн ЄС проти озброєння України. Хоча деякі країни вважають це непоганою ідеєю», – нагадує Джуді Демпсі [17].

Таким чином, українському керівництву треба готувати чіткі плани дій, враховуючи будь-яку ситуацію

розвитку подій. Вже зараз необхідно планувати реінтеграцію не лише окупованих територій Сходу України, але й Криму. Треба офіційно визнати, що Мінські домовленості не виконуються, а переговорний процес у «нормандському форматі» зайшов у глухий кут. Тому на порядку денному стоїть питання пошуку нового формату переговорного процесу із залученням США. Україна має вимагати від зовнішньополітичних акторів поваги до територіально-адміністративного устрою, Конституції держави, національного суверенітету. Питання надання особливого статусу та конституційних змін не може бути розмінною монетою у перемовинах. Вибори у будь-якій частині держави неможливі без її контролю над власною територією і державним кордоном. «Особливий статус» у складі України для самопроголошених «ЛНР» та «ДНР» несе загрозу суверенітету і загалом всій українській державності.

Отже, з одного боку, можливе затвердження Верховною Радою змін до Конституції дозволяє вирішити або принаймні зменшити гостроту збройного протистояння на Донбасі. Так, риторика провладних Народного Фронту, БПП, а також тих груп, які голосували на підтримку конституційної реформи (це, перш за все, Опозиційний блок), засвідчує, що влада та опозиція розраховують на цей крок як основу для подальшого досягнення внутрішньоукраїнського компромісу. З іншого боку, слід враховувати, що прощтовхування змін до Конституції, зокрема, в аспекті «особливого статусу», призведе до істотного зменшення й так не дуже сильної підтримки президента в суспільстві, негативно позначиться на рейтингу Петра Порошенка як політика, потенційно дестабілізує ситуацію в державі.

Українському керівництву необхідно розробити чітку політичну стратегію. План військових дій є важливим, однак навіть за наявності сильної армії та сучасної зброї без стратегічного бачення майбутнього неможливо досягти реалізації національних інтересів. Якщо немає політичної стратегії, генерали безсилі. Локальні військові успіхи не ведуть до потрібних наслідків, адже вони можуть бути моментально девальвовані дипломатичними угодами. На жаль, поки що такої стратегії немає.

Список використаних джерел

1. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій // Національна безпека і оборона. – 2014. – №5–6 (148–149). – С.2–39.
2. Панчук М. І., Дегтеренко А. М. Динаміка національно-громадянської та регіональної ідентичності громадян України та її зв'язок з подіями на Донбасі в 2013–2015 роках // «Гілея: науковий вісник». – 2015. – Вип.103. – С.322–330.
3. Ветринський І. М. Геополітичні передумови російської агресії проти України / І. М. Ветринський // «Гілея: науковий вісник». – 2015. – Вип.99. – С.316–320.
4. Кравчук В. О. «Заморожені конфлікти» як інструмент реалізації геостратегії РФ / В. О. Кравчук // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип.90. – С.424–427.
5. Артемьев А., Рубин М., Рустамова Ф. Последний шанс: чего ждуть от встречи «нормандской четверки» в Минске [Електронний ресурс] // РБК.RU. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/10/02/2015/54da2c5d9a7947f28c821cd5f-10>.
6. Итоги саммита «нормандской четверки» в Минске. Мировая реакция [Електронний ресурс] // Информационное агентство ТАСС. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1763082>.
7. Опубликован полный текст нового минского документа [Електронний ресурс] // LB UA. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2015/02/12/295325_opublikovan_polniy_tekst_novogo.html.
8. Катков О. Чего ждуть: эскалация на Донбассе и полная боеготовность российской армии на границе с Украиной [Електронний ресурс] / О. Катков // NEWS ONLINE 24. – Режим доступу: http://newsonline24.com.ua/chego-zhdat-eskalaciya-na-donbasse-i-polnaya-boegotovnost-rossijskoj-armii-na-granice-s-ukrainoj?_utl_t=fb.
9. Эксперт объяснил, зачем власти РФ стянули войска к границе с Украиной и приказали «ЛДНР» ужесточить обстрелы [Електронний ресурс] // ДИАЛОГ UA. – Режим доступу: http://www.dialog.ua/news/78280_1455011100.
10. Очень плохие новости из зоны АТО: мы на пороге большой войны [Електронний ресурс] // Акцент. – Режим доступу: <http://www.akcent.info/?p=2221>.
11. Герашенко И. Ключевым в решении конфликта на Донбассе является освобождение заложников [Електронний ресурс] / И. Герашенко // Информационное агентство УНИАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/society/1262570-kluchevym-v-reshenii-konflikta-na-donbasse-yavlyaetsya-osvobozhdenie-zaloznikov-geraschenko.html>
12. Клименко О. Статьи Минск-2: Неиспользованный шанс на мир [Електронний ресурс] / О. Клименко. – Режим доступу: <http://oleksandr-kljmenko.com/newsroom/articles/5331-minsk-2-neispolzovannyiy-shans-na-mir/>
13. «Троянский кінь» у Конституції. експерти розповіли, чи витримає Україна тиск з трьох сторін [Електронний ресурс] // ТСН.ua. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/troyanskiy-kin-u-konstituciyi-eksperti-rozpovili-chi-vitrimaye-ukrayina-tisk-z-troh-storin-446442.html>.
14. Палійчук Ю. ТСН.ua спитав у експертів, чи владяться Україні вистояти в одночасному протистоянні проти кількох потужних сил [Електронний ресурс] / Ю. Палійчук // ТСН.ua. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/troyanskiy-kin-u-konstituciyi-eksperti-rozpovili-chi-vitrimaye-ukrayina-tisk-z-troh-storin-446442.html>.
15. Рахманин С. Сдавать, сдаваться или давать сдачи [Електронний ресурс] / С. Рахманин // «Зеркало недели. Украина». – №1. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/sdat-sdavatsya-ili-davat-sdachi-.html>.
16. Петровская С. Задача, связанная с нормализацией ситуации на Донбассе, пока не выполнена – политолог Дорошенко [Електронний ресурс] / С. Петровская // Остров. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/480879/>
17. Каневський Д. Крихіт мінські домовленості й жорсткі берлінські суперечності [Електронний ресурс] / Д. Каневський // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2015/04/15/7064790/>

References

1. Rosijs'ko-ukrai'ns'kyj konflikt: stan, naslidky, perspektyvy rozvytku podij // Nacional'na bezpeka i oborona. – 2014. – №5–6 (148–149). – С.2–39.
2. Panchuk M. I., Degterenko A. M. Dynamika nacional'no-gromadjans'koi' ta regional'noi' identychnosti gromadjan Ukrai'ny ta i'i' zv'jazok z podijamy na Donbasi v 2013–2015 rokah // «Gileja: naukovyj visnyk». – 2015. – Vyp.103. – С.322–330.
3. Vjetryns'kyj I. M. Geopolitychni peredumovy rosijs'koi' agresii' proty Ukrai'ny / I. M. Vjetryns'kyj // «Gileja: naukovyj visnyk». – 2015. – Vyp.99. – С.316–320.
4. Kravchuk V. O. «Zamorozheni konfliktky» jak instrument realizacii' geostrategii' RF / V. O. Kravchuk // Gileja: naukovyj visnyk. – 2014. – Vyp.90. – С.424–427.
5. Artem'ev A., Rubin M., Rustamova F. Poslednij shans: chego zhdat' ot vstrechi «normandskoj chetverki» v Minske [Elektronnyj resurs] // RBK.RU. – Rezhym dostupu: <http://www.rbc.ru/politics/10/02/2015/54da2c5d9a7947f28c821cd5f-10>.
6. Itogi sammita «normandskoj chetverki» v Minske. Mirovaja reakcija [Elektronnyj resurs] // Informacijne agentstvo TASS. – Rezhym dostupu: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1763082>.
7. Opublikovan polnyj tekst novogo minskogo dokumenta [Elektronnyj resurs] // LB UA. – Rezhym dostupu: http://lb.ua/news/2015/02/12/295325_opublikovan_polniy_tekst_novogo.html.
8. Katkov O. Chego zhdat': jeskalacija na Donbasse i polnaja boegotovnost' rossijskoj armii na granice s Ukrainoj [Elektronnyj resurs] / O. Katkov // NEWS ONLINE 24. – Rezhym: http://newsonline24.com.ua/chego-zhdat-eskalaciya-na-donbasse-i-polnaya-boegotovnost-rossijskoj-armii-na-granice-s-ukrainoj?_utl_t=fb.
9. Jekspert ob#jasnil, zACHEM vlasti RF stjanuli vojska k granice s Ukrainoj i prikazali «LDNR» uzhestochit' obstrely [Elektronnyj resurs] // DIALOG UA. – Rezhym dostupu: http://www.dialog.ua/news/78280_1455011100.

10. Ochen' plohie novosti iz zony ATO: my na poroge bol'shoj vojny [Elektronnyj resurs] // Akcent. – Rezhym dostupu: <http://www.akcent.info/?p=2221>.

11. Gerashhenko I. Ključevym v reshenii konflikta na Donbasse javljaetsja osvobodzenie zalozhnikov [Elektronnyj resurs] / I. Gerashhenko // Informacijne agentstvo UNIAN. – Rezhym: <http://www.unian.net/society/1262570-ključevym-v-reshenii-konflikta-na-donbasse-yavlyetsya-osvobodzenie-zalozhnikov-geraschenko.html>

12. Kliment O. Stat'i Minsk–2: Neispol'zovannyj shans na mir [Elektronnyj resurs] / O. Kliment. – Rezhym dostupu: <http://oleksandr-kliment.com/newsroom/articles/5331-minsk-2-neispolzovannyj-shans-na-mir/>

13. «Trojans'kyj kin'» u Konstytucii. eksperty rozpovili, chy vytrymajе Ukraї'na tysk z tr'oh storin [Elektronnyj resurs] // TSN ua. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/politika/trojanskiy-kin-u-konstitsiyi-eksperti-rozpovili-chi-vitrimaje-ukrayina-tisk-z-troh-storin-446442.html>.

14. Palijchuk Ju. TSN.ua spytav u ekspertiv, chy vdat'sja Ukraї'ni vystojaty v odnochasnomu protystojanni proty kil'koh potuzhnyh syl [Elektronnyj resurs] / Ju. Palijchuk // TSN. ua. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/politika/trojanskiy-kin-u-konstitsiyi-eksperti-rozpovili-chi-vitrimaje-ukrayina-tisk-z-troh-storin-446442.html>.

15. Rahmanin S. Sdavati', sdavati'sja ili davati' sdachi [Elektronnyj resurs] / S. Rahmanin // «Zerkalo nedeli. Ukraina». – №1. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.zn.ua/internal/sdavati-sdavatsya-ili-davati-sdachi.html>.

16. Petrovskaja C. Zadacha, svjazannaja s normalizacijе situacii na Donbasse, poka ne vypolnena – politolog Doroshenko [Elektronnyj resurs] / S. Petrovskaja // Ostrov. – Rezhym dostupu: <http://www.ostrov.org/general/politics/articles/480879/>

17. Kanevs'kyj D. Kryhki mins'ki domovenosti j zhorstki berlins'ki superechnosti [Elektronnyj resurs] / D. Kanevs'kyj // Ukraї'ns'ka pravda. – Rezhym dostupu: <http://www.ppravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2015/04/15/7064790/>

Smirnova I. Ye., PhD, Associate Professor at the Department of Political Science and Public Administration of Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), i.smyrnova@donnu.edu.ua

Minsk agreements: a way to resolve the conflict in the East or a threat to the national interests of Ukraine

The article is devoted to the analysis of the causes and consequences of the second Minsk Agreement which was meant to put an end to the large-scale military activities of the Russian Federation against Ukraine. Because of the Russian military aggression, Ukraine suffered significant human, territorial, economic loss. Due to the conclusion of the Minsk agreement, on the one hand, the aggression was halted, but on the other hand, situation in the Eastern Ukraine might possibly be transformed into a large-scale «frozen conflict» bearing a danger to the safety and stability not only of the European continent, but also of world as a whole. The article presents both opinions of Ukrainian and foreign experts about the possibilities of Minsk agreement implementation for the purpose of ending the war and freeing the occupied territories. Expert propositions for constitutional reform and holding elections in the Eastern Ukraine are considered.

The author concluded that Ukrainian authorities needed to work out some scenarios for the resolution of the conflict depending on the action of the Russian Federation, which constantly uses the escalation of the situation to force its own conditions on Ukraine in the framework of Minsk agreement. In these circumstances, Ukraine has to protect its national interests and persuade the leading foreign actors that its national territory and territorial and administrative structure cannot be a bargaining chip in the negotiation process.

Keywords: agreement, election, occupied territories, aggression, war, conflict, peace plan.

Смирнова И. Е., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры политологии и государственного управления, Донецкий национальный университет (Украина, Винница), i.smyrnova@donnu.edu.ua

Минские договоренности: путь к урегулированию конфликта на Востоке или угроза национальным интересам Украины

Предлагаемая статья посвящена анализу причин и последствий заключения второго Минского соглашения, которое было направлено на прекращение широкомасштабных боевых действий Российской Федерации против Украины. Вследствие военной агрессии РФ Украина понесла значительные человеческие, территориальные, экономические потери. Благодаря заключению Минского соглашения, с одной стороны, удалось приостановить эту агрессию, но, с другой стороны, ситуация на Востоке Украины рискует превратиться в масштабный «замороженный конфликт», что угрожает безопасности и стабильности не только на европейском континенте, но и в мире в целом. В статье приведены точки зрения как украинских, так и зарубежных экспертов о возможности выполнения Минского соглашения для прекращения войны и освобождения временно оккупированных территорий. Рассмотрены рекомендации экспертов

по осуществлению конституционной реформы в Украине и проведению выборов на Востоке Украины.

Автор пришел к выводу, что украинской власти необходимо разработать несколько сценариев для дальнейшего разрешения этого конфликта, в зависимости от действий Российской Федерации, которая постоянно идет на обострение ситуации с целью заставить Украину выполнять Минские договоренности на своих условиях. В этой ситуации Украина должна отстаивать свои национальные интересы и убедить ведущих внешнеполитических акторов в том, что территории нашего государства, как и наше территориально-административное устройство, не могут быть разменной монетой в переговорном процессе.

Ключевые слова: соглашение, выборы, договоренности, оккупированные территории, агрессия, война, конфликт, мирный план.

* * *

УДК 327.7

Спиридонова К. О.,
аспірантка кафедри Міжнародних відносин і
зовнішньої політики, Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
kira.spyrydonova@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОТИ БЕЗПЕКИ В РАМКАХ ОБСЄ

Досліджено перспективи та особливості становлення на просторі ОБСЄ безпекової спільноти як політичного об'єднання, що має на меті унеможливлення вирішення суперечок немирними шляхами. Використовуючи конструктивістський підхід до міжнародних відносин, зокрема, особливу роль цінностей та спільної ідентичності у формуванні спільнот, доведено наявність в рамках ОБСЄ окремих елементів, притаманних безпековим спільнотам на початковій стадії розвитку. Окремо виділено етапи становлення безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока, яка починає зароджуватися в ОБСЄ разом із завершенням холодної війни та закріпленням пріоритету поширення демократії, ліберальних цінностей та верховенства права в Європі. На сучасному етапі розвитку ОБСЄ ключовим фактором успішності подальших процесів формування безпекової спільноти на євроатлантичному та євразійському просторі є відновлення довіри між учасниками, яка була підірвана агресією Російської Федерації проти України у 2014 р. та подальшою кризою загальноєвропейської безпеки.

Ключові слова: ОБСЄ, спільнота безпеки, ідентичність, спільні цінності, довіра.

Створення єдиної безпекової спільноти на євроатлантичному та євразійському просторі стало можливим після завершення холодної війни та міжблокового протистояння, коли наявний досвід співробітництва у попередніх форматах довів життєвість чи, навпаки, недієздатність існуючих інституцій.

В умовах завершення біполярності та утворення вакууму сили на європейському континенті тогочасна НБСЄ була єдиним міжнародним майданчиком, учасниками якого виступали усі держави континенту, в якому не було прив'язок до приналежності держав до певної політичної орієнтації і, відповідно, обмежень на участь у загальних процесах визначення пріоритетів європейського порядку денного. Ухвалення Паризької хартії для нової Європи у цьому зв'язку поклало початок новому етапу загальноєвропейського процесу, який поставив демократичні цінності на перше місце у питаннях розвитку новостворених держав на європейському континенті. Наголоси на нерозривності питань безпеки з повагою прав людини, демократії та верховенства права на початку 1990-х рр. набули практичного змісту, а не суто декларативного характеру, адже розбудовувати зазначені демократичні цінності державам колишнього радянського блоку і взялася допомагати НБСЄ/ОБСЄ.

Ми розглядаємо саме ухвалення Паризької хартії для нової Європи тим переламним моментом у

діяльності НБСЄ/ОБСЄ, який дозволив говорити про початок формування безпекової спільноти на просторі відповідальності Організації. Відповідно, 1990 р. та структуризація НБСЄ в ОБСЄ, яка завершилася у 1994 р. Будапештським рішенням про створення ОБСЄ, є початком фази спільноти, що народжується на єдиному євроатлантичному та євразійському просторі, адже саме тут з'являються мінімальні визначальні параметри такого роду політичних утворень – об'єднаність суверенних держав у транснаціональний регіон, в якому серед учасників панує очікування мирних змін. Дослідження такого політичного утворення та особливостей його становлення, на нашу думку, потребує більшої уваги в сучасних умовах розвитку системи міжнародних відносин та особливого місця в ній ОБСЄ як регіонального об'єднання, яке прагне «віднайти» себе в умовах кризи європейського порядку.

Дослідження проблематики формування безпекових спільнот у загальному теоретичному плані переважно представлене представниками конструктивістської школи міжнародних відносин, які використали комунікаційні та інтеграційні ідеї К. Дойча для подальшого створення та розвитку окремої концепції спільноти безпеки. У першу чергу, це так звана «копенгагенська школа», представлена такими дослідниками, як Е. Адлер, М. Барнетт, А. Вендт, А. Ачарія, Т. Ріссе, К. Робертс, які присвячують свою увагу, в першу чергу, плюралістичним спільнотам безпеки (як окремий підвид – у порівнянні з інтегрованими безпековими спільнотами), які здатні забезпечувати регіональну безпеку, не обмежуючи суверенітету держав, які продовжують залишатися головними акторами міжнародних відносин.

Серед іншого, низка дослідників ще с середини 1990-х рр. почала зазначати про перспективність формування такого роду політичного утворення на просторі ОБСЄ. Серед таких робіт окремо виділяються праці Е. Адлера, А. Загорського, В. Цельнера, Ф. Еверса, П. Греве, Е. Немцов, які висвітлюють унікальність безпекового співробітництва держав в рамках ОБСЄ та наголошують на можливості побудови справжньої спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Серед українських дослідників фахових робіт, присвячених безпековим спільнотам, до сьогодні немає, що потребує висвітлення зазначеної проблематики у вітчизняній науці. Певний інтерес до діяльності ОБСЄ почав прослідковуватися лише з періоду підготовки та здійснення головування України в Організації у 2013 р., і суттєво підвищився після ознайомлення з діяльністю ОБСЄ у ході її залучення до врегулювання ситуації, що склалася в та навколо України внаслідок агресії Російської Федерації. Так, у 2012–2013 рр. було підготовлено та видано низку робіт, присвячених пріоритетам Українського головування в ОБСЄ, зокрема в умовах активізації процесу «Гельсінкі+40» в рамках підготовки до відзначення 40-ї річниці підписання Гельсінського заключного акту у 1975 р. Найбільші спільні проекти було реалізовано Фондом Ф. Еберта та НІСД при Президенті України (проекти «Вироблення рекомендацій щодо порядку денного головування України в ОБСЄ у 2013 році» та «Головування України в ОБСЄ: підведення підсумків та окреслення перспектив»).

Серед інших дослідників, які час від часу присвячують свою увагу окремим аспектам діяльності ОБСЄ, можна згадати С. Желіховського, Н. Мушак, Ю. Кедровську, В. Панасюка, Н. Поршакову, В. Волошина, І. Гончаренка.

Серед спеціалізованих періодичних видань та журналів, присвячених діяльності ОБСЄ, найвідомішим залишається журнал *Security and Human Rights* (колишній «Гельсінський монітор»). У той же час, з 2013 р. Секретаріат ОБСЄ щоквартально видає власне періодичне видання *Security Communities*, до підготовки якого залучаються вищезазначені західні дослідники, а також співробітники Організації й дипломати держав-учасниць.

Метою нашої статті є аналіз становлення на просторі ОБСЄ безпекової спільноти як інституту забезпечення регіональної безпеки та виділення окремих фаз розвитку такої спільноти.

Враховуючи досвід співробітництва між державами регіону в рамках конференцій НБСЄ, ми виходимо з того, що передумови майбутнього переходу до безпекової спільноти заклалися, починаючи з 1972–1973 рр. – із відкриттям переговорів, що завершилися підписанням Гельсінського заключного акту (ГЗА) тридцятьма п'ятьма державами: Канадою, США та всіма незалежними на той час європейськими акторами, за винятком Албанії [1]. Саме ГЗА, як було підтверджено низкою наступних конференцій на найвищому рівні, задав нормативні рамки для учасників на основі відданості принципам багатопартійної демократії, верховенства права, поваги до прав людини та ліберальної економіки.

Особливістю ГЗА та усієї подальшої діяльності НБСЄ/ОБСЄ є розподіл питань компетенції на три «кошики», що поступово перетворилося на реалізацію концепції кооперативної та всеохоплюючої безпеки: військово-політичний (декалог ГЗА та основні пріоритети заходів зі зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ), роззброєння, а також механізми вирішення суперечок та проведення консультацій у надзвичайних умовах; з часом до цих питань також додалися питання боротьби з тероризмом та певні аспекти, пов'язані з забезпеченням прав людини у надзвичайних умовах); економіко-довкільний (створення рамкових умов для забезпечення співробітництва у галузі економіки, науки, охорони навколишнього середовища – у 1970–80-х рр. із наголосом на знищенні бар'єрів у взаємній торгівлі, промислового співробітництві та передачі технологій); «людський» (захист прав людини) виміри діяльності Організації.

Наступні після Гельсінкі 1975 р. зустрічі на вищому рівні з огляду виконання зобов'язань – Белградська (1977–1978 рр.), Мадридська (1980–1983 рр.) та Віденська (1986–1989 рр.) заклали підвалини найбільшого успіху загальноєвропейського процесу за часів холодної війни – роззброєння та розвитку ЗЗДБ, що вилилося у підготовку та підписання на Паризькому саміті 1990 р. Договору про звичайні збройні сили в Європі [2], Віденського документу [3], Договору про відкрите небо [4], а у політичній площині – вже згаданій Паризької хартії для нової Європи у 1990 році [5].

При цьому значення Паризького саміту полягає не лише в тому, що він ознаменував завершення міжблокового протистояння та перепідтвердив цінності, на яких заснована НБСЄ/ОБСЄ, але у тому, що по суті ухвалені у той період документи перетворили демократію, верховенство права та права людини з того, що раніше

вважалося своєрідним виключно проголошенням «кодексу поведінки», на нормативну структуру безпекової спільноти, яка почала розвиватися з того моменту на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Так, ДЗЗСЄ, який обмежив та й урівноважив загальну кількість важких озброєнь для обох військових блоків, що ще існували у той час, за словами американського представника на переговорах, що передували підписанню зазначеного договору, Дж. Діна, поклав «рішучий кінець можливості несподіваного нападу» сторін одна на одну [6].

В ухваленій у контексті підписання цього ж договору Спільній декларації 16 держав–членів НАТО та 6 держав–членів ОВД зазначили, що ці держави віднині «більше не є противниками», але, натомість, сповнені рішучості «збудувати нові партнерські відносини та простягнути одне одному руку дружби». Крім того, вони визнали, що «безпека кожної з держав нерозривно пов'язана з безпекою держав–учасниць [ОБСЄ]» [7].

Паризька хартія, у свою чергу, для НБСЄ/ОБСЄ стала віхою, якою Народа як ad hoc механізм багатосторонніх консультацій перетворилася на міжнародну організацію згідно з Розділом VIII Статуту ООН [8], завданням якої на регіональному рівні є підтримання міжнародного миру та безпеки (остаточно затверджено у Заключному документі Гельсінського саміту НБСЄ 1992 р. [9]). При цьому для забезпечення цієї функції діяльності Народи створювалася низка додаткових органів і структур, які забезпечили її повноцінне функціонування в усіх вимірах безпеки. Остаточно сучасна організаційна структура ж закріпилася за результатами Будапештського саміту Організації 1994 р., коли НБСЄ офіційно перетворилася на ОБСЄ.

Таким чином, ми бачимо, що починаючи з 1994 р. ОБСЄ почала набувати рис безпекової спільноти, яка знаходиться у фазі свого становлення та розвитку. Свідченням цього, в першу чергу, є створення дієвих інститутів та робочих органів, а також спроби більш стратегічно планувати розвиток Організації з метою побудови єдиної більш безпечної Європи (у вигляді ухвалення та реалізації таких «віхових» для ОБСЄ документів, як Будапештський «На шляху до справжнього партнерства у нову епоху» 1994 р. [10], Лісабонської декларації про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи ХХІ ст. 1996 р. [11], Стамбульської Хартії європейської безпеки 1999 р. [12]). Практичне співробітництво, яке учасники цього об'єднання розбудували у вигляді заснування польових операцій, проведення багатосторонніх конференцій у всіх трьох вимірах безпеки, постійного моніторингу виконання державами взятих на себе зобов'язань, виконувало найголовнішу функцію спільноти безпеки на тогочасному етапі розвитку – закріпленню довіри та формуванню єдиної ідентичності (відчуття спільного «ми»). Разом з тим, якщо поступальність та наслідковість реалізації зобов'язань в рамках ОБСЄ знаходили своє відображення і дійсно сприяли формуванню і закріпленню довіри між колишніми ворогами, то говорити про єдину ідентичність (у тому числі, через наявність та розгортання постійних криз на просторі відповідальності) доволі проблематично навіть на сучасному етапі. Водночас, враховуючи, що плюралістичні спільноти (на відміну від інтегрованих), як автор вже зазначав у попередньому розділі, покликані сприяти вирішенню проблем, що існують між державами

у безпековій сфері, то ми доходимо висновку про відповідність ОБСЄ цьому критерію, оскільки саме вона виступає основною платформою для ведення постійного діалогу між державами одного безпекового регіону, одночасно сек'юритизуючи та десек'юритизуючи різні загрози на просторі від Ванкувера до Владивостока (перехід конфліктів у «заморожений» стан та їх подальша деескалація – у тому числі, внаслідок залучення ОБСЄ, – як у випадку виконання Дейтонських угод, так і участі Діючого головування у роботі Мінської групи, яскравий тому доказ) для всіх 57 держав–учасниць.

Астанинський ювілейний саміт ОБСЄ 2010 р., незважаючи на відсутність дієвих рішень та практичних результатів проведення зустрічі на найвищому рівні вперше за десять років діяльності Організації, став важливою віхою у становленні майбутніх цілей функціонування ОБСЄ, проголосивши прагнення побудови «вільної, демократичної, спільної та неподільної євроатлантичної й євразійської спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока» [13]. Таким чином, практичне втілення ідеї конструктивістів про можливість досягнення такої політичної спільноти, в якій всі суперечливі моменти будуть вирішуватися виключно мирними засобами, було поставлено на карту в найбільшій регіональній організації у світі.

Таким чином, ми наочно бачимо, що на шляху до побудови безпекової спільноти ОБСЄ пройшла крізь різні етапи розвитку, серед яких, враховуючи теоретичні положення відповідних концепцій, ми пропонуємо виділити наступні:

1) 1973–1990 рр. – «нульова» фаза, яка розпочалася із початком переговорів у загальноєвропейському форматі за участі основних акторів цієї регіональної підсистеми МВ – західно– та східноєвропейських країн, США та Канади – і завершилася із припиненням холодної війни і проголошенням державами нової «ери демократії, миру та єдності» у відносинах між собою. Ця нульова фаза характеризується закладанням основи для подальшого функціонування ОБСЄ – передусім, практики мирного співробітництва між ворогуючими державами на основі єдиних принципів, закріплених в ГЗА 1975 р.

2) 1990–1994 рр. – «народження» безпекової спільноти, що проявляється у створенні постійно діючих інститутів і органів ОБСЄ та визнанні пріоритетності й важливості закріплення ліберально–демократичних цінностей в якості нормативної структури діяльності Організації, а також всередині самих держав–учасниць на національному рівні.

3) З 1994 р. – і до сьогодні – закріплення ОБСЄ на початковій стадії розвитку безпекової спільноти та її поступовий перехід до плюралістичної спільноти, що розвивається. Це виражається у започаткуванні нових інститутів (польових операцій, та окремих органів – на кшталт ПЗМІ ОБСЄ, або ж інститутів спеціальних представників Діючих головувань з різних питань) та поглибленню каналів комунікації між державами на різних рівнях – від найвищого за участі глав держав та урядів до міжособистісних експертних контактів на багатосторонніх конференціях, які сприяють закріпленню взаємної довіри і майбутньому формуванню єдиної ідентичності.

При цьому у рамках даного етапу ми вважаємо за доцільне виділити ще декілька додаткових фаз розвитку безпекової спільноти, які не змінювали якісно Організацію,

але де були присутні переламні моменти, що формально ставили нову середньострокову мету функціонування ОБСЄ як такої:

– 1994–2010 рр. – становлення ОБСЄ як регіональної організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН, інституціоналізація та формування зовнішньої ідентичності ОБСЄ у сприйнятті її позарегіональними акторами (на противагу єдиної самоідентифікації, яка не сформована досі), яке завершилося проголошенням прагнення побудови безпекової спільноти на євразійському та євроатлантичному просторі;

– 2010–2014 рр. – стагнація діяльності ОБСЄ;

– 3 2014 р. – криза розвитку європейської безпеки, яка розпочалася разом із конфліктом в та довкола України; відсутність політичної волі РФ виконувати взяті на себе зобов'язання, що призвело до підризу довіри всередині об'єднання. У разі провалу відновлення консенсусу та невідновлення довіри між учасниками спільноти, українсько–російський конфлікт може стати «системною війною» для ОБСЄ, регіональної системи МВ та для постбіполярного світового устрою в цілому.

Висновки. Сорокарічна практика співробітництва держав у галузі європейської безпеки в рамках НБСЄ/ОБСЄ, яка заснована на принципах рівноправності, інклюзивності, універсальному, всеохоплюючому та кооперативному підході до розуміння безпеки, є вираженням прагнення держав до досягнення більш безпечного внутрішнього та зовнішнього середовища свого існування. Поява нових криз на євроатлантичному та євразійському просторі, що сек'юритизувалися як окремими державами–учасницями, так і ОБСЄ в цілому, ставали одночасно викликом і стимулом розвитку Організації, яка із плином часу обрала для себе в якості візрця–кінцевої мети модель побудови безпекової спільноти, на шляху до усталення якої вона знаходиться і до сьогодні, свідченням чого є виділені нами етапи розвитку: поява передумов у ході загальноєвропейського процесу за часів холодної війни, народження та закріплення на початковій стадії становлення спільноти.

У сучасних кризових для Європи умовах, відсутність довіри, а разом з нею і політичної волі урядів країн (які не готові поступатися суверенітетом у безпекових справах навіть у рамках інших існуючих політичних утворень такого роду, що носять більш закритий та обов'язковий з юридичної точки зору характер, – а ми вважаємо такими НАТО і ЄС), призводить до обмеженої ефективності (або ж навіть провалу) розвитку Організації на напрямі створення спільноти безпеки. Такий ідеалістичний механізм взаємодії держав одного регіону, безпека яких не може бути забезпечена в односторонньому порядку, а потребує злагоджених багатосторонніх зусиль, може бути досягнутий лише у разі готовності кожного учасника іти на поступки та проявляти лояльність у критичних для себе галузях. Разом з тим, наявний в ОБСЄ досвід співробітництва в кризових ситуаціях та унікальні всеохоплюючі зобов'язання держав–учасниць, які з роками стали спільним надбанням та навіть єдиними для всіх цінностями, створюють необхідну базу й відкривають перспективи для успішного формування такої безпекової спільноти, а разом з цим – і можливість впровадження такого роду об'єднань в інших регіонах світу, що привертає увагу науковців та дипломатів усього світу.

Список використаних джерел

1. Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act // From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process / Ed. by A. Bloed. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990. – P.43–100.
2. Treaty on Conventional Armed Forces in Europe [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/library/14087?download=true>.
3. Vienna Document 1990 [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/fsc/41245?download=true>.
4. Treaty on Open Skies [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/library/14127?download=true>.
5. Charter of Paris for a New Europe: Paris 1990. – Washington: Commission on Security and Cooperation in Europe, 1991. – 45 p.
6. Leopold G. CFE Ends Fear of Sudden Strike by Soviet Force / G.Leopold // Defense News, November 19, 1990.
7. Joint Declaration of Twenty Two States. – November 19, 1990. [Electronic resource]. – Mode of access: // <http://fas.org/nuke/control/cfe/text/paris1.htm>.
8. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. – San Francisco, 1945. – 54 p.
9. CSCE Helsinki Document 1992 [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/39530?download=true>.
10. CSCE Budapest Document 1994: Towards a Genuine Partnership in a New Era [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/39554?download=true>.
11. Lisbon Document 1996 [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/39539?download=true>.
12. Istanbul Document 1999 [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/39569?download=true>.
13. Astana Commemorative Declaration: Towards a Security Community [Electronic resource] // Organization of security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <https://www.osce.org/cio/74985?download=true>.

Spyrydonova K. A., postgraduate student, International Relations and Foreign Policy Chair, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kira.spyrydonova@gmail.com

Security community development within the OSCE

The article handles with the prospects and features of security community-building process within the OSCE. Security community is seen as a political formation aimed at preventing non-peaceful means of the settlement of disputes. Using the constructivist approach of the theory of international relations, in particular, stressing the special role of values and common identity in the building of such communities, the article proposes numerous evidences of the existence within the OSCE of the elements inherent to security communities at early stage of their development. The author defines separate stages of the community-building on the space from Vancouver to Vladivostok. First of such stages began together with the end of the Cold War when priority to promote democracy, liberal values and the rule of law in Europe was universally recognized. At the present stage of development of the OSCE, a key factor for ensuring the success of further processes of the Euro-Atlantic and Eurasian security community building is restoring of confidence between the parties, which has been undermined by Russia's aggression against Ukraine in 2014 and the subsequent crisis of the European security.

Keywords: OSCE, security community, identity, common values, confidence.

Спиридонова К. А., аспирантка кафедри міжнародних отношений и внешней политики, Институт международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), kira.spyrydonova@gmail.com

Еволюція розвитку сообщества безопасности в рамках ОБСЄ

Исследованы перспективы и особенности становления на пространстве ОБСЕ сообщества безопасности как политического объединения, призванного предотвращать решение споров немирными путями. Используя конструктивистский подход теории международных отношений, в частности, акцентируя особую роль ценностей и общей идентичности в формировании таких сообществ, доказано наличие в рамках ОБСЕ отдельных элементов, присущих сообществам безопасности на начальной стадии их развития. Отдельно выделены этапы становления сообщества безопасности на пространстве от Ванкувера до Владивостока, которое начинает зарождаться в ОБСЕ вместе с окончанием холодной войны и закреплением приоритета

распространения демократии, либеральных ценностей и верховенства права в Европе. На современном этапе развития ОБСЕ ключевым фактором успешности дальнейших процессов формирования сообщества безопасности на евроатлантическом и евразийском пространстве является восстановление доверия между участниками, которое было подорвано агрессией Российской Федерации против Украины в 2014 г. и последующим кризисом общеевропейской безопасности.

Ключевые слова: ОБСЕ, сообщество безопасности, идентичность, общиe ценности, доверие.

УДК 32.001(043.3):35.08

Докуциц Д.,
магистр исторических наук, заместитель директора
Центра научно-методического сопровождения
автоматизированной информационной системы
«Резерв» – начальник отдела информационно-
аналитического сопровождения Академии
управления при Президенте Республики Беларусь
(Беларусь, Минск), dokuds@yandex.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

На современном этапе в условиях нелинейного развития политического процесса кадровая составляющая системы власти подвергается значительным воздействиям. Низкая результативность, коррумпированность, некомпетентность работников государственных органов могут являться причинами дестабилизации политической системы того или иного государства. Изучение институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти позволяет выявить пути ее совершенствования с учетом реалий современного мира, что необходимо для эффективной реализации намеченных руководством политических целей.

В настоящей статье на основе неинституциональной методологии определено влияние институциональной среды на процесс формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь и разработаны предложения по ее совершенствованию. Автором сформулированы характеристики эталонной «эффективной кадровой политики» рекомендуемой для реализации в органах исполнительной власти, а также сформирована типология возможных отклонений от нее в процессе реализации государственной кадровой политики.

Ключевые слова: кадровый потенциал, исполнительная власть, государственная служба, государственная кадровая политика, институциональная среда формирования кадрового потенциала.

(статья друкується мовою оригіналу)

Исполнительная власть является звеном, которое реализует политику государства и определяет ее эффективность. Низкая результативность, коррумпированность, некомпетентность работников государственных органов могут являться причинами дестабилизации политической системы того или иного государства. Изучение институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти позволяет выявить пути ее совершенствования с учетом реалий современного мира, что необходимо для эффективной реализации намеченных руководством политических целей.

Под формулировкой «формирование кадрового потенциала» в рамках статьи понимается процесс, направленный на повышение способности кадров органов государственного управления решать стоящие перед ними текущие и перспективные задачи.

Автором за основу принято понятие «институтов», сформулированное Д. Нортон: «...неформальные (запреты, табу, обычаи, традиции кодексы чести и т.д.) ... и формальные правила (конституции, законы, права собственности и т.д.), а также система санкций за их несоблюдение» [1]. Исходя из этого, в работе

используется определение «институциональная среда формирования кадрового потенциала исполнительной власти» как совокупность правил, норм и санкций, образующих политические, социальные и юридические рамки взаимодействий между субъектами реализации государственной кадровой политики при формировании кадрового потенциала исполнительной власти.

Цель статьи осветить вопросы влияния институциональной среды на процесс формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь.

В политической науке исследования проблем государственной службы осуществлялись в рамках изучения кадровой политики в государственном управлении, а также институтов политико-административного и государственно-административного управления, административных реформ. Кроме этого, актуальными для изучения являются такие взаимосвязанные области, как политика и управление в рамках концепции дихотомического деления на политику и администрацию, сформированной в трудах А. Вивьена, П. Тревельяна, В. Вильсона, М. Вебера, Ф. Гуднау, Л. Гулика, Д. Вальдо [2].

Значительный интерес по изучаемой тематике представляют диссертационные работы, защищенные в Украине (О. Ф. Мельников, О. И. Пархоменко-Куцевил, И. И. Нынюк, В. М. Олуйко, Н. Т. Гончарук и др.) и Российской Федерации (Н. И. Пицик, Л. А. Лепихова, С. Н. Федорченко, Л. Л. Иванова, А. В. Трухачева, В. Б. Слатинов, И. В. Богатырева, О. Н. Жильцова, Н. Н. Иваницова, З. Э. Исаев и др.), так как многие аспекты развития кадрового потенциала государственной службы в этих странах носят схожий с Республикой Беларусь характер.

Наиболее системно проблемы государственной кадровой политики освещены в работах Д. Н. Бахраха, А. И. Турчинова. Вопросы стратегии и тактики формирования кадрового потенциала в органах исполнительной власти затрагивали в своих исследованиях Г. В. Атаманчук, А. А. Демин, В. А. Сулемов и другие авторы. Новые подходы к модернизации государственного управления разрабатываются в рамках неинституциональной парадигмы. Основные представители: Р. Коуз, Д. Норт, О. Уильямсон и другие.

Исследование осуществлено в рамках неинституционального подхода в политической науке как наиболее подходящего для реализации стоящих перед автором задач. С позиций неинституционализма государственная служба трактуется, во-первых, как институт государственного управления, во-вторых, как политико-административный институт, в-третьих, как набор «правил игры» и ограничительных рамок, определяющих задачи, статус и модели служебного поведения работников государственного аппарата, их взаимоотношений друг с другом, с непосредственным руководством и политическими руководителями государственных органов, а также с гражданами и организациями [3, с. 11].

Такое понимание предоставляет возможность достаточно определенно сформулировать предметное поле анализа изучаемого социально-политического феномена с точки зрения политической науки. В рамках исследования предметом является институциональная среда формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь. Следовательно,

неоинституциональная методология предполагает рассмотрение процесса формирования кадрового потенциала как в ракурсе формальных норм и ограничительных рамок, так и норм, носящих неформальный характер.

При формировании исследовательской схемы автором использован «акционистский подход», предложенный российским социологом В. В. Радаевым [4]. Он подразумевает, что институты рассматриваются в качестве «исходного пункта рассуждений», а основной единицей анализа выступают «действия» как внутренне осмысленная деятельность, ориентированная на действия других. В связи с этим основное внимание автора сконцентрировано на локальном порядке формирования кадрового потенциала исполнительной власти как составного элемента институтов государственной кадровой политики и государственной службы Республики Беларусь.

С момента обретения независимости в стране осуществляется непрерывная работа по формированию и уточнению законодательной базы в сферах государственной службы и государственной кадровой политики, что определяет процессы изменений формальной составляющей институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти. Вместе с тем признание и понимание институализации неформальных практик является важным шагом к совершенствованию реальных процессов формирования кадрового потенциала исполнительной власти.

Анализ Конституции Республики Беларусь и других нормативных правовых актов в сфере государственной кадровой политики и государственной службы подтверждает, что основным субъектом государственной кадровой политики в Республике Беларусь является Президент Республики Беларусь. Исходя из этого автором с целью определения основных ориентиров формирования кадрового потенциала исполнительной власти проведен контент-анализ выступлений Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко на Всебелорусских народных собраниях и Посланиях белорусскому народу и Национальному собранию по данному вопросу с 2005 г. Источником информации послужил архив портала Президента Республики Беларусь [5].

По его результатам автором выявлены основные ориентиры для формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь, а именно: на должностях в органах государственного управления должны работать не коррумпированные, высококвалифицированные, инициативные, творческие и ответственные работники («лучшие из лучших»); необходимо разработать эффективную систему отбора и продвижения компетентных кадров, минимизировать влияние субъективных лично-ориентированных подходов; кадровый потенциал следует сориентировать на инновационное развитие страны.

Следует отметить, что в практической деятельности, несмотря на постоянное совершенствование нормативно-правовой базы, наблюдаются определенные факторы, которые не позволяют достигнуть вышеназванных ориентиров. Так, например, часто государственная служба для квалифицированных специалистов в сфере управленческой деятельности по условиям работы и карьерным перспективам является менее привлекательной по сравнению с коммерческими

предприятиями и организациями. Кроме этого, в кадровых службах государственных органов, как правило, нет четкой определенности в вопросах о требованиях к компетентности работников и инструментарию ее оценки на различных уровнях управления.

Сложности реформирования системы работы с кадрами государственной службы возникают по причине игнорирования особенностей и противоречий институциональной среды формирования кадрового потенциала, в результате чего наблюдаются: отсутствие ожидаемого эффекта от внедрения новых институтов; замещение формальных институтов неформальными, что приводит к появлению латентных неконтролируемых кадровых процессов в органах власти; использование институтов не по прямому назначению; отсутствие у субъектов государственной кадровой политики мотивации к совершенствованию институциональной среды.

Несмотря на активное внедрение современного мирового опыта реализации кадровой политики, институциональная среда формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь до сих пор испытывает значительное влияние исторически сложившейся рамках партийно-номенклатурной системы бывшего СССР практики работы с руководящими кадрами. В концепции «path dependency» [6; 7] или «зависимости от предшествующего состояния» внимание концентрируется на жизнеспособности устоявшихся институтов и проблемах их трансформации: «Предшествующая история институциональных изменений не только определяет положение в данный момент, но также она оказывает и существенное влияние на каждый следующий выбор» [8]. На значимость институционального и культурно-исторического контекста, в рамках которого действуют государственные служащие, указывают такие исследователи, как У. Баумоль, У. Лацоник, Дж. Най, Э. де Сото и другие.

С другой стороны, характер и сущность проблем трансформации институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти в Республике Беларусь, по мнению автора во многом объясняются «теорией институциональных матриц» (макросоциологическая теоретическая гипотеза о двух устойчивых системах базовых институтов, определяющих природу и характер развития обществ) [9]. Согласно данной теории: «Институциональная матрица представляет собой устойчивый исторически сложившийся комплекс взаимосвязанных базовых институтов, регулирующих функционирование основных общественных сфер: экономики, политики, и идеологии» [10].

Таким образом, основными особенностями институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь на современном этапе являются: главенствующая роль Президента Республики Беларусь в вопросах внедрения и изменения институтов; значительное влияние советской институциональной практики; преобладание институтов централизованного иерархического политического устройства основанного на принципах назначения на руководящие должности («вертикаль власти»); признание приоритетности социальных (общественных или государственных) интересов над индивидуальными («восточный» тип институциональной матрицы в соответствии с «теорией институциональных матриц»).

Исходя из анализа деятельности государственных органов на современном этапе следует отметить, что необходимость изменений институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь предопределяют такие факторы как: технологизация политики и управления; демократизация государственной службы, расширение потребностей и запросов населения; воздействие процессов глобализации и региональной интеграции. Например, наблюдается тенденция усиления демократического давления на государство. Общество стало требовать большей открытости и прозрачности госаппарата, большего участия граждан в его функционировании. Концепция формирования кадрового потенциала исполнительной власти в настоящее время предполагает возрастание роли личности работника, умение организовать эффективную деятельность коллектива.

Процессы глобализации и модернизации внешней и внутренней политики, повышения ее эффективности предопределяют необходимость интегрирования инновационных технологий в деятельность органов исполнительной власти Республики Беларусь.

По мере усложнения политического процесса субъекты государственной политики все в большей степени будут зависеть от уровня профессионализма кадрового состава органов исполнительной власти. Изменения институциональной среды в данном случае должны быть направлены на усиление рациональности деятельности госслужащих органов исполнительной власти, а также снижения транзакционных издержек и возможных рисков оппортунистического поведения при реализации целей государственного управления.

Компетентность, активное использование современных управленческих и политических технологий, ориентация кадрового состава органов исполнительной власти на инновации, способность работать в условиях открытости политического процесса становятся необходимыми условиями эффективного достижения целей, стоящих перед органами государственного управления и обеспечения устойчивости политической власти.

С учетом вышеперечисленных факторов автором статьи предлагается установить ориентиром для совершенствования институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти создание условий для реализации, так называемой, «эффективной кадровой политики», которая определяется как эталонная и характеризуется четкой ориентацией на компетентность управленческих кадров, выстраиванием комплексной системы мотивации, формированием и реализацией моделей управленческой и политической компетентности. В рамках такой политики назначения носят открытый характер, преобладает система конкурсного отбора на руководящие должности. Руководящие кадры органов исполнительной власти должны быть способны точно и эффективно реализовывать цели и задачи государственного управления.

В рамках проведенного автором исследования определены типы кадровой политики, реализуемой в органах исполнительной власти, отклоняющиеся от «эффективной кадровой политики».

Политико-идеологический тип. Характеризуется закрытостью кадровых процессов, латентностью

принятия кадровых решений, в которой не существует четких критериев управленческой компетентности; при назначении на ключевые должности. Основополагающими факторами назначений являются политические и идеологические (исполнительность, преданность идее, организации и т.д.). Руководящие кадры в своей деятельности в первую очередь делают акцент на политические и идеологические аспекты.

Технократический тип. При кадровых назначениях основной уклон делается на компетентность работника только в определенных областях (сферах) деятельности, а политические и идеологические вопросы считаются второстепенными. Руководящие кадры в реализации целей и задач государственного управления излишне руководствуются узковедомственными интересами, пренебрегая политическими и идеологическими аспектами.

Несистемный тип. Характеризуется отсутствием определенной системы критериев назначения на ключевые должности, кадровые процессы осуществляются стихийно и могут значительно различаться в различных регионах и отраслях управления. Кадровая политика может носить как открытый, так и закрытый характер.

Таким образом, на основании проведенного исследования автор пришел к следующим выводам.

Для повышения эффективности и устойчивости политической власти в стране субъектам государственной кадровой политики предлагается осуществлять плановые и системные действия по совершенствованию институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти с учетом ее особенностей и противоречий развития, путем внедрения новых институтов и управляемой трансформации действующих.

Опираясь на основные положения «теории институциональных матриц», совершенствование институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь, с учетом преобладания в ней базовых институтов институциональной матрицы «восточного» типа, следует проводить путем внедрения дополнительных институтов характерных для институциональной матрицы «западного типа» (децентрализованного политического устройства и идеологии основывающейся преимущественно на принципах приоритетности индивидуальных ценностей над общественными) с учетом сохранения институционального баланса.

Также для совершенствования институциональной среды формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь предлагается: определить порядок внедрения новых и изменения действующих институтов формирования кадрового потенциала; разработать и использовать при реализации кадровой политики в органах исполнительной власти организационно-институциональные механизмы мотивации соблюдения нормативных институциональных установок; оценку качества и плотности институциональной среды осуществлять методом мониторинга; совершенствовать системы мотивации институциональных изменений; развивать институты управления карьерой работников органов исполнительной власти; кадровые службы трансформировать в мощные организационные и аналитические центры; систему дополнительного образования госслужащих ориентировать на развитие

способности применять управленческие и политические технологии, внедрение практико-ориентированных форм обучения, формирование проектной культуры представителей государственной власти; использование компетентностного подхода в организации оценки и подготовки руководящих работников различных уровней государственного управления.

Список использованных источников

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Начала, 1997. – 180 с.
2. Демин А. А. Государственная служба в странах основных правовых систем мира / А. А. Демин, Д. И. Васильев, В. П. Иванский; под ред. А. А. Демина. – М.: Книгодел, 2008. – 792 с.
3. Институциональная политология. Современный институционализм и политическая трансформация России / С. В. Патрушев [и др.]; РАН, Ин-т сравн. политолог.; под общ. ред. С. В. Патрушева. – М., 2006. – 590 с.
4. Радаев В. В. Новый институциональный подход: построение исследовательской схемы // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2001. – Т.4, №3. – С.109–130.
5. Архивы портала Президента Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.by/press23901.html>. – Название с экрана.
6. Gerard A. Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation / A. Gerard // Journal of Theoretical Politics. – 2001. – №13 (3). – P.249–269.
7. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics / P. Pierson // The American Political Science Review. – 2000. – Vol.94, №2. – P.251–267.
8. Arthur W. B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy / W. B. Arthur. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – 224 p.
9. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц и развитие России / С. Г. Кирдина. – 2-е изд. – Новосибирск: ИЭ и ОПП СО РАН, 2001. – 307 с.
10. Кирдина С. Г. Логика институциональных изменений [Электронный ресурс] / С. Г. Кирдина. – Режим доступа: http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=255&lang=ru. – Название с экрана.

References

1. Nort D. Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki / D. Nort; per. s angl. A. N. Nesterenko; predisl. i nauch. red. B. Z. Milnera. – M.: Nachala, 1997. – 180 s.
2. Demin A. A. Gosudarstvennaya sluzhba v stranah osnovnykh pravovykh sistem mira / A. A. Demin, D. I. Vasilev, V. P. Ivanskiy; pod red. A. A. Demina. – M.: Knigodel, 2008. – 792 s.
3. Institutsionalnaya politologiya. Sovremennyy institutsionalizm i politicheskaya transformatsiya Rossii / S. V. Patrushev [i dr.]; RAN, In-t sravn. politolog.; pod obsch. red. S. V. Patrusheva. – M., 2006. – 590 s.
4. Radaev V. V. Novyy institutsionalnyy podhod: postroenie issledovatel'skoy shemyi // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 2001. – T.4, №3. – S.109–130.
5. Arhivy portala Prezidenta Respubliki Belarus [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.president.gov.by/press23901.html>. – Nazvanie s ekrana.
6. Gerard A. Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation / A. Gerard // Journal of Theoretical Politics. – 2001. – №13 (3). – P.249–269.
7. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics / P. Pierson // The American Political Science Review. – 2000. – Vol.94, №2. – P.251–267.
8. Arthur W. B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy / W. B. Arthur. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – 224 p.
9. Kirdina S. G. Teoriya institutsionalnykh matrits i razvitie Rossii / S. G. Kirdina. – 2-e izd. – Novosibirsk: IE i OPP SO RAN, 2001. – 307 s.
10. Kirdina S. G. Logika institutsionalnykh izmeneniy [Elektronnyy resurs] / S. G. Kirdina. – Rezhim dostupa: http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=255&lang=ru. – Nazvanie s ekrana.

Dakuchyts D., master of History, Deputy Director of the Center for the Scientific Support for the Automated Data System «Reserve» – Head of the Department of information and analytical support of Academy of Public Administration under the aegis of the President of the Republic of Belarus (Belarus, Minsk), dokuds@yandex.ru

Institutional environment of formation of human resources capacity of the executive power of the Republic of Belarus

At the present stage in the conditions of nonlinear development of the political process personnel component of the system of political power is subjected to considerable stress. Poor performance, corruption, incompetence of public officials may be the cause of destabilization of the political system of a State. Studying the institutional environment of formation of human resources capacity of the executive power reveals the ways of its improvement, taking into account the realities of the modern world, what is necessary for the effective implementation of the political goals.

In the present article based on new institutional methodology the influence of institutional environment on the process of formation of human resources capacity of the executive power of the Republic of Belarus is defined, proposals on its improvement are developed. The author formulated the characteristics of the reference «effective HR policy» recommended for implementation in the executive branch, and generated a typology of possible deviations from it in the process of realization of the state HR policy.

Keywords: human resources capacity, executive power, civil service, state HR policy, institutional environment of human resources capacity formation.

Докучіч Д., магістр історичних наук, заступник директора Центру науково-методичного супроводу автоматизованої інформаційної системи «Резерв» – начальник відділу інформаційно-аналітичного супроводу Академії управління при Президентові Республіки Білорусь (Білорусь, Мінськ), dokuds@yandex.ru

Інституційне середовище формування кадрового потенціалу виконавчої влади Республіки Білорусь

На сучасному етапі в умовах нелінійного розвитку політичного процесу складова системи влади зазнає значних впливів. Низька результативність, корупційність, некомпетентність працівників державних органів можуть бути причинами дестабілізації політичної системи тієї чи іншої держави. Вивчення інституційного середовища формування кадрового потенціалу виконавчої влади дозволяє виявити шляхи її вдосконалення з урахуванням реалій сучасного світу, що необхідно для ефективного реалізації намічених керівництвом політичних цілей.

У цій статті на основі неінституційної методології визначено вплив інституційного середовища на процес формування кадрового потенціалу виконавчої влади Республіки Білорусь та розроблено пропозиції щодо її вдосконалення. Автором сформульовані характеристики еталонної «ефективної кадрової політики» рекомендованої для реалізації в органах виконавчої влади, а також сформована типологія можливих відхилень від неї в процесі реалізації державної кадрової політики.

Ключові слова: кадровий потенціал, виконавча влада, державна служба, державна кадрова політика, інституційне середовище формування кадрового потенціалу.

* * *

УДК 327

Шустенко С. О., магістр, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), sofiashustenko@mail.ru

ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ США НА СВІТОВОМУ НАФТОВОМУ РИНКУ

Досліджується використання США спеціальних інформаційних операцій та інших методів інформаційного впливу на суб'єкті міжнародних відносин, що мають доступ до нафтових ресурсів та на нафтовий ринок в цілому.

Актуальність теоретичного і практичного значення даної статті полягає в тому, що інформаційні технології стають невід'ємною частиною сучасної енергетичної політики США, не залежно від того використовуватимуть вони традиційні джерела енергії чи альтернативні, що зумовлює необхідність їх подальшого удосконалення. Застосовано аналіз концепцій спеціальних інформаційних операцій та емпіричне дослідження інформаційних операцій США у сфері енергетики. Для виконання поставлених завдань використано порівняльний і системний методи.

Визначено, що у добу інформаційного суспільства, перевага у енергетичній сфері буде залежати від наявності технологічних розробок нових джерел енергії, їх захисту, та потужності інститутів інформаційного впливу, як на свідомість власних громадян так і на суб'єкті міжнародних відносин, що провадять інноваційну енергетичну політику.

Ключові слова: спеціальні інформаційні операції, США, енергетика, нафта, засоби інформаційного впливу.

Розвиток світової економіки зумовлений важливою роллю енергоресурсів, а в особливості нафти. А оскільки провідні країни світу, через великі обсяги споживання, стають залежними від імпорту нафтопродуктів та, відповідно від країн-експортерів нафти, все більш важливим стає розвиток засобів інформаційного впливу для контролю за суб'єктами, що приймають рішення у сфері енергетики. Головною метою статті є з'ясування ефективності застосування Сполученими Штатами інформаційних засобів впливу на світовий ринок нафтопродуктів. Для досягнення мети застосовувалися структурний, системний та порівняльний аналізи, а також аналіз концепцій спеціальних інформаційних операцій та емпіричне дослідження інформаційних операцій США у сфері енергетики.

Актуальність теоретичного і практичного значення даної статті полягає в тому, що інформаційні технології стають невід'ємною частиною сучасної енергетичної політики США, не залежно від того використовуватимуть вони традиційні джерела енергії чи альтернативні, що зумовлює необхідність їх подальшого удосконалення. Отже, завданням статті є дослідження використання США спеціальних інформаційних операцій та інших методів інформаційного впливу на суб'єктів міжнародних відносин, що мають доступ до нафтових ресурсів та на нафтовий ринок в цілому.

Спеціальні інформаційні операції сьогодні є об'єктом дослідження багатьох вчених як зарубіжних так і вітчизняних наукових шкіл. Зокрема варто відмітити праці таких американських дослідників як «Інформаційні операції: Війна і жорстока реальність м'якої сили» Е. Армистеда, «Військова пропаганда. Психологічні війни та операції» П. П. Катца, «Принципи та операції інформаційної війни» Е. Уольца; російських вчених як «Третя світова інформаційно-психологічна війна», В. А. Лисичкіна, «Філософія інформаційної війни» С. П. Расторгуєва; а також вітчизняних – «Інформаційні війни», Г. Г. Почепцова та «Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії» О. В. Литвиненка.

Боротьба за нафтові ресурси точилася протягом усього ХХ ст., а у ХХІ ст. вона загострюється з кожним роком. І нині світова економіка залежить від нафти більше, ніж будь-якого іншого продукту. Це позначилось не тільки на розвитку міжнародних економічних відносин, але й на світовій політиці в цілому. На думку американського вченого та журналіста Т. Боуера «Політика та нафта нероздільні. Одна тісно пов'язана з іншою скрізь у світі» [1, с. 22].

Основними учасниками цієї боротьби стали економічно розвинені країни, що споживають левову частку видобутої у світі нафти, та країни, на території яких зосереджені значні її поклади. Провідні споживачі цих ресурсів постійно втручались у справи держав, багатих на нафту і газ та, відповідно, мирним чи військовим шляхом, намагалися взяти участь у видобутку та розподілі даної сировини. Сполучені Штати навіть проголосили територію країн Перської затоки зоною «життєво важливих інтересів» США.

На сьогоднішній день Сполучені Штати Америки обіймають перше місце в світі за споживанням нафти, та третє – за її видобутком. Основна частина нафти добувається в штатах Техас, Аляска, Луїзіана та Каліфорнія. Запаси стратегічного нафтового резерву у 2015 році в

середньому складають 695 млн. барелів [2]. В США нафта, в основному використовується, як паливо для автомобілів та літаків (у формі бензину, дизелю та керосину). Тобто дві третіх від загального споживання нафти країною припадає на транспортний сектор [1, с. 13]. В останні роки американська економіка споживала 18,8 мільйонів барелів на день або 22% від світового споживання, при тому, що кількість видобутої в країні нафти того ж року сягала 9,2 мільйонів барелів на день або ж 11% від світового видобутку, і на їх території зосереджено тільки 3% відомих покладів нафти. Тому майже 51% спожитої в середині країни нафти приходится на чистий імпорт. Фактично весь обсяг експорту енергоносіїв Канади припадає на Сполучені Штати, роблячи її найбільшим зовнішнім джерелом нафтопродуктів США [1, с. 24]. Основними постачальниками нафти для США є Канада (23,3%), Венесуела (10,7%), Саудівська Аравія (10,4%), Мексика (9,2%), Нігерія (8,3%) та інші. Саме через це за офіційною позицією уряду США пріоритетним напрямком енергетичної політики країни стала Енергетична Незалежність Сполучених Штатів, а саме зменшення обсягів імпорту нафтопродуктів, з метою захисту американської економіки від впливу світових енергетичних криз, та обмеження її залежності від політично нестабільних країн-постачальників нафти [1, с. 32].

Фактор нафти та газу ще у ХХ столітті відіграв значну роль у світовій геополітиці. У середині ХХ сторіччя споживання нафтопродуктів в США перевищило споживання вугілля. Великі родовища нафти у Каліфорнії, Техасі, Оклахомі а також в Канаді та Мексиці разом із її низькою вартістю, простотою транспортування, та можливістю її застосування у двигунах внутрішнього згорання, призвели до збільшення обсягів використання нафти. Після II Світової Війни було побудовано безліч фабрик та заводів, які використовували нафтопродукти в якості пального, міжміських магістралей, які зробили автомобілі основним засобом пересування, нафтопродукти активно впроваджувались у всі сфери енергетики Сполучених Штатів. Зі зростанням імпорту нафти, США невблаганно втручались у справи Близького Сходу, підтримуючи багату на чорне золото Саудівську Аравію та патрулюючи морські шляхи Перської Затоки. Енергетична безпека перетворилася у питання державної стратегії [3, с. 42–54]. Нафтова криза 1973 року, також відома як «нафтове ембарго», зробила енергетику гарячою темою для обговорення в США. Організація країн експортерів нафти заявила в ході Жовтневої війни, що вона не буде постачати нафту країнам, які підтримали Ізраїль у конфлікті з Сирією та Єгиптом. Це стосувалося перш за все США і їх союзників у Західній Європі. Протягом наступного року ціна на нафту піднялася з трьох до дванадцяти доларів за барель [3, с. 86]. Уряд Сполучених Штатів почав розробляти плани щодо збереження власних енергоресурсів та створення більш сучасних енергоносіїв. Були вжиті заходи для зменшення споживання палива, створений Стратегічний Енергетичний Резерв США, опублікований Національний Акт з питань енергетики 1978 року, почала розвиватись альтернативна енергетика та був взятий курс на диверсифікацію постачальників нафти [3, с. 98].

Та політичне становище, що склалось під час «нафтового шоку» 1973 року, розкрило справжні масштаби

залежності розвинутих країн від цін на нафту. Ринок нафти порівняно з ринками інших енергоносіїв найбільш уразливий до підвищення цін, у тому числі з політичних міркувань. Для ліквідації її наслідків розвинені країни виділили великі кошти на заходи з економії енергоресурсів і розвиток альтернативних джерел енергії. Сполучені Штати, усвідомивши важливість контролю над країнами-експортерами нафти та існування там сприятливих для Америки режимів, розпочали серію спеціальних військових та інформаційних операцій на Близькому Сході [4].

Отже, спеціальні інформаційні операції США на Близькому Сході кінця ХХ початку ХХІ століття продемонстрували могутність Америки в інформаційному середовищі, на практиці довели, що інформаційна зброя є потужним засобом досягнення перемоги у міжнародному конфлікті та забезпечення своїх інтересів, в тому числі в сфері енергетики.

Найбільший вплив на пропозицію нафти в світі мають уряди країн, що володіють суттєвими енергоресурсами, завдяки національним нафтовидобувним компаніям, а деякі – завдяки членству в ОПЕК. Є три простих підходи до визначення ролі країни на нафтовому ринку. Перший – це порівняння базових відмінностей між компаніями, що належать інвесторам та компаніями, що контролюються урядом. Другий – це вивчення ролі держави в цілому. Третій – це порівняння членів Організації Країн Експортерів Нафти та країн поза цією структурою. Отже, не дивлячись на те, що приватні нафтовидобувні компанії вважаються відповідальними за виробництво нафтопродуктів, національні нафтові компанії насправді контролюють більшу частину світового видобутку (52%) та резервів (88%) нафти [5]. Світову пропозицію нафти забезпечують три типи нафтовидобувних компаній, які мають різні стратегії та цілі:

1. Нафтовидобувні компанії, що належать групі інвесторів, або, так звані, міжнародні нафтовидобувні компанії, включаючи ExxonMobil, що базується у Сполучених Штатах, Royal Dutch Shell, та BP, зацікавлені у прибутках власників акцій. Їх основна ціль – швидкий видобуток нафти з джерел, до яких вони отримали доступ, та її продаж за вигідною ціною на світових ринках.

2. Національні нафтовидобувні компанії з стратегічною автономією, що функціонують як корпоративні утворення, часто балансують між орієнтацією на прибуток та інтересами держави.

3. Національні нафтовидобувні компанії, що діють як продовження уряду або державної установи, фінансово та стратегічно підтримують програми свого уряду. Вони також надають паливо своїм громадянам за цінами, нижчими від світових. Ці компанії, в залежності від режиму та цілей свого уряду, виконують широкий спектр завдань, що не обов'язково ринково-орієнтовані, а направлені на вирішення питань внутрішньої та зовнішньої політики держави.

США не мають національних нафтовидобувних компаній. Три найбільші базовані в Сполучених Штатах компанії: ExxonMobil, Chevron та ConocoPhillips підзвітні власникам їх акцій, а не уряду Сполучених Штатів. Отже, звідси можна зробити висновок, що уряд США не може прямо впливати на пропозицію нафтопродуктів та кон'юнктуру світового нафтового ринку, як це роблять уряди багатьох на нафту країн, таких як члени ОПЕК, що

разом контролюють три чверті світових покладів нафти. А, враховуючи зростаючий попит Сполучених Штатів на нафтопродукти, важелі впливу на ринки енергоносіїв є життєво важливими для американської економіки. Саме тому, США шукає їх у інформаційному просторі, де вони мають суттєві переваги, шляхом здійснення спеціальних інформаційних операцій.

Для початку варто визначити цілі, які переслідують США у здійсненні інформаційних операцій на нафтових ринках та пріоритетні напрямки енергетичної політики країни. Економіка Сполучених Штатів є сильно залежною від поставок нафти та вразлива до зростання цін на енергоносії. Попит на нафту в країні змінюється залежно від попиту на продукти, що виробляються з неї – особливо бензин, дизельне паливо та керосин; таким чином зміни у ціні на нафту стають відчутними для споживачів через ціну на кінцеві продукти її переробки. Наприклад, за умови зростання цін на нафту, на думку аналітиків Інформаційної Адміністрації США з питань енергетики, країна зіштовхнеться з такими труднощами:

1. Коли ціни на бензин зростають, споживачі витрачають більшу частку свого доходу на паливо, а їх витрати на інші товари та послуги зменшуються. Відповідно, збільшується дохід нафтовидобувних та нафтопереробних компаній. Американські видобувні компанії можуть витрачати більше на розробку нових родовищ, видобуток та транспортування нафти, а іноземні компанії можуть витрачати свої надприбутки на американські товари та послуги, але вони будуть відрізняти від тих, що купують громадяни. І від того, скільки американські та іноземні нафтові компанії витратять на товари та послуги, а також на нерухомість та активи США, буде залежати вплив підвищення цін на нафту на сукупну економіку.

2. Нафта також життєво важлива для виробництва широкого переліку товарів та послуг, оскільки вона використовується при транспортуванні у всіх типах підприємництва. Підвищення цін на нафту збільшує обсяг інвестицій, і якщо, ці зростання у вартості не можуть бути перенесені на споживачів, такі категорії як робоча сила та акціонерний капітал можуть бути перерозподілені. Це також може призвести до звільнення великої кількості робітників та стагнації заводів і фабрик, зменшуючи обсяг виробництва у короткий строк.

3. Оскільки США – чистий імпортер нафти, підвищення цін на неї вплине на купівельну спроможність національного доходу США через вплив на міжнародні умови торгівлі. Вища ціна на нафту змусить підприємства Сполучених Штатів відвести більшу частину виробництва на експорт, як противагу для задоволення внутрішніх потреб на товари та послуги, навіть якщо кількість спожитої нафти не змінилась.

4. Зміни у ціні на нафту також можуть призвести до економічних втрат, коли макроекономічні розбіжності запобігають швидкому подорожчанням товарів кінцевого споживання.

5. Вищі ціни на нафту підвищують ціни на енергоносії в загалом. В залежності від здатності замінити нафту на інші джерела енергії, зростання у ціні можуть бути значними та чинити макроекономічний ефект [6].

Тому для США є важливим стабільне постачання нафти в країну та вигідна ціна на енергоресурси. Отже, основною метою спеціальних інформаційних операцій США у енергетичній сфері є вплив на суб'єктів міжнародних

відносин, що причетні до прийняття рішень, які прямо впливають на пропозицію нафтопродуктів та кон'юнктуру ринку енергоносіїв. Сьогодні, інформаційний супровід, став невід'ємною частиною енергетичної політики США, як під час конфліктів так і в мирний час.

Це чітко прослідковується на прикладі подій, що наприкінці 2010 – першій половині 2011 років не сходять зі сторінок преси та екранів телебачення. На тлі заворушень на Близькому Сході та у Північній Африці, особливо під час конфлікту в Лівії, ціна на нафту досягла своїх дворічних максимумів. Президент Сполучених Штатів Америки Б. Обама заявив, що США не виключають можливості військового втручання в ситуацію у Лівії, та зазначив, що розглядає весь спектр військових та невійськових заходів. Під «невійськовими заходами», на мою думку, варто розуміти певні економічні санкції та інструменти з арсеналу інформаційної зброї, включаючи повний розрив дипломатичних стосунків з Лівією [7]. Він наголосив, що прийматиме рішення, ґрунтуючись на тому, що краще для лівійського народу, а також з урахуванням того, що дозволить звести до мінімуму шкоду, що наноситься мирним громадянам. З цієї заяви видно, що президент США передбачає втручання у справу Лівії під гаслом захисту мирного населення, тобто чітко прослідковується інформаційний привід. Б. Обама особисто заявив, що лівійський лідер Муаммар Каддафі втратив право очолювати країну і повинен піти. Лідер США також попередив лівійських можновладців, що світ неминуче притягне їх до відповіді. Дана заява, містить погрози та покликана продемонструвати могутність та потенціал Сполучених Штатів у вирішенні даного питання. Загалом у даній ситуації Сполучені Штати позиціонують себе як миротворця та захисника інтересів лівійських громадян та демократії. За словами Дауда Куттаба, керівника соціальної мережі в Йорданії, президент Б. Обама підтримує демонстрантів і відмовив у допомозі багаторічним лідерам–корупціонерам. Тож арабська молодь – головний рушій революцій у Північній Африці та Близькому Сході – на вулицях міст нині не палить американські прапори. Молодь хоче демократизувати свої країни, й Америка їм слугує за приклад. Такими діями Сполучені Штати забезпечують собі підтримку та контроль на Близькому Сході та в Північній Африці у довгостроковій перспективі, оскільки вони зробили ставку на молоде покоління, тобто майбутніх арабських лідерів, що надалі їм гарантує надійні поставки нафти з цих країн. Важливість інформаційного чинника у даному конфлікті підтверджується тим, що наряду із бомбардуванням військами Північно-Атлантичного Альянсу військових баз Лівії, відбулись повітряні атаки на телецентр і будівлю державного інформагентства [8].

Отже, синхронність та координованість інформаційних операцій, зв'язків з громадськістю та публічної дипломатії забезпечує Сполученим штатам контроль та опосередкований вплив на світову енергетичну політику, а відповідно певною мірою гарантує енергетичну безпеку. У інформаційних операціях, що США здійснюють у енергетичній сфері, задіяний майже весь інформаційний інструментарій, починаючи від різних форм ЗМІ (Телебачення, радіо, блоги, соціальні мережі, періодична преса у друкованому та електронному вигляді, урядові сайти та ін.) і закінчуючи невербальними методами впливу.

Оскільки Сполучені Штати сьогодні є лідером за споживанням енергоресурсів, в тому числі нафти та газу, зовнішня енергетична політика країни нерозривно пов'язана з втручанням у справи країн, багатих на поклади нафти. Поряд з силовими методами та економічними санкціями, Сполучені Штати активно застосовують увесь арсенал інформаційної зброї. Об'єктами інформаційного впливу Сполучених Штатів Америки на світовому ринку енергоресурсів є країни, політична ситуація в яких загрожує стабільності забезпечення енергетичних потреб наддержави. Інформаційний супровід інтервенції в Ірак у 2003 році та інформаційне втручання у перебіг подій у Північній Африці у 2010–2011 роках можуть слугувати прикладами спеціальних інформаційних операцій Сполучених Штатів на світовому нафтовому ринку. Проте, світ спіткають такі серйозні енергетичні проблеми як вичерпність традиційних ресурсів, що сьогодні є предметом для активних дискусій вчених, політиків та бізнесменів. Оскільки поява нових джерел енергії здатна кардинально змінити розстановку сил у світі. А отже і характер спеціальних інформаційних операцій на світових енергетичних ринках має прийняти інші форми, а також мають змінитись об'єкти впливу. Навряд чи США вдасться значно зменшити обсяг споживання енергоресурсів, а отже найраціональнішим рішенням проблеми залежності від імпорту нафти є диверсифікація джерел енергії. Майбутнім енергетичної політики Сполучених Штатів Америки має стати розвиток альтернативної енергетики. Мають здійснюватися інвестиції в екологічно чисті енергетичні ресурси, які б надали США важелі впливу над енергетичним майбутнім та забезпечили економічну безпеку країни. Тим не менш, енергія, з традиційних чи альтернативних джерел, все одно залишиться одним з визначальних компонентів процвітання економіки країни, тому забезпечення впливу на світові енергетичні ринки не втратить своєї актуальності. У добу інформаційного суспільства, перевага у енергетичній сфері буде залежати від наявності технологічних розробок нових джерел енергії, їх захисту, та потужності інститутів інформаційного впливу, як на свідомість власних громадян так і на суб'єктів міжнародних відносин, що провадять інноваційну енергетичну політику.

Список використаних джерел

1. Bower T. Oil / Bower T. – NY: Hachette Book Group, 2010. – 296 p.
2. У період з 2018 року по 2023 рік буде продано 58 млн. барелів. DT.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/ssha-prodadut-8-svoyih-naftovih-rezerviv-bloomberg-189100.html>
3. Roberts P. The end of Oil / Roberts P. – L.: Bloomsbury Publishing plc, 2005. – 399 p.
4. Свєнній Таран. Політика США щодо країн Перської затоки: енергетична безпека і геополітика // УНЖ Освіта регіону: Політика, психологія, комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>
5. How dependent are we on foreign oil? // US Energy Information Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eia.doe.gov/energy_in_brief/foreign_oil_dependence.cfm
6. Who are the major players supplying the world oil market? // US Energy Information Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eia.doe.gov/energy_in_brief/world_oil_market.cfm
7. США розриває дипломатичні відносини з Лівією // Gazeta / Березень 10, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/politics/374720>

8. Перша фаза воєнної операції в Лівії завершена // ICTV news / Травень 11, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ictv.ua/wasp/ua/facts/219/1378588/>

References

1. Bower T. Oil / Bower T. – NY: Hachette Book Group, 2010. – 296 p.
2. U period z 2018 roku po 2023 rik bude prodano 58 mln bareliv. DT.UA [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dt.ua/ECONOMICS/ssha-prodadut-8-svoyih-naftovih-rezerviv-bloomberg-189100.html>
3. Roberts P. The end of Oil / Roberts P. – L.: Bloomsbury Publishing plc, 2005. – 399 p.
4. Jevgenij Taran. Polityka SShA shhodo kraï'n Pers'koi' zatoky: energetychna bezpeka i geopolityka // UNZh osvita regionu: Polityka, psykholohija, komunikaciï [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.social-science.com.ua/>
5. How dependent are we on foreign oil? // US Energy Information Administration [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.eia.doe.gov/energy_in_brief/foreign_oil_dependence.cfm
6. Who are the major players supplying the world oil market? // US Energy Information Administration [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.eia.doe.gov/energy_in_brief/world_oil_market.cfm
7. SShA rozryvaje dyplomatychni vidnosyny z Livijeu // Gazeta / Berezen' 10, 2011 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.ua/articles/politics/374720>
8. Persha faza vojennoi' operaciï v Livii' zavershena // ICTV news / Traven' 11, 2011 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ictv.ua/wasp/ua/facts/219/1378588/>

Shustenko S. O., master of the Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), sofiashustenko@mail.ru

USA informational operations on a global oil market

The scientific article studies the use of USA special informational operations and other methods of informational influence on the subjects of international relations, with access to oil resources and oil market as a whole.

Relevance of the theoretical and practical significance of this article is that informational technologies have become an integral part of the modern energy policy of the USA, regardless of whether they use traditional or alternative sources of energy, which leads to the need for further improvement. It is used analysis of the concepts of the special informational operations and empirical study of the informational operations in the USA energy sector. The system and comparative methods were used to fulfil the objectives.

It is determined that in the era of information society the advantage in the energy sector will depend on the availability of the technological development of the new sources of energy, its protection, and power of the institutions of the informational influence on the consciousness both of its own citizens and the international bodies, which conduct an innovative energy policy.

Keywords: special informational operations, USA, energy, oil, means of informational influence.

Шустенко С. А., магистр, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), sofiashustenko@mail.ru

Информационные операции США на мировом рынке нефти

Исследуется использование США специальных информационных операций и других методов информационного воздействия на субъектов международных отношений, имеющих доступ к нефтяным ресурсам и на нефтяной рынок в целом.

Актуальность теоретического и практического значения данной статьи заключается в том, что информационные технологии становятся неотъемлемой частью современной энергетической политики США, независимо от того будут они использовать традиционные источники энергии или альтернативные, что обуславливает необходимость их дальнейшего совершенствования. Применен анализ концепций специальных информационных операций и эмпирическое исследование информационных операций США в сфере энергетике. Для выполнения поставленных задач использованы сравнительный и системный методы.

Определено, что в эпоху информационного общества, преимущество в энергетической сфере будет зависеть от наличия технологических разработок новых источников энергии, их защиты, и мощности институтов информационного влияния, как на сознание собственных граждан, так и на субъекты международных отношений, осуществляющих инновационную энергетическую политику.

Ключевые слова: специальные информационные операции, США, энергетика, нефть, средства информационного воздействия.

УДК 327

Гапон О. О.,
студентка, Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
ms.aleksandrag@mail.ru

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА США В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ: «ПЛАН КОЛУМБІЯ»

З огляду на процеси глобалізації, актуальним питанням є співпраця в рамках трансатлантичної торгівлі. Індикатором надійності США як партнера, можуть слугувати зв'язки держави з континентальними сусідами, зокрема країнами Латинської Америки. Метою даної статті є визначення ступеню ефективності впливу США на економіко-політичне становище країн, з якими встановлені відносини. Для цього проводиться аналіз проблем, що виникають у ході двосторонньої співпраці. Історичним методом досліджено особливості формування міждержавних відносин, також застосовано емпіричний та порівняльний методи.

У результаті дослідження зроблено висновки: ступінь втручання одного суб'єкта міжнародних відносин у внутрішні справи іншого залежить як від прямої мети, так і від побічних інтересів. Імплементация політичної стратегії США стосовно Колумбії не виправдала очікувань з огляду на високий рівень забороненої торгівлі: практичний шлях врегулювання внутрішньодержавного конфлікту полягає в знаходженні інших точок зіткнення, що збалансують запити обох сторін, при чому США повинні виступати в ролі радника. За такою механізмом ліквідація міжнародних суперечок сприятиме взаємовигідному співробітництву.

Ключові слова: трансатлантична торгівля, США, НАФТА, Колумбія, геополітика, інтернаціоналізм, МЕРКОСУР.

Утворення регіональних угруповань у Європі й Америці, конкурентна боротьба за фінансові й матеріальні ресурси, складності і невизначеність перспектив багатобічних торгових переговорів на глобальному рівні, проблеми у відносинах із США – усе це створює не лише економічні, але й політичні імпульси до посилення міждержавного співробітництва (особливо в Східній і Південно-Східній Азії) і наданню йому визначених організаційних форм. Аналіз спрямованості вектору співробітництва США є доцільним, оскільки саме поведінка лідерів значною мірою визначає спрямованість глобалізаційних процесів. Розуміння партнерами Штатів їх пріоритетів, торгово-політичних стратегій допомагає будувати взаємовигідні відносини. Яскравим індикатором слугують зв'язки держави з континентальними сусідами, зокрема країнами Латинської Америки. До того ж, ступінь інтеграції країн Північної та Південної Америки є однією з геополітичних реалій, які впливатимуть на майбутні відносини між НАФТА та ЄС у межах трансатлантичної зони вільної торгівлі, з огляду на тривалий діалог про включення регіонів в одну мережу.

Тему залежності світового порядку від позицій США та їх співпраці з іншими континентами, як у двосторонньому напрямку, так і від імені блоків розглядало ряд дослідників, результатами чого стали публікації Зб. Бжезинського, М. Делягіна, Г. Кіссінджера, Л. Ікенберрі та інших. За словами Е. Ю. Молчанової, США стали інтеграційним ядром регіональних процесів не лише в Північній Америці, а й у Центральній та Південній. У свою чергу Є. М. Суліма переконав, що США обрали стратегію глобалізації як засіб реалізації цілей підтримання глобальної гегемонії шляхом організації сучасного міжнародного життя у відповідності зі своїми інтересами [4, с. 42]. Різним аспектам інтеграції країн Латинської Америки присвячені статті Н. Хмелевскої, О. Тесленко, із закордонних авторів варто відзначити В. Клейна та Д. Нолта. А позицію Колумбії в контексті міжнародних відносин у своїх роботах розглядали вітчизняні дослідники Т. Богданова, Д. Левусь, та

американські Д. Кардона, М. Шифтер. Незважаючи на достатню кількість досліджень, мають місце різнобічні погляди щодо впливу Сполучених Штатів у процесі двосторонніх відносин, а отже вивчення теми ще потребує значного поглиблення. Зокрема, аспект колумбійської позиції у відносинах з Північною Америкою, на якому сконцентрована дана стаття, не розкритий у працях з точки зору практичного вектору вирішення конфліктних питань.

У даній статті завданнями є:

– визначення міри ефективності впливу США на економіко політичний стан країн, з якими встановлені відносини;

– аналіз проблем, що виникають у ході співпраці. Проблема розглядається на прикладі загостреної ситуації, що склалася в Колумбії за участю Сполучених Штатів у контексті «Плану Колумбія», і має загальнополітичні наслідки;

– встановлення практичних методів врегулювання конфлікту.

У контексті співпраці з Південною Америкою, варто зазначити наступний напрям. 13 січня 2004 року в мексиканському місті Монтеррей розпочав роботу саміт глав країн Північної і Південної Америки. Для участі в зустрічі лідерів американських держав зібралися керівники більш ніж 30 країн Америки, у тому числі й президент США Джордж Буш. Зустріч призначалася з метою обговорення низки важливих питань, включно з проблемами бідності, корупції, а також освіти. Тим не менш, на перший план потрапили розбіжності між США й іншими країнами цієї частини світу. Напередодні зустрічі президент Буш закликав усі країни домагатися якнайшвидшого мирного переходу до демократії на Кубі, а також до лібералізації торгових відносин, назвавши її шляхом виходу з убогості. Його заяви не зовсім сприйняли лідери деяких держав континенту, в тому числі Аргентини і Венесуели. Делегація Сполучених Штатів прагнула зосередити увагу на розвитку зони вільної торгівлі, що охоплюватиме увесь континент, у той час, як Бразилія і ряд інших країн мали намір зосередитися на соціальних проблемах. Група керівників американських держав, що дотримуються лівих політичних поглядів настоювали на тому, що вільна торгівля нездатна забезпечити вирішення економічних проблем регіону. Результатом стало підписання Декларації Нового Леону 13 січня 2004 року.

Досить успішне економічне й політичне зближення між латиноамериканськими країнами спонукало Вашингтон до спроб поставити під контроль інтеграційні тенденції в західній півкулі. Під егідою Адміністрації Клінтона в 1994 році був висунутий і схвалений проєкт «Зони вільної торгівлі обох Америк» (Free Trade Area of Americas, ФТАА), хоча підписання угоди відклали на 2005 рік. Проте вже в ході обговорення чітко виявилася конкуренція двох проєктів – бразильського та американського. Бразильський уряд припускає розвиток інтеграції МЕРКОСУР (Економічний союз держав у Південній Америці) і НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю) з поступовим економічним «підтягуванням» Латинської Америки і паралельним зближенням митної і тарифної політики між блоками на основі концепції «відкритого регіоналізму» [3]. Американський варіант пропонував створювати Панамериканську зону вільної торгівлі на основі і на умовах членів-засновників НАФТА,

тобто фактично за рахунок розчинення регіональних інтеграційних угруповань Латинської Америки.

США пропонували вже в кінці 1998 року почати переговори про ліквідацію митних бар'єрів, взявши за основу модель НАФТА. Утім лідери низки латиноамериканських країн заявили, що першим кроком до реалізації Панамериканської зони вільної торгівлі могло б стати утворення Спільного південноамериканського економічного простору (SAFTA – South American Free Trade Area) внаслідок успішних переговорів між Андським співтовариством і МЕРКОСУР. Так, на четвертому підприємницькому форумі американських держав, що відбувся в березні 1998 року в Сан-Хосе, країни-члени МЕРКОСУР домоглися підтримки своєї позиції, яка відкидає підписання часткових угод у межах процесу створення Панамериканської зони вільної торгівлі. Позицію представників МЕРКОСУР заперечували в основному делегати США і Канади, виступаючи за укладання угод для отримання швидких результатів лібералізації торгівлі. Зрештою, лідери 34 країн західної півкулі домовилися про трирічний етап переговорів щодо створення ФТАА.

Після закінчення форуму в Коста-Риці в 2000 році за участі центральноамериканських держав і Бразилії в підписаній Декларації Сан-Хосе його учасники виступили із засудженням протекціоністської політики в торгівлі, що проводиться промислово розвиненими державами стосовно держав третього світу. Критика стосувалася практики сертифікації, що проводиться США в односторонньому порядку, не враховуючи становища в інших країнах щодо захисту прав людини та боротьби з наркобізнесом. Мексика та Чилі, в силу свого геополітичного становища, прагнуть до того, щоб зайняти місце сполучної ланки між НАФТА та МЕРКОСУР. Дослідник Л. Бізореро зазначає, що латиноамериканці бачать в МЕРКОСУР важливий буфер проникнення США в Латинську Америку у формі або ФТАА, або двосторонніх договорів [6]. Очевидно, що економічна криза в Аргентині 2002 року тимчасово послабила потенціал МЕРКОСУР і його претензії на лідерство в Південній Америці.

Північно-американська зона вільної торгівлі, без сумніву, сприяла тому, що Європейський альянс, починаючи з 1995 року, докладає дедалі більше зусиль для лібералізації торгівлі з економічно необхідними партнерами в Латинській Америці. Розширення НАФТА чи реалізація проєкту створення панамериканської зони вільної торгівлі може призвести до витіснення європейців зі зростаючого ринку Латинської Америки. Очевидним є приклад Мексики, яка після вступу в НАФТА всього за чотири роки, з 1994 по 1998 роки, наполовину зменшила частку євро Союзу в своїй зовнішній торгівлі.

Якщо розглядати ідею лібералізації трансатлантичної торгівлі з європейським континентом, до передбачуваних переваг ТАФТА (Trans Atlantic Free Trade Area) належить прискорений розвиток економіки, який дозволить боротися зі спробою введення європротекціонізму. Консерватори у своїй більшості підтримують принцип ТАФТА про збалансованість державних сил та ЄС. Інші американці підтримують угоду, тому що вона призупинить тенденції до протекціонізму США і збільшить американо-європейську торгівлю. Діловий клімат в Америці і Європі, очевидно, формувався на інтернаціоналізмі, хоча і з різним ступенем послідовності. Ступінь американського протекціонізму

та націоналізму свідчить про початок вже існуючих трансформацій у розгляді інтернаціоналізму як основи світового порядку. Власне про рівень протекціонізму зазначає О. С. Кучик, називаючи США бастионом від вільної торгівлі у контексті бразильської економіки, стверджуючи, що навіть НАФТА не може вплинути на рівень протекціонізму в США, що підтверджують антидемпінгові заходи стосовно канадських виробників [2, с. 614]. Нарешті, ступінь співробітництва ЄС з іншими країнами Європи, що розвиваються, ступінь інтеграції та відносин країн Північної та Південної Америки і ступінь збереження відносного миру на Близькому Сході також є геополітичними та геостратегічними реаліями, які впливатимуть на майбутні відносини між НАФТА та ЄС у межах трансатлантичної зони вільної торгівлі.

У силу відносин між США та ЄС, що підтримують трансатлантичний діалог, США і Латинською Америкою, а також із урахуванням зв'язків між ЄС і Латинською Америкою, постійно дискутується утворення атлантичного трикутника. Після утворення трьох економічних блоків політики стали висувати ініціативи про включення регіонів в єдину мережу і тим самим про зміцнення економічного потенціалу в трансатлантичній зоні вільної торгівлі.

У контексті трансатлантичної торгівлі важливим питанням є надійність США як партнера та зменшений рівень американського протекціонізму. Тому варто враховувати залучення США в регулюванні економічного та політичного стану країн, із якими встановлені відносини. О. С. Кучик наголошує на тому, що через значну диспропорцію між США та її південними сусідами, міжамериканські відносини ніколи не перестануть бути конфліктними [2, с. 638]. З огляду на важливість урегулювання міжнародних конфліктів і розбіжностей, індикаторами чого є стабільність економічної системи, зайнятість активного населення, соціально-політичне становище та взаємовигідні відносини, доцільним є розгляд проблемних ситуацій з подальшим їх вирішенням. У даному випадку, аналізується приклад загостреної ситуації, що склалася в Колумбії за участю Сполучених Штатів, і має як загальнополітичні, так і економічні та соціальні наслідки, враховуючи, що предметом конфлікту стала наркоторгівля.

Роль Колумбії як одного з найбільших виробників пшениці в 50-х роках знищилася американською програмою «Їжа для світу», яка підтримувалася за рахунок коштів американських платників податків і стимулювала експортний потенціал американського агробізнесу. Так само в 80-х роках економічна політика США завдала сильного удару колумбійській каві. У середині ХХ ст. збіднілі селяни стали займати невикористовувані землі в центральних і південних регіонах країни. За широкої військової допомоги та патронату уряду США,

колумбійська армія і праві «ескадрони смерті» почали жорстоку кампанію з вигнання звідти селян, знищивши 300 000 чоловік. У відповідь, селяни створили в 1966 р. Революційні Збройні Сили Колумбії (РЗСК), висунувши вимоги: земельна реформа, дотримання прав людини в сільських районах і свобода діяльності робочих профспілок. Це марксистсько-ленінська екстремістська організація, яка бореться з центральною владою Боготи, з метою отримати владу і зупинити капіталістичний розвиток країни, спрямувавши її в соціалістичне русло. Одним з ключових є той факт, що Колумбія – багата країна за запасами мінералів і нафти. Іноземні транснаціональні компанії, як «Брітіш Петролеум», «Оксідентал Петролеум», «Шелл» і «Тексако» контролюють більшу частину ресурсів. Виступаючи проти соціалістичних ідей РЗСК, ці компанії підтримали колумбійських військових та «ескадрони смерті». У свій час нафтові компанії виплачували по 1 долару з кожного добутого в Колумбії бареля нафти в якості спеціального військового податку для колумбійської армії, а «Брітіш Петролеум» прямо субсидював створення нових військових підрозділів [11]. Колумбія почала відігравати дедалі вагомішу роль з точки зору нафтових інтересів США, які прагнуть скоротити свою залежність від близькосхідної нафти. З даних, поданих в таблиці 1, виділяється тенденція, що Колумбія характеризувалася швидким зростанням видобутку нафти в період із 2009 по 2013 рік, однак, збільшення нападів повстанців на нафтову інфраструктуру і низька світова ціна на ресурс призвели до вирівнювання виробництва в 2014 році. У травні 2015 року видання Energy Outlook прогнозувало, що колумбійський видобуток нафти залишатиметься стабільним, в середньому 1 мільйон б/д в 2015 році і 2016 аналогічно [8, с. 12] (див. табл.)

У 2014 році Сполучені Штати були головним імпортером нафти з Колумбії (імпорт – 294 тис. б/д), за нею йшли Китай, Панама, й Індія. Утім, обсяг експорту в Сполучені Штати впав більш ніж на 100 тис. б/д з 2012 року через зростання видобутку нафти в США [7], тоді як Китай висловив зацікавленість у фінансуванні нових інфраструктурних проектів в Колумбії, щоб полегшити транспортування нафти на узбережжі Тихого океану для експорту.

Складовою частиною втручання США в економіку Латинської Америки можна вважати «План Колумбії», за яким колумбійському уряду виділялося, починаючи з 2000 року 1,3 млрд. доларів, головним чином, на військову допомогу. Кінцева версія «Плану Колумбії» відрізнявся від початкового варіанту документ: план боротьби з повстанцями, замаскований під боротьбу з наркоторгівлею. Після терактів 11 вересня і з приходом президента Альваро Урібе, в рамках «глобальної війни з тероризмом», що фактично означало «війну проти РЗСК», стався остаточний розрив діалогу з повстанцями. Зусилля

Таблиця

Нафтопереробні потужності та видобуток Колумбії

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Видобуток нафти (тис. барелів/день)	528	526	529	531	588	671	786	915	944	1,004
Споживання нафти (тис. барелів/день)	225	230	235	234	233	239	250	269	285	297

Джерело: ВР Статистичний огляд світової енергетики 2014; ANH Informe de Gestión, січень 2015.

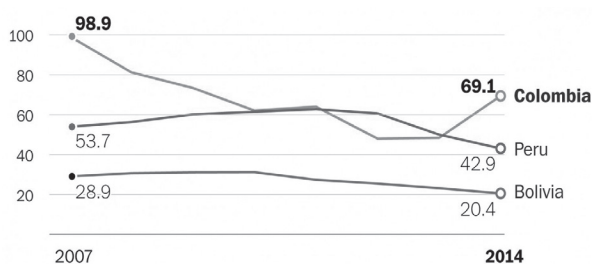
з антитерористичної боротьби влада сконцентрувала в Путумайо, залишивши північ країни для так званих «парамілітарес», головних постачальників кокаїну в США. Американська «підтримка» Колумбії за десять років склала 6 704 мільйонів доларів: 79% на війну і 21% на соціальні потреби [9].

Парадокс полягає в тому, що США впливали на внутрішні справи Колумбії під егідою «боротьби з наркотиками». Згідно з даними Поліції з боротьби з наркотиками США, одним із найбільших наркоторговців Колумбії був Карлос Кастаньо, будучи одночасно головою найбільшої правої воєнізованої організації – Підрозділів Самооборони Колумбії. Встановлено, що саме ця організація відповідальна за 80% насильницьких смертей в Колумбії (за даними 2001 року). У 1999 році Кастаньо врятувався завдяки допомозі американської розвідки і колумбійської армії, яка прибула на вертольотах, зафрахтованих США. Раніше, в 1998 році, американські митники знайшли 415 кг. кокаїну в літаку колумбійських ВПС, який приземлився у Флориді. Ще більш іронічна ситуація для США склалася тоді, коли офіцер, навчаючи персонал боротьби з наркотиками, полковник Джеймс Хайетт, був визнаний винним у контрабанді героїну з Колумбії в Нью-Йорк [10, с. 87]. Таким чином, у той час, як Америка проголосила боротьбу проти наркотиків в Колумбії, факти свідчать про те, що їх громадяни часто були союзниками головних наркоторговців. Крім того, політика щодо Колумбії має прецедент: у 80-і роки США називали свою підтримку нікарагуанських «контрас» частиною їх «війни проти наркотиків» у цьому регіоні. Пізніше США постачали зброю «контрас» в обмін на кокаїн.

Колумбія увесь час залишається головним коридором транспортування кокаїну з Південної Америки на територію США. Зона, де ліві радикали діють вільно, становить близько третьої частини території країни. Їх основний дохід складає прибуток від кокаїнового наркотрафіку, викрадення високопоставлених держчиновників. За різними даними, чисельність бойовиків РЗСК становить від 8 до 18 тисяч чоловік. І в останнє п'ятиліття Вашингтон почав розчаровуватися у своєму плані. Варто визнати, що «план Колумбія» погіршив ситуацію з наркотрафіком в Південній Америці. Опрацьовуючи дані, очевидно, що Колумбія стає дедалі більш нелегальною у виробництві коки, випереджаючи Перу і Болівію. Рисунок демонструє, що в 2014 році колумбійці посадили на 44% більше коки, ніж в 2013. При чому, подібне зростання має місце в особливу чутливий для колумбійського уряду час, який знаходиться на завершальній стадії мирних переговорів із лівими повстанцями РЗСК.

Рисунок

Виробництво коки, 2007–2014 (у тис. гектар)

Джерело: Департамент ООН з наркотиків та злочинів

Уряд зупинив повітряне розпилення врожаю, посилаючись на те, що гербіциди мають здатність викликати рак – а ця програма була ключем «Плану Колумбія», відповідно до якого Сполучені Штати надали понад 9 млрд. дол. у країну з 2000 року. Партизани й уряд узгодили новий масштабний план розвитку Колумбії, у сфері боротьби з нелегальною діяльністю сільської місцевості з умовою, що РЗСК допоможуть замінити вирощування коки на легальні культури. Чинovníки ж США та Колумбії стверджують, що найголовніша причина поточного небувалого урожаю є заклик РЗСК, разом з іншими збройними групами, посадити ще коки в очікуванні мирного договору і нової урядової допомоги [11, с. 46]. Цілком імовірно, що навіть якщо уряд Сантоса і РЗСК дійшли перемир'я, це ще не означає можливість вільного пересування жителів, які вирощують інші культури, по Колумбії.

Фінансування «плану Колумбія» послабило державні інститути країни. А Альваро Урібе, який розгорнув масований наступ на повстанців, засудив готовність уряду до переговорів, доки бойовики РЗСК не склали зброю. За даними агентства Telesur, РЗСК у вересні 2015 підписали з колумбійською владою попередню угоду про перемир'я в кубинській Гавані, що стало умовним закріпленням початку переговорів, а офіційні переговори розпочали ще в 2012 році. Було висунуто кримінальні звинувачення проти революційних сил з боку міжнародних судів, судів Колумбії та США: за вбивство, викрадення людей, незаконний обіг наркотиків, тероризм [12]. Головною метою було встановлення істини та примирення, в ході якого партизани і колумбійські військові командири, обвинувачені в порушенні прав, мають зізнатися в своїх злочинах в трибуналах. У цьому контексті можна провести паралелі зі структурою Андської спільноти націй, де високого рівня набула арбітражна діяльність суду, що забезпечує правову безпеку учасників групи. Так само, варто звернути увагу на досвід групи у створенні «андської зони миру», що створена для боротьби з контрабандою наркотиків, і вироблення внутрішньої спільної політики щодо біженців і діяльності органів внутрішніх справ.

Очевидним залишається той факт, що угода не завершила мирний процес, але вона усуває одну з найбільш суперечливих аспектів переговорів. В обох сторін є пропозиції щодо розвитку сільських районів, ліквідації наркоторгівлі та залучення колишніх партизан в роботу політичної системи. Тим не менше, остаточна угода має бути підтримана колумбійськими виборцями, які, згідно з опитуваннями, виступають за мир. Однак популярність президента Сантоса з моменту його переобрання впала, тому угода може зустріти опір виборців через заперечення проти занадто, на їх думку, м'якого відношення до діянь РЗСК.

Впливає очевидний висновок, що «План Колумбія» на даний момент не домогся ні миру, ні викорінення наркотрафіку. Його використовували для того, щоб наносити удари РЗСК. Також він поглибив залежність Колумбії від США й ізолював на певний час країну від Латинської Америки та решти світу. Протягом багатьох років щорічні виплати регулярно скорочувалися, а співвідношення військових витрат до соціальних змінювалося на користь останніх, хоча допомога була необхідною для підтримки військових витрат на високому рівні. Разом з тим, зрозуміло, що окрім політичних

і торговельних інтересів, інтеграційні процеси на латиноамериканському континенті стимулюються необхідністю спільного користування гідроресурсами, електроенергією, запасами нафти й газу в трьох регіонах: Північна й Центральна Америка; Карибський басейн, Венесуела з Колумбією; та південь Латинської Америки.

Сьогодні ж США мають можливість стати носієм політичного рішення, а не виступати в ролі чинника подовження непорозуміння. Першим кроком до цього має стати визнання існування внутрішнього конфлікту в державі, коли влада та угруповання стоять по різних сторонах барикад. Так, при хиткому положенні переговорного процесу, особливо суттєвим є встановлення істини та досягнення консенсусу, за умови, що третя сторона, в даному випадку, США, має виступати в першу чергу радником, усуваючи на другий план власні вигоди та нафтові інтереси. Більш практичним шляхом врегулювання повинне стати знаходження інших точок зіткнення, що збалансують запити як влади, так і військових, як-от: державне субсидування для полегшення переорієнтації на альтернативні культури вирощування, в обмін на спокійний стан в регіонах. Крім того, подібне утворення типу «кандської зони миру», якій наразі не виявлено аналогів у світі, змогло би посприяти розв'язанню цілого ряду питань. За таких умов є реальний шанс стабілізувати ситуацію, скоротивши, перш за все, кількість жертв та обсяги наркоторгівлі. А відтак, Колумбія виступатиме цілісним політичним гравцем у стосунках з країнами двох субконтинентів Америки. Зрозуміло, що вирішення регіональних конфліктів зміцнює потужність держав у торгово-політичних відносинах, що сприяє процесу інтеграції у світі.

Список використаних джерел

1. Богданова Т. С. Поворот у зовнішній політиці Колумбії за адміністрації М. Сантоса (2010–2012 рр.) / Т. С. Богданова // Наукові праці. Історія. – 2012.
2. Кучик О. С. Міжнародні організації: навчальний посібник / О. С. Кучик [та ін.] // М–во освіти і науки України, Львівський нац. ун–т ім. І. Франка. – 2–ге вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2007. – 749 с.
3. Ложечко М. НАФТА в интеграционных процессах: проблемы и перспективы / М. Ложечко // Внешняя торговля. – 2006. – №5.
4. Суліма С. М. Роль американської гегемонії у формуванні глобального соціального порядку постіндустріалізму / С. М. Суліма // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Політологія. – 2005. – № 70–72.
5. Бернар–Реймон П. Європейський Союз: від заходу до світанку / П'єр Бернар–Реймон // Інформаційно–аналітична доповідь. – 2014. – №407. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.senat.fr/rap/r13-407/r13-407_mono.html#toc254
6. Bizarero L. Rethinking MERCOSUR'S strength and weakness / L. Bizarero // The FTAA: Opportunities and Risks. – 2001. – №91. – www.lanic.utexas.edu
7. BP Statistical Review of World Energy 2014 [Electronic resource] / ANH Informe de Gestión. – Mode of access: <https://www.pwc.com/gx/en/oil-gas-energy/publications/assets/pwc-colombia-oil-gas-industry-2014.pdf>
8. Oil & Gas Journal, Ecopetrol's Cartagena refinery revamp still under way 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ogj.com/articles/2014/04/ecopetrol-s-cartagena-refinery-revamp-still-under-way.html>, Accessed March 4, 2015.
9. Overview: Colombia has seen a dramatic increase in oil, natural gas, and coal production since the implementation of regulatory reforms [Electronic resource] / US Energy information administration. – May 27, 2015. – Mode of access: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=COL>
10. Payan T. The three U.S. – Mexico border wars: drugs, immigration, and Homeland Security / T. Payan. – Westport, 2006. – 164 p.
11. Shifter M. A new look for Colombia, U.S. relations [Electronic resource] / M. Shifter // Washington Post. – August 2011. – Mode of access: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/11/>
12. Security and Prosperity Partnership: Implementation Report–Security Agenda. [Electronic resource] / U.S. Department of Homeland Security. June 27, 2005. – Mode of access: <http://www.spp.gov/SECURITY FACT SHEET.pdf>

References

1. Bogdanova T. Je. Povорот u zovnishnij polityci Kolumbii' za administracii' prezidenta M. Santosa (2010–2012) / T. Je. Bogdanova // Naukovi prac. – 2012.
2. Kuchyk O. S. Mizhnarodni organizacii': navchal'nyj posibnyk / O. S. Kuchyk [ta in.] // M–vo osvity i nauky Ukraïny, L'vivs'kyj nac. un–t im. I. Franka. – 2–ge vyd., pererob. i dop. – Kyi'v: Znannja, 2007. – 749 s.
3. Lozhechko M. NAFTA v yntegracyonnyh processah: problemy u perspektivy / M. Lozhechko // Vneshnjaja trgovlja. – 2006. – №5.
4. Sulima Je. M. Rol' amerykans'koi' gegemonii' u formuvanni global'nogo social'nogo porjadku postindustrializmu / Je. M. Sulima // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Politologija. – 2005. – № 70–72.
5. Bernar–Rejmon P. Jevropejs'kyj Sojuz: vid zahodu do svitanku [Elektronnyj resurs] / P'jer Bernar–Rejmon // Informacijno–analitichna dopovid'. – 2014. – №407. – Rezhym dostupu: http://www.senat.fr/rap/r13-407/r13-407_mono.html#toc254
6. Bizarero L. Rethinking MERCOSUR'S strength and weakness / L. Bizarero // The FTAA: Opportunities and Risks. – 2001. – №91. – www.lanic.utexas.edu
7. BP Statistical Review of World Energy 2014 [Electronic resource] / ANH Informe de Gestión. – Mode of access: <https://www.pwc.com/gx/en/oil-gas-energy/publications/assets/pwc-colombia-oil-gas-industry-2014.pdf>
8. Oil & Gas Journal, Ecopetrol's Cartagena refinery revamp still under way 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ogj.com/articles/2014/04/ecopetrol-s-cartagena-refinery-revamp-still-under-way.html>, Accessed March 4, 2015.
9. Overview: Colombia has seen a dramatic increase in oil, natural gas, and coal production since the implementation of regulatory reforms [Electronic resource] / US Energy information administration. – May 27, 2015. – Mode of access: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=COL>
10. Payan T. The three U.S. – Mexico border wars: drugs, immigration, and Homeland Security / T. Payan. – Westport, 2006. – 164 p.
11. Shifter M. A new look for Colombia, U.S. relations [Electronic resource] / M. Shifter // Washington Post. – August 2011. – Mode of access: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/11/>
12. Security and Prosperity Partnership: Implementation Report–Security Agenda. [Electronic resource] / U.S. Department of Homeland Security. June 27, 2013. – Mode of access: <http://www.spp.gov/SECURITY FACT SHEET.pdf>

Народ О. О., student of Institute of international relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ukraine, Kyiv), ms.aleksandrag@mail.ru

Foreign policy of the USA in South America: «Plan Colombia»

Considering the globalization processes, the actual issue is the cooperation under transatlantic trade. And the USA relations with the continental neighbors, particularly with the countries of Latin America, may be considered as the detector of reliability of the USA as a partner. The purpose of this article is to determine the extent to which the USA influence on economic and political state of countries they establish relations with. To this aim the analysis of problems appearing within bilateral cooperation is carried out. The formation of interstate relation was studied by a historical method, also an empirical and a comparative method is applied.

The conclusions resulted from the study are the following: the degree of interference of one subject of international relations in internal affairs of another depends on both a direct purpose and collateral interests. The implementation of the USA political strategy towards Colombia hasn't met expectations, concerning the high level of illegal trafficking. The practical way of resolving the internal conflict may be finding other points of mutual understanding, which will balance the requires of both parts, with the USA playing the role of an adviser. Such mechanism may promote the mutual cooperation.

Keywords: transatlantic trade, the United States, NAFTA, Colombia, geopolitics, internationalism, MERCOSUR.

Гапон А. А., студентка, Інститут міжнародних отношений
Киевского национального университета им. Тараса Шевченко
(Украина, Киев), ms.aleksandrag@mail.ru

Внешнеэкономическая политика США в Южной Америке: «План Колумбия»

Ввиду процессов глобализации, актуальным вопросом является сотрудничество в рамках трансатлантической торговли. Индикатором надежности США как партнера могут служить связи с континентальными соседями, в частности, со странами Латинской Америки. Цель статьи – определение степени влияния США на экономико–политическое состояние стран, с которыми установлены отношения. Для этого проводится анализ проблем, которые возникают в ходе двустороннего сотрудничества. Историческим методом исследовано формирование межгосударственных отношений, также применены эмпирический и сравнительный методы.

В результате исследования сделаны выводы: степень вмешательства одного субъекта международных отношений во внутренние дела другого зависит как от прямой цели, так и от побочных интересов. Имплементация политической стратегии США в отношении Колумбии не оправдала ожиданий, учитывая высокой уровень запрещенной торговли: практический путь урегулирования внутрисоюзного конфликта заключается в нахождении других точек соприкосновения, что сбалансируют запросы обеих сторон, причем США должны выступать в роли советчика.

Ключевые слова: трансатлантическая торговля, США, НАФТА, Колумбия, геополитика, интернационализм, МЕРКОСУР.

* * *

УДК 327(437.1/.2):061.1ЄС

Кузнєцова К. І.,
асистентка кафедри міжнародних організацій
та дипломатичної служби, Інститут міжнародних
відносин Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
polivodakatyа@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Досліджено процес формування концептуальних засад євроінтеграційної політики Чеської Республіки крізь призму бачення політичними акторами Чехії перспектив європейської інтеграції в контексті тлумачення ними національного інтересу. У дослідженні застосовано категоризацію, запропоновану М. Брауном для вивчення бачення чеських політичних акторів. Авторам було встановлено, що всі зовнішньополітичні актори Чехії були єдиними щодо курсу Чехії на вступ до ЄС, але мали різне бачення щодо механізмів та інструментів євроінтеграційної політики.

Ключові слова: національний інтерес, Європейський Союз, Чеська Республіка, дискурс політичних партій.

Поняття «національний інтерес» є одним із базових у теорії та практиці політики держав. Для того, щоб з'ясувати, яку роль у формуванні зовнішньої політики тієї чи іншої держави відіграє національний інтерес, необхідно зрозуміти його природу та розглянути існуючі погляди й підходи до цього питання.

Сучасні чеські дослідники міжнародних відносин, серед яких Петр Друлак [1], Віт Бенеш [2], Онджей Хорки [3], Петр Краточвіл [4], Майкл Коран [5] та Єльза Тульметц [6], у своїх дослідженнях спираються на три концепції щодо національних інтересів Чеської Республіки: політичного реалізму, лібералізму та конструктивізму. Загальновідомий лідер політичного реалізму Ганс Моргентау вважав, що поняття національного інтересу потрібно використовувати для аналізу зовнішньої політики та безпосередньо для прийняття зовнішньополітичних рішень і проголошував, що «цілі зовнішньої політики повинні визначатися через поняття національного інтересу та підкріплюватися відповідною силою» [7, с. 164]. На його думку, національний інтерес набуває об'єктивності шляхом його інтерпретації за допомогою

поняття сили. Сила будь-якої держави залежить від цілком конкретних та об'єктивних компонентів: географічного положення держави, її природних ресурсів, економічного, військового, демографічного потенціалу, національного характеру, якості державного керівництва й дипломатії.

Ліберали заперечують ієрархічну побудову концепції реалізму та намагаються довести, що поняття «національний інтерес» засноване на агрегації (об'єднанні) інтересів знизу до гори окремих осіб та груп в рамках внутрішньої політики [8, с. 57]. З цієї точки зору, національний інтерес може змінюватись відповідно до потреб внутрішніх акторів, а не бути позачасовою реальністю, яка чекає на волевиявлення державного діяча. Однак, як і реалісти, ліберали також мають тенденцію до раціоналізації національних інтересів, принаймні, певною мірою пов'язуючи прихильність до національних інтересів з максимальним покращенням добробуту населення (економічна взаємозалежність), зміцненням міжнародних інститутів, або поширенням демократії.

Конструктивісти наголошують на ролі спільних ідей у складі національних інтересів, вивчаючи дискурси, звичаї та ідентичності. Ютта Уелдес стверджує, що національний інтерес виходить від самовизначення держави, а також від її класифікації зовнішнім світом [9, с. 294]. З іншого боку, Марта Фіннемор фокусується на загальноприйнятих міжнародних нормах, стверджуючи, що національний інтерес держави є продуктом соціалізації держави у відповідності до цих норм [10, с. 45]. Деякі з конструктивістів шукають нормативний критерій, якому повинні відповідати національний інтерес [11], у той час, як інші прагнуть інтегрувати їхню ідейну концепцію національних інтересів з реалізмом і ліберальними підходами [12].

Слід зазначити, що ті політичні актори, які наголошують на проблемах безпеки, як правило, є більш схильними до реалізму; дослідники, які опікуються питаннями добробуту населення, близькі до лібералізму, а проблеми пов'язані з ідентичністю особливо цікавлять конструктивістів.

Американський дослідник Метс Браун виокремлює чотири підходи бачення Європейського Союзу чеськими політиками, а саме:

1. ЄС сприймається як раціональний інструмент Чехії для досягнення прогресу в широкому сенсі, а також можливість зрівнятися у розвитку з успішними країнами. Альтернатива була б ірраціональною і призвела б до стагнації та ізоляції.

2. ЄС сприймається як перешкода для вільної конкуренції і прогресу. Насправді, це може призвести до стагнації та повернення до централізації й надмірного державного регулювання, пов'язаного з колишнім режимом і соціалізмом. ЄС є ідеологічним явищем та обмежує можливі варіанти політики на національному рівні. Це твердження можна зрозуміти двояко. По-перше, ЄС розглядається як негативне явище, бо сприяє соціалістичній політиці. Або, по-друге, прийняття рішень на наднаціональному рівні сприймається завжди як негатив, тому що демократія повинна бути заснована на національній одиниці.

3. ЄС сприймається як природна політична одиниця в чеському політичному суспільстві, але ніхто не ставить під сумнів функції національної держави.

4. ЄС сприймається як штучна політична конструкція, яка кидає виклик природній одиниці, національній державі, так як частина суверенітету є переданою цій політичній організації [13, с. 12].

Цей методологічний підхід дозволяє проаналізувати бачення ЄС в контексті чеських національних інтересів основними політичними акторами, які були залучені до формування концептуальних засад євроінтеграційної політики Чехії.

Великий вплив на формування зовнішньополітичного курсу мав В. Гавел, який був першим Президентом посткомуністичної Чехословаччини, а потім два терміни Президентом Чеської Республіки. Головною тезою зовнішньополітичних концепцій В. Гавела стало «повернення до Європи».

У «Літніх Роздумах» у серпні 1991 р. В. Гавел описує перехідний період в Чехії як певну подорож, але з особливою метою: «Скільки ще ми повинні йти по дорозі, перш ніж ми знайдемо наш дім у Європейському співтоваристві, або, швидше, певний вимір нашого дому...» [14, с. 476]. Ця цитата ілюструє, що для В. Гавела ЄС є метою, а не засобом. Метою є повернення до Європи, яку В. Гавел визначає в такий спосіб: «в основному прийняття в клуб історично більш успішних країн, які були на іншому боці залізної завіси» [14, с. 600].

У працях і виступах В. Гавела щодо Європи, ми можемо знайти бачення ЄС як інструменту для покращення рівня життя, економічного зростання, зміцнення впливу країни на міжнародній арені. Проте, сам Вацлав Гавел заперечує таку концептуальну модель ЄС як занадто односторонню. В. Гавел також описує ЄС як спільноту, об'єднану долею. Усі європейські країни перебувають в одному човні. Таким чином, ЄС розуміється як природна політична одиниця, але варто додати, що ЄС не конкурує з національними державами. Національні держави не вважаються штучними, але закриті кордони між ними вважаються неприродними.

Значний вплив на процес концептуалізації євроінтеграційного курсу Чеської Республіки мали політичні партії. В посткомуністичний період Палата Депутатів чеського Парламенту була представлена Громадянською демократичною партією (ГДП), Чеською соціал-демократичною партією (ЧСДП), Християнсько-демократичною партією, Союзом Свобода – Демократичний Союз (СС–ДС), Партією Зелених та Комуністичною партією Чехії та Моравії (КПЧМ).

Громадянська демократична партія (ГДП) з моменту її утворення в 1991 році була однією з домінуючих політичних партій в чеській політиці. Поступова зміна курсу партії до євроскептицизму або єврореалізму призвела до ситуації, коли дискурс ГДП явно відрізнявся від більшості своїх політичних опонентів.

Позиція партії щодо вступу до ЄС була суперечливою. Партія критикувала більшу частину інтеграційного проекту, але при цьому не піддавала сумніву необхідність набуття членства в ЄС. З одного боку, «реалістична» позиція партії з питань зовнішньої політики унеможливила відмову від економічних вигод членства в ЄС, і одночасно членство в ЄС розглядалося в якості складової серйозного виклику суверенітету, що має вирішальне значення для партії через ту ж саму позицію єврореалізму. Іншими словами, аргументація партійних діячів побудована на двох різних дискурсах, які могли призвести до двох дуже

різних результатів щодо членства Чеської Республіки в ЄС. По-перше, роль держави та її зовнішньої політики передбачає захист її національних інтересів. Для більшості членів партії, які обіймали керівні посади, членство в ЄС входить до кола національних інтересів країни відповідно до тих економічних вигод, які з того будуть. По-друге, від держави очікується, що вона буде оберігати національний суверенітет. Таким чином, національна держава вважається «природною одиницею», і тому всі спроби обмежити суверенітет вважаються неприродними. Так партія опинилася перед дилемою: як далеко можуть дійти обмеження національного суверенітету, компенсовані за рахунок економічних вигод?

Партійний дискурс ГДП з європейської політики включав в себе такі ключові документи, як Маніфест Чеського Єврореалізму 2001 р. [15] і Маніфест до виборів у Європарламент у 2004 р. [16].

Суттєвий вплив на формування концептуального бачення євроінтеграційного курсу ГДП мали Вацлав Клаус (голова партії у 1991–2002 рр., Прем'єр-міністр у 1992–1998 рр., Президент у 2003–2013 рр.), який сам опублікував велику кількість статей і здійснив багато виступів на цю тему, та Ян Заграділ, спікер партії з питань зовнішньої політики з 1999 р., який очолював групу, що розробила Маніфест Чеського Єврореалізму.

Англійський дослідник Шон Хенлі стверджує, що критика В. Клауса щодо ЄС в цей час концентрувалася на трьох рівнях: 1) неоліберальна критика ЄС як надмірного регулятора, 2) моральна критика ЄС, який думає тільки про себе і має занадто мало віри у Східну та Центральну Європу 3) критика ЄС, який ставить під загрозу суверенітет національної держави [17, с. 518–519].

Маніфест Чеського Єврореалізму 2001 р. базувався на уявленнях ГДП про ЄС, який почав зазнавати все більшої критики під кінець 1990-х років. Хоча документ значною мірою підсумовує вже сформовану позицію, він є більш детальним стосовно позиції ГДП щодо Європейського Союзу.

Варто також зазначити, що сприйняття ЄС як інструменту для всебічного покращення побічно критикується у Маніфесті, тому що членство в ЄС описується як «політично не нейтральний крок» [15, с. 3]. Таким чином, європейський інтеграційний проект інтерпретується як частина ідеологічного проекту. Деякі громадянські демократи згодом звинуватили ЄС у тому, що він є новим ідеологічним проектом співставним з соціалізмом. Через таку прив'язку ЄС до соціалізму, пов'язаного з темними часами в історії країни, вступ до ЄС став сприйматися як крок назад.

Ключовий меседж Маніфесту Чеського Єврореалізму – це «конфлікт». ЄС описується як арена інтересів. Співробітництво в рамках ЄС характеризується конфліктами інтересів на різних рівнях: між державами-членами, між бюрократами ЄС і держав-членів, а також між ЄС та іншими світовими акторами. Припущення про конфлікт інтересів також призводить до висновку, що «старі» держави-члени ЄС мають намір використовувати розширення для власних вигод. Ця аргументація простежується на теорії ЄС як інструмент для покращення. З цієї точки зору, ЄС це перш за все спосіб для держав-членів реалізувати свої інтереси, але це також інструмент, який може використовуватися не за призначенням.

Таким чином, значна частина Маніфесту може бути інтерпретована наступним чином: ЄС є інструментом для економічного зростання й політичного впливу, але у випадку, якщо умови членства або майбутній процес інтеграції призведе до того, що членство буде обмежувати Чехію, то ЄС може стати перешкодою, й членство не відповідатиме національним інтересам Чеської Республіки. Якщо проаналізувати на дебати безпосередньо перед референдумом у 2003 р., цей тезис буде підтверджено. Членство в ЄС було описано представниками партії в ряді випадків, як шлюб з розрахунку, а не шлюб з любові [18].

Таким чином, ГДП розглядала ЄС як інструмент і можливість, з допомогою яких національні політики повинні захищати свої національні інтереси. Крім того, цей інструмент може досить легко перетворитися на перешкоду, зокрема в тому випадку, якщо ЄС буде виключно соціально орієнтованим проектом. Такий крок буде перешкоджати процесу реформування європейських благополучних держав і, зрештою, призведе до ізоляції ЄС від глобальних процесів.

На початку 1990-х рр. не було принципових відмінностей між позиціями Чеської соціал-демократичної партії (ЧСДП), лідером якої був М. Земан в середині 1990-х рр., і ГДП. У 1991 р. партія стверджувала, що має бути зроблено все для більш тісного об'єднання з ЄС. ЧСДП зазначала як перевагу той факт, що соціалісти в цей час були в більшості в Європейському парламенті, а партія також хотіла тіснішої співпраці з цими афілійованими партіями. ЧСДП також прагнула показати важливість посилення співпраці з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі і майбутнього членства в НАТО [19, с. 12].

У програмі 1996 р. розуміння членства в ЄС в деяких аспектах стає більш ширшим: «... наша участь в цьому процесі [європейської інтеграції] дозволяє вирівняти рівень життя громадян у всіх країнах союзу ...». ЧСДП фактично вітала деякі обмеження чеського суверенітету, якщо це захистить соціальні права їхніх громадян. У 1997 р. партія продовжувала наголошувати на тому, що членство в ЄС є в національних інтересах Чеської Республіки, акцентуючи увагу на важливості членства для економічного зростання, безпеки, стабільності й на можливості впливати на форму Європи в двадцять першому столітті [20, с. 7].

Таким чином, ЧСДП розглядала ЄС, насамперед, як інструмент для покращення рівня життя, а також інструмент для реалізації певної соціальної демократичної політики.

Найбільшою відмінністю в розумінні ЄС є те, що він не розглядається як природне або штучне об'єднання. В програмах партії немає бачення ЄС як природної політичної одиниці. Це не означає, що не знайдено жодних описів в партійних матеріалах або статтях представників партії, які сприймають Чехію як природну одиницю Європи. Подібні формулювання можна знайти, наприклад, в найпершій партійній програмі посткомуністичної ЧСДП 1990 р. Крім того, є згадки в передвиборчій програмі 2006 р. про кордони між країнами як неприродний стан, маючи на увазі процес усунення прикордонних перевірок та аналогічні процеси як природні [21, с. 45]. Це, однак, не означає, що Європа через це стане природним політичним об'єднанням, в той час як національні держави будуть штучними політичними одиницями або навпаки.

Така інструментальна інтерпретація ЧСДП концептуалізації ЄС справедливо відповідає попереднім дослідженням позиції партії щодо ЄС. Позиція партії була названа «функціональним європеїзмом», а це означає, що партія виступає за тривалий процес інтеграції, поки він задовольняє внутрішні та партійні інтереси [22, с. 248]. Таким чином, у випадку соціал-демократичної мови йде в основному про рівень життя громадян та збереження і покращення добробуту європейських країн.

Християнські демократи та Партія зелених поділяли досить тверду проєвропейську позицію. Основною відмінністю Християнсько-демократичної партії (ХДП) від інших ліберальних та центристських партій було бачення ЄС як спільноти, що заснована на християнських цінностях. ЄС розглядався вже не просто як інструмент для підвищення ефективності, але й як базова цінність спільноти. Таким чином, підходи Християнських демократів в цьому разі відрізнялися від бачення ЄС, наприклад, в ЧСДП.

У передвиборчій програмі партії ХДП до Європейського парламенту в 2004 р. ЄС описується: 1) як спільнота миру і стабільності, 2) як спільнота процвітання (підвищення економічного зростання і соціальної згуртованості в країнах-членах), 3) як спільнота солідарності (ЄС виробляє все більш схожі умови життя в різних частинах Європи), і 4) як спільнота цінностей (сприяння загальним європейським цінностям, які в основному відстоюють Християнські демократи) [23].

Останній пункт дає підстави стверджувати про Європейський Союз як природну політичну одиницю. Виходячи з цього, партія виступала проти членства Туреччини в ЄС, так як країна не вважається європейською: «Ми зацікавлені в тісних відносинах між Туреччиною та ЄС, але навіть якщо переговори щодо вступу були започатковані, ми не підтримуємо набуття Туреччиною членства в ЄС. Якщо ЄС визначається як союз цінностей, то сумісність з Туреччиною є проблематичною, оскільки обидва устрої засновані на різних цивілізаціях» [24, с. 32]. Християнські демократи відверто критикували ГДП у баченні ЄС як основу для конкуренції і конфлікту інтересів. Замість цього вони переконані, що ЄС надає можливості для спільних дій з реалізації спільного проекту як своєї мети.

Всі ці три політичні партії (Громадянський Демократичний Альянс, Союз Свобода – Демократичний Союз та Партія Зелених) прийняли інструментальне розуміння ЄС. ГДА і Союз Свобода, однак, стверджують, що ЄС більше ніж просто інструмент, тому що він заснований на спільних цінностях та загальній культурі зі спільною спадщиною. Зелені виступають за ЄС насамперед в інструментальних термінах, для вирішення проблем економічного і соціального характеру, а також проблем у галузі навколишнього середовища [25].

Єдиними були ці три партії у своїх прагненнях до подальшого поглибленого процесу інтеграції. Зелені, наприклад, виступали на підтримку Конституційного договору і ждали більш активної ролі для Європейського парламенту, що було вирішальним для них з точки зору справедливого представництва європейських громадян. На їхню думку, теперішня міжурядова структура ЄС відповідає інтересам великих європейських держав [26, с.].

Союз Свобода–Демократичний Союз (СС) розглядала ЄС як природну форму співпраці, що відповідає теорії про природну політичну одиницю. ЄС описується як спосіб подолання націоналізму, але не національної держави. Європа є не просто географічним поняттям, але як стала культура і «політична реальність». Європа має наднаціональне інтелектуальне та духовне життя, а значить і політичну ідентичність протягом століть [27, с. 1].

Так само як ХДП, партія заперечує концептуальну модель ГДП – ЄС як конфлікт інтересів. Замість цього вони говорять про загальні європейські інтереси, що у випадку ЧСДП і ХДП, знайдена протидія глобалізації.

СС–ДС не заперечує інструментальну пропозицію, але стверджує, що ЄС більше ніж просто інструмент. ЄС у їх баченні заснований на спільних цінностях та загальній культурі, зі спільною спадщиною. Проте, членство в ЄС також розглядається як інструмент, який Чехія може використати для покращення свого життя: «що Чехія належить до 15 найбільш розвинених країн [в економічному плані] в Союзі, тобто, Чехія буде сильнішою серед нових держав–членів і може стати новою силою для нинішніх держав–членів» [27, с. 1].

Комуністична партія Чехії та Моравії (КПЧМ) рекомендувала своїм виборцям проголосувати проти вступу в ЄС на референдумі в 2004 р. На думку КПЧМ, умови членства не захищали чеські національні інтереси. Представники партії попереджували про ризик для Чехії опинитися зрештою з членством класу В у ЄС. Після референдуму партія переглянула свою політику та прийняла підсумки референдуму. Таким чином, партія тепер приймає членство Чехії в ЄС і не вимагає виходу з ЄС.

КПЧМ підкреслює, що завданням зовнішньої політики Чеської Республіки має бути просування чеських національних інтересів. Світовий порядок повинен, відповідно до бачення комуністів, базуватися на рівноправній співпраці суверенних національних держав. Тому мета Чеської зовнішньої політики «захистити незалежність, державний суверенітет і територіальну цілісність держави для забезпечення її захисту та захисту громадян від будь–якої загрози» [28, с. 2]. З цих причин партія заперечує будь–які нові договори, що дозволять збільшити використання голосування кваліфікованою більшістю в Раді, а також, як це передбачено в Конституційному договорі. Лісабонський договір також зазнав критики, тому що КПЧМ він розглядався як ослаблення Чеської позиції і як таким, що підриває рівність держав. Наголос на рівності держав спільна риса КПЧМ та ГДП. КПЧМ виступає проти передачі суверенітету, що відповідає баченню ЄС як штучного об'єднання.

У передвиборчій програмі до Європейського парламенту (2004) партія представила досить песимістичне бачення ситуації у світі. Ключовим терміном є загроза. По–перше, економічна загроза, що приймає форму економічної стагнації та безробіття. По–друге, безпекова загроза у вигляді підвищеної мілітаризації, тероризму, а також злочинності. Хоча й визначення економічної загрози подібне тому, що ЧСДП та ХДП описали як глобалізацію, комуністи лише частково інтерпретували ЄС в якості належного інструменту для вирішення цієї проблеми.

У передвиборчій програмі 2004 р. партія стверджувала, що ЄС має бути використаний для вирішення складних

соціальних та демократичних питань, а також з метою сприяння мирному співробітництву в Європі. Таким чином, ЄС може певною мірою розглядатися як інструмент, поки неперіоритетний, але той, який партія повинна використовувати, оскільки членство в ЄС стало реальністю [29, с. 3].

Таким чином, ЄС комуністами розглядалася як перешкода, хоча по–іншому, ніж в баченні ГДП: ЄС не перешкода для конкуренції, але перешкода для можливості проведення комуністичної політики.

Загальна інтерпретація бачення ЄС в контексті чеських національних інтересів полягає в тому, що воно пройшло шлях від більш ідейної основи бачення європейської інтеграції, як це було невдовзі після падіння комунізму, в більш прагматичний підхід орієнтований на економічні вигоди від членства. Гасла «назад в Європу» і «повернення в Європу» часто інтерпретували ґрунтуючись на аргументах ідентичності та культури, а також на матеріальних інтересах.

Було визначено, що бачення ЄС як інструменту актуальне для дискурсів всіх політичних акторів при формуванні своєї зовнішньополітичної стратегії. Громадянська демократична партія сприймає членство в ЄС у зв'язку з економічними вигодами, які надає членство. Чеська соціал–демократична партія і Християнсько–демократична партія представили ЄС як функціональний інструмент успішних європейських держав в епоху глобалізації. Навіть частина проєвропейської Комуністичної партії прагне розглядати ЄС в якості можливого інструменту, який можна було б використовувати для підтримки проведення своєї «лівої» політики.

Список використаних джерел

1. Drulák Petr, Vít Střítecký et al., Hledání českých zájmů. Mezinárodní bezpečnost. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2010. – P.202.
2. Beneš, Vít – Harnisch, Sebastian: Role Theory in Symbolic Interactionism: Czech Republic, Germany and the EU. Cooperation and Conflict, 2014. – P.1–20.
3. Horký–Hluchán, Ondřej – Kratochvíl, Petr: «Nothing is imposed in this policy!» The construction and constriction of the European Neighbourhood. Alternatives: Global, Local, Political 39 (4): 2014. – P.252–270.
4. Kratochvíl Petr. Původ a smysl národního zájmu. Analýza legitimacy jednoho politického konceptu. – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. – P.85.
5. Kofan M. et al. Czech Foreign Policy in 2007–2009: Analysis. Prague. 2010. – P.22.
6. Tulmets. E. Pioneer Europe? Testing EU Foreign Policy in the Neighbourhood. – Baden–Baden: Nomos, 2008. – P.76–161.
7. Morgenthau H. Kenneth Thompson, David Clinton. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. – N–Y., 2005. – P.553.
8. Moravcsik A. The Choice for Europe. Cornell University Press: Ithaca, USA. – 1998. – P.528.
9. Weldes J. Constructing National interests. European Journal of International Relation. – 1996 (2) – P.275–318.
10. Finnemore M. National interests in international society. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1996. – P.154.
11. Nincic M. The national interest and its interpretation. Review of Politics. University of Notre Dame. – 1999. – 61 (1) – P.29–56.
12. Wendt A. Social Theory of International Politics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P.447.
13. Drulak P., M. Braun. The Quest for the National Interest: A Methodological Reflection on Czech Foreign Policy. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010. – P.210.
14. Havel V. «Projevy a jiné texty z let» 1992–1999. – Praha: Torst, 1999. – P.476. <http://archive.vaclavhavel–library.org/viewArchive.php?itemDetail=12>

15. Zahradil Jan, Plecity Petr, Adrian Petr and Bednar Miloslav «Manifest ceskeho eurorealismu» 2001. – P.13. – <http://www.ods.cz/docs/dokumenty/zahradil-manifest.pdf>

16. Volebni program ODS pro volby do Poslanecké sněmovny 2004 «Stejně šance pro všechny». – http://www.ods.cz/docs/programy/program_2004e.pdf

17. Hanley Sean. From Neo-Liberalism to national interests: ideology, strategy, and party development in the Euroscepticism of the Czech Right. East European Politics and Societies, 18 (3). SAGE publication: 2004. – P.513–548.

18. Přepis živě vysílaného rozhovoru Vaclava Klause pro BBC 10.06.2003. – <http://www.klaus.cz/clanky/474>

19. Program ČSSD 1991 «Cile a zásady Československe socialne demokraticke». – <http://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/cile-a-zasady-ceskoslovenske-socialni-demokracie-1991/>

20. Volebni program ČSSD pro volby 1997 «Alternative pro nasi zemi». – <http://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/volebni-program-ssd-pro-volby-1997/>

21. Volebni program ČSSD pro volby 2006. – <https://www.cssd.cz/data/files/volebni-program-2006.pdf>

22. Kopeček L. «Euroskeptici, europeaniste, euroentuziaste, eurofobove – jak s nimi pracovat?». Politologicky casopis (3). – Praha, 2004. – P.240–262.

23. KDU–CSL evropsky volebni program 2004. – <http://www.kdu.cz/default.asp?page=510&id=1022&IDC1=12127>

24. Volebni program KDU–CSL 2006 «Klidna sila». – <http://www.kdu-csl.cz/getattachment/6df00e14-9945-42ca-bce3-470b6b143390/Volebni-program-2006-2010.aspx>

25. «Politicky program:vize ekologické demokracie», Strana Zelených (2003). – <http://www.zeleni.cz/politicky-program-vize-ekologicke-demokracie/>

26. «Volebni program: kvalita zivota», Strana Zelených (2006). – <http://strana.zeleni.cz/59/rubrika/volebni-program-2006-2009/>

27. Volebni program «S Unii do Unie», Unie svobody (2001). – www.unie.cz/index.php?typ=UEA&showid=83

28. Volebni program KSCM pro volby v roce 2006. – <https://www.kscm.cz/politika-kscm/volebni-program>

29. Volebni program KSCM pro volby do EP v roce 2004. – <https://www.kscm.cz/nasestrana/kscm-a-volby-dokumenty/volby-2004/evropsky-parlament/28372>

Kuznietsova K. I., assistant of the Department of International Organization and Diplomatic Service, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), polivodakaty@gmail.com

The formation of the conceptual foundations of European integration policy of the Czech Republic

The aim of this article is to explore the formation of the conceptual foundations of European integration policy of the Czech Republic in the light of the vision by Czech political actors of prospects of European integration in the context of their interpretation of national interest. The study used the categorization proposed by the researcher M. Brown to define the vision of political actors. The author found that all political actors in Czech Republic were consolidated on the course of the Czech Republic's accession to the EU, but had different views on the mechanisms and instruments of integration policy.

Keywords: national interest, European Union, Czech Republic, discourse of political parties.

Кузнєцова Е. И., ассистентка кафедры международных организаций и дипломатической службы, Институт международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), polivodakaty@gmail.com

Формирование концептуальных основ евроинтеграционной политики Чешской Республики

Исследован процесс формирования концептуальных основ евроинтеграционной политики Чешской Республики посредством восприятия чешскими политическими акторами перспектив европейской интеграции в контексте толкования ими национального интереса. В исследовании используется категоризация, предложенная М. Брауном для изучения восприятия чешских политических акторов. Автором было установлено, что все внешнеполитические акторы были едины касательно курса Чешской Республики на вступление в ЕС, но имели разное понимание механизмов и инструментов евроинтеграционной политики.

Ключевые слова: национальный интерес, Европейский Союз, Чешская Республика, дискурс политических партий.

УДК 327

Міфтахов Б. Г., студент, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), bmfiftakhov@gmail.com

ПАЦИФІСТСЬКІ НАСТРОЇ В НІМЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК БАР'ЄР ДЛЯ ПЕРЕХОДУ ДО НОВОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Здійснено спробу дослідити вплив пацифістських настроїв всередині німецького суспільства на трансформацію політики національної безпеки та оборони Федеративної Республіки Німеччини у зв'язку з новими викликами та загрозами. Вже відомо, що у 2016 році ФРН збирається кардинально переглянути власну стратегію безпеки і вірогідно, що саме тоді вперше буде відмінено обмеження на використання німецької армії за кордоном. Але на перешкоді до цієї трансформації може стати частина німецьких громадян, які досить критично оцінюють подібні нові прагнення уряду ФРН. Важливим є те, що за пацифістськими гаслами активістів часто можна помітити «хрестийський слід». Російська Федерація, неофіційно підтримуючи подібні акції, любить свої інтереси і тим самим перешкоджає військовому зміцненню ФРН.

Ключові слова: Німеччина, національна безпека ФРН, Бундесвер, Збройні сили ФРН, тероризм, армія, протести, Росія.

Події останніх років змусили багато країн переглянути власну політику національної безпеки, Федеративна Республіка Німеччини не є виключенням. Вона також активно трансформує свою систему забезпечення національної безпеки у відповідності з новими завданнями та викликами. Але всередині самої ФРН ці дії часто викликають досить негативні реакції у суспільстві, які, що цікаво, активно підтримуються ззовні ФРН.

Свій внесок у розгляд теми Бундесверу та національної безпеки Німеччини зробили Detlef Bald, Gregor Richter, Rolf Clement та інші; щодо вітчизняних дослідників даної тематики, то тут потрібно виділити В. П. Горбуліна, М. В. Сунгуровського, В. А. Ліпкана, В. О. Шишкіна. Але в загальному цю проблематику можна віднести до недостатньо вивчених, особливо з точки зору сучасного розвитку та перспектив.

Мета статті – дослідити роль пацифістських настроїв всередині німецького суспільства в процесі трансформації політики національної безпеки та оборони Федеративної Республіки Німеччини.

Формування концепції національної безпеки ФРН та реакцію на неї всередині німецького суспільства в першу чергу потрібно розглядати в історичній перспективі, враховуючи особливий статус країни після Другої світової війни, коли у 1955 році, в рік створення Бундесверу (Збройні сили), до Основного закону ФРН було внесено заборону на використання армії за межами Німеччини. А от рішення про скасування цієї поправки до Конституції ухвалили тільки 40 років потому, у 1994 році, від того часу Бундесвер може здійснювати операції за кордоном, але тільки спільно з союзниками і партнерами під егідою ООН, НАТО і ЄС [1].

Сьогодні ж, у зв'язку з новими викликами та загрозами, серед яких війна на сході України, зростаюча небезпека зі сторони Ісламської Держави, терористичні акти в Європі та інші, уряд ФРН змушений переглянути не тільки питання власної безпеки, а й взагалі місце країни на геополітичній карті світу. Як відомо, основні принципи національної безпеки Німеччини викладені в стратегічному документі, який має назву «Біла книга німецької політики безпеки і майбутнього Бундесверу». Він розробляється за поданням Міністра оборони ФРН на підставі рішення кабінету міністрів. Перша «Біла

книга» була опублікована в 1969 році, остання – у 2006. Перевидання цієї військової доктрини відбувається у разі істотних змін глобальної та регіональної військово-політичної та військово-стратегічної обстановки, виникненні нових загроз і т.д., як наприклад, сьогодні.

У ФРН вважають, що настав час для нової стратегії безпеки, тому що остання «Біла книга 2006 німецької політики безпеки і майбутнього Бундесверу» застаріла і потребує суттєвого оновлення. Розробка нової стратегії безпеки є логічним кроком після заяв міністра оборони Урули фон дер Лайен на початку 2015 року про те, що Німеччина готова створити нову «Білу книгу» про національну оборону, мотивуючи це тим, що «дії Росії стосовно України докорінно змінюють безпеку в Європі». Міністр підкреслила, що Німеччина готова брати на себе більшу відповідальність у світі, при цьому ФРН не перебільшує, але й не применшує свого значення [2; 3; 4].

Нову оборонну політику Німеччини можна визначити як більш агресивну та менш обмежену, тобто в ній будуть відсутні традиційні післявоєнні заборони, які були накладені на цю область зовнішньої політики ФРН. Це означає, що нова німецька стратегія безпеки виключить будь-які політичні, географічні або інші «табу» для здійснення військової інтервенції за кордоном, тобто у наступні роки захист національної безпеки Німеччини буде забезпечуватися і захищатися в будь-якій точці планети, у тому числі і за допомогою застосування Бундесверу. Одним з підтверджень цих намірів ФРН стало відправлення 1 грудня 2015 року 1200 військових, розвідувальних літаків і військового корабля для підтримки авіаударів по Ісламській Державі у Сирії [5].

Тим часом в громадянському суспільстві всі ці кроки сприймаються досить негативно, що змушує уряд ФРН дуже обережно підходити до питань збільшення фінансування Бундесверу і військових місій за кордоном. Останні роки в Німеччині набирає популярності пацифістський рух, який направлений не тільки проти збільшення військового фінансування, або розширення його повноважень, мова іноді йде навіть про скасування Бундесверу як інституту. Прихильники ідеї привертають увагу в різний спосіб, починаючи від листівок і графіті, закінчуючи вуличними акціями, флешмобами і мітингами.

Серед вимог, які суспільство висуває керівництву держави, найчастіше лунають наступні:

- зупинити військові операції Бундесверу в Сирії, Іраку та Малі;
- повернути додому всіх німецьких солдат з-за кордону;
- припинити експорт зброї в Саудівську Аравію, Туреччину, Об'єднані Арабські Емірати і Катар;
- не тільки зменшити фінансові витрати на армію, а взагалі почати розформовувати Бундесвер [6].

Бундесвер, в свою чергу, мусить відповідати на подібні акції, і з кожним днем витрачає все більше коштів на те, щоб переконати громадськість у правильності своїх дій. За 2015 рік Збройні сили ФРН витратили більше 20 млн. євро на PR-кампанію, яка з одного боку агітує служити в Бундесвері, а з іншого – пояснює політику нарощування сили [7].

Останнім часом конфлікт між Бундесвером і представниками німецького суспільства перейшов в

абсолютно нову площину, тепер це не просто мітинги і реакція на них прес-служби уряду, а справжні змагання розуму і креативу. Наприклад, восени 2015-го року по Німеччині прокотилася хвиля мітингів проти Бундесверу, після цього збройні сили ФРН випустили серію білбордів, на яких був наступний надпис: «Ми воюємо також за те, щоб ти міг бути проти нас». У відповідь активісти почали свою серію плакатів з такою ж зовнішньою стилістикою, але з всесвітньо відомою цитатою проти війни у В'єтнамі: «Bombing for peace is like fucking for virginity». Також активно використовувалось гасло: «Бліцкриг в Сирії: дідуся пишався б».

Наразі основною рушійною силою подібних протестів виступає організація «Координація за мир» (Berliner Friedenskoordination, FRIKO), яка разом з опозиційною партією «Die Linke» («Ліві»), об'єднує численні антифашистські і антивоєнні громадські організації в Німеччині в рух «Ні участі бундесверу в Сирії».

Але якщо детальніше заглибитись в склад, ідеї та історію організації «Координація за мир», то за пацифістськими гаслами активістів часто можна помітити «російський слід».

По-перше, в ідеях та цілях «FRIKO» присутні не тільки заклики до припинення війни. Ця організація активно протестує проти розширення НАТО та ЄС на Схід, мотивуючи це тим, що подібна експансія приводить до напруженості і ескалації в регіоні. Подібні звинувачення дублюють риторика Російської Федерації.

По-друге, однією з рушійних сил цих протестів є опозиційна партія «Die Linke» («Ліві»), яка відома своєю симпатією до Росії. Саме ця партія є однією з найбільш агресивно налаштованих до України сил Німеччини. Відомо, що у лютому минулого року двоє депутатів Бундестагу від Ліві партії здійснили подорож на Донбас на підтримку проросійських бойовиків. Депутати в'їхали з російської території, порушивши таким чином українське законодавство. А в січні 2016 року під час конференції за участі лідерів німецької Ліві партії відбувся відеочат з командиром сепаратистського батальйону «Призрак», де було зазначено, що «уряд у Києві є відвертими нацистами. А з нацистами не можна вести переговори, їх можна лише перемогти».

Можна стверджувати, що Російській Федерації на сьогоднішній день дуже вигідно підтримувати різноманітні пацифістські чи псевдопацифістські рухи, бо перехід ФРН до нової політики безпеки в першу чергу може вплинути на РФ. Як відомо, у «Білій книзі 2006» Росія названа «пріоритетним партнером», із яким потрібно розвивати тісне співробітництво в рамках Європейського Союзу та НАТО. Вважається, що у новому безпековому виданні ФРН такого формулювання вже точно не буде.

Наразі обом сторонам дуже важливо отримати симпатію простих німців, але Бундесвер точно не пустить цю ситуацію на самоплив, а продовжить працювати над власною інформаційною кампанією. За даними ресурсу Die Welt, 56% опитаних жителів ФРН підтримують розширення Бундесверу, а 30% вважають цю ідею неправильною, тож основною цільовою аудиторією уряду ФРН залишається ті 14%, які ще не визначились [8].

Резюмуючи, можна сказати, що порушення Росією правил гри в Європі, ситуація з біженцями, листопадові

події в Парижі і глобальне зростання терористичних загроз дає Міністерству оборони ФРН незаперечні аргументи в дискусії навколо майбутнього Бундесверу і національної безпеки Німеччини. Єдиною перепоною для цього можуть стати негативні настрої у суспільстві, які до того ж активно підтримуються ззовні. Сьогодні Бундесверу вдається з ними впоратися, але у майбутньому це може стати великою проблемою, шлях до вирішення якої лежить тільки у постійній роз'яснювальній роботі і агітації.

Список використаних джерел

1. Die Bundeswehr [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/!ut/p/c4/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP3I5EyrpHK9pNyydL3izOSM1KKM1MyS4oL8nMySzGy9pNK8INTi8tSMIv2CbEdFAJ8b1rU!/.
2. Жолквер Н. Кремль побудил Берлин изменить военную доктрину [Електронний ресурс] / Никита Жолквер. – 2015. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1EdLa>.
3. Степовик М. Міноборони ФРН розробляє нову стратегію щодо Росії [Електронний ресурс] / М. Степовик, А. Грабська. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1EdLC>.
4. Im Video erklärt: So entsteht das Weißbuch 2016 [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: http://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/!ut/p/c5/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3gnC58QHYNLIyMXd3NjA8dAi2BHMxdjA3cvM6B8pFm8AQ7gaEBAAd3BKqn6kfpQ5TjVOBvoh-pFO-n4e-bmp-gW5EeWGFo6KAeZc3U4!dl3/d3/L2dBISevZ0FBIS9nQSEh/.
5. Прокопчук Д. Уряд Німеччини схвалив мандат на участь Бундесверу в операції в Сирії [Електронний ресурс] / Дмитро Прокопчук. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1HF9c>.
6. KRIEG IST TERROR! Damit muss Schluss sein! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.frikoberlin.de/oster/2016/oster2016.html>.
7. Peters J. Rätsel um Anti-Bundeswehr-Plakate [Електронний ресурс] / Jana Peters. – 2015. – Режим доступу: <http://www.freiepresse.de/LOKALES/CHEMNITZ/Raetsel-um-Anti-Bundeswehr-Plakate-artikel9381674.php>.
8. Mehrheit der Deutschen will größere Bundeswehr [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article150332595/Mehrheit-der-Deutschen-will-groessere-Bundeswehr.html>.

References

1. Die Bundeswehr [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/!ut/p/c4/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP3I5EyrpHK9pNyydL3izOSM1KKM1MyS4oL8nMySzGy9pNK8INTi8tSMIv2CbEdFAJ8b1rU!/.
2. Zholkver N. Kreml' pobudyl Berlyn yzmenyt' voennuyu doktrynu [Elektronnyy resurs] / Nykya Zholkver. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://dw.com/p/1EdLa>.
3. Stepovyk M. Minoborony FRN rozroblyaye novu stratehiyu shchodo Rosiyi [Elektronnyy resurs] / M. Stepovyk, A. Hrab's'ka. – Rezhym dostupu: <http://dw.com/p/1EdLC>.
4. Im Video erklärt: So entsteht das Weißbuch 2016 [Elektronnyy resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: http://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/!ut/p/c5/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3gnC58QHYNLIyMXd3NjA8dAi2BHMxdjA3cvM6B8pFm8AQ7gaEBAAd3BKqn6kfpQ5TjVOBvoh-pFO-n4e-bmp-gW5EeWGFo6KAeZc3U4!dl3/d3/L2dBISevZ0FBIS9nQSEh/.
5. Prokopchuk D. Uryad Nimechchyny skhvalyv mandat na uchast' Bundesveru v operatsiyi v Syriyi [Elektronnyy resurs] / Dmytro Prokopchuk. – Rezhym dostupu: <http://dw.com/p/1HF9c>.
6. KRIEG IST TERROR! Damit muss Schluss sein! [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.frikoberlin.de/oster/2016/oster2016.html>.
7. Peters J. Rätsel um Anti-Bundeswehr-Plakate [Elektronnyy resurs] / Jana Peters. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.freiepresse.de/LOKALES/CHEMNITZ/Raetsel-um-Anti-Bundeswehr-Plakate-artikel9381674.php>.
8. Mehrheit der Deutschen will größere Bundeswehr [Elektronnyy resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article150332595/Mehrheit-der-Deutschen-will-groessere-Bundeswehr.html>.

Miftakhov B. G., student, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv), bmiftakhov@gmail.com

Pacifist sentiment in the German society as a barrier to transition to a new national security policy

The present article deals with influence of pacifist mood of German society and research of the national security policy transformation of the Federal Republic of Germany in a view of new challenges and threats. It is known that the Federal Republic of Germany is about to revise dramatically its security strategy in 2016, and, apparently, there will be an attempt to let down the bars of German armed forces abroad. The stumbling block of this transformation are German citizens, who criticize such aspirations of the government. It is important to mention that those pacific mood is frequently followed by traces of Russian influence. With unofficial support of pacific actions, Russian Federation is lobbying its interests, which leads to prevention of military strengthening of Germany.

Keywords: Germany, national security, FRG, threats, ISIS, terrorism, army, armed forces, demonstrations, Russia.

Мифтахов Б. Г., студент, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), bmiftakhov@gmail.com

Пацифистские настроения в немецком обществе как барьер для перехода к новой политике национальной безопасности

Предпринята попытка исследовать влияние пацифистских настроений внутри немецкого общества на трансформацию политики национальной безопасности и обороны Федеративной Республики Германии в связи с новыми вызовами и угрозами. Уже известно, что в 2016 году ФРГ собирается кардинально пересмотреть собственную стратегию безопасности и вероятно, что именно тогда впервые будет отменено ограничение на использование немецкой армии за рубежом. Но на пути к этой трансформации может стать часть немецких граждан, которые достаточно критически оценивают подобные новые стремления правительства ФРГ. Важно то, что за пацифистскими лозунгами активистов часто скрывается российский след. Российская Федерация поддерживает подобные акции, лоббирует свои интересы и тем самым препятствует военному укреплению ФРГ.

Ключевые слова: Германия, национальная безопасность ФРГ, Бундесвер, терроризм, армия, Вооруженные силы ФРГ, протесты, Россия.

* * *

УДК 378.09(438)

Висоцька Г. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики, Чорноморський державний університет
ім. Петра Могили (Україна, Миколаїв),
g.visotskaya@gmail.com

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Багато українських студентів прагнуть отримати вищу освіту високого рівня саме в Республіці Польща. З кожним роком кількість таких студентів зростає. Саме цей факт зумовлює необхідність ознайомлення з системою вищої освіти Республіки Польща. У даній статті проаналізовано систему вищої освіти Республіки Польща після підписання Болонської декларації. Висвітлені особливості навчального процесу у вищих навчальних закладах Польщі. Детально висвітлюються етапи навчання в університетах Республіки Польща. Поділ періоду навчання на цикли аналізується у статті. Розглядаються категорії польських навчальних закладів. Пояснюється поняття «автономія вищих навчальних закладів». Проаналізовані особливості вступу іноземних громадян до вищих навчальних закладів Республіки Польща та умови, які їм будуть надані під час навчання. Особливості навчання за Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS) розглядаються у статті.

Ключові слова: система вищої освіти, Республіка Польща, Болонський процес, Європейська кредитно-трансферна система.

У основі Болонського процесу лежить переконання, яке поділяється багатьма європейськими країнами та міжнародними академічними організаціями, що в епоху глобалізації слід прагнути максимальної сумісності систем вищої освіти. Це дозволить усім учасникам процесу повною мірою скористатися перевагами культурної різноманітності, відмінностей у традиціях

викладання, постійно підвищувати якість освіти, полегшити мобільність студентів та викладачів.

Польща приєдналася до Болонського процесу в 1999 році, розвиваючи двоступеневу систему освіти та систему пунктів ECTS, впровадивши додатки до диплому, створивши Державну Акредитаційну Комісію, промотуючи мобільність в рамках міжнародних програм обміну. Польща, як і інші європейські країни, займається впровадженням болонських норм і стандартів в освіті, науці і техніці.

Система вищої освіти в Польщі динамічно розвивається. Протягом останнього десятиліття створено більше двохсот нових вищих навчальних закладів, а чисельність студентів зросла з 350 тисяч до більш, ніж 1,5 млн. Такі міста, як Варшава, Краків, Познань, Вроцлав, Гданськ, Щецин, Лодзь є традиційними студентськими центрами в Польщі.

Система вищої освіти в Польщі перебуває в Європейській зоні вищої освіти. Разом з 29 іншими країнами, Польща підписала Болонську декларацію, метою якої є створення європейського простору вищої освіти. Актуальні реформи в системі вищої освіти в Польщі направлені на останні розробки Болонського процесу [1, с. 9].

Системою вищої освіти керують міністерства, яким підпорядковані найбільші (державні) заклади. З ними співпрацює Центральна Рада з вищої освіти, що складається з обраних представників ВНЗ і наукової громадськості (35 професорів, 10 вчителів, 5 студентів), яким закон надав чималі наглядові права, адже без згоди ради не розподіляються кошти бюджету і не виходять міністерські накази.

Система вищої освіти Польщі включає як державні, так і приватні вищі навчальні заклади. Існують дві основні категорії: навчальні заклади університетського і не університетського (професійна освіта) типів.

До не університетського рівня вищої освіти належать численні училища, технікуми, вищі профшколи з дипломами і сертифікатами відповідного рівня (техніка, вихователя дошкільних закладів та ін.), які за правами вступу до ВНЗ не перевищують диплома загальноосвітніх ліцеїв (matura).

До структури університетського рівня вищої освіти Польщі входять: університети (практично автономні в усіх питаннях внутрішньої і зовнішньої діяльності, включаючи введення нових факультетів чи спеціальностей); політехнічні і вищі технічні університети, медичні академії; сільськогосподарські академії; економічні академії; вищі педагогічні школи; вищі академії мистецтв (музичні, театральні, художні, кіно); академії фізичного виховання; морські школи; теологічні академії; неурядові і приватні заклади.

Існує чотири етапи університетської освіти:

1. Перший етап університетської освіти: **Licencjat**. Навчання на першому етапі організується як вузами університетського типу, так і навчальними закладами вищої професійної освіти (Wyzsze szkoły zawodowe). Випускникам присвоюється професійне звання Licencjat (через три роки навчання) або Inżynier (через три з половиною чи чотири роки навчання) після захисту дипломної роботи.

2. Другий етап університетської освіти: **Magister**. Навчання на другому етапі організується

університетськими і неуніверситетськими вузами у вигляді єдиної програми, яка триває від п'яти до шести років, і додаткових курсів строком від півтора до двох років. Після захисту дисертації чи дипломної роботи випускникам присвоюється ступінь Magister або один з її еквівалентів (за винятком медичних дисциплін). Професійні звання, еквівалентні ступеню Magister, присвоюються різними вищими навчальними закладами другого рівня після закінчення п'ятирічного курсу навчання.

3. Третій етап університетської освіти: **Doktor**. Академічну ступінь Doktor можна отримати двома способами: за допомогою післядипломної освіти третього рівня, яке, як правило, триває чотири роки, або шляхом об'єднання професійної робочої діяльності з академічним дослідженням, а також написанням дисертації. Всі кандидати повинні мати професійний ступінь Magister або його еквівалент. Для отримання ступеня Doktor кандидат повинен подати й успішно захистити докторську дисертацію.

4. Четвертий етап університетської освіти: **Doktor Habilitowany**. Ступінь Doktor Habilitowany присвоюється кандидатам, які вже мають ступінь Doktor. Цей ступінь присвоюється викладацькому складу вищих навчальних закладів і дослідницьких організацій, а також окремим особам, об'єднуючим дослідницьку роботу з професійною діяльністю. Володарі ступеня Doktor Habilitowany можуть займати посаду професора вузу та отримати академічне звання професора, що присвоюється Президентом Республіки Польщі.

В системі вищої освіти введено двоциклове навчання: попереднє (undergraduate) і випускне (graduate). Так навчання на здобуття ступеню бакалавра (ліценціат) триває 6 семестрів, після чого потрібно написати і захистити дипломну роботу на здобуття цього ступеню. Навчання на магістратурі триває 4 семестри, потім також слідує написання і захист роботи, але вже магістерської. Інженерне навчання на бакалавраті триває 7 семестрів, після чого можливе навчання на магістратурі протягом 3 семестрів.

Навчальний рік складається із 30 тижнів (приблизно по 30 годин занять кожен) та поділений на 2 семестри: зимовий семестр (з 1 жовтня приблизно до 15 лютого наступного календарного року) складається з 15 тижнів занять та зимової екзаменаційної сесії; літній семестр (з 16 лютого приблизно до 30 вересня) складається з 15 тижнів занять та літньої екзаменаційної сесії. Один місяць під час літніх канікул, як правило, призначений для проходження професійної практики.

Увесь період навчання поділяється на цикли, які закінчуються присудженням відповідних кваліфікацій. З часу трансформації вищої освіти студенти отримали набагато ширші можливості для навчання за індивідуальними навчальними планами. З метою створення міцнішої бази для такої форми планується перехід на систему підрахунку виконання програми через кредити [2, с. 155–160].

Важливим кроком у реформуванні структури вищої освіти Польщі стала робота над стандартизацією навчання за трансферною системою європейських кредитів (ECTS), спрямована на підвищення мобільності навчання – як у часі (мається на увазі можливість вибору індивідуального темпу навчання), так і у просторі (послідовне навчання у різних ВНЗ), тобто принцип мобільності, який

пропагується Європейською комісією, має надати студентам можливість одержання знання за обраною спеціальністю в різних навчальних центрах (у країні поселення і за кордоном) на тому ж самому рівні освіти.

Гнучкість системи вищої освіти у часі надзвичайно важлива для студентів вечірньої і заочної форми навчання. Справа в тому, що у Польщі близько 50% студентів – вечірники і заочники, рівень їхньої підготовки за загальним визнанням, нижчий, ніж у студентів стаціонару. Студенти цієї категорії просто не встигають у короткий термін якісно опанувати пропонований обсяг матеріалу. Подібна ж проблема стоїть і в Україні. Застосування загальноєвропейської системи ECTS дозволяє збільшити (навіть індивідуально) тривалість навчання для вечірньої і заочної форми, що сприятиме більш якісному опануванню предметів програми навчання [3, с. 209–211].

Автономія вищих навчальних закладів є необхідною умовою як для побудови європейського простору вищої освіти, так і для модернізації конкретних навчальних планів. Разом з тим, питання академічної свободи й пошуку оптимального співвідношення між урядом і вищим навчальним закладом, особливо в колишніх соціалістичних країнах постійно актуалізуються. У Польщі склалися специфічні обставини, які певною мірою полегшили процес соціального переходу в цілому й трансформацію системи вищої освіти зокрема.

У польському Законі про вищу освіту 1990 р. та в ряді інших законодавчих актів встановлено принципи дерегуляції, що суттєво обмежили вплив державних органів на цей сектор освіти. У редакції Закону про освіту від 2005 року принципи взаємодії держави та ВНЗ суттєво удосконалені в плані їх відповідності Magna Charta Universitatum [6].

Міністерство освіти тепер лише координує і встановлює стандарти навчання, проводить загальний нагляд і контроль законності дій навчальних закладів, розподіляє бюджетні кошти і контролює їх використання, є своєрідним куратором органів самоврядування у галузі освіти. Міністр освіти відповідає за якість освіти в державі, дбає про її популяризацію, а також вирівнювання освітніх можливостей дітей та молоді, які мають труднощі в доступі до освіти.

Особливих повноважень в контексті університетської автономії набув керівник ВНЗ. Він обирається на конкурсній основі, відповідає за якість науково-педагогічних кадрів, сам запроваджує контроль якості освіти [4, с. 223].

У минулому, за часів надвисокої державної централізації, більшість звернень про прохання навчатися у Польщі проходили через амбасади і контингент студентів-іноземців формувався переважно у результаті міждержавних домовленостей та угод про обміни студентами чи про прийом на навчання. Сьогодні ВНЗ часто здійснюють міжнародні контакти і проекти поза міністерствами. Нова Польща докладає значних зусиль для об'єднання і підтримки своєї діаспори.

Українці впевнено відправляються на навчання до Польщі. Значною перевагою є те, що у Польщі можна отримати доступну європейську освіту, недалеко від рідного дому.

Вступати до польського вузу можна вже після школи. Для навчання в Польщі необхідне знання польської мови, однією англійською не обійтися. Головною мовою

навчання у польських вузах, звичайно ж є, польська. На деяких спеціальностях можна вчитися й англійською, причому, зі вступом Польщі до Євросоюзу, їх стало набагато більше.

Деякі вищі навчальні заклади проводять власний тест на володіння польською мовою перед тим, як прийняти на навчання іноземного студента. Якщо рівень вважатимуть недостатнім, рекомендуватимуть додаткові курси. Польську мову легко можна вивчити. В університетах для іноземців є підготовчі курси, де навчають польської мови.

Основними документами, необхідними для вступу, є: оригінал атестата про середню освіту та його переклад польською, медична довідка, анкета абітурієнта, якщо навчання платне – квитанції про оплату. Для уточнення всіх нюансів необхідно звернутися до відповідного підрозділу навчального закладу, що займається прийомом іноземних студентів.

Всі необхідні документи доведеться вислати поштою. Коли навчальний заклад вами зацікавиться, вам надішлють запрошення на навчання. Із запрошенням студент звертається до посольства Республіки Польща для оформлення візи [5, с. 6–7].

В останні роки система освіти в Польщі розвивається досить динамічно в порівнянні з іншими країнами Європи. Польські університети пропонують високий рівень освіти та складають невід'ємну частину Європейської системи освіти. Всі передові університети пропонують програми англійською мовою, включаючи медицину, технічні науки, бізнес і фінанси. Польща бере активну участь у Болонському процесі. У процесі адаптації польської моделі вищої освіти до вимог Болонського процесу запроваджено три рівня підготовки фахівців, відбулася стандартизація навчання за трансферною системою європейських кредитів (ECTS), впроваджено нову систему акредитації ВНЗ, Вищі навчальні заклади Польщі здобули високий ступінь автономності.

Список використаних джерел

1. Беганська І., Садовська Н. Адаптація вищої освіти Польщі до умов Болонського процесу. – Схід, 2009. – №2. – С.9–11.
2. Василюк А. Вища освіта Польщі: структура, управління, фінансування, підготовка кадрів // Освіта і управління. – 1998. – №2. – Т.2. – С.154–163.
3. Касьянова С. Система освіти Польщі в рамках реалізації Болонського процесу // Освіта і управління. – 2005. – Т.8. – №3–4. – С.207–213.
4. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / Під ред. Н. Г. Ничкало, В. О. Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2002. – 322 с.
5. Chwirot Stanisław Proces boloński w praktyce // Gazeta Uniwersytetska. – 2008. – №3. – С.5–7.
6. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyzszego <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/sprawy-miedzynarodowe/proces-bolonski/References>
1. Beganska I., Sadovska N. Adaptatsiya vyschoi osvity Polschi do umov Bolonskogo protsesu. – Shid, 2009. – №2. – С.9–11.
2. Vasyliuk A. Vyscha osvita Polschi: struktura, upravlinnya, finansuvannya, pidgotovka kadriv // Osvita i upravlinnya. – 1998. – №2. – Т.2. – С.154–163.
3. Kas'yanova S. Systema osvity Polschi v ramkah realizatsii Bolonskogo protsesu // Osvita i upravlinnya. – 2005. – Т.8. – №3–4. – С.207–213.
4. Profesiina osvita v zarubiznyh krainah: porivnyalniy analiz: Monografiya / Pid red. N. G. Nychkalo, V. O. Kudina. – Cherkasy: Vybir, 2002. – 322 s.
5. Chwirot Stanisław Proces boloński w praktyce // Gazeta Uniwersytetska. – 2008. – №3. – С.5–7.
6. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyzszego <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/sprawy-miedzynarodowe/proces-bolonski/>

Visotska H. V., candidate of historical sciences, senior lecturer at the department of international relations and foreign policy of Petro Mohyla Black Sea State University (Ukraine, Mykolaiv), g.visotskaya@gmail.com

The higher education system in Poland

Many Ukrainian students want to get higher education of a high level precisely in Polish Republic. Quantity of such students increase every year. This fact cause necessity of acquaintance with a system of higher education in Republic of Poland. A system of higher education in Poland after signing the Bologna Declaration is analyzed in this article. Peculiar properties of educational process in higher education institutions are shown in this paper. Stages of tuition in Polish universities are analyzed in details. Division of the period of education on cycles are shown in the article. Categories of Polish education institutions are analyzed. Term «autonomy of higher education institutions» is explained. There is detailed analyze of peculiar properties of foreigners' entrance in higher education institutions of Poland and conditions that will be provided to them during the period of tuition. Peculiar properties of tuition according to European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) are analyzed in the article.

Keywords: system of higher education, Republic of Poland, the Bologna Process, European Credit Transfer and Accumulation System.

Высоцкая Г. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений и внешней политики, Черноморский государственный университет им. Петра Могилы (Украина, Николаев), g.visotskaya@gmail.com

Система высшего образования в Республике Польша

Множество украинских студентов стремятся получить высшее образование высокого уровня именно в Республике Польша. С каждым годом количество таких студентов увеличивается. Именно этот факт вызывает необходимость ознакомления с системой высшего образования Республики Польша. В данной статье проанализировано систему высшего образования Республики Польша после подписания Болонской декларации. Освещены особенности учебного процесса в высших учебных заведениях Польши. Детально освещаются этапы обучения в университетах Республики Польша. Разделение периода обучения на циклы анализируется в статье. Рассматриваются категории польских учебных заведений. Объясняется понятие «автономия высших учебных заведений». Проанализированы особенности поступления иностранных граждан в высшие учебные заведения Республики Польша и условия, которые им будут предоставлены во время обучения. Особенности обучения согласно Европейской кредитно-трансферной системой (ECTS) рассматриваются в статье.

Ключевые слова: система высшего образования, Республика Польша, Болонский процесс, Европейская кредитно-трансферная система.

* * *

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Орлик В. М.,
доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри суспільних наук та документознавства,
Кіровоградський національний технічний університет
(Україна, Кіровоград), i.zhilenkova@ukr.net

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
ЖИЛЕНКОВА І. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ІНТЕРЕСІВ ПРОМИСЛОВОГО Й АГРАРНОГО
КАПІТАЛУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1890–ті рр. – 1914 р.):
МОНОГРАФІЯ / ІРИНА ЖИЛЕНКОВА; ВІДП. РЕД.
ЧЛЕН–КОРЕСПОНДЕНТ НАН УКРАЇНИ
В. М. ДАНИЛЕНКО. – К., 2016. – 668 с.

Підписання у 2014 р. між Україною та Європейським Союзом Угоди про асоціацію, яка містить положення про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, створює для нашої держави потужну базу для модернізації торгових відносин шляхом відкриття ринків, прогресивного усунення митних тарифів та квот, інтенсивної гармонізації законів, норм та правил. Разом з тим, необхідність подолання ряду проблем, пов'язаних із переорієнтацією експортно–імпорتنних потоків, валютним регулюванням, зменшенням операційних витрат та ін., обумовлює не лише врахування реалій глобального інформаційного суспільства та вітчизняних практичних напрацювань, а й вивчення подібних проблем у історико–хронологічному ракурсі, зокрема, періоду Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Зважаючи на це, рецензована монографія І. Жиленкової «Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890–ті рр. – 1914 р.)» (К., 2016) має не лише суспільно–практичну вагомість, а й наукову важливість.

Сконцентрувавшись на вивченні зовнішньої торгівлі України в контексті інтересів промислового і аграрного капіталу кінця XIX – початку XX ст., аналізі динаміки та тенденцій її розвитку; з'ясуванні місця і ролі українських земель в загальній структурі експортно–імпорتنних відносин Російської імперії; визначенні залежності особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності від місцевої господарської специфіки та пріоритетів регіональних підприємницьких кіл, дослідниця сформулювала та розробила актуальну проблему, яка не отримала належного висвітлення та дослідження в історичній літературі (с. 9–10). На основі використання широкої джерельної бази, у тому числі й архівних матеріалів, та з урахуванням сучасних історіографічно–дослідницьких концептів і застосування комплексу теоретико–методологічних підходів, І. Жиленкова розглянула експортно–імпорتنні відносини вказаного періоду як форму економічної діяльності, що розвивалася і регулювалася не лише на основі суто урядової політики Російської імперії, а й інтересів промислово–аграрного капіталу, в тому числі і регіонального, та широких кіл громадськості.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі – «Історіографія, джерела та методологія дослідження»: 1) проаналізовано стан розробки теми в історіографії, визначено основні етапи та особливості наукового вивчення зовнішньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст., окреслено коло невивчених та малодосліджених проблем; 2) виявлено, систематизовано та класифіковано джерельне забезпечення дослідження, визначено загальний рівень і повноту у ході його використання; 3) окреслено методологічний інструментарій, принципи та методи наукового дослідження проблеми (с. 14–115). При цьому комплексне аналітичне опрацювання наявної історіографії з історії зовнішньої політики України кінця XIX – початку XX ст. засвідчило необхідність застосування загальноприйнятого розподілу наукових робіт на три хронологічно–тематичні групи: 1) дореволюційного, 2) радянського та 3) сучасного періодів, які відрізнялися між собою не лише змістовно, а й за логіко–оціночними висновками; а джерел – на чотири: 1) офіційні актови та діловодні документи; 2) статистично–довідкові та звітні матеріали; 3) газетно–журнальна публіцистика; 4) мемуари та спогади, епістолярій. Важливо, що обраний і застосований теоретико–методологічний інструментарій дав змогу суттєво зменшити ризики щодо можливих суб'єктивних оцінок і надати авторській позиції концептуального характеру, забезпечити високу наукову достовірність результатів дослідження.

Другий розділ – «Економічна політика Російської імперії в умовах формування світового ринку» – присвячений розгляду впливу світового ринку на розподіл праці у розвинутих країнах світу, ринково–капіталістичним особливостям промислового розвитку українських губерній Російської імперії у пореформену добу, процесу становлення системи протекціонізму в зовнішній торгівлі, специфіці податкової й тарифної політики уряду (с. 116–278). У цьому контексті, варто погодитися із тезою про те, що «одним із вагомих факторів впливу на економічну політику уряду Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. були світові (перш за все, європейські та північноамериканські) тенденції розвитку торгівлі, пов'язані із формуванням міжконтинентального ринку» (с. 277–278).

У третьому розділі – «Сільське господарство як основа зовнішньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст.» – охарактеризовано динаміку і особливості розвитку сільського господарства України в контексті пристосування до потреб світового ринку та інтересів великого землеволодіння, визначено вплив урядової політики та зовнішньоторговельних агрокультурних заходів земств і кооперативів на розвиток сільського господарства (с. 279–405). Характерно, що у цій частині монографії І. Жиленкова не лише довела факт появи у селянському середовищі духу підприємництва,

прагнення до використання кредиту, збуту продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а й простежила вплив органів місцевого самоуправління та громадських організацій (земств, сільськогосподарських товариств, споживчих, кредитних та позичково-ощадних кооперативів та ін.) на політику уряду Російської імперії.

Аналіз експортно-імпоротної політики промислового капіталу України, розгляд місця і ролі аграрного капіталу та безпосередньо українського селянства на світовому продовольчому ринку наприкінці XIX – на початку XX ст., особливості їх пріоритетів та політики, присутній у четвертому розділі монографії І. Жиленкової – «Зовнішньоторгові інтереси промислового і аграрного капіталу України» (с. 406–484). Виходячи із наявної фактологічної бази, дослідниця розрізняє інтереси та можливості вказаних соціально-економічних груп – представників промислового та аграрного капіталу, а також селянства як пересічних виробників сільськогосподарської продукції.

Про об'єктивність та виваженість підходу авторки, серед іншого, свідчить її твердження про відсутність у промисловців суттєвих можливостей для конкурування із продукцією розвинутих європейських країн. При цьому виявилось, що наміри зменшити обсяги ввозу промислових товарів з інших країн могли бути реалізовані лише за протекціоністської підтримки уряду. Натомість наявність величезних земельних площ, разом із засобами переробки сільськогосподарської сировини, забезпечували аграрному капіталу України досить надійні позиції на світовому продовольчому ринку. Втім, дійсно «недоліки в організації зовнішньої торгівлі, слабкість транспортно-промислової інфраструктури та численні бюрократичні труднощі, суттєво обмежували ці можливості». Варто погодитися із тезою про те, що пересічні аграрії розпоряджалися досить обмеженими ресурсами і залежали від ряду чинників – інтересів посередників, «незрозумілих» для них ринкових коливань, неспроможності самостійно, без державної підтримки, відстоювати свої інтереси (с. 483–484).

У заключному п'ятому розділі – «Вплив громадськості України на експортно-імпорتنу політику уряду і підприємницьких організацій» – висвітлено нормативно-правове та організаційне регулювання міждержавних торгових договорів (зокрема, російсько-німецьких торгових угод 1894 та 1904 рр.), охарактеризовано процес створення та особливості функціонування системи організаційних структур у сфері зовнішньої торгівлі, вплив на неї земських установ, промислових та сільськогосподарських об'єднань (с. 485–543). Дійсно, у цей період, чи не вперше в історії імперського суспільства, громадськість стала впливати на формування експортно-імпоротної політики, що найбільш рельєфно проявилось в оцінках торгових угод російського уряду з Німеччиною. Створені ними передумови для більш сприятливого, по відношенню до сільських господарів, регулювання експортно-імпорتنих операцій, стосувалися протидії традиційній політиці промислового протекціонізму – найважливішої складової економічної політики російського уряду, прагненні до реформування митної системи з урахуванням інтересів землеробства, тваринництва та інших галузей сільського господарства й зусиллях, спрямованих на оволодіння зовнішніми ринками.

Кінцеві висновки праці акумулюють отримані результати та узагальнено передають авторські досягнення у ході виконання поставлених завдань та мети. Позитивним доповнення дослідження є численні таблиці (70), які сприяють формуванню комплексної картини щодо ключових статистичних показників експортно-імпорتنих відносин України кінця XIX – початку XX ст.

Загалом, рецензована монографія є вагомим надбанням вітчизняної історіографії, дає відповідь на численні питання економічної історії України 1890–х рр. – 1914 р. та стане у нагоді для широких дослідницьких кіл, усіх, хто цікавиться минулим.

Orlyk V. M., Doctor of Historical Sciences (Dr. hab. in History), Professor, Head of Department of Social and Scientific Discipline of Documentation, Kirovohrad National Technical University (Ukraine, Kirovohrad), i.zhilenkova@ukr.net

Book Review: Zhilenkova I. Ukraine's foreign trade in the context of interest industrial and agricultural capital of the Russian Empire (1890s – 1914): monograph; responsible editor Corresponding member of NAS of Ukraine V. M. Danylenko. – K., 2016. – 668 p.

Орлик В. М., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой общественных наук и документоведения, Кировоградский национальный технический университет (Украина, Кировоград), i.zhilenkova@ukr.net

Рецензия на книгу: Жиленкова И. Внешняя торговля Украины в контексте интересов промышленного и аграрного капитала Российской империи (1890–е гг. – 1914 гг.): Монография / Ирина Жиленкова; отв. ред. член–корреспондент НАН Украины В. М. Даниленко. – М., 2016. – 668 с.

* * *

Bielie Stanislaw,
Doktor Nauk Politycznych,
Uniwersytet Warszawski,
stasbeley@gmail.com

**RECENZJA KSIĄŻKI:
STEPHEN HARRIS. KOMUNIZM JUTRO ULICA:
MASS OBUDOWA I ŻYCIE CODZIENNE PO STALINIE**

Projektowanie i zabudowa miejskich dzielnic zawsze miały wpływ na ludzką tożsamość i razem z tym odgrywały ważną rolę w realizacji polityki państwowej oraz narzucaniu różnego rodzaju wartości. Polityka Związku Sowieckiego, w tej dziedzinie, nie była wyjątkiem. Planowanie nowych miast i budowanie nowych mieszkań stało się głównym narzędziem dla kształcenia nowego sowieckiego człowieka w okresie po II wojnie światowej. Z punktu widzenia zmiany architektury miasta i wprowadzenie nowych standardów życia, najbardziej ciekawym okresem w historii Związku Sowieckiego była epoka Nikity Chruszczowa z jego polityką „odwilży”. Głównym dziedzictwem polityki socjalnej Chruszczowa było budowanie nowego rodzaju mieszkań, które później zostały nazwane „chruszczowkami”. W latach 1950. rozpoczęła się kampania przesiedlenia mieszkańców baraków, akademików i wspólnych mieszkań do małych mieszkań, przeznaczonych dla jednej rodziny.

Dzisiaj wśród mieszkańców dużych miast „chruszczowki” kojarzą się z niewygodnym sowieckim mieszkaniem zwykłych ludzi. Trudno uwierzyć, że z takim lokalem kiedyś były związane nadzieje ludzi do lepszego życia i szczęścia osobistego. Steven Harris, profesor Wydziału

Historii i Studiów Amerykańskich na Uniwersytecie Mary w Waszyngtonie, w 2013 roku opublikował swoją książkę pod tytułem „*Communism on tomorrow street. Mass housing and everyday life after Stalin*” [2]. W swoim badaniu amerykański profesor przeanalizował inicjatywy Nikity Chruszczowa w sferze socjalnej i komunalnej, które były realizowane w ramach polityki „odwilży”. Głównym zamiarem Chruszczowa w sferze socjalnej w latach 1950-1960 było na krótką metę zapewnienie wszystkim obywatelom Związku Sowieckiego oddzielnych mieszkań, a na długą (z perspektywy ideologicznej) stworzenie „nowego obywatela”. W swoim socjalno-filozoficznym badaniu autor wyjaśnia jak polityka Związku Sowieckiego z jednej strony, mogła sprzyjać poprawie jakości życia, a z drugiej, wywołała niezadowolenie wśród zwykłych ludzi (*ordinary people*).

Badanie owe pomagają nam zrozumieć cały proces transformacji jednostki socjalnej w okresie „odwilży” oraz określa główne kierunki rozwoju ZSRR po śmierci Józefa Stalina. Zamiast charakterystyki „odwilży” przede wszystkim jako zjawiska kulturalnego oraz politycznego, Harris skupia się na polityce Chruszczowa i jej wpływie na życie zwykłych ludzi. Według Harrisa, era masowego budowania mieszkań, jak i wiele aspektów polityki socjalnej, była postrzegana przez Chruszczowa jako sposób skorygowania stalinowskiego odchylenia od socjalizmu i możliwość przywrócenia ZSRR na drogę do komunizmu, kontynuując projekt tworzenia społeczeństwa bezklasowego [2, s. 4].

Amerykański naukowiec pokazuje jednak, że zamiast tworzenia bardziej harmonijnego społeczeństwa, masowa kampania odbudowy była źródłem nowego napięcia wśród społeczeństwa i wywołała kryzys wzrastających oczekiwań (*a crisis of rising expectations*) [2, s. 9]. Na początku swego badania autor umieszcza sowiecką politykę mieszkaniową w ramach ogólnoeuropejskiego ruchu reformatorskiego XIX wieku. Harris stwierdza, że po październikowej rewolucji sowieccy architekci i urzędnicy przyjęli ideę minimalnej powierzchni sanitarnej dla mieszkań, jaka była wymyślona w Europie, a potem adoptowana do radzieckiej rzeczywistości z kilkoma istotnymi różnicami.

W przypadku ZSRR, minimalna powierzchnia mieszkalna stała maksymalną dopuszczalną w wielu projektach mieszkaniowych. Również sowieccy architekci używali pojęcie „powierzchnia życiowa” (*living space*) tylko w odniesieniu do powierzchni w głównych pomieszczeniach. Powierzchnie w kuchniach, łazienkach i korytarzach była określona jako przestrzeń pomocnicza. Różnica ta była istotna i w rezultacie przyczyniła się do budowy małych, niewygodnych mieszkań. Harris wyjaśnia, że lokale te zostały zaprojektowane z myślą o ograniczonej przestrzeni, która zapewniała niski koszt mieszkania, nie wpływając na wymagane normy powierzchni mieszkalnej, a główne pokoje zostały zaprojektowane jako przechodnie, które z kolei eliminują potrzebę istnienia korytarza a przy okazji uniemożliwiają zakwaterowanie w nich kilku rodzin naraz. Wymiana stalinowskich mieszkań komunalnych na mieszkania jednorodzinne miała stanowić znaczącą poprawę sytuacji życiowej większości ludzi. Harris dokumentuje wszechobecne niezadowolenie z nowych mieszkań ze względu na ich niewielki rozmiar, marną konstrukcję i brak prywatności.

Kolejne zadanie badawcze, które stawia przed sobą autor, jest poznanie wpływu różnych elementów polityki państwowej na kształt norm socjalnych oraz określenie charakteru interakcji między państwem a społeczeństwem.

W trakcie badania autor stara się odpowiedzieć na pytanie, jak masowy program mieszkaniowy podczas rządów Chruszczowa odzwierciedla aspiracje zwykłych ludzi z ich życiem prywatnym oraz pragnienie polityków przywrócić zaufanie ludzi do idei komunistycznej, która była zaniedbana sztywną polityką za czasów stalinowskich. Harris analizuje ambiwalentny stosunek władzy do społeczeństwa i pokazuje na przykładach wielką przepaść między standardami życia polityków a zwykłych ludzi. Warto zauważyć, że przy ówczesnych warunkach urzędnicy na różnych szczeblach, konstruktorzy i eksperci w różnych dziedzinach (od architektów do autorów książek o gospodarstwie domowym) mogli reprezentować zarówno państwo jak i „zwykłych ludzi”, którzy potrzebowali własny ką. Ten fakt zasadniczo koryguje założoną tezę (z historii Związku Radzieckiego) o totalnej kontroli państwowej, gdzie państwowy aparat narzuca „prawidłowy” model życia społecznego.

Autor dochodzi do wniosku, że po śmierci Stalina i dojściu do władzy Chruszczowa powoli zmienia się priorytety w sferze budownictwa, mianowicie zaś coraz częściej władza sowiecka uwzględniała interesy zwykłych ludzi i ich preferencje w sferze komunalnej. Harris przedstawia świadectwa narzekań i skarg zwykłych ludzi (większość z nich dotyczyło niemożności kupna nowych mebli w sklepach lokalnych oraz innych problemów mieszkaniowych), które były zamieszczane w protokołach komisji budownictwa mieszkaniowego, w księgach na wystawach mieszkaniowych oraz w listach ludzi do gazet. Wykorzystanie tych źródeł dawało możliwość usłyszenia głosu każdego obywatela i stanowił jeden z największych atutów tego badania. Opinie ludzi wyrażone w skargach, listach do gazet i wystąpieniach na posiedzeniach Partii Komunistycznej było przejawem wolności słowa w pewnym stopniu, co nie wątpliwie miało wpływ na przebieg polityki „odwilży”.

Nie ma wątpliwości, że reakcja twórczej inteligencji na „odwilż” była pozytywna, natomiast nieliczne próby zbadania reakcji innych grup społecznych przyniosły sprzeczne wyniki. Okazało się, że nie wszyscy byli zadowoleni z destalinizacji, demontażu GULAGu i rehabilitacji więźniów politycznych, także nie wszystkim podobały się nowe trendy w sztuce i literaturze. Można śmiało stwierdzić, że grupy pracownicze miały zasadniczo innego rodzaju nadzieje i priorytety związane z reformami, niż na przykład, inteligencja. Robotnicy nie byli zainteresowani w „walce z reżimem” (ideologią partii komunistycznej) lub osiągnięciem wolności w kulturze wysokiej [2, s. 16], głównie co ich interesowało to byli trendy konsumpcyjne, nowe domy oraz turystyka. Autor stawiając przed sobą cel zbadania stylu życia zwykłych ludzi podczas odwilży, ukazuje transformację poszczególnego mieszkania w akademika lub koszarach do jednorodzinnego mieszkania.

Nowe budowy i ich mieszkańcy – idealne środowisko dla badania relacji między społeczeństwem a państwem. Pojawienie się pojęcia „zwykłych obywateli” przyczyniła się do ścięcia granic między niektórymi grupami społecznymi. Tuż po wprowadzeniu polityki „odwilży” w oficjalnych dokumentach, społeczeństwo sowieckie było rozdzielone na ludzi miejskich i wiejskich, w tym ludzi mieszkające w miastach dzielili się na zwykłych ludzi, inteligencję (przede wszystkim ludzi z wykształceniem technicznym) i elitę polityczną. Warto zaznaczyć, że według dokumentów oficjalnych, w Związku Radzieckim nie było bezdomnych lub bezrobotnych grup społecznych, chociaż w rzeczywistości sytuacja wyglądała inaczej. Wśród mieszkańców „chruszczówek” można było

spotkać robotników z miast lub z peryferii, którzy współżyli z przedstawicielami inteligencji. Ważne było też, że ludzie którzy otrzymywali nowe mieszkania byli zmuszeni żyć na obrzeżach miasta.

Główną zaletą owej książki jest również analiza mieszkaniowej i komunalnej polityki Chruszczowa w europejskim i globalnym kontekście historycznym. W rozdziale pierwszym („*Tworzenie oddzielnego mieszkania*”) Harris zaznacza, że „problem mieszkaniowy” w Związku Sowieckim był ściśle związany z ogólnoeuropejskim ruchem na rzecz reformowania polityki komunalnej i miał na celu pokonanie kryzy w tej dziedzinie. Problem ten pojawił się w największych miastach europejskich jeszcze w XIX wieku i przez długi czas nie był rozwiązany.

Mieszkania jednorodzinne, które było przestronne i wygodne, przez długi czas były nieuchwytnym marzeniem dla wielu mieszkańców w Europie i Ameryce. Z jednej strony, udostępnienie dla wszystkich pracowników oddzielnych mieszkań to był jednym z głównych filarów programu bolszewików, z drugiej, masowa budowa mieszkań za czasów Chruszczowa była radziecką odpowiedzią na ogólnoeuropejski kryzys na rynku nieruchomości i świadectwem realizacji celów rewolucji państwowej. W ten sposób, Chruszczow zamierzał zakończyć dwa rewolucyjne projekty: rozwiązać problem mieszkaniowy i podbudować komunizm.

Głęboka analiza kontekstu historycznego pozwoliła autorowi zmienić i uzupełnić podstawowe tezy, którzy byli zakorzenieni w zachodniej i rosyjskiej literaturze na temat „problemu mieszkaniowego” w ZSRR. W różnych badaniach naukowych, nie brano pod uwagę trudne warunki powstania i rozwoju ZSRR, sowiecka polityka w sferze komunalnej była postrzegana dość krytycznie. Wystarczy wymienić badania z ostatniej dekady, m.in. „*Lży socjalizmu: dom w Leningradzie pomiędzy codziennością a utopią*” [4] niemieckiego historyka Julii Obertreis lub „*Kara mieszkaniem*” [6] rosyjskiego naukowca Marka Meerowicha (Меревич). W takiego rodzaju badaniach, naukowcy często używają pojęcie „utopia” dla określenia zamiarów partii komunistycznej zbudować jasną i szczęśliwą przyszłość. Niemiecki naukowiec K. Kucher spróbował zbadać nie tylko przestrzeń mieszkaniową obywatela Związku Sowieckiego, lecz parki oraz miejsca do odpoczynku. W swoim badaniu naukowiec w sposób szczegółowy analizuje park im. M. Gorkiego w Moskwie i robi wniosek, że ten park jest „zieloną utopią” [3].

Harris wyjaśnia, że masowe budownictwo mieszkaniowe zaczęło się w późnych latach stalinowskich bez ideologicznej wizji powojennej odbudowy [2, s. 93], podczas gdy Chruszczow uważał, że jego masowa kampania mieszkaniowa ma realizować projekt tworzenia nowego radzieckiego mężczyzny i kobiety [2, s. 230]. Można więc stwierdzić, że polityka bolszewików, która miała wychować „nowego człowieka”, była tak tylko utopijną próbą osiągnięcia globalnych celów humanitarnych i rozwiązania problemów gospodarczych przy użyciu niewłaściwych narzędzi [5].

W swoim badaniu autor potwierdza powszechną tezę, że społeczeństwo w ZSRR nie było całkowicie bezklasowe. W społeczeństwie sowieckim równość była formalnością, podczas gdy istniała pewna hierarchia społeczna. Ludzie otrzymywali mieszkania zgodnie z zajmowaną pozycją w tej hierarchii i zasługami przed państwem (weterani Wojny Domowej, weterani I Wojny Światowej itd.). Amerykańska historyk, Golfo Alexopoulos, określiła rozwarstwienie społeczeństwa

epoki Stalina jako „hierarchiczną strukturę należności cywilnej” (*hierarchy of states of civic belonging*) [1].

Spółczesność radzieckie wytworzyło iluzję wolności słowa (podobna sytuacja była w latach 1860-1870 w okresie Wielkich reform). Problemy mieszkaniowe oraz socjalne otwarte było omawiane i krytykowane w prasie, natomiast otwarta dyskusja na temat gospodarki i polityki była ściśle zakazana. W toku reform, ludzie, którzy czekali na radykalne zmiany, dano możliwość zaangażowania społecznego w pełnych dziedzinach. Pod koniec XIX wieku to był temat oczyszczenia i ocalenia miasta, a w latach 1950-1960 – problem mieszkaniowy.

Argumenty w książce są wyraźnie wyjaśnione i dobrze udokumentowane, ale więcej informacji dotyczącej wielkiej polityki tamtych czasów pomogłyby autorowi dokończyć badania nad masową kampanią mieszkaniową. Na przykład, autor wspomina, że w 1967 roku (trzy lata po usunięciu Chruszczowa) Rząd Sowiecki przyznał istnienie problemu małej przestrzeni życiowej w mieszkaniach dla zwykłych ludzi i postanowił wprowadzić zmiany w standardy e budownictwie [2, s. 301]. Czytelnik ma sam się domyśleć, dlaczego projekty przestrzeni życiowej i pomocniczej, mimo wielu skarg niezadowolonych ludzi w latach 1950 i na początku 1960 roku (gdy Chruszczow był pierwszym sekretarzem Partii Komunistycznej) nie były brane pod uwagę.

Książka Harrisa jest poważnym badaniem, które pokazuje okres odwilży w sowieckim społeczeństwie z punktu widzenia „zwykłych obywateli”, narracja jest pełna dialogów, wyzwań i nadziei. Okres ten przyniósł ze sobą zmiany w codziennym życiu różnych warstw ludności miejskiej, przyczynił się do polityzacji społeczeństwa, dał ludziom możliwość dialogu z władzą, a jednocześnie przyczynił się do rozwoju społecznej nierówności i rozpowszechniania się wartości burżuazyjnych. Nowe udostępnione możliwości przed obywatelami Związku Sowieckiego podczas odwilży przyczyniły się do powstania nowego społeczeństwa. Autor książki „Komunizm na jutrzejszej ulicy” w sprytny i ciekawy sposób przemycił cenne informacje na temat życia „zwykłych ludzi” w dobie odwilży i robi dla wszystkich czytelników historyczną wycieczkę po tej epoce. Wyniki tego badania są ważne nie tylko dla rozumienia społeczeństwa z tego okresu, lecz dla dalszych badań w dziedzinie historii i antologii miejskiej, a także historii społeczno-gospodarczej Związku Sowieckiego.

Literatura

1. Alexopoulos G. Soviet Citizenship, More or Less: Rights, Emotions and States of Civic Belonging / G. Alexopoulos // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. – 2006, Vol. 7, Nr 3, pp. 487-528.
2. Harris S. E. Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin, Baltimore / S.E. Harris // Johns Hopkins University Press. – 2013, 394 s.
3. Kucher K. Gartenkultur in Russland: Beitrage des Symposiums am Zentrum fur Gartenkunst und Landschaftsarchitektur / K. Kucher // Worms: Werner. – 2013.
4. Obertreis J. Tranen des Sozialismus: Wohnen in Leningrad zwischen Alltag und Utopie. 1917—1937 / J. Obertreis // Wien: Bohlau. – 2004.
5. Малинова-Тзифета О. Из города на дачу: Социкультурные факторы освоения дачного пространства вокруг Петербурга (1860—1914) / О. Малинова-Тзифета // Санкт-Петербург: ЕУСПБ 2013. с.74.
6. Меревич М., Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917—1937 годы) / М. Меревич // Москва: РОССПЭН. – 2008.

References

1. Alexopoulos G. Soviet Citizenship, More or Less: Rights, Emotions and States of Civic Belonging / G. Alexopoulos // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. – 2006, Vol. 7, Nr 3, pp. 487–528.
2. Harris S. E. Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin, Baltimore / S.E. Harris // Johns Hopkins University Press. – 2013, 394 s.
3. Kucher K. Gartenkultur in Russland: Beitrage des Symposiums am Zentrum fur Gartenkunst und Landschaftsarchitektur / K. Kucher // *Worms*: Werner. – 2013.
4. Obertreis J. Tränen des Sozialismus: Wohnen in Leninograd zwischen Alltag und Utopie. 1917—1937 / J. Obertreis // *Wien*: Bohlau. – 2004.
5. Malinova-Tziafeta O. Iz goroda na dachu: Sociokul'turnye faktory osvoeniya dachnogo prostranstva vokrug Peterburga (1860–1914) / O. Malinova-Tziafeta // *Sankt-Peterburg*: EUSPb. – 2013. – с. 74.
6. Meerovich M., Nakazanie zhilishchem: zhilishchnaya politika v SSSR kak sredstvo upravleniya lyud'mi (1917—1937 gody) / M. Meerovich // *Moskva*: ROSSPEHN. – 2008.

Stanislav Bielie.

Book review: Steven Harris. Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin

*Белей С. І., кандидат політичних наук,
Варшавський університет.*

Рецензія на книгу: Стивен Харріс. Комунізм на завтрашній вулиці: масове житло і побут після Сталіна

*Белей С. И., кандидат политических наук,
Варшавский университет.*

Рецензия на книгу: Стивен Харрис. Коммунизм на завтрашней улице: массовое жилье и повседневная жизнь после Сталина

Службова адреса: Польща 00-553, Варшава, Кошикова 24, 1.
Домашня адреса: Україна, 85323, м. Дмитров, вул. Куйбишева, 17.
Телефон: +48 788 514 135

Bielie Stanislav, PhD in Political Science, University of Warsaw
Office address: Poland, 00-553, Warsaw, Koszykowa street, 24,1.
Home address: Ukraine, 85323, Dimitrov, Kuybisheva Street, 17.
Telephone: +48 788 514 135

Белей Станіслав, кандидат политических наук, Варшавський університет
Службний адрес: Польща, 00-553, Варшава, ул. Кошикова 24, 1.
Домашній адрес: Україна, 85323, Дмитров, ул. Куйбишева, 17.
Телефон: +48 788 514 135

Білокобильський О. В.

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:
СОДОМОРА П. А. СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ
У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ
ТЕРМІНОСИСТЕМИ: ТРАДИЦІЯ І НОВАТОРСТВО. –
ЛЬВІВ, 2013**

Переклади спадщини Томи з Аквіну конечно необхідні для збагачення української літератури, розвитку філософської термінології, становлення загальнонародної культури: адже філософ адресував свої твори для широкого загалу, для початківців. Саме тому в кожній європейській літературі існують переклади цього твору: окрім того, в англійській, німецькій та польській – навіть різночасові його варіанти. Тому надзвичайно прикро споглядати абсолютну відсутність будь-якої книги українського

перекладу творів Аквіната при десятках польських чи німецьких.

Подібні наукові дослідження практично відсутні в українській філософії та лінгвістиці, що зумовлює незаперечну наукову новизну і актуальність дослідження. Натомість, в іноземній філософській літературі такі дослідження існують, що видно із бібліографії, представленої в монографії. Історія дослідження творів Аквіната є надзвичайно об'ємною. Деякі дослідники виділяють два періоди вивчення думки Св. Томи, пов'язуючи їх із розвитком шкіл томізму та заснуванням дослідницьких центрів. Усе це вказує на незаперечну актуальність теми дослідження та її важливість для української філософії.

П. Содомора слушно зауважує, що філософська спадщина Томи з Аквіну належить до «золотого віку» західної патристики. Зокрема, твір «Сума теології» належить до базових творів європейської філософії. Такі твори мають виключно дивовижну здатність – вони ніколи не втрачають актуальності: адже цінності, які закладено у цих творах – нетлінні. Хоча «Суми» не належать до ранніх творів Св. Томи, однак усі тези, які Аквінат розглядає у ранніх працях (а це, насамперед, ряд «Коментарів»), розвинено та докладно описано у «Сумах». Різниця полягає лише у формі викладу «Коментарів» та «Сум» Так, основні позиції, по яких бачимо, як Аквінат розширює рамки епістемології у порівнянні із Стагіритом, помічаємо ще у «Коментарях на «Сентенції», а у «Сумі теології» ці ж позиції розвинено докладніше.

Цікавим є другий розділ монографії, у якому П. Содомора проводить аналіз метафізичних термінів. Автор наголошує на термінологічних нововведеннях Аквіната. На початку твору Аквінат говорить про необхідність іншого вчення, відмінного від природної класичної філософії, що опирається на самоочевидні істини – про необхідність такого вчення, яке опирається на постулати віри, які не піддаються доведенню, а сприймаються лише на віру (як-от триєдність та простота Бога). Однак ці два аспекти не протирічають один одному, а перебувають у взаємодії: благодать не усуває природу, а вдосконалює її. У цьому й полягає важливість нововведення Св. Томи, як стверджує П. Содомора.

Автор чітко формулює завдання праці – відтворення філософських термінів. Саме тому усі терміни, на основі яких проводиться дослідження, розділено на три тематичні групи – метафізичні, антропологічні та теологічні терміни. Такий поділ уможливило докладніший опис та контрастивне зіставлення термінолексем. Насамперед автор ставить наголос на корелятивних групах термінів, від способу перекладу яких залежить відображення семантичного наповнення тексту оригіналу в перекладі. Таким чином на матеріалі цих термінів автор намагається розгорнути міждисциплінарну дискусію щодо визначення варіантів відтворення філософських термінів.

Рецензована монографія має значну цінність для української філософії та мови загалом, оскільки у праці йдеться про варіанти перекладу основних термінів середньовічної філософії. Великою цінністю є бібліографія, яку подає автор у монографії. Цікавим також є поділ тексту на розділи за тематикою термінів. Такий поділ надає можливість чіткої структуризації матеріалу монографії. У центр роботи автор ставить семіотику – науку про знак, засновуючи на її теоретичних твердженнях

концепцію дослідження. До випрацювання поняття знака, як зазначає автор, у XIII столітті долучився Тома з Аквіну, а згодом, у XVII столітті, Джон Пуансо докладно вияснив, що містить це поняття. Врешті, Джон Локк запропонував семіотику (із грецького *semeion*, знак) як галузь науки, яка отримала свій розвиток, по суті, аж на початку двадцятого століття завдяки працям Чарльза Пірса. Тож поняття знака, як показує автор, наскрізно проходить через усі чотири періоди європейської філософії – класичний, середньовічний, модерний та постмодерний.

Досягненням автора є спроба виведення значення ключових метафізичних термінів та їх зіставлення різних мовних середовищах, порівнюючи грецьке *symbebekos* з латинським *accidentia*, польським *przypadlosc* та українським «припадковість» як альтернативою до акцидентії. Також автор зазначає, що однією з багатьох проблем, що виникають у процесі перекладу, є проблема синонімів. Згідно із визначенням, синонімами є слова, що можуть навзаєм замінятися у тексті. Однак у процесі перекладу було виявлено, що Тома часто використовує різні синоніми поряд. Так, слова *scientia* і *doctrina* вжито як синоніми у 1-му питанні, незважаючи на те, що ці слова не з взаємозамінними. Автор на цьому матеріалі висновує цікаві рідуми.

Вихід монографії у світ буде, беззаперечно, цікавим явищем і викличе багато цікавих і корисних для формування української філософської термінології дискусій. Монографія посяде визначне місце серед досліджень подібного плану в українській науці, подавши тим самим початок для подібних досліджень у галузях філософії та лінгвістики.

Bilokobylskij O. V.

Review of the monograph: Sodomora P. A. The Semiotic Aspect in Formation of Ukrainian Philosophical System: Tradition and Innovation. Lviv, 2013

Белокобыльский О. В.

Рецензия на монографию: Содомира П. А. Семиотический аспект в формировании украинской философской терминосистемы: традиция и новаторство. – Львов, 2013

* * *

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Волканов С. И. Было ли одиннадцать стратегов в 441/0 гг. до н.э. Перикл δέκατος αὐτός στρατηγῶν (Чи було одинадцять стратегів в 441/0 рр. до н.е. Перикл δέκατος αὐτός στρατηγῶν)	7
Гай–Нижник П. П., Батрак О. П. Историко–герменевтична інтерпретація понять «єдиносущність» і «подібносущність» у ранньохристиянський період в контексті церковно–теологічних догматів Символа Віри (візантизм – латинство – арианство) (Ч. 1)	9
Богомолец О. В. Язичницький вимір киеворуського іконопису	17
Кириченко М. И. Северяне в датированной части Повести временных лет (Северяни в датованій частині Повісті временних літ)	22
Заплетнюк О. А. Египет на міжнародній арені в період правління фараона Ехнатона	25
Бабкова Н. В. Генеза та становлення атрибуту військової влади українського козацтва XVI – XVIII ст.	28
Білявська О. С. Навчальний процес у Київському політехнічному інституті у перші роки його функціонування (кінець XIX – початок XX ст.)	32
Жиленкова І. М. Проблеми зовнішньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст. у спогадах та мемуарах сучасників	37
Гентош Л. Р. Благодійна діяльність митрополита Української греко–католицької церкви Андрея Шептицького (1901–1944) задля реформування українських інституцій суспільної опіки	40
Конта Р. М. Теорія етногенезу та націогенезу українців у працях М. Грушевського: історіографічні інтерпретації	44
Обершт О. М. «Українське питання» в ідеях російських націоналістів на початку XX ст.	46
Дрозд П. Ю. Науково–організаційна діяльність Є. М. Лавренка (1900–1987 рр.) в Українському комітеті охорони пам'яток культури та природи	52
Коваль М. В. Оборонна лінія на сході України в контексті історичного досвіду фортифікаційного будівництва	55
Шумінська Н. В. Участь єврейського населення в становленні Галицької армії	60
Бобіна О. В. П. Сорокін, «Соціологія революції» і соціологія революцій – згадуючи дев'яносту річницю американського видання і десяту річницю українсько–російського видання праці «Соціологія революції»	63
Лукашів В. Я. Фінансові субсидії радянського керівництва для «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні (1919–1939 рр.)	67
Кравчук Л. В. Партійне керівництво сферою духовної культури на Тернопільщині вересень 1939 – червень 1941	69
Андрєєв А. С. Ідеологічно–пропагандистська складова в радянській політиці репатріації «переміщених осіб» у період Другої світової війни 1939–1945 рр.: український контекст	73
Лаврут О. О. Реалізація освітньої політики в УРСР у другій половині 1940–х – першій половині 1980–х років: історіографія питання	79
Жалюк О. П. Культуротворча діяльність клубних закладів Поділля: стан, тенденції, перспективи	86
Лісовська О. В. Стан соціального забезпечення українського села на середину 1960–х років	90
Лук'яненко О. В. Колективи педагогічних ВНЗ Української РСР доби «відлиги» на перехресті освітніх реформ (Ч.1)	94
Паска Б. В. Протистояння дисидента Валентина Мороза із радянським режимом в умовах ув'язнення у мордовських таборах (1966–1967)	97
Петрик А. М. Політична діяльність А. Яковліва в еміграції	102
Бей Р. В. Загальнонаукові чинники становлення і розвитку механізації у тваринництві	106
Левчук К. І. Добродійна діяльність Товариства Червоного Хреста України (1991–2000 роки)	108
Корсаж Р. В. Євроінтеграційна співпраця України з Чеською Республікою (2000–2012 рр.)	111
Spirkina O. O. Cultural–artistic life of Cherkasy region in 1991–2001 years in the context of national revival: source study analysis of problem (Культурно–мистецьке життя Черкаської області у 1991–2001 роках у контексті національного відродження: джерелознавчий аналіз проблеми)	113
Срібна М. А. Роль і місце українського кіномистецтва у сучасному мистецькому житті України	117
Соломатова В. В. Глобалізація та інтегративні тенденції становлення візуальних мистецтв XX – XXI століть	120
Нагнибіда О. О. Нейтралітет Ірландії у Другій світовій війні	124
Сталовєрова Г. В. Членство Великобританії в Євросоюзі: дискусія в ЄС	127
Абдуллаєва А. Т. Библиотеки и информационная культура в контексте обучения (Бібліотеки та інформаційна культура в контексті навчання)	132
Азиззаде Х. Г. Основные особенности Ирано–Афганских отношений (1979–1989–е годы) (Основні особливості Ірано–Афганських відносин (1979–1989–ті роки))	136
Алиев Е. Политическая позиция Турецкой Республики в решении конфликта Армения – Азербайджан, Нагорный Карабах (Політична позиція Турецької Республіки в розв'язанні конфлікту Вірменія – Азербайджан, Нагірний Карабах)	139
Дадашев Э. А. Фотографии Дмитрия Ермакова как источник изучения различных слоев общества XIX – начала XX вв. в Азербайджане	144
Khalafova S. A. Contemporary practice of organizing the work of child libraries with electronic information resources (Організація роботи з електронними інформаційними ресурсами у дитячих бібліотеках в сучасній обстановці)	147
Хомич М. О. Формування православних парафій у Польщі після Другої світової війни: регіональний чинник	150
Чеканов В. Ю. Зміни у сприйнятті фашизму і антифашизму в сучасній політичній культурі Російської Федерації	153

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Комаха Л. Г. Взаємозв'язок епістемологічного і соціокультурного аспектів науки в аргументах С. Тулміна	157
Михайлов Д. Є. До нового розуміння сутності людського буття у філософії Мартіна Гайдеггера	160
Хвойницька Х. М. Провідні природно–правові погляди французьких мислителів XVIII ст.	165
Чекаль Л. А., Ханіна А. О. Структура психіки за З. Фрейдом	168
Lisovskiy P. N. Socio–philosophical problems in the natural science: constructivism and destructivity of the global civilization (theoretical and applied aspects) (Соціально–філософські проблеми мудрості в природознавстві: конструктивізм і деструктивізм глобальної цивілізації (теоретичні та прикладні аспекти))	171
Лукіяні І. А. Просторові та часові виміри глобалізації	174
Бабюк В. Л. Поняття релевантності: від неklasичної до неформальної логіки	178

Бережнюк М. М. Поняття емоційної мови в сучасних концепціях неформальної логіки: компаративний аналіз	182
Кохановська М. Г. Деконструкція як спосіб подолання ієрархізації	187
Максименко М. Ю. Філософські засади публічного адміністрування	190
Іванова Н. В. Змістовний вимір мислення в генезі циклічного поступу: соціофілософський аспект	198
Гудима І. П. Питання чуда в перспективі сучасних світоглядних категорій	201
Смельяненко Є. О. Поведінкові стратегії маргінальної особистості	204
Пальчинська М. В. Особливості техно–інформаційної детермінації сучасного суспільства	207
Перга Т. Ю. Вплив екологічних катастроф на колективну пам'ять: концептуальні засади дослідження	212
Рудакова І. В. Украинская нация как социально–политический конструкт (Українська нація як соціально–політичний конструкт)	215
Семикин М. А. Культура и цивилизация: сущностная демаркация как мировоззренческая потребность (Культура і цивілізація: сутнісна демаркація як світоглядна потреба)	219
Софиев Х. А. Парадигмы в культурологических исследованиях и поиск новизны (Парадигми в культурологічних дослідженнях і пошук новизни)	223
Козій І. В. Вплив марксистської парадигми на формування української філософії першої половини ХХ століття	227
Костючков С. К. Компетентісно–знаннева підготовка людини до життя в умовах нового громадянського суспільства	230
Васильєва Л. А. Реклама і брендинг в крос–культурній комунікації	234
Капітоненко О. М. Постмодерністські інтенції моди посткомуністичного суспільства	237
Красніцька Г. М. Етикет у ділових стосунках – запорука успіху	240
Кубко В. П., Баранюк А. В. Фірмові константи як засоби ідентифікації корпоративного стилю організації	242
Сенченко А. Я., Сенченко О. А. Патріотизм як домінуюча сила консолідації і розвитку суспільства: сучасний український контекст	245
Fesenko G. G. The marking of national identity in state holidays of Slovenia and Ukraine: the comparative analysis (Маркування національної ідентичності у державних святах Словенії та України: компаративний аналіз)	248
Соловій Р. П. Нове чернецтво у постхристиянській культурі	253
Усікова Л. С. Сихизм в естетосфері монастирської культури Київської Русі	257
Лещенко А. М. Сакральний простір християнського мистецтва	261
Иманов Н. Концепция Имамтских ученых Бада–Насх (Концепція Імамтських вчених Бада–Насх)	264
Бутко Ю. Л. Генеза даосської антропомістичної традиції	267
Малежик Д. І., Хоменко Г. В. Гуманізація пострадянської культурології у вищій школі України	270
Кірик Т. В. Різноманітність впливів на виховну роботу зі студентами в сучасних умовах	273
Чубарева О. О. Аксіологічна палітра студентської молоді: проблема визначення	277
Пятишева І. П. Алгоритм управління здоров'язберігаючою компетентністю педагогічних працівників	282
Шахно Ю. Л. Суб'єктивні умови інституційного оформлення діаспор	286
Шкіль С. О. Трансформації наративів сучасного російського православ'я (2011–2013)	290
Бабаєва Джаміля. К вопросу о создани общего языка общения в тюркоязычном мире (До питання про створення мови спільного спілкування в тюркомовному світі)	295

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Тимченко М. М. Теоретико–методологічні засади дослідження внутрішньопартійної комунікації	298
Титаренко І. О. Преса і влада в умовах недемократичного політичного режиму (досвід першої половини ХХ ст.)	301
Хорішко Л. С. Політико–культурний аспект політичної модернізації	304
Чарських І. Ю., Коровасєв О. С. Онлайн інфотеймент у міжнародних новинах медіакорпорацій	306
Морарь М. В. Толерантність як європейська цінність та принцип політичної діяльності партійних лідерів	310
Остап'як В. І. Концепції множинності політичного партнерства	314
Костиря І. О. Полісемантичність поняття геокультура в сучасній політології	317
Гаврилюк Г. І. Происхождение дефектных демократий (Походження дефектних демократій)	321
Гладій В. І. Чинники трансформації концепту місцевого самоврядування	325
Лясота А. Є. Демократизація освіти як важливий чинник розвитку громадянського суспільства – гендерний підхід	330
Макаренко Л. П. Проблеми комунікативної взаємодії держави та громадянського суспільства	334
Макарук І. В. Роль прагматичного підходу у побудові багаторівневої системи безпеки	338
Мартиняк Ю. О. Типи кореляції вимірів політичного	340
Касьянова М. М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст.	345
Смирнова І. Є. Мінські домовленості: шлях до врегулювання конфлікту на Сході або загроза національним інтересам України	348
Спиридонова К. О. Еволюція розвитку спільноти безпеки в рамках ОБСЄ	353
Докучиц Д. Институциональная среда формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь (Інституційне середовище формування кадрового потенціалу виконавчої влади Республіки Білорусь)	357
Шустенко С. О. Інформаційні операції США на світовому нафтовому ринку	360
Гапон О. О. Зовнішньоекономічна політика США в Південній Америці: «План Колумбія»	364
Кузнєцова К. І. Формування концептуальних засад євроінтеграційної політики Чеської Республіки	369
Міфтахов Б. Г. Пацифістські настрої в німецькому суспільстві як бар'єр для переходу до нової політики національної безпеки	373
Висоцька Г. В. Система вищої освіти у Республіці Польща	375

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Орлик В. М. Рецензія на книгу: Жиленкова І. Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890–ті рр. – 1914 р.): монографія / Ірина Жиленкова; відп. ред. член–кореспондент НАН України В. М. Даниленко. – К., 2016. – 668 с.	379
Biele Stanislaw. Recenzja książki: Stephen Harris. Komunizm jutro Ulica: Mass Obudowa i Życie codzienne po Stalinie (Рецензія на книгу: Стівен Харріс. Комунізм на завтрашній вулиці: масове житло і побут після Сталіна)	380
Білокобильський О. В. Рецензія на монографію: Содомора П. А. Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство. – Львів, 2013.	383

 CONTENT

HISTORICAL STUDIENS

Volcanov S. I. Were there eleven strategoi in 441/0 BC. Pericles δέκατος αὐτός στρατηγῶν	7
Hai-Nyzhnyk P. P., Batrak O. P. Historical–hermeneutic interpretation of the concepts of «consubstantial» and «similar nature» in the early Christian period in the context of the church and theological tenets of the Creed (vizantiystvo – Latinism – Arianism) (P. 1)	9
Bogomolets O. V. Dimension of Kyivan Rus Pagan iconography	17
Kiritchenko M. I. Severians in the dated part of the Primary Chronicle	22
Zapletniuk O. A. International relations of Egypt during the reign of the pharaoh Akhenaten	25
Babkova N. V. Genesis and formation attribute of military authorities of the Ukrainian Cossacks in the 16–18 centuries	28
Bilyavs'ka O. S. The educational process at the Kiev Polytechnic Institute in the first years of its existence (end of XIX – the beginning of the XX century)	32
Zhilenkova I. M. Problems of foreign trade Ukraine late XIX – early XX century in the memories contemporaries.	37
Hentosh L. R. Undertakings of Greek–Catholic Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1901–1944) towards the rebuilding of the Ukrainian institutions of social security	40
Konta R. M. The theory of ethnogenesis and nation–building of Ukrainians in the works of M. Hrushevsky: historiographical interpretations	44
Obersht O. M. «Ukrainian question» in the ideas of Russian nationalists in the early twentieth century	46
Drozd P. Yu. Ye. M. Lavrenko's (1900–1987) scientific and organizational activities in Ukrainian committee for preserving monuments of culture and nature	52
Koval M. V. Defense line in the east of Ukraine in the context of historical experience of fortified building	55
Shuminska N. V. Involvement and contribution of Jewish population in creation of Galitcka Army	60
Bobina O. V. P. Sorokin, «Sociology of Revolution» and sociology of revolutions – remembering the 90 th anniversary of the American edition and the 10 th anniversary of the Ukrainian–Russian edition of «Sociology of Revolution»	63
Lukashiv V. Ja. Financial subsidies for the Soviet leadership «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine (1919–1939 years)	67
Kravchuk L. V. Party leadership sphere of spiritual culture Ternopil region in September 1939 – June 1941	69
Andrieiev A. S. Ideological and propagandistic component in soviet politics of «displaced people» repatriation during the Second World War 1939–1945 years: Ukrainian context	73
Lavrut O. O. The implementation of education policy in USSR in the second half of 1940 – the first half of 1980: historiography of the issue	79
Zhaliuk O. P. Cultural and creative activity of club type establishments in Podillya: status, tendencies and prospectives	86
Lisovska O. V. The state of social support in the Ukrainian village in the mid 1960s.	90
Lukyanenko O. V. The educators of pedagogical institutes of the Ukrainian SSR of the «thaw» period on the crossroads of the educational reforms (P.1)	94
Paska B. V. The confrontation of dissident Valentyn Moroz with the Soviet regime in conditions of imprisonment in the Mordovia labor camps (1966–1967)	97
Petrik A. M. Political activity of A. Yakovliiva is in emigration	102
Bey R. V. The general scientific factors of formation and development of mechanization in livestock	106
Levchuk K. I. Charity activities of the Red Cross Society of Ukraine (1991–2000 years)	108
Korsak R. V. Ukraine cooperation European integration from the Czech Republic (2000–2012)	111
Spirkina O. O. Cultural–artistic life of Cherkasy region in 1991–2001 years in the context of national revival: source study analysis of problem	113
Sribnaya M. A. The role and place of Ukrainian cinematography in modern artistic life of Ukraine	117
Solomatova V. V. Globalization and integrative tendencies of the visual arts of the XX – XXI centuries	120
Nagnibeda O. O. The neutrality of Ireland during World War II	124
Stalovierova A. V. United Kingdom's membership in European Union: discussion in European Union	127
Abdullayeva A. T. Libraries and information culture in the context of education	132
Azizzadeh H. G. Main features of Iranian–Afghan relations (the period 1979–1989)	136
Aliyev E. The political position of the Republic of Turkey in solving the conflict Armenia – Azerbaijan, Nagorno–Karabakh	139
Dadashov E. A. Photographs of Dmitry Ermakov as a source of study of societal groups of the XIX and early XX centuries in Azerbaijan	144
Khalafova S. A. Contemporary practice of organizing the work of child libraries with electronic information resources	147
Khomych M. O. Formation of the Orthodox parishes in Poland after the Second World War: the regional factor	150
Chekanov V. Y. The changes in perception of Fascism and Anti–Fascism in modern political culture of Russian Federation	153

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Komaha L. G. Interconnection of epistemologic and socio-cultural aspects of science in S. Tulmin's arguments	157
Mykhailov D. E. An inquiry into new dimation of human essence in Martin's Heidegger thinking	160
Khvoynyt'ska Kh. M. Leading natural law views of French thinkers of the 18 th century	165
Chekal L. A., Hanina A. O. The structure of the psyche according to Freud	168
Lisovskiy P. N. Socio–philosophical problems in the natural science: constructivism and destructivity of the global civilization (theoretical and applied aspects)	171
Lukiian I. A. Spatial and temporal dimensions of globalization	174
Babyuk V. L. The concept of relevance: from non–classical to informal logic	178
Berezhniuk M. M. The concept of emotive language in modern researches of informal logic: comparative analysis	182
Kokhanovska M. G. Deconstruction as a way of overcoming ranking	187

Maksymenyuk M. Y. Philosophical principles of public administration	190
Ivanova N. V. Content dimension of thinking in the genesis of cyclic progress: socio-philosophical aspect.	198
Gudima I. P. The question of a miracle in the future of modern philosophical categories	201
Yemelyanenko Ye. O. Behavioral strategies of marginal person	204
Palchinskaja M. V. Specialty technical and information determination of modern society.	207
Perga T. Yu. The impact of environmental disasters on the collective memory: the conceptual bases of research	212
Rudakova I. V. Ukrainian nation as a socio-political construct.	215
Semikin M. Culture and civilization: a meaningful demarcation as a worldview requirement.	219
Sofiev H. A. Paradigms in culturological investigations in search of novelty	223
Koziy I. V. The influence of the Marxist paradigm on the formation of the Ukrainian philosophy in the first half of the 20 th century	227
Kostyuchkov S. K. Competence knowledge preparation for human life under the new civil society	230
Vasylijeva L. A. Advertising and branding in a cross-cultural communication	234
Kapitonenko O. M. Post-modern fashion trend of post-communist society	237
Krasnitska H. M. Etiquette in business relationships – the key to success	240
Kubko V. P., Baranyuk A. V. Firm constants as means of identification of corporate style of the organization	242
Senchenko A. Ya., Senchenko O. A. Patriotism as dominant factor for consolidation and development of society: contemporary Ukrainian context	245
Fesenko G. G. The marking of national identity in state holydays of Slovenia and Ukraine: the comparative analysis	248
Solovii R. P. New monasticism in a post-Christian culture.	253
Usikova L. S. Isichasm aesthetes in the sphere of monastic culture of Kievan Rus.	257
Leshchenko A. M. Sacred space of Christian art	261
Imanov N. The concept of Imamite scholars Bada-Naskh	264
Butko Yu. L. The origin of the Taoist anthropomystical tradition.	267
Malezhyk D. I., Khomenko H. V. The humanization of post-soviet cultural studies at higher schools in Ukraine	270
Kiryk T. V. A variety of influences on educational work with students in modern conditions	273
Chubareva O. A. Axiological palette of students: problem definition	277
Pyatysheva I. P. The algorithm of management of the health-saving competence of pedagogical workers	282
Shakhno Y. L. Subjective conditions of institutional arrangement of expat communities.	286
Shkil S. O. The transformation of narratives of contemporary Russian Orthodoxy (2011–2013).	290
Babayeva J. Prior to the establishment of a common language of communication in the Turkic world.	295

POLITICAL SCIENCES

Timchenko M. M. Theoretical and methodological bases of inner-party communication's research	298
Tutareno I. O. The press and the government in terms of undemocratic political regime (the experience of the first half of the twentieth century).	301
Khorishko L. S. Political and cultural aspects of political modernization	304
Charskykh I. Y., Korovaiev O. S. Online infotainment in the international news media corporations.	306
Morar M. V. Tolerance as a European value and principle of political party leaders.	310
Ostapyak V. I. Conception of political partnership plurality.	314
Kostyrya I. O. Poly-semantics concepts in modern political science geo-culture.	317
Gavrilyuk G. I. Origination of imperfect democracies	321
Gladiy V. I. Factors transformation of the concept of local government	325
Liasota A. Y. Democratization of education as a major factor of development of civil society is gender approach.	330
Makarenko L. P. Problems of communicative interaction between states and civil society.	334
Makaruk I. V. The role of pragmatic approach in building a multilevel security system	338
Martynyak Ju. O. Types of correlation of dimensions of the political	340
Kasianova M. M. Qualitative characteristics of Ukrainian migrants to Eastern Europe in the late XX – Early XXI Century	345
Smirnova I. Ye. Minsk agreements: a way to resolve the conflict in the East or a threat to the national interests of Ukraine	348
Spyrydonova K. A. Security community development within the OSCE	353
Dakuchyts D. Institutional environment of formation of human resources capacity of the executive power of the Republic of Belarus	357
Shustenko S. O. USA informational operations on a global oil market.	360
Hapon O. O. Foreign policy of the USA in South America: «Plan Colombia».	364
Kuznietsova K. I. The formation of the conceptual foundations of European integration policy of the Czech Republic	369
Miftakhov B. G. Pacifist sentiment in the German society as a barrier to transition to a new national security policy	373
Vysotska H. V. The higher education system in Poland	375

SCIENTIFIC LIFE

Orlyk V. M. Book Review: Zhilenkova I. Ukraine's foreign trade in the context of interest industrial and agricultural capital of the Russian Empire (1890s – 1914): monograph; responsible editor Corresponding member of NAS of Ukraine V. M. Danylenko. – K., 2016. – 668 p.	379
Stanislav Bieliei. Book review: Steven Harris. Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin	380
Bilokobylskiy O. V. Review of the monograph: Sodomora P. A. The Semiotic Aspect in Formation of Ukrainian Philosophical System: Tradition and Innovation. Lviv, 2013	383

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Волканов С. И. Было ли одиннадцать стратегов в 441/0 гг. до н.э. Перикл δέκατος αὐτός στρατηγῶν.	7
Гай–Нижнык П. П., Батрак О. П. Историко–герменевтическая интерпретация понятий «единосущность» и «подобносущность» в раннехристианский период в контексте церковно–теологических догматов Символа Веры (византийство – латинство – арианство) (Ч. 1)	9
Богомолец О. В. Языческое измерение киеворусской иконописи	17
Кириченко М. И. Северяне в датированной части Повести временных лет	22
Заплетнюк О. А. Египет на международной арене в период правления фараона Эхнатона	25
Бабкова Н. В. Генезис и становление атрибута военной власти украинского казачества XVII – XVIII ст.	28
Биливская О. С. Учебный процесс в Киевском политехническом институте в первые годы его функционирования (конец XIX – начало XX вв.)	32
Жиленкова И. Н. Проблемы внешней торговли Украины конца XIX – начала XX ст. в воспоминаниях и мемуарах современников	37
Гентош Л. Р. Филантропическая деятельность митрополита Украинской греко–католической церкви Андрея Шептицкого (1901–1944) с целью реформирования украинских общественных институтов	40
Конта Р. М. Теория этногенеза и нациогенеза украинцев в трудах М. Грушевского: историографические интерпретации	44
Обершт О. Н. «Украинский вопрос» в идеях русских националистов в начале XX в.	46
Дрозд П. Ю. Научно–организационная деятельность Е. М. Лавренко (1900–1987 гг.) в Украинском комитете охраны памятников культуры и природы	52
Коваль М. В. Оборонительная линия на востоке Украины в контексте исторического опыта фортификационного строительства	55
Шуминская Н. В. Участие еврейского населения в становлении Галицкой армии	60
Бобина О. В. П. Сорокин, «Социология революции» и социология революций – вспоминая девяностую годовщину американского издания и десятую годовщину российско–украинского издания труда «Социология революции»	63
Лукашук В. Я. Финансовые субсидии советского руководства для «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине (1919–1939 гг.)	67
Кравчук Л. В. Партийное руководство сферой духовной культуры на Тернопольщине сентябрь 1939 – июнь 1941	69
Андреев А. С. Идеологически–пропагандистская составляющая советской политики репатриации «перемещенных лиц» в период Второй мировой войны 1939–1945 гг.: украинский контекст	73
Лаврут О. А. Реализация образовательной политики в УССР во второй половине 1940–х – первой половине 1980–х годов: историография вопроса.	79
Жалюк О. П. Культуротворческая деятельность клубных учреждений Подолья: положение, тенденции, перспективы	86
Лисовская О. В. Состояние социального обеспечения украинского села на середину 1960–х годов	90
Лукьяненко А. В. Коллективы педагогических вузов Украинской ССР времён «оттепели» на перекрёстке образовательных реформ (Ч.1)	94
Паска Б. В. Противостояние диссидента Валентина Мороза с советским режимом в условиях заключения в мордовских лагерях (1966–1967)	97
Петрик А. Н. Политическая деятельность А. Яковлива в эмиграции.	102
Бей Р. В. Общественные факторы становления и развития механизации в животноводстве	106
Левчук К. И. Благотворительная деятельность Общества Красного Креста Украины (1991–2000 годы)	108
Корсак Р. В. Евроинтеграционное сотрудничество Украины с Чешской Республикой (2000–2012 гг.)	111
Спиркина О. А. Культурно–художественная жизнь Черкасской области в 1991–2001 годах в контексте национального возрождения: источниковедческий анализ проблемы	113
Срибна М. А. Роль и место украинского киноискусства в современной художественной жизни Украины	117
Соломатова В. В. Глобализация и интегративные тенденции становления визуальных искусств XX – XXI веков	120
Нагнибеда О. А. Нейтралитет Ирландии во Второй мировой войне	124
Сталовойрова А. В. Членство Великобритании в Евросоюзе: дискуссия в ЕС	127
Абдуллаева А. Т. Библиотеки и информационная культура в контексте обучения.	132
Азиззаде Х. Г. Основные особенности Ирано–Афганских отношений (1979–1989–е годы)	136
Алиев Е. Политическая позиция Турецкой Республики в решении конфликта Армения – Азербайджан, Нагорный Карабах	139
Дадашев Э. А. Фотографии Дмитрия Ермакова как источник изучения различных слоев общества XIX – начала XX вв. в Азербайджане	144
Халафова С. А. Организация работы с электронными информационными ресурсами в детских библиотеках в современной обстановке	147
Хомич М. А. Формирование православных приходов в Польше после Второй мировой войны: региональный фактор	150
Чеканов В. Ю. Изменения в восприятии фашизма и антифашизма в современной политической культуре Российской Федерации	153

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Кобаха Л. Г. Взаимосвязь эпистемологического и социокультурного аспектов науки в аргументах С. Тулмина.	157
Михайлов Д. Е. К новому пониманию сущности человеческого бытия в философии Мартина Хайдеггера	160
Хвойницкая Х. М. Ведущие естественно–правовые взгляды французских мыслителей XVIII в.	165
Чекаль Л. А., Ханина А. А. Структура психики по З. Фрейду	168
Лисовский П. Н. Социально–философские проблемы мудрости в естествознании: конструктивизм и деструктивизм глобальной цивилизации (теоретические и прикладные аспекты)	171
Лукиян И. А. Пространственные и временные измерения глобализации	174
Бабюк В. Л. Понятие релевантности: от неклассической к неформальной логике	178
Бережнюк М. Н. Понятие эмоциональной речи в современных концепциях неформальной логики: компаративный анализ	182
Кохановская М. Г. Деконструкция как способ преодоления иерархизации	187

Максименюк М. Ю. Философские основания публичного администрирования	190
Иванова Н. В. Содержательное измерение мышления в генезисе циклического развития: социофилософский аспект	198
Гудыма И. П. Вопрос чуда в перспективе современных мировоззренческих категорий	201
Емельяненко Е. О. Поведенческие стратегии маргинальной личности	204
Пальчинская М. В. Особенности техно-информационной детерминации современного общества	207
Перга Т. Ю. Влияние экологических катастроф на коллективную память: концептуальные основы исследования	212
Рудакова И. В. Украинская нация как социально-политический конструкт.	215
Семикин М. А. Культура и цивилизация: сущностная демаркация как мировоззренческая потребность	219
Софиев Х. А. Парадигмы в культурологических исследованиях и поиск новизны	223
Козий И. В. Влияние марксистской парадигмы на формирование украинской философии первой половины XX века	227
Костючков С. К. Компетентность-знаниевая подготовка человека к жизни в условиях нового гражданского общества	230
Васильева Л. А. Реклама и брендинг в кросс-культурной коммуникации	234
Капитоненко А. М. Постмодернистские интенции моды посткоммунистического общества	237
Красницкая А. Н. Этикет в деловых отношениях – залог успеха	240
Кубко В. П., Баранюк А. В. Фирменные константы как средство идентификации корпоративного стиля организации	242
Сенченко А. Я., Сенченко А. А. Патриотизм как доминирующая сила консолидации и развития общества: современный украинский контекст	245
Фесенко Г. Г. Формирование национальной идентичности в государственных праздниках Словении и Украины: компаративный анализ	248
Соловий Р. П. Новое монашество в постхристианской культуре	253
Усикова Л. С. Исихазм в эстетосфере монастырской культуры Киевской Руси.	257
Лещенко А. М. Сакральное пространство христианского искусства	261
Иманов Н. Концепция Имамитских ученых Бада-Насх.	264
Бутко Ю. Л. Генезис даосской антропомистической традиции	267
Малежик Д. И., Хоменко Г. В. Гуманизация постсоветской культурологии в высшей школе Украины.	270
Кирик Т. В. Разнообразие воздействий на воспитательную работу со студентами в современных условиях	273
Чубарева О. А. Аксиологическая палитра студенческой молодежи проблема определения	277
Пятишева И. П. Алгоритм управления здоровьесохраняющей компетентностью педагогических работников	282
Шахно Ю. Л. Субъективные условия институционального оформления диаспор.	286
Шкиль С. А. Трансформация нарративов современного российского православия (2011–2013).	290
Бабаева Джамиля. К вопросу о создании общего языка общения в тюркоязычном мире	295

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Тимченко М. М. Теоретико-методологические основания изучения внутрипартийной коммуникации	298
Титаренко И. О. Пресса и власть в условиях недемократического политического режима (опыт первой половины XX ст.)	301
Хоришко Л. С. Политико-культурный аспект политической модернизации	304
Чарских И. Ю., Коровяев А. С. Онлайн инфотеймент в международных новостях медиакорпораций	306
Морарь Н. В. Толерантность как европейская ценность и принцип политической деятельности партийных лидеров.	310
Остапьяк В. И. Концепции множественности политического партнерства	314
Костыря И. О. Полисемантическая концепция геокультура в современной политологии	317
Гаврилюк Г. И. Происхождение дефектных демократий	321
Гладий В. И. Факторы трансформации концепта местного самоуправления	325
Лясота А. Е. Демократизация образования как важнейший фактор развития гражданского общества – гендерный подход	330
Макаренко Л. П. Проблемы коммуникативного взаимодействия государства и гражданского общества	334
Макарук И. В. Роль прагматического подхода в построении многоуровневой системы безопасности	338
Мартиняк Ю. О. Типы корреляции измерений политического	340
Касьянова М. Н. Качественные характеристики украинских мигрантов в страны Восточной Европы в конце XX – начале XXI ст.	345
Смирнова И. Е. Минские договоренности: путь к урегулированию конфликта на Востоке или угроза национальным интересам Украины	348
Спиридонова К. А. Эволюция развития сообщества безопасности в рамках ОБСЕ	353
Докучиц Д. Институциональная среда формирования кадрового потенциала исполнительной власти Республики Беларусь	357
Шустенко С. А. Информационные операции США на мировом рынке нефти.	360
Гапон А. А. Внешнеэкономическая политика США в Южной Америке: «План Колумбия»	364
Кузнецова Е. И. Формирование концептуальных основ евроинтеграционной политики Чешской Республики	369
Мифтахов Б. Г. Пацифистские настроения в немецком обществе как барьер для перехода к новой политике национальной безопасности.	373
Высоцкая Г. В. Система высшего образования в Республике Польша	375

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Орлик В. М. Рецензия на книгу: Жиленкова И. Внешняя торговля Украины в контексте интересов промышленного и аграрного капитала Российской империи (1890–е гг. – 1914 гг.): Монография / Ирина Жиленкова; отв. ред. член-корреспондент НАН Украины В. М. Даниленко. – М., 2016. – 668 с.	379
Белей С. И. Рецензия на книгу: Стивен Харрис. Коммунизм на завтрашней улице: массовое жилье и повседневная жизнь после Сталина.	380
Белокобильский О. В. Рецензия на монографию: Содомора П. А. Семиотический аспект в формировании украинской философской терминосистемы: традиция и новаторство. – Львов, 2013	383

ДО УВАГИ АВТОРІВ !

Вимоги до структури та оформлення наукових статей:

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Розташування структурних елементів статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по-батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, e-mail (українською, англійською, російською мовами);
- назва статті та анотація українською, англійською, російською мовами; анотація повинна бути структурованою, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки;
- ключові слова українською, англійською, російською мовами;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті; **після** списку використаних джерел **надається цей же список** джерел латинським алфавітом (транслітерація);
- **обов'язкова вимога до статей – якість, високій рівень англійської мови.**

3. Вимоги для оформлення тексту:

Поля 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки й таблиці оформляються згідно з ДСТУ.

4. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком:

[7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

5. Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, польською, чеською) у електронному варіанті у вигляді файлу, який виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows, на диску чи електронною поштою.**6. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією** кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Підписи рецензії або витягу обов'язково завірені з печаткою. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.**7. Відповідальність** за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.**8. До статті додаються:**

- для Веб-сайту збірника обов'язкове резюме статті англійською мовою 2000 знаків. Резюме статті повинно бути структуроване, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки.

Резюме статті надсилається безплатно.

- **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон (моб), e-mail, № відділення «Нової пошти».

Наукове видання

Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»
В и п у с к 106 (3)

Научное издание
Сборник научных работ «Гілея: научный вестник»
В ы п у с к 106 (3)

Scientific edition
Collection of scientific papers «Gileya: scientific herald»
106 edition (3)

СПІВЗАСНОВНИКИ:
**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;
ВГО Українська академія наук**

Шеф-редактор: *В. П. Андрущенко*
Головний редактор: *В. М. Вашкевич*
Відповідальний секретар: *В. Б. Халамендик*

Видавництво: «Видавництво «Гілея»
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62

Підписано до друку 25.02.2016 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 45,57. Наклад 300 пр. Зам. № 107

Друк:
ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Петра Болбочана, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3862 від 18.08.2010

Ціна договірна